Bulgaria Memorial Book

Yahadut Bulgaryah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Yahadut Bulgaryah / ma'arekhet, A. Romano, Yosef Ben, Nisim Leṿi.
IMPRINT	880-02 Yerushalayim : Ḥevrat "Entsiḳlopedyah shel galuyot", [1967]
DESCRIPT	1018 columns : ill., ports. ; 31 cm.
SUBJECT	Jews -- Bulgaria.
	Bulgaria -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Bulgaria.
ADD'L NAME	Romano, A.
	Ben, Joseph.
ADD'L TITLE	Entsiḳlopedyah shel galuyot, vol. 10

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

אנציקלופדיה של גלויות

סודר בדפוס ״אלפא״, הודפס בדפוס ״דף־חן״
ירושלים, תשכ״ז — 1967

אנציקלופדיה
של גלויות

ספרי זכרון לארצות הגולה ועדותיה

כרך עשירי

יהדות בולגריה

יו״ר חברת ״אנציקלופדיה של גלויות״
ח. ברלס, ירושלים

הוצאת חברת ״אנציקלופדיה של גלויות״ בע״מ
ירושלים — תל־אביב

אנציקלופדיה של גלויות

כרך עשירי

יהדות בולגריה

מערכת ספר "יהדות בולגריה":

ד"ר א. רומנו, יוסף בן, ד"ר נסים (בוקו) לוי

הוועדה להיסטוריה של יהדות בולגריה:

אלברט רומנו ז"ל, ויטאלי חיימוב ז"ל, ד"ר א. רומנו, ד"ר נ. לוי, ח. קשלס, ז'ק לוי, יוסף בן, אלי ברוך, ח. אשר, ש. פינצי

חברי ועד "איחוד עולי בולגריה" בישראל:

דוד יוסיפאור, רוברט רובנוב, נסים ניאגו, נסים אשכנזי, יעקב בכר, נסים בקיש, ליאון ברוך, רודי חיימוב, ז'ק לוי, מרדכי סידי, דוד שבתי

Encyclopedia of the Jewish Diaspora

A Memorial Library of Countries and Communities

VOLUME X

BULGARIA

EDITED BY:

Dr. A. Romano, Joseph Ben, Dr. Nissim (Buko) Levy

BOOK-COMMITTEE:

Albert Romano, Vitali Haimoff, Dr. A. Romano, Dr. N. Levy, Ch. Keshales, Jacques Levy, Joseph Ben, Eli Baruch, Ch. Asher, S, Finci

COMMITTEE OF THE "UNION OF IMMIGRANTS FROM BULGARIA" IN ISRAEL:

David Josifor, Robert Rubenof, Nissim Niego, Nissim Askenazi, Jacob Bechar, Nissim Bakish, Baruch Leon Rudi Chaimof, Jacques Levy, Mordechai Sidi, David Shabetai

Published by

THE ENCYCLOPEDIA OF THE JEWISH DIASPORA CO. LTD.

Jerusalem—Tel-Aviv

פתח דבר

עם עלייתה ההמונית של יהדות בולגריה לישראל, בשנים 1948—1949, נחתמו דברי ימיה הארוכים בגולה שראשיתה לפני אלפיים שנה. תפוצה יהודית זו ניהלה במשך מאות בשנים חיים פטריארכליים, שקטים וסגורים. אך עם שיחרורה של בולגריה מן השיעבוד התורכי הממושך, בשנת 1878, ובמאוחר בחדירת רעיון התחיה הלאומית בעם היהודי וגיבושה של מנהיגות מסורה ונמרצת — נשתנה מהלך חיי היהודים בה מן הקצה אל הקצה. תוך כמה עשרות שנים בלבד התהוו חיי ציבור דינאמיים במקום צורת החיים הפטריארכליים. החל תהליך מהיר של התפתחות בכל תחומי החיים כשהוא מלווה התעוררות לאומית אדירה, אשר זכתה להגיע גם לכלל הגשמה מלאה עם עלייתה, שלמה כמעט, של יהדות בולגריה לישראל. העליה הזאת שמה קץ לקיומה של יהדות בולגריה כתפוצה נפרדת בעם היהודי.

בהתפתחות הכללית, שבה שזורה באופן אורגני התנועה הציונית בבולגריה, אשר בסער עלייתה הדינמית שימשה דוגמה ונושא להערצה מצד התנועה הציונית העול־מית, מצאה את ביטויה בדפי ספר זה — למשמרת היסטורית ולמען הדורות הבאים. זו מטרת הספר.

יוזם כתיבתו לראשונה, עוד בבולגריה, לפני כ־25 שנה, היה ד"ר מרקו רומנו ז"ל, אולם המפעל לא יצא אל הפועל מסיבות אובייקטיביות גרידא. כאן, בישראל, נטלה לידיה את המשימה נציגותה הרשמית של העליה הבולגרית. הגשמתה נראתה דחופה כהוראת שעה מסיבות אלו:

א) המקורות מהם אפשר לדלות נתונים על העבר, ובעיקר על התקופה שלאחר שנת 1898, מידלדלים והולכים; הזכרונות האישיים של הפעילים עצמם על אותה תקופה מיטשטשים והולכים, ואולי לא רחוק היום בו ייעלמו כליל.

ב) במרוצת הזמן ועם פטירת האישים אשר פעלו בתקופות שונות והיו עדים למאורעות, עלולה להשתבש אמיתותן של עובדות היסטוריות בעטיו של יחס סובייקטיבי, מצד אישים או קבוצות מעוניינים.

טעמים אלה, הם אשר הניעו את המוסד העליון של "איחוד עולי בולגריה", הוא ה"כנוס" (ה"סובור"), לחדש את היזמה בדבר כתיבת דברי־הימים של יהדות בולגריה והתנועה הציונית בה ולהטיל על הנהלת האיחוד למנות ועד למטרה זו.

הספר מביא לקורא תיאור של חיי יהדות בולגריה בהתפתחותם — מלפני שיחרורה של בולגריה ועד לעליה ההמונית בשנים 1948—1949.

אנו מקווים שהוא ישמש מקור לא אכזב להיסטוריון בהווה ובעתיד, למחקרים מדעיים על יהדות בולגריה, ואילו לדורות הבאים יהיה הספר מעיין שופע של חומר ידיעות, ברצותם להתחקות אחרי עקבות אבותיהם ולדעת את פועל ידיהם.

הספר מציל משיכחה את הזכרון והמעש של בחירי יהדות בולגריה, אשר לחמו ופעלו בכל התקופות — איש איש בעתו ובתנאיו — למען הציבור ולמען תחייתה הלאומית של תפוצה יהודית זו.

ספר זה מקיף חמשה פרקים, שהם כחמשה חלקים נפרדים, שכל אחד מהם מתייחס לאחת מחמש התקופות שבהתפתחות יהדות בולגריה, בהתאם למאורעות העיקריים אשר הטביעו חותמם על כל אחת מהן.

החלק הראשון, מקיף את התקופה עד לוועידה הציונית הראשונה בבולגריה בשנת 1898 — פרי עטו של מר חיים קשלס — בו מובא מהלך התיישבותם בחצי

האי הבלקני, של המתיישבים היהודים הראשונים, במשך מאות בשנים ועוד בטרם קמו המלכויות הראשונות ומתוארים בו חייהם תחת השיעבוד התורכי הממושך, עד לשיחרורה של בולגריה מעול התורכים; כאן מובלטים בבהירות הניצנים הראשונים של תנועת התחיה הלאומית — עד לכינוסה של הוועידה הציונית הראשונה ויסודה של ההסתדרות הציונית הארצית ב־27 בדצמבר 1898.

החלק השני, (המקיף את התקופה של 1899 עד שנת 1940 פרי עטו של מר אלברט א. רומנו ז"ל — מתארים את מאבקיה של ההסתדרות הציונית בבולגריה למען החדרת הרעיון הציוני בקרב היהדות; למען ארגון חייה הציבוריים והשתתם על עקרונות הדמוקרטיה; למען כיבוש הקהילות היהודיות בידי ההסתדרות הציונית ואוהדיה; למען השלטת העברית (ההבראיזציה) בבתי־הספר היהודיים; להחדרת הרעיון הציוני בקרב הנוער והכשרתו — יחד עם האוכלוסיה היהודית המבוגרת — לחלוציות ולהגשמת הרעיון הציוני על ידי הקמת מדינה יהודית — כפתרון יחיד בשביל העם היהודי.

החלק השלישי, המקיף את התקופה משנת 1941 ועד שנת 1944 — פרי עטו של מר חיים קשלס — דן על יהדות בולגריה בשנות המשטר הנאצי בבולגריה ובמאמצי ההצלה של הקהילה היהודית מהשמדה.

החלק הרביעי, המקיף את התקופה מ־9 לספטמבר 1944 ועד לשנים 1948—1949 — פרי עטו של מר יוסף בן — דן בחידוש פעילותה של ההסתדרות הציונית בבולגריה לאחר השיחרור ועד לעלייתם ההמונית של יהודי בולגריה לארץ.

ארבעת החלקים גם יחד, יש בהם לתאר, לנגד עיני רוחו של הקורא, תמונה כללית וכוללת של חיי הציבור היהודיים בבולגריה בכלל ושל התנועה הציונית בפרט. הוועדה איננה מתיימרת לטעון — ואף לא השלתה את עצמה בכך — שהיא מגישה בזה לקורא ספר הממצה לחלוטין את התפתחותה ההיסטורית של יהדות בולגריה ושלא נפסח על שום מאורע בהתפתחות זו. המחברים השתדלו לתאר את המאורעות תיאור מדוייק ואובייקטיבי ככל האפשר, למרות שלא עלה בידה להשיג את כל החומר הארכיוני שהוא כיום בנמצא, כגון ארכיוני ועדי־הקהילה בבולגריה והארכיונים הממשלתיים למיניהם מהתקופה הנאצית והטרום־נאצית. חומר זה בוודאי היה מסייע להבהיר ביתר דייקנות את יחסה של בולגריה, בעת המשטר הנאצי, לתביעתה של גרמניה למסור לידיה את כל היהודים, וכן היה שופך אור על השאלה: מי הציל את יהודי בולגריה מהשמדה פיסית? לכן, כמה מן השאלות האלה תישארנה גם להבא לוטות בערפל, במידה זו או אחרת, והדבר גורר אחריו ויכוחים שטרם הוכרעו. אנו מגישים לקורא עובדות היסטוריות כפי שלוקטו, ועליו להסיק בעצמו את המסקנות. מתוך כך יש לראות את הספר כתרומה לכתיבת דברי הימים השלימים והמפורטים של יהדות בולגריה.

האישים אשר הוטל עליהם לכתוב את הפרקים השונים וכן את הנספחים על נושאים ספציפיים הם עסקנים מוכרים של התנועה הציונית בבולגריה עד לעלייתה של יהדות בולגריה לישראל.

תפקידה של הוועדה היה לסייע למחברים, להשיא להם עצה, לקצר או להוסיף, ולתקן. אבל אין לראות גם את הוועדה כאחראית לעובדות שבספר.

ברגע זה, כאשר הוועדה מגישה לציבור הרחב ספר חשוב זה, עליה להעלות את זכרם של שניים מחבריה אשר נפטרו בטרם נשלמה המלאכה: ה"ה אלברט א. רומנו וויטאלי חיימוב זכרונם לברכה, שתרומתם להופעת הספר היתה חשובה במיוחד: הראשון — במאמצים האל־אנושיים אשר השקיע למען סיים כתיבת חיבורו למרות בריאותו הרופפת; והשני — בדבקות ובתקיפות אשר גילה בעמדו בראש הוועדה,

באשר הודות לכך יכלה הוועדה להתגבר על מכשולים רבים שעמדו על דרכה ולסיים את מלאכתה בהצלחה.

בספר מובאים דיוקנותיהם של אישי ציבור רבים מקרב יהדות בולגריה — זכר לדורות. בפרק "יזכור" שבסוף הספר מובאים דיוקנותיהם של חללי מלחמת השיח־רור בישראל מקרב עולי בולגריה.

בסוף, חובה נעימה היא לוועדה להביע הכרת תודתה ל"איחוד עולי בולגריה", ובמיוחד ליושב־ראש שלו, מר ד. יוסיפאור, על ההבנה שגילו למפעלנו ועל הנכונות להקל במלאכת הגשמתו.

עם הגשת הספר לקהל הרחב, מסיימת הוועדה את תפקידה מתוך הכרה שהשלימה מפעל גדול, אשר אנו מאמינים, כי יתרום להנצחת יהדות בולגריה ולהערכת תרומתה לתהליך התחיה הלאומית, וחלקה בהקמת המדינה ובהגנתה בתקופת הקוממיות.

הוועדה להסטוריה של יהדות בולגריה

ה"אנציקלופדיה של גלויות" מביעה הערכה לד"ר נ.מ. גלבר ז"ל, לד"ר צבי הרכבי ולה' ש"ד ירושלמי על עזרתם למערכת, וכן נתונה תודה לארכיון הציוני המרכזי, למוסד "יד־ושם", להנהלת מוזיאון השואה בקיבוץ מורדי הגיטאות וכן ללשכת 06 במשטרת ישראל על עזרתם האדיבה.

תוכן הענינים

מפת בולגריה בימי קונגרס ברלין, 1878

חלק א׳

חיים קשלס

דורות הראשונים

היהודים בבולגריה עד שנת 1898

מוקדש

למתיישבים הראשונים מבין יהודי בולגריה בישראל,
לראשוני הפעילים הציונים בבולגריה שלקחו חבל
בהנחת היסודות להגשמת הרעיון של מדינת ישראל.

א. מתי באו ראשוני היהודים לבולגריה

אין בידינו מקורות היסטוריים או ארכיאולוגיים שיהיה בהם כדי להשיב בבטחה לשאלה: מתי התישבו ראשוני היהודים בבולגריה?

ההיסטוריון הבולגרי פרופ׳ זלאטארסקי כותב בספרו על תולדות בולגריה, כי ראשוני היהודים באו לחצי־האי הבאלקאני והתיישבו על אדמת בולגריה במאה ה־8 וה־9. ברם, השערתו זו מופרכת בשורת מקורות היסטוריים ושרידים ארכיאולוגיים, שנמצאו ליד גיגן ווידין, שעליהם עוד נייחד את הדיבור.

ההיסטוריון היהודי הגדול רוזאניס, יליד בולגריה[1], טוען כי לפי מקורות עתיקים רבים, התיישבו ראשוני היהודים ברומניה — אז ביצנץ ויש להניח גם במיזיה — בולגריה של היום — עוד בימי מלכי ישראל, בתקופת הבית הראשון, במאה ה־6 לפני הספירה. רוזאניס מפריך בכך גם טענותיהם של היסטוריונים, הסבורים, שראשוני היהודים התיישבו בחצי־האי הבאלקאני, לרבות בולגריה, לאחר חורבן בית שני, במאה ה־1 לאחר הספירה[2].

היסטוריונים רבים מוצאים בספרי הנביאים רמזים, המעידים על המצאותם של יהודים במקומות אלה. עדות לכך נמצאת גם בספר יחזקאל. מספרי הנביאים אפשר להסיק, שהיהודים אשר חיו אז בארץ־ישראל, ידעו על הארצות שמצפון להם; הרי הם שטחיה של חצי־האי הבאלקאני כיום, ואולי גם ארצות צפוניות יותר. יש להניח, שיהודי ארץ־ישראל הכירו ארצות אלו במסעותיהם לשם סחר, והיו גם מתיישבים יהודים, שהיו מוסרים פרטים לקרוביהם בארץ־ישראל על הנעשה אצלם[3].

ההיסטוריון חסדאי הגיע למסקנה, על סמך מטבעות שנחשפו בחפירות ארכיאולוגיות, בעיקר מתקופת בית־שני, בשטח רומניה, שעוד מימי־קדם היו יהודים ברומניה של היום. אם נקבל את הנחתו, יש מקום לסברה, שבזמן ההוא היו יהודים גם בגבולות בולגריה של היום[4].

במחקרו ״היסטוריה מסחרית של היהודים בימי קדם״ מניח פרופ׳ הרצפלד בביטחה, שהמתישבים היהודים הראשונים בבאלקאנים באו יחד עם בני צור וצידון, או בנפרד מהם, והם נטלו חלק בהקמתם של ישובי־הסוחרים הראשונים בארצות הבאלקאן על חופי הים האדריאטי והים התיכון.

ידוע היטב תפקידם של בני צור וצידון לפיתוח הימאות והמסחר בתקופה קדמונית זו. עובדה היסטורית היא, שאותם ימאים אמיצים בנו גם ערים רבות לאורך חופי הים התיכון, וכנראה, גם על חופי הים השחור. מדינת הצידונים התקיימה בימי הבית הראשון בגבולות מדינת לבנון של ימינו. בני צור וצידון היו קרובים בלשונם לעם ישראל. לעמנו היה מבנה כלכלי, הדומה לזה של צור וצידון. ביסוד חיי הכלכלה של שני העמים היתה החקלאות. אולם, האפשרויות לחקלאות אצל הצידונים היו מוגבלות מאד והם נאלצו לבקש להם מקורות מחיה אחרים. כך נעשו גם הם לימאים וסוחרים הראשונים הידועים בהיסטוריה.

להתפתחות הכלכלית בצור וצידון היתה השפעה על עם ישראל השכן. השבטים אשר וזבולון ישבו בצפון ארץ־ישראל, בקרבת הצידונים. ידוע על שני השבטים שהוציאו מתוכם ימאים, שלקחו חלק, יחד עם בני צור וצידון, או שיצאו באופן עצמאי למסעות בים התיכון ובים השחור ופיתחו קשרי מסחר עם הארצות הסמוכות לימים אלו. פעילותם הביאה לידי הקמתם של מרכזים מסחריים, ובהם התישבו, כנראה, גם יהודים, שמתפקידם היה לקיים את קשרי המסחר עם ארצות היבשת. יש להניח, איפוא, שבמסעותיהם התישבו גם ראשוני היהודים לאורך חופי הים השחור, לרבות בולגריה של ימינו.

על ביקורים של צידונים בחופי הים השחור כתב ההיסטוריון היווני דיודורוס. ההיסטוריון הרוסי מאקסוטוב וכן ההיסטוריון הסרבי שוויגר מציינים במחקריהם, שמצאו בלשונות עמי הבאלקאן עקבות של מלים שמיות, ובמיוחד צידוניות. ההיסטוריון הבולגרי שקורפיל מניח, שאת העיר העתיקה ווארנוס, לא הרחק מן העיר ווארנה של ימינו, יסדו בני צור וצידון.

אחרי שיבת־ציון, בתקופת מלכות כורש, נשארו יהודים בבבל, ומהם — או מצאצאיהם — נעו צפונה, חדרו לערבות רוסיה ויסדו ישובי־סוחרים על חופי הים השחור והים האזובי. אותם יהודים מוזכרים תכופות בכתביהם של רושמי קורות הרוסיים. במאמרו בקובץ ״הם מלאו את חובתם כלפי המולדת״, עמ׳ 977, מציין קאצב־בורסקי, שהשפעת היהודים על השבטים המקומיים, לרבות השבטים הבולגריים שביניהם, היתה גדולה ביותר; עקבותיה של השפעתם זו ניתן למצוא במלים בולגריות עתיקות, שמוצאן, לדעתו, מן העברית.

לאחר זמן נעו יהודים אלו מערבה וחדרו לרומניה ובולגריה מן הצפון. לדעת קאצב־בורסקי הגיעו גם יהודים מן הצפון, יחד עם צבאות המלך אספארוך, שיסדו את הממלכה הבולגרית הראשונה ליד העיר פריסלאב. הנחות אלו שהרבה מן האמת יש בהן, אומרות, שמלבד היהודים שבאו מן הדרום דרך הים, כימאים וסוחרים, בתקופת בית ראשון, באו לבולגריה גם יהודים מן הצפון, במאה ה־2 או ה־3 לפני הספירה, בתקופת בית שני.

במסעו נגד הסקיטים בשנת 513 לפני הספירה, שישבו בימים ההם ברומניה של ימינו והיו פולשים לחצי־האי הבאלקאני לעתים תכופות עבר במסעו הצבאי המלך דריווש גם בשטח בולגריה של ימינו. בצבאותיו היו גם הרבה יהודים, אשר שימשו כחיילים שכירים או כסוחרים, שהיו מלווים את

הצבא. קרוב לוודאי, שחלק מן הסוחרים גם התישבו באיזור זה.

נראה, שכך היה גם בימי אלכסנדר מוקדון כשבצבאותיו היו חיילים שכירים מן הארצות שכבש. אין ספק, שבין הספקים למיניהם שבצבאו, היו גם יהודים רבים, שהתיישבו בערי הבאלקאן, לרבות בולגריה, במאה ה־4 וה־3 לפני הספירה. הוכחה נוספת למציאותם של מתיישבים יהודים במקומות ההם משמש מכתבו של הורדוס אל הקיסר קאיוס קאליגולה, שבו הוא מזכיר מושבות של יהודים בחצי־האי הבאלקאני.

אחרי חורבן הבית השני, פיזר טיטוס הרשע את האוכלוסיה היהודית במזרח הקרוב ובאירופה. מקצת השבויים הובלו לעבדות ומקצתם נסו בעצמם ממקומותיהם. אחד הלגיונים הרומיים הוצב בשובו מירושלים לאורך נהר הדאנובה. קרוב לוודאי, שהוא הוביל עמו גם הרבה עבדים יהודים. אותם היהודים הם שהותירו אחריהם את ההוכחה על קיומם: שתי המצבות שנמצאו: אחת ליד גיגן והשניה בבונוניה־וידין [5].

נשאלת השאלה — כיצד יצאו העבדים היהודים לחיי חירות ויסדו את ישוביהם במקומות ההם? אכן, מן המפורסמות, כי עוד לפני חורבן בית שני התקיימו מושבות יהודיות ברחבי הקיסרות הרומית. אותם מתיישבים, יהודים ותיקים, ראו לעצמם חובה קדושה, לפדות את אחיהם העבדים מן השבי. יש להניח, שגם בערים שעל חופי הדאנובה היו מתיישבים יהודים, אשר פדו את העבדים העברים משבי הרומאים. מכתבו של המלך הורדוס אל הקיסר קאיוס קאליגולה הוא התעודה הראשונה בכתב, המעידה שהיהודים היו בגבולות בולגריה עוד מלפני החורבן.

לאחר חורבן בית שני, הופיעו בעולם גם ה״שליחים״ הראשו־נים — מפיצי תורתו של ישו הנוצרי. ה״שליחים״ היו יהודים, שהטיפו בקרב יהודים, מהם יצרו את ״הברית החדשה״, ואחד מהם היה ה״שליח״ שאול התרסי, הידוע בשם פאולוס. האגרת של פאולוס אל יהודי שלוניקי — הרי יש בה הוכחה, כי בשלוניקי היתה קיימת קהילה יהודית גדולה, שפאולוס היה משתדל להשפיע עליה [6]. ואם בשלוניקי היו יהודים, הרי יש להניח שהם היו גם בגבולות בולגריה של ימינו.

ה״שליח״ פטרוס, אשר עבר בדרכו לרומא את כל חצי־האי הבאלקאני, אף הוא, בדומה לפאולוס, הטיף, בעיקר, בקרב היהודים. ונראה שיהודים היו פזורים בכל היישובים הבאלקא־ניים, אם מצא לנכון לבקר בהם ולשאת את הטפותיו, כדי לעשות נפשות ל״דת החדשה״.

מן התקופה ההיא ישנם כבר ממצאים חדשים, המעידים ברורות על קיומן של קהילות יהודיות בגבולות בולגריה; ראשית — מטבעות. אחת המטבעות נמצאה בעיר חאסקובו (ורב העיר ר׳ שלמה ברוך, כתב עליה מאמר מיוחד בעתון ״השופר״). מטבע אחרת, שנמצאה בחפירות הארכיאולוגיות בעיר רוסא, היא מתקופת בר־כוכבא. לא ידוע, אם המטבעות הללו היו רכוש היהודים, שהתגוררו במקומות ההם, או שחיילים רומיים הביאון, אמנם מתקבל על הדעת, שהמטבעות היו בידי יהודים מקומיים דווקא.

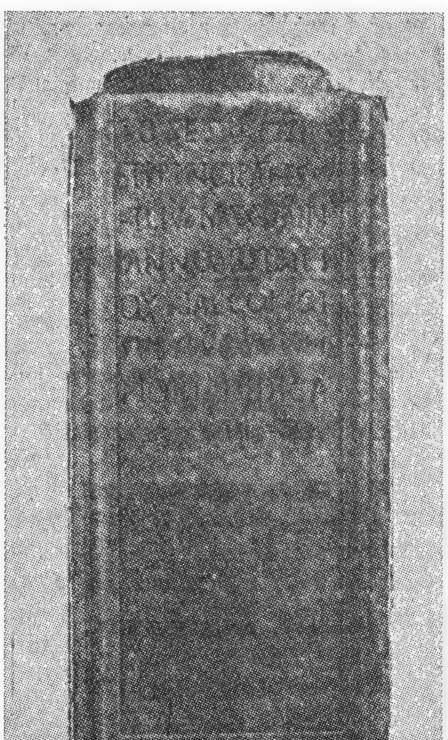
בחפירות הארכיאולוגיות שנערכו בגיגן, עיר עתיקה שעל הדאנובה, ליד העיר הבולגרית ניקופול, נמצאה מצבת־קבר, ופרופ׳ גבריאל קאצארוב הצליח לפענח בה את השם ״ארכי־סינאגוגוס יוספוס״ — ראש בית־כנסת יוסף.

לדעת פרופ׳ קאצארוב, המצבה היא מן המאה ה־2 לאחר הספירה. ויש להניח שהיא מבית קברות מקומי. הדבר מוכיח שבעיר הרומית, שעמדה כאן על תילה — גיגן, היתה קהילה יהודית גדולה, שבראשה עמדו רבנים — והרב יוסף, הנזכר במצבה, היה אחד מהם [7].

הרב הראשי ליהודי בולגריה בשנים 1893—1896, ד״ר מרדכי גרינוולד, מצא בבית־העלמין העתיק של העיר וידין — השטח שבו שכנה לפנים העיר הרומית בונוניה — מצבת־קבר ובכתו־בת שעליה פוענחה רק המילה: ״אנאניס״. לדעת ד״ר גרינוולד, השם הוא יהודי והוא שם הנזכר במצבות־קבר, שנתגלתה בחפירות בבית עלמין יהודי עתיק ברומא. מכאן מוכח, שבאותה העיר הרומית בונוניה (בימינו — ווידין), היתה קהילה יהודית, במאה ה־2 לספירה [8].

שני הממצאים הארכיאולוגיים הללו, מתקופת השלטון הרומי באיזור, מוכיחים שבשתי ערי הדאנובה המבוצרות ההן התקיימו בקיסרות הרומית, במאה השניה לספירה, קהילות יהודיות גדולות. ניתן להניח, שקהילות יהודיות התקיימו גם בשאר הערים שעל הדאנובה, וכן בפנים בולגריה.

בשנת 397 לאחר הספירה, שלח הקיסר הרומי תיאודוסיוס — לנוכח רדיפות היהודים באיזורים אלה — אגרת אל נציבי רומי

OVLOM
VUNRLGM
ANNIUSA
RMVOGRV
EDCCLARA
ANMSCR
L . . . L
BOR

מצבה זו היא מצבתו על קברו של היהודי חנניה, בלטינית ANNIUS, מהתקופה הרומית

במיזיה, איליריה ומקדוניה (ומיזיה לא היתה אלא בולגריה של היום). באגרת זו נאמר, כי הגיעו אליו ידיעות על רדיפות על יהודים והריסת בתי־כנסת; הקיסר ציוה על נציבי רומי לשמור על הסדר והודיע, שיטיל עליהם את האחריות, במידה ויישנו מקרים דומים. אגרת זו מהווה הוכחה נוספת על קיומן של קהילות יהודיות בתקופה ההיא בגבולות בולגריה של היום [9].

במאה ה־4 לאחר הספירה נחלקה הממלכה הרומית לקיסרות מזרחית וקיסרות מערבית. בירתה של הקיסרות הרומית המזר־חית, ביצנץ, היתה קונסטאנטינופול — כיום איסטנבול. שטחה של בולגריה היה בגבולות הקיסרות הרומית המזרחית. כידוע, התפוררה הממלכה הרומית הגדולה, הן בשל ניגודים מבפנים והן בעקבות חדירותיהם של שבטים ברבריים מן הצפון. שבטים אלה חדרו מספר פעמים לבאלקאנים, החריבו והשמידו כל אשר מצאו בדרכם. גם היהודים המקומיים נפלו קרבן לפלישות אלה; קהילות ובתי־כנסת נהרסו. לא ידוע, מה בדיוק נותר מקהילות אלה לפליטה.

הוכחה על קיומם של יהודים, שנותרו כאן מתקופת רומי, הן הוראותיהם של הקיסרים הביצנתיים פוקאס וליאו השלישי לכפות על יהודי הקיסרות את הדת הנוצרית.

רוזאניס גילה במחקריו, כי בשפה המדוברת של יהודי הבאלקאן ניכרים עקבות הלשון היוונית — הלשון שבה דיברו היהודים במקומות אלה בתקופת השלטון הביצנטי. בתקופת הקיסרות העותומאנית נשתמרו כאן בתי כנסת שהיו מכונים "רומאניוטיס", לדעת רוזאניס, כל זה בא להעיד, כי גם לאחר פלישת הברברים לבאלקאנים, לרבות לשטחיה של בולגריה כיום, וגם לאחר ייסודה של הממלכה הבולגרית הראשונה על ידי המלך אספארוך, נותרו כאן קהילות יהודיות עתיקות — שרידים מן הקהילות שהיו קיימות בזמן שלטון רומי [10].

בין שמות המשפחה של יהודי בולגריה כיום, ניתן למצוא שמות כגון רומאנו, פאפו, דקאלו ואחרים, שמוצאם משמות של משפחות יהודיות, שהיו באיזורים אלה בתקופת השלטון הרומי.

הנסיך אספארוך, בנו של המלך הבולגרי קובראט, ששלט על חלק ניכר מערבות רוסיה, פלש לאדמות בולגריה עם צבאותיו בשנת 679 ויסד את הממלכה הבולגרית הראשונה ליד העיר פריסלאב, ושם נמצאים כיום שרידי העיר הבירה שלו אבובה.

אין בידינו פרטים מדויקים על קיומן של קהילות יהודיות במקומות אלה בזמנו של אספארוך. אך יש להניח, כי היו כאלה, בעיקר ליד הנהר דאנובה: בערים וידין, ניקופול; וכן בפנים שטח בולגריה בסופיה, פלוונא (Pleven) ואחרות. הוכחה לכך, אפשר לראות בבתי הכנסת של המכונים "רומאניוטיס" או "גריגוס". דעה זו מעלה גם ד"ר מארצ'ל כלב ב"קובץ" המוקדש לזכרו של אהרון בן־יוסף (עמ' 136). כך מניח גם ד. קאצב־בורסקי במאמרו, אשר התפרסם בקובץ: "הם מלאו חובתם כלפי המולדת", (עמ' 98). ומוסיף עוד כי ליהדוים היתה השפעה על אנשי אספארוך גם לפני פלישתם לאדמות בולגריה והוא מעלה גם את הסברה, כי השפעה זו נתחזקה, דווקא, בעקבות העובדה, שבשטחים אשר נכבשו על ידי אספארוך חיו עוד לפני כבושיו יהודים.

בימי המלך הבולגרי קרום (803—814) הורחבו גבולות המדינה הבולגרית והגיעו עד לים האגיאי. כאשר כבש את שלוניקי לקח המלך הבולגרי 30,000 איש בשבי — וביניהם יהודים רבים. יהודים אלה התיישבו בערים שונות בבולגריה וכך גדל מספרם של היהודים במדינה זו [11].

מתקופת מלכותו של בוריס הראשון (852—889), יש כבר נתונים מדוייקים על יהודים שהתיישבו על אדמות בולגריה. המלך בוריס הראשון ידוע כשליט, אשר קיבל את הדת הנוצרית והביא להתנצרות העם הבולגרי כולו. לפני שקיבל את הדת הנוצרית, שמע הוא גם הסבר על דתם של היהודים. לאחר קביעת הנצרות כדת רשמית במדינה, התעוררו כנראה ספקות ולבטים, ובעקבותיהם נסעה, מטעם הכנסיה הבולגרית, משלחת מיוחדת אל האפיפיור ניקולוס הראשון. האפיפיור נתבקש להשיב למשלחת על 106 שאלות.

תשובת האפיפיור ניקולוס שמורה עד היום בספריית הואתיקן. מתשובה זו מתברר, כי משלחתו של המלך בוריס הראשון שאלה את האפיפיור, בין השאר "איזהו יום המנוחה, שיש לשמור עליו, כיוון שיש אנשים, השומרים על השבת; האם אפשר לאכול בשר מכל בהמה, והאם יש לשמור על נוהג מסויים בשחיטת הבהמות". השאלות הללו מוכיחות, כי בממ־לכתו של בוריס הראשון חיו יהודים; וכן יש גם להסיק, כי השפעת היהודים היתה גדולה ושקהילותיהן היו מאורגנות כהלכה [12].

על נוכחותם של יהודים בבולגריה והשפעתם על העם הבולגרי, יש נתונים גם מזמנם של האחים קיריל ומתודי, אשר יצרו את האלף־בית הסלאבי. זה היה בשנת 864. לדעת קאצב־בורסקי (בקובץ "הם מלאו חובתם כלפי המולדת"), מעיד קיריל על עצמו באוטוביוגראפיה שלו, כי הוא למד דקדוק עברי מפי הכוזרים ברוסיה, ששפתן היתה דומה ללשון הבולגרי והם הכוזרים שבראשם עמדו מלכים "יהודיים". שהשתמשו בלשון "העברית". האחים קיריל ומתודי נולדו בשלוניקי ובעיר זו היתה בזמנם קהילה יהודית גדולה.

גם רוזאניס קובע, שקיריל ומתודי שאלו, שעה שהרכיבו את האלף־בית הסלאבי, אותיות מן "האלף־בית" העברי — אותיות שאינן ב"אלף־בית" היווני, ועד היום יש דמיון בינן לבין אותיות עבריות. כך למשל, האותיות "שין" ו"צדי" דומות לאותיות הסלאוויות ш ו־ц. השפעת היהודים הורגשה במיוחד בספרות — האחים קיריל ומתודי השתמשו, בדומה ליהודים, באותיות תחת ספרות. "לוח השנה", שקיריל ומתודי הכינו, מתחיל ב־1 לספטמבר (תאריך הסמוך ל"ראש־השנה" היהודי) וגם בכך ניכרת השפעה יהודית. בכל זה יש הוכחה, כי בשלו־ניקי, וקרוב לוודאי גם בכל הבאלקאנים, לרבות בולגריה, היו יהודים [13].

בתקופתו של המלך הבולגרי שישמאן, (979—1049), ששלט בשטחים המערביים של הממלכה הבולגרית דאז, שכללה גם את מקדוניה של היום, היו קהילות יהודיות בערים אוחריד, סקופיה, קוסטור וביטוליה. בימים ההם חי בקוסטור הרב טוביה

בר־אליעזר, שלפי הידוע עד כה חיבר את הספר העתיק ביותר, שנכתב בבולגריה — "לקח טוב". מאוחר יותר כתב רב אחר, שחי באוחריד, "פירוש לתנ"ך", השמור עד היום בספריה "בודליאנה" באוכספורד. ההיסטוריון הרוסי גלובינסקי מציין, במחקרו שהפטריארך של אוחריד במאה ה־12 היה היהודי־המומר ליאון מונק [14].

בשנת 1018 נכבשה הממלכה הבולגרית המזרחית על ידי הביצאנטים. השיעבוד הביצאנטי נמשך 168 שנה, עד אשר ב־1187 הרימו האחים אסן ופטר את נס המרד וחידשו את עצמאותה של הממלכה הבולגרית. לתקופה זו של 168 שנה אין בידינו פרטים על קהילות יהודיות בחלקה המערבי של בולגריה. בשנת 1170 עבר את הבאלקאנים הנוסע היהודי ר' בנימין מטודלה. ברשמי־המסע שלו הוא הזכיר קהילות יהודיות בשלוניקי, דראמה, סקופיה, גאליפולי, קונסטנטינופול ועוד. אמנם, אין הוא מזכיר ערים בבולגריה, אך יש להניח, כי היו קהילות יהודיות כאלה גם בגבולות ארץ זו.

בראש הממלכה הבולגרית השניה עמד המלך אסֶן הראשון (1187—1196). במגמה להשקיט את הארץ ולחזקה מבחינה כלכלית, כרת מלך בולגרי זה בריתות כלכליות עם המדינות שעל חופי הים האדריאטי וביקש סוחרים מאיטליה ומהעיר דוברובניק, שעל חוף הים האדריאטי, שיתיישבו בבולגריה. ידוע, כי המסחר במקומות אלה נמצא אז בידי היהודים — ומכאן אפשר גם להסיק, כי באותה תקופה הגיעו לבולגריה מתיישבים יהודים רבים, אשר הגבירו את כוחן של הקהילות היהודיות בארץ זו [15]

בתקופת מלכותו של אחי־אסן — המלך קאלויאן (1197—1207) עברו דרך בולגריה צבאות הצלבנים, שבראשם עמד ריצ'ארד רנה. פניהם היו לארץ־ישראל, לשיחרור קבר ישו הנוצרי מידי המושלמים. ריצ'ארד רנה שם מצור על העיר פיליפופולי — כיום פלובדיב, כבשה והמית בולגרים ויהודים רבים. המלך קאלויאן בא לעזרת העיר הכבושה, הנחיל מפלה לצבאות ריצ'ארד רנה וזה נאלץ היה לשגת אל העיר הסמוכה אסנובגראד. כנקמה על רצח הבולגרים והיהודים, הורה המלך קאלויאן להמית את ראש הכנסיה היוונית שבמקום וכן מנהיגים יוונים רבים. עובדה היסטורית זו באה להעיד כי במאה ה־XII היתה כבר בפלובדיב קהילה יהודית [16].

יורשו של קאלויאן היה המלך אסן השני, (1218—1241). בתקופתו של מלך זה, חיו בבולגריה יהודים רבים, שנהנו מזכויות מיוחדות וחופש פעולה. האפיפיור גרגוריוס השני קובל באגרת, ששלח למלך ההונגרי בלה הרביעי, — שהיה בן זמנו של אסן השני, — כי המלך הבולגרי לא רק שמסרב להצטרף אל הכנסיה הרומית, אלא שהוא אף מקבל בארצו כופרים יהודים. אפיפיור זה, שטען תמיד כי בולגריה "מלאה יהודים", ביקש לפתוח במסע־צלב נגד אסן השני [17].

בתקופתו של המלך אסן השני חיו בעיר הבירה טירנובו יהודים רבים. על אותם יהודים כתב גם פרופיסור אירצ'ק בחיבורו על תולדות בולגריה. לפיו, בתקופת מלכותו של אסן השני, על אף יחסו החיובי של המלך אל היהודים, התקיים בטירנובו כנס מיוחד, שבו הועלתה ההצעה לנקוט באמצעים חמורים נגד הכופרים והיהודים. איש אחד, בשם דיוניסיוס, תירגם בזמן ההוא שש דרשות נגד היהודים לבולגרית. בשעת בניית מסילת־הברזל לטירנובו, נמצאה מצבת־קבר מתקופת ההיא ובה היה חקוק השם ליאון אקוסי. קרוב לוודאי, שבמקום הזה היה לפנים בית־עלמין יהודי [17].

מתקופת המלך אסן השני קיים מסמך הידוע בשם "מנוסקריפט קורונל" שנכתב על ידי הרב יעקב בן אליהו לאחיו המומר פבלו קריסטיאני בספרד. פבלו קריסטיאני היא אישיות ידועה בתולדות עם ישראל מהויכוח שניהל בברצלונה עם רבי נחמנית מגרונה, שהוא הרב המפורסם רמבן (1195—1270) בתקופת המלך קרל הראשון מארגונה. מהמסמך הזה אנו למדים שהוא נכתב בימי המלך אסן השני לאחר ניצחונו על הקיסר הביצנתי קומנין ליד קלוקוטניצה בדרום בולגריה. מתעודות היסטוריות ידוע, שהקיסר קומנין היה שונא יהודים ובזמן מלכותו סבלו ממנו הרבה יהודי ביצנץ לעומת זה "המנוסקריפט קורונל" מעיד על מצב טוב ליהודים בבולגריה. קומנין נפל בשבי של אסן השני וזה האחרון נתן פקודה לשני יהודים לנקר את עיניו ובזה לגמול לו על הרדיפות נגד אחיהם היהודים בביצנץ. לאחר שרבי יעקב בן אליהו מביא בפני אחיו המומר את אשר קרה לשונא היהודים קומנין הוא מזהיר אותו מפני נקמתו של אלוקים על הרע שהוא, אחיו המומר, גורם לאחיו היהודים. ה"מנוסקריפט קורונל" משמש עדות נוספת ליחסו הטוב של המלך אסן השני ליהודים בבולגריה ומאידך — על מצבם הטוב של היהודים באותה תקופה בבולגריה.

בתקופת מלך בולגריה איבן אלכסנדר (1331—1371) לא הורע מצבם של היהודים. בשנת 1346 גירש המלך איבן אלכסנדר את אשתו הראשונה ונשא לאשה את היהודיה שרה, שקיבלה את השם תיאודורה. רוזאניס כותב, כי במוזיאון הממלכתי בלונדון נמצאת תמונה של איבן אלכסנדר והמלכה תיאודורה. אם כי קיבלה את הדת הנוצרית, פרשה תיאודורה את חסותה על בני עמה היהודים. פרופסור אירצ'ק הזכיר בחיבורו ההיסטורי על בולגריה שם רב מטירנובו. שהועמד למשפט ושהמלכה תיאודורה השתדלה עבורו.[18]

״שמועה באה מאת אדוני אשר נמס לבנו ורפו ידינו כי קמת עלינו למלחמה בזרוע רמה. וירץ רץ לקראת רץ ומגיד לקראת מגיד להגיד כי שלחת יד כתלמוד אשר הוא לדת פנה ועמוד המאיר עינינו במעגלי צדק ינחנו. מי האמין לשמועתנו כי אחינו בשרנו רודף אחרינו על לא חמס בכפינו. הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובנו.

ועתה אודיעך את אשר קרה לתודורוש היוני הרשע אשר השם השמן לבו ועיניו השע מלך בשרירות לבו הלך ויהי לשטן לבני עמנו וחלל דתנו שלל ממונם ובזז הונם וכאשר יבוא היהודי לפניו היה עוצם עיניו וישחק עליו יושב שמים ויתן לו כסות עינים והקשה ה׳ אלהינו את רוחו ואמץ לבבו להנקם מאויביו ויבא זה תודורוש היוני להלחם עם אשני ולא דרש את שלומו ויערך מלחמה עמו. ומלך אשני הרג במלחמה רוב פרשיו ומבחר שלישיו ותודורוש הרשע נפל ברשתו ונלכד במלכודתו. ומלך אשני הגיש רגליו לנחושתים וימס לבבו ויהי למים ויקרא המלך שני יהודים ויאמר להם תנו כבוד לאלהיכם כי נפל בידי תודורוש אויבכם החשיכו עיניו בארובותיהן ולא תמקנה בחוריהן ועשו בו נקמה כי נתפש במלחמה. והיהודים לקחהו ולארץ השלכוהו. ויתחנן לפניהם ויחמלו עליו ולא השיבו כמעלליו וישכחו רעותיו ולא החשיכו ראותיו. ויחר אף המלך עליהם ויצו להעלותם על הר גבוה ותלול עד לב השמים ויעפו בלי כנפים ולא הגיעו לחצי /ההר/ עד שנעשו אברים אברים וצללו כעופרת במים אדירים. ויצו לשני אנשים לנקר עיניו ויעשו ככה וחמת המלך שככה. והאל אשר הסיר עצת האגגי יפר עצותיך ועצת שונאינו ויקלקל מחשבותיך ומחשבות אויבינו ויריב ריבנו״.

מנוסקריפט ״קורונל״ — Manuskripts "Koronel"

יורשיו של המלך איבן אלכסנדר היו בניו: איבן שישמאן ואיבן סטראשימיר. גם בתקופת מלכותם גדולה היתה השפעתם של היהודים. בשנת 1355 אירגנה שוב הכנסיה הבולגרית כנס מיוחד לדיון, באיזה אמצעים יש לנקוט נגד כת "הבוגו־מילים" ו"היהודים". אך כנראה לא השפיעו החלטות הכנס הכנסייתי על חיי היהודים בבולגריה. כהוכחה לכך הביא רוזאניס מסמך היסטורי, הנושא את התאריך מיום 31 באוקטובר 1376, שנכתב על ידי ועד הקהילה היהודית בעיר בדין, היא וידין — העיר העתיקה בונוניה. במסמך זה מוזכרת האוטונומיה המלאה, שהיהודים נהנו ממנה בעיר זו, בתקופת המלך איבן שישמאן והיחס הטוב שגילה אליהם מלך זה ואחיו איבן סטראשימיר [19].

ב־1374, בימי אותם המלכים, הגיעו לבולגריה גם המתיישבים הראשונים מקרב היהדות האשכנזית; יהודים, שגורשו על ידי המלך ההונגרי לודוויג הראשון. ליהודים האלו ניתנה הרשות להתיישב בבולגריה והם גם נתקבלו בברכה. רוזאניס מציין, כי עקבות השפעתם של היהודים האלו אפשר למצוא בשפתם ושמותיהם של יהודי בולגריה גם כיום [20].

בשנת 1398 נכבשה הממלכה הבולגרית על ידי צבאות השולטן התורכי, ביאזיד. יהודי הבירה טירנובו ניצבו, שכם אחד עם הצבא הבולגרי, להגנת העיר. בשל כך, ציווה השולטן באיזיד, לאחר כיבוש טירנובו, לגרש ממנה את כל היהודים. יהודי אחד, שהופיע לפני השולטן, כדי לברכו על נצחונו, הומת לפי פקודת השולטן. בטירנובו קיים עדיין מקום הקרוי "קבר יהודי" — לפי האגדה נקבר שם אותו יהודי [21].

אין בידינו פרטים על גורל היהודים לאחר כיבושה של בולגריה על ידי הצבאות העותומאניים. ברם ידוע, כי בשנים הראשונות לכיבוש זה, בתקופת שלטונו של אותו שולטן באיאזיד, היו קהילות יהודיות בסרדיקה — סופיה, בדין — וידין, פיליפופולי — פלובדיב, ניקופוליס — ניקופול וערים אחרות. עובדה זו מעידה כי היהודים שחיו בבולגריה בשנים הראשונות לכיבוש התורכי, הינם מאותם היהודים, שישבו כאן בתקופה האחרונה של עצמאות הממלכה הבולגרית, ומהם היסוד לכל הקהילות היהודיות שבבולגריה במשך 500 שנות העול העותו־מאני.

בסיכום, אפשר לציין, שהיהודים חיו בשטחיה של בולגריה כיום, מתקופות קדומות ביותר, עוד שנים רבות, לפני הספירה הנוצרית. היהודים הגיעו לאיזור זה כימאים וסוחרים מן הדרום, דרך הבוספור, עוד בזמן הבית הראשון ולאחריו; מן הצפון, דרך ערבות רוסיה, בתקופת גלות בבל ואחריה; מן הדרום, דרך שלוניקי, ומן המערב, דרך הדאנובה ודרך היבשה. גל המתיישבים היהודיים שהגיעו לאיזור, היה מתגבר או נחלש, בהתאם לנסיבות, אך לא פסק לעולם. היהודים שבאו לכאן, אחרי חורבן בית שני, מצאו במקום מתיישבים וותיקים יותר. גם הבולגרים, בעת פלישתם, מצאו באיזור יהודים. הקהילות היהודיות הוסיפו להתקיים בשטחי בולגריה, גם לאחר כיבושה של ארץ זו על ידי צבאות השולטן התורכי באיאזיד. יהודי בולגריה — ויהודים וצאי בולגריה — בישראל כיום, הם צאצאים של כל המתיישבים היהודים, אשר הזכרנו לעיל, ועקבות מכל תקופה ותקופה בחייהם אנו מוצאים, לדעת רוזאניס, הן בשפה הלאדינית המדוברת והן בשמות המשפחה של יהודי בולגריה. בכל התקופה הארוכה הזאת לא חדלו להתקיים הקהילות היהודיות, שכמותן היו בזמן ההוא בכל אירופה ואסיה. שליטי האיזור נתחלפו תכופות במשך אלפי השנים, עמים שונים נעלמו, שבטים התבוללו — אך היהודים נשארו בצביונם וחיו תמיד במקומות אלה.

מצבה של רבי אבולעפיה משנת 1749

ב. היהודים בבולגריה בימי השלטון העותומני

שלטונה של הקיסרות העותומאנית בבולגריה נתקיים תקופה ארוכה: 1398—1878. על חיי היהודים בתקופה זו בבולגריה כתב ש. רוזאניס, בחיבורו בן 5 החלקים רב ההיקף "קורות היהודים בתורכיה וארצות הקדם", לתקופה זו מתיחס גם הספר ההיסטורי של ד"ר שאול מזאן וכן שני כרכים של מסמכים מימי השלטון העותומאני בבולגריה, שהוכנו ע"י ד"ר אשר חננאל — הרב הראשי האחרון ליהודי בולגריה — ואלי אשכנזי.

ראשית כניעתה של ממלכת בולגריה לצבאות התורכים חלה בימי השולטאן מוראד ה־ו, שישב על כסא האימפריה העותומנית בשנים 1360—1389. ב־1366 כבש השולטאן מוראד ה־ו זו אחר זו את הערים פיליפופול־פלובדיב וסטארה־זאגורה, ולאחר כך את סרדיקה־סופיה וקיוסטנדיל. ולאחר זה פנה השולטאן צפונה. בעת ההיא מלך בבולגריה המלך שישמאן, שמיהר לכרות ברית שלום עם השולטאן והתחייב לשלם לו מס שנתי ולתת לו לאשה את אחותו מַרה — בתה של המלכה היהודית תאודורה (שרה) אשת אביו, המלך אלכסנדר [1].

ב־1389 נהרג השולטאן מוראד ה־ו בסביבות העיר קוסובו (ביוגוסלביה של היום) ובמקומו בא בנו, השולטאן ביאזיד ו, (1389—1402), באותה שנה התמרד מלך בולגריה שישמן והוא שלח נגדו את צבאו ובראשו את הויזיר הגדול עלי־פאחס, אשר שם מצור על עיר־הבירה טירנובו; ולאחר קרבות קשים, כבש את העיר ב־1393. בטירנובו היתה קיימת אז קהילה יהודית גדולה ובעלת זכויות עוד מזמן המלך הבולגרי יואן־אלכסנדר. לפי התעודות שנשארו מאותה התקופה, לקחו יהודי טירנובו חלק פעיל בהגנת העיר ולחמו בגבורה רבה במתקיפים התורכים. עובדה זו עוררה את חמתו של הויזיר הגדול עלי־פחה והוא נתן הוראה לגרש את כל היהודים מטרנובו. לפי אגדה שהתהלכה על אותם הימים, יצאו היהודים להקביל את פני הויזיר הגדול עם כניסתו לטירנובו; אלא שחמתו של הויזיר היתה כה גדולה, עד שנתן הוראה להרוג את נציג היהודים שהתיצב לפניו, כדי לדרוש בשלומו. לפי אותה אגדה, נקרא תל האבנים, הקיים עד היום בסביבות טירנובו, בשם "קבר היהודים" ("ז'ידוב גרוב") והוא מקום קבורתם של אותו יהודי, שנהרג לפי פקודתו של הויזיר הגדול. אגב, קברו של היהודי, שעמד בראש המשלחת, נמצא בין אבנים רבות, שלפי דברי האגדה, הן של בית־קברות ליהודים ,שהיה שם באותה התקופה. יש לציין כי מאז ועד היום, לא התיישב בעיר טירנובו אף יהודי [2].

לאחר נפילתה של עיר הבירה טירנובו פנו צבאות השולטאן באיאזיד צפונה וכבשו את העיר ניקופוליס, בה מצא לו מקלט המלך שישמאן. העיר נכבשה, המלך נהרג ולפי מקורות אחרים נלקח בשבי ונאלץ להמיר את דתו. בעיר ניקופוליס היתה קיימת קהילה יהודית גדולה עוד מימי ממלכת רומא ולפי דעת חוקרים אחרים עוד מלפני זה, כפי שכבר הזכרנו בפרק הקודם.

צבאות השולטאן פנו מכאן מערבה — בכיוון העיר בדין־וידין, בקצה הצפוני ביותר של בולגריה. שם מלך אחיו של שישמאן — יואן סטראצימיר. העיר וידין נפלה בידי התורכים. המלך סטראצימיר ברח להונגריה וכך בא, ב־1398, הקץ לממלכת בולגריה השניה.

בעיר בדין־וידין היתה קיימת באותו זמן קהילה יהודית גדולה ובה רבנים מפורסמים מאד וביניהם רבי שלמה אשכנזי מנוישטאדט. על חיי היהודים הללו אפשר לשפוט מתקנות מ־1377 — "תקנות קהל בדין (וידין)". בתקנות נידונו דיני אישות, בעיקר — הסדרים בנישואין, כתובה, נדוניא, חלוקת הירושה במקרה שאשה מתה בחיי בעלה ונוסח ההצהרה של החתן שלא ישא אשה אחרת על אשתו, וכדומה [3].

בימי השולטאנים הראשונים, שבאו לאחר כבוש בולגריה, באיאזיד ו ומוראד וו, מלכו ב־1378—1451 היו קהילות יהודיות בכל הערים הגדולות של בולגריה. קהילות מאורגנות כאלה היו בערים: וידין, ניקופוליס, סופיה, פוליפופולי. בערים וידין, ניקופוליס, סופיה ופלוונא נשארו היהודים, מצאצאי היהודים הידועים לנו עוד מתקופת הממלכה הבולגרית הראשונה והשניה ונוספו עליהם גם יהודים, שהגיעו לבולגריה בשנותיה האחרונות, שבאו מהונגריה. הזכרנו למעלה את שמו של הרב אשכנזי מנוישטאדט בוידין. הוא הגיע לבולגריה, וכמוהו עוד רבים, במחצית השניה של המאה ה־14, והתיישב בוידין [4].

ליהודי הקיסרות התורכית ולאלה שהיו בגבולות בולגריה, ניתנה הזכות, עוד בזמן השולטאנים הראשונים הנ"ל, באמצעות צו מלכותי מיוחד ("פירמאן"), לבנות בתי כנסת, לרכוש קרקעות ולבחור את נציגיהם באופן חופשי. הפולשים התורכים היו בימים ההם, בעיקר, חיילים בעלי שטחי־אדמה גדולים ולא עסקו כלל במסחר ובמלאכה. עובדה זו, הכריחה כנראה, את השולטאנים להשאיר בידי היהודים את התחום הכלכלי הדורש יוזמה חופשית. ואמנם, כבר בשנים הראשונות לכיבוש התורכי, הצטיינו היהודים בסגולותיהם המיוחדות כסוחרים, חרשתנים, בעלי הון, יצואנים ויבואנים. בקיצור — הם שלטו בכל תחומי הכלכלה, ותרמו רבות לשגשוגה הכלכלי של הקיסרות התורכית. עובדה זו גרמה גם לפתיחת שעריה של הקיסרות בפני היהודים, שגורשו מספרד ופורטוגל בשלהי המאה ה־15, ישובם באיזור זה.

היהודים בקיסרות התורכית לא נרדפו בגלל דתם או לאומיותם. להיפך, בחצר השולטאנים נמצאו תמיד יועצים, רופאים, בעלי הון וכלכלנים יהודים. עובדה זו סייעה בהרבה לחיזוק העמדות הכלכליות של היהודים במשק הקיסרות

ולחיסולם של קשיים שונים, שבהם נתקלו היהודים מדי פעם בפעם [5].

בתקופת השולטאנים באיאזיד I ומוראד II נעשה נסיונות לגרשם מהבאלקאנים. כך למשל פלשו ב־1443 לבולגריה, דרך העיר וידין צבאות ההונגרים וכבשו את וידין וניקופול. כיבוש זה נמשך שנתיים והיהודים המקומיים סבלו הרבה מידי הכובשים [6].

בימי השולטאן מוראד II (1421—1451), הגיעו לבולגריה היהודים המגורשים הראשונים מצרפת (לפי פקודת המלך קרלוס) וכן היהודים הראשונים מספרד ופורטוגל. מימים אלו ידוע הספר העתיק ביותר שהופיע בתורכיה: "פירוש ותוספות על פירוש רש"י על התורה" של הרב דוסא בן ר' משה היוני [7].

בימי השולטאן מוחמד השני (1451—1481) המשיך מצב היהודים באימפריה התורכית להיות טוב ובחצר המלכות באיסטנבול היו הם משרתים כרופאים וכמומחים כלכליים; ורבים מן היהודים, ובתוכם גם בבולגריה, חיו חיים שקטים ושלווים. ב־1470 שוב פלשו לעיר וידין צבאות הונגריה שבאו דרך הנהר דאנובה וגרמו להרס רב, והיהודים במקום סבלו יותר מכולם. כעבור שנה, ב־1471, הגיעו לוידין יהודים, שגורשו, על ידי המלך לודביג העשירי, מבאווריה. חלקם נשאר בוידין וחלקם עבר לערים: פלוונא, ניקופוליס וסופיה והקימו שם לעצמם קהילות נפרדות [8].

בימי השולטאן באיאזיד II (1481—1512), שירש את אביו השולטאן מוחמאד השני, היה מצב היהודים טוב מאד. בזמן שלטונו הגיעו לבאלקאנים, כולל בולגריה, גולים מספרד, שגורשו לפי צו מיוחד של המלך הספרדי פרדינאנד והמלכה איזאבלה, מיום 31 במרס 1492, ואחריהם — הגולים מפורטוגל, שגורשו לפי צו מיום 24 במרס 1497. כידוע יצאו גולי ספרד ופורטוגל ונדדו מזרחה והתיישבו: חלקם בצפון אפריקה, בארץ ישראל, והיתר — בסוריה ובאסיה הקטנה ובתורכיה שבאירופה. לערי בולגריה הגיעו הגולים דרך הערים שלוניקי, קושטא (איסטנבול) ואדריאנופול — (אודרין). גולים אלו הגיעו לכל הערים בבולגריה, שבהן היו קהילות יהודיות, והקימו לעצמם קהילות נפרדות. לגבי הערים שבבולגריה, לא ידוע על הקמת קהילות פורטוגזיות כמו בשלוניקי, אדריאנופול וקושטא. היהודים האלה נתקבלו בסבר פנים יפות ובמשך תקופה קצרה הצליחו לכבוש להם עמדות כלכליות חשובות. השפעתם של יהודי ספרד, שזה מקרוב באו, היתה גדולה מאד על חיי היהודים הוותיקים; ואלה האחרונים, התבוללו ביניהם במרוצת השנים [9].

בשנים 1512—1520 שלט באימפריה התורכית השולטאן סלים. נראה, שהמרכז היהודי הגדול ביותר בבולגריה באותה תקופה היה בסופיה. היו שם שלושה בתי־כנסת: אחד של הרומניוטים — המתיישבים הוותיקים ביותר שבעיר זו, שני — של היהודים האשכנזים, שכלל את כל היהודים שבאו לסופיה מהונגריה ומבאוואריה, ובית־כנסת שלישי ליהודי ספרד. מתקופה הנ"ל ידועים כמה רבנים, שעמדו בקשר עם הרבנים בקושטא ושפנו תמיד אל הרב אליהו מזרחי בקושטא בכל העינים הקשורים במסחר, נישואין וגירושין. מחוץ לסופיה היו גם קהילות גדולות בערים: וידין, ניקופוליס ופלוונא. בפלוונא היו שלוש קהילות נפרדות כדוגמת סופיה. באותן הערים היה מספר היהודים הספרדים גדול מאשר מספר היהודים האשכנזים. ממיסמך שנשמר מתקופה זו, אנו למדים על יהודים עשירים, שהיו להם עבדים ושפחות במספר רב וביניהם יבואנים וסוחרים. באותה תקופה היה בפלוונא מושל בולגרי בשם מיכאיל אוגלי, שהיה, לפעמים, מטיל על דעת עצמו מסים על סחורות והיהודים לא יכלו להתאונן עליו בפני השולטאן, בפחדם מפני מושל זה. מצב זה גרם להברחת סחורות על ידי היהודים, אם כי הדבר היה אסור בהחלט, לפי התקנות שהוצאו על ידי הקהילות. המושל מיכאיל פעמים רבות דרש וקיבל מהיהודים "הלוואות", שלא על מנת להחזירן, בטענה "שעשה ליהודים טובות וחסדים". גם בערים ניקופוליס ווידין היו בכל אחת מהן שלוש קהילות נפרדות, ליהודים בניקופוליס היו בתי־כנסת של ספרדים, של הונגרים ושל אשכנזים נפרדים. גם במקומות האלה היו יהודים עשירים; סוחרים, יבואנים, שולחנים ומלווים כספיהם לגויים ברבית קצוצה. בעיר פיליפופולי היתה הקהילה היהודית קטנה [10].

עובדת קיומם של בתי־כנסת נפרדים לעדות בקהילות אלה, מעידה כי בתקופת השולטאן סלים לא היו יהודי בולגריה גוף אחד, אלא נתחלקו לפי מוצאם. כל בית־כנסת היה בבחינת קהילה נפרדת; לכל אחת מקהילות אלו חיתה חיים פנימיים עצמאיים וקיימו את הקשר ביניהן באמצעות מועצה דתית, שהיתה מורכבת מרבנים של בתי־הכנסת ושבסמכותה היה לדון בשאלות כלליות ודתיות הנוגעות לכלל. לעתים אף פרצו חילוקי דעות בין בתי־הכנסת. חלוקי הדעות היו נעוצים בעיקר במסורות ומנהגים דתיים. לפעמים היו גם סיבות אישיות לכך. היהודים שהיו מאורגנים בבתי־הכנסת של הרומניוטים ראו את עצמם כמתיישבים הוותיקים ביותר ותבעו לכן לעצמם את זכות הבכורה. אותה "זכות" תבעו לעצמם גם בתי־הכנסת של הספרדים, שהיו הרוב והצטיינו ברמתם התרבותית הגבוהה, הן בשטח הדת והן בשטח הכללי. המאבק התנהל בעיקר בקשר לענייני חומרות בכשרות ובשמירת הדת בכלל, כל אחת לפי שקיבלה מאבותיה. אך מועצות הרבנים השתדלו תמיד ליישר את הסכסוכים וחילוקי הדעות [11].

אחרי השולטאן סלים, מלך (1520—1566) השולטאן סולימאן הראשון. הוא לחם בהונגרים, והדבר הביא שוב גל חדש של יהודים מהונגריה לשטח האימפריה העותומאנית. בחלקם הגדול התיישבו יהודים אלו בוידין, סופיה, ניקופוליס ופלוונא וחלק קטן מאד מהם — בעיר פיליפופולי ובערים אחרות. בוידין, פלוונא ובניקופוליס עדיין היו קיימים שלושה בתי־כנסת, ברם לא נזכרים עוד בתי־הכנסת ה"רומניוטים", שקרוב לוודאי, התמזגו עם אחד מבתי־הכנסת האחרים. במקומם קמו "בתי־כנסת" של יהודים הונגריים.

בפיליפופולי היה בתקופה הזאת מספר יהודים רב והעיר הפכה להיות מרכז מסחרי גדול, בהיותה על פרשת דרכים שבין קושטא ואדריאנופול וערים שבצפון האימפריה התורכית ועד לנהר הדאנובה. בפלוונא היה הרוב הבולט של היהודים — ספרדים. אולם, השפעתם של יהודי אשכנז היתה בכל זאת גדולה עדיין בכל העמדות החשובות ביותר שבתוך הקהילה. ומענין לציין, שיהודים אלו קיבלו על עצמם את המינהגים

ר' יוסף קארו, בעל ה"שולחן ערוך"

של יהודי ספרד והם עמדו להתמזג עמהם. בוידין היתה ההתמזגות עוד יותר בולטת. בניקופוליס היו מרובים יהודים מהונגריה וכן היו מרובים שם יהודים שבאו מוואלכיה — רומניה של היום. הגיע לשם גם הרב המפורסם רבי יוסף קארו, שחיבר את ספר ההלכה הפסוקה ״שולחן ערוך״.

בזמן ההוא הושמעה בניקופוליס הטענה, כי היהודים גבו ריבית קצוצה עבור הלואות שהלוו לאוכלוסיה הנכרית המקומית. התעוררה תנועה אנטישמית חזקה, אשר לוותה גם בנסיונות למעשי אלימות נגד היהודים המקומיים. היהודים העשירים עזבו זמנית את העיר. הענין הגיע עד לעיר הבירה קושטא, לאזני הויזיר הגדול איברהים פחה, שהיה עוין את היהודים. כדי שהענין לא יפגע ביהודי ניקופוליס, פנו יהודי קושטא, על פי בקשת הקהילה בניקופוליס, אל אישים רמים ב״שער העליון״, והדבר סודר. הצעדים האלה וכל מה שהיה כרוך בהם עלו בהוצאות ניכרות. אולם, היהודים העשירים של ניקופוליס סרבו לכסותן, בטענה שהם לא היו בעיר בשעת המהומות נגד היהודים. לא חשוב כיצד נסתיים הויכוח שבין יהודי קושטא ליהודי ניקופוליס. אך חשובה העובדה, כי בתקופה זו קמה תנועה אנטישמית בניקופוליס וכן שהיו בה יהודים עשירים מאד, שולחנים שריכזו בידיהם את ענייני הכספים של העיר [12].

בתקופת שלטונו של השולטאן סלים השני (1566—1574), הגיעו לבולגריה גם יהודים שגורשו מאיטליה על ידי האפיפיור פיוס החמישי וכאן הצטרפו לקהילות של הספרדים. רוזאניס קובע, כי יהודים אלה השאירו את עקבותיהם בקרב יהודי בולגריה גם כיום — הן בלשונם והן בשמותיהם. בקהילה היהודית בניקופוליס בתקופה זאת היה ידוע הרב המלומד רבי יוסף ונטורה. בפלוונא — הרב רבי גרשון יהודה אשכנזי והרב בקהילה של יהודי הונגריה בשם ס ק א מ י ש. הוא עשה נסיון להקים חברה אחידה ״לגמול חסד״ והדבר לא עלה בידו, היות והמנהגים של העדות השונות לא התאימו זה לזה. בוידין היו אז רק שתי קהילות ,של הספרדים ושל האשכנזים וההונגרים ביחד. נראה, שבפיליפופולי מספר היהודים בתקופת השולטאן הזה גדל מאד. בעיר היה קיים בית־דין מיוחד לבירורים מסחריים והוא התקיים עד שלהי המאה ה־17, ואולי אפילו גם לאחר מזה [13].

את מקומו של השולטאן סלים השני ירש בנו — מוראד III, (1574—1595). בתקופת שלטונו ירדה השפעתם של היהודים בחצר המלך ובתחילתו נשקפה להם סכנה גדולה, שלא היתה כמוה עד אז באימפריה התורכית וזה הדבר: עושרם של היהודים באימפריה העותומנית הגיע בימים ההם לשיא וכתוצאה מזה חיו היהודים חיי מותרות ותענוגות, ובפרט התבלטו הנשים היהודיות, אשר היו לובשות שמלות משי יקרות והתקשטו בתכשיטים של זהב ויהלומים. השולטאן, שהיה אדם אוהב בצע ועם זאת שונא מותרות ובזבוזים, כשהגיעו אליו ידיעות על צורת חייהם של היהודים, גזר להמית את כל היהודים בכל ארצות מלכותו. פחד גדול ירד על היהודים שבאימפריה התורכית. במאמץ עליון, שנעשה על ידם לגבי אם השולטאן ושר־צבאו, בוטלה הגזירה והוחלפה באיסור חמור על נשי היהודים לצאת לרחוב בכל ערי תורכיה — כולל בולגריה, בשמלות משי ובתכשיטים. הגברים היהודים חויבו להחליף את המצנפת שהיו חובשים עד אז, כדמות המצנפות של המושלמים, במצנפת צנועה בצבע ירוק.[14]

בתקופת השולטאן מוראד III, הוחלט בפעם הראשונה להפחית את ערך המטבעות על ידי החלפת החומר הגלמי שממנו היו עשויות עד אז, בחומר גלמי אחר, פחות־ערך ממנו. החלטה זו, שהורידה את ערך המטבעות לחלק החמישי מערכן הקודם, גרמה ליהודים נזק רב, בעיקר, לאנשים שעסקו במתן הלוואות ובהחלפת מטבעות. מצב זה נמשך כשנתיים, עד שהוחזרו כל המטבעות הישנות שיוצקו מכסף מזוקק. בינתיים, הפסידו היהודים חלק גדול מרכושם. דבר זה פגע גם ביהודים רבים שבגבולות בולגריה, אשר עסקו במתן הלוואות והחלפת מטבעות בערים: ניקופוליס, סופיה, פלוונא ועוד [15].

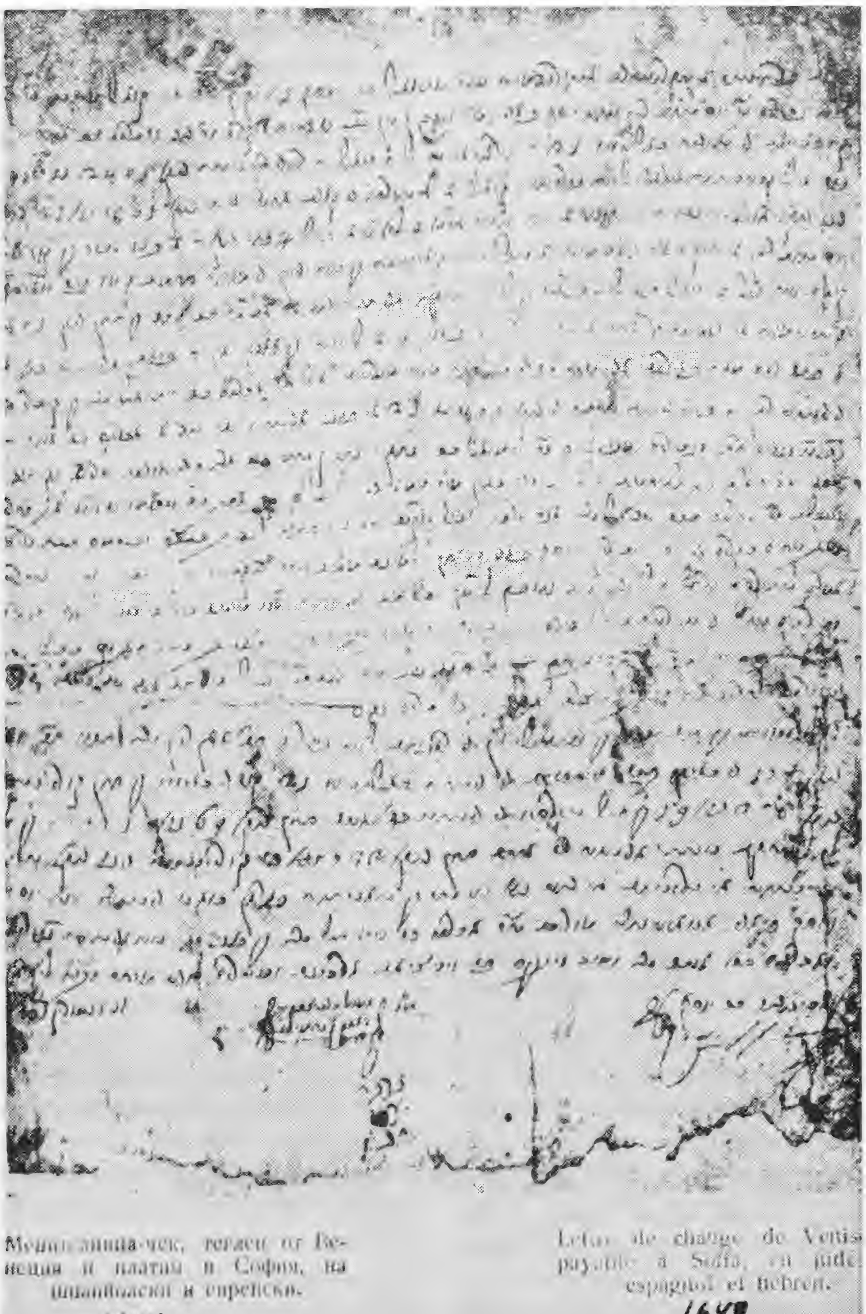
מצב היהודים בכל האימפריה התורכית, וכמו כן גם בגבולות בולגריה, בתקופת שלטונו של השולטאן מוראד השלישי, לא היה בטוח לגמרי. השלווה, שהיתה קיימת בימי השולטאנים שקדמו לו מאז הקמת תורכיה, לא חזרה עוד. יש הקובעים שבימי השולטאן מוראד השלישי התחילה ירידתם של היהודים באימפריה התורכית גם מבחינת השפעתם על חצר המלכות וגם מבחינה כלכלית וממילא גם מבחינה תרבותית. מצב זה גרם להתחלת הליכוד של הקהילות בערים השונות. פרט לקהילות של הרומניוטיס־גריגוס, התחילו כל יתר העדות להתמזג בתוך העדה הספרדית. השפעתם של יהודי ספרד בתורכיה היתה גדולה עד כדי כך, שהשפה המדוברת לכל העדות, פרט לרומניוטיס, היתה שפת הלאדינו. והמגמה הבולטת היתה, כי לא רחוק היום שגם בערים הגדולות יהיו שני ארגוני קהילות בלבד — הקהילה הספרדית והקהילה הרומניוטיס־גריגוס, שהמשיכו בעקשנות רבה עוד הרבה שנים לשמור על המנהגים המיוחדים שלהם.

מהמסמכים שהגיעו לידינו מהתקופה הזאת ואשר בעיקרם הם פסקי־דין בעניני מסחר והלכות למעשה של נוהגי דת, אפשר ללמוד על חיי הקהילות בסופיה, פלוונא, וידין, ניקופוליס ועוד. מצבם, בדרך כלל, לא היה שונה מהמצב ביתר ערי תורכיה, פרט לסבל הרב, שעבר על יהודי ניקופוליס, וידין ופלוונא. ב־1593 פלשו לעיר וידין צבאות הונגרים וגרמנים, שבאו דרך הדאנובה להלחם בתורכים. העיר נכבשה, רוב היהודים נאלצו לברוח ואלו שלא הספיקו לעשות זאת ונשארו במקום — נרצחו. היהודים שעזבו את וידין עברו לניקופוליס ולפלוונא. אך באותו זמן ניצל הנסיך מיכאיל בוולאכיה את ההזדמנות ועבר עם צבאותיו את הדאנובה, כבש את ניקופוליס, המשיך וכבש גם את פלוונא. כאשר נאלץ היה לסגת, הציתו צבאותיו את העיר פלוונא וסבל רב נפל אז בחלקם של היהודים שבמקום: חלק מהם נהרג וחלק נלקח בשבי. יד הגורל המר היה גם ביהודי ניקופוליס, אשר נשדדה באכזריות רבה ויותר מכל תושביה סבלו היהודים, ובעיקר הסוחרים ובעלי בתי המלאכה שבהם [16].

אחרי מות השולטאן מוראד השלישי, מלכו זה אחרי זה בתורכיה השולטאנים מוחאמד השלישי ואחמד הראשון (1595—1617). עוד בתחילת שלטונם, פרצו המלחמות עם הנסיך מיכאיל בוולאכיה ,שהביאו הרס חדש על שלוש הקהילות היהודיות; ניקופוליס, וידין ופלוונא. ב־1596 ניצל הנסיך

מיכאל חילופי השולטאנים וכבש את ניקופוליס ווידין, היהו־דים עזבו את העיר; שני בתי־כנסת בוידין הועלו באש. ניקופוליס נחרבה כולה, רוב היהודים שבה ברחו וחלק מהם נהרגו. צבאות השולטאן הדפו בינתיים את הפולשים והיהודים חזרו למקומם. אולם, לא הספיקו יהודי וידין לשקם אפילו את הריסות אחד מבתי־הכנסת שלהם, והנה ב־1598 שוב הופיע הנסיך מיכאיל ועשה נסיון לכבוש את עירם. הוא אמנם, לא הצליח בכך, אבל תותחיו זרעו הרס חדש על העיר. לפי העדויות ששרדו מאותה התקופה והגיעו לידי חוקרי קורות העיר, הוברר שהרבה יהודים נהרגו באותה המלחמה ואלו שנשארו בחיים היה גורלם מר וסבלם היה לאין נשוא. הקהילות חדלו להתקיים, ועברו שנים רבות עד שבאו שוב תושבים יהודים חדשים למקומות האלו והקימון מחדש.

רושמי רשימות יודעים לספר, כי גם בתקופה הזאת נמצאו, נוסף לקהילות שהזכרנו לעיל, גם הקהילות הקטנות, כמו: זגרה, (סטארה־זאגורה של היום), קאזאנליק ועוד. המסחר היה מפותח מאוד במקומות הללו. הקהילה בסופיה היתה הגדולה ביותר וסוחריה קיימו קשרי־מסחר הדוקים עם העיר וויניציאה שבאיטליה. הסוחרים היו עושים את דרכם בחמו־רים ובעגלות־סוסים דרך סרביה (יוגוסלביה של היום), עד

מכתב מסחרי (שטר־חוב) מונציה לסוחרים יהודים בסופיה שנת 1649

עיר־הנמל ראגוזה בים האדריאטי; ומשם — באניות לוויניציאה, כשאתם הרבה סחורות; והיו חוזרים באותה הדרך, עם סחורות אחרות, שקנו בוויניציאה. נשמר מסמך מעניין — "שטר חליפין" — מאותה תקופה, בין סוחר מסופיה לבין סוחר מוויניציאה. ממסמך אחר, למדים אנו על שלושה יהודים, סוחרים גדולים, שנהרגו בדרכם מסופיה לוידין [17].

בין השנים 1617—1640 מלכו בתורכיה השולטאנים מוסטפה הראשון, עוסמאן השני ומוראד הרביעי. בימי שני הראשונים שרר שם תהו ובהו. הם לא היו מסוגלים לשלוט במדינה. ורק בימי השולטאן מוראד הרביעי חזר הסדר בחלקו על קנו. השפעתם של היהודים בחצר המלוכה היתה קטנה עוד יותר וגם המצב בקהילות היהודיות, כולל הקהילות שבגבולות בולגריה, לא היה טוב ואי־הסדרים בלטו גם בקרבתן. קהילת־סופיה היתה גם אז מהגדולות ביותר וממיסמך, שהגיע לידי החוקרים, נודע, כי בה היו בתקופה הזאת הרבה אנשים פריצים, שהלשינו לפני אנשי השלטון רודפי־הבצע על היהודים העשירים ובעלי ההון. המצב הגיע לידי כך, ששלוש העדות שהיו קיימות אז בעיר: הספרדית, האשכנזית והקהילה של הרומניוטים, קמו לפעולה, כדי לנקוט באמצעים להגן על הנרדפים והסובלים ולרסן את המלשינים. גם בתקופה הזאת היו סוחרים אשר נהרגו בדרכים, בעברם עם סחורותיהם מעיר לעיר. סימני התאוששות נראו רק בקהילות פלוונא, ניקופוליס ווידין. למקומות אלה באו מתיישבים יהודים חדשים. נבנו בהם בתי־כנסת חדשים והעיקר, שהקהילות הללו היו אחידות. בניקופוליס לא היה זמן מסויים רב במקום. כנראה, שהתפתחות נוספת חלה גם בקהילת פיליפופולי, שנמצאה על אם־הדרך, שבין אדריאנופול לסופיה ולערים אחרות שעל הדאנובה [18].

בימי השולטאן איברהים (1640—1648) ושל זה הבא אחריו, מוחמד הרביעי (1648—1687), כמעט ואבדה לגמרי השפעת היהודים בחצר המלוכה. לעומת זאת, מצבם הכלכלי המשיך להיות טוב. בעיר הגדולה סופיה עמדו בראש שלוש הקהילות: הספרדית, האשכנזית והרומניוטית, הרב הספרדי — רבי חיים מבורך גליפפה והרב האשכנזי — רבי עמנואל זוננה. בימים אלה מצאו בסופיה כר־פעולה מסויים הנוהים אחרי שבתי צבי. הדבר הטיל למשך תקופה קצרה אי־שקט בחיי יהודי סופיה, ויש להניח, כי גם בחיי היהודים ביתר הערים בבולגריה. אולם, כת זו לא מצאה קרקע פוריה בבולגריה, כפי שמצאה בשלוניקי ובאיסטנבול, שבהן השבתאים התבצרו בבתי־כנסת משלהם. הרב חיים מבורך שמר על יהודי סופיה שלא יגררו אחרי השפעתה של הכת. באותו זמן נמצאה, לדעת רוזניס, משפחה יהודית אחת בסופיה, אשר העיזה, כאות נאמנות לתנועת שבתי צבי, להחליף את שם משפחתה ל"משיח". ומאז נשאר קיים שם־המשפחה הזה בקרב יהודי בולגריה" [19].

באותן השנים היה הטבח הגדול של יהודי רוסיה על ידי אנשי ההטמאן חמלניצקי ויהודים רבים הובאו לתורכיה כ"עבדים" והם נפדו על ידי היהודים המקומיים. מהיהודים השבויים הללו הגיעו רבים גם לסופיה, ויש להניח, שהם הובאו גם לערים אחרות בבולגריה. בסופיה המשיכו את קיומם שלוש העדות של הספרדים האשכנזים והרומניוטים. אולם, מעל כולן הוקם ועד של 12 נציגים מכל העדות, אשר מדי פעם בפעם היו דנים בענינים כלליים שונים, הנוגעים לכל העדות, ובעיקר, פעם לשלוש שנים, בהערכת המסים וחלוקתם, לפי מספר היהודים בכל עדה [20].

קרוב לעיר פיליפופולי, שבה היתה קיימת קהילה של יהודים, מוזכרת בפעם ראשונה, במסמכים מאותה התקופה, קהילה יהודית בפאזארדז'יק. הקהילה היהודית בוידין היתה שוב בסמן של פריחה. המצב בקהילות ניקופוליס ופלוונא לא השתנה בהרבה. קיימות עדויות בכתב, שמספר היהודים ירד בפלוונא עד כדי כך, שלא היתה להם כל אפשרות חומרית להחזיק ברב ומורה הוראה [21].

בסוף שנות שלטונו של השולטאן מוחאמד הרביעי, החלה שקיעתה של האימפריה התורכית. ב־1686 נחלו צבאות השולטאן את מפלתם הגדולה על יד בודאפשט שבהונגריה ומאז החלה גם נסיגת התורכים מהארצות שמעבר לדאנובה. אך מצב היהודים הוסיף להיות טוב מבחינה כלכלית ואזרחית. הם החזיקו בידיהם בעיקר את השליטה על המסחר, התעשיה, היצוא והיבוא כאחת. שום סחורות אינן מיובאות לאימפריה התורכית, אלא, על ידי יהודים. מרכזי המסחר היו: עיר הבירה אישטנבול, שלוניקי, אדריאנופול; ואילו בבולגריה — סופיה, ובמידה מסוימת גם פיליפופולי. בהחלטות ופסקי־דין של רבנים, אשר הובאו בספרי "שאלות־ותשובות" מדובר על "עבדים ושפחות", שהיו בידי היהודים — וזה מראה על מעמד כלכלי רם [22].

בימי שולטאן סולימאן השני (1687—1691) ושולטאן מוסטפא השני (1693—1703) ואחריהם השולטאן אחמאד השלישי (1703—1730) הורע מצבה הבטחוני, המדיני והפנימי של האימפריה התורכית. מן הצפון והמערב איימו עליה צבאות רגלים הונגרים והאוסטרים. ואילו מן הדרום, דרך הים — צי הוויניציאנים. במיוחד החריף המצב בתקופת שלטונו של סולימאן השני. ב־1689 חדרו צבאות האוסטרים עמוק לתוך האימפריה התורכית והגיעו עד העיר וידין, שנשארה כמה שנים תחת שלטון אוסטרי, ויהודי המקום סבלו הרבה מכך.

בעקבות המפלות הצבאיות החלו להסתמן בתוך האימפריה התורכית גילויי אנרכיה. חצר השולטאן ניסתה ליחס את כשלונותיו הצבאיים לאלמנטים הזרים שבקרב העם התורכי, וכתמיד במקרים אלה, שימשו היהודים כקרבן הראשון. בפעם ראשונה הופיעו בחצר השולטאן משבי־רוח אנטישמיים, אם כי לא הגיעו לממדים גדולים; אולם, העידו בכל זאת על הרעה נוספת במצב היהודים, והפעם — בשטח האזרחי.

בימים ההם הפכה העיר סופיה, למרכז היהודי הגדול והחשוב ביותר בגבולות בולגריה, לאחר שחשיבותן של הקהילות בוידין ובניקופוליס, שהתחרו קודם לכן עם קהילת סופיה, החלה לרדת. מתקופה זו ידועה מועצת הרבנים בסופיה, ששימשה כבית־דין עבור חלק ניכר של הקהילות היהודיות שבגבולות בולגריה. הקהילות, ובתוכן סופיה בעצמה, חדלו להיות תלויות ב"מרכזים הדתיים" של היהודים בשלוניקי ואדריאנופול. בעקבות המלחמות בין התורכים והאוסטרים, באו לסופיה וליתר ערי בולגריה הרבה יהודים מסרביה ובמיוחד באזור בלוגרדו (בלגרד של היום). בפסקי־הדין של הרבנים דאז מוזכרות קהילות חדשות שיתכן שהיו קיימות גם קודם לכן, כמו

הקהילות בקיוסטנדיל, וקארלובו, וצ׳פינו־באניה. הקהילה בעיר פיליפופולי עלתה מעכשיו למקום השני בגדלה ובחשיבותה [23].

בשנים 1730—1757 כשהשולטאנים מחמוד הראשון ועישמאן השלישי היו שולטים בתורכיה, נמשכה ירידתה במעמד המדיני ונוסף לכך החלה ירידתה גם מבחינה כלכלית ומוסרית. הצי הוויניציאני שלט בים התיכון והאניות התורכיות היו מותקפות בכל מקום ומסחר־חוץ, שעד אז היה בידי סוחרים יהודים שותק לגמרי. שודדי־ים וויניציאניים השתלטו על האניות בלב־ים ויהודים רבים נפלו קרבן למעשי הפיראטים האלה. הרבה ספרים של ״שאלות ותשובות״ שנכתבו על ידי רבנים שונים בזמן ההוא, סובבות על מקרים הקשורים במצב זה.

כמובן, מצב קשה זה נתן את אותותיו גם במעמד היהודים בבולגריה, אף כי לא במידה כה רבה, כי המסחר שנמצא בידי היהודים כאן היה, בעיקר, ביבשה. לפי המסמכים שהגיעו לידי החוקרים מאותה התקופה, במקומות אלו היו עדיין יהודים עשירים. המסחר פרח בעיקר עם הכפר׳ים שבסביבות הערים שבהן היו מרוכזים יהודים. קהילות חדשות, המוזכרות לראשונה בכרוניקות, הן הקהילות בסליבן, ברקוביצה ובסבישטוב. הקהילות האחרונות הוקמו בעיקר על ידי יהודים, שברחו מהערים וידין וניקופוליס. הקהילה היהודית בקיוסטנדיל התחילה להתבלט. בפעם הראשונה שומעים אנו על רבנים שכיהנו בה. במסמך אחד נזכר יהודי בשם ״אברהם אלדג׳ם״ — שהיה סוחר גדול ,עשיר ונדיב לב. לעומת זאת ירדו החיים החברתיים עד שפל המדרגה — עד לחרפה ממש בעיני הגויים.

בתקופה הזאת נתחדשה — וביתר חריפות — הגזירה, האוסרת מלבושים ומצנפות, כדוגמת אלו שלבשו המושלמים והצבע של המלבושים. לפי הפקודה החדשה, היה צריך להיות תכלת או אפור. לפי צו מיוחד הוטל על הסוחרים במלבושים להקפיד בזהוי הקונים, בכדי שלא למכור ליהודים בגדים האסורים עליהם [24].

לאחר מכן, בימי השולטאנים מוסטאפה השלישי ועבדול חמיד הראשון (1757—1789) וויתרה תורכיה על חצי האי קרים לטובת הצאר הרוסי ונסוגה מערבה מן הנהר פרוט. וויתור זה הביא למרד בקרב האוכלוסיה היוונית, בחלקה הדרומי של חצי־האי הבאלקאני. בעקבות היוונים הלכה גם האוכלוסיה הסרבית, שהיתה נתמכת על ידי האוסטרים. תהו ובהו הלך וגבר ונתן את אותותיו גם בשטח הכלכלי, עד משבר. הכנסות המדינה ממסים לא הספיקו לכיסוי הוצאות המנגנון המינהלי ולהחזקת הצבא התורכי הגדול. המצב הביא לידי רפורמה מוניטרית והמרת הלירה התורכית, העשויה מזהב וכסף, בלירה ברזל. רפורמה זו פגעה בעיקר ביהודים. ומכאן ואילך התחיל להחמיר מצבם הכלכלי של יהודי בולגריה. כתוצאה מכך, חלה גם ירידה נוספת בחיים החברתיים והתרבותיים עד כדי כך, שקשה למצוא יצירות ספרותיות הראויות לציון. לפני שהתאוששו היהודים מפגיעה זו, פקדה אותם פגיעה חדשה: פקודת השולטאן ללבוש בגדים מיוחדים, בכדי להבדילם משאר האוכלוסיה — מצנפות ונעלים שחורות בלבד, שום רקמות בחוטי זהב במלבושיהם. בעקבות החרפת המצב הכללי, הרבו לשוטט בדרכים שודדים ומושלי הערים עשו כטוב בעיניהם והטילו על הסוחרים היהודים מסים משלהם. הרבה יהודים נפלו קרבנות לשוד בדרכים [25].

בשנים אלו, קמה בתורכיה תנועתו של נביא־השקר יעקב פראנק, שהגיעה לתורכיה מפולין, זמן מה התגורר בעיר ניקופוליס וגם נשא אשה מבנות המקום. יעקב פראנק היה נוסע ונודד תמיד. מספר פעמים עזב את ניקופוליס ושב אליה. לאחר ששהצלחה לא האירה לו פנים בבולגריה הוא עבר לפולין. כאן מצא לו נוהים אחריו רבים, אך רכש גם אויבים רבים בין היהודים הפולנים והגרמנים, שבקרבם רצה להטיף את ״תורתו״. הוא חזר לתורכיה והתיישב עם כמה מתלמידיו בעיר ז׳ורז׳בו — מול רוסא שבבולגריה. וכאן אילצוהו השלטונות התורכיים לקבל את דת האיסלם. כעבור זמן־מה הוא נימלט שוב לפולין, ושם התנצר ומת, לאחר שורת הרפתקאות חדשות.

״פעולתו״ של יעקב פראנק בבולגריה נתנה את אותותיה בחיי היהודים שבתקופה ההיא. התעוררו ויכוחים עצומים וחילוקי־דעות, והדבר הוריד עוד יותר את הרמה התרבותית של היהדות שם. כמה קהילות יהודיות ובמיוחד — זו שבעיר ניקופוליס, היו בסימן של ירידה מוסרית רצינית בעקבות הויכוחים האלו. יש לציין, שלעומת זאת עלה באותו זמן עצמו קרנה של הקהילה בקיוסטנדיל, שבה פעלו רבנים, שהצליחו להשפיע הרבה על יהודי בולגריה. בעקבות הפלישות של הוולאכים, הועלה באש בית הכנסת בניקופוליס והקהילה סבלה הרבה. אותו גורל קשה פגע גם ביהודי וידין, שהיו נאלצים לבקש, באמצעות שליחים מיוחדים, את עזרתם של יתר הקהילות היהודיות בבולגריה על מנת להקים מחדש את בנין בית־הכנסת ונענו להם ביד רחבה הקהילות בסופיה, פלוונא, פיליפופולי שבבולגריה ואדרינופול בתורכיה [26].

בימי השולטאנים סאלים השלישי ומוסטאפה הרביעי (1789—1807) איבדה תורכיה את השליטה על כל השטח, המוכר היום כשטח יוגוסלביה. מצד שני כבש נפוליון את אלכסנדריה של מצרים ואילו אנגליה קרעה מיד אחרי זה שטח זה לעצמה. צבאות רוסיה נכנסו וכבשו את כל השטח צפונה מהנהר הדאנובה — וולאכיה (רומניה של היום) ושטחים אלו הוחזרו לתורכיה רק לאחר הסכם מיוחד, שלפיו נלקחה מהשליטים התורכיים השליטה הממשית עליהם. כל זה הגביר את התהו ובהו בתורכיה ובאו אז ימי השליטה של ה״קירז׳אלי״ — ימי מהומות וחוסר בטחון לכל האוכלוסיה, ובמיוחד — ליהודים שם ובגבולות בולגריה, שהיו נחשבים כבעלי אמצעים כספיים וכסוחרים.

בימי שני שולטאנים אלו, נידלדלה האוכלוסיה היהודית וביחוד בעקבות המסים הכבדים והשפל שבא על המסחר ועל בתי המלאכה. אף על פי כן, נמשכו חיי הקהילות היהודיות כסדרם ומתקופה זו קמו רבנים מפורסמים בסופיה, שקבעו הלכות וניהלו את חיי היהודים. בכרוניקות שנשארו לפליטה מאותם הימים, פוגשים שמות של קהילות חדשות: שומאן, רוסצ׳וק (שהוא רוסא של היום) וגורנה־דג׳ומאיה. קהילת קיוסטנדיל סבלה קשות מידי שודדי־ה״קארז׳אלי״ ואילו יהודי וידין — מידי צבאות האוסטרים, שפלשו מחדש לעיר זו והחזיקו בה זמן מה.

נציב וידין בתקופה ההיא היה אוסמאן פאזאבאנטוגלו, הידוע בתולדות תורכיה בגלל מרדותו נגד מלכו השולטאן סאלים השלישי. כאשר התקומם אוסמאן פאזאבאנטוגלו. ב־1997, נגד השולטאן, וכבש את העיר פלוונא, שדד את יהודי העיר והם

נמלטו לסופיה. בעיצומו של המרד הורעל אוסמאן פאזאבאנטוגלו והחשד נפל על הרופא היהודי, שטיפל בו. האוכלוסיה והצבא התורכי אמרו לערוך טבח ביהודי וידין ורק הודות להתערבותו של אוסמאן פאזאבאנטוגלו בעצמו, ששמע על הדבר בשכבו כבר על ערש־דוי, שממנו לא קם, השפיע למנוע פרעות ביהודים. אחרי כך נודע, כי לא הרופא היהודי הרעיל את פאזאבאנטוגלו, אלא נאמני השולטאן, אשר עשו זאת בשעה שנשלחו צבאותיו לחסל המרד. היהודים מוידין נמלטו דרך נהר הדאנובה לרוסצ׳וק. מענין לציין, שהסוחרים היהודים שבתקופה זו היו בידידות עם האוכלוסיה המשועבדת הבולגרית והיו גם מקרים רבים של שותפות מסחרית בין סוחרים יהודים וסוחרים בולגרים [27].

התפוררות מוגברת של תורכיה חלה בתקופת מלכותו של השולטאן מחמוד השני (1808—1839). בימיו נקרעו ממנה שטחים (יוגוסלביה של היום). ב־1830 זכה העם היווני בעצמאותו. וולאכיה ומולדאביה, צפונה מהדאנובה (רומניה של היום), נפרדו למעשה מהמטרופולין ורק להלכה השתייכו עדיין לתורכיה. צבאות רוסיה חדרו תקופות לשטחים אלה וערכו משם התקפות על שטחים שונים בגבולות בולגריה של היום, שהיו עדיין תחת שלטון תורכיה.

בבולגריה עצמה כבר לא שלטו השולטאנים אלא נציגיהם המושחתים, שהטילו מיסים כבדים וירדו לחיי האוכלוסיה הבולגרית והיהודית גם יחד, אם כי בצורות שונות. מעשי רצח ושוד בדרכים נעשו לתופעה רגילה ביותר. באותם הימים לא היה כל בטחון בדרכים, עורקי הסחר, שהיה נמצא בעיקר בידי יהודים, ודבר זה גרם לצמצום מחזור המסחר. בספרות הרבנית של אותם הימים, נמצאים פרטים על דבר יהודים רבים שנעלמו ונרצחו ועל ידי כך התעוררו בעיות חמורות של שותפות, ירושה וגורל היתומים, שדרשו את פתרונן.

הקהילות היהודיות שבבולגריה היו מנותקות לגמרי מאלה אשר בשלוניקי ואדריאנופול, וזאת בעיקר בגלל חוסר אפשרות של קשרים תקינים אתן וגם בגלל עצמאותן, לאחר שמועצות הרבנים בערים הגדולות בבולגריה היו מסוגלות בעצמן לפסוק דין בבעיות, הקשורות בנהגים וסדרי המסחר לפי ההלכה. נוסף לסופיה, היו גם בפיליפופולי, בדופניצה, בקיוסטנדיל ובסאמאקוב בתי־דין של רבנים. הקהילות בוידין, ניקופוליס, ובמידה מסויימת גם בפלוונא, נמצאו בסימן של ירידה מוחלטת מבחינת מעמדן הציבורי [28].

ב־1807 נכבשו הערים רוסצ׳וק (רוסא) וניקופוליס על ידי צבאות רוסיה, שעברו את הדאנובה והתקיפו את צבאות תורכיה בתחומה. יהודי ניקופוליס נטשו אז את בתיהם והתיישבו, באורח ארעי, בפלוונא ובסופיה; ואילו יהודי רוסא עברו את הדאנובה והתיישבו בעיר שממולה־ז׳ורז׳בו, וכן — בבוקארשט. לאחר נסיגתם של צבאות רוסיה, חזר רק חלק קטן מהיהודים האלו למקומותיהם [29].

צבאות רוסיה חזרו ועברו את הדאנובה ב־1810 דרך העיר ניקופוליס והגיעו עד לעיר פלוונא. עם נסיגתם מהעיר, נשדדה האוכלוסיה ובמיוחד היהודית.

רצינית יותר היתה פלישת הצבא הרוסי כשנה שלאחריה ב־1811. כל הגדה של הדאנובה מצד בולגריה היתה בידי הרוסים. הערים וידין, ניקופוליס, רוסאֶ וסיליסטרה הפכו למבצרים. מפקד הצבא הרוסי ברוסאֶ הורה לכל האוכלוסיה לעזוב את העיר. יהודי רוסאֶ עברו מחדש לבוקרשט. דירותיהם נמסרו לחיילים הרוסים; בית־הכנסת המקומי הועלה באש. רק מעטים מן היהודים המגורשים חזרו לאחר נסיגת הצבא הרוסי והם שיקמו את בית־הכנסת וחידשו את חיי הקהילה. בשנת 1814 נכנס צבא וולאכיה לוידין. יהודי וידין עברו דרך הדאנובה לרוסאֶ וחזרו לעיר לאחר כמה חדשים [30].

ב־1828 עברו שוב צבאות רוסיה את נהר הדאנובה וחדרו הפעם עמוק־עמוק לתוך שטח בולגריה. הם כבשו את הערים רוסאֶ, ווארנה, פרובאדיה, סליבן והגיעו עד אדריאנופול (אדירנה), שבה נתקלו בהתנגדות עצומה של התורכים, ונסוגו. בזמן הכיבוש והנסיגה נגרמו סבל רב ונזקים חמורים ליהודי אותן הערים [31].

באותה שנה (1828) עבר על פני בולגריה הנוסע האנגלי וואלש, והוא מוסר ברשימותיו פרטים על היהודים. בין היתר, הוא מציין את סופיה ופוליפופולי כמרכזים יהודיים גדולים, וכקטנים יותר — את סאמוקוב, דופניצה וקיסטנדיל, ובה היו רבנים ידועים. רוזאניס מזכיר קהילות יהודיות גם בערים אחרות בבולגריה, כגון: וידין, ניקופוליס, רוסאֶ, פלוונא, קארנובאט, יאמבול, שומֶן פאזארג׳יק, ג׳ומאיה, לום, סיליסטרה, דובריץ׳, בורגאס, ראזגראד, סליבן, סטארה־זאגורה, נובה־זאגורה. אלה הן קהילות יהודיות, הידועות לנו גם בתקופה מאוחרת יותר, שלאחר שיחרור בולגריה מעול התורכי בשנת 1878 [32].

ב־1830 השתוללו בסופיה חיילים תורכים בלתי־סדירים (״באשיבוזוק״) וערכו מעשי־שוד, שגרמו נזקים כבדים לסוחרים יהודים רבים [33].

ב־1836 עלה על כס המלוכה התורכית השולטאן מחמוד השני, שפעל באופן רציני, בכדי להשליט סדר במדינה, תוך מגמה להציל את מה שניתן לכך. תוך נסיונותיו אלה, ניתנה הוראה ליהודים לארגן את קהילותיהן המקומיות. אמנם, קהילות כאלה היו קיימות גם לפני זה, אבל כוונת ההוראה הזאת היתה להשוות להן צורה אירגונית מודרנית. לפי הוראה זו, יעמדו בראש כל קהילה שלושה אנשים ואחד מהם היה חייב לייצג את הקהילה לפני השלטונות התורכיים. ההוראה בוצעה והביאה להקמתן של קהילות מאורגנות היטב, שהתפתחו והגיעו לאותה צורה נאה, הידועה לנו בתקופה שלאחר שיחרור בולגריה [34].

חח״ר פריסיאדוצ׳ו באקיש

בימי שולטאן זה, חלה הרגעה יחסית בתורכיה והדבר השפיע לטובה גם על מצב היהודים. בוידין נבנה בית־כנסת חדש, בסופיה ישבו בדין וניהלו את הקהילה הרבנים: פרסי־אדוצ׳ו באקיש ושמואל תג׳ר. שני רבנים אלה ניהלו קהילה יהודית זו, גם לאחר שיחרורה של בולגריה. גם בפיליפופולי, סאמוקוב, דופניצה וקיוסטנדיל הצטיינו רבנים אחרים בפעי־לות מהברוכה. לעומת זאת דווקא הקהילות העתיקות בוידין, ניקופוליס ופלוונא הוסיפו לשקוע [35].

ר׳ משה שמואל תאדז׳יר

ב־1876 עברו צבאות רוסיה את הדאנובה, והפעם הכוונה היתה: לשחרר את בולגריה ולהקים בה את הממלכה הבולגרית השלישית. וידין הופגזה, ופגזי התותחים החריבו כליל, בתוך השאר, את בית־הכנסת, שנבנה עשר שנים קודם לכן. העיר היתה מלאה צבא תורכי, שעסק בשוד וביזה וכל חנויות היהו־דים נפגעו. גם ניקופוליס הופגזה ויהודי המקום עזבוה, בהמוניהם עברו לפלוונא. בית־הכנסת שבעיר זו גם כן נהרס. יהודי ניקופוליס חיפשו ללא הצלחה אמצעים, לשקם את בית־הכנסת. היהודים המעטים שחזרו לעיר, עזבוה שוב. כך נעלמה, לחלוטין, קהילה יהודית שנחשבה לעתיקה ביותר בבולגריה. גם יהודי רוסאֶ הוכרחו לנטוש את העיר; עם כניסת הצבא הרוסי לרוסאֶ, הם עברו לבוקארשט ורק מעטים בלבד חזרו לאחר השיחרור: רוב היהודים נשארו ברומניה [36].

עם שיחרורה של בולגריה, סבלו קשות גם היהודים שבפנים הארץ. יהודי קארלוֹבוֹ נצטוו לעזוב את העיר ואלה שלא יצאו ממנה, נרצחו. היהודים, אשר עזבו את קארלובו, התיישבו בפיליפופולי והקימו שם בית־כנסת משלהם, הידוע כבית־הכנסת של ״קארלובאליס״. היהודים בקאזאנליק וסטארה־זאגורה סבלו קשות מהצבא הרוסי וגם מהאוכלוסיה המקומית. יהודי יאמבול ברחו בבהלה מן העיר והתיישבו באופן זמני בלוזנגראד. בפאזארג׳יק ערכו חיילים תורכים התנפלויות על היהודים. בדרך כלל סבלו סבל רב ונשדדו כמעט כל הקהילות היהודיות בצפון ומזרח בולגריה. הודות לעזרת הבארון הירש ו״אליאנס איזראליט״ — ״חברת כל ישראל חברים״ — שוקמו לאחר השיחרור קהילות אלה חלקית [37].

גם בסופיה סבלו היהודים מידי הצבא התורכי. המפקד הצבאי התורכי שם הורה לפני כניסת הצבא הרוסי לעיר, להעלות באש את כל מחסני המזון. ההוראה בוצעה וחלק ממחסני המזון בעיר הועלו באש — ורק הודות לקבוצת יהודים, שנתארגנה לצורך פעולת כיבוי־האש, נעצרו השריפות, ועל ידי כך ניצלה העיר סופיה מהרס מוחלט [38].

הסכנה של פגיעות באוכלוסיה היהודית מצד הצבא הרוסי, שחנה בסופיה, נשקפה שוב. אז הופיעה לפני המפקדה הרוסית משלחת יהודית, שבראשה עמד הרב אלמוזלינו והיא נתמכה ע״י הקונסולים הזרים בסופיה; וכך נמנעו מעשי־אלימות נוספים נגד היהודים בעיר [38].

ר׳ גבריאל אלמוזלינו, רב הראשי הראשון בבולגריה

בתקופת השלטון העותומאני בבולגריה, קיימו היהודים שבארץ זו עמדה נויטרלית. הם רצו להיות אזרחים נאמנים לקיסרות התורכית. אולם, אין כל הוכחות ופרטים על כך, כי יהודי בולגריה סייעו באמת בידי התורכים בפעולותיהם לדיכוי העם הבולגרי, כפי שניסו חוגים מסוימים לטעון. כמו כן, אין גם פרטים על יחסים לבביים מיוחדים, ששררו בין היהודים והאוכלוסיה הבולגרית, מלבד הפרטים הידועים מהתקופה, שקדמה לשחרור, ושלפיהם גילו היהודים הבולגריים יחס חיובי אל שאיפת העם הבולגרי לזכות בעצמאות.

באותו זמן שהכנסיה הבולגרית ביקשה להיות עצמאית ולהינתק מהכנסיה היוונית, הוגשה לראש הכנסיה הפראבוסלבית בפלובדיב, פיליפופולי דאז, פאיסי, עזרה כספית על ידי יהודי העיר. היהודי אליעזר כלב, שהה חבר במועצת העיר, היה משתדל תכופות עבור בולגרים ואף הציל בולגרים רבים ממוות. לפני כניסת הצבא הרוסי לפלובדיב, הציל אליעזר כלב, בסכנה את

חייו הוא, את אבות העיר הבולגרים מן הגרדום. עבור פעילותו זו, נקרא אחרי השחרור מהעול התורכי רחוב בפיליפופולי על שמו. גם וואסיל לבסקי, המורד במלכות הנודע לתהילה, מצא מקלט אצל יהודים בפיליפופולי. חאג'י מוֹשון גארטי — אביו של הקולונל הידוע מושונוב, ועוד אחד מיהודי פיליפופולי בשם דויד סארנגה, פעלו לטובת הבולגרים. וואסיל לבסקי הוסתר בעיר פאזארג'יק על ידי היהודי גרון. גם ברוסאָ מצא הוא מקלט אצל היהודי רחמים, וכך ניצל מהז'אנדרמים התורכיים, שהלכו בעקבותיו. גם בוידין הסתתר הוא אצל היהודי פנחס. בפעילותם של יהודי סופיה לכיבוי השריפות בעיר, אפשר לראות צעד לטובת שחרור בולגריה. כאות הוקרה על מעשה גבורתם הורכבה יחידת כיבוי־האש הראשונה בסופיה לאחר השחרור מיהודים בלבד. משום כך, לא היה ברור ליהודי בולגריה, על שום מה בא ומעשי־האלימות נגד יהודים בקארלובו, סטארה־זאגורה, קאזאנליק וערים בולגריות אחרות. שעליהן הזכרנו כבר בהנ"ל [39].

החיים הפנימיים

פרטים על החיים הפנימיים של יהודי בולגריה במשך 500 שנות שלטון תורכי, מתוארים בספרו של רוזאניס, ובשאר מקורות. על כך יעידו גם ספרי "שאלות ותשובות", אשר נכתבו בידי רבנים בתקופה זו, וגם בספר המקורות של הרב ד"ר אשר חננאל ואלי אשכנזי.

ספרי "שאלות ותשובות" הם דיונים ופסקי הלכה של רבנים, בקשר לחיי יום־יום של היהודים. כגון: גיטין, ירושה ומעמדם של אלמנות ויתומים, שותפות בעסק; ענינים בעקבות רצח, שוד או פגיעות ביהודים בדרכים; כשרות; ענינים בקשר להטלת מסים על ידי השלטונות; ערכם ומכירתם של סחורות, וכיוצא באלה. הדברים מובאים בפירוט ובצורה ברורה, עד ששו"ת מוסרות תמונה מלאה על המציאות דאז. מ"שאלות ותשובות" אלה אנו למדים על חיי הקהילות היהודיות, על חיי המשפחה, פעולות המסחר, על משלוח ידיהם של היהודים ועל ההבדלים שבין יהודים ממוצא שונה.

נתחיל במוצאם של היהודים, אשר הגיעו והתיישבו באימפריה התורכית מראשיתה ועד שחרורה של בולגריה על ידי הרוסים.

המתיישבים היהודים הקדומים ביותר, מראשית התהוותה של האימפריה התורכית, ידועים בשם "רומניוטים". שפתם של אלה היתה השפה היוונית, המדוברת עוד מימי הביצנטים וכן בימי שלטון המלכות הבולגרית. בשפת לאדינו וכן בשמות־היהודים הספרדיים שישבו בבולגריה, אפשר למצוא עדויות על יהודים אלו אשר במרוצת הזמן התבוללו בתוך העדה הספרדית הגדולה. מהם נוצר השם של הקהילה בסופיה — בית הכנסת של ה"גריגוס" (יוונים). השמות "פאפו" — זקן, פיזאנטי — ביצנטי. הקהילות הידועות ביותר של ה"רומניוטים" בבולגריה היו בסופיה, בוידין, בניקופוליס ופלוונא. הקהילה בסופיה התקיימה עד לסוף שלטונה של תורכיה בבולגריה [40].

בשנים האחרונות לקיומה של ממלכת בולגריה השניה, התיישבו בגבולותיה יהודים שבאו מהונגריה, ב־1376, בימי המלך ההונגרי לודביג הראשון. מספר גדול של יהודים מהונגריה באו לבולגריה גם בימי כיבוש הונגריה על ידי התורכים; בעיקר, בעת התיישבותם בבולגריה. אנו מוצאים את היהודים הללו בוידין, ניקופוליס ופלוונא ויותר מאוחר גם בסופיה. שנים רבות היו ידועות בערים אלו קהילות של הונגרים. במרוצת הזמן התמזגו קהילות אלו עם הקהילות של המתיישבים האשכנזים האחרים. במאוחר יותר, ובאמצעותם, עם הקהילות הספרדיות. בשפת הלאדינו של יהודי בולגריה מוצאים אנו עוד היום מילים הונגריות, כמו: ווארוֹס — עיר, "יעקוש" — יעקב, "חכמוש" — חכם [41].

ב־1394, בימי המלך קרלוס השישי בצרפת, הגיעו לבולגריה המגורשים מצרפת דרך אשכנז. מספרם לא היה רב וקהילות נפרדות להם לא ידועות בבולגריה. ורק בשפת הלאדינו מוצאים אנו שרידים מהיהודים הללו צרפתי — צרפתי, פְּרַנְסֵז, פרנקו [42].

לבולגריה הגיעו יהודים גם מאיטליה ומהאיים המקורבים לה. חוץ משרידים בשפה הלאדינו (כמו: גראציאני, רגינה, מטרני וכו') אין הוכחות אחרות, שהם היו גורם בחיי היהודים בבולגריה באותם הימים [43].

גורם חשוב בחיי היהודים בבולגריה בימי האימפריה התורכית היו היהודים שבאו מאשכנז והתיישבו כאן. הראשונים היו המגורשים מבוואריה, אשר התיישבו (היה זה בימי המלך לודביג העשירי) בעיקר בניקופוליס, פלוונא, וידין וסופיה ובערים אלו הקימו קהילות נפרדות משלהם, שאחדות מהן התקיימו גם בשנים האחרונות של שלטון תורכיה וגם לאחר מזה. הקהילות הללו ידועות בשם "קהלות האשכנזים", ובמרוצת הזמן התמזגו בהן גם קהילות אחרות של יהודים מהונגריה וכד'. הויכוח בעניני מנהגי דת היה מתנהל במשך שנים רבות בעיקר בין הקהילות הספרדיות ולבין הקהילות האשכנזיות. היהודים הספרדים כינו את היהודים האלה בשם "טודסקוס" שמשמעותה "יהודים אשכנזים". גורלם של היהודים האלו, כגורלם של יתר העדות, היה בסופו של דבר, שהם התבוללו ברובם בתוך העדה הספרדית הגדולה ובעת שחרורה של בולגריה מעול התורכים היו ידועות כמה קהילות קטנות בלבד של אשכנזים היינו בסופיה, פיליפופולי, רוסאָ, וארנה. הקהילה של האשכנזים בסופיה נשארה קיימת עד שנת 1948 — שנת העליה המונית של יהודי בולגריה לישראל [44].

לבולגריה הגיעו יהודים גם מוולאכיה — רומניה וממולדבה, גם את השרידים מהיהודים הללו, שלא היו אף פעם גורם חשוב בחיים, אפשר למצוא בשפת לאדינו כמו דיסבראֹגאדו — בלי מלבושים, ולאכו — רומני [45].

יהודים שבאו לבולגריה מספרד ופורטוגל ומהאיים הקרובים למדינות הללו, היו דוברי "קסטיליאנו" ו"פורטוגיז" — שפות קרובות אחת לרעותה. יהודים אלו באו והתיישבו בבולגריה לאחר גרושם (1492—1498), לפי צוים של מלך ספרד ומלך פורטוגל. לבולגריה הם הגיעו דרך שאלוניקי ואיסטנבול והתיישבו בכל הערים בבולגריה, שבהן היו כבר קהילות של יהודים, ויתכן שגם בערים שלא היו לפניהם קהילות יהודיות. היהודים הספרדים, שבאו לבולגריה גלים־גלים, הביאו עמם את התרבות הגבוהה של יהודי ספרד ובזה עלו על תרבותם של היהודים

אשר היו לפניהם בבולגריה, ועל ידי כך נחרץ גורלם של האחרונים להתבולל בקרב יהודי ספרד. השפה של יהודים אלו היתה השפה הקשטיליאנית ובמרוצת הזמן הסתננו לתוך השפה הזאת גם מלים ממקור יווני של ה״רומניוטיס״ ומהשפות של יתר העדות שהיו מדוברות אז בקרב היהודים. כך נוצרה השפה הידועה לנו — שפת ה״לאדינו״. היסוד והעיקר ורוב המלים, נשארו מהשפה הקשטיליאנית. בשמות פרטים של אנשים ובשמות המשפחה אנו מוצאים שפע של שרידים מתקופת חיי היהודים הללו בספרד, כמו: טולידו, — שם העיר טולידו, דואיניאס ואלירור, אמאדו — אהוב, אמאריליו — ירוק־כרתי. דונה — גבירה, וידאס — חיים, פרימו — ראשון, רוזה — שושנה, ריינה — מלכה, ועוד [46].

במרוצת הזמן החל תהליך המיזוג. יהודי ספרד היו החזקים גם בכמותם וגם באיכותם. הם היו במקום הראשון ואחריהם — היהודים ממוצא אשכנזי. ההשפעה הקטנה ביותר היתה ליהודים הקדומים ביותר שבבולגריה — ה״רומניוטיס״. באופן הדרגתי, החלו להיעלם בתי־הכנסת של ה״רומניוטיס״, עד שבשנים האחרונות לשלטון העותומאני בבולגריה, נשאר רק בית־כנסת אחד שהעיד עליהם — בית־הכנסת של ה״גריגוס״ בסופיה. למעשה העיד השם על כך, שפעם היו מתפללים יהודים רומניוטיס במקום זה. לאחר כך בא תורם של בתי־הכנסת של יהודי הונגריה שהתיישבו בבולגריה והתמזגותם היתה בשני שלבים: קודם־כל עם יתר יהודי אשכנז ולאחר מזה ביחד עם האשכנזים — עם יהודי־ספרד.

קשה לקבוע מסמרות, איך התנהל תהליך המיזוג של עדות היהודים בבולגריה בתוך העדה הספרדית. אולם, מה שידוע הוא, שתפקיד מכריע בתהליך זה היוותה מספרם ורמתם של יהודי ספרד, שהתיישבו בבולגריה.

רוזאניס מצביע על עשרות מלים ושמות, שהם בשימוש בלשון הלאדינו המדוברת בפי יהודי בולגריה, וכן בשמות המשפחה של יהודים אלה. כולם שרידים ממלים ושמות של היהודים ממוצא שונה, שבאו בתקופות שונות, לבולגריה.

עם שחרור בולגריה, ואף זמן רב לפני זה, היוו כבר יהודי בולגריה גוף בעל צביון אחיד כמעט. אם כי היו עוד בתי־כנסת נפרדים והבדלי־מוצא בין היהודים, הרי הבדלים אלה היו קטנים. הוכחה לכך, כי גם במדינת ישראל היהודים האשכנזים יוצאי בולגריה חשים את עצמם יותר קרובים לספרדים מבולגריה, מאשר ליהודים האשכנזים שבארץ.

היהודים בבולגריה היו מימי קדם מאורגנים בקהילות ובתי־כנסת משלהם. קהילות ובתי־כנסת אלה המשיכו להתקיים גם בתקופת השלטון התורכי בארץ זו. השמירה על המצוות, הצורך בבית־כנסת, וכן צורך בהגנה העצמית והעזרה ההדדית — היו היסוד והדחף העיקרי להקמתן ולקיומן של קהילות אלה. עדיין לא היו בתורכיה חוקים קבועים, שיכוונו את היחסים הכלכליים. היהודים אשר עסקו במסחר, בנקאות ומתן הלוואות נהגו בזאת לפי ההלכה ותקנות שתיקנו הקהילות. ואילו הבוררים והשופטים גם בעסקי ממון — היו הרבנים שבקהילות היהודיות.

מערכת החוקים התורכיים ״מג׳לה״ התבססה אך ורק על הקוראן ורק המוסלמים המאמינים בלבד היו כפופים להוראותיה. ליהודים ניתנה האפשרות לחוקק להם חוקים פנימיים משלהם ולפיכך ניהלו היהודים בבולגריה ובשאר הארצות שבקיסרות התורכית את חייהם הפנימיים בעצמם לרבות בשאלות, שלא היו דתיות ביסודן.

המרכז של החיים הצבוריים של יהודי בולגריה באותם הימים היה בית־הכנסת. כל בית־כנסת היה עצמאי ובלתי תלוי בשאר בתי־הכנסת שבמקום; אמנם, בערים שהיו בהן כמה בתי־כנסת. היו מתאחדים הם בשעה שהתעוררו בעיות כלכליות, אשר נגעו לציבור היהודי כולו. לסוג בעיות כאלה היו נחשבות: סכנת פרעות, הטלת מסים או שאלות בעלות אופי עקרוני דתי.

בראש כל בית־כנסת — קהילה, עמד רב נבחר, שלאחר בחירתו היה בעל סמכות רחבה. הוא היה מתקן תקנות פנימיות, יושב בדין, מכריע בסכסוכים — לפסקיו היה תוקף־מחייב. במקרה שמאן דהוא היה מעיז להפר החלטות אלה, היה נענש ואפילו מוחרם על ידי כל הקהילה. לחרם היה תוקף גם לגבי שאר הקהילות — קרובות כרחוקות.

הרב היה לא רק ראש קהילה מבחינה יסודית אלא הוא היה מייצג את היהודים בפני השלטונות התורכיים, ובמסגרת הקהילה היהודית היו לו זכויות רחבות. לקהילה היהודית בבולגריה, בתקופת השלטון התורכי, היה צביון דתי מובהק וכיסוד לחיי הקהילה שימשה ההלכה. תפקיד הרב עבר תכופות בירושה מאב לבן; כך ידועות בסופיה כמה משפחות של רבנים, שהעבירו את תפקידיהם בירושה מאב לבן.

במרכזים היהודיים הגדולים בבולגריה היו לא רק רבנים יחידים, אלא ״מועצות רבנים״ — בתי־דין. ״מועצת הרבנים״ היתה מורכבת מכמה רבנים או מרב אחד וכמה ״יחידים״ יודעי תורה.

בתקופה מאוחרת יותר של השלטון התורכי, נוהלו הקהילות היהודיות, נוסף לרב, על ידי שלושה־חמישה חברי מועצה נבחרים. הללו היו במגע הדוק עם הרב ומילאו את הוראותיו והחלטותיו. מועצת הקהילה טיפלה בעיקר בקביעת המסים, שהיהודים שילמו לקהילה או בחלוקת עול המסים שהוטלו עליה על ידי השלטונות. בקהילות נתקיימו החברות המסורתיות, שהיו קיימים בכל מקום בכל הזמנים: טיפול בחולים, מתן צדקה, סיוע לאלמנות ויתומים, וכו׳. חברות אלה נוצרו על בסיס של התנדבות ונתקיימו בעזרת תרומות. מועצת הקהילה דאגה גם לפתיחת בתי־ספר, המכונים בלאדינו ״מלדארי״, שבהם למדו הילדים קריאה, תפילות, חומש, תנ״ך ומשניות.

במשך שנים רבות לאחר השתלטות התורכים על הבאלקאנים לרבות בולגריה, היו הקהילות היהודיות בארץ זו פונות לשם הכרעה בסכסוכים ובעיות אל הקהילות הגדולות בשלוניקי, אישטנבול ואידירני. מאוחר יותר, במאה ה־18, עם ראשית תהליך שקיעתה של הקיסרות התורכית, התחילו הקהילות בבולגריה מנתקות עצמן מקהילות המוכרות ומוציאות מתוכן עצמן רבנים מובהקים, שנזקקו לבוררות והכרעות, וכך הגיעו קהילות בולגריה בהדרגה לעצמאות, רבנים מוכשרים כאלה

ידועים היו בסופיה, קיוסטנדיל, דופניצה, פיליפופולי וסאמוקוב. בתחילה פעלו רבנים כאלה גם בניקופוליס ווידין, אך לאחר מכן אבד להן המעמד.

לא כל הקהילות היהודיות בבולגריה התפתחו במידה שווה בתקופת השלטון התורכי. בתחילה היו ידועות כמרכזים רוחניים הקהילות היהודיות בניקופוליס, פלוונא, סופיה, וידין ופיליפופולי. הללו הן גם הקהילות העתיקות, הידועות עוד מימי הרומאים או מימי מלכי בולגריה. במשך הזמן התפתחו והתפרסמו גם מרכזים יהודיים אחרים. יש ביניהן שהתפתחו והתפרסמו רק בתקופת המלכות הבולגרית השלישית, דהיינו, לאחר שחרור הארץ מעול התורכים. סופיה היתה הקהילה היהודית היחידה, ששמרה על כוחה ומעמדה לאורך כל תקופת השלטון התורכי; היא היתה גם בעליה מתמדת והמשיכה בכך גם בימי הממלכות הבולגרית השלישית.

תנופה גדולה להתפתחות הקהילות היהודיות בבולגריה ניתנה על ידי בואם של יהודי ספרד בשלהי המאה ה־15. היו ביניהם: רבנים, פילוסופים מפורסמים, רופאים, סופרים, משוררים, בעלי הון ויוזמה. גם היהודים שבאו מפורטוגאל לבולגריה הביאו עמהם תרבות גבוהה. יהודי ספרד היו בעלי יוזמה ומעוף רב מאד והם תרמו רבות לפיתוחה הכלכלי של הקיסרות התורכית, לרבות בולגריה.

רמתם של יהודי בולגריה היתה בתחילה גבוהה למדי, והם הצטיינו בתרבותם והשכלתם לעומת האוכלוסיה המקומית, בולגרים ותורכים. מתוכם יצאו בעלי הון, קבלנים, יצואנים, תעשינים וסוחרים, שריכזו בידיהם את כל המסחר.

אולם, לאחר מכן, השפיע התוהו ובוהו שבקיסרות התורכית לרעה גם על ההתפתחות התרבותית של יהדות זו ורמתה ירדה בהרבה, בהשוואה ליהודי מערב ומזרח אירופה. זוהי גם הסיבה, שיהדות בולגריה לא יצרה בתקופה זו יצירות בעלות־ערך בספרות היהודית. אמנם נתחברו חיבורים מפרי עטם של רבנים בבולגריה, שלא כולם נשתמרו, אולם רובם נשאו אופי מקומי ושימשו בעיקר את יהודי בולגריה בלבד.

בתי־ספר בשם מלדאר הוקמו רק במרכזים הגדולים. בתי־ספר כאלה היו בסופיה, ניקופוליס, וידין, פלוונא, פיליפופולי; ואחר מכן, גם בקיוסטנדיל, דופניציה וסאמאקוב. בתי־ספר אלה היו בחלקם בבעלות פרטית של רבנים וחזנים; למדו בהם תפילות וחומש. כמורים שימשו החכמים עצמם או יודעי ספר, שהתמסרו להוראה. בבתי־הספר ביקרו רק ילדים, ובעיקר בני העשירים. בספרי "שאלות ותשובות" מצויים פסקי־דין רבים בדבר ירושות, שנועדו לשמש להחזקתם של בתי־ספר אלה; מכאן אנו למדים כי בתי־הספר הוחזקו ע"י תרומות ותשלומי הורים.

ספרי "שאלות ותשובות" הם מקור עשיר לידיעת מצבם הכלכלי של יהודי בולגריה. מהם למדים אנו על העיסוקים שבהם שלחו את ידם. כפי שהזכרנו כבר, היהודים בבולגריה, כבכל הקיסרות התורכית, נהנו מחופש מלאב תחום המסחר. היהודים בארץ זו היו בעיקר סוחרים ושולחנים. הם עסקו בשיווק מוצרי טכסטיל, סחרו בצמר ועורות, החזיקו בידיהם את בתי המלאכה למתכת; מלבד זאת, סחרו בחיטים ומוצרי חלב והיו מייצרים גבינה לבנה וצהובה וכן מוצרי־קמח למיניהם.

היצוא והיבוא בקיסרות התורכית היו עד ראשית המאה ה־18 בידי היהודים. הם היו חוכרי מכס ובלו, ממונים על גבית מסים, המוטלים על היין והכרמים. הם היו מתווכים. הם עסקו גם במקצועות החופשיים: רופאים, מומחים לכלכלה וכספים ויועצים למיניהם. היהודים היו עוסקים במתן הלוואות ברבית. בזאת עוררו תכופות התמרמרות בקרב הבולגרים והתורכים.

מתוך ספרי" שאלות ותשובות" אנו למדים גם על קיומן של חברות מסחריות, שטיפלו בתשלום עבור סחורות בשטרות במקום המזומנים בזהב. רבים מהסוחרים היהודיים נפלו קרבנות להתנפלויות שודדים בדרכים ובים.

מרכזי מסחר עיקריים היו בראשונה: וידין וניקופוליס, שהיו מקשרות את הצפון והמערב עם הקיסרות התורכית. אליהן הצטרפו אחר כך פלוונא וסופיה; ולאחר מכן גם פיליפופולי. בערים אלה היו צמתי־הדרכים הראשיות שאיפשרו את המסחר בים התיכון, דרך שלוניקי ואיסטנבול, עם הארצות, שהשתרעו צפונית לנהר הדאנובה. עם התפתחות הסחר הפנימי בארץ זו, הופיעו מרכזים חדשים כגון: קיוסטנדיל, דופניצה, סליבן, יאמבול, פאזארג'יק, פרובדיה ועוד. במאה ה־18, עם הירידה הכלכלית שהסתמנה אז בקיסרות העותומאנית, ניכרו סימני השקיעה גם במעמדם של הסוחרים היהודים. החלפת מטבע־הזהב במטבע עשויה ברזל, שחלה בתקופה ההיא, השפיעה לרעה על מצבם הכלכלי של היהודים.

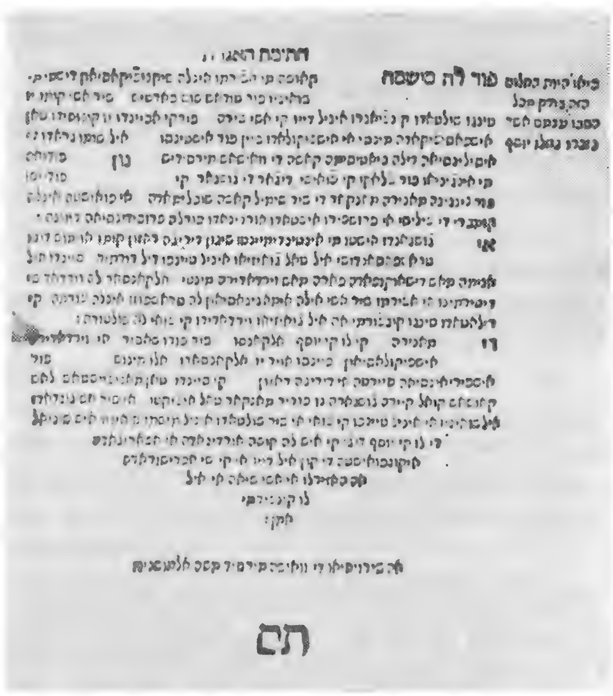
בימי שחרור בולגריה מעול התורכי עוד היו בקרב יהודי בולגריה מספר ניכר של עשירים. אולם, רוב היהודים היו אז סוחרים זעירים ובעלי־מלאכה; ניכר היה מספרם של יהודים עניים [47].

היהודים שילמו, בעיקר, שני סוגי מסים לשלטון התורכי: בתקופת מלכותו של שולטאן מוחמת ה־2 (1451—1381) הוטלו מסים על כל ג ו ל ג ו ל ת וכל יהודי חייב היה בהם; מלבד זאת, הוטל מס על ה ק ה י ל ה כגוף־משפטי — מס זה חולק בין היהודים העשירים והקהילה היתה אחראית לגבייתו. בתקופה מאוחרת יותר, שולם מס זה בעבור הזכות שניתנה לקהילה להחזיק רב והוא נקרא "רב אקצ'סי". מדי פעם חויבו היהודים לשלם גם מסים מיוחדים. כזה, למשל, היה המס על האפשרות להשתחרר מן החובה ללבוש בגדים מיוחדים — שונים מבגדיהם של שאר אזרחי הקיסרות.

בימי השולטאנים סלים ה־ו (1520—1512) הוטל מס־מכר על סחורות, שהיו מובאות כמעט על ידי היהודים בלבד, מ־3% ל־5% משיווי הסחורה. ובימי מוסטאפה ה־ווו (1807—1789) הוטל על הסוחרים היהודים מס על מכירות יין ומס על השתתפות בירידים, על שיווי הסחורות שהובאו למכירה בהם [48].

מלבד מסי המדינה, שילמו היהודים גם מסים נוספים לקהילה עצמה להחזקת הרבנים. המס העיקרי היה המס האישי, שהוטל על ידי הקהילה על כל יהודי, בהתאם למצבו החומרי. מס אחר היה המס על הבשר — "גאבילה". מדי פעם הוטלו גם מסים מיוחדים לכיסוי הוצאות נוספות של הקהילה, כגון קנסות קולקטיביים וכיוצא באלה.

ספר הנהגת החיים

תם

הספר הראשון שנדפס בלאדינו
עמוד ראשון והאחרון

דף של ספר שנדפס בבולגריה בשנת 1660

בתי־הכנסת היו אחד המקורות הראשיים של הכנסות להחזקת הקהילות היהודיות, לכיסוי תשלומים לחזנים ולשמשים, וכן להחזקת בית־הכנסת עצמו. ההכנסות באו מתרומות של העולים לתיבה לקריאת התורה ולכיבודים במצוות אחרות. התרומות שימשו גם להגשת עזרה כספית לעניים, יתומים ואלמנות, וכן להחזקת מוסדות צדקה, עזרה הדדית וסעד, כגון: ביקור חולים, גמילת חסדים, חברא קדישא, חברת רחיצה של המתים וכו׳ [49].

לקהילה ולבית־הכנסת היו הוצאות, מלבד תשלום משכורות לרב, לחזנים, לשוחט ולשמשים, גם לתשלום משכורת למורי בתי־הספר "מלדארי", להחזקת ישיבות, סעד לעניים — במיוחד: הספקת עצי־הסקה לעניים בעונת החורף, מצות לפסח וכן להגשת עזרה לעוברי־אורח יהודיים [50].

כאלה היו, בקווים כלליים, חיי היהודים בבולגריה במשך 500 שנות שלטון תורכי בארץ זו. עם שחרור בולגריה, בשנת 1878 ובשנים הראשונות לאחר מכן, נשמרו אותם דפוסי חיים אולם החיים החלו להתפתח במסגרתה של מדינה חדשה, שהונחה על יסודות מודרניים ודמוקרטיים, שהיו צפויים לתמורות רבות.

ג. היהודים בבולגריה בעשרים השנים הראשונות לאחר שחרורה מעול העותומני (1878–1898)

המקורות, שלפיהם אפשר לקבל תמונה שלמה על חיי היהודים בעשרים השנים הראשונות לקיומה של הממלכה הבולגרית השלישית, מעטים הם. בעבר לא נוצלו הארכיונים של הקהילות היהודיות בבולגריה למטרה זו. וארכיונים אלה הושמדו בינתיים או נעלמו. המקורות היחידים שנשארו הם : 1) ספרו של אברהם דויצ'ון לוי "זכרונותי", 2) הספר "רשימות היס־טוריות על יהדות בולגריה ויהודי סופיה" מאת אברהם תג'ר, 3) הדו־שבועון של סמואל אליס — "איל אמיגו דיל פואיבלו", ["ידיד העם"], וכן 4) זכרונות מפי כמה אנשי־צבור שחיו בתקופה ההיא והגיעו לשיבה טובה.

כאמור, שוחררה בולגריה משלטון התורכי הממושך בשנת 1878, על פי חוזה השלום שנחתם אז בין המעצמות הגדולות לבין תורכיה. השטחים שבהם חיו בולגרים חולקו לשנים: נסיכות בולגריה העצמאית ובה המחוזות הצפוניים והדרומיים־המערביים של הארץ, עם עיר־הבירה סופיה ; ורומליה המזרחית שכללה החלקים הדרומיים־המזרחיים של בולגריה, שנשארה כפו־פה לקיסרות העותומאנית ובירתה היתה פלובדיב (פיליפופולי) [1].

זכויות היהודים בשני חלקי בולגריה אלה הובטחו בחוזה־השלום, שנחתם בברלין. סעיף 5 של ההסכם הבטיח שווי־זכויות לכל האזרחים בבולגריה, ללא הבדל מוצא לאומי ודת. בסעיף זה נאמר : "הבדלי דת והשקפות של האזרחים לא ישמשו בידי איש עילה להוציאו מן הכלל או להכריז על מישהו, כבלתי מסוגל ליהנות מזכויות אזרחיות או פוליטיות, וכן מן הזכות לקבל משרה צבורית, לזכות במעמד מכובד או לעסוק במקצו־עות או בתעשיה בכל מקום בארץ" [2].

בהתאם להסכם־ברלין, נקראה ב־1878 בטירנובו האסיפה הלאומית הבולגרית המכוננת והיא שאישרה את "חוקת טירנו־בו". סעיף 37 של אותה חוקה מכיר בכנסיה האורתודוקסית הנוצרית (הפראווסלאווית) ככנסיה הרשמית במדינה, ואילו סעיף 40 שבחוקה קובע, כי "הנוצרים, שאינם משתייכים אל הכנסיה הפראווסלאווית, וכן האנשים המאמינים בדתות אחרות ושהם נתינים טבעיים של הממלכה הבולגרית, וכן אלה, שקיבלו נתינות זרה ונכרים, החיים זמנית או בצמיתות בבולגריה, יהנו מחופש הדת, בתנאי, שבטכסים הדתיים שלהם לא יהיה שום דבר שהוא בניגוד לחוקים הקיימים. סעיף 42 של החוקה קובע : "ענייני הכנסיות הנוצריות, שאינן פראווסלאוויות, וכן של האנשים המשתייכים לדתות אחרות, ינוהלו על ידי שלטונות הדת העצמאיים משלהם ; אולם, הם יהיו בפיקוחו העליון של השר הנוגע בדבר, בהתאם לחוקים שיפורסמו בנדון זה" [3].

גם ב"תקנון הארגוני" לניהול עניני רומליה המזרחית הופיעו 17 סעיפים להבטחת זכויות המיעוט היהודי, כמו לכל יתר המיעוטים והכנסיות הזרות. הם כללו בתוך השאר : זכות הבעלות על נכסים, שהיו בידי הקהילות של בני המיעוטים עוד מלפני שחרורה של בולגריה ; איסור התערבות בעניניהם הפנימיים של קהילות אלה, וכן בפעילות הגופים המנהלים שלהן; נשארה בתוקפה הזכות של קהילות אלה לגבות מיסים מן האזרחים המאורגנים בתוכן, על פי מנהגיהם המקובלים (נקבע רק הצורך, שהנציב העליון של רומליה המזרחית, יאשר באורח מינהלי דבר גביית מיסים אלה). נכסים, שבבעלות ההנהלות של בתי־כנסת ובתי־ספר, של ארגוני מיעוטים מיו־חדים, וכן נכסיהם של משרדי־דת היו פטורים מתשלום מיסים ממשלתיים ועירוניים. לכל מיעוט ניתנה הזכות לקיים בתי־ספר משלו ולקבוע את לשון ההוראה בהם, מבלי שיחויב להורות בהם גם לשון ודת אחרת. לקהילות היתה הזכות למנות מורים ולקבוע את תכניות הלימודים על פי הבנתן [4].

בעת שחרור בולגריה היו בה קהילות יהודיות כמעט בכל עריה, אלא שקהילות אלה לא היו קשורות באופן אורגני אל מרכז אחד. לכל קהילה היו חיים משלה, כל קהילה היוותה "מרכז" בפני עצמו וכמעט שלא היתה מתעניינת כלל בחיי קהילה אחרת.

לכל קהילה היה ועד, המורכב משלושה עד חמישה חברים, בהתאם לגודל הקהילה. בחלק מן הערים עמד בראש הקהילה הרב המקומי. ברוב הקהילות לא היו רבנים בכלל וחיי הדת נוהלו על ידי חזנים (חכמים).

הקשר היחידי בין הקהילות היהודיות היה נוצר בשעת וויכו־חים וסכסוכים בעלי אופי דתי, שהועברו להכרעת הרב או "מועצת הרבנים", בעיקר בסופיה, ולעיתים, גם בקהילות אחרות, כגון : פלובדיב (פיליפופול), קיוסטנדיל, דופניצה וערים אחרות, שגם בהן היו רבנים.

רוב היהודים עסקו, בעת שחרור בולגריה מעול התורכי, במסחר זעיר ובמלאכה. היו אז גם יהודים עשירים והללו ניהלו את הקהילות. הלשון המדוברת היתה "לאדינו". יהודים רבים שלטו גם בלשון התורכית. יהודים מעטים, שלמדו ב"אליאנס", ידעו גם צרפתית — ואלה היו מצויים רק באותן הערים, שהיו בהן בתי־ספר של "אליאנס".

בשעת מפקד האוכלוסין, שנערך ב־1880, נקבע, שבכל בולגריה נמצאו 20,503 יהודים — מהם 4,117 בשטחה של רומליה המזרחית, והשאר — בגבולות נסיכות בולגריה. ב־1888 — לפי מפקד האוכלוסין, שנערך אז — גדל מספר היהודים עד ל־24,382. ארבע שנים לאחר מכן, דהיינו ב־1892, היו כבר בגבולות בולגריה 28,307 יהודים; ואילו בשנת 1900 גדל מספרם עד ל־33,307. במשך 20 שנה, גדל מספר היהודים ב־70%.

היהודים היו פזורים ב־34 ערי בולגריה, שבהן היו גם קהילות מאורגנות: סופיה, קיוסטנדיל, דופניצה, גורנה־ג׳ומאיה, נייברוקופ, וידין, לום, פרדינאנד, ברקוביצה, פלוון שהיא פלוונא, ניקופול, שהיא ניקופוליס, סומבויט, רוסא, ראזגראד, דובריץ׳, סיליסטרה, ווארנה, שומן, פרובדיה, בורגאס, קארנובאט, סליוון, נובה־זאגורה, סטארה־זאגורה, קאזאנליק, פלובדיב, (שהיא פיליפופולי), סטאנימאקה, חאסקובו, קירג׳אלי, אייטוס, צ׳ירפאן, סאמוקוב, פאזארג׳יק, יאמבול; בכמה ערים יותר קטנות היו משפחות יהודיות בודדות, ללא קהילות מאורגנות.

נסיכות בולגריה ורומליה המזרחית הועמדו על יסודות מודרניים־דמוקראטיים של שלטון במגמה להבטיח את התקדמותן המהירה, על מנת שבתקופה קצרה ביותר יעלה בידי העם הבולגרי להשתוות עם יתר עמי אירופה ברמתם התרבותית־הפוליטית־הציבורית. המיעוט היהודי בקהילותיו התאמץ לצעוד קדימה, יחד עם העם הבולגרי. המיעוט היהודי ראה את עצמו חייב לשנות את אורח־חייו ולהתפתח, כדי שלא לפגר אחר ההתקדמות הכללית בארץ זו. ואמנם, בהתחלה, נעשה הדבר לאט־לאט, תוך זעזועים פנימיים מסוימים; לאחר מכן, בהתקדמות ההולכת וגדלה, הגיע המיעוט היהודי בבולגריה לאותו שלב של התפתחות, המוכר לנו מן התקופות המאוחרות יותר.

ועתה, הבה נסקור את התפתחות מצבו של המיעוט היהודי בבולגריה מראשית העצמאות של ארץ זו. בראשונה, נשים עין על התפתחות זו ברומליה המזרחית, במסגרת אותו "תקנון אירגוני", שהזכרנו כבר לעיל.

מתוך כרוז, שפורסם ב־1882 בלאדינו (שמור בארכיון של איחוד עולי בולגריה במדינת ישראל, בתל־אביב), אנו למדים, כי באותה תקופה קם ועד־יוזם לצורך אירגון מחדש של הקהילות היהודיות ברומליה המזרחית. בכרוז זה נאמר בין היתר:

"במחוז [רומליה המזרחית] קיימות 47 קהילות יהודיות, אין כל קשר ביניהן כשם שאין קשר בקרב היהודים עצמם בכלל; אין ביניהם אדם אחראי המסוגל להגן על עניניהם בפני המשלחת האירופית, ששוגרה על ידי המעצמות הגדולות בתוקף חוזה־השלום, שנחתם בברלין. על פי חוזה זה ניתנו ליהודים זכויות מלאות. אולם אין בינינו אדם, אשר ישמור על כבוד עמנו, והאנשים העומדים בראש, דואגים לעצמם בלבד. על כן נתארגן ועד זמני זה, השולח לכם את החוזר המצורף, יחד עם הצעת תקנון — בתקווה כי אחינו ידאגו לעניני הכלל ויתארגנו... לא עת לשאננות; אנו מפגרים בהרבה, שעה שאחינו הלא־יהודים עולים על דרך הקידמה. כל בני עמנו באירופה, יחד עם חברת "כל ישראל חברים", מושיטים לנו יד. הבה נקום ונסיר את ה צ ע י ף ה ש ח ו ר [5], המיצר את צעדינו. ונאדיר את שמנו ואת אחדותנו, ניתבע את זכויותינו..." [6].

לכרוז צורפה גם הצעת־תקנון. בסעיף א׳ של אותו תקנון הוצע: לקרוא לאסיפה כללית של נציגי כל הקהילות הקיימות ברומליה המזרחית. ניקבע, כי קהילת פלובדיב תשגר שלושה נציגים, פאזארג׳יק — שנים, וכל יתר הקהילות — נציג אחד כל אחת. בין היתר, הוצע, שאסיפה זו תבחר ברב ראשי, אשר ייצג את היהודים ברומליה המזרחית לפני השלטונות. הרב שייבחר חייב לשלוט בלשונות הרשמיות שבאיזור: בבולגרית, ביוונית; ורצוי גם בצרפתית. מלבד זאת, האסיפה הכללית צריכה היתה לבחור גם בהנהלה מרכזית של הקהילות היהודיות באיזור, שתוכר על ידי השלטונות, תטפל בכל עניני היהודים, תעריך ותקבע את הסכומים הדרושים להחזקת הרב וכיסוי שאר ההוצאות, תקבע את חלקי השתתפותן של הקהילות בכיסוי ההוצאות וכו׳.

בסיום הכרוז נאמר, כי כל קהילה המעונינת בפרטים נוספים, תפנה אל האנשים הבאים: דויד גראסיאני בפלובדיב ואברהם ארון וחזקיה גארטי בפאזארג׳יק [7].

תוכן הכרוז והצעת־התקנון מעידים על הרצון למצוא דרכים ואפשרויות לחידוש פני הקהילות היהודיות ברומליה המזרחית, וכן הקמת הנהלה מרכזית, אשר תנהל את עניני המיעוט היהודי בנסיבות החברתיות והמדיניות החדשות שנוצרו. אין בידינו פרטים על תוצאות יוזמה ברוכה זו. בינתים, חל ב־1885 האיחוד בין רומליה המזרחית ונסיכות בולגריה ומרגע זה חלה התפתחות הקהילות היהודיות בכל האיזור במסגרת ההתפתחות הכללית, שנסתמנה למעשה, עוד כמה שנים לפני כן, עם אישור חוקת טירנובו וכל הוראות החוק, שבאו בעקבותיה והנוגעות ל"מיעוטים" בנסיכות בולגריה.

הזכויות, שהובטחו למיעוטים על ידי חוקת טירנובו, קיבלו את ביטוין המעשי ב"תקנון הזמני לניהול הקהילות הדתיות של הנוצרים, המוסלמים והיהודים בנסיכות בולגריה", שפורסם ב־1880. לאחר מכן, הובהרו זכויות אלה בפרטות יתירה בתקנון לאירגון "משרד הפנים והדתות, שנעשה לרשות האחראית לכל יחידות המיעוטים הדתיות שבנסיכות בולגריה".

ה"תקנון הזמני לניהול הקהילות הדתיות של הנוצרים, המוסלמים והיהודים" הוכן על ידי השר דראגאן צאנקוב והרי תוכנו ביחס ליהודים, בקווים כלליים: "משפחות, המתפללות בבית כנסת מסוים מהוות יחידה דתית אחת. בראש יחידה דתית כזו עומד רב והיא מנוהלת על ידי הנהלה, הנבחרת מתוך חברי יחידה דתית (בית כנסת) זו. הנהלתה של יחידה זו פועלת, בפיקוח השלטונות, ומנהלת את ענייניה לפי הסדר המקובל. הנהלות אלה מורכבות משלושה עד חמישה חברים.

ההכנסות של היחידות הדתיות, נובעות מנכסים, שנקנו, נמסרו להן בירושה או שנרכשו בדרך אחרת, ממיסים שהוטלו על הבשר (הכשר), על יין הכשר, מתשלומים עבור מסמכים, טכסי "ברית־מילה", חתונות והלוויות. במקרה שאין ההכנסות הללו מספיקות כדי לכסות את כל ההוצאות, הזכות בידי ההנהלות להטיל גם מיסים אישיים, בהתאם למנהגים הקיימים. גביית המיסים האלה אפשר למסור גם לידי המועצות העירוניות המקומיות, בהתאם לתקנות לגביית מיסים, הנהוגות בהן.

הרב הראשי של סופיה הינו גם הרב הראשי לכל יהודי הנסיכות, והוא מקבל את משכורתו מאוצר המדינה, בסך 1.000 לבות לשנה. יתר הרבנים — יקבלו את משכורותיהם מקהילותיהן, לפי הסכם שביניהן [8].

התקנון אינו קובע, שבכל מקום ישוב שחיים בו יהודים, תהיה קהילה אחת בלבד (וזה נעשה, כנראה, בהתאם למצב שהיה קיים אז): הקהילות נתארגנו לפי בתי־הכנסת ולא לפי מקומות־ישוב. אולם, אם נוציא מן הכלל את סופיה, ועוד עיר אחת או שתים, שבהן היו קיימים שנים או שלושה בתי־כנסת, הרי בכל יתר הערים, עוד מלפני שחרור הארץ מעול התורכי, היה בית־כנסת אחד בלבד. מצב זה עזר לכך רבות, שבכל המקומות הללו היווה בית־הכנסת היחידי שבהם גם את הקהילה, בהתאם לחוק והתקנון החדש. למעשה, גם בערים שהיו בהן יותר מבית כנסת אחד, נמצאה הדרך שלפיה איחדה הקהילה את חברי בתי־הכנסת השונים לגוף אחד — הקהילה.

כדאי לציין, שבעיר־הבירה סופיה, היו בתקופות שחרור הארץ מן התורכים — חמישה בתי־כנסת: שלושה של ספרדים, אחד של אשכנזים ואחד שנקרא "דה לוס גריגוס" — וזה האחרון ראה את עצמו כבית־הכנסת העתיק ביותר בסופיה. כל חמשה בתי־הכנסת האלה ניהלו את עניניהם בנפרד והתקיימו מהכנסות כל אחד לעצמו. אבל לאחר שחרורה של בולגריה, התאחדו שלושת בתי הכנסת של הספרדים וזה של ה"גריגוס" ובחרו להם הנהלה אחת, בת חמישה חברים. רק בית־כנסת של האשכנזים לא הצטרף לאיחוד ונשאר גוף נפרד שהתקיים בצורתו הנפרדת עד עליית רוב יהודי בולגריה לארץ־ישראל. גם ברוסֶא היה מצב דומה. תקופה ממושכת התקיימו שם שתי קהילות נפרדות: ספרדית ואשכנזית.

התקנון הזמני נשאר בתוקף עד לשנים האחרונות, אם כי במשך הזמן הוצאו מדי פעם תקנות חדשות, אשר השלימו או הבהירו נקודות מסויימות של התקנון.

חוק "הנוהל האזרחי" בבולגריה צימצם את זכויות הרבנים ומועצות הרבנים לטיפול והכרעה רק בענינים בעלי אופי דתי בלבד — בעיקר בעניני גיטין וכל הקשור בהם. דבר זה עמד בניגוד למצב ששרר לפני שחרור הארץ. מאז, כל הבעיות בין יהודים, שנשאו אופי אזרחי, הועברו לטיפול בתי המשפט הממלכתיים. לעומת זאת, ההכרעות בשאלות שנשארו בתחום שיפוטם של הרבנים ומועצות הרבנים, היו מוכרות גם על ידי השלטונות והיו מחייבות הן את היהודים והן את השלטונות האזרחיים והמשפטיים שבנסיכות. השלטון המשפטי היה מאשר, בשעת הצורך, כל ההכרעות וההחלטות של בתי־דין רבניים, בכדי שינתן להם תוקף ביצוע, בהתאם לדרישות הנוהל לגבי משפטים אזרחיים.

בתוקף אותו תקנון, מונה בשנת 1880, הרב הראשי ליהודי סופיה, ר' גבריאל אלמוזלינו לרב ראשי לכל יהדות בולגריה [9].

בתקופת השלטון העותומאני, לא הוטרדו היהודים בדרך כלל, בשל דתם. עם שחרור בולגריה מעול תורכי, שונה מצב זה במידה מסויימת. עד לתקופת השחרור, נהגו היהודים בארץ זו לסגור את החנויות ובתי־המלאכה שלהם בשבת ולפתוח אותם ביום ראשון — יום המנוחה של הנוצרים. לאחר השחרור הביטו השלטונות החדשים בעין רעה על נוהג זה, והיהודים נאלצו לסגור את חנויותיהם גם ביום ראשון, נוסף לשבת. שמירת השבת ע"י היהודים עוררה אי־שביעות רצון בלב הנוצרים, דבר שגרר בעקבותיו גם אנטישמיות. לאנטישמיות בבולגריה היה בעיקר יסוד דתי; לעתים רחוקות מאד היא התעוררה על בסיס כלכלי. אנטישמיות על יסוד כלכלי, התעוררה בבולגריה בשנים הראשונות שלאחר השחרור, וזאת בגלל רצונם של הבולגרים להשתלב במסחר, וראו בסוחר היהודי מכשול רציני לכך. יוזמי האנטישמיות בבולגריה השתמשו בעניין זה, ועוררו שנאה נגד היהודים, בהוסיפם לטענותיהם גם נימוק דתי. הם טענו, שהיהודי הינו יסוד מזיק, המוצץ את דמו של העם הבולגרי וכיוצא בזה. האנטישמיות, שהחלה להתפשט בארץ זו, נתקלה בהתנגדות נמרצת מצד היהודים; התעורר הצורך לנהל מסע הסברה נרחב בקרב המוני העם הבולגרי, שרמתם התרבותית היתה אז נמוכה למדי. התנגדות זו ופעילות הסברתית זו, וכן ההגנה על יהדות בולגריה, היה צריך לארגן רבה הראשי של יהודי בולגריה [10].

הרב גבריאל אלמוזלינו היה אז כבר איש בא בימים; הוא נולד בניקופול והיה רבה של יהדות סופיה עוד ב־1876. אמנם הוא נחשב לרב מובהק, אולם חסרה היתה לו השכלה כללית. הוא לא שלט בבולגרית — הלשון המדוברת והרשמית שבמדינה ומסיבות אלו לא היה בכוחו לייצג בהצלחה את יהדות בולגריה לפני השלטונות ולהגן לפניהם ולפני המוני העם ואנשי הציבור הבולגריים על יהדות זו [11].

באותה תקופה פירסם בולגרי, בשם בוז'ידארוב, קונטרס בעל תוכן אנטישמי חריף, שהופץ בכל הארץ. קונטרס זה וההתרחשויות שבאו בעקבותיו במקומות מסוימים, שבהם חיו יהודים, הניעו את אנשי הציבור היהודיים למעשים. הם הגיעו למסקנה, כי הרב אלמוזלינו אינו מסוגל לפעול במרץ בפני השלטונות הבולגריים ושיש צורך להחליפו ברב אחר, שיהיה בעל תכונות הדרושות להגנה על יהדות בולגריה [12].

ב־13 בנובמבר 1884, נקרא, ביוזמת העומדים בראש הקהילה היהודית בסופיה, הכינוס הראשון של הקהילות היהודיות בבולגריה, שהשתתפו בו 11 נציגים מתוך 17 שהוזמנו (שאר הקהילות היהודיות לא הוזמנו — כנראה, בגלל המספר הקטן של היהודים בהן). כיושב־ראש הכינוס שימש אברהם תג'ר, שהיה אז גם יושב ראש הקהילה בסופיה. מכיון שלא נמצא אולם מתאים, קיים הכינוס את ישיבותיו בביתו של אברהם תג'ר [13].

הכינוס הראשון של הקהילות היהודיות בבולגריה החליט להחליף את הרב גבריאל אלמוזלינו ברב אחר, אשר הוזמן מחוץ־לארץ. בהחלטה זו צוין, שיש הכרח, שהרב החדש יהיה צעיר, בעל מרץ ובעל תרבות אירופית גבוהה, אדם שיהיה באפשרותו לנהל את חיי היהדות הבולגרית ולהגן עליה בכל המובנים. משלחת, שנבחרה בכינוס זה, הופיעה מיד לפני השר הבולגרי הנוגע בדבר, כדי לקבל את הסכמתו לכך [14].

אולם שר־הפנים והדתות דאז, אילייה צאנוב, לא נתן את הסכמתו לדבר. הוא התנגד לכך, שבראש יהדות בולגריה יעמוד יהודי זר והשיב למשלחת בזו הלשון: "ליהודי בולגריה יש רב, שהוא אזרח בולגרי ואין להם צורך באחר". יתר על כן, הוא גם איים על המשלחת, שאם היא תתעקש ותעמוד על דרישתה, הוא יפסיק את תשלום משכורתו של הרב הראשי מאוצר המדינה [15].

על אף סירובו של השר אילייה צאנוב, לא חזר הכינוס הראשון של הקהילות היהודיות מדרישתו. ועדה מיוחדת, שנבחרה בכינוס (יושב־ראש: אברהם דויצ'ון לוי והחברים: יעקב

דויד, שמואל אשר לוי ישעיה גרון וגרשון ב. יצחק), הוסיפה לפעול בנדון. הרב גבריאל אלמוזלינו סירב להגיש את התפטרותו. גם ההשתדלויות הנוספות אצל השר הנוגע בדבר, לא נשאו פרי.

אולם, ב־1885 חלה התקדמות בענין. הרב אלמוזלינו, שהגיע אז כבר לגיל 80, התפטר. בינתיים הוחלף גם שר הפנים והדתות. השר החדש, סטואילוב, נתן את הסכמתו העקרונית למינוי רב מחוץ לארץ. תפקיד הרב הראשי הוטל זמנית על הרב מסופיה, פריסיאדוצ'ו באקיש [16].

ב־1887 נתקיימו הבחירות הראשונות להנהלה של הקהילות היהודיות. לרגל זה, כנראה נקרא ב־3 לדצמבר 1887, הכינוס השני של הקהילות היהודיות בבולגריה. יושב־ראש הכינוס הזה היה אברהם ב. דויד, וחברי הנשיאות: גבריאל אריה, יעקב דויד וצ'ליבי יהושע. אין פרטים על הנושאים שדונו באותו כינוס. אולם ידוע, שאברהם דויצ'ון לוי מסר בו דין וחשבון, בשם הועד הזמני. על בעית הרב הראשי ליהודי בולגריה. הכינוס הטיל עליו לנסוע לחוץ לארץ ולחפש מועמד מתאים לתפקיד זה [17].

לאחר סיור ממושך בבירות האירופיות, ולפי המלצתו של ד"ר א. ילינק המטיף מוינה, בשעת פגישתו עמו ביוני 1887, החליט אברהם דויצ'ון לוי להציע לועד הזמני את ד"ר דנקוביץ' מבוהימיה, כמועמד לתפקיד זה. הוא הוזמן לבולגריה, כדי להכיר את היהדות הבולגרית והתנאים במקום, וכן לתת האפשרות ליתר חברי הועד הזמני להכירו אישית, לפני מינויו לרב ראשי [18].

בראשית 1889 נקרא הכינוס השלישי של הקהילות היהודיות בבולגריה וכינוס זה בחר בד"ר דנקוביץ' כרב ראשי ליהודי בולגריה, למשך תקופה של שלוש שנים והותנה עמו, שעליו להגיש מיד בקשה לקבלת נתינות בולגרית. ד"ר דנקוביץ' החל בתפקידו, בחודש פברואר 1889. משכורתו, ששולמה על ידי אוצר המדינה, נקבעה בשעור של 300 לבות לחודש [19].

בשעת ביקורו באירופה, נפגש אברהם דויצ'ון לוי בפאריס עם הרב הראשי ליהודי צרפת, רבי צדוק כהן. הרב העלה לפניו את הרעיון. להנהיג בבולגריה את השיטה של ניהול הקהילות היהודיות על ידי "קונסיסטוריה יהודית מרכזית" נבחרת. ההצעה הובאה לידיעתו של שר־הפנים והדתות גריקוב והוא הסכים לכך. נבחרה קונסיסטוריה מרכזית, שהיתה מורכבת משלושה חברים, והיא, יחד עם הרב הראשי ד"ר דנקוביץ, החלה לנהל את עניני יהדות בולגריה [20].

ד"ר דנקוביץ' נאלץ היה, בגלל תקרית מצערת, לפנות את משרת הרב הראשי כבר בספטמבר 1891. באותה שנה, עם פתיחת מושב האסיפה הלאומית, עמד ראש המדינה, הנסיך פרדינאנד, לשאת את נאום־הכתר. לד"ר דנקוביץ' — הרב הראשי, הוקצה מקום בתא הדיפלומטים הזרים. אבל הוא חשב, שמקומו צריך להיות ליד ראש הכנסיה הבולגרית, המיטרופוליט פארטֶני, ועמד על ידו. מעשהו זה עורר את כעסו של השר, שהורה לד"ר דנקוביץ' לחזור למקום שהוקצה לו. למחרת דרש השר גריקוב מהקונסיסטוריה המרכזית לפטר את הרב הראשי. ד"ר דנקוביץ' סירב לעזוב את משרתו וביקש פגישה אצל ראש הממשלה הבולגרי, סטאמבולוב. אולם, ראש הממשלה, סירב לקבלו לראיון. מאחר שהקונסיסטוריה המרכזית לא היה בכוחה להשפיע על ד"ר דנקוביץ' שיגיש את התפטרותו, הורתה לקהילות היהודיות להודיע לשר גריקוב, כי הן אינן מסכימות שד"ר דנקוביץ' ייצגן עוד. על סמך זה, מינה השר גריקוב, כרב ראשי זמני, את ר' משה מושונאצ'י תג'ר. ד"ר דנקוביץ' ביקש שוב פעם להפגש עם ראש הממשלה סטאמבולוב, ולאחר מכן, גם עם הנסיך פרדינאנד. ולאחר ששניהם סירבו לקבלו לראיון, עזב את בולגריה. מתקופתו של ד"ר דנקוביץ' נשאר לנו ספר "היהודים והדם", שהוא כתב בקשר לפעולתו נגד האנטישמיות — תנועה שהלכה והתרחבה באותו זמן בבולגריה [21].

"הקונסיסטוריה המרכזית" של יהודי בולגריה החלה לחפש שוב איש מתאים לתפקיד הרב הראשי. על פי המלצת הרב הראשי ליהודי צרפת, רבי צדוק כהן, נבחר לתפקיד זה הרב של סנט־אטיין אֱדוארד סיש. הוא הוזמן לסופיה, וזה היה בהתחלת 1882, כדי להתקשר בחוזה. אולם, בבואו נערכה לו קבלת פנים בלתי־נעימה. קבוצה של 250—300 ציונים נתאספה בתחנת הרכבת של סופיה ונציגם נשא דברי־ברכה ברוח ציונית. בתשובה לברכה זו, ציין הרב אדוארד סיש, כי אמנם מושרש הרעיון הציוני בדת היהודית, אולם, כיוון שרוב היהודים אינם ציונים, נאלץ הוא, לא להזדהות עם רעיון זה. בהגיבם על דבריו אלה, קראו אנשי הקבוצה לעברו: "תחי הציונות" [22]

אברהם מ. תג'ר

אברהם תג'ר כותב על כך בזכרונותיו:

"המוני יהודות בולגריה לא היו מרוצים ממינויו של אדוארד סיש, כיוון שהוא הומלץ על ידי ה"אליאנס יזראליט", ועם רדתו מן הרכבת הוא נתקבל על ידי צירים, שבאו מערי השדה, והם ביקשו להסביר לו, כי הכוונה היא

לבחירת רב ראשי — ציוני ולא לאיש ניטרלי, כפי שאדוארד סיש הגדיר את עצמו. בנסיבות אלה, לאחר שכבר חתם חוזה עם הרבנות הראשית בסופיה, עזב אדוארד סיש את בולגריה ולא שב עוד אליה" [23].

הרב משה — מושונאצ׳י תג׳ר, שמונה בספטמבר 1891 לרב ראשי זמני, הוסיף לנהל את עניני היהדות הבולגרית. בינתיים 14 מועמדים הוגשו לתפקיד הרם של רב ראשי ולבסוף נבחר ד"ר מרדכי גרינוואלד, שנכנס לתפקידו ב־30 במאי 1893, לאחר שמועמדותו אושרה על ידי "כינוס מיוחד" של הקהילות היהודיות בבולגריה [24].

גם בתקופת כהונתו של ד"ר גרינוואלד, פשטו בבולגריה משבי־רוח אנטישמיים. באותה תקופה העלילו על יהודי העיר ורצה, כי הם רצחו נערה, כדי להשתמש בדמה לפולחן דתי. ד"ר גרינוואלד פירסם, לרגל זה, ספר בשם "אפיפיורים, בישופים פרופסורים ואישים נוצריים אחרים נגד האשמת יהודים בשימוש בדם נוצרי". הספר הופיע בשנת 1893, והוא השני באותו נושא, לאחר "היהודים והדם" — פרי עטו של ד"ר דנקוביץ׳, שיצא לאור ב־1891. ספרו של ד"ר גרינוואלד עשה רושם רב בקרב הציבוריות הבולגרית ותרם להרגעת הרוחות וגם השפיע הרבה בשעה שהשלטונות טיפלו במשפט נגד היהודים הנאשמים מוראצה [25].

בתקופת כהונתו בבולגריה, הרב הד"ר גרינוואלד סייר על פני הארץ. הוא ביקר לעתים קרובות בקהילות היהודיות שבערי השדה והיה דורש בבתי הכנסת. הוא הצטיין ברגשותיו הלאו־מיים והדבר נשא חן בעיני היהודים. ד"ר גרינוואלד עשה רבות למען חידוש פני בתי־הספר היהודיים וגם כתב ספר "מדריך למורים היהודיים", שיצא לאור בשנת 1893. בספרו זה ביקש להצביע על דרכים וכיוונים חדשים להוראה בבתי־הספר היהודיים. ד"ר גרינוואלד היה מיעץ למורים, לחבר ספרי לימוד ומעודדם לכך. בזמן כהונתו כרב ראשי ליהודי בולגריה, פורסמו כמה ספרי לימוד כאלה, שהחשובים שבהם היו: "מורה השפה" למורה אהרן חזקיה, "שיטה מעשית חדשה" למורה יעקב גרון ו"מורה לילד" למורה חיים אלאג׳ם. ד"ר גרינוואלד חשב הרבה גם על גורלם של המורים היהודים — והוא רצה ליסד קרן, אשר תבטיח פנסיה למורים בבתי־הספר היהודיים. אולם, בתחום זה לא השיג דבר, כשם שלא הושגה למעשה כל התקדמות גם ב־50 השנים הבאות [26].

לדעת אברהם דויצ׳ון לוי, היה ד"ר גרינוואלד איש ישר ובעל תרבות רחבה, אולם, הוא לא מצא בבולגריה את התנאים הדרושים לעבודתו הפוריה; במיוחד, הוא התאכזב, לאחר שנוכח בתככים שמצאו להם מהלכים בקרב יהדות סופיה ובקרב יהדות בול־גריה בכללה.

ד"ר גרינוואלד החליט לכן לעזוב את משרתו עוד לפני תום תקופת שלוש השנים שנקבעה כזמן בחירתו. הוא חיפש לו כהונה במקום אחר וכזו נמצאה לו בלונדון. אבל, בעת ביקורו בעיר זו, ביום 15 ביוני 1895, חלה ונפטר.

מותו של ד"ר גרינוואלד בלונדון זיעזע את יהדות בולגריה, דבר המעיד על רחשי־ההוקרה והחיבה שהוא עורר בקרבה. לרגל מותו, הוכרז אבל כללי בין היהודים. ד"ר גרינוואלד השאיר, במשך תקופת כהונתו הקצרה כרב ראשי בבולגריה, רושם עמוק וזכה להערכת היהודים הבולגרים, אם כי היו מהם שגרמו לעזיבתו את בולגריה, כפי שמוסר אברהם דויצ׳ון לוי בספרו.

בספטמבר 1896 יצאו, שוב אברהם דויצ׳ון לוי וירוחם יוסף, לוינה לחפש מועמד מתאים לתפקיד הרב הראשי ליהודי בולגריה. לאחר שנועצו בד"ר א. גידמאן, בחרו בשלושה מועמדים: ד"ר ר. רבינוביץ׳, ד"ר אהרן קמינקה וד"ר קיש. הוסכם ביניהם, שהמתאים ביותר מבין שלושה אלה הוא הד"ר אלכסנדר קיש מפראג. הוא נתן את הסכמתו העקרונית לשמש כרב ראשי ליהודי בולגריה, אך ביקש, שלפני חתימת החוזה יאופשר לו לבקר בבולגריה, ובמיוחד בערים סופיה, פלובדיב ורוסא, בכדי להכיר את תנאי העבודה המוצעת לו [27].

בשוב המשלחת לסופיה, נערכו פניות אל הקהילות הנזכרות לעיל וכולן השיבו בחיוב לבקשתו של הד"ר אלכסנדר קיש ושלחו לו הזמנות רשמיות [28].

אולם, ד"ר קיש נמלך בינתים בדעתו והשיב בשלילה להצעה בכללה, בחששו מפני האחריות הגדולה שבתפקיד רב ראשי. משלחת חדשה מטעם יהודי בולגריה, שביקרה אצלו, לא הצליחה לשדלו שישנה את דעתו [29].

תפקיד הרב הראשי הוטל בינתיים, שוב באופן זמני, בחודש יוני 1895, על הרב פרסיאדוצ׳ו באקיש. ב־11 לנובמבר 1898 פוטר הרב הנ"ל בשל השתתפותו בועידה הציונית הראשונה בבולגריה והוטל על הרב מנחם נבון למלא את מקומו. אולם הרב נבון סירב לקבל את התפקיד וכרב־ראשי שימש, זמנית, שוב מושונאצ׳י תג׳ר — והוא מלא תפקיד זה עד שנת 1900, שעה שהגיע לבולגריה רב ראשי חדש, ד"ר ארנפריינז [30].

אציין כי כל הרבנים הראשיים שהיו ליהודי בולגריה, פרט לרב הראשי הראשון אלמוזלינו עד למינויו של הרב ד"ר אשר חננאל בשנת 1949, היו משכילים אשכנזים ליברלים שבאו מחוץ לבולגריה.

ארגון הרבנות הראשית

באותן השנים נתגבש הרעיון, לארגן מחדש את הרבנות הראשית בבולגריה, שהוצבע בבהירות ע"י מזכיר הרבנות דאז, י. רפטוב. לאחר שהעלה את קווי פעולתם של הרבנות הראשית, החל מ־1888, הגיע למסקנה, כי הרבנות פעלה בעיקר בארבעה מישורים: א) מלחמה באנטישמיות, ב) שאלות בעלות אופי פוליטי, ג) שאלות משפטיות, ד) שאלות, הנוגעות ליהדות עצמה — קהילות ודת. בסיכום העלה רפטוב כי על הרבנות הראשית יש להטיל רק את הטיפול בשאלות הפנימיות של הקהילות היהודיות, באלה הקשורות בדת, כגון: נישואין, גיטין, שחיטה ועוד. באשר לשאר השאלות, היתה דעתו של רפטוב, כי על "הקונסיסטוריה היהודית המרכזית" והיושב־ראש שלה לטפל בהן. אולם, עברו עוד מספר שנים, עד שהרעיון הזה נתקבל ולבש עור וגידים [31].

אחרי שהעלינו, בקצרה, את תולדות הרבנות הראשית בבול־גריה בעשרים השנים הראשונות לאחר שחרור בולגריה מעול תורכי, ברצוננו להצביע גם על התפתחות שאר המוסדות של יהדות בולגריה, שהיו קיימים אז.

תפקיד חשוב נועד בשנים ההן לבתי־הדין הרבניים. פעילותם של בתי־דין אלה צומצמה בהרבה לאחר שחרור בולגריה —

ובמיוחד, לאחר הקמת הקונסיסטוריה המרכזית" והרבנות הראשית" בסופיה. בתי־הדין הרבניים טיפלו בשנים אלה, וגם לאחר מכן, בבעיות מיוחדות הנוגעות לנישואין, גיטין, שלום־בית וכדו׳; לפסקי דין של בתי־דין אלה היה תוקף חוקי לגבי השלטונות, ובשעת הצורך הן אושרו גם על ידי בתי־המשפט הממלכתיים הבולגריים, וזה חייב את השלטונות המינהליים לבצען. היהודים עצמם קיבלו, כמובן, פסקי דין אלה כמחייבים, ובדרך כלל, לא היה צורך לפנות אל השלטונות הממלכתיים לשם ביצועם.

בתי־דין רבניים היו בסופיה, בפלובדיב ובּרוסאֶ וכל אחד מהם היה מעין בית־דין מחוזי. בעיר הבירה, סופיה, היה גם בית־דין־ראשי, מורכב משלושת הרבנים המחוזיים. בי"ד זה טיפל בעירעורים שהוגשו נגד פסקי־דין של בתי־הדין המחוזיים. תקופה ממושכת שימש כנשיא בית הדין הראשי רבה של סופיה רבי דויד פיפאנו, ואילו לאחר מותו, הוטל תפקיד זה על רבה של פלובדיב — רבי שמואל בנימין.

מיד לאחר שחרור בולגריה, נתגבש אופיין של הקהילות היהודיות. עם הבחירות הראשונות להנהלות הקהילות, ב־1886, הונהגו גם ההנהלות הנבחרות. הגוף המנהל את בית־הכנסת היה מורכב משלושה עד חמישה חברים, ואילו הועד המנהל את בית־הספר — משלושה חברים. הנהלות בתי־הספר הורכבו תחילה לפי יוזמתם של היהודים עצמם והחלטות הקהילה. הדבר קיבל תוקף חוקי, מאוחר יותר, עם פירסום התקנון להשכלת העם של משרד החינוך.

הנהלות בתי־הכנסת טיפלו בשאלות כלליות, הנוגעות ליהודים, המתפללים בהם והנושאות אופי מקומי. דאגו להחזקת בתי־הכנסת ובתי־המדרש, מינו רבנים, חזנים, שוחטים, גבאים, סידרו חתונות, טיפלו בשאלות הלוויות־מתים, ברית־מילה וכיוצא־באלה. מלבד זאת, הן ניהלו גם את רישום היהודים במקום, טיפלו בנכסי הקהילה, בקבלת צוואות, בגביית שכר־דירה מהקדשות, הטלת מיסים וגבייתם, הטלת מס על הבשר, החזקת בתי־הספר, קיום מפעלי־סעד, הגשת סיוע לנצרכים. אין ספק, שמתפקידיה של הנהלת בית־הכנסת היתה גם החובה לייצג את היהודים לפני השלטונות המקומיים והממלכתיים.

הנהלות בתי־הספר, שפעלו בהתאם לחוק ההשכלה לעם לגבי בתי־הספר של המיעוטים, דאגו למינוי מורים, לתכנית הלימודים, החזקת מסעדות ופנימיות לתלמידים־נצרכים ולביגוד בשבילם — ולצורך זה, פעלו בתיאום עם חברות־סעד המיוחדות, שהיו קיימים אז בקרב יהדות בולגריה.

ההנהלות של בתי־הכנסת ובתי הספר התפתחו ולבשו אופי זה בהדרגה, ובכל שנה ושנה התקדמו עד שהגיעו לגיבושן.

המעבר מ"מלדארי" לבתי־ספר

עד שחרורה של בולגריה, לא היו בה בתי־ספר יהודיים מודרניים, מחוץ לבתי־הספר של ה"אליאנס" ברוסאֶ, שומאֶן וסאמוקוב בלבד. היו קיימים בתי־ספר שהיו נקראים "מלדארי", ובהם למדו הילדים לקרוא תפילות וחומש בלאדינו, (השפניולית) — השפה המדוברת, אז. בבתי־ספר אלה לא היו שיטות־הוראה מודרניות, כשם שחסרו בהם לרוב, גם תנאים היגיניים. לאחר שלמדו קצת תפילות וחומש, יצאו הילדים לעבוד כשוליות או כעוזרים לאבותיהם בחנויות ובתי־המלאכה שלהם. לילדות, לא היתה כל אפשרות ללמוד קרוא וכתוב. בתי־הספר "מלדארי" היו שונים לגמרי מה"חדרים" של היהודים האשכנזים, שהיו קיימים בשאר ארצות אירופה, שבהם למדו, באופן יסודי, תפילה, תנ"ך, תלמוד ולעיתים גם הסטוריה וחשבון. אמנם בתי־ספר אלה של היהודים האשכנזים תכניתם היתה מצומצמת בלימודי קודש, אך, למרות זאת, הנחילו לילדים ידיעה רחבה ונתנו להם אפשרות, להמשיך לאחר כך את לימודיהם בישיבות. רק על ידי כך נוכל להסביר לעצמנו את העובדה, שמתוך ה"חדר" יצאו גם רבים מבין המשכילים בתקופה ההיא — דבר שהיה בלתי אפשרי לקוות מבתי־הספר "מלדארי" שבבולגריה.

לפני שחרורה של בולגריה מעול התורכי, היו קיימים בה ארבעה בתי־ספר מודרניים של "אליאנס". בית־הספר הראשון של ה"אליאנס" נפתח בעיר שומאֶן ב־1870. לאחר מכן, נפתחו בתי־ספר ברוסאֶ (1873), ובית־ספר שני — לנערות, ברוסאֶ, וכן לנערים בעיר סאמוקוב (1874). לאחר השחרור, פתחה "אליאנס" בתי־ספר בערים אחרות: ב־1877 בפלובדיב — לנערות, ב־1879 גם — לנערים, וכן בוידין, סופיה ופאזארג'יק; ב־1881, בעיר יאמבול — לנערים, ובסופיה — לנערות; כך שלאחר שחרורה של בולגריה, היו בארץ זו 11 בתי־ספר של האליאנס, בשמונה ערים. באותה תקופה היו בכל שאר הערים בתי־ספר "מלדארי".

בתי־הספר של ה"אליאנס" נוהלו יחסית על בסיס מודרני והעניקו לתלמידיהם השכלה יסודית. לשון ההוראה והלימודים היתה צרפתית, ואילו את "כתבי הקודש" למדו בעברית ובלאדינו. בתכנית־הלימודים נכללו כל המקצועות, שהיו דרושים לדור הצעיר לשם פגישתו הראשונה עם החיים. ברוב בתי־הספר של ה"אליאנס" היו רק ארבע כיתות ראשונות; בערים הגדולות בלבד היו גם שלוש כיתות נוספות, גבוהות יותר. מסיימי בתי־הספר של ה"אליאנס" רכשו השכלה יסודית. ולוא לא היו מתייחסים בבתי־ספר אלה בזילזול אל השאיפות הלאומיות של היהודים, היו הם מתקבלים יפה יותר על ידי המוני היהודים בבולגריה ולא היו מתפתחים לאחר מכן אותם מאבקים ,שגרמו לסגירתם.

לבתי־הספר של "אליאנס" בבולגריה היתה השפעה ניכרת. הם הוציאו את הדור הצעיר אל ההשכלה, והעלו את רמתו התרבותית. בתקופה שלאחר שחרור בולגריה, עזרו הם לצמיחתם של כוחות חברתיים חדשים, שנטלו בידיהם אחר כך את גורל היהדות הבולגרית. רבים מהמנהיגים הציוניים הראשונים בבולגריה למדו והתחנכו בבתי־ספר אלה. אפשר לומר בבטחה, כי בלעדי בתי־הספר של ה"אליאנס", ספק גדול, אם יהודי בולגריה היו מגיעים לאותה רמה תרבותית, שנסתמנה בעשרים השנים הראשונות שלאחר שחרור הארץ.

מאידך גיסא, התפתחותו המהירה של מפעל החינוך הבולגרי לאחר שחרור בולגריה, הניעה את הקהילות היהודיות לבקש דרכים גם לקידום בית הספר מסוג "מלדארי". אולם, תהליך קידומו של בית־ספר זה, היה מלווה קשיים רבים, הן בגלל חוסר אמצעים והן בגלל חוסר צוות מורים מתאים. ואף־על־פי־כן, בשנים הראשונות לאחר השחרור, חלה, בכל זאת, בערים הגדולות יותר, תמורה ניכרת גם בתחום זה. נפתחו, באמצעים

הכספיים של הנהלות בתי־הכנסת, בתי־ספר ראשונים, שהכל בהם התנהל על יסוד מודרני; ברם, בערים שהיו בהן רק קהילות יהודיות קטנות, הוסיפו להתקיים הלאה ה"מלדארי" [32].

משרד החינוך והתרבות בבולגריה הכיר, ב־1891, על סמך חוק השכלת העם, בבתי־הספר היהודיים כבתי־ספר רשמיים של המיעוטים; ולמסיימי בתי־ספר אלה ניתנה הזכות להמשיך את לימודיהם במוסדות חינוך גבוהים יותר. זכות זו לא ניתנה לבתי־ספר של ה"אליאנס". לעומת זאת, היה על בתי־הספר היהודיים לקיים את עצמם.

מכאן ואילך, שקדו בתי־הספר היהודיים להתאים עצמם לתכנית הלימודים של בתי־הספר הבולגריים, אם כי שמרו על הוראת המקצועות בעלי האופי היהודי. בבתי־הספר היהודיים היו מלמדים את הלשון הבולגרית וכל המקצועות, שנכללו בתכנית הלימודים של בתי־הספר הבולגריים. היו מלמדים גם עברית. את הכתיבה בעברית לימדו בכתב (קורסיב) ספרדי. אותיות אלו בכתיבה הוחלפו באותיות הכתב האשכנזי בבתי־ספר אלה, רק לאחר מלחמת העולם הראשונה, שנסתיימה בשנת 1918, כאשר נשלחו לבולגריה בראשונה מורים מארץ ישראל. בבתי־הספר של ה"אליאנס" לא נלמדה הלשון הבולגרית. היה זה אחד היתרונות של בתי־הספר היהודיים החדשים, שהוחזקו על ידי הקהילות היהודיות. ליתרון זה היה ערך רב, כיוון, שהלשון הבולגרית, לא זו בלבד שנתנה לילדים אפשרות להמשיך את לימודיהם כמוסדות חינוך ממלכתיים, אלא איפשרה להם גם לחדור לתוך חיי הכלכלה והחברה של הארץ. בתי־הספר היו ברוב הקהילות עד כיתה ד' ורק בערים גדולות היו קיימות נוסף ל־4 כיתות־היסוד גם 3 כיתות נוספות — פרו־גימנזיות.

בתי־הספר הממלכתיים — מן היסודיים ועד למוסדות החינוך הגבוהים — היו פתוחים לפני ילדי היהודים. במקומות, שבהם היו בתי־ספר יסודיים יהודיים — למדו בהם רוב הילדים. הסיבה לכך היתה הכרתם של יהודי בולגריה, כי על ילדיהם לקבל חינוך יהודי לאומי; דבר, שבתי־הספר הבולגריים לא יכלו להעניק להם.

למרבה הצער, לא השיגו הנהלות בתי־הספר אמצעים ולא ראו אפשרות לפתיחת גימנזיות יהודיות בערים הגדולות — ואפילו גימנזיה מרכזית באחת הערים האלה. בתקופה זו, טרם נתגבש רעיון זה. אולם, לאחר מכן, בעיות הקמתה של גימנזיה יהודית מרכזית למסיימי בתי הספר היסודיים, עמדה פעמים רבות, על הפרק, מבלי שהדבר הביא לתוצאות כלשהן.

בבתי־הספר היסודיים של הקהילה היהודית, לימדו, מלבד המקצועות שבתכנית הלימודים הרשמית, גם חומש, תפילות, עברית, תולדות העם היהודי, דקדוק עברי ועוד. בכיתות הגבו־הות יותר — נתווספו מקצועות חדשים, שהתאימו לרמתם השכלית של התלמידים. הלימוד היה ללא תשלום והאמצעים להחזקת בתי־הספר ניתנו מתוך התקציב הכללי של הנהלות בתי־הכנסת. המורים היו יהודים מקומיים, שראו בהוראה יעוד.

ברוב הערים שבהן היו קהילות יהודיות, היו בבתי־הספר היסודיים ארבע כיתות בלבד. שלוש כיתות נוספות היו רק בערים הגדולות. רבים ממסיימי בתי־הספר היסודיים אלו המשי־כו את לימודיהם בגימזיות הממלכתיות. בהשלימם את השכל־תם התיכונית, חלק מהם היה ממשיך במוסדות השכלה גבוהים ומספרם היה גדול, יחסית. במוסדות ההשכלה הגבוהים למדו היהודים, בעיקר, רפואה ומשפטים. מעטים בלבד למדו פדגוגיה, פילוסופיה ומדעי הטבע. מובן הדבר, כי שאיפתם של היהודים הצעירים היתה, שיוכשרו במהרה להיות רופאים ועורכי־דין.

החזקת בתי־הספר היהודיים הכבידה על הקהילות היהודיות. בשנת 1894 פנה ד"ר גרינוואלד בבקשה לבית־הנבחרים הבולגרי בדבר שינוי התקנון לבתי־הספר היהודים, שינוי, שיטיל את החזקתם של בתי־ספר אלה על המדינה, או לפחות, שיאושר להם סיוע כספי ממלכתי [33]. דרישה זו לא נתקבלה. אולם, נעשו בכיוון זה השתדלויות גם בשנים הבאות. השלטונות הבולגריים היו מוכנים למלא אחר דרישה זו, בתנאי, שיהיה להם פיקוח מלא על תכנית הלימודים וניהול עניני בתי־הספר. הקהילות היהודיות לא הסכימו לתנאי זה, מתוך חשש, כי הפיקוח עלול לפגוע באופי הלאומי של בתי־הספר.

למרות זאת, נסתמנה התקדמות הדרגתית בבתי־הספר היהו־דיים. מפקחים מטעם משרד החינוך והתרבות היו עורכים בהם ביקורים ועקבו אחר התקדמותם. מפקחים אלה ציינו, במפורש, בדו"חותיהם את ההתקדמות ואת שביעות־רצונם מן ההישגים. כך למשל, במאמר שנתפרסם ב"איל אמיגו דיל פואיבלו" [34], מוזכרים ביקורי מפקחים מטעם משרד החינוך והתרבות בבתי־הספר היהודיים בוידין, ראזגארד, שומאָן, סופיה, פאזארג'יק וסבישטוב.

למורים אשר עסקו בהוראה בבתי־הספר היהודיים בשנים הראשונות לקיומם ואף בשנים לאחר מכן, לא היתה ההכשרה הדרושה. השכלתם של מורים אלה היתה מוגבלת מאד. לא היה מוסד, אשר ידאג להכשרתם ולהכשרת מחזורים חדשים של מורים. בעייה זו תבעה הרבה זמן לפתרונה וגם אמצעים, שלא היו בידי הקהילות היהודיות. ואף־על־פי־כן, במסגרת האפש־רויות, נעשו, בתקופתו של ד"ר גרינוואלד, ולאחר מכן, בתקופתו של ד"ר ארנפרייז, פעולות מסוימות בתחום זה.

תחילה, הוחלפו בבתי־ספר אלה שיטות־הלימוד המיושנות בשיטות חדשות יותר, וכן סופקו להם ספרי־לימוד חדשים. כך הופיע ב־1893 ספר הלימוד של חיים אלאג'ם "מורה לילד"; "מורה לשפה" למורה אהרון חזקיה. ביאנואר 1894 פירסם הרב ד"ר גרינוואלד מדריך למורים היהודים (לאדינו). בדצמבר 1893 הוציא לאור המורה יעקב גרון את ספר הלימוד "שיטה מעשית חדשה" — ללימוד השפה הבולגרית.

בשנים ההן נתפרסם בעתון "איל אמיגו דיל פואיבלו" חומר רב על מפעל החינוך בקרב יהודי בולגריה. על נושא זה כתבו המורים: חיים אלאג'ם מהעיר פאזארג'יק, אהרון חזקיה ואחרים. באותו עתון התפרסמו גם שמותיהם של מורים בבתי־הספר היהודיים: יעקב כלב — בפלובדיב; הרב ביג'ראנו — ברוסאָ; שמואל אליעז, יעקב חיים, רחמים פיאדה, מרדכי אלפנדרי, הרב יומטוב בכמוהרם, אברהם קורדובי בסליוון; אברהם אלפנדרי וחיים אלאג'ם — בפאג'ארג'יק; אהרן מנשה — ברוסאָ; הרב שמואל ב. בנימין — בפלובדיב ועוד.

המענין הוא, שמורים אלה תבעו, כבר אז, להבטיח להם קיצבה לעת זקנה, בדומה לנוהג, הקיים בבית־הספר הבולגריים. ב״איל אמיגו דיל פואיבלו״, נתפרסמו עשרות מאמרים על כך. ב־1893 פנו מורי פאג׳ארג׳יק אל הרב הראשי ד״ר גרינוואלד בבקשה שהוא יטול על עצמו את היוזמה לסידור ענין זה. על נושא זה כתבו מאמרים הרב גרינוואלד והמורים: חיים אלאג׳ם, מרדכי אלפנדרי, אברהם קורדובי. המורה יעקב חיים מביא בגליון מיום 15 לדצמבר 1893 תכנית ליסוד קופת קצבה [35]. מורים אלה הציעו, שמהמשכורת המשתלמת להם ינוכו 5 אחוז והקהילות היהודיות יקבעו אחוז מסוים בתקציביהם לצורך זה — וכך ליסוד קרן, אשר תבטיח פנסיה למורים היהודיים. הרב הראשי ד״ר גרינוואלד התיחס ברצינות לבעייה זו והוא גילה רצון למצוא לה פתרון, אולם פרישתו מן התפקיד מנעה את הגשמת רעיון קופת־הקצבה. השאלה הזו הועלתה גם לאחר מכן. בעיית קיצבה למורים לא מצאה אף פעם את פתרונה [36].

השכלה ותרבות

בראשונה התנהלו חיי התרבות של היהודים בבתי־הכנסת ומתי־המדרש. הם היו מתאספים בהם בבוקר לתפילת שחרית ולאחריה החליפו שיחה על החדשות; ואילו בערב, לפני תפילת מנחה־וערבית ולאחריה — החליפו רשמים וחדשות מהעתונים והשבועונים העבריים שנתקבלו על ידי כמה מהם מרוסיה וארצות אירופיות אחרות. האנשים, שהיו קוראים ומוסרים את תוכן המאמרים, היו, בדרך כלל, יודעי־עברית והם: הרב, החזן, או מישהו מן המשכילים, שבין המתפללים.

באורח הדרגתי, עם המחזורים הראשונים של מסיימי בתי־הספר של ה״אליאנס״ או בתי־הספר הבולגריים, החלו החיים התרבותיים והציבוריים של יהודי בולגריה לחרוג מן המסגרת של בתי־הכנסת ובתי־המדרש ולקבל צורות ותכנים אחרים [37].

במהרה קמה בבולגריה גם אינטליגנציה יהודית. היו אלה בוגרי הגימנזיות, האוניברסיטאות ובית־הספר הצבאי. בשנים ההן פתח בית־הספר הצבאי את שעריו גם בפני יהודים. למדו שם הקולונלים של הצבא הבולגרי: רחמים מושונוב, אברהם תג׳ר מורינו גרסיאני — אינטליגנציה זו, הניחה גם את היסודות לאירגונים התרבותיים הראשונים בבולגריה, בהם מצאה כר נרחב לפעולה ולחיי תרבות. אין לנו פרטים על כל המפעלים והאירגונים התרבותיים של התקופה ההיא. מקור יחיד לידיעותנו משמש השבועון ״איל אמיגו דיל פואיבלו״ שבו נמצאים מאמרים וידיעות על פעילותם. ברם, רק מעט מאד מפעילותם של אירגונים אלה, מצא הד באותו השבועון.

בשנת 1890 היתה קיימת בפלובדיב הסתדרות בשם ״התעוררות״, שהוקמה במטרה להפיץ תרבות והשכלה. בראשה עמדו: חיים נבון, יעקב כלב, יצחק פרץ, מארקו רומאנו ויהושע כלב. באותה שנה היה קיים גם בעיר רוסאַ ארגון נוער תרבותי־השכלתי בשם ״פרוגרס״.

בסופיה היה קיים בשנת 1892 אירגון באותו שם, ששינה את שמו ב־1895 ל״השחר״. מטרתו הראשונה של אירגון זה, שנוסד על ידי תלמידים יהודיים בגימנזיות בסופיה, היתה איסוף אמצעים לטובת תלמידי גימנזיה נזקקים. האמצעים האלה נאספו במסגרת דמי־חבר ועריכת נשפים למיניהם [38].

בפלובדיב היו קיימים בשנת 1893 שני אירגונים תרבותיים שנשאו שמות עבריים: ״נוה צדק״ ו״אור הקודש״. לפי עדותו של חיים נתן מפלובדיב בזכרונותיו [39], שינה האירגון ״נוה צדק״ את שמו, מאוחר יותר, ל״שמשון״ ואימץ לו גם מטרות ספורטיביות. אירגון זה היה ראשיתו של ״מכבי״ בפלובדיב. באותה שנה היה קיים בעיר סליוון האירגון ״לה מאנסיביס״ (״הנוער״) ובעיר קארנובאט — אירגון אשר שם לעצמו מטרות תרבותיות וסוציאליות.

ב־1894 יסדו תלמידים יהודיים מ״הגימנזיה למסחר״ שבסליוון, אירגון השכלתי־תרבותי, שפיתח פעילות נרחבה. באותה שנה נוסדו גם האירגונים ״פרוגרס״ בפלובדיב ו״אהבת ישורון״ בוידין.

ב 1896 היו קיימים האירגונים הבאים: בקארנובאט — ״קלארידאד״ (״אור״), שמטרתו היתה מתן סיוע כספי לתלמידים נזקקים; בלום — ״יוניון״ (״אחדות״), שגם לו היתה אותה מטרה; בשומין — ״איספיראנסה״ (״תקווה״) — להשכלה, תרבות וסעד [40].

ב־1897 נוסדו אירגוני הספורט וההתעלמות הראשונים בקרב יהודי בולגריה. בטאטאר־פאזארג׳יק היה קיים האירגון התרבותי והספורטיבי ״ווזפיטאניה״ (״חינוך״), ששמו שונה אחר כך ל״גדעון״, ולאחר מכן — ל״מכבי״. בפלובדיב ״נוה צדק״ הפך כאמור, ל״שמשון״, בהנהלתו של דוד כלב. יש להניח, שאירגונים דומים היו קיימים גם בערים אחרות בבולגריה, אך הם אינם מוזכרים ב״איל אמיגו דיל פואיבלו״.

בשעה שהצעירים היהודיים יסדו אירגונים מסוג זה, התמסר דור המבוגרים לפעילות אחרת: יסוד אירגונים לשם התיישבות חקלאית בארץ־ישראל. תחילה היו אלה קופות לעזרה הדדית, במגמה להשקיע את סכומי החסכונות, שנאספו מהחברים, לרכישת אדמות בארץ־ישראל וישובם של חברי האירגונים על אדמות אלה. אירגונים כאלה נקראו בשמות ״עזרת אחים״, ״אגודת אחים לישוב ארץ ישראל״, ״שבת אחים״ וכדו׳ — בפלובדיב, פאזארג׳יק, סופיה, פלוונא, וידין ורוסאַ. האירגונים הראשונים מסוג זה קמו עוד בשנת 1882 והם הפסיקו את קיומם ב־1896, לאחר שכמה מהם הגשימו באופן חלקי את מטרותיהם. חבריהם יסדו את המושבות הר־טוב וחורן. במקומם של אלה קמו האירגונים הציוניים הראשונים, שנוסדו בראשית 1895, ביוזמתו של יוסף מארקו ברוך.

ב־1896 הוקמה בפלובדיב חברה ״בני ציון״ והאירגון הראשון של ״בני־ברית״, בשם ״מצפה״ [41].

תפקיד חשוב בהתפתחות חיי התרבות והחברה של יהודי בולגריה מלאו, לאחר שנת 1890, יהודים שהגיעו לכאן מרוסיה, כפרופסורים באוניברסיטה הממלכתית, באקדמיה לאמנויות, או כרופאים, בעלי משרות ממשלתיות. בין אישים אלה, אשר פיתחו פעילות בחיי יהדות בולגריה, היו: ד״ר ר. בירר, פרופסור בוריס שץ, קארל הרבסט, פרופ׳ צבי בלקובסקי; הרופאים ד״ר משה נחימזון וד״ר הירש רימאלובסקי.

הצמאון לתרבות ולהשכלה, וכן השאיפה לחיים ציבוריים של יהודי בולגריה עוררו את הצורך בספרים וכתבי־עת מתאימים. פירסומים אלה הופיעו, עיקר, בשפה המדוברת אז,

שפניולית — לאדינו, וכן בצרפתית ובבולגרית. הדו־שבועון היהודי בבולגריה החל להופיע בשנת 1893 בשבועון "איל אמיגו דיל פואבילו", שכבר הזכרנוהו לא אחת, בסקירתנו זו. דו־שבועון זה הופיע תחילה בבלגראד, אחר כך בסופיה וברוסאֶ. עורכו היה שמואל אליעז והוא הופיע בלשון לאדינו. הוא עסק בכל השאלות הנוגעות ליהודי בולגריה ומסר ידיעות מבולגריה, מארצות חוץ וארץ־ישראל. מלבד זה, היו מתפרסמים בו מאמרים על נושאים מדעיים, פילוסופיים ודתיים, על ההתיישבות בארץ־ישראל, על שאלות ומאורעות הקשורים באנטישמיות, על מפעל החינוך היהודי וכן סיפורים קצרים ומאמרים על נושאים אקטואליים שונים. כתב־העת של שמואל אליעז הפסיק את הופעתו בשנת 1900 והוא כמעט המקור היחידי לידיעות אותנטיות על חיי יהדות בולגריה באותה התקופה.

כתב־עת אחר היה ירחונו של יוסף מארקו ברוך בשם "כרמל". ממנו הופיעו חמישה גליונות בלבד: הגליון הראשון בספטמבר 1895 (אין בידינו גליון זה ואי־אפשר לקבוע את יום הופעתו), והאחרון — בהתחלת 1896. הוא הופיע בלשון הצרפתית ולכן מספר קוראיו היה מוגבל. חוסר האמצעים והעדר תמיכה מוסרית מצד החברה היהודית, מנעו מיוסף מארקו ברוך להוציא את ה"כרמל" שלו בקביעות. כתב־העת שלו היה בעל תוכן ציוני ופורסמו בו מאמרים פוליטיים וגם מאמרים נגד האנטישמיות בעולם ובבולגריה. על ערכו עוד נקדיש דברים להלן.

ב־12 ליולי 1896 החל להופיע בסופיה כתב־עת אחר בשם "לה בוס דה ישראל", בלאדינו, ובאותו זמן גם בבולגרית בשם "אֶבריסקי גלאֶס" ("קול ישראל"). זהו כתב־העת הציוני הראשון בבולגריה, שהופיע בלשון מובנת להמוני העם ואשר יצא לאור על ידי יהודים בולגריים עצמם. הוא מצא הד נרחב ברחוב היהודי; היה נפוץ ונתקבל יפה על ידי קוראיו. גם עליו עוד ידובר להלן.

ב־1897 החל יוסף פארדו מפלובדיב להוציא שבועון בלאדינו בשם "איל דאיה"; אותו שבועון הופיע פרק זמן מסוים גם בבולגרית בשם "דֶנֶס" ("היום"). עורך השבועון היה יהושע כלב, ועורך המהדורה הבולגרית — קארל הרבסט. בשנת 1898 יצא השבועון לאור, באורח זמני, בסופיה ולאחר מכן, שוב בפלובדיב. השבועון "אֶל דיאה" היה, עד להופעתו של "השופר", בטאון התנועה הציונית בבולגריה, וזכה להצלחה ותפוצה גדולה. גם על שבועון זה ידובר להלן.

ב־1898 החל להופיע ברוסאֶ הדו־שבועון בלאדינו "לה אלבוראדה", ("השחר"), בעריכתם של י. חיימוב וא. קפון. דו־שבועון זה נשא את אופיו של "איל אמיגו דיל פואבילו". באותה שנה יצא בסופיה, על ידי יעקב חיימוב, הדו־שבועון בלאדינו "לה וירדאד" ("האמת"). ימי הופעתו של כתב־העת הראשון היו קצרים, ואילו השני המשיך להופיע שנים רבות ונחשב לאחד מכתבי־העת היהודיים הרציניים. לצד ידיעות מחיי היהודים בבולגריה ובעולם, היה דן בבעיות חברתיות, הקשורות ביהדות זו, וכן בבעיות יסודיות כלליות.

יבול הספרים היהודיים שהופיעו בתקופה הנדונה היה דל למדי; על כך אנו למדים גם כן מידיעות, שנתפרסמו ב"איל אמיגו דיל פאבילו". מלבד כמה ספרי לימוד לצורכי בתי־הספר היהודיים וכמה ספרים על בעיית האנטישמיות בימים ההם, לא הופיע דבר. כפי שכבר הזכרנו, פירסם, ד"ר דנקוביץ', ב־1891, את "היהודים והדם", וד"ר גרינוואלד, ב־1893, את "מסמכים של אפיפיורים וכו'". שני הספרים היו מיועדים לא ליהודים, אלא לציבוריות הבולגרית במגמה להפריך את "עלילות הדם" שהופצו אז. לפי "איל אמיגו דיל פואבילו", החליט יוסף מארקו ברוך לפרסם, ב־1895, קונטרסים על תולדות היהודים, בלשון הצרפתית, אולם, בגלל חוסר אמצעים כספיים, הצליח לפרסם רק את הקונטרס הראשון. לעומת זאת, היה נפוץ בין היהודים המנהג של קריאת רומאנים "פיקנטיים" ו"רומאנטיים" בלאדינו, שיצאו לאור בשאלוניקי; לאחר 1900 יצאו לאור רומאנים מסוג זה גם בבולגריה [42].

מלבד מה שנאמר לעיל על החיים התרבותיים והציבוריים של יהודי בולגריה, יש להזכיר גם את הפעילות החברתית שניהלו הנהלות בתי־הכנסת ובתי־הספר, ולאחר 1896, גם האירגונים הציוניים. למרבה הצער, מצאו להם כאן מקום

לוכוחים שונים — במיוחד, בערים הגדולות, כגון: פלובדיב, סופיה ורוסא — בין חברי ההנהלות של בתי־הכנסת ובתי־הספר. תכסים אלה, צמחו תכופות על רקע אישי, ובמקרים רבים, הם באו כתוצאה מן המאבק בין העשירים והמוני־העם. מאבק זה הפך, לאחר זמן, למאבק בין עשירי היהודים, הקרויים „נוטאבלים" ואשר שלטו בהנהלות הקהילות (הם תמכו ב„אליאנס"), והמוני העם, בהנהגת האינטליגנציה החדשה, המורכבת, לרוב, מציונים, שביקשו ליטול לידיהם את הנהלת הקהילות ובתי־הספר. המאבק לבש לעתים צורה דראמאטית והוא החריף, במיוחד, לאחר יסודה של ההסתדרות הציונית בבולגריה ב־1898. בראש המאבק נגד ה„נוטאבלים" עמדו ד"ר יהושע כלב, קארל הרבסט, חיים פרחי, רפאל כלב, אשרוצ'ו רומאנו, פריסיאדוצ'ו רומאנו, אהרון אמר, ועוד.

* * *

רפאל כלב

מאידך גיסא, לא נטלו היהודים אלא חלק מועט בחיים הציבוריים הבולגריים־הכלליים. השתתפותם של היהודים בחיים אלה, לא צויינה בשום מקום, כי היתה נטולת חשיבות ממשית. בבחירות לאסיפה הלאומית המכוננת של נסיכות בולגריה, לא היו מועמדים יהודים. בשנת 1878 הוזמן רבם של יהודי בולגריה דאז, רבי גבריאל אלמוזלינו, לאסיפה המכוננת כנציג היהודים, מבלי שנבחר לכך על ידי הבוחרים.

לעומת זאת, באסיפה הלאומית המכוננת של רומליה המזרחית היו כמה צירים יהודים. אסיפה זו נקראה ב־1879 בפלובדיב. תהיה טעות לחשוב, שכאן הציבור היהודי, אשר מנה פחות מ־5000 נפש, גילה חוש חברתי מפותח יותר מיהודי בולגריה האחרים ועל כן נטל חלק פעיל בחיים הפוליטיים. לא כן הדבר. הסיבה לעובדה זו היתה נעוצה בהוראת־החוק לבחירת צירי האסיפה המכוננת, לא על פי מפלגות, אלא על בסיס השתתפותם של הקבוצות הלאומיות. היהודים לא השתתפו בבחירות לאסיפה הלאומית של רומליה המזרחית כקבוצה לאומית עצמאית עם רשימה משלה. הם העדיפו, להכליל את נציגיהם־מועמדיהם ברשימה של הקבוצה הלאומית הבולגרית. כתוצאה מכך נבחרו 13 יהודים: יצחק סידי, משה יעקב, מורדו ב. דוד, אברהם וארון, מאיר מוסקונה, אלי יעקב ואברהם דיגה — כולם מפאזארג'יק; שבתאי גרסיאני וגרסיאני (האב) — שניהם מפלובדיב; מוני באסאן מיאמבול; מושון גארטי ואסא מסטארה־זאגורה וחיים מאג'אר מקאזאנליק. הרכבה של נציגות יהודית זו אין להבין. הקהילה היהודית הקטנה מפאזארג'יק, הוציאה מתוכה יותר ממחצית הצירים היהודים לאסיפה הלאו־מית, ואילו הקהילה הגדולה בפלובדיב — שני צירים בלבד [43].

ב־1894 נתקיימו בחירות לאסיפה הלאומית בנסיכות בול־גריה. בבחירות אלה נבחר כציר לאסיפה היהודי פטר גאבֶה — אביה של המשוררת דורה גאבה. על פטר גאבה הכריזו רשמית כעל ציר האסיפה הלאומית והוא מסר גם את שבועתו לפני הרב הראשי ד"ר גרינוואלד. אולם, כבר בישיבתה הראשונה של אסיפה זו — ב־15 לדצמבר 1894, נלקח ממנו המאנדאט ובמקומו נבחר ציר אחר — בולגרי. הסיבה לכך היתה מוצאו היהודי [44].

אין בידינו פרטים על יהודים שתפסו משרות ממשלתיות או ציבוריות, מלבד קארל הרבסט, שהיה פקיד במנהלת הרכ־בת, וכמה פרופיסורים, שבאו מרוסיה לאוניברסיטת סופיה. אין גם פרטים על השתתפותם של היהודים בפעילותן של המפלגות הפוליטיות, אם כי פה ושם היו יהודים חברי מפלגות. כאמור לעיל, חלקם של היהודים בחיים הציבוריים הבולגריים היה כמוהו כאפס. מצב זה נמשך גם שנים רבות לאחר מכן. הסיבה לכך אינה ברורה די הצורך. קרוב לוודאי, שיהודים התרחקו אינסטינקטיבית מפעילות זו כי המאבקים הפוליטיים דאז היו זרים לרוח היהודים בבולגריה.

* * *

למרות העובדה שהיהודים לא החזיקו אז בעמדות כלכליות רמות, בכל זאת לא נעדרו בבולגריה גילויים אנטישמיים, עוד בראשית קיומה של הממלכה הבולגרית השלישית. גילויים אנטישמיים נתגלו מיד עם שחרורה של בולגריה: רצח יהודים בעיר קארלובו וגירושם מעיר זו, וכן מסטארה־זאגורה, יאמבול, קאזאנליק וערים אחרות בבולגריה. קשה לקבוע מה בדיוק הביא למעשים אלה. שמא היהודים תמכו בתקופת שלטון התורכים בבולגריה בשלטונות התורכיים בדיכוי העם הבולגרי. נהפוך הוא! — העובדות ההיסטוריות מעידות, כי היהודים סייעו בידי המורדים הבולגרים והצילו הרבה בולגרים מן הגרדום. ניתן, אולי, להסביר את האנטישמיות בדעה הקדומה, המושרשת בהכרת ההמונים הנוצריים, כי היהודים צלבו את ישו הנוצרי ושהם, היהודים, משתמשים לצרכי פולחן דתם בדם נוצרי. לאחר מכאן היו לאנטישמיות בבולגריה גם סיבות כלכליות; עיסוקיהם

של היהודים כסוחרים ושולחנים־בנקאים, עוררו בקרב הבול־גרים קנאה ורגשות עוינים.

כפי שכבר הזכרנו, פירסם ב־1882, איש, בשם בוז׳ידארוב, קונטרס אנטישמי, שהופץ בכל רחבי בולגריה.

ב־1885 הופיע ספר אנטישמי שני בשם ״התורה והתלמוד — אספקלריה של כבוד היהודונים״; בעקבותיו יצא, ב־1886, הספר ״נביאים יהודיים״. בשני הספרים גם יחד תוארו היהודים כרעה גדולה ביותר עלי־אדמות בכלל ובבולגריה בפרט. היהודים הואשמו כמוצצי דם נוצרי; הם הוצגו כשטן, המחזיק בידיו את כל המסחר והמוצץ את דמו של העם הבולגרי על ידי ריבית קצוצה.

עם בואו לבולגריה של הרב הראשי הראשון מחוץ לארץ, ד״ר דנקוביץ׳, החלה הגנת המיעוט היהודי בפני הגילויים האנטי־שמיים; וכפי שהזכרנו כבר, פירסם ד״ר דנקוביץ׳ את ספרו ״היהודים והדם״, לאחר שיהודים בעיר וראצה הואשמו ברצח נערה נוצריה, שנדקרה בסכין במקומות רבים בגופה ובשימוש בדמה לצרכי פולחן דתי־יהודי. הנאשמים הישירים היו יוחנן אברהם בן־בשט ואמו, שרה אברהם בן־בשט, וכן נוצרי אחד, אשר כאילו סייע בידם. הסכנה מפני התפרעויות אנטישמיות היתה גדולה מאד ורק הודות לראש־הממשלה דאז, סטאמבולוב, וחבר ממשלתו, השר גריקוב, נמנעו פרעות ביהודים בערים בולגריות שונות [45].

על פי הוראת שר־המשפטים דאז, במגמה למנוע התפרעויות אנטישמיות, התנהל המשפט נגד שלושת הנאשמים מוראצה בעיר גורנה אוריחוביצה. התובע הכללי במשפט היה סטואיל סטואילוב, אשר במהלך המשפט הוכיח בעצמו, כי הנאשמים חפים מפשע והם זוכו. ובינתיים, נמצא גם רוצח הנערה מוראצה: נוצרי, שבצע את הפשע כדי להסית את המוני העם הבולגרי נגד היהודים [46].

סיומו המשכנע של המשפט בגורנה־אוריחוביצה לא שם קץ לספרות האנטישמית המודפסת ולהסתה נגד היהודים בבולגריה. כתבנו כבר על הספר, אשר פירסם הרב הראשי ד״ר גרינוואלד, שבו הסתמך על אישים נוצריים לצורך הפרכת הטענה האנטי־שמית על השימוש, שעושים כביכול היהודים בדם נוצרי. אם כי ספר זה השאיר רושם רב בקרב האינטליגנציה הבולג־רית, הוא לא תרם להפסקת התעמולה האנטישמית וקונטרסים חדשים הוסיפו להופיע ולהסית נגד היהודים [47].

ב־15 לאוקטובר 1893 החל להופיע עיתונו של בולגרי בשם מיטאקוב ״בולגריה ללא יהודים״. בתשובה לכך, פירסם ד״ר גרינוואלד מאמר בשם ״בבולגריה אין מקום לאנטישמיות״. באחד מגליונות עיתונו, העליל מיטאקוב בגלוי על יהודי סופיה, כי חטפו ילד נוצרי. על עלילה זו הוגשה נגדו תביעה משפטית. המשפט התקיים ב־15 ליוני 1894 בסופיה, הוא עורר רעש גדול, ומיטאקוב נדון ל־4 חדשי מאסר. אולם, עיתונו הוסיף להופיע ולהסית את האוכלוסיה הבולגרית נגד היהודים.

ב־1894 הואשמו גם יהודי העיר יאמבול בשימוש בדם נוצרי. יהודי מעיר זו, שהואשם ברצח ילד נוצרי, נדון ל־3 שנות מאסר. באותו ענין העלילו בשנה הבאה על יהודי העיר פאזארג׳יק ורק הודות לשלטונות נמנעו פרעות נגד יהודי המקום. באותה עיר ובאותה שנה פירסם אדם, בשם טודור פטרוב, קונטרס אנטישמי בשם ״היהודים״. להגנת יהודי פאזארג׳יק נחלץ הפעם יוסף מארקו ברוך בכתב־העת שלו ״כרמל״, אשר הופיע אז בלשון הצרפתית בפלובדיב; הוא דחה את כל ההאשמות נגד יהודי פאזארג׳יק והיהודים בכלל, וטען, שיש כאן השפעה של התעמולה האנטישמית ברוסיה.

ב־1896 הופיע בעיר יאמבול קונטרס אנטישמי חדש בשם ״משפחת רוטשילד״. אולם, שיא ההסתה האנטי־יהודית היווה המקרה בשני שליחים מארץ־ישראל, שערכו מגבית בבולגריה: ברוסאֶ נפוצה שמועה, כי השנים חטפו ילד נוצרי וכדי ליטול ממנו את דמו. השליחים נאסרו מיד והוגשה נגדם תביעה משפטית. החלה פעילות קדחתנית מטעם יהדות רוסאֶ ורק לאחר חדשיים בוטלה התלונה נגד שני השליחים מארץ־ישראל והם יצאו לחופשי [48].

בינתיים, נערכו בחירות לאסיפה הלאומית. ביזמתם של רבה של רוסאֶ והנהלת הקהילה בעיר זו, הופיעה משלחת יהודית לפני כל צירי האסיפה הלאומית, שנבחרו במחוז רוסאֶ, ושיטחה לפניהם את הבקשה, שבמושב הקרוב של האסיפה הלאומית תועמד לדיון שאלת השימוש בדם נוצרי לצורכי פולחן דתי־יהודי, במגמה לאשר חוק, אשר ידחה עלילה זו ויעניש את מפיציה. משלחת יהודית, מטעם יהודי העיר סבישטוב, ביקרה לצורך זה גם אצל צירי האסיפה הלאומית שבמקום.

אולם, הרבנות הראשית בסופיה התנגדה ליוזמה זו והציעה שתורכב משלחת בת שלושה, אשר תופיע לפני ראש הכנסיה הבולגרית ותבקש ממנו, שהכנסיה תוציא חוזר, בו תייעץ לנוצרים, שלא יטו אוזן לשמועות על השימוש בדם נוצרי; ורק לאחר מכן, תועבר השאלה גם לאסיפה הלאומית.

עמדה זו של הרבנות הראשית נתקבלה, ומשלחת יהודית — בהרכב: ליאון פרחי מסופיה, ניסים סידי מפלובדיב ויצחק אסטרוג מרוסאֶ, בלווית שבתי לוי ויוסף אריה — נסעה לאיסטנבול — מושבו של ראש הכנסיה הבולגרית. ראש הכנסיה קיבל את המשלחת ב־10 לינואר 1897, והיא מסרה לידיו אגרת וכן טופס אחד מספרו של ד״ר גרינוואלד. ראש הכנסיה הבטיח, שבאם השאלה תובא לדיון במועצה הכנסייתית העליונה בסופיה יעשה הכל כדי שתאושר החלטה ברוח דרישתה של המשלחת.

ב־29 לינואר 1897 הופיעה משלחת — בהרכב: אברהם דויצ׳ון לוי מסופיה, פריסיאדו רומאנו מפלובדיב ויצחק אסטרוג מרוסאֶ — לפני נשיא המועצה הכנסייתית העליונה בסופיה, מיטרופוליט גריגורי ולפני ראש הממשלה, סטואילוב, ושיטחה לפניהם אותה בקשה, שהוגשה גם לראש הכנסיה באיסטנבול. ראש הממשלה סטואילוב קיבל את המשלחת בסבר פנים־יפות, אולם לא נתפרסמו כל פרטים על השיחה שהיתה עמו. בינתיים, דנה המועצה הכנסייתית העליונה בבקשת היהודים, בדקה חומר ומסמכים בקשר להאשמה נגד היהודים בשימוש בדם נוצרי ולבסוף החליטה, לשלוח חוזר אל כל כמריה, כי האשמה זו נטולת כל יסוד ואין לה סמוכין לא בדת היהודית ולא במקורות אחרים; הוטל על הכמרים להביא דבר זה לידיעת הנוצרים המאמינים. בזאת נסתיים המבצע הגדול [49].

בהשפעת ספרות ארסית זו, שהיתה מתפרסמת ללא הרף, נעשו נסיונות להאשים את היהודים בקיוסטנדיל ובערים יותר קטנות בשימוש בדם ילדי נוצרים. ב־1898 הופיע ביאמבול

הקונטרס האנטישמי "מי הם היהודים והאם הם משתמשים בדם נוצרי ?". באותה שנה החל להופיע גם עתון אנטישמי שני בשם "אוטזיב" ("הד"). סבורים, שבהשפעת התעמולה האנטישמית של עיתון זה, נעשו נסיונות להתפרעויות נגד היהודים בערים קיוסטנדיל, דופניצה, וידין, לום, פלוונא ועוד — ושוב, תודות להתערבות השלטונות המקומיים, נמנעו פרעות באוכלוסיה היהודית נטולת־המגן [50].*

* * *

מה היה מעמדם הכלכלי של יהודי בולגריה בשנים הראשונות לאחר השחרור מעול התורכי ? יהודי בולגריה בשנים ההם היו ברובם הגדול סוחרים זעירים ובעלי־מלאכה. מעטים ביניהם היו חרשתנים. היה גם מספר מסוים של חלפנים וצורפי־זהב. אולם, רישומם לא היה ניכר בחיי הכלכלה של הארץ. היהודים בבולגריה היה להם, ברובם הגדול, מעמד כלכלי צנוע. היו אמנם, גם יהודים עשירים, אולם, במקביל להם היו קיימים עשרות חברות סעד לאביונים. והרי זו עובדה המדברת בעדה [51].

לא היתה קהילה יהודית בבולגריה, בלא חברות סעד לעניים, אלמנות, יתומים. כאלו היו: "עזרה וצדקה", "ביקור חולים", "מלביש ערומים" וכו'. מקור עשיר של פרטים על פעילותן של חברות אלה משמש שוב "איל אמיגו דיל פואבילו".

אירגון הסעד הותיק ביותר בסופיה היה "פּודקרפה" ("תמי־כה"), שנוסד על ידי יהודים אשכנזים במטרה להגיש עזרה לאחים עניים במשך השנה ובמיוחד — בערב החגים. אירגון זה הניח לאחר מכן את היסודות לבית זקנים בשם "לוקה מוסקוביץ'". בית־הזקנים נשא את שמו של האיש, שתרם את הכסף להקמתו של מפעל זה. הוא קיים גם ע ת ה, אם כי אינו שוכן עוד בבנין שהוקם בשעתו לצורך זה [52].

ב־1885 היה קיים בסופיה אירגון, במטרה לספק נעליים לילדים עניים שבבית־הספר היהודי. לאחר מכן, נשא אירגון זה את שמה של וונטורה לוי, ששימשה שנים רבות כנשיאתו [53].

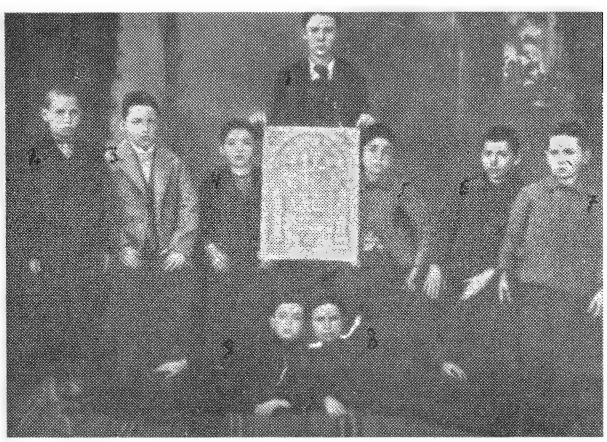
ב־1890 נוסד בסופיה אירגון אחר, שנשיאו היה שמואל תג'ר, ומטרתו היתה לסייע בידי נערים ונערות יהודים עניים ללמוד מקצוע ולהבטיח על ידי כך את מחייתם [54].

ב־1893 היו קיימים האירגונים הבאים: בקארנובאט — אירגון נשים לסעד לעניים [55]; בפרובאדיה — אירגון נשים ואירגון גברים לשם אותה מטרה [56]; אירגון דומה נוסד גם בבורגאס.

ב־1894 היה קיים בסופיה האירגון לסעד "קאפו פוניברי" [57]; וברוסא — אירגון־הנשים "קלארידאד". גם בקארנובאט היה קיים ב־1896 אירגון־נשים "קלארידאד"; בלום — אירגון־נשים "אוניון". יש להניח, כי אירגונים דומים, למטרות סעד וצדקה, היו בכל הקהילות היהודיות בבולגריה. האמצעים הכספיים שבידיהם באו מדמי חבר, תרומות, נשפים וכיוצא באלו.

היו גם חברות מתנדבים לרחיצת־גופות־הנפטרים, ללויות, לטיפול בחולים וכד'.

ניסינו לתאר בקווים כלליים את חיי היהודים בעשרים השנים הראשונות, לאחר שחרור בולגריה מעול תורכי. אולם אין זה הכל. במשך עשרים שנים אלה חלו באורח הדרגתי, בד בבד עם ההתקדמות בחיי התרבות והחברה של בולגריה, גם תמורות גדולות בחיים הציבוריים של יהדות בולגריה, בדרך תפישתה ובאורח חייה, ובעיקר, במעגל שאיפותיה. תמורה זו הביאה גם לידי צמיחת התנועה הציונית, שחוללה מהפכה בחיי יהדות בולגריה. בתמורה זו בתהליכים אשר שינו את פני יהדות בולגריה, נדון להלן.

חוג תרבות "מקוה ישראל" של נערים יהודיים בפיליפופולי
שנת 1896

* "ממשלת הנסיכות הבולגארית בימי הנסיך אלכסנדר באטנברג התיחסה באמון גמור אל האזרחים היהודים. ואלה גמלו לה בפאטריוטיות יתרה בשעת המלחמה כנגד סרביה (1885). קהלות רושטשוק, וידין ווארנא ציידו על חשבונן שני לגיונו יהודיים, שהיו בהם שמונה מאות איש, ועשרות בחורות מישראל התנדבו לשרת כאחיות רחמניות. ראש הלגיון הרושטשוקי דוד מזרחי הצטיין במלחמה וקבל מטבע כבוד של זהב 'בשביל אומץ לב' מידי הנסיך אלכסנדר בעצמו, שציין את בני הלגיון היהודי כ"צאצאים אמתיים של החשמונאים".

ד. ראשית הפעילות הציונית, עלייה והתיישבות בארץ־ישראל

אם נעקוב בהקפדה אחר חיי היהודים בבולגריה בתקופת השלטון התורכי ובתקופת הממלכה הבולגרית השלישית, ניווכח, כי היתה קיימת זיקה וקשר אורגני בין היהודי כאן ומולדת אבותיו — ארץ־ישראל. תחילה באה זיקה זו לידי ביטוי בשאיפתו העמוקה, שאך לעתים רחוקות ניתן לו להגישמה, להתיישב בארץ־ישראל, ויהא זאת בערוב ימיו, על מנת להיקבר באדמת הקודש. זיקה זו היתה מנת דבקותו של היהודי בתורת עמו והמסורת מדור לדור.

יהודי בולגריה, כמוהם ככל שאר היהודים, היה להם עברו וספרותו של העם למקור אהבה וזיקה לארץ האבות. יהדות בולגריה היתה נתונה, במחצית השניה של המאה ה־19, להשפעת כתבי הרב אלקלעי מזמלין, אשר נחשב לאחד המבשרים של הציונות הפוליטית. לרעיונות הציוניים הראשונים היה, בעיקר, כיוון התיישבותי. ורעיונות אלה מצאו להם מהלכים בקרב יהדות רוסיה הגדולה. יהודי בולגריה הושפעו מאד מ״חובבי ציון״ שברוסיה. בזכרונותיו של חיים דרומי על ההתיישבות בהר־טוב, שנתפרסמו בכתב העת ״הד המזרח״, נאמר, כי ״בימים ההם הביע הברון הירש את הדעה, שמצב היהודים בגולה יוטב — אם הם יוחזרו אל עבודת האדמה״. כך סברו גם רבים אחרים. לאמיתו של דבר רק אפשרות אחת היתה להגשמת הדבר: התיישבות יהודים בארץ ישראל, אם כי הברון הירש חשב, שהתיישבות זו, דהיינו השיבה אל האדמה, יכולה להיעשות בכל מקום מתאים.

ליהודי בולגריה נודע על הופעת התנועה ״חובבי ציון״ בקרב יהדות רוסיה מתוך עיתונים וכתבי־עת, שנתקבלו מרוסיה על־ידי היהודים המעטים אשר ידעו עברית. כאלה היו הרב בכמוארם מסופיה, ההיסטוריון רוזאניס מרוסאָ ואחרים.

בזכרונותיו של אברהם לוי, מוזכר אחד המקומות, ששם התנהלו שיחות והתפתח הרעיון הציוני בקרב יהודי בולגריה. אנו קוראים שם:

״בתקופת שלטונו של הנסיך באטמברג [נסיכה הראשון של הממלכה הבולגרית השלישית] ניצלו היהודים את הזכויות שניתנו להם על ידי החוקה הבולגרית... והתאספו בקבוצות של 30—40 איש לתפילה — בבתי המדרש, ואילו הצעירים — בבית הספר ״מלדארי״. בצורה זו הכירו יהודי סופיה זה את זה ופיתחו את פעילותיהם. אחד מבתי־מדרש אלה בסופיה נשא את השם ״ברכה ושלום״ ובראשו עמד מר יצחק יעקב לוי [1].

בית־המדרש ״ברכה ושלום״ ידוע לא רק מזכרונות אלה, אלא גם מהדברים שנתפרסמו עליו ב״איל אמיגו איל פואיבלו״, כמקום שבו נהגו לקרוא פירסומים על יהודי רוסיה ושאיפותיהם להתיישבות בארץ־ישראל. מבית־מדרש זה יצאו גם כמה מן המתיישבים הראשונים בארץ ישראל מתוך יהדות בולגריה.

יש להניח, כי גם התנועה הבולגרית לשחרור לאומי מלפני 1876 השפיעה על היהודי הבולגרי בשאיפתו לצאת את בולגריה ולהתיישב בארץ־ישראל. בנידון זה היתה נודעת השפעה רבה גם להגירת תורכים רבים מבולגריה, לאחר שחרורה ושובם לתורכיה מולדתם. על כך למדים אנו מזכרונותיו של חיים דרומי ב״הד המזרח״:

״עם כינון הממלכה הבולגרית השלישית, עזבו תורכים רבים את בולגריה והתיישבו בתורכיה. יציאת התורכים מתחומי בולגריה עוררה בקרב היהודים את השאלה: אם התורכים עוזבים ושבים למולדתם, למה לא נעזוב גם אנו, היהודים, את בולגריה ונתיישב בארץ־ישראל?״ [2].

אפשר לומר, כי תנועת שיבת ציון בקרב יהדות בולגריה הופיעה לא בעקבות אנטישמיות, פגיעות ביהודים ופרעות, ולא כתוצאה מלחץ כלכלי או כיוצא בזה — גורמים שלא היתה להם השפעה בחיי המדינה — אלא שהציונות צמחה בבולגריה בעיקר בדרך טבעית — כביטוי לאהבתו של היהודי למולדתו, שאבדה לו, מולדת אבותיו, ולשאיפתו לחירות לאומית, בדומה לכל שאר העמים החופשיים או הלוחמים לשחרורם הלאומי.

בעקבות כל זאת, קמו בבולגריה, בתקופה קצרה לאחר שחרורה מעול התורכי, האירגונים היהודיים הראשונים, שמטרתם היתה לאסוף כספים לרכישת אדמה בארץ־ישראל, עליה יתיישבו הרוכשים עצמם. ומשימה זו לא היתה קלה. בינתיים, היו בבולגריה יהודים מחוסרי סבלנות, שלא רצו לחכות — ונסעו, על דעת עצמם, לארץ־ישראל. היו אלה משפחות בודדות; ולצערנו אין בידינו פרטים מאילו ערים בבולגריה מוצאן והיכן בדיוק התיישבו בארץ־ישראל. אך זאת ידוע, שמשפחת אריה מסופיה רכשה אדמה והתיישבה בראשון־לציון ובה גרים עד היום בני משפחה זו. משפחה אחרת בשם בכר, וכן משפחת ליג׳י, עזבו באותו זמן את בולגריה והתיישבו בפתח־תקוה. חיים דרומי מזכיר גם יהודים אחרים מבולגריה, אשר פגש בירושלים, ביפו ובערים אחרות בארץ־ישראל, בהגיעו בשנת 1894 לארץ. הוא מזכיר גם קבוצה של יהודי בולגריה, שהתיישבה, יחד עם יהודים מרומניה, ביבניאל שבגליל. ואלה היו היהודים שניסו להתיישב בחורן [3].

מקור עיקרי לידיעות על האירגונים, שהוקמו בבולגריה למען רכישת אדמה בארץ־ישראל ויישוב יהודים עליה משמש ״איל אמיגו דיל פואיבלו״ וכן זכרונותיהם של חיים דרומי ואברהם לוי, שהיו מן המגשימים הראשונים של שאיפות התיישבות אלו.

האירגונים הנזכרים צמחו, בעיקר, בבתי־המדרש בפלובדיב, סופיה, פאזארג׳יק, פלוונא, רוסאֶ וערים אחרות בבולגריה, שהיו בהן קהילות יהודיות. כאמור, אירגונים אלה נוסדו, בעיקר, בהשפעת הדביקות בעם, וכן בהשפעת תנועת "חובבי ציון" ברוסיה. עלינו לציין, כי לא כל האירגונים מסוג זה ידועים לנו ואנו מניחים, כי מלבד אלה, אשר הוזכרו ב"איל אמיגו דיל פואיבלו" ובזכרונותיהם של חיים דרומי ואברהם לוי, היו אירגונים נוספים בערים אחרות בבולגריה.

ב־1882 היו קיימים בערים סופיה, פלובדיב ופאזארג׳יק אירגונים בשם "אגודת אחים" או "עזרת אחים". יש ובעיר אחת היו קיימים שני האירגונים האלה גם יחד. בתחילה היתה מטרתם איסוף כספים ,על ידי תשלומים חדשיים, לצרכי עזרה־הדדית. אלא שלאחר כך הוחלט לנצל כסף זה לרכישת אדמות בארץ־ישראל, שעליהן יתיישבו חברי־האירגונים. בראש האירגון בפאזארג׳יק, שהיה לפי הנראה הפעיל ביותר בימים ההם, עמדו: המורהחיים אלאג׳ם וחרבונוב. האירגונים התפתחו בעצלתיים. גדול היה מספרם של המבקשים לרכוש אדמות בארץ־ישראל, אולם, מעטים בלבד היו מוכנים לעלות מיד. אולם, מעטים בלבד היו מוכנים לעלות מיד. אולם, פעילי האירגונים קיוו כי יתגברו על הקשיים [4].

ב־1888 פנתה קבוצת יהודים מרוסאֶ, שהיתה מושפעת מ"חובבי ציון" ברוסיה, על דעת עצמה, אל הברון רוטשילד בפאריס בבקשה, להעניק לה מלווה שישמש לצרכי התיישבות חקלאית של 45 משפחות יהודיות מאותה עיר. ה"נוטאבלים" שבין יהודי רוסאֶ והנהלת ה"אליאנס" לא הסתכלו בעין טובה על בקשה זו ובהשפעתם היא נדחתה [5].

ב־1886 יסדו המתפללים בבית־המדרש "שלום וברכה" בסופיה, ביזמתו של הגבאי יצחק לוי, אירגון לעזרה הדדית, שאסף כספים לרכישת אדמות בארץ־ישראל. בעקבות פעילות זו ובעזרתו של הברון רוטשילד, נעשה לאחר מכן הנסיון להקים מושבה יהודית בחורן [6].

בנימין ארדיטי מציין בשבועון "ציוניסטיצ׳סקה טריבונה" בשפה בולגרית — בטאון הסתדרות הציונית המאוחדת בבולגריה, בהסתמכו על כתב־עת שיצא בבלגראד לאחר 1949 בלאדינו ואת שמו הוא לא מציין, כי בשנת 1891 יסד יהודי מוידין, ששמו לא נודע, את האירגונים הציוניים הראשונים בוידין, סופיה ורוסאֶ; ולאחר שזרע את גרעין הציונות בערים אלה, נפרד מחבריו לדעה ונסע לארץ־ישראל. אין בידינו שום פרטים אחרים על יזמה זו של היהודי מוידין. אין גם פרטים על קיומם של אירגונים ציוניים אחרים בפרק זמן זה. ד"ר מארצ׳ל כלב אינו מזכיר, במאמרו על ההסתדרות הציונית ברוסאֶ, אירגון כזה, לכן יש להניח כי יוזמתו של אותו יהודי מוידין היתה דומה באופיה ליוזמתם של האירגונים להתיישבות בארץ־ישראל או שהגרעין שנזרע לא הניב תנובה והיה רק בבחינת נסיון מוקדם שלא הצליח [7].

ב־1894 קיבלו האירגונים להתיישבות בארץ־ישראל תנופה חדשה. נוסדו כאלה גם בוידין, רוסאֶ ופלוונא. יתכן, שאירגונים אלה נוסדו קודם לכן, אולם, רק בשנה זו כתב עליהם "איל אמיגו דיל פואיבלו". באותה שנה פנה יושב־ראש "אגודת אחים לישוב ארץ־ישראל" בפאזארג׳יק, חיים אלאג׳ם, בקריאה אל האירגונים האחרים מסוג זה בשאר ערי בולגריה, ליסד מרכז שיאחד את פעילותם של האירגונים וירכז את המאמץ הכולל להגשמת מטרותיהם [8].

קריאתו של חיים אלאג׳ם מפאזארג׳יק מצאה הד. אולם, אין בידינו פרטים — מתי והיכן נתקיימה הפגישה של נציגי כל האירגונים הללו. רק מ"איל אמיגו דיל פואיבלו" למדים אנו על תוכן התקנון, שאושר בפגישה זו, וכן, שבראש מרכז האירגונים הועמדו חיים אלאג׳ם מפאזארג׳יק ושבתי חזקיה מסופיה. אז נכנס הרעיון להקמת מושבה של יהודי בולגריה בארץ־ישראל לשלב מעשי [9].

דבר זה נתן, כנראה, גם תנופה להגשמת רעיונם של אותם היהודים, שהיו מרוכזים בבית־המדרש "שלום וברכה". הם שינו באותה שנה את שם אירגונם ל"אהבת ציון" ובו בזמן ביקשו להקים מגע עם יהודים מרומניה לצורך הגשמת מטרתם. ועוד יסופר על פעילות האגודה הזאת בהמשך דברינו.

באותו זמן נתארגנו בסופיה 25 משפחות אחרות, שכל אחת מהן הכניסה לקופה משותפת סכום של 100 נפוליאונים של זהב ושיגרו לארץ־ישראל את אהרן בן־אָדו ובכור עזריאל לוי, במגמה לרכוש שם אדמה עבורן. השנים הגיעו לארץ ונפגשו בפתח־תקוה עם היהודי מבולגריה, בכר. הם נתאכזבו ממראה עיניים — מן השממה שבסביבות פתח־תקוה ושבו לבולגריה, מבלי לבצע שליחות משהוטל עליהם [10].

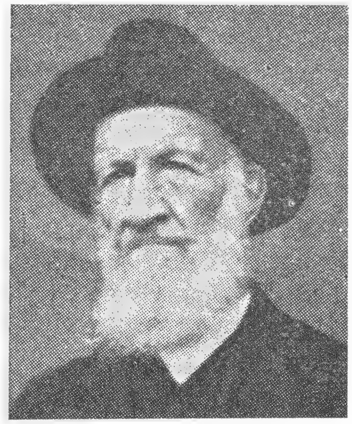
כשלון שליחותם של שני השליחים לא ערער את אמונתם של היהודים, שהתרכזו סביב האירגונים "אהבת ציון" ו"אגודת אחים לישוב ארץ־ישראל", ברעיון ההתיישבות בארץ־ישראל והם הוסיפו לחפש דרכים להגשמתו. כתוצאה מהמאמצים האלה, הוקמה המושבה הר־טוב ונעשה הנסיון להקים מושבה באיזור חורן, המצוי בשטחה של סוריה כיום, אשר נכשל.

פרטים רבים על שני נסיונות אלה, וכן על נסיון שלישי, לרכוש אדמות בסמוך לעיר כרך שבעבר הירדן (ירדן כיום), מסרו שלושת המתיישבים הראשונים מבולגריה בארץ־ישראל: חיים דרומי, שבתי חזקיה ועזריאל לוי. על סמך זכרונותיהם ועל סמך עדותו של יהודי אחר מבולגריה בשם בכר, שהזכרנוהו לעיל, נביא כאן פרטים על כך. למעשה, אלה אשר הקימו את המושבה "הר־טוב" ואלה שלא הצליחו להתיישב בחורן, היו הביל"ואים הראשונים, שנשלחו על ידי יהדות בולגריה לארץ־ישראל. זכויותיהם בהנחת היסודות לבית לאומי ליהודים בארץ־ישראל אינן נופלות מזכותם של היהודים שבאו לארץ בתקופה זו ממזרח אירופה — רומניה וארצות אחרות.

יסוד המושבה

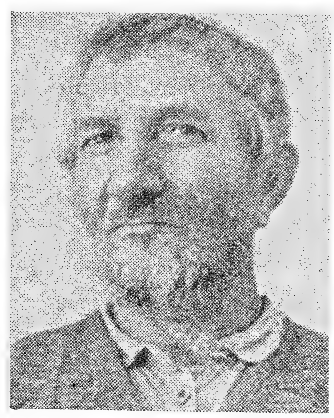
התקופה, שבה הוקמה בארץ־ישראל המושבה הר־טוב, היא תקופת תנועת "חובבי ציון" ברוסיה ופעולתו של הברון רוטשילד לישוב יהודים כאן. המושבה "הר־טוב" היא פרי יזמתם של אירגוני ההתיישבות של יהודי בולגריה — "אגודת אחים לישוב ארץ־ישראל". אירגונים אלה לא היו פילנטרופים, כי הלא חבריהם ביקשו בעצמם להתיישב. "והר־טוב" הנה אחת המושבות הראשונות שהקימו בארץ־ישראל עוד לפני הופעת ספרו של ד"ר הרצל "מדינת היהודים" ולפני הקונגרס הציוני הראשון. המושבה הר־טוב הוקמה עוד לפני שקמה בבולגריה

ההסתדרות הציונית. המתיישבים בה לא היו צעירים, כי אם בעלי משפחות, שהיה להם מעמד כלכלי טוב בבולגריה. היו ביניהם גם קשישים. משום כך, יש למעשי־גבורתם, משקל רב מיוחד, מבחינה לאומית־היסטורית.

עזריאל לוי
אחד המתישבים בחורן ולאחר מזה
ביבניאל

המושבה הר־טוב הוקמה בזמן, שהברון רוטשילד כבר דאז למושבות היהודיות, שהיו קיימות בארץ־ישראל וסייע להן ביד רחבה, בכספים ובמומחים בתחום החקלאות והמינהל. גם "הר־טוב" היתה יכולה לקבל את חסותו של הברון רוטשילד. אולם, בשל חוסר רישום אדמות ע"ש החברים ב"טאבו", נמנעה מהם החסות של הברון והיה עליהם לפתור בעצמם את בעיו־תיהם. הר־טוב נהנתה מתמיכה ציבורית מועטה ואנשי המושבה נאלצו להילחם ולהתגבר בכוחותיהם שלהם על הקשיים שעמדו בדרכם. היתה זאת אחת הסיבות, שהר־טוב לא התפתחה כראוי ואנשי המושבה נתנסו, במשך 50 שנות קיומה, בנסיונות קשים ובסבל רב. עובדה זו מוסיפה לגבורתם ולדבוקתם ברעיון הציוני.

אברהם מייזל
אחד המתישבים בחורן ולאחר מזה
ביבניאל

שבתי חזקיה כתב בזכרונותיו, כי ב־1894 מסר לו היהודי הבולגרי מירושלים — יצחק אריה יליד העיר סאמוקוב — כי ישנה אפשרות לרכוש חלקת אדמה בקרבת ירושלים בעד 4.000 לירות תורכיות. מיד נקראה בסופיה ישיבה של ארגוני "אגודת אחים לישוב ארץ־ישראל" — מסופיה, פאזארג'יק, פלובדיב ופלוונא — ובה הוחלט לשלוח לארץ־ישראל את שבתאי חזקיה מסופיה וחיים אלאג'ם מפאזארג'יק לקנות את חלקת האדמה בסביבת ירושלים שהוצעה על ידי יצחק אריה [11].

בעלי האדמות האלה נאלצו למכרן תחת הלחץ הכבד, שהפ־עיל עליהם השלטונות התורכיים, לשלם את המיסים שהיו חייבים. הקונסול הספרדי בירושלים קנה את מחצית האדמות ובתמורה שלמו המיסים שהוטלו עליהם. היו אלה אדמות הכפר הערבי הר־טוב. הקונסול הספרדי העביר אחרי כן את הבעלות על האדמות לאירגון נוצרי מלונדון. וזה — תוך מגמה מיסיונרית, הציע את האדמות למכירה ליהודים, שהגיעו לארץ מרוסיה. אולם, היהודים דחו את ההצעה. בדיוק באותו זמן הגיעו לירושלים חיים אלאג'ם, שבתאי חזקיה ופריסיאדו מנוח במטרה לקנות את האדמות עבור האירגונים הנזכרים מבולגריה [12].

יהודה בכר
ממיסדי הישוב הרטוב
אחרי זמן־מה עבר למושב "אבן יהודה"

אדמות הכפר "הר־טוב" נקנו בסכום של 4,000 לירות תור־כיות, מהן 1,000 לירות במזומן והשאר בהתחייבות לתשלום, תוך ארבע שנים. שבתאי חזקיה ויצחק אריה, שהיה עוד לפני זה תושב ירושלים, נסעו, לשם השלמת העיסקה — ללנדון וכאן, לאחר ששהו בה כחודש ימים בקירוב, חתמו על החוזה ואדמות הר־טוב הועמדו לרשות "אגודת אחים לישוב ארץ־ישראל" מבולגריה [13].

רכישת אדמות "הר־טוב" נתקבלה בבולגריה בהתלהבות רבה, מעתה היה לאנשי "אגודת אחים" רכוש של 4,000 דונמים אדמה ושני מיבנים בארץ־ישראל, כדי לשכן בהם את ראשוני המתיישבים. הוחלט לשלוח מיד לארץ־ישראל את עשר המש־פחות הראשונות וכל משפחה התחייבה לעבד את אדמותיהן של חמש משפחות נוספות, עד לבואן. בשנתיים הראשונות לאחר רכישת האדמות, הגיעו להר־טוב עשרים המשפחות הראשונות — מפאזארג'יק, סופיה, פלוונא ופלובדיב. עמדו להגיע עוד שלושים משפחות של מתיישבים.

ראשוני המתיישבים על אדמות המושבה החדשה הר־טוב היו מפאזארג'יק — בכור גירון, משה וארסאנו, בנימין ביג'־

ראנו, רפאל בן ארויה, חיים אלאג'ם, יוסף לוי; מסופיה — ניסים כהן, אברהם ניניו ויצחק צרפתי; מפלוונא — שלום בכר, שלום רוביסה ובנימין רוביסה; מפלובדיב — אברהם גארטי. אבל לא כל המשפחות האלה נשארו במושבה. היו ביניהן שעזבו את "הר־טוב" — מיד לאחר בואן, או שחזרו לבולגריה; או עברו לישובים עירוניים בארץ־ישראל, בעיקר לירושלים. היו לכך סיבות רבות. ראשית כל: חוסר אמצעים כספיים והפסקת התמיכה מצד המועמדים להתיישבות, שנשארו עוד בבולגריה. בשנה הראשונה לקיום המושבה הר־טוב נשלחו לה כספים מבולגריה; בשנה השניה — הופסקה לגמרי תמיכה זו, בשל המשבר הכלכלי, שפקד אז את בולגריה והמתיישבים לעתיד לבוא לא יכלו להוסיף ולשלוח כסף. מעט המתיישבים ב"הר־טוב" נאלצו להשתמש בפרי עמלם לצריכה עצמית ואפילו בחלק מן ההון המושקע. דבר זה מנע בעד התפתחות המושבה ואלה שחסר היה להם כוח הסתגלות לתנאים הקשים, עזבוה [14].

בינתיים, פנו הבעלים הקודמים של אדמות המושבה — הערבים מהכפר "הר־טוב" (ארטוף) — אל השלטונות התורכיים בירושלים בבקשה לעכב את רישום האדמות על שם מתיישבי המושבה, בטענה, שאין הם נתינים תורכיים. השתדלויות של בעלי השפעה לטובת מתיישבי הר־טוב לא הצליחו — והוצא נגדם צו: לפנות תוך 15 יום את האדמות שהיו למעשה רכושם ושבהן השקיעו עמל כפיים במשך שנתיים. שבתאי חזקיה, ששהה באותו זמן באיסטנבול, בקשר לרכישת אדמות ליד העיר כרך בעבר הירדן, השתדל, באמצעות היהודי רב־ההשפעה מאיסטנבול, יוסף נבון־ביי, בפני הווזיר הגדול, והשתדלות זו שם נשאה פרי, ומהבירה התורכית נשלחה הוראה במברק לשלטונות בירושלים — לא לפגוע במתיישבים היהודים בהר־טוב, מכיוון שהם נתינים של מדינה (בולגריה), המוסיפה לשלם מס לממשלה התורכית [15].

אולם, הענין לא נסתיים עם קבלת המברק מאיסטנבול על ידי השלטונות התורכיים בירושלים. צריך היה לשדל גם את השלטונות בעיר זו לבצע את ההוראה. תפקיד זה נטל על עצמו נציגה של יק"א לארץ־ישראל, אלברט ענתבי, אשר היה ידיד נאמן למתיישבי הר־טוב וגם אחד מאנשי הציבור המעטים שבימים ההם — שחיפש דרכים להושטת עזרה של ממש למושבה. המתיישבים עצמם התפללו בלי הרף שהגזירה תבוטל, והנשים היו בוכות... ולבסוף, ממש בשעת האפס למועד של 15 יום, שנקבע לפינוי האדמות, הגיע צו הביטול משלטונות ירושלים. ערביי הסביבה ציפו להתנפל על אדמותיהם ורכושם של מתיישבי הר־טוב — והדבר לא ניתן להם [16].

לאחר מכן קיבלו מתיישבי הר־טוב מסמכי רישום־הבעלות על האדמות, שנרכשו על ידם, אולם, ההוצאות הקשורות ברישום זה עלו על ערך האדמות עצמן. בשעת הרישום צצה שוב בעייה חדשה: לא כל בעלי האדמות הגיעו לארץ והיה הכרח לרשום את הקרקע כולה על שמות אלה שהתיישבו בינתיים. עם זאת, מעט המתיישבים שעלו על הקרקע לא היה בכוחם לעבד 4,000 דונמים של אדמה והם נאלצו להחכיר חלק ממנה לפלחים־ערבים מקומיים [17].

אדמות מתיישבי המושבה הר־טוב נמצאות במרחק 37 קילומטרים מירושלים, במרחק 7 קילומטרים ממסילת הברזל, שהיתה מקשרת את יפו עם ירושלים, ובקרבת העיר התנ"כית החרבה — בית־שמש, שבהרי יהודה. לפי המסורת, היתה מצויה בסביבה זו המערה, שבה התגורר שמשון הגיבור ובסביבות אלו הנחיל הוא את המפלה לפלישתים. כל הסביבה זרועה שרידי ישובים עבריים עתיקים, שבחלק מהם היה דורש רבן גמליאל לאחר חורבן בית שני ומחזק את רוחם של היהודים שנותרו אז בארץ־ישראל. בקרבת המושבה מצויה גם "מערת התאומים". גם כיום מרבים לבקר בה, כדי לחזות בנטיפים הנאים שבה. המושבה החדשה היתה מוקפת כפרים ערביים, שהיו עוינים את המתיישבים היהודים. איבת הערבים נמשכה עד ימיה האחרונים של המושבה, כאשר הם החריבוה לחלוטין, 50 שנה לאחר מכן [18].

מתיישבי "הר־טוב" השתכנו תחילה בשני המיבנים שהיו במקום. שנה או שנתיים לאחר מכן הוסיפו לבנינים אלה קומות נוספות וגם אגפים חדשים, כדי לאפשר לכל משפחה תנאי־דיור נוחים יותר. השנה הראשונה, 1895, עברה בתיקון ובשיפוץ המבנים הישנים, וגם בהרחבתם החלקית והוספת אגפים חדשים. לעיבוד האדמה לא נותר זמן, והערבים שבסביבה ניצלו מצב זה, כדי לעבד את האדמות לעצמם. ב־1896 גילו מתיישבי "הר־טוב" בסביבה באר עזובה ומה רבה היתה שמחתם כאשר נוכחו לדעת, כי יש בה מים. הם האמינו לתומם, כי בעיית המים נפתרה בכך. אולם, עד מהרה יבשה הבאר, ורק בחורף, בזמן שירד וגשמים, נמצאו גם בתחתית־הבאר מים. המחסור במים הטריד בלי־הרף את מתיישבי הר־טוב [19].

על אף כל הקשיים המרובים, החלו המתיישבים, באביב 1896, לנקות את השטח; הם שתלו ירקות והתכוננו לזריעת החיטה. באותו זמן היו השכנים הערבים גונבים מכל הבא לידם: כבסים, כלי־עבודה ובעיקר הירקות מערוגתם. לרוע מזלם של המתיישבים החדשים, פקד באותה שנה, 1896, גם הארבה את הסביבה. כל זה גרם להרעת מצבם החומרי של מתיישבי הר־טוב. הם פנו לשלטונות התורכיים וביקשו חסות והגנה, וכתוצאה מפנייתם זו צומצם מספר הגנבות. חיי המתיישבים היו מושתתים — בגלל המצב באותם הימים — על יסודות של קומונה. יש לציין לשבחם, כי על אף הסבל והקשיים, המחסור במזון ובכספים, לא קבלו ולא התאוננו המתיישבים. הם לא חיפשו כאן את הנוחיות שבחייהם לפנים בבולגריה, רובם היו אחוזי התלהבות והאמינו — כי יבואו ימים טובים יותר וכי נשקף להם עתיד טוב יותר [20].

כאשר לא היו מים בבאר, הביאו מים ממקומות אחרים בסביבה על גבי חמור. רופא לא היה במקום וכשהיה צורך בעזרה רפואית היו נוסעים לירושלים. הריפוי היה פרימיטיבי למדי, באמצעות עשבי מרפא למיניהם. רבים מן הילדים שנולדו בשנים אלה, מתו מיד לאחר היוולדם. את האדמה עבדו בשלוש השנים הראשונות במשותף. את היבול חלקו שווה בשווה בין כולם. כאשר ב־1898 נרשמה האדמה על שם המתיישבים — היא חולקה ל־50 חלקות, כמספר הכולל של מתיישבי המושבה, אם כי רובם לא הגיעו עדיין ארצה ואדמותיהם עובדו על ידי חבריהם שהיו כבר בארץ. מעשר המשפחות, שהגיעו בשנה הראשונה, נותרו רק שבע. בשנה השניה היו כבר במושבה 12 משפחות, 58 נפשות, מהן 26 זכרים. למתיישבים היו 16 שוורים, 4 פרות ו־4 חמורים. התירס תפס מקום מרכזי בין גידולי השדה [21].

בשנים הראשונות לבואם סבלו רוב המתיישבים ממחלת המלריה ודלקת־עיניים. רופא מהמיסיונרים בירושלים לימדם, כיצד להשמיד את קיני המלריה בנפט. אולם, הדבר לא הועיל בהרבה, כי הערבים שבסביבה לא עשו כן ומוקדי המחלה שבשטחי הערבים לא חוסלו. בכפרים הערביים לא היו כל תנאים היגייניים והם היוו המקור למחלות מדבקות [22].

ב־1897 באו ל״הר־טוב״ עוד שתי משפחות ומספר המתיישבים גדל ל־14 משפחות — עד 75 נפשות, ביניהן רק 16 אנשים, שהיו מסוגלים לעבודה — השאר היו נשים וטף. באותה שנה התחוללה סערה, שהעיפה את כל הרעפים מגגות הבתים וגרמה לנזקים גדולים. למתיישבים לא היו אמצעים לתיקון הנזקים והם פנו לועד ״חובבי ציון״ ביפו, ששלח ״להר־טוב״ מורה ופתח בה בית־ספר לילדים. אלברט ענתבי מירושלים הצליח להשיג גם מהשלטונות עזרה מסוימת למושבה. אך כל זה לא ביסס את הר־טוב במדה הדרושה מבחינה כלכלית, והמתיישבים הוסיפו להאבק עם קשיים שונים [23].

ענתבי חיפש דרכים להכליל את הר־טוב במסגרת המינהל, שהקים הבארון רוטשילד. אולם, הדבר לא עלה בידו בגלל עיכוב פורמלי גרידא והוא: לא כל המתיישבים היו במושבה. העדרם של חלק מן המתיישבים, מנעה את העברת האדמה על שם המינהל של הבארון. המתיישבים לא התיאשו והוסיפו ליהאבק ולהאמין בעתידם הטוב שיבוא. ועד ״חובבי ציון״ נטל על עצמו לשלם את מיסי־הממשלה של המושבה ודמי החזקת שומר, נוסף למורה הנזכר. ב־1899 השיג ועד זה מ״יק״א״ מלווה למתיישבי ״הר־טוב״ למימון נטיעת עצי־פרי ושתילת טבק. בשנה זו הגיע מספר המתיישבים ל־90 נפש, ואילו בשנה הבאה ל־101 [24].

ב־1900 חזרו להר־טוב ראשוני החניכים של בית־הספר ״מקוה־ישראל״ בני המתיישבים, וכן חניכי בית־הספר למלאכה בירושלים. הללו היוו תוספת כוחות חדשים למושבה והם גם פיתחו גידולי־שדה חדשים: סלק ובעיקר — פרחים ריחניים, אשר שימשו ליצור תמצית לתמרוקים שנשלחו לארצות הברית. במושבה הוקמו גם מפעלים קטנים לייצור גבינה, שנמכרה ליהודים ביפו. בן המתיישב יוסף לוי, שהיה מחניכי ״מקוה־ישראל״, חפר באר באדמתם ובעזרת השקאה מלאכותית גידלו ירקות. הם גם הפיקו שמן מזיתים. עתיד המושבה החל להצטייר בצבעים בהירים יותר. המכשול העיקרי בדרך להתפתחות המושבה היה המחסור בכח אדם, בגלל המתיישבים המיועדים, שנשארו עדיין בבולגריה, עיכוב ההרחבה היה גם בגלל חוסר אמצעים לחפירת באר גדולה, שתספק מים לכל המתיישבים. באותו זמן פחת מספר המתיישבים והגיע עד תשע משפחות בלבד: בכור גירון, יוסף לוי, יהודה בן־בשט, אברהם גארטי, שלום בכר, ניסים כהן, רפאל בנארויה, יצחק צרפתי ושלום רוביסה [25].

מצב זה נמשך עד 1909, כאשר אפסה כל תקווה שיבואו עוד מתיישבים חדשים מבולגריה להר־טוב. באותה שנה נמכר שליש מן האדמות לעסקן הציוני יצחק ליב גולדברג מוילנה שהקים כאן משק פרטי. בכסף שקיבלו שילמו המתיישבים לחבריהם שנשארו בבולגריה. האדמות שנותרו, נרשמו כחוק על שמות מתיישבי המושבה ובכך סולקו כל המכשולים הפורמליים לקבלת מלוות מחברת יק״א. כך נוצרו גם תנאים לעתיד טוב יותר למתיישבים [26].

ב־1912 הוכנה, בסיועה של חברות יק״א תכנית חדשה למושבה, שלפיה נעשתה חלוקה חדשה של האדמה וכל מתיישב קיבל את חלקתו; בו בזמן גם צויינו המקומות, שבהם עמדו להקים את בתי המגורים החדשים. עד אז המשיכו המתיישבים להתגורר בשני המבנים הישנים. לראשונה ניבחר ועד שיעמוד בראש המושבה. ועד זה היה מייצג את המושבה כלפי חוץ, משיג עבורה מלוות, מחלק ביניהם את המיסים, מכריע בסכסוכים בין המתיישבים ודואג לכל צורכי־הכלל [27].

ב־1914 פתחו השלטונות התורכיים בהר־טוב משתלה ושדה־ניסויים חקלאיים. נעשו ניסיונות לגדל קפה, שלא הוכתרו בהצלחה. כן נכשלו הניסיונות לפתח גידולי גומי, טבק ועצי אקליפטוס. התוצאות הללו העמידו לפני המתיישבים קשיים חדשים ובעיקר הקושי בפרעון המלוות שקיבלו מפיק״א. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הופסקה גם העזרה שהגיעה מן הגולה. המצב הצבאי הפריע לאנשי המושבה בקשריהם עם שאר הישובים והמוסדות היהודיים בארץ־ישראל. המתיישבים נאלצו לזנוח את כל התכניות החדשות ולחזור אל הפלחה [28].

בינתיים, החלו להתקדם לארץ־ישראל הצבאות המאוחדים של אנגלים וצרפתים. כל יהודי ארץ־ישראל, שלא היו נתינים תורכיים, גורשו מעבר לגבול. מתיישבי הר־טוב נחשבו לנתינים תורכיים והשלטונות הניחו להם. הצעירים הצליחו להשתחרר משרות בצבא ונשארו במושבה לעבד את האדמה. בימים אלו פקדו מחלות החולירע והטיפוס את הכפרים הערביים שבסביבה והם נטלו קרבנות רבים מקרבם. גם מתיישבי ״הר־טוב״ ישכלו אחד מחבריהם. היחסים עם השלטונות התורכיים היו טובים למדי, אם כי לא חסרו גם אי־נעימויות בקשר למכסות המזון והמים, שהיה על המושבה לספק לצבאות התורכים באיזור. כאשר העבירו האזורים האלה לידי צבאות האנגלים המתקדמים, נפרדו השלטונות התורכיים מאנשי הר־טוב בלבביות והודו להם על השרותים שקיבלו מידם [29].

צבאות הגנראל האנגלי אלנבי עברו בסמוך למושבה, לצד מסילת הברזל. תחנת הרכבת נקראה הר־טוב. היא נשאה שם זה עד לפני כמה שנים, כאשר הוקמה כאן העיר הישראלית החדשה בית־שמש.

לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה וההכרזה על הקמת הבית הלאומי היהודי בארץ־ישראל נסתמנו אפשרויות חדשות לפני מתיישבי הר־טוב. ואמנם, מיד לאחר זה, באו שנות הברכה הראשונות. נסלל כביש אל המושבה. במושבה עצמה החלו לייצר סיד — ושנים רבות סיפקה אותו ״הר־טוב״ לבניין לתל־אביב. נפתחו מחצבות. היוזמה למפעלים אלה היתה, בעיקר, בידי האחים לוי, אולם, כל המתיישבים הפיקו מהם תועלת. האדמות נחרשו מחדש ושוב נזרעו ירקות וניטעו עצים. לאחר הנסיונות הבלתי מוצלחים בגידול הטבק, שתלו יסמין ליצור תמרוקים. התוצאות היו טובות, החובות נפרעו, ביניהם גם החוב לחברת פיק״א [30].

ב־1923 נבנה, בעזרת הברון רוטשילד, בנין מיוחד לבית־ספר. בעת חנוכת בית־הספר ביקר ב״הר־טוב״ הנציב העליון

לארץ־ישראל דאז, הרברט סמואל. באותו בנין נבנה אגף מיוחד, שבו הוקמו בית־הכנסת ומרפאת המושבה. המצב השתפר בהרבה, ורק שאלת המחסור במים הטרידה עדיין את המתיישבים. שאלה זו לא נתנה מנוח למתיישבים למעלה מעשרים שנה. בלא כמות מספקת של מים מן הנמנע היה לבסס ביסוס של ממש את משק המושבה ולפתח גידולי־שדה חדשים [31].

ב־1927, לאחר נסיונות בלתי מוצלחים לחפור באר עמוקה ולגלות מקורות מים חדשים, החלו המתיישבים לגדל כבשים לצמר ולחלב. לצורך זה קיבלו מלווה מ״הבנק המרכזי״ בירושלים. הגבעות שמסביב למושבה שימשו מרעה לכבשים. צמר הכבשים נמכר ביפו ואילו מהחלב היו מייצרים גבינה, שהיה לה שוק מצוין [32].

אולם, כאילו נגזר מן השמים על המושבה הר־טוב, שתהיה נתונה תמיד לפורענויות, המעכבות את התפתחותה. כאשר היה נראה למתיישבים, שהנה כבר עלו על דרך המלך ואופקים חדשים נפתחו לפניהם, פרצו בארץ־ישראל מאורעות 1929. הערבים קמו על היהודים המתיישבים בארץ על מנת להשמידם. הר־טוב, שהיתה מוקפת כפרים ערביים, סבלה במיוחד מהמאורעות. עדרי צאנה נשדדו. המושבה הותקפה פעמים מספר, אמנם, השלטונות המנדטוריים שילמו עבור הנזקים. אולם, כדי להחזיר המצב על כנו היה צורך להשקיע מחוץ לכספים גם עמל רב. באותו זמן עשו המתיישבים שוב נסיון לחפור באר עמוקה. אולם, ניסיון זה נכשל כבר מראשיתו בגלל ההתקפות החוזרות ונישנות של הערבים על המושבה. המצב החמיר עד כדי כך, שהמתיישבים נאלצו לעזוב את המושבה ולעבור באורח זמני לתל־אביב, בחסות המשטרה הבריטית [33].

עם שוך סערת מאורעות־הדמים, החליטו מתיישבי הר־טוב לשוב למושבתם. ה״מופתי״ דאז, פנה אליהם בהצעה, לקבל מידיהם את אדמות המושבה ולתת להם תמורתה אדמות אחרות, בסמוך למקום, שבו עומדת כיום על תלה המושבה של יוצאי בולגריה ״בית חנן״. בשאלה זו נחלקו מתיישבי הר־טוב לשני מחנות: האחד היה בעד הצעת המופתי להקמת מושבה חדשה על האדמה המוצעת, שבה היו מים בשפע, ואילו המחנה השני התנגד להצעה. לבסוף הוחלט לחזור ל״הר־טוב״ [34].

עם שובם של המתיישבים, שיקמה הסוכנות היהודית את המושבה ובנתה בה בתים חדשים לכל משפחה לחוד — בכל דירה שני חדרים וחדרי־שימוש. אל הבתים צורפו גם מיבנים לצרכי לול. בית־הספר תוקן ושופץ. הוקם גם מיבנה למוסך חדש. נסללו כבישים פנימיים. כל בית ובית היה קשור לרשת המים. כל המושבה לבשה צביון חדש ומודרני, שלא ידעה כמותו עד כה. אף־על־פי־כן, זמן קצר לאחר שובם, עזבו חלק מהמתיישבים את המקום ועברו למושבה אבן־יהודה, שהוקמה באותם הימים, על ידי הסוכנות היהודית. המתיישבים, שנותרו בהר־טוב, התאוששו עד מהרה ונרתמו לביסוסה מחדש של המושבה. באותו זמן החלו לדבר על הקמתו של בית־חרושת גדול למלט — ״שמשון״. כעבור זמן הוזמנו המכונות ובשנת 1935 החלו להקים את בנין בית החרושת. שוב ערכה הסוכנות היהודית פעמיים קידוחי מים חדשים, אך גם הפעם ללא תוצאות. היו תוכניות להקמת מושבות חדשות בסביבת ״הר־טוב״, אולם, כל התכניות ירדו מהפרק, עם פרוץ המאורעות בשנת 1936 [35].

בימי המאורעות החליטו מתיישבי הר־טוב, שלא לעזוב עוד את המושבה, כי חששו שבהעדרם, יחריבוה הערבים כליל. נשארו בה כשהם מוקפים ערבים. בניית בית־החרושת למלט ״שמשון״ הופסקה. אולם, הפעם שלחה הסוכנות היהודית מתנדבים, אשר הגנו על המושבה. מסביבה הוקמה גדר־תיל. לרשות המתיישבים הועמדו כמה מכוניות משוריינות, שקיימו קשר עם ירושלים. המצב החדש אילץ את המתיישבים לחסל את הלולים, כיוון שהתנאים דאז הכבידו על שיווק הביצים ובשר־העוף. בגבור ההתקפות של הערבים, נשלח למושבה צבא אנגלי. מצב זה נמשך כמעט ארבע שנים, עד פרוץ מלחמת העולם השניה. למאורעות היו תוצאות רעות ביותר לגבי הר־טוב. חלק מן המתיישבים עזב שוב את המושבה, ואילו הנותרים, פנו, באין ברירה — כיוון שלא היתה להם אפשרות לפתח את כל ענפי המשק — אל הפלחה. אולם, לטיפוח ענף זה חסרו ידים עובדות. בראשית המלחמה היו בהר־טוב 69 מתיישבים בלבד, לאחר שבעבר הגיע כבר מספרם ל־154 איש. מתוך 69 אנשים שנותרו, היו 56 נשים וילדים. כפי שמציין חיים דרומי, היו ב־1940 במושבה פחות מתיישבים מאלה אשר עזבוה ונתפזרו בארץ. רכוש המושבה באותו זמן היה: גמל אחד, חמורים, 4 פרות, 3 עזים, 60 ברווזים ו־6,000 תרנגולות. בבית־הספר למדו 17 ילדים בלבד [36].

בתקופת מלחמת העולם השניה היה מוכתר המושבה אברהם בכר מותיקי ״הר־טוב״ ומתוך זכרונותיו הכתובים בשפה העברית — בארכיון אחוד עולי בולגריה אנו למדים כדלקמן:

בשנת 1940 נגמר בניתו של בנין המשטרה ב״הר־טוב״ וזה נתן למתיישבים הרגשה של ביטחון יחסי ובעקבותיה השתפרו היחסים בין המתיישבים לבין השכנים הערבים. בידי תושב המושבה הופקד ניהול הקנטינה לשוטרים האנגליים ליד המשטרה, תוך הסכם מפורש שגם לגפירים היהודים תנתן אפשרות לבקר בה. המוכתר של הכפר היה בידידות עם כל המוכתרים הערביים בסביבה ומאידך עם הקצינים הערביים במשטרת המנדט במקום. מהידידות הזאת צמחה לא פעם תועלת רבה ובשטחים שונים הן לטובת המתיישבים בהר־טוב והן לטובת המתיישבים היהודים בסביבה הלא רחוקה מהר־טוב לדוגמה למתיישבים היהודים, בכפר אוריה. בשנת 1941 ובשנת 1942 השלטונות המנדטוריים האנגלים, לצורך הצבא שהיה חונה בארץ־ישראל, חייב את האכרים — ובמיוחד מגדלי הפלחה — לתת כמויות גדולות מהתוצרת החקלאית והשארו להם כמויות קטנות לצורכי בני המשפחה. המחיר הרשמי היה באותו פרק זמן פי־ארבע זול מהמחיר בשוק החופשי. המתיישבים בהר־טוב לא היו מצהירים את כמות התוצרת שלהם במלואה ולא מסרו את הכמויות שנדרשו מהם. פעם — בביקורת שנערכה ע״י הפקידים האנגלים — נתפשו התושבים בקלקלתם והודות לקשרים הטובים שהיו לאברהם בכר — מוכתר הכפר עם הקצין הערבי במקום. סודר הענין בכי טוב.

בזמן מלחמת העולם השנייה זרעו ב״הר־טוב״ המתיישבים פלחה והפרנסה היתה דלה ורק עם גמר המלחמה, בשנת 1945 השתפר המצב מחדש. באותה שנה חידשו בניית בית־החרושת למלט ״שמשון״, שהופסקה עם התחלת מאורעות שנת 1936. חלק מהמתיישבים עברו לעובדות בנין, חציבת סלעים לבנייה, התחילו מחדש לשתול ירקות, להרחיב את הלול ולעסוק בעבו־

דות מכניסות אחרות. אולם, עם הגברת המתיחות ביחסים בין האוכלוסיה היהודית לבין האוכלוסיה הערבית בשנת 1947 לא האריך המצב הטוב ימים ושוב באו ימים קשים על מתיישבי ״הר־טוב״ [37].

אחד המתיישבים הראשונים ב״הר־טוב״, שבתאי חזקיה, אשר ויתר, מתחילה מסיבות אישיות, על חברותו במושבה, השאיר אחריו זכרונות על נסיון התיישבותי אחר של יהודי בולגריה בארץ־ישראל, בשנים: 1896—1897 [38].

ב1896 הוזמן שבתאי חזקיה, על ידי מנהל המחוז של העיר כרך, הנמצאת בעבר־הירדן בשטחה של עבר הירדן כיום, סמוך לים־המלח. שם האיש היה חוסיין חילמי פחה. בשעת ביקורו של שבתאי חזקיה בעיר הנזכרת הכיר הוא שם רופא יהודי, יעקב אפנדי, והלז, כאשר שמע שהוא עוסק בהתיישבות יהודים בארץ־ישראל, מסר זאת לחילמי פחה, והפחה הציע אז לשבתאי חזקיה, להקים מושבה יהודית בקרבת העיר כרך, והבטיח לסייע לו להשגת האדמה.

מיד לאחר מכן, העביר הפחה לשלטונות את בקשתו של שבתאי חזקיה להקצות לו אדמה לצורך התיישבות של 600 משפחות יהודיות מבולגריה. הוא ביקש שהאדמה תינתן חינם. מלבד זאת, היה על השלטונות התורכיים להבטיח למתיישבים היהודים זכות החזקה ותמיכה למשך שנה. שבתאי חזקיה ראה את האדמות, שהוצעו על ידי הפחה, ונוכח, שיש שם מים בשפע, אשר יכשירו את האדמה להתיישבות חקלאית. האדמות נמצאו במרחק של 4 קילומטרים מן העיר כּרך.

לאחר ששבתאי חזקיה הודיע שהאדמה ההיא טובה בעיניו למטרת ההתיישבות, כינס חילמי־פחה את המועצה הממונה לכך, שאישרה את התכנית והיא הועברה לאישור מנהלת־המחוז התורכית בדמשק. התכנית אושרה בדמשק, ללא כל דיחוי והועברה לאישור סופי לחצר השולטן באיסטנבול. באותו זמן הודיעו לחילמי־פחה כי יש צורך, שהמעוניינים בדבר יסעו לאיסטנבול, אם ברצונם לזרז את אישור התכנית. לכן נסע שבתאי חזקיה לאיסטנבול, וכאן, בעזרתו של יוסף נבון־ביי, המשיך בהשתדלויותיו אצל הווזיר הגדול, סעיד־פחה, שאליו הגיעו המסמכים מדמשק. הווזיר סעיד־פחה הסכים עקרונית לאשר מתן אדמה ל־100 משפחות ותמיכה כספית של גרוש וחצי ליום לכל בן משפחה במשך שנה אחת; כמו כן הובטחו האמצעים הכספיים הדרושים לבניית בתי־מגורים וצמד בהמות־עבודה לכל משפחה — וכל זה, בתנאי, שכל אחד מהמתיישבים ישלם 20 לירות תורכיות ליוסף נבון־ביי ו־20 לירות לשבתאי חזקיה, עבור מאמציהם ועמלם בענין זה...

לאחר שהווזיר הגדול נתן גם כן את הסכמתו לתכנית ההתיישבות, הועברו המסמכים לאישורה של מועצת השולטן. אבל, כאן גילו התנגדות נמרצת שניים מן היועצים, עד שהתברר, שיש צורך לשחדם — להכניס סכום מסוים על שמם באחד הבנקים.

לשבתאי חזקיה לא היו כל כספים. הוא הגיע לאיסטנבול בכסף, שניתן לו על ידי הפחה בכרך. באותו זמן באו לאיסטנבול עוד שני יהודים מבולגריה, מפלובדיב — אחד מהם בשם רומאנו. לאחר שקיבלו פרטים מדויקים על העניין, הסכימו להכניס את הסכום הנדרש של 500 לירות תורכיות, אם שמותיהם יוכללו בחוזים. שבתאי חזקיה הסכים לכך. אולם, בינתיים התערב בענין זה עורך השבועון בלאדינו ״אל פרוגריסו״ (״הקידמה״) והוא השפיע על שני היהודים מפלובדיב שיתחרטו על כך. יוסף נבון־ביי התנקם על מעשהו זה של העורך, והשפיע על השלטונות להפסיק את הופעת השבועון, למשך כמה חדשים. כעבור זמן־מה בא יהודי בולגרי מסופיה, בשם דוד שלמה ערב, שגילה עניין במסמכיו של שבתאי חזקיה והסכים להכניס את הסכום הנדרש בתנאי, שיבדוק מקודם בעצמו את האדמות שבקרבת העיר כרך. אם כי דבר זה גזל זמן, לא היתה ברירה לשבתאי חזקיה והוא הסכים לדרישה זו.

בינתיים, החלו באיסטנבול מהומות, שקרבנותיהן היו הארמנים, תושבי תורכיה. הווזיר הגדול הודיע אז, כי בגלל מאורעות אלה לא תוכל מועצת השולטן לטפל בזמן הקרוב בבקשתו של שבתאי חזקיה. לנוכח המצב שהתהווה, חזרו שבתאי חזקיה ודוד ערב לארץ־ישראל. אולם, עם הגיעם לירושלים החל דוד שלמה ערב לעסוק במסחר וזנח לגמרי את תכנית ההתיישבות, שהוצעה לו על ידי שבתאי חזקיה. נוסף לכך הועבר בינתיים הפחה של כּרך לשלוניקי — וכך ירדה כל התכנית מהפרק. שבתאי חזקיה התיישב אז בעיר כרך ופתח בה חנות מכולת. יותר מאוחר עבר לתל־אביב ושם נפטר.

מושבת יהודי בולגריה בחורן

נסיונם של יהודים מבולגריה להתיישב ולהקים מושבה בחורן הוכתר ביתר הצלחה. פרטים על כך מסר עזריאל לוי — אחד המתיישבים שם ובשנים האחרונות תושב תל־אביב, שבה גם נפטר [39].

ב־1884, הקימו יהודי סופיה, המאוגדים בבית המדרש ״שלום וברכה״, בהשפעת ״אגודת אחים לישוב ארץ־ישראל״, אירגון בשם ״אהבת ציון״, שמטרתו היתה לחפש אפשרויות לרכישת אדמות בארץ־ישראל להתיישבות חקלאית. בראש אירגון זה עמד יצחק לוי מסופיה. חברי בית־המדרש ״שלום וברכה״ החלו לחסוך כסף להגשמת המטרה. כל משפחה הכניסה לקופה משותפת 40 אגורות לשבוע ובמשך הזמן נאסף סכום הגון. ב־1885 נסעו שנים מחברי ״אהבת ציון״, יצחק לוי ואהרן בן־אדו לארץ־ישראל, בכדי לקנות את האדמה.

בארץ-ישראל פגשו שני השליחים האלה עוד יהודים מבולגריה, שבאו לארץ לפני כמה שנים, והם הציעו להם שטח אדמה בקרבת הכפר הערבי "קפריה". השטח היה בן 4,000 דונמים ומחירו 4,000 לירות תורכיות, שצריך היה לשלמן תוך חצי שנה. השליחים הודיעו מיד לחבריהם שבסופיה דבר ההצעה ויעצו להם, לבקש סיוע חמרי מבני-עמם העשירים. סיוע כזה הובטח להם, אבל ההבטחה לא קוימה. שני השליחים הוסיפו לחפש גם שטחים אחרים, בהתאם לאמצעים הכספיים שבידיהם, והם מצאו בסביבות ראשון-לציון, שטחי אדמה כאלה וכן בסביבות פתח-תקוה. אולם לבסוף, נתיאשו וחזרו לסופיה.

ב-1894 נתפס הגבאי של בית המדרש "שלום וברכה" לרעיון הקמת מושבה חקלאית בארץ-ישראל. הארגון "אהבת ציון" שינה את שמו ל"אוהבי ציון וישוכנו בה" ואיחד בתוכו 10 ראשי משפחות והן: יצחק לוי, חזקיה לוי, אוריאל לוי, דוד פוספאטו, אברהם משולם, אברהם דיגה ועוד. כל אחת ממשפחות אלה הכניסה מיד, כדמי-חבר, 50 נפוליאונים של זהב והתחייבה להכניס בכל שנה, במשך תקופה של חמש שנים, סכום נוסף בסך 200 נפוליאונים של זהב. לגזבר הארגון נבחר יצחק לוי. והוחלט, שאם מישהו מהחברים יעזוב במשך תקופת חמש השנים את הארגון, ישאר הסכום שהכניס עד אז בקרן.

באותו זמן נתפרסמה בעיתון "המליץ" ידיעה, כי 100 משפחות יהודיות מהעיר יאסי ברומניה, הקימו ארגון בשם "עזרה בצר" שמגמתו רכישת אדמות בארץ-ישראל לצורך התיישבות חקלאית של חברי הארגון עם משפחותיהם. יצחק לוי התקשר עם יושב-ראש ארגון זה, יחיאל ברקוביץ', ושאל ממנו פרטים. לאחר משא-ומתן ביניהם, הוסכם, שעשר המשפחות מבולגריה, המאוגדות ב"אוהבי ציון וישוכנו בה" יתקבלו כחברים בארגון "עזרה בצר" ובועד הארגון יכלל גם נציג של "אוהבי ציון".

ארגון ההתיישבות "עזרה בצר" מרומניה שלח זמן קצר לאחר מכן את ברקוביץ' לפאריס, כדי לבוא במגע עם הגוף שהקים הברון רוטשילד, אשר קנה אדמות בחורן, בשטחה של סוריה כיום. לארגון "עזרה בצר" הוצע על ידי הגוף של הברון רוטשילד 200 דונאמים אדמה לכל מתיישב במחיר 8 פראנק הדונם. לפי ההסכם, היה על כל משפחה להכניס מיד לקופת הועד בפאריס סכום של 400 פראנק — ועוד 400 פראנקים עם הגיעה לחורן. את הסכום הנותר היה על המתיישבים לשלם במשך שנתיים, לאחר קבלת השטח. כן היה על המתיישבים לבנות באמצעיהם את בתיהם, לרכוש את הציוד הדרוש והזרעים; וכן לעבד בעצמם את האדמה.

בינתיים חתם יו"ר "עזרה בצר" על החוזה בפאריס וחזר ליאסי. חברי "אוהבי ציון" סמכו ידיהם על ההסכם והוחלט, שחמש משפחות, ביניהן משפחת יצחק לוי, יסעו מיד לחורן ויקבלו את האדמות.

ב-4 לאוקטובר 1895 נפגשו באיסטנבול חמש המשפחות — ארבע מהן מרומניה ומשפחה אחת מבולגריה — ונסעו משם לחורן דרך בירות—דמשק. הגוף של הברון רוטשילד קנה בחורן 88 אלף דונם אדמה, שחולקו לארבעה שטחים — לארבע המושבות המתוכננות לקום באיזור זה. למשפחות מרומניה ובולגריה היה מיועד השטח, שנקרא טושאנבאבשון. מקום מושבו של הפקידות" של הברון רוטשילד היתה העיירה דזין, אליה הגיעו חמש המשפחות הראשונות ומכאן הועברו לשטח המיועד להם.

זמן קצר לאחר מכן, החלה בניית בתי-המגורים הראשונים — בתי-אבן, שנבנו בעזרת הערבים המקומיים. חמרי הבנין הובאו מדמשק. לפי הצעת נציגו של הברון רוטשילד, החלו לראשונה לעבד את האדמה במשותף וניטעו עצי תות, על מנת לנצלם לאחר מכן לגידול תולעי משי. כל אחד מהמתיישבים השקיע 1,000 פראנקים. נקנו בדמשק כלים וציוד והחלו בעיבוד האדמה.

בחודש מאי 1896 הגיעו למושבה עוד 8 משפחות מרומניה, וכן 3 ראשי משפחות מבולגריה, שהם: עזריאל לוי, חזקיה לוי ונסים לוי. בשלהי אותה שנה בא גם דוד לוי. בשנה הראשונה התיישבו בחורן 9 אנשים, ביניהם שתי נשים. כולם שוכנו בבית, שנבנה על ידי יצחק לוי. באותו זמן בנו בתים עבור שאר המשפחות, כמו כן — מבנים לבהמות.

והנה פרק מזכרונותיו של עזריאל לוי מהמתיישבים בחורן בענין זה:

"היו אצלנו בתי-מדרשים להתפלל ומר אבי, יצחק יעקב לוי, שהיה גבאי בבית-המדרש שלו, כיוון שקרא בעיתונים מרוסיה על ישוב הארץ, אמר לחבריו, שיש לעשות דבר-מה למען הישוב. באותם העיתונים קרא על החברה, בת 100 איש, שנוסדה ברומניה ופנה ליחיאל ברקוביץ', בהצעה לספח 10 חברים מבולגריה על אגודתם. תשובת ברקוביץ' היתה חיובית וניתן להם מקום אחד בועד, שלא לפי מספרם. אף הודיע ברקוביץ', כי 4 שליחים של אגודת רומניה (שנקראה "עזרה בצר") כבר נמצאים באיסטנבול בדרכם לארץ, ואם יהודי בולגריה רוצים, יכולים הם למהר ולשלוח את החבר החמישי. מר אבי יצא לאיסטנבול ויחד עם שליחי רומניה הראשונים בא לסאחם-ג'ולן. בו בזמן שלחנו לפאריס את מחצית מיכסת הכסף, עבור 200 דונאם לכ"א: כיוון שהבארון דרש אך את מחצית מחיר הקרקע, שלחו 800 פראנק מכל אחד, בחשבון 8 פראנק הדונאם".

"עליית המשפחות החלה, חבורה אחר חבורה; והמתיישבים בנו "בנפשם ובממונם" בתים, חרשו וזרעו "מכיסם". סיסמתה של חבורת בולגריה היתה "שבי ציון ישכנו בה". במאי 1896 באה חבורה נוספת מרומניה, ובאוקטובר 1897 היו הכל נכונים לזרוע ולחרוש, אך חיכו לגשמים. החבורה הבולגרית מנתה את המשפחות דלקמן: יצחק יעקב לוי ובניו — עזריאל ואברהם, חזקיה יעקב לוי, דב יוסף לוי, נסים יוסף לוי, יעקב אליהו גיניו, משה בנימין ומרדכי סידי. גרנו בבית שבנה אבי ב-1896 ובו תנור לאפיית לחם. אחד לש ואחד רדה את הלחם. הנשים הצעירות הכינו את התבשיל והגברים עבדו בשדה [40].

שני השוורים הראשונים שנקנו לצורך חרישה, התברר שהיו גנובים והשלטונות התורכיים החזירום לבעליהם הדרוזים מבלי ש"מתיישבי חורן" יוכלו לקבל בחזרה את הכסף ששילמו עבורם. נקנו בדמשק בהמות-עבודה חדשות. חיי המשפחות היו בהתחלה על בסיס של "קומונה". הנשים היו עושות את כל עבודות-הבית ולעבודות קשות יותר נעזרו על ידי הגברים.

כך למשל, היו הגברים אופים את הלחם בתנור־אפיה שהוכן לצורך זה. את החיטה הקנויה היו טוחנים בטחנת־קמח ערבית פרימיטיבית, שנמצאה במרחק 2 קילומטרים. את תנור־האפיה היו מדליקים בקוצים, שנאספו בסביבה. לאחר מכן היו מביאים עצי־הסקה מאחד הכפרים הסמוכים. האוכל היה משותף לכולם — בעיקר אכלו חומוס ועדשים. בשלהי 1896 הגיע שוחט מצפת והמתיישבים טעמו, לראשונה, לאחר תקופה ממושכת, גם בשר.

על אף הקשיים המרובים, חשו את עצמם המתיישבים בטוב והאמינו בעתידה של המושבה. בחודש נובמבר 1896 בא הגשם הראשון. כולם יצאו לשדה וזרעו את החיטה הראשונה, לפי הדרכת חקלאים ערביים מן הסביבה. הכל התנהל לפי התכנית הקבועה מראש. עדיין לא נראו באופק אותן התלאות והצרות, שירדו על ראשי המתיישבים לאחר מכן . . .

בראשית 1897, סמוך לחג הפורים, בשעה שהמתיישבים עבדו בשדה, הופיעו 6 ערבים והחלו לחרוש את האדמה. היתה זאת ההתנגשות הראשונה עם הערבים המקומיים, שטענו לבעלותם על הקרקע. המתיישבים ניסו לגרש את הערבים, שפרצו לאדמותיהם ובקטטה ביניהם נפצעו יצחק לוי וחזקיה לוי. במקום לא היו רופא ותרופות. לא היו תוצאות חמורות — הפצועים הבריאו וחזרו לעבודתם בשדה.

בפסח של אותה שנה (1897), באו מבולגריה 12 איש ואשה נוספים, רובם — נשותיהם וילדיהם של תשעת המתיישבים הקו־רמים; בין הבאים היה גם אביו של עזריאל לוי. לאחר כן באה גם משפחתו של יעקב ניניו, כך, שבשלהי 1897, היו במושבה כל עשר המשפחות מבולגריה, כמתוכנן. באותה שנה אספו המתיישבים את יבולם הראשון — בעיקר חיטה ועד־שים. אולם, באותו זמן החלו גם הגנבות ע״י ערביי הסביבה. הם היו גונבים את יבול השדה, כלי העבודה מהסככות, חמו־רים. אף פעם לא גילו את עקבות הגנבים. המתיישבים נאלצו לשכור שומר ערבי, אך גם זה לא הועיל. בשעת ניסיון גניבה חדש, נפצעה בראשה בתו של אחד המתיישבים מרומניה, היא הועברה לראש־פינה ורק בנס נשארה בחיים.

אסונות כאלה הוסיפו לפקוד את מתיישבי חורן. נוסף לכך פרצה מגפת טיפוס במושבה אשר קיפחה את חייו של ילד מהמשפחות שבאו מרומניה. החולים נשלחו לראש פינה. הגנבות הלכו ורבו והמשטרה התורכית עדה באזלת יד מוחלטת בענין זה. מתיישבים רבים עזבו בגלל זה את המושבה. ובשלהי 1898 נשארו במקום רק 8 משפחות מבולגריה ו־10 משפחות מרומניה.

המנהל מטעם הברון רוטשילד עקב אחר התפתחות במושבה ודיוח על כך לפאריס. הגיע שליח מיוחד מצרפת שתפקידו היה לבדוק את מצב העיניינים. המתיישבים שנותרו ללא אמצעים בגלל הגנבות, היו מקבלים תמיכה חודשית בסך של 10 פראנקים, עד לקביעת תכנית חדשה לביסוס המשק. אך המצב הלך והחמיר. פגיעות הערבים גברו מיום ליום ואז, בהסכמת המנהל מטעם הברון, עזבו כל המתיישבים זמנית את המושבה ועברו לצפת וראש־פינה. המתיישבים מבולגריה הועברו לצפת.

באמצע 1898, חזרו המתיישבים, ללא משפחותיהם, לפי הוראתה המנהל מטעם הברון בדזין, למושבה. הם מצאו בה את הכל הרוס, וכל האיזור — שרוי במתיחות, כיהבדוים המקומיים התקוממו נגד השלטונות התורכיים. מנהל הברון נאלץ היה להורות למתיישבים, לעזוב שוב את המושבה ולעבור לדזין. לרוע המזל נחשדו שנים מן המתיישבים מבולגריה כ״מורדים במלכות״, והם נאסרו בידי הז׳אנדארמים התורכיים והועברו, כשידיהם כבולות, לסאחין ג׳לאן, ושם הושלחו לכלא המקומי. הם נחקרו ולאחר כמה ימים נשלחו, דרך העיירה שייך סעד, לדמשק.

בדרך לדמשק, פגשו שני האסירים את שבתאי חזקיה, שנזדמן למקומות אלה לרגל עסקיו. הוא זנח את עבודתו והחל לחפש דרכים לשחרור האסירים. להגנתם יצאו גם מנהל הברון ושאר מתיישבי חורן, אשר הגיעו בינתיים בשלום לדזין. הם נחקרו שוב ושוב על־ידי הרשות המשפטית בדמשק ואולצו לחתום על התחייבות, שיעזבו את חורן — ורק לאחר זאת שוחררו. גם הם שאר המתיישבים לא חזרו כבר למושבה בחורן. הדבר היה באוגוסט 1898 — לאחר שלוש שנות עבודה ומאמצים להקים כאן מושבה של חקלאים יהודים [41].

נסיון ההתיישבות בחורן הינו מעשה גבורה, שלא נחקר עדיין במידה מספקת. היהודים אשר באו לחורן לא נרדפו בבולגריה ולא סבלו מקשיי־הקיום. מצבם החומרי בבולגריה היה טוב והם חיו בה חיים שקטים. אולם היו בעלי נפש יהודית הומיה והם בחרו בדרך הקשה של הגשמת רעיון ההתיישבות בארץ היקרה ללבם — אדמת הקודש. הם יצאו לדרך זו, מבלי שמי שהוא יסייע בידם. קנו בעצמם את האדמה והצטיידו בכלים הדרושים ובזרעים, ללא כל עזרה חרשו את אדמת המולדת. לבסוף אבד להם כל אשר השקיעו מתוך האמצעים הצנועים שעמדו לרשותם. לכל זה יש הסבר אחד והוא: האהבה לאדמת האבות.

מושבת יבניאל

לניסיון שנכשל, הקמת מושבה של יהודי בולגריה בחורן, היה גם המשך. פרטים על כך אנו מוצאים בקובץ ״תולדות ההתיישבות בגליל התחתון״. לאחר הכשלון, כאמור, הועברו המתיישבים מבולגריה לצפת, ואילו אלה מרומניה — למטולה. הקשר בין שתי הקבוצות האלה לא נפסק, והם היו ידועים בסביבה כ״אנשי ג׳אחאם ג׳ולן״. הם קבלו כאן דמי־החזקה מידי הברון רוטשילד בשעור 10 פראנקים ליום לאיש.

בינתיים, רכש הברון רוטשילד אדמות גם בגליל התחתון וחלק מאדמות אלה הוצעו לאנשי ״סאחאם ג׳ולן״. על יצחק לוי מהקבוצה הבולגרית ועל יחיאל ברקוביץ׳ מהקבוצה הרומ־נית, הוטל לבדוק את האדמות, שנרכשו על ידי הברון — והם בחרו את האדמות שבמקום הקרוי ״ימה״ (יבניאל כיום). היה זה בשנת 1901. תחילה התיישבו שם 10 משפחות: בחלקן — יהודי רומניה ממטולה, ובחלקן — יהודי בולגריה מצפת.

ב־1902 הוכנו התכניות להקמת מושבה חדשה בשביל 40 משפחות. לכל משפחה ניתנו 300 דונם אדמה. הימים הראשונים היו קשים למדי. ערביי הסביבה ניסו כמה פעמים להחזיר לעצמם את האדמות האלה בכוח הזרוע. באותה שנה החלו

בבניית הבתים ובינתים חרשו וזרעו את האדמה. אך הנה פקדה מחלת-החולירע את המושבה החדשה "ימה" והקרבן הראשון היה מבין יהודי רומניה. הערבים היו גוזלים את יבול האדמה — ועשו זאת, בדרך כלל, בליל השבת, כשהמתיישבים נחו ושמרו על מנוחת השבת. ולמרות הכל, הלכה המושבה והתפתחה ונראו בה גם גידולי שדה, ירקות, פירות ולולים. כך קמה המושבה היהודיה החדשה בגליל התחתון יבניאל — והיא קיימת עד היום. בשנים ההן היתה ידועה, כמושבה של יהודי בולגריה.

מושב יבניאל

אם כי בשנת 1903 היו ביבניאל 39 משפחות, וביניהן המשפחות הבאות של יוצאי בולגריה: נסים לוי, י. סידי, מ. סידי, דוד לוי, ב. לוי, עזריאל לוי, חיים לוי, מ. בנימין, יעקב אליהו ועזריאל ניניו. אלה היו כל המשפחות שנותרו מהומשבה בחורן. לפי המסופר בקובץ "ההתיישבות בגליל התחתון", היו בין 39 המשפחות — 10 מבולגריה, 14 מרומניה, כורדי אחד ו־14 משפחות ממטולה [42].

כמוכתר המושבה כיהן תקופת-מה עזריאל לוי שהיה ידוע בין ערביי הסביבה בשם איש איסטנבול, בהיותו אדם חזק מבחינה גופנית ובעל אופי, הואשם עזריאל לוי בשנת 1909 על ידי הערבים המקומיים בהריגת ערבי, שניסה לגנוב במושבה. למעשה, נגרם מותו של ערבי זה בנסיבות אחרות לגמרי, אבל ערביי הסביבה רצו ב"נקמת דם", ועזריאל נאלץ היה לעזוב זמנית את המושבה, לחזור לבולגריה ולחכות שם עד שהתקרית תשכח, או שהעינין יסודר בהסכמת דורשי דמו. אולם, הדבר לא נעשה. משפחתו, שנשארה ביבניאל, עזבו כעבור שנה את הארץ וחזרה לבולגריה. לאחר זאת, עזבו גם שאר המשפחות, יוצאי בולגריה, את יבניאל. היה זה בשנת 1910. כך נסתיים גם פרק זה בהתיישבותם של יוצאי בולגריה בארץ-ישראל [43].

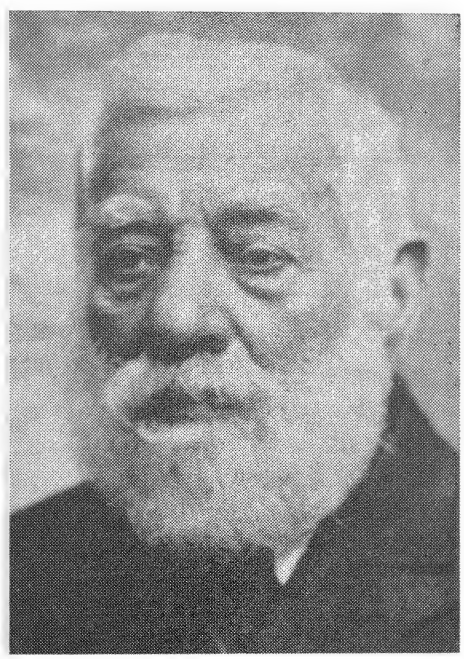
מושב כפר חיטין

ה. ההסתדרות הציונית בבולגריה בשנותיה הראשונות

כאמור, יש לראות את ראשית הרעיון הלאומי בבולגריה בהקמת האירגונים, שהביאו ליסודה של המושבה הר־טוב בארץ־ישראל ובנסיונות להקים ישוב של יהודים מבולגריה בחורן. ברם, כל האירגונים דבקו ברעיון החזרת היהודים לעבודת האדמה; ואי־אפשר לראות בהם מבשרים של תנועה ציונית פוליטית, מאורגנת להלכה ולמעשה.

ראשיתה של התנועה הציונית המאורגנת בתחומי בולגריה בציביונה הפוליטי אנו רואים רק ב־1895, ויש לציין שהדבר קרה עוד לפני הופעת הספר "מדינת היהודים" להרצל.

במאמרו (נתפרסם בשבועון "ציוניסטיצ׳סקה טריבונה", גליון 104, 6 ביוני 1947) "הכרוז הציוני הראשון בבולגריה", מדגיש בנימין ארדיטי, שעוד ב־1891 (או ב־1892) יסד יהודי אחד מוידין את האירגונים הציוניים הראשונים בבולגריה — תחילה בוידין, ולאחר מכן גם בסופיה וברוסאֶ. אין ברשותנו פרטים בדוקים על כך, ואם נעשה נסיון כזה — לא היו לו תוצאות שישאירו עקבות, כשם שנשארו מנסיונות דומים, שנעשו אחר כן.

ד״ר ראובן בירר

כאמור, הגיעו ב־1890, לבולגריה האקדמאים היהודים הראשונים מרוסיה — אחדים מהם לפי הזמנת הממשלה הבולגרית דאז, ואחדים ביוזמתם הפרטית. בין אלו היו: ד״ר ר. בירר פרופיסור צבי בלקובסקי, פרופיסור בוריס שץ — כולם השתתפו בהקמת המוסדות להשכלה גבוהה בבולגריה. מלבדם הגיעו גם הרופאים ד״ר הירש רימאלובסקי, ד״ר משה נחימזון. גם קארל הרבסט היה יהודי רוסי, והוא שימש במשרה גבוהה במנהל־הרכבות שהוקמו אז בבולגריה. יהודים אלו היו חסידי תנועת "חובבי־ציון" ברוסיה. בשנים הראשונות להיותם בבולגריה, פעולתם והשפעתם היתה מוגבלת מאוד בקרב הדור הצעיר בבולגריה ובעיקר בסופיה. החל משנת 1895 — היה להם תפקיד מכריע באירגונה וגיבושה של התנועה הציונית בארץ זו. אולם, בתחום זה הקדימם אחר, והוא יוסף מרקו ברוך (להלן — ימ״ב).

סמוך לבואו של ימ״ב לבולגריה — ובעיקר בראשית 1895, היו בפלובדיב, בסופיה וברוסאֶ, ויש לשער שגם ביתר הערים בבולגריה, אירגונים של יהודים צעירים, שמטרתם היתה השכלה כללית וחנוך לאומי בצד אירגונים יהודיים אחרים, שהוקמו למטרות עזרה הדדית וסעד.

ב־1894 נוסד בסופיה על־ידי אהרון אלימלך, ליאון ערב, דוד איסייב, ניסים ארואיטי, אליעזר כהן וחיים בן אהרון פרחי אירגון בשם "פרוגרס" [1], שמטרתו העיקרית היתה הקניית השכלה לאומית־כללית לחבריה. אירגון דומה היה קיים בפלובדיב וכן ברוסאֶ. בהשפעתו של ימ״ב, שינתה האגודה "פרוגרס" את שמה ל"השחר". חברי "השחר" היו הראשונים, שתמכו תמיכה מוסרית ברעיונותיו של ימ״ב [2]. חזקיה דוידוב מציין במאמרו בשבועון "השופר" (שנה 1, גליון 28), כי באסיפה כללית של האירגון "השחר", בדצמבר 1895, נמסרה הודעה על הופעת ספרו של ד״ר הרצל "מדינת היהודים" וביוזמתם של חברי האירגון, הוקם לאחר זמן קצר האירגון הציוני בסופיה בשם "ד״ר תיאודור הרצל". על האירגון "השחר" בסופיה כתב גם ימ״ב במכתבו לזלוצ׳יסטי בברלין, והוא מציין שמצא בסופיה אירגון יהודי בשם "פרוגרס", אשר בהשפעתו שינה את שמו לעברי — "השחר" והחדיר לתוכו רוח ציונית [3]. גם בדו־שבועון "איל אמיגו דיל פואיבלו" מאותה שנה, מוצאים ידיעות על אירגון זה.

אולם, אין ספק, שאבי האירגונים הציוניים הראשוניים בבולגריה היה ימ״ב, אשר הקים גם את המרכז הראשון לפעילות ציונית פוליטית מאורגנת. חיי ימ״ב בבולגריה הם למעשה חיי הרעיון הציוני בשנותיו הראשונות בבולגריה לאור זה יש לראות את המובא להלן.

ב־1904 כתב לוי חזקיה על ימ״ב, ולאחר זמן כתבו עליו גם: גולריק, אמיל רייך, ד״ר שאול מיזן ואחרים. פרטים מסוימים עליו מוצאים אנו גם ביומנו של ד״ר תיאודור הרצל. יש שראו בו רומאנטיקן טראגי, שאיש אינו מבין לרוחו, ויש שראו אותו כקנאי חולמני, אנארכיסט מסוכן, איש

בעל רוח סוערת ובלתי יציבה, ובכל זאת גם יוצר, שבלבו בוערת אש, המעוררת את הגעגועים לחירות.

האחרון שכתב הרבה ובהרחבה עליו הינו — ד"ר יעקב וינשל, המעלהו לדרגת גיבור, שהתנועה הציונית לא הכירה בו ולא העריכה אותו כראוי. בעיני וינשל ימ"ב הינו אישיות דגולה, שראשי התנועה הציונית דאז לא הבינו לרוחו — יתכן מפני שהתנועה עדיין לא היתה בשלה לציונות פוליטית רחבת־ממדים, ואפשר מפני שלא היתה לו לימ"ב הגישה הנכונה אל חברי התנועה.

היו לו אויבים רבים בציבור היהודי דאז — ציונים ולא־ציונים כאחד. ולעומתם, היו לו גם ידידים מעטים. היחידים אשר רחשו לו אהדה והוקרה היו הציונים מבולגריה. מחוץ לגבולות בולגריה, היו לו ידידים בודדים בלבד, וביניהם ד"ר זלוצ'יסטי — שהיה בימים ההם סטודנט באוניברסיטת ברלין. בזכותו של ד"ר זלוצ'יסטי נמצאו ונשמרו רבים ממכתביו ורשימותיו, עליהם הסתמך יעקב וינשל בספרו על חייו. הספר מבהיר לנו מומנטים רבים בהיין, שופך אור עליהם, והוא מסיר גם את מעטה הסוד מעל אישיותו ודרך חייו ופעילותו, מראשיתו ועד לסופו הטראגי.

קרוב לודאי, שלא היו נודעים לנו הפרטים על חייו של ימ"ב, לפני פעילותו הציונית בבולגריה, אילמלא יצאה לאור העולם הפרשה הטראגית של 1894, הקשורה בראש ממשלת צרפת, פרנסואה קארנו, שנרצח בעיר מולדתו ליאון. בדרך מקרה, היה באותה רכבת, שבה נסע קארנו מפאריס לליאון, גם ימ"ב. אחרי שגורש מאלג'יריה ביקש להתישב בליאון. משטרת העיר ליאון חשדה בנוסע אלמוני זה כשם שחשדה ברבים אחרים, — בקשר לרצח ראש־הממשלה קארנו. המשטרה ביקשה לדעת פרטים מלאים עליו ועל חייו. ובפרטים יש סתירות לרוב. אולם, הם חומר בעל־ערך רב בידי ההיסטוריון, המבקש להכירו בשנות חייו הראשונות [4].

ימ"ב נולד באיסטנבול ב־20 למאי 1872. מוצא הוריו היה מרוסיה, משם היגרו לתורכיה. עוד בהיותו ילד רך נפטר ראש המשפחה — אביו מארקוס במסיבות שלא הובררו בכלל. אמו, חנה, שבה לעיר מולדתה ליבאו, בלטביה, ברוסיה. ואילו יוסף הקטן נשאר, כנראה, באיסטנבול. לאחר מכן נעלמו עקבותיו עד שהוא מופיע ב־1890 בפאריס. אלה הם הפרטים, שקיבלה משטרת ליאון מאיסטנבול. מתי הגיע לפאריס, לא הוברר [5].

ב־1890 למד בסמינר למורים וסיים את לימודיו התיכוניים בפאריס. יש להניח שהגיע לפאריס מקודם ושנשלח לכאן ללמוד בעזרת נדבנים. בעלת־הבית בפאריס הודיעה למשטרת ליאון, כי הוא היה צעיר נאה, בעל קול יפה, חם־מזג. היא גם הוסיפה, שהיה מפריח תמיד סיסמאות מהפכניות, סבל חרפת רעב, והיה איש שהטיל עליה פחד. הוא כתב שירים וחלק מהם מסרה למשטרה. הוא אהב את כרמל. בעלת־הבית לא ידעה מי היא כרמל. אולם אנו יודעים שהכוונה להר־הכרמל בארץ־ישראל, שאליו נמשך ימ"ב כל ימי חייו [6].

בפאריס ספג פעם עלבון מפי סטודנט ארמני; והוא נחפז להזמין את מעליבו לדו־קרב, שבו, בהגינו על כבודו ועל כבוד העם היהודי, נפצע ברגלו; ומאז היה מהלך תמיד בהישענו על מקל [7].

ב־1890—1893 למד פילוסופיה וספרות באוניברסיטה ברן בשוויץ, שהוציאה תעודה על שמו והיא נרשמה בתאריך 28 ליולי 1893. תעודה זו נשמרה עד פרוץ מלחמת העולם השניה בארכיוני ההסתדרות הציונית בפלובדיב, שהיתה קרויה על שמו. משטרת ליאון קיבלה מברן פרטים, מהם התברר, שהוא היה בן חסותו של פרופ' ליאופולד שטיין — יהודי שהיה ידוע אז ברעיונותיו הליברליים, חבר בלשכת המאסונים. ימ"ב דיבר צרפתית, איטלקית, אנגלית וגרמנית. היה מהלך כשבידו מקל חלול שבו החזיק חרב. היה נושא נאומים נלהבים על מהפכה יהודית. התקוטט עם סטודנט פולני, שהשמיע דברים פוגעים כלפי היהודים. לאחר טיול מסתורי לעיר ליאון, בלוויתו של אלמוני, עזב את ברן ונסע למונפליה [8].

בהגיעו למונפליה במחצית השניה של 1893, למד מדעי החקלאות. כאן היה מכנה את עצמו: "אחד הביל"ואים, המחזיק רובה בידו". המשטרה במונפליה ראתה בדבריו אלה סיסמה סודית. הוא היה נואם בעברית לפני סטודנט ם יהודיים במקום, בהזכירו לעתים קרובות את ה"מכבים" ואת "שמשון הגיבור". חיבר שירי־לכת ושר אותם בעצמו, בקראו את היהודים אל הנשק. היו לו גם סכסוכים עם מיסיונרים נוצריים, שהטיפו למען הנצרות בקרב היהודים. אחר כך נסע לאלג'יר — לא ידוע מתי ולמה. אלה הן הידיעות שסיפקה משטרת מונפליה למשטרת ליאון [9].

יוסף מרקו ברוך
תרל"ב—תרנ"ט (1872—1899)

בשלהי 1893, או בראשית 1894, שימש כמורה בעיירה טאמקאל באלג'יריה. לדעת המשטרה באלג'יריה, השפיע שם לרעה על התלמידים, בהפיצו גוזמאות על מעשי־הגבורה של היהודים. דיבר גם ערבית וספרדית. היה נואם בבתי הכנסת של הערים קונסטאנטין ואלג'יר והציג עצמו כשליח "הציונות הצבאית". בעיירה טאמאקאל הוציא גם כתב־עת בשם "השופט".

היה מקבל כספים מידי פקידים, שעבדו בבית המשפט המקומי. הוא היה משמיע דברי תעמולה נגד צרפת ונגד הקתולים והזהיר, שאם יערכו מחדש פרעות ביהודים — תערך לפורעים קבלת־פנים עם נשק ביד. תמיד היה נושא אתו אקדח. הוא קיים יחסי ריעות עם ערבים, אהב את האיטלקים ושנא את הצרפתים והספרדים. לעתון שהוציא, היו שבעה מנויים בלבד; שני גליונות נשלחו לזלוציסטי בברלין. גורש מאלג'יריה, לפי בקשת הקונסיסטוריה היהודית, במאי 1894; ונסע משם לצרפת [10].

גם הידיעות, שאספה עליו המשטרה הרוסית, היו מעניינות. כאמור התגוררה אמו — חנה בליבאו. בפברואר ובמאי 1894, נתפרסמו בכתב־העת היהודי־רוסי "ווסחוד" שני מאמרים מפרי עטו. המשטרה חשדה בו, שהוא "אנרכיסט" והעורכים הוזהרו, שלא לפרסם יותר מאמרים של איש מסוכן זה [11].

לאחר שגורש מאלג'יר, נסע לצרפת והגיע לליאון באותו יום בו נהרג הנשיא קארנו. בבואו לליאון, פנה אל הרב המקומי וביקש עבודה. הרב קיבלו תחילה בסבר־פנים יפות, אולם, כאשר נתברר לו, תוך כדי השיחה עמו, כי לפניו עומד אדם בעל רעיונות מסוכנים, הנוגדים את הלך־מחשבתם של אנשי הציבור היהודים דאז, בצרפת, סירב לשתף עמו פעולה. מאוכזב — מבלי דעת שעורר חשדה של המשטרה הצרפתית, יצא את ליאון והגיע דרך נאנסי לברן ומשם נסע לברלין, לידידו — הסטודנט לרפו־אה זלוצ'יסטי [12].

בברלין נכנס, באמצעות זלוצ'יסטי, לחוגי הסטודנטים היהו־דים, ביניהם נמצאו גם כמה מראשי ההסתדרות הציונית לעתיד לבוא, שנוסדה על ידי הרצל. מהנאומים, אשר נשא לפני הסטודנטים היהודים בברלין, מתבהרת לנו השקפתו המהפכנית ביסודה. הוא גרס, שהקיסרות התורכית היא על סף ההתפוררות ותקף בחריפות את השולטן התורכי ואת בת בריתו דאז — צרפת. לדעתו, אנגליה, יוון ואיטליה עוקבות אחר התפוררות זו של הקיסרות העותומאנית, כדי שברגע המתאים, לקרע ממנה שטחים הרצויים להן. אין איפוא לעם היהודי להיות שקוע בתרדמה — ועליו לדעת לפעול, כדי להשיב לידיו את חלקו החוקי — את שטחי המדינה היהודית הקטנה, שהיו אז בשלטונה של הקיסרות התורכית. על העם היהודי לחדול מאיסוף תרומות לצורך הקמת מושבות חקלאיות בארץ־ישראל. לפי ימ"ב לא היו הביל"ואים בכלל גיבורים. גיבורים יהיו אלו, אשר יכבשו את ארץ־ישראל מידי המשעבדים התורכים ונשק בידם [13].

רוב הסטודנטים היהודים לא הסכימו לדעותיו, משום שסברו שרעיונו אינו בר־ביצוע. רק קבוצה קטנה של סטודנטים, שעימהם נמנו זלוצ'יסטי, לוינסון ושמריהו לוין, תמכו בהשקפתו; והוא היה מרוצה מאד מכך, כי ראה בזאת ה"ראשי". בפני תומכיו המעטים אלה חזר ופיתח את השקפתו והעלה תכניות. רצה לארגן גם קבוצה צבאית, שתטול על עצמה את התפקיד בכיבוש ארץ־ישראל. אולם, ברגע שנדמה היה לו, שעומד הוא כבר על סף ההצלחה, הופיע נציג של משטרת ברלין, כשבידו צו: על "אישיות מסוכנת ובלתי רצויה לצאת את תחומי גרמניה" [14].

בראשית 1895 בא — דרך פראג, לוינה ונפגש מיד עם הסטודנ־טים היהודים, שהיו אז מאורגנים במועדון "קדימה", אשר רכש לו שם בתולדות הציונות. ב"קדימה" השתתף גם ד"ר תיאודור הרצל ואישים חשובים אחרים, מהנהלת ההסתדרות הציונית לעתיד. ימ"ב הסביר לפני חברי המועדון "קדימה" את השקפו־תיו והטעים כי ארץ־ישראל לא תשוחרר למען העם היהודי על ידי התיישבות זהירה ובדרכי שלום. גם כאן דיבר על מאבק מזויין עם הקיסרות העותומאנית. חברי "קדימה" לעגו לו וראו בו הוזה הזיות. המועדון הושם בפיקוח משטרתי. בגלל האורח. נמצאו אנשים ,שיעצו לימ"ב לעזוב את וינה במהירות האפשרית. בינתים, הוא נעלם ואחרי כן התברר, כי ב־2 למרס 1895 נאסר על ידי המשטרה הוינאית, שגירשה אותו מאוסט־ריה [15].

במכתב, ששלח לידידו זלוצ'יסטי לברלין ב־15 לדצמבר 1895 מפלובדיב, נמצאים פרטים על גירושו מוינה ועל הדרך שבה הגיע לבולגריה. הוא נשלח מוינה, יחד עם קבוצת גנבים־צוענים, לפרסבורג וכאן נשאר ארבעה ימים, בבית הסוהר המקומי. מפרסבורג הועבר בליווין משטרתי לבודאפשט ושם שוחרר, אך נצטוה לנסוע מיד לאיסטנבול. המשטרה ליוותה אותו עד התחנה ומסרה את כרטיס־הנסיעה שלו לממונה על הרכבת. בעיר זמלין קפץ מהרכבת ועלה על סיפונה של אניה, ששטה על פני הדאנובה והיא הסיעתו לבלגראד. בבית המלון בבלגראד נשדד ממנו כל כספו. בלי פרוטה בכיסו החל ללכת ברגל, כשפניו מועדות לבולגריה. כך עבר מכפר לכפר, רעב ללחם, לבוש קרעים — עד שהגיע לעיר ניש. מכאן עבר לבולגריה ובאמצע חודש מרס הגיע לבירה הבולגרית — סופיה [16].

על תאריך בואו לבולגריה נמסרו פרטים סותרים. לוי חזקיה סבר, שהגיע לסופיה בראשית 1895. בן־ז'ודה מפלובדיב מציין, שהוא בא בשלהי 1894. גם אשרוצ'ו רומאנו מפלובדיב קובע כך. אולם, אם נביא בחשבון שגורש מוינה ב־2 למרס 1895 ושנסיעתו ארכה למעלה מ־20—25 ימים יש להניח, כי הגיע לסופיה בשלהי מרס או בראשית אפריל 1895. דבר זה מתברר גם מהמכתב מ־19 לאפריל 1895, אשר נשלח על ידי הרב הראשי דאז מרדכי גרינוולד אל הקהילות היהודיות, בבק־שה להגיש סיוע כספי לימ"ב, בכדי שיוכל להוציא עיתון. מכאן אפשר להסיק, שהיה כבר קודם לכן בסופיה [17].

ברם בדבר אחד תמימי־דעים כל אלה, שמסרו פרטים על ימ"ב: הוא בא לבולגריה רעב, לבוש־קרעים וללא פרוטה. דבר זה מובן מעצמו, כי הרי עשה את הדרך מבלגראד לסופיה ברגל, מבלי שהיו בידו אמצעים כספיים כל שהם [18].

יש להניח, כי פגישתו הראשונה בסופיה הייתה עם הרב הראשי ד"ר גרינוולד. הוא גילה לפני הרב את השקפותיו וכן את רצונו להוציא בבולגריה כתב־עת בלשון הצרפתית, אשר יפיץ בו את הרעיון הציוני בקרב יהדות בולגריה. ידוע שהרב שלח מכתב חוזר (מס' 507, מיום 19 לאפריל 1895), שבו ביקש מהקהילות היהודיות, לסייע בתרומות להגשמת רעיון כתב־העת. והרי לשון התשובה (בתרגום):

"בהתיחס למכתבך מספר 507, בו הנך ממליץ לסייע לאיש בשם יוסף מארקו ברוך, עורך עיתון, בסכום של 125 פראנק, אין הנהלת בית הכנסת — בקבעה כי לא עומד לרשותה תקציב למטרות כאלה — יכולה להגיש כל סיוע. להווי ידוע לך, כי לצורך זו קיימת וועדה מיוחדת, אליה הוא יכול לפנות.

קבל נא, אדוני הרב, את איחולינו הלבביים ואת רגשי הוקרתנו.

יושב ראש: נסים פרחי" [19]

ידוע, שמצבו החומרי של ימ"ב היה רע ושהוא ביקש מאת הרב הראשי למנותו מורה באחד מבתי הספר־היהודיים. ד"ר גרינוולד פנה אל ד"ר בירר באוניברסיטה בסופיה ולעסק־ני "חובבי ציון" מרוסיה בעניינו. הדבר נזכר במכתב של ד"ר בירר לרב גרינוואלד ב־25 למאי 1895. וזה לשונו (בתרגום):

הוד מעלתו,
היתה לי הרגשה בלתי נעימה בשוחחי במשך מחצית השעה עם מר יוסף מארקו ברוך, שעשה עלי רושם של אדם מבולבל מעט. והריני מרשה לעצמי להעלות לפניך את רשמי. אם יש אמת בדבר, שיוסף מארקו ברוך כתב פואימה המזכירה את ה״איליאדה״ ומחזיקה 10 עמודי דפוס, ובה הוא מעלה את יסורי עם ישראל. — אם אמת בדבר, הרי חובה עלינו היהודים לסייע בידי צעיר זה. יהיה זה קלון ליהדות כולה, אם יצירה זו (במקרה שיש בה ערכים מוסריים, שיריים ויהודיים) תודפס על ידי לא־יהודי, אנטישמי ידוע.

אם מלבד זה, יש אמת בדבר, שמארקו ברוך למד בבית־ספר גבוה — הוא טען שהראה לך תעודת בגרות — ואף אם איש זה לא סיים את חוק לימודיו בגימנסיה, גם במקרה כזה, היה קל למדי למצוא לו מקום בבית־הספר היהודי . . .

למארקו ברוך רגשות פאטריוטיים במידה גדולה בהרבה מאשר למבקשי טובת עצמם רבים.

סבורני כי חובה יהודית היא לנו לעזור לאיש זה הסובל חרפת רעב והמתיסר מרוב אידיאלים, להבטיח לו משרה — ולו גם במשכורת עלובה של 80—100 לבות לחודש — להווכח, אם הגורל לא זימן לנו עילוי, חדור אידיאלים, שעלינו למשכו ולקלטו. אני רואה זאת כחובה לנו. . . נשתדל לעזור לו. הבה ניתן לו אפשרות לפתח את אישיותו ולהושיט לו יד ליצוב עתידו.
בכבוד ובברכות ממשפחתי למשפחתך, הריני מאחל חג שמח.
ד״ר בירר [20]

מכאן ניתן להסיק, שאף כי נתקבל בסופיה בהסתייגות, נסתמן רצון לסייע בידו. אולם, הוא עצמו לא חשב כך וראה גם בד״ר גרינוואלד וגם בד״ר בירר אויבים לו. כך מסתבר הדבר ממכתבו לזלוצ׳יסטי בברלין מ־17 לדצמבר 1895:

אני פונה אל הרב גרינוואלד (״דוקטור״) והוא שולח אותי אל בירר (״דוקטור״), אדם יהיר וסכסכן אוהב־בצע, רודף־כבוד, גס־רוח, אבל ציוני. הוא יודע, כי הרב הראשי שלחני אליו. פתח לי אשראי במסעדה, כדי פראנק וחצי ליום, אבל מקום לינה — זה לא! כעבור כמה ימים ,אני רואה אותו שוב. הוא אמר לי, כי אינו מכיר אותי. הוא כתב לוינה ומחכה לידיעות. ימים רבים חולפים, אני גווע ברעב, לאחרונה, מלווה לי איזה יהודי פשוט, איש העם, חמשה עשר פראנקים! הרב גרינוואלד שוכר בשבילי חדר ב־20 פראנק. הוא מצדו משיג 15 פראנקים, את יתר הפראנקים עלי להשיג בעצמי. ימים רבים אני מתלבט עד שהחדר עובר לרשותי.

סוף סוף מגיעה התשובה מוינה. היא באה מבירר אחר מוינה — שרץ כחץ מקשת אל גרינוואלד לאורך כל הרחוב, והוא אומר להם ״אל תבואו במגע עם האיש הזה, הרי הוא סכנה ממש״.

דבר זה גרם לי סבל ויסורים רבים. אני מוצא לעצמי שעורים בביתו של קצין בולגרי. במשך שלושה חדשים אני חי בשלווה. אני מטיף לרעיוננו למן היום הראשון לבואי הנה. אני מיסד אגודה בשם ׳כרמל׳. חוץ מזה, מחדש אני ברוח ציונית את האגודה ״פרוגרס״, שמעתה משנה את שמה ל״השחר״. התעמולה מתפתחת והולכת ואני מקפח את שעורי. נשארתי ברחוב, בלי אוכל, באין מלבוש, בלא נעל ובלא . . . ידידים. אני גווע ברעב. הרב אומר לי: ׳שים קץ לחייך׳, והוא עצמו יוצא לטיול תענוגות לקושטא ולונדון.״ רבות סבלתי במשך שלושה חדשים, כפי שכתבתי. הוצאנו לאור פואימה קטנה בשם ״בהיכל ההיסטוריה״. שלחתי אותה לכל ערי בולגריה וקבלתי כמה פראנקי. התאוששתי במקצת. החלטתי לעבור לפיליפופולי.

כדי להפטר ממני ומהתעמולה שלי, מעניקה לי הקהילה היהודית בסופיה 13 פראנקים להוצאות הדרך. לפיליפופוי הגעתי בלי פרוטה בכיס. יומיים התהלכתי בלי אוכל. ביום השלישי כבר אכלתי ומיד נגשתי לתעמולה. יסדתי את העיתון ׳הכרמל׳ . . . [21]

על סמך מכתבו, ניתן לשער, מדוע חלפה אהדתם הראשונה של הרב גרינוואלד וד״ר בירר והפכה רגשות עוינים כלפי ימ״ב. הדבר בא, כנראה, בגלל הפרטים שנתקבלו עליו מוינה. אחרי רצח ראש הממשלה הצרפתי קארנו, התאכזר הגורל כלפי האיש וכל אנשי הציבור שהוא היה בא עמהם במגע, התייחסו אליו בהסתייגות [22]

לא ידוע בדיוק מתי בא ימ״ב לפלובדיב. בחודש יוני 1895 הוא שהה עדיין בסופיה, שעל כך למדים אנו מודיעה, שנתפרסמה ב״איל אמיגו דיל פואבלו״, בגל׳ 20, מיום 15 יוני 1895:

מר יוסף מארקו ברוך, יושב־ראש האירגון ׳כרמל׳ בסופיה, החל לפרסם קונטרסים טובים בלשון הצרפתית על תולדות היהודים. בכדי להקל על הקונים, מדפיס המוציא־לאור את הקונטרסים בכמה עמודים בלבד, וכל אחד מהם יעלה 30 פרוטות . . . על כל המעונין לפנות אל בית־ההוצאה בסופיה.

על הקונטרס כותב ימ״ב לזלוצ׳יסטי. זהו הקונטרס המוזכר במסה של אמיל רייך על ימ״ב, ולפי דברי המחבר הקונטרס, עשה רושם רב על הרצל.

לאחר שפירסם את הקונטרס, בשלהי יוני או בראשית יולי 1895, הוא העתיק את מקום מגוריו לפלובדיב. אולם, לא מן הנמנע, שביקר בפלובדיב גם קודם. האירגון הציוני בפלובדיב נשא את השם ״כרמל 1״, ואילו זה שבסופיה — ״כרמל 2״. עובדה זו מעידה, שהאירגון נוסד תחילה בפלובדיב ואחר־כך בסופיה. ביוני 1895 היה כבר קיים בסופיה ״כרמל 2״. מאידך, יש להניח, שהאירגון בפלובדיב נוסד לפני תאריך זה — ואם כך הדבר, הרי שהוא ביקר שם לפני שעזב סופית את סופיה, למרות שבמכתבו מיום 15 בדצמבר 1895 לזלוצ׳יסטי, הדבר לא נזכר. ידידו בפלובדיב, בן־ז׳ודה (בן־יהודה) שעליו ידובר עוד, מציין בזכרונותיו, כי ימ״ב היה בפלובדיב בשלהי 1894.

אין בידינו פרטים מדויקים על פעילותו הציונית בסופיה, אנו לומדים על כך במכתבו הנזכר אל זלוצ׳יסטי, משלהי 1895. בסופיה היו לו, ללא ספק, חברים־לדעה מקרב חברי האירגון ״פרוגרס — השחר״: והם, כנראה, גם האישים המוזכרים תכו־פות במכתביו וזכרונותיו: פרופ׳ בלקובסקי, כלב, קארל הרבסט — מיסדיה לעתיד של התנועה הציונית המאורגנת בבולגריה, לאחר שהוא יצא את תחומי ארץ זו.

לדעת בנימין ארדיטי, פירסם ימ״ב את הקונטרס הנזכר בכסף, שנתן לו הסופר הבולגרי הגדול איוואן וואזוב, שלכבודו כתב ימ״ב שיר־הלל (הוא מצוי כיום בארכיון הציוני בירושלים).

ביומנו של ימ״ב אין כל זכר לדבר. אך שמו של איוואן וואזוב מוזכר במחצית השניה של שנת 1895. הוא כותב, שקיבל הזמנה מאלקו קונסטנטינוב עצמו וכן יהיה לו ראיון עם איוואן וואזוב [23].

היה לו רעיון, שרצה להגשימו בכל מחיר: הוצאה לאור כתב־עת בלשון הצרפתית, יפיץ בו את עיקרי ההשקפה הציונית בקרב ההמונים היהודים, ולדעתו, לא מספיקה התעמולה שבעל־פה. שאיפתו הביאה לידי פיטוריו או התפטרותו מן העבודה, שקיבל אצל הקצין הבולגרי. לא עלה בידו של הרב גרינוואלד לסייע לו משום שהקהילה היהודית בסופיה סירבה לאשר כל סכום שהוא לצורך זה. יש להניח, שכך נהגו גם שאר הקהילות היהודיות בבולגריה. ימ״ב מנסה את מזלו בפלובדיב ושם הוא מצליח, ולו לזמן קצר, להגשים את משאלתו.

נסים ב. יהודה

על בואו לפלובדיב כתב בזכרונותיו גם עוזרו וחברו לעבודה הקרוב לו ביותר, נסים בן־ז׳ודה. הזכרונות נדפסו במלואם בספרו של ד״ר שאול מזאן ״אלקו קונסטאנטינוב — מגן על יוסף מארקו ברוך״, שהופיע בשנת 1925 בסופיה. והרי דברים מתוכנם:

הדבר היה, כנראה, בסוף 1894. בן־ז׳ודה הבחין בצעיר מלוכלך ולבוש קרעים, שאסף בדלי סיגריות מן הארץ, לפני בית־הקפה של מורינו ברובע ״אורטה מיזאר״ שבפלובדיב. והנה עלה צעיר זה על כסא והתחיל בנאום נלהב בצרפתית, למען ארץ־ישראל ונגד האנטישמיות. רק מעטים מן המאזינים השכילו להעריך את דבריו, ואילו רובם לעגו לו. בן־ז׳ודה לקח את הצעיר לביתו ולמחרת היום קנה לו בגדים והלבישו. לשאלתו של בן־ז׳ודה, מדוע נסער הוא כל כך, השיב ומ״ב כי כל עוד סובל ונרדף העם היהודי, אין הוא יכול להיות שקט ולישון שינה שקטה! עד מהרה, נהפך בן־ז׳ודה לעוזרו הקרוב של ימ״ב ודאג לצרכיו מהכנסותיו הצנועות כפקיד.

ימ״ב לא איבד זמן ובבואו לפלובדיב התחיל בפעולה. בכל מקום, לפני צעירים ומבוגרים, ניהל תעמולה ציונית ומיהר לארגן הסתדרות ציונית. בעזרתו של בן־ז׳ודה, העלה ימ״ב את רעיונותיו באסיפה, שבה השתתפו 30 צעירים יהודים. היו אלו אותם הרעיונות, שהעלה גם באסיפות שערך בברלין ובוינה. דבריו היו חדורים להט בלתי רגיל והוא עורר מבוכה, ואף פחד, בקרב הקהל. מארקו רומאנו, יעקב כלב ואחרים התווכחו איתו והגדירו את רעיונותיו כאוטופיה, שאי־אפשר להגשימה. אולם, זמן קצר לאחר מכן, הצליח להעביר את להטו גם לצעירים אלו, וכך הוקם בפלובדיב האירגון הציוני ״כרמל״. החברים הראשונים באירגון זה היו: בן־ז׳ודה, מושון מנשה, יעקב פארדו, רפאל כלב, יצחק פרץ ואחרים. לאחר מכן, הצטרפו אליהם: מארקו רומאנו, אשרוצ׳ו רומאנו, יעקב אליעזר, אלברט נסים כלב ואחרים — ורבים מהם עמדו אח״כ בראש התנועה הציונית בבולגריה [24].

ימ״ב פעל לא רק בפלובדיב — הוא היה נוסע גם לסופיה ולפאזארג׳יק. בראש ״כרמל״ בסופיה עמדו חיים פרחי, אליעזר כהן ומ. חיימוב שהיו גם מפעילי האירגון ״השחר״. בפאזארג׳ייק הצליח הוא לארגן קבוצה של צעירים יהודים וליסד אירגון ציוני: ״כרמל 3״. בראשן יומטוב בוכמהור״ם ומוסקונה. הוא עשה זאת בראשית אוגוסט 1895.

ב־22 לאוגוסט 1895 הקים בפלובדיב את ״כרמל צנטראל״, שתפקידו היה להיות ״אירגון־גג״ לאירגונים הציוניים, שיסד מקודם בפלובדיב, בסופיה ובפאזארג׳יק, וכן להקים חדשים. מלבד זאת שם לו למטרה להוציא כתב־עת, אשר יפיץ את הרעיונות הציוניים וינהל מאבק נגד גילויי האנטישמיות בבולגריה, וכן נגד היהודים ה״נוטאבלים״ — מתנגדי הציונות. עוד תפקיד היה למרכז — ליסד הוצאת ספרים, שתוציא לאור קונטרסים, חוברות וספרים במגמה להחדיר ללבות היהודים אהבה לעם, לארץ־ישראל ולציונות. בראש ״כרמל צנטראל״ עמדו אותם האנשים שניהלו גם את פעולת ״כרמל 1״ בפלובדיב: יוסף מארקו ברוך עצמו, נסים בן־ז׳ודה ומשה מנשה.

״כרמל צנטראל״ היה הועד המרכזי הראשון של התנועה הציונית בבולגריה. אין בידינו פרטים על פעילותו, מלבד הקמתם של שלושה אירגונים ציוניים חדשים: ״כרמל״ 4 שאת מקום היוסדו לא ידוע, 5 בסליבן, 6 בפלוונא. רעיון הוצאת הספרים לא נתגשם בשל חוסר אמצעים כספיים. זו היתה גם הסיבה, שלא ניתן לימ״ב לנהל פעולת הסברה ציונית נרחבה בבולגריה. לעומת זאת, הגשים מרכז ״כרמל״ את חלומו של ימ״ב בדבר כתב־עת של התנועה הציונית בבולגריה. ״כרמל״, יצא בפלובדיב בשפה הצרפתית, וחולל סערה בחיי יהדות בולגריה דאז [25].

״כרמל״ נדפס בבית הדפוס של גאַנאדייב בפלובדיב ב־500 עותקים. הופיעו רק חמישה גליונות של הירחון (וידועים כעת רק אלה השמורים בספריה הלאומית בפלובדיב והעתקים מהם — בארכיון איחוד עולי בולגריה ובארכיון ההסתדרות הציונית העולמית בירושלים). כתב־העת הזה נשלח לכל הקהילות היהודיות בבולגריה, וכן לחו״ל, למקומות שבהם היו מועדונים ציוניים של סטודנטים או חוגים ציוניים.

כפי שהזכרתי כבר — הגליון הראשון של ״כרמל״ הופיע ב־12 בספטמבר 1895, ואילו גליונו האחרון הופיע בינואר 1896. ימ״ב פירסם בו חומר על נושאים פילוסופיים ודתיים, מאמרים הדנים בבעיות היסטוריות ומדעיות והחודרים רעיונות ציוניים

והמוקיעים את האנטישמיות. בה בעת הוא תקף את היהודים העשירים, שאינם תורמים דבר למפעל הלאומי. ניסים בן־ז'ודה מדגיש בזכרונותיו, כי יחד עם האוהדים שרכש למפעלו, קמו לו לימ"ב גם אויבים ושונאים רבים מקרב עשירי היהודים בפלובדיב, שהתקיפם תכופות בכתב־העת ובנאומיו. גבירים יהודים אלו חיפשו דרכים להתנקם בברוך ובתומכיו. קרבנות נקמתם היו לא רק ימ"ב עצמו, אלא גם בן־ז'ודה, שפוטר מעבודתו והושלך לרחוב [26]. ב"כרמל" אנו מוצאים גם חומר על פיעלותם של האירגונים הציוניים בסופיה, בפלובדיב ובפאזארג'יק; מאמר מלא תשבחות על הסופר הבולגרי הלאומי, איוואן וואזוב, לרגל יום הולדתו; כתבות על האגודות "לישוב ארץ־ישראל" בבולגריה ועוד שירים שהוא חיבר בעצמו. בגליון 4 הוקדש מקום נרחב לעלילת־הדם, שטפלו על יהודי פאזארג'יק.

נסים בן־ז'ורה מציין בזכרונותיו כי ימ"ב היה עורך לבדו את כתב־העת, והיה מפרסם בו מאמרים לוהטים מפרי עטו, וכן שירים שחיבר ובהם תקף את עשירי היהודים, שאינם יודעים לנצל את כספם אלא לגרימת נזק ורעה. העורך האחראי היה מושון מנשה. ותקציבו ניתן בחלקו ע"י מנשה ובחלקו מהכנסותיו הצנועות של בן־ז'ודה [27].

לדעת הסדר של הירחון הצעיר יוסף פארדו, היה בימ"ב עורך מוכשר מאד. בזמן הדפסתו של הירחון, ישב תמיד בבית הדפוס, כתב חומר חדש וגם הגיה את החומר המסודר. הוא היה מנהל חליפת־מכתבים עם אלג'יר, מונפליאֶ, וינה וברלין. המערכת וכן מקום מגוריו של ימ"ב שוכנו בחדר אחד, במרתף בית־הספר של ה"אליאנס". את האותיות הצרפתיות קנה בכסף, אשר קיבל מידי הקצין הבולגרי בסופיה. נסים בן־ז'ודה שימש כמזכירו כמנהלו וכגזברו של הירחון. ואילו מושון מנשה היה, כאמור, הדואג לתקציבו. אלה היו שני ידידיו הקרובים ביותר. היה לו גם ידיד שלישי: יעקב משה כלב. כלב לא כתב ולא סייע לו בהוצאת הירחון. אולם, היה כרוך אחריו וליווה אותו תמיד בטיוליו — באחת הגבעות הציוריות של פלובדיב — בונארג'יק [28].

ל"כרמל" לא היתה השפעה רבה על היהודים בבולגריה, כיוון שהופיע בשפה הצרפתית. אולם, הוא מילא תפקיד חשוב בהפצת הרעיון הציוני בין האינטליגנציה היהודית, וכן בתתו דחיפה להוצאת כתב־עת ציוני בשפה הבולגרית. "אֶברייסקי גלאס", שהחל להופיע באמצע 1896, היה למעשה יורשו הטבעי של "כרמל", ועורכיו היו קארל הרבסט ויהושע כלב — חבריו־לדעה של ימ"ב. בעקבות "כרמל" הופיע גם שבועונו של יוסף פארדו בשם "איל דיאה".

לוי חזקיה כותב:

> היו לו מתנגדים רבים. כל הנוטאבלים היו נגדם. הם רצו לטרוף אותו להשמידו, לחסלו... אך בין הציונים שלנו היו ששנאוהו, כיוון שלא נתנו בו אימון. הם ראו בו "ניהיליסט", ואף "אנארכיסט", ולא ציוני. אם כי הוא דיבר אך ורק על הציונות ורק למען הציונות היתה תעמולתו. בכלל, רעיון זה בלבו היה עולה על משכבו בלילות ועמו השכים בבורק... [29].

פעילותו ובמיוחד מאמריו ב"כרמל" הגבירו שנאת מתנגדיו אליו והחלו הרדיפות עליו. בראש אויביו בפלובדיב עמד ניסים יצחק סידי. ברוך עצמו כותב במכתבו אל זלוצ'יסטי, מיום 17 לדצמבר 1895:

> סידי זה הוא ראש הקהילה המקומית, עשיר, בעל השפעה ונוכל מאין כמוהו. יצאתי לעיר פאזארג'יק וייסדתי שם את האגודה "כרמל". חזרתי לפיליפופולי עם כסף ונגשתי להוציא את העתון. אחר כך עברו שבועות של מאבק. אני יוצא לסופיה כדי לגייס שם אמצעים בשביל העתון על־ידי החתמת מנויים. ופתאום אוסרים אותי, מכים ומענים אותי — לאור היום, במשרד המשטרה. סידי, הרוכש בכספו ידידים — מעשה ידיו הוא זה. בלווית ז'אנדארמים מחזירים אותי לפיליפופולי. שם מתכוננים לשפוט אותי, איני יודע על מה. יהודי אחד (אשר רומאנו) שיחרר אותי מהסוהר במתן ערבות. ברור, שנתכוונו להפריע בעד הוצאת העתון, אך יצאתי מהכלא, נגשתי לסידורו, בלא פרוטה בכיס, מתוך צפייה לעזרה כספית ממונפליאֶ... אני יושב וכותב בבית־הקפה, חדר אין לי, הפקיעו אותו מרשותי, עלי למהר לבית הדפוס... [30].

אשר א. רומנו

בזכרונותיו של בן־ז'ודה מסופר על הרדיפות שנערכו על ימ"ב. יום אחד, בהיותו בביתו של בן־ז'ודה, עקבו ז'אנדארמים אחריו ושמו יד עליו. בהתערבותו של בן־ז'ודה ובשוחד שנתן להם, הניחוהו הז'אנדארמים לנפשו. אולם, בהווכחו, כי לאורך ימים לא ינחוהו עוד, יעץ לו בן־ז'ודה לנסוע לתקופת־מה לפאזארג'יק [31].

הגליון השני של "כרמל" הופיע ב־12 באוקטובר 1895 והוא תקף הפעם באופן קשה ביותר את הנוטאבלים. מיד נסע לפאזארג'יק. כאן, באסיפה של האירגון "אגודת אחים לישוב ארץ־ישראל", הסביר את דעותיו ותקף בחריפות את הקיסרות העותומאנית. הוא לא התנגד לפעילותו ומטרותיו של האירגון אך הטעים, כי, לדעתו, ההתיישבות הזעירה לא תפתור את בעיות הקמתה של מדינת יהודית. יש צורך במאבק מזויין, בהקמת קבוצות של לוחמים, שינחתו על חוף ארץ־ישראל וישחררוה בכוח הנשק.

חברי "אגודת אחים" בפאזארג'יק, שפעלו להתיישבותם בארץ-ישראל, שהיתה תחת שלטון תורכי, נפלה עליהם אימה והם חיפשו דרכים כיצד להיפטר מהנואם המסוכן, בחששם פן יגיעו דבריו לאזני השלטונות התורכיים באיסטנבול וכל פעילותם למען התיישבות בארץ-ישראל תרד לטמיון. ימ"ב חזר לפלובדים והוציא שם ב־12 בנובמבר 1895 את הגליון השלישי של "כרמל". בינתים הואשמו יהודי פאזארג'יק בעלילת-דם לצרכי פולחן דתם. היתה סכנה של פרעות. ימ"ב חזר לפאזארג'יק כדי לחקור את המקרה. בגליון הרביעי של "כרמל", מ־12 בדצמבר 1895, המוקדש לענין ההאשמות נגד יהודי פאזארג'יק, הוא תקף בחריפות את האנטישמים והאשים גם את רוסיה, שהיא עומדת מאחורי מבצע זה. להתקיף את רוסיה, אותה רוסיה אשר שיחררה את בולגריה — היה בעיני מתנגדיו מעשה פרובוקציה. הם החליטו לנצל זאת, כדי להפטר ממנו[32].

"כרמל" הופיע בלא רשיון חוקי ואויביו ניצלו זאת כדי להשיג את הפסקת הופעתו. ימ"ב הושלך לרחוב על ידי הנהלת ה"אליאנס" בפלובדיב. הוא נתקף ביאוש, על שאינו יכול להוציא את הגליון החמישי של "כרמל", בגלל חוסר אמצעים; נסע לסופיה לבקש את עזרתו של פרופ' בלקובסקי. בן-ז'ודה כותב בזכרונותיו:

הגליון הרביעי של "כרמל" הוצא במעט האמצעים שנותרו, כי למרבה הצער, האינטליגציה בכל העולם הסתפקה בתמיכה מוסרית — ולא חומרית — לכתב-העת. כאשר לא נותר עוד שום כסף בידי כותב הטורים האלה, לא היה לימ"ב מקור לאמצעים בכדי להמשיך מאבקו והוא נסע לסופיה. גם שם, לא פחות מאשר בפלובדיב ופאזארג'יק, טרח הוא להפצת הרעיונות האהובים עליו. וכאן, בסופיה, ידעו אויביו בפלובדיב וסופיה כיצד להתנקם בו. הם הצליחו לסדר את מאסרו כאילו היה שודד גדול.

אולם יוסף מארקו ברוך, בהיותו אינטלקט ואיש אמיץ ברוחו, החליט לשגר לנסיך פרדינאנד מכתב, שנכתב על גבי ניר פשוט. מכתב זה הביא לידי שחרור מבית הכלא והוא הוזמן לארמון. כפי שסיפר ימ"ב אחר כך, נהנה הנסיך פרדינאנד מהפגישה איתו והציע לו משרה גבוהה באחד המיניסטריונים. אולם, הוא סירב, בחשבו כי "שליחותו" למען העם היהודי לא הושלמה עדיין . . .[33].

בזכרונותיו של נסים בן-ז'ודה ישנם דברים שבטעות יסודם. וכנראה, שהוא בילביל עובדות. אין בידינו פרטים ממקור מהימן כי אמנם כתב ימ"ב מכתב לנסיך, ושהוא שוחרר מהכלא לפי הוראת הנסיך פרדינאנד ושנתקבל בארמון.

לאחר הופעת הגליון הרביעי של "כרמל", המוקדש לגילויי עלילת-הדם בפאזארג'יק, החליטו מתנגדי ימ"ב לסלקו. בראש המבצע עמד ניסים סידי מפלובדיב. בהוודע הדבר ליוסף פארדו, מיהר להודיע זאת לימ"ב, שנסע לסופיה, לבקש את עזרתו של פרופ' בלקובסקי. אולם, הוא לא היה בעיר. לסופיה הגיע יהודי אחד בשם לוי, אשר קיבל הוראות מאת ניסים סידי. ימ"ב נאסר שוב, הוכה קשות במשטרה והועבר לפלובדיב. הוא הואשם, שהוציא כתב-עת ללא רשיון והיה צפוי למשפט. האשמה אחרת נגדו לא היתה[34].

אצל מתנגדי ימ"ב רבה השמחה. הם קיוו כי המשטרה תגלה את דבר היותו אנרכיסט בעבר ויתגרשו מן הארץ. אולם, שמחתם לא האריכה ימים. ימ"ב הצליח להתקשר מע ידידו — הפרקליט הצעיר אשר רומאנו, והוא ביקרו בבית-הכלא "טאש קאפיה" ושחררו בערבות. יותר מזה — הוא קיבל עבורו רשיון להמשך הופעת הירחון. ימ"ב נעשה אישיות פופולרית — יתכן בגלל פליטון של הסופר הבולגרי הנודע אלקו קונסטאנטינוב, הוא הוזמן לסופיה על-ידי הסופרים איוואן וואזוב ואלקו קונסטאנטינוב. קיבל סכום של 200 ליבה מן הנסיך פרדינאנד, באמצעות הנהלת העיריה בפלובדיב וניגש להוצאת הגליון החמישי של "כרמל"[35].

על הסיוע הכספי של הנסיך פרדינאנד, מספר ווינשל: פרופ' צבי בלקובסקי היה ממקורביו של פרדינאנד, וגם דידו של ימ"ב. בשיחה הזכיר בלקובסקי את ה"כרמל" של ימ"ב, וסיפר שחסרים לו אמצעים כספיים להוצאתו. פרדינאנד קיבל את הדברים כרמז, שעליו לתמוך בירחון ושלח לימ"ב סכום של 1000 ליבה, באמצעות הפרופ' בלקובסקי. לא ברור אם הסכום של 200 ליבה, ששלח לימ"ב, באמצעות העיריה בפלובדיב לאחר שיחרורו מהכלא הוא בכלל זה[36].

הפגישה בין אליקו קונסטנטינוב וימ"ב נתקיימה לאחר שיחרורו מהכלא בסופיה, פרופ' בלקובסקי לא נפגש בקשר לשיחרורו עם פרדינאנד — (שלא כפי שמציין בן-ז'ודה וכפי שניתן להסיק מן הפילטון של אליקו קונסטאנטינוב). ימ"ב הועבר מן הכלא בסופיה, בו הוכה קשות, ישר לכלא בפלובדיב ושוחרר על ידי העו"ד אשר רומאנו, שהשאיר פרטים על השיחרור ברשימת זכרונותיו, שמסר לד"ר מזאן. לפי זכרונותיו בא אליו יהודי הרוצה לראותו ואמר לו, כי בבית-הכלא "טאש קאפיה" נמצא יהודי הרוצה לראותו. הוא הלך לשם ומצא את ימ"ב בתא הכלא, כשהוא שוכב על מזרן קש, ראשו חבוש והוא לבוש-קרעים. לפי הקול הכיר את ימ"ב, שסיפר לו הקורות אותו בסופיה ,שם ניסו פעמים-מספר לאסרו ורק הודות להתערבותם של איוואן ואזוב ואליקו קונסטאנטינוב נמנע הדבר, אולם, לבסוף הוא נאסר. הוכה והועבר לפלובדיב. הפרקליט הצעיר אשר רומאנו, שהיו לו קשרים עם התובע המקומי, הצליח לשחרר את ימ"ב בערבותו ולזרוז את בירור משפטו, שממנו הוא יצא זכאי. רומאנו מציין, כי ימ"ב הועמד לדין באשמת עבירה על חוק העתונות והפירסומים. למעשה, האשמה באה לחפות על מאסר בלתי-חוקי מצד המשטרה[37].

על פעילותם של הנוטאבלים בפלובדיב למען מאסרו של ימ"ב קיימים כמה מסמכמים המובאים בספרו של ד"ר מזאן, ואלו הם:

מכתב מאת הקהילה היהודית בפלובדיב אל הרב הראשי באקיש:

18.10.1895. הואיל ועתון "כרמל", היוצא בפלובדיב, פירסם מאמר על המאורעות האחרונים בעירנו, במונחים בלתי נעימים עד מאד, ומאידך גיסא, בהתחשב באופייו של עתון זה, העשוי לגרום רעה גדולה ליהדות בולגריה, מבקשת קהילתנו לנקוט באמצעים לשם הפסקת הופעתו.

יהודה ארואֶטי

מברק מהרב הראשי באקיש אל מנהל המחוז בפלובדיב:

מברק 5101, 24.10.1895, דחוף

מנהל מחוז פלובדיב.

מזכירי ב. חיימוב יופיע לפניך בשמי ויבהיר לך עיניין בעל חשיבות רבה לאוכלוסיה היהודית. אבקשך לקבלו ולשמוע את אשר בפיו.

רב ראשי יצחק באקיש

לרב המחוזי, פלובדיב

הריני מציע לך להופיע, יחד עם מזכירי, לפני מנהל המחוז.

רב ראשי יצחק באקיש

מזכיר ב. חיימוב

המברקים נשלחו, לאחר שהגיעה לסופיה משלחת מטעם הנוטאבלים, שבראשם עמד נסים סידי, והיא פנתה לרב הראשי, יצחק בקאיש, בקשר לפעילותיו של ימ״ב, בדבר הצעדים שיש לנקוט לשם הפסקתה, ובעיקר לשם הפסקת הופעתו של ה״כרמל״. בישיבה הוחלט, כנראה, על נקיטת אמצעים. בקשר לכך, נשלח המזכיר של הרב הראשי, ב. חיימוב, אל מנהל מחוז פלובדיב. אולם, ההשתדלויות אצל מנהל המחוז לא הביאו לתוצאות שקיוו להן.

הדבר הסתבר במכתב, שנדפס בספרו של ד״ר מזאן והחתום באות ״י״. מה ניתן להסיק ממכתב זה? — שהשתדלותו של הרב באקיש לא הביאה שום תוצאות, שהנוטאבלים בפלובדיב אינם מרוצים והם לוחצים לפעולה חדשה. ב־3 או ב־15 לנובמבר 1895 נשלח שוב מכתב מפלובדיב אל הרב, שבו הודיעו לו, כי לא הושגו כל תוצאות, בקשר לימ״ב. יתר על כן, כשהופיע גליון חדש של ״כרמל״, הותקף בו בצורה גסה. החתום על המכתב. הותקף גם מר פרסקו, עורך השבועון היהודי ״איל טיאמפו״ (״הזמן״), שיצא באיסטנבול. כותב המכתב מציין שהוא נאבק על עינייני היהודים, עובדה שמזכיר־הרב, ב. חיימוב, יכול היה להיווכח בה ואיש אינו רוצה לסייע לו במאבקו זה. הוא הודיע, כי אין ברצונו להגן עוד על עינייני האומה ושהאחריות על כך תפול על האחרים. יש להניח, כי באות ״י״ — הסתתר סידי.

אולם נסים סידי לא ויתר על המאבק עם ימ״ב. עד סוף שהותו בפלובדיב עשה סידי נסיונות להזיק לו ולחבריו. מאסרו של ימ״ב בסופיה, המכות שהוכה במשטרה ורדיפתו גם על על ידי משטרת פלובדיב — כל אלה באות, כנראה, בעקבות מאמציו של סידי [38].

ידוע, שלאחר שיחרורו מבית־הכלא בפלובדיב וזיכויו בדין, נסע ימ״ב לסופיה. כנראה, הוא נפגש שם עם הסופר אליקו קונסטאנטינוב, שעל סמך סיפורו כתב את הפליטון ״גם עתה מכים, אתא״. ברור שימ״ב בא אל אליקו קונסטאנטינוב, בכדי להתלונן על התנהגותה של המשטרה הבולגרית, כיוון שראה בכך פגיעה בזכותו היסודית של האדם במדינה דמוקר־טית, בזכויות הפרט. אליקו קונסטאנטינוב, ניצל את סיפורו של ימ״ב כנושא לפליטון, שנכתב ב־18 בנובמבר 1895, במגמה להוקיע את דרכי הפעולה של השלטון שבראשו עמד סטאמבו־לוב — שלטון הנשען על המשטרה [39].

לדעת ד״ר ווינשל, מאסרו והפליטון של אליקו קונסטנטינוב הוציאו מוניטין לימ״ב, והוא קיבל מכתבים רבים, ביניהם גם מכתב מהסופר הבולגרי הגדול איוואן ואזוב. באחד המכתבים היה כתוב:

״לחוזה העתיד ובנו הסוער של ההווה, הריני שולח את ברכותי — אתה משורר, סופר ולוחם מהפכן, תמיד רעב ואף־על־פי־כן תמיד על המשמר כאביר, המגן על כבודו של עם עני ומדוכא, שאבד לו טעמה של שמחת־אנוש — הנה דברים אלה שמעתי עליך בדרך אקראי. . . [40].

אלאקו קונסטאנטינוב

מנין נבעו רגשי אהדה אלו כלפי ימ״ב? לדעת ווינשל, ראו בו הבולגרים מעין, ואסיל לבסקי — גיבורו הלאומי של עם הבולגרי, שעליו נפוצו אגדות. בו בזמן ראו בו היהודים, אנרכיסט גרידא [41].

ימ״ב הוזמן למשרד התרבות והחינוך וכאן הוצעה לו משרה צנועה במשכורת טובה. יתכן, שהשלטונות הבולגריים ראו בו לוחם נגד האויב המסורתי של העם הבולגרי — הקיסרות העותומאנית, קיסרות שקיימה עוד שלטונה בשטחים המאוכל־סים בולגרים. ימ״ב דחה את ההצעה, כיוון שהיה סבור, שמשרה כזו תכבול את ידיו והוא לא יוכל עוד לפעול למען רעיונותיו ומטרותיו. רצונו להקדיש את כל רוחו וזמנו לעמו — לעם היהודי. וכך הוא בחר שוב ללכת בדרך המחסור והרעב [42].

הגליון החמישי של ״כרמל״ הוצא בכספים שנסים בן־ז׳ודה חסך ממשכורתו הדלה. אולם, הוא פוטר מעבודתו ולא נותרו לו כל מקורות כספיים להמשך ההדפסה. זה היה גם הגליון האחרון של ה״כרמל״, שימ״ב ערך בפלובדיב, והוא הופיע בנסיבות קשות למדי. בשעת טיול בגבעת בונארג׳יק שבעיר, בלווית ידידו יעקב כלב, מעדה רגלו של ימ״ב, הוא נפל על האדמה המושלגת ושיבר את רגלו ושכב חולה זמן ממושך והכין את הגליון הבא במיטתו. את החומר מסר לבן־ז׳ודה וביקשהו לדאוג להופעת הירחון. על כך כתב בן־ז׳ודה עצמו בזכרונותיו:

"למר יוסף מארקו ברוך אירעה תאונה בנפלו בבונרג'יק והוא נפצע בכל גופו . . . לאחר שהחזרנוהו אל החיים . . . הוא נזכר לפתע בכתב־העת שלו "כרמל" . . . קרא אותי מיד אליו וביקשני לתת לו נייר ודיו. בסובלו קשות מפצעיו, ערך את הגליון ומסר לי את החומר בכדי שאעבירו לדפוס . . . הוא חיבר שיר, שבו עשה הקבלה בין חיי העם היהודי לנפילתו ויסוריו . . . הגליון החמישי של ה"כרמל" הופיע, אך הוא היה האחרון, כי לא נמצאו עוד אמצעים כספיים, לא בקופת המנהלה ולא בידי ה"גובה" שלו — כלומר, בידי. יוסף מארקו ברוך היה מרוצה, שזרע את הגרעין, והחליט לנסוע לארץ אחרת, שבה ימשיך את פעולתו [43].

ימ"ב נמצא בבולגריה, בשעת הופעת ספרו של הרצל "מדינת היהודים". על הרצל עצמו נודע לו הרבה עוד לפני כך. מתוך כתב־עת "ציון" שנשלח לו על־ידי זלוצ'יסטי. בהתחלה התלהב מאד מהרצל וחיפש עליו פרטים בעתונים, שהגיעו מרוסיה ל"ספריה הלאומית" הממשלתית בפלובדיב. בין השאר, מצא "ווסחוד", שבו הופיע מאמר על הרצל. מאמרים דומים והדים מצא גם בעתונים אחרים, שהגיעו מוינה ומברלין. הוא קרא את הדברים ורשם את הערותיו על גבי העתונים. כשהספרן העיר לו על כך, הרהר ימ"ב בליבו:

"אני אזמין את הרצל לבולגריה וכאן הוא יזכה להכרה מלאה. הקונגרס הציוני הראשון, שעליו חלם מועדון "קדימה", יתקיים בסופיה שלי. אני הפכתי את בולגריה למבצר־איתן של הציונות. כאן, על גבולה של תורכיה, ינתן לקונגרס אופי של הפגנה צבאית. הלא הרצל עצמו חושב, שיש לנו צורך בצבא ויש לנו קצינים כבר במידה מספקת. יהיה זה, איפוא, קונגרס הקצינים. מכאן ניתן ה"אולטימאטום" לאיסטנבול [44].

ברוך היה מאושר אותה שעה, הוא היה מלא חיים, כאילו ראה את התמוטטות הקיסרות העותומאנית וקום מדינת היהודים החדשה. אולם, הוא אינו מרוצה מרעיונו של הרצל, להיפגש עם השולטן באיסטנבול. לו נראה, שעל ידי פגישה זו יינתן לשולטן מעין "אות הצטיינות" בשם העם היהודי — והרי הוא שנא את השולטן שנאת־מות, לחם בו והיה מדמה בנפשו שהרצל עומד לימינו. בינתיים, קמה בסופיה התלהבות גדולה בעקבות הופעת הספר "מדינת היהודים". יהושע כלב וקארל הרבסט חשבו להוציא כתב־עת ציוני בבולגרית ובשפניולית. ימ"ב התלהב מן הרעיון, אך חש, שהוא אינו רצוי בכתב־עת זה. הסיבה לכך היתה — לדעתו ד"ר בירר, שראה בו אנרכיסט.. ד"ר בירר ניהל חליפת־מכתבים עם הרצל והוא ידע על ההבדל הגדול שיש בין רעיונותיו ודרכי הפעולה של הרצל ובין אלו של ימ"ב. כולם תמכו בעמדתו של הרצל וימ"ב חש עצמו נעזב. הוא, האיש שהניח את יסודות הציונות בבולגריה, אינו רצוי עוד, משום שרצה להקים מדינה יהודית בדרך של סכסוך מזוין עם הקיסרות העותומאנית. ואילו הרצל הנהו בעד משא־ומתן להשגת "צ'ארטר". ימ"ב הסתייג מהרצל. הוא התחיל לראות בו יריב [45].

ביוני 1896 היה הרצל בדרכו לאיסטנבול. הוא נתקבל בסופיה בהתלהבות. ימ"ב היה שרוי במבוכה גדולה, אימה נפלה עליו. כמה ימים לפני שהרצל היה צריך לעבור דרך בולגריה, עזב ימ"ב את תחומי הארץ ויצא למצרים. לא ברורה כוונתו של ימ"ב, אם רצה להימנע מפגישה עם הרצל, או שהיתה סיבה אחרת לעזיבתו את בולגריה. הוא שהה בבולגריה שנה ושלושה חדשים. בבואו הנה היה בודד, אך בשעה שעזבה, ליווהו ידידיו הקרובים ביותר בפלובדיב, וביניהם יעקב כלב ויוסף פארדו. יוסף פארדו אמר, בשעת הפרידה:

"אדוני העורך הראשי, מחר אתגייס לצבא; לפי שעה, לצבא הבולגרי. אך אל נא תתיאש. כשאשתחרר מן הצבא, אוסיף להוציא את "כרמל" גם בלעדיך. הוא ישא את השם "איל דיאה". הוא יוסיף וללחום את מלחמתך" [46].

אמנם, אם נאמרו הדברים על־ידי יוסף פארדו, בעת פרידתו מימ"ב, הרי הם מעידים, כי חבריו לדעה בפלובדיב נשארו נאמנים לרעיונותיו עד תום. ואולי היתה זאת הסיבה, שציוני פלובדיב לא אירגנו קבלת פנים להרצל בתחנת הרכבת של עירם, כפי שעשו זאת ציוני סופיה? תומכי ימ"ב בפלובדיב ידעו, שיש הבדלי הבנות בין שני בעלי־הרעיון על הקמת מדינה יהודית — במיוחד ידע זאת יעקב כלב, שימ"ב היה משוחח איתו יום־יום.

בזמן שהותו של ימ"ב בבולגריה, חפשה אותו אמו מליבאו (רוסיה). הדבר נודע ממכתב, שתוכנו הובא בספרו של ד"ר מיזאן:

בני יוסף נמצא בערך שנה בסופיה, ולא קיבלתי ממנו אף שורה אחת. אני אמו ובת 60 והריני מבקשך לרחם עלי ולהודיעני עליו. נתתי לו לסיים את חוק לימודיו, אם כי הייתי במצב חומרי קשה; וקיוויתי, כי לעת זקנה, אהנה מתמיכתו — אך לשוא. כפי שציינתי לעיל, אין לי זה שנה כל ידיעות ממנו, אך מברלין נודע לי, כי הוא היה לאחרונה חולה מאד. על כן אבקשך, אדוני רב החסד להודיעני מיד, אם הוא עודנו בחיים. כי ישמור האל, אם ח"ו איננו, יהיה צורך לומר עליו קדיש.

הרב שלנו, ד"ר קנטור (הסופר והעורך העברי הידוע. היה רב מטעם הממשלה בליבואו — (צבי הרכבי), סבור, עד כמה שהוא מכירך, כי לא תסרב ותודיעני את האמת. הוא היה עתונאי ולפיכך הינו מוכר לך בוודאי. הריני כותבת לך זאת לא בדיו אלא בדמעות. ובקשתי שטוחה לפניך, שתענה לי, אם הוא עודנו בחיים. אבקש, לסייע לו. אעשה הכל שבידי, כדי לשלם לך את ההוצאות.

זו בקשתה של אם זקנה וחולה.

חנה ברוך" [47]

לאחר יציאתו מבולגריה בא למצרים בראשית אוגוסט 1896. משם עבר ליוון ולקח חלק כמתנדב בסכסוך המזוין בין יוון לתורכיה — כמובן, לצידה של יוון. ביולי 1897 נמצא ימ"ב באיטליה ומכאן עבר לשווייץ, הוא נמצא בקשרי מכתבים עם הרצל, חזר לאיטליה, השתתף כמשקיף בקונגרס הציוני הראשון שהתכנס בסוף אוגוסט 1898, בבזל שבשווייץ. בסוף 1898 הוא ניהל תקופה מסויימת, מטעם הנהלת ההסתדרות הציונית העולמית את המשרד להסברה ותעמולה ציונית בבריסל. מכאן הוא עבר לזמן קצר ללונדון, חזר לשווייץ. בראשית שנת 1899 היה שוב באיטליה, נסע לקונגרס הציוני השלישי בבאזל, כאן ניסה, ללא הצלחה, להביא את השקפותיו הפוליטיות מעל במת הקונגרס, דבר שלא היו לרוחו של הרצל ולרוב צירי

הקונגרס. זאת היתה מכה קשה עבורו, נוסף לאכזבותיו בקשר לארוסתו מריה. הוא חזר לאיטליה וכאן ב־24 לאוגוסט 1899 ירה בעצמו ושם קץ לחייו...[48].

בתקופת חייו הקצרים ערך ימ"ב כמה עתונים, כתב מאמרים בעתונות שהופיעו באירופה, כתב פליטונים, פואימות, שירים. הוא ידע את השפות: צרפתית, איטלקית, עברית, גרמנית, ספרדית ועוד, ועדיין לא נמצא מוסד אשר יוציא לאור את יצירתו הספרותית והפובליציסטית, והוא נשכח ואין בדורנו אדם, המכיר את פעלו בשלמות. ביומנו של הרצל רשום:

> האנרכיסט יוסף מרקו ברוך המית עצמו ביריה בפלורנץ. איש מטורף זה היה השולח לי מכתבי־איום מן הקונגרס השני והשלישי. אני חששתי באמת, שינסה הפעם בבאזל להתנקש בחיי. אך איש לא הגן עלי. יוסף מרקו ברוך עמד, כשרצה בכך, לפני, מצדי או מאחורי. אם היה רוצה, היה יכול לדקור אותי בסכין. אך ניכר, ששלטתי עליו בכח מבט מרוכז, כי הוא דיבר איתי ביראה ובחביבות. מותו מרצון מוכיח, כי אל נכון ראיתי את הרצח בעיניו [49].

באותו זמן נתפרסמה בעתון הציוני "די וולט" מודעת אבל שנכתבה מן הסתם ע"י זלוצ'יסטי:

> ב־24 לאוגוסט (1899) מת בפלורנץ אחד מלוחמינו ומתעמלנינו המוכשרים והמפורסמים ביותר — יוסף מארקו ברוך. המנוח היה יליד קושטא. קיבל את השכלתו התיכונית בפאריס, המשיך בברן, עם עסק בהצלחה בלימודי הפילוסופיה והספרות. בהיותו חדור רגש לאומי חזק, התחיל כאן, בהיותו סטודנט, בעבודתו התעמולות למען הציונות, שלה הקדיש את כל חייו. שנת 1894 עוברת עליו באלג'יר, כאן הוא פיתח פעילות ציונית וגם ניהל מלחמה באנטישמיות. הוא ערך פה את העתון "לה ז'וסי", בגלל יחסם העוין של היהודים המתבוללים אינו יכול היה להת־קיים, אך תודות לכשרונו לתעמולה, כוח הגיונו החרוץ ובטחונו היה המתמיד, הוא רכש חוג של ידידים, שסיפקו לו את האמצעים להשמכת הבטאון. אבל המועצה הדתית היהודית המשיכה לרדוף אותו והלשינה עליו בפני המשטרה וכתוצאה מזה גורש מן הארץ, בעזרת השלטונות הצרפתיים. מאלג'יר עבר יוסף מארקו ברוך לוינה שבה פעל באגודת הסטודנטים היהודים, והדבר עזר בהרבה להפצת הציונות. מוינה הוא נסע לבולגריה ומאמצי הטפתו מוצאים שם קרקע פורה ביותר. הוא מוציא שם את העתון "כרמל" בלשון הצרפתית. תודות לפעילותו, קמו בבולגריה הרבה אגודות ציוניות. גם כאן התנגש הוא עם חוגי ה"אליאנס" וכן עם העתון "איל טיימפו", שהופיע בקושטא. על זכותו לנהל תעמולה ציונית לפי הבנתו והשקפתו. מחוסר אמצעים חמריים, נאלץ להפסיק עד מהרה גם את הוצאת הירחון הזה.
>
> מבולגריה עבר הוא למצרים ושם אירגן אגודות ציוניות בפורט־סעיד, בקהיר ובאלכסנדריה, לאחרונה הואעשה זמן־מה בקורפו. שם פיתח במרץ עבודה ציונית נועזת. אחר כך הוא שם פניו לאיטליה, כדי לעבוד גם שם למען היונות. בהשפעת עבודתו, נוסדו באיטליה אגודות ציוניות מרובות, שהיו מיוצגות בקונגרס הציוני השני. בשנת 1897 כתב חוברת בצרפתית "היהודי באי־השדים", בה הוא משווה, מתוך הכרה פילוסופית עמוקה שבו, את גורלו של העם היהודי לגורלו של היהודי באי־השדים. באותה שנה הוא עבד גם בג'נבה למען הציונות. בקונגרס השני, בו הופיע בצידם של יהודי איטליה, נזדמן לו פעם להפגיע במועצה הפרלמנטרית (של הקונגרס השני) דוגמא לכוחו וכשרונו בתעמולה, אחרי הקונגרס הוא המשיך בעבודתו הציונית בהולנאד ובבלגיה.
>
> חייו הסוערים המלאים מחסור ושאיפות סואנות, השפיעו לרעה על מצב בריאותו. בקונגרס השלישי היה כבר אדם רצוץ לגמרי. אחר הקונגרס הוא נסע לפלורנץ, לארושתו. באורח בלתי צפוי היא ניתקה את קשריה איתו. הוא לא יכול להבליג על צערו. שבור וחולה הוא ירה בעצמו, מתוך יאוש וברגע של טירוף־נפשי, באחד מרחובות פלורנץ" [50].

ווינשל הוסיף:

> "הרבה נאמר בנקרולוג זה, אך יותר מזה לא נאמר בו. מסגרת נאה, אך התמונה חסרה. אין כאן אף שמץ דבר מברוך החייל — שכה סיכן את שלום הבית הציוני. הספד זה נכתב בידי ידיד, עד־ראיה, שומר ארכיונו וסודותיו. אחרים נהגו בו בפחות הגינות" [51].

כך בא הקץ על חייו של לוחם, פובליציסטן, עתונאי, משורר, סופר, ציוני נלהב. כך סיים את חייו ימ"ב, שקברו נמצא עדיין על אדמת־נכר, עזוב ונשכח. איש לא חשב עדיין על העברת עצמותיו של לוחם זה — אשר חלם על גדודים יהודים ומדינה יהודית — לאדמת־ישראל, אותה ביקש להשיב לעמו.

לגבי יהדות בולגריה, ימ"ב הוא האיש, שהניח את היסודות לתנועה הציונית בארץ זו. הוא האיש, אשר הפיץ את רעיון הציונות המדינית בקרב היהודים הבולגרים, כמה שנים לפני הרצל. דבר זה ציין גם מנהיג התנועה הציונית בבולגריה, ד"ר יהושע כלב, באחד הגליונות של הביטאון "אֶבריישקי גלאס" (1896), וברוך הביא דבריו במכתב לזלוצ'יסטי.

ימ"ב פעל באותה תקופה שקמו אירגנים ציוניים מקבילים ל"כרמל"; בפלובדיב נוסד אירגון בשם "ציון" ובראשו עמדו מארקו רומאנו, אשר רומאנו, פריסיאדו רומאנו, יעקב כלב, אהרן עמר ועוד. ממנו נוסדה ההסתדרות הציונית בפלובדיב, שנשאה את השם "יוסף מארקו ברוך" והיא התקיימה עד ראשית 1949. בסופיה הוקם, במקביל ל"כרמל 2", האירגון הציוני "לבנון" שלאחר ייסודו, ביוני 1895, התמזג עם "כרמל". שני האירגונים היו מבשריו של האירגון הציוני "ציון", שקם לאחר שנתיים בסופיה והכריז על עצמו כעל אגודה ציונית מרכזית [52]. ואשר לפאזארג'ק, יש להניח, כי לאחר שימ"ב, עזב את בולגריה, הוסיף "כרמל 3" להתקיים ושינה את שמו ל"בני ציון", ואחר־כך ל"ד"ר מואיס (משה) נחימזון", על שמו של האיש, שהיה במשך שנים רבות נשיא האירגון "בני ציון".

על האירגונים נכתב הרבה בעתונות היהודית וכן בזכרונו־תיהם של המנהיגים הציונים שבתקופה ההיא. ד"ר יהושע כלב כתב במפורש בשבועון "השופר", (שנה א', 1902, עמ' 287), בועידה הציונית הרביעית בבולגריה, שנתקיימה ב־1905, הדגיש ד"ר רימאלובסקי כי כאשר נוסדה ההסתדרות הציונית בבולגריה ב־1898, היו קיימים כבר שלושה או ארבעה אירגונים ציוניים [53] ואין ספק שהתכוון לאירגונים הציוניים, אשר הוקמו על ידי ימ"ב.

* * *

ב־1 ליולי 1895, נוסד ברוסא האירגונן הציוני "אהבת ציון". לא ידוע, אם היתה זאת יוזמתם של ציוני רוסא, בהשפעת תנועת "חובבי ציון" מרוסיה, או בהשפעת האירגונים, שנוסדו על־ידי יב"מ. בראש האירגון עמד חיים בן יעקב בנבנישתי, והיה לו אופי התיישבותי — להקים בארץ־ישראל מושבות עבור יהודי רוסא, בדומה ל"אגודה לישוב ארץ־ישראל", שהיתה קיימת בפלובדיב, בסופיה, בפאזארג'יק ובערים אחרות בבולגריה. האירגון שינה את שמו ב־1896 ל"אגריקולטורה ציון", ובראשו עמדו קאקום חסון, ניסים דניאל, אהרן בן אסטרוק גרון וד"ר אשר ואחרים [54].

בסוף 1896 פירסם ד"ר הרצל את הספר "מדינת היהודים" וקרא להמונים היהודים באירופה להקים אירגונים ציוניים ולהתכונן לקונגרס הציוני הראשון שהוא תיכנן. קריאתו של הרצל מצאה הד חזק בבולגריה והאירגונים שיסד ימ"ב העמידו עצמם לרשותו של אבי התנועה הציונית העולמית. ימ"ב לא היה בבולגריה במחצית השניה של 1896, אולם הוכנה על ידו הקרקע לפעילות ציונית ולהרצל קמו חסידים רבים בארץ זו.

מנהיגיה הראשונים של התנועה הציונית בבולגריה, קיימו מיד לאחר הופעת "מדינת היהודים" מגע עם הרצל עצמו, והנה מתוך "יומנו של הרצל":

10 למרץ 1896.

מכתב נלהב מאת ד"ר בירר בסופיה. הרב הראשי [הכוונה לרב הראשי ב. באקיש] רואה בי את המשיח. בחג הפסח ינאם על חיבורי, בקהל רב בבולגרית ובשפניולית.

17 במרץ 1896

המסודרים ביותר, לפי שעה הם הציונים מסופיה. היום קיבלתי נוסח החלטה שאושרה בבית הכנסת, בניהולו של הרב הראשי. שם מאות חתימות. דברים נלהבים.

26למרץ 1896.

אגודת 'ציון' בסופיה שולחת החלטה נלהבת, שבה אני מוכרז למנהיג [55].

לאחר שלושה חדשים, ב־17 ליוני 1896, היה הרצל בדרכו לאיסטנבול, כדי להיפגש עם השולטן התורכי. בתחנת הגבול קבלו פניו שני נציגים של ההסתדרות הציונית בסופיה.

בתחנת הרכבת של סופיה נתרכזו כמעט כל יהודי העיר, ביניהם כל אנשי הציבור ומנהיגי התנועה הציונית בסופיה, ובראשם: פרופ' צבי בלקובסקי, פרופ' בירר, קארל הרבסט ואחרים. לתחנת הרכבת באו אנשים, נשים וטף, יהודים ספרדים ואשכנזים. כולם חשו שמחה ורטט פנימי, עיני כל היו מופנות אל דמותו המלכותית של הרצל. הפגישה עוררה התרגשות, הרכבת לא יצאה בזמן, כדי לאפשר ליהודי סופיה להאריך את קבלת הפנים להרצל. הבולגרים שאלו: "מי היא אישיות זו?" והיו שאמרו: "זה בודאי המלך היהודי לעתיד לבוא". הרצל כתב בקשר לכך ביומנו:

17 ביוני 1896.

בסופיה חיכה לי מחזה מזעזע. לפני פסי־הרכבת, ששם עמדה רכבתנו, ניצב המון אדם — שבאו בגיני. אני שכחתי לגמרי, שאני בעצמי גרמתי לכך.

היו פה אנשים, נשים, ילדים, ספרדים ואשכנזים, נערים וישישים בעלי זקנים לבנים. בראש עמד ד"ר ראובן בירר. נער אחד מסר לי זר שושנים. בירר נאם בגרמנית, ואחריו קרא כלב "אדריסה" בצרפתית ולבסוף נשק את ידי, למרות סירובי. בנאומים אלו וכן כאלו שבאו אחר־כך, העריצו את שמי בתור מנהיג, בתור לב ישראל וכדומה, במליצות מוגזמות. אדמה, כי עמדתי תוהה ומתפלא והנוסעים של רכבת "אוריינט־אכספרס הביטו בהשתאות על המחזה המוזר.

עמדתי עוד זמן מצער על מדרגות התא והשקפתי על הנאספים. הטיפוסים השונים ביותר. ישיש אחד עם מצנפת שעירה דמה לזקני שמעון הרצל.

לבסוף נשקתי לבירר. כולם נדחקו אלי, כדי להושיט לי את ידם. הם קראו: "לשנה הבאה בירושלים". הרכבת זזה. ניפנוף כובעים, רגשנות. בעצמי הייתי נרגש כולי, ביחוד מסיפורו של איש אחד מרומניה, שסח לי את צרתו: לאחר שעבד בצבא, נאלץ לצאת את הארץ, באשר לא נתנו לו זכות אזרח [56].

בשוב הרצל מאיסטנבול, הוא עבר שוב את בולגריה, בדרכו לוינה. בתחנת הרכבת של סופיה קיבלו שוב את פניו העסקנים הציוניים ובקשוהו לבקר בסופיה. הרצל הסכים וכאן קיים, לראשונה, מגע עם ההמונים היהודים בגולה. כאן הוא נשא גם את נאומו הראשון בפומבי. לביקורו בסופיה היתה נודעת חשיבות רבה. והוא כתב עליו ביומנו:

30 ביוני 1896.

בתחנת הרכבת בסופיה חיכו לי שני חברים מאגודת 'ציון', לאחר שהודיעו להם בטלפון מפיליפופולי, שאני עובר דרך סופיה. התעוררות בעיר. בכל מקום עפו כובעים ומגבעות למעלה. הייתי מוכרח לבקש, שלא ילווני בדרכי. נאומי־ברכה באגודת 'ציון'. נאלצתי ללכת לבית־הכנסת, ששם חכו לי מאות אנשים. הזהרתי מפני הפגנות, יעצתי לשמור על השקט. כדי שלא יתעוררו יצרי הגויים כנגד היהודים.

דברתי בגרמנית ובצרפתית, ודברי תורגמו לבולגרית ולשפניולית. עמדתי על הבימה ליד ארון־הקודש. כאשר לא ידעתי איך לפנות אל הקהל, מבלי להסב את גבי אל ארון־הקודש, אמר אחד: 'אתה רשאי להסב את גבך. עבודה קדושה עליך'.

רבים רצו לנשק את ידי.

בערב סעדתי עם המיניסטר נצ'ביץ'. הזכרתי את קובלנת היהודים, שרוצים להפקיע מהם את אדמת בית־הכנסת. חמש מאות שנה עמד בית־הכנסת על האדמה הזאת.

הבולגרים המשוחררים הם פחות סבלנים מן התורכים. נצ'ביץ' הבטיח לסדר את העניין בצורה רצויה." [57]

על ביקורו של הרצל בסופיה כתבו אנשים, שהשתתפו בעצמם במאורע. מתוך זכרונותיהם נראה, כי בקבלת־הפנים להרצל, בהיותו בדרך לאיסטנבול, השתתפו 2000 איש, שעברו בסך ברחוב "ויטושה" בדרך לתחנת הרכבת. אכן, הדו־שבועון "איל אמיגו דיל פואיבלו" לא הזכיר דבר על ביקור זה בגליונות, שהופיעו באותו זמן. נראה, שעורכו הוסיף לנהוג בשיטתו — שיטת התנגדות לתנועה הציונית, כשם שנהג בזמנו בהיות ימ"ב בבולגריה, כדי לא להתגרות ב"נוטאבלים", שתמכו בו [59].

ביקור הרצל בסופיה נתן דחיפה חדשה להתפתחות התנועה הציונית בבולגריה. בראש האירגון "ציון" בסופיה, שבא

במקומו "כרמל 2", עמדו: קארל הרצסט, ישוע כלב וד"ר בירר. נשלחו חוזרים על־ידי האירגון "ציון" בסופיה לאירגון "ציון" ברוסֶא בחתימתו של דון איביו, מתוך אחד החוזרים מתברר, שאירגון "ציון" בסופיה הכריז על עצמו כעל אירגון מרכזי. אחת הפעולות הראשונות שלו היתה תירגום ספרו של ד"ר הרצל "מדינת היהודים" לבולגרית. התירגום הינו גם **ה ת י ר ג ו ם ה ר א ש ו ן** של אותו הספר מן המקור הגרמני. הוא הופץ בין ההמונים היהודיים וסייע להתפתחותה של התנועה הציונית בבולגריה.

בדומה לימ"ב, סברו גם מנהיגי הציונים בסופיה, כי מן ההכרח הוא להוציא בטאון ציוני בבולגרית — השפה המדוברת של הדור היהודי הצעיר, ובשפניולית — שבה דיברו וכתבו רובם של יהודי בולגריה. שאיפה זו התגשמה, וב־12 ליולי 1896 הופיע הגליון הראשון של "אֶבריייסקי גלאס" בבולגרית, ובמקביל לו "לה בוז דה ישראל" ("קול ישראל") בשפניולית [60].

עורכי הבטאון החדש היו: קארל הרבסט וישוע כלב. הוא הופיע שישה חדשים בלבד. נגרמו לו קשיים למכביר. אמנם הוא לא התקיף את ה"נוטאבלים", אך עסק בהסברה אמיצה למען הציונות — דבר שלא היה לפי רוחם, והם עשו כל אשר יכלו, כדי להפסיק את הופעתו. אין בידינו הגליונות שהופיעו ולא נוכל להעריך את תוכנו. אולם, מתוך דברים שנכתבו עליו "באיל אמיגו דיל פואיבלו" אפשר להסיק על המאבק הקשה שהיה נטוש בין עורכי "אֶבריייסקי גלאס" ו"לה בוז דה ישראל" מזה ומתנגדי הציונות בבולגריה — שנתמכו על־ידי חבריהם באיסטנבול, מזה.

"איל אמיגו דיל פואיבלו" הודיע (בגליון 2, שנה ט', 21 לאוגוסט 1896), בקשר להופעת הגליון הראשון של "לה בוז דה ישראל", כי כתבי־העת היהודים בתורכיה "איל טיימפו" ("הזמן"), "לה אֶפוֹקה" ("התקופה") ו־"לה בואינה איספרנסה" ("התקווה הטובה") התיחסו אליו בשלילה ופתחו במאבק עז נגד הרעיונות שהפיץ. עורכו של "איל אמיגו דיל פואיבלו" ציין, שהוא בעצמו דוגל בהשקפות ציוניות, אם כי לא באותה הצורה, כפי שאחרים מבינים את הציונות, והוא הציע את עמודי עתונו להבעת דעות על בעיה זו. באותו גליון כתב אחד, שמואל יוליארי מן העיר קארינובאט, בשלילה על רעיונותיו של הרצל וחסידיו, כי הציונות, כפי שהם מבינים אותה, אינה לתועלתו של עם ישראל ועל כן צריכים יהודי בולגריה להתיחס בשלילה הן אל "לה בוז דה ישראל" והן אל עורכיו. לדעתו, על יהודי בולגריה להתרכז רק ביסוד קהילות יהודיות, מאורגנות היטב ובחדירה למשק הארץ, כדי להבטיח עתיד לילדיהם ולהיות שומרים נאמנים של המדינה הבולגרית הצעירה. על עורכי "לה בוז דה ישראל" כתב שמואל יולזארי, כי הם צעירים מדי, מכדי שיוכלו ליטול על עצמם שליחות כה קשה ולהיאבק על עניין רציני כזה, שפתרונו אינו בסמכותם, או בסמכותו של הרצל — ובפעולתם הם רק מעמידים את היהודים במצב קשה. הוא הוסיף ואמר, כי "לה בוז דה ישראל" השפיע לרעה על מצב יהודי תורכיה והשלטונות התורכיים מתיחסים עכשיו אליהם, בחשד. השולטן הורה, שלא להתיר את כניסתם של מהגרים חדשים לארץ־ישראל וכי "לה בוז דה ישראל" נערך בידי אנשים בלתי אחראיים, ועלול להביא בסופו של דבר לסכסוך בין המדינה התורכית והבולגרית.

בגליון 4, שנה ט' של "איל אמיגו דיל פואיבלו" (מיום 6 לספטמבר 1896), התפרסם מאמרו של אהרן אסטרוג גרון מרא־זגראד, האומר כי הציונות, שלה מטיף "לה בוז דה ישראל", תביא לידי אנטישמיות חריפה בבולגריה. אין הוא מאמין, שהי־הודים חושבים לעזוב את בולגרה ולצאת לארץ־ישראל. הוא גם הרחיק לכת ודרש מן המתיישבים בהרטוב לעזוב את אדמותיהם בארץ־ישראל ולחזור לבולגריה. לדעתו, רעיון הציונות הינו רעיון טוב, אך ספק, אם ניתן להגשימו. לפיכך, מוטב לאסוף כסף למטרות תרבותיות־לאומיות במקום — ותו לא. הציונות הינה בעייה מסובכת ואין להאמין בה, למרות האהבה הגדולה שכל יהודי רוחש לירושלים. לדעתו, אין אהבתם צריכה לסגור את עיני היהודים. לכן הוא יעץ לציונים להתמסר לעבודת תרבות שקטה, להקמת מועדונים וספריות, לטיפול בילדים ולבעיות בקהילות.

אפשר להניח שהמלחמה נגד כתבי־העת אֶבריייסקי גלאס" ו"לה בוז דה ישראל" היתה דראמאטית למדי. אולם העורכים יהושע כלב וקארל הרבסט לא נסוגו. בגל' 5, שנה ט', של איל "אמיגו די איל פואיבלו", מיום 13 לספטמבר 1896, נדפסה הודעת המערכת בנוסח הבא:

"לאחר, ש"לה בואינה אספירנסה" מאיזמיר פנה בבקשה לבבית אל עורכי "לה בוז דה ישראל" להפסיק את הופעת העתון, מכיוון שהם מזיקים לענין היהודי, נמסר לנו, לפי הידיעות שפורסמו ב"איל טיימפו" באיסטנבול, כי הנוטאבלים בסופיה גמרו אומר, לפנות אל הממשלה הבולגרית בבקשה להפסיק את הופעת העתון."

ב"איל אמיגו דיל פואיבלו" (גל' 7, מיום 27 לספטמבר 1896) פורסמה כתבה חדשה ובה נאמר:

"נמסר לנו, שב־22 לספטמבר 1896 נערך במשרדו של הרב הראשי בסופיה, דיון, בהשתתפות חברי הנהלת הקהילה היהודית בסופיה, בשאלת העתון "לה בוז דה ישראל" ועל הנזק שהוא מביא לעם היהודי. סיבת הדיון היה ביקורו של יושב־ראש הקהילה היהודית בסופיה, אברהם דויצ'ון לוי, באדירנה (אדריאנופולי), שם הסבירו לו, שעתונו גורם נזק. דיונים דומים נתקיימו גם בהנלת הקהילה היהודית בפלובדיב ולפיכך הוחלט לפרסם את ההודעה הבאה:

לכבוד עורך עתון [בולגרי] "מיר" בסופיה.

הנהלת בתי־הכנסת בסופיה מבקשת לפרסם את השורות הבאות: זה זמן מופיע בעירנו שבועון בשם "לה בוז דה ישראל", המתיימר לייצג את דעת הקהל של היהדות. הנהלת בתי־הכנסת בסופיה מודיעה לכן, כי לאוכלוסיה היהודית אין קשר כל שהוא זה, המביע את רעיונותיהם של עורכיו בלבד.

חתום: יושב־ראש: אברהם ב. דוד.

כנראה, גם הפניות אל השלטונות הבולגריים בדבר "לה בוז דה ישראל", לא נשאו פרי. נהפוך הוא — השפעת העתון גדלה. גדלה גם השפעת הציונות על ההמונים היהודים בבולגריה. זה היה המצב, כאשר מאבקם של מתנגדי הציונות הגיע לשיא וכשנתפרסם החרם שהטיל הרב הראשי ליהודי תורכיה, רבי משה הלוי, על העתון ועורכיו. הנוסח המלא של החרם נתפרסם ב"איל אמיגו דיל פואיבלו" (גל' 8, שנה ט', מיום 4 לאוקטובר 1896):

כ"ט בתשרי 5657

לכבוד הקהילה היהודית בסופיה.

זה זמן מופיע בסופיה שבועון בשפניולית ובשפה הבולגרית בשם

"לה בוז דה ישראל". העתון מעלה שאלה מסוכנת ודוגל בעק־רונות הנוגדים את הזכויות והחובות של האזרחים, ובמיוחד מזיק הדבר לעיניהם של 350,000 יהודים בקיסרות העותומאנית, הנהנים משוויון־זכויות וממלאים באופן חפשי את צווי דתם, בגלל סובלנותו של השולטן שלנו, עבדול חאמיד וממשלתו הנאורה. סבורני, שהרעיונות המובעים בשבועון זה, נוגדים את רוחה של דתנו הקדושה, המצווה עלינו לאהוב בכנות את הארץ שבה אנו חיים, ולהיות נאמנים לה ולשליטה ולממשלתה. דעתנו היא, שרעיונותיו של שבועון זה, יש בהם כדי להביא רעה על מאות אלפים מבין אחינו. אנו רואים לכן כחובה לנו, למחות נמרצות בשם דתנו הקדושה, בשם היהדות כולה, נגד הרעיונות של השבועון ולהכריז על מנהליו, אם לא יחזרו בתשובה מיד, כעל מנודים. כי הם פועלים נגד עקרונות תורתנו הקדושה ומביאים סכנת פורענות על היהדות. חובה על כל בני ישראל בעולם — אחים לדם ולדת — לתת יד למניעת כל דבר, שיש בו, כדי לחלל את התורה או לפגוע באומה, ולדחות כל דבר העשוי להביא רעה. בני עמנו מתבקשים להפעיל את מלוא השפעתם ולעשות כל אשר בידם, כדי להביא ללא דיחוי להפסקת הופעתו של שבועון מזיק זה.

התוצאות, שיביא שבועון זה, עשויות להיות הרי־אסון ואנו מבקשים לנקוט נגדו בכל האמצעים ובמהרה, ובראש וראשונה, שום יהודי אינו צריך להיות מנוי על השבועון, כיוון שיש בכך משום עידוד מוסרי ותמיכה חומרית.

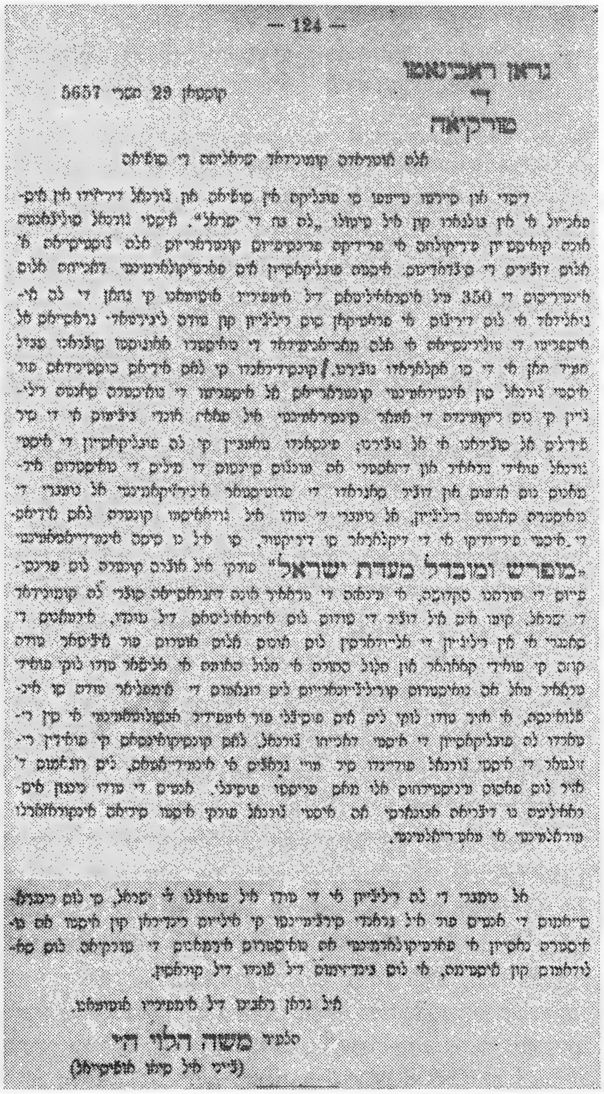
בשם הדת ובשם כל עם ישראל, אנו מודים מראש על השדות הרב שייעשה בזאת לאומתנו לאחינו מתורכיה, הריני מברך את כולם מקרב לב.

רב ראשי של הקיסרות התורכית, משה הלוי."

הדים מ"כתב־חרם" זה מצאנו ב"איל אמיגו דיל פואיבלו" (גל' 9, שנה ט', מיום 11 לאוקטובר 1896), ששם נמסר, כי ב־בית הכנסת של פלובדיב דרש הרב עזרא בן־ארויה על הנזק שנגרם ליהודי תורכיה, ובהסתמכו על "כתב־החרום" של הרב הראשי ליהודי תורכיה, הזהיר הוא את כל המתפללים, שלא לקנות ולא להיות מנויים על אותו כתב־עת, מכיוון שהוא נוגד את עניני הדת היהודית. כנראה, נשאו דרשות דומות גם בהרבה בתי־כנסת אחרים בבולגריה, ויתכן, שקיבלו הוראה לכך מן הרבנות הראשית בסופיה.

בקשר ל"לה בוז דה ישראל" והציונות בכלל, נתפרסם ב"איל אמיגו דיל פואיבלו" (גל' 11, שנה ט', מ־23 לאוקטובר 1896), מאמר של אברהם ב. שבת מחאסקובו, שנשא אופי פייסני יותר. במאמרו נאמר:

השם ציונות מטיל כיום פחד על חלק מאחינו, הרואים בציונות פורענויות גדולה. רעיון הציונות הינו רעיון חיובי, שיביא תועלת רבה לעם היהודי. אולם, הדוגלים ברעיון זה הינם אנשים בלתי זהירים, פזיזים במעשיהם. אין זה כלל מן החכמה, לעורר בנפש הנוער בבת־אחת שאיפות לאומיות ואשליות ריקות, שאין להן ולא כלום עם הבעיות האקטואליות בבולגריה, המבקשות את פתרונן. ציונים נלהבים אלה, מביאים בלי משים לידיעת העמים האחרים, כי נאספים סכומים גדולים לרכישת ארץ־הקודש וכי בארצות שבהן חיים עתה יהודים, הם מצויים באורח ארעי. לא הגיע עדיין הזמן להעלות בעיות כאלה, המעוררות צחוק אצל העמים שבתוכם אנו חיים. הנוער היהודי אינו מוכן עדיין ליטול על עצמו עול כבד כזה. בראש וראשונה על צעירינו ללמוד הרבה, לרכוש תרבות. אין לשנוא את הציונות, משום שהיא ביטוי נאמן לאהבה לציון ולעם.

— 124 —

גראן ראבינאטו די טורקיאה

קוסטאן 29 תשרי 5657

"מופרש ומובדל מעדת ישראל"

משה הלוי

מחבר המאמר הציע לשונאי הציונות להיות זהירים יותר, ולייעץ לציונים לא להקים רעש ולנהוג בשקט, כי הרעש מביא נזק ואינו מביא שום תועלת. ואם נהגו כך, אז הציונים יחכימו וישנו את התנהגותם. לדעתו, צעירי הציונים אינם הולכים בדרך הנכונה ואיש לא הראה להם את הדרך הנכונה שבה ילכו. ולכן אין הם נושאים באחריות על אשר קרה. הציונות תתגשם בעזרת השם. הודות לציונות התעורר ומתקיים הרגש הלאומי בעם ובנוער. ציון היא אשר מעניקה כוח לעם היהודי להילחם ולהתקיים.

כנראה, לא הבהיל החרם של הרב הראשי ליהודי תורכיה את עורכי "לה בוז דה ישראל". אולם, אפשר להניח, כי הופעתו נאסרה, מכיוון שבסוף 1896 הוא חדל להופיע. הופסקה הופעת

העתון, לפי דרישת השולטן התורכי, שהועברה לממשלה הבולגרית על־ידי שליח מיוחד, שבא לסופיה, והוא היהודי יוסף נבון־ביי. על בואו מתורכיה, כותב גם חזקיה לוי בזכרו־נותיו.

לפי ד״ר וינשל בספרו, נתמלא השולטן חימה בגלל הפגיעות האישיות שעתונו של כלב, ידידו של ימ״ב, הממשיך את פעולתו בבולגריה, פגע בו. השולטן לא נמנע אפילו להזמין אליו את הרב הראשי לתורכיה ר׳ משה הלוי. השולטן דיבר בחירופים וגידופים ורקע ברגליו. יוסף נבון־ביי, שהווזיר הגדול ייפה את כוחו כשליח רשמי, היה מעשהו הראשון בבואו לבולגריה — התערבות תקיפה לטובת שני יהודים שהאשימום בעלילת־דם. הוא קיבל מכתבי תודה — וגם מאת כלב התמים, ביניהם תבע והשיג פיצוי — סגירת שבועונו [61].

בקיומו הקצר, של ״לה בוז דה ישראל״ — אֶבריִיסקי גלאס״ תרם רבות להחדרת הרעיון הציוני בקרב ההמונים היהודים. בהשפעתו גדלו ב־1897 האירגונים הציוניים בבולגריה. קמו גם אירגוני־ההתעמלות הציוניים הראשונים: בפלובדיב — ״שמשון״, שבראשו עמד דוד ניסים כלב, לאחר זמן נקרא בשם ״מכבי״; בפאזארג׳יק — ״גדעון״, שגם הוא שינה שמו ל״מכבי״.

בראשית 1897 נתקבלה בסופיה הזמנתו של ד״ר הרצל לקונגרס הציוני הראשון, אשר עוררה התרגשות ופעילות רבה בקרב הציונים בבולגריה, ובמיוחד בין מנהיגי ההסתדרות הציונית בסופיה. ב־5 לאפריל 1897, נתכנסה בבית־הכנסת של האשכנזים בסופיה, אסיפה פומבית גדולה מטעם האירגון הציוני המרכזי ״ציון״. על פרטי האסיפה נמסר ב״איל אמיגו דיל פואיבלו״. (גל׳ 34, שנה ט׳, מיום 9 לאפריל 1897): בית־הכנסת היה מלא קהל — כ־600 איש — מכל החוגים, בעיקר אשכנזים. פתח את האסיפה פרופ׳ צבי בלקובסקי, שהודיע על הקונגרס הציוני העולמי הראשון, העומד להיפתח בקרוב. רשות הדיבור ניתנה לקארל הרבסט, שבנאומו הנרגש, הצליח להלהיב את הנוכחים. הוא הסביר מה תפקידו של עם ישראל בין העמים, מצבם של היהודים בגולה ומטרותיה העיקריות של התנועה הציונית. האסיפה קיבלה את הנאומים באהדה והבנה מלאה, והחליטה פה אחד, לשגר מברק־תודה לד״ר הרצל על מאמציו ופעולותיו.

באותו גליון ב״איל אמיגו דיל פואיבלו״ התפרסם גם מכתבו של הרצל אל האירגון הציוני בסופיה ״ציון״, בעניין הקונגרס הציוני.

בגליון של ״איל אמיגו דיל פואיבלו״ (גל׳ 35, שנה ט׳, מיום 20 לאפריל 1897), נתפרסמה כתבה על ההצלחה הרבה שבה הוכתרה אסיפה דומה מטעם האירגון הציוני בפלובדיב.

האירגון הציוני בסופיה ״ציון״ פירסם כרוז בצורת חוברת, בשם ״קול קורא אל היהדות ואל בניה הנאמנים.״

הכרוז נדפס בבולגרית, גרמנית, צרפתית, שפניולית ועב־רית. הכוונה היתה, שייקראו בו כל היהודים בבולגריה. בחו־ברת היו 16 עמודים. הופיעה בתאריך ״מאי 1897״, ויש להניח, שהיא נכתבה ביד קארל הרבסט ויהושע כלב.

החוברת הזאת הזכירה ליהדות בולגריה את עברה ואת הרדיפות שבהן היתה נתונה, וכן את תביעת זכותו של העם היהודי. והנה כמה דברים מתוך החוברת:

כלום אין אנו חייבים להרים את קולנו ולדרוש, שהשאלה היהודית תעלה על השולחן העגול של הדיפלומטים ותמצא שם את פת־רונה? כלום אין לנו הזכות הקדושה להכריז — כמו שעושים זאת העמים האחרים — כי להבראת מצבנו הבלתי־נורמאלי נגיע רק על־ידי שיבה לארץ־מולדתנו היקרה? אל לנו לחסוך אמצעים לשם השגת זכותנו . . . אחים, מלאו חובותיכם! בואו לקונגרס! הבה נראה לעולם כולו כי קיימת אסיפה לאומית יהודית! אחים, קומו ומלאו את חובותיכם!

הכרוז הופץ, כאמור בין כל יהודי בולגריה ומיד החלה תכונה רבה בקרב יהדות זו. ב״איל אמיגו דיל פואיבלו״ נמצאת רשימת אירגונים ציוניים חדשים, שנוסדו בסופיה, פלובדיב, רוסא, פלוונא, ימבול, נובה־זאגורה, קיוסטנדיל, דופניצה, פאזארג׳יק. ברשימה נזכרו רק ערים אלו. אך קרוב לוודאי שבמחצית הראשונה של 1897, היו קיימים כבר בבולגריה אירגונים ציוניים גם בערים אחרות, שחיו בהן קהילות יהודיות.

פרופ׳ צבי בלקובסקי
סופיה 1894

הקונגרס הציוני הראשון נתקיים, כידוע, בבאזל בימים 29—31 לאוגוסט 1897. כנציגי ההסתדרות הציונית בבולגריה השתתפו בקונגרס: פרופ׳ צבי בלקובסקי, קארל הרבסט ויהושע כלב בשובם מן הקונגרס, מצאו באירגונים הציוניים חיים תוססים והתנועה הציונית החלה להשתלט על הרחוב היהודי. בכל מקום שנמצאו בו יהודים, נטלו האירגונים הציוניים חלק בחיים החברתיים; וכעבור עשר שנים, היו הגורם החזק ביותר, בקרב יהדות בולגריה.

* * *

על חיי היהדות בבולגריה ועל התנועה הציונית בתקופה ההיא נכתב הרבה בשבועונים בשפניולית, שהופיעו. מלבד ב״איל אמיגו דיל פואיבלו״, החלו להופיע בתכופות עוד שלושה כתבי־עת חדשים: ״לה וירדאד״ [״האמת״], בעריכתו של נסים ב. משה. מראשית 1898: ״לה אלבוראדה״ — דו־שבועון,

בעריכת יעקב חיימוב מרוסאֶ, מראשית שנת 1898. אולם, מקור עיקרי להתפתחותה של התנועה הציונית היה השבועון "איל דיאה" של יוסף פארדו, והוא נחשב בצדק לבטאון התנועה הציונית בבולגריה עד שנת 1900, כאשר החל להופיע בטאונה הרשמי של התנועה — "השופר".

יוסף ברוך פרדו

בעליו של "איל דיאה" היה הציוני הצעיר יוסף פארדו מפלובדיב. הוא היה מחסידיו הנלהבים של ימ"ב, ובהיותו פועל־דפוס בבתי־הדפוס של גינאדיאֶב, היה סדר של "כרמל". אולם ליוסף פארדו לא היו ידיעות וכשרון הדרושים להיות עורך. לפיכך היה יעקב כלב מורה בבית הספר של ה"אליאנס" בפלובדיב עורך "איל דיאה". בתחילה הופיע השבועון בפלובדיב בשפניולית — והוצאה מקבילה הופיעה גם בבולגרית ("דנס" — "היום"). אחד המשתתפים בו היה קארל הרבסט. עד מהרה חדלה להופיע ההוצאה בלשון הבולגרית — בשל קשיים כספיים וסיבות אחרות, והשבועון הוסיף להופיע, רק בשפניולית, במשך 12 שנה. ב־1898 פוטר יעקב כלב מעבודתו בהוראה, בשל השקפותיו הציוניות ומאבקו נגד בתי־הספר של ה"אליאנס", והוא העתיק את מקום מגוריו לסופיה. מסיבה זו החל השבועון להופיע ב־1898 בסופיה. ב־1899 הוא הופיע שוב בפלובדיב.

השבועון שם לו למטרה למסור ידיעות על התפתחות התנועה הציונית בקרב יהדות בולגריה, להאבק על האנטישמיות, להגן על כבוד היהודי, למסור פרטים על חיי היהדות בגולה ובארץ־ישראל ועל חיי היהודים בבולגריה, להגיש לקוראים תירגומים מן הספרות היהודית.

מתנגדי הציונות בבולגריה לחמו נגד השבועון "איל דיאה" והוא נאלץ להתפלמס עמהם על דעתם, כי הציונות תזיק ליהודי הגולה, ובמיוחד ליהודי תורכיה. בשבועון נמצא הד למלחמתם של הציונים ב"אליאנס" ובנוטאלבים, שניהלו את הקהילות היהודיות. ב"איל דיאה" השתתפו מארקו רומאנו, קארל הרבסט, פרסיאדו רומאנו, יהושע כלב, יעקב משה כלב ועוד אחרים.

לשבועון "איל דיאה" נודע תפקיד חשוב, בתקופת התפתחותה של התנועה הציונית. ערב הועידה הציונית הראשונה בבולגריה, פירסם "איל דיאה" בגליונו 98, מיום 4 לדצמבר 1898) רשימת ארגונים ציוניים בערי בולגריה: סופיה, רוסאֶ, פלובדיב, לום, וידין, בורגאס, וארנה, סבישטוב, פאזארג'יק, חאסקובו, סטארה־זאגורה, נובה־זאגורה, קיוסטנדיל. גם בסופיה וגם בפלובדיב היו קיימים שלושה ארגונים ציוניים. יתכן שהיו ארגוני נשים־ציוניות או אגודות לספורט ולתרבות.

בימים 29—31 לדצמבר 1898 התקיימה בפלובדיב הועידה הציונית הראשונה. שהניחה את היסוד לאיגוד הארגונים הציוניים בארץ זו. בועידה נבחר גם הועד המרכזי הראשון של ההסתדרות הציונית בבולגריה, ומאז החלה תקופה חדשה בחיי יהודי בולגריה.

שלשלת הרבנים מעיר סופיאה יע"א

מיום בואם מספרד עד היום

העיר הזאת סופיאה יע"א למן היום הוסדה היתה קריה נאמנה מלאתי תורה ויראת ה'. וכמה מיחידי העיר הזאת היו מתענים בכל ע"רח וקורין הסדר בבקר ולערב מתקבלים ומתפללים מנחה ואומרים עננו (דבר משה חא"ח סי' א') ומעולם היו בה ת"ח מובהקים שמורים לכל בני ישראל.

הלא מראש פה סופיאה היו ג' קהלות רומניוס אשכנזים וספרדים. הרומאנים היו נקראים בשם ק"ק «גריגוס», האשכנזים ק"ק «אשכנזים» והספרדים ק"ק «פראנקוס» כאשר כבש המלך למלכות «אונגאריאה» באו היהודים אשר שם וקבעו דירתם קהל רב מהם בעיר סופיאה ונהגו מנהגים זרים לא שערום אבותינו הקדושים וכאשר רבו האונגאריזים התחילו להתנהג כמנהג ארצם. וכאשר הלכו להם האונגאריזים לעיר קאבאלייה נשארו המנהגים ההם בעיר. וחכמי ק"ק ספרדים הבאים

ודלא כמו שכ' המחבר שהיה זה בש' ש"ש שהרי בש' ש"ט כבר עלה לשמים וכמ"ש הוא עצמו בח"ב לד 61 ע"ב) וכפי השערתי ממה שיתבאר לקמן יש להוכיח כי השלשה עדות הנ"ל היה לכל אחת רב בפני עצמו ולא רב אחד לכולם עד אחר ש' ת' כי נתמעטה החכמה ולקחו רב אחד לכל הקהל.

פרק ב' מש' ש' עד ש' ת'.

ד' אחר ש' למספרנו היו בסופיאה הרבנים משה חיים אברהם אלמידה ורבי שלמה לרפתי והם היו מטפלים בהוראה (מוהרש"דם אה"ע סי' ע"ו. וכאשר נעיין שם נראה כי) כולם היו חכמי הספרדים אך לא ידענו מי מהם היה הרב הראשי (של' הח' ש"ר נר"ו בסי' ד"יי ח"ג לד 47 בסופיאה היו ג' עדות ספרדית, אשכנזית

ספר

שלשלת רבני שלוניק ורבני סופיא

הכינו וגם חקרו

מופת הדור והדרו.

מו"ר במוהר"ר דוד

אברהם פיפאנו

זלה"ה

סופיא

שנת התרפ"ה לפ"ג 1925

בית־דפוס "המשפט", א. אסא — סופיה

שלשלת הרבנים בעיר סופיה
(לפי הרב ר׳ דוד פיפאנו)

בתקופת השנים רנ״ו—ש׳ (1490—1540)

1. ר׳ יוסף סטן
2. ר׳ מאיר הלוי
3. ר׳ אברהם בר׳ יוסף סטן

בתקופת השנים ש׳—ת׳ (1540—1640)

4. ר׳ אשתרוק בן־סאנז׳י
5. ר׳ שלמה צרפתי
6. ר׳ משה חיים אברהם האדידה
7. ר׳ אברהם האדידה
8. ר׳ נפתלי ב״ר יצחק הכהן
9. ר׳ יוסף בר ישראל הלוי
10. ר׳ שלמה אדרוקי
11. ר׳ יוסף הלוי
12. ר׳ אהרון מלטי
13. ר׳ מאיר אנז׳יל
14. ר׳ אברהם בן אשכנזי
15. ר׳ שלמה הכהן
16. ר׳ יעקב בכמוה״ר אברהם הלוי
17. ר׳ חנן ב׳אליהו הלוי
18. ר׳ חיים בן משה
19. ר׳ ישי פינטו
20. ר׳ יוסף בן עזרא
21. ר׳ יעקב נפתלי

בתקופת השנים ת׳—ת״ק (1640—1740)

22. ר׳ חיים מבורך גאליפאפה
23. ר׳ עמנואל זוננה
24. ר׳ אברהם הררי
25. ר׳ ישראל אוהבי
26. ר׳ אברהם פרחי
27. ר׳ יאודה שמואל פרימו
28. ר׳ ראובן חאדידה
29. ר׳ יעקב בכמוהר״ר אריה
30. ר׳ שלמה אמארילין
31. ר׳ דניאל בכמוהר״ר דוד אשטרוג

בתקופת השנים ת״ק—ת״ר (1740—1840)

32. ר׳ שלמה שלם
33. ר׳ יצחק צדקה
34. ר׳ יעקב ב׳ישראל
35. ר׳ יששכר חיים אבואלאפייא
36. ר׳ ראובן ב׳יעקב
37. ר׳ וידאל פאסי
38. ר׳ יעקב ב׳שמואל מאז׳אר
39. ר׳ חיים יעקב משה הלוי
40. ר׳ אברהם וינטורה
41. ר׳ משה יצחק הלוי
42. ר׳ יצחק משה הלוי

בתקופת השנים ת״ק—תש״כ (1840—1960)

43. ר׳ משה אליקים
44. ר׳ אברהם אלקלעי
45. ר׳ אברהם ב׳אהרון אשכנזי
46. ר׳ יצחק אשכנזי
47. ר׳ יהודה ערב
48. ר׳ גבריאל אלמוזלינו
49. ר׳ ד״ר שמעון דנקוביץ
50. ר׳ יצחק בקיש
51. ר׳ ד״ר מרדכי גרונוולד
52. ר׳ משה טדג׳ר
53. ר׳ יצחק בקיש
54. ר׳ ד״ר מרדכי עהרנפרייז
55. ר׳ דוד אברהם פיפאנו
56. ר׳ דניאל צייון
57. ר׳ דרושר חננאל

החל משנת 1960 לא היו ליהודי בולגריה רבנים.

שמות רבנים בעיר ניקופוליס־ניקופול
בתקופת השנים רנ״ב—ת״כ (1612—1840)

1. ר׳ יוסף קארו
2. ר׳ יום־טוב הכהן
3. ר׳ יעקב נעמיאס
4. ר׳ מרדכי טוילי
5. ר׳ שלמה שאלתיאל
6. ר׳ שלמה צרפתי
7. ר׳ אברהם מבורך
8. ר׳ אברהם גרשון הלוי

שמות רבנים בעיר פיליפופולי־פלובדיב
בתקופת השנים שע״ג—תש״כ (1612—1960)

1. ר׳ שלמה ריין
2. ר׳ אברהם ריין
3. ר׳ אברהם פאג׳יון
4. ר׳ אברהם בכמוה״ר מנוח סיד
5. ר׳ יהודה סיד
6. ר׳ שמואל לפפא
7. ר׳ ישראל בכר צייין
8. ר׳ ישראל אהובי
9. ר׳ אהרון אברהם
10. ר׳ משה הלוי
11. ר׳ רחמים אברהם ונטורה
12. ר׳ יעקב פ׳ינץ
13. ר׳ חיים ארויא
14. ר׳ שמואל בכר בנימין

שמות רבנים בעיר דופניצה
בתקופת השנים ת״ס—תר״ו (1700—1870)

1. ר׳ שלמה לאון
2. ר׳ מנחם ב׳אברהם
3. ר׳ מרדכי פראנסיס
4. ר׳ אברהם אלראי

5. ר׳ בכר יעקב
6. ר׳ מנוח סיד
7. ר׳ אברהם סיד
8. ר׳ יעקב נסים
9. ר׳ משה אלקלעי

שמות רבנים בעיר קיוסטנדיל

בתקופת השנים 1750—1880

1. ר׳ יעקב טיבה
2. ר׳ דוד מדז׳ר
3. ר׳ שמואל קונפורטי
4. ר׳ יצחק שמואל חארבון

שמות רבנים בעיר רוסצ׳וק־רוסה

בתקופת השנים תק״מ—תר״מ (1780—1880)

1. ר׳ אברהם גראציאני
2. ר׳ מנחם בכמוה״רם מרדכי
3. ר׳ יקיר גרון

שמות רבנים אחרים

1. ר׳ נסים חיים שלום מרגונטו, רב בשומלה־שומן
2. ר׳ דוד בכמוה״רם דניאל מאיור, רב בשטאטאר פאזארדג׳יק
3. ר׳ יעקב פ׳ינץ, רב בטאטאר־פאזארדג׳יק

4. ר׳ דוד קריספין, רב בסטארה־זאגורה
5. ר׳ אברהם גמליאל, רב בסטארה־זאגורה

שמות רבנים בעיר בונוניה־בדין־וידין

בתקופת השנים 1612—1960

1. ר׳ שלום אשכנזי מנוושטט
2. ר׳ דוסאב״ר משה היוני
3. ר׳ יוחנן בכ״ר אברהם
4. ר׳ אפרים הכהן
5. ר׳ יוסף ב׳יצחק אלמוזלינו
6. ר׳ שלמה שלם
7. ר׳ אליהו בכמוה״ר אברהם וינטורה
8. ר׳ יעקב גראציאני

שמות רבנים בעיר פלוונה

בתקופת השנים 1612—1960

1. ר׳ טודרוס אשכנזי
2. ר׳ משה בכמוה״רם
3. ר׳ זכריה איש פרנק
4. ר׳ משה ורנק
5. ר׳ שלמה בר חיים
6. ר׳ חיים שרת
7. ר׳ גרשון יהודה
8. ר׳ יצחק הלוי

הערות לפרק א׳

״מתי באו ראשוני היהודים לבולגריה״

1 ראה מונוגרפיה מסכמת עליו: ד״ר צבי הרכבי, שלמה רוזאניס, חכמת ישראל במערב אירופה, כרך שני, מע׳ 249 ואילך.
2 ״אֲברייסקה טריבונה״ (בבולגרית). שנה ב׳ גל׳ 4. וכן ראה רוזאניס, כרך א, עמ׳ 203—204. (מהדורה שניה, תר״ץ, הוצאת ״דביר״ תל אביב ״אֲברייסגקה טריבונה״, שם.
3 ״אֲברייסגקה טריבונה״, שנה ה׳ גל׳ 4.
4 קאצב־בורסקי, ״הם מלאו את הובתם כלפי המולדת״, עמ׳
5 רוזאניס ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה ב׳ גל׳ 4.
6 רוזאניס, ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה ב׳ גל׳ 4.
7 רוזאניס, ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה ב׳ גל׳ 4.
8 קאצב־בורסקי, ״הם מלאו חובתם כלפי המולדת״, עמ׳ 97—98. רוזאניס, ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה ב׳ גל׳ 4.
9 קאצב־בורסקי, כנ״ל, עמ׳ 98; אברהם תג׳ר, רשימות היסטוריות. רוזאניס, ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה ב׳ גל׳ 4.
10 רוזאניס, ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה ב׳ גל׳ 4. שנה ראשונה, גל׳ 3.
11 אברהם תג׳ר, רשימות היסטוריות; רוזאניס, ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה ראשונה, גל׳ 3.
12 קאצב־בורסקי, ״הם מלאו חובתם כלפי המולדת״ עמ׳ 98—99.
13 רוזאניס, ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה א׳ גל׳ 4; קאצב־בורסקי, ״הם מלאו חובתם כלפי המולדת״, עמ׳ 99.
14 רוזאניס, ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה ב׳; קאצב־בורסקי, הספר הנ״ל עמ׳ 100.
15 אברהם תג׳יר, רשימות היסטוריות; ד״ר מארצ׳ל כלב, הקובץ ״לזכרו של אהרון בן־יוסף״, עמ׳ 136.
16 קאצב־בורסקי, הספר הנ״ל עמ׳ 104.
17 רוזאניס, ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה ב׳, גליון 4, קאצב־בורסקי ״הם מלאו חובתם כלפי המולדת״ עמ׳ 101; אברהם תג׳ר, רשימות היסטוריות.
18 קאצב־בורסקי, הספר הנ״ל עמ׳ 101, רוזאניס, טריבונה שנה א׳, א. תג׳ר, רשימות היסטוריות.
19 רוזאניס, ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה א׳; קאצב־בורסקי, כנ״ל, עמ׳101; ד״ר מארצ׳ל כלב) הקובץ ״לזכרו של אהרון בן־יוסף״, עמ׳ 136; אברהם תג׳ר, רשימות היסטוריות.
20 רוזאניס, ״אֲברייסקה טריבונה״ שנה א׳; אברהם תג׳ר, רשימות היסטוריות.
21 רוזאניס, קורות היהודים בתורכיה כרך א׳, עמ׳ 6—7; אברהם תג׳ר, רשימות היסטוריות.

הערות לפרק ב׳

״היהודים בבולגריה בימי השלטון התורכי״

1 ס.ס. בובצ׳ב — תולדות העם הבולגרי.
2 רוזאניס, ״קורות היהודים בתורכיה וארצות קדם״, כרך א׳, פרק א׳, עמ׳ 6—7.
3 שו״ת מהרש״ק, ח״ב, סי׳ צ״ג; שו״ת לחם רב, סי׳ ס״ו — צבי הרכבי; רוזאניס, הנ״ל, כרך א׳ עמ׳ 8—8.
4 רוזאניס, הספר הנ״ל עמ׳ 8.
5 גרץ, הוצאת יזרעאל, תרצ״ו, תל־אביב, כרך חמישי, פרק שישי, עמ׳ 115—116; רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך א׳ פרק א׳.
6 רוזאניס, ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה א׳, גל׳ 4—5; אברהם תג׳ר, ״רשימות הסטוריות״, עמ׳ 56.
7 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך א׳, עמ׳ 11—14.
8 רוזאניס, הספר הנ״ל, עמ׳ 34—36; תג׳ר, שם, עמ׳ 56.
9 רוזאניס, ״קורות היהודים בתורכיה״, כרך א׳, פרק ג׳.
10 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך א׳, עמ׳ 115, 144—145.
11 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך א׳, עמ׳ 117—119.
12 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ב׳, עמ׳ 36—40.
13 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ב׳, עמ׳ 120—123.
14 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ג׳, עמ׳ 8—12.
15 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ג׳, עמ׳ 13—14.
16 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ג׳, עמ׳ 85; הוא, ״אֲאברייסקה טריבונה״, שנה ב׳, גל׳ 1—3 ושנה א׳, גל׳ 5. בבולגרית.
17 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ג׳, עמ׳ 85, 109—127; הוא, ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה א׳, גל׳ 5, וכן של א. תג׳ר, שם, עמ׳ 56.
18 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ג׳, עמ׳ 187—196, 216—218.
19 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ד׳, עמ׳ 128—132; פרק א׳, עמ׳ 21—64.
20 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ד׳.
21 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ד׳, עמ׳ 21, 22, 128—132.
22 רוזאניס, ״קורות היהודים בתורכיה״, כרך ד׳, פרק ד׳.
23 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ד׳, עמ׳ 239—243, 261—263.
24 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ה׳, עמ׳ 1—3, 45, 75.
25 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ה׳, עמ׳ 76, 83—89.
26 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ה׳, עמ׳ 110—115.
27 רוסאניס, הספר הנ״ל, כרך ה׳, עמ׳ 154—196, 178—180. ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה א׳, גל׳ 6, שנה ב׳, גל׳ 2—3. אברהם תג׳ר, ״רשימות היסטוריות״, עמ׳ 57.
28 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ו׳, עמ׳ 11—16; עמ׳ 24.
29 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ו׳, עמ׳ 43; ״אֲברייסקה טריבונה״, שנה א׳, גליון 1—2, שנה ב׳, גליון 2—3 וכן תג׳ר שם, עמ׳ 51—21.
30 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ה׳, עמ׳ 41; אברהם תג׳ר, ״רשימות היסטוריות״, עמ׳ 57.
31 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ה׳, עמ׳ 80; אברהם תג׳ר, ״רשימות היסטוריות״, עמ׳ 57.
32 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ה׳, עמ׳ 110, 111, 142.
33 אברהם תג׳ר, ״רשימות היסטוריות״, עמ׳ 17.
34 רוזאניס, ״קורות היהודים בתורכיה״, כרך ו׳.
35 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך ו׳ עמ׳ 111—142.
36 אברהם תג׳ר, ״רשימות היסטוריות״, עמ׳ 15—16.
37 רוזאניס, ״קורות היהודים בתורכיה״, כרך ו׳.
38 א. תג׳ר, ״רשימות היסטוריות״, עמ׳ 16.
39 ״הם מלאו חובתם כלפי המולדת״, עמ׳ 103—104; עתון ״סופייסקי נוביני״, מ־14.1.1939. גל׳ 32—36.
40 רוזאניס, ״קורות היהודים בתורכיה״, כרך א׳, עמ׳ 213—218.
41 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך א׳, עמ׳ 225—229.
42 רוזאניס, הספר הנ״ל, כרך א׳, עמ׳ 218—220.
43 רוזאניס הספר הנ״ל, כרך א׳, עמ׳ 225—238.

44 רוזאניס, "קורות היהודים בתורכיה", כרך א', עמ' 238—265. **עד מלחמת העולם השניה נתקיים בסופיה בית־כנסת שבו התפללו לפי נוסח אשכנז ובניגונים מיוחדים. המתפללים לא נבדלו בשום דבר משאר היהודים הספרדים בבולגריה לא בהברת תפילתם, ולא בלאדינו שבפיהם. בית כנסת זה היה שריד לקהילות האשכנזים הקדומות. כזה היה גם ק"ק אשכנז בשלוניקי שכתבתי עליו. ה"קהילה האשכנזית" בסופיה היתה מורכבת מיהודי רו"פ, רומניה ועוד — מקרוב באו.**

45 רוזאניס, "קורות היהודים בתורכיה", כרך א', עמ' 262—265.

46 רוזאניס, כרך א', עמ' 268—316 [יש להזהר בזיהוים של

47 רוזאניס, "קורות היהודים בתורכיה", כרך ד', עמ' 99—101, 242; כרך ה', עמ' 160, 161; גרץ, כרך ה', עמ' 115—116.

48 "קורות היהודים בתורכיה", כרך א', עמ' 91; כרך ד', עמ' 161—162; כרך ה', עמ' 22—23.

49 אלברט רומאנו, הקובץ "לזכרו של אהרון בן יוסף", עמ' 126.

50 אלברט רומנו, הקובץ הנ"ל, עמ' 126.

הערות לפרק ג'

היהודים בבולגריה בעשרים השנים הראשונות לאחר שחרורה מעול העותומני (1878—1898)

1 **מכאן ואילך יצויינו הערים בבולגריה בשמותיהן הידועים בתקופה זו — במידה והשתנו.**

2 קובץ "לזכרו של אהרן בן יוסף", אלברט רומאנו, עמ' 126; מארצ'ל כלב, עמ' 138; "רשימות היסטוריות" מאת בארהם תג'ר,

3 קובץ "לזכרו של אהרן בן יוסף", מארצ'ל כלב, עמ' 138; אלברט רומאנו, עמ' 126.

4 קובץ "לזכרו של אהרון בן יוסף", מארצ'ל כלב, עמוד 138; אלברט רומאנו, עמ' 126.

5 **הצעיף השחור — המדובר בצעיף שהיו לובשות הנשים כמנהג התורכים על פניהן.**

6 קובץ "לזכרו של אהרון בן יוסף", ד"ר מארצ'ל כלב ואלברט רומאנו, עמ' 127, 138.

7 קובץ לזכרו של אהרון בן יוסף, מארצ'ל כלב ואלברט רומאנו, עמ' 126, 138.

8 אברהם תג'ר, רשימות היסטוריות, עמ' 29; קובץ לזכרו של אהרון בן יוסף, א. רומאנו, עמ' 127—128.

9 אברהם דויצ'ון לוי, זכרונותי, עמ' 4; אברהם תג'ר, רשימות היסטוריות, עמ' 7.

10 חיים דרורי — הר־טוב; בירחון "הד המזרח" — ירושלים, שבתאי חזקיה, זכרונות על חורן — ארכיון "איחוד עולי בולגריה".

11 אברהם דויצ'ון לוי, זכרונותי, עמ' 3—4; אברהם תג'ר, רשימות הסטוריות, עמ' 25.

12 אברהם דויצ'ון לוי, זכרונותי, עמ' 4.

13 אברהם דויצ'ון לוי, זכרונותי, עמ' 4.

14 אברהם דויצ'ון לוי, זכרונותי, עמ' 5.

15 אברהם דויצ'ון לוי, זכרונותי, עמ' 5; אברהם תג'ר, רשימות היסטוריות, עמ' 83.

16 אברהם דויצ'ון לוי, זכרונותי, עמ' 5; אברהם תג'ר, רשימות היסטוריות, עמ' 83.

17 א. תג'ר, רשימות היסטוריות, עמ' 26; **אברהם דויצ'ון לוי,** זכרונותי, עמ', 5.

18 אברהם דויצ'ון לוי, זכרונותי, עמ' 6.

19 אברהם הויצון לוי, זכרונותי, עמ' 5—6.

20 אברהם דויצ'ון לוי, זכרונותי, עמ' 6—7.

21 אברהם דויצ'ון לוי, זכרונותי, עמ' 7—8; **אברהם תג'ר, רשימות** היסטוריות.

22 **עתון "איל דיאה", שנה ב', גל' 1, מ־15 לאוקטובר 1898.**

23 אברהם תג'ר, רשימות היסטוריות, **עמ' 26.**

24 אברהם דויצ'ון לוי, זכרונותי, עמ' 11; **"איל אמיגו דל פואיבלו",** בגליונו מיוני 1895.

25 איל אמיגו דיל פואיבלו", שנת 1896.

26 **על פעילותו של ד"ר גרינוולד ראה הדו־שבועון "איל אמיגו דיל פואבלו" בשנים 1893—1894 ו־1895.**

27 **"איל אמיגו דיל פואיבלו"**, שנה ט', גל' 4, 6 לספטמבר 1896.

28 **"איל אמיגו דיל פואיבלו", שנה ט', גל' 7, 27 לספטמבר 1896.**

29 "איל אמיגו דיל פואיבלו", שנה ט', גל' 18, 12 לדצמבר 1896.

30 אברהם תג'ר, רשימות היסטוריות; אברהם דויצ'ון לוי, זכרונות.

31 "איל אמיגו דיל פואיבלו", שנה ט', גל' 19, 20 לדצמבר 1896.

32 על מפעל החינוך בקרב יהודי בולגריה: אברהם תג'ר, רשימות היסטוריות, עמ' 19—20; נאום של ד"ר מארקו רומאנו בכנס הנהלות בתי־הספר בשנת 1906 הודפס בשפה בולגרית ונמצא בארכיון "איחוד עולי בולגריה" בישראל. כל השנתונים של "איל אמיגו דיל פואיבלו".

33 "איל אמיגו דיל פואיבלו" — שנתון 1894.

34 "איל אמיגו דיל פואיבלו" — שנתון ט', גליון 1.

35 "איל אמיגו דיל פואיבלו", 15 למרץ 1893 (תכנית ליסוד קופת תגמולים וקצבה).

36 "איל אמיגו דיל פואיבלו, שנים 1895/1894.

37 אברהם תג'ר, רשימות היסטוריות.

38 אברהם תג'ר, רשימות היסטוריות.

39 ארכיון "איחוד עולי בולגריה". זכרונות חיים נתן בשפה בולגרית.

40 על כל הארגונים האלה — איל אמיגו דיל פואיבלו: 1.10.1893, 1.7.1894, 15.8.1894, 15.12.1894, 15.8.1896, 4.10.1896, 15.1.1897, 5.2.1897, 22.9.1897, ועוד.

41 "איל אמיגו דיל פואיבלו"—על כל האירגונים הללו ועל "בני ברית". על "מצפה" ראה בספרו של אברהם תג'ר "רשימות היסטוריות".

42 אברהם תג'ר "רשימות היסטוריות".

43 קאצב בורסקי, "הם מלאו חובתם כלפי המולדת" עמ' 104, וכן בעתון "סופייסקי נוביני" גליון 32—36 מ־12 לינואר 1939.

44 פרטים על שאלה זו "איל אמיגו דיל פואיבלו", שנה ז', גל' 5, וכן בגליונות הבאים.

45 אברהם דויצ'ון לוי, זכרונותי, עמ' 10.

46 אברהם דויצ'ון לוי, זכרונותי, עמ' 10.

47 "איל אמיגו דיל פואיבלו", הגליונות משנת 1893 עד 1896.

48 ראה "איל אמיגו דיל פואיבלו", 5—17, שנה ט' (1896).

49 ראה פרטים ב"איל אמיגו דיל פואיבלו", שנה ט', גל' 1, 18, 24, 26, 28; אפשר למצוא גם פרטים מלאים על הגילויים האנטישמיים בולגריה, החל משנת 1888, על עתונו של מיטאקוב "בולגריה ללא יהודים", וכן על שורת קונטרסים בעלי תוכן אנטישמי שהופיעו בוידין, קיוסטנדיל, יאמבול וערים אחרות בבולגריה.

50 "איל אמיגו דיל פואיבלו", מכל השנים; בנימין (בובי) ארדיטי, "יהודי בולגריה בשנות המשטר הנאצי", עמ' 5.

51 "קובץ היובל של ההסתדרות הציונית ברוסא, ד"ר מארצ'ל כלב, עמ' 25. (בולגרית).

52 אברהם תג'ר, רשימות היסטוריות'.

53 אברהם תג'ר, רשימות היסטוריות.

54 אברהם תג'ר, רשימות היסטוריות.

55 "איל אמיגו דיל פואיבלו", ינואר 1893.

56 **איל אמיגו די איל פואיבלו, שם.**

57 אברהם תג'ר, רשימות היסטוריות.

הערות לפרק ד׳

"ראשית הפעילות הציונית, עלייה והתיישבות בארץ־ישראל"

1 ראשית הפעולות הציוניות בארץ ישראל, עלייה והתיישבות, אברהם לוי, זכרונות, ארכיון אחוד עולי בולגריה.
2 "הד המזרח", ירושלים, 1943. בכתב־יד (בשפה עברית).
3 "הד המזרח", 1943; זכרונותיהם של שבתי חזקיה ושל עזריאל לוי, ארכיון "איחוד עולי בולגריה בישראל".
4 זכרונותיו של שבתי חזקיה, (בכתב־יד) בארכיון איחוד עולי בולגריה; זכרונותיו של חיים דרומי, "הד המזרח", בגל׳ מ־8.6.1943, 25.6.1943, 9.7.1943.
הציונית ברוסא.
5 זכרונותיו של ד"ר מרצ׳ל כלב — קובץ היובל של ההסתדרות הציונית ברוסה.
6 שבתי חזקיהו, זכרונות, ארכיון אחוד עולי בולגריה.
7 בנימין ארדיטי, 50 שנה להקמת ההסתדרות הציונית בבולגריה, מאמר בעתון "ציאוניסטיז׳סקה טריבונה", גליון 104, שנת 1974.
8 חיים דרומי, זכרונות ב"הד המזרח"; "איל אמיגו דיל פואיבלו" מ־15 למאי 1895.
9 "איל אמיגו דיל פואיבלו", 1895; חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח", 1943.
10 זכרונות אברהם לוי — ארכיון אחוד עולי בולגריה.
11 חיים דרומי, "הד המזרח", 9 ליולי 1943; וכן זכרונות שבתי חזקיה, ארכיון אחוד עולי בולגריה.
בישראל; חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח", 9 ליולי 1943.
12 שבתי חזקיה, זכרונות (בכתב־יד), ארכיון "איחוד עולי בולגריה" בישראל; חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח", 9 ליולי 1943.
13 שבתי חזקיה, זכרונות (בכתב־יד), ארכיון איחוד עולי בולגריה בישראל; חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח", 3 ליולי 1943.
14 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח", 1943.
15 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" 23 ליולי 1943.
16 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח", 26 ביולי 1943.
17 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח", 26 ביולי 1943.
18 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח", 26 ליולי 1943.
19 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח", 3 לספטמבר 1943.
20 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־3 בספטמבר 1943.
21 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־ 3 בספט. 1943.
22 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־ 3 בספט. 1943.
23 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־23 בספטמבר 1943.
24 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־29 בספט. 1943.
25 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־29 באוקט. 1943.
26 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־29 באוקט. 1943.
27 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־29 באוקט. 1943.
28 חיים דרומי, זכרונות "הד המזרח" מ־14 בנובמבר 1943.
29 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־14 בנובמבר 1943.
30 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־26 בנובמבר 1943.
31 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־26 בנובמבר 1943.
32 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־24 בדצמבר 1943.
33 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־24 בדצמבר 1943.
34 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־24 בדצמבר 1943.
35 חיים דרומי, זכרונות, "הד המזרח" מ־24 בדצמבר 1943.
בולגריה.
36 ח. דרומי, "הד המזרח", מ־14 ליאנואר 1944.
37 ראה זכרונותיו של אברהם בכר בעברית בארכיון "איחוד עולי בולגריה".
38 זכרונותיו של שבתי חזקיה (בכתבי־יד) ארכיון "איחוד עולי בולגריה".
39 זכרונותיו, של עזריאל לוי, ארכיון "איחוד עולי בולגריה".
40 ראה עזריאל לוי, זכרונותי, בעברית, ארכיון "איחוד עולי בולגריה" וכן ספר ההתיישבות בגליל התחתון עמ׳ 41.
41 עזריאל לוי, "זכרונות", ארכיון "איחוד עולי בולגריה".
42 "תולדות ההתיישבות בגליל התחתון", עמ׳ 65.
43 "תולדות ההתיישבות בגליל התחתון", עמ׳ 38, 48, 65.

הערות לפרק ה׳

"ההסתדרות הציונית בבולגריה בשנותיה הראשונות"

1 אברהם תג׳ר, רשימות היסטוריות, עמ׳ 161—162.
2 ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 44.
3 ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך".
4 "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 9—13.
5 ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 18.
6 ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 18—19.
7 לוי חזקיה, "יוסף מרקו ברוך", 1904.
8 ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 19.
9 ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 19—20.
10 ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 20, 21.
11 ווינשאל, "יוסף מרקוברוך", עמ׳ 21.
12 ווינשאל, יוסף מרקו ברוך, עמ׳ 13—16, 23.
13 ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 23—28.
14 ווינשאל, יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 28—32. ד"ר מ. ארנפרייז, "השופר", שנה ג׳, עמ׳ 163.
15 ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 32—40, וד"ר מ. ארנפרייז, "השופר", שנה ג׳, עמ׳ 163.
16 ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 42—43.
17 זכרונותיו של לוי חזקיה משנת 1904; ד"ר שאול מזאן, "אלקו קונסטאנטינוב מגן על יוסף מארקו ברוך"; כן ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 42—43.
18 לוי חזקיה וד"ר שאול מזאן. בחיבוריהם הנ"ל.
19 ד"ר מזאן, ספרו הנ"ל.
20 ד"ר מזאן, ספרו הנ"ל.
21 ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 43—44.
22 ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 43—44.
23 ב. ארדיטי, קובץ לזכרו של אהרן בן יוסף בישראל; ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 57.
24 ד"ר מזאן, אלקו קונסטאנטינוב מגן על יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 18.
25 "כרמל" כל הגליונות — ארכיון אחוד עולי בולגריה בישראל.
26 ד"ר מזאן, ספרו הנ"ל; זכרונותיו של בן־ז׳ודה.
27 ד"ר מזאן, ספרו הנ"ל, עמ׳ 22.
28 ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 46—51.
29 "השופר", שנה XX, גליון 45.
30 ווינשאל, "יוסף מרקו ברוך", עמ׳ 44—45.

31 ד״ר מזאן, ספרו על יוסף מרקו ברוך.
32 ד״ר מזאן,ספרו הנ״ל וכן ווינשאל עמ׳ 51—52.
33 ד״ר מזאן, ספרו הנ״ל.
34 ווינשאל, ״יוסף מרקו ברוך״, עמ׳ 52—57.
35 ד״ר מזאן, ספרו הנ״ל; ווינשאל, ״יוסף מרקו ברוך״, עמ׳ 57—60.
36 ווינשאל, ״יוסף מרקו ברוך״, עמ׳ 54.
37 זכרונותיו של אשר רומאנו, בספר ד״ר מאזן הנ״ל.
38 מכתבו של ״יוד״ בספרו של ד״ר מזאן הנ״ל.
39 ד״ר מזאן, ספרו הנ״ל; ווינשאל, ימ״ב, עמ׳ 57, 58.
40 ווינשאל, ימ״ב, עמ׳ 58.
41 ווינשאל, ימ״ב, עמ׳ 58.
42 ווינשאל, ימ״ב, עמ׳ 50—60.
43 זכרונותיו של בן־ז׳ודה בספרו של ד״ר מיזאן, הנ״ל.
44 ווינשאל, ימ״ב, עמ׳ 61—64.
45 ווינשאל, ימ״ב, עמ׳ 64—69.
46 ווינשאל, ימ״ב, עמ׳ 69.
47 ד״ר מזאן, ספרו הנ״ל; ווינשאל, ימ״ב, עמ׳ 69—70.
48 ווינשאל, ״יוסף מרקו ברוך״, עמ׳ 72—271.
49 יומנו של הרצל מיום 13 בספטמבר 1899.
50 ווינשאל, ימ״ב, עמ׳ 277—279.
51 ווינשאל, ימ״ב, עמ׳ 279.
52 ב. ארדיטי, ״ציוניסטיצ׳סקה טריבונה״, גליון 107, 1947.
53 ״השופר״, שנה ד׳, גליון 13.
54 מארצ׳לכלב, קובץ היובל של ההסתדרות הציונית ברוסא, עמ׳
55 יומנו של הרצל.
56 יומנו של הרצל.
57 יומנו של הרצל.
58 ״השופר״, שנה ו׳, גל׳ 29.
59 ״המשפט״, 1916, גל׳ 47—48.
60 ווינשאל, ״יוסף מרקו ברוך״.

ד״ר נ. מ. גלבר

שאלת יהודי בולגריה בקונגרס של ברלין (1878)

בימי הקונגרס של ברלין ב־1874 שהתכנס אחרי מלחמת רוסיה—תורכיה, חיו בבולגריה [1] 9495 נפש יהודים [2]. לרוב ספרדים, שהצטיינו במסחר התבואה, ביצוא של חמרי גלם ומשי והיו להם מחסני סחורות. כיוון שבימי הממשלה הטורקית בשלהי המאה הי״ט היו השלטונות מיטיבים עם היהודים, ואף ניתנו להם משרות בבתי־דין והעיריות, שמרו בימי מלחמת השחרור של הבולגרים, על נוטרליות שנראתה כה סברת פנים לתורכים. בימי הכיבוש הרוסי הגיעו הדברים לידי פרעות ביהודים בוידין, קארלובו וקאזנליק [3]. בכל זאת גייסו יהודי סופיה גדוד מתנדבים יהודים שעמד לצד הלוחמים הבולגרים. יהודים רבים שהגיעו לבולגריה עם הצבא הרוסי, השתתפו במלחמת השחרור הבולגרית, מהם הצטיין היהודי הרוסי אהרן־וולף גולדברג בקרבות, על מעבר־שיפקה בשנת 1877 [4]. על אומץ־רוחם של הלוחמים היהודים הביע אף הנסיך אלכסנדר פון בטנברג הכרת תודה בפומבי.

בכל זאת היו פרעות בודדות ביהודים עוד ביוני 1878, והתחרו בהן הרוסים עם הבולגרים. בלום־פאלאנקה הכריחה המשטרה את היהודים לשלם שנית את המסים, שכבר שלמו בשנים הקודמות. בתיהם ששררו עוד מימי המלחמה, נהרסו ואבני־המצבות של בית־העלמין נלקחו לבניין בית־ספר בול־גרי. היהודים דרשו לדחות את הדבר לכמה ימים, אך המפקד הרוסי במקום, פקד עליהם להביא את הכסף במשך חצי־שעה. כיוון שהדבר היה בלתי אפשרי, פרצו את החנויות, לקחו את הסחורות ומכרו אותן בפקודתו בשוק ״לקול התוף״ בהכרזה פומבית. סוחר יהודי מטורן־סברין שהיה בשעת המעשה שילם מכספו את סכום המסים ובכך מנע את מכירת הסחורות [5].

בגלל מעשה מחפיר זה פנו יהודי לום־פאלאנקה לחברת ״כל ישראל חברים״ ובקשו ממנה להשתדל בעבורם, שאוסטריה תפרוש את שלטונה עליהם.

בחו״ל היו תכניות בדבר יציאת היהודים מבולגריה. ״האגודה האנגלו־יהודית״ חפצה להעביר את כל יהודי בולגריה למחוזות אחרים של המדינה התורכית, כיוון שמספר היהודים בבולגריה קטן, ואם יהיו נתונים למרותו של השלטון הבולגרי יהיה חלקם סבל וצרות כיהודי רומניה. לפיכך ראו בהגירה את הפתרון הטוב ביותר. לתכנית הזאת שנתמכה גם על ידי עורך ה״אלגמיינה צייטונג דס יודנטומס״ ד״ר לודויג פיליפסון, התנגד בחריפות, אחד ממנהיגי היהודים ברומניה שמואל פינלש, שהעיר למנהיגי חברת ״כל ישראל חברים״ על ״גודל האחריות״ שתהיה מוטלת עליהם, בעשותם מעשה מתוך חוסר ידיעת המסיבות. ראשית כל, הוא שאל, לאן יוכלו לצאת יהודי בולגריה, ושנית: יציאתם תגרום לכך שגם ממשלת רומניה תעשה כך ליהודיה [6]. לבסוף משכו את ידיהם מתכנית זו.

בדרך־כלל היו היחסים בין היהודים והאוכלוסיה הבולגרית כדי לסבול [7] ולא הגיעו שם לידי מתיחות שאינה מניחה דרך להבנה. לפיכך לא קמה מצד הבולגרים התנגדות לקביעת זכויות שוות ליהודים בקונגרס השלום בברלין, כדבר שנעשה מצד רומניה.

ב־24 ביוני 1878, בשעת הדיון על בולגריה, נגע הקונגרס בפעם הראשונה גם בשאלת היהודים, אמנם — בדרך עקיפין.

שליחה של צרפת, מיניסטר־החוץ ודינגטון [8] הציע סעיף נוסף [9] לחוזה־השלום בזה הלשון: ״כל הנתינים בבולגריה, בלי הבדל דת, צריכים ליהנות מזכויות שוות; הם יכולים לשרת במשרות צבוריות והבדל האמונה לא ישמש סבה למעמד יוצא מן הכלל״. ביסמרק הצהיר: הצעה זו מכוונת להתפתחות התר־בות, ובודאי שום ממשלה לא תתנגד לה; לפיכך, ראוי לתת למציעים את הברירה שיבחרו את המועד של הויכוח בשאלה זו. לורד סליסבורי הסכים עמו והביע את משאלתו, שהעקרון של חופש האמונה יורחב על כל הפרובינציות של המדינה התורכית שבאירופה ובאסיה. בא־כוחה של תורכיה קרה־תיאודורי הצהיר שעיקרון זה מתאים לחוקה הכללית של תורכיה [10]. וגם לחוזים ולהסכמים. בגלל עניין פורמלי נדחה גמר הבירור לישיבה של 26 ביוני א״ש. בישיבה ההיא הודיע ביסמרק, שהקונגרס מסכים פה אחד להצעותיה של צרפת ושרובם של השליחים הביעו את משאלתם, שעקרון חופש־האמונה יקבע ביתר הרחבה. מאחר שהיהודים נהנו בימי השלטון התורכי מחיי חופש ושויון, לא נכון היה לשלול מהם גם בבולגריה החדשה ולכן לא היה ערעור על זה מצד שליחי הרוסים. בשאלה היהודית כשלעצמה לא נגעו, ולבסוף נתקבל הסעיף ה־V ובו נכללה התקנה דלהלן:

״ההבדל בדת או באמונה לא ישמש כלפי שום אדם עילה להוציאו או ליטול ממנו את הכושר בכל דבר הנוגע להנאה מזכויות אזרחיות ומדיניות, לקבלת התמנות צבורית, משרות וכיבודים או להתעסקות באומנות ומלאכות, בכל מקום שהוא. החופש לקיים בגלוי כל אמונות, מובטח לכל אוכלוסי בולגריה הנוכחים ולאלה שישובו אליה, וגם לזרים, ולא יושם עיכוב לסידורים היירארכיים של החברות הדתיות השונות או ליחסיהן אל ממוניהן הדתיים״.

בדומה לזה נקבע בסעיף XX חופש הדת לכל האמונות ברומליה המזרחית, ובאותו הנוסח הותנה לגבי מונטיניגרו בסעיף XXV, שויון גמור של כל האמונות והזכות לקיים אותן בגלוי. הוכוחים על השאלה היהודית כשלעצמה, באו אך בשעת הדיון על סרביה.

לתקנת זכויות שוות לבני כל האמונות בבולגריה לא בא שום קשי או ערעור מצד הבולגרים והיא נתקבלה בלי מכשול כלל.

1 תאור מאלף על יהודי־בולגריה משנת 1852 נתן בדו"ח של הקונסול האוסטרי ברושצוק, פון רסלר, מ־14/3 א"ש אל מיניסטר־החוץ הנסיך פליקס פון שורצנברג: "לבסוף היהודים החיים כאן מפוזרים ולרוב הם ידועים בשם יהודים ספרדיים, השייכים לכת־התלמודיים. גם כאן יש להם רבנים כמו בכל אתר ואתר והם מחזיקים בתורת משה. אין בפרובינציה זו יהודים הנקראים חסידים — סוג תלמודיים שמחזיקים בכללים נוקשים, והם בקרב היהודים, מעין הפיאטיסטים בין הפרוטסטנטים. רבים מהם נמצאים באיזורי תורכיה אחרים". (ארכיון ממשלתי וינא, תורכיה תיק 10.

2 לפי רשימה סטטיסטית הנמצאת בתעודות הועדה הרומנית, היו בשנת 1878 בווילאיט דנובה:

וידין	—	2000	נפשות
רושצוק	—	2500	"
סיסטובה	—	75	"
ניקופוליס	—	175	"
קוד. פלנקה	—	400	"
סיליסטריה	—	350	"
טולצ'ה	—	750	"
אוסטינדז'ה	—	150	"
		6400	נפשות

בקו הרכבת ורנה־רושצוק:

בסגרוט	—	195	נפשות
שומלה	—	1000	"
פרבר	—	230	"
ורנה	—	255	"
		1680	נפשות

בסנדזק פיליפופול 1415 נפשות. בסך הכל 9495 יהודים.

3 דו"ח של ה' לורד אף דרבי מיום 22/8—21/8, 177, וכן מכתב האגודה האנגלית־יהודית לפורין־אופיס מיום 24/10 1877.

4 בפרוץ המרד של הבולגרים והסרבים נגד התורכים בשנות 1876—1875, שנתמך ע"י רוסיה. ערב המלחמה הרוסית־התורכית, חדרה גם לחוגים יהודים־ברוסיה נטיה פאנסלאבית. הסופרים היהודים־הרוסים הצעירים סימן ו־נגרוף, המשורר מינסקי־וילנקין, מ. קולישר כתבו בנובויה־ורמיה" —עתון ליברלי מתון — מאמרים נלהבים לטובת העמים הסלביים המדוכאים בארצות הבלקן. את העתון הסלבופילי השמרני "רוסקאיא־מיר" שהוציא לאור הגנרל צרניף (מי שהיה אח"כ ראש המטה הצבאי הסרבי) ערך למעשה לאוניד סלונימסקי, בנו של חיים זליג סלונימסקי (הוא המיר אח"כ את דתו). כשנוסדו ברוסיה ברשיון הממשלה ועדות־גיוס למתנדבים, התגייסו מתנדבים יהודים לצבאות המורדים.
יהודים תרמו גם סכומי־כסף גדולים לטובת הסרבים והבולגרים. באותו זמן הופץ ברוסיה, ואפילו בפולין, כרוז עברי חתום "עמי־הסלבים" שבו תוארו הרדיפות האיומות של הסלבים באיזורי הבלקן התורכיים, והיהודים נדרשו לתמוך במלחמה הצודקת תחת הנהגתה של רוסיה ולחזק את צבאות המורדים. "גם אתם עם אלקי אברהם! העם המורם והנשגב המתנוסס בתכונות נפשו ברוח החנינה והחמלה, הנה אתם בטח תשכנו ושלוים תסתופפו תחת ממשלת המלך הצדיק קיסר רוססיא יר"ה, הבו לנו עוזרך בצר והושיטו לנו ידכם, כמעשה אשר תעשה כל ארצכם הברוכה והטובה, וכאשר עשו אחיכם ילודי־אדעססא ליתר הערים הגדולות שברוססיא. אב אחד לכולנו, אל אחד בראנו "ולכם תהיה צדקה בקחתכם חלק במלאכה הגדולה והנשגבה אשר לקח על נפשו המלך הקיסר יר"ה, אשר לו יאמר "ג ו א ל". הכרוז נדפס ב"היסטארישע שריפטן", כרך II, איווא־ארכיון IV ע' 677—676. הסופר היהודי הרוסי אברהם קויפמן באודיסה, שם השתררה בתוך האנטליגנציה היהודית הנטיה הפראוסלבית, כתב בגובורוסיסקיי—טלגרף" באודיסא מאמרים שבהם הוכיח, שעל היהודים, הנרדפים בעצמם, לעזור לסלבים. הוא פרסם גם חוברת מיוחדת ("לשאלת המזרח") ובה דרש, שהיהודים יעמדו לימין התנועה הפראוסלבית, ולדעתו פתרון חיובי של הבעיה הפרוסלבית יביא גם שנוי לטובת היהודים והם יקבלו שווי זכויות גם בעתונות העברית ("המליץ") נדפסו מאמרים ברוח פטריוטי רוסית. כשהתחילה המלחמה הרוסית־התורכית (בקיץ 1877) גויסו גם יהודים אל הצבא הרוסי ובחזית נהרגו ונפצעו הרבה מהם. למרות הפטריוטיות הזאת, פרסמה העתונות הרוסית האנטישמית מאמרים, שבהם האשימה את היהודים בנטיה פרו־תורכית.

5 עמדה זו קבע פינלש במכתבו מגלץ מיום 15/6 1878 (ארכיון הועדה הרומנית).

6 עקב המלחמה הפסידו יהודי בולגריה ברובם את מקורות־הפרנסה, והתקיימו רק על קצבות. מודיע אחד (דו"ח של דר' מ. בק לדר' קריסטלר מ־20/6 1878 בארכיון של הועדה הרומנית) חושב, ש"יהודי בולגריה הם באדישות וחוסר רגש, שמצטיינים בהם כל מוסדות המדינה התורכיים והמזרח בכללו. אין ביכלתם להתאושש מרצונם ולהתקיים כמקודש מעבודתם הם למען לא ירדו לדרגת פושטי־יד ולא יציפו את רומניה ואח"כ את הארצות הרחוקות, יש להתחיל מיד בשיקום פרנסותיהם".

7 "אתמול נודע לי בודאות, שציר הקונגרס הצרפתי ודינגטון, הציע והשיג גם את מטרתו, שבמדינה הבולגרית העומדת להווסד מחדש — ישלט שויון חוקי מוחלט של כל הדתות. אותו הדבר יטיל בהכרח גם תוקף מכריע על כל מדינות העומדות להווסד וממילא גם על רומניה" מכתבו של ברתולד אוארבך מיום 27/6 1878 באוסף מכתביו 1884 ע' 348.

8 הצעה בנידון שווי־זכויות בפני החוקים וחסות זכויות הדת, עובדו ע"י המשלחת האוסטרו־הונגרית, כפי שהודיע גרף אנדרשי בדו"ח אל הקיסר פרנץ־יוסף ביום 25/6 1878 וזה לשונו: "ההצעות חוברו לגמרי על יסוד נסוחנו ולא אנו הצענו רק מסבה זו, כי רציתי למנוע שלכל סעיף נבוא בהצעה אוסטרו־הונגרית. בדעתי להחזיק גם להבא בתכסיס זה, שתועלתו הוכחה בכל פעם".

9 בחוגים מסויימים בברלין חששו, שתורכיה אולי תהיה נוטה להתנגד לשווי־זכויות ליהודים ברומניה הואיל "שע"י שליחותו של מר דמטר ברטיאנו (אחיו של ראש־המיניסטרים י.צ. ברטיאנו) בקושטא, נראה שתורכיה שנתה את דעתה לטובת רומניה ואפשר שתהיה נגד היהודים. לכן נראה שיהיה יותר קל להשפיע על התורכים שיתמכו על הקונגרס בשווי־זכויות לכל גזעים ודתות, כי באופן זה יעמדו לא רק לימינם של היהודים אלא בשורה ראשונה לימין אחיהם בני־המושלמים, שלא יסבלו אותם אפילו לפי החוקים הקיימים עתה ברומניה. מצד שני תשפיע ביחוד עמדה כזאת מצד תורכיה, מפני שיתר המעצמות התרבותיות לא ירצו ולא יוכלו גם מבחינה אנושית לעמוד אחרי תורכיה" (הערה בכתב מיום 12/6 1878 בתעודות הועדה הרומנית) למעשה נקטו צירי הקונגרס התורכים עמדה חיובית לטובת שווי־זכויות ליהודים.

ביצוע ההוראות לחוזה ברלין והוצאתן לפועל

לפי חוזה ברלין נוסדו נסיכות בולגריה ומחוז אוטונומי של מזרח־רומליה, שבאופן רשמי הם כפופים לשלטון תורכיה.

עמדתו של לורד בינקונספילד בקונגרס בנוגע לנסיכות בולגריה, היתה, מצד אחד, רצונו להגן על התורכים, ומאידך ראה דווקא בבעיה הבולגרית הזדמנות להנחות מכה דיפלומטית קשה על רוסיה וגרם לידי דחיית הדרישות והצפיות הטריטוריאליות של הבולגרים, ולאבד שטחים מצד בולגריה [1]. הדבר הביא לידי נטיה אנטי־יהודית, ביחוד בחוגי המעמד הבינוני. אכן, עמדתו לא האריכה ימים. בבולגריה היתה אכזבה עמוקה מתוצאות הקונגרס, שקרע לגזרים את בולגריה־רבתי מיסודו של חוזה סאן־סטיפאנו, ואף השאיר חלק מאדמתה בשלטון תורכיה. רוסיה שקיימה שלטון־כיבוש במדינה, תמכה בהתמרמרות הבולגרים ואף הכינה בתוכם פעולות מרד. המושל הרוסי, הנסיך דונדוקוב־קורסאקוב, עודד את האוכלוסין למרד ולהפגנות. האספה המכוננת של בולגריה שנקבעה לפי חוזה ברלין, והשתתף בה רשמית גם החכם־באשי, הרב הכללי של סופיה, ר' גבריאל אלמוזלינו, נפתחה ע"י המושל הרוסי הנסיך דונדוקוב בפברואר 1879 בטירנובו. במקום הדיון על הצעת נוסח "התקנון האירגוני" של שלטון־הכבוש הרוסי, דנה האספה בעיקר בתלונות על חלוקת בולגריה ונסחה מחאה לשגרירי מעצמות־הברית בקושטא. רק באפריל 1879, אחרי ויכוחים ארוכים ושנויים קובעים בטיוטת התקנון הרוסי, נתקבלה הקונסטיטוציה הבולגרית, בהסכמתם של נציגי תורכיה ומעצמות־הברית [3]. החוגים הממשלתיים היו מראש חדורים הכרה בנחיצות לקיים את ההתחייבויות של חוזה־ברלין (סעיף ה') ללא כל פשרות. בשנת 1878 פרצו פרעות נגד יהודים בקארלובו, במחוז מזרח־רומליה האוטונומי, והשלטונות בבולגריה הביעו צער וכתב־העת "מאריצה" אף פרסם מחאה על המאורעות [4]. הבולגרים דרשו את החזרתם של פליטי המלחמה היהודים לארצם. אף הנסיך אלכסנדר פון־באטינברג, שנבחר כמושל באספה המכוננת ב־29 באפריל 1879, המליץ על שוויון־זכויות לכל התושבים [5].

קיום מלא של ההתחייבויות לפי סעיף ה' של חוזה־ברלין, בא לידי בטוי בפרק 11 של התקנון. הנוגע לעניני דת. אמנם, האמונה הנוצרית—אורטודוקסית הוכרזה כדת רשמית. בכל זאת, נקבע בסעיף 40: "הנוצרים שאינם מחזיקים באמונה האורטודוקסית ובני שאר הדתות, בין שהם אזרחים מלידה של נסיכות בולגריה או שהוענקה להם הנתינות הזאת, וגם נתיני־חוץ המתגוררים בדרך־קבע או באופן זמני בבולגריה, ייהנו מחופש הדת במדה שקיום הפולחן אינו פוגע בחוקי המדינה". ובסעיף 41 נוסף עוד: "אין אדם יכול להבדל מציות לחוקים המחייבים בגלל אמונתו", ובפרק 12, סעיף 57, נקבע עוד: "כל הנתינים הבולגרים הם שווים בפני החוק. אין חלוקה לפי מעמדות בבולגריה". לעומת זאת נאמר בפירוש, בסעיף 60: זכויות מדיניות יוענקו רק לנתיני נסיכות בולגריה, אבל זכויות אזרחיות בפני החוק הן לכל הגרים בתחומי הנסיכות".

בחוק הזמני שקיימה וקבלה ה"סובראניה" (בית־הנבחרים) בשנת 1880 למינהל הדתי של הנוצרים, המוסלמים והיהודים, נקבע בפרק 3, בנוגע ליהודים סעיף 40: הנציגות של 3—5 חברים, נבחרים ע"י תושבי אזור בית־הכנסת, חולשת על ההכנסות וההוצאות של בית־הכנסת. סעיף 41: האנשים, שהם חברי הנציגות הזאת, נבחרים בתקנות שנתקבלו בהסכמת הרב שאיזור בית־הכנסת. סעיף 42: כל הבתים, שבעליהם מתפללים בבית־הכנסת, מהווים את אזור בית־הכנסת. סעיף 43: היסוד וההלוקה של איזורי בתי־הכנסת הם לפי הסדר הקבוע. סעיף 44: האנשים המשרתים בבית־הכנסת מקבלים שכר שנתי לפי המוסכם עם הועד. סעיף 45: הכנסת בית הכנסת הן: א) הכנסות נכסים ועזבונות. ב) הכנסות שכר־דירה. ג) מס־הבשר. ד) מס־היין. ה) אגרות תעודות־נשואין. ו) ברית־מילה. סעיף 47 קובע: "רבה של עיר־הבירה מקבל מן הממשלה משכורת של 3000 פרנק לשנה. הרבנים בשאר המקומות בנסיכות פרנסתם היא על הכנסות בתי־הכנסת למקומותיהם" [6].

מערכת החוקים בנוגע ליהודים היו ליסוד בחיי הקהילה האוטונומיים של יהודי בולגריה, ובעיקרם באו ביזמתו של שר־החנוך, ההיסטוריון הידוע פרופ' קונסטנטין, יירצ'ק, שלוקח מעם האוניברסיטה של פראג ונתמנה כשר־החנוך בממשלת בולגריה [7].

כך נתקיים העקרון של סעיף ה' בחוקה הבולגרית.

במזרח־רומליה, שהועדה הבין־לאומית בקרה שם באוקטובר 1878 וקבעה את מושבה בפיליפופול, נעשה התיחום של שני המחוזות, וכן עסקה בנסוח התקנון ברוח חוזה־ברלין. עבודתה הופרעה בהתנגדות מופגנת של האוכלוסיה [8] עד שנאלצה להפסיקה, עד שנתחדשה ב־26 באפריל 1879. בו בזמן שנתקבלה החוקה־הבולגרית סיימה הועדה הבין־לאומית, ב־26 באפריל 1879, את ניסוח תקנון־היסוד למזרח־רומליה, לפי הקווים שעובדו מקודם.

בסעיף 24 של התקנון נקבע שוויון־זכויות של כל התושבים, מבלי הבדל גזע ודת. בסעיף 28, דובר על שוויון כל פולחני־הדת, וניתנו לקהילות הדתיות כל הזכיות שהיו להן לפני מלחמת רוסיה־ותורכיה [9].

במועצה הארצית של מזרח־רומליה השתתפו 2 צירים יהודים.

שלטון־הכיבוש הרוסי, שהכביד את לחצו על היהודים עבר ובטל. "גם נציגי היהודים התלוננו על מעשי האדמיניסטרציה של השלטון הרוסי" [10]. מצב היהודים השתפר גם כאן, כמו בנסיכות בולגריה, התגשם שוויון־הזכויות ברוחו של חוזה־ברלין.

1 ס.ס. טאטישצ'ב "איז פרושלאבו רוסקוי דיפלומטאיי, סט. פטר־בורג 1840 עמ' 353—371.

2 א. קונסטנטין יירציק "נסיכות בולגריה", וינא 1891, עמ' 8—547; א.צ. קורטי "אלכסנדר פון בטנברג", וינא 1920, עמ' 62—54; קרל פ' זאקס, תולדות נפילתה של תורכיה, וינא 1908, עמ' 463—457.

3 ה"ספר הכחול" האנגלי מס' 12 1879, דו"ח וניציאני עמ' 14—12.

4 כנ"ל.

5 הודעת הנסיך אלכסנדר בפני משלחת של יהודי בולגריה.

6 תעודות המיניסטריון 15—26/3 1880; "הספר הירוק" של בולגריה 1880, עמ' 30—29.

7 על פעולתו בבולגריה — עיין ק. יירציק, יומן בולגריה 1884—1879, סופיה 1930, וכן מאמרו בעתון הקרמוטר "נארודנא סטארינא 1930, גליון 19.

8 הבולגרים דרשו שגם היהודים יצטרפו לתנועת המרי הזאת (אגרתו של מ. פרנאנדס לחברת "כל ישראל חברים" בתעודות לארגון מזרח־רומליה 1879, עמ' 105) אולם, היהודים סרבו לחתום על העצומה, ושליחיהם הודיעו לועדה הבין־לאומית על מצב היהודים. (אגרת ד. וולף אל לורד סלסבורי מ־30/10/78 ב"תעודות" הנ"ל, עמ' 97) והם בקשו עזרה לפליטי המלחמה, שיוכלו לשוב למקומותיהם.

9 ארכיון המדינה של וינה : "תורכיה, ועד היסוד למזרח־רומליה" 1878.

10 דו"ח של קאלאתס הקונסול של אוסטריה־הונגריה בפיליפופול מ־31/10/1878 (ארכיון המדינה, וינא, 12, 273) מזרח־רומליה נשארה לתורכיה עד ספטמבר 1885, שאז נפל המושל הכללי אליקו פאשה בשבי, והאזור התאחד עם בולגריה.

יוסף נסים הלוי

ד״ר הרצל בבולגריה *

עוד לפני הופעתו של ד״ר הרצל על במת ההיסטוריה הישראלית החדשה עם ״מדינת היהודים״ שלו, כבר היו קימות בבולגריה חברות לישוב ארץ ישראל, וחלק מהחברים החובבים עברו חלוצים לפני המחנה ויסדו על הררי ירושלים את המושבה ״הר־טוב״.

אחרי גרוש ספרד התישבו רוב היהודים הספרדים בקסרות העותומנית, שגם מדינת בולגריה נכללה בגבולותיה. ואם בגלל התנאים הבלתי נוחים לעבודה תרבותית, נרדם כח יצירתם של היהודים הספרדים במדה גדולה, רגש הכבוד והגאון הלאומי שירשו מאבותיהם לא פס מהם. הם התהלכו תמיד בקומה זקופה, ומימיהם לא היו מן הנעלבים ואינם עולבים. הם הגיבו תמיד על כל עלבון בעוז ובלי חת, אם בקול ״קול יעקב״ ואם בידים ״יד עשו״ לפי המקרה. תנועת חבת ציון הצרה והמצטמצמת במעשים פעוטים, לא נתנה ספוק־נפש מלא לשאיפותיהם הציוניות של יהודי בולגריה, שנפשם ערגה לגדולות, למאורע כביר, שיחיש את הופעתו המהירה של המשיח.

שנתים לפני פרסום רעיון ״מדינת היהודים״ של הרצל, הופיע כמיטיאור בעיר פלובדיב בחור משולהב תוסס ובוער, יוסף מרקו ברוך שמו. הוא הטיף בלהט לציונות מדינית מהפכנית, הוכיח את היהודים האמידים הבוטחים על עשרם, והשקטים על שמריהם ואינם נוקפים באצבע קטנה לגאולת ישראל. הוא ניבא להם כליון גמור אם לא יתעוררו בעוד מועד לעבור להקמת מדינה יהודית בארץ האבות.

דבריו הלוהטים של יוסף מרקו ברוך הספוגים אהבה עזה לעמו הלהיבו עוד יותר את דמיונם של ציוני בולגריה, התנועה הציונית שם, חרגה ממסגרת ״חבת ציון״ הצרה, והפכה לתנועה ציונית מהפכנית רחבה ומקיפה השואפת להתגשמותו של חזון הנבואה — החזרת מלכות דוד לקדמותה, ודוקא בפרק הזמן הזה, הופיע נביא ״מדינת היהודים״ ד״ר הרצל.

בהודע ליהודי בולגריה דבר הופעת ״מדינת היהודים״, מתוך הקטעים שנתפרסמו בחדש נובמבר שנת 1895 בעתון היהודי הלונדוני ״ז׳ואיש קרוניקל״ פנה פרופסור צבי בלוקובסקי ז״ל בשם עסקנים ציונים, בבקשה לשלח להם טופס אחד מספר זה. מאז התחילה חליפת מכתבים בין ציוני בולגריה לבין ד״ר הרצל, והוכנסו גם שינויים בהרכב חברי ההנהגה הציונית. נבחר ועד מרכזי חדש מבין האינטליגנציה שבחברי התנועה ובראשו עמדו: ד״ר ראובן בירר, ד״ר יהושע כלב (מראשוני עורכי הדין הצעירים מקרב יהודי בולגריה) קרל הרבסט (פקיד גבוה במיניסטריון הכספים), האחים אשר ופריסיאדו רומנו מפלובדיב. (זה האחרון היה אחר כך הקומיסר הראשי של הקק״ל מיום הוסדה עד יום מותו) ועוד, אשר נהלו את העבודה האירגונית והציונית בהצלחה מרובה.

״מדינת היהודים״, תורגמה מיד ע״י קרל הרבסט וד״ר יהושע כלב. ולשמחת ד״ר הרצל לא היה גבול ביחוד כשהודיעו לו שתוכן החוברת עשה רשם כביר על דעת הקהל הבולגרית. רעיון ״מדינת היהודים״ מצא הד עמוק בלבות היהודים מפני שראו בו בטוי לשאיפותיהם המשיחיות. ההתפעלות בקרב האוכלוסיה היהודית גברה מאד, (מלבד אישים אחדים מבין העסקנים הציבוריים מנהיגי הקהלות בעלי האחריות שהתנגדו לציונות המדינית המהפכנית מחשש פן יערכו השלטונות התורכים טבח ביהודים כמו שערכו בזמן ההוא טבח איום בארמנים) בכל מקום נשא שמו של הגואל החדש בפי המון העם, לשבח. (וע״י ההתלהבות שהקיפה את כל פנות העם עלה הרב הראשי ר׳ פריסייאדו באקיש על במת בית הכנסת המרכזי בסופיה בשמיני של פסח והכריז בהתרגשות ובחרדת־קדש בפני קהל ועדה: ״ד״ר הרצל הוא הציר השלוח לנו ממרום, להושיע את ישראל מגלותו, הוא חטר מגזע ישי שעל הופעתו נבא נביאנו הגדול ככתוב בהפטרה שמיני של פסח, הוא יקבץ גלויות ויחזיר את מלכות ישראל לציון״. דברי הרב עוררו התלהבות עצומה בקרב הקהל וכל המתפללים עמדו על רגליהם וקראו במקהלה את ההפטרה בניגון של שיר לכת. נפש יהודי בולגריה ערגה ליום המאושר בו יזכו לראות בעיניהם את המלך המשיח פנים אל פנים. לאושרם הגדול, לא איחר אותו היום המאושר לבוא.

והדבר קרה, דוקא, באותם הימים בהם ישב ד״ר הרצל על האבנים מתלבט בחבלי יצירת האמצעים להגשמת רעיון ״מדינת היהודים״.

לבו היה אז מחוץ ושותת דם מהלעג השנון של כת הליצנים כנופית העבדים שהיו מתקלסים בו וברעיונו הנשגב.

נפשו היתה מקולעת כבכף הקלע. בין יאוש לתקוה — אם לחדול מרעיונו הנבואי ולהזניח את עמו השקוע בעבודתו, או להתאזר בכח איתנים ולחתור אל הדרך להגשמת רעיונו המדיני ולפדות את עמו בעל כרחו. ברגעי יאוש אלה, הגיעו לאזניו שמועות שעודדו את רוחו, ואמצו את לבו עוד יותר מפני שבאו דוקא מפנה נדחת, שלא פילל אליה, מיהודי בולגריה (הקרובים לאמו הורתו) וחיזקו בקרבו את אמונתו שרעיונו הוא בר־התגשמות. נפשו חשקה לראות את היהודים הללו שגילו הערצה עמוקה לאישיותו ולרעיונו לגאולת ישראל.

בראשית חדש יוני שנת 1896 קבל ועד החברה הציונית בסופיה מכתב מאת ד״ר הרצל, בו הודיע להם כי ב־17 ליוני יעבור דרך סופיה בדרכו לקושטא. השמועה פשטה במהירות הבזק בקרב המוני היהודים שבבירת בולגריה, ולשמחתם לא היה גבול. כי מאורע זה נחשב בעיניהם כמאורע כביר שלא קרה כמוהו מיום חורבן הבית. לראות פנים אל פנים את בחיר העם, המלך הבלתי משוח, מיד התחילו הכנות קדחתניות לקבל את ד״ר הרצל בחגיגיות נהדרה.

בשעות הבקר של היום המיועד נסעה לצריברוד (עיר הגבול)

* ״מחברת״ שנה א׳, גליון ו׳—ז׳ (תשי״ב).

משלחת ציונית לקבל את פני המנהיג הגדול. בינתים, נתאסף בבית הנתיבות קהל יהודים רב שחכו בכליון עינים להופעתו וכשד"ר הרצל הופיע על סף פתח קרון הרכבת התפרץ פתאום, כרעם ביום בהיר, קול אדיר של ההמון אשר הרעיד את גלי האויר בברכת: ברוך הבא! ברוך הבא בשם ה', ברוך הבא עטרת ראשנו. מיד נגש ד"ר ראובן בירר אל המנהיג וברכהו בנאום קצר, בו אחל לו, שמאמציו להתגשמות הרעיון המדיני הכביר, משאת נפש עם ישראל במשך אלפי שנות גלותו, יוכתרו בהצלחה שלמה. הקהל התפרץ שוב בקול אדיר — אמן! אמן! וקולות: לשנה הבאה בירושלים בני חורין! הרעישו את האויר. "לא! לא! קראו אחרים מתוך הקהל: בשנה זו לירושלים בני חורין!" נער בן ציוני ותיק, נגש להרצל וישק את ידו ברתת, ויגיש לו זר פרחים, וד"ר יהושע כלב מסר למנהיג אדריסה בלשון צרפתית והסביר לו, שמהיום הזה ואילך, תשא החברה הציונית בסופיה את שמו: "הסתדרות ציונית ד"ר ת. הרצל — סופיה".

נרגש ונפעם עד מעמקי נפשו מקבלת הפנים הנלבבה של ציוני סופיה נשא הד"ר הרצל נאום קצר לפני הקהל, ויאמר בין דבריו שברגע חגיגי זה קשה לו למצוא את הבטויים המתאימים להביע בהם את רגשי האשר הממלאים את לבו בראותו את המחזה הנהדר שערכו לו יהודי סופיה, והוסיף: האידיאל שהחיה את בני עמנו מיום צאתנו לגלות; הקמת מדינת יהודים חפשית בארץ האבות ייהפך למציאות, אם כל כחות העם באלפיו וברבבותיו יתלכדו ויפעלו בעוז ובמרץ להתגשמותו.

בסיום נאומו, נסעה הרכבת וקריאות "הידד" לוו אותה בזוזה ממקומה.

יש לציין, שכל הנוסעים הבלתי יהודים והקהל הבולגרי ובתוכם גם ראש הממשלה הבולגרית — השר סטואילוב, שנמצאו אז בתחנה, עמדו נדהמים למראה המחזה הנהדר שנתגלה לעיניהם. ואיש את רעהו שאלו: מה קרה היום ליהודים? התשובה היתה: היהודים קבלו היום את פני מלכם החדש.

כשחזר הד"ר הרצל מקושטא בשלשים ביוני, קדמו את פניו שנים מראשי העסקנים הציונים והכניסוהו לסופיה בהעלם ואכסנוהו במלון "בולגריה", כי הוא לא רצה שהקהל היהודי יערוך לו שוב קבלת פנים בראש חוצות, מחשש פן תתעורר בזה קנאת הקהל הבולגרי. אולם אחד הציונים חם־המזג שראה אותו בלוית העסקנים פרסם את הדבר ברבים, ומיד הגיעה התרגשות הציונים לשיאה. בעלי המלאכה עזבו את מלאכתם, הסוחרים את חנויותיהם, הפועלים את עבודתם... ונהרו המונים, המונים לחצר בית הספר המרכזי בו חיכו בקוצר רוח לבוא המנהיג. זמן קצר אח"כ הגיע ד"ר הרצל בלוית חברי הועד, והקהל נדחק אליו לראות את דמותו המזהירה, את חצוניותו הנהדרת, את יפי תארו וגובה קומתו, חיוכו המקסים, עיניו העמוקות השחורות, זקנו הנאה ושערותיו המבריקות כחוטי משי שחור. הרבה זקנים וקשישים הפנו את מבטם לצד מזרח ויברכו בחרדת קדש: "ברוך שנתן מכבודו ליראיו;" ובשם ומלכות, ברכו ברכת "שהחיינו".

אחדים מבין הציונים פנו לחברי הועד לערך אספה פומבית בבית הכנסת המרכזי בה ישא המנהיג את נאומו, אך נשיא הקהילה מאן להעמיד את בית הכנסת לרשות הציונים, בטענה שאסור לנאום בבית הכנסת נאומים פוליטיים. אולם בחורים אחדים חמי־המזג, נגשו לשערי בית הכנסת התיקו את דלתותיו ממקומן, ובתרועות שמחה ועינים נוצצות מגיל, נשאו את הד"ר הרצל על כפים ויעמידוהו על גבי הבמה לפני התבה. זה היה רגע הסטורי מזהיר ומרומם בחיי הקהלה היהודית בבולגריה.

כשהתחיל המנהיג לשאת את משאו הנבואי, שררה דממה עמוקה בבית הכנסת והנאספים הטו את אזנם להאזין את הבשורות שהביא משיחתו עם השולטן. כל מלה שיצאה מפי המנהיג צלצלה כמנגינה מצודדת לבבות — כעין המית כנורו של דוד המלך, המזיל טללי תחיה ומבשר גאולה קרובה. כל הנאום לא היה אלא שירה נשגבה, שירת תחיה, והימנון גאולה עד שנדמה וכל הקהל כאילו עומדים הם כבר בשערי מדינת היהודים החופשית. כתום הנאום התפרצו תשואות סוערות. מבית הכנסת, לווה הקהל את ד"ר הרצל אל בית העם בו נשא את נאומו האחרון בצרפתית והעסקן הציוני הצעיר יוסף טאדג'יר תרגם אותו לשפניולית.

בקורו של הרצל בבולגריה היה בשבילו אחד הרגעים החשו־בים והמעודדים שבימי חייו שלא היו סוגים בשושנים. בבול־גריה מצא תלמידים נאמנים, מסורים לרעיון הגאולה בכל לבם ונפשם. ואת רשמיו הטובים שמר עד יומו האחרון.

ציוני בולגריה זכרו בגאוה את הכבוד הגדול שכבדם המנהיג בבקורו, והיו הראשונים שניהלו מלחמה עזה נגד האנטי־ציונים והרבנות הראשית כדי למלא את פקודת הרצל החשובה ביותר לטובת התנועה הציונית — כבוש הקהילות.

הם הצליחו לכבוש את ועדי בתי־הספר, את ועדי הקהילות ואת המועצה המרכזית ליהודי בולגריה, במלחמה סוערת שנמשכה שתי עשרות שנים. תשעים אחוז מהאכלוסיה היהו־דית נצטרפו אל התנועה הציונית. וירשם נא, לדורות שבהשפעת בקורו של נביא מדינת היהודים בבולגריה, היו הם הראשונים שחסלו את גלותם ויעלו ארצה בהמוניהם כדי להשתתף שכם אחד עם כל אחיהם בבנין הארץ ובחזוק מדינתנו הצעירה.

חלק ב׳

אלברט א. רומנו

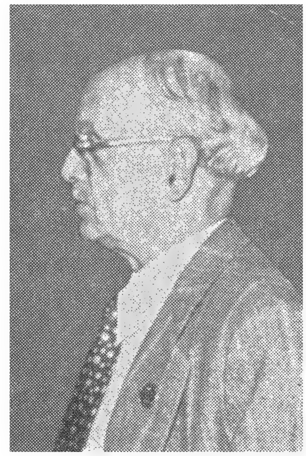
היהדות והתנועה הציונית בבולגריה

תקופה I

מן הוועידה הציונית הראשונה בשנת 1898
ועד סוף מלחמת העולם הראשונה בשנת 1918

אלברט א. רומנו

(דמותו ואישיותו)

יהדות בולגריה — הקטנה במספרה, אך גדולה בהישגיה בתנועה הציונית, בעלת היוזמה בארגון חיי היהדות בארץ, באידיאליזם שלה, בכח וברגש הציוני החדור בה, בכסופי גאולה ופעולות תרבות, נתנה מספר רב של אנשי סגולה ציונים, אשר בחיים ובמעש, רשמו דפים מזהירים בחיי היהדות והציונות של בולגריה.

ברם, אפשר לציין בוודאות ששום אישיות, יהיו שירותיה ההיסטוריים אשר יהיו, לא הטביעה את חותמה על התנועה הציונית ועל חיי היהדות בבולגריה כאשר עשה זאת אלברט רומנו.

נולד בשנת 1886 בעיר פלובדיב, העיר שבה הביא הציונות האגדי י ו ס ף מ ר ק ו ב ר ו ך את הניצוץ של הציונות החדשה ויסד את ההסתדרות הציונית הראשונה בבולגרה בשנת 1895. אלברט רומנו הוא נצר למשפחה, אשר הרעיון הציוני היה חלק בלתי נפרד של קיומה. הוא נולד וגדל באוירה ציונית. הזיקה לפעילות ציבורית התפתחה בו בהיותו צעיר. כתלמיד בית־ספר התיכון, בגיל 15—16 הוא מגלה את הנצנים הראשונים של העסקן העתיד לקום בזירה הציונית הבולגרית. בוויכוחים הציבוריים שניהל אז — לפי עדותם של שומעיו מאותם הימים — עשה לילות כימים בוויכוחים עם הסוציאליס־טים היהודיים על כל פלגיהם, כדי להחדיר בהם את הדעה על הציונות כנסיון לפתרון הבעיה היהודית.

הויכוחים היו כעין תגלית ומקור לא־אכזב ממנו שאבו שומעיו, וביחוד תלמידי בית־הספר התיכון, את הביסוס הרעיוני של הציונות.

אלברט רומנו סיים את בית־הספר התיכון בהצטיינות וברצונו להמשיך בדרך בה הלך אביו — אשר רומנו ודודו פריסיאדו רומנו. הוא נרשם בפקולטה למשפטים של אוניברסיטת סופיה.

בהיותו סטודנט הוא הוציא־לאור את החוברת "הציונות בפני כס המשפט של הסוציאל־דמוקרטיה", שבה הוא מותח בקורת על עמדת הסוציאליסטים היהודים בשאלת היהדות והעלה את ההשקפה הציונית בתנופה רחבה. באותה תקופה, כאשר חלק של משכילים היהודים בבולגריה נסחפו עם הזרם הסוציאליסטי וסטיות להתבוללות, והסוציאליסטים היהודים עשו מאמצים נואשים לזכות בשליטה ברחוב היהודי — היה בחוברת קטנה זו תמיכה וחזוקה לאמונה בציונות בקרב הנוער היהודי.

לאחר לימוד בג׳ינבה, הוא סיים את השכלתו המשפטית בסופיה. שם השתקע ונעשה לעורך־דין.

ב־1915 נוסדה בסופיה, ע״י חוגי הנוער היהודי הלומד, "ההסתדרות לשפה עברית ותרבות" אשר רכשה לה שם שלא יסולא בפז בחנוך האינטליגנציה העברית הצעירה, בהעמקת התודעה הציונית, בהכנת עתודה של אנשי־ציבור, בהתפתחות תנועות הנוער והחלוציות ובמפעלים חשובים בשטח התרבות.

אלברט רומנו היה בין מנהיגיה המובהקים של הסתדרות זו.

זו היתה תקופה, בה התחוללו המערכות המכריעות של הציונות הבולגרית לתפיסת ההנהגה בקהילות היהודיות ובקונסיסטוריון המרכזי, במגמה לעשותם למוסדות חילוניים, ולהחדרת הלשון העברית לבתי־הספר היסודיים.

אלברט רומנו היה בר־פלוגתא חריף והוא לקח חלק פעיל בקרב זה, כאשר כלי נשקו היו העט והלשון. וכאשר נסתיימה המלחמה הזאת בנצחון הציונים ונקראה הועידה של הקהילות היהודיות בשנת 1920, הוא נבחר בתור מזכיר ראשי למוסד זה, והחזיק בעמדתו כמה שנים. הוא לקח חלק מכריע בעריכת תקנון הקונסטוריון והתווה את דרך התפתחותו ועצב את דמותו. אפשר לאמר בבטחה, ששום החלטה עקרונית חשובה לא נתקבלה במוסד זה, שום פעולה רצינית לא הוגשמה בו, מבלי הסכמתו של אלברט רומנו ומבלי, לפחות, שהוא חווה את דעתו.

ההסתדרות הציונית עמדה בפני משימות חדשות. היתה סכנה ששליחיה לא יגלו את התכונות והסגולות הדרושות לעמוד בהתחייבויות החדשות. אלברט רומנו עמד על המשמר, הוא סבר שעמדת השלטון מחייבת, ולכן הדריך וכיוון, יעץ עמד בפרץ, ודאג שהאמון שנתנו שכבות־העם הרחבות בנציגיו הציונים, לא יכזיב.

כאשר הוחלט להעביר את הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בבולגריה לאוירה השקטה של עיר־השדה פלובדיב, נבחר כראש ההנהלה החדשה, עורך־דין הצעיר ובעל המרץ — אלברט רומנו, אשר רכש לעצמו בינתיים שם של איש ההלכה והמעשה הציוני. מאז ועד שהתפרקה ההסתדרות הציונית בשנת 1941, בתוקף החוק "להגנת הלאום", במשך 20 שנה, כיהן אלברט רומנו בתור נשיא ההסתדרות הציונית ועורך ביטאונה "השופר".

אלו היו השנים, שבהם היתה ההסתדרות הציונית לגורם מכריע בחיי היהדות בבולגריה, שנים שבהם המושגים תנועה ציונית ויהדות בולגריה חפפו זה את זה.

בקבלת הנהגת התנועה, שקטו גם הרוחות במחנה היריבים, ואחרי הצהרת בלפור הועמדה התנועה הציונית בפני תפקידים חדשים, רחבים ומגוונים. הועד המרכזי, תחת הנהגתו הנבונה, יזם ופתח בפעילות ענפה.

החלוצים הראשונים עלו ארצה. השאיפה לעלות התחזקה. נוצר הועד הארץ־ישראלי. תנועת הנוער התארגנה והתפתחה. קם הצורך במתן הכשרה לחלוצים העומדים לעלות. הוקם המשק החקלאי "העתיד" בעיר פאזארג׳יק. התחילה פעולה קדחתנית למען קרן־היסוד וקק"ל. באו שנות המערכה לשם הרכבת הועד הלאומי בארץ ישראל, שיתוף עם הלא־ציונים. אלברט רומנו תמך בלהט רב ברעיון זה והחדירו בציבור היהודי בבולגריה ביעילות וברוח טובה. לפני זמן קצר הוקמו בקרב הציונים הבולגרים הסיעות של הריביזיוניסטים ופועלי־ציון, ובמאוחר יותר, סיעת הציונים הכלליים. אלברט רומנו ניהל מלחמה נואשת לשמירת אחדותה של ההסתדרות הציונית שלדעתו היה בה בטחון, שתשאר גם להבא הגורם המלכד בחיי יהדות בולגריה.

הוא שמר בדאגה רבה על האינטרסים הגדולים של התנועה הציונית, שהעמידם מעל לצרכים המפלגתיים של הסיעות. במערכות קשות ואחראיות, בתוך התנועה, עם מתנגדים זרים מימין ומשמאל אשר מזמן לזמן צברו עוז והרימו ראש, חלפו עברו שנות האדם אשר לפי טבעו, אופיו וסגולותיו נוצר לעבודה עיונית בתוך משרדו, אך ביזבז כחות, כשרונות, זמן ובריאות בפעולה אפורה יום־יומית.

בתקופת אלברט רומנו התחזקה עם הריאקציה גם האנטישמיות בבולגריה, שנעשתה חריפה ביותר עד שהגיעה, בהשפעת וצווי גרמניה הנאצית, לידי חקיקת החוק "להגנת הלאום" ולתקנות שנבעו ממנו. נשללו כל הזכויות של יהודי בולגריה, נלקחו נכסיהם ונסתם הגולל על ההסתדרות הציונית בבולגריה, לאחר קיום של יובל שנים.

לאחר זמן קצר, בשנת 1944, עלה אלברט רומנו עם משפחתו ארצה. כאן, על אדמת המולדת, ערגה נפשו להמשיך בפעילות ביתר עוז ותנועה, בהיותו חדור אותה אמונה ציונית עמוקה, אותו רצון ונכונות להקרבה.

הטרגדיה שלו היתה בכך, שבזמן שחזון חייו נהפך למציאות והרעיונות שדגל בהם במשך עשרות בשנים קרמו עור וגידים, התחילו הסבל והמרירות לחדור לחייו הפרטיים. עוד בימים הראשונים לעלותו ארצה, נדון להתנגש במציאות קשה ואכזרית, אך הוא לא כופף ברך ורוחו לא נפלה בו. הוא המשיך לעקוב מקרוב אחרי התפתחותה של המדינה הצעירה, לשמוח בשמחתה בכל התקדמות והצלחה, ולכאוב את כאבה בכל תופעה שלילית בחיינו הציבוריים.

מחלה קשה פקדה אותו ושללה ממנו את כושר פעילותו, כמעט שלש שנים לפני בוא קיצו. ב־28 במארס 1965 הוא הלך לעולמו וב־30 בו הובא לקבורה, באדמת המושב בית־חנן. קרובים, ידידים ומעריצים הלכו אחרי ארונו.

✶

לפני הביאנו יצירתו זו בפני הקורא, נקדים תאור של הנקודות האופיניות בפעילותו הציונית והציבורית, להשלים את דמותו.

בפעולתו הציונית והציבורית, שנמשכה כמעט יובל שנים, היה אלברט רומנו לא רק נשיא ההסתדרות הציונית בבולגריה. הוא מילא תפקידים ושליחויות מסובכות מאד. היה ציר מטעם ציוני בולגריה בקונגרסים הציונים, חבר הועד הפועל של ההסתדרות הצונית העולמית, נשיא הקהילה היהודית בעיר פלובדיב וכו׳.

אלברט רומנו לקח חלק פעיל במועצת המיעוטים הלאומיים בג׳נבה — (שוויץ), שבה הצטיין, יחד עם האלוף תג׳יר, בהגנתם על המיעוטים המוקדוניים ודוברוג׳אניים. בהגנתם, רכשו את אהדתם של חוגים שונים לציונות וליהדות בבולגריה, אהדה אשר התגלתה לאחר זמן, כאשר חוגים אלו מלאו תפקיד מכריע בהצלת יהדות בולגריה מדיפורטאציה למחנות־המות בפולין. לאותם חוגים חייב אלברט רומנו את חייו הוא, כאשר תוכננה התנקשות נגדו.

אלברט רומנו היה גם פובליציסט פורה. במאמריו ובנאומיו הרבים משתקפות באופן ברור ביותר פעילותו הציונית וציבורית. רב כחו של אלברט רומנו במאמריו, סיגנונו תכליתי. מחשבתו ערה ופוריה. הגדרותיו מגובשות ומלוטשות, ניתוחו עמוק, הבחנתו ומסקנותיו ברורות. נאומיו מצטיינים באותן סגולות. הפילפול והרגשנות הנדושה זרים לו — העיקר הוא המחשבה, שהוא מפתח בתנופה בבנין אדיר, וכובש את מאזיניו.

המשפטן בולט במאמריו, הוא נואם ופובליציסט לקהל משכילים. הזוהר החיצוני, הצלחות קלות, מחיאות — הכפיים היו זרים לו. הוא היה התגלמות של הענווה.

ב־1926 הוא בקר בארץ וכאן עשה יחד עם חיים בן־יוסף, מאמצים רבים לשכנע את פרופ׳ היים וויצמן ומנחם אוסישקין ז״ל לרכוש אדמה עבור מושב חקלאי ליהודי בולגריה. בשובו מן הארץ הוא הביא את רשמיו בעתון ״אברייסקה טריבונה״. הוא ניתח את בעיות בנין הארץ, שאלות העליה וההתישבות, האבטלה ובעיות סוציאליות. ושוב באותו סיגנון: לא רגשנות נבובה, אלא מחשבה קרה, ניתוח ותאור המציאות כמו שהיא, בלי כחל ושרק. במאמריו ובנאומיו היה לו העוז להיות בלתי־מקובל ולשחות נגד הזרם. במאמריו נגד האנטישמים ושליטי השעה גילה אומץ מעורר פליאה וראוי לשבח.

במשפט נגד קרן־היסוד שהתנהל בעיר פלובדיב, הוא גילה הגנה מזהירה. הוא לימד סנגוריה לא רק על 7 חברי המועצה בקהילה היהודית בפלובדיב, אשר הואשמו בחריגה מסמכותם בגבית תרומות לקרן־היסוד, אלא גם, ובעיקר — לענין הציוני בבולגריה. במשפט זה הוא קנה את עולמו, כמשפטן מצוין וכמנהיג ציוני בעל שעור־קומה.

אלברט רומנו — במידה שהיה איש העבודה העיונית, היה גם מתעסק בעניני דיומא. בראש דאגותיו — בית־הספר העברי, החדרת התודעה היהודית לילדי טיפוחיו. וגם הפעולה התרבותית, החינוך הפוליטי של ההמונים וכו׳. במיוחד חיבב את הנוער; יחסו אליו היה כיחס אב אוהב. הוא הצטיין כמורה דרך גדול ומחנך של יהדות בולגריה.

הוא הקריב את עצמו על מזבח הציונות. לא היו לו חיים פרטיים, חוויות פרטיות, תענוגות. תמיד זמנו דחק לו. היה עסוק בלי־הפסק, בעיון וכתיבה, מחשבה והכנת תזכירים והחלטות, השתתפות בועדות, ישיבות וכו׳ — זה היה תוכן חייו. לעצמו ולקרוביו חסר לו זמן. הציונות מילאה את כל ישותו. ציונותו לא היתה ריגשית אלא רוחנית, פרי מחשבה והכרה. הוא חיפש בהתמדה את האמת הציונית. בציונות ראה לא רק פתרון של בעיה לאומית, אלא שאיפה לערכים כלל־אנושיים, — דרך סוציאלית, חופש האזרח, סדר ויושר, ועמוד התווך של חיינו.

עשרים שנה תמימות הוא היה הציר שמסביבו הסתובבו חיי היהדות בבולגריה, הוא עשה את הציונות לבנין חייו. הוא היה אדם ויהודי מושלם, ציוני ואזרח מושלם.

אלברט רומנו היה דוגמה אופיינית של האיש המשכיל. באישיותו היה מיזוג מופלא של עתונאי ומשפטן, הוגה דעות, מחנך ומנהל, בעל ידע ובקיאות — איש־ציבור גדול ממד. למרות שהמציאות אילצה לפזר את כחותיו בשטחים שונים, היו השגיו ראויים לציון בכל פעליו.

אלברט רומנו — האיש שהכיר ועבד עם האישים הדגולים של הדור הציוני הראשון בבולגריה, האיש אשר היה הקשר החי בין הדור ההוא והדורות הבאים, אשר החל את פעילותו הציונית בשחר התנועה הציונית והשפיע באופן מכריע על המחשבה הציונית בבולגריה, האיש אשר היה בין יוצריה של תולדות היהדות הציונית בבולגריה, אין ספק שהוא המתאים ביותר, הראוי ביותר והמוכן ביותר לכתוב את תולדותיה ולצוותה לדורות. ובזאת — לא רק להציל את יהדות בולגריה והציונות הבולגרית משכחה, אלא לתרום תרומה יקרת־ערך לתולדות היהדות והציונות בכללותה.

ביצירה זו, שהיא הישג עילאי של פעילותו הציונית המזהירה, יקום שמו לנצח.

מוקדש

ליקירי שהלכו לעולמם:

אבי ר׳ אשר אברהם רומנו,

אמי, אסתר (אסתרינה) לבית כלב,

דודי ר׳ יקיר (פריסיאדו) אברהם רומנו,

אשתו — דודתי, שרה, לבית סידי.

ויבדלו לחיים ארוכים:

רעיתי, אסתר (ארנסטין), לבית לידז׳י

שני בני: אשר והרצל (הנריך)

דודני וידידי משחר ילדותי ד״ר אברהם (אלברט) ש. רומנו.

הקדמה

בספר זה משולבים שני נושאים — 1) על היהדות, 2) ועל הציונות. מובטחני שרבים יתרעמו עלי על אשר לא הפרדתי בין שני הנושאים האלה. אבל, לאחר שעיינתי ושקלתי בשאלה זו, נשארתי בדעתי הראשונה, והיא: — שהפרדה כזאת בלתי אפשרית וגם אינה רצויה, כי אם תוציא מיהדות בולגריה את הציונות, הרי כאילו הוצאה ממנה את נשמתה ומנעת מעצמך ומקוראי ספרך הבנת דברים, שלכאורה, אין בינם ובין הציונות ולא כלום, כגון התפתחות הקהילות, בתי הספר, מוסדות האשראי, העתונות, הספרות, השירה וכו׳. שכל הפעילים שבהם והיוזמים בשטחים אלה הצליחו דוקא מתוך דביקותם מציונות ומכוחה היא נחלו את נצחונותיהם.

באשר לשיטת הרצאת דברי, היו לפני שתי ברירות: להשתמש בשיטה הכרונולוגית או בשיטת הרצאה לפי הנושאים. לכל אחת משתי השיטות הללו יש מעלות וחסרונות כאחד. השיטה הכרונולוגית מחייבת לסקור את העובדות לפי סדר הזמן שבו קרו ולא לקשרן בדברים ואירועים משטחים שאחרים שלא קרו באותה התקופה, ואילו שיטת ההרצאה לפי הנושאים מחייבת לעמוד על הדברים השייכים לאותו נושא אם כי אינם של אותה התקופה עצמה, אלא, שהם קשורים לנושא שעליו המדובר. החלטתי לכן למצוא פשרה בין שתי השיטות הנ״ל. הנני מגולל את הדברים, בפרקים כרונולוגיים, ובתוך כל פרק שכזה, אני מחלק מגולל את הדברים, בפרקים כרונולוגיים, ובתוך כל פרק שכזה, אני מחלק את החומר, לפי הנושאים השונים, הבאים בחשבון.

עלי להוסיף עוד מילים אחדות בדבר יחסי אל כמה ענינים, הנידונים בספר זה. דרכו של אדם היא להציג בפני הזולת רק את הצדדים היפים שבו ולהעלים את חסרונותיו וזאת היא גם חולשתו. וודאי, שגם אינני חפשי מחולשה זו, אבל בידעי שאחריות של כותב היסטוריה רובצת עלי ורק האמת צריכה לשמש נר לרגלי, השתדלתי עד כמה שאפשר, להתגבר על החולשה הזאת וציינתי גם כמה תופעות שליליות שביהדות וציונות בולגריה. חוששני שעל ידי כך אהיה מטרה לחיציהם של שני הצדדים גם יחד: יהיו אשר יאשימוני כי הרביתי והארכתי את הדיבור על השגיה של היהדות והציונית בבולגריה, ולעומתם יכעסו עלי האחרים על אשר הצגתי אותם בקלקלתם ואני עשיתי זאת לפי מיטב מצפוני והנני מוכן ומזומן לקבל על עצמי כל ביקורת כנה שבודאי בוא תבוא.

ובעוד ענין עדין עלי לנגוע כאן, בקיצור נמרץ, והוא: ענין היחסים־ההדדיים שבין המפלגות השונות בתנועה הציונית וחילוקי־הדעות שבין הזרמים השונים והמאבק המר והממושך שביניהם, שגם אני בעצמי הייתי מעורב בו, בתור יושב־הראש של ההסתדרות הציונית בבולגריה, לאחר שגם ה״רביזיוניסטים״ וגם ״פועלי ציון״ פרשו ממנה, וגם כעורכה הראשי של ״השופר״ — בטאון אותה ההסתדרות, שהסתבכה בפולמוס חריף עם שני האגפים הפורשים, גם יחד. לאחר שרב המרחק בין המעשים האלה ולבין יום כתיבת שורותי אלה, לא די בחריצת משפט ״היסטורי״ על אותם חילוקי־הדעות, ומכיון שלא עלי לחרוץ על משפט ״היסטורי״ שכזה, נמנעתי בכוונה תחילה להוציא ״פסק־דיני״ בנידון והסתפקתי בהרצאת טענותיהם של כל הצדדים המעונינים, ומטעמי זהירות, פרשתי את הטענות האלה גם בפני החוגים המעונינים בדבר, בכדי שיתקנו וישלימו את תענותיהם. ודומני, שבנסיבות הקיימות, לא הייתי יכול לעשות יותר בנידון זה, והקורא יתרוץ את משפטו כישר בעיניו.

לבסוף עלי להוסיף עוד מילים אחדות בענין, שאולי יעורר תמיהה ומורת־רוח אצל קוראים מסויימים — והוא — הבלטה ה״יתירה״ של הענינים שאירעו בקרב העדה היהודית בעיר פיליפופולי (פלובדיב), שהייתי מעורב בהם כתושב העיר הזאת. יתכן שיתעורר חשש, שהבלטה ״יתירה״ זו נעוצה במה שנקרא ״לוקאל פאטריוטיזם״ — מחלה, שהיסטוריונים שונים סובלים ממנה תכופות ואפשר מאד שגם כותב הטורים האלה אינו פטור ממנה לגמרי. עלי לציין שנתתי את דעתי על סכנה זו והשתדלתי בכל כוחי לבטלה, על ידי רישום קפדני של כל הדברים החשובים, שאירעו בשאר העדות, במידה שהם השתקפו בעתונים ובזכרונות אישיים. אבל נשארו עוד דברים שיש להעיר עליהם באופן מיוחד, והם: יבואו המבקרים ויגידו מה שיגידו, אבל הרי הם אינם יכולים לערער את העובדה, שעדת פלובדיב היתה בתקופת 1898—1914 (וגם לאחר מכן), מוקד לחיים ציוניים, במידה, העולה בהרבה באופן יחסי, על חשיבות אוכלוסייתה היהודית מבחינה כמותית, אם כי, לאחר המלחמה העולמית הראשונה, תפסה סופיה את המקום

הראשון הראוי לה כמרכז החיים הציבוריים והתרבותיים של יהדות בולגריה וגם עדת רוסצ׳וק (שהצטיינה בבני נעוריה התוססים), אבל, מלבד סיבה אובייקטיבית זו, יש לדבר עוד סיבה, הנעוצה בנסיבות הזמן. חלק ניכר מהחומר שבספר זה, נלקח מעתון ״השופר״, שהיה, כמעט, העתון היהודי הציוני היחידי בתקופת 1900—1912 והוא הופיע בפלובדיב וממילא השתקפו הסכסוכים בקהילה זו באופן מפורט ובולט ביותר, כיוון שאירעו ״מתחת לאפה״ של המערכת, ואילו שרות האינפורמציה של אותו עתון על הנעשה בשאר הקהילות היתה שרות של התנדבות, שהיא באופן טבעי הווה אומר, מקרית ומקוטעת, ודבר זה וודאי השפיע על התמונה, בכללותה, למרות מאמצי למלא את החסר, בכל הדרכים האפשריות.

ולבסוף, עלי להודות לחברי ״הועדה לתולדות היהדות והציונות בבולגריה שע״י ״איחוד עולי בולגריה״, על ההערות המועילות, שהשמיעו בנוגע לעריכת הספר ותוכנו אשר אני התחשבתי בהם במידה רבה. וכן לידידי, ד״ר מרצל כלב, ולחברים מחוץ לועדה הנ״ל, אשר בהצעותיהם ובהערותיהם, עזרו לי לסיים כתיבת ספר זה.

אלברט א. רומנו

א. יהודי בולגריה בשלהי המאה התשע־עשרה

המצב הכללי בבולגריה

אין להבין את התפתחותם של חיי היהודים ושל הציונות בבולגריה, אלא בתיאור התנאים, אם גם באופן קצר, שבהם חיו היהודים בבולגריה לפני שיחרורה של המדינה מעול התורכים, וכן — במשך התקופה הראשונה של בולגריה העצמאית. בולגריה היתה ארץ־ספר של תורכיה, אשר מרכזיה היו בקונסטנטינופול, באדריאנופול ובשלוניקי. היהדות העותומאנית נמצאה, באותו פרק זמן, במצב של ירידה תרבותית, אבוקות המדע, הספרות והשירה, אשר יוצא ספרד הביאו אתם מארץ גירושם, דעכו והלכו.

ואם כך היה במרכזים, קל להבין מה היה המצב בערי־השדה הנידחות, ברחבי חבל הדאנובה וטראקיה — ארץ הבולגרים. הדרכים היו משובשות, סוס ועגלה היו אמצעי התחבורה היחידים. הקטע של מסילת־הברזל "אירופה־קונסטנטינופול", שבין הגבול הסרבי (צריברוד) ועד איחטימאן־בילובו, נבנה רק בשנת 1888. הנסיעה מערי בולגריה אל מרכזי המסחר שבקונסטנטינופול ואדריאנופול וגם הדרכים מסופיה אל שלוניקי וחופי הים האדריאטי, היתה בבחינת ארפתקה הכרוכה בסכנת חיים ממש. שודדים היו אורבים לעוברי הדרכים, לפי הזכרונות של אנשי־הדור ההוא רבו המקרים שיהודים קיפחו את חייהם בנסיעות כאלו. לפיכך היו היהודים בכל עיר ועיר כמעט מנותקים מאחיהם בשאר הערים. וגם בכל עיר כשלעצמה היו גם מבודדים ברובעים מיוחדים. רובם עסקו בפרקמטיה ומקצתם היו בעלי מלאכה, חלפנים וכו׳. אורח־חייהם — פטריארכאלי ודומה בהרבה להווי החיים של האוכלוסיה המוסלמית. היהודים היו תמימים, שומרי תורה ומצוות, בהם מעטים מהם עסקו והתעמקו בספרי־דת. אבל רובם ידעו רק לקרוא בסידורי התפילות ובתנ"ך, מבלי להבין היטב את הנקרא כשקטטות היו פורצות בין "הגבירים" על כיבודים בשעת עלייתם לתורה.

המשטר הפנימי בקהילות

השאלות החשובות של הציבור היו נתונות להכרעתן של "אספות הנכבדים" אילי הכסף ובעלי־ההשפעה אצל השלטונות, שהמוני העם התייחסו אליהם ביראת־כבוד וקיבלו את דעתם בהכנעה, כי אלה היו עוזרים להם בשעת צרה והיו גם תורמים מכספם, לצרכי הכלל וגם תומכים בעניים. החלטותיהם של האספות ולעתים היו מחייבות, בהן בחרו ברב, שעמד בראש העדה ומשנבחר היתה לו סמכות בעדתו והוא ייצג את העדה בפני השלטונות.

מפת בולגריה של היום

המצב המשפטי של קהילות בולגריה ואירגוניהן, לאחר הקמת המדינה הבולגרית, היה זה: הסעיף החמישי של הקונגרס בברלין משנת 1878 (שלפיו הוקמה מדינת בולגריה באורח רשמי) קבע ש״במדינה החדשה הזאת אין הבדלי־דת ושוני הפולחן, יכולים לשמש עילה לשלילת זכויותיו האזרחיות והפוליטיות של כל אדם או זכותו למשרות, מעמדים וכיבודים, או לעסוק בכל משלוח־יד או תעשיה בכל מקום שהוא״. החוקה הבולגרית גם קבעה ש״כל אזרחי בולגריה הנם שווי זכויות אזרחיות ופוליטיות״.

באשר לדת — קבע סעיף 37 בחוקה, שהדת הנוצרית הפראווסלאווית־(האורתודוכסית) המזרחית, היא דתה הרשמית של המדינה וכנסייתה היא כנסית המדינה ואילו לפי סעיף 40 שבחוקה, ״הנוצרים הלא־פראווסלאוויים וכן בני דתות אחרות, בין שהם נתינים בולגריים ובין שהם נתינים זרים, היושבים בבולגריה ישיבת קבע או ישיבה זמנית, נהנים מחופש דתם, בתנאי, שפולחנם לא יפר את החוקים הקיימים״, ואילו בסעיף 42 נאמר: ״ענייניהם הדתיים של הבולגרים הלא־פראווסלאוויים וכן של בני הדתות האחרות, מתנהלים על ידי ערכאותיהם הדתיות, בפיקוחו העליון של השר המתאים, לפי חוקים שיחוקקו״.

רומֵליה המזרחית (שהעיר פלובדיב היתה בירתה), אשר הקונגרס הקים אותה בבולגריה הדרומית המזרחית כחבל אוטונומי, קבע תקנון האירגונים ״אורגאניצ׳יסקי אוסטאב״, בסעיף 355: ״לאירגונים הדתיים, הקיימים באורח חוקי ברומליה המזרחית שמורות הזכויות, חופש הפעולה, כפי שהיו להם לפני המלחמה״.

סעיף 341 שומר על זכות האירגונים הדתיים השונים להיות בעלי נכסים ניידים ולא ניידים.

וכן נאמר בחוקה:

״בשום אופן אין לבטל רשות המוסדות הדתיים השונים לקיים קשרים עם הרשות הדתית העליונה משלהם, אפילו אם היא מחוץ לגבולות, קביעות קונגרס ברלין בנוגע לאנשי דת ומוסדות הסעד והזערה חלות גם על רומליה המזרחית. זכויותיהם של האירגונים הדתיים על נכסיהם שמורות להם״.

״האירגונים יוסיפו לגבות כספים, לפי המנהג בעזרתם ובחסותם של השלטונות, אבל, אין להוסיף עליהם, אלא, לפי צוו המושל (הגנראל־גוברנטור) כתקנון ציבורי״.

״אין להטיל מיסים על הכנסותיהם של האירגונים הדתיים ולא על נכסיהם, המוקדשים לבתי־התפילה, או, לבתי־הספר, או למוסדות עזרה משלהם, ולא על רהיטי בתיהם של כוהני הדת של האירגונים״.

״כוהני הדתות הלא־מוסלמיות אשר מינויהם למשרתם טעונה אישור ה״שער העליון״ (הממשלה העותומאנית בקונסטנטינופול הבירה) יקבלו את האישור ע״י המושל, בשם הוד מלכותו השולטן״.

״ההנהלה הפנימית של בתי־הספר של האירגונים הדתיים ומינוי המורים בבתי ספר, הנם זכות שניתנה לאותם האירגונים.
״אין להטיל חובה על שום ילד ללמוד בבית־ספר, שאינו שייך לדתו. ואין להטיל חובה על שום אירגון דתי לנחל הוראה בבתי־הספר משלו, שלא בשפתו. הרשות בידי כל אירגון דתי להנהיג בתי־הספר משלו לימוד כל שפה שהיא, אפילו אם זו שפה מתה, וגם להנהיג הוראה בשפות אלה״.

בשנת 1880 הוציא ראש המדינה בנסיכות בולגריה, הנסיך אלכסנדר־בטנברג, כ״מנשך הנסיך״ — בחתימת־לוואי של ראש הממשלה דראגאן צאנקוב ״תקנות זמניות להנהלתם הדתית של הנוצרים, המוסלמים והיהודים״, אשר הפרק השלישי שלהן מוקדש ליהודים, שבו נאמר:

״לשם ניהול הכנסותיהם והוצאותיהם של בתי־הכנסת קיים ועד בן 3—5 חברים, הנבחר על ידי האוכלוסיה היהודית, מבין מתפללי אותו בית כנסת. סדר הבחירות נקבע ע״י היהודים, בהסכמת הרב והבוחרים — הם המתפללים באותו בית־כנסת. הכנסות הקהילה הן: מעזבונות, אגרות קבורה, אגרות מכירת בשר ויין כשרים, סוכר ״כשר לפסח״, אגרות ברית־מילה ונישואין. על הקהילות היהודיות חלות קביעות ה־14—16, לפיהן הרשות בידי הקהילה להטיל על יחידים מס בכסף או במיצרכים, הכל לפי המנהג, ומס זה נגבה, על ידי העיריה, והוא משמש ב־2/3 לכיסוי ההוצאות וב־1/3 לקרן שמורה״.

תקנות 1880 אינן מכירות בקהילה יהודית אחת ויחידה בכל מושב, אלא בקהילות נפרדות של בתי־כנסת, בלתי תלויות אחת בשניה וכנראה, סדר זה היה קיים בכל רחבי האימפריה העותומאנית, שבה היו קיימות קהילות יהודיות שונות, נפרדות ובלתי תלויות אחת בחברתה [1].

לאחר התאחדות חבל רומֵליה המזרחית עם נסיכות בולגריה (1885), בוטלו התקנות משנת 1880 לגבי הנוצרים ולגבי המוסלמים ע״י חוקים חדשים. אבל שום חוק חדש לא חוקק לגבי היהודים, ומכיוון שהתקנות בנוגע לקהילות היהודיות, לא היתה בהן שום סתירה לכל חוק אחר, נשארו הן בתוקפן כ״מנהג בעל תוקף חוקי״, ברם, למעשה, גם הממשלה וגם היהודים עצמם התעלמו מהן.

החוק של הנוהל האזרחי קבע, בסעיף 1218 והבאים אחריו (שהפך לאחר כן לסעיף 1) — ש״לבתי־הדין הדתיים הסמכות הבלעדית בענייני נישואין וגירושין ופסקי דינם בנידון זה, כוחם יפה כלפי הכל, לרבות בתי־המשפט הממשלתיים, אבל, אותו חוק אסר על בתי־הדין הדתיים לדון בסכסוכי ממונות, אפילו אם אלה נובעים מיחסי הנישואין ומענין הגירושין [2].

בתי הספר היהודיים

״חוק השכלת־העם״ משנת 1924 שם אותם במסגרת בתי־הספר הפרטיים, אבל, לפי אותו חוק, מעמדם היה שונה בהרבה ממעמד בתי־הספר הפרטיים וקרוב יותר, לבתי־הספר הממשלתיים. בתי־הספר היהודיים (כמו בתי־הספר של שאר המיעוטים הלאומיים והדתיים, כגון התורכים, הארמנים והיוונים) היו מתנהלים על ידי ועד נבחר ע״י חברי הקהילה היהודית בעלי נתינות בולגרית, ומאושר ע״י בית המשפט המחוזי. החוק קבע הוראות בענייני תכנית הלימודים, ספרי הלימוד, צוות המורים וכמה פרטים אחרים. ומבחינה זו, החוק היה נתון, במרוצת הזמן, לשינויים, שעל החשובים שבהם עוד נעמוד בפרקים המתאימים, אבל כאן עלינו לציין את השינוי שחל ב־1928 בסעיף 371, שלפיו: ״במקרה של גרעון בתקציב בית־הספר. הזכות בידי הועד להטיל מס על יחידי הקהילה, לכיסוי הגרעון, לפי תקנות העתידות להתפרסם. למעשה תקנות אלה התפרסמו

רק ב־1928 ואז התברר, שהן פוגעות באוטונומיה המסורתית של בתי־הספר וכוללת התערבות שלטונות־החינוך הממשלתי בתכניות הלימודים, בעריכת התקציב וכו׳. על כן המוסדות היהודיים המוסכמים דחו תקנות אלה ואפילו ויתרו על רעיון ״המס הנוסף״, הפותח שער להתערבות הממשלה בענייניהם הפנימיים של בתי־הספר. במקום זה הגישו דרישה לתמיכה כספית מאת הממשלה והעיריות בשיעור יחסי למספר התלמידים. דרישה זו לא זכתה ליחס רציני בממשלה. באופן זה בתי־הספר התקיימו, בעיקר, על תקציב הקהילה, אמנם במקומות רבים הושגה תמיכה ניכרת מהעיריה.

רעיון כיבוש הקהילות על ידי הציונים

כאן המקום להדגיש, שכיבוש הקהילה (על מנת להשליט בהן את השפה העברית והחינוך הלאומי בבתי־הספר היהודיים ועל מנת להפוך אותם למכשיר לרעיון הציוני בכלל), היה הענין המרכזי של התנועה הציונית בבולגריה בתקופה שבין הקמת ההסתדרות הציונית (1898) ועד הזמן בו כיבוש זה חגג את נצחונו המוחלט (מיד לאחר המלחמה העולמית הראשונה ב־1918). בנידון זה כל מקוריותה של התנועה הציונית בבולגריה והישגיה ראויים לשימת לבו של היסטוריון. ומאליה מתעוררת השאלה: מה, בעצם, היתה הסיבה, שכמעט כל תולדותיה של התנועה הציונית בולגריה, בתקופה זו אינן אלא מלחמה רצופה ובלתי־פוסקת על כך. יש אומרים, שסיבה זו יש לחפשה בסיסמתו הידועה של הרצל על ״כיבוש הקהילות״, אבל, הרצל עצמו נתקל, בראשית צעדיו בהתנגדותם החריפה של כמה רבנים — בעיקר ליברליים — ופרנסי קהילות יהודיות, במרכזה של אירופה, ובצדק התקומם הוא על אלה, אשר בתוקף תפקידם ההיסטורי, היו צריכים להיות הראשונים לקבלת הרעיון לחידוש חייו של העם היהודי במולדתו, לפי רוחה ומהותה של דת־ישראל, אבל, למעשה, מעלו הם בתפקידם זה והיו הראשונים לאסור מלחמה על הציונות בשם ״תורות שונות ומשונות״ של כפירה בקיום העם היהודי ויעודם של היהודים להיות ״מפיצי מוסר היהדות בין הגויים״ והדברים ידועים.

הסיסמה של הרצל הופנתה לציונים בכל התפוצות. מדוע, איפוא, לא נמצאה אף ארץ אחת, אשר ענין ״כיבוש הקהילות״ יתפוס בפעולותיהם של הציונים אותו המקום ויסתיים באותם ההישגים כפי שהיה הדבר בבולגריה? נדמה לנו, שאת התשובה הנכונה לשאלה זו יש לחפש בתנאים המיוחדים, שבהם עמדו היהודים בבולגריה באותו פרק זמן. אמנם רמת־תרבותם הדתית־הלאומית של יהודי מזרח־אירופה עלתה, לאין שיעור, על רמת תרבות זו של יהודי בולגריה, אבל, מאידך גיסא, היהודים באותן הארצות נמצאו במשטר, אשר שלל מהם מראש כל אפשרות של חיים פוליטיים דמוקרטיים, אפילו, במסגרת המצומצמת של ענייני הקהילה שהשלטון הרודן הותיר להם. מכאן, שתנועה עממית לכיבוש הקהילות ע״י הציונים היתה שם בלתי־אפשרית לחלוטין.

אשר ליהודים שבמרכז ומערב אירופה, הרי הם נהנו במידה רבה של שיווי זכויות וחופש, אבל ההשפעה הכבירה של תרבות העמים שבתוכם חיו טיפחה בקרבם נטיות להתבוללות ולהתכחשות ליסודותיה הלאומיים של היהדות. ומשום כך גם התנועה הציונית באותן הארצות היתה, לפחות באותה התקופה, לעניין של שכבה דקה של יחידי־סגולה, ולא תנועה עממית המונית. לעומת זאת יהודי בולגריה היו נתונים באותו זמן, הן בתקופת השלטון התורכי והן בשעת שיחרורה של בולגריה, וגם זמן רב לאחר מכן, בתוך עמים (תורכים, בולגרים), אשר תרבותם היתה חלשה ועניה ולא אזרה כח לחדור לתוך־תוכם של חיי היהודים ולנגוע בשרשי הכרתם הדתית־הלאומית. על כן, על אף כל הירידה הרוחנית של היהודים בארצות הבאלקאן — הרי שבהמוניתם נשתמר כוח פוטנציאלי לתנועה לאומית עממית, אשר התפרצה לאחר שהתנאים הפוליטיים החדשים העניקו ליהודי בולגריה שיווי זכויות (אם כי למעשה למקוטעין) ומידה רבה של חופש הדיבור והאירגון, ותוך שנים מספר, הכשירו את הקרקע לפורקן של אותו הכוח הפטנציאלי ולהפיכתו לתנועה עממית, על כל מעלותיה וחסרונותיה.

אגב, סימנים רבים מעידים על כך, שסיסמתו של הרצל על כיבוש הקהילות לא היתה הסיבה *היחידה*, ואפילו לא הסיבה *העיקרית* לתנועה לכיבוש הקהילות בבולגריה, אשר היתה קמה ומתפתחת גם בלאו הכי. כמו שהרצל נתקל בהתנגדותם של ראשי הקהילות, כך גם ציוני בולגריה, והם לא יכלו להתחמק מהתנגשות עם הכחות המפריעים, כי מן הנמנע הוא שהתנועה הלאומית היהודית תתעלם מאותם המוסדות שבלעדיהם לא יתוארו חינוך וייצוג העם היהודי, וכוונתי — לבתי־הספר ולקהילות, שבהם שלטו ה״נוטבלים״ ו״האליאנס״ (״חברת כל ישראל חברים״) דווקא, על השקפותיהם המנוגדות לרוח הדמוקרטית ולרעיון התחיה הלאומית היהודית. על כן ההתנגשות של הציונים למקומותיהם ב״אליאנס״ ובראשי הקהילות ה״נוטבלים״ היתה בלתי־נמנעת וסיסמתו של הרצל באה למעשה להכריז על דבר, שהלך והתגבש גם בלעדיו.

באותה תקופה ציוניותם של ההמונים היתה בבחינת ציפיה סבילה ל״נס הפוליטי״, שהיה צריך לבוא מידי הרצל (הצ׳רטר) ולא היתה בציפיה זו, משום תביעה למעשים, אשר ימלאו את חלל עולמו של הציבור היהודי, ואילו המאבק לכיבוש הקהילות על כל גילויו (אסיפות פומביות, ויכוחים סוערים, בבתי־הקפה ובבתים פרטיים, בחירות, התנגשות אישים, כרוזים, הפגנות וכו׳ וכו׳) ריתקו את ההמון והכניסו ״דרמטיות״ בחייו היום־יומיים. זו היתה הסיבה הפסיכולוגית לאותה תנועה והיא הסבירה היטב את מקומה החשוב בתנועה הציונית בבולגריה.

חוג ציונים מסויימים התרעמו תכופות על ההזנחה של העבודה הציונית ״האמיתית״ (תעמולה לרכישת אוהדים, מכירת שקלים, איסוף כספים לטובת קק״ל, מכירת מניות ״הבנק היהודי להתיישבות״ (וכו׳), שבאה, לדעתם, בגלל עיסוק מופרז בעניני הקהילות. אבל יש לציין, שלמרות כמה גילויים שליליים, הנעוצים ברמתו התרבותית הנמוכה של ההמון ובהשפעת הסביבה הפוליטית בארץ, היתה התנועה הזאת בעלת־ערך חינוכי ציוני עצום לגבי ההמונים והיא היא שקשרה אותם בקשר חי ומתמיד עם ההסתדרות הציונית והטביעה עליה אופי של תנועה עממית אמיתית, על כל מעלותיה וצלליה. קשה לו לקורא אשר לא השתתף באופן אישי באותה התנועה, לתאר לעצמו, באיזו מידה הפך בקהילות מסוימות, המאבק לכיבוש הקהילות לקלחת וחדר אפילו, לחיים הפרטיים של כל אחד ואחד, היא הקימה אפילו בן על אב, ואח על אח והפרידה בין קרובים וידידים.

ערב הועידה הציונית הראשונה, פירסם העסקן הציוני הצעיר

העו״ד יוסף תג׳ר [3] מאמר על תפקידן של הקהילות בתולדות ישראל, שבו באו לידי ביטוי דעותיהם של הציונים על הנושא הזה. הוא ציין במאמרו שהקהילות היהודיות היו במשך כל ימי הגלות ״התאים״, שבהם נשתמרה ההכרה הלאומית הדתית של העם היהודי ותפקידן ההיסטורי היה, לשמור על הגחלת הזאת ולמסרה מדור לדור, על ידי בתי־הכנסת ובתי־הספר. המחבר התלונן מרה על הירידה הרבה, אשר חלה בנידון בקהילות בולגריה, לרגל המשטר של ״הנוטבלים״. הוא האשים את ראשי הקהילות (ולמעשה הוא התכוון כנראה ביחוד לראש הקהילה בסופיה). שהם משתמשים במעמדם בקהילה, בכדי לסלול לעצמם דרך אל משרדי הממשלה הגבוהים ולקשור קשרים אתם גם בענייניהם הפרטיים, ובשכרם הם משפיעים על היהודים להיגרר אחרי הממשלה ולתמוך במועמודיה בשעת בחירות, אפילו כשמועמדים אלה אנטישמיים הם. ורק הציונים נלחמים לשיפורים בהנהלת הקהילות, לפי רוח הזמן ולתועלת עניני היהדות. הם נלחמים על חובת הקהילות להיות שומרי היהדות, ומתכוננים בועידה, העומדת להתכנס, לתכנן תכנית על פעולתם בענייני הקהילות ובתי־הספר היהודיים.

ואמנם עניין זה תפס מקום מרכזי בועידה הראשונה ובהחלטותיה, כפי שנראה זאת להלן.

ב. התנועה הציונית בעשור הראשון להיוסדה

הועד הציוני המרכזי הראשון, הועידה הציונית הראשונה, אגודות ציוניות לפני הועידה.

מי אירגן את הועידה הציונית הראשונה בבולגריה, שהתקיימה בפלובדיב, בסוף דצמבר 1898, ואיך צצו ועלו האגודות ששלחו צירים לועידה הזאת? — על כך מסופר במאמרו, שנתפרסם [4] ע״י ציוני הותיק ליאון ראדביל שבו נאמר:

״בסוף שנת 1896 קיבל פרופסור צ. בלקובסקי (מי שהיה אז פרופסור לכלכלה מדינית בבית־הספר הגבוה בסופיה — א.ר.) מכתב מאת הד״ר הרצל, שבו שאל, אם ברצונו לערוך תעמולה ציונית בבולגריה. פרופ׳ בלקובסקי, קארל הרבסט, ד״ר יהושע כלב, דון איניו, רפאל כלב ועוד 2—3 אנשים (ראדביל אינו זוכר את שמותיהם — א.ר.) נתכנסו לישיבה ובאותה ישיבה הוקם הועד הציוני המרכזי, שמושבו בסופיה והרכבו: יושב־ראש — פרופ׳ בלקובסקי, סגנו — קארל הרבסט, מזכיר ליאון רדביל וכל השאר — יועצים. לאחר מכן, קראנו לישיבה של האגודה הציונית בסופיה ״תיאודור הרצל״ ובה הודענו על הקמת [5] הועד המרכזי ובאותה ישיבה בחרו בחברי הועד של האגודה הציונית המקומית הנזכרים לעיל. הרוח החיה באגודה זו היה קארל הרבסט ובעקבות תעמולתה של אגודה זו, נוסדו אגודות דומות גם בכמה ערים אחרות״.

לקראת הקונגרס הציוני הראשון הופיעו הפרופ׳ צ. בלקובסקי, קארל הרבסט וליאון ראדביל בפני יושב־ראש הקהילה של היהודים האשכנזים בסופיה בבקשה להתיר להם קיום אסיפת־עם בבית־הכנסת האשכנזי. היושב־ראש סירב והם איימו עליו, שיקיימו את האסיפה למרות סירובו, וכן עשו: למחרת היום נשארו חברי הועד המרכזי בבית־הכנסת לאחר התפילה, ונשאו את נאומיהם בפני עם רב.

יש עוד להוסיף, שמתוך המכתבים והמברקים המצורפים לפרוטוקולים של הועידה הציונית הראשונה בבולגריה (הנמצאים כיום ברשות הארכיון הציוני המרכזי בירושלים) אפשר לראות, שלפני אותה הועידה היו כבר קיימות אגודות ציוניות בכמה ערים.

ב״כרמל״ של יוסף מרקו ברוך, כתוב שי.מ.ב., הקים אגודות ציוניות בשם ״כרמל 1״ בפלובדיב, ״כרמל 2״ בפאזארדז׳יק ו״כרמל 3״ בסופיה, ברם ספק הוא, אם אגודות אלו נתקיימו גם לאחר שברוך עזב את בולגריה ועד 1898 (שנת הועידה הראשונה). מתקבל מאד על הדעת שהאגודות הציוניות אשר היו קיימות לפני הועידה הנ״ל ושלחו את ציריהם לועידה, קמו ביזמתו או בהשפעתו של הועד המרכזי הנזכר.

נ. ארואיטי טען בזכרונותיו שבסוף 1895 הזמין קארל הרבסט לביתו את חברי ועד האגודה להשכלה עצמית ״השחר״ בסופיה, והודיע להם, שזה לא מכבר קיבל עותק מספרו של הרצל ״מדינת היהודים״ וקרא אותו כבר עשר פעמים, והוא בטוח, שאם יקרא אותו עוד כמה פעמים, הרי בכל פעם ימצא בו רעיון חדש. באותו מעמד נמצאו גם גיסיו של הרבסט והם: פרחי־קצונה (״אופיצרסקי קאנדידאט״) אברהם תג׳ר (מי שעלה, לאחר זמן, לדרגת קולונל, והיה יושב־ראש של הקונסיסטוריה המרכזית ליהודי בולגריה) וזכריה אלקלעי. באותה ישיבה הופיעו גם יו״ר אגודת ״השחר״ רפאל כלב (אחיו של ד״ר ישוע כלב) והמזכיר — נ. ארואיטי בעצמו. ברוב התפעלות אמר קארל הרבסט, שיש לעבוד למען הגשמת רעיון המדינה היהודית ובו במקום נוסדה האגודה הציונית בסופיה בשם ״ציון״, וכיושב ראש שלה נבחר קארל הרבסט וכמזכיר — נ. ארואיטי [6].

נסים ארואיטי

דברים אלה מאשר בקווים כלליים, גם חזקיה דוידוב **בזכרונותיו** (הנמצאים בארכיון ״אחוד עולי בולגריה בישראל״ (ת״א) בבולגרית). רפאל כלב, במאמרו [7] טען שלפני כן הוקמה אגודה ציונית בסופיה, ע״י יוסף מארקו ברוך [8].

לפי זכרונותיו של ד״ר אלברט רומנו, בשנים 1896—1898

היתה קיימת בפלובדיב אגודה ציונית בשם "בני־ציון", ובראשה עמדו כפעילים: אהרון עמר, ניסים פאסי, יצחק בכר, אברהם פאסי, יוסף כלב. האגודה הזאת משכה אליה חברים רבים, הציגה מחזות. היושב ראש שלה היה ז׳אקוב כלב. האגודה התפרקה עם הקמתה של האגודה הציונית "יוסף מארקו ברוך".

היו כבר קיימות אגודות ציוניות בפלובדיב (פיליפופול) בפאזארדזיק, חאסקובו, סטארה־זאגורה, נובה־זאגורה, ואילו ב־רושצ׳וק, לום, וידין, וארנה, סבישטוב, נמצאו רק ציונים בודדים [9]. יש מקורות ("ספר היובל" של האגודה הציונית ברוסצ׳וק — "נסים דניאל", 1937, הקדמה, עמ׳ 26, ולפי מאמרו של ד"ר מרצ׳יל כלב, שפורסם על אותו יובל במרס 1936) שברוסצ׳וק היתה קיימת אגודה ציונית עוד ב־1895 והיא באה בחליפת מכתבים עם האגודה בסופיה, בעניין שיגור צירים מבולגריה אל הקונגרס הציוני הראשון בבאזל. למעשה השתתפו בקונגרס כצירים מבולגריה פרופ׳ צ. בלקובסקי, ד"ר ישוע כלב, וקארל הרבסט.

הועידה הציונית הראשונה

הועידה הציונית הראשונה התקיימה, כאמור, בעיר פלובדיב (פיליפופול) בימים 25—27 בדצמבר 1898. כנראה, שלא במקרה, נבחרה עיר זו למקום כינוסה של הוועידה הזאת. פה התיישב שליחה הראשון של הציונות בבולגריה, יוסף מארקו ברוך, פה הוציא לאור את שבועונו "כרמל", פה ייסד הוא את האגודה הציונית "כרמל 1", ששימשה מרכז גם לאגודות "כרמל 2" ו"כרמל 3", שייסד ברוך בפאזארדז׳יק ובסופיה. בה הקים הוא גרעין של צעירים נלהבים. גם בתוך המוני העם הוא רכש מעריצים ודוקא דבר זה גרם שלועידה יהא הד חזק בקהל ותווצר אוירה ציבורית אוהדת.

כנראה כל זה הכריע לטובת עיר פיליפופול כמקום הועידה. על ידי כך בא לידי גילוי גם ערכה של קהילה זו, אשר למרות היותה בעלת אוכלוסיה יהודית קטנה במספר מאשר קהילת עיר הבירה סופיה, הפכה להיות למרכז התנועה הציונית, במידה שוה עם קהילת סופיה ולפעמים אפילו עלתה עליה [10].

לשאלה מדוע נתכנסה הועידה הציונית הראשונה, בכל זאת, דוקא בפלובדיב (פיליפופול), יש אומרים: מפני שעל ידי זה התכוון הועד המרכזי לחזק את התנועה בפלובדיב, כשמקום מושבו היה בסופיה. אולי דעה זו יכולה להתקבל על הדעת, אלמלא העובדה, שבאותה עיר, לא רק שנתקיימה הועידה, אלא, נקבע שם מושבו של הועד המרכזי, וקשה להניח, שבחרו למושבו בעיר שבה התנועה היתה חלשה יותר וזקוקה לעידוד. יותר מתקבל על הדעת, שהועידה התכנסה בעיר זו, דוקא, מפני שבה היתה תנועה חזקה יותר, משום שהכתה שרשים עוד מזמנו של יוסף מארקו ברוך וראיה לדבר — שהועידה מצאה שם הד עצום בקרב הקהל היהודי. מובן, שכל הדברים האלה הנם השערות גרידא, כי לאנשי הועד המרכזי לא היתה הזדמנות לגלות את דעתם בשאלה הזאת.

מספר הצירים בועידה הציונית הראשונה בבולגריה נקבע (ודאי ע"י הועד המרכזי) כדלהלן: 10 — מסופיה, 10 — מפלובדיב, 8 — מפאזארדז׳יק, 3 — מחסאקובו, 1—2 לכל אחת משאר האגודות ("איל דיאה", שנה ב׳, 1898, גל׳ 9).

בסך הכל נבחרו לועידה 43 צירים ומהם נעדרו רק שניים.

הועידה נפתחה בטקס דתי שבו השתתפו: הרב המקומי הרב עזרא בן־ארוייה והרב מסופיה ח"ר (חכם־רבי) באקיש שהיה גם ציר מאותה עיר. השתתפה גם מקהלת צעירים, בניצוחו של אליעזר כלב.

פריסיאדו רומאנו השמיע ברכה מטעם האגודה הציונית המקומית — שהוא היה סגן היושב־ראש בה. ליושב־ראש הועידה נבחר קארל הרבסט וסגניו: פריסיאדו רומאנו מפלובדיב ויוסף תאג׳ר מסופיה. כמזכירים בחרו: ברפאל כלב, בנתן, בחיימוב וביצחקוב. נאום־הפתיחה נשא בעברית הציר הישיש והציוני הותיק — ד"ר בירר מסופיה. בועידה הושמעו ארבע הרצאות. אחת — מפי קארל הרבסט, שניה — מפי ישוע כלב ושלישית — מפני יוסף תאג׳ר, שלושתם מסופיה — דבר המוכיח, שהעליונות האינטלקטואלית באותו זמן היתה בכל זאת במרכז הציוני שבסופיה. ההרצאה הרביעית הושמעה מפי חיימוב [11].

שתי ההרצאות הראשונות הוקדשו לביסוס הרעיוני של הציונות. קארל הרבסט התעכב בהרצאתו, ראשית כל, על הסבל (המארטירולוגיה) של היהודים בגולה והדגיש, שאין תקווה ליהודים, אלא בארץ מולדתם ההיסטורית, דבר שיהיה לתועלת גם לכל האנושות, כי היהודים סיגלו לעצמם את מיטב תרבותם של העמים שבתוכם הם מתגוררים בגלות, ועל כן יש תקווה שהם יחזירו לאנושות, בתוספת רבה, את אשר "השאילו" מהם, בהיותם שוב עם במולדתו. הם יְחַיו את שממות "פלשתינה" וסוריה. "פלשתינה" תהא שלנו בקרוב, הציונות היא מטה־הקסם שהופך את היהודי לכוח כביר. הנואם השמיע דברי פולמוס עם ה"קוסמופוליטיים" וטוען שהקוסמפוליטיות נעוצה בתרבותו של העם היהודי. בשעה שיחיה שוב בארצו, יהווה גם להבא מרכז־כח תרבותי. אי־אפשר לדרוש מאת העם היהודי שיתבטל בפני ה"קוסמופוליטיות" כל עוד שאר העמים ממשיכים את קיומם כאומות נפרדות. מדוע עלינו להיות הראשונים להיעלם כאומה? — זאת תהא תשובתנו לסוציאליזם. אחר כך ענה הנואם לאלה הטוענים שהיהודים חדלו מלהיות עם. עמי העולם מקבלים לתוכם את היהודים בסבר פנים יפות כל עוד יכולים הם להביא להם — תועלת, אבל לאחר מכן הם מרחיקים אותם מתוכם...

"ההתבוללות" היא נטייתם של היהודים לסגל לעצמם את הטוב שבתרבות העמים ודוקא מפני כך יש לקוות, ששאר העמים יתנו ליהודים את ארץ־ישראל.

"המהפכה הצרפתית ותנועות־החופש של תקופת 1848 הכזיבו בשער הגן העירוני, בעיר מולדתי, התנוסס שלט שעליו היה כתוב: "ליהודים, לכלבים ולקבצנים — הכניסה אסורה".

"עיקר הציונות אינו רק דרך להתגונן בפני האנטישמיות, אפילו היו היהודים בכל מקומות מגוריהם חפשיים ובעלי זכויות שוות, היתה הציונות קמה ומתקיימת כאידיאל וצורך נפשי. האידיאל שלנו מקורו נובע מהתנ"ך, שהוא שטר קנינו על ארץ־ישראל".

נאומו של קארל הרבסט שהיה בכללו נואם בחסד עליון ומוכשר להסעיר את הלבבות, עשה רושם כביר על הועידה, בתוכנו ובצורתו.

הציר מסופיה, יוסף תאג׳ר, הרצה על שאלת בתי־הספר היהודיים בבולגריה. הוא הודיע, שהציונים בסופיה התחילו במאבק על תיקונים בבתי־הספר היהודיים ובקהילות (והמלחמה הזאת התלקחה ביתר עוז לאחר החלטת

הקונגרס הציוני השני, שהכריז על מלחמה זו כרצויה מבחינה ציונית — א.ר.). המרצה טען שהחינוך הלאומי הנו היסוד לקיומם של בתי ספרנו, והם הם שמקיימים את העם היהודי בגולה. כל תקותנו—בדור הלומד בבתי־ספרנו. בלי החנוך הלאו־מי, אין לבתי ספרנו זכות קיום, נוכח בתי־הספר של הממשלה, העולים עליהם מכמה בחינות אחרות. מבחינה לאומית בתי־הספר של ה״אליאנס״ (״כל ישראל חברים״) ירודים הם מ״ה־מלדרים״ (חדרים) שבהם קיבלו אבותינו את חינוכם והשכלתם. בתי־הספר של ה״אליאנס״ איכזבו אותנו. התברר, שאנשי ה״אליאנס״ הם ״פטריוטים צרפתיים״ ומטרתם העיקרית היא הפצת השפה הצרפתית, ולפי כל הסימנים החיצוניים — זוהי מטרה פוליטית כאן — הפצת התרבות הצרפתית במזרח. ה״אל־יאנס״ אינה דואגת לא לשפה העברית, לא לחינוך היהודי הלאו־מי ולא לצרכיה המקומיים של האוכלוסיה היהודית[12].

יוסף תג׳ר

השפה הצרפתית ש״האליאנס״ כופה עלינו הנה בבחינת מות־רות לגבי אנשים עניים כמונו. תמיכתה הכספית בבתי ספרנו היא זעומה. אנו צריכים לדאוג לבתי־ספרנו בעצמנו, כי אין אנו מוכרים את לאומיותנו. על הועידה הזאת לקבל תכנית ציונית לבתי ספרנו.

המרצה הודיע בסוף דבריו שעל תכנית השינויים בבתי ספרנו ירצה החבר חיימוב, ואמנם מיד אחר כך, קרא חיימוב את הרצאתו על השינויים הפנימיים, שעליהם מצווים הציונים לעמוד. בתמצית ההרצאה החשובה הזאת אנו מוצאים גרעין לכל הרעיונות אשר למענם הציונים נלחמו מלחמה ממושכת עד להתגשמותם.

לאחר הדגשת העובדה, שבתי־הספר היהודיים בבולגריה אינם ראויים להיקרא בתי־ספר יהודיים — כי חסר בהם החינוך הלאו־מי והדאגה לשפה העברית — טען המרצה, שהמורים לשפה העברית בבתי־הספר האלה הם ״חכמים״[13]. רובם זקנים, המתמסרים להוראה מחוסר פרנסה אחרת, ואינם מוכשרים בכלל לתפקידם ויש להחליפם במורים צעירים. מכיון ואין לעת־עתה מורים שכאלה, יש לנהוג כמו שנהגו במורים לשפה הבולגרית שבהתחלה שימשו בתפקיד זה מורים בולגרים בוגרי־גימנסיות, ואחר כך תמכו הקהילות בצעירים יהודים, הלומדים בבתי־ספר פדגוגיים, על מנת ללמד אחר כך בבתי־הספר היהודיים בולגרית. כך צריכה כל קהילה יהודית לתמוך בצעיר, שילמד באיזה סמינריון ואחר כך יהיה מורה לעברית באותה הקהילה, או שיפתחו קורסים להכשרת מורים לשפה העברית ושיוזמן מורה מוכשר, המסוגל לעמוד בראש קורסים כאלה. המורים החדשים ימצאו את השיטות החדישות להוראת השפה העברית. לשם כך מן הצורך להועיד גם ועידה של מורים. לשאלה איך תהפך השפה העברית לשפת־האם של היהודים, אפשר לענות בבטחה, כי לא נשיג את המטרה הזאת ע״י לימוד השפה העברית כשפה בלבד, אלא אם נלמד באותה שפה גם מקצועות לימוד אחרים, כגון: גיאוגרפיה, היסטוריה, שעורי־דת וכו׳. יש צורך להאריך את תקופת־הלימוד ואולי לפתוח גם גימנסיה עברית ובה פנימיה לתלמידים מכל קהילות בולגריה. תכנית הלימודים בבתי ספרינו צריכה להיות דומה לתכנית בתי־הספר הממשלתיים מאותו סוג, בכדי שגומרי בתי־ספרינו יוכלו להמשיך בבתי הספר התיכוניים של הממשלה. דבר זה כיום בלתי אפשרי, משום שבבתי־ספרינו לומדים 3—4 שפות, עוד מהכיתה הראשונה. אנו מטילים מעמסה כבדה על ילדינו ועל כן הם נחשלים. למעשה בגמרם את בתי־ספרנו אינם יודעים לא צרפתית, לא בולגרית ולא עברית כהוגן. יש לבטל את לימוד השפה הצרפתית עד המחלקה הראשונה (כיתה ח׳ — א.ר.). גם לימוד הדת מוזנח אצלנו. יש ללמוד לא רק את ״פרשת השבוע״, אלא גם את עיקרי הדת, בכדי שצעירינו לא יהפכו לסוציאליסטים ואנארכיסטים. ערך חינוכי רב יש בלימוד ההיסטוריה הישראלית. גם דבר זה מוזנח אצלינו ויש להתחיל בלימוד זה כבר מהכיתות הנמוכות. עלינו לפתוח ״גני ילדים״, שבהם יורו רק בעברית. יש לבצע תכנית כללית לכל בתי־ספרינו בקהילות השונות ויש למנות מפקח על כל בתי־ספר האלה. עלינו לדאוג לכך, שהילדים היהודים הלומדים בבתי־ספר לא יהודיים, יחויבו ללמוד את השפה העברית ושלציונים, שיקבלו הם בלימודי שפה זו, יהיה ערך מכריע בעלייתו של התלמיד לכיתה גבוהה יותר. יש לפתוח שעורי־ערב בשביל אלה שכבר גמרו או עזבו את בתי־הספר שלנו. יש לתת את דעתנו אם אפשר לכלכל את בתי־ספרינו בלעדי ה״אליאנס״.

בויכוחים על ההרצאה הזאת טען ד״ר נחימזון מפאזארדז׳יק, שיש לפנות לחברת ״אליאנס״ והוא משוכנע, שהיא תבין לדרישתינו. ח״ר בכמוהרם טען שה״אליאנס״ כן דואגת לשפה העברית וראייה לדבר הוא הסמינר לרבנים שהיא פתחה בקושטא. הצירים ניסים פרדו מפלובדיב וברוך מפאזארדז׳יק, הגנו גם כן על ה״אליאנס״ וטענו שהיא הביאה תועלת רבה ליהודים במשך 30 שנות פעולותיה. ד״ר רימאלובסקי עמד על הצורך ב״תרבות גופנית״ בבתי־ספרינו. כלב והרבסט (מסופיה) תמכו בדעות המרצה. הרבסט טען, ש־90% מבוגרי בתי־הספר של ה״אליאנס״ אינם מוכשרים לשום דבר ואינם יכולים לעמוד בהתחרות עם הבולגרים, גומרי הגימנסיות ובתי־הספר הגבוהים. היהודים אינם יכולים לעמוד בפני הבולגרים אפילו במסחר. כעת מתפתח המסחר עם גרמניה ואוסטריה ואין כל ערך לידיעת השפה הצרפתית. בסופיה עבר המסחר הקמעוני לידי הבולגרים והמקדוניים. בין היהודים גדול מספר ״פושטי הרגל״ כי אינם יודעים לסחור לפי תנאי הזמן. בסופיה, שבה אוכלוסיה יהודית בת 6000 נפש, רב ביניהם העוני והרעב. הילדים היהודים מוכרים עיתונים ברחובות.

ההחלטות החשובות של הועידה הראשונה מתייחסות, בעיקר לעניין בתי־הספר, ואלה הן:

1) לפנות אל ה"אליאנס", אל ועדי בתי־הספר ואל ועדי בתי־הכנסת בקריאה לעשות את כל המאמצים האפשריים:

א) שלא ללמד את השפה הצרפתית בארבע הכיתות הראשונות של בתי־הספר היהודיים.

ב) לפתוח גני ילדים, בהם ינתנו לילדים הידיעות הראשונות בלשון הקודש, תוך שירים ומשחקים.

ג) ללמד את תולדות עם ישראל, לא רק עד חורבן הבית הראשון, כמו עד עכשיו, אלא את כל התולדות, הרוויות דם ויסורים, מחורבן הבית הראשון עד ימינו אנו.

ד) על מנת לתת לשפה העברית את מקום הכבוד הראוי לה, למסור את הנהלת בית־הספר בידי הרב המוכשר ביותר להורות את לשון הקודש.

ה) להנהיג בבתי־הספר את השירה, ההתעמלות והשירטוט.

ו) על כל קהילה ועל כל אגודה ציונית, לשגר על חשבונה את המורים היהודים, המוכשרים ביותר, לועידת מורים, אשר הועד המרכזי הציוני יכנס אותה מדי שנה בשנה, על מנת לטכס עצה על השיפורים הנחוצים בבתי־הספר ועל ספרי הלימוד של לשון הקודש.

ה) להנהיג בבתי־הספר את השירה, ההתעמלות והשירטוט.

ו) על כל קהילה ועל כ לאגודה ציונית, לשגר על חשבונה את המורים היהודים, המוכשרים ביותר, לועידת מורים, אשר הועד המרכזי הציוני יכנס אותה מדי שנה בשנה, על מנת לטכס עצה על השיפורים הנחוצים בבתי־הספר ועל ספרי הלימוד של לשון הקודש.

ז) על כל אחת מהקהילות הגדולות לתמוך ב־1—2 מורים בכדי שישתלמו בשפה העברית באחד הסמינרים הרבניים כמו למשל בקונסטנטינופול.

ח) על הקהילות לפנות אל שר החינוך בבקשות להכניס את לימוד השפה העברית בגימנסיות, (לתלמידים היהודיים — א.ר.).

ט) לשלוח העתק ההחלטות האלה אל חברת "אליאנס" הנכבדה בבקשה להתחשב בהן.

הועידה בחרה בועד מרכזי שמושבו יהיה בעיר פלובדיב בהרכב דלהלן: יושב ראש — פריסיאדו רומאנו וחברים לו: ד"ר רימאלובסקי, ד"ר מרקו רומאנו, אלברט סידי ומהנדס ב. שאמרייבסקי.

הועידה בחרה גם בועדה, שמושבה בעיר פאזארדז'יק ובראשה ח'ר יומטוב בכמוהרם, שמתפקידה להפיץ את השקל ואת מניות "הבנק היהודי להתיישבות". ועדה זו נתפרסמה בשם: "ועדת בנקו־שקל".

כן החליטה הועידה להוציא לאור בטאון של ההסתדרות הציונית בלאדינו וגם בשפה הבולגרית (כנראה, מתוך רצון להסביר את מהות הציונות לקהל הבולגרי), כי בקרב היהודים באותו פרק זמן מספר יודעי השפה הבולגרית היה מועט ולא הורגש צורך מיוחד בעתון בשפה הבולגרית. (ראה להלן על ההוספה בבולגרית לעתון בלאדינו "איל דיאה", בעריכתו של קארל הרבסט — א.ר.).

המאבק עם ה"אליאנס"

למרות התקרית הרצינית, אשר פרצה בועידה בשעת הרצאתו של יוסף תאג'ר על בתי־הספר, אף אחד מבין המשתתפים בועידה, או מבין הקהל שנכח בה, לא היה יכול לחזות מראש, שאותה הרצאה ואותה תקרית הן למעשה היריה הראשונה במלחמה מרה, שנמשכה 15 שנה, והשאירה אחריה תוצאות חמורות ליהדות בולגריה. היא נסתיימה בפרישה של ה"אליאנס" כמעט מכל הקהילות בבולגריה.

כדאי, איפוא, לעמוד בפרטות על הגורמים החשובים שבהתנגשות זו ומגמותיהם.

חברת "כל ישראל חברים" אשר נתפרסמה בבולגריה בשמה הצרפתי Alliance Israelite Universelle ובקיצור "אליאנס", נוסדה בפריס ב־1860 ע"י קבוצת צעירים חדורי רעיונות המהפכה הצרפתית, אשר ראו בה התגשמות רעיונותיה של הנבואה בישראל. הם האמינו, בכל לבם, שהקץ לצרות ישראל יבוא עם בוא עתיד של שלום ויושר לאנושות כולה, (נרסיס לוין — חמישים שנות היסטוריה של "אליאנס" (בצרפתית). מאידך גיסא, היו צעירים אלה מודאגים בגלל הרדיפות על היהודים בכמה מארצות המזרח המפגרות ובמקומות אחרים, כגון: עלילת דמשק — 1840, שהסעירה את כל העולם היהודי. הם דאגו להמוני־העם היהודי בארצות המפגרות (במזרח הקרוב ובאפריקה הצפונית), החיים חיי שפל גופני ורוחני כאחד. כן לא נעלמה מעיניהם גם העובדה המעציבה, ששישים שנה לאחר המהפכה הצרפתית עוד נשארו, אפילו בצרפת דעות קדומות כלפי היהודים, הן בספרותה והן בציבור. לכן באו הם לידי מסקנה שיש צורך באירגון, המושתת על רעיון: כל ישראל חברים וערבים זה לזה. הם העמידו לעצמם מטרה להגן על היהודים הנרדפים, לעמוד על משמר זכויותיהם, על ידי פעולות פוליטיות ואחרות, להרים את קרנם ומצבם החומרי והחברתי ע"י הפצת השכלה כללית ומקצועית, עבודה וחקלאות, ע"י הקמת רשת בתי־ספר עממיים ומוסדות להשכלה מקצועית ולחקלאות.

מייסדי ה"אליאנס" האמינו באמונה שלמה, שיש באמצעים האלה לפתור את השאלה היהודית פתרון יסודי ומלא. באשר לשאלת קיום היהודים כעם, לא קבעו מייסדי ה"אליאנס" כל יסודות במצעם הרעיוני והמעשי, אם כי מסתבר, שהפרובלימטיקה של שאלת היהודים עמדה לנגד עיניהם, בצורת הברירה אשר נאפוליון העמיד בפני "הסנהדרין" שלו בשאלה: אם היהודים הם עם בפני עצמו, איך אפשר ליישב את הדבר הזה עם רצונם של היהודים להשתלב בחיי העם שבתוכו הם חיים בתור אזרחים שווי־זכויות? או שמא היהודים הם רק "עדה דתית", כדוגמת "הקתולים" או "הפרוטסטנטים", המאוחדים בעולם באמונתם הדתית, אבל, נבדלים ביניהם בלאומיותם, בהשתייכם בכל ארץ ללאום שבתוכו הם שוכנים, כל לאום ומטרותיו הפוליטיות השונות, ולפעמים המנוגדות זו לזו?

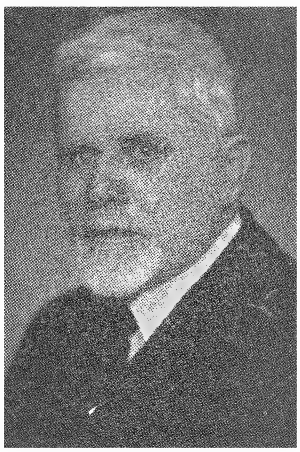
אין ספק בדבר, שמייסדי ה"אליאנס" בררו כבר לעצמם את הדבר ועמדו על העיקרון, שהיהודים חדלו לחיות עם ונשארו רק עדה דתית. הם לא הרגישו כל צורך בניסוח הדברים האלה. מאידך גיסא, רגש האחדות היהודית, האחריות ההדדית והערצה לערכי הדת והתרבות העברית היו חזקים אצלם. ובמידה שרגש

זה והערצה זו התישבו עם קניני ההשכלה המודרנית, התיחסו הם אליהם בכבוד וקבעו להם מקום מכובד בתכנית הלימודים בבתי־ספרם ובתכנית פעולתם המעשית בקרב היהודים שבאר־צות שונות. הדבר הוקל עליהם משום שהיהודים בארצות בהן ה"אליאנס" פתחה את בתי־ספרה, היו שומרי מצוות, ללא כל רגש יהודי־לאומי מיוחד. ה"אליאנס" מלאה בקרב אותו הציבור היהודי תפקיד של נושא ההשכלה המודרנית וגידלה דור של יודעי השפה הצרפתית וחדורי התרבות הצרפתית. השכלה זו ותרבות זו עזרו ליהודים אלה בהרבה גם לעליתם החומרית, לתפיסת עמדות חשובות במסחר לענפיו השונים, בבנקאות ובפקידות וגם להעלאת רמתם התרבותית בכלל. תודות ל"אל־יאנס" עלה מספר יודעי קרוא וכתוב בין היהודים בבולגריה. בשעת הקמתה של מדינה זו וגם זמן רב לאחר מכן, היה גדול מספרם של אלה, בממוצע, אצל היהודים מאשר אצל הבולגרים (ראה טבלא על כך בספר זה). היהודים נחשבו, בדרך כלל, לאנשים העולים בהשכלתם על המוני־העם הבולגרי. כמובן, באי־כוח ה"אליאנס" בערי בולגריה השונות, כנושאי ההשכלה המודרנית לא יכלו להמנע מהתנגשויות מסויימות עם שומר המצווה ובראשם הרבנים, אשר ראו לפרקים בפעולות ההשכלה של ה"אליאנס" ובכמה סדרים מודרניים שלה בבתי־הספר, ובהתנהגותם הפרטית של המנהלים והמורים מטעם ה"אליאנס", משום פגיעה קשה וסכנה חמורה למסורת בעלת דורות הקדושה בעיני האוכלוסיה היהודית.

המזכיר הראשי של ה"אליאנס", נרסיס לוין, בספרו הנזכר לעיל, הודיע, למשל, כי ה"אליאנס" ראתה את עצמה נאלצת לסגור בהתחלה את בית־הספר שלה בפלובדיב, מפני שרבנים ותלמידיהם התפרצו לתוכו וגרשו את תלמידיו ואת מוריו כאחד.

והנה מה שכתב הוא באותו עניין: "עוד בראשית היווסדו, הט־ריד בית־ספר זה בפלובדיב מאד את הועד המרכזי של ה"אליאנ"ס. בעיר זו נתקל מפעל ה"אליאנס" בהרבה מכשולים. בפיליפופול (פלובדיב) היתה אז סייעה אדירה של נסוגי־אחור שסברה, כי תלמוד־תורה שבעיר מספק את כל צרכי ההשכלה והחינוך. משנת 1880 ועד שנת 1882 היו קטטות בלתי פוסקות ובמלחמת־קיום זו נוצח בית־ספרנו והוכרח לסגור פעמיים את שעריו. בבוקר לא עבות אחד, בא ועד "התלמוד־תורה" יחד עם ראש הרבנים והרבה תלמידים, התפרצו לתוך בית־הספר וגירשו ממנו את כל התלמידים, את המורים וגם את המנהל. כל צעדי הממשלה לא הועילו, אולם לשבחה של עדה זו צריך לציין, שאם אמנם מפעל ה"אליאנס" פגש בתחילתו בעיר זו הרבה אבני־נגף וצוקי מכשול, הרי היתה פיליפופול (פלובדיב) בכל זאת העיר שנתנה תוצאות מזהירות מאד [14].

גם ח"ר יומטוב בכמוה"רם מפאזארדז'יק, אשר היה אחרי כן לאחד המנהיגים של התנועה הציונית, מספר בספרו "תולדות אישים", ע' 36, כדלהלן: "אבל העדה הזאת (בפיליפופול) היתה מאד אדוקה ושמרנית. כל איש אשר בשם משכיל יכונה ומטיף להשכלה היו רודפים אותו. אני, בתור מטיף לעדה, הייתי נואם נאומים בכל שבת קודש בבית־הכנסת "ישורון" על הנושאים השייכים ליהדות, על קורות עם ישראל ועל המוסר הלאומי. בין הבאים לשמוע את הדרשה היו נוכחים גם הרבנים: הרב חיים מבורך, ח"ר עזרה בן ארויה ור' משה אסא. תמיד השתדלתי להסביר להם כי צריכים אנו להדריך את בנינו בדרכי התורה ומוסר היהדות, כי שמירת הדת ומצוותיה היא סוד הקיום הנצחי של עמנו, והוספתי שצריכים אנו ללמד את בנינו גם את החכמות והמדעים על מנת שנוכל לשכון בכפיפה אחת עם תושבי הארץ. ובכלל צריכים אנו לדעת גם את השפות הזרות, אשר הן לתועלת בנינו, כי על ידי כך יצליחו במלחמת החיים. הנאומים האלה לא חדרו ללבותיהם, כינו אותי בשם "אפיקורוס", על אשר הייתי מטיף גם להשכלה, היו שומרים את צעדי ורודפים אותי בלי הרף. לא יכולתי עוד לסבול את הרדיפות, עד שבאמצע החורף של השנה השניה לכהונתי בתור מורה, עזבתי את בית־הספר והלכתי לעיר הקרובה טאטאר־פאזארדז'יק".

יום טוב בכמוהרם
1860—1941

מאידך דעותיהם היסודיות של אנשי ה"אליאנס" על מהותה של השאלה היהודית ועל דרכי פתרונה היו בעיניהם דבר ברור ומובן מאליו, עד כדי כך, שלא הרגישו בראשית דרכה כל צורך לבררה ולהדגישה הדגשה מיוחדת, ורק כשהופיעה הציו־נות המדינית, התגבשה אצל ה"אליאנס" דעה, שהיא מנוגדת לציונות. לפני כן היתה תכנית הלימודים והחינוך בבתי־הספר של ה"אליאנס" חדורים הערצה לערכי הרוח של היהדות, ובמובן זה היה לבתי־הספר של ה"אליאנס" גם חלק בהכשרת הלבבות לקראת התנועה הלאומית היהודית. על כן הצעירים, אשר היו מן הראשונים להרים את דגל הציונות בבולגריה היו עצמם מחניכיה של ה"אליאנס", והם היו מלאים רגשי הערצה כלפי ה"אליאנס" ולאו דוקא כנושאת השכלה מודרנית, אלא כגורם חינוכי לאומי [15].

ד"ר ישוע כלב בזכרונותיו (שעדיין לא יצאו לאור) — על תולדות היהדות בבולגריה, כתב דברים אלה: "ה"אליאנס" עשתה מאיתנו ראשית כל, אנשים, במובנו הנעלה ביותר של המושג הזה, ואחר כך — גם כן יהודים טובים. כן דבר זה אפשר לראותו כדבר פאראדוכסאלי, כי ה"אליאנס", אשר לאחר מכן הצהירה על עצמה כמתנגדת לציונות, הרי בזמן שהציונות כמעט לא היתה קיימת, הביאה איתה רוח־חיה של יהדות בתפיסתם של יהודי צרפת ורבם הראשי, כולה רוחניות, כולה אומרת כבוד ויופי.

ה"אליאנס" גרמה בלי משים לתחיה לאומית יהודית, שעדיין לא לבשה בעינינו צורה ברורה. אנו היינו אחוזי־אהבה ברוח היה־דות. בבית־הספר של ה"אליאנס", כשקולו הערב של מואיז ברנשטין היה משמיע את צליליו היפים של האריה "אלוהי ישראל, אלוהי הטבע" (Dieu d'Israël, Dieu de la nature) מהאופרה "היהודית" ("La Juive"). שיר זה היה באזנינו כבשורה לשיר הלאומי "התקוה" שנתגלה לנו לאחר 18 שנה".

למרות כל זה ההתנגשות שבין הציונים וה"אליאנס" היתה בלתי נמנעת הואיל ותפיסותיה היסודיות בנוגע לשאלה היהודית היו מנוגדות אחת לרעותה בתכלית הניגוד. היתה גם סיבה נוספת להתנגשות זו. הציונות בכלל, והציונות בבולגריה בפרט, היתה תנועה עממית דמוקראטית וכל מוסדותיה הוקמו על יסודות דימוקראטיים. דעות דימוקראטיות אלה קיבלו תוקף מבחוץ הסביבה הפוליטית בבולגריה ששלטונה היה מושתת, לפחות להלכה, על רעיון של שלטון העם, בתור גורם עליון בחיי המדינה. יהודי בולגריה, שהיו משתתפים בבחירות לפרל־מנט ולמועצות העירוניות כאזרחים בעלי זכויות מלאות ושוות, לא יכלו בשום צורה ואופן להשלים עם המשטר הקיים לגבי בתי־הספר של ה"אליאנס", ששטח פעולתה היה, בדרך כלל, דוקא בארצות מפגרות וממילא, — בארצות של שלטון עריצות שאין לאוכלוסיה כל השפעה עליו. מנהלי בתי־הספר של ה"אליאנס" קיבלו את הוראותיהם ממרכזים שבפריס. אמנם, במקרים ידועים התיעצו והתחשבו במידת־מה בנכבדים, שבתוך העדה המקומית, אבל מנהלי בתי־הספר של ה"אליאנס" לא הרגישו כל צורך ולא היתה להם גם כל אפשרות להתחשב עם המוני העם השקועים בבערות ובדלות והנוהגים להיגרר אחרי הרבנים וה"גבאים" העומדים בראש העדה. על כן כאשר קמה התנועה הציונית והבהירה את טענותיה ותביעותיה לגבי מטרות בתי־הספר היהודיים ושאר מוסדות־הציבור ועל דרכי הנהלתם, היתה כבר קיימת אצל אנשי ה"אליאנס" מסורת של מנהל־יחיד והם לא גילו שום כשרון להבין לרוח הזמן ולהסתגל לו. ה"אליאנס" התעקשה להחזיק בידיה את רסן הנהלת בתי־הספר ודרישותיהם של הציונים רק הרגיזו אותה והניעוה למעשים בלתי מתאימים לרוח הדמוקראטיה שבארץ צרפת שבה גדלו ומשם פעלו.

לאחר זמן, עלה על הפרק גם עניין שלישי, שגרם להתנגדות נוספת בין הציונים וה"אליאנס". הממשלה הבולגרית החלה להשמיע את דעתה בענייני חינוך והשכלה של נתיניה מבין המיעוטים הלאומיים והדתיים, ולפיה לא היתה אפשרות לילדי "הנתינים" האלה להמשיך בלימודיהם בגמנסיות ובבתי־ספר הגבוהים אלא אם כן בתי־ספר של המעוטים הללו יקבלו עליהם תנאים מסויימים בענין לימוד השפה הבולגרית, ההיסטוריה הבולגרית וידיעת הארץ ובעניין קבלת מורים, ספרי לימוד וכו'. ה"אליאנס" הצרפתית, מגמת הממשלה הבולגרית והמגמה הציונית העברית. העשירים מבין היהודים, במידה שהרגישו את הצורך לתת לבניהם השכלה תיכונית, שלחו אותם לבתי־הספר הקתוליים, שגם בהם שפת ההוראה היתה השפה הצרפתית. אשר לאנשי המעמד הבינוני ודלת העם — דעתם של אנשי ה"אליאנס" ושל "הגבירים" היתה, שאנשים אלה אינם זקוקים בכלל להשכלה תיכונית ושזו אפילו מזיקה להם, ועניני־הם מחייבים, שבניהם יקבלו השכלה יסודית בשפה צרפתית בבית־הספר של ה"אליאנס" ואחר כך "יכנסו לחיים" — ז.א. יהיו לסוחרים, פקידים וכדומה. על כן אנשי ה"אליאנס" והעומדים בראש הקהילות לא הרגישו שום צורך מיוחד להתאים את תכנית הלימודים שבבית־הספר לתכניתה של הממשלה, באופן שיאפשר להם העברה לבתי־הספר התיכוניים של הממשלה. ואילו דעתם של הציונים היתה, שהשכלה תיכונית פותחת פתח לפקידות ולמק־צועות חפשיים. הציונים תבעו תכנית לימודים כפשרה בין תכניותיהם הלאומיות היהודיות ודרישות הממשלה. תכניתם צריכה היתה לסלול את הדרך בפני תלמידי בתי־הספר היהודים להמשיך בלימודיהם בבתי־הספר התיכונים של הממשלה. בנקו־דה זו לא יכלו אנשי ה"אליאנס" לוותר, כי כל הרחבה בלימוד השפה העברית והשפה הבולגרית אסור היה עליה לבוא על חשבון השפה הצרפתית, עד כדי דחיקת רגליה לגמרי. זאת היתה הסיבה השלישית להתנגשות שפרצה בין הציונים וה"אליאנס".

התנגשות ראשונה בין הציונים וה"אליאנס"

מיד, לאחר הועידה הראשונה, ניגש הועד המרכזי החדש לביצוע החלטותיה. הוא פנה בתזכיר, לועד המרכזי של ה"אליאנס" בפריס, ולאחר שמסר לו את ההחלטות הנוגעות לענייני בתי־הספר, פנה אליו בקריאה להנהיג בבתי־הספר את התיקונים הנחוצים. תשובתו של הועד המרכזי של ה"אליאנס" היתה יבשה מאד ואופיינית בצורתה. קודם כל לא הופנתה אל הועד המרכזי הציוני, שהוא הוא שפנה לועד המרכזי של ה"אליאנס", אלא באופן אישי אל מר פריסיאדו רומאנו, אם כי מר רומנו חתם על התזכיר כיושב ראש של הועד המרכזי לא צוין הדבר בתשובת ה"אליאנס" בה נאמר:

"קיבלנו את המכתב מתאריך (המצוין במכתב) אשר שלחת לנו, בשמך אתה ובשם עוד מספר אנשים מפיליפופול, בנוגע לשינויים שיש להכניס לדעתכם, בהנהלת בתי ספרינו ובתכניתם. אין דעתו של ועדנו המרכזי כדעתכם, והואיל שתכניתנו נתקבלה לאחר שיקולים ארוכים, הרי היא נחשבת בעינינו כמתאימה לצרכיה של האוכלוסיה היהודית בבולגריה".

תשובה זו גרמה להתנגשות בין ההסתדרות הציונית ולבין ה"אליאנס" והיא לבשה צורה רשמית ורצינית ביותר והרת־תוצאות רבות משקל.

לפי "איל דיאה", שלח הועד המרכזי של ה"אליאנס" חוזר למנהלי בתי־הספר שבו גילה את התנגדותו העקרונית לציונות, שהיא, לדעתו, עשויה להזיק ליהדות וליהודים בעיני האוכלוסיה והממשלה שבמדינות שונות.

העתק המכתב הנ"ל נשלח לכל מנהלי בתי־הספר של ה"אליאנס" בבולגריה, בצירוף מכתב־הלווי הבא:

"פריס, 17 בפברואר 1899
רבותי,

ועד, המתימר להיקרא בשם "ועד ציוני מרכזי" ואשר קם בפי־ליפופול, שלח לנו דרישה, שבה אנו נקראים להפוך על פיה את כל תכניתה והנהלתה של בתי־ספרינו בבולגריה ולתת לתלמי־דינו חינוך, הקרוב יותר לדרישותיהם של הציונים. הועד המרכזי דן בהודעה הנ"ל ולוטה למכתבנו זה תמצאו העתק תשובתנו בנידון. הועד המרכזי הטיל עלינו להודיעכם, שדעתנו על התנועה

הציונית — הידועה לכם ממכתבינו וחוזרינו הקודמים — לא השתנתה. לפי ראות עינינו, התעמולה הזאת היא מסוכנת ועלולה להבאיש את ריחם של היהדות והיהודים בעיני האוכלוסיות והממשלות בכלל והיא עוררה כבר חששות מסוימים אצל הממשלה העותומאנית הנוקטת כבר באמצעים שמהם סובלת מאד ועוד תוסיף לסבול ההתיישבות היהודית.

ראוי לציין לפי זה, שבדעת ה"אליאנס" להתנכר לציונות בכלל. בבולגריה עצמה, נשארה עד היום בתחום ויכוח ולא עליכם לנקוט עמדה ומחובתכם היא — כמו שיעצנו לכם — להשתדל לא לצאת מתחום תפקידכם ולהצביע באופן זהיר, על הסכנה הכרוכה בהלך רוח זה ולמלא בו תפקיד של הרגעה. הציונים מרחיבים ומעבירים את תעמולתם גם לתחומנו, תוקפים את בתי־ספרינו ומתאמצים להכתיב את תורתם לתלמידינו. עליכם להבהיר באופן ברור ביותר לועדים האחראים, שה"אליאנס" לא תסבול שום פעולה ממין זה ושהיא שוללת את זכותם של מחדשים מתימרים אלה להתערב ולנגוע בתכניתם בהנהלתם הכללית של בתי־ספרינו. יתכן שישנם בקרב מורי בתי־ספרינו חסידי התנועה הציונית — זאת היא זכותם ואיננו שוללים אותה. אבל דעתנו היא, שאהדתם לתנועה זו צריכה להישאר אהדה אפלטונית, ושלא תשפיע על הוראתם בבתי־ספרינו, ושהם לא ישתתפו בשום אסיפה או הפגנה לטובת הציונים. כל עבירה על הכלל הזה יש להכניע, ואתם מתבקשים לדאוג לכך. הציונים בבולגריה מכריחים אותנו — על ידי התקפותיהם — לנקוט עמדה ברורה נגדם ועליכם להודיע לכל מי שצריך לדעת זאת, שמנוי וגמור עם ה"אליאנס" לא להרשות שום סטיות מדרכנו, על ידי תעמולה, אשר הנה מזיקה במידה שהיא גם מבלבלת".

עד כאן תוכן המכתב. עלינו לציין, שהעתק ממנו נמצא גם בארכיונו הפרטי של המורה לשעבר והעסקן הציוני רחמים אסיאו ז"ל מעיר רוסצ'וק, שנפטר בתל־אביב. אמנם בהעתק אין כל סימן של המקור אבל לפי תכנו ולשונו, אין לנו כל ספק שהוא אותנטי וסמוכין לכך מוצאים אנו גם בעתון "איל דיאה"[1], המודיע גם הוא שנשלח מכתב מאת הועד המרכזי של ה"אליאנס" בפריס אל מנהלי בתי־ספרם בבולגריה, המביע התנגדות לתנועה הציונית.

היחסים בין הציונים ומתנגדיהם הלכו והחריפו. בקהילות מסויימות התחילו סוחרים אחדים מבין האנטיציונים לפטר פקידים ציוניים, שהיו מועסקים אצלם זמן רב.

ועד הקהילה בפיליפופולי אסר על האגודה הציונית המקומית להדביק בבית הכנסת מודעות על אספתם לרגל צום תשעה־באב.

ראוי לציין גם מבחינת מצבם של היהודים שבאותה תקופה וגם מבחינת תפקידה של ההסתדרות הציונית, את הכרוז, שהוצא ע"י הועד הציוני המרכזי באפריל 1899, לרגל הבחירות הפרלמנטריות. בכרוז זה מודיע הועד הציוני המרכזי, שאין בדעתו להתערב בבחירות הנ"ל לטובת מפלגה כלשהי, אבל רואה הוא חובה לעצמו, בשם כבוד העם היהודי ועניניה של האוכלוסיה היהודית, להזהיר את הבחורים היהודים בפני המנהג הרע שהשתרש והלך בקרבם, לפיו הנוטבלים וביחוד אלה העומדים בראש הקהילות, משפיעים על הבוחרים היהודים ומובילים אותם כצאן אל הקלפי לבחור במועמדי המפלגה השולטת, ז.א. במפלגת הממשלה. לפי דברי כרוז זה, נהגו הנוטבלים כך, מתוך לחצם של אנשי השלטון ומתוך פחד שהטילו עליהם סוכני הממשלה, ושהם הטילוהו על הבוחרים היהודים והוא: שאם תנצח הממשלה, בלי עזרתם של היהודים, עלולה היא להתנקם בהם ולהציק להם בצורות שונות. למעשה הושפעו הנוטבלים לפעמים תכופות גם מהתקווה המפוקפקת לזכות במקומות ברשימות הממשלה לרשויות המקומיות (מועצות עירוניות) וגם מתוך חשבונות פרטיים אחרים. הכרוז מציין, שנוהג מזיק זה — סופו שימיט חרפה ושואה על היהודים, כי ממשלה הולכת וממשלה באה, והנוהג לתמוך בכל ממשלה, בלי התחשבות בתכניתה ופעולותיה — סופו שיעורר את חמת האופוזיציה ויעורר שאט־נפש גם בעיני העם הבולגרי, כאשר יתברר לו שאין ליהודים יחס הוגן לעניני המדינה. על כן מייעץ הועד המרכזי ליהודים לא להיגרר אחרי הנוטבלים ולמסור את קולותיהם לפי הכרה ברורה בתכניתה ופעולותיה של כל מפלגה ומפלגה, ומי שלא מתמצא בעניני המדינה, מוטב לו שלא ישתתף בכלל בבחירות, ישב בביתו ובל יכנע לשום לחץ של מי שהוא.

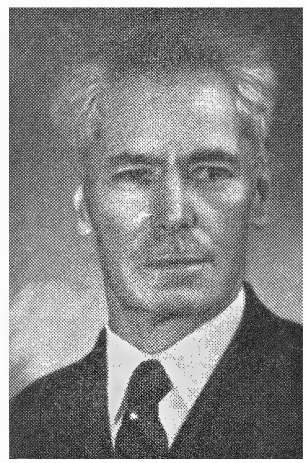
לקו זה, שבו נקט הועד הציוני המרכזי, נשארה נאמנה התנועה הציונית עד הסוף. במשך הזמן נהפך הוא לכלל יסודי שהוגשם בחייה ובפעולותיה של התנועה הזאת. בשלבים מאוחרים יותר התחילו הציונים, וכמוהם גם שאר היהודים, להשתייך למפלגות שונות, אבל מתוך הכרה פוליטית ברורה. עסקנים ציוניים כמו הד"ר ישוע כלב וחיים פרחי, היו חברי המפלגה השמראנית הידועה בשם "נארודניאצי" וחיים פרחי אפילו נבחר מרשימתה כחבר אסיפת־הנבחרים הגדולה (veliko narodno sobranie) ב־1911, ואילו העסקן הציוני אברהם אסא, היה חבר פעיל במפלגת הדימוקראטים, וליאון כהן — במפלגת הראדיקאלים ובשלב מאוחר יותר השתייכו כמעט כל אנשי האגף השמאלי בציונות — למפלגה הסוציאל־דימוקראטית.

"איל דיאה"

כבר ב־1897 הופיע בפיליפופול בטאון ציוני "איל דיאה" ("היום"), שבעליו היה יוסף ברוך פרדו. לעתון זה היה מראשיתו צביון ציוני. למעשה הפך לבטאונו הרשמי של הועד הציוני המרכזי עוד לפני הועידה הציונית הראשונה. בגליון הראשון שהופיע ב־15.10.1898 (בשנתו השניה של העתון) הודיעה המערכת (בחתימתו של פריסיאדו רומאנו) שתכנית העתון היא — תכנית באזל.

באותו זמן הופיע גם שבועון בבולגרית, שמטרתו — הסברת הרעיון הציוני לקהל הבולגרי, מלחמה באנטישמיות והגנה על כבוד העם היהודי. מצד האנטיציונים נעשו נסיונות הרבה להכשיל את הוצאת "איל דיאה", מתוך פחד, שתעמולה גלויה לטובת הציונות עלולה להגביר את האנטישמיות ולהזיק בכלל ליהודים. בסוף נובמבר 1898 עברה הוצאת העתון לסופיה ולפי דברי העתון עצמו, היתה סיבת ההעברה, מקום מגוריו של עורכו כי עורכו — המורה בבית־הספר היהודי יעקב כלב גר בסופיה וכן גרו שם מורים אחרים, שהיו משתתפים בעריכה, אולם וועד בת־הספר אסר עליהם זאת. במאי 1899 התחיל שוב להופיע "איל דיאה" בפיליפופולי והפעם — בעריכתו של חבר הועד הציוני המרכזי, ד"ר מרקו רומאנו.

תפקידו העיקרי של הבטאון הציוני הנזכר היה — נוסף למסירת ידיעות על המתרחש בעולם היהודי בכלל, ובעולם הציוני בפרט — לנהל פולמוס עם מתנגדי הציונות למיניהם ולהפריך את טענותיהם הידועות ובייחוד את הטענה, שהתנועה הציונית עלולה לסכן את שלום היהודים הנפוצים בין הגויים בכלל ואת שלומם של יהודי תורכיה בפרט. העתון נלחם באומץ־לב לזכויות העם, לתפקידן הלאומי של הקהילות נגד ה"אליאנס" ועל מקומה של השפה העברית בתכנית־הלימודים שבבתי־ספרה, וגם נגד מעשיהם השרירותיים של מנהליהם. הפולמוס העיקרי התנהל נגד העתון "לה וירדאד" ("האמת"), שהיה משמש בטאון לנוטבלים ונגד "איל טיימפו" ("הזמן") מקונסטנטינופול ועורכו הראשי, דוד פריסקו, אשר היה מרבה להתקיף נמרצות את הציונות ואת דרכיה בבולגריה.

ד"ר מרקו רומנו

המהדורה הבולגרית של "איל דיאה", היתה עוסקת לעיתים קרובות גם בפולמוס עם עתונים אנטישמיים שונים. עורכי "איל דיאה" היו: בהתחלה — יעקב משה כלב (שהתפרסם בשמו העתונאי "בן יפונה") ואחר כך — ד"ר מרקו רומאנו, ואילו עוזריו הקבועים היו: פריסיאדו רומנו, קארל הרבסט, ישוע כלב.

"השופר"

מ־ח' בסיון התרס"א (מאי, 1901) החל לצאת לאור בעיר פיליפופולי, השבועון הרשמי של ההסתדרות הציונית בבולגריה "ה ש ו פ ר", בעריכתו של ד"ר מרקו רומאנו. עתון זה נהפך במרוצת הזמן לעמוד־התווך לתעמולת הרעיון הציוני ולאספקלריה של החיים הציבוריים היהודיים בבולגריה. הוא הופיע — בהפסקה מסוימת (1912—1918) — עד ל־1940. כשהוצאתו הופסקה ע"י השלטונות הנאציים, יחד עם חיסולה של ההסתדרות הציונית. מערכת עתון זה עברה במשך הזמן מפיליפופולי לסופיה ומסופיה לפיליפופולי ולזמן קצר (1912) גם לרוסצ'וק. העורכים היו למעשה: יעקב משה כלב, בכור עזריה, אברהם אסא ובשלב מאוחר יותר — אלברט אשר רומאנו. בתחילה היה מופיע בלאדינו, אבל, במשך הזמן הלך וגדל מספר היהודים, שסיגלו לעצמם בולגרית ובהתאם לתהליך התבוללות לשונית זו, גם "השופר" מתוך צורך לקיים מגע ישיר עם הנוער, יצא מחציתו בלאדינו מחציתו בבולגרית, ולאחר מכן, רק בבולגרית.

תפקידו העיקרי היה — נוסף למידע על המתרחש בעולם היהודי, בציונות והפולמוס עם המתנגדים לציונות למיניהם — לתת לקהל היהודי בבולגריה מושג־מה על הספרות העברית והיהודית בכלל, וקטעים לדוגמא הופיעו ממנה לעתים קרובות בו, בתרגום ללאדינו ולבולגרית.

ב"השופר" פורסמו תכופות כתבות ממרכזי היהדות בתורכיה (קונסטנטינופול, שלוניקי, אדריאנופול) ומערים חשובות בסרביה וביוון, וגם מאמרים על ענייני היהדות באותם המקומות. פירסומים אלה היו ביטוי למגמת הציונות בבולגריה להיות מורת־דרך ליהדות, המדברת לאדינו במדינות השכנות, שיהודי בולגריה היו קרובים להם מבחינת הלשון והתרבות. ויש סימנים לרוב על השפעה מסויימת של "השופר" בקרב הציבור היהודי שבאותן הארצות. כמובן, שימש "השופר" במה שעליה התנהל ויכוח פנימי שבמחנה הציוני על השאלות השנויות במחלוקת בעניני הציונות והיהדות בכלל. הופיעו בו גם ניצני ספרות ושירה.

יום השקל

אחת הפעולות החשובות ביותר של הציונים באותה תקופה, היתה השקלת שקלים ומכירת מניות של הבנק היהודי להתיישבות, שציוני בולגריה התיחסו אליו ביראת הכבוד, לאחר שקראו את דברי הרצל על תפקידו הממלכתי של מוסד זה בהקמת המדינה העברית "העומדת לקום במהרה בימינו". הועידה הציונית הראשונה הקימה מחלקה מיוחדת, שמתפקידה היה לדאוג לענייני שקל והמניות ועל כן נקראה היא בשם "מחלקת בנקו־שקל". מקום מושבה היה בפאזארדז'יק ובראשה עמד ח'ר יומטוב בכמוהר"ם.

בסיון התרס"א (מאי, 1901) הכריז הועד המרכזי הציוני על "ל"ג בעומר" כעל חג־ציוני בשם "יום השקל", המוקדש להפצת השקל הציוני ולתעמולה ציונית בכלל. חג זה נתקבל ע"י האגודות הציוניות ועל ידי הקהל הציוני בהתלהבות רבה עד כדי כך, שבמרוצת הזמן הפך מועד זה לחג לאומי־ציוני ממש, שנחוג שנה שנה בכל הקהילות ברוב פאר ובאופן אופייני, שלא היתה דוגמתו בשום ארץ אחרת. בדרך כלל, ביום זה היו הציונים לובשים בגדי חג, עונדים סרט כחול־לבן, מתאספים בבתי־הכנסת, עורכים בהם תפילות חגיגיות ,שומעים נאומים על נושא ציוני ומוכרים שקלים. במקומות רבים היו נוהגים לערוך גם נשפים או משתה באור ליום השקל, וכן תרגילי התעמלות ושאר שעשועים מטעם אגודות נוער להתעמלות, מקהלות וכו'. בערים גדולות — כמו סופיה, פלובדיב, רוסצ'וק — היו נוהגים לערוך תהלוכה רבת־פאר ורבת־רושם בה השתתפו ילדי בתי־הספר (לאחר שהציונים "השתלטו" על ועדי בתי־הספר), אגודות נשים ואגודות נוער, ואגודות ציוניות שונות — ובראשן תזמורת. תהלוכה זו עברה מבית־הספר היהודי לבית הכנסת הגדול שבעיר, ומשם — דרך הרחובות הראשיים שברובע היהודי, לעתים תכופות היתה התהלוכה עוברת במרכז העיר ומושכת גם את שימת לבה של האוכלוסיה הלא־יהודית וזאת היתה מטרת ההפגנה. כמובן, שבשנים הראשונות, בזמן שהיהודים עוד היו שרויים בפחד על "מה יאמרו הגויים", עוררו התהלוכות וההפגנות האלה התנגדות חזקה בקרב חוגים מסויימים של הקהל היהודי, אבל, הציונים התגברו גם על החששות הללו ובמשך הזמן השתרש "החג הלאומי" הזה עד כדי כך, שרוב הציונים בבולגריה חשבו אותו כדבר המקובל בכל העולם והשתוממו מאד, כאשר שמעו שאין "חג" כזה בשום ארץ אחרת... בשעות אחר־הצהרים היתה התהלוכה מתחדשת ושמה פעמיה אל איזה מקום בעל־נוף יפה בסביבות העיר ושם בילו המשתתפים את הזמן באכילה ושתיה ובציפיה למשחקי

"מכבי" חוגג "יום השקל"

התעמלות, תחרויות, שירה, דיקלומים של הנוער. האוכלוסיה הבולגרית, שזכר מלחמות השיחרור של העם הבולגרי עוד נשמר בקרבה, הסתכלה בתהלוכות וחגיגות אלה בסקרנות מהולת־אהדה ואף פעם לא קרתה כל תקרית או אי־נעימות כלשהי בקשר להן, לעיתים בגין אבל, או סיבה אחרת — היה הועד הציוני המרכזי מבטל את התהלוכות. בדרך כלל הפך "יום השקל" להיות ליום חשבון־נפש לפרט הציוני ולהסתדרויות הציוניות בכלל. הועד המרכזי נהג לשלוח לערים נואמים מיוחדים באותו יום.

Год. XIV· София, юний 1935 год. Брой 7

מכבי

МАКАБИ

Редакция: Албертъ Варсано
ул. Клементина № 9
Администрация: Пощ. кутия № 360
Излиза месечно

מכבי

Годишенъ абонаментъ 40 лева.
Отдѣленъ брой 5 лева.

Всѣка статия ангажира автора

ОРГАНЪ НА СЪЮЗЪ НА ЦИОНИСТИЧ. ГИМНАСТИЧЕСКИ Д-ВА „МАКАБИ" ВЪ БЪЛГАРИЯ

MACCABI — Organe de l'Union Sioniste Gymnastique „Maccabi" en Bulgarie
Rédaction: Rue Klementina № 9, administration: P. O. Box. № 360, Sofia

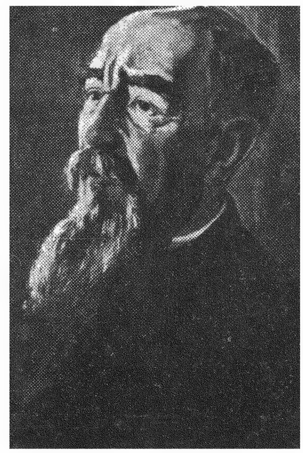
הועידה הציונית השניה

הועידה הציונית השניה נתקיימה ב־25—27 בדצמבר 1900, בסופיה. את נאום־הפתיחה נשא ד"ר מ. אהרנפרייז, אשר נבחר באותה שנה לרב ראשי ליהודי בולגריה. בנאומו הסביר הד"ר אהרנפרייז את יסודות הציונות ודחה את כל ההאש־מות שהיו רגילים להטיח נגדה... הנאום נתקבל בהתלהבות רבה ע"י הועידה, שהחליטה להוציאו לאור בבולגרית ב־1000 עותקים ולחלקם בקרב האוכלוסיה הבולגרית חינם, ו־1000 — בתרגום ללאדינו — לחלוקה בקרב האוכלוסיה היהודית בבול־גריה ובתורכיה. אחרי מסירת הדו"ח של הועד המרכזי ושל המחלקה "בנקו־שקל", נקראו גם שתי הרצאות, אחת — ע"י ד"ר רימאלובסקי — על המצב הכלכלי של היהודים בבולגריה, והשניה — ע"י המהנדס שמרייבסקי — על האמצעים לשיפור מצבם הכלכלי של יהודי בולגריה. כן הושמעו ההרצאות: ד"ר מרקו רומאנו — על מפעל בתי־הספר היהודיים בבולגריה, ד"ר מ. נחימזון — על אמצעי התעמולה להפצת הציונות, וסיימו בהרצאה על הבנק היהודי להתיישבות ועל האמצעים להפצת מניותיו.

כדאי להקדיש כמה מלים להרצאות אלו, במידה שתוכנן נשמר והגיע אלינו, כי מכילות הן חומר מעניין על מצב הדברים בקרב יהודי בולגריה ומאידך גיסא — אופייניות הן למדי להת־פתחות הרעיונית של הציונים שבאותה התקופה.

ראשית־כל עושה רושם עצם העובדה, שהרצאות אלו הועלו על סדר יומה של הועידה לא על סמך תכנית ציונית מחושבת מראש, כי אם מתוך התפיסה המקובלת אצל הציונים ששום דבר יהודי אינו זר להם, בייחוד נוצר רושם כזה מתוך שתי ההרצאות "על מצבם הכלכלי של יהודי בולגריה", כי למעשה אף פעם — לא אז וגם לא בזמן מאוחר מכן — לא היתה אצל הציונים החלטה מפורטת שלפיה הדאגה למצבם הכלכלי של היהודים בגולה אינה נכללת בתכניתם הכללית. למעשה כל הדעות שהובעו בהרצאות אלה, נשארו כאילו על הנייר, ולא הביאו לשום מעשים ממשיים, אלא כעבור כמה עשרות שנים, כאשר קם — מתוך יוזמתם של הציונים — הבנק הקואופרטיבי לאשראי "גאולה" בסופיה ואחרי־כן רשת שלמה של "אגודות שתופיות" ממין זה כמעט בכל קהילות בולגריה, שעליהן ידובר בפרק הנוגע לאותה תקופה. ד"ר רימאלובסקי פתח את הרצאתו בהדגשת העובדה, ש"האגדה" על עושרם המובהק של היהודים מתנדפת והולכת, שמצבם הכלכלי של המוני היהודים הוא קשה מאד והם ממש במצב של הזדקקות ללחם צר. הוא קבע עד כמה בלתי־נכונים הם דברי האומרים, שהיהודים להוטים אחרי פרנ־סות קלות, והוא הדגיש שלמעשה מספר רב של יהודים הם רוכלים, שבחפץ לב היו מחליפים את המסחר הזעום והקשה הזה במשכורתם של הפקידים הנמוכים ביותר, כגון אוספי־אשפה, כבאים ושוטרים, אילו היו רק יכולים לקבל משרות

כאלה. המרצה ציין, שלא מרצונם הטוב עזבו היהודים את עבודת האדמה, והזכיר עובדות המוכיחות שהיהודים מסוגלים ומוכשרים לעבודה זו ושאפשר לקבעה ליסוד כלכלתה ושזאת אפשר רק בארץ ישראל. למעשה סיבת עניותם של המוני היהודים היא הפלייתם לרעה, שממנה הם סובלים בכל ארצות פזוריהם...

הרב הראשי
ד״ר מרדכי אהרנפרייז

אם אומרים, שבולגריה היא ארץ שאין בה פרוליטאריאט, הרי זה לגמרי לא נכון לגבי היהודים.

אנו מצווים לדאוג לשיפור מצבם הכלכלי של היהודים, כי הדבר קשור גם בהעלאת רמתם הרוחנית והשכלית. כנראה, שמתוך הסכמה עם המרצה השני, המהנדס שמרייבסקי, לא נגע הד״ר רימאלובסקי בשאלה מה הם הדרכים והאמצעים לשיפור מצבם הכלכלי של היהודים. השאלה הזאת היתה לנושא הרצאתו של המהנדס שמרייבסקי. גם הוא כמרצה הראשון, קבע, שמצבם הכלכלי של יהודי בולגריה הוא עגום מאד, קשה להוכיח זאת במספרים משום חוסר נתונים סטטיסטיים, ולכן יש צורך רב לאסוף מיד נתונים אלה. דבר זה הוא מחובתה של הקונסיסטוריה, משום שביכולתה לסדר מפקד היהודים בבולגריה. באשר למקצועות בהם היהודים עסוקים, אפשר למצוא את הפרטים ב״סטטיסטיקה הרשמית״ על בתי־הספר לשנים 1896—1895 ו־1897—1896, שבה רשומים גם מקצועותיהם של הורי התלמידים ומכאן אפשר — אמר המרצה — לקבל מושג הקרוב לאמת, וכאן הביא המרצה את הלוח הבא:

המקצועות	על כל 1000		יהודים	
	בולגרים	יהודים	יותר	פחות
איכרים	173	2	—	171
סוחרים	156	435	279	—
בעלי־מלאכה	286	195	—	91
פקידים וקצינים	93	15	—	78
מורים ואנשי־דת	17	33	16	—
משרתים, שכירים	164	170	6	—
מקצועות חפשיים	19	22	3	—
ללא ציון המקצוע	92	128	36	—
	1000	1000	340	340

מהטבלה דלעיל בולטת העובדה, שכמעט החצי ממספר היהודים עוסקים במסחר והם עולים במקצוע זה על הבולגרים ב־27.9%. הסוחרים היהודים ״הונם״ אינו עולה על 30 פרנק וחלק ממנו נתקבל מהלוואות... יתר על כן, מספר רב של היהודים, הרשומים כסוחרים, אינם למעשה אלא רוכלים קטנים ומוכרי פירות וכדומה, בחוצות הערים. מזה אפשר להסיק שיש להתאמץ ולהוציא את היהודים מתחום ״מסחר״ זה בערים ולהעבירם לעבודה יצרנית עבודת אדמה, מלאכה, תעשיה זעירה־ביתית, הקשורה בצרכיהם של האיכרים.

בחקלאות יש ללמד את היהודים: גידול ירקות ועצי־פרי, גידול עופות, תולעי־משי, חלבנות, כוורנות, שימורי־ירקות וכו׳ — דברים שאפשר לעסוק בהם גם בפרברי הערים. שומה לכן על ועדי הקהילות לנהל תעמולה נאותה, בכתב ובעל פה. עליהם לנצל את כל החוקים הקיימים לעידוד מקצועות אלו בארץ. יש להעמיד לרשות היהודים, הרוצים בכך, בעלי מקצוע שילמדום המקצועות האלה במשקים של הקהילות. לאחר זמן מסויים יימכרו המשקים ליהודים שיהיו עסוקים בהם בתחילה כפועלים פשוטים ואחר כך — כבעלי מקצוע מנוסים. ישנם כל הסיכויים להפצת מלאכה בין היהודים שבבולגריה כי בדרך כלל סקטור זה אינו מפותח עדיין בארץ, ואילו אצל היהודים יש נטיה לחדור לשטח זה, כגון — מלאכה־התפירה לנשים צעירות, רקמה וכו׳.

בבולגריה יש מקום לתעשיה זעירה שבארצות אחרות מתפרנסים ממנה מיליוני בני אדם. יש לציין בשמחה, שבשטח זה כבר התחילה להתבלט בין היהודים היזמה הפרטית. יש להנהיג בבתי־הספר עבודת־יד כלימוד חובה, ויש לפתוח שעורים ללימוד מסגרות.

בכדי להגיע למימוש כל המטרות הנ״ל, על הציונים לכבוש את הקהילות ולהכין החומר הסטטיסטי הדרוש. (עד כאן דברי המרצה המהנדס שמרייבסקי).

הרצאתו של ד״ר מ. רומאנו על מצב בתי־הספר

לעומת ההרצאות על מצבם הכלכלי של יהודי בולגריה, שעליהן דובר לעיל, נגעה הרצאתו של ד״ר מרקו רומאנו בשאלה חשובה, שתפסה מקום מרכזי הן בועידה הראשונה והן בפעולות הציוניות שלאחריה, ושחשיבותה לחיי היהדות והציונות בבולגריה הלכה וגברה מיום ליום, עד שנעשתה כמעט לשאלה המרכזית בחיים הציבוריים. להרצאה זו נודעה חשיבות בגלל החומר העובדתי שבה ושאין למצאו במקום אחר, וכן בגלל זה, שנושאה בא לידי התפתחות שיטתית — התכנית הציונית לגבי בתי־הספר היהודיים.

לפי שציין המרצה, היו אז בבולגריה 31 קהילות יהודיות, שב־25 מהן היו קיימים בתי־ספר יהודיים, שהתחלקו לשלושה סוגים: א) בתי־ספר של ה״אליאנס״ בערים הגדולות: סופיה, פיליפופולי (פלובדיב), רוסצ׳וק, פאזארדז׳יק, יאמבול, סאמוקוב, וארנה, בורגאז, ושומן (שבה הוקם בית־הספר הראשון של ה״אליאנס״ ב־1879) — ובהם לימדו שלוש שפות: צרפתית, בולגרית ועברית (מלבד השפה המדוברת בין היהודים — הלאדינו). ב) בתי־ספר המוחזקים על ידי הקהילות עצמן, כל קהילה ובית ספרה, מהם: 18 לבנים, 12 מעורבים, וב־2 קהילות

— בית־ספר לבנים לחוד ולבנות לחוד. בתי־ספר מסוג זה היו קיימים, דווקא בקהילות קטנות ומספר תלמידיהם גם כן היה קטן. תכנית הלימודים היתה כתכנית הממשלה ולא לימדו בהם את הצרפתית. ג) עוד סוג של בתי־ספר היה קיים שהיה בבעלותו של אדם פרטי, "חכם" (יודע־ספר שהיה מאסף לו ילדים ומלמד אותם קריאה פשוטה (ע"פ רוב ללא הבנת התוכן) של התפילות וגם קריאה וכתיבה בלאדינו. בתי־הספר כאלו היו קיימים ב־5 קהילות הקטנות ביותר.

כל הקהילות היו מוציאות לכלכלת כל בתי־הספר סכום כללי של כ־200,000 ליבות. לדעת המרצה היה סכום זה מספיק, לוא היתה לבתי־הספר תכנית טובה ואילו נעשו בהם שיפורים מתאימים, אפשר היה לקיים בכל קהילה וקהילה בית־ספר בעל 4 כתות, ונוסף לזה גם 3 מחלקות פרוגימנאסיאליות בקהילות הגדולות יותר.

באשר למאמצים לשיפור ההוראה בבתי־הספר היהודיים, היתה דעתו של המרצה שעדיין לא הגיעה השעה להיפטר מבתי־הספר של ה"אליאנס", "משום שחסרות לנו עדיין תכניות־לימודים משלנו וחסרים לנו האנשים המוכשרים והמסוגלים לביצוע השיפורים הדרושים". לפי המרצה, הרי הדבר הנחוץ ביותר בשעה זו — הוא הקמת **רשות מרכזית לבתי־הספר היהודיים**, שתטפל בהכנת תקנון ותכנית־לימודים כללית לאותם בתי־הספר, תביא דרישה לקונסיסטוריה שתתן את דעתה לשאלת הוראת השפה העברית והכשרת מורים מומחים להוראת שפה זו לפי שיטות חדישות, החל מגן הילדים ולמעלה. על הרשות המרכזית לבתי־הספר להטיל חובה על כל אגודה ציונית להתאמץ ולכבוש את ועדי בתי־הספר המקומיים על מנת לבצע את התכנית הזאת.

הצעותיו של המרצה נתקבלו ע"י הועידה והנה בלוח המוסד מספרים מאלפים על מצבם של בתי־הספר היהודיים בבולגריה, באותה תקופה:

שנת הלימודים	בתי־הספר: קהילות ללא בתי־ספר יהודיים	בתי־הספר: בתי־ספר של ה"אליאנס"	בתי־הספר: בתי־ספר של הקהילות	מספר המורים: בתי־ספר של ה"אליאנס"	מספר המורים: בתי־ספר של הקהילות	מספר המורים: סך הכל של מורים	מספר התלמידים: בתי־ספר של ה"אליאנס": ילדים	ילדות	ס"ה תלמידים ותלמידות	מספר התלמידים: בתי ספר של הקהילות: ילדים	ילדות	ס"ה תלמידים ותלמידות	סך־הכל של התלמידים והתלמידות בבתי־הספר
1896/1895	6	10	17	78	36	114	1642	762	2404	954	111	1065	3469
1897/1896	3	15	20	90	42	132	1834	1197	3031	893	76	969	4000
1898/1897	—	15	24	93	49	142	1884	1389	3273	926	112	1038	4311

מתוך המספרים הנ"ל אפשר להסיק כמה מסקנות (משלי — א.ר.)

א) בתחילת הסקירה הנ"ל, מספר בתי־הספר של ה"אליאנס" קטן ממספר בתי־הספר של הקהילות. מספר התלמידים והתלמידות בבתי־הספר של ה"אליאנס" היה גדול ממספר התלמידים והתלמידות בבתי־הספר של הקהילות. פשר הדבר: שבתה"ס של ה"אליאנס" היו קיימים בקהילות הגדולות.

ב) בולט מספרן הקטן יחסית של הילדות. פשר הדבר: בקרב האוכלוסיה היהודית היתה נפוצה הדעה, שיעודן של הבנות להיות רק עקרות־בית ואין להן צורך בהשכלה. אבל דעה זו הלכה ובטלה.

ג) הולך ופוחת ולבסוף נעלם מספר הקהילות (ודאי מן הקטנות ביותר) שבהן אין בית־ספר יהודי והדבר מעיד על התחזקות והתפשטות ההכרה הלאומית בקרב היהודים, המחייבת בי"ס יהודי. (בקהילות שלא היה בהן בית־ספר כלל, היו שם בודאי מְלַדְּרִים" — והם נעלמו כנראה בסוף התקופה — העורך).

ד) המספרים מראים על הרחבת רשת בתי־הספר של ה"אל־יאנס" ועל גידול מספרם מ־10 ל־15. בתי־הספר של הקהילות גדלו באותה תקופה (3 שנים) יותר מכן מ־17 ל־24.

אחת הפעולות החשובות ביותר של הועידה היתה — קבלת תקנון ההסתדרות הציונית. לפי התקנון 1. זכות ההשתייכות להסתדרות הציונית ניתנת לכל אגודה שיש לה מטרות מיוח־דות, כגון: שירה, התעמלות וכו' בתנאי שהשם **"ציוני"** יקרא עליו ותקנותיה חייבו את חבריה לשקול את השקל הציוני.

מחובתה של כל אגודה ציונית מקומית לנהל תעמולה ציונית ולכנס אסיפות־עם (לכל הפחות 4 פעמים בשנה בפורים, בפסח, בתשעה באב ובחנוכה), להפיץ את ידיעת השפה העברית, לשפר את בתי־הספר, לפתוח ספריות ומועדוני־קריאה, לפעול לשיפור מצבם החברתי, הכלכלי והבריאותי של האוכלוסיה היהודית במקומותיה ובארץ ישראל. במקומות שבהם התנאים מחייבים את הדבר, יש להקים אגודות ציוניות מיוחדות לנשים וליהודים אשכנזים.[17]

ועד מרכזי חדש

הועידה בחרה ב"ועד מרכזי חדש", שמושבו בעיר פיליפופולי ופריסיאדו רומאנו בראשו. חבריו היו: ד"ר רימאלובסקי (סגן היו"ר), המהנדס שמרייבסקי ומיכאל בז'רנו (מזכיר). לאחר זמן־מה התפטר מר בז'ראנו ובמקומו בא כמזכיר ניסים בן־יהודה.

העבודה הציונית החשובה ביותר, לאחר הועידה, היתה התעמולה, שבה הצטיינו במיוחד: יושב־ראש הועד המרכזי פריסייאדו רומאנו, במסע־נאומיו בקהילות היהודיות בבולגריה וז'אקוב (יעקב) כלב, עורך "השופר" בפועל במאמריו בעתון. כדאי להזכיר במיוחד את התעמולה של יעקב כלב בקרב הקהילות דוברות לאדינו בסרביה, בבוסניה ובהרצוגובינה. מסע

זה יצא לפועל, לפי הסכמה בין הועד הפועל הציוני בוינה ולבין "הועד הציוני המרכזי" בפיליפופולי. יעקב כלב ביקר בקהילות: בלגראד, שאבאץ, ביילינה (בוסניה), באניה־לוקה, סאראייבו, טראבניק, קורפו, לאריסה ואתונה (יוון). בכל המקומות האלה אירגן או חידש אגודות ציוניות. לפי כתבות שפורסמו ב"השופר", עשתה תעמולתו רושם חזק בכל המקומות. ל"השופר" היו קוראים רבים ביוון ובתורכיה. ראיה לכך משמשת העובדה, שהמאמרים שהופיעו ב"השופר" עוררו ויכוחים ותגובות גם בקהילות שמחוץ לבולגריה. כמו בשנים הקודמות, כן גם עתה נתקלה התמעולה הציונית בטענה, שהופעתה השפיעה לרעה על מצבם של יהודי תורכיה. כמובן התאמצו התועמלנים הציוניים לסתור את הטענות הללו.

מיכאל בז'רנו ז"ל

בשטח הפעולה לכיבוש בתי־הספר והקהילות אפשר לציין עובדה בלתי־משמחת, כי כאשר הופיעו הציונים בפיליפופולי בפעם הראשונה בבחירות לועד בתי־הספר עם רשימה משלהם, לא זכו לרוב, אולם, גם בחירתם של 3 מועמדים מרשימה של הבלתי־ציונים לא אושרה, הואיל ושניים מהם לא היו נתינים בולגריים. בגלל זה הכריז בית המשפט על אישור שנים מהמועמדים הציוניים, אבל יתר הבלתי־ציוניים התפטרו, והדבר גרם לביטול הבחירות בכלל.

ב־אוגוסט 1901 נתקיימו בחירות לועד־הקהילה בפיליפופולי. משום מה לא השתתפו האנטיציונים בבחירות ומתוך חוסר התעניינות מצד חוגים אלה, נבחרו כל מועמדי הרשימה הציונית, בראשותו של יו"ר הועד הציוני המרכזי פריסיאדו רומאנו.

ביולי 1902 התקיימו שוב בחירות לועד הקהילה בפיליפופולי והפעם גם הציונים וגם מתנגדיהם הציגו רשימות מועמדים משלהם, והיה מאבק קשה מאד ביניהם. הוויכוחים בין תומכי שתי הרשימות הללו התנהלו בלהט רב בבתי־הקפה ובכל המקומות הציבוריים והמתיחות בין שני המחנות הגיעה עד כדי תגרות־ידיים. המתנגדים לציונות הטיחו אשמה כבדה על הציונים שקלקלו את מידותיה הטובות של האוכלוסיה היהודית, על ידי זה שהכניסו בתעמולתם מידות, הידועות לגנאי של "הפרטיזאנים" [18] (איש המפלגות).

אמנם הציונים הודו שחוסר חינוך פוליטי ואופן סדרי הנוהל של המפלגות הבולגריות בזמן בחירות, השפיעו עליהם לרעה במקרים מסויימים, אבל, ביחד עם זה טענו הם, חזיונות־לווי כאלה מביאים בכל זאת, גם להתעוררות ולחיים דימוקראטיים ולהשתתפות ההמונים בחיים אלה מתוך הכרה, ובכל זה יש לראות תופעה חיובית בחיי הציבור היהודי, ושיש בכך לעיצומו של דבר, התקדמות ניכרת הראויה לברכה.

בכל זאת יצאה הפעם הרשימה האנטיציונית וידה על העליונה, אם כי "הרוב" שזכתה בו היה קטן למדי ועל כן לא דיכאו התוצאות את רוחם של הציונים ,אלא דירבנו אותם להתמיד במאמציהם ובחתירתם לכיבוש הקהילות.

"המשפט"

בהקשר למאבק שבין שתי המחנות הנלחמות זה בזה התחיל להופיע בפיליפופולי עתון בשם "המשפט", בעריכתו של הצעיר אהרן עמר, שהצטיין כבר מקודם לכן כנואם ותועמלן ציוני, המקובל על המוני העם והידוע גם ביריו הלאומיים, שהיה מפרסם מעת לעת ב"השופר". סגנונו של עתון "המשפט" נגד "האנטיציונים" היה חריף מאוד וגרם לא מעט להתחדדות היחסים בין שתי המחנות.

אחד הנצחונות הראשונים של הציונים בבחירות היה בעיירה הקטנה חאסקובו, שבה השיגו הם רוב בועד הקהילה וגם בועד בית־הספר ומאז התפרסמה קהילה קטנה זו, כ"מבצר" ציוני, שאף פעם לא הכזיב והציונים שבעיירה זו הצטיינו במסירותם לכל עניין ציוני וביחוד בעניין החיאת העברית, ואמנם, יצאו ממנה עסקנים ידועים כגון: מנחם גירון, אלברט פאראדז'י ואחרים.

אהרן ישראל עמר ז"ל

קק"ל

אחת הפעולות שההסתדרות הציונית הצטיינה בה בין הועידה השניה לועידה השלישית, היתה הפעולה למען "הקרן הקימת לישראל" ,שפכה במשך הזמן לאחת הצורות העממיות ביותר של העבודה הציונית בכלל. בשטח זה פיתחה המנהיגות הציונית, ובמיוחד העורך הראשי למעשה של "השופר" — יעקב משה כלב, שיטות מיוחדות שהפכו את "הקרן הקימת לישראל"

למוסד חביב על המוני העם והשתלב בחייהם בכל הופעותיהם החשובות. "השופר" נהג לפרסם, מדי שבוע בשבוע, את רשימות המנדבים למען "הקרן הקימת לישראל" ומתוך רשימות אלה ניתנת האפשרות להכיר את מידת הפופולריות של הקרן. לאט לאט השתרש בין הציונים ואוהדיהם המנהג היפה לתרום בכל הזדמנות תרומות קטנות וגדולות לקק"ל, כמו בשעה שנקראו לתורה, לרגלי שמחות נישואין, ברית מילה, ימי הולדת, ימי־זכרון לנפטרים. כן הנהיגו במקום משלוח מברקי־ברכה בדואר — לתרום את התמורה לקק"ל. בנשפי פורים, באסיפות עם ובמסיבות בידור פרטיות בבתי הקפה, בכל אלו נהגו לאסוף תרומות לקרן הקימת, בפשרות בסכסוכים שבין אדם לחברו ומשפטים שונים נהגו להפריש סכומים מסויימים למען קרן זו. רב היה מספר התרומות הקטנות שנאספו ע"י ילדים בחוגיהם הם ויותר מאשר הערך הכספי היה בזה משום תעמולה עממית רחבה לרעיון הציוני בכלל, וגם הגברת חיבת העם לקרן הקימת לישראל בפרט[19].

הועידה הציונית השלישית

הועידה הזאת נתקיימה בימים 4—6 לאוגוסט 1902 ברוסצ'וק. סדר יומה היה גדוש בהרצאות נוספות, מחוץ לדו"חות הרגילים של מוסדות הסתדרות על הנושאים דלקמן: היחסים בין ציונים ובלתי־ציונים במוסדות הצבוריים היהודים — ד"ר נחימזון, שיפור מצבם הכלכלי של היהודים — אהרן אסטרוג גירון, על השפה והספרות העברית — הרב הראשי לבולגריה ד"ר מ. אהרנפרייז, תעמולה — קארל הרבסט, איגון — פ. רומאנו, האשה היהודית — גב' מלוינה הרבסט.

הועידה נפתחה ע"י יומטוב בכמוה"רם בנאום בשפה העברית. כיושב־ראש הועידה נבחר פריסייאדו רומאנו, וכסגניו: ד"ר מרקו רומאנו, קארל הרבסט, וכמזכירים: זיגמונד רינטל ומיכאל ביז'ראנו.

יצוין מתוך כאב ועלבון, שיושב־ראש ועד הקהילה ברוסצ'וק (מקום הועידה) אסר על רב העדה לברך את הועידה בשם הקהילה והרב נכנע לפקודתו...

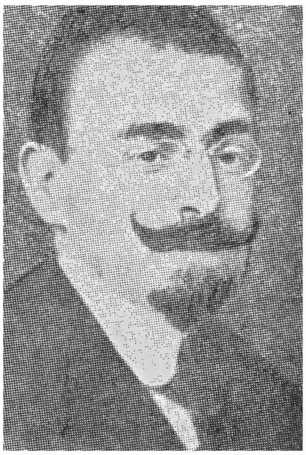
ד"ר נחימזון הציע בהרצאתו להקים מועדונים פוליטיים יהודיים, שיבואו בדברים עם מועדונים פוליטיים בולגרים, על מנת להבטיח את בחירתו של יהודי אחד, לכל הפחות, כנציג היהודים בבית־הנבחרים.

בתחום הפנימי הציע המרצה לציונים לוותר על ועדי בתי־הכנסת לטובתם של הלא־ציונים, תוך תנאים מסויימים, ולחתור בעיקר, לכיבוש ועדי בתי־הספר, תוך הבטחת תמיכה כספית מאת ועדי הקהילות ומאת ה"אליאנס".

הועידה דחתה את הצעתו של ד"ר נחימזון בדבר ויתור על ועדי הקהילות. ונימקה זאת בכך, שענייני בתי־הספר הם קשורים קשר־אמיץ בענייני הקהילות ואי־אפשר לקיים הנהלה סדירה בבתי־הספר כשאינה קיימת התאמה בפעולה של שני הועדים (ועד הקהילה וועד בתי־הספר). ואם בועד אחד ישלטו ה"אנטיציונים" ובשני — הציונים, הרי זה יתן מקום לסכסוכים בלתי פוסקים בין שניהם, שיגרמו להפרעות במהלך עניני

שניהם. ועוד, לא תהיה לו, להרצל, אפשרות לדבר בשם העם היהודי, כשועדי הקהילות לא יתמכו בו ובפעולותיו הפוליטיות. לפיכך החליטה הועידה, שעל ההסתדרות הציונית לחתור לקראת הסכם עם מפלגה בולגרית הוגנת שתתחייב על ענייני היהודים ותסכים לבחירתו של לפחות נציג אחד של היהודים לבית הנבחרים. כן הוחלט שעד שהסכם כזה יבוצע, על הציונים להצביע אך ורק בעד מועמדים בולגריים רציניים, שיתחייבו בכתב להגן על ענייניהם וכבודם של יהודי בולגריה.

כן החליטה הועידה שעל הציונים לתמוך בקונסיסטוריה, תוך דרישה להיות מיוצגים בה.

זיגמונד רינטל

מרת מלוינה הרבסט, בהרצאתה "על האשה היהודית" — קבעה, שהתעניינותה של האשה היהודית בבולגריה, אינה חורגת מתחום משפחתה ושכל פעולתה בעניני ציבור מצטמצמת באגודות לגמילות חסד בלבד. לכן הציעה להקים אגודות נשים ציוניות, אשר תעסוקנה בכל העניינים הציוניים וגם בעניני ספרות שירה וכו'. הועידה קבלה את הצעתה זו ונוסף לזה החליטה, שיש ללמד את השפה העברית ואת תולדות עם ישראל בבתי־הספר לבנות, באותה המידה כמו בבתי־ספר לבנים.

באשר להרצאתו של ד"ר רימאלובסקי "על מצבם הכלכלי של יהודי בולגריה", אין בידינו שום פרטים על תכנה, כי המרצה התנגד לפירסומה. הוא נימק את התנגדותו בכך, שלפי דעתו — איננה מלאה. לכן נתקבלה הצעה, להקים ועדה לשם איסוף חומר סטטיסטי. (למעשה נמסר הענין לועדה התרבותית, ברם אין כל הוכחות שהועדה עשתה משהו בכיוון זה).

בקשר להרצאתו של קארל הרבסט "על התעמולה הציונית", החליטה הועידה לחייב את כל האגודות הציוניות לפתוח שעורים ללימוד השפה העברית למבוגרים וגם ספריות, ולחייב את הועדה התרבותית להכין רשימה של הספרים הטובים ביותר, שיש להמליץ עליהם בפני הקוראים, כמו כן להוציא, פעם בחודש, תוספת עברית ל"השופר". כן הוחלט להזמין תועמלן תמידי, שימלא גם תפקיד מזכיר הועד המרכזי.

לפי הצעתו של הציר רפאל כלב, הוחלט לחייב את הועד המרכזי לאסוף את כל יצירותיו של יוסף מרקו ברוך, (אולם החלטה זו לא הוצאה לפועל).

הוחלט: להדפיס את הרצאתו של אהרן אסטרוג-גירון "על מצבם הכלכלי של היהודים בבולגריה". (גם החלטה זו לא הוצאה לפועל ואפילו תוכן ההרצאה לא הגיעה לידינו).

הוחלט לתמוך בתלמידה אחת, שתלמד בירושלים, על מנת שתהיה אחר כך מורה לעברית בבולגריה.

למוסדותיה המרכזיים של ההסתדרות נבחרו: כראש הועד — פריסייאדו רומאנו, וכחברים: ד"ר רימאלובסקי, משה מוסקונה ונסים בן יהודה, (וכממלאי־מקום: ז'ק אלסעיד ויצחק כלב). ועד בנקו־שקל: שלמה אברהם רוזאניס (ההיסטוריון הידוע), אהרן גירון, משה דניאל — שלושתם מרוסצ'וק.

הוטל על הועד המרכזי לדאוג לאירגון אגודות התעמלות הציוניות שבבולגריה ולכנס גם כינוס ארצי של המתעמלים האלה.

המאבק לכיבוש הקהילות אחרי הועידה השלישית

מיד אחרי הועידה נמשכה הפעולה הציונית בכיוונים, כפי שנסתמנו בהחלטות הועידה הזאת ובועידות הקודמות. הדבר הביא לידי התנגשות עם ה"אליאנס" וטבעי הדבר, שמוקדי הפעולה והתנגשות יהיו בסופיה ובפיליפופולי. משום־מה היה הפעם המאבק יותר קשה ומר, ובפיליפופולי (Plovdiv) לבש הוא צורות דרמטיות ממש. הסכסוכים התפתחו על רקע רצונם של הציונים לכבוש את ועדי בתי־הספר וועדי הקהילות ובגלל הבקורת הקשה שמתחו, בלי הפסק, על העומדים בראש המוסדות האלה בכלל ועל התנהגותם של מנהלי ה"אליאנס" והאנטי־ציונים, בפרט.

יעקב (ז'אקוב) כלב, היה מורה בבית־ספר היהודי בפיליפופולי והיה ידוע בפעולתו הנלהבת לטובת הרעיון הציוני, כנואם ברוך־כשרון וכעורך למעשה של "השופר". הוא פירסם בו מדי שבוע בשבוע, מאמרי בקורת חריפים, אם כי מנומסים, על מעשי האנטיציונים. הואיל והוא לא היה נתין בולגרי, השתמשו האנטיציונים בעובדה זו ודרשו מאת משרד ההשכלה לפטר אותו (כי לפי החוק, אסור היה לנתינים זרים להורות בבתי־הספר). הם כמעט השיגו את מטרתם, אלא, שלבסוף הצליחו הציונים לבטל את הגזירה, בדבר הפסקת עבודתו של יעקב (ז'אקוב) כלב כמורה בית־הספר.

מובן מאליו, שתקרית זו עוררה מרירות רבה בלבות הציונים, שראו בצדק בהתירתם זו של האנטיציונים מעשה בלתי הוגן ובלתי אחראי, הן מבחינת זכותם של המורים להיות בעלי דעות פוליטיות לפי הבנתם ומצפונם והן מבחינת הסכנה לעצם קיומם של בתי־ספר היהודים, אשר ברובם הגדול הורו מורים נתינים זרים, שלפי תנאי הזמן לא היתה כל אפשרות להחליפם במורים מתאימים בעלי נתינות בולגרית. (הדבר קרה באוקטובר 1902).

עברו רק חדשים מספר, והנה קרתה שוב תקרית חדשה אשר הפכה את כל הרובע היהודי בפיליפופולי להר געש. נהוג היה בקהילה זו שועד הקהילה יערוך בראש השנה לנוצרים נשף ריקודים ברוב פאר, שאליו הוזמנו ראשי השלטון המקומי, הקונסולים השונים ונציגי כל האומות שבתוך אוכלוסית העיר (בולגרים, יוונים וארמנים) ואלה תמיד היו נענים ברצון להזמנות, והכנסות הנשף הזה — שהיו סעיף ניכר בתקציבו של ועד בתי־הספר — הוקדשו לצרכי בית הספר. הנשפים היו נערכים באולמות הגדולים של בית־הספר של ה"אליאנס". והנה קרה, שאחד מחברי הועדה שהכינה את הנשף הציע להעמיד באולם הנשף, על יד דגל המדינה, גם את הדגל הלאומי היהודי (הציוני). הצעה זו נתקבלה ברוב זעום למרות התנגדותם של האנטי־ציונים שבקרב הועדה. למעשה הונף הדגל בנשף כזה כבר בשנה הקודמת, אבל האנטיציונים התעקשו משום־מה הפעם, אם שראו בהצעה התגרות מצד הציונים וסימן לעליתם, או שפחדו בתום לב על "מה שיאמרו הגויים". בכל אופן, הם לא שקטו הפעם על שמריהם, ופנו לקצין המחוז בבקשה, לאסור על הועד להניף את הדגל הציוני, בטענה, שהדבר עלול לגרום להפרת השלום.

משנודע הדבר ברבים, רבה ההתרגשות במחנה הציונים וביום שקדם לנשף, התקיימה אספת־עם רבת־משתתפים שבה הובעה מחאה חריפה נגד מגמת השלטון והאנטיציונים ומתוך התלהבות גוברת והולכת של חמומי־המוח שבתוכם — ובראשם אשר אברהם רומאנו — יצאו בתהלוכה אל המקום שבו היה שמור דגל האגודה הציונית והביאוהו אל אולם הנשף, העמידוהו במקום המתאים ושמו על ידו משמר של בחורים. שעה קלה לפני פתיחת הנשף נמצאו כבר אנשי ועד בתי־הספר (העסקנים ד"ר מ. רומאנו, אשר א. רומאנו ועוד) במקום כדי להשגיח על ההכנות האחרונות ומתוך חשש שמא עלול להתרחש דבר־מה בקשר לעניין הדגל ובגין דא סיבה הסתובבו המוני העם בסימטא שעל יד מקום הנשף וכן שוטרים רוכבי סוסים שמרו ולא נתנו להתקרב לשער הבית.

והנה לפתע פתאום הופיע ראש־המשטרה בלווית שוטרים ופקד על אנשי הועד להוריד את הדגל. אלה סירבו להיענות לפקודתו והתחילו להתווכח עמו, מתוך רצון לשכנעו, שלמעשה אינה קיימת שום סכנה להפרת הסדר ושאין רשות למשטרה ולהתערב ולדרוש את הורד הדגל. לבסוף הודיעו הם שאין בדעתם להכנע לפקודה ושיתנגדו בכוח לשוטרים. ראש המשטרה יצא אז מכליו וציוה על השוטרים לאסור את המתנגדים ולהוריד את הדגל בכוח ובו ברגע פתח אחד הבחורים חלון וצעק להמון ברחוב: "אחים, רוצים להוריד את הדגל". ההמון ניסה להסתער על חבית והשוטרים התחילו להצליף בהם בשוטים, אלא שברגע האחרון נפל פחד על אחד מגדולי האנטיציונים שבא יחד עם ראש המשטרה לראות בנצחון — בגלל תוצאות המאבק וביקש מראש המשטרה לחדול ממעשיו ולבטל את הפקודה. ראש המשטרה, שהבין לרוחם של המתנגדים, היה מרוצה מהזדמנות שבאה באקראי שלא להסתבך בתגרה רצינית ונענה מיד לדרישתו של האנטיציוני ועזב את המקום עם שוטריו, תוך תשואות של הקהל. התקרית הנ"ל נשארה חרותה בזכרונם של אנשי הדור בשם "לה באנדירה" (הדגל).

באותו זמן פרץ שוב סכסוך רציני בין הועד של בתי־הספר בפיליפופולי (ציונים) ולבין ה"אליאנס", בנוגע להוראת השפה העברית בבית־ספר לבנות של ה"אליאנס". הועד המרכזי של ה"אליאנס" החליט להורות את השפה העברית בבתי־ספר לבנות שלו רק ב־4 הכיתות הראשונות ולא יותר מ־2 שעות בשבוע. ה"אליאנס" בעיר נתנה הוראה להוציא לפועל את פקודה זו, על אף התנגדותו של הועד, אבל הלה לא ישב בחיבוק ידיים,

פיטר את המנהלת ומינה במקומה מורה אחרת. יחד עם זה, שלח לועד המרכזי של ה"אליאנס" מכתב גלוי, שבו ציין, שבין כך ובין כך מספר השעות ללימוד השפה העברית הנו קטן מדי ואינו עשוי להביא לתוצאות רצויות, ומה גם שעתה ברצונה של ה"אליאנס" להפחית גם מהשעות הללו. אין להשלים עם מנהג ה"אליאנס", לעשות בבתי־ספרה כמו בתוך שלה, בו בזמן שהיא משלמת רק את משכורת המנהל והקהילה משלמת שכר דירתו וגם יתר ההוצאות נופלות על הקהילה, כלומר על משלמי מיסיה. היהודים משלמים מיסים לממשלה להחזקת בתי־הספר, שאליהם הם רשאים לשלוח את ילדיהם ללא תשלומים נוספים, ואם בכל זאת, הם מעמיסים על עצמם עול החזקת בתי־ספר יהודיים, ברי שהדבר נעשה אך ורק מתוך רצונם לתת לבניהם חינוך יהודי לאומי, וזה לא יתכן בלי לימוד יסודי של השפה העברית. הועד מחה בחריפות נגד אופן השימוש בקרנות, שנמסרו לידי ה"אליאנס" ע"י הברונית הירש או ע"י חברת יק"א, לשם הזנתם והלבשתם של תלמידים עניים בבתי־ספר יהודיים, וגם לשם מתן הכשרה מקצועית לתלמידים כאלה, ואילו ה"אליאנס" משתמשת, בשליטתה על קרנות אלה, בכספים למטרות פוליטיות — דהיינו: לשם לחץ על האוכלוסיה שתקבל את דעותיה בענייני חינוך והנהלת בתי־ספר והקהילות. בסוף קבל הועד על חוסר כל פיקוח כספי על מפעל ה"אליאנס" כגון מפעל ההכשרה המקצועית וכו'.

ה"אליאנס" הואשמה גם בזה, שלמעשה היא נהפכה למכשיר ההשפעה התרבותית־הפוליטית של צרפת בארצות המזרח בכלל ובבולגריה בפרט. העסקנים הציונים הצביעו על מאמרים שונים שהופיעו בצרפת על פעולתה של ה"אליאנס" במזרח הקרוב. במאמר אחד כותב מחברו, בין השאר, "הננו אסירי תודה למיסיון הפרוטסטנטי ולבתי־הספר היהודיים אשר דואגים להפצת השפה הצרפתית באותו מרץ ובאותה מידה של רצון טוב כמו המיסיון הקתולי" [20].

הסכסוך בין הציונים והאנטיציונים בקהילה היהודית בפיליפופולי הביא להתערבותו של הרב הראשי לבולגריה, ד"ר מרדכי אהרנפרייז, אשר הציע לשני הצדדים, למסור את כל הענין לבוררותו ומשהתעוררה מחלוקת על סמכותו של הבורר — הדיח הרב הראשי את ועד בתי־הספר (הציונים) ואת ועד הקהילה האנטיציונים גם יחד והציע למנות במקומם ועדה אחת ויחידה שבה יהיו מיוצגים הציונים והאנטיציונים במספרים שוים, אבל הציונים לא הסכימו ולא מנו את נציגיהם לועדה זו. הם טענו שהרב הראשי דרש מאותה הועדה, להתחייב מראש להדיח את המורה ז'אקוב כלב תוך נימוק ש־50—60 מהורי התלמידים דורשים זאת — דבר אשר לפי דעת הציונים היה בו תקדים מסוכן של שלילת זכות המורים היהודים להיות בעלי דעות פוליטיות לפי השקפותיהם. כך נשארה הועדה על טהרת האנטיציונים והרב הראשי פנה — לפי רצונה — למשרד ההשכלה העממית בדרישה להדיח את המורה הנזכר.

בינתיים הסכימה ה"אליאנס" להקפיא את הענין בנוגע להוראת העברית עד סוף שנת הלמודים, אלא, שהאנטיציונים בפיליפופולו התחילו זוממים לפתוח בתי־ספר פרטיים של ה"אליאנס" שלא יהיו נתונים להתערבותם של הציונים. בגלל מזימות אלו לא עמדה הועדה הזמנית בהתחייבותיה בדבר מימון תקציב בתי־הספר והמורים לא קיבלו את משכורתם במשך 5—6 חדשים ונאלצו להגיש תביעה משפטית מהקהילה וגם להטיל עיכוב על שטרי הקהילה. הרב הראשי נזף בפומבי בועדה על הפרת דיבורה [21].

הועדה לא הסתפקה באי הקצבת תמיכה לבתי־הספר, אלא גם פירסמה בעתון "ויטשרנה פושטה" הודעה רשמית שהיא אינה מקבלת כל אחריות כלפי המורים בבתי־ספר של הקהילה גם בעתיד.

אז הרגיש הרב הראשי צורך, להבהיר בפני דעת הקהל בפיליפופולי את התנהגותו וערך ביקור רשמי בקהילה זו וביום השבת נשא הוא נאום בבית הכנסת, שבו דרש מהציונים לוותר לאנטיציונים שכוונותיהם — לפי דעתו — אינן כל כך רעות כמו שחושבים הציונים. באותו נאום הדגיש הרב הראשי גם את החובה לעמוד על משמר העברית, שהיא עיקר קיומו של בית־ספר יהודי. נאום זה לא רק שלא השקיט את רוחם של הציונים, אלא, אדרבא, הרגיז אותם עוד יותר. יושב ראש הועד הציוני המרכזי — פריסיאדו רומאנו — שהיה תומך מושבע במדיניות של פיוס וגם היה יועצו של הרב הראשי בכיוון זה — אף הוא יצא ממש מכליו והגיש לד"ר אהרנפרייז את התפטרותו מהקונסיסטוריה. הוא פירסם גם "מכתב גלוי" שהיה למעשה כתב־האשמה נגד ד"ר אהרנפרייז ומדיניותו הדו־פרצופית והבלתי־צודקת [22].

כדאי גם להזכיר את אחת מפעולותיה הראשונות של "הועדה הזמנית" לבתי־ספר שנתמנתה לפי המלצתו של הרב הראשי. היתה זאת — קיום הוראת ה"אליאנס" בדבר הפחתת מספר שעות הלימוד של השפה העברית בבתי־ספר לבנות. צעד זה היה בניגוד מוחלט להתחייבות, שהתחייבה אותה הועדה בפני הרב הראשי שלא להפחית את אותן השעות. [23]. לעומת זאת חודשה מיד התמיכה לתלמידים העניים [24].

ב־15 ביוני 1903, התקיימו בפיליפופולי הבחירות לועד בית־ספר. הפעם, משום מה, לא הגישו האנטיציונים כל רשימה ולכן נבחרו כל המועמדים הציונים ובראשם ד"ר מרקו רומנו. יתכן שסיבת אי־השתתפותם של האנטיציונים בבחירות האלה מקורה בדעה שהתגבשה והלכה בקרבם שיש בכל זאת. למצוא פתרון יסודי לסכסוכים עם הציונים בענין בתי־הספר — ע"י כך שה"אליאנס" תקיים בתי־ספרה כבתי־ספר פרטיים התלויים אך ורק בה, ואז לא תהא לציונים שום טענה ושום דריסת רגל בהם. כנראה היתה זאת גם דעתה של ה"אליאנס" במרכזה. מנהל בתי־הספר של ה"אליאנס" ביקש בראשית שנת הלימודים החדשה, מאת השלטונות רשיון לפתיחת בית ספר "פרטי" משלו, ואמנם השיג את מבוקשו.

ב־2 באוגוסט 1903 בעוד ההכנות לפתיחת בית־ספר "הפרטי" הנזכר הולכות ונעשות, שלח הועד המרכזי הציוני מחאה חריפה ל"אליאנס" בפריס, שבה הודיע שתקותם של הציונים היא שה"אליאנס" תתחשב ברצון העם ותלך בדרכו, או, לכל הפחות, תסתלק מהקהילה בפיליפופולי שאוכזבה על ידי התנהגות ה"אליאנס" כאילו רצונה להרוס לגמרי את בית־הספר של הקהילה ולהקים במקומו בית־ספר משלה, וזאת — *בניגוד לרצון העם*. על כן, ציינה המחאה, לא נשארה לציונים

דרך אחרת, אלא להתאמץ ולגרש פשוט את ה"אליאנס" מהקהילה. מובן מאליו, שגם מחאה חריפה זו לא הועילה ולא הצליחה להטות את ה"אילאנס" מהדרך שבחרה בה.

בינתיים, נקבעו ל־10 באוגוסט הבחירות לועד־הקהילה, ובקשר עם זה גברה המתיחות בין שתי המחנות. לפתע פתאום הופיעו ברחוב היהודי בריונים בולגרים ,שהתחילו להרביץ בציונים ופרצו כמה תגרות־ידיים.

בהתקרב יום פתיחת בתי־הספר לשנת הלימודים החדשה, הסתבך המצב עוד יותר, בגלל פנייתו של מנהל ה"אליאנס" לועדה הזמנית לבתי־ספר בדרישה, שתמסור לו את כל בנייני בתי־הספר, בטענו שהם רכושה של ה"אליאנס". הבניינים האלה, אם כי למעשה נרכשו בחלקם באמצעי הקהילה עוד לפני עשרות בשנים, ואם כי, במשך כל הזמן שימשו למעשה כבתי־ספר של הקהילה, הרי הם היו רשומים, משום מה, על שמותיהם הפרטיים של שנים מחברי הועד המרכזי של ה"אליאנס" בפריס, — לוין וקאן. דבר רישומם של שטרי־הקנין על השמות הפרטיים הנזכרים לעיל לא היה כל כך חשוב, הואיל, ולמעשה, היו הבניינים זה עשרות בשנים בהחזקתם של ועדי בתי־הספר ואי־אפשר היה לשלול מהם חזקה זו, אלא ע"י משפט ממושך. בכל זאת היה קיים חשש, שהועדה הזמנית תמסור את הבניינים ל"אליאנס" מרצונה הטוב וללא כל התנגדות משפטית. ואמנם, מסרה הועדה את הבניינים בניגוד להתחייבותיה בפני הרב הראשי, שלא לעשות זאת. המנהל פתח לו בית־ספר באותם הבניינים ובאופן זה נוצר מצב מיוחד במינו: לארכה של אחת הסימטאות נמצאו בנייני בתי־ספר: משני צדדיה — בתי־הספר של ה"אליאנס" ובאמצע הסימטא, בבניינים רעועים, השייכים לועד בית־ספר, שבהם נפתח בית־ספר מעורב (מחוסר מקום לבתי־ספר נפרדים לבנים ולבנות) של ועד בית־ספר, כלומר של הציונים. מובן מעצמו, שמצב זה גרם להרעת היחסים בין שני עברי "המתרס" וכל יום יצר תקריות חדשות ביניהם ובין התלמידים, המורים והנהלה של שתי מערכות בתי־הספר. ועד הקהילה הודיע, שלאחר פתיחת בית־הספר של ה"אליאנס", אין לו כל עניין לפתוח גם בית־ספר של ועד בתי־הספר ולכן החליט ועד הקהילה לא להקציב עבורו הקצבה, כפי שהיה נהוג מקודם. גם מנהל ה"אליאנס" סירב למסור לועד בתי־הספר את הספסלים ואת שאר הרהיטים של בית־הספר שהיו בבניין הנ"ל. אם בתורת "הגמול" ואם מתוך רצון למנוע התנגשויות ותקריות יום־יומיום, הקים ועד בית־הספר קיר מבדיל בין שני בתי־הספר, ועל ידי זה נמנעה הגישה לתלמידי בית־הספר של ה"אליאנס" לחצר בית־הספר של הקהילה, כפי שהיה נהוג עד כה.

פרשה זו שקיבלה כמעט אופי של תקרית דיפלומטית, נשתמרה בזכרון אנשי הדור הזה בשם "לה פאדיריקה" ("החומה הקטנה"). בארכיונה של הועדה לתולדות הציונות והיהדות בבולגריה, שע"י "איחוד עולי בולגריה", בתל־אבים, נמצא מכתב מאת מר יעקב ברוך, מי שהיה עסקן ציוני בסופיה, שבו הוא חוזר על הדברים, שנמסרו לו מאת ד"ר דורוב, מי שהיה ראש המשטרה בפלובדיב באותו זמן. לפי דברי ד"ר דורוב — שהיה חברו של ד"ר מ. רומאנו עוד מהגימנסיה — ומשום כך היה מתידד אתו גם לאחר סיום לימודיו, הוא קיבל מכתב מד"ר

רומאנו, שביקר אז בפריס אצל מאכס נורדאו וסיפר לו על כך. נורדאו התלונן על הדבר בפני שר החוץ הצרפתי דילקאסה והלה העביר בגלל זה את הקונסול הצרפתי בפיליפופולי למקום אחר.

בגלל הסכסוכים האלה הורע מצבה הכספי של הקהילה עד כדי כך, שלא שולמו משכורותיהם של פקידי הקהילה במשך זמן רב, והשוחטים איימו בהפסקת השחיטה. רב העדה הזמין אליו את נכבדי הקהילה לישיבה, בכדי לדון על המצב ולמצוא את הדרך ליישוב הסכסוכים שבין המחנות הלוחמים. במשא־ומתן בין הצדדים הושג הסכם בכמה שאלות חשובות: הוכרה זכותם של הציונים לשאת נאומים לאומיים בתבי הכנסת, הוסכם על הצבת הדגל הציוני בנשף השנתי של הקהילה, הובטח חלק של "הגבילה" (מכס הבשר) לצרכי בתי־הספר. כמו כן נתקבלה באופן עקרוני גם דרישתם של הציונים, שהיחסים בין ועד בתי־הספר וה"אליאנס" יהיו מסודרים לפי ההסכם שהושג באותם הימים, בין ועד בתי־הספר בסופיה ומנהל בית־הספר של ה"אליאנס" שם, מר דנון, אולם בסופו של דבר "התפוצץ" המשא ומתן, משנגע בעניין שני בתי־הספר. הציונים דרשו את מיזוגם המידי והעמדתם תחת פיקוח העדה, ואילו האנטיציונים דרשו שועד בתי־הספר יתמוך בכספו גם בבתי־הספר הפרטי של ה"אליאנס". האנטיציונים היו נוטים לוותר על כך בתנאי, ש"הפשרה" תאושר גם ע"י מנהל בית־הספר של ה"אליאנס", אבל הלה סירב, בהחלט להביא את בית־ספרו תחת פיקוחו של הועד והמאבק התחדש ביתר עוז. הואיל וד"ר רומאנו עמד בכל תוקף על דרישת הציונים למיזוג שני בתי־הספר, האשימו אותו האנטיציונים שעל ידי עקשנותו, מונע הוא את השלום בין שני המחנות. בתשובה להאשמה זו, הגיש ד"ר מ. רומאנו באופן רשמי את התפטרותו וגם את התפטרותו של המורה (השנוא במיוחד על האנטיציונים) ז'אקוב כלב. למחרת היום, שבו נפסק המשא־ומתן, באו אנשי הקונסוליה הצרפתית, שהיו שומרים על בתי־הספר של ה"אליאנס", הרסו את קיר המחיצה שבין בית ספר זה לבין בית ספר של הועד. הציונים תומכי הועד, ששמרו יומם ולילה על אותה חומה, הקימוה מחדש, תוך מתיחות שעלולה היתה להביא גם לתגרת ידיים ואפילו לשפיכת דמים. לפי דרישתו של הקונסול הצרפתי התערבה גם המשטרה בעניין, אבל, לאחר זמן מה היא משכה את ידיה מכל העניין, בהתחשב במחאותיהם של הציונים.

המתיחות הרבה בין היריבים גררה אחריה גם משבר פנימי בתוך ההסתדרות הציונית עצמה. כידוע, היה פריסייאדו רומאנו, יושב ראש הועד הציוני המרכזי, מטבעו נוטה לויתורים ופשרות ובדרכו זו הלך בעניינים השנויים במחלוקת ציבורית. בעיר פיליפופולי, שהיתה קרובה לו מאד מכמה בחינות ובייחוד, משום שמושב הועד המרכזי היה גם כן באותה העיר, נקט הוא גם הפעם במדיניות של פשרה ופיוס, בהיותו משוכנע שעל ידי כך ימנע מהקהילה ומוסדותיה צרות, וגם יצליח לקרב את האנטיציונים לעבודה הציונית. אולם הוא נתקל בהתנגדותם הנמרצה של רוב הציונים שבעיר וביניהם גם של אחדים מחברי הועד הציוני המרכזי עצמו, ומשום כך התפטר הוא מתפקידו. במכתב גלוי ושורת מאמרים שפירסם, הצביע פריסיאדו רומאנו על הליקויים בסדרי ההסתדרות הציונית והציע הצעות לתיקונם. המגמה הכללית של הצעותיו היתה — לחזק את זכות הפיקוח וההתערבות של הועד המרכזי, במאבק על כיבוש הקהילות.

בית ספר יסודי של הקהילה היהודית בפלובדיב

הצעות אלה, שהוצעו על ידו ערב הועידה הציונית הרביעית, לא מצאו הד רב באותה הועידה, כי בינתיים גברו יריביו "הקיצוניים" שבתוך הסתדרות הציונית ובראשם ד"ר מרקו רומאנו, שנבחר כיו"ר של אותה הועידה ואח"כ ליו"ר של הועד המרכזי החדש.

החרפת המאבק עם האנטיציונים ועם ה"אליאנס" אילצה את הועד הציוני המרכזי החדש לכנס, ביולי שנת 1904, בסופיה ועידה מייעצת של נציגי האגודות הציוניות החשובות. ועידה זו החליטה להמליץ בפני הועד המרכזי להשתתף באופן פעיל במאמצים להקמת קונסיסטוריה חדשה, מתוך תקוה שקונ־סיסטוריה זו תוכל לשמש ככוח־מפקד גם על הרב הראשי, שלא ינהג בשרירות...

ההמלצה השניה של אותה ועידה היתה — להתאמץ ולהשתדל בפני הממשלה שתחוקק חוק אשר יסדיר את היחסים בין שני הועדים (ועד הקהילה וועד בתי־הספר של היהודים), באופן שתמנע התנגשות ביניהם, כי אי־הסדר השורר הוא בעוכרן של הקהילות.

בנוגע ל"אליאנס", המליצה הועידה בפני האגודות הציוניות להופיע בפני ציבור הבוחרים בהצעה מפורשת, שאם ה"אליאנס" תוסיף לנהל את בתי־הספר ללא התחשבות בדעתם של ועד בתי־הספר ומתוך שימוש לרעה בקרנות שונות העומדות לרשותה לשם לחץ על הועדים האלה, יפסיק ועד בתי־הספר את יחסיו עם ה"אליאנס" באותם המקומות, שהדבר הוא בגדר אפשרותה הכספית של הקהילה ותחליף את לימוד הצרפתית בלימוד הגרמנית.

המאבק בסופיה וביתר ערי השדה

בסופיה נמשכה התנגשות על אותו רקע. במרס 1903 יצא ועד בית־הספר הציוני בדימוס, הואיל וועד הקהילה הפר את ההסכם שנעשה באוקטובר 1902, ולא שילם לועד בית־הספר את הסכום הדרוש לכיסוי הגרעון התקציבי והשתלט אפילו על ה"גַבִילה", למרות ההסכמה הקיימת, שלפיה ה"גבילה" מוקדשת לכלכלת בתי־הספר. בגין כל אלו לא היה באפשרותו של ועד בית־הספר לשלם למורים את משכורותיהם.

"יום השקל" של אותה שנה (מאי 1903) שימש הזדמנות להתנגשות נוספת על רקע החלטתה של האגודה הציונית המקו־מית לצאת בתהלוכת־הפגנה ברחובות עם דגלים וכו׳. האנטי־ציונים פנו את משרד הפנים בבקשה לאסור את התהלוכה, אבל, השר לא מצא כל סיבה חוקית להתערב, אז פנה הרב הראשי אל הד"ר הרצל, וד"ר הרצל פנה אל הציונים בסופיה וביקש לבטל את התהלוכה שבינתיים נאסרה גם על ידי הועד המרכזי בגלל אותן הסיבות, אבל דעתם של ציוני סופיה לא נחה מהתערבויות ותוצאותיהן, הם פנו לד"ר הרצל והסבירו לו שלא קיימת כל סכנה שהתהלוכה עלולה לגרום לתקרית כלשהי נגד היהודים. מתוך בטחון שגם "האיסור" של הועד המרכזי בא גם הוא בהשפעתו של הרב הראשי, עברו ציוני סופיה על האיסור וקיימו את התהלוכה כרצונם ואמנם לא קרה שום דבר בעקב זה.

כדאי להזכיר, שגם הסוציאליסטים היהודים (חברי האגודה "הפועל", "Rabotnik") הוציאו כרוז נגד הציונים ונגד "יום השקל". מתוך רמזים שבעתונים של אותו הזמן אפשר להבין, שבעיקר היה קיים חשש להפרעות מצד "המוקדונים" שבסופיה, כי כידוע ניהלו אז אלה מאבק מהפכני נגד המשטר בתורכיה ומכאן החשש, שהם לא יראו בעין יפה הגנות של ציונים שהיו ידועים כאוהדי הממשלה התורכית. כל זה נאמר ברמזים ואין כל יסוד לאשר בודאות, אם הרמז שיקף באמת את המצב ובאיזו מידה היה החשש רציני.

בינתיים נתקיימו בסופיה בחירות לועד בתי־הספר והאנטי־ציונים לא השתתפו בהן כלל ונבחרה כל הרשימה הציונית, שבראשה עמד הפעם ד"ר ישוע כלב ושאר מועמדיה היו: שבת דוד, רחמים ניסים, ברוך מבורך ומנחם יוסף.

הועד החדש החליט להנהיג בבתי־הספר את לימוד הגרמנית במקום הצרפתית והודיע ל"אליאנס", שמוריה לצרפתית מיותרים הם בכל בתי־הספר היהודים בסופיה.

באוקטובר 1903 הושג הסכם בין ועד בתי־הספר והמנהל דנון מטעם ה"אליאנס" שלפיו הודה המנהל בדרישות הבאות של הועד והתחייב להביאן לאישור הועד המרכזי של ה"אליאנס" בפריס, והן: תכנית הלימודים בתי הספר תקבע ע"י המורים המתאימים לחוקי הארץ לגבי בתי־הספר הממשלתיים, ה"אל־יאנס" תבוא ביחסים ישירים עם הועד, הועד יחזיר את מנהלת בי"ס ה"אליאנס" לתפקידה ויחדש את למוד הצרפתית לפי תוכנית שעליה הוסכם בינה ובין ועד בתי־הספר וועד הקהילה ב־12 באוקטובר 1903. בקשר לזה פירסם מנהיג הציונים ד"ר ישוע כלב, ב"איל־דיאה" (18 בדצמבר 1903) מאמר, שבו קבע, שאי־ההבנה ששררה בין יהודי בולגריה בנוגע ל"אליאנס" נעוצה בעובדה, שבעצם ישנן שלוש "אליאנסות": 1) זו שנוסדה בשנת 1860, 2) ה"אליאנס" של הועד המרכזי בפריס, ו־3) ה"אליאנס" של מנהלי בתי־ספרה, בכל מקום. אין שום יהודי נגד "האליאנס" הראשונה ונגד שאיפותיה ותכניותיה הנעלות, אבל, למעשה, הועד המרכזי שבפריס אינו מקיים את אותם השאיפות והרעיונות. כשם שבקורת על המדיניות של ממשלה מסויימת אין פירושה מ ר ד נגד המדינה עצמה, כך גם בקורתם של הציונים נגד הועד המרכזי של ה"אליאנס" אינו מרד ומעשה־איבה נגד ה"אליאנס" עצמה, אדרבא ואדרבא, יש כלפיה יחס חיובי ביותר.

הדברים האלה הסעירו את הרוחות. תומכי "הועד" אספו חתימות, בכדי לתמוך על ידי כך באותו ועד בפני משרד הדתות ואילו מתנגדיו אספו גם הם חתימות על בקשה קולקטיבית להדיחו מתפקידו.

בראשית פברואר 1904 התקיימו בסופיה בחירות לועד בתי־הספר. לפי החוק שהיה אז, התקיימו הבחירות לועדי בתי־הספר (הממשלתיים) באותו יום שבו נתקיימו הבחירות למועצות העירוניות. כלל מקובל זה חל גם על הבחירות של ועדי בתי־הספר היהודים. הדבר הוסיף ערבוביה במושגים והמגמות. מצד המפלגות הבולגריות השונות (ע"י חסידיהן מבין היהודים) נתגלתה הנטיה להתערב, לפי הקו המפלגתי שלהם גם בעניינים היהודיים הפנימיים וע"י זה נתגברה עוד יותר המבוכה בין היהודים.[25]

ב־22 בפברואר 1904 תקיימו בכל בולגריה בחירות לועדי הקהילות. בסופיה באו הפעם בבחירות האלו לידי ביטוי תופעות

מעציבות, פרי ההשפעה של המנהגים הגסים ביותר, שהשתרשו בחיים הפוליטיים בבולגריה, דהיינו, הופעה של קבוצות בריונים ביום הבחירות, שהטילו אימה ופחד על הבוחרים, וגם השתמשו במתן שוחד לבוחרים מסויימים, מבין השכבות הירודות ביותר מבחינה תרבותית ומוסרית.

הציונים בסופיה החליטו לא להשתתף בבחירות בנימוק, שאי־אפשר להם לעמוד בפני האמצעים הבלתי־כשרים שהזכרנו, שבהם השתמשו מתנגדיהם, וביניהם גם מנהל מטעם ה״אליאנס״, דנון, שלפי דבריהם השתתף באופן פעיל בתעמולת הבחירות, ע״י אמצעים בלתי כשרי כנ״ל.

תוצאות הבחירות בשאר הקהילות היו כדלקמן:

בפיליפופולי ניצחה הרשימה הציונית ובראשה ד״ר מרקו רומאנו, וגם בבחירות בשאר הערים ניצחו הציונים.

עוד במחציתה השניה של שנת 1903, פרצו סכסוכים קשים בין הציונים בפאזארדז׳יק ומנהל בית־הספר של ה״אליאנס״ ז׳אק לוריא, שבהם הובלטו העניינים האישיים וכמעט שלא הורגשה כל גישה עקרונית ועל כן מסופר עליהם רק לשם ציון סימני הזמן ההוא.

מתנגדיו של לוריא הצליחו להשפיע על משרד הדתות והוא פיטר את ועד הקהילה ומינה במקומו ועדה זמנית, אשר פקדה על המנהל לעזוב את משרתו. כשהמנהל לא נשמע לפקודה זו, הרחיקה אותו הועדה בכוח המשטרה. הדבר עורר כמובן סערת רוחות חזקה. ה״אליאנס״ כמעשה תגמול, הפסיקה את התמיכה בתלמידים העניים של בית־ספרה וכן — במפעל ההכשרה המקצועית. בטאונו של הועד הציוני המרכזי נזף במתנגדי לוריא (הציונים), על שהלכו בדרך זו — ולא פנו מקודם אל הועד המרכזי של ה״אליאנס״ בדרישה להעביר את אותו המנהל לעיר אחרת, וכן על שלא פנו מקודם לרב הראשי, אלא פנו ישר למשרד החינוך. לכן הציע ״השופר״ להחזיר את לוריא עד לסוף השנה ולפטרו אז משום שלא היה רצוי לחלק גדול של האוכלוסיה היהודית.

בשטח החיים הפוליטיים יש לציין, שועידת־ההתיעצות, שנתקיימה בסופיה ביולי 1903, לפי יוזמתו של הועד הציוני המרכזי, החליטה, שהציונים לא ישתתפו בבחירות הפרלמנטריות, בניגוד להחלטתה הקודמת של הועידה הציונית ה־3, על השתתפות בחיים הפוליטיים בארץ, לשם ייצוג היהודים בפרלמנט ושמירה בו על ענייניהם.

צירים לקונגרס הציוני ה־6

בתור צירים לקונגרס הציוני ה־6 נבחרו מבולגריה: ד״ר מרקו רומאנו ויעקב כלב (מפיליפופולי), ד״ר נחימזון (פאזארדז׳יק), בוריס שץ (סופיה), סאנטו סימו (רוסצ׳וק), אבל למעשה השתתפו רק שלשה צירים מבולגריה באותו קונגרס והם: ד״ר רומאנו, ד״ר נחימזון וסאנטו סימו.

ספרות ציונית

בחודש חשון תרס״ג (1903) תורגמה לבולגרית (ע״י אלכסנדר ראדביל מסופיה) ופורסמה בדפוס החוברת של מאכס נורדאו ״הציונות״, ובראשית 1904 (ניסן תרס״ד) הוציא לאור הועד המרכזי הציוני, לפי הזמנתו של הועד הפועל, את אותה החוברת גם בתרגום לשפה יוונית, לצרכי תעמולה ביוון.

ב־1904 הוציא לאור עסקן ציוני ידוע, ליאון כהן, חוברת בשם ״התיקונים מחוייבי המציאות בהסתדרות הציונית״).

בחוברת זו, נוסף על הדרישה הכללית לתיקון תכנית באזל ברוח הטריטוריאליזם — מתח המחבר ביקורת קשה על ההסתדרות הציונית, על אשר כל שימת לבה נתונה ל״מטרה הסופית״ הרחוקה כל כך תוך התעלמות מוחלטת מצרכיהם היום־יומיים של המוני העם. לכן דרש הוא מאת הסתדרות הציונית, שתדאג באופן שיטתי לחינוכו והשכלתו של העם על ידי פתיחת ספריות, אולמות־קריאה, שעורי־ערב ,הוצאת ספרים עממיים ומדעיים וכו׳,. בייחוד התקיף בחריפות את הדעה, שהיתה רווחת אז בקרב חוגים יהודיים מסויימים, שאם מפלגות פוליטיות (בולגריות) ״טובות ליהודים״ הן, יש לתמוך בהן מבלי להתחשב בשאלה, אם מדיניותן הכללית של אותן המפלגות רצויה היא מבחינת ענייני המדינה בכללה. המחבר ציין בצער, שהשחיתות הפוליטית הולכת וחודרת לתוך המוני הבוחרים הפשוטים שבקרב היהודים. כמו כן התרעם ל. כהן על המצב הירוד של בתי־הספר היהודיים ושל מוריהם ולבסוף דרש גם דאגה ממשית למצבם הירוד של בתי־הספר היהודיים ושל מוריהם ולבסוף דרש גם דאגה ממשית למצבם הכלכלי של שכבות העם הרחבות מחוסרי האמצעים ושל המעמד הבינוני והרחיב את הדיבור על התנועה הקואופרטיבית והתועלת הטמונה בה בעבור המוני היהודים. לאחר זמן היה ליאון כהן מחולל הרעיון על האשראי הקואופרטיבי בקרב היהודים ועשה גדולות בשטח זה [22].

התנגשות עם הסוציאליסטים

כמו בכל מזרח אירופה ובמרכזה, נתפס גם בבולגריה חלק ניכר של האינטליגנציה היהודית לרעיון הסוציאליזם הבין־לאומי, לפי השיטה המרכסיסטית, שהיתה מקובלת באותו זמן ועל פיה דנה על מהותן של התנועות הלאומיות בכלל ועל מהותה של הבעייה היהודית ושל האנטישמיות בפרט.

הציונות היתה בעיני הסוציאליסטים תנועה ״ריאקציונית״ וה״אידיאולוגיה״ של המעמד הבינוני היהודי שהקרקע הכלכלית הולכת ונשמטת מתחת לרגליו, לכן נאחז הוא לדברי ״הבל״ בדבר החייאת, ״העבר המת״ וכו׳. לכן גם בבולגריה הסוציאליסטים היהודיים ראו ״כתובתם הקדושה״ לאסור מלחמה על הציונות ועל הציונים בשם ״המדע וההתקדמות״ ובשם ענייניהם של ״מעמד הפועלים״ ו״הסוציאליזם״, שרק הוא בלבד עשוי — לפי דבריהם — לחסל את האנטישמיות שבעולם, כתופעת־לוואי של הקפיטליזם ולפתור על ידי כך גם את הבעייה היהודית בבת־אחת ולעולמים.

מאידך גיסא, באותו פרק זמן היתה הדעה הרווחת בקרב הסוציאליסטים בכל העולם בנוגע לשאלה הלאומית — הדעה הקוסמופוליטית, שראתה את הלאום כתופעה סוציולוגית שסופה להיבטל מן העולם עם בוא ״הקידמה״ ועם ביטול הקפיטליזם שנצחון הסוציאליזם הבינלאומי יירש את מקומו ויביא לעולם שכולו טוב ושבו כל העמים ייעשו לעם־תבל אחד ויחיד. לאור השקפה זו ראו הסוציאליסטים היהודים במאמצי הציונים לחדש כקדם את ימי העם היהודי בארץ־ישראל — מאמץ שווא

"ריאקציוני" גרידא, המחבל בתהליך היסטורי שהגשמתו "בלתי נמנעת".

ההתנגשות בין הסוציאליסטים היהודים ובין הציונים לבשה צורה של ויכוחים בעתונים ובאספות פומביות, שפיליפופולי ווידין תפסו בכך מקום בראש. הסוציאליסטים היהודים הקימו אגודות, שבהן השתתפו למעשה צעירים מהמעמד הבינוני ו"היסוד הפועלי" כמעט שלא היה, פרט לסופיה אשר שם הסוציאליסטים הקימו "אגודת פועלים יהודים" בשם "Evr. rabotnik" (הפועל היהודי), ואגודה זו הוציאה שבועון "איל פואיבלו" ("העם"), שניהל בחריפות יתירה את התקפותיו על הציונים והציונות.

ב־1903 הוציאה אגודה זו, לרגל "יום השקל", כרוז מיוחד נגד הציונים והפגנותיהם הפומביות שנקבעו ל"יום שקל" זה. רמת הוויכוחים לא היתה גבוהה ביותר, משום שבאותה תקופה טרם התגבשה התורה הציונית העיונית על יחסיה לסוציאליזם וכל נואם היה פשוט מוצץ את "נימוקיו" מאצבעותיו ממש. בויכוח כזה השתתפו כמה מן המנהיגים הציוניים, כגון: הרבסט, פ. רומאנו ועוד אחרים. אבל למעשה לא לקח עניין זה את לבו של הנוער הציוני הלומד. בשטח זה התבלט במיוחד באותה תקופה הסטודנט ליאון כהן (מסופיה), שעלה לגדולה במשך הזמן עד שנעשה אחד המנהיגים הציוניים הבולטים ביותר והגיע למעמד של יושב־ראש האגודה הציונית המרכזית בסופיה, יושב־ראש של ועד הקהילה בסופיה, ולאחד ממייסדי הבנק העממי הגדול "גאולה" ומחולל התנועה של האגודות השיתופיות היהודיות לאשראי. אחריו התבלט בכור עזריהו, מורה מוידין, שהיה לאחר זמן מזכיר הועד הציוני המרכזי ועורך "השופר", תלמיד הגימנסיה אלברט אשר רומאנו מפיליפופולי, שהיה לאחר זמן ליושב־ראש ההסתדרות הציונית. אולם ההתנגשויות עם הסוציאליסטים הביאו לציונים גם אבידות ב"נפש" שנתפסו לסוציאליזם, אבל היא הכריחה את הנוער הציוני להתעמק בשאלות העיוניות, הקשורות בבעייה היהודית, ועל ידי כך היא תרמה גם תרומה חשובה להתפתחות תרבותית של הנוער הציוני.

התקופה שבין הועידה ה־IV ועד לועידה ה־V (מרס 1904 — דצמבר 1906)

הועידה הציונית ה־IV התקיימה בפיליפופולי בימים 28—31 למרס 1904. הפעם כלל סדר־יומה של הועידה 4 הרצאות, מהן שתים על עניינים פנימיים: 1) "על מוסדות היהדות בבולגריה" — ד"ר ישוע כלב, ו־2) על "תקנות ההסתדרות הציונית בבולגריה" — ד"ר מרקו רומאנו, ועוד הרצאה אחת על אותו העניין, שהיה מסעיר באותו זמן כל העולם הציוני, והוא — עניין אוגנדה, שעליו הרצה הד"ר נחימזון לא בצורת הרצאה, אלא כעין דין־וחשבון על הקונגרס הציוני ה־VI. היתה גם הרצאה "על המפלגות בציונות העולמית". הרצאה זו השמיע הרב הראשי הד"ר אהרנפריז.

הועידה נפתחה בנכחותם של 52 צירים, בנאום ברכה של הרב המקומי ר' עזרא בן־ארויאה ובנכחותם של ראש עירית פיליפופולי ועוד בולגרים נכבדים רבים. בפעם הראשונה בתולדות התנועה הציונית בבולגריה, קיבלה הועידה הציונית ברכות רשמיות מאת קהילה יהודית והיא קהילת פיליפופולי, אשר אך לפני זמן קצר זכו בה הציונים בנצחון גדול בבחירות ורשימתם הציונית לועד הקהילה, בראשותו של ד"ר מרקו רומאנו, הצליחה מאד. היתה זאת הסנונית הראשונה לאותו "משטר ציוני" במוסדות היהדות, אשר היה עתיד לקום בבולגריה כולה, אחרי 16 שנות עבודה נמרצת ומאבק מר!

לפי הדו"ח של המחלקה לכספים (בנקו־שקל) נשקלו במשך התקופה אדר תרס"ב — אדר תרס"ד, עד הועידה עצמה, 2740 שקלים, (ז"א בממוצע 1370 שקל לשנה) נאספו 6030 פרנקים בערך לטובת הקק"ל ונמכרו 170 מניות של הבנק היהודי להתיישבות שבלונדון (Jewisch Colonial Bank). לפי אותו דו"ח נאספו לאותן המטרות, מאז הקמתה של ההסתדרות הציונית בבולגריה, כ־60,000 ליבה.

על עיקר השקפותיו שמסר ד"ר נחימזון בדו"ח על הקונגרס ה־VI, אפשר לעמוד על סמך ההצעות שהגיש לועידה, ואלו הן בקיצור:

1) הועידה קובעת ש"תכנית אוגנדה" נוגדת לתכנית באזל ומאשרת את עמדתם של הצירים מבולגריה בקונגרס הציוני ה־VI, אשר הצביעו נגד ההצעה בדבר שיגור משלחת לאוגנדה.

2) למרות זאת מקבלת ההסתדרות הציונית בבולגריה, מתוך משמעת מפלגתית, את ההצעה בדבר שיגור משלחת לאוגנדה, אף על פי שהיא עומדת בניגוד לדעתה בנדון, כפי שהיא מבוטאת בסעיף הקודם.

3) טובת העם היהודי עומדת מעל לכל כלל ומשום כך מותר לשנות את "תכנית באזל", אם הרוב של נציגי העם, שיבחרו באופן חוקי, יתן את הסכמתו לשינוי כזה.

4) הועידה ממליצה בפני כל האגודות הציוניות בבולגריה, ליפות את כוחם של נבחריה בקונגרס הציוני הבא, להסכים להצעת אוגנדה, אבל בתנאי שיובאו מקודם בפני הקונגרס עובדות ברורות, המוכיחות: מחד גיסא — שאין סיכויים להגשמתן המהירה למטרותיה של הציונות בארץ־ישראל, ומאידך גיסא — שאפשר ליישב מיד את אוגנדה על ידי יהודים. על הצירים לעמוד על כך, שחלק ניכר מכספי הקרנות הלאומיות יוקדשו לצרכי המשכת ההתיישבות "הקטנה" בארץ־ישראל.

5) הועדה מביעה אימון בד"ר הרצל ומבקשת ממנו להמשיך לעמוד בראש התנועה הציונית "על אף ההתקפות שמתקיפים אותו מתוך קלות ראש".

הצעותיו הנזכרות של הד"ר נחימזון, נתקלו בהתנגדות חריפה מצד ראשי התנועה בבולגריה, כגון: קארל הרבסט, הד"ר ישוע כלב, הד"ר מרקו רומאנו והד"ר רימאלובסקי, אשר טענו את טענותיהם הידועות של "ציוני־ציון" בכל העולם. ד"ר מרקו רומאנו חזר גם על הטענות שהביא בשורת מאמריו שפורסמו ב"השופר", שבהן תמך בהחלטותיה של "ועידת חרקוב" הידועה. המבוכה שהצעת אוגנדה עוררה במחנה הציוני, השתלטה במידה מסויימת גם על הועידה ה־IV של ציוני בולגריה. מחוץ לד"ר נחימזון גם עסקנים ציוניים אחרים הביעו את דעתם לטובת הצעת אוגנדה בבחינת "מקלט־לילה זמני". לבסוף התאחדו מתנגדי אוגנדה להצעת ההחלטה שהוגשה ע"י הד"ר רימאלובסקי ושאמרה: "בשאלת אוגנדה אנו כחלוצי הציונות, מצהירים,

שאף פעם ובשום מחיר לא נבגוד במולדתנו ההיסטורית ועל כן אנו מתנגדים בהחלט לכל שינוי שהוא, אפילו הקטן ביותר, ב״תכנית־באזל״.

ההצבעה העקרונית היתה בשאלה, אם להכניס שינויים ב״תכנית־באזל״ או לאו ונעשתה על ידי הצבעה אישית. 27 צירים הצביעו נגד כל שנוי [27].

8 צירים הצביעו בעד השינוי [28]. 7 צירים נמנעו מהצבעה [29]. ו־10 — נעדרו [30].

אחר הצבעה עקרונית זו קיבלה הועידה שורת הצעות באותה רוח ויחד עם זה קיבלה בתשואות רבות את הסעיף האחרון שבהצעות ד״ר נחימזון, המביע אמון בד״ר הרצל ומבקש ממנו לעמוד שוב בראש התנועה. באופן זה העמידה ההסתדרות הציונית בבולגריה את עצמה במפורש ובאופן חגיגי ביותר לצדם של ״ציוני־ציון״ והמשיכה בתקיפות באותו קו, יחד עם הרוב שבהסתדרות הציונית העולמית.

הועידה שלחה מברק של עידוד לקהילת לום, בקשר עם הפרעות, שאירעו שם זמן קצר לפני כן.

הרצאת ד״ר אהרנפרייז [31] נקראה ע״י יומטוב בכמוה״רם שלא בנכחותו של המרצה ״על הזרמים בתנועה הציונית העולמית״. הוא הצביע בה על שני הזרמים העיקריים: ״הפוליטי״ ו״הפילנטרופי״, ששאיפתו העיקרית היא פתרון בעיית המצוקה של היהודים על ידי השגת ״צ׳ארטר״ ו״אוטונומיה״ ועניני המסורת הלאומית נדחים לשורה השניה. כנגד זה שואפת הציונות הפוליטית הלאומית להחיאת העם היהודי, מכל הבחינות.

נוסף לזרמים העיקריים האלה קיימים: הציונות הרוחנית, הפרקציה הדימוקראטית והזרם הסוציאליסטי בציונות. ״המזרחי״ ו״חובבי ציון״ הנם נושאי דגל הציונות המעשית. ולבסוף הטריטוריאליסטים, שיש לדרוש הרחקתם המוחלטת משורות התנועה, הואיל והם לדעתו של הד״ר אהרנפריי, ״כופרים בעיקר״. מסקנתו הסופית של המרצה היתה: ״הציונות תתקיים כתנועה לאומית היסטורית ארץ־ישראלית — או שלא תתקיים כלל״.

ההרצאה נתקבלה בדרך כלל, בסיפוק רב, אבל לא הוקדשו לה שום ויכוחים מיוחדים, וגם לא הוצעו שום הצעות בקשר אליה. למעשה שימשה במידה מסויימת, כתרופה לויכוח העיקרי בשאלת אוגנדה.

הועידה מינתה ועדה מיוחדת על מנת שתדון בעניין התפטרותו של יושב ראש הועד המרכזי, פריסייאדו רומאנו, ובהצעותיו בנוגע לשינויים והוספות ב״תקנון״ ההסתדרות. הועידה המליצה על כמה שינויים בתקנון ההסתדרות הציונית, ברוח דרישותיו של פריסייאדו רומאנו, כגון: שחברי הועד המרכזי רשאים לא להשתייך לאגודה הציונית המקומית שבמקום מושבו של הועד המרכזי, אלא לאגודה ציונית אחרת, לפי רצונם שיושב־הראש של הועד המרכזי אינו רשאי לעמוד בראש שום מוסד יהודי אחר שבמקום מושבו של הועד המרכזי; שמקימים בית דין של כבוד לטפל ולדון בהתנגשויות בין חברי האגודות הציוניות בענינים הנוגעים לכבודם של הצדדים [32].

לפי הצעת ד״ר מרקו רומאנו נדחה הויכוח על ההצעות האלה עד לאחר שמיעת הרצאתו ״על התיקונים בתקנון ההסתדרות״. למעשה הגיש ד״ר מ. רומאנו לועידה הצעת־תקנון חדש, תוך נימוק שהתקונים הנחוצים, לדעתו, הם כל כך מרובים שמוטב לקבל תקנון חדש לגמרי. למעשה קיבלה הועידה את הצעת־התקנון החדש בכמה שינויים. תקנון זה עיצב את דמות ההסתדרות הציונית בבולגריה ואופיה הדימוקראטי וקוויו היסודיים נשארו זמן ארוך, כמעט עד סוף קיומה של ההסתדרות. במידה רבה שימשו כמקור לכוחה הפנימי של התנועה הציונית, ולכן כדאי לציינם בקיצור.

הדבר האופייני בתקנון זה, הוא, שההסתדרות הציונית מושתתת לא על השקל הציוני בלבד, אלא על השתייכותו האינדיבידואלית של השוקל לאיזו אגודה ציונית מקומית כחבר קבוע שלה. ההסתדרות הציונית בבולגריה סרה למרותה של ההסתדרות הציונית העולמית, במידה שהדבר איננו נוגד לחוקי הארץ.

החלטות הועד המרכזי מחייבות את האגודה, עד לביטולן ע״י הועידה הבאה, או ע״י החלטת רוב האגודות, השייכות להסתדרות.

הועד המרכזי אינו רשאי להתערב בענינים הפנימיים של האגודות (בזה דחו המרצה — ובעקבותיו גם הועידה עצמה — את הצעתו של פריסייאדו רומאנו, שיש להעניק לועד המרכזי הזכות להכתיב לאגודות המקומיות קו מסויים במדיניות הפנים שלהן, כגון: היחסים עם ה״אליאנס״, עם הרב הראשי וכו׳).

לועד המרכזי שלוש מחלקות והן: מינהלית, כספית וספרותית (הכוונה כנראה למחלקה תרבותית, לפי המושגים של היום).

המרצה התנגד לצירוף אגודות ציוניות מיוחדות (שנוסף למטרה הציונית יש להן מטרה נוספת משלהן (כגון: התעמלות, זמרה וכיוצא בזה), ונימוקו הוא שאגודות מעין אלה הן, על פי רוב, מורכבות מצעירים בלתי־מבוגרים, שאין לאפשר להם כבר להתערב בעניני ההסתדרות.

הועידה קיבלה את התקנון המוצע בשינויים מסויימים: היא דחתה את ההצעה, להרשות קיום אגודות ציוניות נפרדות של ספרדים ושל אשכנזים, קבעה שחובה היא לחברי הועד המרכזי להשתייך לאגודה הציונית המקומית, לפי מקום מושבו של הועד, אלא שאין האגודה הזאת רשאית להוציאם משורותיה, אלא במקרים יוצאים מן הכלל (כי אחרת האגודה המקומית שלא תהיה מרוצה ממדיניותו של הועד המרכזי, יהיה בכוחה לבטל את חברותם של חבריו שהם חברי הועד המרכזי, ועל ידי זה לבטל גם את תפקידיהם בועד המרכזי שאין היא המוסמכת להכריע בנוגע אליהם אלא ההסתדרות בכללותה).

הצעתו של פריסייאדו רומאנו — שגם הועדה האירגונית סמכה את ידיה עליה — האוסרת על יושב ראש של הועד המרכזי לעמוד גם בראש מוסד מקומי בעיר מושבו של הועד המרכזי — נדחתה.

בניגוד לדעותיו של המרצה המציע, אישרה הועידה את הכלל המקובל, המרשה את קיומן של אגודות ציוניות מיוחדות במובן הנזכר, אלא שמתוך התחשבות בכמה מנימוקיו, קבעה הועידה

תנאים מסויימים שלפיהם על "האגודות המיוחדות" לחייב את חבריהם, שגילם עולה על 18, להשתייך גם לאגודה הציונית הכללית במקום, ומאידך גיסא, אסרה על אגודה כזאת לנקוט בעניינים המקומיים מדיניות אחרת מאשר מדיניותה של האגודה הציונית הכללית במקום. כן קבעה כי אגודות כאלה — אם הן מאוגדות ב"איגוד ארצי" — זכאיות להיות מיוצגות גם בועידות הציוניות הארציות.

הרצאתו של ד"ר ישוע כלב היתה אחת ההרצאות החשובות ביותר, אשר הושמעו בועידה זו, והיא "על מוסדותיה של יהדות בולגריה ויחס הציונים אליהם".

ד"ר כלב היה באותן השנים האידיאולוג של התנועה הציונית בבולגריה (לעומת ד"ר מרקו רומאנו ופריסייאדו רומאנו, שהיו הקובעים את המדיניות המעשית). בהרצאת ד"ר כלב באו לידי ביטוי הדעות אשר הלכו והתגבשו בצמרת הציונית, מתוך הנסיון של המאבק עם ה"אליאנס" ועם הד"ר אהרנפרייז. ד"ר כלב הציע את מסקנותיו בצורה של הצעת-חוק על ארגון הקהילות היהודיות, שעל הציונים לדרוש מאת הממשלה, להגישה לפרלמנט, על מנת שתקבל תוקף חוקי ותסדיר פעם ולתמיד את שאלת מבנה הקהילות, מטרותיהן, מוסדותיהן, סמכותן וכו'.

לפי הצעתו מוסדות הקהילה הם: ועד-הקהילה, וועדי בתי-הספר, הנבחרים ע"י חברי הקהילה ללא הבדל נתינותם ותחת פיקוחו של השלטון. ועד הקהילה מוסמך להטיל על חברי הקהילה מיסים, הנחוצים לכלכלת מוסדות הקהילה וגביית מיסים אלה נעשית כגביית מיסי העיריות, הנגבים בעזרת השלטונות.

לפי הצעתו ועד בית-הספר בלתי תלוי בועד הקהילה. מיסי-הגבילה שהוטלו (על הבשר הכשר) קודש הם לכלכלת בתי-הספר.

הקונסיסטוריה המרכזית (המוסד המרכזי של אירגון הקהילות) מורכבת מ-7 חברים מתושבי עיר הבירה ו-5 מערי-השדה השונות. הקונסיסטוריה נבחרת ע"י ועדי הקהילות ובסמכותה לפקח עליהן.

על יד כל קהילה קיים בית-דין-רבני ובראשו עומד רב הקהילה, המתמנה יחד עם יתר חברי בתי-הדין, ע"י הקונסיסטוריה, לפי הצעת ועד הקהילה המקומי.

הפיקוח על בתי-הדין הרבניים נמצא בידי הרב הראשי, המתמנה ע"י משרד הדתות, ומקבל ממנו את משכורתו. הרב הראשי עומד בראש בית-הדין הרבני לערעורים, אבל אין רשותו להתערב בעניני הקונסיסטוריה. (הכוונה היא בעניינים המינהליים ובעניינים פוליטיים ובכלל בעניינים חילוניים — מ.ר.).

הקונסיסטוריה וכמו כן הרבנות הראשית וועדי הקהילה, נתונים לפיקוחו של משרד הדתות, ואילו ועדי בתי-הספר — לפיקוחו של המשרד להשכלת-העם (זהו שמו הרשמי של המשרד לחינוך).

הועידה קיבלה את הצעותיו של ד"ר כלב והעבירה אותן לועד המרכזי, בהטילה עליו את החובה שיעשה את כל הצעדים הדרושים, לשם אישורן ע"י הממשלה וע"י בית הנבחרים.

ועד מרכזי חדש. הועידה בחרה בועד מרכזי חדש בהרכב דלהלן: יו"ר — ד"ר מרקו רומאנו, וכחברים: ד"ר רימאלובסקי, יעקב מ. כלב, משה (מואיז) ענבי, אהרון טאג'ר — כולם מפיליפופולי, כחברי המחלקה המינהלית: צ'ליבון רוזאניס, זיגמונד רינטל. יחיאל דניאל, יעקב משה ומיכאל בז'ראנו — כולם מרוסצ'וק, כחברי מחלקת הכספים נבחרו: ד"ר נחימזון, ח"ר יומטוב בכמוהר"ם ורפאל ברוך — כולם מפאזארדז'יק ד"ר גרש רימאלובסקי נבחר כנציג ההסתדרות הציונית בבולגריה בועד-הפועל הגדול.

הנבחרים למחלקה הספרותית לא קיבלו את התפקיד שנועד עבורם ומשום כך נאלץ היה הועד המרכזי, להעביר את תפקידיה ולמסרם לידי החברים: יחיאל דניאל, המורה שמואל ב. בנימין ועזריאל בן-מאיר, שכולם גרו בוארנה.

הועידה הציונית ה-V בסוף 1905

הועידה הציונית ה-V נפתחה בסופיה ב-25 בדצמבר 1905. ב"סדר יומה" של הועידה נמצאו: 1) הרצאת קארל הרבסט — "דו"ח על הקונגרס הציוני ה-VII ועל התעמולה הציונית", 2) הרצאת ד"ר ישוע כלב — "על מצב היהדות בבולגריה", 3) הרצאת ד"ר מ. רומאנו "על עניינים אירגוניים".

בנאום-הפתיחה עמד ד"ר מרקו רומאנו, יושב-ראש הועד המרכזי, על המבוכה, שהשתררה במחנה הציוני בעקבות "הטריטוריאליזם" והביע את תקוותו, שעוד אפשר יהיה למצוא שיתוף-פעולה בין הציונים ו"הטריטוריאליסטים" בשטח ענייני בתי-הספר והקהילות. כן הביע גם את התקווה, ש"הטריטוריאליזם" ישמש גשר מעבר לסוגים מסויימים מבין האנטיציונים לעבור מתורת התבוללות אל הרעיון הציוני. מאידך גיסא הגיש היו"ר לועידה הצעה, שבה הודגש בהדגשה יתירה, שארץ ישראל היא הרעיון המרכזי של הציונות, תוך הזדהות עם החלטותיו של הקונגרס הציוני העולמי ה-7, מצהירה הועידה שאין מקום ל"טריטוריאליסטים" בתוך ההסתדרות הציונית. כמובן אין גם מקום לאותו הזרם שקבל את הרעיון על "מקלט לילה" (Nachtasyl) מחוץ לארץ-ישראל, שנאמנות לה היא המטרה הסופית. ביחד עם זה, לדעת המציע, יש להתיר לציונים אלה לשתף פעולה מחוץ להסתדרות הציונית, במפעלים שונים, שמרטתם להסדיר ולכוון את ההגירה היהודית לארצות שונות, כל עוד ארץ-ישראל עצמה נעולה בפני הגירה המונית. כן אומרת ההצעה, שהציונים יראו להם כחובה לאסור מלחמה רעיונית על ה"טריטוריאליזם", אבל דבר זה לא ישמש מכשול לשיתוף פעולה עמהם בכל העניינים,שאינם נוגעים בעקרונות הציונות, כגון: ענייני הקהילות וכו'.

הועידה קיבלה את ההצעות האלה, תוך אשור מדיניותו של הועד המרכזי, בעניין הקונגרס השני של הקהילות. הועידה הביעה את מורת-רוחה מהתנהגותו של הרב הראשי באותו הקונגרס והטילה שוב חובה על הציונים בכל קהילה וקהילה, להילחם על כיבוש הקהילות ובתי-הספר. הועידה הצהירה שאין בדעת הציונים להדיח את הרב הראשי ד"ר אהרנפרייז, אלא מגמתה היא להשפיע עליו, שיהיה רועה נאמן ושוחר התקדמות. כוונת הציונים היא — להעלות את הרב הראשי מעל לסכסוכי המפלגות ולשמור עליו בפני הסכנות הצפויות מהתערבותו בסכסוכים אלה, ובאופן זה לחזק השפעתו הרוחנית על הציבור היהודי בבולגריה.

כך נוצר באותה הועידה הרעיון (שהפך לאחר כך לאחד העיקרים שבתכנית הציונית), להוציא מידי הרב הראשי את כל אותם התפקידים המדיניים והמינהליים, ולהשאיר בידיו רק את התפקיד של ראש השרותים הדתיים וסמל היהדות.

הדו"ח שנמסר בועידה מראה עליה בהכנסותיה של "הקרן הקיימת לישראל" ובמספר שוקלי השקל הציוני.

בועידה באה לידי ביטוי גם אי־שביעת הרצון מפעולותיה של המחלקה לספרות, שהועברה לוארנה ושנמסרה לידי כמה אנשים, מבלי לשאול מקודם להסכמתם, ושבסופו של דבר הם הודיעו שאינם רואים את עצמם כמוכשרים למלוי תפקיד עדין זה.

הועידה בחרה בועד מרכזי שמקום מושבו בסופיה, ובראשותו של ד"ר ישוע כלב, סגנו — קארל הרבסט וחברו יוסף פאסי, ועוד חברים, ששמותיהם אינם ידועים לנו כיום.

הועידה בחרה ב"מחלקה כספית" — בראשותו של אבטליון ברוסצ'וק ו"מלחקת ספרותית" — בפיליפופול. יחד עם זה, החליטה הועידה להעביר את מערכת "השופר" לסופיה, לידי הועד המרכזי החדש.

ד"ר ישוע כלב נבחר גם כנציג ציוני בולגריה בועד הפועל הציוני הגדול.

הועד המרכזי החדש הוציא חוזר לכל הקהילות שבבולגריה שבו טען, שהחוזה בין הקונסיסטוריה לבין ד"ר אהרנפרייז בדבר כהונתו כרב ראשי, פג כוחו ואין לחדשו. באשר לשאלה, מה יהיה המצב לאחר ה־1 באוגוסט כשלא יהיה מוסד מרכזי, המוסמך לייצב את יהדות בולגריה ולהגן על ענייניה, קבע הועד המרכזי הציוני, שהוא הנו המוסד היהודי המוכן לקבל עליו את התפקידים האלה.

החוזר הנזכר היוה ההתחלה להחרפת היחסים בין ההסתדרות הציונית בבולגריה לבין הרב הראשי הד"ר אהרנפרייז, אשר עד אז נתמך על ידי הציונים ולא פעם השתתף בהרצאותיו בועידות של ההסתדרות הציונית בבולגריה.

מן הראוי לציין, שבשנים 1900—1902 כאשר העתון האנטי־ציוני "לה בירדאד" פתח במסע־הסתה נגד הרב הראשי ד"ר אהרנפרייז, חשו הציונים לעזרתו ולהגנתו ובמידה מסויימת גם סייעו לו לקבל את אימונן של רוב הקהילות.

מפנה דרמטי בכל הענין חל בשעה שנתפרסם מכתב גלוי של ועד הקהילה שבסופיה, מיום 1 ביולי 1906, שבו הודיע על החלטתו לבטל את תמיכתו הכספית ברבנות הראשית. הדרמטיות שבדבר זה נעוצה בעובדה, שועד־הקהילה שבסופיה היה באותו זמן בידי אנטיציונים מובהקים, שבדרך כלל תמכו בד"ר אהרנפרייז ומשום כך, נימוקי החלטתו של ועד הקהילה שבסופיה הם מעניינים ביותר. ואלה הם בקיצור נמרץ: ד"ר אהרנפרייז נבחר על סמך התקנון משנת 1900, אלא שהיה רגיל להסתמך עליו, אך ורק כאשר הדבר היה נוח לו. הוא לא נקט בשום אמצעים להקמת קונסיסטוריה חוקית לאחר התפטרותם של חברי הקוניסטוריה ולאחר סירובם של אלה שנמנו אחריהם לקבל את התפקידים. בגלל זה נשארה הקונסיסטוריה למעשה בהרכב מקוצץ של 5 חבריו מערי השדה בלבד, אלה התאספו רק פעם בשנה, בה בשעה שגם הרשאתם פג כוחה למעשה עוד בנובמבר 1903 וד"ר אהרנפרייז לא נקט שום צעדים לעריכת בחירות חדשות.

בדמצמבר 1902 הטילה הקונסיסטוריה חובה על ד"ר אהרנפרייז להכין הצעת תקנון חדש ולכנס ועידה של נציגי הקהילות, על מנת לאשר את התקנון החדש, אבל במשך עשרה חדשים לא הודיע ד"ר אהרנפרייז לקהילות על החלטה זאת וגם לא נקט שום צעדים לכינוס נציגי הקהילות. הוא נמנע מלעשות זאת, גם לאחר שועד הקהילות שבסופיה הפציר בו לבצע פעולה זו, ואפילו גם לאחר שיושב־ראש של הועד ההוא אמר לד"ר אהרנפרייז באופן ברור, שאת פנייתו אל הקהילות שתתנה את הסכמתן לכינוס הועידה, לאחר שהקנוסיסטוריה החליטה על כינוס הועידה, יש בה משום התעללות בקהילות. כן הודיע יו"ר הקהילה בסופיה לד"ר אהרנפרייז שאם לא יכנס את הועידה ידון ועד הקהילה שבסופיה על הפסקת תמיכתו לרבנות הראשית בכלל. כתוצאה מאיום זה כינס הרב הראשי את הועידה בסוף 1904. הדו"ח שלו בפני הכינוס שימש כהוכחה בולטת ביותר שהרב הראשי לא עשה כלום, במשך כל 4 שנות כהונתו, לחידוש הקונסיסטוריה, לפי בחירות חוקיות.

לאחר ועידה זו לא עשה הרב הראשי ולא כלום לשם בחירת קוניסטוריה חדשה, למרות דרישתו של ועד הקהילה בפיליפופולו מ־2 במאי 1905, ושל ועד הקהילה בסופיה, מ־16 במאי 1905.

המכתב הגלוי של ועד קהילת סופיה האשים את הרב הראשי, שלא הצליח לקיים את התקנון.

מצב רוב הקהילות היה אז בכי רע וגרוע בהרבה ממה שהיה לפני 6 שנים, אם כי כעת הכניסו הקהילות כסף לרבנות הראשית לביסוס תקציבה. הרב הראשי טען כל הזמן על הצורך בשיפורים בבתי־הספר, אבל שניתנה לו ההזדמנות לכך, לא עשה ולא כלום, וכשנשאל לסיבת אי־העשייה, תגובתו לכך היתה — לא נענה לבקשתו של ועד הקהילה בסופיה מ־13 בפברואר 1906, להשתתף בועדה לעיבוד תכנית לבתי־הספר. מכל הטעמים האלה החליט ועד הקהילה אפילו שאין זה מחובתו לעשות זאת, הוא מעמיד לרשות הרבנות הראשית תמיכה נוספת לתקופה של 5 חדשים בלבד ולאחר מכן תופסק התמיכה לגמרי. לדעת ועד הקהילה בסופיה כינוס הקהילות הוא דבר הכרחי וועד הקהילה בסופיה מוכן היה גם לקבל עליו את היוזמה לעריכת כינוס זה, אם יקבל את הסכמתן של רוב הקהילות, אך בתנאי שנציגים של כל קהילה יהיו אך ורק חברי הועד של אותה הקהילה ושלכל קהילה יהיה רק נציג אחד, פרט לקהילות רוסצ'וק ופיליפופולי, שתהיינה זכאיות לשני נציגים, כל אחת.

מובן, שמכתב גלוי זה — שאישר את רוב טענות הציונים נגד הד"ר אהרנפרייז — עודד את הציונים והרים את קרנם בקרב הקהל הרחב. דבר זה בא לידי ביטוי מוחש בבחירות לועד בתי־הספר בסופיה, שהתקיימו באוגוסט 1906, שבהן קיבלה הרשימה הציונית 352 קול, לעומת 93 קול לרשימת האנטיציוניים. ואז נבחרו הציונים: יוסף אריה, זכריה אלקלעי, חיים אהרן פרחי,

שלמה סיליקטאר ויוסף זונאנה. מספר הקהילות שבהן בתי־הספר היו בידי הציונים עלה ל־7 (סופיה, פיליפופולי, וארנה, פאזארד־ז׳יק, וידין, קיוסטנדיל, דופניצה). ז״א, שהצונים השתלטו למעשה על בת־הספר בקהילות היותר גדולות מחוץ לרוסצ׳וק.

קרל הרבסט
(1865—1919)

באוקטובר 1906 השיגה הרבנות הראשית מאת משרד הדתות מינוי ל״ועדה קונסיסטוריאלית זמנית״ בהרכב: אברהם דויג׳ון לוי, אברהם רפ׳טוב, אהרון ערב ורחמים נסימוב.

מינוי זה שנעשה ללא התיעצות קודמת עם הקהילות — עורר התמרמרות רבה ובקורת חריפה אפילו מצד ועד הקהילה האנטיציוני שבסופיה. הלח הריץ מיד מכתב לשר הדתות שבו טען, שלפי התקנון משנת 1900, מינוי קונסיסטוריה הוא בסמכותו של קונגרס הקהילות בלבד, אלא שהרב הראשי אינו מכנס את הקונגרס הזה ״כי אין לו ענין להגיש דו״ח על פעולותיו לבקורת קונגרס כזה״, והוא אפילו אינו מוסר למשרד הדתות הודעות על הדרישות שמתקבלות מאת הקהילות בדבר כינוס הקונגרס.

ב״מכתב־גלוי״ אל הקהילות, שנתפרסם בעתונות, טען עזרא תג׳ר, יושב ראש ועד הקהילה בסופיה, שלא היתה כל זכות לרבנות הראשית לפנות בענין זה למשרד הדתות מבלי לנסות מקודם לסדר את העניין בין הקהילות. המכתב הצביע גם על הסכנה שבתקדים זה, לפי הקונסיסטוריה **שהיא המפקחת על הרב הראשי** תתמנה בסופו של דבר, על ידי הרב עצמו...

גם ועד הקהילה בפיליפופולי הריץ מחאה אל משרד הדתות על מינוי הועדה הקונסיסטוריאלית הזמנית הזאת ותבע כינוס קונגרס הקהילות. הרב הראשי הזמין להתיעצות נציגי קהילות הרצויות לו, מתוך טענה שהשתתפות בהתייעצות זו נועדה אך ורק לקהילות המשלמות מס לרבנות הראשית.

שוב נסיון־נפל לערוך תקנון־כללי למוסדות היהדות

ב־19.10.1906 פורסמה פקודה מטעם שר הדתות על מינוי ועדה לשם עיבוד תקנון כללי למוסדות היהדות והרכב הועדה היה כדלקמן: יו״ר גירגינוב, סגן המנהל של משרד הדתות, חברי הקוניסטוריה הזמנית אברהם דויג׳ון לוי, א. רפ׳יטוב, אהרן ערב ורחמים ניסימוב, ראשי העדות: מואיז אברהם דויד (סופיה),ריפ׳יט ישראל (רוסצ׳וק), ד״ר מרקו רומאנו (פיליפו־פולי), מארקו בר־נתן (וארנה), בנימין אשרוב (פאזאררז׳יק), ישראל כהן (וידין) ומרדכי כהן (בורגאז).

לאחר דיונים שנמשכו שבוע ימים, קבלה הועדה את הצעת התקנון, שקוויו היסודיים הם כדלקמן: מוסדותיה המרכזיים של יהדות בולגריה הנם: **הרב הראשי, הקונסיסטוריה, המועצה הכללית ובית־הדין הגדול.**

הרב הראשי הוא נציגם הדתי של יהודי בולגריה ושל כל הקהילות בכלל ולכל קהילה בפרט — בפני השלטונות. תפקידיו הם: להגן על העניינים של היהודים ,לפקח על ״כלי־הקודש״, להוציא להם אישורי־כושר, לפקח על לימוד המקצועות היהודיים בבתי־הספר של היהודים וגם על המורים לשפה העברית בבתי־ספר אלה, להסדיר את הסכסוכים העלולים להתעורר בין הקהילות השונות, לפקח ולדאוג לקידומם של מוסדות גמילות־חסדים של היהודים, והוא העומד גם בראש בית־הדין הגדול.

הרב הראשי נבחר על ידי קונגרס הקהילות היהודיות, שבו מיוצגות קהילות שמספרן הכללי אינו פחות מ־$\frac{2}{3}$ של מספרן הכללי של כל הקהילות בבולגריה ובתנאי נוסף — שבעד המועמד הנבחר יתנו קולותיהם לא פחות מ־$\frac{3}{4}$ של הנוכחים בקונגרס.

על בחירת הרב הראשי מכריז המלך **במנשר** (אוקאז) והרב הראשי מקבל את משכורתו מאת הממשלה.

הקונסיסטוריה הינה **גוף מיעץ** על יד הרב הראשי. חבריה — 6, והם נבחרים בפתקים, שישולחו בדואר, ע״י חברי המועצה הכללית, מתוך רשימה, ערוכה ע״י ועד הקהילה בסופיה. בחירתם טעונה אישור מטעם משרד הדתות.

המועצה הכללית נבחרת ע״י ועדי הקהילות, מיד לאחר הבחרם, ולפי הסדר הבא: כל קהילה בוחרת מספר מסויים של חברי המועצה הכללית לפי מפתח, הנקוב בהצעה. תפקיד המועצה הוא: לבחור ברב ראשי או להדיחו בהתכנסה למושב הקונגרס ונוסף לזה — הגנה על העניינים של היהדות ופיקוח על כל פעולות הרבנות הראשית ושל הקונסיסטוריה. המועצה מתכנסת פעם בחמש שנים וכינוס זה מתקיים, אם ישתתפו בו לא פחות מ־$\frac{2}{3}$ של כל חברי המועצה.

הקהילות הן ״יסוד ארגונן התרבותי של יהודי בולגריה, ועליהן לדאוג לענייניהם הדתיים, המוסריים והאינטלקטואליים של יהודי המקום״. בכל מקום מושב — רק קהילה אחת ואליה משתייכים, השתייכות חובה, כל יהודי המקום, ובמקומות שיש בהם יותר מ־20 משפחות של יהודים אשכנזים, הללו רשאים לקיים להם קהילה מיוחדת, תוך הגבלות, המכוונות למנוע התנגשויות עם הקהילה הספרדית המקומית.

בראש העדה עומדים שני ועדים: אחד — לבתי־הכנסת ואחד — לבתי־הספר. היחסים בין שני הועדים מסודרים בתקנון הקהילה. החלטות מועצת הקהילה בעניינים הדתיים טעונות אישור מטעם הרב המקומי ואילו החלטות המשנות יסודות הקהי־

לה ומשטרן הפיננסי — טעונות אישור מטעם האסיפה הכללית של חברי הקהילה. תקציבי הקהילות טעונים אישור ע״י הרבנות הראשית.

תקציבו של ועד בית־הספר מתקבל באסיפה משותפת עמו של ועד הקהילה. תקנון הקהילה מתקבל על־ידי האסיפה הכללית של חברי הקהילה. זכות בחירה לשני הועדים נתונה רק לילידי בולגריה וגם לילידי חוץ, שהשתקעו בארץ לפני 5 שנים, לכל הפחות. הבחירות טעונות אישור מטעם משרד הממשלה המתאים. הכנסות ״הגבילה״ קודש הן לכלכלת בתי־הספר. מיסי הקהילה נגבים בדרך מיסי הממשלה מאת אותם החברים המסרבים לשלמם מרצונם הטוב. הצעת התקנון מצריכה אישורה ע״י הממשלה. בישיבה השתתף גם נציג משרד הדתות — גירנינוב.

בינתיים התפטר ועד הקהילה בסופיה ובמקומו מונתה ״ועדה זמנית בהרכב: בן ציון פרחי, שבת אברהם דויד, יוסף ברוך פרדו ו־צ׳ילבי אלקלעי.

״הועדה הקונסיסטוריאלית״ הנזכרת עיבדה הצעת־תקנון חדשה שנשלחה לקהילות, על מנת שכל קהילה תציין את השינויים שיש לדעתה להכניס בהצעה.

ב־6 בנובמבר 1906 התקיימה בסופיה, לפי יוזמת האגודה הציונית, אסיפת־עם אשר החליטה לשגר משלחת אל שר הדתות ולבקשו, שלא יאשר את אותה הצעת־התקנון, אלא יכנס מקודם קונגרס הקהילות, שידיח את הרב הראשי ד״ר אהרנפרייז ממשרתו, כאיש המזיק לענייני היהדות בבולגריה. גם הועדה הזמנית, שבראש קהילת סופיה, הצטרפה למחאות נגד הד״ר אהרנפרייז וגם קהילות אחרות עשו כן, וביניהן גם קהילת רוסצ׳וק, אשר בדרך כלל תמכה ברב הראשי אבל לאחר החלפת ועדה שלה ב״ועדה זמנית״, שינתה את קו פעולתה והצטרפה גם כן למתנגדי הרב הראשי. המתיחות שבסופיה נתנה את אותותיה גם בפיליפופולי. בקהילה זו שלטו הציונים זה כבר שלש שנים, הן בועד הקהילה והן בועד בתי־הספר ואהנטיציונים כאילו השלימו עם מצב זה והרוחות כמעט ששקטו, אבל בהשפעת המצב בסופיה התעורר שוב רוגזם של האנטיציונים והם התחילו לאסוף חתימות על בקשה למשרד הדתות להדיח את ועד הקהילה הציוני והצליחו להחתים מספר ניכר של ״יחידים״ (חברי הקהילה) על בקשתם זו. הציונים החתימו גם הם מספר גדול יותר של ״יחידים״ על בקשה המביעה אימון מוחלט בועד הקהילה הקיים.

בינתיים קבע משרד הדתות את התאריך, — 5 במאי 1907 לבחירות לועדי בתי־הכנסת ומובן מעצמו שדבר זה רק הגביר את המתיחות בין המחנות הרבים. ה״אופוזיציה הציונית״ תקפה את הרב הראשי, ד״ר אהרנפרייז, על התקדים המסוכן שהוא יצר, ע״י מינוי ״ועדה קונסיסטוריאלית״ מטעם משרד הדתות לא רק ללא הסכמה כלשהיא, אלא אפילו ללא כל התייעצות עם הקהילות. ״האופויזיצה הציונית״ טענה שמשמעותו של תקדים זה היא ביטול האוטונומיה הפנימית והמסורתית של הקהילות. כמו כן התרעמו הציונים גם על כך שלפי אותה הצעת־תקנון, שהוכנה ע״י ״הועדה הקונסיסטוריאלית הזמנית״, מתמנים חברי ועד בית־הספר ע״י ועד בתי־הכנסת ובאופן כזה נהפכו ועדי בתי־הספר לועדות שפלות לגבי ועדי בתי־הכנסת ותלויות בהם מכל הבחינות, במקום להבטיח את קיומם העצמאי של ועדי בתי־הספר ושיוויון זכויותיהם לזכויות ועדי בתי־הכנסת, כדרישתם של הציונים משכבר הימים. ומכאן בא לידי גילוי השוני שבין גישת הרב הראשי מזה וגישת הציונים מזה לגבי הבעייה הישנה על היחסים שבין שני הועדים בקהילה. הרב הראשי ראה את הפתרון בביטול ועדי בתי־הספר בתוך ועדי בתי־הכנסת ואילו הציונים עמדו אל אי־תלותם של ועדי בתי־הספר בועדי בתי־הכנסת. לפי התנאים ששררו אז, היתה לו — לפתרונו של הרב הראשי — משמעות של מסירת בתי־הספר לידי האנטיציונים ואילו המשמעות המעשית של הפתרון הציוני היה — במתן אפשרויות נרחבות יותר בידי הציונים.

הד״ר מ. רומאנו עורר בסוף הועידה את השאלה: מה יהא חלקן של הקהילות עצמן בעיצוב התקנון? ועל זה ענו לו: ״שהתקנון ישולח לקהילות ושתנתן להן האפשרות להגיש הערותיהן. אבל לא פירשו מי יחליט בסופו של דבר על ההערות האלה — אם לקבלן או לדחותן. ואז הציע הד״ר רומאנו לבקש מאת משרד הדתות, לא לאשר את הצעת־התקנון עד שקונגרס הקהילות יתן את דעתו עליה. הצעה זו נדחתה וד״ר רומאנו עזב את הועידה.

בקשר לפולמוס זה פירסמה הקונסיסטוריה את המכתבים הבאים משלושת הקהילות החשובות ביותר המעידים על חילוקי הדעות העמוקים ביניהן בענין התקנון ואלו הן:

״רוסצ׳וק — 25.12.1904 — אין קהילה אחת רשאית להתערב בענייניה הפנימיים של קהילה אחרת. ורק דבר אחד משותף לכולן היא — הרבנות הראשית. אין טעם בקונגרסים החותרים לקראת חקיקת חוקים, המחייבים את כל הקהילות.״

״סופיה: — 6.7.1905 — הנסיון הורה, שאין להשיג שום התקדמות מקונגרסים, בהם מתנגשות דעות שונות. הרבנות הנה מוסד המיועד יותר לטובת קהילות ערי־השדה ולאו דווקא לטובת קהילת סופיה. באנו לכן לידי מסקנה, שיש להכין הצעת־תקנון בדבר הנהלה הטובה של הקהילות, להגישה לרבנות הראשית שהיא תגיש אותה לשאר הקהילות ובהשגת הסכמת רוב הקהילות, תוגש ההצעה לאישור הממשלה״.

״פיליפופולי: — 6.9.1906 — ועדי הקהילות נבחרים לשם ניהול ענייניה הפנימיים של הקהילה על יסוד הקיים, ואין להם הסמכות לחוקק חוקים על הנהלת הקהילות, סמכות זו שייכת לקונגרס הקהילות שמשתתפים בו צירים נבחרים ע״י האוכלוסיה במיוחד למטרה זו״.

התעורר מחדש ויכוח חריף בציבור. גם הרב הראשי וגם הקונסיסטוריה פירסמו ״מכתבים גלויים״ לאוכלוסיה היהודית בהם טענו, שכל התקנות שנתקבלו בקונגרסים של הקהילות בשנים 1894, 1900 ו־1904, לא אושרו ע״י הממשלה, ואילו עכשיו נטלה הממשלה יוזמה לידיה והיא מוכנה לאשר את הצעת התקנון הנ״ל ואין להחמיץ בשום אופן הזדמנות כזו, אשר תתן בסיס חוקי לקיומם ופעילותם של המוסדות היהודיים ועל

ידי זה יושם קץ לסכסוכים מסביב לשאלות הללו. ומה שנוגע לקונגרס הקהילות המוצע, טענו שניהם (גם הרב הראשי וגם הקונסיסטוריה), קרי גם "האקזארכייסקי אוסטאב". הוא תקנון הכנסיה הפראווסלאווית וגם תקנות המוסלמים וכמו כן גם תקנות האירגונים הדתיים כמעט, בכל ארצות אירופה נערכו ואושרו בדרך מינהלית. כנגד זה טענו הציונים, שהעניינים המסודרים בהצעת־התקנון הנם בעלי חשיבות כל כך רבה, שיש לתת אפשרות לאוכלוסיה היהודית להכריע ע"י קונגרס נציגי הקהילות, הנבחרים בבחירות ישירות. גם הפעם העיניין נסתיים בתיקו.

למעשה כל בעיית ההתנגשות של שני הועדים בקהילה היתה נעוצה בעובדה, שלפי החוק של השכלת־העם, זכות ההצבעה בבחירות לועדי בתי־הספר של המיעוטים הדתיים או הלאומיים בבולגריה היתה נתונה אך ורק לנתינים הבולגריים שבקרב אותו מיעוט, ואילו לגבי ועדי בתי־הכנסת זכות הבחירה היתה נתונה לכל חברי המיעוט, לרבות גם לנתינים הזרים. הבדל זה הוליד תוצאות מרחיקות לכת בקרב היהודים, בקשר לתופעה חברתית מעניינת שבקרבם. היהודים העשירים, שרוב האנטיציונים נמנו אליהם, שמרו בקפדנות על נתינותם הזרה, המזכה אותם בחסותו של קונסול זר ובעל־השפעה, וגם קונסולים אלה היו מעוניינים לשמור על "הנתינים" העשירים האלה ואילו בני המעמד הבינוני ודלת־העם, אשר היוו רוב מניינם של הציונים, היו נתינים בולגרים ומסיבה זו, קל היה לציונים להשיג רוב בבחירות לועדי בתי־הספר ואילו בבחירות לועדי בתי־הכנסת כוחם של האנטיציונים היה גדול יותר, באופן יחסי ולעתים תכופות הם השתלטו על ועדי בתי־הכנסת, בה בשעה שועדי בתי־הספר היו בידי הציונים. על רקע זה פרצה לעתים קרובות התנגשות בין שני הועדים, שמילאה את חלל עולמם של הקהילות השונות. התרופה הנכונה לדבר זה היתה — לתת לכל יהודי, ללא הבדל נתינות, זכות בחירה בבחירות לשני הועדים גם יחד, שאם זרם אחד יהיה ידו על העליונה בבחירות לועד האחד, ממילא תהא גם ידו על העליונה בבחירות לועד השני ושני הועדים יהיו על ידי כך מעור אחד ולא יהיו ביניהם שום התנגשויות. האנטיציונים דרשו הסדר כזה וגם הציונים הסכימו לכך, כנראה, מתוך שיקולים של מדיניות קבועה, למעט בהשפעת המיסיונרים הזרים על ענייני החינוך ואילו ועדים לבתי הכנסת היו עניינים דתיים גרידא, שהשלטון לא היה יכול להפלות לגביהם בין נתין בולגרי לנתין זר. נוכח מדיניות זו של הממשלה, חיפש כל צד בתוך היהדות את הפתרון בדרך אחרת, כפי שהוסבר לעיל. יש לציין גם את העובדה המוזרה, שאותה "ועדה קונסיסטוריאלית" הביעה את דעתה, שיש לשלול את זכות הבחירה מהנתינים הזרים גם בבחירות לועדי בתי הכנסת ונציג משרד הדתות נאחז בדעה זו. כי, כאמור, היתה הממשלה מעוניינת להגביל את זכויות הנתינים הזרים ככל האפשר.

האופוזיציה הציונית תקפה את הצעת־התקנון הנזכר גם על שהוא מסר בידי הרב הראשי את הזכות למינוי ועדי הקהילה בעדות הקטנות— דבר, אשר, נוסף לשלילה זכותם הטבעית של יהודי אותן הקהילות, טמן בחובו גם אפשרות של שימוש לרעה בזכותו זו של הרב הראשי, במקרה של "קונגרס־הקהילות", כי הוא נתן בידו את האפשרות להשפעה מסויימת לקונגרס בעזרת נציגיהן של הקהילות הקטנות האלה, שבחירתם תלויה ברב הראשי.

לקראת הבחירות גברה והלכה סערת הרוחות. בסופיה נפוצו שמועות על פרעות ביהודים העומדות לפרוץ, על איומים מצד השלטונות על היודים בגלל השתתפותם הרבה בתנועות האופוזיציה (ראש המשטרה הודה, שהוא הזמין אליו את הרב הראשי והתלונן בפניו "על נערים יהודים שהשתתפו, כביכול, בהפקנה נגד הצבא וכו'). האופוזיציה הציונית האשימה את הרב הראשי בניפוח השמועות הנ"ל, בכדי להפחיד את היהודים ערב הבחירות ולהטותם לתמוך בו, שההמון היה רגיל לראותו בשעת הסכנה מגן ומליץ בפני השלטונות.

ב־26 במרס 1907 נאם הרב הראשי בבית־הכנסת שברובע היהודים מדלת העם "יוצ'בונאר" בסופיה. משנגע בשאלת השתתפותם של היהודים בחיים הפוליטיים של הארץ, העיר לו יושב ראש הועד הציוני המרכזי, ד"ר ישוע כלב — שהיה נוכח בין הקהל — בקריאת ביניים, שאסור לו לדבר על עניינים פוליטיים בבית הכנסת. מיד התנפלה עליו, כאילו לפי סימן מראש — קבוצת בריונים ועל שאר הציונים ואנשי האופוזיציה בציונות (טריטוריאליסטים) שנמצאו בבית־הכנסת והכו בהם קשה. רק בקושי רב הושם קץ לדבר, לאחר שהוזעקה המשטרה, שנכנסה לתוך בית הכנסת ופיזרה את הקהל.

מובן מאליו, ששערוריה זו הוסיפה שמן על המדורה והדה נשמע זמן רב בציבוריות היהודית. זמן קצר לאחר מכן, התחילו הרב הראשי ותומכיו להוציא לאור שבועון משלהם בשם "לה לוז" ("האור"), אשר הציג לו למטרה ללחום בהסתדרות הציונית או — לפי סגנונם — "בקומץ צעירים רודפי־כבוד ומחרחרי־ריב, מתוך רצון לעמוד בראש הקהילות ובראש הקונסיסטוריה, שמעשיהם מזיקים לענייני היהדות". כמובן, שפרץ פולמוס חריף בין שבועון זה ולבין העתונות הציונית, בעוד הוא נתמך על ידי החוגים המתנגדים לכל דבר ציוני. מכל מקום השתררה התרגשות רבה בין שני המחנות, שערבו את שורותיהם זה מול זה, מתוך מאמץ עליון להכריע את היריב.

הבחירות התקיימו ב־13 במאי 1907 ותוצאותיהן היו כשלון כבד לציונים, שלא רק שלא הצליחו לכבוש את ועד הקהילה בסופיה, אלא שאבדה להם גם השליטה על ועד הקהילה בפיליפופולי, שבו שלטו במשך שלוש השנים הקודמות. גם בוארנה ודופניצה זכו בבחירות האנטיציונים. לעומת זאת זכו הציונים בוידין, בקיוסטנדיל, בקארנובאט ועוד. מובן שלא היה בנצחון זה, בשורת הקהילות הקטנות, משום פיצוי למפלה הגדולה בסופיה ובפיליפופולי וביחוד בזו האחרונה, אשר הציונים ראוה תמיד כמבצרם. בבחירות האנטיציונים השתמשו בשיטות הגסות ביותר, שהיו מקובלות בבחירות הפוליטיות הכלליות בבולגריה: במעשי טירור של קבוצות בריונים על הבחורים היריבים. בפיליפופולי הופיעו ערב הבחירות ברובע היהודי אפילו "קבוצות בריונים בולגריים". לשם הטלת פחד על הבוחרים. הציונים טענו שזאת היתה הסיבה האמתית לתבוסתם ולנצחונם של האנטיציונים. במידה ידועה גרמה לכשלון הציונים בפיליפופולי גם העובדה, שועד הקהילה הציוני ראה את עצמו נאלץ, לשם הנהגת שיפורים בבתי־הספר ובקהילה בכלל, להעלות את הערכת המיסים ועל ידי זה נמסר כלי זיין יפה בידי האנטיציונים.

גם אוירת-הפחד בפני "התנועות האנטי־יהודיות" הניעה אנשים מבין החוגים השמרניים להתעורר לפעולה לטובת הרב הראשי, שהאוכלוסיה היהודית ראתה בו זה מכבר מליץ בפני השלטונות בשעת פורענות. גם הפירוד בין הציונים והטריטוריאליסטים נתן את אותותיו.

במאמרו שנדפס ב"השופר" (שנה ו', גל' 27) הטיח פריסיאדו רומאנו נגד "הקיצוניים" את האשמה, שהם מלבים בכוונה את "השנאה המעמדית" של מעוטי האמצעים נגד העשירים. בזה עורר המנהיג הציוני בלי משים את השאלה, שאיש לא נגע בה עד אז — והיא: האם יש לראות בהתנגשות שבין הציונים לבין האנטיציונים בבולגריה תופעה של "מלחמת מעמדות" במובנה של התורה המרכסיסטית? בנידון זה, יש לקבוע את העובדה הבולטת והידועה לכל, שמבחינת הרכבו האישי, היה המחנה הציוני בבולגריה, רובו ככולו, ממעוטי־האמצעים ואנשי המעמד הבינוני, והם שהטביעו את חותמם על דמותה החברותית של הזרם הזה ואילו האנטיציונים רובם ככולם היו אנשים אמידים, השייכים לבורגנות מזה וקומץ אינטליגנטים ומעט שכירים, שנלוו אליהם והיוו את האגף הסוציאליסטי של המחנה האנטיציוני מזה.

בנידון זה יש להעיר שלמעשה, לא היתה כל התנגשות אינטרסים בין המעמד הבינוני היהודי (אשר לצרכי הויכוח כאן נציין אותו בשם "ציונים") מזה לבין "הנוטבלים" וה"סוציאליסטים" מזה. רוב הציונים היו: סוחרים זעירים, בעלי מלאכה, שכירים והסוחרים הזעירים האלה היו קונים את סחורותיהם אצל הסיטונאים היהודים שהשתייכו לחוג השני, ובין שני הצדדים האלה לא היתה קיימת כל התנגשות כלכלית, אלא הניגוד שבין מוכר וקונה, אבל שום התנגשות וניגוד אינטרסים שנהוג בין עובדים ומעבידים. מאידך, נושא המאבק — השליטה על בתי־הספר, על הקהילות ושאר המוסדות היהודיים — לא היה בו משום עניין כלכלי או חומרי. ובאשר לסוציאליסטים היהודים, הרי זה מן המפורסמות, שהיו ביניהם מעט מאד פועלים ואפילו מספר "שכירים" ("אימפייגאדוס" כפי שהיו קוראים ל"שכירים" כאלה בלאדינו — זבנים, לבלרים, פנקסנים וכדומה בבתי־העסק של העשירים היהודים), לא היה רב ביותר ולא חסרו ביניהם אפילו מספר ניכר של סוחרים זעירים, ששום התנגשות על רקע כלכלי־חברתי לא היה קיים ביניהם ובין אנשי "המעמד־הבינוני" — הציונים.

על כן אי־אפשר לאמר, לפי דעתי, שהיתה כאן עניין של "מלחמה מעמדית", אבל, אם "מלחמה מעמדית" לא היתה כאן, הרי שהיתה כאן התנגשות של "פסיכולוגיה מעמדית", ז"א, דעות ותחושות, שמצבם ה"מעמדי" של הזרמים הנוגעים בדבר השפיע עליהם באופן ניכר. "הנוטבלים" היו עשירים, שמצבם החברתי פיתח בהם נטיות צנטרופוגליות לגבי היהדות, סתגלנות מסויימת לסביבה הלא־יהודית, בריחה מה"גיטו", ז"א מהרובע היהודי בכלל ומשכנות העוני בפרט אל רובעים חדשים ויפים, שליחת הבנים דווקא אל בתי־הספר הזרים (צרפתיים, גרמניים, בולגריים וכו'), פחד מקנאתה של האוכלוסיה הלא־יהודית, העשויה לערער את שלוותם ולסכן את עושרם, סלידה מכל "הרפתקנות" ואילו "המעמד הבינוני" היה כמעט מסוגר, ברובע היהודי, מקיים עם האוכלוסיה הבולגרית יחסים חיצוניים בלבד של סוחר זעיר ללקוח הלא יהודי, ואינו מושפע מהסביבה הלא־יהודית, אלא מעט מאד, ובעיקר נשאר קשור למסורת הדתית הלאומית של היהדות, ובתוך אוירת החופש, "מרים את ראשו" ומתקומם נגד בעלי־המאה ובעלי־הדעה שבקהילות מימים ימימה — הנוטבלים" האלה.

ובאשר לסוציאליסטים, הרי היו אלה אינטליגנטים שהסוציאליזם קסם להם, מכוח האידיאל שלו על שויון, צדק חברותי ואחוות־עמים, ובמידה לא קטנה גם בגלל הדעה, שהסוציאליזם יביא בכנפיו גם פתרון ראדיקאלי וסופי לשאלת היהודים על כל צורותיה וצרותיה.

וגם זה ידוע, שאצל עמים אחרים קיבלה התנועה הלאומית צביון מיוחד אצל כל מעמד ומעמד, בהקשר עמידתו בחברה ואינטרסיו הכלכליים. דבר זה הנו ברור ביחס לבולגרים, בתקופה שקדמה להקמת מדינתם העצמאית. בתולדות התקופה ההיא בלטה הגישה השונה לרעיון הלאומי, מכאן שכבת האמידים, הידועים בשם "צ'ורבאדז'יים" (מלה תורכית שמשמעותה המלולית היא "אוכלי מרק" ומשמעותה האמיתית — בעלי־רכוש ובעלי־בתים), ומכאן שכבת המהפכנים, אשר ברובם מוצאם מבין האיכרים ובעלי המלאכה. הראשונים התקרבו לשלטון התורכי ונתפשו לנטיה מסויימת של התבוללות לשונית ותרבותית ביוונים בני דתם הפראווסלאווית ובעלי המסורת היוונית המפוארת. הלאומיים שבקרב ה"צ'ורבאדז'יים" לא הרחיקו לכת מדרישת כנסיה בלתי תלויה באֶקזארך היווני ודרישת אֶקזארך בולגרי ומהחלום על שחרור בולגריה ע"י "דיאדו איבאן" (הסבא איבאן — הוא רוסיה) והם התיחסו בתרעומת ובוז למהפכנים וכינו אותם "פרחחים" על אשר הרימו את נס המרד המזוין, מסכנים את מצבו של העם הבולגרי, כביכול ומעיזים להתמרד גם בשלטון ה"צ'ורבארז'יים" בקרב העדה הבולגרית ואילו המהפכנים השיבו להם מידה כנגד מידה והשם "צ'ורבארז'יה" הפך בפיהם לשם גנאי.

המהפכן והסופר הבולגרי, זאכארי סטויאנוב, בספרו "רשימות על התקוממויות הבולגרים" מדגיש במפורש ותוך ציון השמות, שכמעט כל המהפכנים הלאומיים הבולגרים, שהשתתפו בפועל בהתקוממויות לשם שחרור העם הבולגרי מעול המשטר התורכי, היו בעלי־מלאכה ואיכרים ואילו ה"צ'ורבאדז'יים" היו אמידים ועשירים. השנאה לאחרונים בולטת ביצירותיהם של כמה משוררים וסופרים בולגריים מאותה תקופה, כגון: ליובין קאראבילוב, חריסטו בוטיב ואחרים.

ז'אק נתן (קומוניסט יהודי ידוע, שהיה גם יו"ר הקונסיסטוריה היהודית המרכזית וגם פרופיסור באוניברסיטה סופיה עם קום המשטר הקומוניסטי בבולגריה) כתב ספר על התחיה הלאומית הבולגרית, שמטרתו המוצהרת היתה: "נסיון להבהיר ברוח המטריאליזם ההיסטורי והדיאלקטי אי־אילו בעיות הכרוכות בתחיה הלאומית הבולגרית" ועיקר הספר — הדגשת התמורות שבכלכלת הארץ, כגורם ראשון במעלה באותה תחיה והשפעת הניגודים המעמדיים שבין השכבות, המפלגות והאישים השונים, הנוגעים בבעיות והאספקטים השונים של אותה תחיה.

על התנגשותם או שילובם של עניינים רגשות ודעות מעמדיים של שכבות העם השונות עם עניינים ,רגשות ודעות לאומיים משלהן, נתן את דעתו גם ב. בורוכוב בשעתו.

הוא עמד במיוחד על הזיקה השונה של השכבות השונות אל הלאומיות ואל התנועה הלאומית כשבשורש הזיקה השונה הזאת עומד האינטרס החומרי של אותה שכבה.

ראשית תנועת "פועלי־ציון" בבולגריה

ביולי 1910 התאספה קבוצת פועלים ופקידים ("אמפייגאדוס") בעיר פלובדיב והחליטה להקים אגודה ציונית־סוציאליסטית, שמטרתה המעשית היתה כפולה: מחד גיסא — מאבק חברתי במעבידיהם — רובם ככולם סוחרים יהודיים, לשם השגת משכורת ותנאי עבודה הוגנים, ומאידך גיסא — מאבק רעיוני ותעמולה נגד הסוציאליסטים היהודים, שכולם היו אנטיציוניים. אחד מיוזמי האגודה הזאת היה — ומסתבר שהוא היה הראשון שבהם — ליאון מנחמוב, שעמד בראש האגודה מיד עם הקמתה. אגודה זו פירסמה בעתון הציוני "אֶבריסקי פּראֶגלד", שיצא לאור בסופיה (גל' 4 מ־10 ביולי 1910) גילוי דעת, שבו — תוך הודעה על הקמת האגודה — הצהיר על עקרונות תכניתה, כנ"ל. הודגש שהיא מוכנה לשיתוף פעולה עם כל הכוחות הסוציאליסטיים, בכל הנוגע למאבק לשיפור מצבם הכלכלי והחברותי של הפועלים היהודים, ועם כל הכוחות הציוניים בכל מה שנוגע להגשמת הציונות "במידה שהדבר אינו נוגד לענייני הפועלים". האגודה ערכה אספות, ניהלה ויכוחים סוערים עם הסוציאליסטים היהודים האנטיציוניים ולאחר זמן־מה היא גם הוציאה לאור עתון שלה בשם "פודֶם" (התעלות), אשר עיקר מטרתו היתה להפריך את טענות הסוציאליסטים על "סתירה" בלתי ניתנת ליישוב, כביכול, שבין הסוציאליזם והציונות, וניהול מאבק גם בכתב נגד "הנוטבלים" היהודים, ששלטו אז בקהילות היהודיות. מאבק זה הדגיש גם את הנקודה החברותית, כי אותם "הנוטבלים" היו, למעשה, גם מעבידיהם של הפועלים היהודים בכלל ושל חברי האגודה הזאת בפרט.

מתוך החומר על אותה האגודה, העומד לרשותנו, יש להסיק את המסקנה, שאנשיה ואפילו ראשיה, ידעו על קיום תנועה פועלית־סוציאליסטית בארץ ישראל ובמזרח אירופה, אבל לא ידעו כלום על תורתם של אלה. אנשי האגודה ניסו לבוא במגע עם התנועה הנ"ל שמחוץ לבולגריה [33].

עם פרוץ המלחמה הבאלקאנית (1912) ולאחר זמן מה גם המלחמה העולמית הראשונה, כאשר כמעט כל הבחורים היהודים גוייסו לצבא, התפוררה האגודה הזאת, ובתום המלחמה העולמית היא לא קמה לתחיה מחדש. לא ידוע מה היתה הסיבה לכך, אבל אפשר לשער, כי הסיבה נעוצה במקצת בעובדה שאחרי זמן, בהופיע הרביזיוניזם על בימת הציבוריות הציונית, היה ליאון מנחמוב אחד מחסידיה הנלהבים, עלה ארצה ישראל וכאן נפטר ב־1946. ואילו התנועה הציונית הסוציאליסטית בבולגריה קמה לתחיה מחדש בזמן מאוחר יותר (ב־1929) ע"י כוחות צעירים אינטלקטואליים, אשר התמצאו יפה בכל הפרשה הזאת. (ראה על כך להלן).

ג. מערכות יהודי בולגריה

״בני ברית״:

באותם הימים התחילה להסתמן באופק התנגשות בין הציונים ל״לשכות בני־ברית״, התנגשות שעתידה היתה להתרחש כמה וכמה פעמים במשך התקופה, שאנו עוסקים בה בפרק זה. העסקן יוסף תאג׳ר יצא בהאשמה פומבית ב״איל דיאה״ נגד ״בני־ברית״, שמתחת למסווה הסודיות האופפת את מטרותיה ואת פעולותיה, הפכה אגודה זו למעשה להיות ״מטה ראשי סודי״ להנהלת הקהילות ולמזימות ״הגבירים״ (ה״נוטבלים״) נגד הציונים ונגד זכויות העם. תאג׳ר הצביע גם על דעות־השוא שהליכותיה של ״בני־ברית״ עלולות לעורר בקרב האוכלוסיה הלא־יהודית ועל הסכנות הכרוכות בזה. ועם זאת ציין את העובדה, שלמעשה הציונים משתייכים ל״בני־ברית״ ושאין ניגוד בין מטרותיהם של אלו ולבין המטרות הציוניות. גם יו״ר הועד הציוני המרכזי פריסיאדו רומאנו, הטיח אותן ההאשמות נגד ״לשכת בני־ברית״ בסופיה, בהדגישו — נוסף לכך — גם את העובדה, שלשכה זו מוציאה לאור או תומכת תמיכה ממשית ב״לא וירדאד״ אשר נעשה למעשה לבטאון של האנטיציונים.

לאחר זמן הצביע יוסף תאג׳ר על העובדה, שלרגל התגברות האנטישמיות בבולגריה, לשכת ״בני־ברית״ בסופיה, בשם ״חמדת ישראל״, כינסה ישיבה שבה השתתפו גם ציונים ואנשים ניטראליים ובה נתקבלה בהסכמה כללית הדעה, שכאחד האמצ־עים הטובים ביותר נגד האנטישמיות יש לראות בהתיישבות יהודי בולגריה בא״י, אבל למעשה אנשי ״בני־ברית״ התספקו בהצהרה אפלטונית זו ולא התעניינו בזה יותר.

עיון התקנון

אחת הסיבות החשובות להתנגשות בין הציונים ו״בני־ברית״ היתה העובדה שב־1893 הורכבה ועדה, שבה השתתפו גם אנשי ״בני־ברית״ וגם הציונים, ותפקידה היה להכין הצעת־תקנון להנהלת הקהילות ומוסדות הדת היהודים. אנשי ״בני־ברית״ התפטרו מועדה זו ונכנסו לועדה דומה של אנשי ״בני־ברית״ לשם אותה מטרה אשר התחילה את פעולותיה תוך סודיות מוחלטת ותכננה הצעת־תקנון משלה להגישה לאישור הממשלה, ללא כל התחשבות בדעת הקהל. לפי הצעה זו מחולקת קהילות בולגריה לשלושה איזורים, שבראש כל אחד מהם עומדת אחת העדות הגדולות: סופיה, פיליפופולי ורוסצ׳וק. בראש ארגון הקהילות יעמוד קונסיסטוריון מרכזי, שהרב הראשי יושב בראשו. חברי הקונסיסטוריון המרכזי נבחרים ע״י ועדי הקהילות מתוך רשימה של 12 מועמדים, שנקבעת ע״י **אספת ״נכבדים״ שבסופיה** לפי הזמנת ועד הקהילות שבאותה עיר. רשימת ה״נכבדים״ טעונה אישור מצד משרד הדתות.

״הקונסיסטוריון הוא המפקח העליון על הקהילות ומקשר בינן ולבין משרד הדתות. **הוא מאשר את תקציבי הקהילות, המצווה להוציא לפועל, בדייקנות, את כל הוראותיו ויש לו זכות של ביקורת על ועדי־הקהילות וחבריהם**, ובמקרים חשובים רשאית הוא גם לבקש מאת משרד הדתות להדיח חבר מחברי ועד הקהילה ואפילו את הועד כולו. הקונסיסטוריון מאשר את מועמדותו של הרב הראשי, לפני הגשתו למשרד הדתות. הוא גם מקבל את התקציבים הטעונים אישור מאת הקונסיס־טוריון של כל איזור ואיזור.

הרב הראשי צריך להיות בוגר סמינר לרבנים, בגיל לא פחות מ־35 שנה ולאחר ששימש לא פחות מ־5 שנים כרב ראשי במקום אחר או כמורה בסמינר לרבנים. הרב הראשי נבחר ע״י כינוס של נציגי ועדי הקהילות, ברוב של לא פחות מ־3/4 ממספרם הכולל של הנציגים.

הרב הראשי הוא גם רבה של קהילת סופיה. הוא עומד בראש כל מוסדות הדת היהודיים ודואג לחינוך בבתי־ספר היהודיים. **הרב הראשי אינו רשאי לטפל בענייניהם של יהודים, שאינם ספרדים**, אלא לפי רשיון מיוחד של הקונסיסטוריון ושל ועד הקהילה בסופיה. עליו להתאמץ ולהקים סמינר לרבנים בבולגריה.

בראש כל עדה ועדה עומד ועד, הנבחר רק על ידי **בני העדה המשלמים להמיסים**. אין הרשות לועד הקהי־לה למכור נכסי דלא ניידי של הקהילה וגם אסור לו לקנות נכסים כאלה **בלי הסכמת אספת נכבדים**.

הכנסות העדה הן: מס על בשר כשר, מס על עופות שחוטים בבתי הכנסת, מאגרות של ״ברית מילה״, נישואין וקבורות מתים, דמי שכירות, נכסי דלא ניידי, הקצבות הממשלה ונדבות שונות.

בסופיה ״הגאבלה״ היא — **רק לטובת בית־הספר**. בקהילות הגדולות ישנם ועדים לבתי־הספר היהודיים והם נבחרים לפי סדרי הבחירות של ועדי בתי־הכנסת ונוהגים לפי חוקי הממשלה על ועדים כאלה.

אופייניים הם הסעיפים 92—95, הדנים על **אספת הנכ־בדים**, שיש לכנס אותה במקרים הנקובים בתקנון ובכל מקרה הנראה לועד־הקהילה. באספה כזו משתתפים 5 באי־כוח מכל סוג של משלמי המיסים״.

הצעת התקנון עוררה התנגדות נמרצת מצד הציונים. החשו־בים שבנימוקי התנגדותם הם: שלילת זכות־הצבעה מאת היהו־דים שאינם משלמים מיסי־הקהילה, האיסור המוטל על הרב הראשי, לטפל בענייניהם של היהודים האשכנזים ועוד ליקויים אחרים.

החרפת היחסים שבין האנטיציונים (קרי: הקהילה ולשכת ״בני־ברית״) והציונים בסופיה, עוררה התרגשות גם בדעת

הקהל בעיר פיליפופולי־פולובדיב (העדה השניה אחרי סופיה לפי מספר תושביה היהודים), ועל־פי הסכם שבין הועד הציוני המרכזי — שמושבו היה באותה עיר (פלובדיב) ובין לשכת "בני־ברית" שבה, הורכבה ועדה משותפת: ציונים: פריסיאדו רומאנו, ד"ר מרקו רומאנו ואשר א. רומאנו, "בני־ברית": אלברט שמיל, ניסים יצחק סידי, יוסף בוטון, חיים נ. ישראל. הועדה פנתה בקריאה לנכבדים בסופיה לבוא לידי הסכם בדרכי שלום, במתינות וסובלנות הדדית, תוך הדגשה, כי מחובתה של הקהילה היהודית בסופיה לשמש מופת לשאר הקהילות בבולגריה. הועדה (שהציוני שבה — אשר רומאנו — היה גם חבר ל"בני־ברית"), יחד עם העסקן הציוני מפאזארדז'יק, ד"ר נחימזון, נסעו לסופיה והפגישו את הצדדים בכמה ישיבות, ואחרי מאמצים רבים הושגה פשרה של שלום לפי התנאים דלקמן:

(1) זכותו של כל יהודי, ללא הבדל מפלגה ומצב סוציאלי, להעמיד את מועמדותו בבחירות למוסדות היהודיים.

(2) בבחירות הבאות לועדי בתי־הספר ולועד־הקהילה, תורכב רשימה משותפת של ציונים ולא־ציונים, לפי הפרופורציה הזאת: בועד בתי־הספר — 3 ציונים ו־2 לא־ציונים, ובועד הקהילה — 4 לא־ציונים ו־3 ציונים. אף אחד משני הצדדים אינו רשאי לערער על מועמדיו של הצד השני.

(3) נציגי הקהילה בסופיה בועדה לשם הכנת הצעת תקנון לאירגון הקהילות, יהיו ציונים ולא־ציונים במספר שוה, והוא הדין לגבי הועדה לבחירת הרב הראשי ולהקמת הרכב חדש של הקונסיסטוריון, לעתיד לבוא.

(4) לבתי־הספר, סוכם: להגביר את הוראת השפה העברית בבתי־הספר ע"י מורים בעלי השכלה והכשרה ולפי שיטות הוראה חדישות, לפתוח בלימוד השפה הצרפתית, החל מהכיתה השלישית, אם יהיו בסך־הכל שש כיתות, להנהיג בתכנית הלימודים את ההתעמלות, השירה והשירטוט כמקצועות חשובים, תוך הדגשת הצורך בלימוד השירה העברי.

(5) "מפעל התמחוי" לתלמידים העניים וגם "מפעל ההשכלה המקצועית" יהיו מסורים לפיקוח מנהלי בתי־הספר, יחד עם ועדה, שתתמנה ע"י ועד בית־הספר, לפי תקנון ה"אליאנס".

(6) אין ועד בתי־הספר רשאי לאסור על המורים לעסוק בעניינים ציוניים ובתעמולה ציונית מחוץ לכתלי בתי־הספר.

(7) לשכת "בני־ברית" תכריז בפומבי שאין מטרתה להילחם בציונות.

(8) אין פשרה זו פוגעת בזכותו של כל צד להיות לו דעות מסויימות בנוגע לציונות ולנהל תעמולה לדעותיו, בתנאי — שתעמולה זו תהא הוגנת וללא פגיעות אישיות וגם ללא פגיעה ביחסים הידידותיים שבין הצדדים. כל צד יחייב את חבריו לשמור בהקפדה על עקרון זה.

(9) מקימים ועדה שבה כל צד מיוצג על ידי 3 מחבריו, בכל מקרה שבדעת אחד הצדדים להפעיל איזו תכנית פעולה מסויימת בנוגע לענייני הקהילה, עליו להביאה מקודם בפני הועדה הזאת לדיון ולשם התאמה.

הפשרה נחתמה מטעם הציונים בידי: קארל קרבסט, יוסף תאג'ר, ישוע כלב, שבת דוד וליאון ראדביל, ומטעם "בני־ברית" בידי: ד"ר ב. נבון, מיוחס יעקב לוי, ירוחם ב. יוסף. ליתר תוקף חתמו גם חברי "הועדה־המפשרת" מפיליפופולי ופאזארדז'יק.

איסור על הציונים להשתתף ב"כינוס הקהילות"

בסוף שנת הלימודים 1901—1902 נעשו ע"י הועד המרכזי למלחמה באנטישמיות, הכנות לכינוס נציגי ועדי הקהילות השונות, לשם בחירת רב ראשי חדש. לרגל הכנות אלה שלח הועד הציוני המרכזי הוראות לאגודות הציוניות, שבהן אסר עליהן להשתתף בכינוס מתוך נימוקים אלה: אמנם, בחירת רב ראשי וקבלת תקנון הקהילות הם דברים רצויים ודחופים, בייחוד נוכח הגברת התנועה האנטישמית, אבל יש לעמוד על כך שהמשתתפים בכינוס שידון בשאלות אלה, ייבחרו על־פי בחירות דימוקראטיות, כי הדבר נדרש גם לפי רוחו של המשטר הדימוקראטי השורר בארץ ובתנועה הציונית, ומתוך הצורך להבטיח גם השתתפותם של כוחות צעירים ורעננים, ומאידך גיסא, יש לעמוד על כך, שהמועמד לכסא הרבנות הראשית יהיה בגיל לא פחות מ־35 שנה, שילמד בזמן הקצר ביותר את השפה הבולגרית, שיהיה אורתודוכסי ולא רפורמי ושלא יהיה מצווה להפלות בין ספרדים ואשכנזים. באשר להגנה בפני האנטישמיות, טען הועד הציוני המרכזי, שיש למסור אותה אך ורק בידי יהודים, שיהיו פועלים בגלוי ובשם היהודים עצמם, ולא לגורמים אחרים (רמז לנוהג הנפסד של "הנכבדים" היהודים, להיתלות בעורכי־דין ושאר "בעלי השפעה" מבין הלא יהודים, המגינים על היהודים על מנת לקבל שכר).

הואיל ודרישות אלו לא נתקבלו — אסר הועד המרכזי על הציונים להשתתף באותו כינוס בהצהירו, שאם החלטות הכינוס תהיינה רצויות מבחינת הדרישות, תקבל אותן ההסתדרות הציונית, אף כי לפי ראות עיניה הכינוס הוא בלתי־חוקי.

עניינים יהודיים כלליים

ההכנות לכינוס ועידה של נציגי הקהילות, כדי לדון בהצעת תקנון, הוכנו ביוזמתו של ועד הקהילה בסופיה ובמצב שנוצר בגלל המאבק שהתחולל בין הציונים ו"הנכבדים" מסביב לשאלה הזאת, המאמצים לכינוסה של הועידה לא נשארו פרי.

במשך כל התקופה הזאת, נטל על עצמו ועד הקהילה בסופיה — בתוקף היותו ועד הקהילה המרכזית והגדולה ביותר שבין קהילות ישראל בבולגריה — את הטיפול והדאגה לענייניה הכלליים של יהודי בולגריה, כגון: בחירת רב ראשי חדש, כינוס "ועידת הקהילות", תגובה לתופעות אנטישמיות שונות וכו'. אנשי הועד נהגו להשתמש בקשריהם הפרטיים עם ראשי השלטון, לשם הסברת עניינים הנוגעים לכלל הציבור היהודי, ואילו שאר הקהילות אישרו בהסכמה שבשתיקה, את כוחה וסמכותה של קהילת סופיה, לייצג גם אותן, אם כי מפעם לפעם נשמעו (בייחוד מפי הציונים הצעירים) מחאות נגד מנהג זה שריח של "שתדלנות" היה נודף ממנו.

באותה שעה עמדה בראש דאגתם של העסקנים הציבוריים שאלת בחירתו של הרב הראשי החדש, והסיבה העיקרית שגרמה לכך נבעה מהתגברות האנטישמיות. מובן מעצמו, שמהלך המשפט של אלפרד דרייפוס גם הוא היה עשוי להגביר את פחד היהודים מתעמולת "השונאים המקומיים". לכן עמדו על כך העסקנים הללו שהרב הראשי החדש יהיה דווקא ממרכזה או ממערבה של אירופה, וחזקה היתה אמונתם, שהאישים היהודים שבאותן הארצות ידעו איך לעמוד בפרץ ולהיות לפה ליהודים בפני השלטונות ורבי ההשפעה שבמדינה. מאידך גיסא, עמדו העסקנים גם על כך, שהרב הראשי שלהם יהיה חרד ולא מבין הנוטים לתיקונים בדת ולכל סטייה מן המסורת.

ראש ועד-הקהילה בסופיה, נסים פרחי, שלח מכתב-חוזר בעברית לראשי קהילות שונות באירופה, שבו ביקש מהם להמציא ליהודי בולגריה "רב הגון אשר יאיר את עיניהם ויעיר את לבותיהם בענייני היהדות וגם יהיה להם לפה, בפני דעת הקהל בכדי להרים קרנם בעיניה". במכתב הדגיש פרחי את הצורך, להבהיר למועמדים לתפקיד רב ראשי בבולגריה כמה דברים המיוחדים לארץ זו, כגון: מעמדו הרשמי של הרב הראשי לפי חוקי הארץ, וביחוד, "שמנקודת-מבטם של אחינו יושבי הארץ הזאת, לא יספיק להם רב מעוטר בעטרת "דוקטור"... אם לא יהיה בקי גם בתלמוד ופוסקים, יען כי בלעדי זאת "החכמים התלמודיים", אשר לא מעטים הם אפילו בערי בולגריה הקטנות, יש בהן תלמידי חכמים בקיאים בכל חלקי השולחן-ערוך, והם יצחקו וילעגו אם לא יעלה עליהם בתורתו וחכמתו, ולא יעלה בידו לקנות שם ולזכות ליחס של כבוד בתוך בני עדתו, מה שנחוץ כל כך למטרת חפצנו" [1].

נוכח התעמולה האנטישמית המתגברת, כינס יושב ראש הקהילה בסופיה חיים שבתי תאג'ר, ישיבה של "נכבדים" ולפי הצעתו של אברהם דויג'ון לוי הוחלט, לשגר את העורך-דין הצעיר ד"ר ישועה כלב (מראשי הציונים) לערים קוסטנדיל, לום, פלבנה ודופניצה, והוא נתבקש למסור דו"ח על מצב היהודים שם. על סמך הדו"ח יוגש תזכיר למועצת השרים. אמנם, תזכיר כזה הוגש ובו נדרשה הממשלה לנקוט באמצעים נמרצים נגד התנועות האנטישמיות. בתזכיר צוין: "שאם אינכם רוצים ביהודים, תנו לנו ארכה של שנה אחת, על מנת שנצא מן הארץ הזאת". בעל-הזכרונות מוסיף, שראש-הממשלה ד"ר ראדוסלאבוב נעלב מאד בגלל הסגנון החריף של התזכיר וחשב בתחלה לנזוף בקהילת סופיה, אבל הוא חזר מדעתו זו, בהשפעת השר טודור איבאנטשיב, שהוא הוא שיעץ ליהודים לפנות בתזכיר. בסופו של דבר שלחה מועצת השרים חוזר טלגראפי לקציני המחוזות והטילה עליהם את האחריות החמורה ביותר לשמירת הסדר במחוזותיהם. חזקיה דוידוב סיים את זכרונותיו במלים אלו: "תקריות אלה הניעו אותנו שוב לבצע את ההחלטה למנות רב ראשי, שישב על כס הרבנות הראשית שהיה פנוי באותו זמן". ובשנת 1900 נבחר הד"ר מ. אהרנפרייז כרב ראשי ליהודי בולגריה.

התקנון לנישואין

בסוף שנת 1900 הכינה הועדה, שנבחרה בזמנה ע"י ועידת הקהילות, הצעת-תקנון בדבר סדרי הנישואין ואחרי תיקונים מסוימים שנדרשו ע"י קהילות שונות, נשלחה ההצעה למשרד הדתות לאישורו. באותו זמן פרצה התנגשות עם קהילת רוסצ'וק, שגם היא הציעה כמה תיקונים, ומשלא נתקבלו, מחתה בפני משרד-הדתות בכתב, ובמחאתה עירערה גם על זכותו של כל מרכז לקבוע סדרים עבור קהילות, מפני שלדעתה הקהילות הן באופן עקרוני בעלות זכות להנהלה עצמית (אוטונומיה)...

בטאונה של ההסתדרות הציונית הגיב על כך בהתנגדותו העקרונית לתפיסה זו, והדגיש בכל לשון של הדגשה, את הצורך בקיומה של רשות יהודית מרכזית המוסמכת להסדיר את ענייניהם הכלליים של היהודים בבולגריה, על דעתה, אף שישנן אילו קהילות שיש להן דעות אחרות בשאלות הכלליות הנוגעות לכל הציבור היהודי.

לפי הרשום בזכרונותיו של חזקיה דוידוב (בעמוד 3) התקיימה ב-1900 ועידת הקהילות, והיא קיבלה את התקנון להנהלת הרבנות הראשית, ובשנת 1901 נתקבל על-פי הסכם בכתב בין הקהילות, גם תקנון בעניני הנישואין, אף-על-פי שלקהילות שונות, כגון סופיה, פליבן, נובה-זאגורה ואחרות, היו בזמנים שונים תקנות משלהם בהנהלת ענייניהם הפנימיים, בהסכמים שנתקבלו על ידם ושאושרו גם על ידי הרבנות הראשית.

ענין "קונגרס הקהילות"

מצב קשה — ואפשר לומר גם פרוע — נוצר בקהילות הגדולות בסופיה, בפיליפופולי ובפאזארדז'יק לרגל ההתנגשויות בין ועדי בתי-הספר הציוניים וועדי הקהילות האנטיציוניים. גם בקהילות אחרות רבו הסכסוכים מסיבות שמקורן בעניינים עקרוניים, ציבוריים ואישיים. כשהם משמשים בערבוביה, ומשום כך רבה היתה גם ההפקרות.

הקונסיסטוריון יצא בדימוס ולא נעשה דבר לחידושו. מוסדות וחוגים שונים פנו בדרישותיהם ישר אל משרד הדתות ובמקרים רבים השיגו גם את מבוקשם בהשפעות אישיות וכדומה. מצב זה לא היה בו כדי להגדיל את הסדר והמשמעת בתוך היהדות הבולגרית וגם לא להוסיף כבוד לרב הראשי, לקהילות וליהדות בולגריה בכלל. לכן הועלתה הדרישה לכינוס ועידה של נציגי הקהילות, כדי להשיב את הסדר ואת המשמעת על כנם, ע"י החלטות מוסמכות ותיקונים מתאימים.

המצב היה קשה במיוחד גם בגלל זה, שהממשלה לא אישרה את התקנון של ועידת הקהילות מ-1900 ולכן לא היה לה תוקף מחייב. קהילת רוסצ'וק התנגדה באופן עקרוני, לכינוס ועידה, כי ברצונה היה לשמור על "האוטונומיה" בענייניה הפנימיים והיא לא רצתה להרשות התערבות של מוסד אחר בענייניה. בשאר הקהילות היו הדעות מחולקות בשאלת הכינוס, ולכן לא זז הדבר ממקומו.

ב-1904 הכיר משרד הדתות בפעם הראשונה בזכותם של היהודים נתינים זרים, לבחור ולהיבחר לועדי בתי הכנסת (קומיטי-סינאגוגאל) וכן הורה לשלטונות במקום לתת יד לקהילות היהודיות בגביית מיסיהן מאת חבריהן, ויהי גם בדרך הכפייה, כמו גביית מיסי הממשלה. אבל אין במקורות שברשותנו שום סימן והוכחה, שהוראה זו הוצאה לפועל, ונהפוך הוא — ישנן הוכחות שגם אח"כ התרוצצו העסקנים

היהודים בשאלת הזאת, ורק לאחר זמן נתפרסמה תקנה ממשלתית רשמית בדבר גביית מס מיוחד מאת חברי הקהילות היהודיות, לכיסוי הגרעון שבתקציב בתי־הספר היהודיים, אלא שהעסקנים היהודים דחו אותה בחשש שהיא, התקנה, פותחת פתח לממשלה להתערבות בענייניהם הפנימיים של בתי־הספר היהודים [3].

לא נשתנה המצב הפרוע שהשתרר בקהילות רבות ותשובות, כגון: סופיה, פיליפופולי, פאזארדז'יק ועוד — עקב המאבק הקשה שבין הציונים מזה והאנטיציונים וה"אליאנס" מזה, בין ועדי בתי־הספר מזה וועדי בתי־הכנסת מזה. התערבותו הבלתי־מוצלחת של הרב הראשי, ד"ר מ. אהרנפרייז, רק הגבירה את המבוכה ועוררה מחדש את הדרישה לכינוס "ועידת הקהילות" לשם תיקון המצב. גם "עלילות־הדם" שרבו והלכו עוררו דאגה רבה בקרב האוכלוסיה היהודית וחיזקו את הדרישה לכינוס ועידה של נציגי הקהילות.

הנסיון הראה לציונים שאי־אפשר להוציא לפועל את תכניתם על החינוך הלאומי בבתי־הספר ועל השלטת הרוח הלאומית בקהילות, אלא בהקמת משטר חדש, דימוקראטי יותר ולאומי יותר, הן בקהילות עצמן והן במוסדותיה המרכזיים של יהדות בולגריה, כגון: הקונסיסטוריה והרבנות הראשית. לפי דעתם של הציונים, הרי הדבר הנחוץ ביותר הוא: תקנות חדשות ואחידות והכנסת אנשים חדשים ורוח חדשה באותם המוסדות. ולכן, ראו את החשיבות הרבה שיש בכינוס ועידת הקהילות, דרשו זאת ועמדו בכל תוקף על מילוי דרישתם זו.

הרב הראשי, ד"ר אהרנפרייז, נעתר סוף־סוף לדרישה של דעת הקהל והזמין את הקהילות לשלוח את נציגיהן לועידה, שנקבעה לימים 26—28 בדצמבר 1904. הוא גם קבע את "סדר יומה" של הועידה, שכלל כמעט את כל השאלות החשובות הנוגעות לעניינים הציבוריים, כגון: הגנה בפני עלילות־הדם, אירגון היהדות הבולגרית על ידי שינויים בתקנונים של הרבנות הראשית והקונסיסטוריון, קבלת תקנון אחיד לכל הקהילות, תקנות לסידורי נישואין וגירושין, תכנית לימודים לשפה העברית, הקמת מוסד פיקוח מרכזי לבתי־הספר היהודיים ותקנון להנהלתם, הצעה בדבר הוראת הדת לתלמידים היהודים בבתי־הספר התיכוניים של הממשלה, הצעה על הקמת סמינר פדגוגי, ולבסוף — שאלות חינוך העם והקמת מפעלי "גמילות חסדים".

הצעת־התקנון של הרב הראשי

הרב הראשי הגיש לועדי הקהילות הצעת־תקנון. פירוט הדברים שבהצעתו הפיץ אור על הבעיות שהיהדות בבולגריה התלבטה אז בהן ועל השאלות שהיו שנויות במחלוקת, וכן את השקפותיו של הרב הראשי עצמו והדרכים שבהן הוא ניסה לפתור את הבעיות.

אחד הדברים החשובים שבהצעת התקנון של הרב הראשי הוא עניין מיזוגן של ועדי בתי־הכנסת וועדי בתי־הספר למוסד אחד ויחיד — שייקרא "מועצת הקהילה" (קונסיליו־קומונאל), שתבחר ע"י חברי הקהילה ותתחלק לפי החלטת חבריה היא לשתי מחלקות נפרדות "המחלקה לבתי הכנסת", המטפלת גם בכל ענייני השירותים הדתיים, ו"המחלקה לבתי־הספר". כל מחלקה דנה רק בשאלות שבסמכותה ומגישה את הצעותיה למליאת המועצה (שבה יושבים נציגי שתי המחלקות גם יחד) וזו המחליטה והמכריעה. הכוונה היתה: לכונן בכל קהילה הנהלה "מעור אחד" ולמנוע על־ידי כך את ההתנגשות בלתי פוסקת בין שני הועדים, שנבחרו לחוד לפי שיטות בחירה שונות, זרם אחד שולט על ועד אחד ומשנהו על הועד האחר.

לפי ההצעה החדשה התפטרותה של מועצת הקהילה או של אחד מחבריה מוגשת קודם־כל לרבנות הראשית, והיא המחליטה אם להעבירה אל משרד הדתות לאישורה או לביטולה.

שאלת ההתאמה בין שני הועדים והקמת משטר של שיתוף־פעולה ביניהם נעשתה לבעייה של חשיבות רבה ופתרונות שונים הוצעו ביחס לכך. דאגתם של הציונים היתה כיצד לחזק את קיומם ואי־תלותם של ועדי בתי־הספר ואיך להבטיח מקורות הכנסה להחזקת בתי־ספר מיוחדים לועד זה. אך בשלב מאוחר יותר התגבשה הדעה, שיש להושיב את שני הועדים במועצת הקהילה בזכויות שוות לשניהם, עם שכל אחד מהם נבחר ופועל באופן עצמאי בשטח סמכותו המיוחדת, אלא שבענייני התקציב הכללי של הקהילה ושאר השאלות הכלליות, שאינן שייכות במיוחד לשטח הפעולה של אחד משני הועדים האלה, הם מתכנסים בתור "מועצת הקהילה", דנים ומחליטים על העניינים האלה בצוותא ופועלים לפי ההחלטות שנתקבלו במועצת הקהילה ברוב דעות.

המשך ההצעה: במקרה של סכסוך בין מועצת הקהילה והרב המקומי, או עובד אחר של הרשות הדתית המקומית, או בין חברי המועצה, בינם לבין עצמם, או בין מחלקה למחלקה או לקונסיסטוריון (בשאלות מינהליות) והכרעות החלטות של ערעור של חבר בודד מחברי הקהילה על איזו החלטה מהחלטות המועצה — נמסרות כל השאלות לרבנות הראשית לשם העברתן לדיון והכרעה בבית־דין הגדול (במקרים של שאלות דתיות) או לקונסיסטוריון (בשאלות מינהליות) והכרעות והחלטות של המוסדות העליונים האלו הן סופיות ומחייבות את כל הצדדים הנגעים בדבר.

המוסד המרכזי הראשי ליהדות בולגריה הוא: הרבנות הראשית, ובה שתי מחלקות: 1) הקונסיסטוריון המרכזי, ו־2) בית הדין הגדול. הרב הראשי עומד בראש שתי המחלקות גם יחד.

הרב הראשי מייצג את כל הקהילות ואת כל האוכלוסיה היהודית בפני הממשלה ומוסדותיה המרכזיים. הוא גם המפקח על מוסדות הדת ולו (יחד עם בית־הדין הגדול הנבחר) הכוח המשמעתי לגבי כל משרדי הדת שבשירותי הקהילות. הוא גם המפקח על החינוך הדתי בבתי־הספר והוא (יחד עם הקונסיסטוריון) המניע להנהלתן הסדירה של הקהילות, לעריכת בחירות בזמנן, למינוי "ועדות זמניות" (במקום "ועדים" שהתפטרו או פוטרו) ומכריע (יחד עם הקונסיסטוריון, או עם "בית הדין הגדול" — הכל לפי הענין) בכל הסכסוכים שבין מוסדות ואנשים שונים בכל קהילה וקהילה.

הרב הראשי יבחר ע"י ועידה של נציגי הקהילות וברוב של 3/4 של הצירים, לתקופה של שלוש שנים. אם בסוף

התקופה הזאת לא יבוטל החוזה שבין הרב הראשי והקונסיס־טיריון, על ידי אחד הצדדים, רואים את הרב הראשי כאלו נבחר לכל ימי חייו ואי־אפשר להדיחו, אלא ברוב של 3/4 ממספר כל הקהילות. הקונסיסטוריון הוא המוסד העליון המפקח והמייצג — יחד עם הרב הראשי — את הקהילות ואת היהדות בכלל בפני הממשלה ומוסדותיה המרכזיים. היא מורכבת ע״י הרב הראשי ויושבי־הראש (כל זמן שהם משמשים בתפקידם זה) של הקהילות הבאות: 1) סופיה, 2) רוסצ׳וק, 3) פיליפופולי, 4) וארנה, 5) וידין, 6) בורגאז ו־7) פאזארדז׳יק.

הקונסיסטוריון מתכנס פעם בשנה למושב מן המנין, שבו הוא מאשר את התקציב השנתי ומחליט בכל שאלות השעה הכלליות.

״קונגרס הקהילות״ מתכנס פעם בחמש שנים למושב מן המניין, וגם בכל פעם כשתבוא דרישה לכך מטעם 2/3 של הקהילות הקיימות בבולגריה, הוא מתכנס למושב מיוחד שלא מן המניין. כל המייצג בקונגרס הקהילות קהילה מסויימת דינו כ״יחיד״ של אותה קהילה. הוא נבחר ע״י ועד הקהילה ברוב של 3/4 מכל חבריו, אבל, מחובתו של הועד להתחשב בהחלטת הרוב הרגיל שבאסיפת הבוחרים, ״במידה שדבר זה אינו בניגוד לענייניה החיוניים של הקהילה״.

התקנון מקבל תוקף מחייב מיד עם קבלתו ע״י הועידה של הקהילות ומסירתו לידיעתו ולאישורו של משרד הדתות.

עד כאן תמצית הצעת התקנון של הרב הראשי.

השוואה כל שהיא בין הצעת תקנון זו ולבין הצעת־חוק שנתקבלה בועידה הציונית ה־VII בעניין אירגון מוסדות היהדות, מספיקה בכדי להעמידנו על הגישה השונה לבעיות ולדרכים השונות לפתרון בשטח ההצעות האלה. בעוד שהציונים רצו לפתור את בעיית היחסים שבין ועדי בתי־הכנסת וועדי בתי־הספר בכל קהילה באמצעים המבטיחים את קיומו העצמאי של ועד בית־הספר ואי־תלותו בועד בתי־הכנסת, ראה הרב הראשי את הפתרון רק במיזוגם המלא של שני הועדים למוסד אחד ויחידי והיא — מועצת הקהילה.

באשר לתפקיד הפיקוח העליון על הקהילות וייצוגן בפני מוסדות הממשלה המרכזיים, קובעת הצעת החוק של הציונים שהוא בידי הקונסיסטוריון, תוך הדגשה מפורשת, שהרב הראשי מקיים את הפיקוח רק על מוסדות הדת בלבד.

לעומת זאת, בהצעתו של הרב הראשי ד״ר אהרנפרייז, הוא תופס עמדה מרכזית ומכרעת גם בעניינים אלו: הוא הנציג העליון של היהדות הבולגרית בפני השלטונות וכמעט שאין חילוקי־דעות העשויים להתעורר בחיה הפנימיים של כל קהילה, שהרב הראשי לא יהיה בהם הפוסק האחרון. אמנם, להלכה ניתן כוח זה לרב ראשי יחד עם הקונסיסטוריון, אבל לפי ההצעה, מורכב הקונסיסטוריון הנציגיהם של ועדי הקהילות, שרובם ככולם בערי־השדה ומתכנסים למושב רק פעם בשנה, ואילו בכל ימות השנה נשאר למעשה הרב הראשי כמעט דן יחידי בכל עניין שחלו בו חילוקי־דעות, בין שהוא דבר שבין קהילה לקהילה, או בין מוסדות ויחידים, בתוך קהלה אחת איזו שלא תהיה.

למען האמת, יש לציין שגם הצעתו של ד״ר כלב היתה לקויה. לא נמצא בה זכר כל שהוא ל״ועידת הקהילות״ אשר הצעת הרב הראשי מכירה בה כ״מוסד העליון״, ואפילו מוסרת לו תפקידים חשובים. חסרון זה מעורר תמהון לאחר שעניין ועידת הקהילות עמד תמיד במרכז דרישותיהם של הציונים.

חילוקי־דעות על סדר הבחירות

מיד לאחר פירסום החוזר של הרב הראשי על כינוס הקונגרס של הקהילות, התגלו חילוקי דעות רציניים בנוגע לסדר קביעתם של נציגיהן של הקהילות בקונגרס זה. ועד הקהילה בפיליפופולי בראשותו של ד״ר מרקו רומאנו, הביע את דעתם הכללית של הציונים, שהנציגים יבחרו בבחירות ישירות ע״י חברי הקהילה, ואילו האנטיציונים עמדו על כך, שועד הקהילה בכל קהילה וקהילה ימנה את ציריו.

פרנסי הקהילה שברושצ׳וק (רוסא) הלכו גם הפעם בדרך המקובלת עליהם מאז ומתמיד והחליטו, — לא להשתתף בכל כינוס שהוא, משום שלא הכירו בזכותה של רשות מרכזית איזו שהיא, לצמצם את השלטון העצמי הפנימי של קהילתם. הם עוררו בכך את חמתם של הציונים שבאותה קהילה ואלו החליטו לקיים בחירות על אפם ועל חמתם של הפרנסים וגם קיימו את ההחלטה הזאת, מתוך נימוק שאי־אפשר להם, ליהודי רושצ׳וק, להיבדל משאר יהודי בולגריה בעניינים החשובים, שעמדו על סדר יומו של כינוס הקהילות.

מתוך נימוק שאין בתקנון מ־1900 שום דבר על אופן קביעת הצירים לכינוס, הורה הרב הראשי שכל קהילה רשאית לנהוג בעניין זה כראות עיניה: רוצה — עורכת בחירות, רוצה — ממנה את ציריה ע״י ועד הקהילה. לאחר זמן התברר שרוב הקהילות בחרו בדרך הראשונה, כלומר — ערכו בחירות. כן הוברר שרוב הצירים הם ציונים וביניהם מנהיגיה הידועים, שאחדים מהם נבחרו לאו דוקא בעיר מושבם, כגון ד״ר ישוע כלב וקארל הרבסט, שניהם היו תושבי סופיה ולא יכלו להבחר בעיר מושבם משום שועד־הקהילה בסופיה עמד על מינוי הצירים על ידו, כמובן, מבין האנטיציונים שהועד עצמו נמנה עמהם.

משהתברר, שרוב הצירים הם מתומכי הציונים, התחילו האנטיציונים ובראשם חברי ועד־הקהילה שבסופיה, לגלות סימני היסוס ואי־רצון לגבי הכינוס. הם דרשו לבטל את בחירתם של הצירים שנבחרו שלא בקהילתם. כוונתם היתה לפסול את בחירת הד״ר ישוע כלב וקארל הרבסט, שנבחרו בפלובדיב. הרב הראשי נעתר לדרישתם והצהיר שלא יכנס את הכינוס, כל עוד הציונים לא יסכימו לביטול בחירת הצירים. חילופי הדעות שהתנהלו בנדון גרמו שהכינוס לא התכנס בתאריך הקבוע. הציונים, בחששם שדרישותיהם של האנטי־ציונים הנתמכות גם ע״י הרב הראשי ד״ר אהרנפרייז אינן אלא טכסיס שמטרתו לבטל את הכינוס עצמו, קיבלו את הדרישה והגישו לרב הראשי מכתבי התפטרות מאת הד״ר ישוע כלב וקארל הרבסט [4].

סוף־סוף התכנס הקונגרס ב־6 ליאנואר 1905, בנוכחותם של 28 צירים, נציגי 18 קהילות (6—5 צירים נעדרו, כי לא יכלו להגיע לסופיה בגלל מזג־אויר רע). הרב הראשי נשא את נאום־הפתיחה וקרא את הדו״ח של הרבנות הראשית על פעולותיה מ־1900 ואילך.

הרב הראשי ציין בפתח דבריו, שבשעה שהוא יחד עם הקונסיסטוריון נטלו ב־1900 לידיהם (לאחר כינוס הקהילות הראשון) את הנהלת ענייני יהדות בולגריה, עמדו לנגד עיניהם שלוש מטרות: 1) הגנת היהדות בפני תנועות עוינות לה, 2) אירגון מוסדות היהדות על יסודות חדשים, ו־3) קידום מפעל בתי־הספר ברוח החינוך הלאומי. במשך הזמן התרגלו הקהילות לשלם באופן סדיר את תמיכתם הכספית לרבנות הראשית, ועל ידי כך הובטח קיומה התקין. גם בתי־הדין הרבניים התבססו ואילו הקונסיסטוריון עצמו לא עלה בידו לפעול כראוי, כי שנים מתוך ארבעת חבריו, שנבחרו בשנת 1900, התפטרו עוד ב־1902 וגם הבחירות שנערכו באותה שנה לא שינו את המצב, כי כל ארבעת הנבחרים לא קיבלו על עצמם את בחירתם. גם ההחלטה להקים ועדה קונסיסטור־יונית זמנית לא בוצעה, כי גם המועמדים לה לא הסכימו לקבל את מינויהם. נשארו בתפקידיהם רק חמשת החברים מערי השדה. בתנאים אלה — הסביר הרב הראשי — "חתרתי בעצמי לקראת שלוש המטרות שהזכרתי לעיל". נלחמתי במרץ ובאופן שיטתי באנטישמיות, והודות לכך לא התפתחה תנועה זו עד כדי סכנה ממשית ליהודי בולגריה, אבל — ציין הרב — למרות כל זה היו מזמן לזמן גם התפרצויות שבמקרים מסויימים הגיעו עד לממדים מסוכנים. ב־1901 היתה בימי הפסח עלילת־דם ביאמבול וכמעט באותו הזמן אירעו גם הפגנות אנטישמיות בפני הרבנות הראשית בסופיה, לרגלי התנצרותה של צעירה יהודית. באותו חודש קרו גם התנפלויות על היהודים בפליבן וגם בקיוסטנדיל, ששם נהרג יהודי אחד, חולל בית־הכנסת וניזוקו כמה בתים של יהודים. גם ב־1903 היו בסופיה ובפיליפופולי מקרים שילדים נוצרים נעלמו ובעקבות המקרים האלה העלילו עלילות־דם על היהודים במקומות האלה. באפריל 1903 קרה מקרה דומה גם בפליבן והמשטרה הקיפה את בית־הכנסת ועשתה בו חיפושים. הרבנות הראשית פנתה למשרד־הפנים בעניין זה, והוא הוציא חוזר לשלטונות המקו־מיים שבו דרש לא להרשות שום תנועות נגד היהודים במקרה של עלילת־דם. ב־1904 קרו שוב פרעות בעיר לום ורק אמצעי הזהירות הנמרצים מצד השלטונות, מנעו אסון גדול יותר. בקשר למאורעות שקרו בלום, פרצו תנועות איבה נגד היהודים גם בפרדינגד, וידין, ווארנה ובירקוביצה, בכל המקו־מות האלו השלטונות עמדו בפרץ וההתפרצויות הללו נבלמו בעוד מועד.

בזמן האחרון התפתחה תעמולה אנטישמית חזקה ע"י הפצת חוברות שונות, שהתרכזה בעיר פליבן וממנה נשלחו חיצי הרעל לסביבה כולה. מלחמתנו בתנועה זו התבטאה בפניות לממשלה בכל מקרה ומקרה.

אחרי הפרעות בלום, פתחה הרבנות הראשית במגבית לטובת נפגעי הפרעות ולצרכי מימון המשפט נגד הפורעים והצליחה לאסוף כ־7000 ליבה. במשפט נגד הפורעים בלום היו 83 נאשמים והופיעו כ־200 עדים. קהילת פיליפופולי פנתה אז במכתב לרב הראשי, ובו דרשה שייצוג העניין היהודים אותו משפט יימסר מטעמי כבוד עצמי, לא רק לעורכי־דין בולגריים בלבד. לא ידוע אם נענתה דרישה צודקת זו.

לא עלה בידי הרבנות הראשית לקבל אישור התקנון ע"י

הממשלה, אף־על־פי שהתקיים בדצמבר 1901 ראיון קולקטיבי של כל חברי הקונסיסטוריון עם ראש הממשלה. גרם לכך במידה מסויימת המצב הפוליטי במדינה, כאשר ממשלות התחלפו במשך שנה אחת חמש פעמים, וכל הזמן היה קיים משבר פוליטי. כאשר נשתנה המצב לטובה, ברור היה, שלא כדאי עוד לעמוד על אישור התקנון, כי בינתיים התעוררו בציבור היהודי בעיות חדשות, ונתגלה הצורך לעיבוד התקנון מחדש ובאופן יסודי לפני הגשתו לאישור הממשלה. בראשית 1901 התחילה הרבנות הראשית להוציא לאור שבועון בשם "איל איקו ז'ודאיקו" (ההד היהודי). בשנתיים הראשונות להופעתו כלל השבועון מדור ספרותי ומסוף 1902 נתווסף לו גם חלק בעברית, ומ־1903 הוא הופיע רק פעמיים לחודש כעלון רשמי של הרבנות הראשית.

ב־1901 נכנס לתקפו התקנון על נישואי היהודים.

בשנת 1904, לרגל ההכנות לבחירת ועדי בתי־הכנסת החד־שים, הכיר משרד־הדתות גם בזכותם של היהודים הנתינים הזרים להשתתף בהן. המשרד גם הסכים, שהבחירות לועדי בתי־הכנסת יתקיימו פעם בכל שלוש השנים.

באשר לבתי־הספר, לא הצליחה הרבנות הראשית להשיג את מבוקשה, כי, בהיעדר כל תקנות, לא היה לה בסיס חוקי להכתיב שיפורים וכל מאמציה לביצועם מתוך הבנה הדדית ורצון טוב, לא נשאו פרי. כן לא הצליחה הרבנות לגייס את האמצעים הדרושים להקמת סמינריון פדגוגי.

הרב הראשי קיים מאז 1902 שיעורי קיץ למורים שנמשכו 5 שבועות, בימי הפגרא. בשיעורים השתתפו 25 מורים והתו־צאות היו משביעות־רצון בהחלט. כן כינסה הרבנות הראשית ועידת מורים, בקיץ 1902, לשם בירורן של שאלות שונות בקשר לתכנית הלימודים היהודים ולשם הקמת "אירגון המורים". בועידה השתתפו 39 מורים. הויכוחים היו בעלי־ערך ותועלתם היתה רבה.

על יסוד החלטות ועידה זו הכינה הרבנות הראשית תכנית מפורטת ללימודים העבריים בבתי־הספר.

מיד לאחר דברי הדו"ח של הרב הראשי דרש הרוב הציוני בחירות לנשיאות הכינוס והצעתו נתקבלה, למרות שהרב הראשי ותומכיו התנגדו לכך. (בהצבעות הקודמות הוברר ש־17 מהצירים שייכים למחנה הציוני, 10 — למחנה האנטיציוני, וציוני אחד תמך גם הוא בד"ר אהרנפרייז). לאחר הפסקה, שלפני הבחירות לנשיאות, הודיע הרב הראשי שבאי־הכח של קהילות סופיה, יאמבול, וידין, שומין ופליבן ואחד מנציגי קהילת סאמאקוב עזבו את הכינוס, ומכיון שמספר יתר הקהילות המיוצגות בו אינו מגיע ל־2/3 ממספרם הכללי של הקהילות — לפי קביעת התקנון מ־1900 — אין בסיס חוקי להמשכת הכינוס, ומשום כך הכריז הרב הראשי שהכינוס נסתיים. הרוב שבכינוס התנגד ל"פירוש" זה של התקנון, וטען, שאם הכינוס נפתח ב"קוורום" הדרוש, אין עזיבתו על־ידי כמה צירים באמצע הדיונים יכולה לבטל את חוקיותו. לכן, החליט הרוב להמשיך בדיונים ובחר בנשיאות בהרכב: יושב־ראש — ד"ר מרקו רומאנו, וסגניו: רינטל מרושצ'וק וד"ר אשרוף מפאזארדז'יק, הנשיאות שיגרה משלחת

אל הרב הראשי והזמינה אותו להופיע ולמסור דו״ח נוסף על פעולות הרבנות הראשית, אבל הוא לא נענה להזמנה, בעמדו על דעתו שישיבות הכינוס אינן חוקיות. בכל זאת, הציע בתורת־פשרה העשויה להחזיר את המיעוט לכינוס ולאפשר את המשכו ״החוקי״: א) לבחור כיושב־ראש את מר עזרא תאג׳ר, יושב־ראש ועד הקהילה בסופיה, ב) ש״הרוב״ יתחייב לא לנגוע בשאלת היחסים עם ה״אליאנס״ ויסדיר את ענין הקהילה האשכנזית שבסופיה. לפי מקורות ציוניים, הוגשו דרישות אלו, למעשה, ע״י המיעוט האנטיציוני עוד בשעת המשא־ומתן ״מאחורי הפרגוד״ על הרכב הנשיאות, וזו היתה הסיבה האמתית של עזיבת הכינוס, ואילו הטעמים הפורמליים של המיעוט ניתנו רק כחיפוי למגמה האמיתית.

על כוונתו של המיעוט אפשר לעמוד גם לפי הצהרה שמסר, ובה נאמר בין היתר: הכינוס מורכב מנציגי כל הקהילות שהתכנסו כדי לבוא לידי הסכם בדרכי שלום על השאלות השונות, אולם הרוב שבו בא בכוונה תחילה להוציא לפועל את הוראות שולחיהם, ללא התחשבות בענייני הקהילות ומגמותיהן המפורשות של ועדי הקהילות. המגמה המפלגתית נראית לעין גם בסירובו של הרוב, לבחור כיושב־ראש הכינוס את היושב־ראש של קהילת סופיה, שהיא הקהילה הגדולה ביותר במדינה ושבתוכה מתכנס הכינוס. עובדה זו עומדת בניגוד מוחלט ל״סדר־יומו״, כפי שהכריז עליו הרב הראשי, ואין המיעוט מסכים לדון בשאלות שאינן מופיעות ״בסדר־יום״ זה, כגון היחסים עם ה״אליאנס״, שהרוב עומד בדרישתו לדון עליו.

נציג המיעוט המשיך ואמר: ״מכיון שאי־אפשר היה להגיע לידי הסכם בין הרוב והמיעוט ומכיוון שהכינוס ״כפגישה של רצון טוב״, אינו יכול לפעול ללא הסכם כזה, ורוב היהדות הבולגרית מיוצגת דוקא על ידינו ולא ע״י הציונים... ומכיוון שבכינוס השתתפו הנציגים של 17 קהילות, שמספרן אינו עולה עד 2/3 של מספרן של הקהילות שהוא 33... הרי פורש המיעוט מן הכינוס, וכו׳״ [5].

ועד הקהילה בסופיה חזר על טענות המיעוט על ״אי חוקיותה״ של הועידה ומתוך המכתב הנ״ל אנו לומדים כמה פרטים מעניינים נוספים על אותם חילוקי הדעות. ב״אסיפה הפרטית״ של הרוב נשארו נציגיהן של הקהילות הבאות: פיליפופולי, צ׳ירפאן, סטאנימאקה, פרדינגד, נובה־זאגורה, רושצ׳וק, אשכנזים (שלגביהם מוסיף המכתב ״שלא שילמו שום תמיכה לרבנות הראשית מזה 4 שנים, ואינם מקיים כל קשר איתה), קיוסטנדיל, דופניצה ואשכנזים מסופיה (שלפי המכתב לא היתה קהילה, אלא בית־כנסת גרידא) ונציג אחד מפאזארדז׳יק. מתוך הטבלה שצורפה למכתב רואים שמספרן הכללי של המשפחות בקהילות אשר נציגיהן פרשו מן הועידה, עולה ל־4020 והסכום הכללי שבקהילות תומכות ברבנות הראשית עולה ל־2900 ליבה, ואילו מספרן הכולל של המשפחות בקהילות ״אשר אינן מיוצגות בועידה״ (המדובר לאחר הפרישה — א.ר.) וארנה, בורגאז, סטארה־זאגורה, קארנובאט, פליבן, סווישטוב, פרובאדיה, בירקוביצה, סיליסטרה, קאזאנליק, ראזגראד, ניקופול, דובריטש, אייטוס ובראצה) הוא 5528 מתוך המספר הכללי של משפחות היהודים בבולגריה (העולה ל־18000), ולפי זה עולה מספר המשפחות שבקהילות אשר נציגיהן נשארו בכינוס רק ל־1472, והסכום הכללי של תמיכותיהם ברבנות הראשית מגיע רק ל־1880 ליבות, נראה, איפוא, שבטענות נגד הרוב התחשבו לא רק באלה שפרשו ממנו במפורש, כי אם גם בקהילות שלא שלחו צירים לכינוס בכלל (כגון: מחוסר אמצעים לשאת בהוצאות וכו׳).

״איל איקו ז׳ודאאיקו״ פירסם אחרי הכינוס, מכתבים ומברקים המביעים אימון ברב הראשי וגם אחדות מהקהילות ביטלו לאחר מעשה את יפוי־הכוח לנציגיהן בכינוס.

הרוב טען שאין בתקנון מ־1900 שום תקנה, המתנה את חוקיותו של הכינוס בהשתתפות נציגיהן של 2/3 ממספר הקהילות. מאידך גיסא, הצביע הרוב על העובדה, שהכינוס נפתח באורח רשמי ע״י הרב הראשי, שהוא הקריא בו הדו״ח, נשלח מברק בשם הכינוס למלך, נידונה בו שאלת הנשיאות ואופן בחירתה — דברים המעידים — לדעת הרוב — שהכינוס נפתח ופעל באופן חוקי. [6].

והנה פרט אופייני למצב הרוחות ששרר אז: מיד לאחר ״נעילת״ הכינוס ע״י הרב הראשי, הופיע נציג של ועד־הקהילה בסופיה בפני רוב הצירים, שהמשיכו בישיבותיו ודרש מהם לעזוב את אולם הישיבות, (הוא אולם בית־הספר היהודי, השייך לקהילה) בהדגישו שאין ועד־הקהילה מרשה להם להישאר באולם משום שאינם כבר צירי הכינוס שננעל ע״י הרב הראשי, אלא ״אסיפה פרטית״. יושב־הראש של הכינוס ענה לו בכעס שאין בדעתם של הצירים לצאת מן האולם אלא לאחר שהמשטרה תוציאם משם בכוח. למעשה, הועברו ישיבות האסיפה לאולם בית־הכנסת של הקהילה האשכנזית, כדי למנוע שערוריה.

הרוב שבקונגרס החליט לערוך ויכוח על פעולותיו של הרב הראשי שלא בפניו, ומובן, שהנואמים (קארל הרבסט וד״ר ישוע כלב) מתחו ביקורת חריפה על הרב הראשי ד״ר אהרנפרייז. ביקורת ממצה היתה של הד״ר מרקו רומאנו, שאת תמציתה כדאי למסור כאן.

בנידון המלחמה באנטישמיות — אמר ד״ר מ. רומאנו, עולה ״החובה״ על ״הזכות״ במאזן של ד״ר אהרנפרייז. בעניין הפרעות בלום — הוא לא עשה דבר, ובמקרה אחר, כשהיתה סכנה דומה גם בסופיה, יעץ הוא ליהודים להסתגר בבתיהם...

באשר להשלטת הרוח הלאומית בבתי הספר היהודיים, שלפי דבריו של ד״ר אהרנפרייז בעצמו, היא מטרה שבלעדיה אין לבתי־הספר זכות קיום, הוא הכין תכנית ללימוד השפה העברית בהם, אבל מה התועלת שבדבר, כשה״אליאנס״ השולטת בבתי־הספר האלה מתנגדת לתכנית זו, וד״ר אהרנפרייז לא רק שאינו מרהיב עוז בנפשו להילחם בה, אלא שהוא אפילו מתנגד לכל דברי ביקורת על ה״אליאנס״ בכינוס זה.

לפני שנתיים התקיימה, לפי יזמתו של ד״ר אהרנפרייז, ועידה של המורים בבתי־הספר היהודיים בבולגריה, וגם מורי ה״אליאנס״ הוזמנו לה, אבל אף אחד מהם לא הופיע...

כדי לפייס את האנטיציונים בפיליפופולי, דרש הרב הראשי מאת משרד־החינוך לפטר את המורה ז׳קוב כלב, בגלל עסקנותו הציונית. ובשאלת אירגון הקהילות לא התחשב הרב הראשי

במוסדותיהם החוקיים של הקהילות שנבחרו בהן, ובאופן זה הוא הכניס בהן שחיתות מוסרית. במקום ועד־הקהילה הציוני בפיליפופולי שהודח, מינה הרב הראשי "ועדה זמנית" שמסרה את בנייני בתי־הספר לאנשים פרטיים. במשך שלש מתוך ארבע שנות כהונתו ניהל ד"ר אהרנפרייז את ענייני היהדות הבולגרית ללא כל קונסיסטוריון, דבר העומד בניגוד לתקנון.

העניינים בבית־הדין הגדול אף הם גבלו בשערוריה. לפי הודאתו של הרב הראשי הקל בית־הדין בדינו של נתבע מסויים, בהתחשבו בהמלצה שקיבל לטובתו מאת אנשים בעלי־השפעה. במשפט אחר שוב נשלחו לצדדים העתקי פסק־הדין ובכל העתק ניתנו נימוקים שונים לפסק־הדין.

ד"ר מ. רומאנו הדגיש, בציינו כל זאת, שליהדות בולגריה אין בכלל כל תועלת מד"ר אהרנפרייז כרב הראשי.

אחרי הויכוחים קיבל הכינוס את ההחלטה: "הכינוס קובע, שד"ר אהרנפרייז לא יצא ידי חובתו כלפי יהדות בולגריה והוא רואה לעצמו חובה, להודיע על זאת למשרד־הדתות".

"הכינוס השני של קהילות בולגריה מביע את תרעומותיו על הרב הראשי, בעל תואר אקדמאי, על שהתעלם מ"העקרונות" שעליהם מושתת הציבור המודרני ופגע באופן מחפיר בעקרונות הדמוקראטיים, במאמציו לשלול מהציבור היהודי בבולגריה את זכויותיו היסודיות".

החלטות הכינוס בענייני בתי־הספר

הכינוס עבר לדון בענייני בתי־הספר. המרצה בנושא זה, קארל הרבסט, הציע שועדי בתי־הספר יהיו בלתי־תלויים מכל הבחינות, הן בקביעת תקציביהם והן בגבית המיסים הנועדים להם, וכו'. ההצעה נתקלה בהתנגדותו של ד"ר מ. רומאנו, שטען כי ועדי בית־הכנסת וועדי בתי־הספר הנם נציגי אוכלוסיה אחת ולכן אינם רשאים להתנכר אחד לשני. רצוי שחברי הקהילה ישלמו מס אחיד לכל צרכי הקהילה ושני הועדים, שמספר חבריה צריך להיות שוה, ישבו יחד כמועצת־הקהילה שתקבל את כל התקציב ותדון גם בשאלות כלליות, החורגות מסמכותו של כל אחד משני הועדים. ההצעה נתקבלה בתוספת הערה, כי לאחר שנקבע הסכום הכללי שהוקצב לכל אחד משני הועדים, יהיה כל אחד מהם רשאי להשתמש בתקציבו לפי ראות עיניו, ללא כל התערבות מצד הועד השני.

לבסוף נתקבלו גם החלטות אלו:

(1) מטרת בתי־הספר היהודיים היא: לתת לתלמידיהם חינוך לאומי מובהק, החותר להחיאת השפה העברית תוך ביצוע תכניתו של משרד החינוך הממשלתי. (שמו הרשמי בבולגריה היה: "משרד להשכלת העם").

(2) "הקונסיסטוריון" קובע את בחינת המורים למקצועות היהודיים ודואג בכלל למהלכם הסדיר של הלימודים בבתי־הספר היהודים, מתוך מאמץ לשפר גם את מצבו החומרי של המורה העברי.

(3) את התכניות של בתי־הספר יש להתאים **לחוק המדינה בדבר** השכלת־העם ולהחלטות של ועידות המורים היהודים בבולגריה, והקונסיסטוריון חייב לכנסן לועידה פעם בשלוש שנים.

(4) בתי־הספר וסגל מוריהם יהיו תמיד בפיקוחם של ועדי בתי־הספר וכל השאלות הנוגעות לבתי־הספר — **פתרונן בסמכות** ועדים אלה.

(5) **כל מוסדות** "גמילות־חסדים" התומכים גם **בבתי־הספר היהודים**, כפופים גם הם להוראות ועדי בתי־הספר **ואין למוסדות שום** זכות להתערב בענייני תכנית הלימודים.

(6) התקציב לבתי־הספר וכן התקציבים של בתי־הכנסת נקבעים בדיון משותף של שני הועדים, אולם כל אחד משניהם יהיה עצמאי במה שנוגע לפרטי תקציבו.

(7) עם כניסת החוק בדבר גבית מיסי הקהילה **בדרכי כפייה** חוקית לתקפו, יש לבטל את תשלום שכר הלימוד בבתי־הספר היהודים, משום שהוא מנוגד לחוקי הארץ, ומזיק למפעל החינוך מכל הבחינות.

(8) בנייני בתי־הספר וכל רכוש שהכנסותיו **קודש לבתי־הספר** נשארים בבעלותו של ועד בתי־הספר.

(9) ועדי בתי־הספר חייבים למסור מדי שנה בשנה דו"ח לבוחריהם ולקונסיסטוריון.

(10) הכינוס קובע שאי־אפשר כרגע להקים בבולגריה סמינריון למורים ולפי כך הוחלט, שיש צורך חיוני **להקציב לצעירים** אשר לאחר השתלמותם בבתי־הספר פדגוגיים בחוץ־לארץ, יסכימו לשמש כמורים (בבולגריה, בתי־הספר היהודים) תמי־כות מיוחדות, אשר תאפשרנה להם לקבל הכשרה מיוחדת, הנחוצה לצרכי התאמתם לבתי־הספר.
יש לערוך שעורי **קיץ להשתלמותם** של המורים במקצועות היהודיים.

(11) על הקונסיסטוריון למנות מפקח מיוחד אשר יפקח על בתי־הספר היהודיים בבולגריה.

(12) על הקונסיסטוריון להקים קרן לשם תמיכה בצעירים בעלי השכלה תיכונית, אשר יקבלו הכשרתם בבית מדרש לרבנים [7].

ד"ר ישוע כלב, שהרצה בשם "הועדה למוסדות היהדות" העיר שהצעת הרב הראשי מפורטת מדי מלהביאה בפני הממשלה הבולגרית. יש לציין רק את הדברים החשובים ביותר, כגון: עניין הרב הראשי והרבנות הראשית, שעדיין לא ישבו רשמית וכל קיומם תלוי ברצונו של שר־הדתות בלבד; יש לפתור את בעיית גביית מיסי הקהילה בתוקף ממשלתי; יש לקבוע בצורה חוקית את הגדרת סמכותם של ועדי בתי־הכנסת וועדי בתי־הספר.

בויכוחים התעוררה גם השאלה בדבר קיומן של קהילות נפרדות לספרדים ולאשכנזים, שהתקיימו בסופיה וברושצ'וק. יש אשר טענו בצורך לכבד את המסורת בדבר קיום קהילות נפרדות לאשכנזים. כנגדם סבר ד"ר מרקו רומאנו שקיום קהילות נפרדות של ספרדים ואשכנזים מתנגד לרעיון האיחוד הלאומי של העם היהודי, ולכן יש לעקור את הרעה הזאת מן השורש ובמהירות האפשרית. אבל, רוב הכינוס נקט עמדה פושרת, הוא התיר קיום קהילות אשכנזיות נפרדות בסופיה וברושצ'וק, מתוך הדגשה שאין לראות זאת כעין תקדים בשום קהילה נוספת. בכל מקום צריך לקיים קהילה אחת, משותפת לספרדים ולאשכנזים. בסוף הכינוס נתקבלה הצעת חוק לפי הקווים היסודיים שהתווה ד"ר י. כלב בהצעתו.

הכינוס קיבל גם כמה שינויים בתקנון של הרבנות הראשית, החשובים בהם הם: 1) ציר לכינוס הקהילות אינו חייב להיות

דוקא תושב של הקהילה שבחרה בו, 2) הכינוס הוא חוקי אם השתתפו בו רוב הצירים הנבחרים.

לאחר הכינוס עוד נמשך הויכוח על חוקיותו בחריפות, ואף חדר אל העתונות הבולגרית הכללית. הרב הראשי פירסם מצדו הודעה באחד העתונים הבולגריים, בה גלל את הטענות על "אי־חוקיותו" של הכינוס, שכנהו "אסיפה פרטית, שהחלטותיה אין להם כל תוקף מחייב לגבי מוסדותיה הרשמיים של היהדות".

אכן, דעתו של הרב הראשי נתקבלה גם ע"י משרד־הדתות, שלמעשה נוח היה לו יותר שלא יקום אירגון יהודי חזק בכלל.

לא היו, איפוא, לכינוס השני של הקהילות שום תוצאות מעשיות פרט לגיבוש המחנה הציוני בשאלות הנוגעות לאירגון הקהילות [8].

היחסים עם ה"אליאנס"

המאבק בין הציונים וה"אליאנס" נמשך בכל שנת הלימודים 1905/1904. בפיליפופולי התקיימו — זה ליד זה — שני בתי־הספר היהודיים, מקבילים ומתחרים: בית־הספר של ה"אליאנס" מזה ובית־הספר של הקהילה (ציונים) מזה.

ביוני 1905 הגיע לפיליפופולי מפקח מטעם ה"אליאנס", מר בנדיקט ובפגישתו עם יושב־ראש הועד של בתי־הספר (שהיה גם יו"ר של ועד־הקהילה) ד"ר מרקו רומאנו, ניסה לבוא עמו לידי עמק השוה, אבל הנסיון לא הצליח וגרם רק לגילוי חילוקי הדעות העמוקים והבלתי ניתנים לפשרה, שבין שני הצדדים. ה' בנדיקט הצהיר שאין ה"אליאנס" מכירה בקיום לאומיות יהודית, ולדעתה לימוד ה ד י ב ו ר העברי — ביחוד בנוגע לבנות "הוא איבוד זמן בלבד", ויש לחתור לקראת מטרות יותר מעשיות.

המשא־ומתן נפסק. ה' בנדיקט כינס את החשובים שבין הורי התלמידים שבבית־הספר של ה"אליאנס", והאשמים שלא עמדו בהבטחתם לתמוך מכספם בבית־הספר. הוא הודיע שבדעת ה"אליאנס" לסגור את בית־ספרה ואם רצונם שה"אליאנס" לא תעשה זאת, עליהם להסדיר את השאלה עם ועד־הקהילה. ההורים נבוכו והחליטו לשלוח משלחת אל ועד־הקהילה ואמנם הצליחו ובאו אתו לידי פשרה. אלא שבנדיקט דחה את הפשרה, בהדגישו שאין ה"אליאנס" מוכנה לתמוך בבית־הספר שהנהלתו אינה בידיה היא.

אחרי הועידה הציונית ה־5, נמשכה הפעולה הציונית במסלול שנעשה למסורת בציונות הבולגרית, והוא: מאבק נגד ה"אל־יאנס" ונגד הרב הראשי.

באפריל 1905 התקיימה בפיליפופולי אסיפת־עם גדולה, כדי למחות נגד ה"אליאנס" על סירובה להשתתף בועידה שהועד־הפועל הציוני כינס בבריסל לדיון על היהדות ברוסיה וההגירה היהודית [9]. אסיפת־עם התקיימה גם בסופיה במאי 1906. ועד־הקהילה בפיליפופולי (ציונים) פנה אל שאר הקהילות במכתב, בו הזכיר את סיומה של תקופת שירותו של הרב הראשי ד"ר אהרנפרייז, לפי החוזה שבינו ולבין הקונסיסטוריון. ועד הקהילה בפיליפופולי הביע חשש כי ד"ר אהרנפרייז ינסה לקבל את הסכמת הקהילות להארכת תקופת שירותו ולכן הוא הזהיר שלא לחתום שום התחייבות לפני התיעצות משותפת בין הקהילות.

מכיון שהעניין הוא כללי, הפסיק ועד־הקהילה בפיליפופולי אף הפעם את תמיכתו הכספית ברבנות הראשית.

ביחסם לרב־הראשי הלכו הטריטוריאליסטים, בדרך כלל, שכם אחד עם הציונים נגד "הנכבדים" שעמו, והם עשו זאת יותר בשם הדמוקראטיה מאשר לשם הרעיון הלאומי.

המתיחות הרבה שהשתררה ביחס אל הרב הראשי עוררה מורת־רוח בחוגים ציוניים מתונים בעלי־השפעה, אם כי לא היו רבים בדעה זו [10].

ד"ר אהרנפרייז התאמץ להוכיח בעתונו "לה לוז" שגדולי הציונות היו נגד השתתפות הציונים בענייני הקהילות, ואילו הציונים הרבו במובאות דברי הרצל ונרדאו בשאלת "כיבוש הקהילות". הציונים הטיחו אשמה בד"ר אהרנפרייז על אשר ארגן את האנטיציונים לכוח מגובש, למרות היותם משוללים אידיאולוגיה ברורה וכל כושר למאבק עקרוני. לעומת זאת, האשים ד"ר אהרנפרייז את הציונים, שמתוך גישתם בענייני קהילות, הם הזניחו את העבודה הציונית "הממשית", כגון: הפעולה למען הקק"ל. בתשובה לטענותיו, הצביע הועד הציוני המרכזי על העובדה, שבתקופה של שנה וחצי (מראשית 1906 ועד מחציתה של 1907) נאספו בבולגריה 3185 פרנקים לטובת הקק"ל, דבר שהוא הישג בשים לב למספר היהודים בארץ זו. האשמות דומות הושמעו גם מצד הציונים "המתונים", שהתלוננו על האדישות אשר תקפה את ההמון ורפיון ידיהם של האגודות הציוניות ושל הועד הציוני המרכזי עצמו [11].

בתוך מערבולת הסכסוכים בין הציונים והאנטיציונים וד"ר אהרנפרייז מצד אחד ובין הציונים והטריטוריאליסטים מצד שני, נשמעו מזמן לזמן "התקפות" גם בחזית שלישית — היא חזית הסוציאליסטים היהודיים, שהיו מקיימים עוד את האגודה "ראבוטניק" בסופיה. הפילוג שנפל במחנה הסוציאליסטי הכללי בין הקיצוניים האדוקים בתורת מרכס (שהיו נקראים בבולגריה "טיסני סוציאליסטי" — הסוציאליסטים הצרים — לבין הסוציא־ליסטים "הרחבים"), חדר גם לשורות הסוציאליסטים היהו־דיים, שהתנגשו בינם לבין עצמם. הקיצונים האשימו את יריביהם (שהיו קוראים להם "אנרכו־ליברלים"), שהם מטי־חים אשמת אנטישמיות נגד המנהיגים הסוציאליסטים הידועים — גיאורגי קירקוב, פטרוב ואחרים — מתוך כוונה להחניף לחברי האגודה "ראבוטניק" ולמשוך אותם לצדם, ובכך הם מטפחים למעשה רגשות לאומניים בין חברי אגודתם ודוחים אותם לתוך זרועות הציונים. למעשה אנשי "ראבוטניק" שהיו רובם מכשילים ורק מקצתם פועלים — לא החמיצו כל הזדמנות להתנפל על הציונות ועל הציונים ולפרסם נגדם כרוזים לקראת "יום השקל".

בתי־הספר היהודיים

ב־1905 נתפרסמו נתונים סטטיסטיים על בתי־הספר היהו־דיים, בדו"ח של המפקח על בתי־הספר היהודיים שע"י משרד החינוך.

לפי הדו"ח היו קיימים אז בבולגריה 32 בתי־ספר יסודיים יהודיים, מהם: 5 — לבנים, 4 — לבנות ו־23 מעורבים, שהם 2.73% ממספרם הכללי של בתי־הספר היסודיים בממלכה.

התלמידים: בנים — 2694, בנות — 1659 ובסה"כ — 4,353 תלמידים ותלמידות. המספר הכללי של היהודים בבולגריה ה־32,573, 0.93% מן האוכלוסיה הכללית. והם עמדו בשורה שלישית בין הלאומים בארץ, במנין בתי־הספר.

במאמר ב"איל איקו ז'ודאאיקו", בטאונה של הרבנות הראשית מציינים, שהמספרים אינם מדויקים, מפני שהדו"ח התעלם ממספר התלמידים היהודים בבתי־הספר של הממשלה ובבתי־הספר לא־יהודיים אחרים.

מספר המורים בבתי־הספר היהודיים — 82, מורות — 45, ביחד 127 בהשוואה לשאר העמים: אצל הבולגרים מורה אחד לכל 45 תלמידים, התורכים מורה אחד לכל 40 תלמידים; ולאכים (רומנים) מורה אחד לכל 20 תלמידים; הארמנים מורה אחד לכל 25 תלמידים; והיהודים מורה לכל 34 תלמידים;

בסופיה פורסם דו"ח של ועד בתי־הספר היהודיים על פעולתו בתקופת אוקטובר 1906 — נובמבר 1908, ובו מספרים מאלפים על מצב בתי־הספר היהודיים בעיר הבירה:[12].

שנת הלימודים	בית־ספר לבנים	בית־ספר לבנות	בית־ספר יוג'בונאר	ס"ה תלמידים	ס"ה מורים	תקציב: ליבות
1906/1905	416	521	462	1,399	25	31,981
1907/1906	416	500	672	1,588	28	34,180
1908/1907	385	339	713	1,473	27	35,800

יש להעיר, כי יוג'בונאר בסופיה, היה ידוע כרובע יהודי טיפוסי. שם היו מתגוררים העניים, ובמקצת גם אנשי המעמד הבינוני, ואילו העשירים והאמידים עברו לגור בחלק העיר החדיש והיו שולחים את בניהם לבית־הספר העירוני. הירידה במספר התלמידים בבית־הספר העירוני, מעידה על מגמה בקרב היהודים האמידים, לשלוח את בניהם לבתי־ספר הבולגריים והזרים (מגמה שהתבלטה לאו דוקא לגבי יהודי סופיה בלבד אלא ביהדות בולגריה בכלל, ביחוד בערים הגדולות, שבהן גורמי ההתבוללות היו חזקים יותר).

יש לציין את העובדה לפי הדו"ח, שמתוך 1473 התלמידים בבתי־הספר היהודיים שבסופיה קיבלו 256 אוכל בתמחוי שע"י בית־הספר בשנת הלימודים 1908/1907, ו־557 קיבלו ספרי לימוד חינם. גם זה מוכיח שבתי־הספר היהודיים היו בעיקר בתי־ספר של העניים ושל המעמד הבינוני.

כאמור, היתה אחת המגמות היסודיות של בתי־הספר בעיקר ע"י לימוד השפה הצרפתית. הציונים התנגדו למגמה זו, ה"אליאנס" בבולגריה להכשיר את התלמידים לחיי פרנסה, ושמו את הדגש על תפקידם של בתי־הספר דוקא כגורם החינוכי־הלאומי ועמדו על הכשרת חניכים להמשך לימודיהם בבתי־הספר התיכוניים והגבוהים, שהנטיה לכך גברה והלכה באוכלוסיה היהודית. תכופות נשמעה בשורות הציונים גם התלונות שבבתי־הספר של ה"אליאנס" אין מלמדים בולגרית במידה מספקת.

לאחר כיבוש בתי־הספר בוידין ע"י הציונים נעשה שם נסיון לתת להם אופי של בית־ספר מסחרי למחצה, אבל הנסיון לא עלה יפה, ונכשל.

בראשית 1908 קיבל בית־הנבחרים בבולגריה הצעת חוק, שהכניס שינויים מרחיקי לכת לגבי בתי־הספר היסודיים מתוך מגמת הממשלה לחזק את רוח הדת בקרב האוכלוסיה הבולגרית, וללא כל כוונה מיוחדת כלפי היהודים. הצעת החוק מסרה את הנהלת בתי־הספר היסודיים של הממשלה לידי העדה הדתית המתאימה. מכאן שהחוק היה כללי, הרי שהוא חל גם על יהודים, ומשמעותו המעשית היתה ביטול ועדי בתי־הספר ומסירתם לידי ועדי בתי־הכנסת ("קומיטי סינאגוגאל"). היה בכך ביטול כל ההישגים הציונים לאחר מאבק קשה וממושך להבטחת אי־תלותם של ועדי בתי־הספר בועדי בתי־הכנסת.

בקשר להצעת־החוק פנה ועד בתי־הספר היהודיים בסופיה אל ועדי בתי־הספר היהודיים בשאר הערים בהצעה, להגיש בקשה קולקטיבית אל משרד ההשכלה לבטל את השינוים לגבי בתי־הספר היהודיים. ועד בתי־הספר היהודיים בפיליפופולי, הציע לכנס בסופיה ועידת־התייעצות של נציגי כל ועדי בתי־הספר היהודיים בארץ, כדי לברר את האמצעים והדרכים שיש לנקוט בהם לשם ביטול השינוים. אכן המאמצים נשאו פרי, והשינוי בוטל, כי למעשה לא התכוונה כלל הממשלה ליהודים בעניין זה.

בראשית מארס 1908 אשר שר־החוץ והדתות, גנראל פאפריקוב, את התקנון בנוגע לנישואין שהוכן ע"י ועדה שהשתתפו בה: הרב הראשי ד"ר אהרנפרייז, אברהם דויצ'ון לוי, א. רפטוב ואהרון ערב.

לפי התקנון נקבע: א) הגיל המינימאלי לנישואין הוא 21 שנה לרווקים ו־17 לרווקות, ב) יש לקבל רשיון מאת הרבנות הראשית לעריכת נישואין, ג) טכס הנישואין ייערך ע"י הרב המקומי, המוסמך מטעם הרבנות הראשית, ד) לועד־הקהילה בה נערכים הנישואין, הזכות לעכב את מתן הרישיון עד לסידור חשבונות המסים של המעוניינים. בכך נמסר לו אמצעי לגביית מיסי הקהילה, ה) הנישואין נערכים רק בהסכמת הורי המתחתנים ובמקרה של התנגדות מצדם, נחקרת סיבת ההתנגדות על־ידי ועד הקהילה והעניין נמסר להכרעתה של הרבנות הראשית, ו) לפני הנישואין מפרסמים בבית־הכנסת מודעה בנוגע לעומדים לבוא בברית־הנישואין, בכך ניתנת האפשרות למעוניינים להגיש התנגדות חוקית, אם יש בסיס מוצדק לכך. התקנון נשאר בתוקפו בשינויים קלים, עד סוף מלחמת העולם השניה, שאז פורסם חוק חדש בדבר נישואין אזרחיים.

ביוני 1899 הזמין הועד הציוני המרכזי את המורים בבתי־הספר היהודיים לועידה, אגב הצהרה, שלא היה לועידה אופי ציוני מפלגתי, אלא פדגוגי בלבד, וגם מורי ה"אליאנס" יכולים להשתתף בה. מורי בית־הספר בסופיה פנו בקריאה למורים בשאר בתי־הספר בארץ להשתתף בועידה, בהדגישם שמטרתה היא לדון בבעיות של בתי־הספר היהודיים לא ברוח מפלגתית. הועידה התקיימה בסופיה ב־10 באוגוסט 1899 אך לא נשארו מקורות ושום פרטים על מהלך הועידה והחלטותיה.

בכמה ערים (דופניצה, סליווין, פיפיפופולי) נוסדו אגודות הדדיות יהודיות לחסכון, וגם נתעוררה השאלה על הקמת בנק יהודי

מרכזי, אבל הדבר נתקל בהתנגדות החוגים שחששו שהקמת הבנק היהודי עלולה לעורר תגובה אנטישמית. החששות גרמו, שהעניין לא יצא מגדר ויכוח גרידא, אבל בכל זאת לא נשאר בחלל, אלא תרם להתפתחות, שהביאה לאחר זמן, להקמתם של כמה בנקים יהודיים ואגודות שיתופיות לאשראי הדדי.

התיישבות איזמיט — יהודים בחקלאות

ב־1899 פנו כמה משפחות עניות מבורגאס באמצעות הקונסול התורכי בעירם, בבקשה אל הממשלה התורכית שתתן להם קרקעות להתיישבות בארץ־ישראל. נתקבלה תשובה, שהממשלה מסכימה לתת להם קרקעות בסביבות איזמיט. ואמנם יצאו מספר משפחות יהודיות מבולגריה אל המקום ההוא, אבל הנסיון להתיישבות, שהמשתתפים בה נהגו בתמימות — נכשל, והיהודים חזרו לעירם אחרי סבל ויסורים רבים.

בעתונים היהודיים של אותו הזמן ישנם קצת פרטים על אותו נסיון [13]. "איל דיאה" כתב: "הציונים בעיר בורגאס אספו כסף כדי לשלוח שני שליחים לתור את הקרקעות ההם והתכנית היתה לשלוח לאותו מקום מספר מועמדים להתיישבות, בלי משפחותיהם, שיכרתו עצים ביער הקרוב ויקימו צריפים לכל המתיישבים, שיבואו אחריהם, עם הנשים והטף, ובינתיים חלק מהם יאסוף כסף "מחנות לחנות" וגם לאירופה ילכו לאותה מטרה. אבל, אף אחד לא דאג לכך, איך יתקיימו המתיישבים הראשונים, שהבתים בשבילם יהיו מוכנים. מובן, שבתנאים כאלה באו המתיישבים הראשונים במצוקה. שליחים שונים התחילו מסתובבים בקהילות לאסוף כסף. העתונאי הציוני בן־יפונה (יעקב כלב) הזהיר את הקהל על הסכנה הצפויה למתיישבים, אשר, לפי כל הסימנים, פעלו על דעת עצמם ומספרם הגיע ל־280 משפחות או 800 נפש. הוא דרש מאת הקהילות והציונים להתערב בדבר".

עתון אחד, "איל טיימפו" [14] שהיה מופיע בקושטא כתב, כי הממשלה התורכית נתנה קרקעות למשפחות יהודיות מבורגאס, סופיה ופוזארדז'יק בקפקין, סנדז'ק (מחוז) איזמיט. 100 משפחות נוספות מסופיה ו־20 מוארנה התיישבו באנגורה על קרקעות שנתנו להן חינם [15].

בתקופה שבין השנים 1900—1907 גברה תנועת ההתיישבות של בולגרים ורומנים וביניהם גם רוסים וגרמנים — במישור המפורסם בפוריותו בצפון־מזרחה של בולגריה, הידוע בשם דוברודז'ה. בין אותם המתיישבים היה גם מספר יהודים, שעסקו גם קודם לזה בחקלאות ברוסיה הדרומית, ומשנודע להם על פוריותה של דוברודז'ה, קנו להם שם חוות ובמרצם הרב והשכלתם הפכו אותן לחוות למופת, אבל, יחד עם זה ואולי דוקא זה, עוררו נגדם התנגדות נמרצת מצד השלטונות "ודעת־הקהל" בבולגריה, שחששו כי ההתיישבות תעורר גם בבולגריה את "השאלה היהודית", שהיתה קיימת ברוסיה ובאירופה התיכונית. התנגדות הביאה את ההתיישבות היהודית לידי צמצום עוד בראשית התפתחותה. אמנם, נשארו יהודים בודדים שעסקו בחקלאות, וביחוד ככרומים.

ד. מאבק בין מתונים וקיצונים בהסתדרות הציונית

הועידה הציונית השישית

הועידה הציונית השישית התקיימה בימים 13—16 באפריל 1908 בסופיה. הועידה נפתחה על ידי יושב־ראש הועד המרכזי, ד״ר ישוע כלב ובנאומו סקר את כל הבעיות שהתנועה הציונית בבולגריה התלבטה בהן בתקופה שקדמה לועידה; ואלו הם עיקריהם: המתנגדים לפעולות הועד המרכזי טענו, שההסתדרות הציונית ומנהיגיה מסתפקים בדיבורים בעלמא ואינם יכולים להצביע על שום הישגים ממשיים. ד״ר כלב הסביר שעצם הטפת המוסר לציונים יש בה מהפכה רוחנית ברחוב היהודי, ובאשר לטענה על מיעוט ההישגים בשטח הפוליטי, הכספי והתרבותי, הרי האשמה רובצת דוקא על המבקרים עצמם, שהיכולת הכס־פית והרוחנית בידם, והם הם שלא נענו לקריאת הועד המרכזי ולא נרתמו לעבודה למען הגשמת הרעיון הציוני. באירופה המערבית באו המנהיגים הציוניים בעיקר מן האינטליגנציה הנוטה לויכוחים על עניינים מופשטים, אם כי חסרה להם ידיעת השפה העברית והתרבות העברית. אותם מנהיגים הצליחו להעמיד את עצמם בראש, בעוד אילי־הכסף וה״רוטשילדים״ לא היו מסוגלים לרכוש להם השפעה כזו, לכן נשארה התנועה הציונית בידי האינטליגנציה. על חברי התנועה לסייע למנהיגים הציוניים — הרבנים והמורים בשטח העבודה התרבותית — והעשירים נוהגים אחרת: או שהם מתנגדים בכלל ובאופן עקרוני לציונות או שהם מתנים את תמיכתם בתנאי שהנהלת התנועה הציונית תמסר לידיהם, וכמובן, אין הדבר מתקבל על הדעת, ומפני שהאנשים האלו אינם מסוגלים עדיין להיות נושאי הרעיון המדיני של התנועה הלאומית.

הועידה בחרה את הד״ר מרקו רומאנו ליושב־ראש. לפי התכנית היה על ד״ר רימאלובסקי למסור דו״ח על הקונגרס הציוני השמיני בהאג; על קארל הרבסט — להרצות על התע־מולה, ועל ד״ר ישוע כלב — על היהדות בבולגריה.

לא נשתמרו פרטים על ההרצאות ועל הויכוחים בועידה ועל החלטותיה, מחוץ לפרטים על בחירת ועד מרכזי חדש. מתוך הדו״ח התברר, שבשנת 1906 נמכרו בבולגריה 1,320 שקלים ואילו ב־1907 — 1,302. מתוך דו״ח מחלקת ״בנקו־פונדו״ (המחלקה להקהק״ל ולהפצת מניות הקולוניאל־בנק בלונדון) אפשר לקבוע שבתקופה שבין יאנואר 1906 ואפריל 1908 נאספו בבולגריה: לטובת ה״קרן הקיימת לישראל״ — סכום של 4.212 ליבות. רוב הסכום נאסף בששת החדשים הראשונים, ואילו בשנה שלאחריה, הופחתו ההכנסות והגיעו רק עד כדי מחצית הראשונה ואילו במחצית השניה של שנת 1907 כמעט שאפסו ההכנסות, בגלל אדישות כל האגודות הציוניות וההתקפות בעתונו של הרב הראשי ״לה לוז״ על הציונים. כסיבה שלישית היתה הפסקת הופעתו של הבטאון הציוני ״השופר״.

הועידה השישית נסתיימה במפנה מפתיע ובלתי־צפוי. נבחר ועד מרכזי, בראשותו של פריסיאדו רומאנו, וחברים לו: ד״ר רימאלובסקי, שמואל ב. בנימין ורחמים אשרוב. לא היו בכך שינויים אישיים, אלא, שינוי מוחלט במדיניות הפנים של ההס־תדרות הציונית בבולגריה.

״הקיצוניים״, שהיו רוב בועידה, מסרו מרצונם הטוב את הגה התנועה לידי המתונים. על סיבות השינוי ועל משמעותו אפשר לעמוד לפי הדברים שנתפרסמו [1].

פריסיאדו רומאנו נבחר כציר לועידה לא בעיר מולדתו ומושבו, פיליפופולי, אלא בעיירה הקטנה יאמבול. למעשה הוא לא השתתף בועידה. בשעת הדיונים על הרכבת הועד המרכזי החדש הוא הוזמן במיוחד והועידה הציעה לו להרכיב את הועד המרכזי, והוא הסכים לאחר שהועידה קיבלה את דרישותיו העיקריות בנוגע לשינויים במדיניותה ותכסיסיה של ההסתדרות הציונית.

פ. רומאנו קובע שהועידה השישית קראה לו לעמוד בראש הועד המרכזי ובחרו בו פה אחד לתפקיד זה, תוך הכרה מלאה, שדעתו בכמה עניינים היתה שונה מדעת הרוב בועידה. מכאן הסיק היו״ר החדש:

1. כי כל המשתתפים בועידה הסכימו לבטל את ״המדי־ניות התוקפנית והשלילית״ שבעבר וללכת בדרכי מדיניות חדשה ״של שלום ועבודה חיובית״ שהוא היה מצדד בה במשך כל הזמן.

2. כי בהסכמתם לשינויים זיכו את עצמם המנהיגים הציוניים מן האשמות שהאנטי־ציוניים הטיחו כלפיהם, שהם רודפי־כבוד, אוהבי ריב ומדון ו״עקשנים״ הלוב־שים איצטלא של ציונים. בהסכמתם לשינויים, ויתרו על רגשי הכבוד העצמי למען העניין הציבורי הלאומי, והתנהגותם הוסיפה להם כבוד והשפעה. אם הבלתי ציונים יכשילו בעתיד את מדיניות־הפיוס החדשה של ההסתדרות הציונית, יעלו אנשי הרוב לשלטון ויאחזו מחדש בהגה התנועה הציניות, ואז גם המתונים יעמדו לצידם ויפסיקו לתווך בין הציונים והבלתי־ציונים. לא תשאר אז ברירה אחרת מאשר כניעה מוחלטת של אחד הצדדים, וברור מראש מי יהיו האנוסים להיכנע.

3. לפיכך מוטלת חובה קדושה על הבלתי־ציונים, לגשת לבירור כל השאלות השנויות במחלוקת, מתוך רצון כן ״לקבל את הדרישות היסודיות של הציונים בחיי קהילותינו״. הודגשה במיוחד החלטת הועידה הששית להעמיד בראש העבודה למען הקק״ל את ה״ר יומטוב

בכמוהר"ם (שהוא גם כן אחד המתונים). מתוך שינויים חשובים במעמדה של המחלקה הזאת: היא תהא נויטראלית, נציגה לא ישתתף בועידות הציוניות, אלא בשעת הדיונים על פעולות "הקרן הקיימת לישראל", ומאידך גיסא תגיש דו"ח על פעולותיה גם לקונסיסטוריון המרכזי המייצג את שאר היהודים, שהם אוהדי "הקרן הקיימת לישראל" ועם זאת אינם חברים בתנועה הציונית. כוונתו של פ. רומאנו היתה להעלות את הקרן הלאומית מעל כל הזרמים ולשמור עליה מכל הסכנות העלולות לבוא מסכסוכיהם. "משל למה הדבר דומה?" — כתב — "לאשה עניה, שהסכימה כשדמעות בעיניה, להיפרד מבנה ולמסור אותו לאשה עשירה, המאמצת אותו, בעוד האם העניה משוכנעת שטובת הילד, הזקוק לתמיכתם הכספית של מאמציו, דורשת ממנה להביא קרבן זה".

ואילו במאמר הדן על המצע של הועד המרכזי החדש, נאמר:

"אמנם, מאבק זה (כיבוש הקהילות במשך עשר השנים האחרונות) הנחיל הישגים חשובים ויקרים... אבל יחד עם זה גרם גם לעייפות בתוך שורותינו והזנחת העבודה הציונית הרגילה בשטח התעמולה והאירגון... הועידה שוכנעה שהסתדרותנו זקוקה לשלום ואיסוף כוחות"... עם זאת קבעה הועידה שענייני הקהילות הם חלק בלתי נפרד של העבודה הציונית, ועל ההסתדרות הציונית לחתור לקראת השלטת הרוח הלאומית על המוסדות היהודיים.

ועוד סיבה אחת היתה לשינוי: כמו בכל תנועה, גם בתנועתנו נמצאו אנשים שחתרו בלהט לקראת המטרה הסופית... אבל היו גם "פשרנים ומהססים" והנה, בשעת עייפות, גברו "אנשי הפשרה". ברצונם לנצל את ההזדמנות ולבדוק את כנותם של המתנגדים, הטוענים תמיד, שרעיוננו הנו מקובל עליהם, אלא שלתכסיסינו הם מתנגדים... הועד המרכזי החדש יתן את ההזדמנות לזרמים של בעלי־הפשרה להוכיח את זכות קיומם..."

לעומת פ. רומאנו, הופיע ב"השופר" (גל' 24, 1908) מאמר, שלפי כל הסימנים, היה של ד"ר יהושע כלב [2], אחד מראשי הקיצוניים, בו הוא טוען, שלמעשה היה בועידה רוב מוחלט ל"קיצוניים" ואם כי הם לא שינו את דעתם בנוגע למדיניותם בענייני הקהילות, בכל זאת, נתנו מרצונם הטוב, את הסכמתם לבחירת הועד המרכזי בראשותו של פריסיאדו רומאנו, לא מפני שהודו בצדקת דעותיו ולא מפני שרחשו אימון בו (לדעתם לא עשה פ. רומאנו בשנים האחרונות מחוץ "למסירת המבצר מבפנים") אלא — פשוט, משום שבאו לכלל דעה שהדרך הטובה ביותר לחסל את זרם "המתונים", שעמדו להם למכשול, היא — למסור לידם את הגה ההסתדרות, מתוך בטחון שסופו של זרם זה להיכשל. האנטי־ציונים יתחילו לחרף את פריסיאדו רומאנו (כמו שמחרפים כיום את המנהיגים "הקיצוניים") וכולם — גם האנטי־ציוניים וגם הציונים המתונים — יווכחו אז באיזו מידה התנגדותם כלפי "הקיצוניים" היתה בלתי צודקת. כותב המאמר ציין שהמשטר הישן (כלב־רומאנו (מרקו) — הרבסט) מנחיל למשטר החדש (פריסיאדו רומאנו־אהרן־פרייז־דנון) הסתדרות ערה ובעלת־מרץ על 2,500 שוקליה, על 6,000 ליבות הכנסותיה לטובת הקהק"ל. על 20 סניפיה ומספר ועדי קהילות שהם בידי הציונים. המאמר הסתיים במילים אלה: "ההמשך יבוא — אחרי 18 חודש".

ואכן, נבואה זו התקיימה במלואה. הועידה הציונית השביעית נתכנסה בסימן הודייה של פריסיאדו רומאנו בכשלון "מדיניות־הפיוס" שלו, אבל, בכל זאת בחרה בו שוב, אותה ועידה עצמה, כראש הועד המרכזי החדש. כי ד"ר אהרנפרייז ודנון, היו אויבים גלויים להסתדרות הציונית, ואילו פ. רומאנו היה מנהיג, שהאמין בכל כנותו שמדיניות־הפיוס שלו היא לטובת התנועה הציונית ועשה נסיון כן לבצע מדיניות זו, ומשנוכח לדעת בכשלונה, היה הראשון להודות בכשלון שיטתו! הדבר החזיר את האחדות בקרב התנועה הציונית בבולגריה והיא יצאה מאוחדת למאבקה החדש.

כזכור, היתה התקופה לפני הועידה הציונית הששית שעת מבוכה וירידה בתנועה הציונית, ועיקרה — התבוסה שהציונים נחלו בבחירות לועדי הקהילות בשנת 1907. הטענות של האופוזיציה נגד הנהלת ההסתדרות באותו זמן, באו כאשר פריסיאדו רומאנו עלה לשלטון והוא נבחר כיו"ר של הועד המרכזי הציוני, שהקדיש את מיטב כוחותיו דוקא לעבודה ציונית "טהורה" זו ולחיזוקה הפנימי של ההסתדרות הציונית.

כדאי להביא כמה עובדות ומספרים על מצבה של ההסתדרות הציונית בימי שלטונה של ההנהלה החדשה:

לפי הדו"ח על חברי האגודות הציוניות והשוקלים — 15 ביולי 1908 [3] ירד מספר חברי האגודות עד 492 (385 גברים ו־107 נשים) ונוספו להם 342 (214 גברים ו־128 נשים) שוקלי־שקל שלא השתייכו לאגודות הציוניות. לפי הדו"ח, היו בבולגריה אגודות ציוניות ב־13 ערים. ה"לוח" על מספר חברי ההסתדרות לשנת תרס"ו שנתפרסם בסוף אוקטובר 1908, מראה על שיפור במצב ההסתדרות: מספר חבריה עלה ל־650 (543 גברים ו־107 נשים) ונתווספו אליהם עוד 353 (220 גברים ו־133 נשים) שוקלים "בלתי־מאורגנים". ביחד 1,003 שוקלים. במאמר המוקדש לדו"ח, קובע "השופר", שההתקדמות היא כמעט אפסית, אלא שקהילות חשובות כגון: סופיה ורושצ'וק (אשר הירידה בהן היתה בולטת מאד), מופיעות מחדש במקום המתאים להן לפי גודלן, ואילו הרבה קהילות, כגון: בורגאס, שומין, קארנובאט, סטארה־זאגורה ועוד "היהודים שבהן עודם שקועים בתרדמתם"...

כעבור שנה כמעט, פורסם, לפי דו"ח חדש, שמספר הציונים המאורגנים עלה ל־938 (725 גברים ו־213 נשים) ומספר השוקלים הבלתי־מאורגנים — 432 (274 גברים ו־158 נשים) ויש להוסיף עליהם 78 שוקלים, חברי "מכבי". מספר כל השוקלים הגיע, איפוא, ל־1,448. הדו"ח מציין שכמה ערים הכניסו לקופה סכומים עבור שקלים ללא רשימות השוקלים. אפשר להעריך, איפוא, את המספר הכללי של השוקלים ל־1,759, בערך. ואשר לאגודות הציוניות, הרי השוואת המספרים מראה עליות וירידות מוזרות שלא באו בגלל שינויים במתח הציוני של המוני העם, אלא עיקרן בפעילות המוסדות הציוניים עצמם, המקומיים והמרכזיים.

המספר המצומצם של שוקלים בערי תורקיה — מוסטאפה־

פאשה וגליפולי, מעיד שמאמציו של הועד המרכזי לרכוש חברים גם בין יהודי תורקיה, לא נשאו פרי.

כדי לעמוד על ערכם היחסי של המספרים יש להזכיר, שמספרם הכללי של יהודי בולגריה הגיע ל־39,000 בערך (לפי ספירת האוכלוסיה משנת 1905 הוא 37,663). אחוז הציונים היה איפוא 4.5% ממספר כל היהודים בבולגריה, והוא גבוה יחסית, מאשר ביתר ארצות הגולה. עבודת התעמולה והאירגון היתה מסורה בידי מזכיר הועד המרכזי הציוני, בכור עזריה, שנטל עליו גם את התפקיד של עורך בטאון ההסתדרות הציונית "השופר". הוא הצטיין גם בעבודתו בקרב הנוער שבשורות "המכבי", בעזרת המורה הצעיר לעברית, דוד יוסף פארדו.

ביחסים עם הבלתי־ציונים בכלל ועם הרב הראשי בפרט, נקט הועד המרכזי שיטה של פיוס ושלום, אבל ההצלחה לא האירה לו פנים ביותר. אמנם, עלה בידו להקים יחסים תקינים עם ועד־הקהילה הבלתי־ציוני שבעיר פלובדיב, ואפשר היה לראות בכך משום התקדמות מבחינה ציונית; אותו ועד־הקהילה הכניס באופן סמלי אחוז אחד מתקציבו לטובת הקהק"ל, ערך בשמו ובאופן רשמי את האזכרה השנתית לד"ר הרצל, וכשה"אליאנס" בפריס פנתה אליו בהצעה לעבד תכנית חדשה לבתי־הספר היהודיים שבבולגריה, הוא פנה לועד המרכזי הציוני וביקש לשמוע את דעתו וגם שיגר את ראש הועד המרכזי הציוני, פריסיאדו רומאנו, לפגישה עם ה"אליאנס" בתור ב"כ הקהילה.

אבל, מלבד זאת, לא הצליח הועד המרכזי הציוני להפעיל את שיטת הפיוס כלפי הבלתי־ציונים וכלפי הרב הראשי וה"אליאנס". בסוף 1908 הגיש השר להשכלת־העם, אפוסטולוב, לפרלמנט הצעת־חוק שעוררה דאגה רבה בלב העסקנים הציוניים. לפי הצעתו, היה כל נתין בולגרי, השולח את בניו לבית־ספר יסודי פרטי, חייב להביאם בסוף השנה לבחינה בבית־הספר היסודי הממשלתי ואף לשלם מס־בחינה בסך של 20 ליבה לכל ילד. אם התלמיד לא יעמוד בבחינה, אסור לו להמשיך את לימודיו בבית־הספר שלמד בו, ועליו לעבור לבית־הספר הממשלתי והוריו או אפוטרופסו של הילד, צפויים לקנס של 50 עד 200 ליבה, אם לא יקיימו את ההוראה הזאת. ההצעה גם קבעה, שאם בית־הספר הפרטי מלמד לפי תכנית הלימודים הממשלתית, הממשלה שולחת ועדת־בוחנים הבוחנת את כל התלמידים מחוייבי הבחינה, מבלי שיצטרכו להופיע אישית בועדת־הבחינות הממשלתית.

בענין החובה שהיתה על הרשויות המקומיות לתמוך תמיכה כספית בבתי־הספר של המיעוטים הדתיים והלאומיים, קבעה הצעת־החוק החדשה, שמתן התמיכות הוא רשות ולא חובה. לפי הצעת החוק, נמסר הפיקוח על בתי־הספר היהודיים לידי הרב הראשי. בהצעת־החוק היו, אמנם, גם כמה דברים לרצונם של העסקנים הציוניים, למשל: יש להקים מחדש את ועדי בתי־הספר שהחוק הקודם ביטלם; במקרה שהכנסותיו של ועד בית־ספר של מיעוט דתי או לאומי אינן מספיקות להחזקת בית הספר, מותר לועדי בתי־הספר להטיל על חברי העדה הדתית או הלאומית מס מיוחד לפרוע את הגרעון, אכן לא נקבע איך אפשר לגבות את המס מן המסרבים לשלם. העסקנים הציוניים דרשו לבטל את מס־הבחינות וכי הפיקוח על בתי־הספר יימסר לידי מועצת מורים בעלי השכלה פדגוגית. הם גם תבעו, שהממשלה עצמה תהא אחראית לכלכלת בתי־הספר היהודיים, ושבכל הנסיבות יש להבטיח את קיומם של ועדי בתי־הספר ואי־תלותם בועד הקהילה מבחינה כספית או אחרת.

הביקורת שהשמיעו עסקנים כד"ר אשרוב מפזארדז'יק, חיים פרחי מסופיה והאגודה הציונית בוידין — הכריחה את הועד המרכזי לפתוח ב"השופר" מעין "במה חופשית" לדברי המבקרים. הדבר עורר את חמתו של ד"ר אהרנפרייז, שראה בזה הפרת הסכם השלום. גם היושב־ראש של הועד המרכזי פירסם מאמר, בו התרעם על האופוזיציה על הפרת התחייבותה בועידה השישית לתת לו יד חפשית לפעול למען הפיוס. פריסיאדו רומאנו טען, שבועידה השישית לא הסתיר את דעתו, שכל עוד אין לועדי בתי־הספר אמצעים לקיום עצמי והם תלויים בחסדי ועדי הקהילות, הרי הדבר גורם להתנגשות וסכסוכים, המזיקים לבתי־הספר ולקהילה כולה ומשום כך מוטב למזגם עם ועדי הקהילה, כדרישתו של הרב הראשי. הוא ציין, שאין ברצונו של הועד המרכזי לכפות את דעתו על הציונים בכל אתר ואתר והוא משאיר להם את הזכות ללחום למען דעותיהם, אבל אין גם לדרוש מאת הועד המרכזי, שיעמוד בראש מלחמה על דעות שהוא אינו מודה בצדקתן. ובאשר למסירת הפיקוח על בתי־הספר לרב הראשי, הזכיר שגם על זה דיבר ברורות בועידה השישית והדגיש שאינו מצדד בדעה המקובלת, שיש להוציא מסמכותו של הרב הראשי את כל התפקידים הבלתי־דתיים. מכיון שהועידה בחרה בו, לאחר שמיעת דבריו אלה — מסתבר שהועידה שיחררה אותו מחובת המאבק עם הרב הראשי בעניין זה. מובן שהפולמוס הפנימי גרם רוגז בשורות הציונים.

היו גם דברים שעוררו מחדש את השאלה על היחסים עם ה"אליאנס". בסוף דצמבר 1908 פנה הועד המרכזי של ה"אליאנס" בפריס, לועד הקהילה בפלובדיב במכתב שתכנו היה זה: "לפני שנים מספר נענינו לדרישותיהם של מספר ועדי קהילות וועדי בתי־ספר וסטינו משיטת ההוראה המקובלת אצלנו, קיבלנו את תכנית ההוראה הממשלתית, בתוספת לימוד השפה העברית והדת. לא הצלחנו אז לשכנע את אותם הועדים, כי השינויים אינם לטובת התלמידים. עכשיו אנו מקבלים תלונות רבות על ירידה כללית ברמת־הלימודים ותוצאותיה. המתלוננים קובעים, כי כאשר התלמידים עוזבים את בתי ספרנו, מטען ידיעותיהם המעשיות והמועילות הוא כמעט אפסי. ופרט לאלה מהם הממשיכים את לימודיהם בגימנסיות, נשארים יתר התלמידים כמעט בורים גמורים לכל ימי חייהם, ואפילו התלמידים הממשיכים לימודיהם בגימנסיות (מלבד המתכוננים לקראת מקצועות חפשיים), נעשים יסוד ללא מעמד, שאינו מסוגל למצוא לו את מקומו בחיים.

מכיון שדלתות בתי־הספר הממשלתיים פתוחות לרווחה גם בפני התלמידים היהודים, הרי אין טעם לקיים את בתי־ספרנו לשם לימוד השפה העברית, דברי ימי עם ישראל והדת היהודית בלבד, ובפרט שתלמידי בתי־ספרנו עוזבים אותם בגיל 10—11 לפני שהספיקו לספוג מן ההוראה והחינוך היהודי שניתן להם. הילדים אינם יודעים כמעט כלום על תורתנו, על דברי ימינו וגם ידיעותיהם הכלליות הנן — לפי הערכת העוסקים בדבר — בינוניות למדי. מכל האמור ברור, שיש צורך דחוף

בשינוי תכניתנו, וכדי שיהיה מעשי ובר־קיימא, יש לחתור להביא לידי הסכם בין הקהילות וה״אליאנס״. לשם זה יבקרו שנים מאנשינו המפורסמים, מחברי הרבנות בצרפת ובגרמניה, בליווי מפקחנו מר בנדיקט בקהילות שונות בארצות המזרח, ורצוי מאד שהם ייפגשו גם עם נציגי הקהילות שבבולגריה״.

ועד־הקהילה בפלובדיב בידעו שאי אפשר להסדיר את ענייני בתי־הספר והיחסים עם ה״אליאנס״ מבלי להתחשב בדעתם של הציונים, פנה לועד המרכזי הציוני ושאל לעצתו.

הועד הציוני המרכזי קבע בתשובתו לועד הקהילה בפלובדיב: מטרת בתי־הספר היהודיים צריכה להיות כפולה: 1) חינוך יהודי והקנית ידיעות על היהדות; 2) לימוד שפה זרה ״הנחוצה במסחר, שהוא שטח מחייתם של היהודים״. מאידך גיסא תכנית הלימודים בבתי־הספר היהודיים אינה צריכה לשלול מהם את האפשרות להמשכת לימודיהם בגימנסיות, אחרת, עלולים יהודים הרוצים לתת לבניהם השכלה תיכונית או גבוהה, להוציאם מבתי־הספר היהודיים ולשלחם לבתי־הספר הממשלתיים. גם מבחינה ציבורית יש לעודד השכלה תיכונית וגבוהה, ולקבוע את מבנהו של בית־הספר היהודי בבולגריה בהתאם לכך. לדעת הועד המרכזי הציוני צריך בית־הספר לכלול 4 כיתות יסודיות ושתי מחלקות פרוגימנסיאליות, בהן יש ללמוד באופן יסודי את השפה העברית, ובנוגע לשאר המקצועות — יש ללמדם לפי תכנית הלימודים הממשלתית. ובאשר לשפה הזרה (צרפתית או גרמנית — הכל לפי רצון ההורים), אין להתחיל בה לפני הכיתה השלישית. כן יש לערוך שיעורים מיוחדים לגומרי בתי־הספר היהודיים שאינם רוצים או שאינם יכולים להמשיך את לימודיהם בגימנסיות (מספרם מגיע ל־80% בערך של יוצאי בתי־הספר היהודיים). מטרת השיעורים היא — להמשיך בלימוד השפה העברית והשפות הזרות. אבל בעיקר לימוד כמה מקצועות מסחריים מעשיים, כגון: פנקסנות, התכתבות מסחרית, קצרנות, ידיעות־יסוד במשפט מסחרי וכו׳. יש גם לערוך שיעורי־ערב לבעלי־מלאכה ותלמידי גימנסיות, ולקיים גני־ילדים שהשפות המדוברות בהם הן לאדינו ועברית. עברית יש ללמד במדה שוה בבתי־ספר לבנות ולבנים וללמדה כשפה חיה, באופן שגומרי בתי־הספר ידעו אותה יפה — בקריאה, בדיבור וגם בכתב. יש להקים בבתי־הספר ״מועצות־מורים״, בראשותו של המנהל, שמעמדו יהיה דומה לזה של המורה הראשי בבתי־הספר היסודיים הממשלתיים. על ה״אליאנס״ לקיים יחסים תקינים עם ועדי בתי־הספר.

בחודש יאנואר 1909 התקיימה בסופיה הפגישה בין משלחת ה״אליאנס״ (הרב הלוי, הרב פורגס והמפקח בנדיקט) ונציגי כמה קהילות וביניהם קהילת פלובדיב, שהיתה מיוצגת על־ידי פריסיאדו רומאנו, יושב־ראש הועד המרכזי הציוני, ובראשם — הרב הראשי הד״ר אהרנפרייז. הוסכם שה״אליאנס״ תכין הצעת תכנית ותגישה לועדי בתי־הספר לעיון. הושג גם הסכם עקרוני בעניינים אלו:

1. שפת הדיבור בגני־הילדים תהא השפה העברית;
2. ההוראה של תולדות עם ישראל ולימודי הדת בבתי־הספר תהא בשפה העברית;
3. יוקמו מועצות־מורים, שמחובתו של כל מנהל בית־הספר לכנסן לפחות פעם בחודש, כדי לברר את השאלות העומדות על הפרק, לפי חוק בתי־הספר;
4. סגן המנהל, ימונה על־ידי ועד בתי־הספר מבין המורים המוכשרים ביותר, מבלי להתחשב אם הוא מורה מטעם ה״אליאנס״ או לא;
5. בתי־הספר ישמשו לאסיפות מדעיות, בהיתר הועד ואחר חוות דעתו של המנהל. במקרה של חילוקי דעות יכריע ועד־הקהילה.

התכנית נתקבלה בבקורת קשה מצד כמה עסקנים ציוניים ומצד המורים כאחד. ואלה הם הליקויים שבתכנית לדעת המבקרים:

(א) נשארה בעינה השיטה המיושנת של ה״אליאנס״, הרואה את העיקר בלימוד תפילות בעל־פה ואינה דואגת כלל וכלל ללימוד השפה העברית בתור שפה חיה;

(ב) הוטלה מעמסת־יתר על התלמידים, על ידי תוספת שעות־הלימוד (36½ שעות לשבוע);

(ג) גידול ההוצאות בגלל השוני בתכנית לגבי הבנים והבנות, המפריע לקיים כיתות ומחלקות מעורבות;

(ד) חוסר תיאום בין התכנית הנידונה והתכנית הממשלתית — דבר שיקשה את המעבר לגימנסיה, יגרום הוצאות תשלום דמי־בחינה מיותרים, ועשוי להניע את ההורים להוציא את בניהם מבתי־הספר היהודיים ולהעבירם לבתי־הספר הממשלתיים, כדי להקל את מעברם אל הגימנסיה.

בויכוח התברר שנתווספו במשך הזמן גם חילוקי־דעות חדשים. בעוד שה״אליאנס״ ראתה כמטרתם העיקרית של בתי־הספר להכין את חניכיהם (וביחוד את הילדים מדלת־העם) ל״חיי פרנסה״, ז. א. להכשירם — ביחוד בלימוד הצרפתית — למצוא את פרנסתם במסחר, בפקידות ובשאר ענפי הכלכלה הקשורים בהם, מיד לאחר גמר בית־הספר היהודי מבלי שיצטרכו להמשיך בלימודיהם בגימנסיות — עמדו הציונים — נוסף לתביעתם לחינוך לאומי ולימוד העברית כשפה חיה — גם על תכנית לימודים המאפשרת המשך הלימודים בגימנסיות. כנראה, שהנטיה הזאת שררה בתוך האוכלוסיה היהודית וביחוד בקרב בני המעמד הבינוני.

הויכוחים עוררו שוב תסיסה בפלובדיב, למרות המגמה הברורה של הועד הציוני המרכזי, בראשותו של פ. רומאנו וועד הקהילה, בראשותו של ניסים סידי, לקיים ביניהם יחסי שלום והבנה הדדית. ועד הקהילה נטה לקבל את תכנית ה״אליאנס״, ״במידה שהיא לא תחסום את הדרך לגימנסיה״, ואילו הועד הציוני המרכזי הסתייג ממנה ועוזריו הקרובים — בכור עזריה ודויד פרדו — התנגדו לה בחריפות.

ועד הקהילה, שהיה קשור בהתחייבות כלפי הציונים בשעת הבחירות, ערך אסיפה, בה היו מיוצגים ועד־הקהילה, ועד בתי־הספר, ״בני־ברית״ והאגודה הציונית על עסקניה החשובים (פר. רומאנו, ד״ר מרקו רומאנו, אשר רומאנו, מואיז ענבי, יעקב

ברוך), בה טען היושב־ראש, ניסים סידי, ש״הגימנסיות מוציאות לנו סוציאליסטים, המתמרדים בעשירים ואינם מוכשרים לעבודה במשרדים, וכי אפשר לקיים קרן מיוחדת לתמיכה בתלמידים הרוצים לעמוד לבחינות־הכניסה לגימנסיות״. אחרי ויכוחים סוערים קיבלה האסיפה החלטה, הדוחה את תכנית ה״אליאנס״ ונוזפת בועד הקהילה על נכונותו לקבלה, בניגוד להתחייבות שקיבל על עצמו בשעת הבחירות על פי הסכם פשרה עם הציונים.

בעוד שני הצדדים מתווכחים, הכריזה ה״אליאנס״ שאינה מוכנה לשום סטיה מתכניתה ברוח הסתייגות ועד הקהילה. ה״אליאנס״ הסתלקה מבתי־הספר היהודיים בפלובדיב, זמן קצר לאחר הסתלקותה מהם בפאזארדז׳יק ובווארנה.

נציג בתי־הספר התקשר עם חברת ״עזרה״ שבברלין, והיא שלחה להם מורה לשפה הגרמנית. חברת ״עזרה״, שלא כ״אליאנס״, לא התערבה בהנהלת בתי־הספר ובענייניהם הפנימיים ולכן שררה רוח טובה בינה לבין ועדי הקהילה ובתי־הספר. אולם השלום נפגע כאשר בשנת 1913 פרץ בארץ ישראל ריב־הלשונות הידוע, בגלל רצונה של חברת ״עזרה״ להשליט את השפה הגרמנית כשפת ההוראה בטכניון בחיפה, נגד רצונו של הישוב. ההתנגשות הזאת הוכיחה לציוני פלובדיב, שגם חברת ״עזרה״ אינה שונה מן ה״אליאנס״. זו חתרה להרחיב השפעת השפה והתרבות הצרפתית, וחברת ״עזרה״ — להרחיב השפעת השפה והתרבות הגרמנית...

משום כך ומתוך הזדהות עם הישוב בארץ ישראל ניתקו ציוני פלובדיב הקנאים את יחסיהם עם ״עזרה״ והחזירו את המורה לגרמניה...

רוח הפשרה, שהיה קיים עד לאותו זמן בחיים הציבוריים של יהדות בולגריה, השפיעה במקצת גם על היחסים בין הציונים ומתנגדיהם בסופיה. בסוף שנת 1909, השתתפו בועד בתי־הספר גם נציגי הציונים (חיים א. פרחי ושבת דויד) וגם של האנטי־ציוניים (רפיטוב), אבל השלום לא ארך זמן רב. הציונים התרעמו על נסיונותיו של ועד־הקהילה (האנטי־ציונים) להתערב בענייני בתי־הספר ולכפות עליו את תכנית ה״אליאנס״. על רקע זה היו גם התנגשויות עם המנהל מטעם ה״אליאנס״. הנציגים הציונים הגישו את התפטרותם מועד בתי־הספר לשר הכלכלה מושאנוב, אבל הוא לא קיבל את ההתפטרות, ובתשובתו ציין, שלא ועד הקהילה ולא ה״אליאנס״ רשאים להתערב בענייני בתי־הספר היהודיים, הנתונים בסמכותו הבלעדית של ועד בתי־הספר האחראי להם. שר ההשכלה איים בסגירת בתי־הספר היהודיים בסופיה, אם ועד בתי־הספר יעמוד בהתפטרותו ויסרב לשאת באחריותו.

בהתקרב סוף תקופת כהונתו של ועד בתי־הספר עמדו יהודי סופיה בפני הבחירות לועד חדש. יו״ר הועד הציוני המרכזי, פריסיאדו רומאנו, ביקר בסופיה ונשא נאום באסיפת־עם, שבו מתח ביקורת קשה על תכניתה של ה״אליאנס״ ועל האנטי־ציוניים בכלל, שהמשיכו בדרכם הישנה של התעלמות מדרישותיה של התנועה הלאומית בענייני הקהילות ובתי־הספר. לדבריו, לא תמכו לא בקרן הקיימת, לא ב״מכבי״. להיפך, הם גרשו את אגודות הנוער הלאומי מבנייני הקהילה. בבחירות תמכו תמיד בממשלה והשפלה בכך את כבוד היהודים, הם שיחדו עתונים אנטישמיים כדי להשתיקם ובכך רק עודדום וגרמו להתרבותם: ״בולגריה ביז איבריאי״ (בולגריה בלי יהודים), ״אוטזיב״, ״סטראנרז׳ה, ״ויצ׳רנה פושטה״, ״נובי אוט־זיב״, ״נובה איפוכה״; הם תמכו במשטר הרודן של ה״אליאנס״ ומנהליה בבתי־הספר, לרעת המורים[4]. בבתי־הספר ממשיכים ללמד ״חכמים״ מחוסרי כל השכלה, המלמדים עברית רק לפי ספר התהילים והתנ״ך. השפה הצרפתית היא היא השולטת מגן־הילדים ועד מחלקות הפרו־גימנסיה, ובכל מורגש שלטון הרוח הצרפתית ״המוציאה לנו סוציאליסטים״... האנטי־ציונים בזים לרעיון איגוד הקהילות ולסדרים בהן. הם מעמידים פנים של שומרי דת, ולמעשה אינם שומרי מצוות ואת בניהם הם שולחים לבתי־הספר הקאתוליים. לפני שנתיים — אמר הנואם — הם טענו שהרעיון הציוני מקובל עליהם, אלא שתכסיסינו מרחיקים אותם, כביכול, מתנועתנו, אבל הנה בשנתיים האחרונות שרר שלום ושלווה ולמרות זאת לא הצטרף אף אחד מהם לשורותינו ולא הבליט אהדתו לתנועתנו ולמוסדותיה.

הנאום שהוקיע את יחסו של הועד המרכזי הציוני, עורר את חמתו של ועד־הקהילה בסופיה ושל ד״ר אהרנפרייז. ועד־הקהילה פנה אל שאר הקהילות בבקשה לשלול מאת פריסיאדו רומאנו את המנוי כחבר הקונסיסטוריון, בנימוק שהוא מעל, כביכול, באימון הקהילות. רוב הקהילות לא נענו לקריאה זו.

באמצע מאי 1910 פנה פריסיאדו רומאנו אל ועדי־הקהילות במכתב גלוי, בו הביע שוב את אכזבתו המלאה מן האנטי־ציוניים שלא נענו במשך שנתיים אפילו כמלוא הנימה למאמציו של הועד המרכזי הציוני להסדיר בדרכי שלום את השאלות הציבוריות, השנויות במחלוקת; ועד־הקהילה בסופיה, שהוציא חצי מיליון פרנקים להקמת בית כנסת מפואר, לא מצא אפשרות להקציב אפילו סכום סמלי של 100 פרנקים לטובת ״הקרן הקיימת לישראל״; ד״ר אהרנפרייז התחמק מחובתו לקיים את כנוס הקהילות; הרב הראשי, הקונסיסטוריון והמנהיגים הלא־ציוניים השתמשו בכל יכולתם כדי לערער את המצב של שלום־בית בצבור. לפיכך הודיע פריסיאדו רומאנו, שערב הבחירות לועדי הקהילות, יש חובה לכנס ועידה ציונית לשם התיעצות ולהכריז בה על כשלונה של שיטת הפיוס שנקט בה והוא הגיש את התפטרותו מן הקונסיסטוריון[5].

הועד הציוני המרכזי כינס ב־19 באפריל 1910, בסופיה, ״ועידת־התיעצות״, שאליה הזמין גם את יריביו הפוליטיים, מנהיגי ״הקיצונים״: ד״ר ישוע כלב, קארל הרבסט, ד״ר מרקו רומאנו וחיים א. פרחי. בפתיחת הועידה הודיע פריסיאדו רומאנו, שבתקופת השלטון של הועד המרכזי שעמד בראשו, הוכפל מספר הציונים המאורגנים והכנסות הקהק״ל עלו פי שלושה. עם זאת הודה פ. רומאנו בפה מלא, שנכשל בשיטת השלום והפיוס ומלבד ענין הרכב הקונסיסטוריון הקבוע, שבא במקום הועד הקונסיסטוריאלי הזמני, שום תוצאות של *ממש* לא חלו במצב.

הועידה החליטה בהסכמה כללית, שעל הציונים להשתתף באופן פעיל, ללא כל פשרות, בבחירות הקרובות לועדי הקהילות ולועדי בתי־הספר, והתוותה קווי־פעולה אלו:

(1) מטרת הקהילה היהודית ואירגון הקהילות בכלל, צריכה להיות לא רק הגנה על ענייניהם של היהודים

והיהדות בגולה, לפי הדעה המקובלת, אלא גם תמיכה בפתרונה של השאלה היהודית ברוח הציונות;

(2) הקהילות ואירגונן אינן צריכות להיות מוסדות דתיים בלבד, אלא דתיים־לאומיים ותרבותיים גם יחד;

(3) הנהגת משטר של שלטון־העם (דמוקראטיה) בקהילה;

(4) הנהלת בתי־הספר היהודיים צריכה להיות בידי ועדי בתי־הספר, ועל הקהילה להבטיח להם הכנסות מיוחדות;

(5) ועד־הקהילה וועדי בתי־הספר, בשבתם יחד (כמועצת הקהילה), מכריעים בכל שאלה החורגת מסמכותו של כל אחד משני הועדים האלה, בשבתו לחוד בענייניו הוא.

הרעיון על תפקידם הלאומי התרבותי של הקהילות, שהיה מקובל על הציונים בדרך כלל עוד מראשית פעולותיהם, מעולם לא בא לידי ניסוח כה בהיר ומדויק, כמו בהחלטות אלו, ובכך הקדימו ציוני בולגריה את ציוני שאר הארצות.

ב־9 במאי 1910 התקיימו בסופיה הבחירות לועדי בתי־הספר היהודיים, לפי שלוש רשימות: 1) הרשימה הציונית, בראשותו של חיים א. פרחי; 2) הרשימה של האנטי־ציוניים, ו־3) הרשימה של הסוציאליסטים היהודיים. הרשימה הראשונה קבלה 568 קול; השניה — 387; והשלישית — 138 קול.

דבר חדש היה בהופעתם הראשונה של הסוציאליסטים היהודים בבחירות למוסדות הקהילה היהודית. לפי תכנית מבוססת על עצמאותו של ועד בתי־הספר והתנגדות להתערבותם של ועד הקהילה ושל ה״אליאנס״ גם יחד בענייניהם, מתוך דחיה מפורשת של תכנית הלימודים של ה״אליאנס״, דחו הסוציאליסטים בפה מלא גם את תכניתם של הציונים בדבר חינוך לאומי וציון השפה העברית כשפה לאומית חיה. תכנית הסוציאליסטים העמידה את ההשכלה הכללית כמטרה עיקרית לבתי־הספר. למעשה, שללה תכניתם כל מטרה מיוחדת מבתי־הספר היהודיים, והיתה טמונה בה שלילת זכות קיומם של בתי־ספר אלה. ההגיון שבדברים הביא את הסוציאליסטים היהודים בסבך, שלא מצאו מוצא ממנו.

היחסים שבין ההסתדרות הציונית לבין הרב הראשי התפתחו באופן מקביל ליחסיה עם ה״אליאנס״ והאנטי־ציונים. כאשר עלו המתונים לשלטון בועד הציוני המרכזי, נדמה היה שהנה התחילה תקופה של שלום ושיתוף פעולה בין הציונים לבין הד״ר אהרנפרייז. אבל לאט לאט התברר, שהיחסים ביניהם הושתתו על אי־הבנה יסודית. לדעתו, אין זה מתפקידה של ההסתדרות הציונית להתערב בענייני הקהילות ואירגונה הפנימי של היהדות. כאשר קיבל פריסיאדו רומאנו את השליטה בהסתדרות הציונית ראה ד״ר אהרנפרייז הסכמה מלאה לדעתו זו, אבל, הוברר שלא כן הדבר. הועידה הציונית השישית בחרה בפ. רומאנו והצהירה במפורש שענייני הקהילות הם חלק בלתי נפרד של תכנית הציונים בבולגריה ובכל תקופת כהונתו, לא היתה שום נסיגה או ויתור על עניינים אלה, מחוץ לנסיון להסדירם בדרכי שלום ופשרה. וכל זה כדי לעמוד על כוונתם של האנטי־ציוניים, שטענו שהם אוהדים לרעיון הציוני כשהוא לעצמו, אך אינם יכולים לשתף פעולה עם הציונים כל עוד הם רוצים לכפות עליהם את דעותיהם.

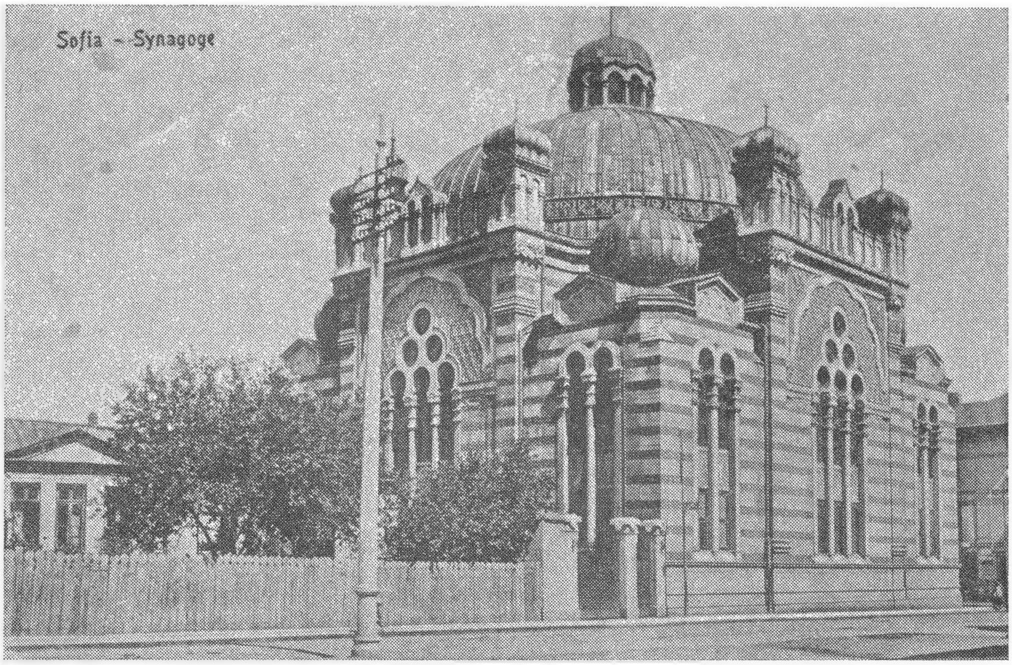
זמן מועט נמנע ״השופר״, בטאון ההסתדרות הציונית, מכל ביקורת על הד״ר אהרנפרייז. אבל מאמריו בעתונו ״לה לוז״ עוררו רוגז בקרב הציונים ״הקיצוניים״. מתוך רצון למנוע החרפת היחסים בתוך ההסתדרות הציונית עצמה, ראה הועד המרכזי את עצמו נאלץ לפתוח ״במה חופשית״ בעמודי ״השופר״, שבה הופיעו מאמרי ביקורת על ד״ר אהרנפרייז, שעוררו את חמתו והוא ראה בהם מעין הפרת הסכם השלום.

בסוף 1908 פנה ועד־הקהילה האנטי־ציוני בקהילת פיליפופולי בשיתוף פעולה עם הועד הציוני המרכזי, בקריאה אל שאר הקהילות וגם אל הרב הראשי בהצעה, לזמן את ״כנס הקהילות״ כדי למצוא פתרון מוסכם בשאלת הקהילות ויהדות בולגריה בכללה. קריאתם לא מצאה הד, לא אצל הקהילות ולא אצל הרב הראשי. אדרבא, היא נתקלה בהתנגדותה של קהילת רושצ׳וק, בה התקיימה בסוף דצמבר 1908, אספת־עם בנשיאות יושב־ראש ועד־הקהילה, שמואל ביחצ׳יט, שהחליטה לבטל את התמיכה הכספית של הקהילה ברבנות הראשית. הסיבה העיקרית להחלטה היתה התעלמותו של הרב הראשי מרוח התקנון של שנת 1900 והחלטות כנוס־הקהילות לשמור על עצמאותן. בניגוד לזה, התערב הרב הראשי בעניינים הפנימיים של הקהילות, הדיח ועדי־קהילות ומינה במקומן ועדות זמניות ואף הכין בשנת 1906 הצעת־תקנון הנותן לעצמו זכויות רחבות להתערב בענייני הקהילות. ביחוד התרגזו אנשי רושצ׳וק על תקנון הנישואין שהוכן על ידי הרבנות הראשית ואושר גם על ידי הממשלה, ולפיו אין לערוך טקס נישואין אלא על פי רשיון מיוחד מאת הרבנות הראשית, לאחר תשלום מיסים.

גם קהילות וידין והאסקובו סירבו, מטעמים אחרים, לתמוך ברבנות הראשית וגם מצד הועד הציוני המרכזי קמה התנגדות. הבטאון הציוני התרעם על הרב הראשי, שנתן את הסכמתו לתכנית הלימודים החדשה של ה״אליאנס״, שהציונים התנגדו לה באופן חריף.

לבסוף נאלץ הרב הראשי להשפיע על הועדה הקונסיסטוריונית הזמנית שתגיש את התפטרותה, וכאשר עשתה זאת, נקבעו הבחירות לקונסיסטוריון החדש. הפעם לא היו ויכוחים על שיטת הבחירות והן התקיימו, לפי השיטה שקבעו האנטי־ציונים והרב הראשי, היינו: חברי הקונסיסטוריון נבחרו על ידי ועדי הקהילות, מכיון שהשתתפו בבחירות $\frac{2}{3}$ מכל הקהילות, ובתוכן הקהילות הגדולות סופיה ופיליפופולי ואפילו רושצ׳וק, (שנענתה להפצרות שאר הקהילות והסכימה לשתף פעולה לשם הסדר ענינים כללי ומחייב). האנטי־ציונים קיבלו עליהם את דין הבחירות האלו.

בישיבה הראשונה של הקונסיסטוריון החדש הוסכם לעבד תקנון חדש עבור הרבנות הראשית, ובנוגע ליחסי הקהילות בינן לבין עצמן, נתקבלו החלטות עקרוניות על השינויים שיש להכניס בהצעת התקנון משנת 1900, שיכיל מדה רחבה של עצמאות לקהילות וצמצום זכויותיה של הרבנות הראשית. הוחלט, שהקונסיסטוריון יהיה מוסד מכריע ולא רק מייעץ. בוטלה חובת הקהילות לאשר את תקציבן על ידי הרבנות הראשית, שתקבל את התקציב לשם אינפורמציה בלבד. הוחלט גם לשלול מן הרבנות הראשית את הזכות להדיח ועדי־קהילות או ועדי בתי־ספר, ולהשאירה רק לבוחרי הועדים.

בית הכנסת המרכזי בסופיה

חנוכת בית הכנסת המרכזי בסופיה

עוד בשנת 1903 החליט ועד־הקהילה בסופיה, בראשותו של עזרא תג׳ר, באופן עקרוני, להקים בית כנסת מפואר, שיהא הולם את מעמדה של עדת ישראל בעיר הבירה ותפקידה כמרכז היהדות בבולגריה. בראש ועדת־הביצוע עמד העסקן הציבורי הידוע, אברהם דויצ׳ון לוי. אולם, ההחלטה נתקלה בהתנגדות מצד הציונים שטענו, שכל עוד בתי־הספר של העדה נמצאים במצב ירוד מאד, הרי בניית בית־כנסת גדול ומפואר היא בבחינת מותרות ואסור לקהילה להשקיע בה אמצעים גדולים בערך, הנחוצים לבתי־הספר ולשאר ענינים חיוניים. אולם ראשי הקהילה בסופיה עמדו על דעתם שבית־כנסת גדול ומפואר בעיר הבירה הוא דבר בעתו והמשיכו במאמציהם לביצוע ההחלטה. המאמצים הוכתרו בהצלחה, וביום 23 בספטמבר 1909 התקיימה ברוב פאר והדר חנוכת הבית. בחגיגה השתתף גם המלך פרדיננד, אשר חתך את הסרט. נלוו אליו גם המלכה ליאונורה, המיטרופוליט פארטיני, ראש הממשלה אלכסנדר מאלינוב ושאר השרים ופקידי ממשלה בכירים [6].

א. ד. לוי כותב בזכרונותיו, שהוא בעל הרעיון לבנות את בית הכנסת בסופיה כדמותו של בית־הכנסת של הספרדים בוינה. לפי החלטה הראשונה לא היו צריכות הוצאות הבנין לעלות על 120,000 ליבה, אבל א. ד. לוי עמד על כך, שהתפתחותה של עדת ישראל בסופיה, דורשת להקים בית־כנסת בעל 1,000 מקומות־ישיבה, ולא 500 מקומות בלבד. למעשה, עלו ההוצאות ל־438,000 ליבה [7].

✶

האינטליגנציה והחוגים המתקדמים בבולגריה רחשו, אמנם, שנאה ובוז למלך פרדיננד על משטר הרודנות שהכניס במדינה, במינויים והדחות מיניסטרים לפי רצונו, ובגלל התבוסות שמדיניותו הביאה על בולגריה, בסוף מלחמת הבאלקאן ובמלחמה העולמית הראשונה, שהשפילו את בולגריה עד עפר. אבל האמת ניתנה להיאמר שהוא היה אוהד מובהק ליהודים בכלל ולציונות בפרט. והנה עובדות המעידות על כך: בשנת 1895, שלח המלך ליוסף מרקו ברוך, בתשובה לתלונתו על המשטרה ועל הנכבדים היהודיים שירדו לחייו, סכום של 200 ליבה, להוצאת החוברת האחרונה של ירחונו ״כרמל״ [8].

בשנת 1896 קיבל המלך פרדיננד בקרלסבד את הרצל ועיין בתכניותיו באהדה [9]. בשנת 1909 הוא השתתף בכבודו ובעצמו בחנוכת בית־הכנסת הגדול בסופיה הבירה, ובשנת 1912 קיבל בכבוד משלחת שהגישה לו ספר־תורה בתור שי, במלאת חצי־יובל לעלייתו על כס המלכות בבולגריה [10].

בספרו ״בין מזרח למערב״ [11] מספר ד״ר מרדכי זאב אהרנפרייז על שיחה שהיתה לו, כרב ראשי בבולגריה, עם המלך פרדיננד, בה הזכיר המלך את פגישתו עם הרצל משנת 1896 ואמר: ״רעיונותיו כבשו את לבי והבטחתיו לעשות כמיטב יכולתי״. והוא מעיד: ״שפני המלך לבשו מבע של כנות עמוקה שעה שדיבר על רחשי הכבוד הרב שהגה תמיד לעם ישראל ולתרומתו הרבה לתרבות העולם״.

המלך פרדיננד רכש לו גם את הפסל ״מתתיהו הכהן״ לבוריס שץ.

בימי המלחמה הבאלקאנית

בתקופה 1912—1918 הסתבכה בולגריה במלחמות, וסופה היה מר. בראשונה פרצה המלחמה על ידי המדינות הנוצריות של הבאלקאן — בולגריה, סרביה, יוון ומונטינגרו — בשנת 1912,

נגד תורקיה, ועלה בידיהם לדחוק את רגלי התורקים כמעט עד שערי קושטא הבירה; אבל, לפני שהצליחו לסיימה בברית־שלום רשמית עם התורקים, והנה פרצה ביניהם מלחמת אחים על רקע חלוקת הירושה התורקית. זו היתה המלחמה הבאל־קאנית בין בולגריה מזה ובין סרביה, יוון ורומניה מזה, והיא הסתיימה בתבוסתה של בולגריה, ובעטייה אבדו לה, לפי חוזה בוקארשט משנת 1913, לא רק השטחים שנכבשו מידי התורקים, אלא גם חלק משטח מדינתה היא.

לא עבר זמן רב, ובחודש יוני 1914, היתה בסאראייבו ההת־נקשות בחיי יורש העצר האוסטרו־הונגרי פרדיננד ואשתו. כידוע, היה בהתנקשות הניצוץ שהצית את מלחמת העולם הראשונה. במלחמה זו עמדה סרביה בצד ארצות "ההסכם המשולש" נגד גרמניה ואוסטריה. אהדת הבולגרים היתה נתונה לגרמניה ולאוסטריה, והיא נכנסה בשנת 1915 למלחמה העו־למית לצדן של גרמניה ואוסטריה, והיתה גם שותפת להן בתבוסתן המלאה, בשנת 1918.

תקופת המלחמה הטביעה את חותמה לא רק על בולגריה ועל יהודיה כאזרחים, אלא גם על יהדות בולגריה כציבור בפני עצמו. רוב יהודי בולגריה השתייכו, כמובן, לצבא הבול־גרי ועתודותיו ובהישמע הקריאה, נהרו כולם למקומות הריכוז וליחידות הקבועות והשתתפו בכל פעולות הצבא, מתוך רגש מסירות וכבוד ומשמעת למופת. הדבר צויין לא פעם לתהילתם על ידי מצביאים ואנשי השלטון של בולגריה.

רבות נכתב על השתתפות יהודי בולגריה במלחמות אלו. הגנראל ויליזאר לאזארוב, מאנשי הציבור המפורסמים בבול־גריה, שהיה מפקד חיל המצב הבולגרי בשלוניקי (לימים היה יושב־ראש האגודה בולגריה—ארץ־ישראל)[12] דן במאמרו ב־השתתפותם של יהודי בולגריה בצבא וציין: "כאדם שהשתתף בכל המלחמות אשר העם הבולגרי נלחם בהן בשם רעיונו הלאומי, וכמפקד של גדוד וחטיבה אשר בהם היתה לי האפשרות להתבונן מקרוב ובאופן בלתי אמצעי, בקרבות, במסעות ובשירותים חשובים הקשורים בפעולות לחימה של אותן יחידות הצבא, באתי תמיד לידי מסקנה שכל אנשי הצבא, כבולגרים וכיהודים, כקצינים וכטוראים, כולם היו ראויים לאימון, שהייתי יכול למסור להם הוראות מתוך בטחון מלא שיבצעון בכבוד"...

"תוך פעולות לחימה שאירעו לעיני, יכולני להעיד, שהחיילים והקצינים היהודיים של גדוד הרגלים הארבעה־עשר המוקדוני (XIV Makedonsky polk) בחטיבה השלישית, השתתפו ללא מורא בקרבות, אשר החטיבה לקחה בהם חלק בחזית מוקדון, וביחוד אני יכול להדגיש את המאבק של החטיבה בשלוניקי אשר שם — עם היותה מבודדת משאר כוחות הצבא ועזובה לנפשה ולכוחותיה הצנועים, היו החיילים היהודים במידה שווה עם חבריהם הבולגריים — מלאי רוח הקרבה עצמית. הם לחמו ומתו בשם המולדת בחוצות העיר שלוניקי. אני יכול להעיד, שכל החיילים והקצינים של הגדוד הרגלי ה־1 מסופיה, השתתפו ללא מורא ופחד בקרבות. בהמשך מלחמת העולם הראשונה (בסרביה, בדוברודז'ה, רומניה ובחזית מוקדון) נלחמו היהודים באומץ לכבוד המולדת (בולגריה) ונפלו יחד עם חבריהם הבולגריים, אמיצי־הלב"...

בסוף מאמרו מזכיר גנרל לאזארוב גם את העובדה המעניינת הבאה: במשך המלחמה הבאלקאנית, כאשר צבאות בולגריה הגיעו כמעט עד לשערי קושטא — בירת תורכיה, באחד מקרבות הלילה על יד המבצרים המפורסמים בשם צ'אטאלדז'ה, נפל סגן אלוף (פולקובניק) טאניב, מפקד גדוד הרגלים ה־3 של אנשי וידין, ולמחרת היום בא המלך פרדיננד, שהיה להלכה המפקד העליון של צבאות בולגריה, לבקר בשדה הקטל וראה את גופותיהם של 11 חיילים מסביב לגופתו של המפקד טאניב והתברר לו כי מבין החללים היו 9 יהודים. אמר המלך: "הנה אלה הם גיבורים, צאצאים ראויים לאבותיהם הגיבורים הלאו־מיים האגדיים, המכבים!".

בשנת 1939 יצא לאור, בעריכתו של ל. סטרוטי, ספר בשם "נמלאה החובה למולדת" הכולל מאמרים של מפקדים ואנשי צבא בולגריים על מעשה גבורה של חיילים וקצינים יהודיים במלחמות ובפירוט שמותיהם של הגיבורים ותיאור מעשי גבורתם.

אין מספרים על היהודים שהשתתפו במלחמה הבאלקאנית ובמלחמת העולם הראשונה, אבל לעומת זאת מעידים מספרים על החיילים והקצינים שנספו בשתי המערכות. במלחמה הבאל־קאנית: 3 קצינים, 8 תת־קצינים (רבי טוראים, סמלים וכו') ו־266 טוראים. ואילו במלחמה העולמית הראשונה ניספו: 28 קצינים, 43 תת־קצינים ו־643 טוראים, ביחד 714 אנשי־צבא יהודים[13]. אברהם תאג'ר, יושב ראש אגודת חיילי החזית היהודים, מפקד־הגדוד 'פולקובניק' מעיד שהמספר (714) הוא לפי הרשימה של משרד־הבטחון בדבר החיילים שניספו במע־רכות ושמותיהם נזכרו ב"יזכור" בשעת חנוכת בית־החולים שהוקם בסופיה לזכר החיילים היהודים שנפלו במלחמות. בהודעת קולונל תאג'ר שאחוז החיילים היהודים שנפלו במערכה היה 16.5 לכל אלף יהודי בולגריה (לעומת 14 חיילים שניספו מכל אלף הבולגרים, תושבי ערים).

פרשת שלוניקי

השתלשלותה של מלחמת הבאלקאנים גרמה לכך, שיהדות בולגריה על מוסדותיה המרכזיים — הקונסיסטוריון המרכזי והרב הראשי — תהא מעורבת, כמעט באופן רשמי, במאבק הדיפלומאטי על העיר שלוניקי ועל זכויות היהודים בעיר הבולגרית סיליסטרה (בקצה הצפוני המזרחי של בולגריה), שנכבשה על ידי הרומנים ונספחה לרומניה, יחד עם החבל הצפוני־מזרחי של בולגריה, הידוע בשם דוברודז'ה הבולגרית.

כידוע, לאחר שצבאות תורקיה הוכרעו בקרבות הראשונים של המלחמה הבאלקאנית (1912), הם נאלצו לסגת בדרך לקושטא, וכל איזורי תורקיה האירופית, וביניהם איזור מוקדון, נפלו בידי בעלי הברית הבאלקאנית. צבאות יוון מזה וצבאות בולגריה מזה שמו את פניהם לשלוניקי, שהיתה למעשה מעין בירת מוקדון ועיר חוף — המוצא למסחר לכל אותו האיזור. היוונים הקדימו את הבולגרים וכבשו את חלקה הגדול של העיר ואילו הבולגרים חדרו בה מצפון־מערב והשתלטו על חלק ממנה. מיד לאחר נצחונותיו המכריעים של הצבא הבולגרי במרחבי טראקיה המזרחית ולאחר שביתת הנשק הראשונה שבין תורקיה ויריביה, התברר שלא היה קיים בין בעלי הברית הסכם על חלוקת "הארצות המשוחררות" ועל כן באו שוב

לידי גילוי המגמות המנוגדות הישנות של מדינות הבאלקאן בנוגע למוקדון וטראקיה, שהתגוררו בהם בולגרים, יוונים וסרבים בערבוביה, עד שהשם "מוקדון" הפך לשם נרדף לערבובית־לאומים וקשר של מגמות לאומיות ומדיניות, סותרות זו את זו.

על רקע זה השתררה מתיחות גוברת והולכת בין היוונים והבולגרים על עתידה הפוליטי של שלוניקי, וכל צד הפעיל את כל השפעתו וקשריו המדיניים לספח את העיר לארצו. מאידך גיסא, לא הבולגרים ולא היוונים לא היו רוב באוכלוסית העיר, ודוקא היהודים שלטו בכלכלת העיר בכל שלביה וכן בחייה הציבוריים, עד כדי כך, שבשבת שבתו הנמל, הבנקים, והבורסה. ענין עתידו הפוליטי של איזור מוקדון בכלל ושל העיר שלוניקי בפרט, העסיק לא רק את מדינאי ארצות הבאלקאן, אלא גם את המעצמות הגדולות, אשר התחרו ביניהן על השפעה באיזור. היו תכניות ומגמות, ואפילו הצעה להפוך את העיר ליחידה מדינית עצמאית, שהיהודים יהיו, למעשה, השולטים בה. הוברר, שרעיון זה הוא חסר סיכויים, נוכח המצב הפוליטי והגורמים המכריעים בו, והוא הוזנח. מאידך גיסא, גם מדינאי בולגריה עמדו על האפשרות לנצל את השפעת היהדות הבולגרית לטובת מגמותיהם לגבי שלוניקי העיר. כך קם שיתוף פעולה בין הרבנות הראשית והממשלה הבולגרית באותו ענין.

ד"ר אהרנפרייז התכוון לבקר בשלוניקי. משנודע הדבר ליוונים, הפעילו לחץ על הרב הראשי של שלוניקי ר' יעקב מאיר (שנתמנה אחר כך לרב הראשי הספרדי בארץ־ישראל) והוא הריץ מכתב לד"ר אהרנפרייז, ורמז לו, שביקורו בשלוניקי עלול לגרום צרות ליהודיה. ד"ר אהרנפרייז נאלץ לוותר על הביקור בשלוניקי.

העו"ד חזקיה דוידוב שהיה זמן קצר ממלא־מקומו של הרב הראשי בבולגריה — בענינים מינהליים בלבד, לאחר התפטרותו של ד"ר אהרנפרייז, מספר בזכרונותיו [14], שבהיותו בחזית צ'אטאלדז'ה כקצין בצבא הבולגרי — קיבל מאת המטה הראשי פקודה במברק, להתייצב בפני מפקד חיל־המצב הבולגרי בשלוניקי, פולקובניק מיחאלוב, ומשהתיצב לפניו, העבירוהו לחטיבתו של מאיור לאזארוב, כשופט־חוקר, ונאמר לו בפירוש, שתפקידו העיקרי יהיה (כדוגמת תפקידם של קצינים יהודים אחרים, שכנראה גם הם הוזעקו לאותה מטרה, כגון: ד"ר דוד

לוח לזכר קרבנות יהודי בולגריה שנפלו במלחמות 1913/1912, 1918/1915

תג'ר (רופא מסופיה), ד"ר מנחמוב, (רופא מרושצ'וק), יוסף פריסיאדו תאג'ר (עורך־דין מסופיה), ד"ר יצחק דז'יראסי (רופא שנים מסופיה), — לנהל תעמולה לטובת בולגריה בקרב יהודי שלוניקי, בקשר למשאל־העם שהיה צריך להתקיים לפתרון שאלת סיפוח העיר לבולגריה או ליוון. חזקיהו דוידוב שהה בשלוניקי כשלושה חדשים, וכמעט כל זמנו היה מוקדש למשאות וביקורים, שמטרתם היחידה היתה לכבוש את לבותיהם של יהודי שלוניקי לטובת בולגריה, וכמעט שהושגה המטרה, אלא, שבסופו של דבר נחרץ גורלה המדיני של העיר לא לפי רצונם של יהודי שלוניקי, ולא לפי רצונם של יהודי בולגריה, אלא לפי הכרעה במלחמה.

בפרוץ הסכסוך המזוין בין הבולגרים ובין הסרבים והיוונים (שאליהם הצטרפו גם התורקים והרומנים), שמו היוונים בשלוניקי מצור על חיל־המצב הבולגרי והתגברו עליו, וזו היא ההתנגשות, שעליה רמז הגנרל לאזארוב, בדבריו על השתתפותם האמיצה של החיילים היהודיים מן הצבא הבולגרי בשלוניקי בשעת מצוקתו [15].

חזקיה דוידוב מזכיר, שבתקופת הכיבוש המשותף — הבולגרי והיווני, נרצח בשלוניקי גיאורג מלך יוון, ונפוצה שמועה, שהרוצח הוא יהודי מבולגריה, מצב הקצינים היהודים נעשה בלתי נוח, אולם, לאחר זמן מה התברר, שהרוצח היה יווני...

ד"ר מרדכי אהרן אהרנפרייז מביא בספרו "בין מזרח ומערב" [16], פרטים מעניינים על פעילותו הדיפלומטית בענין שלוניקי וסיליסטרה. לפי דבריו הסכים הרב הראשי לשתף פעולה עם הממשלה הבולגרית בתנאי, שיקבל ממנה הבטחות רשמיות ומפורשות על שמירת זכויותיהם ומעמדם של יהודי שלוניקי. לשם זה הגיש לראש הממשלה גישוב (ולא גסיוב, כמו שכתוב שם בטעות), תזכיר שהכיל דרישות אלו: ראש העיר — יהיה יהודי; ניתנת הרשות ליהודים לשבות ביום השבת ולעבוד ביום הראשון; תנתן תמיכה כספית מאת הממשלה לבתי־הספר היהודים; על היהודים הלומדים בבתי־הספר הממשלתיים, תהיה חובה ללמוד גם לימודי הדת היהודית. בתשובה לתזכירו קיבל הרב הראשי מאת ראש הממשלה, הבטחות בנוסח דיפלומטי למדי. ד"ר אהרנפרייז יצא אז ללונדון, ולפי דבריו, עלה בידו לרכוש את תמיכתה של "ועדת־החוץ המאוחדת ליהודי בריטניה" ונתקבל גם לראיון על ידי שר החוץ הבריטי, סיר אדוארד גריי, ונועד עם כמה מעוזריו. אבל בסופו של דבר, הוכרעה השאלה על עתידה המדיני של שלוניקי, כאמור, בקרבות שפרצו בין צבאות בולגריה וחיל סרביה ויוון, ובהם היתה יד הבולגרים על התחתונה, לאחר שגם התורקים והרומנים ניצלו את ההזדמנות להתנפל על הבולגרים "מאחורי גבם", עד שנמצאו מוקפים אויבים מכל צד ונכנעו לאחר מעשים רבי־גבורה.

שלוניקי נשארה בתחומה של יוון, וכל מאמציו של הרב הראשי בבולגריה לאחד את יהודי שלוניקי עם יהודי בולגריה, עלו בתוהו.

ענין סיליסטרה

מאבק דומה לשלוניקי התעורר בסוף המלחמה הבאלקאנית, כשבולגריה הפסידה בקרב ורומניה כבשה את העיר סיליסטרה ועמדה לספחה לשטחה. הדבר עלול היה לקפח את זכויותיהם של יהודי סיליסטרה, שנהנו משווי־זכויות כאזרחי בולגריה, ואילו ברומניה היו נחשבים כ"זרים", כשאר יהודי רומניה. הקונסיסטוריון המרכזי ליהודי בולגריה, והרב הראשי ד"ר אהרנפרייז בראשו, ראו מחובתם לעמוד בפרץ על שמירת זכויותיהם של יהודי העיר. יתרה מזו, מנהיגי היהדות בבולגריה ראו כאן גם הזדמנות לעורר מחדש, ולו גם בעקיפין, את השאלה בדבר מעמדם המשפטי של יהודי רומניה בכלל. כידוע, הטיל הקונגרס של ברלין ב־1878 חובה על הממשלה הרומנית להבטיח שיווי זכויות לכל המיעוטים הלאומיים והדתיים בארצה. אבל, הממשלות הרומניות הצליחו להתחמק ממילוי חובה זו ומצבם של יהודי רומניה היה מוזר: הם היו נושאים בעול כל חובות האזרח, אפילו חובת שרות־בצבא, ואילו מבחינת זכויות האזרח, נחשבו הם כזרים. הדבר עורר תמהון ורוגז לא רק בקרב יהודי אירופה ואמריקה, אלא אפילו בחוגים לא־יהודיים בעלי השפעה בשתי יבשות אלה. הקונסיסטוריון והרב ד"ר אהרנפרייז קיוו, איפוא, שבהתעורר שאלת יהודי סיליסטרה, תימצא ממשלת רומניה במצב לא־נוח כלל וכלל: אם תסרב לערוב לשיווי זכויותיהם של יהודי סיליסטרה, הרי תעורר בזה רוגז והתנגדות בחוגים מדיניים בעלי השפעה בחוץ־לארץ, ואילו אם תערוב לזכויותיהם יתהווה מצב של סתירות: יהודי סיליסטרה, כנתיניה החדשים של רומניה, יהיו נהנים משיווי זכויות (לכל־הפחות — על הנייר), בעוד יתר יהודי רומניה, שנולדו בה ונשאו בעול החובות האזרחיים עשרות בשנים, ימשיכו להיות "זרים" בארצם הם... בכך תגיע לאבסורד מדיניותה של ממשלת רומניה כלפי יהודיה [17].

ממשלת בולגריה נטתה לתמוך בפעולות הקונסיסטוריון לטובת יהודי סיליסטרה. הבולגרים קיוו, שהדבר יבליט את ההבדל שבין בולגריה לבין רומניה ביחס ליהודים, ובזה יזכו באהדתם ותמיכתם של חוגים חשובים. כל הצלחה בשאלת ההגנה על זכויותיהם של המיעוטים הלאומיים והדתיים, היתה עשויה להקל על המאמצים למען הבולגרים, שנשארו לאחר המלחמות בתחומי רומניה, סרביה ויוון. ד"ר אהרנפרייז הגיש — בהסכמת הממשלה הבולגרית — תזכיר בעניין יהודי סיליסטרה לנציגים הדיפלומטיים בסופיה שייצגו את הממשלות החתומות על אמנת ברלין. העתקי התזכיר נשלחו גם לאירגונים היהודיים הגדולים באירופה ובאמריקה, והרושם היה חזק מאד. לואיג'י לוצאטי, ראש ממשלת איטליה, פירסם מאמר חריף נגד רומניה. בתגובה למאמרו נאלץ היה סאקי יונסקו, שר־החוץ של רומניה, להצהיר בעתונות שתושבי דוברודז'ה, שעמדה להיספח לרומניה, יהנו בה מאותן הזכויות שהיו להם בבולגריה. איגודים יהודיים בלונדון פירסמו ב"דיילי טלגראף" מחאות נגד רומניה, שגרמו להגשת שאילתא בפרלמנט האנגלי לשר־החוץ, סיר אדוארד גריי, והוא אישר בפרלמנט שקיבל הבטחה רשמית מאת ממשלת רומניה לשמור על זכויותיהם של היהודים תושבי השטחים שיסופחו לרומניה. גם ב"ברלינר טאַגבלאַט" ובעתונים בעלי־השפעה באיטליה, כגון: "טריבונה", "סיקולו", מיסאדז'ירו" הופיעו מאמרים באותו ענין. הסתדרויות היהודים באיטליה השתדלו אצל הממשלה ואצל מלך איטליה והצליחו לרכוש גם את אהדתם לענין.

ביולי 1913 נכרת "חוזה-השלום" בבוקארשט, לפיה סופח לרומניה חלק בדוברודז'ה הבולגרית, והעיר סיליסטרה בתוכו. באוגוסט 1913 יצא הרב הראשי ד"ר אהרנפרייז, לפי החלטת הקונסיסטוריון ובקשת ממשלת בולגריה, למסע דיפלומטי, במטרה להבטיח את שמירת זכויותיהם של המיעוטים הלאומיים והדתיים בכלל. באיטליה נעזר ע"י לואיג'י לוצאטי, ונתקבל שם ע"י שר-החוץ סאן דז'וליאנו, ראש-הממשלה ג'וליאטי, ואפילו נתקבל לראיון אצל המלך האיטלקי וזכה באהדה והבטחות לעזור לו. בפריס נתקבל לראיון אצל ג'ורג' קלימאנסו שפירסם, בעתונו "ל'אום ליבר", מאמר לטובת יהודי רומניה. שר החוץ הצרפתי, פישון, הבטיח לו תמיכה מוחלטת.

בלונדון קיים ד"ר אהרנפרייז התייעצות עם ועדת-החוץ היהודית המאוחדת וביקר גם אצל לורד רוטשילד. הממשלה הבריטית הצהירה, שלא תתמוך בחוזה-השלום בבוקארשט, אם לא תתקבלנה החלטות גם בדבר חרותם הדתית והאזרחית של המיעוטים. בוינה ביקר ד"ר אהרנפרייז את שר-החוץ ברטהולד ובברלין — את שר-החוץ פון יאגוב, אבל ממנו לא הצליח לקבל שום הבטחה חיובית. אכן, כל מאמציו של ד"ר אהרנפרייז הופסקו והושמו לאַל, כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה, לאחר ההתנקשות בסאראייבו, ביוני 1914.

בקשר למלחמה הבאלקאנית עזבו הרבה יהודי תורכיה (ובייחוד תושבי אידירני, היא אדריאנופול) את מקומות מגוריהם מחמת פעולות המלחמה (אידירני היתה נתונה כמה חדשים במצור הצבא הבולגרי) ומצאו מקלט בקהילות היהודיות בסופיה ופיליפופולי, בהן נקטו הרבנות הראשית והקהילות בפעולות נמרצות להקלת מצבם של פליטים אלו. ועדה — בהרכב: ד"ר אהרנפרייז, אברהם דויצ'ון לוי ואליהו אריה — ביקרה בוינה, בברלין, בבריסל ובפריס, אספה כספים לתמיכה בפליטים ובמשפחות החיילים היהודים, שניספו במערכה. קהילת סופיה הקימה בית חולים לפצועי המלחמה, ללא הבדל דת ולאום שהתקיים עד סוף המלחמה הבאלקאנית.

בספטמבר 1915 הוקם בסופיה "בית-יתומים", שבו נקלטו כ-50 יתומי-מלחמה, והוא התקיים והתרחב גם לאחר מלחמת העולם הראשונה. בולגריה נכנסה למלחמה ב-10 בספטמבר 1915 ובית החולים של קהילת סופיה לנפגעי המלחמה, הוקם מחדש והתקיים עד סוף 1918.

העסקן הראשי בכל המפעלים היה אברהם דויצ'ון לוי ועל פעולותיו קיבל פעמיים (פעם — בסוף המלחמה הבאלקאנית ובשניה — בסיום מלחמת העולם הראשונה) עיטורים מאת "הצלב האדום" [2].

זמן קצר לאחר שנכנסה בולגריה למלחמת העולם הראשונה, פלשו חיילותיה לסרביה. ממלאי מקומו של הרב הראשי (שעזב את בולגריה) חזקיה דוידוב ואברהם דויצ'ון לוי ביקרו בערי סרביה הכבושות ע"י הבולגרים (פירוט, ניש ועוד), הגישו סיוע ליהודים והסדירו את יחסי הקהילות עם שלטונות-הכיבוש.

לאחר המלחמה, האשימו הסרבים ובני בריתם את צבאות בולגריה במעשי אכזריות כלפי האוכלוסיה בשטחי הכיבוש. ראש-הממשלה סטאמבולייסקי מינה ועדה מיוחדת לחקר האשמות אלו. ותוצאות החקירה לא נתפרסמו.

לפי זכרונותיו של העסקן הציוני הותיק לוי חזקיה, נתמנה בשלהי המלחמה, הקולונל אברהם תג'ר (מי שהיה אחרי זמן יו"ר הקונסיסטוריון) כמפקד חיל-המצב בעיר הסרבית וראניה. פעם קיבל פקודה מאת הממונים עליו להוציא את טובי הסרבים שבעיר אל היער הסמוך ולהרגם. הקולונל היהודי סירב למלא את הפקודה על היותה בלתי-אנושית ומנוגדת לעקרונות הבינלאומיים המחייבים שיטת ניהול מלחמה. הוא הועמד למשפט בפני בית-דין צבאי על אי-מילוי פקודת הממונים עליו. אולם, בית הדין ביטל את האשמה [18].

לוי חזקיה

ראש-הממשלה הבולגרי, אלכסנדר סטאמבולייסקי, התחשב בהתנהגותו האנושית של הקולונל תג'ר ושלחו לועידת-השלום, בכדי להפריך את האשמות הסרבים, בכך נמצא הקולונל תג'ר כגואל כבודו של העם הבולגרי.

המשך המאבק בין ד"ר אהרנפרייז והציונים

למחלוקות רבת-השנים בין הציונים ומתנגדיהם (ובכללם הרב הראשי ד"ר אהרנפרייז), היו שתי תקופות: האחת נסתיימה בהתפטרותו של ד"ר אהרנפרייז מכהונתו כרב ראשי (1914) ועזיבתו את ארץ בולגריה, והשניה — בהתפטרותו של הקונסיסטוריון, שבראשו עמד מנהיג הציונים ד"ר ישוע כלב, שבאה ביחסי הציונים והבלתי-ציונים, לאחר תקופה קצרה של שלום ושיתוף פעולה בקונסיסטוריון, (אחרי הצהרת בלפור והועידה היהודית הכללית (1920), שדרישותיהם המדיניות של הציונים נתמכו בה גם ע"י האנטי-ציוניים, (ששינו את שמם ונקראו "לא ציונים").

בתקופה הראשונה נמשך המאבק של הציונים על כיבוש בתי-הספר והקהילות, והיה מכוון בעיקר נגד ד"ר אהרנפרייז, ועל אירגונם מחדש של הקונסיסטוריון והרבנות הראשית על בסיס תקנון מקובל ע"י בחירי העם. הלחץ שהופעל על הרב הראשי אילצהו, כאמור, להכין ב-1912 הצעת-תקנון על הנהלת מוסדותיה המקומיים והמרכזיים של יהדות בולגריה.

ב-22 באפריל 1912 הזמין הרב הראשי את ראשי הקהילות לועידת-התייעצות בהצעתו על התקנון החדש. בועידה השתתפו 19 קהילות, והיא החליטה, שנציגי הקהילות יתמנו ע"י ועד-הקהילה ולא ייבחרו ע"י האוכלוסיה בבחירות ישירות.

ב־1912 הקימו האנטי־ציונים בסופיה ובפלובדיב "התאחדות ישראלית־בולגרית", לשם ניהול מאבקם עם הציונים באופן מאורגן ושיטתי.

ד"ר יעקובסון, נציג הועד הפועל הציוני, שהיה באותו זמן בבולגריה, ניסה להתערב לשם יישוב הסכסוך בדרכי שלום והצליח לשכנע את מנהיג ה"אנטי־ציוניים", אלי סידי, מפי־ליפופולי, שצריך לערוך בחירות ישירות של נציגי הקהילות בכינוס. הציונים טענו, שאלי סידי לא תמך בהצעה בועידת־ההתייעצות של הקהילות והמתיחות בין המחנות מסביב לעניין לא פגה במאומה.

הסכסוך על סעיף 371 של החוק להשכלת־העם

ריב קשה פרץ בין שני המחנות, כאשר עלה בידי הציונים להשפיע על שר־החינוך להגיש לבית־המחוקקים תוספת לסעיף 371 לחוק השכלת העם (הסעיף שקבע, שאם הכנסותיה של העדה הדתית של מיעוט דתי או לאומי במדינה אינן מספיקות לכלכלת בתי הספר שלה, יש להטיל מס מתאים על חברי העדה). ההצעה באה להוסיף, שאת המס הנוסף יש לגבות כדרך שגו־בים מסי הממשלה. התוספת היתה, כמובן, רצויה מאד לציונים, כי היא היתה עוזרת לשחרור ועדי בתי־הספר, שרובם היו בידי הציונים, מכל תלות בועדי בתי־הכנסת האנטי־ציוניים. מתנגדיהם טענו שהתקנון פותח פתח להתערבות הממשלה בענייניה הפנימיים של העדה היהודית ומסכן את האוטונומיה המסורתית[19].

ועד בתי־הספר היהודיים בסופיה (ציונים) הגיש לחברי בית־המחוקקים תזכיר, שבו הודגש כי תפקיד בתי־הספר היהודיים דומה לזה של בתי־הספר הממשלתיים לגבי האוכ־לוסיה הבולגרית, לפיכך ראויים בתי־הספר היהודיים, שהממ־שלה תתמוך בהם, לכל הפחות, בדרך התקנון, אשר ישחררם מתלות כספית בועדי בתי־הכנסת. אבל גם האנטי־ציוניים פעלו והפעילו כל מיני השפעות, ולבסוף נדחתה ההצעה בדבר התוספת לסעיף 371 ע"י הפרלמנט.

ועידת ועדי בתי־הספר

ב־11 במאי 1912 התקיימה בסופיה, ביזמתו של ועד בתי־הספר היהודיים בפיליפופולי בראשותו של ד"ר מרקו רומאנו, הועידה הראשונה של נציגי ועדי בתי־הספר היהודיים בבול־גריה. בועידה השתתפו 16 צירים, מהם 14 ציוניים ו־2 לא־ציוניים (ביניהם סוציאל־דמוקרט אחד — נציג הועד שבוידין). כיושב־ראש הועידה נבחר ד"ר מ. רומאנו. לפי הנוהג המקובל שלחה הועידה מברק־ברכה למלך. ואם כי בדרך כלל ניתנת התשובה למברקי־ברכה בנוסח שיגרתי בשם המלך, ע"י ראש לשכתו, היתה הפעם הפתעה נעימה לועידה ולציבור היהודי כולו, שעל התשובה חתם המלך בעצמו, וגם בתוכנה סטתה מן הנוהג. המברק היכה גלים בציבור היהודי ונעשה נושא לויכוחים ולפירושים רגשניים, וזו לשון המברק בתרגומו לעב־רית:

"הנני נרגש מאד לגילוי נאמנותם ומסירותם האיתנה של יהודי בולגריה, והם יקרים לי דוקא בהזדמנות זו, כשהם מובעים לי לרגל ועידתם של ועדי בתי־הספר היהו־דיים. כינוס הועידה מעיד באיזו מידה מנהיגיהם של נתיניי הנאמנים ממוצא ישראלי תמימי־דעים עימי ועם ממשלתי על חשיבותה הרבה של ההשכלה לקידומם ולטובתם של העמים. ואני מודה לכם גם על רגשי נאמנותכם וגם על יוזמתכם הנעלה.

המלך"

"השופר", בטאונה של ההסתדרות הציונית, הקדיש גליון מיוחד לועידה ולהחלטותיה והקדים להן מאמר, בו הודגש, שמטרת הציונים היתה מאז ומתמיד להשליט בבתי־הספר את חרות הלאומית הציונית, והם לא הסתירו את מטרתם, אלא התריעו עליה בראש כל חוצות והיא היתה ידועה יפה גם לחוגי הממשלה, שידעו גם על ההתנגשות הממושכת על רקע זה. בנסיבות אלו הרי מברקו של המלך היא הוכחה מלאה ש"העם הבולגרי", מלכו וממשלתו הכריעו במחלוקת לטובת הציונים.

לעומת זאת, הדגיש בטאונו של הרב הראשי, שאין ליחס למלך בשום פנים מגמה להתערב בענייניהם הפנימיים של היהודים ואין לראות במברקו אלא אות אדיבות כלפי היהדות בכלל. הרב הראשי אף הריץ מברק תודה על ברכתו לועידה, בשעה שהוא לא השתתף בה ואפילו לא הוזמן אליה. החלטות הועידה — הן למעשה המצע השלם והשיטתי של הציונים בענייני חינוך ובתי־הספר, והן שקבעו את מטרתם במשך עשרות בשנים, ובסופו של דבר גם הוצאו לפועל ועיצבו את דמותם של בתי־הספר היהודיים בבולגריה.

ואלה הן, בקיצור:

1. על היהדות בבולגריה לקיים בתי־ספר לאומיים, שמטרתם לתת לילדים חינוך דתי־לאומי, מתוך שמירה על חוקי הארץ וחינוך לנאמנות לה;
2. יש לפעול, שהשפה העברית תירש את מקומה של לאדינו השגורה בפי האוכלוסיה היהודית;
3. יש להכשיר את התלמידים לחיי פרנסה, בשים־לב למצבם המיוחד של היהודים בארץ. (הצעת המיעוט דרשה: לימוד יסודי של השפה הרשמית — הבולגרית, ואשר לשפה העברית היא הסתפקה בלימוד לפי הצורך מבחינת ידיעת דת־אבות; בהחלטתם התנגדו בהחלט גם ל"מגמה הפוליטית המפלגתית של חינוך לאומי ציוני צר־העופק");
4. ההוראה ב"גני־הילדים" תהא רק בעברית, מפי מורים שהוכשרו במיוחד לתפקיד זה;
5. יש לפתוח כיתות־מעבר (מכינות) מ"גן־הילדים" אל כיתות בית־הספר ובהן תהא ההוראה בעברית ובבול־גרית;
6. בבית־הספר עצמו תהיה ההוראה בשפה הבולגרית ולפי תכנית הממשלה, אבל לפי החלטת חבר־המורים, אפשר ללמוד מקצועות טכניים מסויימים גם בעברית (הכוונה היתה, כנראה, לשירה ושירטוט, התעמלות ומלאכת־יד וכדומה);

7. לימוד השפה העברית והחינוך הדתי־הלאומי יהיו מכוונים למטרת בתי־הספר;

8. יש להנהיג בבתי־הספר את הכתב ה"אשכנזי", אבל יש ללמד לילדים גם לאדינו בכתב רש"י;

9. בקהילות הגדולות יש לפתוח גם פרהגימנסיות (שלוש כיתות — המקבילות לכיתות ה', ו', ז' בבי"ס יסודי בישראל — המחבר);

10. אין ללמד שפה זרה בבתי־הספר היסודיים, ואת הדיון בשאלת לימוד שפה זרה בפרוגימנסיות, יש לדחות לועידה הבאה;

11. בתי־הספר יהיו מעורבים לילדים ולילדות;

12. יש לפתוח שיעורים מעשיים בשביל גומרי בתי־הספר היהודיים ושיעורים להשכלה כללית למבוגרים ולתלמידים יהודים הלומדים בבתי־ספר לא־יהודיים;

13. יש לכנס בחודש יולי ועידה של מורי המקצועות היהודיים כדי לקבוע את תכנית הלימודים וההוראה במקצועות בכל חלקי בתי־הספר, ואחר־כך יש לכנס ועידה כללית של כל המורים בבתי־הספר היהודיים (המורים למקצועות יהודיים ולמקצועות כלליים גם יחד) כדי לאשר את התכנית הכללית;

14. הועידה הטילה על ועד בתי־הספר בפיליפופולי להכין הצעת תקנון על הנהלתם הפנימית של בתי־הספר;

15. החלטות הועידה הן רשות ולא חובה, מפני שהסמכות לקבל החלטות מחייבות, נתונה רק בידי ועידת נבחרי העם העתידה להתכנס, לפי כללי התקנון מ־1900, אבל הועידה קוראת לכל ועדי בתי־הספר לקיים את החלטותיה מרצונם הטוב;

16. תקציבי בתי־הספר יקבעו ע"י מועצת הקהילה, שבה ישבו כמוסדות שווי־זכויות ועד בית־הכנסת וועד בית־הספר, אבל משנתקבל התקציב, הוצאתו לפועל בנוגע לבתי הספר הנה בסמכותו הבלעדית של ועד בתי־הספר;

17. יש לדרוש הקצבות לטובת בתי־הספר היהודיים מטעם הממשלה והרשויות המקומיות;

18. יש לשפר את מצבם החומרי של המורים ע"י הגדלת משכורתם, הנהגת חובת השכלה, התקדמות לפי ותק וכו';

19. יש להכיר חגיגית בזכותו של המורה להיות בעל דעות פוליטיות כרצונו ולנהוג לפיהן, באופן שזה לא מתנגד לענייני בית־הספר ולמעמדו של המורה בהם;

20. על נציגי ועדי בתי־הספר להתכנס לועידה בכל שלוש שנים ולפני כל ועידה כזאת יש לקיים ועידת מורים, שמתפקידה לדון ולחוות דעה בכל השאלות העתידות והראויות לעמוד בסדר־היום של ועידת נציגי ועדי בתי־הספר; להחלטות הועידות של נציגי ועדי בתי־הספר, נודע רק אופי של משאלות ואילו החלטות מחייבות, תת־קבלנה רק ע"י נציגי העם בכינוסם;

21. לפנות לשר־הממשלה בדרישה לזמן כינוס של נציגי הקהילות, לפי התקנון משנת 1900;

22. הועידה מביעה את דעתה, שהנהלתו של הרב הראשי ד"ר אהרנפרייז במשך 12 שנות כהונתו היתה לרעת בתי־הספר היהודיים בבולגריה, מפני שהפר באופן שיטתי את התקנון של 1900 והכשיל את ועידת נציגי הקהילות, שרק היא יכולה לשמש יסוד למפעל בתי־הספר. ומכיוון שהקונסיסטוריון בראשותו של הרב הראשי עדיין מחזיק בדעתו, שאין למסור את בתי־הספר היהודיים בבולגריה לידי כינוס נציגי הקהילות.

הועידה הציונית השמינית

אחרי ועידת נציגי ועדי בתי־הספר, ב־1 ביוני 1912, התקיימה בסופיה הועידה הציונית השמינית ושבה השתתף בפעם הראשונה בתולדות התנועה הציונית בבולגריה — גם נציג של הועד הפועל הציוני, ד"ר ויקטור יעקובסון — דבר שציוני בולגריה העריכו מאד והגביר גם את התעניינותם. במרכז הועידה עמדה שוב שאלת המאבק עם הרב הראשי ד"ר אהרנפרייז. הועידה קיבלה החלטה, שהיה בה כתב־אשמה נגדו: על פעולתו שהיתה מכוונת לשיתוק מאמציהם של הציונים להשליט רוח לאומית במוסדות הקהילה; הוא הדיח את הציונים מן המוסדות שרכשו בהם עמדה; רדף את המורים הציוניים; הכניס שחיתות מוסרית בעניינים הציבוריים והשתדל למנוע בכל האמצעים לזמן קונגרס של נציגי הקהילות, איכזב את התקוות שתלו בו ונעשה גורם מזיק בענייני היהדות בבולגריה. לפיכך נדרש לפנות את מקומו, והחרם שהוכרז נגדו מוצדק.

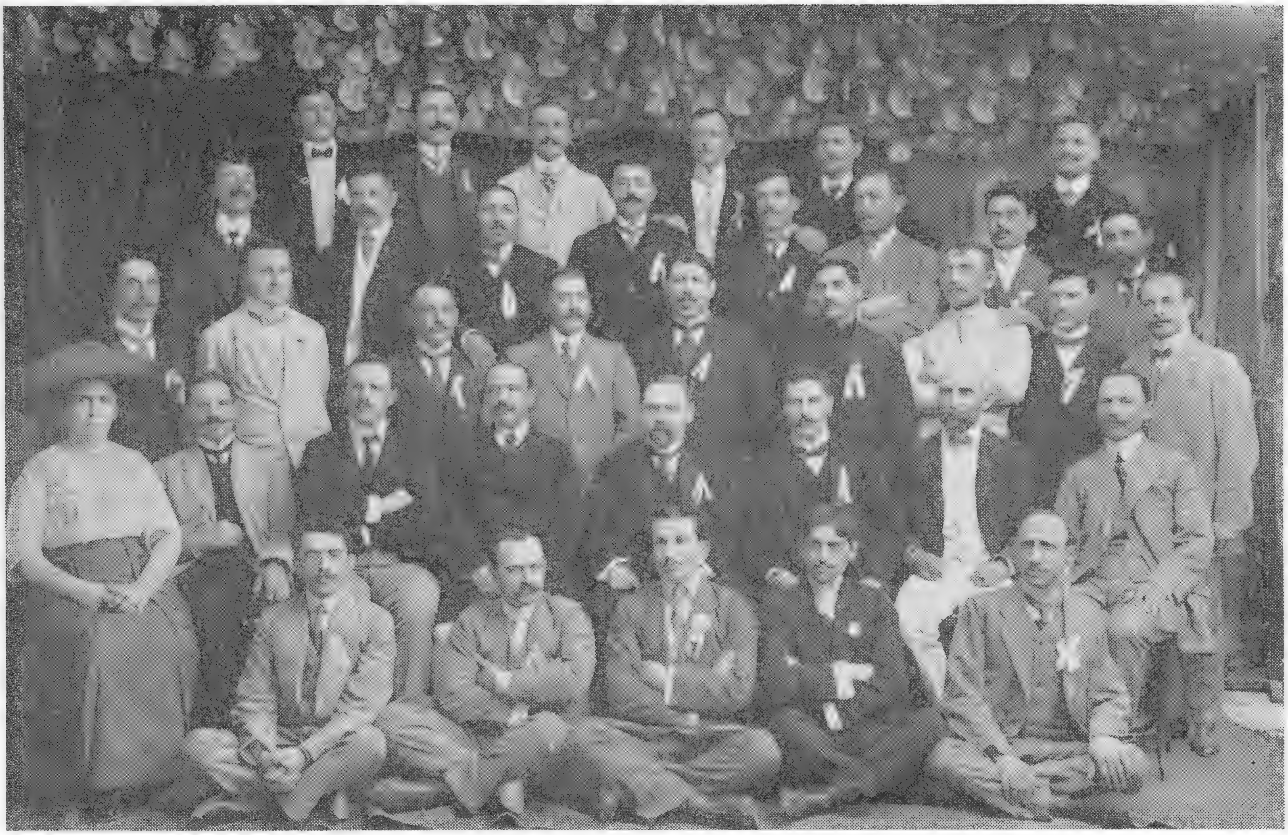
הועידה בחרה בועד מרכז שמושבו ברושצ'וק והרכבו: זיגמונד רינטיל, נסים דניאל, יצחק סימו ויצחק עזריאל. הפעם הוסיפה הועידה עליהם יועצים משאר הערים והם: ד"ר ישוע כלב וחיים א. פרחי מסופיה, פר. רומאנו מפיליפופולי, ח"ר יומטוב בכמוהר"ם מפאזארדז'יק, ז'אן סוזין מוארנה ושלמה כהן מוידין.

כחברי הועדה הכספית ("באנקו־פונדו") נבחרו: יעקב משיח, משה בן נון ומוני סימו — כולם מרושצ'וק. ובתור חברי הועדה התרבותית: ד"ר רימאלובסקי, אשר ארליך (מורה מארץ־ישראל) ואלברט רומאנו מפיליפופולי.

מערכת "השופר" נמסרה לידיהם של רחמים אסיאו, יוסף פאפו ואהרון דז'אלדיטי — מאירוב. ד"ר מרקו רומאנו נבחר כנציג ציוני בולגריה לועד הפועל הציוני הגדול.

גם המאבק הישן־נושן שבין ועדי בתי הספר וועדי בתי הכנסת נמשך.

ב־1911 עלה בידי הציונים ברושצ'וק לזכות ברוב בבחירות לועד הקהילה. האנטי־ציונים לא יכלו להשלים עם הרעיון, שהנה בא הקץ לשליטתם ארוכת־הימים בקהילה והפעילו לחץ על חברי ועד־הקהילה החדש ואילצו כמה מהם להתפטר ומש־

הועידה השמינית הארצית של ההסתדרות הציונית בבולגריה בשנת 1912

נשאר הועד במיעוט חברים, פנו הם אל מיניסטריון־הדתות בדרישה להדיח את הועד ולמנות במקומו ועדה זמנית עד לבחירות חדשות. כמובן, תמך ד״ר אהרנפרייז במאמציהם אלה, שהוכתרו בהצלחה: הועד הודח ונתמנתה ועדה זמנית מן ה״נכבדים״. הציונים כעסו מאד על ד״ר אהרנפרייז ובבואו, לאחר זמן, לביקור בקהילת רושצ׳וק, ערכו נגדו הפגנה סוערת בתחנת הרכבת.

העסקן הציוני הידוע יצחק עזריאל[20] מספר, כי משנוכחו ציוני רושצ׳וק לדעת, שד״ר אהרנפרייז תומך, שלא בצדק, במתנגדיהם, שיגרו הם אליו משלחת, שביקשה ממנו, בשם ציוני רושצ׳וק ולמען השלום ביהדות בולגריה, לנקוט עמדה נויטראלית במאבק שבין המפלגות, כדי שיוכל, בשעת הצורך, להופיע כבורר עליון ביניהן. הרב הראשי התרשם מאד, לדבריו, מן המחווה הידידותי הזה, והבטיח להפסיק את מאמרי עתונו ״לה לוז״ נגד האגודה הציונית ברושצ׳וק. אלא שלא עמד ־דיבורו ובגליון הבא של העתון הופיע שוב מאמר־השמצה נגד הציונים ברושצ׳וק. בסופו של דבר, נוכחו הציונים לדעת, שד״ר אהרנפרייז הוא הרוח החיה בה״אוניון איזראיליט״ בבולגריה (איגוד אנטי־ציוני מובהק) ולכן החליטו לסלקו מכהונתו בכל מחיר, ומכאן ההחלטה על ההפגנה העוינת נגדו בתחנת הרכבת. אברהם תג׳ר התרעם על אותה ההפגנה וביחוד — על צורתה הגסה (הקשת פחים ריקים).

יצחק עזריאל מוסיף לספר, שכוונת ציוני רושצ׳וק לא היתה נגד ד״ר אהרנפרייז באופן אישי, והם העריכוהו כסופר וכאיש־מדע, אלא נגד שיטתו הנפסדת לתמוך ב״אנטי־ציונים״. וראיה לכך העובדה הזאת: לאחר הסתלקותו של ד״ר אהרנפרייז מבולגריה באה לרושצ׳וק משלחת מטעם ועד הקהילה בסופיה לשם בירור, אם ישנה אפשרות להחזרת ד״ר אהרנפרייז לבולגריה וחברי ועד הקהילה ברושצ׳וק (ציונים) ענו, שאם יתקבל העיקרון, שלפיו ייצוגה של יהדות בולגריה יהיה בידי הקונסיסטוריון, כדרישת הציונים, אין לדעתם מועמד טוב מד״ר אהרנפרייז למשרת הרב הראשי...

בדצמבר 1913 התקיימו בחירות לקונסיסטוריון ובמארס 1914 פורסם צו על אישור הנבחרים: מאיר אנג׳יל, יוסף פרבר, חיים בסן, חזקיה דוידוב (כולם מסופיה), אלי סידי (מפיליפופולי), רפאל ברוך (מפאזארדז׳יק), סלומון קאניטי (מרושצ׳וק), חיים אסיאו (מדופניצה), חיים אבטליון (מלום).

המתיחות הרבה ששררה בין שני המחנות היריבים בסופיה, אילצה את ועד־הקהילה להקים ועדה מעורבת, שתנסה לפשר בין שני הצדדים. הועדה (א. רפטוב, ד״ר ישוע אלקלעי, חזקיה דוידוב) הוציאה מסקנתה ב־16 במארס בזו הלשון:

״הועדה שנתמנתה לשם קירוב בין ה״ציונים״ וה״גבירים״ באה לידי מסקנה, שלהשגת הפשרה נחוץ:

1. שהקונסיסטוריון יזמן כינוס הקהילות, שתהיינה מיוצגות בו נבחרי העם;
2. יש להכין הצעת־תקנון להנהלת הקהילות;
3. יש להביא את ההצעה הזאת לדיון בכינוס הקהילות;
4. הועדה מצהירה, שהתקנון ישמש מצע־בחירות לשני הצדדים גם יחד;
5. נציגי ההסתדרות הציונית מצהירים, שלאחר הכנת התקנון שוב לא תעניין אותם אישיותו של הד״ר אהרנפרייז.

מתוך סיבות, שאברהם תג׳ר לא פירשן בספרו ״גוטאס איס־טוריקאס״ (עמ׳ 18—28), לא הושג הסכם בין הציונים והרב הראשי בנוגע להצעה וסוף הדבר היה, שד״ר אהרנפרייז עזב את בולגריה לצמיתות.

במאמר [21] של ד״ר ישוע כלב נאמר, שהפשרה לא נתקבלה על דעתו של ד״ר אהרנפרייז וסירובו היה כדחיפה האחרונה להחלטתו לוותר על משרתו בבולגריה ולחפש לו משרה דומה במקום אחר. ואמנם, הוא נבחר אז כרב ראשי בשבדיה.

עם הסתלקותו של ד״ר אהרנפרייז באה לסיומה תקופה של 14 שנות מאבק קשה על סידור ענייניה הפנימיים של יהדות בולגריה.

מה שלא השיג ד״ר אהרנפרייז וגם הציונים לא השיגוהו, הביא הזמן, כאשר הצהרת בלפור והמאורעות המדיניים הקשורים בה, שינו את פני הרחוב היהודי והגבירו באופן מכריע את כוחו של המחנה הציוני.

ב־1920 התקיים כינוס נציגי הקהילות, שנבחרו בבחירות ישירות ע״י האוכלוסיה היהודית, לפי מיטב השיטה הדימוקרטית. אמנם, אותה שעה לא עמדה בראש יהדות בולגריה אישיות חזקה, אבל אין ספק שדווקא דבר זה, הקל בהרבה את סיום הפרשה בצורה מניחה את הדעת ומקובלת על כולם.

בסיום פרשה זו, אין להמנע מן השאלה, מדוע ד״ר אהרנפרייז, שהיה אז מפורסם בעולם היהודי כסופר ציוני־עברי וכמזכירו של הרצל בכינוס הקונגרס הראשון, הסתכסך עם ציוני בולגריה ועמד, כמעט במשך כל ימי כהונתו כרב־ראשי ליהודי בולגריה, בראש המחנה האנטי־ציוני? האם קרה הדבר מפני שציוני בולגריה היו יותר מדי קנאים ובלתי גמישים בתכסיסיהם? או, מפני שנגזר על ד״ר אהרנפרייז, להיות נתון תמיד בין שני מחנות, שלפי תכונותיהם לא יכלו להתפשר? או שד״ר אהרנפרייז היה בעל אופי חלש מדי, כדי להסתכן בעמדה ברורה, תקיפה ועקבית כלפי ה״גבירים״, ששלטו אז בקהילות — כפי שהציונים האשימוהו?

העסקן הציוני ד״ר מרצ׳ל כלב סבור [22] שבהיותו יחד עם חיים פרחי ואברהם אסא בברלין, שניהם בשליחות הקהילה שבסופיה, הודו בפניהם המנהיגים הציוניים, ד״ר ליאו מוצקין וד״ר ויקטור יעקובסון, שבתחילה לא הבינו את פשר ההתנגשות בין ציוני בולגריה וד״ר אהרנפרייז. אבל, הדבר הוברר להם לאחר שגם בשבדיה עמד ד״ר אהרנפרייז בראש ה״גבירים״ היהודיים המתנכרים לציונות. נשאלת, איפוא, השאלה: האם איש משכיל כד״ר אהרנפרייז לא הבין, שאין להגשים את תכניותיו לגבי בתי־הספר היהודיים בבולגריה ללא מאבק עם ה״אליאנס״, שדעותיה היו מנוגדות לרעיון היהודי הלאומי? והאם אפשר לומר שד״ר אהרנפרייז לא קיבל את תורתו של הרצל והציונים בדבר כיבוש הקהילות? האם אפשר להניח, שאדם משכיל כמוהו, שהיה תמיד מעורב בענייני הקהילות, לא הבין, שאין להשליט רוח דתית־לאומית בבתי־הספר ללא שליטה בועדי בתי־הכנסת ושאר מוסדות היהדות? או שמא תאמר, שבתור רב־ראשי ראה ד״ר מ. אהרנפרייז מחובתו להתחשב גם במחנה הלא־מבוטל של האנטי־ציונים? אבל האם הסתגלות כזאת, שהרחיקה לכת עד כדי נסיונות לשתק את התנועה הציונית אינה עשויה לעורר תמהון?

ובכן, למרות כל רצוננו לדון את ד״ר אהרנפרייז לזכות, לא נוכל להשתחרר מן הרושם שצל כבד רובץ עליו...

עצם העובדה, שגם הציונים המתונים, שהבינו את מצבו המיוחד של ד״ר אהרנפרייז והשתדלו להקל על תפקידו בתור רב ראשי של ציבור סוער, כמו פריסיאדו רומאנו — התאכזבו בד״ר אהרנפרייז ונתווספו ליריביו — מכריעה לחובת ד״ר אהרנפרייז במאזן פעולותיו ביהדות בולגריה!

אברהם תג׳ר נותן בספרו הערכה חיובית לפעולותיו של ד״ר אהרנפרייז ומדגיש שרכש לעצמו הכרה של אנשי מדע וספרות, ולדעתו, לא היה מפעל חשוב, אשר ידו של ד״ר אהרנפרייז לא היתה בו (שם ע׳ 202). בכלל, כל החוגים הבלתי־ציוניים, שהיו מעריכים מאד את מוסד הרבנות הראשית, ראו את עיקר תפקידו — בהגנה על היהודים בפני השלטונות בשעת צרה, ולפי ראות עיניהם, לא היה איש מטיב למלאו מאשר ד״ר אהרנפרייז.

בכל אופן, יש לציין את העובדה, שהציונים נשמו לרווחה כאשר ד״ר אהרנפרייז עזב את בולגריה ואילו הבלתי־ציונים הצטערו צער רב על התפטרותו וגם עשו נסיונות להחזירו לתפקידו.

בחודש מאי 1916 פנה הקונסיסטוריון המרכזי אל הקהילות בבקשה שיסכימו להחזרתו של ד״ר אהרנפרייז כרב ראשי של יהדות בולגריה. הציונים דרשו ערובות, שהוא ותומכיו לא יחדשו את התנגדותם לדרישה העקרונית של הציונים, ומשלא ניתנה ערובה כזו, בוטלה ההצעה [23].

בספר זכרונותיו של ד״ר אהרנפרייז הוא מקדיש פרק [24] לכהונתו כרב ראשי ליהודי בולגריה. הוא מרבה לספר על יחסיו עם המלך, עם שרים, סופרים ואנשי־שם של החברה הלא־יהודית, וכן על משימות פוליטיות שהוטלו עליו. ואילו על בעיות אירגונה הפנימי של היהדות הבולגרית, על בעיית החינוך ועל המאבק הפנימי המר שהתחולל סביבה וכן בדעותיו, תפקידו ושיטתו כמעט שאינו נוגע והוא מקדיש לכל העניין רק מלים מועטות, שיש בהן יותר רמז מאשר הסבר, וזה קיצור דבריו:

״עיקר תפקידי היה לכונן משטר וסדר ״בתוך התוהו ובוהו״, אבל הממשלות הבולגריות, שבאו בזו אחר זו, מצאו שאין באפשרותן להעניק לקהילות היהודיות מעמד חוקי, לאחר שמסיבות פוליטיות מובנות מדי, לא העיזו להעניק לבני הדת המושלמית. לפיכך, הייתי נאלץ להמ־

שיך בתפקיד הקשה, כאילו נעשו התקנות כביכול לחוק. אבל הציבור היהודי היה סוער ומחולק. כל צד הסתמך על "התקנון", כאשר הדבר היה נוח לו, וכפר בו, כשהדבר לא היה נוח לו, ואז "האשים" את הרב הראשי, שהחליט לא לפי צד מעוניין זה או זה".

ובאשר ל"אליאנס", כותב ד"ר אהרנפרייז (עמ' 90), שמטרות שיטתה החינוכית היו מלכתחילה שתים: 1) לגדל דור פועלים מוכשרים ומצויידים במידה מסויימת של תרבות אירופית, ובו בזמן — 2) לקדם את מדיניות ההתפשטות של השפה והתרבות הצרפתית במזרח־הקרוב. "בתי־הספר הללו גידלו צעירים וצעירות דוברי צרפתית, שהיה להם ברק חיצוני ושטחי של תרבות צרפת... בתי־הספר עוררו תרעומת גם בקרב הקשישים השמרניים וגם בין הקבוצות הציוניות המתקדמות. המצב של ניגודים נעשה במרוצת השנים סלע המחלוקת המרכזי, שסביבו ניטשו מערכות מחריפות והולכות בתוך הקהילות... אני מצדי השדלתי לבנות מערכת־חינוך, חדורה יחס חיובי לתרבות היהודית והכללית, בהתאם לצרכים בבולגריה..." והוא מדגיש שלצורך זה "אירגן שיעורי פגרא למורים העבריים, הנהיג בחינות־חובה לגביהם וכו'". אבל בכל דבריו אין הסבר על טענתם העיקרית של הציונים, שאי־אפשר להשליט מערכת־חינוך, ע"י התחמקות מכל מאבק עם ה"אליאנס", שהתנגדה בחריפות ועקביות לעיקרי המערכה. ד"ר אהרנפרייז טען, שמבחינה ציונית אין צורך ואין תועלת שהציונים יכבשו את הקהילות — ולמעשה השאיר את הקהילות בידי האנטי־ציונים, שכפרו בכל עיקרי הרעיון הציוני והוא שלל גם את המאבק נגד ה"אליאנס"... ובסופו של דבר — מאזן פעולותיו בבולגריה היה שלילי בהחלט.

לאחר הסתלקותו של ד"ר אהרנפרייז

לאחר התפטרותו של ד"ר אהרנפרייז, מינה מיניסטריון־הדתות את עו"ד חזקיה דודוב למלא את מקומו. הכוונה היתה, כמובן, שעליו למלא את תפקידיה המינהליים של הרבנות הראשית ואילו התפקידים הדתיים יימסרו לידי אנשי־דת כגון: אב בית־הדין הגדול, או שיישארו תלויים באופן זמני עד שימצאו אישים מוסמכים ומוכשרים להם.

ב־18 בינואר 1915 התקיימו בכל הקהילות בבולגריה (פרט לסופיה) בחירות לועדי בתי־הספר היהודיים. כמעט בכל המקומות זכתה הרשימה הציונית ברוב הקולות.

בפלובדיב התפשרה האגודה הציונית וה"אוניון יזראיליט" (בלתי־ציונים) ונבחר ועד של 3 ציונים ו־2 בלתי־ציונים שיפעלו על בסיס של תכנית מוסכמת ביניהם.

לפי הפשרה נקבע, שבית־הספר מורכב מ"גן־ילדים", בית־ספר יסודי של 4 כיתות ופרוגימנסיה של 3 מחלקות; החינוך ניתן חינם, פרט ל"גן הילדים", שועד בית־הספר נושא רק בחלק מהוצאותיו, והשאר — הכנסות מתשלומי ההורים. בבית־הספר היסודי מתחיל לימוד שפה זרה מן הכיתה הרביעית. ועד בית־הספר מכין את התקציב, ואם לא יעבור על הסכום שנקבע בהסכם הפשרה, רואים את התקציב כאילו אושר ע"י ועד־הקהילה, ורק אם התקציב עולה על הסכום שקבעו, ושני הועדים לא יבואו לידי הסכם ביניהם, יובא הדבר לקונסיסטוריון שיכריע בו.

ה"הגבלה" מוקדשת רק לבתי־הספר.

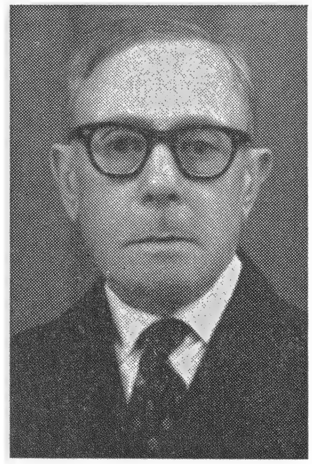
שום חילוקי דעות בין הצדדים אינם יכולים לשמש עילה לביטול ההסכם לגבי בתי־הספר. בהסכם צוין, לשים לב במיוחד בבתי־הספר לחינוך הדתי ולהנהיג תפילה קצרה בתחילת הלימודים בכל יום, ולערוך תפילות מיוחדות לתלמידים בשבתות ובחגים.

לבחירות ברושצ'וק הופיעה רק הרשימה הציונית, בראשותו של ניסים דניאל. והיא זכתה בכל המקומות.

הבחירות בסופיה התקיימו רק בחודש מארס 1915 והשתתפו בהן שלוש רשימות: 1) ציונים; 2) הגבירים; 3) סוציאליסטים. האחרונים חידשו את עתונם "הפועל היהודי", ומשנוכחו לדעת שאין להם סיכויים להצלחה ברחוב היהודי, כל עוד תכניתם בשאלות היהדות היא שלילית, הכניסו לתכנית חידוש חיובי והוא: שלאדינו, המדוברת בפי העם, והמשמשת לו שפת־אם — היא תהא שפת־ההוראה בבתי־הספר היהודיים, כדוגמת עמדתו של ה"בונד" ברוסיה בנוגע ליידיש. אבל, הסוציאליסטים היהודיים התעלמו מן ההבדל העצום בין יידיש, כשפת־אם ליהודים במזרח־אירופה ולאדינו של יהודי בולגריה. יידיש היתה שפת־אם של מיליונים ושפת תרבות מפותחת, שפת ערכים רוחניים של המדברים בה. ואילו לגבי לאדינו, אף שהיתה משותפת ליהודי תורכיה ובולגריה ועתונים שיצאו בבולגריה או בתורכיה היו נקראים בשתי הארצות, הרי השוני בתנאים הפוליטיים הכניסה התפתחותם התרבותית של יהודי בולגריה לאפיקים חדשים שהרחיקום מיהודי תורכיה ושללו האפשרות לקיום תרבות משותפת ביניהם. ההתבוללות הלשונית של יהודי בולגריה התקדמה כל כך, שבתקופה ההיא כבר לא ידע הדור היהודי הצעיר, בעיר גדולה כסופיה הבירה, לקרוא בלאדינו, לפיכך הופיע העתון "המשפט", בטאונה של האגודה הציונית "ד"ר תיאודור הרצל", חציו בלאדינו וחציו בבולגרית. מסיבות אלו נשארה לאדינו כשפה שגורה בפי המוני היהודים בבולגריה, עניה בתרבות, ומלבד כמה עתונים, כמעט לא הופיעו בה שום ספרים וגם לא היו לה כל סיכויים לעמוד בפני השפה הבולגרית, שחדרה בכל הדרכים לרחוב היהודי. הדרישה של הסוציאליסטים היהודיים, להנהיג לאדינו כשפת ההוראה בבתי־הספר היהודיים לא היתה, איפוא, יותר מאשר חיקוי שטחי לתכנית הלשונית של ה"בונד" ותכסיס פוליטי כושל. הציונים ידעו לנצל יפה את חולשתם הרעיונית היסודית של הסוציאליסטים בפולמוס החריף בשאלה זו.

ביחוד הצטיין בפולמוס זה יוסף לאזארוב (מורה עברי לשעבר), בחוברת מיוחדת בשם "תכניתם של הציונים לגבי בתי־הספר ומתנגדיה", שהוציא בבולגרית.

מהלך ההתפתחות אישר את דעת הציונים. לא עבר הרבה זמן, והדור הצעיר לא ידע גם לקרוא בלאדינו וכמעט כל העתונים היהודיים, ו"השופר" בתוכם, הופיעו בבולגרית בלבד, ולאדינו נעלמה מן החיים היהודיים. (אחרון העלונים היהודיים בלאדינו היה "התקוה" של אברהם אסא, שיצא לאור ב־1928—1929).

יוסף לאזארוב

תוצאות הבחירות בסופיה היו: הציונים קיבלו 426 קול ו־3 מתוך 5 מקומות. ה"לא־ציונים" — 356 קול ו־2 מקומות בועד; ואילו הסוציאליסטים נכשלו בבחירות לחלוטין. בראש הרשימה הציונית נבחר ד"ר ישוע כלב.

במאי 1915 הוקמה בפיליפופולי, ביזמתו של הועד הציוני המרכזי, ועדה במטרה לערוך מגבית לטובת מוסדות הישוב בא"י שנפגעו בימי המלחמה. בראש הועדה עמד ד"ר רימאלובסקי וסגנו — אלי סידי, עסקן ציבורי ומנהיג האנטי־ציונים, וגם עסקנים אחרים לא־ציוניים השתתפו בה.

ענין הנאמנות הכפולה

כאמור, יצאה בולגריה מן המלחמה הבאלקאנית מנוצחת ולבה כבד עליה. לאחר שבני־בריתה לשעבר, שהתלכדו נגדה, הוציאו מידיה את אשר השיגה בדם בניה ובקרבנות שעלו בהרבה על קרבנותיהם של "בני הברית השודדים", כדברי השיר, רווי הזעם ותאוות־הנקמה, שהיה שגור אז בפי העם הבולגרי. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, נמצאו סרביה ורוסיה במחנה "ההסכם המשולש". שני פלגים יריבים פתחו בתעמולה בבולגריה והעם התפלג לשני מחנות: "רוסופילים", שצידדו ברוסיה מתוך רגשי הכרת טובה למשחררת בולגריה מעול התורכים; ו"גרמנופילים", שרגש הנקמה הביאם למחנה אויבי סרביה, הוא מחנה מעצמות מרכז אירופה — גרמניה ואוסטריה. באותו זמן נטו יהודי בולגריה לאוריינטאציה הגרמנופילית, מכיוון שהמשטר הצאריסטי ברוסיה היה ידוע לכל כמשטר רודף יהודים.

בנובמבר 1913 כשהתקיימו בבולגריה בחירות פרלמנטריות, בהן באה לידי גילוי גם עמדתם הפוליטית של היהודים הם נטשו את דרכי אבותיהם, שהלכו אחרי הוראות ראשי הקהילות האחוזים פחד מפני השליטים. הפעם עמדו היהודים על טיבן של המפלגות — ורב היה מספר היהודים אשר השתייכו להן — כל אחד לפי דעותיו והכרתו החברתית־הפוליטית. ברשימות בבחירות כבר הופיעו גם שמות של יהודים. גם נבחר יהודי (ד"ר נעים יצחקוב) ברשימת הסוציאליסטים

השמאליים. אכן, עוד ב־1911 נבחר חיים א. פרחי, המנהיג הציוני הידוע, כציר ל"אסיפת עם הגדולה" ברשימת המפלגה העממית. לאחר זמן, הוא נבחר גם כחבר למועצה העירונית בסופיה וגם כציר בפרלמנט הבולגרי [25].

ביוני 1915 פירסם ד"ר יהושע כלב, מנהיג הציונים, מאמר ב"המשפט" [26], שבו הדגיש, שמתוך רגשי פאטריוטיות, על היהודים בבולגריה להתעלם מנימוקים "יהודיים" מיוחדים כשהם דנים כאזרחי בולגריה — בשאלת האוריינטאציה הפוליטית של הארץ ורק טובת הארץ צריכה להיות לנגד עיניהם. ד"ר כלב עצמו היה חבר ל"מפלגה העממית", הרוסופילית, ולפיכך ראו רבים בדבריו רמז לטובת מפלגה זו. הסוציאליסטים בבולגריה, שהיו נגד רוסיה הצאריסטית ובעד גרמניה שהמפלגה הסוציאליסטית היתה חזקה בה, השתמשו בדבריו להתריע שהרגש הלאומי היהודי תובע להתנגד לרוסיה, רודפת היהודים.

היה ברור, שלא נימוקים מפלגתיים, אלא טעמי מצפון עוררו את ד"ר כלב לכתוב מה שכתב, ואם כי, בגלל מיעוט מספרם של היהודים בבולגריה, היה רק ערך תיאורטי לבעיה זו, הרי היתה זאת הפעם הראשונה, שיהודי בולגריה בכלל, והציונים בפרט, נתקלו בשאלת "הנאמנות הכפולה", שהטרידה אז את הציבור הציוני בכל העולם.

התופעה באה לידי גילוי גם בבחירות העירוניות, שהתקיימו בסופיה ב־1915. כמעט כל המפלגות הכניסו ברשימותיהם שמות של מועמדים יהודיים ופתחו בתעמולה רחבה ברחוב היהודי וגם הוציאו כרוזים בלאדינו. נמצאה גם קבוצה שקראה לעצמה "ציונים סוציאליסטים" ("פועלי ציון"), שפירסמה כרוז אל הפועלים היהודים, לתמוך ברשימה הסוציאל־דמוקראטית. בכך התערער במקצת מעמדם של הסוציאליסטים היהודים המתבוללים, שהיו, כביכול, נושאי דגל הסוציאליזם ברחוב היהודי. אבל הם לא נסוגו ויצאו בהתקפות קשות על ההסתדרות הציונית, בהדגישם את העובדה, שכמה ממנהיגי הציונים היו מועמדים ברשימות "בורגניות". התקפותיהם אילצו את האגודה הציונית שבסופיה להוציא עלון מיוחד, שבו הדגישה, שאם כי ההסתדרות הציונית משתדלת לחנך את האוכלוסיה היהודית להשתתפות ערה בחייה הפוליטיים של הארץ מתוך מסירות לענייניה, כל אחד לפי השקפותיו, הרי ההסתדרות הציונית, אינה משתתפת בבחירות והיא נמנעת בקפדנות מכל נסיון להשפיע על חבריה ואוהדיה לטובת מפלגה זו או זו.

עובדה ראויה לציון היא, שרוב המועמדים היהודיים ברשימות הכלליות היו דוקא ציונים והדבר מוכיח, שגם המפלגות הבולגריות הרגישו בהשפעתם המכריעה של הציונים בקרב האוכלוסיה היהודית.

המנהיג הציוני ד"ר ישוע כלב, שהיה מועמד ברשימת המפלגה העממית, אף שלח להנהלת מפלגתו מכתב שהזהיר בה, שלא תתפס לאשליה, שהיהודים יתנו את קולם בעד רשימת המפלגה מפני שהוא מנהיג ציוני, ואף הדגיש, שבעניינים פוליטיים של הארץ, לכל ציוני יש דעה משלו ולא ייגרר סתם אחרי המנהיגים הציוניים.

בספטמבר 1915 כרתה בולגריה ברית צבאית עם גרמניה ואוסטריה ונכנסה למלחמת העולם הראשונה לצידן. יהודי בולגריה נקראו שוב אל הדגל. מובן מאליו, שהדבר גרם

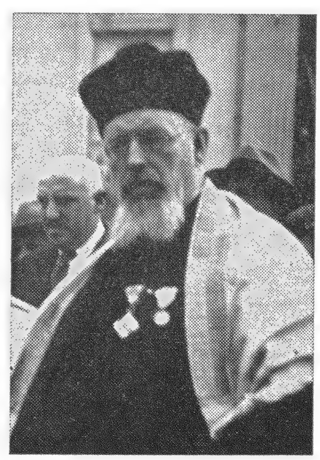
לשיתוק החיים הציבוריים, כי חוץ מן הקשישים — הרי המנ־היגים אנשי השורה, כולם נסחפו למערבולת המלחמה.

התנועה הציונית, שעתונה בסופיה "המשפט", המשיך להופיע, אף היא נתפסה לצפיה "משיחית" כמעט לתוצאות המלחמה ולתקוות הקשורות בה לגבי הגשמת הציונות, וחדלה מפעולות של ממש.

ד"ר כלב הדגיש במאמר ב"המשפט" [27], מתוך מבט חודר והגיון מעמיק, שעם פרוץ המלחמה העולמית, יצא ענין ארץ־ישראל, למעשה, מידי תורכיה והוא תלוי במדיניות המעצמות הלוחמות. ומכאן, שהסיכויים החדשים לפתרון רצוי לציונות הוא מידי המעצמות שתזכינה בנצחון — בין שהן ב"הסכם המשולש" ובין שהן מדינות מרכז־אירופה.

התופעה הציבורית החשובה ביותר היתה הקמתה והתפתחותה של תנועת הנוער הלאומי, הידועה בשם "הסתדרות לשפה ולתרבות העברית בבולגריה".

תקופת 1912—1918 היא תקופת המלחמה הבאלקאנית ומל־חמת העולם הראשונה. עם גיוסם של רוב היהודים (והציונים ביניהם) לשורות הצבא ועם יציאתו של המנהיג ד"ר מרקו רומאנו לחוץ־לארץ, באה גם התמוטטותה של ההסתדרות הציונית ומוסדותיה המרכזיים. הועד המרכזי האחרון ברושצ'וק נעלם ועמו יחד נעלם גם בטאון ההסתדרות הציונית "השופר", ואת מקומו ירש השבועון "המשפט", בטאון האגודה הציונית בסופיה [28]. עורכי "המשפט" היו אברהם אסא וחיים פרחי. המנהיג הציוני ד"ר יהושע כלב פירסם בו את מאמריו, שהתוו את דרכם של הציונים בעניינים שעמדו ברוּם עולמם של הצבור היהודי והציונות בבולגריה; בו הביאו גם צעירי "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית בבולגריה" מפרי עטם ותירגומי מאמ־רים מן העתונות הציונית בחוץ־לארץ, ואף תרגומי ספורים של סופרים יהודיים; בו התרכזו גם פעילי התנועה, שהגיוס הכללי לא נגע בהם, והם המשיכו את הפולמוס עם האנטי־ציונים, עם הרב הראשי ד"ר אהרנפרייז ועם הסוציאליסטים היהודיים.

הרב שמואל ב. בנימין

באותם הימים קם בפלובדיב, מכוח עצמו, ועד מרכזי ציוני, שבראשו עמד פריסיאדו רומאנו. ב־1915, לקראת שנת־הלימו־דים החדשה, הוקמה ועדה, שהרב שמואל ב. בנימין עמד בראשה והמורה עזריאל בן מאיר — מזכירה, והיא שמה לה למטרה לעזור לועדי בתי־הספר בהספקת ספרי־לימוד מחוץ לבולגהיה.

הצעת התקנון ליהודי בולגריה

האוירה השקטה, שהשתררה בציבור היהודי לאחר פרישתו של ד"ר אהרנפרייז ומצב המלחמה שבו היתה נתונה הארץ, הביאו לפשרה בין הציונים ומתנגדיהם בסופיה. לקונסיסטוריון נכנסו כנציגי הציונים — ד"ר יהושע כלב וחיים א. פרחי. והתו־צאה המעשית הראשונה היתה: פניית הקונסיסטוריון למיניס־טריון־הדתות בדרישה להרכיב ועדה חדשה לשם עריכת הצעת־תקנון ליהדות בולגריה. המיניסטריון נענה מיד לבקשה והרכיב ועדה, שבראשה עמדו: כנציגי מיניסטריון־הדתות — ד"ר ג. סימיאנוב ואיוואן קריסטיב, והחברים היהודיים היו בה: אברהם דויצ'ון לוי, ד"ר יהושע כלב, חזקיה דוידוב, י. סרפר, חיים א. פרחי וב. חזן. הועדה הכינה הצעת־תקנון הנושאת את הכו־תרת: "מבנהו והנהלתו של הציבור הדתי היהודי בממלכת בולגריה".

ואלה היו קוויה היסודיים:

הארגון של יהודי בולגריה וקהילותיהם הנם דתיים. הארגון — הוא אוטונומי בענייני העיקריים הדתיים ומוסדותיו נתונים לפיקוחם של משרדי הממשלה המת־אימים, הכל לפי העניין: בענייני בתי־הספר — הפיקוח הוא בידי המיניסטריון להשכלת־העם, ושל מיניסטריון האוצר — בעניינים כספיים, בכל שאר העניינים — הפי־קוח בידי מיניסטריון החוץ והדתות.

התא היסודי של הארגון הוא הקהילה היהודית בכל מקום ומקום, שבהם היא מצויה. השתייכותו של כל יהודי — כספרדי כאשכנזי — אל הקהילה במקום מגוריו, היא חובה.

מטרת הקהילה היהודית היא: לדאוג להתקדמותם הדתית, המוסרית והתרבותית של חבריה. בתי־הספר של הקהילה מתקיימים מהכנסותיה, באחוז מסויים הקבוע בתקנון הפנימי. בראש הקהילה עומד ועד, הנבחר בכל 5 שנים וזכות־בחירה לו היא רק ליהודים נתיני הארץ, ואילו זכות־הבחירה הפאסיבית רק ליודעי שפת־הארץ והשפה היהודית (כנראה, הכוונה היתה ללאדינו — המ־חבר). הבחירות טעונות אישור מטעם מיניסטריון הדתות וכן טעונות אישור כל עיסקות הקהילה בענייני מקרקעין, פתיחת בתי־כנסת חדשים, ואילו הוצאות הקהילה העולות על 6,000 ליבות, טעונות אישור מוקדם מטעם הקונסיס־טוריון.

מסכסוכים שבין ועד הקהילה לבין ועד בתי־הספר, ההכרעה היא בידי מיניסטריון־הדתות, לפי חוות דעתו של הקונסיסטוריון.

נאומים על נושאים פוליטיים וציבוריים אסורים בבתי הכנסת.

על פקידיה הדתיים ("כלי־הקודש") של הקהילה להיות

נתינים בולגריים וידועי שפת־הארץ, מלבד אלה, המכהנים כבר מקודם, יכולים להמשיך בכהונתם, בהסכמתו של מיניסטריון־הדתות, אפילו אם הם נתינים זרים.

המוסד העליון של האירגון הוא כינוס נציגי האוכלוסיה היהודית,שחבריו נבחרים בבחירות ישירות, ואין הכרח שהנבחר יהיה חבר באותה הקהילה שבה נבחר.

המוסד הראשי של האירגון הוא הרבנות הראשית ששתי זרועות לה: הרב הראשי והקונסיסטוריון. הרב הראשי הוא הנציג הדתי של ציבור היהודים בבולגריה ובתוקף משרתו הוא גם יושב־ראש בית־הדין הגדול. בישיבות הקונסיסטוריון הוא משתתף רק בזכות יועץ. עליו להיות בעל השכלה גבוהה (ד״ר לפילוסופיה ובוגר סמינר רבני, ובעל ותק של 10 שנות כהונה כרב או פרופסור, ולא צעיר מגיל 35). אם הוא נתין זר, עליו לוותר על נתינותו ועל כל זכות של חסות מעצמה זרה, לרכוש את הנתינות הבולגרית ולהתחייב ללמוד את השפה הבולגרית תוך זמן מסויים.

הרב הראשי נבחר ע״י ה״סובור״ (הכנוס) בתנאי, שישתתפו בו וימסרו את קולותיהם בעדו 2/3 של כל הנבחרים. תפקידיו הם: להוציא לפועל את החלטות ה״סובור״ והקונסיסטוריון, לעסוק בעניינים הדתיים, בתוכם החינוך הדתי בבתי־הספר היהודיים.

הקונסיסטוריון נבחר ע״י ה״סובור״ בהרכב 15 חברים, מהם 5 מסופיה, שהם ״הרכב קבוע״, והשאר אנשי קהילות ערי־השדה. הקונסיסטוריון מנהל את ענייניה הכלליים של הרבנות הראשית. לידו מתקיימת קרן מיוחדת לעניינים יהודיים כלליים (תרבות והשכלה, גמילות־חסדים, ותמיכה בקהילות עניות).

בחירות ל״סובור״ הראשון, תתקיימנה 6 חדשים לאחר פיזור הצבא וביטול מצב־החירום הצבאי.

התקנון יכנס לתוקפו עם אישורו (לא נאמר ע״י מי, אבל מסתבר שהכוונה למיניסטריון־הדתות).

לפי הטיוטה המדופסת שבידינו, חתמו על ההצעה כל חברי הועדה הנ״ל.

ברור, שבהצעת־התקנון שנתקבל, יש משום פשרה: נתקבלו בה הדרישות של הציונים, כגון: הוצאת כל העניינים החילוניים מסמכות הרב הראשי ומסירתם לידי הקונסיסטוריון, מתוך שמירה על מעמדו כנציג עליון של היהדות, אם כי רק באופן פורמאלי; הקמת ה״סובור״ ע״פ בחירות.

מאידך גיסא, בולט בהדגשה יתירה אופיו הדתי של אירגון היהדות, מתוך התעלמות מוחלטת של האופי הלאומי[29]. אבל עלינו לזכור, שההצעה נתקבלה ב־1916, ז. א. לפני חוזי־השלום של סוף מלחמת העולם הראשונה ועקרונותיהם על זכויות המיעוטים הלאומיים[30]. ענייני הקהילות, איסור נאומים ״בעניני ציבור״ (קרי — ציוניים) בבתי הכנסת ומעל לכל — הפתרון המוזר לשאלה הכאובה של היחסים שבין ועד הקהילה ועד בתי־הספר, שהם נתונים להסדר בתקנות הפנימיות של הקהילה, ופירוש הדבר הוא, כל קהילה ופתרונה, ללא הסדר כללי לכל הקהילות.

השפעה על יהודי תורכיה

בסיכום, יש לציין את מאמצי הציונים בבולגריה מאז ומתמיד, להחדיר את הרעיון הציוני בלב היהודים דוברי לאדינו בארצות השכנות, וביחוד בתורכיה. אחרי הועידה הציונית השישית של ציוני בולגריה, פנה הועד הציוני המרכזי בכרוז ליהודי תורכיה[31], והצביע על העובדה המעציבה, שרבבות היהודים הספרדים שבארצות המזרח הקרוב (סרביה, יוון, תורכיה, מצרים) עודם רחוקים מן התנועה היהודית־הלאומית והודיע להם, שכחברים בהסתדרות הציונית בבולגריה יתקבלו כל יהודי או כל אגודה יהודית גם בתורכיה, הרוצים בכך.

המהפכה התורכית (יולי 1908) ועלייתם לשלטון של ״התורכים הצעירים״ עוררו בלב הציונים בכל העולם, וביחוד בבולגריה, תקוות חזקות ליחס חיובי לציונות מצד אנשי השלטון החדש, להרחבת האפשרות לעבודה ציונית מעשית וגם פוליטית בתורכיה, ולהשתלבותה של יהדות תורכיה בתנועה הציונית העולמית. לדעת הועד הציוני המרכזי, הוטל על ציוני בולגריה תפקיד חשוב בתוקף קרבתם, מבחינה גיאוגרפית ומבחינת הלשון והמנהגים ליהודי תורכיה, לקראת חיים של דמוקראטיה ולאומיות, שלציוני בולגריה כבר היו נסיון ומסורת. הועד המרכזי פנה בספטמבר 1908 בכרוז ליהודי בולגריה, להצטרף להסתדרות הציונית ולחזקה, כדי שתוכל לעמוד במבחן בתפקידה החדש, להיות מחנכת ומדריכה של יהודי תורכיה בחיים הפוליטיים של משטר ״התורכים הצעירים״. ״חצי מיליון של יהודי תורכיה״ — אומר הכרוז — ״אינם כמות מבוטלת, והם עלולים להיות גורם חשוב לגבי הפרלמנט התורכי, אלא שחסר להם החינוך הפוליטי והלאומי ועל כן קיימת הסכנה שהחרות, אשר באה להם באופן פתאומי וללא הכנה מוקדמת, תפתח אצלם מגמות של התבוללות, כמו במערב־אירופה. ומי כציוני בולגריה חייבים להיות להם יועצים ומדריכים״? אמנם, העתונות הציונית עקבה בהתעניינות רבה אחרי התפתחות העניינים בתורכיה והרבתה במאמרים וכתבות על הנעשה בקרב היהודים בה, ויש סימנים ברורים שהעתונות השפיעה על חוגים מסויימים שבתוכה. ראיה לדבר, שבשני מקרים הטילו חוגים מסויימים מקרב יהודי איזמיר ושלוניקי חרם על ״איל דאה״ ו״השופר״, על מלחמתם ב״אליאנס״[32].

לאחר הקמת משטר ״התורכים הצעירים״ וחופש היחסים שהוא הביא בכנפיו, קמו אגודות ציוניות בכמה מן הקהילות בתורכיה (שלוניקי, קושטא, איזמיר, קאוואלה, מונאסטיר וכו׳).

עם זאת ניתנה להסתדרות הציונית בבולגריה אפשרות לפעולות בקרב יהודי תורכיה. באפריל 1909 ביקר העסקן הציוני נסים לאזארוב, לצרכי תעמולה ציונית ולפי הוראות הועד הציוני המרכזי, בעיירת הגבול מוסטאפה־פאשה והקים שם אגודה ציונית. בו בזמן פנתה קבוצת צעירים אוהדי הציונות באדריאנופול (אידירני — בתורכית) אל הועד הציוני המרכזי בבקשה שישלחו לשם תועמלן לשם הקמת אגודה ציונית בעיר. הועד שלח את מזכירו, בכור עזריה, שנשא נאומים בבתי־כנסת והצליח להקים אגודה ציונית בעיר (אנשי ה״אליאנס״

אהרן מנוח

הבליטו גם פה את שנאתם לציונות ולציונים, בסירובם להרשות לנואם הציוני לשאת את נאומיו במקומות ציבוריים השייכים ל״אליאנס״ ולהכין את הביקור, אשר ה״מכבים״ מבולגריה התכוונו לערוך שם).

האגודה הציונית בגליפולי, שנוסדה עוד בסוף 1908, השתייכה באופן פורמאלי להסתדרות הציונית בבולגריה, וכל חבריה התחייבו להזמין את השבועון ״השופר״, ומובן, שגם כספי השקלים שנמכרו, נשלחו לועד הציוני המרכזי בפיליפופולי.

גם האגודה הציונית בעיר לאריסה (יוון) השתייכה להס־תדרות הציונית בבולגריה. ועובדה היא, שלא היה כאן קשר פורמאלי בלבד, כפי שהודיע ״השופר״ [33] בזו הלשון: ״בהתאם לחוזר מס׳ 710 של הועד המרכזי (בבולגריה) האגודה (המדובר באגודה הציונית שבלאריסה) קיימה בחירות לועד חדש ונבחרו הח״ח הבאים וכו׳״.

אבל המאורע החשוב ביותר ביחסים שבין יהודי בולגריה ותורכיה, היה הסיור שאגודות ״מכבי״ מפיליפופולי, פאזארד־ז׳יק ו׳אמבול ערכו בצוותא בתורכיה ביולי 1909.

קדם לכך ביקור מכין של עסקן ה״מכבי״ בפלובדיב, דוד נ. כלב, בשלוניקי, שהקים אגודת ״מכבי״ גם שם. לאחר זמן השתקע בשלוניקי הצעיר אהרון יוסף פארדו מפלובדיב והיה שם מורה להתעמלות וראש ״מכבי״. ואילו בקושטא עמד בראש ״מכבי״ הייגריך אברהם מרושצ׳וק. באידירני השתקע אהרון מנוח מפלובדיב וגם הוא הקים שם אגודת התעמלות. ואילו נסים אלמאליח מפלובדיב היה מפעילי ״מכבי״ בקהיר שבמצ־רים.

חזקיה דוידוב

ה. התנועה האנטישמית בבולגריה

עיון בעיתוני הזמן, מוכיח, כי שלושה עיתונים בולגריים נשאו אופי אנטישמי בולט ודבריהם נגד היהודים היו מדאיגים. בעיתון „אוטזיב" שהופיע בסופיה, התפרסם האנטישמי הידוע, שאנגוב, שעמד אחר־כך בראש העיתון „ויצ'ירנא פושטא". בווארנה יצא לאור העיתון האנטישמי „סטראנדז'ה" ובבורגאס — העיתון „גולגותה", שקרא לעצמו באופן גלוי — „בטאון המועדון האנטישמי בבורגאס".

בדצמבר 1898 הגיש אבראשיב, ציר בית־הנבחרים ממפלגת הממשלה, הצעה לבית לאסור על יהודים, ארמנים וצ'נצרים (רומנים) להשתקע בבולגריה. כן הציע לשלול מבני העמים האלו בארץ עצמה את הזכות לפתוח חנויות בכפרים. אמנם, ההצעה לא נתקבלה, אבל היא סימן מסימני הזמן ההוא...

גם בסופיה הוקם מועדון אנטישמי. התגברות התעמולה האנטישמית המריצה את הועדה בפיליפופולי, שבאה להשכין שלום בקרב היהודים בסופיה, להיוועץ בנציג הקהילות בסופיה ורושצ'וק בדבר הוצאת עיתון בבולגרית לשם פעולה נגד התעמולה האנטישמית. הרעיון נבע מהרוח הלאומית, שהחלה לפעום בלבות הנוער הציוני והקמתו נגד השיטות הנפסדות של ראשי הקהילות, שהגנתם בפני התעמולה האנטישמית התבאה במתן שוחד לעורכי העיתונים האנטישמיים או בתמיכה חומרית לעיתונים ה„טובים", כביכול, שהגנו על יהודים. הציונים הצעירים טענו, שעל היהודים להתגונן בעצמם ודוקא באופן גלוי ולעיני־כל.

ההתיעצות של שלוש הקהילות הגדולות יפתה את כוחו של ועד־הקהילה בפיליפופולי לטפל בעניין ההוצאה לאור של עיתון יהודי בבולגרית.

באוקטובר 1899 נתכנסו, ביזמתה של לשכת בני־ברית „חמדת ישראל" בסופיה, מספר נכבדים להתייעצות בעניין התנועה האנטישמית, ואליה הוזמנו גם הציונים. האסיפה החליטה:

(1) לתמוך בהתיישבות יהודי בולגריה בא"י (כהצעת הציונים) ולהקים ועדה מיוחדת, שתבוא בדברים עם היהודים בערי השדה לשם זה.

(2) לשגר לראש הממשלה ולשר־המשפטים משלחת, שתסב את שימת לבם על הסכנות הצפויות ליהודים ותדרוש מהם הגנה חוקית.

(3) להפציר בועד־הקהילה בסופיה להחיש את בחירתו של רב־ראשי חדש.

(4) להופיע בפני דעת־הקהל הבולגרית בהסברים מתאימים מעל עמודי העיתונים הבולגריים.

קולונל אברהם תג'ר

קולונל גראציאני מוראנו

קולונל מושונוב רחמים

משפט פלילי, שהתברר בפני בית־המשפט המחוזי בבורגאס, בו הואשם יהודי, בשם שישידזי, בנסיון "לחטוף נערה נוצרית למטרות פולחן־דת יהודי", גרם התרגשות רבה בין היהודים. הקטיגור נשא בפני בית המשפט נאום גס נגד היהודים ובית־המשפט הרשיע את הנאשם. אמנם בית־המשפט לערעורים בפיליפופולי ביטל לאחר זמן את גזר־הדין וזיכה את הנאשם. אבל בינתיים, עורר העניין תגובות והסתות אנטישמיות. בסליוין, ביאמבול וקיוסטנדיל פרצו פרעות ביהודים. ההמון בזז את בתי היהודים, חנויות היהודים נסגרו ובעליהם הסתגרו בבתיהם כמה ימים. אחרי ועד־ההגנה על היהדות בסופיה, הוקמו ועדים דומים גם בפיליפופולי ובפאזארדז'יק.

הועד בפיליפופולי, שעליו הוטל להוציא את העיתון להגנה מפני האנטישמיות, הקים ועדה (שבה השתתפו: פריסיאדו רומאנו, ד"ר מרקו רומאנו ומנהל בית־הספר של ה"אליאנס" — משה כהן), שטיפלה בעניין ההוצאה־לאור של העיתון בבולגרית. לאחר זמן התחיל העיתון להופיע בשם "Tschoweschki Prawa" (זכויות האדם).

"הועד להגנת היהדות" בסופיה שיגר את ד"ר ישוע כלב לקיוסטנדיל לחקור בענין הפרעות ביהודים שפרצו שם והפצצה שהוטלה לביתו של יהודי אחד.

ב־1899 הופיעה בפני שר־החוץ — גריקוב, משלחת יהודית, בה השתתפו: נסים פרחי מסופיה, שמואל ביחצ'יט מרושצ'וק ואלברט יוסף סידי מפיליפופולי ומחתה על האיסור שהטילו שלטונות רומניה על יהודי בולגריה לבא לרומניה. השר התחשב במחאה והאיסור בוטל.

עוד כמה תופעות אנטישמיות הדריכו את מנוחתם של היהודים, כגון: הפצצה שהוטלה על בית היהודי פריזינטי בבורגאס (תמוז תרס"א). התרגשות רבה גרם המקרה שבו קצין־הצבא היהודי, גראציאני מורינו, בדרגת סרן (קאפיטאן), הרג בחרבו ברחובות העיר אילינה בולגרי אחד, מפני שהעליבו כיהודי. ואלה פרטי המקרה: הקצין גראציאני היה גזבר הגדוד. פרץ סכסוך בינו ובין בולגרי, שוכר חנות הגדוד. הקצין היהודי גירש את הבולגרי ממשרדו. בנו של הבולגרי בעל החנות, יחד עם כמה מחבריו, ארבו באפלה לקצין היהודי, הכוהו והפילוהו ארצה, כשהוא נטול הכרה. הקצין המוכה שכב חולה ימים מספר ומשהחלים והלך ברחוב עבר על ידו אחד המתנפלים ושאל אותו: "האם עודך חי, יהודי ארור, עוד תראה איך אנחנו נקח גם את נשמתך"! נוכח העלבון הנוסף, יצא הקצין מכליו שלף את חרבו, רדף אחרי מעליבו, ומשהשיגו, הרגו במקום. מובן, שהועמד בפני בית־דין־צבאי על מעשהו, אלא לפי "מושגי־הכבוד" שהיו מקובלים בצבא, הקל בית־הדין הצבאי בעונשו והדבר לא הזיק להתקדמותו בדרגתו הצבאית, והקצין הגיע לדרגת מפקד־גדוד — (פולקובניק), בה יצא לפנסיה.

הרוח הליברלית, ששררה בתחילה, בעניין קבלת צעירים יהודים לבית־ספר הצבאי לקציני־קבע, התנדפה והלכה במרוצת הזמן ומלבד כמה קצינים, שראשית הקריירה הצבאית שלהם חלה באותה תקופה, לא הוסיפו לקבל יהודים לשורות קציני צבא־הקבע. ואלה שמות היהודים שעוד זכו לעלות בדרגות הצבא: הקולונל אברהם תג'ר (שהיה לאחר זמן יו"ר של הקונסיסטוריון המרכזי היהודי, עלה לישראל ונפטר בה ב1958), פולקובניק גראציאני הנ"ל ופולקובניק מושונוב שהיה עסקן ציוני ויושב־ראש הקהילה בפלובדיב. חוץ מהם יש להזכיר את הפולקובניק ד"ר ששון אלקלעי, שהיה למפקד השרות הרפואי במחנה־צבא.

לעומת זאת, בהתאם לסדר המקובל ביחס לבולגרים מאותו הסוג, נתקבלו כל הצעירים היהודיים בעלי השכלה תיכונית וגבוהה, לבית הספר לקציני צבא־המילואים ויצאו ממנו בדרגת סגן של צבא העתודות ורבים מהם נספו במערכה במלחמה הבאלקאנית (1912—1913) ובמלחמת העולם הראשונה (1914—1918).

היה גם מקרה של עלילת דם של ערבי פסחים, כגון: בפאזארדז'יק (ניסן תרס"ב), שנתבדתה מפני שהילד "הנרצח" נמצא חי ובריא.

האמונה התפלה שהיתה מושרשת מאז ומתמיד בלבות המוני העם הבולגרי שיהודים משתמשים בדם נוצרים לצרכי פולחנם הדתי בחג הפסח, הוסיפה רקע לכמה מקרים שהדריכו את מנוחת היהודים בקהילות והטילה עליהם מורא ופחד. במקרה אחד לבשה אפילו צורה של פרעות ממש.

כאמור, זיכה בית־משפט לערעורים בפיליפופולי, ביאנואר 1903, באופן סופי את היהודי שישידזי, שיצא חייב בדין בבית־המשפט המחוזי בבורגאס, באשמת נסיון לרצח שנעשה, כביכול, ביאנואר 1902, "להשתמש בדם נוצרי לצרכי הפולחן היהודי". אולם, לא עבר זמן רב והאמונה התפלה באה לידי גילוי גם בפלוון ובפלובדיב (פיליפופולי).

ב־15 בפברואר 1903 התפשטה שמועה בין הבולגרים הקתולים בפלובדיב, על נסיון של צועני "לחטוף ילד נוצרי לצרכי הדת של היהודים". הרוחות סערו כל כך ברובע הקתולים, עד שהשוחטים היהודים פחדו ולא העיזו לעבור בו, בדרכם לבית־המטבחיים. חקירת המשטרה הוכיחה, כמובן, שאין כל יסוד לשמועות, והרוחות שקטו לאט־לאט.

בימי הפסח ב־1903 נעלם ילד נוצרי גם בעיר פלוון ומיד פשטה השמועה בהמון הנוצרי, שהילד "נחטף על ידי היהודים למטרות דת". המשטרה נעתרה לדרישות המעוניינים ועשתה חיפושים קפדניים וממושכים בבית־הכנסת ובבית־הספר היהודי הסמוך, וכמובן, לא מצאה דבר חשוד. הקהילה היהודית מחתה באופן נמרץ בפני קטיגור־הממשלה על מעשי המשטרה.

מעשה שהיה במארס 1904 בעיר לום, שעל הנהר דנובה, קיבל צורה אחרת לגמרי. בחור צינצרי (רומני) נעלם וקרוביו מן העיר הקרובה גורנה־אוריחוביצה באו לחפשו. והנה נמצא קבצן, שאמר, ששמע צעקות מבית יהודי ו"מסתבר" — הוא הוסיף ואמר — "שאלה היו צעקותיו של אותו הצעיר בשעה, שהיהודים עמדו להרגו לצורך פולחנם הדתי". קרובי הצעיר נתפסו מיד ל"השערה" זו והגישו תלונה למשטרה.

ראש־המשטרה, לאחר התייעצות עם הקטיגור — בא בלויית שוטרים רבים לבית של הנכבד היהודי, ליאון בן־יצחק, וערכו בו חיפוש, שארך 5—6 שעות ובצורה קפדנית כזו, עד לכדי חפירת הקרקע לשם בדיקה, שמא נקבר אותו בחור שם...

השמועה עשתה לה כנפים בקרב הנוצרים והמון כ־1,500 איש

נתאסף מסביב. השתררה בין הצדדים מתיחות כזאת, שהמשטרה חששה שתפרוצנה פרעות. ומאין ביכולתה להשליט סדר הזעיקה שתי פלוגות צבא, פרשים וחיל רגלי, אשר סובבו את הבית והטילו אימתם על ההמון. מובן, שהחיפוש לא העלה דבר וההמון התפזר. אבל הענין עוד לא הסתיים בכך. לימים נמצאה גופתו של אותו צעיר בנהר דנובה. החקירה המשטרתית הוכיחה שהוא טבע בנהר לפני כחודש, ושום סימני אלימות לא היו על גופו. למרות זאת, נפוצה בין ההמון הנוצרי שמועה שהיו בגופו סימני דם, אלא שהיהודים הצליחו לשחד את אנשי השלטון, למען יטשטשו את הדבר. השמועות הסעירו את רוח ההמון הפשוט, והיה ברור שהלויתו של הצעיר עשויה להביא לפרעות ביהודים. ההלויה עמדה לעבור דרך הרובע היהודי, היהודים הסתגרו ב־8 בתים ומשמר צבא הוקם עליהם, והעבירם לקסרקטין. פלוגות־צבא כבדות ליוו את המת כדי למנוע פרעות. אבל כנראה, לא ניתנו לצבא הוראות להשתמש בכוח. ובשעה שעברה הלוויה דרך רובע היהודים, התחיל ההמון להתפרע, זרק פחים ריקים לרגלי הסוסים כדי לגרום מבוכה בין הפרשים, וההמון הצליח לפרוץ את שרשרת החיילים ולהתנפל על בית־הכנסת, בית־הספר היהודי ובתי יהודים ועשה בהם שמות: ספרי התורה, חוללו, בזזו רכוש והשמידוהו.

אליעזר כהן, מזכירה של הרבנות הראשית, שנשלח למקום הגיש דין־וחשבון, שבו קבע, שבפרעות השתתפו רבים מתלמידי הגימנסיה המקומית, לאחר שקיבלו הסברים ממוריהם בגנות היהודים. גם סוחרים נוצרים מצאו הזדמנות לדחוק את רגלי מתחריהם היהודים ואף הם הסיתו את ההמון. גם נשים רבות שלחו את ידן בביזה.

חלק מיהודי לום ברחו לווידין ולרושצ׳וק ולא חזרו ללום, עד ששקטו הרוחות.

הרבנות הראשית מחתה בפני מיניסטר הפנים והמשפטים על התנהגותם של המשטרה ושל הקטיגור (הפרוקורור) הממשלתי. נשלחה גם מחאה לשר־החינוך, ד״ר שישמאנוב, והוא ציוה לערוך חקירה משמעתית נגד מורי הגימנסיה בלום, שהסיתו את התלמידים.

המאורעות בלום עוררו תסיסה נגד היהודים גם בכפרים ובערים שבסביבה: ווידין, ברקוביצה, פרידנאנד וראצה. בווידין נתקלו פליטי לום ביחס עויין מצד חלק מהאוכלוסיה הנוצרית והרב הראשי הריץ מברק למיטרופוליט שבווידין וגם משלחת מיהודי המקום הופיעה בפניו וביקשה להשפיע על האוכלוסיה הנוצרית לשמור על הסדר ועל השקט, ולא להצר ליהודים. והמיטרופוליט נענה לבקשה זו.

לאחר זמן הוגש משפט פלילי נגד 84 איש על השתתפות בפרעות, הסתה וגניבה, שוד ונסיון הצתה, התנגדות למשטרה ולצבא וכו׳. כתב האישום גילה, שבזמן הפרעות נפצעו שני חיילים וקצין פרשים הופל מעל סוסו והוכה.

הרבנות הראשית פתחה בכל קהילות בולגריה במגבית לטובת נפגעי הפרעות ולצרכי הוצאות המשפט נגד הפורעים, והיהודים הגישו תביעות אזרחיות.

בו בזמן הפכה העיר פלוון להיות מרכז לתעמולה אנטי־יהודית בכתב. חוברת אחת, הנושאת כותרת: ״מה הם היהודים ומה מעשיהם ?״, הודפסה בווידין ונפוצה בפלוון. סוחרים בולגריים התאגדו לשם הוצאה־לאור של חוברות נגד היהודים בשם: ״אויבינו הכלכליים — היהודים!״. הם הוציאו שלוש חוברות, שהכילו רמזים נגד היהודים וקריאת עקיפין להחרים את הסוחרים היהודים.

לאחר זמן, הוציא־לאור מורה אחד תירגום מספר רוסי, שהתימר להיות ספר ״מדעי״, על עלילת הדם והציע לועד־הקהילה לקנות את כל העותקים, בכדי למנוע את הפצתם. על זאת נפתחה נגדו חקירה משמעתית לפי הוראות שר החינוך [1].

יש לציין שבכמה מקרים (בשנים 1903—1904) שלח מיניסטריון־הפנים הוראות לקציני המחוזות לנקוט באמצעים הנאותים. ״הסינוד הקדוש״ של הכנסיה הפראווסלאווית — כנסיית המדינה — שלח חוזר (בחתימתו של המיטרופוליט גריגורי) לראשי האיפרכיות, שבו נאמר, שיהודי סופיה, פלובדיב (פיליפופולי) ורושצ׳וק פנו אליו בתלונות על צרות שעושים להם הנוצרים. והסינוד נתן הוראה, להשפיע במקרים כאלה על האוכלוסיה הנוצרית, לנהוג ״ברוח האהבה והאחוה של האיבנגיליון, ללא הבדל דת ולאום״ [2].

אופי אחר היו להפגנות נגד היהודים בסופיה במאי 1903, לרגל אסיפות־עם (״מיטינג״), שנתכנסה לשם מחאה על המשטר הצאריסטי ברוסיה ועל פרעות היהודים בקישיניב, ונגד השולטן (התורקי) על רצח מוקדונים בשלוניקי. אסיפת־העם נקראה על ידי המפלגה הסוציאל־דימוקראטית, בשיתוף עם אגודת הפועלים היהודים בסופיה — ״רבוטניק״. בראש האסיפה ישב היהודי נתנוב והנואם הראשי היה המנהיג הסוציאליסטי הידוע — גיאורג קירקוב. משהתחיל לדבר על רדיפות היהודים ברוסיה, צעקו מוקדונים רבים מבין הקהל: ״אין אנו רוצים לשמוע על היהודונים! הלאה היהודונים! הכו אותם!״ האנטישמי הידוע, שאנגוב, עורך העיתון ״ויצ׳רנה פושטה״, עלה על הדוכן ונאם נאום הסתה נגד היהודים. בגמר דבריו, יצאו המוקדונים בתהלוכה למרכז העיר, בקריאות גנאי נגד היהודים. ורק התערבות המשטרה מנעה התפרצות.

אחרי ימים מספר, קראו הסוציאל־דימוקראטים אסיפת־עם חדשה במקום האסיפה שבוטלה. שאנגוב פירסם מאמרי־השמצה, שהיהודים ברוסיה ראויים שיהיו נרדפים על הרעות הרבות שהביאו, כביכול, על העם הרוסי, ויש משום השפלת כבודו של העם המוקדוני, אם משווים את עצומותיהם לעניין היהודים ברוסיה. בהשפעת מאמריו, הפריעו המוקדונים גם לאסיפה הזאת והיא שוב לא נתקיימה, אלא שהפעם לא הסתפקו המוקדונים בזה, ולמחרת הם נהרו בהמוניהם לרובע היהודים — יוצ׳בונאר, כדי לעשות פרעות ביהודים. אולם, שם נתקלו בהתנגדותם האמיצה של בחורים יהודים, חיילים משוחררים. היו פצועים משני הצדדים והמשטרה נאלצה להתערב ולשים קץ למהומות.

על התנועות נגד־היהודים בתקופה 1904—1905, אפשר להסיק מדו״ח של הרב הראשי לקונגרס הקהילות השני. התקופה עשירה במקרים של עלילת־הדם ״המסורתית״, וכמה יהודים מקהילת פאזארדז׳יק הוציאו־לאור עלון מיוחד בשם ״עלילת־דם״, שמטרתו היתה לדון בפומבי על אמצעי ההגנה נגד העלילה הזאת, שפשטה במדינה. העלון לא האריך ימים.

בסוף יוני 1904 ניסתה קבוצת בולגרים בקיוסטנדיל, על רקע

של התחרות כלכלית, להתנפל על רובע היהודים. אבל, המש־טרה והצבא הקיפו את המקום ולא נתנו לפורעים להיכנס אליו ולהוציא לפועל את מזימותיהם. בימי סערת־רוחות זו הסתגרו היהודים בבתיהם ולא יצאו מהם.

בין 1891 ו־1904 רבו מספר החוברות, הספרים (מקוריים או מתורגמים, לרוב מרוסית) ועיתונים אנטישמיים, שהנושא העיקרי בהם היו הדעות הקדומות "הקלאסיות" של הנוצרים נגד היהודים, עלילת הדם, "ערמתם" של היהודים והשתלטותם על הכלכלה, התלמוד ו"תורת השנאה" שלו, כביכול, נגד הגויים. נזכיר כמה מהם: "בולגריה בלי יהודים" (1890), כתב־עת לכלכלה מדינית, בעריכתו של ניקולה מיטאקוב, הספר "מה הם היהודים ואם הם משתמשים בדם הנוצרים" — ללא ציון שם המחבר (1898), "זהירות בפני עושק היהודים" לסט. פאנקוב (שומין, 1898), "השמרו לכם מן היהודים" (רושצ'וק, 1899), "הזהרו ביהודים" של א. לפין (רושצ'וק, 1899), "תעלומות הדת היהודית" (תרגום מרוסית, ברז'ידארוב, 1899), "גולגולת" — בטאון המועדון האנטישמי בבורגאס (1899—1900), "בולגריה בלי יהודים" — שם המחבר בראשי תיבות: ר. ח. (סופיה 1908).

היהודים עשו כמה נסיונות לעמוד מול נחשול השקרים של האנטישמים:

בשנת 1887 פירסם משה תג'ר בסופיה ספר "היהודים, התל־מוד ותורתו".

בשנת 1891 פירסם, כאמור, הרב הראשי, ד"ר שמעון דנקוביץ, חוברת "היהודים והדם", ובשנת 1893 הרחיב את היריעה בספרו "מסמכים מאת אפיפיורים, הגמונים ואנשי־שם על ההאשמה המתועבת נגד היהודים על השתמשות בדם נוצ־רים".

גם העיתון "צ'ובישקי פראווה" (זכויות האדם), היה, כאמור לעיל, מוקדש למלחמה באנטישמיות.

בראשית 1906, נזדעזעו יהודי העיר פאזארדז'יק, ואיתם כל יהודי בולגריה, בגלל מקרה מחריד. בנו של העסקן הציוני הידוע, ד"ר נחימזון, נדקר בסכין פצעי־מות, בכיתת הגימנסיה העירונית בידי נוצרי, בן משפחה כפרית. חקירת המשטרה קבעה, שהרצח בוצע בשעת התפרצות פתאומית ובלתי־נורמלית של הרוצח, בגלל סיבה פחותת־ערך ובלתי־רצינית בהחלט, שנבעה מתוך שנאה ודעות־קדומות נגד היהודים בכלל. האהדה הרבה, שכל האוכלוסיה היהודית, ללא הבדל שכבות ומפלגות, רחשה לד"ר נחימזון כרופא, כעסקן ציבורי — שוותה לטרגדיה אופי של אסון ציבורי, שהטיל אבל כבד ודאגה על הציבור היהודי בכללו.

במארס 1906 אירעו שוב, בזה אחר זה, שני מקרים. הראשון — בעיר קיוסטנדיל והשני — בעיר הקרובה דופניצה, כשיהודים נרצחו על ידי בולגרים על רקע של סכסוכים כספיים. מכיוון ששני המקרים קרו בסמוך לחג־הפסח, ש"מסורת" עלילות־הדם היתה כרוכה בו, הרי הם הטילו פחד גדול על האוכלוסיה היהודית, באותן הערים. ומובן, שהדיו נשמעו בכל קהילות בולגריה.

באותה שנה שוב התפשטו בקרב האוכלוסיה הנוצרית שבדופניצה שמועות על עלילת־דם. אולם, באמצעי הזהירות, שנקטה בהן המשטרה עברו ללא תוצאות רציניות. הופיעה, בתרגום בולגרי, החוברת של הצורר ליוטוסטנסקי על "השתמ־שותם של יהודים בדם נוצרים לצרכי הפולחן הדתי". בקשר לכך הופיע בעיתון "פרייפורץ" (בטאון המפלגה הדימוקרטית) מאמר, הקובע שהחוברת הופיעה בפעם הראשונה עוד בשנת 1895, והביא את מכתבו של מחבר החוברת אל נחום סוקולוב, שהתפרסם בעיתון "גלוס ז'ידובסקי" מיום 22.2.1906.

בסוף שנת 1906 פירסם החקלאי ק. ברבנקו, בעיתון "דין", שלושה מאמרים על "התיישבות היהודים בדוברודז'ה", שבאחד מהם הוא כתב: "את היהודים הספרדים שלנו עוד אפשר לסבול, כי הם סוחרים צנועים וישרים, מסתפקים במועט. אבל, יש להתנגד להתיישבותם בדוברודז'ה של יהודים חקלאים מרוסיה, ששם כבר התבלטו בנטייתם להחכיר את חוותיהם לאחרים, או להעביד על אדמתם פועלים־שכירים, ובכל אופן הם עשויים לעורר שאלה יהודית גם בבולגריה...". אכן המחבר עצמו העיר, שהמתיישבים היהודים, שראה בדוברודז'ה, עשו עליו רושם של אנשים חרוצים ומוכשרים, בעלי־מרץ ונימוסין בהת־נהגותם עם האיכרים הבולגרים וחוותיהם הן למופת בעיני האיכרים.

אז הוחל להופיע בסופיה עיתון אנטישמי מובהק, בשם "סוברימינה בורבה" (המאבק בימינו), שדרש לגרש את היהו־דים לארץ־ישראל...

במארס 1907 היו יהודי פלובדיב שרויים בפחד, במשך שבו־עיים, בגלל תכונה רבה שהיתה בהמון הנוצרי לפרוע פרעות ביהודים, מפני שנעלם ילד ונמצאה גופת אדם, ערופה וקטועה, ונפוצו שמועות שהם קרבנות היהודים לצרכי פולחן דתם. הצעדים הנמרצים שנקטו בהם, גם הקהילה היהודית וגם השל־טונות גרמו, שההתרגשות בקרב הנוצרים שככה, והעניין נסתיים ללא תוצאות.

במאי 1907 נעלם ילד של הגנראל בילטשיב, תושב סופיה. בקשר לכך, נעצרו שני יהודים. אבל הם שוחררו מיד מחוסר ראיות מספיקות להאשמה, ואפילו לחשד. למרות זאת, עלה בידי הגנראל להשפיע על שר־המשפטים והוא ציווה לחדש את החקירה ולעצור את היהודים "החשודים" מחדש, והם הוחזקו במעצר זמן ממושך, עד שהוכיחו את ה"אליבי" שלהם. ובינתיים, היתה עלילת־הדם לנושא רב־משמעות בעיתונות הבולגרית ולאנטישמיים המובהקים, ובראשם שנגוב הידוע לשמצה. והם עשו ממנו "מטעמים" להנאת קוראיהם...

בסוף 1906 סירבו השלטונות הבולגרים לתת רשיון־כניסה לבולגריה לכמה סוחרים יהודים, נתינים רומניים. כמעשה תגמול — אסרו שלטונות רומניה על הסוחרים היהודים מבול־גריה להכנס לרומניה... הדבר הזה פגע, ביחוד, בסוחרים היהודים שבעיר רושצ'וק, אשר הרבו לבקר ברומניה לרגל עסקיהם.

הרבנות הראשית נקטה בפעולה בפני השלטונות הבולגרים, והעניין סודר באורח דיפלומאטי והאיסור הפוגע ביהודים משני עברי הגבול גם יחד, בוטל.

תקופת 1908—1910 היתה שקטה, באופן יחסי, מבחינת

התופעות הרגילות נגד היהודים, פרט למקרה אחד, שקרה בעיר קיוסטנדיל, שבה נתנסו היהודים כמה פעמים בהתפרצות של השנאה עתיקת־הימים ליהודים.

ב־8 ביוני 1910 נזרקה פצצה לביתו של היהודי מרדכי צ׳ליבון, והוא נפגע באופן קל. ב־17 בו התפוצצה שוב פצצה לפני חלון ביתו של החזן, יהודה ברוך, באותה עיר, ובנו, בן 10, נפצע אף הוא באופן קל. מובן, שההתפוצצויות עוררו פחד גדול אצל כל יהודי העיר ודאגה רבה בקרב יהודי שאר הקהי־לות. אבל, התקריות נשארו בודדות ואחריהן לא באו גילויים נוספים של התנקשויות ביהודים.

ו. אגודות "מכבי" בבולגריה

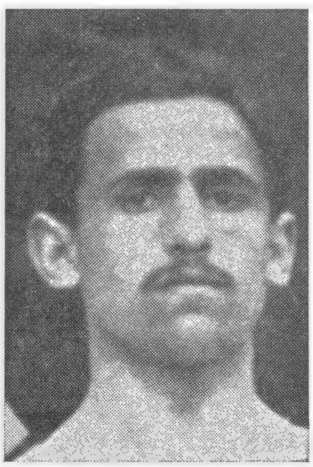
החל מ־1897, קמו, בזו אחר זו, אגודות התעמלות יהודיות בערי בולגריה. הן נוסדו בהשפעת האגודה הבולגרית להתעמ־לות "יונאק", שעל יסודה השפיעה תנועת־התרבות־הגופנית הלאומית של הצ׳כים — "סוקול". לאחר זמן, חדרה השפעת התנועה הציונית לאגודות ההתעמלות היהודיות, ומאז היתה לגורם מכריע בהתפשטותה והתעצמותה של תנועת "המכבי".

האגודה היהודית הראשונה להתעמלות, נוסדה בפלובדיב ב־1897 ונקראה בשם "שמשון".

זמן רב התנהל ויכוח בין האגודות של פלובדיב ופאזארדז׳יק, איזו מהן נוסדה לראשונה? הוויכוח הסתיים לטובת פלובדיב. לפי עדותו של הועד המרכזי לאירגון הארצי של "מכבי" — בקובץ שהופיע לרגל הכינוס השני של "מכבי" (סופיה, 1930, ע׳ 49) — ויש סימוכין לכך גם בעובדות אלו: ב־1907 הודיעו על חגיגת העשור להקמת האגודה היהודית להתעמלות בפלוב־דיב [1]. אגודת "מכבי" בפלובדיב חגגה בספטמבר 1922 את חג חצי־היובל להקמתה [2] ואילו אגודת "מכבי" בפאזארדז׳יק חגגה ב־22 ביוני 1929 את שנת 30 שנה להקמתה [3], מכאן ראיה שהיא נוסדה ב־1899, ואילו בפלובדיב — ב־1897.

בזכרונותיהם של חברי האגודה "נוה צדק" שבפלובדיב, חיים נתן ואליעזר כהן [4] ובמאמרו של דוד נסים כלב [5] מתברר, שב־1897 הצטבר סכום ניכר בקופת האגודה "נוה צדק" ואנשי האגודה לא ידעו מה לעשות בכסף זה. שאלו בעצת המורה ז׳אקוב כלב ויוסף לוי והם יעצו להם לרכוש מכשירי התעמלות ולהתחיל בתרגילי־גוף וכך נעשה. המכשירים נרכשו וועד בית־הספר היהודי מסר לרשות האגודה, שנקראה בשם "שמשון" את חצר בית־הספר היהודי ומחסן, בו נשמרו כל מכשירי ההתעמלות ובו נעשו גם הפעולות בחורף, אף שלא היו בו חלונות. חברי אגודת "שמשון" קיבלו את מדי ה"יונאק" ("קאלפאק" (כובע) של צמר לבן ובצדו העליון — אצל ה"יונאק" פס אדום ואצל "שמשון" — כחול, חולצה לבנה, חגורה רחבה מאריג אדום ("קושאק") כמו אצל התורכים, מכנסים כהים). לאחר זמן נתקבלו מדים בצורה אחידה לחברי "מכבי" בכל בולגריה, ה"קאלפאק" הוחלף ב"קאסקט" כחול בעל מצחיה וה"קושאק" (חגורה) בוטל.

אגודת "שמשון" בפלובדיב ערכה ביקורים בחאסקובו, יאמ־בול וסליבן, כדי לעורר את אגודות "מכבי", שרחף בהן רוח האדישות כלפי הציונות של אגודת ספורט יהודי "גיבור". לסיורי "מכבי" שבפלובדיב נלווה גם בכור עזריה, מזכיר הועד הציוני המרכזי.

דוד יוסף פארדו

באותו זמן עשה דוד יוסף פארדו, מורה לעברית, שרות ל"מכבי" בפלובדיב, והוא היה לאידיאולוג של "מכבי", במאבק עם הטריטוריאליזם ועוזרו של בכור עזריה בעריכת "השופר" — בטאונה של ההסתדרות הציונית. דוד פארדו עשה רבות להגברת פעולת התרבות ב"מכבי", הוא עלה לארץ והשתקע בתל־אביב, ושם נפטר.

אגודת "מכבי" בפאזארדז׳יק נוסדה כאמור, ב־1899 והיתה מקודם צמודה לאגודה להשכלה־עצמית "ואספיטאניי" (חינוך) שהחליטה להכליל בפעולותיה גם את ההתעמלות. אבל ב־1901 נעשתה אגודה מיוחדת לתרבות־הגוף בשם "גדעון". בשנת 1902 הצטרפה לאירגון האגודות הציוניות להתעמלות "מכבי". ובפלובדיב נערכה פגישה עם אגודת "מכבי".

ב־1900 הקימו כמה מחברי האגודה להשכלה־עצמית "השחר" בסופיה, בהשפעת האגודה הבולגרית להתעמלות "יונאק", אגודה יהודית דומה בשם "שמשון". ב־1905, בפרוץ הפילוג בין הציונים ובין הטריטוריאליסטים, התפלגה גם אגודת "שמ־שון" וחלק מחבריה פרשו ממנה והקימו את אגודת "מכבי", ואילו אגודת "שמשון" הצטרפה לאיגוד הבלתי־מפלגתי "גיבור"

ובמחלוקת עם „מכבי" היתה ידה על העליונה. „מכבי" היתה חזקה ומחושלת יותר מבחינה רעיונית; אבל, כושלת מבחינה אירגונית. בעונות החורף לא היה לה אולם לתרגילים, והיתה מתחדשת רק באביב ובקיץ. המצב נמשך עד ל־1910, כאשר הציונים זכו לרוב בבחירות לועד בתי־הספר, והוא שמסר לרשות „מכבי" אולם ואת חצר בבית־הספר, ואז התאוששה אגודת ה„מכבי".

חיים (היינריך) אברהם

ב־1902 הקימו מספר צעירים בעיר רושצ'וק (רוסא), בהשפעת התנועה הציונית, אגודה להתעמלות ומוסיקה בשם „מכבי" וב־1905 הצטרפה האגודה הזאת, לאחר מאבק פנימי, גם באופן רשמי לתנועה הציונית. האגודה התחזקה בפעולותיו של מפקדה היינריך אברהם, מספר חבריה עלה ל־100 והיא השתתפה בכל הופעות האגודה הציונית המקומית, וביחוד — בחגיגות „יום השקל". ועידת האיגוד הארצי „מכבי", התקיימה ב־1903 ברוסא וגם בחרה בועדה הטכנית, שמושבה ברוסא. גם ב־1909 נבחר הועד המרכזי של האיגוד הארצי מאנשי רוסא.

לאחר ביקור בבוקארשט והופעות משותפות עם האגודה היהודית להתעמלות „אורורה", ערכה אגודת „מכבי"־רוסא ביקור בוידין וב־1908 גם בקושטא, עם הביקור של אגודות „מכבי" מבולגריה הדרומית.

בווארנה נוסדה אגודת „מכבי" ב־1901. וב־1905 היא התמזגה עם האגודה להשכלה עצמית „אורור" ונקראה „פרוגרס". אבל, כעבור שנה ומעלה התאכזבו החברים הציונים מפעולות הועד, שרוב חבריו היו סוציאליסטים, שלא הראו התעניינות בשאלות יהודיות, ולפיכך חידשו את פעולת „מכבי" בעיר זו.

ב־1902 נוסדה אגודת „מכבי" בקיוסטנדיל והוקמה גם אגודת התעמלות בחאסקובו בשם „גיבור", שהשתייכה תחילה לזרם הניטראליסטים, אבל, בהשפעתו של ישראל מאגריסו, הצטרפה גם היא לאיגוד הציוני להתעמלות „מכבי". ב־1908 ערך „מכבי"־חאסקובו ביקורי־תעמולה בערים סליוון ויאמבול, והשתתף גם במסע הגדול בערי תורקיה.

אגודת „מכבי" בשומן הוקמה ב־1907, על ידי האגודה הציונית המקומית.

ב־1905 התמרדה אגודת „מכבי" מפאזארדז'יק בועד המרכזי של האיגוד הארצי „מכבי" (שמושבו היה בסופיה), בגלל החלטתו להכריז על „ניטראליות" בסיכסוך שבין „מכבי" הציונית והאגודות להתעמלות של הטריטוריאליסטים. „מכבי" פאזארדז'יק הצטרפה לאגודות שעמדו על אופיו הציוני. וב־1908 השתתף „מכבי"־פאזארדז'יק במסע הגדול בערי תורקיה.

אגודת „מכבי" בקאזאנליק קמה ב־1910 וידעה כמה תמורות בפעולותיה, הפכה אגודת „גיבור" וחזרה שוב להיות „מכבי".

מפנה גורלי חל בתנועת הספורט היהודית בבולגריה, כאשר אגודת „שמשון" בפלובדיב הכריזה על עצמה רשמית כ„אגודה ציונית" בחסותה של ההסתדרות הציונית, מסונפת לה וכפופה למשמעתה. מאז קיבלה האגודה „שמשון" את התואר „האגודה הציונית להתעמלות — מכבי". בעקבותיה הלכו גם שאר האגודות להתעמלות בבולגריה. באותו זמן דרשו גם להעלות על סדר יומה של הועידה הציונית הארצית את השאלה על הקמת איגוד כל־ארצי של אגודות „מכבי".

ב־1903 התקיימה, ביזמת „מכבי"־פלובדיב, בסופיה ועידה ראשונה של האגודות היהודיות להתעמלות ובה השתתפו נציגי האגודות של סופיה, פלובדיב, פאזארדז'יק, רוסא. בועידה הוקם האיגוד הארצי ונבחר ועד מרכזי, בהרכב: יו"ר — ליאון כהן, וחברים: עמנואל נסימוב, יעקב תג'ר, אלכסנדר ראדביל ורחמים ברוך. מיד בא הועד המרכזי בדברים עם הועד הציוני המרכזי, ומתוך קבלת מרותו הוסכם, שכל חברי „מכבי" מגיל 18 ומעלה חייבים לשקול את השקל הציוני.

התרוצצות בין ציוני־ציון וטריטוריאליסטים בתוך „מכבי"

התקופה שבין הועידה הציונית ה־4 (9.3.1904) והועידה ה־5 (12.1905) בבולגריה חלה בזמן הקונגרס הציוני העולמי ה־6 וה־7. זאת היתה תקופה של מבוכה והתרוצצות פנימית בבולגריה, כמו בתנועה הציונית בכל העולם כולו. כאמור, נשאר רוב הציונים בבולגריה נאמן לרעיון ארץ־ישראל כמולדתו ההיסטורית של העם היהודי וכמטרתה של הציונות. ליאון כהן (סטודנט) ואלברט א. רומאנו (תלמיד־גמנסיה) התחילו לפרסם בעיר פיליפופולי שבועון קטן בשם „לה קונסינסיה" (ההכרח). הוקמו אגודות טריטוריאליסטיות בכמה ערים, והן נועדו לועידה ואף הקימו איגוד ארצי שהיה מסונף ל־„J.T.O." של זנגוויל. הטריטוריאליסטים ב„מכבי" דרשו שהאיגוד יכריז עצמו כאיגוד ניטראלי בשאלת הציונות והטריטוריאליזם, שהטריטוריאליסטים לא יצטרכו להקים להם אגודות התעמלות לעצמם. „ציוני־ציון" בקרב „המכבי" ראו בדרישתם כפירה בעיקר המקובל, שכל חבר „מכבי" בן 18 ומעלה חייב לשקול את השקל הציוני והציונות היא עיקר השאיפה. הם טענו, שתנועת „מכבי" אינה תנועה לתרבות הגוף גרידא, אלא חלק בלתי־נפרד של תנועת התחיה הלאומית, אשר ארץ־ישראל היא צפור־נפשה ובלעדיה אין לה זכות קיום.

המאבק הרעיוני בין ציונים וטריטוריאליסטים, בתוך אגודות „מכבי" ומחוצה להן, התלקח לכל אורך החזית. באוגוסט 1905 הכריז הועד המרכזי של „מכבי", מתוך רצון למנוע קרע ביחוד,

בסופיה, שם רבה ההתרוצצות בין שני המחנות על ניטראליות בענין הציונות. אבל הכרזתו נתקבלה בהתנגדות חריפה מאד של אגודות "מכבי" בפיליפופולי (פלובדיב) ובפאזארדז'יק, וגם בחלק גדול של "מכבי" בסופיה. "מכבי" בפלובדיב, לאחר שהדיחה בנזיפה את ועד־האגודה על תמיכתו בהכרזה, יצאה במחאה גלויה נגד הועד המרכזי, וכפרה בזכותו להכריע בשאלה כזו, שהיא בסמכותה הבלעדית של הועידה הארצית של האיגוד כולו.

בלחץ ההתנגדות הזאת חזר בו הועד המרכזי מהחלטתו ונתן יד חפשית לכל סניף באיגוד לנהוג כטוב בעיניו, עד שתכריע הועידה הארצית של האיגוד בענין זה. הועידה התקיימה בסופיה, בסוף דצמבר 1905, ובה הכריע הרוב לצד הרעיון הציוני־הארץ־ישראלי כחלק בלתי נפרד של האידיאולוגיה של "מכבי". לשם הדגשה יתירה של חשיבות הרעיון לגבי "מכבי", שינתה הועידה גם את השם ל"איגוד ציוני להתעמלות — מכבי". הועידה בחרה בועד מרכזי חדש, בראשותו של רחמים ברוך וחברים אלכסנדר ראדביל ומאיר אמר.

כך התגבר "מכבי" על המבוכה הפנימית והיווה שוב ציבור מעור אחד ובעל רוח אחידה וחזקה. אם כי האיגוד נחלש במקצת מבחינת הכמות, כי הטריטוריאליסטים נטשוהו והקימו להם אגודות התעמלות בשם "גיבור" ומאבק קשה ומר היה בינן לבין "מכבי". עם שקיעת הטריטוריאליזם בכלל, שקעו גם אגודות "גיבור" ורוב חבריהן חזרו לציונות ולשורות ה"מכבי", אשר יצא מתוך המשבר מחושל וחזק מאשר היה.

הולכי רגל לבאזל

ביוני 1903 שמו שלושה מחברי האגודה להתעמלות "שמשון" בסופיה משה (מואיז) פרחי, פרץ סולומונוב ושמעון בן־שלמה — את פעמיהם ללכת ברגל לקונגרס הציוני בבאזל, כשהם נושאים איתם ספר מיוחד, שבו החתימו את נציגי הקהילות היהודיות ושאר מוסדות ציבוריים בכל המקומות שבהם עברו.

בבואם לוינה, נתקבלו בשמחה רבה ע"י אגודת הסטודנטים היהודים ואגודת הפועלים היהודים "בר גיורא". גם ד"ר הרצל קיבלם לראיון באהדה רבה, במעון הקיץ "אלט אאוסיג" על יד וינה. הועד הפועל הציוני נתן להם כתשורה מפה מיוחדת, שבה סומנה הדרך שעליהם לעבור, עד שיגיעו לבאזל.

בסוף 1905 ערכה אגודת "מכבי" בפיליפופולי סיבוב בכל בולגריה וביקרה בקהילות סליוון, יאמבול, בורגאס, וארנה, שומן וסופיה, בכל המקומות ההם הופיעו חבריה בפני הקהל בהצגות התעמלות ונתקבלו בסבר פנים יפות ובהתלהבות. הם הקימו אגודות "מכבי" בכל המקומות שלא היו עוד בהם אגודות כאלה. אחרי מסעם עלה מספר סניפי "מכבי" מ־8 (סופיה, פלובדיב, רומצ'וק, פאזארדז'יק, לום, קיוסטנדיל, דופ־ניצה, סאמאקוב) ל־14 (6 הנוספות: יאמבול, נובה־זאגורה, צ'אפינו־באניה, ווארנה, שומן, ווידין) [6].

באותו זמן ערכו חברי ה"מכבי" מפאזארדז'יק טיול ברגל לסאמאקוב, דופניצה וקיוסטנדיל [7].

ב־1907 פנתה אגודת "מכבי" בפלובדיב — מתוך התמרמרות על רשלנותו ואפס מעשיו של הועד הארצי של איגוד "מכבי" —

הולכי רגל לקונגרס הציוני הראשון בבאזל
מואיז פרחי, פרץ סולומונוב, שמעון בן שלמה קובו

לסניפי האיגוד בדרישה, להעביר לידיה את הנהלתו — מכיון ש־8 סניפים וביניהם גם הועד המרכזי עצמו, הסכימו לו. בכך נמסרה הנהלת האיגוד לידי האגודה המקומית בפלובדיב שהרכיבה את הועד המרכזי, בראשו עמד מר דוד נסים כלב וחברים היו לו: דוד פארדו, יוסף שבת כלב ויוסף בכר [8].

דוד נסים כלב

ביולי 1908 ערכה אגודת "מכבי"־פיליפופולי ביקור בחאסקובו ויאמבול — ויחד עם האגודה שבפאזארדז'יק — גם בסופיה, קיוסטנדיל ודופניצה. באפריל 1909 ערכה "מכבי"־רושצ'וק

ביקור בווידין. ואחר כך ערכה "מכבי"-סופיה ביקור בפלובדיב. הביקורים הכניסו התאוששות באגודות ותרמו להקמת קשרים בין הסניפים, אך המצב הכללי של תנועת "מכבי" לא הניח את דעתם של האחראים לה. לא עברו אלא 8 חדשים להנהלתו של הועד המרכזי, בראשותו של דוד כלב, והוא שלח חוזר לסניפים (אוקטובר 1908), בו התלונן במרירות על אדישות האגודות וקבע ש"במצב הנוכחי שורר תוהו-ובוהו ולכן רואה הועד המרכזי את עצמו נאלץ לכנס ועידה, לדון במצב ולמצוא דרכים לתקנתו". דוד כלב, יושב-ראש הועד המרכזי, עזב את בולגריה לצמיתות והשאיר במקומו את דוד פארדו ואת בכור עזריה, מזכיר הועד הציוני המרכזי.

במאמר לקראת ועידת "מכבי" הרביעית, שעמדה להתכנס בסוף 1908 [9], קבל דוד פארדו על המצב הירוד של תנועת "מכבי" בשלוש השנים האחרונות, על חוסר פעילות מצד המוסדות במרכז ובמקומות ועל רפיון הקשרים ביניהם, על המבוכה הרעיונית ורמתה הירודה של הפעולה המקצועית-הספורטיבית, על חוסר אולמות מתאימים בסניפים וכו'. הוא דרש לקיים קשרים עם אגודות ההתעמלות "בר כוכבא" בגרמניה ולהוציא לאור בטאון מיוחד ל"מכבי". וגם יעץ לפנות בדרישות נמרצות אל ועדי הקהילות, שיעמידו לרשותן של אגודות "מכבי" אולמות ומגרשים מתאימים בבתי-הספר היהודיים או בבנינים אחרים.

הועידה הרביעית של "מכבי" התקיימה בסוף דצמבר 1908 בפאזארדז'יק ובה הושמעו הרצאות: 1. על ההתעמלות בקרב העם היהודי — דוד פארדו (הרצאתו יצאה-לאור בחוברת מיוחדת); 2. העבודה הטכנית באיגוד "מכבי" — בכור עזריה; 3. על השפה העברית ב"מכבי" — שלמה גולדמן. על סדר היום בועידה עמדו גם השאלות: דרישות "מכבי" כלפי הקהילות; היחסים בין האיגוד וההסתדרות הציונית; הוצאת בטאון; הצטרפות לאיגוד "בר-כוכבא" בגרמניה וכו'.

אופיינית למצב "המכבי" והתנועה הציונית בבולגריה היא העובדה, שרבים מצירי הועידה לא השתתפו בעצמם בעבודה הטכנית ובפעולות ההתעמלות של ה"מכבי", אלא השתייכו לחוג הציונים הפעילים הדואגים, כביכול, ל"מכבי" כנושאי התנועה הציונית בקרב הנוער, והם: בכור עזריה, חיים פרחי, המורה גבריאל פ'ארו מיאמבול, ניסים לאזרוב מחאסקובו, שלמה גולדמן מפאזארדז'יק ועוד. הועידה נפתחה ע"י העסקן הציוני הידוע, יו"ר המחלקה לקהק"ל ולעניני הבנק היהודי להתישבות, ה"ר יומטוב בכמוהר"ם. כיושב-ראש הועידה נבחר בכור עזריה. הועידה החליטה על ועד מרכזי חדש ברושצ'וק, בנשיאותו של מר ויטאלי חזקיה. משסירב לקבל עליו את התפקיד, ועד מרכזי חדש נבחר ע"י מועצת אגודת "מכבי" ברושצ'וק, ובו: יו"ר — רחמים אסיאו, מזכיר — יוסף קאניטי, מנהל העניינים הטכניים — יעקב אשכנזי.

ביוני 1909 יצאו אגודות "מכבי" בפלובדיב, חאסקובו ופאזארדז'יק למסע ביקורים בערי יוון ותורקיה. ראשיתו היה ביקור גומלין באדירני לאגודת ההתעמלות "גיבור" מפיליפופולי, שהקימה שם אגודה דומה לה, בשמה ובאופייה. בידי "מכבי" עלה להשפיע על האגודה החדשה שבאדירנה ולהפכה לאגודה ציונית בשם "מכבי". משם המשיכו במסע ודרך דראמה וסרס הגיעו לשלוניקי ונתקבלו בהתלהבות גדולה. בקבלת-הפנים השתתף, באופן רשמי, גם הקונסול הבולגרי פאנצ'ו דוריב. חברי "מכבי" הופיעו לפני הקהל בכמה הצגות ונשפים, שעשו רושם חזק על הקהל היהודי. ולפי הזמנה רשמית של השלטונות התורקיים, השתתפו במסדר, שנערך ליום-השנה ל"חורייט" (חרות) — שם נרדף למשטר החדש של "התורקים הצעירים".

משלוניקי נסעו דרך הים לקושטא, שם התקיימו כבר כמה אגודות "מכבי". גם כאן הופיעו הבולגרים בפני הקהל היהודי בהצגות פומביות, בהן נכחו המנהיגים הציוניים — דוד וולפסון, נחום סוקולוב ומנחם אוסישקין — שבאו לקושטא כדי לקשור קשרים עם אנשי השלטון החדש בבירת תורקיה.

למעשה, עדיין לא התאוששה תנועת "מכבי" מתוצאות הפירוד אשר התחולל בתוכה עם הופעת הטריטוריאליזם והקמת אגודות התעמלות הניטראליות "גיבור". כל הזמן נמשך המאבק הרעיוני וההתחרות המעשית איתם. אגודות "גיבור" עשו מאמצים רבים להתבססותן ולהתרחבותן, ביחוד ע"י עריכת ביקורים בערים כדי להקים בהן סניפים. אבל בכל מקום נתקלו הם בהתנגדות נמרצת של חברי "מכבי", שלא החמיצו שום הזדמנות, כדי לסדר ביקורי-נגד באותן הערים דווקא. בדרך כלל, היה עיקר פעולותיהן של אגודות "מכבי" — הצגות בערים קרובות ורחוקות והן השקיעו כל מרצן בהופעות פומביות אלו, ואילו עבודתן בשטח התרבות היתה חלשה.

המאורע החשוב ביותר בתנועת "מכבי" בבולגריה היה, כאמור, הביקור בערי תורקיה. לאחריו ב-4—7 ליולי 1910, התקיימה בווארנה הועידה הציונית השביעית, ובאותה הזדמנות נועדו שם צירים של אגודות "מכבי" מבולגריה הצפונית (רושצ'וק, ווידין, שומן) לכינוס סגור, בו השתתפה גם קבוצת חברי "מכבי" מקושטא, בראשותו של עסקן "מכבי" היינריך אברהם, מפעילי "מכבי" ברושצ'וק לשעבר, והיה אחד מראשי "מכבי". הפגישה התקיימה באוירה חגיגית ועליית נפש, היה זה המגע הראשון החופשי בין נציגי הציבור היהודי בתורקיה ובולגריה.

ב-11 במאי 1912 התקיימה הועידה השישית של "מכבי", בה הופיע ד"ר יעקובסון ונתקבל בתשואות רבות. מוני סימו השמיע בועידה הרצאה על חיזוק האיגוד וחיים יוסף מסופיה — על החינוך הלאומי ב"מכבי" בה קבע, שההתעמלות כשהיא לעצמה איננה המטרה היחידה של "מכבי", אלא החינוך הציוני הלאומי של הנוער — היא מגמתו העיקרית.

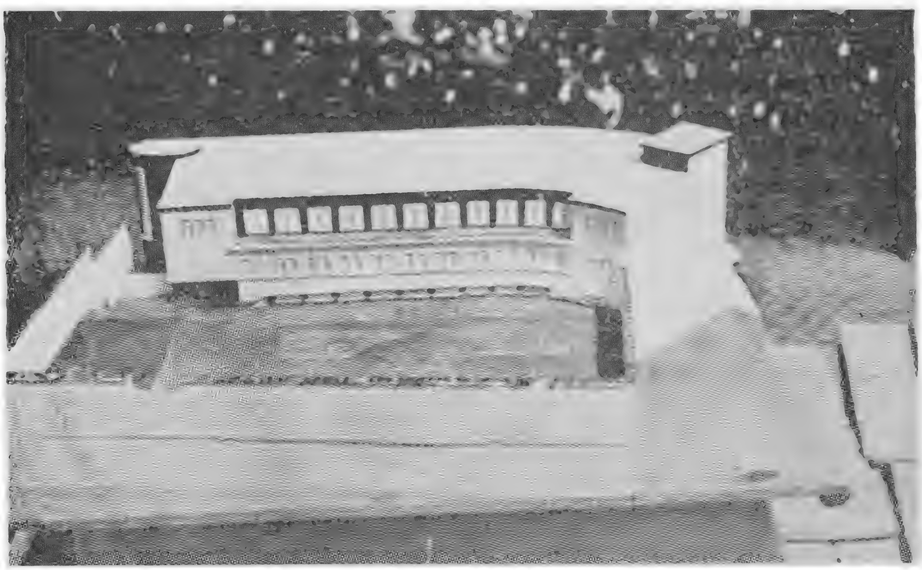
הועידה החליטה לפנות לועדי בתי-הספר היהודיים בדרישה, שיתמכו באגודות "מכבי" ושיכניסו את ההתעמלות כמקצוע-חובה בבתי-הספר. הועידה החליטה גם להנהיג בפעולות "מכבי" פיקוד בעברית.

הועד המרכזי, בראשותו של רחמים אסיאו, נבחר מחדש ומושבו נקבע ברושצ'וק.

לאחר הכינוס של 1912, היה ה"מכבי" במצב של ירידה, עם פרישתם של רבים מן הפעילים. מקצתם הלך לשרות הצבא, ומקצתם נסחב עם הזרם הסוציאליסטי האנטי־ציוני, היו גם שפרשו בגלל דאגות פרנסה. אולם, סמוך לפרוץ המלחמה הבאלקאנית (1912—1913) נתחדשו האגודות, אלא שהמלחמה הפסיקה שוב את התפתחותן. וכאשר בולגריה הצטרפה למלחמת העולם הראשונה (1914—1918), קיפלה תנועת ה"מכבי" בכל בולגריה את דגלה מאונס, עד יעבור זעם.

רחמים אסיאו

בית־חולים בסופיה, אנדרטה לזכר קרבנות יהודי בולגריה
שנפלו במלחמות 1912/13 1915/18

ז. אגודות הנוער, תרבות ושפת עברית

בתקופת 1898—1918, התקיימו בערי בולגריה אגודות יהודיות להשכלה עצמית, שחבריהן היו, רובם ככולם, תלמידי הגימנסיות, ובאגודות קיבלו עידוד להתעניין בשאלות ספרות, מדע ותרבות בכלל.

החשובה שבאגודות היתה "השחר" בסופיה. היא נוסדה עוד ב־1894 וממנה יצאו עסקנים ציבוריים חשובים, כגון: רפאל כלב, חיים פרחי, נסים ארואיטי, שהקימו את האגודה הציונית הראשונה בסופיה; וד"ר נעים איסאקוב, שהתפרסם כאחד ממנהיגי הסוציאליסטים השמאליים. (איסאקוב נבחר אחר כך כחבר בית־הנבחרים ברשימה הקומוניסטית).

היזמה להקמת אגודת ההתעמלות היהודית "שמשון" בסופיה, שהצטרפה בשלב מאוחר יותר ל"מכבי" אף היא יצאה מאגודת "השחר".

במרוצת הזמן, חדרו רוחות התנועות החברתיות לאגודת "השחר" והביאו לפילוג רעיוני בין הציונים והסוציאליסטים־מתבוללים. הציונים התרחקו מן האגודה ואילו הרוב הסוציאליסטי הצטרף למפלגה הסוציאליסטית ומסר לה גם את ספריית האגודה [1].

בפיליפופולי (פלובדיב) היתה קיימת אגודת השכלה עצמית בשם "נוה־צדק" והיא, כאמור, שהקימה את האגודה היהודית הראשונה להתעמלות "שמשון". באותם הימים היתה קיימת ברוסא אגודה לתרבות בשם "יוניאון" ואגודה שניה בשם "פרוגרסו" ולהן ספריות ולהקות תיאטרוניות.

בפאזארדז'יק ובסאמאקוב היו קיימות אגודות של גומרי בתי־הספר של ה"אליאנס", שמטרתן השכלה עצמית ונקראו "Société des anciens éléves de l'alliance israelite universelle".

כמעט בכל יתר הערים היו קיימות אגודות לתרבות ולהשכלה עצמית בשמות שונים.

השפה העברית

מן העתונים של אותם הימים נראה, שבפיליפופולי התקיימה אגודה "לדת ולשפה העברית" בין מבוגרים (כנראה: שומרי תורה) והם נהגו לערוך דרשות בבתי־הכנסת, ואילו תלמידי בית־הספר היהודי קיימו אגודה בשם "דגל ציון", שמטרתה היתה: החייאת הדיבור העברי והפצת השפה העברית. האגודה פתחה חדר קריאה, שבו עמדו לרשות הקוראים (שמספרם, כנראה, היה מועט) עיתונים עבריים שהופיעו אז באירופה המזרחית, כגון: "המליץ", "הצפירה", "הצופה" וכו'.

האגודה עשתה גם נסיון לבוא בקשרים עם אגודות דומות בערים אחרות, כדי לבחור יחד נציג לועידה למען השפה העברית, שעמדה להתקיים, סמוך לקונגרס הציוני. אולם, הנסיון לא הצליח.

באוגוסט 1903 הוציא־לאור המורה אברהם מנחמוב מרושצ'וק את ספרו "ספר לימוד השפה העברית" (לפי שיטה מודרנית). באותו זמן הוציא המורה רחמים אסיאו בקיוסטנדיל את ספרו "ספר לימוד שפת עברית". בדצמבר 1903 פתח הרב הראשי בסופיה, ד"ר אהרנפרייז, שיעורי־ערב לשפה העברית, לתולדות עם ישראל ולספרות העברית.

עוד במארס 1903, פירסם הרב הראשי כרוז ליהודי בולגריה, ושלח גם חוזר מיוחד לכל הקהילות, בהם הדגיש את הצורך הדחוף להקים בסופיה סמינריון להכשרת מורים לשפה העברית בבתי־הספר היהודיים בבולגריה, ואף דרש ליצור קרן מיוחדת למטרה זו. אבל, הכרוז נתקבל בהתנגדות, אפילו מצד החוגים הציוניים, שהיו מעוניינים בקידום השפה העברית. אמנם, התנגדותם נבעה משיקולים מעשיים גרידא. טענתם היתה, שאין עדיין בכוחה של יהדות בולגריה לשאת בהוצאות החזקת מוסד זה ולכן מוטב לעזור בידי מספר צעירים שילמדו בסמינריון של הרבנים בקושטא או במוסד דומה, כדי שיקבלו את ההכשרה הדרושה למורים לשפה העברית בבתי־הספר היהודיים בבולגריה. ובזה נסתיים כל הענין.

המחסור במורים לשפה העברית פקד תכופות את היהדות בבולגריה והפתרון נמצא בהזמנת מורים מארצות מזרח־אירופה ומארץ־ישראל. בשלב מאוחר יותר התגשם הרעיון של הכשרת מורים בבולגריה עצמה, לאו דווקא בצורת סמינריון אלא בשיעורים מזורזים.

בימי הפגרא של 1904 ערך שוב הרב הראשי ד"ר אהרנפרייז שיעורי־קיץ להשתלמות המורים לשפה העברית. (ידיעת השפה, דברי ימי עם־ישראל, ספרות עברית, תנ"ך, תורת־החינוך). באותם שיעורים היה הרב הראשי כמעט המרצה היחידי.

לקראת שנת הלימודים 1904—1905 הכין הרב הראשי תכנית ללימודים עבריים והוראות לביצוע התכנית הזאת. למעשה, נשארה כל תכניתו על הנייר בלבד, כי העיקרים הלאומיים שביסודה לא היו מקובלים לא על ה"אליאנס" ולא על הגבירים — תומכיו של ד"ר אהרנפרייז. ואילו הציונים, שהיו צריכים לתמוך ברב־הראשי, חלקו על דרכי ביצוע תכניתו וטענו, שאינו אפשרי אלא בדרך אשר ד"ר אהרנפרייז לא רצה ללכת בה, והיא — המאבק עם ה"אליאנס" ועם הגבירים עד כדי הוצאת בתי־הספר והקהילות מידם. למעשה,

החלה הגשמת התכנית בקוויה הכלליים רק לאחר מלחמת העולם הראשונה, שהציונים רכשו אז את דעת הקהל והדיחו את ד״ר אהרנפרייז מכהונתו.

בשטח העבודה התרבותית — חזרו ונעשו הנסיונות לקיים שיעורי־ערב למבוגרים ולארגן את המורים לפעולת תרבות שיטתית ורצופה. אבל, הנסיונות לא ארכו ימים ובוטלו, לרוב, ללא תוצאות ממשיות. בין המעטים שעזרו בענייני השפה והתרבות העברית, יש להזכיר במיוחד, את ז׳אקוב (יעקב) משה כלב, בכור עזריה, שלמה גולדמן, יעקב קישאליס ודוד פארדו — הם התלבטו בקשיים עצומים ובכל זאת חיפשו דרכים להפצת השפה והתרבות העברית. אבל פרי עמלם היה דל מאד, ולפעמים תקפם היאוש. בכל זאת גברה בהם כל פעם רוחם הלאומית והם ניגשו ועשו נסיונות חדשים ומחודשים, כדי לקדם את המשימה.

אחרי שכבשו הציונים את ועדי בתי־הספר היהודיים בכמה קהילות והכניסו שיפורים בהוראת השפה העברית (כגון: הבאת מורים מארץ־ישראל או מרוסיה ומפולין, תכנית לימודים חדשה, שיטת ״עברית בעברית״, ספרי לימוד חדשים וכו׳), התברר, שלימוד השפה העברית במשך 4 שנות בית־הספר היסודי (של 4 כיתות) ואפילו בפרוגימנסיה של 2 כיתות נוספות (בקהילות הגדולות), מקנה לתלמידים במקצת את ידיעת השפה העברית. אולם כאשר הם עוזבים את בית־הספר היהודי — בגיל 11—12 שנה בלבד — ועוברים לגימנסיות הממשלתיות בגיל רך מזה, כל ידיעותיהם בשפה העברית הולכות ומשתכחות מלבם. השאלה ״למי אנו עמלים ?״ הטרידה את המורים לעברית ומצאה ביטוי בולט ביותר בהצעת המורה שלמה גולדמן, להפציר במיניסטריון ההשכלה העממית להטיל חובה על התלמידים היהודיים בגימנסיות ממשלתיות לבקר בקורסים לשפה העברית, שהקהילה היהודית תסדר עבורם במיוחד. אמנם, ההצעה לא היתה חדשה, כי הרב הראשי ד״ר אהרנפרייז, כבר הביאה לראשונה וגם השתדל בפני השלטונות המוסמכים להגשמתה. אבל, ההצלחה לא האירה לו פנים, כי השלטונות סירבו לקבלה, ולמעשה נשאר כל העניין רק סימן לתסיסה, ששררה בקרב חוג מצומצם למדי.

הבעייה התעוררה מחדש בכל חריפותה כעבור 15 שנה, לאחר שהציונים כבשו את כל הקהילות. אולם, למרות כל האמצעים שהשתמשו בהם, התוצאה — מבחינת הקניית השכלה עברית — לא היתה בה כדי סיפוק. עד שהתעורר הרעיון של הנהגת השפה העברית כשפת ההוראה בכל בתי־הספר היהודיים בבולגריה.

בפברואר 1906 הקים המורה שלמה גולדמן מחדש אגודה בשם ״עברי״ להפצת השפה העברית. אבל גם היא לא האריכה ימים.

במאי 1906 התקיימה בפיליפופולי ועידה כללית של המורים הבולגריים. לועידה היתה השפעה רבה על המורים היהודים בבתי־הספר של הקהילה בעיר, וחלק מהם (יעקב משה כלב, בוקה כהן, ניסים ראובן (נוב), שלמה גולדמן, ע. הבדלה) פנו בכרוז למורים (ולא למורי השפה העברית בלבד) של בתי־הספר היהודיים בבולגריה כולה, ותוך הדגשת מצבם הירוד של המורים והשיפורים הנדרשים בהם, קראו להקים מחדש את ״אירגון המורים״, שנוסד לפני 4 שנים וכמעט נעלם מן העולם. גם כרוז זה לא הביא שום תוצאות ממשיות, מלבד הדאגה ששררה אז בחוגי המורים.

הויכוחים בין המורים באו לידי ביטוי גם מעל העתונים. במאמרים הודגש העניין המקצועי דוקא, בקשר למצבו הירוד של המורה והנטיה שהתגברה בחוגי המורים לנטוש את ההוראה לחלוטין. מאידך גיסא, נמצאו מורים שעמדו על חובת החינוך הלאומי של הדור הצעיר וראו בה את מטרתם העיקרית. אבל גם הויכוחים הפומביים לא הביאו שום תוצאות של ממש, מבחינת אירגונם של המורים.

בכרוז [2] נאמר, שהמורה בבית־הספר היהודי היה עובד 32—33 שעות בשבוע והיה מקבל משכורת שנתית מ־600 ועד 1200 ליבות — ״פחות מהכנסתו של סנדלר״, כאמור בכרוז — ואילו המורה בבית־הספר הבולגרי, היה עובד רק 20—26 שעות בשבוע, ומקבל מ־900 ועד 1800 ליבות לשנה.

אכן, בכל הקהילות, בהן הציונים הצליחו לכבוש את בתי־הספר, הם ניגשו בתנופה רבה לביצוע תכניתם: הזמינו מורים לשפה העברית מארץ־ישראל ומארצות מזרח־אירופה, הכניסו שיטות־לימוד וספרי־לימוד חדשים, הגדילו את מספר השעות ללימוד העברית וכו׳. העסקנים הציוניים שנטלו בידיהם את הנהלת עניני בתי־הספר, היו ביניהם אנשים נאורים ובעלי השכלה כללית, אבל כמעט כולם לא ידעו עברית ולא התמצאו בענייני תרבות עברית ופדגוגיה; ויתרם — אנשים פשוטים, שמלבד מסירותם לרעיון הציוני לא היו מסוגלים לתפקידם הציבורי כלל. העסקנים ההם נתקלו בקשיים עצומים. בדרך כלל, הם היו שקועים למעלה ראש במאבק המר עם הגורמים העוינים מבחוץ. הם האמינו בתמימותם היתירה, שאפשר להגשים בזמן קצר את המטרה שהציגו לעצמם — לגדל דור חדור רוח־לאומית, שהעברית תהיה שגורה בפיו כשפה חיה והרעיון הלאומי פועם בלבו... בכל שאר ״הפרטים״, הנוגעים לדרכי ההוראה ובעיותיה, הם השליכו את יהבם על המורים העברים החדשים, המקומיים ואלה שהוזמנו מארץ־ישראל וממזרח־אירופה (רוסיה ופולין). אמנם, המורים נעשו גורם חשוב בבתי־הספר ומחוצה להם, והשפעתם היתה בולטת מאד. אבל, מבחינת החייאת הלשון העברית בפי הדור הצעיר, התוצאות לא היו מספיקות ביותר.

הראשונים, שקבעו את העובדה הזאת והיה להם אומץ לב לגלותה ברבים ולהעלותה לדיון בפני דעת־הקהל, היו דוקא המורים המסורים לרעיון הלאומי, שעקבו בדאגה אחר התפתחות הדברים ולא יכלו להשלים עם המצב. הם — ואיתם יחד כל העמלים איתם להחייאת הלשון הלאומית — היו בבחינת חורשים וזורעים, שאינם רואים צמיחת פרי בעמלם.

אחד הראשונים, שהרים זעקה על ענין זה, היה המורה שלמה גולדמן. במאמרו [3] העמיד הוא בפני המורים העבריים בבולגריה את הבעייה בכל חריפותה, והוא שאל: ״מה נעשה כדי שהשפה העברית לא תשכח מלב תלמידינו, לאחר סיימם את בית־ספרנו, אלא ימשיכו לקרוא בה ולשפרה? היש פתרון לשאלה הזאת? ואם לא — מה טעם בכל עמלנו ובמה זכות קיומם של בתי־ספרנו? במצב הקיים אין להחזיק מעמד. עלינו

להתקדם או לסגת!" אבל הוא לא פירש, התקדמות זו מה פירושה ואיך לבצעה!...

אחרים באו ותלו את הקולר במורים עצמם וביחוד במורים שבאו מארץ־ישראל. נשמעו הצעות, להגדיל את מספר שנות הלימודים בבתי־הספר היהודיים, להוסיף עליהם עוד מחלקות, לערוך שיעורים מיוחדים לגומרי בתי־ספר, לפתוח ספריות ומועדונים לדוברי עברית וכו'.

הויכוח הסתיים בתיקו... תנאי הזמן ותקופת המלחמות, שהתחילה בבולגריה עם פרוץ המלחמה הבאלקאנית (1912) ונמשכה עד סוף מלחמת העולם הראשונה (1918), לא נתנו פתרון לבעייה חמורה זו. ורק ב־1923, כאשר התעוררה מחדש בכל חריפותה, הביאה לידי מפנה מכריע ולמדת התקדמות אשר ראשוני הזועקים על המצב לא העזו אפילו לחלום עליה.

גם מבחינה אחרת היתה אז תקופת תסיסה וחיפוש־דרכים. טובי הציונים הרגישו בכאב לב עד כמה ירוד הציבור היהודי הספרדי בבולגריה מבחינה תרבותית־לאומית ועמדו על הצורך לקרבו לחיי התרבות המפותחים של יהדות מזרח־אירופה. במאמרו [4] קבע בכור עזריה עובדות המציינות את מצבה התרבותי של היהדות בבולגריה: "במשך 30 השנים האחרונות" — כתב בכור עזריה — "התקדם העם הבולגרי מסביבנו הרבה בתרבותו ובספרותו. לעומת זה, מה עשינו אנחנו מבחינה זו? אמנם, יש לנו מספר עתונים המתקיימים רק בתמיכתם של מוסדות ואירגונים שונים. התקדמות התרבות של הבולגרים השפיעה גם על היהודים. עולמנו התרבותי הישן כבר אינו לרוחנו. התערערו גם אצלנו אשיות המשפחה, הציבור ומוסדות קהילותינו מחפשים להם יסודות חדשים, כדי להסתגל לתנאים החדשים. אבל, אצל הנוער אין דבר חדש. שום דבר יהודי לא ניתן לו ולכן מצבו הרוחני והלאומי הוא עגום. הוא רעב לרעיונות נשגבים ולמדע. אבל, אינו מוצא בסביבתו מזון לרוחו. לכן בולע הוא מן המצוי בסביבה הבלתי־יהודית הדוחה אותו ממנה. מי יכול לעזור לו בטרגדיה הזאת, מלבד הקהילה היהודית? הלא חרפה ובושה היא, שציבור של 35,000 נפש לא יעצור כוח לספק לעצמו את המזון הרוחני, שהוא זקוק לו למען קיומו"? בסיומו, קורא המאמר למוסדות הקהילות, לתמוך ביוזמתה של קבוצת אנשים הרוצה להקים חברת־מניות, שמטרתה להוציא חוברות, ספרים ועיתונים בלאדינו ובבולגרית לצרכי האוכלוסיה היהודית בבולגריה. קריאתו מצאה הד רק בקרב חוג מצומצם, ואילו המוסדות היהודיים לא היטו לה אוזן. הרעיון הקדים את הדור והוא נשאר בבחינת גרעין באדמה, המחכה לעונה, לנביטה.

היו אלה סימני תסיסה בחוגים מסויימים להרמת קרן התרבות של יהדות בולגריה: פה ושם צצו אגודות־נוער להשכלה לאומית־עצמית, כגון: "אגודת ישראל" בפאזארדזיק (שנוסדה בספטמבר 1908), האגודה "ראזביטיה" (התפתחות) בפלובדיב, האגודה בסופיה להקמת ספרייה. בראש האגודה הזאת עמדו: ליאון כהן, המורה אוסישקין, אברהם אסא, שמואילוב, אלברט פיפאנו, אברהם תג'ר, מנהל בתי־הספר היהודיים דנון, ויעקב תג'ר.

ד"ר צמח רבינר

כינוס הנוער היהודי ברומניה, שהתקיים באוגוסט 1909 בעיר פוקשאני (מולדביה), פנה אל הנוער היהודי המשכיל גם בארצות הבאלקאן בכרוז, להצטרף לפדרציה הבלקאנית של הנוער הציוני, שמטרתה היתה להקים בכל מקום אגודות לעבודה תרבותית ולהפצת השפה העברית. על הכרוז חתם גם תלמיד־הגימנסיה שאול ירוחם מזן מפאזארדזיק, שהיה עתיד להתפרסם כמשורר, סופר ומנהיג ציוני.

על בימת העבודה התרבותית היהודית בבולגריה הופיע ד"ר צמח רבינר, שפעל כמטיף דתי, נואם ומרצה, שנים רבות ובהצלחה יתירה בשדה התרבות ותרם תרומה חשובה בבולגריה, בהפצת ידיעות על התרבות היהודית העתיקה והחדשה.

בעת ההיא התבלט גם סאנטו סימו, שנולד ברושצ'וק וקיבל שם את השכלתו התיכונית ולמד הנדסה ובנין גשרים באוניברסיטאות של בולגריה ופריס. וגם למד בשיעורים למדעי המדינה. ב־1903 הוציא־לאור ספר על "ביקונספילד וסטאמבולוב" בו דן בשאלה שהיתה ידועה אז בשם: "שאלת המזרח הקרוב". הספר הכניסו בקשרים עם מדינאים אנגליים בעלי־שם: דז'ימס בלפור, לורד מילנר, לורד גריי, לורד אבירדין וכו'. הוא התקשר גם עם תנועת "התורכים הצעירים" והיה מעוזריו של מנהיגם, הנסיך סאב־באחאי־דין — ושלוש שנים היה נציגם בלונדון, הרצה בפני לשכת־המסחר וזכה להערכה רבה. גם בהאג הרצה על רעיון התחדשות תורכיה וחיזוקה במשטר של חוקה ודימוקראטיה. סאנטו סימו כתב גם מחזה על דון יצחק אברבנאל. לאחר מהפכת "התורכים הצעירים" הוא השתקע בתורכיה.

פעולת התרבות ותחיית השפה העברית משנת 1914 והלאה, מצאה ביטוי גם באגודות החדשות, שצצו ועלו בכל הערים של ישוב יהודי בולגריה, בשם "הסתדרות לשפה ולתרבות", ועליהן ידובר עוד.

ח. ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית בבולגריה

אחת התופעות החשובות ביותר בתקופה זו, היתה הקמתה ופעולותיה של "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית" בבולגריה, מ־1914 ועד 1925 [1]. למעשה, לא היתה זאת הסתדרות, אלא תנועת־נוער, שהיתה לה השפעה רחבה על התפתחותה של התנועה הלאומית־הציונית בבולגריה בכללותה, עד שאפשר לראות בה את המפעל המכריע לתקופה כולה.

כבר הראינו לדעת, שהתנועה הציונית בבולגריה והסתדרותה ייחסו מראשית דרכן ערך כה רב לשפה העברית, עד שנעשה עיקר וראש־פנה לתכניתם ולמלחמותיהם לכיבוש בתי־הספר והקהילות ולחינוך הדור הצעיר. בתמימותם ראו הציונים את העברית כיורשת את הלאדינו השגורה בפי הספרדים. בכל המקומות, שהציונים כבשו בהם את בתי־הספר, הכניסו שינויים וחידושים בנוגע ללימוד העברית: בתכנית הלימודים, בסגל המורים, בספרי ההוראה ושיטותיה וכו'. הם פתחו בכל מקום שיעורי־ערב לעברית למבוגרים. התוצאות לא היו מעודדות ביותר, כי בכל הפעולות ההן היתה יותר תמימות והתלהבות, מאשר נסיון וידיעת הדרך להתגבר על המכשולים.

מפליאה העקשנות, שבה המשיכו הציונים בדרכם, למרות כשלונותיהם, מסירותם לאידיאל, המהולה במידה של תמימות. וכך — גם לגבי הפעולה התרבותית העברית, במובנה הרחב יותר. מנהיגיה הראשונים של התנועה הציונית בבולגריה הבינו יפה, שהציונות פירושה שיבה ליהדות, הקודמת לשיבה ארצה־ישראל. הם לא החמיצו הזדמנות — במידה שזה היה בגדר יכולתם — להעלות את ערכי התרבות העברית בפני העם. אבל למעשה, יכולתם היתה, בדרך כלל, מוגבלת מאד. המנהיגים, פרט לכמה יוצאים מן הכלל, לא ידעו עברית בעצמם ובמילא ענייני הספרות והתרבות העברית לא היו נהירים להם, ולא יכלו לתת את דעתם לנוער ולהדריכו בדרך התרבות העברית. בשנים 1895—1900 היו עוד המנהיגים וחבריהם בעצמם צעירים, ורעיונותיהם על תפקידי בתי־הספר והקהילות ושאר מוסדות היהדות, היו מהפכניים לפי מושגי הדור והיה להם אופי של "מרד הנוער".

במרד זה השקיעו את כל נפשם וכל מאודם, את כשרונותיהם כבעלי השכלה כללית, כנואמים, כסופרים, כהוגי־דעות. ובאשר לעבודה התרבותית העברית, הם ידעו יפה, שאין בכוחם לעמוד בראשה, אלא השתעשעו בתקוה, שכאשר יעלה בידם לכבוש את בתי־הספר ולחדש את פניהם לפי תכניתם הנועזה, הרי ממילא יקום דור חדש השולט בעברית ומעורה בעולמה של התרבות העברית העתיקה וגם החדשה. תהא בכך הגזמה רבה לומר ש"ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית" קיימה תקוה זו במלואה. הישגיה בשטח הפצת העברית היו מצומצמים (כפי שיתברר), אבל תנועת הנוער היתה במידה רבה פרי עמלם של אותם המנהיגים, אף כי בעצמם לא היה להם חלק בלתי־אמצעי בהקמתה, לפי עדות עצמם [1*], אכן, יש להעמיד בין הגורמים להקמת "ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית" את בתי־הספר היהודיים ואת האוירה החדורה ציונות, אשר המנהיגים ההם השליטו על הרחוב היהודי ואשר הצעירים ספגו אותה לתוך נפשם. מכל מקום, עובדה היא, שרוב יוזמי "ההסתדרות" ופעיליה יצאו מבתי־הספר היהודיים, בזמן שהציונים שלטו בהם.

במשך התקופה שבין הקמת ההסתדרות הציונית (1898) ועד להקמת "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית" (1914) התבטאה העבודה התרבותית הציונית, בעיקר, בשיעורים לעברית (שתוצאותיהם היו דלות), ולדברי ימי עם־ישראל (שהשפעתם החינוכית היתה רבה ומבורכת), בתרגומי ספרים, מפרי עטם של סופרים יהודים במזרח אירופה ומערבה, שהופיעו בעיתונות היהודית, ללא כל שיטה. בכך הצטיינו במיוחד: המורה יעקב כלב (בן יפונה), המורה דוד יוסף פרדו, ובעיקר — ד"ר צמח רבינר, המטיף הדתי־הלאומי בכמה קהילות גדולות וגם בקונסיסטוריון המרכזי, שהיה מבקר את כל הקהילות ונושא בהן נאומים על נושאים דתיים־לאומיים, חדורי רוח ציונית, אשר ידיעה עמוקה של ערכי היהדות היתה משולבת בהם עם השכלה כללית, ברוח "חכמת ישראל" שבגרמניה.

יש לזקוף את הקמת "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית" גם על חשבון השפעתה של אגודת "מכבי", שמשורותיה יצאו רבים מן הפעילים ומהם השתתפו גם בפעולותיהם של שני האיגודים האלה גם יחד.

כן השפיעו מספר מורים לעברית, כגון: דוד פרדו, שלמה גולדמן ואחרים, שדאגו באופן מיוחד לחינוך הדור הצעיר, ולאו דוקא בתוך ד' אמותיו של בית־הספר, אלא גם מחוצה לו. ולבסוף, יש להזכיר, באופן מיוחד, את השפעתן הרבה של הגימנסיות הבולגריות הממשלתיות, שבהן למדו כמעט כל פעילי "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית" וחבריה, עד שאפשר לומר, שהיתה תנועה של גימנאזיסטים.

חניכי בתי־הספר היהודיים בגימנסיות אלו, לא רק שספגו מהשפעתה של תנועת השחרור הלאומי של העם הבולגרי, על גיבוריה וסופריה הנפלאים, וכן מראשוני התנועה הציונית, אלא שלימודיהם בגימנסיה פיתחו בהם תשוקה והבנה לענייני תרבות וספרות, והקנו להם גם את השפה הרוסית (שלימודה היה חובה בגימנסיות), ובאמצעותה באו התלמידים במגע עם עניינים שבתחום היהדות הרוסית והושפעו על ידי החוקרים, הסופרים, המשוררים, והעתונאים רבי־הכשרונות שכתבו רוסית, או שכתביהם תורגמו לשפה זו. (לדוגמה: ביאליק בתרגומי

ז׳בוטינסקי, כתבי ז׳בוטינסקי עצמו, אידלסון, פסמניק ואחרים [2].

על חשיבות הדבר תעמידנו העובדה, שהרבה ספרים מן הספריות ובסניפים היו ברוסית (המדובר הוא, כמובן, בספרים על עניינים יהודיים) ורוב החוברות, שפורסמו ע״י הועד המרכזי, והסניפים היו תרגומים מרוסית [3].

חלק מפעילי ״ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית״ היו מסוג התלמידים, שהספיקו לרכוש להם ידיעות מספיקות בעברית עד שהיתה להם גישה ישירה לעתונים העברים ולספרות העברית של מזרח־אירופה, וכך נפתח לפניהם עוד מעיין אחד לידיעת התרבות היהודית.

תלמידי הגימנזיות היהודים, בעלי החינוך הלאומי והציוני, התנגשו תכופות עם חבריהם הסוציאליסטים, שדגלו בסוציאליזם המדעי והמטריאליזם ההיסטורי, שהיו להם כלי־זיין לנגוח בהם את הרעיון הציוני בשם ״הסוציאליזם הקוסמופוליטי״. הדבר הכריח את הצעירים הציוניים לתת את דעתם, במיוחד, על השאלות העיוניות של התנועה הלאומית־היהודית ולעיין היטב בכתביהם של הסופרים הציוניים שברוסיה, שגם שם היה הדור הצעיר נתון בהתלבטות פנימית דומה, והתחילו מתגבשות תיאוריות של ״הציונות המדעית״, שמשכו את לב הצעירים בבולגריה.

האגודות הראשונות [4], אשר שמו להן למטרה את הפצת השפה והתרבות העברית בקרב הנוער היהודי בבולגריה, היו האגודות שנקראו בשם ״ישראל״ בפלובדיב ופאזארדז׳יק ו״מקרא״ שברושצ׳וק.

לפי זכרונותיו של אלברט יוסף כלב, יליד פלובדיב, נוסדה האגודה ״ישראל״ ב־1906 או 1907, כאגודה להשכלה־עצמית ללא מגמה לאומית מפורשת. רוב חבריה היו מהגימנסיה, חניכי ״מכבי״, אשר הרגישו בחוסר עבודה תרבותית בשורותיה. לאחר זמן, התעוררה באגודה השאלה, אם להכריז בגלוי על מגמתה הלאומית, והשאלה הוכרעה בחיוב. כנראה, הוכרז (ב־1908) על מטרת האגודה — לטפל בענייני השפה והתרבות העברית בקרב הנוער [5]. האגודה היא שיזמה (יחד עם האגודה ״מקרא״ שברושצ׳וק) את ועידת־ההתייעצות של האגודות שהתקיימו בבולגריה, שהמורים יצחק שמי (מא״י) ואשר ארליך (בא מרוסיה, ואחר כך בא״י) השפיעו השפעה רבה על התפתחותה. ביתו של אשר ארליך היה למרכז הצעירים, פעילי ההסתדרות ודוברי העברית.

אחת האגודות, שהיה רב חלקה בהקמתה והתפתחותה של ״ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית״, היתה ״מקרא״ שברושצ׳וק, שנוסדה בסוף 1912. היוזמה להקמתה באה מד״ר צמח רבינר, מטיף הקונסיסטוריון. הוא הגיע לרושצ׳וק לנאום בפני הקהל היהודי, כדרכו ולפי תפקידו הרשמי, אלא שלא הסתפק בזה והזמין את הנוער שבבתי־הספר התיכוניים (הגימנסיה הממשלתית ובית־הספר התיכוני הגרמני) לאסיפה מיוחדת ובה נשא לפניהם נאום על חובת הנוער היהודי להתקרב לענייני הספרות, התרבות והשפה העברית. דבריו עשו רושם חזק על הצעירים ולאחר זמן, הוקמה האגודה ״מקרא״, שהיתה עתידה למלא תפקיד חשוב בהקמתן ובהתפתחותן של כל האגודות הדומות לה. האגודה הזמינה ספרים ועתונים יהודיים בשפה הרוסית ויסדה גם ספריה, שהיתה גרעין הפצה והוצאה־לאור של ספרים יהודיים בכל השפות, בשם ״עבריה״ (גם היא מיסודה של ״ההסתדרות״). כתביהם של ז׳בוטינסקי, אידלסון, פסמניק וכו׳ עשו רושם חזק על חברי האגודה ותוך כדי ויכוחים סוערים עם הסוציאליסטים היהודים, שהיו להם השקפות אנטי־לאומיות, התגבשה אצלם השקפה ציונית־מדעית, אשר קבעה את דרכה של אגודה זו, כזרם מיוחד. האגודה הוציאה לאור כמה חוברות־תרגום על הציונות ועל ענייני ספרות. היא הקימה אגודות דומות בווידין, פלוון ווארנה, ומתוכה יצאו גם כמה עסקנים, שהצטיינו גם בפעולותיה של ההסתדרות הציונית הכללית ובענייניה של היהדות בבולגריה בכלל, כגון: בנימין (בובי) ארדיטי, מאקס מנחמוב, מרצ׳ל כלב, יוסף ישראל ואחרים. אחדים מהם הוציאו לאור את כתב העת ״אברייסקו אֶכּוֹ״ (ההד היהודי) ואח״כ ״אברייסקי גלאס״ (הקול היהודי). גם ״העברי הצעיר״, בטאונה הרשמי של ״ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית״, נערך בתקופה מסוימת ע״י ארדיטי, מנחמוב וישראל. בכלל, גרמה אגודת ״מקרא״ במידה רבה לכך, שקהילת רושצ׳וק נעשתה למרכז יהודי תרבותי בקרב יהדות בולגריה. אחר כך יצא שם לאור, בעריכתם וביזמתם של ד״ר איזידור ברוך, ד״ר מרצ׳ל כלב וברוך עובדיה — ״אֶברייסקה טריבונה״ (הבימה היהודית), אשר, לפי רמתה הספרותית והתרבותית, היתה חשובה בין כל כתבי העת היהודיים בבולגריה. מסתבר, של״מקרא״ חלק מסויים בהקמתו של המרכז ל״פועלי ציון״ ברושצ׳וק שבו השתתפו ד״ר איזידור ברוך וז׳אן דניאל.

במשך הזמן נוסדו אגודות דומות ברוב קהילות בולגריה. האגודה בסופיה נוסדה ב־1913, ובבורגאס — ב־1914.

פעולותיהן העיקריות של האגודות הללו היו הרצאות על שאלות ציוניות וענייני תרבות וספרות יהודית ועברית. ההרצאות נקראו על־פי רוב ע״י חברים בחוג האגודה. לפעמים היו ההרצאות פומביות, שנתנו הזדמנות לויכוחים עם הסוציאליסטים והקומוניסטים היהודיים האנטי־ציוניים. האגודות היו עורכות גם שיעורים לעברית ומקימות ספריות, ושם נתקבלו עיתונים וירחונים יהודיים מרוסיה — ״רסוויט״ ואחרים.

באותו זמן הוציאו־לאור בתרגום בולגרי כמה חוברות של סופרים והוגי־דעות יהודיים.

כל הפעולות הללו היו מצומצמות, מפני שלא היו לאגודה כל אמצעים מיוחדים והכנסות נוספות מלבד דמי־החבר הזעומים, שהחברים־התלמידים היו חוסכים מן הסכומים, שכל אחד היה מקבל מהוריו לפרנסתו.

היו מקומות שהאגודות נעזרו ע״י מוסדות הקהילה, אשר העמידו לרשותם חדר להתאסף בו, או לפתוח בו ספריה או חדר־קריאה. אבל, סיוע כספי לא קיבלו האגודות בשום מקום, ובדרך כלל התייחסו אליהם מוסדות הקהילה באדישות והיו מקומות, שועד־הקהילה היה גובה מהן דמי־שכירות בעד החדר, שהעמיד לרשותה.

ב־24 בדצמבר 1914 נועדו נציגי האגודות בפלובדיב ל״ועידת התיעצות״ על הקמת איגוד ארצי. בועידה השתתפו 28 צעירים נציגי 10 אגודות: סופיה, פלובדיב, רושצ׳וק, פאזארדז׳יק, האסקובו, וארנה, בורגאס, שומן, יאמבול, פרובדיה. מכיון שפעילי כל אגודה ידעו מעט מאד על הנעשה בשאר האגודות, שמעה הועידה מפי נציג מכל אגודה דו״ח על מצבה והתפת־

חותה, וכך עמדה הועידה על מצבה של כל התנועה. התברר, שעיקר פעולותיהן של האגודות היו אסיפות חברים, בהן הרצה אחד מהם על נושאים שונים בתחום הספרות או ההיסטוריה היהודית ושאר שאלות. האגודות קיימו גם שיעורים לעברית וספריות, שהעשירה שבהן היתה ספריית האגודה "מקרא" ברושצ'וק.

"ועידת־ההתיעצות" החליטה לכנס בסופיה ועידה סדירה, כדי להקים באופן רשמי, איגוד ארצי של האגודות כחלק של "הברית העברית העולמית". הועידה בחרה בועד מרכזי זמני, בראשותו של אלברט־יוסף כלב, והוטל עליו לכנס את הועידה המכוננת ולהיות בינתיים לקשר והדרכה לאגודות השונות, לארגן חילופי הרצאות ביניהן, להזמנת ספרים ולהוצאת בטאון.

ועידת־היסוד התקיימה בסופיה, ב־28 ביוני 1915, ובה נבחר ועד־מרכזי, בנשיאותו של אלברט יוסף כלב. בועידה זו נתגלו שני זרמים, שאת האחד מהם אפשר לכנות — "זרם רושצ'וק", כי בראשו עמדו אנשי האגודה "מקרא" (ב. ארדיטי, מקס מנחמוב ויוסף ישראל), והשני "זרם פלובדיב", שבראשו עמדו פעילי האגודה "ישראל", (אלברט כלב, ברוך פארדו ואלברט רומאנו). ההתנגשות בין שני הזרמים נמשכה עד סוף קיומה של "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית" ורב חלקה בחייה הפנימיים, להתפתחותה, ובעיצוב דמותה.

אנשי רושצ'וק טענו, שאין שפה ותרבות לאומית אפשרית, אלא על בסיס כלכלה לאומית וחיים לאומיים תקינים, דבר שאינו אפשרי לגבי העם היהודי, אלא בהגשמת הרעיון הציוני בדרך של ריכוז טריטוריאלי של העם היהודי בארץ־ישראל ולו כלכלה עצמית ותרבות לאומית.

לפיכך, טענו, שצריך לקבל את הרעיון הציוני כיסוד עקרוני. אין חברי ה"הסתדרות" יכולים ללמוד עברית, לחיות בתרבות העברית ולעסוק בהפצתן בקרב הנוער ושאר חלקי האוכלוסיה היהודית, אלא מתוך הכרה עקרונית בציונות.

משום־כך — הוסיפו וטענו — חלילה לה, ל"הסתדרות", להיות בית־ספר סתם, שבו לומדים עברית ועניינים הקשורים בספרות ובתרבות העברית. אלא, יש להקים תנועת־נוער ציונית, המפיצה את הרעיון הציוני בקרב הציבור בכלל, ומנהלת מאבק רעיוני נגד מתנגדיו, משתתפת בכל הפעולות הציבוריות, הנובעות מאופיה הציוני ומטרותיה כחלק התנועה הציונית. בשעה שאנשי הזרם של פלובדיב עמדו בראש האיגוד (והדבר נמשך כמעט בכל ימי קיומו), הטיחו אנשי רושצ'וק נגדם את האשמה, שחסר להם קו רעיוני קבוע וברור, ומכאן נבעו — לפי דעתם — כל הכשלונות של האיגוד. מגמה זו של השתתפות פעילה בחיים הציבוריים, קמה על רקע של שיתוק החיים הציבוריים בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, כאשר רוב המנהיגים ואנשי־השורה הציוניים נמצאו בחטיבות הצבא ואילו הנוער הציוני התמרמר על השיתוק בפעולות ומתוך אי־סבלנות חתר למלא את החסר.

לעומת זאת, אנשי פלובדיב, אם כי היו ציונים נאמנים והבינו היטב שאין תקומה לעברית ולתרבותה אלא בארץ־ישראל יהודית וחופשית [6], לא ראו הם בכל זאת צורך בהכרזה מפורשת על אופייה הציוני של "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית", מתוך שיקולים תכסיסיים, כהסתדרות של נוער גימנזיסטי, שאסור עליו להשתייך לתנועות פוליטיות. מאידך גיסא, היתה הכרזה כזאת עשויה למנוע את הצעירים, שעדיין לא התגבשה בהם ההכרה הציונית, מלהיכנס לאגודה ולפעול בה. באשר לפעולות ציבוריות שאנשי רושצ'וק עמדו עליהם, טענו אנשי פלובדיב כנגדם שתי טענות, אחת — מהותית, והשניה — תכסיסית: א) פעולה ציבורית ברוח הציונות, אפילו כשהיא נוגעת רק בענייני השפה והתרבות העברית והעניינים הקשורים בהן, שייכת, למעשה, לתחום פעולותיה של ההסתדרות הציונית עצמה וחלילה להתחרות בה [7]. ומן הצד התכסיסי — הפעולות, הן קלות ביסודן ומושכות את לב הנוער, והן עשויות להסיח את דעתו מעבודתו ותפקידיו העיקריים בלימוד העברית והפעולה התרבותית בקרב הנוער, שהזניחה ההסתדרות הציונית. כראיה לדבר, הצביעו על העובדה, שאנשי רושצ'וק "אמנם, מרבים לדבר על העברית אבל הם לא מדברים בה". ועוד טענו, שהדרך הטובה ביותר, והיא כמעט היחידה שבכוחה לחדור לתוך התרבות העברית, היא דוקא הלשון העברית וכל עבודה תרבותית יהודית בשפה אחרת, הרי היא תחליף פחות־ערך. והם לחצו להקים קבוצות של דוברי־עברית בתוך הסניפים ולהשליט את העברית בחייה הפנימיים של ה"הסתדרות" (בועידותיה ובחליפת המכתבים בין מוסדותיה וסניפיה, וגם בבטאון האיגוד). מובן, ששני הזרמים על רעיונותיהם וטענותיהם, לא התגבשו אלא קימעא קימעא, תוך כדי התנגשות והתגוששות הדדית, שנמשכה גם בועידה השניה של האיגוד, שהתקיימה בינואר 1919. זאת היתה הועידה הראשונה שלאחר המלחמה העולמית הראשונה והדבר נתן את אותותיו בועידה עצמה.

עסקני האיגוד הקשישים, שהספיקו להתקבל לשרות הצבא ולהשתתף במלחמה, שבו למקומותיהם ולעמדותיהם בראש הסניפים, וטבעי היה הדבר, שהם נבחרו כצירים לועידה. אבל, בינתיים, קמו גם חברים פעילים חדשים, אשר היו קשורים למעשה, בעבודה היום־יומית של כל סניף וסניף; ובגלל זה היתה גם השתתפותם בועידה מחויבת המציאות. כדי לתת אפשרות להשתתף בועידה גם לאלו וגם לאלו, הוחלט שכל סניף יהיה מיוצג בועידה, לא רק ע"י נציג בלבד, אלא גם יהיו בה "יועצים".

בסוף המלחמה נפתחו בפני המחנה הציוני — עם הצהרות האהדה של המעצמות המנצחות, הכרזת בלפור והשמועות על מדינה יהודית העומדת לקום — אופקים, שנראו כמעט בלתי־מוגבלים, והדבר גרם להתרוממות רוח והתלהבות. על רקע זה ומתוך רצון, האופייני לבני הנוער, לתפוס את המרובה, הועלו שאלות רבות — וכל אחת מהן חשובה מחברתה — על סדר יומה של הועידה, כגון: יחס האיגוד לבתי־הספר, עמדתו לגבי תנועת האיחוד בציבור היהודי לקראת ועידת השלום, בית־מסחר לספרים של האיגוד, במה נודדת, היהדות ומקומה בחיי־הציבור וכו'. מובן, שזמן הועידה לא הספיק לדיונים בכל השאלות האלו.

מתוך הדו"ח של הועד המרכזי התברר, שהמלחמה התישה מאד את כחו של האיגוד. מספר רב של חברי האיגוד, וביניהם גם של הועד המרכזי, גויסו לצבא. למרות זאת גדל מספר החברים. סניפים היו קיימים בערים: רושצ'וק, פלובדיב, סופיה, וארנה, בורגאס, וידין, שומן, האסקובו, פאזארדז'יק, סטארה־זאגורה, קארנובאט, סליוון, סאמאקוב, יאמבול, ראזגראד [8].

הועידה של ״ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית״ בשנות מלחמת העולם הראשונה

פעולות הסניפים היו בעיקר: הרצאות, עריכת שיעורים לעברית והוצאת חוברות, שהחשובה שביניהן היתה החוברת ״היהודים והמלחמה העולמית״ (הוצאה ע״י הסניף ברושצ׳וק). גדל גם מספר הצירים, יודעי עברית. הועד המרכזי היה מכין הרצאות בשביל הסניפים ותרגומים של מאמרים על נושאים מדעיים בתחומי היהדות וסיפורים של טובי הסופרים היהודיים וכו׳. הוא גם הוציא חוברות כגון: ״מכתבים על היהדות הישנה והחדשה״ לשמעון דובנוב, נאומו של ד״ר י. צ׳לנוב בפני הועידה הציונית ברוסיה וכן קובץ סיפורים של סופרים יהודים ועוד. במרכז הויכוחים בועידה עמדה השאלה, שעוררו אנשי רושצ׳וק והיתה נושא לחילוקי־דעות ופילוג בתוך צמרת האיגוד, והיא: יסודותיו הרעיוניים של האיגוד והשתתפותו בחיים הציבוריים. דעותיהם של אנשי רושצ׳וק באו לידי ביטוי בהרצאתו של מאקס מנחמוב. לבסוף, החליטה הועידה ברוח הרצאתו, שמטרות האיגוד כלולות ברעיון הציוני.

באשר לפעולות הציבוריות, קבעה הועידה, שלפי מטרותיו האיגוד הוא ״בעל אופי ציבורי ותפקידים ציבוריים לו״, אלא שמחמת הביקורת של אנשי פלובדיב, נקבעה לפעולות הגדרה מצומצמת, המסלקת את החששות של המתנגדים לגביהם. הועידה החליטה, איפוא, שתפקידי האיגוד — נוסף להפצת השפה והתרבות העברית וחינוך הנוער ברוח הלאומית — הם: ״עיבוד רעיוני של דעות לגבי המוסדות והזרמים הרעיוניים בקרב היהדות, שיש להם זיקה ישירה למטרות האיגוד והפצת הדעות בקרב הנוער והעם. . .״ פירושו של דבר — כי העבודה הציבורית צומצמה בגבולות המאבק הרעיוני במתנגדי הציונות, השפה והתרבות העברית.

התפתחות הדברים הוכיחה, שהרעיון על תפקידיה הציבוריים של ״ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית״ והתשוקה להרחבת גבולותיה, חדרו עמוק בלבות החבריה והביאו לידי השתתפותה בכמה פעולות כגון: אספות־עם כמחאה על הפרעות ביהודים במזרח־אירופה, ועידת האיחוד של יהודי בולגריה למען הבית הלאומי בארץ־ישראל [9] ועוד. למעשה, לא היו בהן עיקר בפעולותיה של ״ההסתדרות״. קרובה יותר למהותה היתה השתתפותם בהקמת השיעורים להכשרת מורים לעברית. לפי דרישת הקונסיסטוריון, הגיש לו הועד המרכזי של האיגוד תכנית להקמת השיעורים, ובפגישה בין הקונסיסטוריון ולבין הקהילות, שהתקיימה ב־24 במארס 1919, היתה ה״הסתדרות״ מיוצגת ע״י שלמה אשכנזי, ושם נבחרה גם ועדה מיוחדת, לשם זה, ובה כמה מורים לעברית בתור נציגיה [10].

הועידה השניה החליטה גם לחתור לקראת התאמה בין עבודת האיגוד ופעולותיה של ההסתדרות הציונית והשתתפותו בועידות ההסתדרות הציונית בזכות דעה מייעצת לעניינים תרבותיים.

הועידה החליטה גם להוציא לאור בטאון של האיגוד. ובחרה בועד מרכזי, שמושבו בסופיה, בראשותו של יעקב מרגלית, וחברים לו: שלמה אשכנזי, בוקו לוי, קוטונה כהן. כעורך בטאון האיגוד נבחר ברוך פארדו, מפלובדיב.

לאחר זמן, עלה יו״ר הועד המרכזי יעקב מרגוליס לארץ־ישראל. התברר, שבלעדיו, לא היה לועד המרכזי כוח לשאת בעול האחריות. בספטמבר 1919 התקיימה ועידת־התייעצות, שאירגנה מחדש את מוסדותיה המרכזיים של ״ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית״ לפי שינויים יסודיים. חברי הועד המרכזי וגם עורך ״העברי הצעיר״ התפטרו, ובמקומם נבחר ועד מרכזי חדש, שמושבו בפלובדיב, ובו היו חברים: יו״ר — אלברט

רומאנו, וחברים לו — ברוך פארדו, אלברט יוסף כלב, פרידל רוזנפלד ואברהם דואיניאס. עריכת בטאון ההסתדרות נמסרה למערכת, שמושבה בסופיה, וחבריה: מקס מנחמוב, בובי ארדיטי ושלמה אשכנזי. הועידה הטילה חובה על הועד המרכזי החדש לבוא בדברים עם בית־מסחר הספרים של אגודת "מקרא" ברוסא, כדי לרכשו להסתדרות.

בחוזרו הראשון, קבע הועד המרכזי החדש, שהשתררה אזלת יד כמעט בכל הסניפים וקבע, שהוא רואה בהשלטת העברית בהסתדרות, תפקיד של ערך מעשי ממדרגה ראשונה. מפני שעבודה המושתתת על תרגומים מרוסית ושאר שפות לועזיות, תהא מצומצמת, ואילו העברית היא המפתח האמיתי לתרבות העברית. החוזר קובע, שמגמת הקומוניזם פשטה בקרב הנוער היהודי ופגעה גם בשורות ההסתדרות, שהיתה חברה רעיונית מחושלת ומקיפה חברים רבים. לפיכך, רואה הועד המרכזי כתפקיד חשוב, לעודד מחקר לידיעת הבעיות הקשורות ביחס לקבוצות שמאליות ולהפיץ דעת על בעיות אלו בקרב הנוער היהודי על־ידי הוצאה לאור של חוברות מתאימות.

אכן, המהפכה הקומוניסטית ברוסיה השפיעה הרבה על היסודות השמאליים בבולגריה ועודדה אותם להגביר פעולה. בספטמבר 1919 התקיימה הועידה הראשונה של הקומוניסטים היהודים בבולגריה, אשר יצאה באופן חריף נגד הציונות.

העקרון של זכות מיעוטים להגדרה עצמית, אשר עליו גדלה המפלגה הקומוניסטית בכלל, לבשה צורה של דרישה לבתי־ספר יהודיים, שבהם שפת ההוראה היא שפת־האם של ההמונים היהודיים, היא הלאדינו. אבל, הקומוניסטים היהודים לא יכלו להתעלם — ולמעשה לא התעלמו, אלא אף הדגישו במפורש — מן התהליך הבולט והנראה לעין כל של חדירת השפה הבולגרית לחיי הציבור, המשפחה והיחיד בקרב היהודים ודחיקת רגליה של שפת הלאדינו. המאבק הרעיוני והתעמולתי נגד הקומוניסטים היהודים, ואף נגד הסוציאליסטים היהודים, אשר עם תמיכתם העקרונית ברעיון הגדרה לאומית עצמית, לא החמיצו כל הזדמנות להתנפל על הציונים בשעות משבר ועל רקע החיים הפנימיים בקהילות, נעשה אחד התפקידים העיקריים של נוער "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית" ורבו מאמרי־הפולמוס בבטאוניו.

פעיל הנוער הציוני עקבו בהתעניינות אחרי החיים הציבוריים היהודיים בארץ־ישראל ובמזרח־אירופה, תנועות־הנוער כגון: "השומר הצעיר" ו"החלוץ" מצאו הד בקרב חוגי ה"הסתדרות" והן היו הגורם לתנועות דומות בבולגריה, שפתחו דף חדש בהתפתחות הנוער הלאומי בארץ זו [11]. ב. ארדיטי גולל באחד המאמרים את פרשת דעותיו ופעולותיו של "הפועל הצעיר" בא"י [12]. שלמה אשכנזי, במאמרו "משימות היום של ההסתדרות העברית" קובע, בקשר לסיכויי ההתיישבות היהודית בא"י, שבבולגריה, כארץ חקלאית עממית, יש תנאים טובים להכשרתו החקלאית והמקצועית של הנוער היהודי המתכונן לעלות לארץ־ישראל, מכאן — שעל הנוער ללכת בדרך זו, ביחוד, לאחר שהמשבר במסחר היהודי והריבוי המופרז של מקצועות חופשיים בקרב יהודים בבולגריה, ממילא מכשירים את הנוער לחפש לו דרכים חדשות.

שלמה אשכנזי הטיף לנוער להכשיר עצמו ולעסוק בהוראת

שלמה אשכנזי

השפה העברית בבתי־הספר היהודיים שבבולגריה, שחוסר מורי עברית היה מורגש בהם מאד. דבריו היו דברים בעיתם, כפי שהתברר בהקמת הקורסים המזורזים להכשרת מורים עבריים, וביסוד "החלוץ" [13]. לדבריו, "החלוץ", "הפועל הצעיר", "פועלי ציון" הם התגלמות חדשה של התחיה הלאומית "ואם אין ביכלתנו להכשיר חלוצים ממש, נפיץ, לכל הפחות, את דעותיהם ונכשיר את הקרקע להם".

ואמנם, בראשית 1921, התקיימה בעיר פלובדיב הועידה השלישית של "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית", ואחת מהחלטותיה החשובות קבעה, שנוסף לפעולות הרגילות, יש להתאמץ בכל האפשר להקים קבוצות חלוצים, "אשר באמצעותן תמלא יהדות בולגריה את חובתה להשתתף בבנין הארץ" — כלשון החלטה. הועידה גם החליטה, שיש להקים בכל סניף קבוצה של דוברי עברית שתקיים פגישות ואסיפות על טהרת השפה העברית. הועידה הכריזה על עברית כשפתה הרשמית בועידות ה"הסתדרות" ובחילופי המכתבים בין המרכז וסניפיו. נבחר ועד מרכזי, שמושבו בסופיה, בראשותו של אלברט רומאנו וחברים לו: יצחק דניאל, יצחק לוי, שאליהם סיפח יושב־הראש (בתוקף יפוי־הכח, שניתן לו) גם את בוקו לוי. מערכת "העברי הצעיר" נמסרה לידי מקס מנחמוב ובובי ארדיטי, אלא שלאחר זמן קצר נסע מקס מנחמוב ללמוד בחוץ לארץ ובמקומו בא יצחק דניאל, שהתפטר לשם כך מן הועד המרכזי ואת מקומו מילא שלמה אשכנזי. הועידה הטילה על חברי האיגוד חובה להשתתף באופן פעיל במגבית "קרן היסוד".

לאחר זמן התעוררה באופן חריף ובצורה מוזרה השאלה על היחסים שבין ה"הסתדרות לשפה ולתרבות עברית" ו"מכבי". מספר בני הנוער הלאומי בערים הקטנות, שלא הספיק לקיים אגודות נפרדות של שני האיגודים ומתוך הכרח המציאות נוסדה שם אגודה אחת, המשתייכת לשני האיגודים גם יחד. אבל גם ביתר הערים הורגש מחסור בצעירים בעלי־השכלה לשם ניהול שתי אגודות בנפרד, לפיכך היתה גם שם נטיה למיזוג שני האיגודים או לתיאום פעולותיהם בצורה מוסכמת ואירגונית. חסידי הרעיון טענו, ששני האיגודים מושתתים על הרעיון הציוני ולמעשה הם שני צדדים של מטבע אחד, וכדאי

למזגן. העבודה התרבותית הלאומית היתה מאז ומתמיד מטרה יותר חשובה ממטרות "מכבי" והתבדלותם של בעלי־ההשכלה בנוער הלאומי באגודות מיוחדות עשויה להפוך את "מכבי" להסתדרות נוער נחותת־דרגה מבחינה תרבותית לאומית. "מכבי" אינה יכולה ואינה רוצה להזניח את ענייני העבודה התרבותית בקרב חבריה; אך גם "ההסתדרות" אינה רשאית להזניח את פיתוח התרבות הגופנית בקרב חבריה היא. שהרי יש חשיבות מרובה "לנשמה בריאה בתוך גוף בריא", שמשמע־תו, לגבי היהודים, מכוונת לאנשי הספר והרוח, המזניחים את הגוף.

המגמה של מיזוג האגודות נתקלה בהתנגדות חריפה מצד אנשי רושצ'וק. אבל, האמת היא, שלא היו בודדים בדעה זו, כי אליהם הצטרפו גם פעילים אחרים וביניהם גם של "מכבי", וכולם כאחד טענו, שמקור הרעה הוא בחוסר אינטליגנציה לשני האיגודים, ואין לתקנה על־ידי מיזוגם יחד, או בכל אמצעי אירגוני אחר בלבד, אלא בהגברת הפעולה התרבותית־החינו־כית, שהיא המטרה העיקרית ואין בשום אופן לבטלה. שהרי ברור לכל, שהתעמלות ושאר צורות הטיפול בתרבות הגופנית מושכים יותר את לבו של הנוער, ובהתמזגות שני האיגודים, סופה של העבודה התרבותית שתתבטל בפני ההתעמלות הקלה [14].

התסיסה גברה עד, שהועד המרכזי של ה"הסתדרות" הכריז על משאל בקרב חברי האיגוד בשאלה הזאת. אבל, מערכת "העברי הצעיר" התמרדה בגלוי נגד ההחלטה באמרה, שהמשאל אינו הדרך הנכונה לפי חוקת האיגוד לפתרון השאלה, ורק הועידה היא המוסמכת להכריע בה. הועד המרכזי נאלץ לוותר על המשאל ולכנס את הועידה, כדי שהיא תכריע בעניין היח־סים שבין ה"הסתדרות" ו"מכבי" ובין הועד המרכזי ומערכת "העברי הצעיר", שהלכו והתחדדו, והיה הכרח לתחום להם תחומים.

הועידה החמישית של ה"הסתדרות לשפה ולתרבות עברית" התקיימה בפאזארדז'יק ב־23.1.1923. הדו"ח שהוגש ע"י הועד המרכזי קבע ירידה נראית לעין בכל ענפי פעולותיו של האירגון וסניפיו, ותלה את הקולר באדישותם של הסניפים. הדברים החיוביים היחידים שבפעולות הועד המרכזי היו: פרסום החו־ברת "השאלה הלאומית נוכח הסוציאל־דמוקרטיה" והקמת בית מסחר והוצאת ספרים "עבריה", דבר שהיה בשעתו לברכה רבה לעניין הלאומי, כפי שהתברר במרוצת הזמן. שלמה אשכנזי וחבריו הוציאו לפועל את רעיון ההגשמה העצמית, ומשעלתה הקבוצה לארץ־ישראל, היתה לגרעין חלוצי להקמת מושבה יהודי בולגריה "בית חנן". בועידה הושמעה הרצאתו של שלמה אשכנזי: "על מקומו של הנוער היהודי", בה הדגיש במפורש את רעיון ההגשמה העצמית — ז. א. חובת הנוער הציוני לא להסתפק בדיבורים וויכוחים על השפה העברית ועל תרבות עברית, אלא לעלות לארץ ישראל כחלוצים לפני העם ולהת־מסר באופן אישי לבניין הארץ. הועידה הזאת לא הצליחה לפתור את שאלת היחסים בין ה"הסתדרות" ו"מכבי", ובין הועד המרכזי ומערכת "העברי הצעיר". חברי המערכת התפטרו ובגלל זה נפסקה הופעתו של "העברי הצעיר", אשר לא קם כבר לתחיה.

מואיס לילו

הועידה בחרה בועד מרכזי חדש, שמושבו נקבע בפאזארדז'יק ובראשו — מואיס (משה) לילו, וחברים לו: שמואל סימו, יהודה אלי ויצחק נבון. במשך הזמן התברר, שלא עלה בידי הועד המרכזי להפיח רוח חיים בפעולות ה"הסתדרות" והיא התדרדרה מאד. סניפים רבים התמזגו עם "מכבי", מתוך תקוה להגביר את העבודה התרבותית. אבל התוצאות היו הפוכות. המיזוג לא הוסיף מאומה ל"מכבי" ורק החיש את סופה של ה"הסתדרות לשפה ולתרבות עברית". רעיונות "החלוץ" ו־"השומר הצעיר" חדרו בקרב הנוער והם לא מצאו כבר עניין וסיפוק־נפש בהרצאות בשפה הבולגרית על עניינים יהודיים. "השומר הצעיר", שכל פעולותיו היו על טהרת הלשון העברית, רכש לו את אהדתם של הדואגים לשפה ולחינוך העברי, אשר ראו בו את הגשמת המטרה, שלא עלה בידי ה"הסתדרות" להגשימה. היסוד הצופי והחלוצי ב"השומר הצעיר" סיפק את צורך נפשו של הנוער לפעולה, לעבודה, לחלוציות ולהתקרבות אל הטבע.

הועד המרכזי קבע לקיים את ועידת ה"הסתדרות" השישית

אלברט יוסף כלב

ל־18 בינואר 1925 והעמיד בסדר יומה, כנקודה מרכזית, הרצאה על הנושא "השומר הצעיר ואנחנו". אולם לפי דרישת הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית, נדחתה הועידה כדי לתת אפשרות לועד המרכזי הציוני לכנס ועידת־התייעצות של נציגי כל אגודות הנוער הלאומי, בהתאם להחלטת הועידה הציונית.

ועידת־הנוער התכנסה בפלובדיב ב־7 בינואר 1925 והשתתפו בה נציגי כל איגודי "ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית", ה"מכבי", אגודת התיירות היהודית "חרות ישראל" שבסופיה, וגם של קבוצות הנוער שע"י האגודות הציוניות בפלובדיב וברושצ'וק, ושל "החלוץ".

נציגי ה"הסתדרות" בועידה הודו בגלוי, שפרט לרושצ'וק התמזגו סניפיה בכל שאר המקומות עם "מכבי", אלא נשארו כפופים לועד המרכזי. למעשה, הביא המיזוג כמעט בכל המקו־מות (פרט לחאסקובו ווידין) לירידה בעבודה התרבותית וסיבת הדבר — לפי הדו"ח ה"יבש" — היא, שהפעולות לא משכו את לב הנוער, וכן — אדישות מצד הועד המרכזי, שהודה בעצמו "הנה כפו עלינו את העבודה הזאת כמעט למרות רצוננו".

יושב־ראש הועד המרכזי, מואיס לילו, הרחיק לכת ובנאומו בפני הועידה אמר: "קיום "ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית" בצורתה כיום — אין בו כבר כל תועלת. שיטות פעולתה הן יבשות ובלתי 6מתאימות לחינוך. את מטרותיה אפשר להשיג, לפי שיטותיו של "השומר הצעיר". נציגי "מכבי" בועידה טענו, ששיטות "השומר הצעיר" אינן מתאימות לחוגים מסויימים בקרב הנוער היהודי, כגון: לנערים שלא למדו בבתי־הספר היהודיים. אפשר לרכוש נוער זה אך בתוך "מכבי". טענו עוד, ברוח החלטות ועידת "מכבי", שריבוי האיגודים בנוער היהודי בבולגריה, הוא בעוכריו, ולפיכך התנגדו להקמת "השומר הצעיר" ותמכו בקיום "מכבי" ו"ההסתדרות" בנפרד.

באותו זמן, התקיימה בפלובדיב גם ועידת־יסוד של "השומר הצעיר" בבולגריה ולאחר זמן, הקשרים בין מרכז ה"הסתדרות" וסניפיו, התרופפו והלכו, עד שהועד המרכזי, לא ראה כבר כל טעם לקיום האיגוד והכריז על חיסולו ומסר את ארכיונו לועד הציוני המרכזי [15].

כך הסתיים, לאחר 10 שנים, קיומה של ה"הסתדרות לשפה ולתרבות עברית" שהשפיעה רק על חלק מן הנוער היהודי וגם בגבולות אלה לא השיגה את מטרותיה, אלא במקצת. אבל, למרות כל כשלונותיה, עלה בידיה להקים דור יהודי לאומי חדש, בעל אופי ורמה תרבותית יהודית, שלא היה כמוהו מקודם בבולגריה. היא הכשירה, במידה רבה, את הקרקע להקמת "השומר הצעיר" ו"החלוץ". היא שמרה בלב הנאמנים את התקוה להחייאת השפה העברית בקרב הנוער ונתנה להסתדרות הציונית מספר רב של עסקנים צעירים, שנשאו בכשרון רב את דגל הראשונים. אחריה זרמה תנועת הנוער הלאומי באפיקים חדשים ולבשה צורות חדשות.

כאמור, היתה אחת הפעולות החשובות של ה"הסתדרות לשפה ולתרבות עברית" — הוצאת חוברות בבולגרית, רובן תרגומים מרוסית ומקצתן מעברית, הדנות בשאלות לאומיות, בספרות ותרבות היהדות. על אופיה של הפעולה הזאת אפשר לעמוד לפי פרטים אלו:

עוד לפני הקמת "ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית" הוציאה האגודה "ישראל" בפלובדיב, בשנת 1912, את החוברות: "ציונות וקוסמופוליטיות" מאת פרנץ אופנהיימר, "היהדות במאות ה־19 וה־20" מאת מאקס נורדאו (תרגם ב. פארדו), "אוטואמנסיפאציה" מאת הד"ר ל' פינסקר.

באותה שנה הוציא העסקן הציבורי, ליאון מנחמוב, את החוברת "ציונות וסוציאליזם" לאוטו קראוס, בתרגומו של יצחק קפון, חבר האגודה "ישראל". ב־1915 הוציאה האגודה "מקרא" שברושצ'וק חוברת על "היהדות והמלחמה העולמית", שכללה מאמרים מאת פרידמן, י. צ'לינוב, א. אידלסון וא. גולדשטיין.

ב־1917 הוציאה "קבוצת עבריה" מרושצ'וק את החוברת "הקונגרס היהודי באמריקה" מאת ליאון חזנוביץ, וד. צ'יפרוט, חבר האגודה "מקרא", הוציא את החוברת של שלום שווארץ (בן ברוך) "על שאול טשרניחובסקי".

ב־1918 הוציא הועד המרכזי של ה"הסתדרות" את החוברות: "המלחמה, המהפכה הרוסית והציונות" של ד"ר י. צ'לנוב; "מכתבים על היהדות הישנה והחדשה", לשמעון דובנוב (בתר־גומו של אלברט כלב). וגם חוברת "סופרים יהודיים", שכללה סיפורים נבחרים של סופרים יהודיים שונים.

ב־1919 הוציא העתון "אֶבריייסקי גלאס" חוברת על ד"ר הרצל, במלאות 15 שנה לפטירתו. באותה שנה הוציאה האגודה "מקרא" שברושצ'וק את החוברת "המרכסיזם והשאלה היהו־דית". ואילו ד. צ'יפרוט פרסם את החוברת "מוצאה ואופיה של הספרות העברית העתיקה". כן הוציאו בסופיה חוברת "על השפה העברית ועתידנו הלאומי", לי. קופמן.

ב־1920 הוציאה האגודה "מקרא" שבוידין, את הספר "סקירה על הספרות היהודית" לקרפלט.

מלבד אלה נתפרסמו מזמן לזמן גם החוברות: "סיפורים" לשלום עליכם, י. ל. פרץ, ש. אש. האגודה "בני ישראל" שבוארנה הוציאה את "הספרות העברית החדשה" לד"ר י. קלאוזנר (תרגום ד. צ'יפרוט). ע"י הוצאת "מקרא" ברושצ'וק — "היהודי הנודד" לד"ר ד. פסמניק (תרגום ד. צ'יפרוט). ב־1919 התחילה ה"הסתדרות" להוציא את בטאונה — הירחון "העברי הצעיר", שהופיע בתחילה בעיר פלובדיב, בעריכתם של ברוך פארדו ואלברט יוסף כלב. לאחר זמן, עברה מערכת הירחון לסופיה והופיע בעריכתם של מקס מנחמוב, בובי ארדיטי ויוסף ישראל — שלושתם בני רושצ'וק, שהשתקעו בסופיה. בירחון זה פורסמו מאמרים על השאלות העיוניות של התנועה הלאומית היהודית, סקירות ספרותיות, דברי סופרים יהודיים ידועי־שם, מאמרים על השאלות הפנימיות השנויות במחלוקת, ועל המאו־רעות החשובים בקרב היהדות העולמית בכלל, ובקרב יהדות בולגריה בפרט.

במשך השנים 1916—1920 הופיעו גם כמה חוברות וכתבי־עת, אשר לפי טיבם והשתייכותם של מחבריהם ועורכיהם, אפשר לראותם כפעולות ה"הסתדרות לשפה ולתרבות עברית". לדוגמא, החוברת של יצחק מ. דניאל (שהיה משחקני "המטא־

טא״ בא״י) ״על שירת ביאליק״, שהופיעה בשנת 1919, וביחוד כתב־עת ״איברייסקו איקו״, שיצא לאור במשך שנה אחת (1916—1917) ושעריכתו היתה נתונה בעיקר בידי ב. ארדיטי.

יצחק גרשון לוי

בשנים 1920—1924 הופיע בסופיה השבועון ״אֶברייסקי פריגלד״ (ההשקפה היהודית), שעורכיו היו: שלמה אשכנזי, בוקו לוי, יצחק לוי, רפאל לוי ומרקו כהן. השבועון, ניהל ביד רמה את המאבק הרעיוני של הנוער הציוני נגד המגמות האנטי־ציוניות של הקומוניסטים היהודים והיה כבטאון למחשבה הציונית. לפני היסגרו, פירסם מאמר ״אל הקוראים״, שבו הביעו העורכים[16] את מרירותם, על אשר כל מאמציהם לעורר את הקהל הציוני ואת המנהיגים והחברים לפעילות ציונית ציבורית, נתקלו בשוויון־נפש וחוסר־הבנה. במיוחד התמרמרו על מנהיגי ה״הסתדרות לשפה ולתרבות עברית״ אשר — לפי דבריהם — ״ניהלו נגד שבועוננו מלחמה בלתי־הוגנת וצרת־עין, מתוך רצון לשים קץ לקיומו״. שתי משימותיו העיקריות של השבועון: איחוד היהדות בבולגריה על מצע ציוני והכנסת רוח חדשה בחוגי ה״הסתדרות לשפה ולתרבות עברית״ — עלו בתוהו. למעשה, היתה אכזבתם של עורכי ״אברייסקי פריי־גלד״ בלתי־מוצדקת, ולפחות מוגזמת. לא היתה כאן אדישות מצד דעת־הקהל הציונית, אלא שיתוק של החיים הציבוריים, שנגרמה מפני שרוב היהודים, וביניהם גם הציונים, נתגייסו בשורות הצבא.

כאשר נגמרה המלחמה העולמית הראשונה והחיילים שבו לבתיהם, באה התאוששות. וכבר במארס 1919 התקיימה ועידה כל־יהודית, בהשתתפותם של נציגי כל הזרמים, לרבות הסוצי־אליסטים וה״אנטי־ציונים״ לשעבר. בהחלטותיה תמכה הועידה תמיכה מלאה בדרישותיה של התנועה היהודית־הלאומית ביחס לארץ־ישראל ולזכויותיהם האזרחיות של היהודים בארצות הגולה. באשר ל״הסתדרות לשפה ולתרבות העברית״ בבולגריה, הרי התפתחותה הלכה באפיקים, כאמור, אשר לא ״זרם רוש־צ׳וק״ ולא ״זרם פלובדיב״ ציפו להם. בכל אופן, יש לציין שהשבועון תרם תרומה חשובה להרחבת אופקו הרוחני של הנוער הציוני בבולגריה.

תקופה II

התנועה הציונית בבולגריה

1930 – 1918

א. התנועה הציונית בבולגריה 1918–1930
אחרי מלחמת העולם הראשונה

הרקע הכללי

הרקע בהתפתחות היהדות והתנועה הציונית בבולגריה בשנים 1918—1930, אחרי המלחמה העולמית הראשונה, קובע ציון־דרך לתקופה זו.

כידוע, הובסה בולגריה בסוף המלחמה הבאלקאנית (בשנים 1912—1913). מוקדון, שהבולגרים ראוה תמיד כארץ־אחות לאומי וסיפוחה לבולגריה היתה אחת משאיפותיה הלאומיות, נכבשה ע״י הסרבים, ואילו היוונים השתלטו על חלקה הדרומי ועל טראקיה הדרומית־מערבית. הדבר הביא לידי כך, שסרביה היתה הגורמת העיקרית להתלקחות הקרבות ביולי 1914 וגם קרבן ראשון לה.

בולגריה הצטרפה בשנת 1915 למחנה האויב לסרביה, — למעצמות מרכז־אירופה.

כדי להתנקם בבולגריה מחד גיסא, ולעשות את רצון גרו־ריהן — סרביה ויוון — מאידך, הכתיבו מעצמות־המערב לבול־גריה (ב־27.11.1919) חוזה־שלום אכזרי לפיו חויבה לשלם פיצויים כבדים לטובת סרביה, יוון ורומניה. נלקחו ממנה גם חבלי טראקיה המערבית, מוקדון, חבל־הספר המערבי, הגובל עם סרביה ודוברודז׳ה, וכפון עליה להסל גם את הצבא הסדיר שהיה קיים על בסיס חוק שרות־החובה של האזרחים, ולהחליפו בג׳נדרמריה של שכירים וצבא במספר קטן מאד.

מובן מאליו ש״שלום״ זה הפריע להתפתחותה הפנימית של בולגריה. צמצום צבאה הביא לפטורים של קציני צבא רבים מכל הדרגות, שנשארו בלי פרנסה וללא הכשרה להיאחז בענפי כלכלה אחרים. רגשי התמרמרות חדרו גם לכוחות המזוינים של בולגריה והכשירו הקמת ארגון קציני המילואים, בעל־השפעה רבה בעניניה הפנימיים והמדיניים של המדינה, שהביא למה־פכות ולהקמת משטרים צבאיים בנטיות אנטידמוקראטיות שהשפיעו לרעה, בעקיפין, גם על התפתחותה של יהדות בול־גריה. המצב גרם גם להתגברות האנטישמיות, ולהקמת תנועה אנטישמית גלויה שאורגנה בחסות ה״רודנה ז׳אשטיטה״ (הגנת המולדת).

גם ההפיכה ברוסיה באוקטובר 1917 ויצירת ה״אינטרנציונל הקומוניסטי״ (קומינטרן) והשפעתו העצומה גרמו ליסוד ״התנו־עה הסוציאליסטית השמאלית״. מפלגה זו, שהיתה חזקה עוד קודם, היתה בהדרגה למפלגה בולשביסטית, שקראה למהפכת הפועלים והאכרים. המפלגה הלכה וגדלה, וזכתה ברבות הימים שבולגריה נכבשה על־ידי הצבא האדום, בסוף מלחמת העולם השניה, ובעזרתה השתלטו הקומוניסטים על בולגריה, מובן מאליו שהמהפכה הבולשביסטית ונצחונה, הגבירו גם את מלחמתם של הקומוניסטים היהודיים בציונות.

הזעזועים התחילו לאחר פריצת חזית הצבא הבולגרי במוקדון בקרב ״דוברו פולה״, בספטמבר 1918. אז פרצה התקוממות החיילים הנסוגים, נגד הממשלה ומדיניותה שהביאה שואה חדשה על בולגריה. בראש המורדים עמד אחד ממנהיגי מפלגת האכרים (״התאחדות עממית של האכרים בבולגריה״) ראייקו דאסקאלוב, שהכריז על הקמת רפובליקה (הידועה בשם ״הרפובליקה של ראדומיר״ — על שם העיר שבה הוכרזה) ועל הדחת המלך פרדיננד שבמקומו היה בנו, בוריס השלישי למלך. כשהתקרבו המורדים לסופיה, נתקלו שם בפלוגות צבא, הנא־מנים לממשלה (בתוכם גם תלמידי הגימנסיה הצבאית), והובסו. לאחר שהחזית התפוררה, נאלצה הממשלה לבקש את מפקד הצבא האנגלי־צרפתי בסלוניקי להכריז על הפוגה, שנחתמה ב־29.9.1918.

בוריס השלישי, מלך בולגריה

כמה ממשלות קמו וחלפו, עד שהקים אלכסנדר סטאמבול־ייסקי, ראש מפלגת האכרים, ממשלה על טהרת מפלגתו הוא וקבע מדיניות חדשה. האכרים ומפלגתם שנאו שנאת־מוות את כל המפלגות והשכבות העירוניות האזרחיות שהתנכרו לעניני האכרים, נצלום ועשקום. הממשלה החדשה נהגה בהם ביד חזקה. הביאה למשפט את האחראים לשואה הלאומית ואת כל הסוח־רים והספסרים למיניהם, שצברו הון־תועפות בימי המלחמה, החרימה את רכושם והפקיעה מידיהם את יצוא התבואות, שנמ־סר לידי קונסורציון שנוסד על־ידי הבנק הלאומי הבולגרי. הממשלה הטילה פיקוח גם על חלוקת הדירות והשכרתן, הנהיגה שרות חובה לגברים ולנשים והקימה גדודי־עבודה לצרכי המדינה. הממשלה הזאת החלה ברפורמה אגררית לטובת האכ־

ר״ם מחוסרי־האדמה, החרימה בנינים למוסדות ממשלתיים וציבוריים והטילה מסים גבוהים על חברות המסחר והתעשיה ועל הכנסותיהם של בעלי־רכוש בכלל. ממשלת־האכרים נקטה מדיניות עוינת לגבי חוגים עירוניים, כגון: עורכי־דין, שמתוכם יצאו יריביה המדיניים ועשתה מאמצים להתקרב אל המדינה היוגוסלאבית החדשה, וכרתה אתה ברית, שהתחייבה בה גם לרסן את פעולותיו של ״הארגון המהפכני המוקדוני״.

במדיניותה עוררה הממשלה נגדה את כעסו של ארגון עצום זה, וגם של אנשי הצבא וקציני־המילואים, אשר שמרו תמיד אמונים לרעיון שחרורה של מוקדון הבולגרית, וראו ביוגוסלאבים אויב ראשון במעלה. מדיניותה של ממשלת־האכרים הביאה, למעשה, להתקרבות היסודות, שפגעה בהם: המפלגות האזרחיות, ארגון המוקדונים וארגון קציני־המילואים והצבא עצמו. ממשלת סטאמבולייסקי, התיחה בשנאה גם לקומוניסטים, עוד בטרם החליטו ליצור ״חזית פועלים ואכרים״ והמשיכו בקו שראה באכרים מעמד, שאין לצפות ממנו קידמה וזברתית בדרך לסוציאליזם [1].

כל היסודות העוינים לממשלת האכרים, פרט לקומוניסטים, התאחדו למפלגה אחת בשם ״אחוד העם״ שפעלה עד המהפכה כמחתרת מאורגנת היטב. ב־9 ביוני 1923 פרצה המהפכה של ״הליגה הצבאית״, בתמיכת הצבא הסדיר שתפס עמדות־מפתח בסופיה, ואסר את שרי הממשלה. ראש הממשלה אלכסנדר סטאמבולייסקי נהרג בכפר מולדתו סלאבוביצה, פלך פאזאר־דז׳יק, בידי אנשי המהפכה. הוקמה ממשלת קואליציה של ״האיחוד הלאומי״ בצירוף מפלגות אחרות בראשותו של פרופ׳ אלכסנדר צאנקוב, בשם ״האיחוד הדמוקראטי״.

בלחץ ״האינטרנציונל הקומוניסטי״(הקומינטרן), נטשה המפ־לגה הקומוניסטית את קו התנכרותה למפלגת האכרים, ופתחה בארגון התקוממות מזויינת, נגד ממשלת המהפכה הצבאית־הפשיסטית. ההתקוממות — שעמדו בראשה המנהיגים הקומו־ניסטיים גיאורגי דימיטרוב, ואסיל קולארוב — פרצה ב־23 בספטמבר 1923, ולאחר כמה נצחונות מקומיים, דוכאה באכז־ריות על־ידי כוחות הממשלה. מנהיגי ההתקוממות ברחו לברית־המועצות ומשם הדריכו את ה״גרעינים״ שירדו למח־תרת.

מובן, שההתקוממות והתגובות של הממשלה והמפלגות תרמו הרבה להתגברות המאבק על השלטון ולחיזוק הנטיות האנטי־דמוקראטיות, ועל רקע זה — גם להגברת נטיות אנטי־יהודיות ולהקמת הארגון האנטישמי המובהק ״רודנה זאשטיטה״.

לאחר תקופה שקטה, באופן יחסי, פרץ בשנת 1929 המשבר הכלכלי באירופה, במיוחד נפגעה בולגריה בגלל ההתרוששות של מעמד הסוחרים, וביחוד, של הסוחרים היהודים. מחירי התוצרת החקלאית ירדו מאד, חוסר־עבודה פקד את התעשיה, רבו השביתות וגברה התסיסה גם בקרב האכרים. המשבר הכלכלי הביא לידי התלקחות המאבק בין המפלגות על השלטון במדינה.

חלק של האינטליגנציה וקציני־המילואים הבולגריים התאכ־זבו מן המשטר הפרלמנטרי של המפלגות המפוצלות, הלוחמות זו בזו, לכאורה בשם עקרונות, ולמעשה, מתוך תאוות שלטון־בצע של העומדים בראש ואוהדיהם. הציבור הממורמר קיבל את תורת הפאשיסטים, הקים חוג פוליטי חדש בשם ״זבינו״ (החוליה) שכפר ב״פרלמנטריזם הרקוב״ וחתר לקראת משטר לפי דוגמת איטליה וגרמניה, בראותו תקוה רק מן ה״עילית״ של האינטליגנציה, שבכוחה להקים משטר יציב ולהדריך את העם בדרכו.

ב־19 במאי 1934 תפסה הליגה הצבאית, בעזרת החוג ״זבינו״, את השלטון באורח מהפכני והקימה ממשלה מתוכה וגם חוגים בשאר המפלגות תמכו בה. הממשלה ביטלה את החוקה, פיזרה את הפרלמנט והתחילה לשלוט בעזרת ״צווים״ ופקודות. היא פיזרה את כל המפלגות והנהיגה צנזורה על העתונות; ואף ביטלה את הבחירות לרשויות המקומיות ומינתה ראשי ערים, לפי ראות־עיניה. הבחירות לועדי בתי־הספר בוטלו וניהול הענינים נמסר לידי ועדות, מטעם הרשות המקומית. הממשלה חיסלה גם את הארגונים המקצועיים של הפועלים והקימה ארגונים סינדיקאליים מקצועיים שההשתייכות אליהם היתה חובה, בנימוק, שהשלטון צריך להיות בידי מומחים ולהקים מדינה ״אל־מעמדית״ וכלל־לאומית. החנוך התנהל בתעמולה לאידיאולוגיה של השלטון; בשטח הכלכלה הפחיתה הממשלה את החובות הפרטיים, הקימה בנק מרכזי ויצרה מונופולין ממשלתי למצרכים: ספירט, מוצרי־הטבק, מלח ועוד, כדי לנשל את הקפיטליזם מעמדותיו.

הממשלה החדשה התקרבה במדיניות החיצונית ליוגוסלביה, אגב ויתור על חבל מוקדון שבגבולותיה. בדרך זו, היא חיסלה גם את ״הארגון המהפכני המוקדוני״ והחרימה את נשקו ורכושו; חידשה את יחסיה הדיפלומטיים והמסחריים עם ברית־המוע־צות. במדיניותו הכלכלית והחיצונית, הקים נגדו השלטון את כל חוגי התעשיה והפיננסים ואת המפלגות היריבות, את חוגי המוקדונים. האופוזיציה קיבלה עידוד מצד גרמניה הנאצית, וגם מצד המלך עצמו, שהממשלה יזמה להגביל את זכויותיו.

באותה תקופה חלו התפתחויות החשובות בעולם: —

איטליה פתחה במלחמת אביסיניה, גרמניה פלשה לחבל־הריין, ושתיהן התערבו גם במלחמת האזרחים בספרד, וקמה הברית של גרמניה ואיטליה הידועה בשם ״הציר ברלין־רומא״. בבולגריה מסר המלך את רסן הממשלה לידי מנהל לשכתו ג. קיוסיאבאנוב. הממשלה ביטלה את הליגה הצבאית ואסרה כל פעולה מדינית של קציני־צבא. במדיניות־החוץ התקשרה בול־גריה לצד גרמניה, בקשרים הדוקים בנוגע ליצוא־ויבוא, כדי לעשות את בולגריה ״מקור מחיה חקלאי״ של גרמניה התלוי בה מבחינה כלכלית ובולגריה התחילה לקבל תחמושת מגר־מניה. המספרים מאלפים: בשנת 1936 הגיע היצוא מבולגריה לגרמניה ל־8%, בשנת 1938 — 58,2% ובשנת 1939 — 67,8% ואילו היבוא מגרמניה לבולגריה היה בשנת 1936 61% מכל היבוא, ובשנת 1939 הוא גדל עד ל־65,5%.

בשנת 1938 הופיעו ארגוני־נוער חדורים רוח פאשיסטית: הלגיונרים, ״ראטניק״ וכדומה, שאירגנו גם התנפלויות ברובע היהודי בסופיה.

לאחר פרוץ מלחמת העולם השניה, מסר המלך ב־15.1.1940 את השלטון לפרופ׳ בוגדאן פילוב וחבריו שהיתה להם נטיה נאציונל־סוציאליסטית גלויה, וממשלתו החלה במדיניות שמט־רתה לעקור את היהודים מחיי הכלכלה והחברה, ולמסור אותם

לידי הגרמנים, לשם ה"פתרון הסופי". המזימה הצליחה לגבי כ־13000 יהודי טראקיה המערבית ומקדוניה, ואילו יהודי בול־גריה ניצלו ממש ברגע האחרון מסכנ תהשמדה הטוטאלית אשר ארבה להם [2].

*

בדצמבר 1918 התקיימה בסופיה ועידת התיעצות של העס־קנים הציונים כדי להקים מחדש את ההסתדרות הציונית בבולגריה ומוסדותיה, ולשם התוויית דרכם בעתיד.

הועידה החליטה:

1) א. העם היהודי, שהורחק מארץ־ישראל מולדתו לפני כ־2000 שנה ופוזר בכל קצוי עולם, שמר על לאומיותו ועל יעודו של העם היהודי.

ב. העקרון של הגדרה עצמית לכל האומות חל גם על עם־ישראל לאחר שהביע באופן ברור את רצונו העז להיות עם חפשי ועצמאי בארץ־ישראל.

ג. הועידה קובעת, כי בעם היהודי ישנם כל היסודות והתכונות הדרושות לניהול יעיל ותקין של מדינה חופשית.

ד. הועידה קובעת בצער, כי בארצות שונות טרם הושגה הכרה בזכויותיה הלאומיות של האוכלוסיה היהודית ויש ארצות שלא הוכרו בהן אפילו זכויותיהם היסו־דיות, האזרחיות והמדיניות.

לפיכך מחליטה הועידה:

1. שמטרתו ומאמציו של העם היהודי ברגע היסטורי זה, צריכים להיות מכוונים, — להגשמת התכנית הציו־נית של בזל ולהבטחת זכויותיהם האזרחיות, המדי־ניות והלאומיות של האוכלוסיה היהודית בכל ארצות פזוריה;

2. על יהדות בולגריה להשתתף בפעולות של היהדות העולמית למען השגת המטרה הנ"ל;

3. את הפעולות המשותפות והמותאמות האלו, יש לקבוע, במגע, דיון והסכמה עם באי־כח היהודים בכל האר־צות, ובעיקר עם המוסדות הציוניים המרכזיים;

4. יש לגשת מיד לפעולה למען איחוד יהדות בולגריה, בהתאם לנאמר בסעיפים 1 ו־2 של ההחלטות הנ"ל.

2) הועידה קובעת, שבשים־לב למצב שנוצר, יש למצוא צורה חדשה להתארגנות שתאפשר לרכז את כל העם היהודי מסביב להסתדרות הציונית, — לפיכך מעבירה הועידה את כל הצעותיה על השנויים בתקנון האר־גוני לועדה מיוחדת לשם עיבודן והגשתן בהרצאה מיוחדת ודו"ח, לועדה הרגילה הקרובה לבוא.

הועידה מטילה חובה על הועד המרכזי, לדרוש מן האגודות:

א. להכין רשימות מלאות של השוקלים;

ב. לבחור מיד בועדים מקומיים חדשים שבהם ישתתפו, במידה האפשרית, כל הכוחות הפעילים והמשכילים, שאפשר להחדיר בהם את ההכרה על חובת השתת־פותם ומילוי העבודה שתדרש מהם;

ג. למסור לאגודות אינפורמציה על מהותן של הרפור־מות המוצעות ונימוקיהן, ולמסור להן גם הצעה מגו־בשת וברורה; נבחרה ועדה בהשתתפות: קרל הרבסט, ד"ר יהושע כלב, חיים פרחי, יעקב אברהמוב, ב. ארדיטי, שהוטל עליה לבצע את ההחלטות.

3) הוחלט: להקים ע"י הועד הארצי, שרות מודיעין לעליה.

4) כדי למנוע עליה בלתי־מסודרת העלולה לגרום תוצ־אות בלתי־רצויות, נתקבלה הצעתו של אלברט א. רומאנו, לפרסם את ההצהרה הזאת:

"בהתחשב בעובדה, שבזמן האחרון התעורר בקרב יהודים רבים בבולגריה הרצון לעליה מידית לארץ־ישראל, מצאה ועידת־ההתיעצות לנכון, להזהיר ולהדגיש, שכל עליה בלתי־מסודרת טומנת בחובה סכנה גדולה לעבודת ההת־ישבות ולבנין הארץ בכלל ולעניניהם הפרטיים של העולים בפרט. משום כך, תובעת ועידת־ההתיעצות להמנע מפעו־לות פזיזות" —

"תוך הסכם עם המוסדות הציוניים המרכזיים, תנתן האפ־שרות לפרסם ברבים את התנאים והאפשרות הממשית להתיישבות בארץ־ישראל ולהקים את הזרועות הנחוצות לפעולה שיטתית ויעילה";

5) בשים לב לחשיבותו של ה"בנק העממי", מביעה הועידה את דעתה, שהאגודות, והציונים בפרט, ינהלו תעמולה למען הבנק, במטרה להגדיל את הונו העצמי ברוח המשאלות של הועד־המנהל.

הועידה הציונית ה־9 בסופיה בשנת 1919

הועידה הוקדשה בעיקר לשאלת הקמתה מחדש של ההסתדרות הציונית. ה' אלברט א. רומאנו הרצה על "ארגון היהדות בבול־גריה", וסקר את המצב הכללי של היהדות והתנועה הציונית ומאמציה לארגון יהדות בולגריה על מוסדותיה השונים, וציין במיוחד את הפעולות שנעשו כדי להבטיח לועדי בתי־הספר את אי־תלותם בועדי בתי־הכנסת על ידי שיווי־זכויותיהם של שני הועדים ויצירת מועצת־הקהילה (קונסיליו קומונאל) שתקבע את תקציבי ועדי בתי־הכנסת (קומיטי סינאגוגאל) וועד בתי־הספר (קומיטי סקוליר), על בסיס של חופש־פעולה לכל ועד בשטח תקציבו ללא תלות בועד השני. נקבע, שלמו־עצת־הקהילה סמכות בלעדית בכל הענינים היוצאים מגדר הסמכות הנפרדת של כל ועד לחוד (כגון: ייצוג הקהילה בפני גורמים חיצוניים, הגנת היהדות בפני תנועות אנטי־יהודיות, וכיוצא באלו). נקבעה גם שיטת הבחירות לוועדים הנפרדים ומספרי חבריהם.

בועידה נתגבשה גם הדעה, שיש להפקיע מידי הרב הראשי את הזכות לייצג את היהדות והיהודים בפני הממשלה ומוס־דותיה, ולהעבירה לקונסיסטוריון המרכזי, המייצג את האוכ־לוסיה היהודית. הועידה החליטה גם על הקמת מחלקת־החינוך

בראשותו של מורה עברי, בעל השכלה פדגוגית שיפקח על בתי־הספר היהודיים בכל הארץ, מבחינת החינוך העברי שניתן בהם.

בהחלטות שנתקבלו, נשמרו לרב הראשי כל התפקידים הד־תיים, והיינו: הפיקוח על החינוך הדתי בבתי־הספר ובאוכלוסיה היהודית בכללותה, בתי־ הדין הרבניים וכו׳.

למעשה, לא היה בהרצאתו, של א. רומאנו משום חידוש, אלא סיכומם של דעות שכבר הושמעו ונתקבלו אצל הציונים והן נדונו מחדש, מפני שלאחר כיבוש הקהילות והקונסיס־טוריון, נעשו הציונים הגורם המכריע בכל השאלות הפנימיות של היהדות בבולגריה ואפילו היה עליהם למצוא פתרונות מעשיים ומידיים לכל השאלות.

לעומת זאת הועלתה בהרצאתו שאלה חדשה שלא עמדה לדיון עד אז. כפי שהזכרנו, לא תבעו הציונים, בהדגישם את המומנט הלאומי בפעולות המוסדות היהודיים שינוי יסודי באופיים הדתי של המוסדות והתאמתם לחוקי הארץ ותקנותיה. לדעת הציונים דת ישראל ופולחנה, גדושים רעיונות ותחושות לאומיים במידה כה רבה, הנותנים אפשרות בלתי מוגבלת לחינוך ותעמולה ציונית. אולם, המצב השתנה מאד לאחר המלחמה העולמית, שלפי חוזה־השלום שבין מעצמות־המערב לבין בולגריה, הוטלה על בולגריה חובה מפורשת להכיר בזכותו של כל מיעוט דתי או לאומי שבגבולות ארצה, לשמור על אופיו הדתי ולאומיותו, להקים מוסדות־חינוך בשפתו הלאו־מית, ועל הממשלה לסייע בהחזקת המוסדות מבחינה כספית.

המרצה קבע את הצורך להדגיש במפורש בתקנון של יהדות בולגריה, שאין היא קיבוץ דתי גרידא, אלא גם מיעוט לאומי, שהזכויות שניתנו למיעוטים הלאומיים חלות גם עליה.

אמנם, סכנות מסויימות היו טמונות גם בסעיפי התחוקה הבולגרית בנוגע לאופיו הדתי של ארגון הקהילות והמוסדות, שקבעו איסור השמעת נאומים ציוניים בבתי־הכנסת, וכי לימוד השפה העברית היא רק כשפת־מעבר ולצרכי קריאה בספרי התפילות בלבד, לא הוברר בחוקה הבולגרית גם מעמדם של יהודים בודדים בתוך הקהילה היהודית, שאינם קשורים במסורת הדתית וחוקותיה.

הועידה הציונית לא הספיקה לדון ולהחליט בכל הענינים שהתעוררו בה, והחליטה לכנס ועידה שלא מן המנין, להמשך הדיונים וקבלת החלטות, ולפרסם בינתיים את ההרצאה בחו־ברת מיוחדת, והדבר נעשה.

הועידה ה־9 בחרה בועד מרכזי חדש, בראשותו של ד״ר יהושע כלב, וחברים לו: במחלקה המדינית־מינהלית: חיים א. פרחי, משה בן־נון, אלי בסן; ובמחלקת התרבות: ד״ר נסים בן־ארוייאה, בובי ארדיטי, מאקס מנחמוב, שלמה אשכנזי. מזכיר לשתי המחלקות — אברהם ח. אסא.

כנציג ציוני בולגריה לועד הפועל המורחב של ההסתדרות הציונית העולמית, — נבחר קרל הרבסט, וכחברים בקורטוריון להכשרת מורים לעברית (שמושבו היה בעיר פלובדיב) נבחרו: אלברט א. רומאנו, פליקס (ברוך) פארדו ואלברט יוסף כלב.

זמן קצר לאחר הועידה התשעית, נפטר קר להרבסט (ב־2 בנובמבר 1919). מותו היתה אבדה קשה לתנועה הציונית בבולגריה, כי המנוח היה אחד ממניחי יסודה.

הועידה הציונית ה־10 באוגוסט 1920 בסופיה

הועידה הציונית ה־10 (שלא מן המנין) התקיימה באוגוסט 1920 והיא הקימה את הועדה הארץ־ישראלית. מן הועד המרכזי יצאו ד״ר בן־ארוייה ושלמה אשכנזי ובמקומם נכנס יוסף ישראל. לימים התפטר ד״ר יהושע כלב, בגלל חילוקי דעות עם שאר חברי הועד. אחריו התפטרו מסיבות פרטיות, מאקס מנח־מוב ויוסף ישראל, רחמים ברוך ושמואל שטיינברג.

הועדה המרכזי, בהכנסו לתפקידו, פתח בפעלות שונות:

בסוף דצמבר 1919, נערכו בכל קהילות בולגריה אספות־עם לטובת ״קרן הגאולה״. בקהילות נאספו תרומות בכסף וזהב ממש. המגבית הכניסה 2 מיליון ליבות, סכום עצום לפי מושגי הזמן וערך הכסף בימים ההם. באפריל 1920, נערכו אסיפות מחאה בגלל הפרעות בירושלים, ותפילות־הודיה בבתי־הכנסת על החלטות הועידה הבינלאומית בסאן־רמו בדבר מסירת המנדט על ארץ־ישראל לבריטניה לשם הקמת הבית הלאומי היהודי בא״י.

בחודש מאי 1920 נערכו שוב אסיפות־עם למחאה נגד הפר־עות ביפו ועל מאמרו של ז. ז׳בוטינסקי בקשר להגנה בזמן מאורעות־הדמים בירושלים. הפעילות הציונית של יהודי בול־גריה נראית לפי מספרים אלו:

בעוד שלפני מלחמת העולם הראשונה היו כ־2000 שוקלים בתנועה הציונית, הרי בשנת 1920 (תר״פ) — נמכרו 8319 שקלים, בשנת 1921 (תרפ״א), — רק 7440 שקלים. מספר הציונים המאורגנים באגודות הציוניות עלה ל־2,934. במשך התקופה 1919/1920—31.3/1922 נאספו כ־364,000 ליבות, למען הקק״ל וכ־2 מיליון ליבה למען ״קרן הגאולה״, ועוד כ־200,000 ליבות למען ״קרן העליה״.

בתקופת הדו״ח בקרו בבולגריה: ד״ר א. גרנובסקי מן הלשכה הראשית של הקהק״ל, ד״ר אלכסנדר גולדשטיין והנס כהן, מטעם הדירקטוריון הראשי של ״קרן היסוד״ בלונדון.

בועידה הציונית בלונדון (1920) השתתפו בתור צירים מבול־גריה: ד״ר יהושע כלב, חיים א. פרחי, אברהם אסא ואלברט א. רומאנו.

בתחום העבודה התרבותית תמך הועד המרכזי בשעורים להכשרת מורים לשפה העברית וגם לגננות, ובהקמת החברה ״עבריה״ — להוצאת־ספרים והפצת עתונים יהודיים ועבריים.

הועד המרכזי נתקל, בפעם הראשונה בתקופת כהונתו בשאלה הספרדית.

בקרב יהודי בולגריה נפוצה שמועה שהמוסדות הציוניים המרכזיים בא״י מפלים לרעה את היהודים הספרדיים. הועד המרכזי חקר בענין ודרש גם בירורים מאת המוסדות הציוניים הנוגעים בדבר והטיל על הצירים מבולגריה בקונגרס הציוני בקרלסבד, להפגש עם הגורמים המרכזיים ולדרוש מהם להפסיק כל דבר, העשוי לעורר תלונות. צירינו קיימו פגישה עם ד״ר אידר, חבר ההנהלה הציונית, שהכחיש באופן נמרץ את דבר

קיום הפליה כל־שהיא והבטיח שיערוך בשובו ארצה חקירה קפדנית. ד״ר אידר הביע דעתו, שצריך להקים ועדת־עליה מרכזית, בהשתתפות באי־כוח כל הארגונים החשובים, שמתפקידה יהיה לשמור על עניני ההסתדרות הציונית והעולים גם יחד.

הועד המרכזי דן גם בהסכם של חבר־ההנהלה זאב ז׳בוטינסקי עם סלאבינסקי, ב״כ פטליורה בדבר שמירה על שלום היהודים באזורי־הכיבוש מפני נגישות הכוחות המזוינים של פטליורה. הועד המרכזי הביע את מורת רוחו מ״הסכם״ זה.

לאחר התפטרותו מן הועד המרכזי והקונסיסטוריון, הוציא ד״ר יהושע כלב את העתון ״איברייסקה מיסאל״ (המחשבה היהודית), ומתח בו ביקורת על דרכו של הועד המרכזי. הוא האשים את מתנגדיו שבדחיית בחירת רב ראשי, הם פוגעים בתקנון־היהדות משנת 1920, ואילו בגבית מס קרן־היסוד בדרכי כפיה (על־ידי הקהילות), הם מונעים את אישורו של התקנון ע״י הממשלה [3].

בשאלה הספרדית נתקלה התנועה הציונית בבולגריה עוד בצעדיה הראשונים, לאחר מלחמת העולם הראשונה, כאשר ראשוני העולים מבולגריה בא״י התלוננו על הפליתם לרעה ע״י מוסדות הסוכנות היהודית. שאלה זו צפה ועמדה מחדש על הפרק גם לאחר זמן. בקונגרס הציוני ה־12 בקרלסבד התעוררה השאלה מחדש ע״י דוד פלורנטין שהצטרפו אליו: ואלינסקי מתוניסיה, ברוך דה־מנשה מאלכסנדריה, ריקאנאטי משלוניקי, והוצע להקים ארגון ספרדי עולמי. גם הפעם התנגדו הצירים מבולגריה לרעיון בהדגישם, שהפעולה התרבותית בקרב הספרדים היא מחובתה ומסמכותה של ההנהלה הציונית. ורק היא חייבת לטפל בה ואין כל צורך להקים הסתדרות ספרדית עולמית. אולם בשנת 1923 לבש הרעיון צורה מוחשית יותר. הצירים הספרדיים שבקונגרס הציוני ה־13 וכמה אישים ספרדיים: חיים פרחי, שטיינברג, ב. ארדיטי — מבולגריה; דוד אלישר, יוסף קסטל ולינייאדו — מירושלים; בן־סימון, קרקוס ועובדיה קימחי — מפריז; בן אוזוליו, דוד פלורנטין, רפאל מנשה וישראל נחמה — משלוניקי; ד״ר דאנטי לאטיס ופרופ׳ פראטו — איטליה; ד״ר מוריץ לוי — סאראיבו; דוד עזריאל — יוגוסלביה; שלמה קאלמי — לונדון, — התאספו והחליטו, באופן עקרוני, להקים קונפדרציה עולמית של היהודים הספרדיים שמטרותיו העיקריות הן: 1) ארגון הקהילות הספרדיות במזרח ושיבוצן במפעל בנין א״י ותחיית העם היהודי; 2) עבודה לטובת הקרנות הלאומיות; 3) עידוד הקהילות היהודיות במזרח למען התפתחות התעשיה והחקלאות ומפעל החינוך בא״י; 4) לשגר לקהילות הספרדיות רבנים, מורים ומדריכים בתנועה הלאומית; 5) לעודד, בהסכם עם ההנהלה הציונית, את עלייתם והתיישבותם בא״י של יהודי הקהילות הספרדיות, ולהקים קופות־מלוה; 6) לפתוח לשכות־מודיעין בענין קניית קרקעות בערים ובמושבות, והתיישבות בא״י; 7) למנות נציגים, שיופיעו בקונגרסים הציוניים ובפני מוסדות ההסתדרות הציונית בשם הקונפדרציה הספרדית; 8) להקדיש השפעתה של ההסתדרות הזאת כדי להבטיח השתתפותם של היהודים הספרדיים בהנהלה הציונית העולמית בלונדון ובא״י, ובחברות ״גמילות־חסדים״ בא״י ולהבטיח זכויות שוות לספרדים בכל הלשכות והמוסדות הציבוריים.

לשם ביצוע המטרות הוחלט:

1) לכנס בירושלים את ב״כ הקהילות הנ״ל לאישור תכנית העבודה; 2) לפתוח בירושלים לשכה מרכזית לארגון הכינוס שיהיו מיוצגים בה: הקהילה הספרדית בירושלים, ב״כ ארגון ״חלוצי המזרח״, וב״כ קהילות המזרח בארץ־ישראל (המועמדים היו: ש. לופו, ד״ר יצחק לוי, יוסף מיוחס, יצחק אלישר, א. אלמליח). עד לכינוס תהיה הלשכה, — נציגותה של היהדות הספרדית.

הרעיון נתקבל בקרירות, ואפילו בהתנגדות גוברת והולכת, בקרב ציוני בולגריה, למרות העובדה שנתמך גם ע״י פרופ׳ וייצמן ומנחם אוסישקין שראו בארגון צורה מתאימה ונאה להשתלבותה של היהדות הספרדית בבנין הארץ.

התנגדותם של ציוני בולגריה נבעה מן החשש, שהארגון ופעולותיו יותר משיתרמו לקירוב הלבבות ומיזוג אשכנזים וספרדים לעם אחד, הם עשויים להעמיק את הקרע שביניהם ולהעמיד שני המחנות זה מול זה. הציונים בבולגריה חששו גם למאמצי העסקנים הספרדיים להשיג נציגות ספרדית בהנהלה הציונית ובשאר המוסדות בארץ־ישראל.

ב־19 באוקטובר 1925 התכנסה בירושלים האסיפה הראשונה של הנהלת הפדרציה העולמית של היהודים הספרדיים, שבה השתתף גם העסקן הציוני הידוע ד״ר שבת אשרוב. באסיפה הודיע הח׳ אלישר על הקצבת 10,000 לא״י בתקציב הציוני להתיישבות ספרדית ועל התחייבותו של מ. אוסישקין על 5000 דונם מאדמת הקהק״ל בעמק יזרעאל למטרה זו.

בסוף 1926, השתתף יושב־ראש ההסתדרות הציונית בבולגריה אלברט א. רומאנו, בישיבה של הנהלת הפדרציה העולמית של היהודים הספרדיים והצהיר בה, שאם הפדרציה תתיחס להבא בחשיבות־יתר לפעולה התרבותית ואם היא תמנע מכל דברי הסתה נגד המוסדות הלאומיים ומכל פעולה העלולה לזרוע אי־אימון בין הספרדים ואשכנזים, תסכים ההסתדרות הציונית בבולגריה לעיין מחדש בשאלת יחסה אל הפדרציה הספרדית הזאת. הצהרתו לא הביאה, למעשה, שום שינוי בעמדת הצדדים.

בועידה של איחוד האגודות למען חבר הלאומים, שהתקיימה בסופיה, השתתף, מטעם האגודה היהודית בבולגריה, הד״ר שאול מזן שקיבל תזכיר מהנהלת הפדרציה הספרדית, שהכיל תלונה נגד ההנהלה הציונית על הפליה לרעה של היהודים הספרדיים. ד״ר מזן לא הגיש את התזכיר והסתפק בפניה בכתב אל ההנהלה הציונית בבקשה, לבוא במגע עם הפדרציה הספרדית, כדי למנוע שדברים מעציבים כהגשת תזכיר שיש בו פגיעה בתנועה הציונית, לא יישנו. המעשה של הספרדים עוררה גם תגובה חריפה מטעם ההסתדרות הציונית בבולגריה שראתה בחומרה יתרה את הפניה למוסד בינלאומי לא־יהודי, והעמדת היהודים הספרדיים בפני דעת־הקהל הבלתי־יהודית כ״מיעוט־לאומי״, שהרוב האשכנזי מדכאו...

פירוש כזה לצעדם של הספרדים נתנה גם ה״הסתדרות הציונית באיטליה״ בהצהרה — חתומה ע״י מנהיגיה דאנטי לאטיס וצירו גלאס — שבה הוקיעה את המעשה של הפדרציה הספרדית.

גם ציוני יוון הסתייגו מן התזכיר ומחו נגדו.

״אגודת עולי בולגריה״ בתל־אביב פרסמה מכתב גלוי וגם כינסה אסיפה פומבית נגד המגמות הבדלניות של ועד הספרדים בתל־אביב. באסיפה, — שבראשה עמד שלמה פרולוב, — נאמו ד״ר גליקסון, חיים בן־יוסף, ב.עוזיאל ורחמים אסיאו. נתקבלה ההחלטה המביעה מורת־רוח על אשר ועד העדה הספרדית יפו־תל־אביב קיבל החלטות עקרוניות בענין השתתפותם של הספרדים באסיפת־הנבחרים מבלי לכנס אסיפה כללית של הספרדים. האסיפה הכריזה שהשתתפות ב״כנסת ישראל״ היא חובה לכל יהודי ללא הבדל מפלגה או עדה ו״ללא איומים ותנאים קודמים״.

גם הועידה הציונית הארצית ה־17 בבולגריה (דצמבר 1928) לא שינתה את דעתה והחליטה: שאיננה מסכימה למדיניותה של ההנהלה הציונית בשאלה הספרדית; אינה מכירה בפדרציה העולמית של הספרדים והיא סבורה, שמוטלת חובה לאסור מלחמה על הארגון עד שיהיה ארגון לפעולה תרבותית בלבד [4].

שאלת הספרדים עלתה גם בפני הקונסיסטוריון בבולגריה אשר נקט, כמובן — מתוך היותו ציוני בהרכבו, — עמדה דומה לעמדת ההסתדרות הציונית בשאלה זו.

ב. פעולת חינוך ציוני

בועידה הציונית ה־12 עלו על הפרק שאלות הקשורות בחינוך: בתי־הספר, תנועות־הנוער והעבודה התרבותית־הלאומית בכלל. התברר שהן מסובכות ויש לדון עליהן בעיון מעמיק, שבועידה לא היו תנאים נאותים לכך. לכן הוחלט לכנס ועידה מיוחדת למטרה זו, ונבחרה ועדת הכנה לועידה הזאת. הועדה החליטה באוגוסט 1922 להביא לועידה הרצאות בנושאים אלו: 1) מפעל בתי־הספר היהודיים, (המרצה — אלברט א. רומאנו); 2) פעולת התרבות של ההסתדרות הציונית מחוץ לבתי־הספר (המרצה — יעקב מרגוליס); 3) היחסים בין ההסתדרות הציונית ובין ארגון

ד״ר אלברט ש. רומאנו

״מכבי״ וה״הסתדרות לשפה ולתרבות העברית״ (המרצה — ד״ר אלברט שאול רומאנו). ״ועידת התרבות״ נקבעה לימים 4—7 בינואר 1923, ולסדר יומה נתווספה גם הרצה של יו״ר הקונסיסטוריון חיים א. פרחי על ״מדיניות ההסתדרות הציונית בקהילות״. הועידה התכנסה בפלובדיב והשתתפו בה גם באי־כח איגודי הנוער הציוני ״מכבי״, ״ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית בבולגריה״. לנשיאות נבחרו: יו״ר — פריסיאדו (יקיר) רומאנו, סגניו — ליאון כהן ונסים דניאל, ומזכירים: מואיז לילו ויצחק לוי.

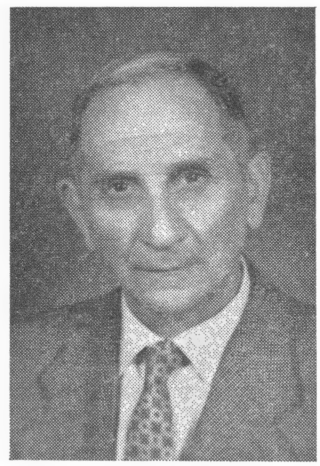
בהרצאתו של אלברט א. רומאנו (שפורסמה ב״השופר״ שנה 12 גל׳ 4 מיום 1.3.1923) נדונו חינוך הדור הצעיר ועניני בתי־הספר היהודיים והודגש, שההסתדרות הציונית הצליחה להשתלט על בתי־הספר, ולקבוע את מצבם בהתאם לתכניתה. ההסתדרות הציונית השתלטה גם על הקונסיסטוריון המרכזי והקימה בו מחלקה לחינוך ומפקח־פדגוג בראשה. צויינו המכשולים שעמדו בפני ההסתדרות הציונית בפעולותיה למען החינוך העברי הלאומי, בקביעת תכנית הלימודים וגם בבחירת מורים מתאימים.

בהמשך הזמן היו שינויים לטובה כתוצאה מן הנסיונות הקשים והמרים שמפעל החינוך התנסה בהם בשנותיו הראשונות. נסקרו גם הקשיים שעברו על בתי־הספר הציוניים בגלל קיומם של בתי־הספר של ״חברת כל ישראל חברים״ (אליאנס איזראעליט) בפאריס, שהתנכרה לחינוך הלאומי ונלחמה בהם בכוחותיה הכספיים המרובים ובעזרת מנהלי בתי־הספר ומוריהם, שהצטיינו ועלו בידיעותיהם הפדגוגיות על מורי בתי־הספר הציוניים.

צויינה גם העובדה, כי כמה מארצות הגולה כמו פולאניה, ליטה ובסרביה, קיימים כבר בתי־ספר של ״תרבות״ ששפת הלימודים בהם היא עברית בכל המקצועות ואם כי גם בבולגריה, מותר לפי סעיף 357 של חוק־ההשכלה הבולגרי ללמוד בבתי־הספר הפרטיים את כל המקצועות שלא בשפה הבולגרית, אין הציבור הרחב מסכים לכך. המתנגדים טוענים, שלמוד כל המקצועות בשפת העברית שולל מן התלמידים את האפשרות להשתלב בחיים הכלכליים של המדינה; הולך ורב מספר המשפחות היהודיות שבולגרית היא השפה המדוברת בביתם ולפיכך גם הילדים נכנסים לבית־הספר היהודי כשהם מדברים בולגרית. ילדינו מסובכים כיום בשלוש שפות: בבית הם מדברים אשפניולית, ברחוב — בולגרית, ובבית־הספר — עברית ובול־

גרית. יש להביא דוגמא מן הארמנים שבבתי־הספר שלהם שפת ההוראה היא ארמנית והם אינם דואגים כלל לשפה הבולגרית שתלך ותשכח מילדיהם. מכל מקום יש להתקדם לקראת המטרה, פסיעות פסיעות: אפשר להתחיל בהוראת ההתעמלות, השירה והזימרה בשפה העברית, ואחר כך להתקדם ולהמשיך בהוראת חשבון בעברית, וכן הלאה. נחוץ לבצע את הרפורמה במלואה בבית־הספר למופת ואז נראה מה תהיינה התוצאות.

לדעתו, אפשר לנסח את המדיניות הציונית כך: נחתור בהדרגה לקראת הרחבת ההוראה גם על המקצועות הכלליים בשפה העברית בבתי־ספרינו, באופן ובאמצעים, אשר יבטיחו גם את הקניית ההשכלה הכללית והשפה הבולגרית. בנוסח זה נבטל גם את החששות השוררים בדעת הקהל.

שמואל סמו

בהרצאתו הוסיף א. רומאנו שהמשימות אינן לפי כוחותיה של יהדות בולגריה דלת־התרבות ועל התנועה היהודית הלאומית בכל העולם, לדאוג לה. והוא ציין בצער ובדאגה, שההסתדרות הציונית העולמית מזניחה את עניני התרבות בכלל, ואת התרבות העברית בפרט. ויש צורך להקים מרכז עולמי בכלל שידאג לעבודת התרבות העברית בתוך יהדות דלת־אוכלוסיה ואמצעים כבולגריה.

נתעוררו טענות גם נגד הממשלה, שקבעה בתכנית הלימודים רק מקום צר למקצועות היהודיים. הועידה הראשונה של ועדי בתי־הספר היהודיים דרשה להקדיש 10—12 שעות בשבוע למקצועות היהודיים ואילו חוק ההשכלה (מ׳ 35) קובע רק 4 שעות לבתי־הספר הנתמכים ע״י הממשלה ורק בבתי־הספר היהסודיים בלבד, ואילו בפרוגימנסיות אין בתכנית אפילו שעה אחת ללימודים המיוחדים של המיעוטים. לכן, יש להגביר את המאמצים לשם הבטחת חופש פעולה בעריכת תכניות הלימוד לבתי ספרינו. הוצע לערוך פטיציה אל בית־הנבחרים באלפי חתימות וגם לנצל את השפעת הבוחרים היהודיים בבחירות לעיריות, לשם חקיקת חוק שיבטיח תמיכה בתקציבי בתי־ספרינו מצד הממשלה והעיריה בשיעור יחסי למספר תלמידיהם. יש לציין במיוחד, שהסעיף ה־91 של חוק־ההשכלה, שולל מבני המיעוטים את הזכות להשתתף בבחירות לועדי בתי־הספר הממשלתיים. הסעיף מפר את עקרון החוקה על שויון הזכויות של כל אזרחי המדינה, הפרה בולטת לנוכח העובדה, שבני המיעוטים משלמים מסים גם לקיום בתי־הספר של הממשלה.

ד״ר אלברט ש. רומאנו, בהרצאתו ״על יחסי ההסתדרות הציונית לארגון ״המכבי״ ול״הסתדרות לשפה ולתרבות העברית בבולגריה״ — הדגיש שהצהרת בלפור, שנועדה להגשמת תכנית־בזל ע״י המנדט הבריטי ותפקידה להקים את הבית היהודי הלאומי, כה הפתיעה את העם היהודי, שלא הוא ואפילו לא הציונים עמדו על הגובה הראוי לשעה ההיסטורית הזאת, וקריאות המנהיגים לפעולות מתאימות לצרכי השעה, לא מצאו הד נכון בלב העם.

לפיכך עלינו להוציא את המסקנות מן הכשלון ולהתחיל בעבודה ארגונית ותעמולה, ביחוד בקרב הנוער ולהכשירו לתפקידים הגדולים העומדים לפנינו. יש לנצל את ה״מכבי״ העוסק רק בחינוך גופני במובן המצומצם של ההתעמלות, ולדרוש ממנו, לחנך את חבריו ברוח הלאומית. אמנם, חסרים כוחות אינטלקטואליים לביצוע המשימה והתוצאות הן דלות מאד. אבל, בהקמת ״ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית בבולגריה״ יש לראות הישג גדול, ויש להרחיב את הפעולות ולהתאימן בין הארגונים הציוניים ולהכשיר את בני הנוער לקראת הבאות — להשתתפותם בהקמת הבית הלאומי בארץ־ישראל.

יש להקים מוסד מרכזי בעל סמכות עליונה, שיחליט על העבודה התרבותית והארגונית וירכזה ע״י גיוס כל הכוחות המצויים ואשר אפשר לרכשם מתוך הנוער האדיש.

חיים א. פרחי, שהרצה ״על מדיניותם של הציונים בקהילות״: טען, שאין הועידה יכולה לפתור את הבעיות העומדות לדיון מבלי לדעת מה נעשה בקהילות במשך שלוש השנים האחרונות. אף הוא ציין, שהתוצאות שהושגו בשטח ההשכלה, התרבות והחינוך הלאומי במשך 25 השנים האחרונות, אינן הולמות את המאמצים הגדולים, אשר ההסתדרות הציונית השקיעה בהם. שינוי מכריע בא ב־1920, כאשר הנהלת הקהילה הראשית בבולגריה, קהילת סופיה הבירה, שהיתה ראשונה בהתנגדות לדרישותינו, נכבשה בבחירות, ונמסרה לידי נציגי ההסתדרות הציונית.

ב־5.9.1920 הכריזה הועידה של הקהילות, בסעיף 1 של ״תקנון היהדות״ כי ״ארגון יהדות בולגריה, כולל את כל הקהילות היהודיות בבולגריה, ומטרתו — סיפוק הצרכים הלאומיים־תרבותיים, בתור חלק של העם היהודי בכללו״. הארגון הוא אוטונומי, גם במסגרת מטרותיו וגם לפי חוקי־היסוד של הארץ. משרד־הדתות הסכים לאופיו הלאומי של הארגון אלא שתבע מחיקת המלים: ״בתור חלק העם היהודי בכללותו״. קבלת התקנון של ״ארגון היהדות״ ע״י הועידה (סובור) כמחייב, אפילו לפני אישורו ע״י הממשלה, תוכיח מה עז היה רצונה של יהדות בולגריה להתקדם בדרכיה החדשות, בשאיפותיה הלאומיות וברוח מאמנות למדינה.

מן הדו״ח של הקונסיסטוריון שהתפרסמו, ניתן לעמוד על המאמצים המרובים שנעשו ואילו הישגים הושגו בנוגע למפעל החינוך, לקשירת יחסים עם היהדות שמחוץ לבולגריה, לסידור בתי־הדין הרבניים, להשלטת הרוח הלאומית והשפה העברית במוסדות הקהילות, לתמיכה בעלית יהודים מבולגריה לא״י,

וגם להשתתפות בפעולות־העזרה לאחינו ברוסיה, אוקראינה נגועי־המלחמה ופרעות הדמים.

בהרצאותיו הזכיר א. פרחי את אשר נעשה בשטח החינוך וההשכלה המקצועית, וכי לפי הצעתו של הרב הראשי בשלו־ניקי, שלחו הרבנות הראשית והקונסיסטוריון מברקים לחבר־הלאומים בדרישה, למסור את המנדט על ארץ־ישראל לברי־טניה, לשם הקמת הבית הלאומי. הקונסיסטוריון והקהילות תומכים בעליה לארץ־ישראל ומקציבים גם סכומים מסויימים למטרה זו.

נדונה גם שאלת השתתפותה של יהדות בולגריה ב״קונגרס היהודי העולמי״ והאפשרות להכריז בבולגריה על ״קרן היסוד״ כעל מס־חובה. צויין, כי יש יסוד לקוות שהממשלה הבול־גרית תראה בעין יפה את השתתפותה של יהדות בולגריה ב״קונגרס היהודי העולמי״ ולכן יש לקבוע נציגים ע״י הסובור או הקונסיסטוריון ואולי גם ע״י בחירות ישירות.

ואשר לקביעת התשלומים ל״קרן־היסוד״ בתור מס־חובה, אם כי זו שיטה מוצדקת מבחינה עקרונית, אי־אפשר לחייב את כל קהלות בולגריה בתשלומים אלו. ראשית, מפני שטרם נתקבלה בשום ארץ אחרת; ושנית — מפני שהציבור אינו מוכן עוד מבחינה נפשית להשלים עם חובה כזו, ויש לחוש לפגיעה ברוח הטובה השוררת ביהדות בולגריה למען ארץ־ישראל. יש לחוש שהחלטה על מס־חובה יכולה אפילו לגרום שכמה מוסדות־קהילה ובתי־ספר הנמצאים בתחום השפעתנו ישתמטו מידינו.

בועידה התנהלו ויכוחים והובעו דעות שונות ומנוגדות, ע״י המשתתפים: שלמה אשכנזי, יוסף הלוי, יעקב מרגוליס, רוברט לוי, דוד אלנקורה, אלברט כלב, נסים דניאל, ד״ר א. רומאנו, מואיס לילו. רובם הביעו את דעתם בעד ביצוע הדרגתי של המגמות והן: השלטת השפה העברית בבתי־הספר על כל הקשיים הכרוכים בזה. רוברט לוי ויצחק לוי עמדו על ביצוע מיידי ומלא של מעבר לעברית.

להרצאתו של חיים פרחי ״על המדיניות של ההסתדרות הציונית בקהילות״ חיוו את דעתם אברהם אסא (סופיה), יעקב ליג׳יק (השתע״ב), מואיז לילו (פאזארדז׳יק) בשלילה על השתתפות יהודי בולגריה ב״קונגרס היהודי העולמי״ מחשש סכנה שהעבודה הציונית, וביחוד מפעלי התרבות יוצאו מידי ההסתדרות הציונית. אולם, רוב הנואמים נקטו בדעה חיובית בשאלה זו. גם בשאלת גביית קרן־היסוד כמס־חובה התחלקו הדעות, אבל לבסוף נתקבלה פה אחד הצעתו של מואיז לילו, להוציא מן ההסתדרות הציונית את החברים, אשר לא ימלאו את חובתם כלפי ״קרן־היסוד״.

יעקב מרגוליס בהרצאתו על ״הפעולה התרבותית מחוץ לכתלי בתי־הספר״ הדגיש את הצורך בעריכת קורסים של השתלמות בשפה ובספרות העברית ובתולדות עם־ישראל לשם השלמת פעולות בתי הספר, וציין שנחוץ לדאוג במיוחד לחינוך הלאומי של האשה היהודית.

גם בויכוחים על הרצאתו של ד״ר אלברט רומאנו נשמעו בועידה דעות שונות ומנוגדות: שלמה אשכנזי הציע לפתוח ע״י הועד המרכזי קורסים למדריכים ציוניים, ונציגי ״ההסתד־רות לשפה ולתרבות העברית״ חייבו את ההצעה בדבר תאום הפעולות של הארגונים הציוניים בתנאי של שמירה על האו־טונומיה של כל אחד מהם. אלברט כלב חלק על דעתו של רומאנו, שה״הסתדרות לשפה ולתרבות העברית״ הפריזה בפ־עולות למען הספר העברי. הצירים מרושצ׳וק, נסים דניאל ויוסף הלוי, טענו שה״הסתדרות לשפה ולתרבות העברית״ פסקה מלהיות ארגון להפצת השפה העברית ונעשתה לארגון להפצת השפה הבולגרית ולעבודה ציבורית שאינה צריכה לטפל בה. חיים פרחי דרש, למזג את ״מכבי״ ו״הסתדרות לשפה ולתרבות העברית״ בארגון אחד של הנוער הציוני, שיפעל בפיקוחה של ההסתדרות הציונית. א. אסא התנגד למיזוג הארגונים אך דרש לתקן את קו־הפעולה להמריץ את לימודי השפה העברית והתרבות היהודית. קלוו עמד על הצורך בכתב־עת בשביל הילדים. אלברט רומאנו הודה שעבודת התרבות ב״מכבי״ אינה משביעה־רצון, וזאת מחוסר מדריכים, אך הת־נגד להקמת ועדת־תרבות משותפת לשלושת הארגונים. פריס־יאדו רומאנו חייב את איחוד ארגוני־הנוער, תחת פקוחה של ההסתדרות הציונית.

גב׳ סופי בוכורובה דרשה פעולה מזורזת ורצינית להעלות את רמת התרבות של האשה היהודית, אשר היא היא הגורם המכריע בחינוך היהודי.

לבסוף נתקבלו החלטות אלו:

א) על הציונים להכריז במצע הבחירות, שהם יחייבו את מוסדות־הקהילה להושיט יד לקרן־היסוד בצורות המתאימות לתנאים המקומיים;

ב) יש לדרוש ייסוד בתי־עם כמרכזי חיים תרבותיים בלבד, ולאסור בהם כל מיני שעשועים;

ג) על יהדות בולגריה להשתתף ב״קונגרס היהודי העו־למי״ בהתאם להחלטת הקונגרס הציוני בקרלסבד. ויש להכניס זאת כדרישה במצע הבחירות;

ד) להוציא מן ההסתדרות הציונית את החברים שאינם ממלאים את חובתם ל״קרן היסוד״;

ה) הציונים יחתרו לקראת עבראיזציה (מעבר לעברית) בהדרגה של בתי־הספר היהודיים, אגב הבטחת למוד השפה הבולגרית ושאר המקצועות בהתאם להוראות חוק־החינוך. השלטת לימוד השפה העברית תתחיל בגני־הילדים, ויש לפעול שיתקבלו בהם כל הילדים מן הגיל המתאים;

ו) הועידה מחייבת את נציגיה בועדות בתי־הספר, לתת את דעתם שהמורה העברי יהיה גורם מכריע בבית־הספר;

ז) יש לתבוע חינוך דתי, ברוח המסורת היהודית, בבתי־ספרינו;

ח) יש לדרוש מאת הממשלה, שתקציב חלק צודק בתק־ציבי החינוך הממשלתי, לטובת בתי־הספר היהודיים, שהיא חייבת בכך לפי סעיף 96 אות ׳ב׳ של חוק־החינוך;

ט) הועידה קובעת, שהתמיכה הכספית בבתי־הספר של המעוטים כמו שנקבעה בסעיף 366 של חוק־החינוך נוגדת לשוויון;

י) מפני המבנה הבלתי־נורמלי של כלכלת היהודים והצורך לתת להם השכלה מקצועית, שתכשירם גם לעליה לארץ־ישראל, מחייבת הועידה את הועד המר־כזי, לחקור את הבעיה הזאת, ע״י נציגיה בועדי הקהילות ובקונסיסטוריון, ולהביא בפני הועידה הבאה, דו״ח על הפצת ההשכלה המקצועית;

יא) הועידה מביעה את דעתה שרצוי, שבבולגריה יתקיים רק עתון ציוני אחד, שכל העסקנים ישתתפו בעריכתו, והאגודות הציוניות ידאגו לשרות־מודיעין בו;

יב) הועידה מחייבת את האגודות הציוניות, לקיים את

החלטת הועידה ה־11 בדבר מתן סיוע לחברת ״עב־ריה״ והפצת הספר היהודי;

יג) הועידה מחייבת את האגודות הציוניות, לדאוג להכ־נסת חובת ההתעמלות בתכנית בתי הספר היהודיים.

כל ההחלטות הנ״ל נתקבלו פה אחד.

הועידה הסדירה ה־12 ביטלה את קיום הועד הא״י ומסרה את סמכויותיו לועד המרכזי החדש בהרכב זה: יו״ר — אלברט א. רומאנו, משה בן־נון, ד״ר ברוך קונפינו, שמואל שטיינברג, חיים בן־יוסף, רחמים ברוך ואלברט יוסף כלב. לאחר התפט־רותו של משה בן־נון ועלייתו של חיים בן־יוסף ארצה, ועוד כמה שינויים שחלו, נשארו בועד המרכזי מבין הנבחרים רק אלברט א. רומאנו וד״ר ברוך קונפינו ואליהם נתוספו לוי חזקיה, יעקב פנזייל ושבת מנות, שנבחרו מטעם המועצה העל־יונה של ההסתדרות הציונית.

ג. החיים הציוניים

בתקופת כהונתו של הועד המרכזי התנהל בלונדון וב״חבר־הלאומים״ המו״מ בדבר מסירת המנדט על ארץ ישראל לברי־טניה הגדולה. והועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בבולגריה סבר, שלו הזכות וגם החובה לנקוט בפעולות מדיניות מסו־יימות, כמובן, תוך שמירה על מרותה של ההנהלה הציונית. לפיכך שיגר הועד המרכזי משלחת אל השגרירות האמריקנית בסופיה להביע תודה לעם האמריקאי על החלטת הסינאט לתמוך במסירת המנדט לבריטניה. כידוע, קיבל אז בית הלור־דים בלונדון, בעקבות התעמולה של הערבים, החלטה נגד קבלת המנדט. גם בחוגים העליונים של הכנסיה הקתולית הור־גשה עמדה עוינת לדרישותינו.

במושב המליאה של הועד הפועל הציוני, שהתקיים בסוף אוגוסט 1923 בקרלסבד, שבו נדונו שאלות ״הספר הלבן״ והסוכנות היהודית, היתה הסתדרות ציוני בולגריה מיוצגת ע״י ד״ר מאקס מנחמוב שתמך בתכנית בדבר הקמתה של הסוכנות היהודית לאחר כינוס ועידה כל־יהודית עולמית. עמדת הועד המרכזי בבולגריה, היתה, שאסור להסתדרות הציונית, לוותר על ״העבודה בגלות״, ועל השתתפותה בעבודת המוסדות והארגונים המטפלים בענינים המקומיים של כל קיבוץ וקיבוץ יהודי בארצות הגולה.

בקונגרס הציוני ה־12, שהתקיים באוגוסט 1923, נבחרו כצירים מבולגריה: בובי ארדיטי, ד״ר שאול מזן וד״ר ב. קונפינו ובתור ממלא־מקום שמואל שטיינברג. מהם השתתפו למעשה רק בובי ארדיטי ושמואל שטיינברג. הפעם לא קבלה הסתד־רותנו שום נציגות בועד הפועל הציוני הגדול.

בשנת תר״פ	נמכרו	8816	שקלים
״ תרפ״א	״	7441	״
״ תרפ״ב	״	6707	״
״ תרפ״ג	״	7903	״

תוצאות הפצת השקל בשנת תר״פ קשורות בהשפעת הצהרת בלפור והחלטת חבר הלאומים בסאן־רמו.

הועידה הציונית הארצית שהתקיימה בחודש מאי 1922 בחרה בהנהלה לקרן־הקיימת בבולגריה (שהיתה ידועה בשם ״קומי־סאריון ראשי של הקהק״ל), בראשותו של פריסיאדו רומאנו.

הועידה הטילה חובה על הנהלת הקהק״ל לרכז את גביית התרוממות גם של ההסתדרות הציונית, פרט ל״קרן היסוד״, שבראשה עמד דירקטוריון עצמאי, שמושבו היה בעיר רושצ׳וק (רוסא).

לפי הדו״ח שהגישה הנהלת הקהק״ל לועידה הציונית האר־צית ה־12 (סופיה, אפריל 1924) נאספו בתקופת כהונתה (מאי 1922 — דצמבר 1923) בשביל:

קק״ל	648,260	ליבות
קרן העליה	607,822	״
משקלים	167,674	״
תקציב ההסתדרות הציוני, שונים וכו׳	421,283	״
	1,845,039	״

הדו״ח מציין שתוצאות המגבית למען הקק״ל הושגו בעיקר, בפעולות הנשים הציוניות, שהקימו ועדים מיוחדים למען הקרן

הקיימת והצטיינו, ביחוד בסופיה, פלובדיב, רושצ׳וק, פאזאר־דז׳יק ויאמבול.

כדי למנוע התחרות בין מגבית ל״קרן היסוד״ ול״קרן העליה״ הוסכם ביניהם ש״קרן העליה״ תקבל 10% מן הסכומים שיתקבלו בשביל ״קרן היסוד״, ומסעיף זה נתקבלו 424,232 ליבות.

מכספי ״קרן העליה״ ניתנה תמיכה ל־26 משפחות (89 נפשות) של עולים בעלי־מלאכה מ־4000 ועד 15000 ליבות לכל אחת בס״ה 254,000 ליבות. נתמכו גם 19 עולים חלוצים בסכום 4000 ליבות לכל אחד.

בשנת 1924 הופיע העתון הציוני ״אברייסקי גלאס״ (״קול היהודי״) בעריכתו של ב. ארדיטי, שהיה בטאון לאופוזיציה בהסתדרות ציוני בולגריה ולאחר זמן, נקט בדעות הרביזיוניסטים, והובלטו בו הסימנים הראשונים לדיפרנציאציה הרעיונית בקרב התנועה הציונית בבולגריה.

הועידה הציונית הארצית ה־14 (מן־המנין) התקיימה בסופיה, בימים 27—29 באפריל 1924. בועידה הרצה הד״ר אלברט ש. רומאנו על ״עבודתנו בגולה״ ובובי ארדיטי על ״עמדתנו למדיניות הציונית״.

ד״ר א. רומאנו טען, שההסתפקות בסיסמת התעמולה הלאומית וחינוך העם ברוח לאומי, שהיתה תמיד נר לרגליה של ההסתדרות הציונית, יכולה להמיט אסון על התנועה, הנמצאת בתקופה שבה קיימת חובה של בנין הבית הלאומי במהירות האפשרית.

ההסתדרות הציונית, שהשיגה את מטרתה בכיבוש הקהילות והמוסדות, חייבת לנצל את ההישגים לביצוע המטרה. התגברות המגמות הלאומיות של הערבים ואי־היציבות בתנאים המדיניים יביאו להכרעה הסופית שתיפול בקרוב ואין זמן לחכות, אלא לכוון את כל העבודה לענינים הקשורים בבנין הארץ ולהשאיר לפי־שעה כל יתר הענינים בקרן זוית. דעתו הקיצונית נתקבלה ע״י הועידה בהתנגדות־מה מתוך הטענה, שאי־אפשר להזניח את העבודה, המכוונת לקיומם של יהודי הגולה וביסוסם, משום שהזנחתם תתנקם בסופו של דבר גם בבנין הארץ עצמה.

ב. ארדיטי קבע, שבמשך 25 השנים האחרונות לא נתנה הסתדרות ציוני בולגריה את דעתה על מדיניותה הכללית של ההסתדרות הציונית העולמית, וטיפחה רוח של היגררות פסיבית אחרי מדיניות המוסדות הציוניים המרכזיים. כעת באה השעה להדגיש שמטרת הציונות היא המדינה היהודית. הוא הציע לארגן כינוס יהודי עולמי למען בנין־הארץ, ולחתור לקראת הידברות עם הערבים, כמובן, רק בתנאי שיכירו בהצהרת בלפור בדבר הבית הלאומי היהודי.

לאחרי ויכוחים החליטה הועידה: לדרוש מאת ההנהלה הציונית לעמוד בכל תוקף על זכויותינו, לפי המנדט, וביחוד, להלחם על ביטול הגבלות העליה ועל מסירת קרקעות הממשלה לצרכי ההתיישבות היהודית, ומתן חלק מתאים מהכנסות ממשלת א״י, לטובת בתי־הספר של הישוב. כן דרשה הסתדרות ציוני בולגריה ייצוג בועד הפועל הציוני המורחב. קיבלה החלטות בעניני עליה, התיישבות, תנועות־נוער וכו׳.

הועידה ביקשה את חיים א. פרחי לשוב לעבודתו הציונית ולתפוס בה מחדש את המקומות שכיהן בהם בעבר. הועידה הביעה אימון בליאון כהן ובחרה בו כחבר במועצה העליונה.

למוסדות המרכזיים של התנועה נבחרו: לועד המרכזי: יו״ר — אלברט א. רומאנו, וחבריו: ד״ר ברוך קונפינו, יעקב פאניז׳ל, שבת מנוח, שלמה אשכנזי, אלברט יוסף כלב, מואיז פרחי; לקומיסריון הראשי של קק״ל שמושבו בפלובדיב; פ. רומאנו, נים ראובנוב, שמטוב דואיניאס; לועדת המושבה: ד״ר ב. קונפינו, יעקב פאניז׳ל, יצחק גרשון לוי, עזרה בירידז׳יק, אהרן מנוח — (כולם מסופיה); לב״כ הסתדרות ציוני בולגריה בפני הקונסוליה הבריטית: חיים א. פרחי; לנציגי הסתדרות ציוני בולגריה בדירקטוריון של ״קרן היסוד״ (במושבו ברוסא): נסים דניאל, ד״ר אשרוב, ד״ר קאפון, יצחק עזריאל, רוברט לוי — שניתן להם יפוי־כח לבחור גם ב־3 בלתי־ציונים ולהקים יחד אתם את הדירקטוריון.

כחברי המועצה העליונה נבחרו: ליאון כהן, נסים דניאל, ד״ר אשרוב, שבת גירון, בוקו בסן, ד״ר אלברט ש. רומאנו. מ״מ ד״ר יוסף בן־ריי, ז׳ק לוי, יצחק עזריאל. הוכרה גם זכותם של הקומיסאריון הראשי של הקק״ל, הנציגות הציונית בדירקטוריון ״קרן היסוד״ וועדת־המושבה — לשגר 2 נציגים מכל מוסד למועצה העליונה. הועידה גם קבעה שחברי הועד המרכזי נחשבים גם כחברי המועצה, בתוקף תפקידם.

בסוף מארס 1924 הגיע לסופיה אריק קולבן, מנהל מחלקת המיעוטים בחבר־הלאומים. הועד הציוני המרכזי שלח לו מכתב, שבו הביע, בשם ציוני בולגריה, תודה על התפקיד ההיסטורי שמילא במפעל הקמת הבית היהודי הלאומי בא״י ותקווה שימשיך בתפקידו זה עד להגשמת המטרה הנכספת.

נשיא הלשכה הראשית של הקק״ל בירושלים, מנחם אוסישקין, הגיע לסופיה — במסגרת מסעו בעניני הקק״ל — באמצע מאי 1924. קיבלו את פניו ראשי המוסדות הציוניים, בני־ברית והמון יהודי גדול. לכבודו התכנסה בסופיה ועידה מיוחדת של ב״כ מוסדות קק״ל בבולגריה, שבה מסר דו״ח על מצבה הכללי של התנועה הציונית, העליה ועניני־הישוב, השאלה הערבית, שאלת גאולת האדמה והסכנות האורבות לה.

מ. אוסישקין ביקר גם בבתי־הספר היהודיים ובמוסדות הציוניים והופיע באסיפה כללית של לשכת ״בני ברית״ בסופיה. בחוג ״דוברי עברית״ חיוה את דעתו, שאין להקים פדגוגיון להכשרת מורים לעברית בבולגריה עצמה ומוטב לשלוח צעירים להשתלמות לארץ־ישראל. אוסישקין הוזמן גם לבית־הנבחרים, ומקומו נקבע בתא הדיפלומטים. נערך לכבודו נשף מפואר ע״י הקונסיסטוריון והקהילות הספרדית והאשכנזית ונשא נאום בבית הכנסת הגדול וגם סקר מסדר של ה״מכבי״.

בועידה מיוחדת של ב״כ מוסדות קק״ל בבולגריה הוחלט, לארגן מחדש את המוסדות ולהעמיד בראש, בכל מקום ומקום, את האישים המרכזיים שבתנועה הציונית, שבכוחם לפעול למען הגדלת ההכנסות. הועידה התחייבה לאסוף בשנה ההיא 1,200,000 ליבות (שהן 12000 לירות) מהן 659,900 ליבות כהכנסות קק״ל רגילות, 100,000 ליבות שהן 1% מתקציבי הקהילות, 100,000 ליבות להרשמת הרברט סמואל והבארון רוטשילד ב״ספר הזהב״, 150,000 ליבות כהכנסות מיוחדות של

קרן א"י, ו־200,000 ליבות מן השוק למען הקק"ל. הועידה הדגישה את החשיבות שבהקמת המושב של יהודי בולגריה והקשר בינו לבין הקק"ל.

הועידה הציונית הארצית ה־15, התכנסה ב־7—9 ביאנואר 1926 בסופיה. מטרתה העיקרית היתה עשיית חשבון־נפש על הפעולות הציוניות לשטחיהן. נציגי הסתדרות ציוני בולגריה בקונסיסטוריון, חיים פרחי ואברהם אסא, מסרו דו"ח על פעולותיהם. בוויכוחים נקבע, שתכנית הפעולה של הסתדרות ציוני בולגריה עמדה במבחן המציאות. הועידה אישרה מחדש את התכנית, שתמציתה: השלטת העברית בבתי־הספר היהודיים, תמיכה פעילה בקרבות הלאומיים ע"י הקהילות. הועידה קבעה שהוכח שהתכניות בוצעו למעשה [1]. הוברר שגם רעיון השלטת העברית בבתי־הספר, שנתקבל בועידה ה־13 מתוך היסוסים, הכה שרשים ונתחזק אצל העסקנים הציוניים בהכרה, שאין דרך חזרה ממנה.

הועידה קבעה בצער את כשלון המאמצים לאישור "תקנון־היהודות", אשר כל הממשלות בבולגריה חיבלו בו, וכי לא הצליחו במאמצים לקבל תמיכה ממשלתית ראויה בשביל בתי־הספר היהודיים. אחד המכשולים שנתקלה בו העבודה הציונית בקהילות, היה המשבר הכלכלי שפקד את בולגריה, בשנים הללו.

הועידה החליטה: יש להמשיך במאמצים לאישור "תקנון־היהודות", ולדרוש מן הנציגים הציוניים שבקהילות, לפעול תמיד לפיו, ולחדש את הפעולה (שנתקלה בהתנגדות הממשלה) לכנס מחדש את ועידת ב"כ הקהילות. עם אישור תכנית השלטת העברית, הודגש גם הצורך לחדש את הקורסים להכשרת מורים עבריים לבתי־הספר ולהוציא־לאור בבולגריה ספרי לימוד למקצועות העבריים. הועידה קיבלה גם החלטות בשאלות הנוער הציוני, השאלה הספרדית, ההכשרה המקצועית.

הועידה הציונית הארצית ה־16 התכנסה ב־19.7.1926 בפלובדיב. כיו"ר הנשיאות נבחר: ד"ר אלברט ש. רומאנו, לסגניו: יוסף ישראל וד"ר מרצל כלב, וכמזכירים: ויטלי פרחי וח. קורדובה. מכיון שהועידה התכנסה רק כמה חדשים לאחר "הועידה שלא מן המנין ה־15" שבה נתקבלו החלטות בדבר הפעולה הציונית בבולגריה, לא היה כבר צורך לטפל שוב בשאלות אלו. הועידה הצטיינה במספר האקדמאים הרב שהשתתפו בה. במרכז עמדו שאלות העליה וההתיישבות בא"י וביחוד המצב הפנימי הרעוע בהסתדרות ציוני בולגריה. הובאה הצעה של עסקנים, שההסתדרות הציונית תרכוש את רוב המניות של הבנק "בולגריה—ארץ־ישראל" כדי שיהיה להסתדרות ציוני בולגריה בנק לצרכי עליה והתיישבות. קיימה בקורת קשה של האופוזיציה על מוסדותיה המרכזיים של ההסתדרות הציונית (הועד המרכזי, ועדה א"י, קומיסאריון הקק"ל). האופוזיציה שנציגיה היו: ליאון כהן, יוסף ישראלי, בוקו בסן, בובי ארדיטי, התרעמו על הפילוג השורר במחנה הציוני ועל חוסר הסבלנות לגבי אנשי האופוזיציה. הם טענו שנציגי ההסתדרות במוסדות היהודים מנהלים מדיניות אישית, ללא כל התחשבות באגדות הציוניות שהם נמצאים בשמן במוסדות הללו. הם שללו את שיטת "ההומוגניות" (בחירת אנשים בעלי דעות שוות) למוסדות הסתדרות ציוני בולגריה ונציגותם במוסדות היהודיים הכלליים, ודרשו לשתף בכל המוסדות הנ"ל נציגי שני הזרמים. הם גם האשימו את הועד המרכזי שעשה את בטאון ההסתדרות הציונית, ל"בטאון ההנהלה הציונית שבלונדון", והוא אחראי לריבוי המקרים של הפרת משמעת. גם נגד הועדה הא"י הוטחה האשמה בבדיקה בלתי־מספקת של המועמדים לעליה, דבר שגרם לריבוי מקרי "הירידה" מא"י.

צירים אחרים האשימו את האופוזיציה בהשמצת יריביהם והטלת ספק ביושר כוונותיהם וכו', ללא הצדקה לדברי הביקורת שלהם.

הועידה הביעה לבסוף אימון במוסדות המרכזיים של ההסתדרות הציונית, והודתה לחברים הלא־ציוניים שבדירקטוריון "קרן היסוד" ובמיוחד ליו"ר משה אברהם וינטורה. הועידה גם אישרה את ההסכם, שנחתם ב־1926 בין ש. קפלנסקי, ראש מחלקת ההתישבות של הסוכנות היהודית בירושלים ויו"ר הסתדרות ציוני בולגריה א. רומאנו בדבר הקמת המושבה הבולגרית. הועידה ציינה, שההצעה בדבר הפיכת ה"בנק בולגריה — ארץ־ישראל" לבנק של הסתדרות ציוני בולגריה היתה כוונה רצויה וטהורה.

למוסדות המרכזיים נבחרו: א) לועד המרכזי: אלברט א. רומאנו (יו"ר), ד"ר רימאלובסקי, ד"ר מ. אשר, ד"ר א. רומאנו, נסים ראובנוב — כולם מפלובדיב; ב) לועד הא"י: ד"ר ברוך קונפינו (יו"ר), ד"ר מאקס מנחמוב, יעקב פאניז'יל, שבת מנוח, ששון לוי — כולם מסופיה; ג) לקומיסאריון הראשי לקק"ל: פריסייאדו רומאנו (קומיסאר ראשי), ויקטור שאפצ'סקי, יוסף נסים כלב — כולם מפלובדיב; ד) נציגי הסתדרות ציוני בולגריה בדירקטוריון "קרן היסוד" ברוסא: יצחק עזריאל, משה מלמד, ד"ר איזידור ברוך, סימון סגל, ד"ר קאפון.

נבחרו עוד 14 חברי המועצה העליונה לפי חלוקת הארץ ל־6 אזורים.

ההסתדרות הרביזיוניסטית

בראשית חודש מאי 1926 נוסדה בסופיה האגודה הראשונה של הציונים הרביזיוניסטים בבולגריה. ביקורו של זאב ז'בוטינסקי בבולגריה התקיים ב־16.11.1926 והיה למאורע, לא רק בחיי הפלג הרביזיוניסטי שזה עתה קם, אלא בכל התנועה הציונית ויהדות בולגריה בכלל. הוקם ועד־ציבורי, לקבלת פני ז'בוטינסקי, שבו היו מיוצגים אישים ומוסדות יהודיים, ובתוכם גם האגודה הציונית המקומית בסופיה והקונסיסטוריון. נשיא הקונסיסטוריון, הקולונל א. תאג'ר, בירך את האורח בשמם.

ז'בוטינסקי נשא את נאומו הראשון בפני קהל עצום מכל המפלגות, וגם לא־יהודים השתתפו באספה זו. כולם ראו בו נושא ההתמרמרות של דעת הקהל היהודית על מדיניותה של ממשלת המנדט בנוגע לבנין הבית הלאומי היהודי בארץ־ישראל.

התנועה הציונית נחלשה באותה תקופה, מספר השוקלים בשנת 1925 היה 9060, ובשנת 1926 — 4512, ירידה של למעלה מ־50%.

בבחירות לקונגרס הציוני ה־15 הצביעו 1197 עבור הרשימה

הציונית הכללית ו־473 עבור הרביזיוניסטים. נבחרו: מטעם הציונים הכלליים: חיים א. פרחי וא. רומאנו, ומטעם הרביזיוניסטים: רפאל לוי, ובמקומו השתתף יוסף ישראל.

הועד המרכזי של הסתדרות ציוני בולגריה פרסם חוברת של ד״ר מארקו רומאנו (בשפה הבולגרית) על ״הבעיות המדיניות של ההסתדרות הציונית״ והאקזקוטיבה הציונית בלונדון פרסמה את החוברת גם בשפה הצרפתית. בין היתר נאמר בה, שד״ר מארקו רומאנו שמע מפי ז׳בוטינסקי (באסיפה פומבית בפאריס) כדברים האלה: ״אנו באים לא״י ולוקחים מן הערבים את שדותיהם ובתיהם, וזה הגיוני שהם מתגוננים. עלינו, איפוא, להקים את הלגיון, כדי שגם אנחנו נתגונן״. ז׳בוטינסקי ראה השמצה לעצמו בקטע זה והביא את עצומותיו בפני הועדה המדינית של הקונגרס הציוני ה־15, והתנהל בינו ובין ד״ר מ. רומאנו ויכוח חריף והענין הועבר לבית־דין הכבוד של הקונגרס, שפסק, שיש לגנוז את החוברת. ד״ר מארקו רומאנו ערער וטען שפסק־הדין הוצא, מבלי שניתנה לו האפשרות להשמיע את טענותיו. הוסבר לו, שבית־דין הכבוד דן בחוברתו לפי כל כללי תהליך משפטי, הידוע בגרמניה בשם ״תהליך משפטי אוביקטיבי״, שבו דנים על טענה של עובדה (אם היא נכונה ולא בהאשמת צד בקשר לטענה זו [2]). ב״השופר״ גל׳ 40, מיום 7 באוגוסט 1931 פורסם מכתבו של ס. גרונמאן, יו״ר בית־דין הכבוד של הקונגרס הציוני, אל ד״ר מ. רומאנו בענין זה.

ב־15 באפריל 1928 התכנסה ועידת־התיעצות שניה של הסתדרות הרביזיוניסטים בבולגריה, בה השתתף גם ד״ר מאקס מנחמוב, כחבר הועד המרכזי העולמי של הרביזיוניסטים בפאריס. בועידה השתתפו ב״כ הסניפים שבסופיה, פלובדיב, פאזארדז׳יק, שומין, יאמבול.

לפיה דו״ח שהוגש לועידה, הוקמו מן הועידה הראשונה של 1926 סניפים של הסתדרות הרביזיוניסטים גם בוארנה, סטארה־זאגורה, פליוון; ההסתדרות הרביזיוניסטית הוציאה בטאון בשם ״רזוסיט״, וגם חוברת על תכנית הרביזיוניסטים.

לפי הדו״ח של הצירים שבועידה נקבע, שהיחסים עם מוסדות ההסתדרות הציונית היו תקינים.

בועידה הושמעו שתי הרצאות: של בובי (בנימין) ארדיטי ״על עבודתו של הארגון בעתיד״, ושל ד. פראנקו על ״תנועות הנוער היהודי״. בויכוחים נתחלקו הדעות: כמה מן הצירים תמכו בהחלטת הועידה הראשונה שצריך לחתור, לקראת החדרת רעיונות ״ברית טרומפלדור״ לאחד מארגוני הנוער הציוני הקיימים מכבר, ואילו יתר הצירים תבעו הקמת ארגון נוער רביזיוניסטי מיוחד.

ההחלטות שנתקבלו, בין השאר, נאמרו גם דברים אלו: ״יש לדאוג לחיזוק הארגון, מתוך מגמה להשתלט על המוסדות הציוניים בדרך דמוקרטית; בשאלות מקומיות יעמוד הארגון על ביצוע החלטות הועידות של הסתדרות ציוני בולגריה״.

מכיון שפעולות ארגוני הנוער הציוניים אינם לרצון, מוטלת חובה על הועד המרכזי, לבחון את האפשרות של הקמת ארגון נוער רביזיוניסטי;

אושר תקנון הארגון של הרביזיוניסטים.

נבחר ועד מרכזי, בראשותו של יוסף ישראל, וחבריו: יצחק דניאל, יצחק גראציאני, וניתנה להם הרשות, לצרף עוד 3 חברים. זמן קצר לאחר הועידה הזאת חלה תזוזה בעמדת הארגון בשאלת המדיניות והסתמנה הנטיה להעלות דרישות מפורשות ברוח הרביזיוניזם. הארגון הרביזיוניסטי התנגד להרחבת הסוכנות היהודית ותמך בהשלטת השפה העברית בבתי־הספר. ביאנואר 1929 יצאו הרביזיוניסטים בפעם הראשונה בבחירות למועצה הציונית העליונה ברשימה מיוחדת, שבראשה עמדו יוסף ישראל וד״ר מאקס מנחמוב, והם גם נבחרו למועצה.

*

לקראת הבחירות לקונגרס הציוני ה־16 ב־1929, התארגנה בבולגריה קבוצת אוהדים למפלגות השמאל בתנועה הציונית העולמית ובארץ ישראל. הוקמה מזכירות שפירסמה כרוז חתום ע״י ד״ר איזידור ברוך, אליעזר ארדיטי וז׳אן דניאל, שבו הודיעו על הצגת רשימה לבחירות וקראו לתמוך תמיכה מוסרית וגם חומרית במזכירות וברשימה.

בבחירות לקונגרס ה־16 הופיעו 3 רשימות: ״ציונים כלליים״ שקיבלו 1027 קולות, ״השמאל הציוני״ — 639 קולות, ורביזיוניסטים — 434 קולות. נבחרו: מטעם הציונים הכלליים — ד״ר מרציל כלב וד״ר בוקו לוי, ומן השמאל הציוני — ד״ר איזידור ברוך. הרשימה הרביזיוניסטית לא זכתה לנציג.

(בשנת 1928 נמכרו 4355 שקלים ובשנת 1929 — 5024).

בימים 13—16 ביולי 1928 התקיימה (לפי יוזמתו של הועד הציוני המרכזי) פגישת עסקנים ציוניים שהיתה מוקדשת לשאלות התרבות. נקבע, שתוצאות השלטת העברית בבתי־הספר היו מעודדות ויש לחתור לקראת הרחבתה, ע״י יסוד גני־ילדים דו־שנתיים, הוצאת ספרי לימוד, הקמת צוות מורים מנוסים ודאגה ליציבות מעמדם, עריכת בחינות נוספות של המורים, גומרי הקורסים המזורזים, ייסוד שעורי השתלמות לכל המורים, הטלת חובה על המורים למקצועות הבולגריים, ללמוד את השפה העברית, חקר מתמיד בדבר השפעת בית־הספר היהודי על חניכיו, דאגה להכשרה מקצועית בבית־הספר ומחוצה לו, פתיחת גימנסיה יהודית בסופיה, ביסוס ״השומר הצעיר״ ו״מכבי״, הקמת מזכירות לתרבות ע״י הועד הציוני המרכזי, תמיכה ב״עבריה״, הקמת ספריות, קורס לתועמלנים ציוניים.

ישיבת המועצה הציונית העליונה

בימים 8—10 בנובמבר 1929 קיבלה המועצה הציונית העליונה החלטות בשאלת המדיניות הכללית החיצונית של ההסתדרות הציונית העולמית, בצרפם החלטות הועד הפועל הציוני בנוגע לבטחון הישוב, תביעה להגברת הפעולה המדינית והסברה נגד השמצות של הערבים, בדבר פתרון מהיר לשאלת ה״כותל המערבי״; דרישה להקמת מחלקה לאינפורמציה והסברה, קריאת קונגרס שלא מן־המנין, שיקבע אם ההנהלה הציונית נהנית מאימון העם; חקירה אם ההנהלה הציונית עשתה כל האפשר למניעת מאורעות 1929; דיון במדיניות הפנימית של הועד המרכזי הציוני וההסברה הציונית בקרב דעת־הקהל

היהודית הבולגרית; התמיכה באיגוד הנוער הציוני; שיתוף הפעולה עם הלא־ציונים בעניני "קרן־היסוד"; ברכה על הקמת תנועת "החלוץ" וועדה לעניני החווה להכשרת חלוצים "העתיד", הוספת תקציב של החווה "עתיד" 1,200,000 ליבות ע״י הקהילות והמוסדות הלאומיים; מתן הלואה ללא־ריבית בסך 50,000 ליבות ותמיכה כספית בסך 10,000 ליבות מקרן־העליה, לכל חלוץ העולה ארצה.

ביוזמתם של חבר הפרלמנט הבולגרי והעסקן הציבורי הידוע גריגור ואסיליב, יו״ר הקונסיסטוריון קולונל אברהם תאג׳ר, ב״כ "האגודה היהודית למען חבר הלאומים" ד״ר שאול מזן, הוקם ב־30 לנובמבר 1928 "ועד בולגריה — ארץ־ישראל", דוגמת הועדים בצרפת ושאר ארצות. להנהלה הזמנית נבחרו: יו״ר — גנרל חיל־המילואים ניקיפורוב, כסגנים: ד״ר סטאינוב (יו״ר "ברית אגודות האחים המוקדונים"), השר לשעבר, סטוייאן אומרצ׳בסקי, גריגור ואסיליב, בוייאן סמילוב, הקולונל תאג׳ר, כמזכירים: ג. ד. סטואילוב וד״ר מזן. נבחרה גם ועדת־תעמולה: ט. קוז׳והארוב, העסקן הסוציאליסטי ד״ר סאקארוב, הקונסול הבולגרי בשלוניקי לשעבר, העתונאי פאנצ׳ו דוריב, פרופ׳ עמנואיל, פרופ׳ דימיטרוב, ק. קונסטאנטינוב, והעסקנים הציוניים: מואיז בן ארויה וב. ארדיטי. נבחרה ועדת־כספים: התעשיין סטיפאן סטיפאנוב, ו. ומפזרסקי, קלוצ׳יאן, לוי, ולדימיר, זכריה אלקלעי ואברהם קורדובה. "ועד בולגריה־א״י שלח מברקי ברכה לסנטור ז׳וסטין גודאר, יו״ר האגודה "צרפת — ארץ־ישראל", לד״ר ליאו מוצקין, יו״ר המשלחות היהודיות בפאריז ולה׳ נחום סוקולוב.

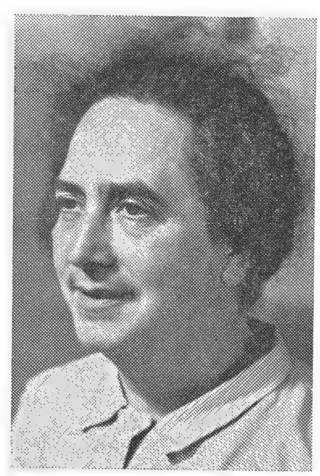
אין פרטים על פעולות מיוחדות של "הועד בולגריה — ארץ ישראל"", אבל עצם הקמתו נחשב אז כהישג חשוב, לא רק לתנועה הציונית, אלא גם כתריס בפני פורענויות מצד תנועות אנטישמיות.

ועידת פעילי "קרן הקיימת לישראל" בבולגריה

בימים 7—8 בינואר 1930 התקיימה ועידת פעילי הקק״ל בבולגריה, שבה השתתפו: ב״כ "בני ברית", "מכבי", "השומר הצעיר", ו"ויצו", ארגון המורים העבריים, המפקח על בתי־הספר היהודיים והעסקנים הציוניים אלברט פאראדז׳י ואהרן מנוח. הרצאה מקיפה נשא מואיז חולו מרוסא. ודו״ח מסרו ב״כ הקומיסאריונים המקומיים בסופיה, פלובדיב, פאזארדז׳יק, חאסקובו, ייאמבול, וידין, שומין. השתתפו בויכוחים אהרון מנוח (סופיה) ותאג׳ר (פלובדיב). ניהל את הועידה יו״ר הקומיסאריון הראשי, פ. רומאנו.

ד. „ויצו" בבולגריה

ארגון הנשים הציוניות "ויצו" בבולגריה נוסד בשנת 1923. קדמה לו פעולת הכשרה של רחה פריאר (אשת הרב הראשי של סופיה) שהיתה בעלת יוזמה והרבתה להרצות באישפניולית על מצבה של האשה היהודית בבולגריה ועל הצורך לתקן מצב

ריחה פריאר

עלוב זה[3]. בהרצאותיה דנה גם בשאלות סוציאליות והצליחה לצרף לפעולה נשים עסקניות יהודיות בסופיה: שרה בכמוהרם, ד״ר ליזה אלאדג׳ים, ואלאנטין שבת מנוח, שהעמידו להן למטרה להגיע בדרך פעולה תרבותית אל הציונות: העסקניות התקשרו עם מרכזי "ויצו" בלונדון ובארץ־ישראל והודיעו על רצונן לפעול בתוך ציבור הנשים היהודיות בבולגריה ברוח "ויצו". הגב׳ פריאר נקטה בשיטה מיוחדת: בארגון הנשים היא נמנעה מלדבר על הציונות, בידעה כי בחוגי הנשים, קיימות נטיות אנטיציוניות והתבוללות (עד לחגיגת במקרים בודדים, חג־המולד הנוצרי בבתיהן), ולכן, הבליטה תא הצורך בפעולות תרבות, למענן הצליחה לרכוש חברות מכל החוגים.

גב׳ פרייר עזבה את בולגריה ובמקומה נכנסה לפעולה גב׳ ז׳וזפינה כהן, שעמדה זמן רב בראש אגודת "גמילות חסדים" הידועה בסופיה בשם "וינטורה לוי". גב׳ כהן — שהיתה רחוקה מציונות — נעשתה במרוצת הזמן לציונית נלהבת.

העתון "השופר" — בטאונה של ההסתדרות הציונית בבולגריה — האשים את העסקניות הראשונות של "ויצו", שהן "מוהלות מים ביין הציוני" בשיטת עבודתן.

לאחר זמן עמדה בראש העבודה הגב׳ רגינה זילברשטיין,

(אחותו של המנהיג הציוני קרל הרבסט), בעלת מרץ, משכילה ונוחה לבריות.

הועידה הראשונה של "ויצו" בבולגריה

הועידה הראשונה של "ויצו" התקיימה ב־17 בינואר 1926 ב"בית־העם" בסופיה, ולארגונה שלח המרכז העולמי של "וויצו" את גב' רחה פריאר לסופיה.

בועידה השתתפו 27 צירות, שייצגו את האגודות הציוניות בערים: סופיה, פלובדיב, רוסא, וארנה, חאסקובו, דופניצה, קיוסטנדיל, סליוין, פאזארדז'יק. הצירות מסרו פרטים על המצב באגודות. ההרצאות היו בנושאים אלו: "האשה היהודית בבול־גריה" מדי ד"ר רימאלובסקי, פלובדיב, "קבוצות של צעירות "וויצו", לולה שנצר, סופיה; "חינוך הילד" — רבקה ביז'אראנו, חאסקובו; "תכנית פעולותינו" — ו. קאפון־רוסא.

דו"ח "על הועידה האחרונה של וויצו העולמית" מסרה שרה ישראל, פלובדיב.

הוחלט על הקמת ארגון ארצי של "וויצו" בבולגריה שמט־רתו — להעלות את רמת התרבות של יהדות בולגריה ברוח יהודי־לאומי.

הוחלט לסדר הרצאות בשאלות לאומיות ולנהל תעמולה לטובת הארגון ולהגביר את הפעולה למען הקק"ל והשקל הציוני, וכי יש לתאם את כל פעולות "וויצו" לפעולות האגודה הציונית בכל מקום.

הועידה החליטה לקיים קשר עם מחלקת־החינוך של הקונ־סיסטוריון, להשפיע על החברות שתשלחנה את ילדיהן לבתי־הספר היהודיים ולצרפן ל"השומר הצעיר", להחדיר את הרוח הלאומית בבתיהן; לחייב את החברות לשקול את השקל הציוני ולהקים קבוצות "וויצו הצעירה" (עד אז היתה קיימת קבוצה אחת כזאת — בסופיה בלבד).

לועד המרכזי של הארגון נבחרו: ר. זילברשטיין, ז'וזפינה כהן, ש. גרשקוביץ — ראדביל, ואלאנטין מנוח, ליזה ד"ר אלדג'ים ולולה שנצר. גרשקוביץ־ראדביל נבחרה כנציגת "וויצו" בולגריה — למרכז "וויצו" העולמי.

הועידה השניה של "וויצו" התקיימה בסופיה בחודש מאי 1927. בדו"ח נקבע, שמן הועידה הראשונה הוכפל המספר הכללי של חברות הארגון ומספר הסניפים הגיע ל־18.

הועידה דנה בשאלות ציוניות, וביחוד בפעולות למען הקק"ל, והודגש הצורך להגביר את העבודה התרבותית. היה הכרחי לתרגם את ההרצאות לאשפניולית, דבר הכרוך בקושיים מרו־בים. לכן, החליטה הועידה להקים מרכז, שתפקידו יהיה להכין ולשלוח לסניפים הרצאות וחומר ספרותי, מותאם לידיעותיהן של רוב החברות.

היושבת־ראש של הועד המרכזי, רגינה זילברשטיין, עזבה את תפקידה ובמקומה באה אנה פייגון.

הועידה השלישית של "וויצו" התכנסה ברושצ'וק בימים 7—9 באוקטובר 1928 והגב' גיזילה אלקלעי, נבחרה כיושבת־ראש בועידה, והיא גם הרצתה על מטרות "וויצו" וקשריה לתנועה הציונית.

על העבודה התרבותית הרצתה ד"ר פאני קאפון מרושצ'וק ועל התעמולה — סאג'י. ר. בסן דיברה על התחדשות דמותה של האשה היהודית בהשפעת "וויצו".

נתקבלו בועידה החלטות אלו: להקים מרכז תרבותי שיכניס סדר ושיטה בפעולות התרבות, במרכז ובסניפיו; להכין מרצים והרצאות; להכריז את חג "שמחת תורה" כעל חגה של "וויצו"; להשפיע על מערכות העתונים הציוניים שיקבעו מדור ל"ידיעות וויצו"; לבקש את עזרת המורים לעברית בעריכת שיעורים; להרחיב ולהעמיק את התעמולה בקרב החברות לשלוח את ילדיהן לבתי־הספר היהודיים. הועידה הקציבה 25,000 ליבות בשביל חוות־ההכשרה החלוצית "העתיד" והוטלה חובה על הועד המרכזי ועל סניפיו להגיש עזרה מוסרית וחומרית לחווה בשיתוף־פעולה עם האגודה הציונית. הועידה הכריזה על חובת החברות לשקול את השקל הציוני, והטילה חובה על אגודות "וויצו" להשתתף בעבודה הסוציאלית ובעניני "גמילות חסדים", הועידה נתנה רשות לכל סניף וסניף להקים אגודה מיוחדת של "ויצו הצעירה" ולניהול פעולה תרבותית עצמאית. לועדה המרכזית נבחרו: יושבת־ראש — גיזילה אלקלעי, חברות: א. שיינון, ו. מנוח, רוט, שרה ישראל.

הועידה הרביעית של "וויצו" התכנסה בפלובדיב בימים 2—5 במארס 1929 בנוכחות 34 צירות המייצגות 18 סניפים.

בועידה הרצתה רגינה זילברשטיין על "וויצו" בתור גורם בבנין א"י והדגישה את חובתה של האשה היהודית לפעול שכם אחד עם החברים בעבודה למען בנין־הארץ. היא גם מסרה דו"ח על הנעשה ע"י "וויצו" ועל המפעלים שהיא הקימה בארץ במשק החקלאי, במשקי הפועלות ומעונות־ילדים, בתי החלוצות וכו'.

שליח הסתדרות העובדים בא"י, אהרון בן־יוסף — שהשתתף בועידה — הרצה "על החלוצה וההסתדרות העובדים". ולנטין מנוח — על הנושא: "אתמול, היום ומחר בעבודת וויצו"; (שיחה לרגל חמש שנים מאז הוקמה "וויצו") — "על האשה והובותיה" — ביז'יראנו, חאסקובו; "על העבודה התרבותית" — אריה מרכוס; "על פעולות וויצו בגולה" — ש. גולדשטיין;

רגינה זילברשטיין

״על שחרור האשה ותפקידה בחיים הציבוריים״ — פ. אלעג׳ים, ווידין.

בויכוחים התעוררו השאלות בדבר השתתפותה של ״וויצו״ ב״ברית־נשים בולגריות״; בדבר הוצאת ביולטין של ״וויצו״; בענין השתתפות וויצו ב״קרן החלוץ״ ובסיוע לחוות־ההכשרה החלוצית ״העתיד״. הגב׳ מיץ, מסופיה, הרצתה על ״קול התנ״ך נגד ההתבוללות״, גרשקוביץ דיברה ״על הזרמים הפוליטיים בתנועה הציונית״.

ולנטין מנוח

לועד המרכזי החדש נבחרו: ר. זילברשטיין, א. שיינין, ולנ־טין מנוח, בכמוהרם, גרסקוביץ, ליזה ד״ר אלאדג׳ים, ענבי. גרשקוביץ נבחרה כב״כ ״וויצו״ בולגריה לועד־הפועל של ״וויצו״ העולמית. בתור חברות המרכז מערי השדה נבחרו: ד״ר קאפון פאני (רוסא), קאניטי (ורנה), מדי פרידמן (פלוב־דיב).

בסוף 1929 ערכה ״וויצו״ מגבית לטובת הילדים, שהוריהם נפלו בימי המאורעות בא״י.

באוקטובר 1930 התחיל להופיע השבועון ״וויצו״ — בטאון הארגון שהתקיים כעשר שנים עד לפירוקו, בתוקף החוקים שהוציא המשטר הפאשיסטי נגד היהודים. השבועון נערך על־ידי גרצוביץ, ועסקניות וויצו סייעו בידה, והוא דן בבעיות תנועת הנשים הציוניות ופעולותיה בארץ־ישראל ובמיוחד בבעיות ״וויצו״ בבולגריה. הופיעו בו מאמרים על ענינים ציוניים, ספרות, היסטוריה ודו״ח על פעולות סניפי הארגון בערים. השבועון תרם תרומה חשובה להגשמת מטרות ״וויצו״ ולה־עלאת הרמה התרבותית של האשה היהודית בבולגריה.

ו. מנוח השתתפה בסוף 1930 כנציגת ״וויצו״ בקורס ההש־כלה של ברית הנשים הבולגריות. בראשית 1931 הגיעה לבול־גריה מטעם הלשכה הראשית של הקק״ל גב׳ וויל וסניפי ״וויצו״ למקומותיהם ערכו אסיפות־חברות בהשתתפותה.

הועידה החמישית של ״וויצו״ התכנסה בימים 6—8 לדצמבר 1931. בזמן הפילוג שפרץ במחנה הציוני והדבר הביא את הועידה להדגיש ולציין בהחלטה מיוחדת את אופיה האל־מפלגתי של ״וויצו״.

הודגשה שוב חובתן של נשי ״וויצו״, להשתתף באופן פעיל בעבודת הקק״ל ולחנך את ילדיהן בבתי־הספר היהודיים וגם לקרבם לארגוני הנוער הלאומי. הוחלט גם על פעולה למען עלית הבנים לארץ־ישראל, והובעה דרישה לקבל צעירות מבולגריה כתלמידות בבית־הספר לחקלאות בנהלל.

הועידה הצטרפה להחלטת המוסדות הציוניים על השלטת לימוד הלשון העברית בבתי־הספר היהודיים.

המשבר הכלכלי, שפרץ בבולגריה בסוף שנת 1929 ופגע במיוחד בסוחרים הזעירים, בבעלי־המלאכה ופקידים יהודיים, לא פסח גם על הנשים היהודיות. הועד המרכזי של ״וויצו״ נתן את דעתו על המצב הקשה. ובראשית 1932 עשה צעדים ראשונים לכינוס נציגות אגודות־הנשים בסופיה, כדי להקים ״ברית נשים יהודיות״ לפעולה קונסטרוקטיבית — ״גמילות החסדים״ ועבודה לנשים.

הועידה השישית של ״וויצו״ התקיימה בוארנה בספטמבר 1933, והתנהלה בסימן האנטישמיות שהתגברה מיום ליום בגרמניה.

החברה ו. מנוח קבעה בהרצאתה ״על הכיוונים החדשים בעבודתנו״, שבמשך עשר שנות קיומה נתקלה ״וויצו״ בקשיים רבים בגלל מצבם הכלכלי הירוד של יהודי בולגריה, מצבה התרבותי הירוד של האשה היהודית, חוסר הכרה ארגונית וכו׳ וציינה שבכל זאת היתה התקדמות. אמנם, שאלת הצעירה היהודית טרם באה על פתרונה. המשבר פגע בה והיא אינה יכולה לעמוד בו. לכן, על ״וויצו״ לפעול למען הכשרת הצעי־רות, שתוכלנה להתקיים על עבודתן, ולקיים קשרים עם הקונ־סיסטוריון ועם שאר המוסדות, המטפלים בהכשרה מקצועית.

גב׳ גרשקוביץ נשאה הרצאה ״על תולדות וויצו״, וריני אל־פנדרי הרצתה ״על מהות היהדות ותפקיד האשה בשמירתה.

בויכוחים הובעה התביעה לערוך טיולים לא״י ולהקדיש תשומת־לב יתרה ל״ברית הנשים היהודיות״.

הועידה קיבלה החלטת־מחאה על רדיפת היהודים בגרמניה והעבירה את תכנה למחלקה הבולגרית של ה״ליגה למען החופש״ וגם ל״ברית למען זכויות האדם״ ול״אגודה למען חבר העמים״.

הועידה הכריזה על החובה לטפל בהכשרה חלוצית אל־מפלגתית של צעירות ״וויצו״, ולאפשר כל שנה למספר צעי־רות לעלות ולהתחנך במוסדות ״וויצו״ בא״י, וכי תתקבלנה גם להכשרה כאחיות רחמניות בארץ.

הועידה הטילה מחדש על הועד המרכזי לבסס יסוד קונסט־רוקטיבי בפעולות אגודות־הנשים ל״גמילות חסדים״ ולעזרה סוציאלית, להקים מועצה עליונה ולאשר את ההסכם עם מרכז ״החלוץ״ בדבר קבלת צעירות להכשרה־חלוצית רק לאחר ותק של שנה אחת כפעילות ב״וויצו״ או בעבודה למען הקק״ל ובתנאי של ידיעה מספיקה בשפה העברית.

הועידה החליטה על הצטרפות ״וויצו״ ל״ארגון הבינלאומי של הנשים למען השלום והחופש״ ול״ברית הנשים הבול־גריות״, על פתיחת שיעורי הכשרה למדריכות של ״וויצו

הצעירה", ועל השתתפות בבחירות לועדי בתי־הספר היהודיים במגמה שתבחרנה אליהם גם חברות "וויצו".

נבחר ועד מרכזי: יושבת־ראש — רגינה זילברשטיין, סג־ניות: ליזה ד"ר אלאדג'ים וסופי דיגה, מזכירה: ואלאנטין מנוח, גזברית — ב. פרחי, יועצות: בכמוהרם וקאפון, חברות לועד הפועל: בשן (סופיה), נילי רומאנו (פלובדיב), קאניטי (וארנה), הרנשטיין (בורגאז), ד"ר פ. קאפון (רוסא). גב זילברשטיין נבחרה כנציגה במועצת "וויצו" העולמית ובילה גרצוביץ — עורכת השבועון "וויצו" — בטאון הארגון.

יו"ר הועד ר. זילברשטיין השתתפה בתור יועצת בועד הא"י. נעשתה פעולה למען הקק"ל, אך לעומת הסכום של 384,000 ליבה אשר "וויצו" התחייבה לאסוף, נאספו 12,000.

המרכז לתרבות שלח בכל שבוע הרצאות ל־22 הסניפים. אף אם בטאון "וויצו" ושאר המוסדות סבלו קשה במשבר הכלכלי הכללי, בכל זאת היו תוצאות לפעולותיהן.

ביולי 1935 נחתם הסכם בין הועד המרכזי של "וויצו" והועד המרכזי של "החלוץ" בדבר תיאום הפעולה בעניני הכשרה ועליה. לפי ההסכם, ניתנה הזכות לקבוצות ההכשרה של "וויצו" לפעולות תרבות עצמאיות, וכי השתייכותן לסניף המקומי של "החלוץ" היא רשות ולא חובה. נבחר ועד משותף, על בסיס־פריטטי, שעליו לדאוג להכשרת צעירות "וויצו" ולקבוע את מספר הרשיונות לעליה העומדות לרשותן, לפי היחס של המועמדים בהכשרה של שני הצדדים. הותנה, כי "החלוץ" מייצג את "וויצו" בפני המוסדות המתאימים בעניני הכשרה ועליה, אבל, בשאלות הנוגעות להכשרת חברות "וויצו", יש לבקש את דעת המרכז.

ההסכם נחתם לשנה אחת, ותקפו ימשך באופן אוטומטי, אם לא ידרוש אחד הצדדים שינוי במצב זה.

בועידה של "וויצו" העולמית, שהתקיימה בארץ־ישראל, ייצגה ולנטין מנוח את "וויצו" בולגירה והצטרפו אליה גם חברות "וויצו" בולגריה: בכמוהרם, קוטונה כלב, פריאר ריחה שעלו כבר ארצה.

ב־14 במאי 1934 התקיימה, לפי יוזמתה של "וויצו" ועידת היסוד של "ברית נשים יהודיות לעזרה סוציאלית" שהצטרפו לה אגודות הנשים "וינטורה לוי" "מלביש ערומים" "פודק־ריפה" "שונמית" "מאטרנידאד", ואילו "וויצו" הצטרפה בתור נושאת הפעולה התרבותית.

בנאום הפתיחה, עמדה יו"ר "וויצו" ר. זילברשטיין על מצבה העגום של יהדות בולגריה המתרוששת וביחוד של האשה היהודית, ועל הצורך להושיט לה עזרה במאמציה לקיום.

הוועידה השביעית של "וויצו" התקיימה בבורגאז בספטמבר 1935 ונמשכה יום אחד. הרצו בה: על "וויצו הצעירה" — מ. רימאלובסקי־פרידמן, על "תנועת החלוץ" — ב. קמחי, על "העבודה התרבותית של וויצו" — טאטשי.

בהחלטות הוטעם הצורך לקיים קשר בין הצעירות שלמדו בבתי־הספר היהודיים לבין הצעירות שלא ביקרו בהם.

הוחלט מחדש להקים מרכז לתרבות, ביחוד, להכנת הרצאות על ענינים יהודיים, ולהעבירן לסניפים.

שאלת הכשרתן המקצועית (החקלאית והעירונית) של הצעירות, עמדה במרכז הויכוחים. מכיוון שהכשרת האשה היהודית בכלל לעבודה פרודוקטיבית היא בעיה הנוגעת לציבור הנשים היהודיות בכללן, ולאגודות נשים ל"גמילות חסדים", החליטה הועידה על הקמת ברית כל אגודות הנשים למטרה זו.

ועידה ארצית של "ויצו" בבולגריה בשנת 1937

הועידה השמינית של "וויצו" נפתחה בפלובדיב ב־3 באוק־טובר 1937. הפעם הביא ראש־העיריה שטיפליאב את ברכת העיר לועידה.

בועידה הרצו: גב' גרשקוביץ' על "וויצו הצעירה", סקירה על פעולות "וויצו" וגב' זילברשטיין — על "תפקיד האשה כאם ומחנכת".

התקיימה גם שיחה על עניני "גמילות חסדים" והרצאה על תעמולת "וויצו" בקרב הנשים (טריינין).

נבחר ועד מרכזי, בראשותה של רגינה זילברשטיין, והחב־רות: סופי דיגה, גרשקוביץ, גרצוביץ, ב. פרחי, ק. אסיאו, ב. קאפון, מ. בכמוהרם, ואלאנטין מנוח, מבורך ומזרחי.

הועידה התשיעית של "וויצו" התקיימה בסופיה בימים 4—7 לאוקטובר 1938. הדו"ח על פעולות הארגון קבע את העובדות האלו:

מספר חברות הארגון עלה מאז הועידה ה־8 מ־2489 ל־3466. העליה הגדולה ביותר היתה בעיקר בסופיה, שם עלה מספר החברות מ־560 ל־1600. כן גברה הפעולה התרבותית. נערכו אסיפות־הסברה על נושאים ציוניים שונים ועל עניני ארץ־ישראל, שעוררו התענינות רבה בקהל הנשים. האגודות וביחוד בסופיה שקדו על החגים היהודיים לפי המסורת, שהיה להם ערך חינוכי רב.

אגודות "וויצו" הצטיינו גם בפעולות למען הקק"ל. במשך השנה נאספו 860,000 ליבות (לעומת 533,000 במחצית השנה הקודמת). מלבד ההכנסות של אגודות מקומיות לא העבירו את הדו"ח לועד המרכזי בזמן.

בדו"ח צוין, שהקמת מחלקות־נשים בכל מפלגה ציונית היה לרעת "וויצו", שלפי מהותה היא על־מפלגתית. המחלקית גרמו לכפילות בפעולות הציוניות בקרב הנשים וגם הכניסו בהן "חידקי הפילוג" — כדברי הדו"ח. הסתדרות "וויצו"־בולגריה היתה מיוצגת בועד הפועל של "וויצו העולמית" ע"י היו"ר ר. זילברשטיין והמזכירה — סופי חזקיה.

"וויצו" בולגריה סטתה הפעם מן המסורת שלא לעסוק בענינים מדיניים ותוך היענות להנחיות "וויצו העולמית" הש־תתפה בבחירות לקונגרס הציוני ה־22. לפי הסכם עם "פועלי ציון" והציונים הכלליים, נקבעה רשימה כללית והמנדטים נחלקו מראש. הוסכם שכל מועמדי הרשימה המאוחדת יצביעו בקונגרס ה־22 א) נגד חלוקת א"י; ב) על המאבק לעליה חפשית; ג) על הכרזת ארץ־ישראל — כמולדתה החופשית של העם היהודי השב אל ארצו ושל הערבים המתגוררים בה.

"וויצו" השתתפה בכל מוסדות ההסתדרות הציונית האחידה: הועד־הא"י, ועדת־ההכשרה, הקונסיסטוריון, ועד־המשנה של ה"ג'וינט" ובמחלקת־הנשים של "חזית המולדת" לוועדותיה: ועדת־ההשכלה, ועדת־הבריגדות (פלוגות־מחץ סוציאליסטיות), ועדות־הילד, היולדות וכו, ועדת־השוק של הקהילה היהודית, חגיגת יום הולדתו של ראש הממשלה ו"חזית המולדת" גיאורגי דימיטרוב.

הדו"ח מזכיר משלחת מיוחדת של ב"כ "וויצו" ומפלגת הפועלים (קומוניסטים) שביקרה בערים וחיסלה את חילוקי־

שרלוטה גרשקוביץ'

הדעות שבין סניפי "וויצו" ומחלקת הנשים של "חזית המולדת" במקום.

"וויצו" השתתפה בחיים המדיניים בבולגריה, כגון: בחירות לפרלמנט, במשאל־העם, והבחירות לבית הנבחרים הגדול, והיא תמכה, תמיכה בלתי מסוייגת, ב"חזית המולדת" בכל מקום.

"וויצו" בולגריה השתתפה בקונגרס הציוני ה־22 ובועידה ה־11 של "וויצו העולמית", היתה לה הזכות לשלוח 11 צירות, אבל, מטעמים כספיים הוחלט להסתפק רק ב־5 צירות, שמהן נסעו 3 ע"ח הארגון ושתים על חשבונן הן. כצירות נבחרו ר. זילברשטיין, סופיה חזקיה, ב. גרצוביץ, מ. לוי ואניטה מבורך, אך הממשלה נתנה רשיון־נסיעה רק לר. זילברשטיין בלבד. כל המאמצים בממשלה וע"י הקונסיסטוריון (שעליו השתלטו הקומוניסטים היהודיים) להשיג רשיון־נסיעה גם לשאר הצירות נתקלו בסירוב מוחלט בטענה, שהמועמדת הראשונה מספיקה לייצג את "וויצו" בקונגרס. רגינה זילברשטיין נבחרה גם כחברה בועד־הפועל של "וויצו" העולמית.

"וויצו" נתנה את דעתה גם להפצת השכלה מקצועית, אבל המאמצים לפתוח קורס לחייטות לא הצליחו מחוסר אמצעים ובגלל סירובו של ה"ג'וינט" לסייע לה. אולם, חברות הארגון נתקבלו לקואופרטיב החייטים — שהוקם ע"י הקהילה היהודית בתמיכת ה"ג'וינט" ו"וויצו" היתה מיוצגת בהנהלתו.

הסניף בסופיה הצליח לפתוח קורס לתפירה, קוסמטיקה וכו' שנרמו בו מספר רב של חברות. השיעורים לעברית, שנפתחו בכמה סניפים, לא נשאו פרי.

נשלח מברק לגב' אליאונור רוזבלט בבקשה, לשחרר את הילדים היהודיים, האסורים במחנות הפליטים בא"י ובקפ־ריסין.

למרות השתדלותה של "וויצו" לא אושר תקנון הארגון, מטעמים פוליטיים *.

* רשימת אגודות־הנשים לעזרה סוציאלית (מלבד ויצ"ו) — בסוף פרק "אישים".

ה. תנועות־הנוער

ביהדות בולגריה היו תנועות־נוער גם מזמן יסודה של ההס־תדרות הציונית (1898) ועד סוף מלחמת־העולם הראשונה והן: "מכבי" ו"הסתדרות לשפה ולתרבות העברית בבולגריה" (בקיצור "השתע"ב"). בתיאור התפתחותה של ה"הסתדרות לשפה ולתרבות העברית בבולגריה", יצאנו מן המסגרת שק־בענו לתקופה ההיא וטפלנו בפרשה הזאת עד לשנת 1925, שבה התחסלה "השתע"ב" ובמקומה קמה הסתדרות "השומר הצעיר".

למדנו לדעת, שתנועות־הנוער שהרעיון הציוני והתנועה היו להן מקור ורקע — ולמעשה כל תנועות הנוער בבולגריה היו כאלו — התפתחו בצוותא, ותוך התלבטות בבעיות התנועה הציונית, על חלוקי־הדעות הנובעים מהן. לפיכך לא נקדיש פרקים מיוחדים לכל אחת מן התנועות, אלא הרצאה כוללת על ההתפתחות של התנועות לפי סדר כרונולוגי, ללא קווי־גבול בין זו לזו. בדרך זו תתבאר ותתברר השפעתם ההדדית על שני ארגוני־הנוער ותלותם בגורמים ובתנאי־זמן משו־תפים.

תנועת־הנוער "מכבי"

הראשונה בתנועות־הנוער היא "מכבי". אף אם שותקה כמעט בשנות מלחמת־העולם הראשונה, מפני שרבים מחבריה הלכו לשדה־הקרב ומהם, לצערנו, היו לא מעטים אשר לא שבו. היוזמה לחידושה של ארגון ה"מכבי" באה מרושצ'וק — ע"י יו"ר־הכבוד, רחמים אסיאו, ופעילי הארגון: ד"ר ברוך עובדיה וליאון ב. אברהם.

הוקם ועד מרכזי זמני, בראשותו של רחמים אשרוב. כמזכירו פעל ששון לוי.

הועד הזמני כינס בחודש ספטמבר 1919 בסופיה, בזמן הו־עידה הציונית ה־11, פגישת־התיעצות, שהשתתפו בה ב"כ

ועידה ארצית של הסתדרות "מכבי" בבולגריה, שנת 1920

האגודות שבסופיה, רושצ׳וק, פלוב׳דיב, שומין, וארנה, וחאס־קובו. לפי החלטה שנתקבלה ואושרה גם במשאל חברים, נבחר ועד מרכזי, שמקום ישיבתו נקבע בפלובדיב. כיו״ר נבחר מארקו ענבי, וכחבריו: מואיז כלב, יהודה פרץ, אנרי מוסקונה, יוסף אסא, ז׳אק לוי ומאטילדה ענבי. הועד המרכזי פעל במרץ לשיקום הארגון על כל אגודותיו ולהכנת הועידה החמישית (מן המנין).

הועידה החמישית של ה״מכבי״ התקיימה בפלובדיב, בימים 11—13 באפריל 1920. בועידה נתגלו היסוסים בנוגע לאופיו הציוני של הארגון ובהשפעת הרצאתו של רפאל לוי על ״מט־רות ומשימות הארגון״ — הוחלט, להמשיך את הפעולה, בדרך המסורת של התנועה, הדוגלת ברעיון הציוני, מסונפת לתנועה הציונית, ומכירה במרותה של ההסתדרות הציונית.

הועידה הדגישה את הצורך להגביר את הפעולה התרבותית ולהשליט בו את השפה העברית בפיקוד המחלקות. נבחר ועד מרכזי, שמושבו ברושצ׳וק והרכבו: יו״ר — ד״ר ברוך עובדיה, וחבריו: צ׳יליבי חסון, אליאס רומאנו, ישראל ונטורה וליאון ב. אברהם.

באוגוסט 1920 ערכה האגודה בפלובדיב ביקור־חברים בערים חאסקובו, בורגאז, סליוין, סטארה־זאגורה, יאמבול, קאזאנליק והאגודה בסופיה, ערכה ביקור־חברים לקיוסטנדיל ודופניצה. הביקורים תרמו הרבה לחיזוקן של האגודות ולהפחת רוח חיים חדשה בהן.

הועד המרכזי החל להוציא בטאון בשם ״מכבי״ שבמרוצת הזמן, היה לבימה מצוינת לפעולות־תרבות יהודית בקרב נוער ״מכבי״ ולבירור השאלות הכאובות שהתעוררו בו. הבטאון התקיים כמה שנים ונפסק בשנת 1940, בגזירת החוקים האנטי־יהודיים של שלטון פאשיסטי.

בספטמבר 1922 חגגה אגודת ״מכבי״ בפלובדיב את חצי־היובל לקיומה ונערכה פגישת חברי ״מכבי״ מכל הארץ.

הועידה הששית של ה״מכבי״ התקיימה בימים 27—29 באפריל 1924 בסופיה בהשתתפותם של 34 צירים מ־14 אגודות (מתוך 16 האגודות שהיו לארגון). המספר הכללי היה: 1630 חברים פעילים — 2491 ״חברים עוזרים״.

הועידה דנה בשאלת התמזגותם של ״מכבי״ ו״השתע״ב״, על יחס ה״מכבי״ לארגוני־הנוער החדשים — ״הצופה״ ו״השו־מר הצעיר״, ועל השתייכותו של ״מכבי״־בולגריה לארגון העולמי של ״מכבי״. התברר, שרוב אגודות ״השתע״ב״ כבר התמזגו עם ״מכבי״ והן התחסלו, למעשה.

ועידת ״מכבי״ התיחסה בשלילה מוחלטת לאגודות־הנוער החדשות שקמו, ו״השומר הצעיר״ בתוכן, מתוך נימוק, שריבוי ארגוני־נוער הוא לרעת התנועות, וכי אין בבולגריה תנאים לקיום ארגוני־נוער במספר רב. הארגונים החדשים הם על־חשבון הארגונים הקיימים וגורמים להחלשתם ולפיצול־הכוחות. במידה, שיש צורך בתיקונים בתנועות־הנוער הלאומי, הרי אפשר לעשותם בתוך הארגונים הקיימים.

באשר לשאלת ההצטרפות ל״מכבי העולמי״ הוברר, שד״ר ברוך עובדיה — שהיה ב״כ ה״מכבי״ בולגריה בועידת קרלסבד בשנת 1921, דרש להכריז על ״מכבי״ כעל ארגון ציוני. הצעתו לא נתקבלה, והוא עזב בהפגנתי את הועידה. ומכיוון שלא חל עדיין כל שינוי בעמדת ה״מכבי העולמי״ בשאלה זו, החליטה לעמוד בסירוב של ״מכבי״ בולגריה להצטרף ל״מכבי העולמי״.

בועידה נבחר ועד מרכזי חדש, שמושבו בסופיה, והרכבו: יו״ר — דוד נסים כלב, סגנו — ד״ר שאול מזן, וחבריו — אלברט קיוסו, אלברט וארסנו וז׳אק אליקים.

בזמן הועידה התקיימה פגישה שניה של מפקדי ״מכבי״ שהחליטה לקיים בשנת 1926 כינוס של אגודות ״מכבי״, להמ־ליץ בפניהן להרחיב את שדה־הפעולות ע״י תוספת ענפי ספורט ותיירות חדשים, על התעמלות־חובה והכנסת שינויים במדי החברים (חולצה לבנה, במקום החולצה הכחולה).

הועד המרכזי החדש הקים פלוגות מיוחדות של תלמידים ותלמידות, בהן נוספו להתעמלות הגופנית גם פעולות תרבות. ״מכבי״ פנה לעזרת ארגון המורים. הביולטין נעשה לבטאון רשמי של ״מכבי״ (1925) שמטרתו העיקרית היתה — הגברת פעולת התרבות ותרם לה הרבה.

הועידה הארצית ה־7 של ״מכבי״ התכנסה ברוסא בימים 17—19 בינואר 1927, בהשתתפות 47 צירים שייצגו 17 סני־פים ועמדה בסימן המבוכה שהשתררה ב״מכבי״ לאחר הקמת ״ההסתדרות הציונית החדשה״ (של הרביזיוניסטים) שהשתייכו או נטו לה מספר חברי ״מכבי״, והם דרשו בתוקף ש״מכבי״ יבטל את חובת השקל ויתן רשות לחברים להשתייך — לפי רצונם — להסתדרות הציונית הישנה או ל״חדשה״.

השאלה הזאת הסעירה את הרוחות והיתה נושא לויכוחים מרובים בכל הסניפים. התברר, שכל הצירים באו לועידה בעמדה ברורה, שהוכתבה ע״י חברי הסניף, לכן, היו הויכוחים שקטים ורציניים. קדמה להם הרצאתו של וילי ירוחם, על ״מקומו של ״מכבי״ בתנועה הלאומית״. והוא קבע שרוח המשמעת של ״מכבי״ שוללת את הפילוג ודורשת שמירה על חובת המסורת של השקל.

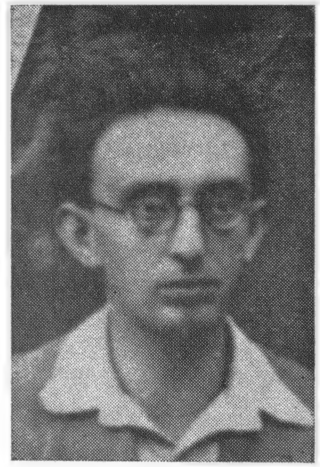
על הפרק עלתה שוב שאלת היחס אל ״החלוץ״ והוקדשו לה שתי הרצאות של אלברט וארסאנו ונסים פארדאל. הראשון החזיק בעמדה שמרנית בקווים שהותוו על־ידי הועידות הקוד־מות, ואילו נסים פארדאל סבר, שעל ״מכבי״ להצטמצם בשטחו הוא ולהשאיר את ענין ההכשרה והעליה בידי ״החלוץ״.

לאחר זמן התברר, שהחלטתה השלילית של הועידה ה־6 על ״השומר הצעיר״ נתקבלה בהתנגדות בחוגי הנוער ועוררה חילוקי־דעות גם בתוך הועד המרכזי עצמו. גם הנימוקים שגרמו להחלטה נשמטו בגלל חיסולה של ״השתע״ב״ כאשר נשארו רק ״מכבי״ ו״השומר הצעיר״ כשני ארגונים המשלימים זה את זה. לפיכך סטה ה״מכבי״ מן העמדה השלילית בתתו הוראה לסניפים, שלא לשים מכשולים ל״השומר הצעיר״, ולאחר ועידת ההתיעצות של ב״כ ארגוני הנוער, הצהיר הועד המרכזי של ה״מכבי״ [1] ש״הסכם ושיתוף פעולה בין שתי האגודות הוא דבר רצוי, בתנאים מסויימים״.

באוגוסט 1925 התקיימו פגישות חברי אגודות ״מכבי״: האחת — בפלוון, בה השתתפו חברים מרוסא, שומן, וארנה, פליוין, סופיה, פרדינאנד, וידין, דופניצה, קיוסטנדיל, גורנה־

דז'ומאיה; והשניה — באיסמבול, בה השתתפו החברים מפלובדיב, מאזארדז'יק, סטארה־זאגורה, חאסקובו, יאמבול, בורגאז.

בראש כל קבוצה מהן עמד מדריך מבין הצעירים עצמם; והתחילו בהוצאת העתון בשם "אגרת" (בעברית) שפרסם חומר

צבי אונפלד

מתאים לבני־הנוער. צבי אונפלד, מנהל ביה"ס בפרבר היהודי יוצ'־בונאר בסופיה, הרצה על "מהות הסתדרות השומר הצעיר", והדגיש, שאין הנוער היהודי יכול להתקיים בבולגריה מבלי היותו קשור עם העבר ועם תנועות הנוער היהודי במזרח־אירופה, ואמצעי הקשר הוא — השפה העברית. וקבע, ש"השו־מר הצעיר" הוא מסוגל להכין את הנוער לתפקידו ע"י חינוכו ברוח הצופיות, בעבודת תרבות לאומית, בהופעה חיצונית נאה ובמשמעת וכו'. תנאי הכרחי הוא — הכשרת ראשי־קבוצות והקמת מחנות קיץ. השלב האחרון בפעולה הוא הקמת "החלוץ".

נבחר ועד מרכזי, שמושבו בסופיה, והרכבו: יו"ר: — צבי אינפלד, וחברים: לוי שבתאי, מרים אדליר ועוד שנים שהועד הוסמך לספחם.

הועד המרכזי של "הסתדרות ציוני בולגריה", שנתן תמיד את דעתו על ארגוני הנוער והכיר בצורך לתמוך בהם, כינס ב־7.1.1925 ועידת־התיעצות בפלובדיב שאליו הוזמנו: ב"כ הועד המרכזי של "מכבי" (דוד כלב, ז'אק אליקים, אלברט קיוסו ואלברט וארסאנו), הועד המרכזי של "השתע"ב" (פילו־סוף, יצחק נבון ומואיז לילו — מפאזארדז'יק), אגודת "הנוער הציוני" מרושצ'וק (רפאל בן־שושן), "הנוער הציוני" פלוב־דיב (חיים הבדלה, י. כלב), מטעם "השומר הצעיר" ז'אק צ'יצ'יק חיים אשר וצבי אינפלד, אגודת הנוער פלובדיב (ליאון מנחמוב וז'. קאלבו), "קבוצת חלוצים": רוזנשטיין וקאל־בו. מטעם "הועד המרכזי הציוני" היה יו"ר אלברט רומאנו, שהדגיש שריבוי ארגוני הנוער הוא מצד אחד דבר משמח ומצד שני — גם מדאיג, וצריך להיות תיאום בין הארגונים. הועד הציוני רואה חובה לעצמו, שלא לעמוד מנגד אלא לגשת לפתרון הבעיה שאחד המכשולים בה היא ההתנכרות שבין דור הקשישים ודור הצעירים.

מתוך הדו"ח התברר, שמ"השתע"ב" נשאר רק הועד המרכזי וסניף אחד — רוסא. מואיז לילו, יו"ר הועד המרכזי של "השתע"ב" בעצמו הביע את דעתו שאין כבר טעם לקיום ארגון זה, ועליו להתחסל וללבוש צורה חדשה, — והיא מזיגה עם "השומר הצעיר". לפי הדו"ח של נציגי "השומר הצעיר" (צבי אינפלד וז'אק צ'יצ'יק — הידוע בישראל בשם יעקב ניצני, חבר־הכנסת) היו קיימים סניפי הארגון בסופיה, פלוב־דיב ורוסא. החברים (שהם בני 13—21, מתחלקים לקבוצות, בנות 6—12 איש, כל אחת, ובראש כל קבוצה — מדריך. פעולת הקבוצות: דיבור עברי, עבודה גופנית, אהבת הטבע ע"י סידור טיולים מתאימים ויחסי ידידות עם "החלוץ". ב"כ "השומר הצעיר" הבהירו שאין לקיים את המטרות במסגרת ה"מכבי" כדרישתו, מפני של"השומר הצעיר" ישנה אידיאולוגיה ושי־טות פעולה מיוחדות לו והוא דואג להכשרת הנוער גם למען א"י וגם בגולה.

באשר לאגודות התיור והטיולים, הוברר שהן קיימות בסופיה ("לבנון"), וארנה ("חרמון"), לום ("התייר היהודי"), שומין ("סיני"), פלובדיב ("כרמל" שהתפלגה וקמה עוד אגודה, בשם "חרות ישראל"), פאזארדז'יק ("מוריה"), וידין ("ז'בוטינסקי"), צ'ירפאן ("סיני"). נודע, שהאגודות קיימו בסופיה ועידה בה הוצע להכריז על עצמן כאיגוד ציוני, ומשלא נתקבלה הצעתן, עזבו ב"כ "חרות ישראל" מפלובדיב את הועידה, בכונה להקים איגוד לתיור וטיולים — ציוני טהור, אשר יעסוק גם בלימוד השפה העברית ובפעולות למען הקרנות הלאומיות.

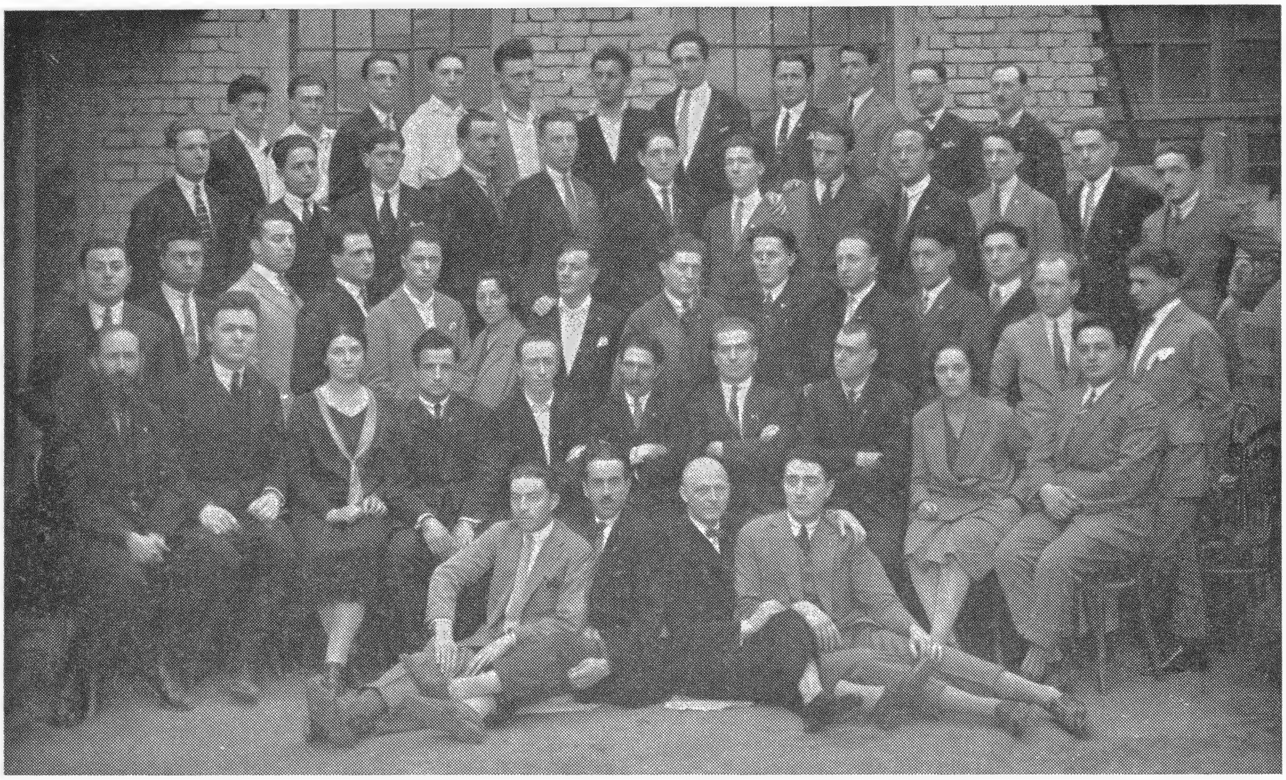
ב"כ "מכבי" טענו, שריבוי אגודות־הנוער הוא לרעת תנו־עות־הנוער, וכר לפי החלטות הועידה ה־7 של "מכבי", אין זכות קיום ל"השומר הצעיר", ויש להקים במקומו קבוצות מיוחדות לפעולת תרבות בתוך ה"מכבי" וקבוצות מיוחדות לתיורים. אך יתכן, שבערים הגדולות יש צורך באגודות מיוח־דות לנוער מעל לגיל 15. יש להקים פדרציה של ארגוני הנוער ומחלקת־נוער ליד "הועד הציוני המרכזי".

היו"ר אלברט רומאנו, ב"כ הועד הציוני המרכזי, אמר בסיכום דבריו שההפרדה בין חינוך לאומי ואנושי ובין חינוך גופני ותרבות עברית היא מלאכותית, כי האדם הוא יצור אחד שכל חלקיו תלויים זה בזה. ברור, כי לאחר שהסתדרות "השומר הצעיר" דוגלת דוקא בחינוך אחיד, אין כבר מקום ל"השתע"ב", ואילו הסתדרות ה"מכבי" צריכה להיות המארגנת והמחנכת של אותו חלק הנוער היהודי שאינו יכול להשתייך ל"השומר הצעיר".

הממשלה סירבה לאשר את תקנון "השומר הצעיר" בטענה, שחבריה יכולים להשתייך לתנועת הצופים הבולגרית, אבל, לאחר השתדלותו של הקונסיסטוריון, בוטלה הגזרה, והתקנון אושר.

הועידה הארצית השמינית של ה"מכבי" התקיימה בסופיה ב־4.5.1926. חברי אגודות ה"מכבי" בכל בולגריה היה: 2123 חברים פעילים ו־483 "חברים עוזרים" [2].

בועידה השתתפו נציגי 18 אגודות. על סדר היום עמדו השאלות: על היחסים עם "השומר הצעיר" ועם ה"מכבי" העולמי, ו"העבודה התרבותית". ד"ר ב. עובדיה הרצה על תנועות־הנוער בבולגריה. הביאו ברכות: ב"כ של ארגון

ועידת הסתדרות "מכבי" בשנת 1926

"יונאק" ושל אגודות ההתעמלות הבולגריות. לאחר ש׳השתע"ב׳ חוסלה בפועל, השלימה הועידה עם הקמת סניפי "השומר הצעיר" בערים הגדולות ואף קבעה שב"מכבי" העולמי חל שינוי לטובה וחדרה בו רוח לאומית, ולכן המליצה הועידה לעיין מחדש בשאלת הצטרפותו של "מכבי"-בולגריה ל"מכבי" העולמי, וזאת אם יחייב את חבריו המבוגרים, לשקול את השקל הציוני. הועידה קבעה בבולגריה, מבחינת העבודה הארגונית, שלושה אזורים: 1) סופיה; 2) פלובדיב; 3) רוסא, ובכל אחת מן הערים, ועד אזורי מיוחד. הוחלט גם להגיש לארגוני "החלוץ" עזרה מוסרית וחומרית.

נבחר ועד מרכזי שמושבו בסופיה. היו"ר — ז׳אק אליקים, וחברים: אלברט קיוסו, אלברט וארסאנו, וילי ירוחם, אדולף בן-בסת, דוד אברהם ומואיז בן ארויאה. לתקנון האחיד נוספה פיסקה האומרת, שאחת ממטרות הארגון היא גם חינוך הנוער היהודי ברוח נאמנות לבולגריה.

אחרי הועידה הוקמו יחסים תקינים עם "השומר הצעיר" והושם קץ למרירות בין שני הארגונים. בטאון הארגון "מכבי" בעריכתו של רפאל לוי התפתח בהצלחה ובמקצת גם הוגברה הפעולה התרבותית בתוך האגודות.

ב־5 באוגוסט 1926 נפתח בוארנה קורס מפקדים שהשתתפו בו 30 צעירים. מלבד הענינים הטכניים, הושמעו בקורס גם שיעורים בתולדות הציונות, תולדות עם-ישראל וכו׳.

בסוף 1926 עלה מספר האגודות עד 21 ומספרם הכללי של החברים הפעילים הגיע ל־2500.

הועידה התשיעית של ה"מכבי" התקיימה ב־15 באפריל 1928 בסופיה. והיא נקראה "ועידת חצי-היובל" — התכנסה לכבוד 25 שנים לקיום "מכבי". השאלה המרכזית היתה שאלת הטלת חובה על חברי הארגון בגיל 21 שנה ומעלה, שלא להס-תפק רק בשקילת השקל הציוני, אלא גם להירשם כחברים סדירים של ההסתדרות הציונית. השאלה הוכרעה בחיוב, כתוס-פת להחלטות על הפעולה התרבותית. הועידה אישרה גם את החלטות הפגישה ה־3 של המפקדים שהתקיימה באותו זמן, והחליטה לקיים כינוס בסופיה, בשנת 1930.

לועד המרכזי נבחרו: יו"ר — אלברט קיוסו, וחבריו: אדולף בן-בסת, דוד אברהם, אלברט וארסאנו, אלברט מוסקונה, אל-ברט פאראז׳י ועמנואל כהן.

הנהלת "השומר הצעיר" מוציאה-לאור בטאון בשפה העברית

ב־12—13 ביוני 1927 התקיימה בקיוסטנדיל פגישת חברי אגו-דות "מכבי". שהשתתפו בה כ־300 חברים מאגודות איזור סופיה (סופיה, קיוסטנדיל, דופניצה, סאמוקוב) ונעשתה פעולה משותפת עם אגודת ההתעמלות הבולגרית "אוסודובסקי יונאק", בקיוסטנדיל.

בימים 12—15 באוגוסט 1927 — לרגל חג חצי-היובל של אגודת "מכבי" ברוסא, התקיימה פגישה שהשתתפו בה כ־700 חברים מאגודות פלובדיב, סופיה, קיוסטנדיל, פליוון, וארנה, שומין, פרובאדיה, וידין, רוסא.

ב־6.8.1927 התכנס בפלובדיב "יום המנהלים" של כיתות

היוצרים של "השומר הצעיר" בהשתתפות ב"כ הקנים שבסופיה, רוסא, וארנה, פאזארדז'יק, פלובדיב וחלוצים מחוות-ההכשרה "העתיד". בהרצאתו של אליעזר ארדיטי, נדונו השאלות: עקרונות "השומר הצעיר", איך להגשימם, ובעזרת מי, על השתתפות "השומר הצעיר". הובעה הדעה שעל קשישי הארגון לקיים את צוו ההגשמה העצמית בא"י והתעוררה השאלה מה יהא על החברים, שאינם יכולים לקיים דבר זה?

בפברואר 1928 היתה האגודה לשפה ולתרבות העברית "מקרא" שברוסא — השריד האחרון של "השתע"ב" והיא חגגה את 15 השנים לקיומה. עלתה על הפרק שאלת חידוש קיומה של "השתע"ב", אבל הרעיון לא יצא אל הפועל.

ב־20 ביולי 1928 נפתח מחנה-הקיץ של ה"מכבי" בכפר צ'יפינו-באנייה, נפת פאזארדז'יק, והיתה לו הצלחה גדולה.

לפי יוזמתו של הועד המרכזי של "הסתדרות ציוני בולגריה" התקיימה בסופיה, ב־15 ביולי 1928, פגישה לדון על מצב הפעולה הציונית והתרבותית. הנושאים שדנו בהם בפגישה היו: מצב מפעל בתי-הספר; מהותם ומשימותיהם של ארגוני "השומר הצעיר" ושל "מכבי"; האם יש לחדש את "השתע"ב"? היחסים בין הארגונים — ואם צריך ואפשר להקים קורס להכשרת תועמלנים ציוניים; הקמת מזכירות לתרבות ותנועות-נוער ע"י הועד המרכזי; הוצאת עתונים וספרים.

בפגישה השתתפו מלבד ב"כ הארגונים גם ב"כ "וויצו", מנהלי בתי-הספר היהודיים בסופיה, פלובדיב ופאזארדז'יק, חברי מחלקת החינוך שע"י הקונסיסטוריון, ד"ר מנחמוב וד"ר ברוך קונפינו, מורים, בא-כח קבוצות החלוצים דוד אסא, והעסקנים מ. לילו, ויטלי פרחי, רפאל לוי, ז'אק דניאל.

הפגישה המליצה בפני הועד הציוני המרכזי, לחתור לקראת יסוד אגודת נוער ליד כל אגודה ציונית מקומית, שתהא גרעין לארגון ארצי, להקים מועצת-נוער ליד הועד המרכזי, שבה יהיו מיוצגים כל ארגוני הנוער הלאומי למיניהם.

בשאלת הבחירות לקונגרס הציוני ה־16 קבעה הפגישה, כי לאחר שהתברר ששתי הרשימות — של הציונים הכלליים ושל הרביזיוניסטים — אינן לפי רוח ארגוני "השומר הצעיר", עליהם לא רק לתמוך ברשימה של השמאל הציוני, שהופיע לראשונה לבחירות בבולגריה, אלא גם להצטרף לה באופן רשמי. הנהלת "השומר הצעיר" בבולגריה פרסמה ב"השופר" 20/29 מ־2.6.1929 הצהרה על החלטתה זו. יריבי "השומר הצעיר" ראו בהחלטה שלב חדש בתהליך למפלגה עצמאית בתוך התנועה הציונית.

הועידה העשירית של "מכבי" התכנסה ב־17 בינואר 1931 בסופיה. השתתפו 70 צירים שייצגו 20 אגודות וגם ה' פרידנטל, מזכיר "מכבי" העולמי, שקרא את "מכבי"-בולגריה להצטרף ל"מכבי" העולמי.

בירכו את הועידה פרופ' וואטיב בשם הארגון הבולגרי "יונאק", מר ניקולוב ב"כ הנוער המוקדוני, שר החקלאות גריגור ואסיליב, ידיד ותיק של "מכבי". "הסתדרות ציוני בולגריה", הקונסיסטוריון, ועד-הקהילה, פועלי-ציון, "השומר הצעיר" ו"החלוץ".

כיושב-ראש הועידה נבחר וילי ירוחם.

על סדר היום עמדו השאלות: השתתפות ב"מכביה" בא"י, קרן תל-חי, יחסי "מכבי"-"החלוץ", ההצטרפות ל"מכבי" העולמי. במרכז הויכוחים עמדו שאלות קרן "תל-חי" והיחסים עם "החלוץ". הוטל על הועד המרכזי לבדוק היטב את שאלת קרן "תל-חי" ולהגיש דו"ח לעידה הקרובה לבוא. הועידה החליטה לתמוך ב"החלוץ" תמיכה חומרית ומוסרית, בתנאי שיהיה על-מפלגתי ושיצרף נציג "מכבי" להנהלתו ויפתח חינוך חלוצי בשורות "המכבי". הוחלט להצטרף ל"מכבי" העולמי, ולהתכונן להשתתפות ב"מכביה" בא"י ולערוך אז טיול-תיור בא"י.

הדו"ח של הועד המרכזי נתקבל בסיפוק רב, והוחלט לרשום את הועד המרכזי בספר הזהב של הקק"ל. נבחר מחדש הועד המרכזי היוצא בראשותו של אלברט קיוסו, נבחרו חברי מערכת הבטאון "מכבי" אדולף יוסיפוב, רפאל לוי ומארקו כהן.

על ועדה מיוחדת הוטל להכין תכנית לפעולות תרבות של "המכבי".

הוצא לאור עלון טכני לסדר הפעולות שב"סובור". אחד הדברים העקריים בפעולות "המכבי" הוא קבלת האמנה שבין אגודות "מכבי" ו"יונאק" שבסופיה, וזה לשונה:

הצהרת-ברית

על ידידות ושיתוף-פעולה בין אגודות-התעמלות של הארגון "יונאק" לבין האגודה הציונית "מכבי" בסופיה, נתקבלה הצהרת-ברית, וזאת היא הנוסחה:

"אגודת-התעמלות בסופיה, השייכת לארגון הארצי "יונאק" והאגודה הציונית להתעמלות "מכבי" בסופיה, מתוך רצון לחזק את היחסים הטובים הקיימים ביניהן ולהגביר את פעולותיהן המקבילות לשם חינוכו הגופני והרוחני של הנוער הבולגרי והנוער היהודי בבולגריה, כרתו ברית של ידידות ושיתוף פעולה, והם מצהירים: תוך שמירה על עצמאותן האירגונית, מביעות שתי האגודות את בטחונן, שהנאמנות האמיתית ושיתוף-הפעולה הלבבי שביניהן יתקיימו עולמית.

לאחר שהברית הזאת תאושר על-ידי אסיפות חבריהן, יעובד פרוטוקול-תקנון, אשר יסדיר את הפעולה המשותפת והיחסים בין שתי האגודות".

בפרוטוקול-התקנון שעובד אחר-כך, הובעה הדעה, ששתי האגודות נוכחו לדעת באהדה הדדית והן משוכנעות, שהחינוך הלאומי והאזרחי הוא יסוד לחינוך הגופני, ומנהיגי שתי האגודות משוכנעים, שבא הזמן לחזק את יחסי-האחווה בין שתי האגודות הקיימים מזמן, בגלל המטרות הדומות שלהן, היינו:

1) אגודת "יונאק" סופיה — מטרתה: (א) לחזק כוחותיהם הגופניים והנפשיים של חבריה; (ב) לקיים בהם רוח גבורה, אהבת המולדת והחופש; (ג) להפיץ בציבור אהבה לתרבות הגוף ורוח-חברות ושיתוף פעולה בין חברים.

2) אגודת "מכבי" סופיה — מטרתה: (א) לפתח ולהפיץ התעמלות וספורט בקרב היהודים; (ב) לחנכם ברוח יהודית-לאומית והדדיות; (ג) לחנך חבריה ברוח נאמנות לבולגריה, להיותם אזרחים טובים לארץ;

(ד) לדאוג להנהגת ההתעמלות בבתי־הספר היהודיים ומתן ההוראות בשפה העברית.

ההצהרות אושרו בתשואות באסיפות החברים של כל אחת משתי האגודות הנ״ל.

יש לציין, שאחד מיוזמיה ומקיימיה של הברית היה העסקן המדיני ושר־החקלאות גריגור ואסילוב.

גריגור ואסילוב

יעידת־ההתיעצות של ״מכבי״ בסופיה.

בימים 7—8 בינואר 1930 התקיימה בסופיה ועידת־התיעצות של ה״מכבי״ שראש־המרכז אלברט קיוסו הרצה בה על המצב והמשימות העומדות לפנינו. נתקבלו ההחלטות המדגישות, כרגיל, את חשיבותה של הפעולה התרבותית ותביעה לועד המרכזי, לערוך קורס־מנהלים, להקים בכל הסניפים גרעינים תרבותיים של קשישי ה״מכבי״, לקרוא את הפלוגות על שמותיהם של גיבורי ישראל; למחות נגד הפעולות של בקורת שלילית שהשתרשו בחוגים ציוניים; להגביר את התמיכה בקק״ל ו״החלוץ״ ולהביע אכזבה וצער על חוסר התמיכה מצד המורים העבריים בפעולות ״מכבי״.

ב־26—29 באוקטובר 1930 התקיימה בברלין ועידה מיוחדת של ״מכבי״ העולמי, שמטרתה היתה לדון ולהחליט בדבר כינוס ״המכביה״ בארץ־ישראל. בועידה ייצגו את ״מכבי״־בולגריה ששון לוי וד״ר מואיז קורדובה, שחזרו על הדרישה שהשקל הציוני יהיה חובה על כל חבר ״מכבי״, מגיל 18 ומעלה. הפעם נתקבלה ההצעה בתשואות ונסללה הדרך להצטרפותה של ״מכבי״־בולגריה ל״מכבי״ העולמי.

באותו מעמד חתמו גם ב״כ ״מכבי״ בולגריה על כרוז ה״מכבי״ העולמי אל הנוער היהודי בכל העולם, ללא הבדל מפלגות, שבו נקרא להתגונן ולהדוף את הסכנות הנשקפות לבנין הבית הלאומי בא״י ולסייע בהקמת חזית לאומית מאוחדת.

בדצמבר 1930 ביטל ״השומר הצעיר״ באורח חד־צדדי את ההסכם מאוקטובר 1926 עם מרכז ה״מכבי״, לפיו התחייב כל אחד משני הארגונים להימנע מהקמת סניף בעיר, בה כבר קיים סניף של הארגון השני, ורק הוחלט להתיר את הפעולה בהסכמת שני הארגונים יחד.

באותם הימים הורעו בהרבה גם היחסים בין ״פועלי ציון״ ו״מכבי״ בגלל התקפותיו של בטאון ״פועלי־ציון״ על מערכת עיתון ה״מכבי״ ועל הועד המרכזי של ה״מכבי״ שהאשימם בנטיה לרביזיוניזם, בעוד ה״מכבי״ טען שפרסום מאמרים של ז׳בוטינסקי ועל קרן ״תל־חי״, מטרתם היתה, לשם אינפורמציה בלבד, כמו מאמרים של ״החלוץ״ ואישים של תנועת העבודה.

״מכבי״ הדגיש, ש״פועלי ציון״ לא הגיבו ותמכו בשתיקה באהרון בן יוסף, שליח ההסתדרות העובדים שבא״י, שפנה בפומבי אל ה״מכבי״ להצטרף בתביעה לאגף השמאלי של התנועה הציונית. בחוגי הרביזיוניסטים הובע רוגז רב על נאומיו של שליח הסתדרות העובדים אהרון בן־יוסף שהטיף ל״מכבי״ להתכונן להצטרף לארגון הספורט של הסתדרות ״הפועל״. הם ראו בזה נסיון מצד השמאל להשתלט בכוח גם על ה״מכבי״, אם כי לא היה כל יסוד וחשש שדבריו ישפיעו עליו.

הועידה הרביעית של ״השומר הצעיר״ התקיימה בימים 12—13 ביוני 1929 והשתתפו בה כ־35 צירים מן הערים: סופיה, פלובדיב, רוסא, וארנה, פאזארדז׳יק, שומין. הועידה התכנסה לאחר התפטרותו של יושב־ראש ההנהלה צבי אינפלד לפני נסיעתו לחוץ־לארץ. אינפלד נשא בה הרצאה מעין הוראות אחרונות לתנועה, שהוא היה לה הוגה דעות ומורה־דרך. גם שם הנושא של הרצאתו היה ״עמדתנו בציבור״, על הבעיה שבה התלבש ״השומר הצעיר״ מול בקורת קשה שנמתחה עליו ״פוליטיזציה וסטיה מן הדרך״. הוא הדגיש ש״השומר הצעיר״ מראשיתו היה מבוסס על טהרת האידיאולוגיה של הצופים, כדוגמת הצופים שבא״י, ולאט־לאט התקרבה אל ״השומר הצעיר״ העולמי; מטרתו היא: הגשמה עצמית בא״י, פרודוקטיביזציה של המוני היהודים בא״י, יצירת רוב יהודי בה,

הנהלת מחנה נוער של ״השומר הצעיר״ ע״י בויקובו (בולגריה)

תרבות עברית עצמאית וגם אידיאל כלל-אנושי; הקמת חברה חדשה המושתתת על העבודה והצדק החברתי. על השומרים המבוגרים לשתף פעולה עם הזרמים בציונות שענין העובד הציוני קרוב ללבם, אבל מבלי השתייך לאיזו פראקציה שהיא או אפילו להזדהות אתה.

בויכוחים על דרכו של "השומר הצעיר" העולמי וחילוקי-הדעות בין הקיבוץ השומרי ("הקיבוץ הארצי") בא"י והקיבוץ ברוסיה, הוחלט, שטרם הגיע הזמן לקבוע עמדה בחילוקי-דעות אלו ובעניני העתיד הרחוק ואסור לו ל"השומר הצעיר", לסכן בגללם את שלמות התנועה. נקבע, שדרכו של "השומר הצעיר" לעבור ל"חלוץ" והובעה תודה רבה למדריך צבי אינפלד, שעמד לפרוש מעבודתו בגלל נסיעה לחו"ל.

הועידה החמישית של "השומר הצעיר" התכנסה בסופיה ב־10—12 ינואר 1931 (לאחר הועידה הציונית) ונוכחו בה 60 צירים. נשלחו ברכות ל"קיבוץ הארצי", לקיבוץ ג' ולצבי אינפלד" (שהיה באפריקה הדרומית). ראש-ההנהלה, חיים ישראל, מסר דו"ח על השלבים החשובים בהתפתחות "השומר הצעיר", שהתבטאה בהעמקה רעיונית, בהשתתפות ערה בחיים הציוניים, ברדיקליזם החלוצי, למרות התנגדות הרביזיוניסטים וההורים; מספר החברים שהיה 750 בשנת 1928 עלה ל־1000. השתתפות החברות היתה רופפת. הוקם קיבוץ-עליה שעלה ארצה והצטרף לקבוץ ג' של "השומר הצעיר" מרומניה; בשנים 1930—31 נערכו פגישות חינוכיות של המנהלים; במחנות-הקיץ השתתפו 205 שומרים ושומרות.

אשר כהן הרצה על הנושא "עמדתנו החברתית". חיים ישראל — על "דרכנו הרעיונית בא"י" ואהרון לוי — על הנושא "אנו והציבור היהודי", על יחס השוה"צ לשאר ארגוני הנוער, לזרמים בתנועה הציונית ולמוסדות ולארגונים ציוניים ויהודיים.

וזו תמצית החלטות הועידה: הדגשת ערך הקיבוץ, המושתת על שויון ועזרה הדדית שותפות בכל ענפי החיים, וערכו בהתגשמות הציונית; הבעת רצון על הרחבת התנועה "השומר הצעיר" בכל העולם, התסיסה הרעיונית והעמקתה; עמידה על החינוך והרעיונות העצמאיים ואיסור החברים להשתייך לקבוצות מפלגתיות ומדיניות; הידוק הקשרים עם הקיבוץ ג'; חיזוק המשמעת; המלצה להזמין שליח מדריך מחוץ-לארץ; הבעת צער על התקפות חוגים של הסתדרות ציוני בולגריה המיחסים ל"השומר הצעיר" נטיות לא שלו; קריאה לשומרים הקשישים לפעילות יותר; דרישה להשלטת העברית בבתי"ס, חיזוק החינוך הא"י וקשרים עם הסתדרות המורים; הדגשת העובדה, ש"השומר הצעיר" הוא המשך טבעי של בתי-הספר היהודיים וקריאה למוסדות לתמוך בפעולותיו בין חניכי בית-הספר; הבעת צער על אדישות הנוער שטרם הצטרף לתנועת התחיה והוא בתהליך ההתבוללות; תמיכה בקק"ל; עמידה על "חזית לאומית אחידה" נגד הספר-הלבן; הקמת מחלקה לקק"ל בהנהלה הראשית של "השומר הצעיר" ופעולה למען קרן-העליה; תמיכה ב"החלוץ" והעלאת רמתו התרבותית.

הועידה בחרה בהנהלה חדשה בהרכב: חיים ישראל, אהרון לוי, רוברט כהן, שמואל אלמוזלינו, ליאון אלדז'ם, משה שמטוב, מוריץ ברגר.

נמשכה הביקורת על הנהגת "השומר הצעיר" בגלל נטיתה להיות מפלגה פוליטית. הויכוחים החריפו לאחר ש"השומר הצעיר" ביטל, כאמור, באורח חד-צדדי את ההסכם עם "מכבי" מ־1926, לפיו אסור על צד אחד להקים סניף במקום שבו כבר קיים סניף של הצד השני, אלא בהסכם בין שני הצדדים ובאין הסכם — למסור את ההכרעה לועד המרכזי של הצ"ב. אמנם, לאחר הכרזת "השומר הצעיר" הובא הענין בפני הועד המרכזי שהחליט, שבאופן עקרוני ורשמי הזכות בידי "השומר הצעיר" לבטל את ההסכם ולהקים סניף בכל מקום הנראה לו, אבל אם "השומר הצעיר" יהיה למפלגה, לא יהיה מנוס מהקמת קבוצות חלוצים גם על-ידי שאר מפלגות והדבר יביא לפילוג בתנועת "החלוץ".

הביקורת נגד "השומר הצעיר" לא עיכבה ולא האיטה את פעולותיה. להיפך, הנהגתה הראשית המשיכה בהן ביתר שאת: 123 התכניות והדרכות לשכבות, התוספו הקורסים למדריכים, הוצאו עלונים למבוגרים ולמנהלים, גברו פעולות למען הקק"ל, נשלחו שליחים לקנים בהם נערכו תערוכות, סיורים וביקורי-גומלין, סודרות הרצאות ומגביות ט"ו בשבט ופורים לטובת הקק"ל. הוקם גם קיבוץ לעליה ב'.

המועצה העליונה של "השומר הצעיר", במושבה בסופיה, בינואר 1933, אישרה את דרישת באי-כוח האירגון מן הועידה הציונית ה־19 והדגישה, שאין בכך פרישה מ"הסתדרות ציוני בולגריה" אלא מחאה נגד התנכלות הרוב הציוני הכללי בועידה בזכויות "השומר הצעיר".

המועצה הדגישה גם את הצורך לעמוד בפני התפוררות המחנה הציוני בבולגריה, וכי הדרך היעילה למטרה זו היא דמוקרטיזציה של הצ"ב ויצירת יחסים הוגנים בין המפלגות והגופים שבתוכה. הוטל על ההנהלה לבוא בדברים עם כל הזרמים לשם הגשמת המטרה.

המועצה קבעה בסיפוק את התרחבות תנועת "החלוץ" וחדירת רעיונותיה ל"מכבי" והדגישה את הצורך באיחוד כל הכוחות החלוציים בארגון "החלוץ". בקבעה את דבר התעצמות הנטיה הקומוניסטית בקרב הנוער, החליטה המועצה להגביר את המאבק הרעיוני נגדה. המועצה דרשה התיישבות לקיבוץ ג' והביעה ברכות לקיבוץ ב' של "השומר הצעיר" וגם לשאר החלוצים שאינם חברים בו.

באפריל 1933 פנתה הנהלת "השומר הצעיר", לאחר התיעצות עם שליח "הקיבוץ הארצי" בדבר פרישתם של "פועלי ציון" מהצ"ב, בחוזר לסניפים שבו דחתה את טענותיהם של "פועלי ציון" והכריזה על התנגדות לפרישתם המזיקה, לעניני התנועה הציונית בכלל ולעניני תנועת העבודה בא"י ותומכיה בארצות הגולה. ההנהלה ציינה, שפרישת "פועלי ציון" היא מכה לענין המשותף, וכי רק בכוחות משותפים אפשר להתגבר על בעיות העליה ההמונית. לא נכון שה"ב נעשתה לארגון של הציונים הכלליים, מפני שהיא כוללת יסודות רבים בלתי-מוגדרים, שאינם מזדהים עם הציונים הכלליים וגם "השומר הצעיר" הוא חלק ממנה. לפיכך, כל עוד לא יכריזו הציונים הכלליים ש"הצ"ב" הוא ארגון מיוחד להם, לא תחדל הסתדרות "השומר הצעיר" לראות בה נקודת-משען להקמתה מחדש של הסתדרות ציונית אחידה, החובקת את כל הזרמים בתנועה. הליכתה של "השומר הצעיר" בעקבות "פועלי ציון" תזיק

לשלמותה של הצ״ב וכל שגיאה בדרכה תשפיע לרעה על חינוך חבריה הבלתי־מבוגרים.

ביוני 1933 ערכה הסתדרות ״השומר הצעיר״ תערוכה למען הקק״ל בוארנה.

המהפכה שפרצה בבולגריה ב־19 במאי 1934 ורוחה הריאק־ציוני הלאומני ונטיותיה נגד המפלגות השמאליות והנסיונות להכניס את חינוך הנוער תחת פיקוחה של הממשלה והמוסד ״ההתחדשות החברתית״ שהקימה לשם הז, כל אלה הטילו צל כבד גם על ״השומר הצעיר״.

אמנם, הקונסיסטוריון פעל במוסד החדש כדי להגן על קיומם של ארגוני הנוער היהודיים, אבל מתוך חשש, שפעולת ״השומר הצעיר״, ברוח השמאלנות בקרב תלמידי בתי־הספר היהודיים, עשויה להביא לתגובות רעות בחוגי הממשלה נגד בתי־הספר היהודיים והמוסדות היהודיים בכלל, נאסרה על תלמידי בתי־הספר ההשתייכות ל״שומר הצעיר״. ועד הקהילה בפלובדיב הרחיק לכת והפסיק את פעולת קן ״השומר הצעיר״ בבתי־הספר היהודיים ואף שלל ממנו את החדר בבית־הספר שעמד לרשותו.

ב־1935 הורע המצב עוד יותר לאחר שהועד הפועל הגדול של ההסתדרות הציונית העולמית הכיר ב״השומר הצעיר״ כארגון מיוחד, ובכך נמצא גם ״השומר הצעיר״ בבולגריה במצב חדש. השינוי המשפטי שימש עילה בידי הנהלת הצ״ב לשלול מאת ״השומר הצעיר״ את זכותה להשתייך לה כגוף קולקטיבי בטענה, שלפי סדרי ההסתדרות הציונית העולמית, ארגון ארצי וארגון מיוחד יכולים להתקיים זה ליד זה ולא זה בתוך זה. נגד החלטתו של מרכז הצ״ב הגיש ״השומר הצעיר״ ערעור לבית־הדין של ההסתדרות הציונית העולמית, והופיעו בפניו בשם הצ״ב חיים פרחי, ובשם ״השומר הצעיר״ — אליעזר ארדיטי.

השוה״צ הגיש תלונה גם להנהלה הציונית, אבל מרכז הצ״ב שלל את זכותה של ההנהלה הציונית להכריע בענינים פנימיים אלה.

בתנאים המדיניים ששררו בבולגריה בשנת 1939 לא היתה כל אפשרות לכנס עוד את ועידות ה״מכבי״. הועד המרכזי נאלץ לקיים בימים 9—10 באפריל 1939 מושב מיוחד בפלובדיב ובו השתתפו גם ב״כ סניפים והוא היה כתחליף לועידה.

במושב נתקבלה החלטת מחאה נגד נסיון המעצמה המנדטו־רית לפגוע בבית היהודי הלאומי. הועד המרכזי קיבל יפוי־כח להמשיך בכהונתו למרות שתקופתה פגה. המושב הרשה לועד המרכזי להשלים במידת הצורך את הרכבם של יתר המוסדות המרכזיים של הארגון (הועדה הטכנית, הועדה התרבותית והועדה לחלוצים).

המושב אישר את השתתפותו של ״מכבי״ בועד הכללי של ארגוני הנוער בתנאי שיהיה על־מפלגתי וישתתפו בו כל ארגוני הנוער הציוני.

המושב אישר גם את השתתפות ״מכבי״ במחנה־הקיץ הכללי של ארגוני הנוער, תוך שמירה על עצמאות ראויה לקבוצת ״מכבי״.

חיסול ה״מכבי״ והחרמת רכושו

בהשפעת הנאציזם באירופה, גברה באותו זמן גם האנטישמיות בבולגריה והתחילה לחדור לשורות השלטון.

ההסתערות הרשמית הראשונה באה לידי ביטוי ב־1939 בצו שר־הפנים אל הועד המרכזי של ה״מכבי״ לחסל את ארגון ה״מכבי״ על כל סניפיו ולמסור את כל רכושו לשלטונות משרד־הפנים.

הועד המרכזי של ה״מכבי״ הגיש, לאחר התייעצות עם הועד המרכזי של הצ״ב, ערעור בפני בית־המשפט המחוזי בסופיה על צו שר־הפנים.

ועידת הסתדרות ״מכבי״ בבולגריה בשנת 1933

המשפט נשמע בדלתות פתוחות, ומטעם ה״מכבי״ הופיעו כעדים הגנרל־במלואים לאזארוב (הידוע באהדתו ליהודים) וגם חברי הועד המרכזי של ארגון ההתעמלות הבולגרית ״יונאק״. סניגורים היו גריגור וואסילוב, מי שהיה שר־החקלאות ועו״ד אלברט וארסאנו.

בית־המשפט ביטל את הצו של שר־הפנים ובית־המשפט העליון (לערעורים) דחה את ערעורו של הקטיגור ואישר את החלטת בית־המשפט המחוזי.

אבל הכל היה ללא תועלת, כי לאחר זמן קצר, אישר בית־הנבחרים את החלטת הממשלה, שצווים של שר־הפנים וכד׳ אינם ניתנים לערעור.

על סמך החוק הוציא שר־הפנים צו חדש על חיסול ״מכבי״ ובכך בא קיצו של ארגון ה״מכבי״.

הועד המרכזי של ״מכבי״ נאלץ, בהסתירו חלק של ארכיוני הארגון, למסור את יתר הרכוש לשלטונות משרד־הפנים (הדבר קרה בחדשים הראשונים של 1940). וזה היה גם גורל סניפי ה״מכבי״. נפסקה גם הופעתו של בטאון הארגון ״מכבי״ שיצא־לאור עד 1940.

כך בא הקץ על הפעולה המבורכת של ה״מכבי״, שהיה הארגון, אשר על ברכיו חונך רובו של הנוער היהודי ברוח הלאומי־הציוני.

על הסתדרות ״השומר הצעיר״

כבר הזכרנו, שעם חיסולה של ״ההסתדרות לשפה ולתרבות יהודית״ בבולגריה, קמה הסתדרות ״השומר הצעיר״ בועידת־היסוד שהתקיימה ב־17.9.1925. פעולת ״השומר הצעיר״ התפתחה במקביל בקווים שנקבעו: השלטת השפה העברית, צופיות, עבודת תרבות, טיולים, ריקוד וכו׳, ושאר תכונות שמשכו את לבו של הנוער ורכשו את אהדתה של דעת הקהל הציונית.

בועידת־היסוד השתתפו ב״כ האגודות שבסופיה, פלובדיב ורוסא, ואילו האגודות שבחאסקובו, סליוין ודופניצה נמנעו לשלוח את באי־כוחם, בגלל חוסר אמצעים.

בראש הועד המרכזי הזמני — שהכין את הועידה — עמד, יצחק ספרא, מנהל ביה״ס היהודי בפלובדיב. בדו״ח שהוגש לועידה, הודגש, שהיוזמים להקמת האגודות היו המורים העבריים שבאו מא״י.

במקביל לועידת ״מכבי״ ובאותו זמן התקיימה בסופיה גם הועידה השניה של ״השומר הצעיר״, שבה השתתפו 25 צירים מ־7 אגודות מקומיות. ההנהלה הראשית נשארה בסופיה, בראשותו של צבי׳ אינפלד.

שני הארגונים פתחו, באופן שיטתי, בהקמת מחנות־קיץ במקומות יפי־הנוף כגון סוישי, קונסטאנטין ליד וארנה, בויקובו ליד פלובדיב ואחרים. מחנות־הקיץ נעשו מסורת נאה והוכתרו בהצלחה רבה. נעשתה בהן פעולה חינוכית־תרבותית רבה.

גם לאחר ההסדר ביחסי ״מכבי״ ו״השומר הצעיר״, נשמעו בכל זאת דעות, שיש לחדש את ״השתע״ב״, אם לא בצורתה הקודמת, הרי לפחות, כעין סניף של ״מכבי״ לטיפוח השכלה יהודית לחלק מן הנוער שאינו מסוגל בגלל חוסר אמצעים להשכלה ומפני דאגות פרנסה, לפעול במסגרת זו.

תסיסה חדשה וגורלית נפלה בתוך ״השומר הצעיר״, בגלל הצטרפותם של כמה מחבריו הקשישים בסניף רושצ׳וק לתנועת הרביזיוניסטים ומאמציהם לקיים בתוך ״השומר הצעיר״ ועל חשבונה, את החלטת הרביזיוניסטים להחדיר את עקרונות ״ברית טרומפלדור״ לאחד מארגוני־הנוער הקיימים. פגישת

הועידה הרביעית של ״השומר הצעיר״ בשנת 1929

ראשי הקבוצות של "השומר הצעיר" וישיבתם עם המועצה העליונה של הארגון ברושצ'וק בימים 7—9 לינואר 1927, לאחר שהטילה חובה על חברי הארגון מגיל 18 ומעלה, להשתייך להסתדרות הציונית, אסרה על חברי הארגון להשתייך גם לפראקציה איזו־שהיא, מתוך נימוק, שהדבר עלול לפגוע בעקרון החינוך האחיד של התנועה להגשמה העצמית. מבקרי ההחלטה הזאת ראו בה מעין פתיחה להפיכת "השומר הצעיר" למפלגה ציונית חדשה.

חברי סניף סופיה שבהתנהגותם התעוררה השאלה, לא צייתו להחלטה הזאת, והם הוצאו מארגון "השומר הצעיר", דבר שהביא לידי התמוטטות ההנהלה העליונה והעברתה לרושצ'וק.

בימים 12—14 ביולי 1928, התקיימה בסופיה, הועידה השלי־שית של "השומר הצעיר", שקבעה, שרק חינוך לאומי ואנושי־כללי שלם עשוי להוציא את הנוער היהודי מן הקפאון התרבותי ומהתבוללות; הועידה דרשה גם השלטה מלאה של הלשון העברית בבתי־הספר והכרה בתפקיד המיוחד של "השומר הצעיר" — "כהמשך של בית־הספר היהודי". הועידה פנתה בקריאה למורים העבריים, לעזור לארגון "השומר הצעיר" וביקשה את מחלקת החינוך של הקונסיסטוריון, למנות בערים הקטנות מורים המוכשרים לעסוק בחינוך הנוער גם מחוץ לכותלי בתי־הספר.

הועידה קבעה, שדרכו של חבר קשיש של "השומר הצעיר" היא דרך ההגשמה האישית: הכשרה, ואחריה — עליה, כדי להקים בא"י חברה המושתתת על חופש ועבודה. מחובתו של החבר הקשיש לפעול עד לעליתו בתוך ההסתדרות הציונית, למען הקק"ל, פעולות תרבות, השפה העברית ותעמולה ציונית, למען ארץ־ישראל העובדת, בית־הספר היהודי והכשרה מקצועית. הועידה אישרה את החלטת המועצה העליונה, האוסרת על חברי "השומר הצעיר" להשתייך לאיזו־שהיא פראקציה ציונית. הועידה הטילה על ההנהלה להקים קבוצות־הכשרה ולדאוג גם להכשרה המקצועית של החברים שנבצר מהם לעלות; ולקיים מגע מתמיד עם "החלוץ" וחוות ההכשרה "העתיד", ואפילו לקבל לידה חווה זו. הועידה קיבלה גם החלטה נמרצת על חובת הפעולה למען הקק"ל ונגד רדיפות הציונים וה"שומרים" ברוסיה הסובייטית, ושלחה ברכה לחבריה שכבר יצאו להכשרה, בחוות "העתיד".

ז. עליה והתיישבות

עם אישור המנדט הבריטי להקמת הבית הלאומי בא"י, באה תקופה חדשה לפעולה גם לתנועה הציונית בבולגריה.

ידוע היחס של יהודי בולגריה לעליה ולהתיישבות המעשית בא"י. אגודת "ישוב ארץ־ישראל" היתה קיימת בערי בולגריה, עוד בתקופת "חבת ציון", ומהן יצאה וקמה המושבה הראשונה של יהודי בולגריה בא"י — הרטוב. גם ברוסא התקיימה אגודה ציונית למען התיישבות בארץ־ישראל, בשנת 1882, שנעשה נסיון על כמה משפחות יהודיות מבולגריה להתנחל בחורן [1].

האגודה נוסדה על־ידי חיים קמרמן כסניף לאגודה דומה שהתקיימה ברומניה [2].

הועידה הציונית הראשונה בבולגריה התכנסה בשנת 1898 ומתוך התלהבות לרעיון המדינה היהודית של הרצל ופעולתו בציונות, אימצה לה גם את דעתו, להימנע מעבודה מעשית של עליה והתיישבות בארץ־ישראל, כל עוד לא הושג ה"צ'ארטר". לפיכך אין בתולדות הציונות בבולגריה כל זכר לפעולה בשטח זה, עד סוף מלחמת העולם הראשונה. אכן, יחסה החיובי של ההסתדרות הציונית העולמית לעבודה המעשית בארץ־ישראל בא לביטוי בועידה הציונית ה־8 בבולגריה (1908), שהתקיימה לאחר מהפכת התורכים הצעירים בתורכיה, והכריזה "שאין אנו מתנגדים לעבודה מעשית בארץ־ישראל" [3], אבל שום פעולה מעשית לא נעשתה אחרי הצהרה סתמית זו, ויתכן שחוסר־המעשה מסתבר בעובדה, שהחל משנת 1912 התחילה תקופת מלחמות (המלחמה בבאלקאן, ומלחמת העולם הראשונה 1914—1918). אולם ההתלהבות שנתעוררה לאחר הצהרת בלפור ומתן המנדט על א"י לאנגליה, להקמת הבית היהודי הלאומי, פתחה גם בבולגריה תקופה של חתירה לעליה והתיישבות בא"י.

בשנת 1919 קמה בסופיה אגודת "ישוב ארץ־ישראל" [4]. האגודה שיגרה בשנת 1920, משלחת מיוחדת לארץ־ישראל בה השתתפו: יעקב משיח, נסים פארדו ושמואל פאניז'יל, לשם בדיקת האפשרויות לעליתם והתיישבותם של חברי האגודה [5].

לאחר כינון ועד־הצירים בא"י, כאשר גבר זרם העליה מאי־רופה־ המזרחית, היתה קושטא למרכז־מעבר החשוב ביותר לעליה זו. גם בולגריה נכללה בתחום פעולותיו של משרד העליה שהוקם בקושטא, בראשותו של ד"ר ישראל כלב (שמוצאו מבולגריה), אולם, בגלל מחאותיהם של המנהיגים הציוניים בבולגריה, הוכרה הארץ בתחום עליה עצמאי ויושב־ראש הועדה הפוליטית, ד"ר ישוע כלב, נתמנה ב"כ ההסתדרות הציונית כלפי הקונסוליה האנגלית בסופיה בעניני העליה לא"י. בהודיעו זאת ב"השופר" [6], שנתקבלו 25 רשיונות ולא נמצאו מועמדים לעליה הופסקה העליה לא"י זמנית, בגלל הפרעות שפרצו על־ידי הערבים.

עניני העליה והתיישבות התפתחו בשלושה אפיקים: (1) תנועות־נוער חלוצי; (2) פעולות יזומות על־ידי ההסתדרות הציונית ו־(3) יוזמה פרטית שהיתה בעיקר — בית־חנן, המושבה שהוקמה בעזרת הבנק "בולגריה ארץ־ישראל". מספר יהודים אמידים, רובם ציונים, גם עלו לארץ־ישראל.

המועצה העליונה של ההסתדרות הציונית בבולגריה, שהת־כנסה בסוף 1920, החליטה להתחיל בפעולות למען עליה והתיישבות בא"י ולדרוש מן המוסדות הציוניים המרכזיים אדמה להתיישבות יהודי בולגריה.

באותו זמן היה ועד־הצירים המוסד העליון שטיפל בענינים אלו, וכנראה, שלא יכול היה עוד להדריך את ההסתדרויות הציוניות בארצות, שהיו עזובות לנפשן. בועידת־ההתיעצות של העסקנים הציוניים שהתקיימה בדצמבר 1918, נתקבלה החלטה המוכיחה שבחוגים רחבים של יהדות בולגריה היה קיים מצב־רוח של עליה — ודוקא עובדה משמחת זו הביאה את העסקנים הציוניים במבוכה, כי לא קיבלו שום הוראות והנחיות מאת המוסדות המרכזיים של התנועה, ולא ידעו כיצד לטפל בעניני העליה ונאלצו להזהיר את הדופקים על שערי העליה שלא להיחפז, ולחכות בסבלנות עד התקבל הוראות מתאימות של המוסדות המרכזיים.

המבוכה שהשתררה בחוגים הציוניים נראית גם במאמרים שהופיעו בעתונים הציוניים.

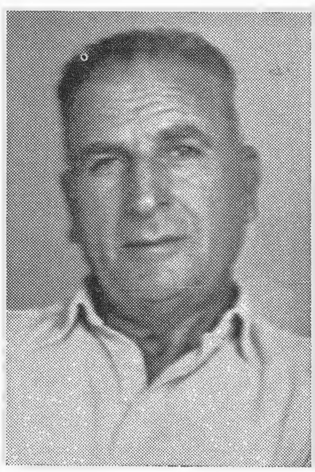
בשנת 1920 נוסד "הבנק הבולגרי—א"י", אשר שם לו למ־טרה — התיישבות בא"י.

הועידה הציונית הקימה ועדה לעניני עליה והתיישבות שמושבה ברוסא, בהרכב זה: יצחק עזריאל, ד"ר מואיז אשר, משה א. וינטורה, יוסף פרחי, יצחק סימו, קוטי וינטורה, חיים גרמנוב, אברהם הסון, גוסטאב וייסברג. לפי הדו"ח לועידה הציונית ה־11, עסקה הועדה בעיקר בעידוד ההכשרה החקלאית והעליה של צעירים, מעין לשכת מודיעין בעניני־עליה. הועדה הכינה גם תכנית להתיישבות לפי שיטת "אחוזה", כתכניתם של ציוני רומניה, ופירסמה חוברת על הענין. ועד־הצירים בירו־שלים, מצדו, הציע לועדה תכנית להקים מושבה, לפי קווים אלו: מספר מתיישבים — 120 משפחות לפחות; יחידת הקרקע, בממוצע, לכל משפחה 120 דונם; הסכום הדרוש להתיישבות — — 1500 לירות מצריות לכל משפחה. לפי שער־הכסף דאז היתה עולה התיישבותן של 120 משפחות לסכום של 117 מליון ליבות. בהתחשבה במצבם הצנוע של יהודי בולגריה, הכינה הועדה הא"י "תכנית־מינימום" ל־100 משפחות, שהיתה צריכה לעלות לפי חשבונה 40 מיליון ליבות, כולל 12 מיליונים לרכישת 5000 דונם קרקע. באין אפשרות לגייס בבת אחת, סכום כזה, החליטה הועדה על ביצוע התכנית שלבים שלבים, 25 משפחות בכל שלב. בשלב הראשון יש לבחור רק רווקים, שביניהם יהיו גם בעלי מלאכה, שלפי מקצועותיהם ימצאו להם עבודה בהקמת המושבה. לפי התכנית הזאת, ההוצאות לכל קבוצה של 25 משפחות היו צריכות לעלות ל־12,600,000 ליבות, כולל מיליון ליבות ל־1,000 דונם.

באשר לעליה, החליטה הועידה הציונית ה־10, שכל קהילה יהודית תקבע 4 אחוזים מתקציבה לקרן־העליה, אבל התברר, שהתקוות לבצע את ההחלטה היו תקוות־שוא. לכן, החליטה הועידה שערכה את המגבית למען "קרן־היסוד", שעשרה אחוז מכל תרומה יהיו מוקדשים ל"קרן העליה", כאילו הסכים לכך התורם מראש, וזאת כדי למנוע מגבית נפרדת למען "קרן־עליה". גם ההחלטה הזאת לא נתמלאה והתברר שהיתה מופ־רזת, ובמקום חצי מיליון ליבות שציפו לאסוף, לא נתקבל יותר מ־100 אלף ליבות, בערך.

הועד הא"י ציין בדו"ח, שהוא ראה צורך "לצנן" קצת את התלהבותם של מספר יהודים, שהתכוננו לחסל את עסקיהם ולעלות לארץ־ישראל ללא כל התחשבות בנסיבות; שכמה מהם אפילו עלו ארצה ומשהתאכזבו חזרו לבולגריה, ואילו אחרים התרוששו בגלל חיסול־החפזון של עסקיהם, ולא הצליחו לעלות ונשארו בבולגריה במצוקה, "כנשק בידי מתנגדינו".

ועד־הצירים בא"י לא נתן רשיונות־עליה אלא לפועלים ולבעלי־מלאכה, ואילו בועד הא"י ברוסא נרשמו מאות אנשים, רובם בעלי משפחות גדולות. אגב, גם עליתם של בעלי־מלאכה נתקלה בקושי רב בגלל הסכום של 500 לא"י, שנדרש מכל משפחה מסוג זה, לפי התקנות של השלטונות בא"י, כתנאי להענקת רשיון־עליה. זה היה סכום גדול מדי, בשים־לב לירידת ערך הכסף הבולגרי באותו זמן, מובן, שהמוסדות הציוניים בבולגריה לחצו כל הזמן על ועד־הצירים להפחית את הסכום, אבל ללא־הצלחה, משום שממשלת המנדט התנגדה לכך.

חיים בן יוסף

לפי המלצת הועד הא"י לועידה הציונית ה־11, ובאישור הועד הציוני המרכזי, נשלח העסקן הציוני חיים בן יוסף מסופיה לארץ־ישראל כב"כ קבוע של ההסתדרות הציונית בבולגריה לעניני עליה והתיישבות, הוטל עליו להשתדל גם בעניני העולים מבולגריה ולעזור לקליטתם בארץ. נוכחותו של החבר ח. בן־יוסף הוכיחה, שיש צורך בבדיקה קפדנית של המועמדים לעליה, כי רבו מקרי הירידה מהארץ.

בפברואר 1922 אישרה המועצה הציונית העליונה רק 5 משפחות הראויות לרשיון־עליה, מבין 60 המשפחות שנרשמו.

על ממדי העליה מבולגריה, אפשר לעמוד לפי הדו"ח של הועד הציוני המרכזי שקבע, שבתקופת 1922—1924 עלו מבולגריה לא"י 26 משפחות של בעלי־מלאכה (113 נפש), 12 משפחות אמידים (20 נפש) ו־19 חלוצים־רווקים.

קרן־העליה תמך בבעלי־המלאכה בסכום כולל של 254,000 ליבות. באותו זמן גבר בקרב יהודי בולגריה הרצון לבקר בא"י

בתור תיירים. הועד הא״י אירגן 5 קבוצות תיירים כאלו. הועד הא״י השתתף גם בועידת משרדי־העליה, שהתקיימה בקרלסבד.

ההחלטה בדבר הקמת המושבה של יהודי בולגריה בא״י נתקבלה במושב המועצה הציונית העליונה בשנת 1920, אולם המשא־ומתן בדבר רכישת הקרקע נמשך, ורק בשנת 1923, התגבשה הצעת הקק״ל למסור להסתדרות הציונית בבולגריה 2000 דונם בתל־עדש (עמק יזרעאל) עבור 20 משפחות בהת־חייבות הצ״ב לכסות מהכנסות הקק״ל בבולגריה — סכום של 3500 לירות מצריות (שהן 40% ממחיר הקרקע), ואילו שאר 60% הוטל עליה להתחייב, התחייבות לא־משפטית וללא הגבלה בזמן, לכסותם גם מהכנסות הקק״ל בבולגריה.

המועצה הציונית העליונה החליטה במושבה ביולי 1923, שהמושבה צריכה להשתרע על שטח של 8000 דונם ולהמצא בקרבת העיר (חיפה), ויש לרכוש 6000 דונם על־ידי ״חברת הכשרת הישוב״, והשאר לקבל מאת הקק״ל. הוחלט, שיש למסור את הקרקע לקבוצת חלוצים שתכשיר את האדמה לנטיעת פרדסים, שחלק מהם ימסר למתיישבים פרטיים והשאר יהיה לנחלת חברי הקבוצה עצמה. ואם יתברר תוך ששה חדשים שאין לבצע תכנית זו, יש לעבור מיד לביצוע התכנית הקטנה של שלמה אשכנזי, וקבוצת החלוצים (מבולגריה) תעלה על האדמה הזאת.

לשם משא־ומתן על התכנית, נשלח ר׳ חיים פרחי לקונגרס הציוני בקרלסבד, והוא בא לידי הסכם עם ב״כ הקק״ל לפי קוים אלו: הקק״ל תמסור להסתדרות הציונית בבולגריה 1000 דונם (במקום 2000), וירכשו עוד 2000 דונם מ״חברת הכשרת הישוב״ בסביבות יעזור. לפי ד״ר ארטור רופין, עולים 4000 דונם בערכם על 10,000 דונם בתל־עדש. תנאי הרכישה מקק״ל נשארו לפי ההסכם, ורק מחיר הקרקע נקבע ל־650 ל״י מצריות לדונם, במקום 425 לי״מ. בהסכם עם ״חברת הכשרת הישוב״ הותנה, שמחיר הקרקע ישולם לה תוך שנים, בצירוף 3% דמי קומיסיון. מושב המועצה הציונית העליונה, שהתקיים ב־6.11.1923 קיבל באופן עקרוני את התכנית והחליט לשגר משלחת לא״י לשם בדיקת המקום, והיא נתבקשה, לוותר על הקרקע המוצעה, במקרה שאיכותה לא תהיה לפי רצונה. כחברי המשלחת נבחרו: חיים פרחי ורוברט לוי, שהיה גם אגרונום לפי מקצועו, והם נסעו לארץ־ישראל בראשית דצמבר 1923.

יצחק מנחם לוי ו״קבוצת הבולגרים״

בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה אחז בולמוס העליה לא״י בשכבות האוכלוסיה היהודית בבולגריה, וביחוד את הצעירים, שספגו את הרעיון הלאומי־הציוני בבתי־הוריהם וסביבת החברה.

אחד מראשוני הצעירים היה יצחק מנחם לוי ז״ל, מעיר פלובדיב, בן למשפחה ציונית מובהקת [7], חניך ״ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית״ בבולגריה (״השתע״ב״). החליט יחד עם חברו ובן־עירו יצחק דוד ענבי, לעלות לארץ־ישראל. הם התגנבו לתורכיה ואחרי הרפתקאות רבות הגיעו לקושטא, שהיתה מקום־מעבר לצעירים שעשו דרכם מרוסיה ופולין לא״י. הם התוודעו עם יוסף טרומפלדור, אף הוא מן העולים

יצחק מנחם לוי

שהיו בקושטא. הם הצליחו לקבל רשיונות־כניסה לא״י מן הצרפתים, אך השלטונות האנגליים ביפו לא הכירו ברשיונות ואסרו את כניסתם לא״י, וכמעט שהיו נאלצים לנסוע למצרים לולא השיג ב״א המוסדות היהודיים עבורם רשיונות־כניסה לארץ. הם יצאו לקיבוץ כנרת, ושם התחברו לעולים שבאו מפולין ועסקו יחד בייבוש ביצות. גם יוסף טרומפלדור הצטרף לקבוצה הזאת. לימים התפוררה הקבוצה ויצחק לוי עבר לקבוצת טירה, שהוקמה בחווה גרמנית לשעבר.

בגלל סכסוך בין הנהלת הקבוצה ואחד מחבריו של יצחק לוי, נטשה החברה את הקבוצה ועברה לטבריה. כאן החלה בסלילת הכביש טבריה־צמח. העבודה נמסרה בקבלנות לקבוצות־פועלים. עם יצחק לוי התארגנה קבוצה של 5־6 מצעירי בול־גריה, שאליהם הצטרפו גם צעירים משאר ארצות ומספר החב־רים הגיע ל־60—70 איש. הקבוצה התבלטה מהר בזריזותה בפריון עבודתה וגם בהכנסותיה, שנתנו לאנשיה אפשרות של קיום ואפילו גם לצבור מעט כסף, בעוד אשר קבוצות אחרות חיו על גרעונות. הקבוצה התפרסמה בשם ״קבוצת הבולגרים״ או כ״קבוצת יצחק לוי״ [8]. לאחר שגמרה את העבודה בכביש טבריה—צמח, עברה לסלילת הכביש טבריה—ראש־פינה. אחר־כך עבר יצחק־מנחם לוי יחד עם חבריו לחיפה, ושם עסקו בעבודות הנמל ועוד עד אמצע 1922, כאשר השתרר בארץ מצב של חוסר עבודה, והדבר גרם להתפוררות הקבוצה הזאת.

יצחק לוי וחבריו חזרו לעיר מולדתם פלובדיב. בהיותו בוינה הפצירו בו חבריו, שלמדו אתו יחד, שיירשם כמוהם כסטודנט להנדסה, כי גדולה היתה תשוקתו, ללמוד מקצוע כדי לעבוד בו בארץ־ישראל, אבל חסרו לו אמצעים ללמוד באוניברסיטה.

הוא חזר לפלובדיב, אך, לאחר שהיה בארץ־ישראל, נעשו לו החיים בעיר מולדתו חיוורים ומשעממים, והוא חזר לארץ־ישראל והקים שוב קבוצת־חברים בחיפה. במסירותו, מרצו וכשרונותיו רכש לו אהדה רבה בקרב פועלי עיר הנמל, שבחרו בו כחבר מועצת הפועלים, והוא מילא את תפקידו בנאמנות ובכשרון. אבל בתאונה, תוך כדי ריצה בענייני המועצה, נפצע ברגל, המשיך בעבודה ולא נזהר עד שהפצע נזדהם, והוא נפטר בבית־החולים ב־1924. פועלי חיפה ליווהו בכבוד רב [9]. הוא

לא היה היחיד בין העולים והחלוצים מבולגריה ששילמו בחייהם על אהבתם לארץ־ישראל: בהדפם את התנפלות הערבים ביפו, בזמן הפרעות של 1920, נרצחו הצעירים מרדכי חיים תאג'ר מפלובדיב ושמואל בן דוד משולם. שניהם נקברו בקבר־האחים של חללי יפו [10].

ברשימותיו על מסעו בא"י [11], מזכיר שמואל פאניזיל, שהיתה קיימת עוד קבוצה (בלתי־מאורגנת) של 25—30 מצעירי בולגריה, שהתגוררו תחילה ביפו, ואח"כ — בחיפה.

שלמה אשכנזי וקבוצתו

בקשר לתנועת חלוצים מאורגנת בבולגריה יש לציין שהצעיר שלמה אשכנזי מפעילי ה"שתע"ב" בסופיה היה הראשון, לא רק לרעיון ההכשרה החקלאית של חלוצים לפני עלייתם לארץ־ישראל, אלא גם להגשמה העצמית. הוא לא הסתפק בהטפת הרעיון אלא הגשימו בפועל ממש, בעלותו לארץ־ישראל, יחד עם קבוצת חברים וחברות מסופיה וכולם, כמוהו, חברי ה"שתע"ב" [12].

ביזמתו של שלמה אשכנזי וחבריו התארגנה קבוצת צעירים וצעירות, בעיקר מפאזארדז'יק. הקבוצה פנתה בקריאה חתומה ע"י ש. מולכו, שלמה אשכנזי, יהודה אלי, בנבינישתי, ש. אלמליח, ה. אלמליח, י. מולכו ב"השופר" [13] אל חברים לדעה ביתר הערים שיצטרפו אליהם, על בסיס העקרונות של "החלוץ" והם: התכוננות רוחנית וידיעת השפה העברית, נכונות לעלות לארץ־ישראל ולקבל בה כל עבודה, לפי הוראת מרכז "החלוץ" העולמי. מספר חברי הקבוצה היה כ־20 בערך.

במאי 1924 מסר להם שלמה אשכנזי — בשם הועד הציוני המרכזי בסופיה — שבארץ־ישראל מורגש מחסור בידים עובדות (הדבר היה בזמן הבולמוס של גידול הטבק) וכי רצויה עליתה המידית של כל הקבוצה. ואמנם, הקבוצה עלתה ארצה, מטעם המרכז הקביל את פניהם יוסף שפרינצק והם נשלחו מיד לעבוד בחדרה.

הקבוצה עשתה רושם בהכשרת חבריה ודיבורם העברי, כי כולם היו חניכי בתי־הספר היהודיים וחברי "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית בבולגריה". מהם יצא הגרעין להקמת המושבה "בית חנן".

בעוד שהקבוצה עבדה בחוותו של פיטיר טשיפישיב על יד פאזארדז'יק, הוקמה קבוצת הכשרה עירונית בפלובדיב. מכיון שהתברר, שהכשרה בחווה פרטית לקויה, מכיון שבעל החווה דואג רק לעניניו הוא, ומנצל את עבודת הצעירים המתמחים אצלו, מבלי להתחשב בהכשרתם בכל ענפי המשק, ולפעמים אינו מספק להם מזון ותנאי־עבודה הגונים. לפיכך, פעלו אנשי הקבוצה וגם טובי הציונים בבולגריה, ובפאזארדז'יק בפרט, למען הקמת חוות־הכשרה עצמאיות. ציוני פאזארדז'יק: ד"ר שבת אשרוב, מואיז לילו ויבל"א מואיז מוסקונה, אלברט ישוע, יצחק סידי, דוב רוזנשטיין ואחרים, קנו חלקת אדמה בחוותו של טשיפישיב, והקימו בה בנין קומותיים, שהיה בית־ מגורים לבחורים בהכשרה. כך הוקמה חוות ההכשרה שנקראה בשם "העתיד". בתחילה נתקבלו בה צעירים, ללא הקפדה מיוחדת, ומקצתם אפילו באקראי או בגלל חוסר־עבודה, ומתוך רצון לזכות ברשיון עליה לא"י. במשך הזמן, השתפר והלך הבסיס בכניסת חניכי "השומר הצעיר" וצעירים ממזרח־אירופה אל הקבוצה. מספר הצעירות בחווה היה קטן, כי הצטרפותה של צעירה לחברת בחורים, נחשבה עוד בעיני ההורים כיציאה לתרבות רעה.

ב־16 ביולי 1925 נפתחה חוות־ההכשרה "העתיד" ע"י פאזארדז'יק, בנוכחות קהל רב וביניהם אורחים חשובים: הרב של קהילת פלובדיב ח"ר שמואל ב. בנימין, יו"ר ועד בתי־הספר היהודיים בסופיה אברהם אסא, יו"ר ועד־הקהילה מואיז סידי, ויו"ר ועד בתי־הספר אלברט ישוע ויוזם הקמת החווה ובית־החלוצים, העסקן מואיז לילו.

ב־22 בנובמבר 1925, נחנך בית־החלוצים בחוות ההכשרה "העתיד", בנוכחותם של יו"ר הקונסיסטוריון חיים פרחי, יו"ר ההסתדרות הציונית א. רומאנו, יו"ר הועד הא"י, אלברט יוסף כלב וחבר הועד יעקב פאניז"ל, הרב הראשי לקהילת פלובדיב והמחוז ח"ר שמואל בנימין, יו"ר קהילת פלובדיב הקולונל רחמים מושונוב, יו"ר ועד בית־הספר בפלובדיב ז'אק לוי, תלמידי הפרוגימנסיה היהודית בפלובדיב, תלמידי הקורס להכשרת מורים, מנהלת הקורס גב' גרינברג, המפקח על בתי־הספר היהודיים של הקונסיסטוריון יעקב לוי, יו"ר ההנהלה הראשית של "השומר הצעיר" צבי אינפלד ואחרים. מובן, שנוכחו גם ב"כ כל המוסדות היהודיים בפאזארדז'יק וקהל רב של יהודי העיר. יושב ראש הנהלת הקואופרציה בפאזארדז'יק, חבר מואיז לילו, מסר דו"ח על הפעולות באגודה, שהון היסוד בה עלה ל־300 אלף ליבות, ואילו החווה וביתה החדש ערכה הגיעה לסכום 600 אלף ליבות. מקודם עבדו בחווה 17 צעירים וצעירות, בהנהלתו של מדריך חקלאי, גוי בולגרי. נקבע, שמתוך הצעירים שעבדו בחווה, כבר עלו 70. והודגש, שמטרת החווה אינה הפקת רווחים, אלא מתן הכשרה חקלאית.

לאחר זמן התברר, שאין החווה יכולה להתקיים בכוחות עצמה והיא גורמת גרעונות בלתי־נמנעים ותמידיים, משום שהעובדים בה היו בעיקר צעירים שלא היו מנוסים בחקלאות, ואלו שרכשו להם נסיון בעבודה, עלו לארץ־ישראל, ובמקומם באו צעירים חדשים ובלתי־מנוסים.

למרות ההישגים, היתה לתנועה החלוצית אופי של בודדים בלבד. הכשרת החלוץ ועלייתו היו ענין פרטי — בטרם קם ארגון חלוצי. הצעירים בחוות "העתיד" החליטו בנובמבר 1929 להקים ארגון חלוצי, ובחרו להם ועד מרכזי בהרכב זה: מהנדס שמעון, מרכוס נחימזון ושארלו אשכנזי. הוחלט, שהארגון ישתייך ל־"החלוץ" העולמי, ומטרתו — להכניס את כל החלוצים לארגון אחד, להבטיח להם תנאים נאותים בהכשרתם החקלאית והרוחנית, ובעליתם ארצה. ולקיים שיתוף־פעולה בין כל המוסדות היהודיים, הדואגים למטרות "החלוץ" וצרכיו.

בשנת 1929 עלו ארצה חלק מן החלוצים, שהיו בהכשרה בחוות "העתיד" ורובם הצטרפו לקיבוץ ב' של "השומר הצעיר" במשמר־העמק. בגלל עליתם נחלש מאד צוות העובדים בחווה והיה קשה לקיים בה את העבודה התקינה. הורגש הצורך להרחיב את התנועה בהקמת קבוצות עירוניות. הידוק הקשרים

עם ארגוני־הנוער והחדרת מגמות חלוציות בהם, וביחוד בחוגי ה״מכבי״.

משק ״העתיד״ ע״י פאזארדז׳יק, 1932

ב־12—13 ביולי 1929 התקיימה בחוות ״העתיד״ ועידת היסוד של ״החלוץ״, בהשתתפות 50 חלוצים־מועמדים לעליה, מתוך המספר של 125 חברי הארגון. נשאו הרצאות: ״על מצב הציונות בא״י״ ע״י אהרון בן־יוסף, על ״התנועה העולמית של החלוץ״ — ליאו זילברשטיין; דו״ח מרכז ״החלוץ״ — שארלו אשכנזי; ״משימות החלוץ בבולגריה״ — אליהו דניאל. אהרון בן־יוסף בירך בשם ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בא״י, ז׳אק צ׳יצ׳יק בשם הועד המרכזי הציוני, חיים ישראל — בשם ההנהלה הראשית של ״השומר הצעיר״, ניסים סידי בשם הועד המרכזי של ״מכבי״ ומ. לילו בשם הקואופרציה ״העתיד״.

לנשיאות הועידה נבחרו: מהנדס שמעון, אליעזר ארדיטי וגב׳ קלדרון.

בדו״ח נמסר שהיו קיימות כבר קבוצות חלוצים בכפרים מיצ׳קור (מחוז פלובדיב) וסטארו־סילו (מחוז נובה־זאגורה). כל הויכוחים התנהלו בעברית, ובהחלטות הועידה נקבעו יסודותיו הרעיוניים של הארגון — לפי יסודות ״החלוץ״ העולמי. הועידה הכריזה ש״החלוץ״ הוא ארגון בלתי־מפלגתי החותר לחיזוק מעמדם של תנועת העבודה ו״החלוץ״ העולמי.

הועידה קבעה, שאף אם רעיון ״החלוץ״ הולך וכובש את הלבבות, עוד רבה הדרך לפניו לפעול בקרב הנוער. צויין, שהמוסדות הציוניים המרכזיים אינם תומכים תמיכה מספיקה ב״החלוץ״, והם נתבעו לעשות זאת. הועידה הביעה מורת־רוח על אופן חלוקת רשיונות־העליה ע״י הועד הא״י ותבעה קביעת סדר במשרדי־העליה בגולה ע״י ההנהלה הציונית. הועידה שלחה את ברכותיה לתנועת־העבודה בא״י והסתדרותה, למושבת יהודי בולגריה ״בית חנן״ ולקיבוץ ג׳ של ״השומר הצעיר״ בחיפה, שבו התרכזו רוב החלוצים מבולגריה, וגם לקואופרציה ״העתיד״. הועידה הביעה תודה להסתדרות העובדים בא״י על שליחותו של ח׳ אהרון בן־יוסף לבולגריה לשם הרחבת פעולות ״החלוץ״. והביעה משאלה בדבר הוצאת בטאון של ״החלוץ״.

הועידה בחרה בועד מרכזי בהרכב זה: מהנדס שמעון, מ. נחימזון, שאול אשכנזי, אליהו דניאל; למועצה נבחרו: מואיז לילו, רחל צ׳יצ׳יק, חיים אשר, ישוע כהן, נסים לוי, יעקב לוי, משה ליואן, מארקו קמחי, אשר כהן, חיים ישראל, רפאל מוסאג׳ו, ליאון זילברשטיין.

בדו״ח שהוגש לועידה הציונית ה־14 על הפעולות בתקופת 1922—1924 נזכר כבר קיומה של קבוצה בת 9 צעירים, שקיבלו את הכשרתם במשתלה הממשלתית שע״י העיר וידין ועלו לארץ ישראל. הם נתעכבו בקושטא ועבדו זמן־מה בחוות ההכשרה ״מסילה חדשה״, מפני שלא היו להם רשיונות־עליה. נסעו לביירות, בלבנון, והגיעו ברגל לארץ־ישראל. בזמן הראשון עבדו בבנין, שרב היה הביקוש לידים עובדות בענף זה, ואילו האפשרות להתיישבות היתה מצומצמת. נתקבלו ידיעות על מצבם של הצעירים שהיה קשה מאד, באין להם מדריך. המרכז הציוני בבולגריה תמך בהם בסכום של 60 אלף ליבות. לפיכך התייחס הועד הציוני המרכזי בקרירות לקריאתם של חוגים מסויימים ברוסא, דופניצה, סופיה ווידין, לפתוח את שערי העליה בפני חלוצים צעירים נוספים. הדו״ח ציין, שהצעירים התגברו בכל זאת על כל המכשולים ״לרבות גם המכשולים מצדינו״. רובם עלו ארצה בתור תיירים ונשארו בארץ לצמיתות. הם התארגנו בארץ בתור קבוצה שעבדה בפתח־תקוה בחקלאות ובעבודות פרטיות. חלק מהם התקבצו יחד אל יצחק מנחם לוי ו״קבוצת הבולגרים״ המפורסמת לתהילה.
לפי הסטטיסטיקה שנתפרסמה על ידי מחלקת העליה של הסוכנות היהודית לא״י, עלו מבולגריה לפי התקופות: 1919/23 — 328 איש; 1924/31 — 1209; 1934/38 — 1121; 1939/45 — 3226; 1946/15.5.1948 — 11199; 15.5.1948/30.12.1949 — 35089. בסך הכל — 52172.

הרצון להשתתף בבנין הבית הלאומי בא״י, הקיף גם את החוגים האמידים שבתנועה הציונית בבולגריה. קבוצת עסקנים ציוניים, שאליה השתייכו אישים ידועים, כגון: חיים א. פרחי, אלי בסן, יעקב פאניז׳יל, יעקב אברהמוב ומוריס אנז׳יל, יסדו בשנת 1918 בנק בשם ״בולגרו—פאלסטינסקה בנקה״, שהונו היסודי היה 10 מיליונים ליבות, מחולקים למניות של 40,000 ליבות, כל אחת. מהן נמכרו בסופיה 130, ברוסא 65, בפלובדיב 25 ובדופניצה וגורנה־דז׳ומיה 20—25 בכל אחת. מטרת הבנק היתה, לפתח את יחסי־המסחר בין א״י לבולגריה ולרכוש קרקעות בשביל בעלי המניות, במגמה להקים בארץ מושבה של יהודי בולגריה, שבה ישתקעו, לא רק האמידים בעלי־המניות, אלא, גם בעלי־מלאכה ופועלים יהודיים מבולגריה.

הנהלת הבנק החליטה עם הקמתו לשגר לא״י שלושה אנשים לשם רכישת הקרקעות. כחלוץ המשלחת הזאת עלה לא״י מוריס אנז׳יל. משנודע לפי הדו״ח שמסר, שהוא נתקל בקשיים, הוחלט לעכב את נסיעת המשלחת עד שובו. בינתיים ירד ערך המטבע הבולגרי והגיע ל־300 ליבות עבור לירה שטרלינג. אז הועלתה הצעה, להגדיל את הון החברה עד ל־20 מיליון ליבות, אגב קביעת ערך מניה בסכום 100 ליבות ולפצל — בהתאם לכך — גם את המניות הקודמות. הבנק החליט גם

לפתוח סניף בא״י ולשם כך נשלח שוב מוריס אנז׳יל לארץ־ישראל.

בשנת 1921 נסע ללונדון אברהמוב, אחד ממייסדי הבנק, למושב הועד הפועל הציוני, לדרוש אשראי בלירות שטרלינג, אבל ירידת שער המטבע בכל ארצות מזרח־אירופה, בהן היתה אוכלוסיה יהודית גדולה, שלל מן ״הבנק היהודי להתיישבות״ כל אפשרות להיענות לבקשה זו.

ה״בנק הבולגרי—פלשתינאי״ ניסה גם לעודד את היצוא מבולגריה לא״י (קמח, שעועית וכו׳), אלא שנרתע בפני הסיכונים המרובים שבדבר, ואז השתררה מבוכה בחוגי הבנק: אלה טענו שאם ההסתדרות הציונית יוזמת להקים מושבה של יהודי בולגריה בא״י, אין כל טעם והצדקה לפעילות הבנק בשטח זה, ולעומתם היו שטענו, שעל הבנק לעודד יוזמה פרטית בא״י, ואף נשמעו דעות, שאין טעם בכל הפעולה בא״י ועל הבנק להצטמצם בפעולות בנקאיות רגילות בבולגריה עצמה. לבסוף התגבשה הדעה, שיש לפתוח סניף של הבנק בא״י בהון יסודי של 12—20 אלף לי״ש. אך קמה התנגדות בקרב חלק מבעלי המניות להחלטה זו.

ההחלטה בדבר פתיחת הסניף של הבנק בארץ־ישראל, בוצעה רק בראשית 1926. הוא נפתח בתל־אביב ובראשו עמד אלברט יוסף כלב, שהיה יו״ר של הועדה הציונית לעניני א״י. הסניף לא האריך ימים, משום שהונו היה קטן מדי וגם מפני שלפי חוק המטבע, לא היתה אפשרות להעברת הון מבולגריה, בשיעור מספיק.

כאמור, שאחרי מלחמת העולם הראשונה, גבר רצונם של רבים מיהודי בולגריה לעלות לארץ־ישראל, והדברים הגיעו לידי כך שאחת הועידות הציוניות אף פרסמה הודעה והזהירה את המתכוננים לעליה, שלא להיחפז ולחכות עד אשר המוסדות הציוניים המרכזיים בא״י יקבעו שקיימים כבר תנאים נאותים לעליתם.

העמדה השלילית הזאת פגה עם החלטת המועצה הציונית העליונה בינואר 1921, שהטילה על ההסתדרות הציונית בבולגריה לפתוח מיד בעלית משפחות של בעלי־מלאכה. בחירת המועמדים נמסרה לאגודות הציוניות המקומיות והוטל על הועדה הא״י לתמוך במועמדים שיאושרו לעליה תמיכה מוסרית ולמעוטי האמצעים שבהם, לעזור בסכום כספי, שלא יעלה על 15000 ליבות למשפחה, בין בצורת הלואה או כסיוע ממש, שהחזרתו רשות ולא חובה. ניתנה הרשות לכל אגודה ציונית, להשתמש ב־80% מן הסכומים שאספה בשנת 1922, לטובת קרן־העליה שזכה, כידוע, גם להקצבות בשיעור של 4% מתקציביהן של הקהילות.

לאחר פירסום ההודעה הראשונה על ההחלטה, נרשמו לעליה כ־60 משפחות, אבל למעשה לא עמדו לרשות ההסתדרות הציונית בבולגריה שום רשיונות־עליה, בגלל המצב המדיני הקשה בשאלת העליה בא״י, אבל, בבולגריה נפוצו שמועות שבארצות אחרות מתגברים על המכשולים בדרך לעליה, והיתה הצעה, לשלוח לא״י ב״כ מיוחד, שיברר את דרכי העליה במקום, ויודיע למוסדות הציוניים בבולגריה כיצד לנהוג וגם יעזור לעולים מבולגריה, **בצעדיהם הראשונים בארץ.**

משהגיע הזמן לעלית הקבוצה ע״פ 10 רשיונות־עליה שנתקבלו, התברר שעל הנרשמים מלפני שנה נפל הפחד בפני העליה, כנראה בגלל הידיעות, שהגיעו מן העולים הראשונים על הקשיים שנתקלו בהם. מה שלא השפיעו ההזהרות של ההסתדרות הציונית עשו, איפוא, השמועות והדוחק לעליה נחלש.

הראשונים מבעלי־ההון שעלו היו יוסף תג׳ר — עורך־דין, יעקב תג׳ר — בנקאי וקבלן לסלילת־דרכים. יצחק לוי — סוחר ברזל סיטונאי, עזרא ברדז׳יק — בנקאי מפעילי הקק״ל, סולומון פרולוב — כולם היו ציונים מסורים, פרט לאחד, שהיה סוציאליסט, וכולם עלו מסופיה.

יוסף תג׳ר הקים לו בית־מלאכה לממתקים, בו עבד בעצמו יחד עם כל בני משפחתו, אבל לא ראה ברכה בעמלו, ואילו האחרים — רכשו להם פרדסים.

יוסף ויעקב תג׳ר היו מן הראשונים שאירגנו את יוצאי בולגריה בתל־אביב ובראשם עמד בשנת 1924 יוסף תג׳ר, וכמזכיר פעל — יצחק לוי (איש לום, בולגריה).

דעתם של ההסתדרות הציונית בבולגריה ושל ועד־הצירים בארץ־ישראל היתה נתונה בעיקר לעליה של חלוצים, ובמקצת — גם של בעלי־המלאכה, ואילו לעלית בעלי־הון לא שמו לב ולא העריכו כראוי את חשיבותה הכלכלי לארץ. יעקב תג׳ר הגיש להסתדרות הציונית בבולגריה ולמוסדות ההתיישבות בא״י תכנית בדבר נטיעת פרדסים על חשבון בעלי־הון מחוץ־לארץ, אגב־אפשרות להעסיק גם מספר רב של חלוצים בנטיעות אלו, ובהכנת פרדסים זעירים גם לעצמם. אבל, תכניותיו לא זכו לתשומת־לב וסיוע מטעם המוסדות והשתררה מתיחות בין אנשי ״התאחדות עולי בולגריה״ וההסתדרות הציונית בבולגריה ובא־כוחה בא״י, חיים בן־יוסף.

למעשה, היה חיים בן־יוסף מקבל את פניהם של כל עולי בולגריה ומדריכם במידת אפשרותו וגם מסייע לעולים שלא היה להם סכום הדרוש להעברת מטענם מן הנמל למקום מגורם הארעי.

לזכותם של עולי בולגריה וביחוד לפעילים שהצטרפו להם אנשי החוג של שלמה אשכנזי, אליהו בן מאיר, יש לזקוף את היוזמה, שהקימו את ״קופת העליה״ בתל אביב.

המועצה הציונית העליונה, במושבה מ־24—29.4.1927, הביעה את צערה על חילוקי־הדעות שפרצו בין העולים מבולגריה בא״י והטילה על הועד הא״י, לנקוט בכל האמצעים האפשריים להשכנת שלום ביניהם.

במאי 1927 נדהם הציבור היהודי בבולגריה למכתב של עולים מבולגריה, שנתפרסם בעתון היומי ״דניבניק״ מ־5 במאי 1927 תחת הכותרת המרעישה ״קול יאוש מא״י״, המכיל תלונה, שהם עזובים לנפשם ואין להם כל תומך, וכי בחג הפסח, סבלו חרפת־רעב ממש. ההסתדרות הציונית בבולגריה הגיבה בחריפות וב״השופר״ מס׳ 18/24 פורסמה תשובת יו״ר הועדה ד״ר אשרוב, שהסביר, כי 18 האנשים, שחתמו על מכתב התלונה, קיבלו למעשה סיוע באופן זה: (1) בנסיעתם מבולגריה 45,000 ליבות, (2) מ״קרן־העליה״ בא״י 219,000 ליבות ו־(3)

מ"קרן העליה" בבולגריה 45,000 ליבות ועל־ידי הסתדרות העובדים בא"י — 40 גרושים לשבוע. עוד נאמר, שהיו כ־100 עולים מבולגריה זקוקים לעזרה וניתן להם בממוצע 15,000 ליבות לכל אחד. מלבד סכום מסויים שנתקבל על־ידי הסתדרות העובדים. הועדה אישרה, שהיא לא נתנה להם מצות לפסח מפני שועדי הקהילות עסקו בזה ומהם קיבלו הנצרכים (והמוחים בתוכם) מצה במחיר סמלי וגם תמיכה נוספת על־ידי הסתדרות העובדים ועוד.

מתוך מאמרו של רפאל לוי (ב"השופר" מ־4 באפריל 1927) נראה שדרישתם העיקרית של עולי בולגריה היתה, שועדת ההסתדרות הציונית בבולגריה בא"י תבחר על־ידי העולים בא"י ולא על־ידי הועד הא"י, היושב בסופיה.

אחרי המאמצים להשכנת השלום בקרב עולי בולגריה, נערכו בנובמבר 1927 בחירות לועד "התאחדות עולי בולגריה". נבחרו: רחמים אסיאו, סולומוב פרולוב, עזריאל לוי, יצחק סימו, יצחק יעקב לוי, ברוך פארדו ומשה טאראנטו.

בבחירות למועצת עירית תל־אביב נבחר איש בולגריה — ישראל בן־בסט לפי רשימת הרביזיוניסטים. באסיפה כללית של עולי בולגריה בתל־אביב שהתקיימה במארס 1928, דרשו שהקמת המושבה של יהודי בולגריה בא"י תהיה בידי ועדה של חמשה, בה יהיה 3 נציגים־נבחרים על־ידי העולים בא"י לעומת 2 הגרים בבולגריה.

היו נסיונות־נפל להקמת מושבה של יהודי בולגריה בתל־עדש שעל־יד חיפה, והמוסדות והעסקנים הציוניים בבולגריה המשיכו ללחוץ על מוסדות ההתיישבות בא"י ובעיקר על הקק"ל — להמציא קרקע למטרה זו.

בשנת 1924 ביקר מנחם אוסישקין בבולגריה בעניני הקק"ל והתנועה הציונית, והבטיח, בשם ההנהלה הראשית של הקק"ל לרכוש כ־3000 דונם לשם הקמת מושבה של יהודי בולגריה.

ואמנם, נרכש שטח של 10,000 דונם בסביבות הכפר הערבי קוביבה שעל־יד נס־ציונה, ומהם — 6300 דונם בשביל המושבה של יהודי בולגריה העתידה לקום, והשאר — בשביל משק הפועלות בעיינות, המושבה טירת־שלום ותחנת הנסיונות של הסוכנות היהודית (מלבד 1,700 דונם, שנרכשו בשביל ההסתדרות הציונית בבולגריה לפי תכניתה, להקמת מרכז מגרשים לבנין, ליד המושבה העתידה לקום). ברכישת הקרקע התעוררה גם שאלת בחירת המועמדים להתיישבות במושבה וגם שאלת צורתה המשקית והחברתית, ובעיקר מימון ההתיישבות. בינתיים נתווספו מספר צעירים שמקצתם קיבלו הכשרה רוחנית בשורות "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית" בבולגריה ומקצתם גם הכשרה חקלאית בחוות חקלאיות, פרטיות או ממשלתיות. בהגיעם לארץ־ישראל התפזרו הצעירים בנקודות החקלאיות בארץ, עבדו בחקלאות וספגו את רוח תנועת־העבודה בארץ, והיו לה חברים נאמנים.

הועדה הא"י של ההסתדרות הציונית בבולגריה חיפשה את המועמדים להתיישבות במושבה, אך נתעוררו חילוקי־דעות רציניים בבחירת המועמדים. חלק מן החלוצים שאליהם פנתה הועדה הא"י סלדה נפשם מעצם הרעיון של הקמת קבוצות־התיישבות על בסיס של ארץ־המוצא, הם ראו זאת כשיטה הנוגדת לרעיונות המקובלים בתנועת־העבודה בארץ, המחייבים מיזוג של הגלויות. חלק מן החלוצים המועמדים להתיישבות — לא היה בידם הסכום של 200 הלירות, שלפי התכנית היה צריך כל מועמד להשקיע בהוצאות התיישבותו.

בינואר 1926 כינסה הנציגות הא"י של ההסתדרות הציונית בבולגריה בתל־אביב, ועידת החלוצים מבולגריה, והוקם גרעין של מועמדים להתיישבות, שהיה עליו לחוות את דעתו בשאלות הקשורות בהקמת המושבה. הגרעין תבע לעצמו את הזכות הבלעדית, לקבל חברים נוספים להתיישבות, כמובן, מבין חוגי החלוצים מבולגריה, הקרובים להם בהשקפותיהם ודעותיהם. הם ראו בזה ערובה יחידה ויעילה ליחסי־שלום, הבנה הדדית ושיתוף־פעולה בתוך המושבה העומדת לקום. זאת היתה השיטה המקובלת בארץ, בחוגי חלוצי ההתיישבות החדשה. אבל, ההצעה נתקבלה בהתנגדות חריפה, גם מצד התאחדות עולי בולגריה בתל־אביב וגם מצד מוסדות ההסתדרות הציונית בבולגריה. כאמור, היו היחסים בין החלוצים לבין עולי בולגריה בתל־אביב, מתוחים מזמן.

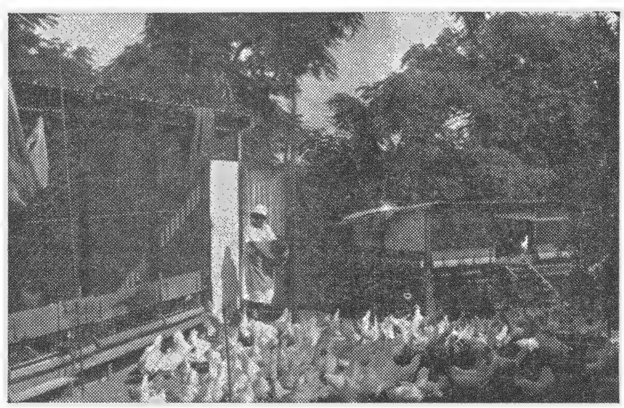
מוסדות ההסתדרות הציונית בבולגריה לא קיבלו את הצעות החלוצים ועמדו על זכותם, להכריע בענין בחירת המועמדים. לבסוף נתקבלה פשרה, שכל אחד מחברי הגרעין יפנה כמועמד באופן אינדיבידואלי וכולם נתקבלו, ונוספו גם מועמדים מבולגריה, שלא היתה להם כל הכשרה חקלאית אלא בהיותם בגיל צעיר, בכושר גופני והכשרה רוחנית וציונית היו עלולים להתגבר על קושיי הסתגלותם לחיי העבודה במושבה. בדרך זו נתקבלו בשלב הראשון 40 משפחות להתיישבות. באופן מקביל, התפתחו גם העניינים הקשורים בקביעת צורתה המשקית והחברתית של המושבה.

בשני העניינים היתה סטיה כפולה מן הדרך המקובלת על המוסדות המיישבים וחוגי המתיישבים: ההתיישבות שטיפלו בה המוסדות, היתה מבוססת על עיבוד אקסטנסיבי של האדמה, ביחידות משקיות של 100 דונם ויותר ובאספקה מלאה של הציוד והתקציב על־ידי המוסד המיישב, ללא כל השתתפות כספית מצד המתיישבים עצמם, שהביאו אתם רק את מסירותם הרבה לאידיאלים המפעמים בהם והכשרתם לעבודה זו.

בגישושים הראשונים של החוגים הציוניים בבולגריה, התברר שלסוכנות היהודית היתה רשימה של קבוצות חלוציות, המחכות מזמן בתור להתיישבות, ואם לרשום גם את אנשי בולגריה בתור, יצטרכו לחכות זמן רב להגשמת שאיפתם להתיישבות. עלה, איפוא, הרעיון שצריך "לפתות" את הסוכנות היהודית ולהמריצה שתסכים להצעה בדבר שיתוף ההסתדרות הציונית בבולגריה ומועמדיה בתקציב התיישבות. מאידך גיסא התברר שהחלוצים, ודוקא הטובים והמוכשרים ביניהם, לא היה להם הסכום 300 לי"ש הדרוש לכל אחד כהשתתפות זו. סברת חוגי ההסתדרות הציונית בבולגריה היתה, שלאחר הקמת המושבה, יעלו המחירים של אדמות הסביבה ואין להשלים שייהנו מעלית המחירים אנשים פרטיים ולא ההסתדרות הציונית שתקדיש את האמצעים לתמיכה במתיישבים מחוסרי־ההון הדרוש. הרעיון היה, לקנות בשביל ההסתדרות הציונית בבולגריה שטח מסויים ליד המושבה העומדת לקום, לחלקו למגרשים בני 1—2

דונם ולמכור את המגרשים ליהודים מבולגריה, שישלמו לכל מגרש מחיר כפול ממחיר הקרן וכל אחד יוכל להקים בית על מגרשו, בו יגור עם משפחתו כאשר ימצא עבודה בתל־אביב הקרובה. ואמנם נעשה כן. קונים למגרשים לא חסרו ובזמן קצר מכרה ההסתדרות הציונית 500 מגרשים "לעתיד לבוא" וקיבלה בעדם לא רק את הסכום לתשלום בעד השטח שקנו בשבילה, אלא גם הרויחה עוד אלפי לירות, שנקבעו כ"קרן תמיכה" במועמדים מחוסרי אמצעים.

כאמור, סטתה תכנית המושבה מן הדרך המקובלת. ביחס למושבה "הבולגרית", נתקבלה תכנית משקית שעיקרה נטיעת פרדס וכענפי־עזר — לול וגידול־ירקות. אחד ממייסדי המושבה "בית חנן" היה יצחק ג. לוי שהסביר בירחון "תלמים", כי צורה משקית זו באה, לא מתוך הבנה ושיקולים של יתרונותיה וחסרונותיה, אלא מסיבה פשוטה, והיא: ההסתדרות הציונית בבולגריה רצתה ליישב 100 משפחות, ואילו השטח של 2000 הדונם, שנקנו והוקצו למטרות המושבה, לא הספיקו אלא ליישובן של 20 משפחות בשיטה האקסטנסיבית. הדבר לא נתקבל על דעתם של ציוני בולגריה. התכנית נתקבלה על־ידי מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית על סמך דעת מומחים — שקבעו, שענפים אלו בשטח של 20 דונם בערך (10 דונם פרדס, 3 דונם, בית, חצר וגן־ירקות) עשויים להבטיח למתיישבים קיום הוגן, ויתכן גם שהתכנית קסמה להם כנסיון נועז, להבקיע דרך חדשה בהתיישבות.

מושב בית חנן

ביולי 1929 — בעצם המאורעות הידועים — התחילו בחריש העמוק ולאחר שנה הוחל בנטיעת הפרדסים ובנין בתי־המגורים, שהעסיקו בהם את המתיישבים עצמם, בעוד משפחותיהם היו גרות בראשון־לציון הקרובה. הדברים לא התפתחו כלל בקלות. המצב המדיני בארץ היה קשה מאד ובמהרה צצו ועלו גם קשיים כספיים, שנבעו מחוסר־אמצעים מתמיד לתקציבי הסוכנות היהודית. גם הצורה המיוחדת של המושב, היתה לרעתו כי בבוא הזמן לקבלת הסיוע המוסכם מאת הסוכנות היהודית, דחו מוסדות ההתיישבות של הסתדרות העובדים את דרישת אנשי "בית חנן" לתשלום חלק מתקציב ההתיישבות בטענה, שהמושב שייך למעמד הבינוני, ועליו לקבל את תקציבו מן הסכומים המיועדים למעמד זה. אמנם, הסוכנות היהודית דחתה טענה זו, בהסתמכה על העובדה, שהמושב משתייך לזרם העובדים, ולבסוף נתקבלה דעה זו.

מושב בית חנן

השלב השני בהקמת "בית־חנן" — התיישבותן של 20 משפחות נוספות — התחיל בשנת 1933 והפעם נקבע לכל משפחה תקציב של 500 לא"י, שמהן על המתיישב להכניס 300 לא"י, ללא כל עזרה מטעם ההסתדרות הציונית בבולגריה. אי־אפשר היה כבר לחזור על הטכסיס של קניית ומכירת מגרשי־בניה ולהפיק מזה תועלת כספית כמו בשלב הראשון. מקצת מן המתיישבים החדשים לא היה להם הסכום הדרוש והם אנוסים לקחת הלוואות פרטיות עד למחצית הסכום שעליהם להשתתף בו במימון ההתיישבות. תנאי המלווה היו קשים מאד, והמושב היה חייב להיות ערב לפרעון ההלוואות האלו.

בתום השנה הראשונה להתיישבות, אזלו האמצעים הפרטיים והחובות הלכו וגדלו. המתיישבים פנו לסוכנות היהודית וביקשו ממנה תמיכה והם הופנו למרכז החקלאי של הסתדרות העובדים בנימוק שהם שייכים לתנועת העבודה, אולם המרכז החקלאי קבע שהם שייכים למעמד הבינוני ועליהם לקבל את התמיכה מתקציב המיועד למעמד זה. לאחר התרוצצות רבה, כללה ההנהלה הציונית סכום מסויים לטובתם בהצעת־התקציב, שהוגשה לקונגרס הציוני ה־20 ואמנם קיבלו המתיישבים סכומים מסויימים אבל, רק בשנת 1939, כלומר: לאחר 5 שנים.

עברו שנים קשות על "בית־חנן". ובעבודה קשה ומפרכת בקשיים שנגרמו בפרוס מלחמת העולם השניה, שנפסק בה יצוא פרי־ההדר, אך המושב "בית חנן" נעשה לנקודה יפה, טובלת בירק, פורחת ומשגשגת.

המושב, ששטחו 2666 דונם, כולל יחידות־משק, מגרשים ציבוריים, דרכים, ודיות ואדמה ציבורית. על השטח התקיימו 71 משפחות חברי המושב ועוד 18 משפחות בני החברים, בסך־הכל 465 נפשות.

הטבלאות הבאות לענפי המשק מראות על הצלחת המושב "בית חנן":

1. מושב "בית־חנן"

ענף ההדרים

בשנים	1935—36	1938—39	1939—40	1946—47	1953—54	1956—57	1958—59
תיבות ארוזות	8,200	64,000	27,000	42,000	98,000	79,000	94,000
בתפזורת (בטונות)	—	—	—	1,385	1,580	932	1,750
השטח הנטוע (בדונם)	800	808	839	839	839	1,032	1,170
משקי הדרים	70	71	71	71	71	71	71

ענף הלול

בשנים	1935—36	1939—40	1945—46	1950—51	1955—56	1958—59
אפרוחים	10,000	22,000	98,000	163,000	325,000	420,000
פרגיות מטילות	2,500	10,000	41,000	85,000	87,000	152,000
שיווק ביצים	208,000	1,100,000	4,187,000	7,692,000	9,134,000	20,500,000
משקי לול	25	50	65	94	103	106

הרפת, הדיר והאורווה

	1935—36	1945—36	1950—51	1955—56	1958—59
פרות	28	40	48	14	8
עזים	—	83	60	36	3
בהמות־עבודה	34	69	63	58	30
משקי חלב	13	5	7	3	2

אכן, היו גם שני דברים לא נעימים, והם: (1) חוסר אדמות רזרבה להרחבת המושב, וביחוד להתיישבות הבנים, (2) "מגר־שי־הבנין", אם כי למתיישבים אין חלק באחריות הרובצת על שכמה של ההסתדרות הציונית בבולגריה בגללם. ענין המגרשים לבנין היא פרשה עגומה עד למאד. במשך שנים רבות לא הועברו הכספים לא"י בגלל הגבלות ליצוא המטבע מבול־גריה. היו גם קשיים בנוגע לבעלות משפטית על השטח, עד להעברת המגרשים על שמות הקונים וחלוקתם. אחרי מלחמת־

העולם השניה ניתנו שטרי־הקנין לרוכשי המגרשים, אבל, הם התרוששו, קודם — במשטר הנאצים ואחר־כך — במשטר הקומוניסטי, וכאשר באו הקונים ועלו לארץ בעליה ההמונית של 1948—1949, לא היתה להם כבר כל אפשרות לבנות את בתיהם לפי התכנית הראשונה. השטח נשאר שומם ונחמתם היחידה של בעלי המגרשים היא, שכספם מילא תפקיד חשוב בהקמת המושב.

מושב בית חנן

בנינים ציבוריים:

1) בנין בית־הספר (4 אגפים שבהם 10 חדרים וח' כיתות), ובו לומדים 298 ילד.

2) בנין גן הילדים בו 34 ילד, מתוכם 19 ילדי "בית חנן" ו־15 ילד מ"בית עובד", "נטעים" וילדי בית־הספר "עיינות".

3) בית־העם עם אולם של 600 מקומות־ישיבה, בימה וחדר־תרבות;

4) מרפאה;

5) משרדי המושב (הנהלה, מזכירות וקופה);

6) המועדון לנוער;

7) הצרכניה — המרכז וסניף;

8) משרדי המועצה האזורית "גן רוה";

9) בית־האספקה והאוסם לגרעינים, לתערובת מוכנה להזנת העופות והאפרוחים;

10) המדגרה בקיבול של 45,000 ביצה, המספקות אפרוחים בני־יומם לחברי המושב;

11) בית־הקירור ל־120 טון ירקות;

12) המאפיה;

13) בנין לריכוז ומיון הביצים, 70,000 ביצה ליום מן הלול;

14) בית־האריזה הממוכן לאריזת פרי־ההדר;

15) סככת המכונות החקלאיות;

16 בריכת מים (פתוחה) להשקאה ולשתיה;

17) בארות מים;

18) 4 בריכות מי־שתיה;

19) נוספו 36 צריפים לדיור, שבהם נקלטו משפחות עולים מבולגריה.

כפר חטים[14]

לפני הקמתו של המושב השיתופי "כפר חטים", על־ידי חלוצים יוצאי בולגריה, קדמו במקום כמה נסיונות להתיישבות אשר נכשלו. על רקע הכשלונות מזדקרות תכונותיהם הנעלות של מחדשי המושב ומתיישביו הראשונים, שהצליחו להתגבר על הקשיים העצומים שנתקלו בהם והביאו את המושב למצבו הפורח, שהוא לשם ולתפארת לציונות בולגריה ויהודיה.

אדמות המושב נרכשו 31 שנה לפני הוסדו. עולים מן העליה השניה, על־ידי אנשי דגניה שעלו למקום בשנת 1914 וניסו להיאחז ולהתיישב בו[15].

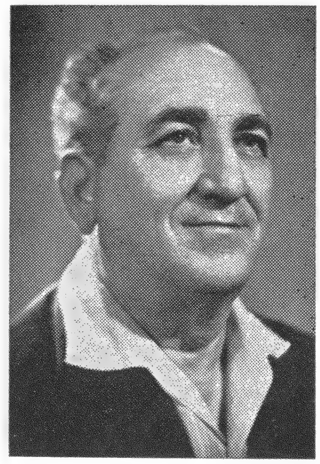
אחריהם ניסתה להתיישב שם "קבוצת אחים", שגם טרומפלדור היה בין חבריה. בשנת 1923 נמסר המקום ל־50 משפחות, שהשתייכו ל"מזרחי" והן נשארו בו כ־9 שנים, גרו בצריפים, הקימו בית־כנסת, מגדל־מים ולכל משפחה ניתנו רפת ולול. אולם מערכת־המים היתה לקויה והמתיישבים נאלצו להביא מים מטבריה בחביות.

בזמן פרעות תרפ"ט, הותקף המושב על־ידי הערבים, והמתיישבים לא עמדו בנסיון והתחילו לנטוש את המושב עד שהתרוקן מאדם.

בשנת 1933 — לפי הסכם שבין "ההסתדרות העולמית של הספרדים" ובין מ. אוסישקין — הובאו למקום 10 משפחות מעדות המזרח. גם הן לא האריכו ימים במקום.

אחריהם נעבדו האדמות על־ידי אכרי הסביבה וחברי "ארגון אפרים" (שחדיה), לפני שעלו לבית־שערים.

לפי ההסכם עם "ההתאחדות הספרדים העולמית", נועדו

חיים קרישפין

האדמות למתיישבים ספרדים, ומכיון שלא הגישה רשימת מועמדים להתיישבות, ניתנה לה התראה אחרונה מטעם המוסדות הלאומיים, שאם לא תגיש רשימה כזו תוך שבועיים, יבוטל ההסכם. כאשר נודע הדבר לחיים קריספין שעמד בראש קבוצת "הקוצר" מחלוצי בולגריה, הוסכם ביניהם, לסור ולבדוק אם המקום יתאים להתיישבות הקבוצה. באפריל 1935 מצאו במקום רק יהודי אחד, שהתגורר עם אשתו בצריף, והשטח כולו היה מלא קוצים וברקנים. בכל זאת הסכימה הקבוצה להתיישב במקום ובאה בדברים עם משה דה־פיצ'וטו, שעמד בראש ה"התאחדות הספרדית העולמית" והיא הסכימה, לאמץ את הקבוצה בתור מועמדים, לישוב המקום אף כי יהודי בולגריה לא השתייכו ל"התאחדות".

העליה למקום התקיימה בסוף 1936, בימי מאורעות־הדמים, וכל הרכוש שהיה במקום נשדד ונשרף בידי הפורעים הערביים. התנועה הציונית החליטה על הקמת סידרת הישובים "חומה ומגדל" ומאנשי "הקוצר" השתתפו בעליה 11 איש, ובתוכם גם אשה אחת. הם עלו על הקרקע והתחילו לחרוש ולזרוע, אבל טרם סיימו את העבודה, פרצו סיכסוכי־בעלות עם ערביי הסביבה ושלטונות המנדט גזרו על הפסקת העבודה עד שייעשו המדידות והחקירות על הענין. בזמן הסכסוכים חטפו הערבים את החבר שלמה בן־נון, עינוהו קשה, הרגוהו באכזריות והשליכו את גוויתו, במרחק־מה מן המושב. קברו של שלמה בן־נון היה הקבר הראשון במושב, וכך נכרתה ברית־הדם עם האדמה.

על הפרק עמדה בעיית המים, שהיתה סיבת כל הכשלונות הקודמים. לפני המתיישבים עמדו שתי ברירות: 1) קידוח במקום, או 2) העלאת מים מן הכנרת. מכיון שענין כנרת היה כרוך בהוצאות גדולות מאד, אחזו באפשרות של קידוח במקום. הקידוח נמשך שנה וחצי, ונמצא רק מעט מים. הסיבה היתה שלא קדחו במקומות המסומנים ע"י המומחים, משום שהם לא היו ברשות המושב. מספר המתיישבים גדל ועלה מ־11 איש ל־60 משפחות ומחוסר מים ותקציב, עלתה על הפרק שאלת עבודות־חוץ.

המקורות לעבודות־חוץ היו: יערות פיק"א שע"י טבריה, ביתניה, המחצבות ע"י טבריה וכו'. היו בין אנשי־הכפר גם בעלי מקצוע בבנין, נגרות ובצבעות ויש אשר נתנו ידם בקטיף פרי־ההדר. (ביניהם היו חברים שהכשרתם בבולגריה היתה בגידול ירקות, בהדרכתו של 'הגוי' באי אנגיל שנפשו נקשרה אל חניכיו ועלה אתם ארצה כצליין וגם נלווה אליהם ב"כפר חטים", עבד אתם ולמד את השפה העברית והיה מעודדם בשעות רפיון־רוח ויאוש. צליינים נוצריים הלשינו עליו בפני השלטונות והוא נאסר כתייר שנשאר בארץ ללא רשיון וגורש לבולגריה). כמה מחברי הכפר היו נוטרים שמשכורתם נמסרו למושב והיתה סעיף חשוב בהכנסותיו.

בפרוץ מלחמת העולם השניה, יעץ מהנדס־המים ש. בלאס, בנובמבר 1939, לח' קרישפין להפסיק בגלל המלחמה את ביצוע תכנית המים אבל, לבסוף הסכים להמשכת העבודה. חברי הכפר נגשו לעבודה וחפרו תעלה באורך $2\frac{1}{2}$ ק"מ. הציוד לשאיבת־המים שהובא מארצות־הברית, הגיע לנמל אישמעליה בסואץ בזמן שהופגז הנמל, אך שיחק המזל למושב והציוד לא ניזוק, וכך באה גם בעית המים על פתרונה והמתיישבים נגשו במרץ־יתר לביסוס המשק והרחבתו. עד אותה שעה מאושרת התקיימו המתיישבים בתנאים כלכליים קשים מאד, ועבדו מתוך סכנת פרעות מצד שכניהם הערבים, האורבים לנפשם ולרכושם.

בשנים הקשות ההן קמה החברה "בנים לגבולם" בה נתקיימים בעניני התיישבות שיתוף בין יוצאי בולגריה ובין יוצאי יון, והיא עזרה הרבה מאד לפיתוח המושב.

ואלה הם ענפי המשק של הכפר, אשר התפתחו וגדלו לאחר שבעיית המים באה על פתרונה: הפלחה, שהיא הענף העיקרי של המשק; הלול; עדר הצאן, שממנו הסתעפה תעשית הגבינה; הרפת והמספוא, גן הירקות ומטעי הפרי (תפוחים, חבושים, זיתים, חרובים כרם הענבים) וכוורת.

ישנה במושב מערכת מכונות חקלאיות ובתי־מלאכה, (מוסך, מסגריה, פתחיה, מחלקת אינסטלציה, נגריה, סנדלריה, מאפיה, מתפרה ומכונות־משא). הכפר הקים גם — בעזרת המלווה האמריקאי ע"י ממשלת ישראל — בית חרושת לאריגה. תיכנון המשק והרחבתו הושפעו לברכה עם קום המדינה, שבעזרתה קיבל הכפר את מלוא הצורך בקרקע.

מושב כפר חיטים

דמותו המשקית והחברתית של המושב עוצבו בהשפעתם של עקרונות ציונות־העבודה והאידיאלים הסוציאליים, שהמת־יישבים קבלו עליהם בעבודתם בארץ והם מושתתים על חתירה לקראת כלכלה לאומית בריאה. המושב השיתופי כפר־חטים, היה הראשון בסוגו וממנו ראו וקיבלו גם מושבים אחרים.

ואלה הם קווי־היסוד בקיומו: בעלות קולקטיבית על הציוד, הרכוש החקלאי, אמצעי הייצור וגם הייצור עצמו; חבר עובד לפי יכולתו ובמסגרת התכנית הכללית. חלקו בהכנסות המשק הוא לפי גודל משפחתו.

מבחינה משפטית, המשק הוא אגודה שיתופית. המשק הוא אחד, ואינו ניתן לחלוקה. אין לחבר כל משק פרטי או הכנסה פרטית באיזו צורה שהיא. אין לחבר זכות, להחזיק או להפקיד כסף, אלא, במוסדות האגודה. העודף, המתקבל מהכנסותיה של המשפחה, העולות על הוצאותיה, נזקף לזכותה בספר החש־בונות של האגודה. חבר שהשתלם על חשבון האגודה ונטש את המשק לפני תום 5 שנים לאחר גמר השתלמותו, חייב להחזיר לקופת האגודה את הוצאות השתלמותו או חלקן, לפי החלטת מוסדותיה. התפתחות הכפר מאפשרת כל שנה הגדלת מספר המשפחות מתוך בני המקום וגם ע״י קליטת משפחות חדשות, מן החוץ.

צור-משה [16]

המושבה צור־משה (ליד נתניה), נוסדה בשנת 1937 בעיצומם של הפרעות ע״י האגודה ״לשדה״ של יוצאי־יוון שבראשה עמדו הרב ר׳ בן־ציון עוזיאל זצ״ל, וחבריו היו: ליאון ריקאנטי, יו״ר בנק דיסקונט, משה קאראסו, ויבדלו־לחיים העו״ד שלמה ונזיה, ח״כ ברוך עוזיאל ועוד, בשיתוף עם עולי בולגריה חברי האגודה ״בנים לגבולם״. המושבה נקראת על שם העסקן הציוני משה קופינאס ז״ל מיוון. 60% מתושבי המושב הם — יוצאי יוון, 35% — מעולי בולגריה והשאר — משאר ארצות הבאלקאן (תורקיה, יוגוסלביה). במושב ישנם גם כמה אשכנזים. ביחד כ־90 משפחות שהן 350 נפש.

אדמות המושבה הן, כמובן, של הקק״ל. הסוכנות היהודית העניקה לכל משפחה מתיישבת שעלתה ארצה לפני 1948 2000 ל״י ולכל משפחה מתיישבת, שעלתה לאחר 1948 5000 ל״י. כל משפחה קבלה 25 דונם, והשטח הכללי של המושבה, כולל מקומות צבוריים, משתרע על — 3000 דונם.

צורתה המשקית של ״צור־משה״ הנה כ״בית־חנן״: כל בית וכל משק הוא בבעלות פרטית, ואילו האספקה ושיווק התוצרת, נעשים על בסיס שיתופי.

ענפיה משק העיקריים הם: הפרדס, הלול והירקות. המושבה שווקה בשנת 1960 11 מיליון ביצים.

המוסדות הציבוריים של המושבה הם: הצרכניה, מחסן־האספקה, בית־התרבות, בית־הכנסת, ובית־הספר, שבו לומדים כ־200 ילד, ובהם גם ילדי הישוב השכן — ״גאולים״.

הסחר המקומי הוא על בסיס קואופרטיבי. בראש המושבה עומד ועד־המנהל והאסיפה הכללית של התושבים — הנה המוסד העליון של המושבה.

המושב הוא הגדול בין שבעת הישובים, המאוגדים במועצה האזורית של השרון הצפוני.

קבוצה ״ג״—מעברות [17]

בקיץ 1925, בעיצומה של העליה הרביעית — נוסד בעפולה הקיבוץ השלישי של תנועת ״השומר הצעיר״ על־ידי חניכי התנועה מבסראביה ובוקובינה. קבוץ ג׳ של ״השומר הצעיר״ הצליח במרוצת הימים, לקלוט גם את ראשוני חניכי ״השומר הצעיר״ מבולגריה, ולבנות את היישוב הקבוצי ״מעברות״, השוכן על אם הדרך בין נתניה לחדרה.

הבוגרים הראשונים של תנועת ״השומר הצעיר״ מבולגריה עלו בשנים 1929—1930. קבוץ ״משמר העמק״, שצעד את צעדיו הראשונים בבנין משק עצמי לרגלי הר הכרמל, היה להם הבית הראשון במולדת, וגם בית־ספר ראשון לחיי עבודה ושיתוף קיבוצי.

בהתאם להצעת הקבוץ הארצי ״השומר הצעיר״, החליטו העולים הבולגרים הצעירים להתאחד עם קבוץ ג׳ ולהיות מרכז לעליה השומרית מבולגריה, שגברה וגדלה בשנים 1930 ו־1931. הסיסמא על קיבוץ גלויות ומיזוג־עדות טרם הכתה שרשיה בארץ, אך ידעו האנשים הצעירים, יוצאי שלוש ארצות ותר־בויות, להגשים — מזיגה הרמונית וראויה לדוגמא בין בני עדות וגווני תרבות.

במחנה אוהלים, למרגלות הכרמל, בבת־גלים ליד חיפה, נפגשו הצעירים מבולגריה במציאות הקשה והאפורה של ארץ־ישראל בימים ההם, חוסר העבודה, ישוב עברי קטן, הנאבק בחבלי משבר כלכלי, נחשול במשברים שבאו אחרי מאורעות־הדמים של 1929, שגרם להם שלטון עוין. הקבוץ הקטן שהיו בו כ־60 חברים וחברות ו־3—4 ילדים, נאבק קשה על קיומו ממש, והוא נאחז בכל מקום עבודה: במשרפות האשפה של

עירית חיפה, בבנין-הנמל בחיפה, מקום בו עבדו כתריסר פועלים יהודים 9 שעות ביום בשכר של 12 גרוש, בין מאות ערבים — רובם סורים מן החורן, — בסלילת הכביש חיפה — עכו, בעבודות-עזר בבנין, בסבלות בנמל ובפריקת פחם. החברות עבדו כעוזרות-בית בבת-גלים ובבתי-חרושת: ב"שמן" ובתחנת-הקמח של חיפה.

אולם הנערים היהודים מבולגריה ראו כאן גם את הצד השני של המטבע: הם נפגשו עם ציבור פועלי חיפה, נאמן הציונות והסוציאליזם גם יחד, הם עבדו, זה ליד זה, עם ראשוני הפועלים הערבים — הנבערים מדעת, המושפלים והמנוצלים, הכירו את חבריהם-לתנועה מפולין וגליציה, היו עתידים להקים את קבוץ-מרחביה בעמק יזרעאל וקבוץ עין-המפרץ, במפרץ חיפה, והעיקר — הם ספגו את ערכי היישוב העברי — ארגון, משמעת ואמונה עמוקה בצדקת דרכו וכי סוף סוף נצחונו לבוא.

בקיץ 1933 התבשרו חברי הקיבוץ, שעליתו לנקודת התיישבותו הולכת ומתקרבת, ובערב ראש-השנה תרצ"ג (25 בספטמבר 1933) יצאה שיירה של עגלות ממחנה הקיבוץ בחדרה דרומה — לואדי-חוארית. ביום העליה הוקמו שלדי ארבעה צריפים, נמתחה גדר התיל סביב החצר, — הנקודה של קיבוץ ג' "מעברות" קמה והיתה!

המאזן לסוף שנת תרצ"ו (30 בספטמבר 1936) מראה, כי השטח של הקיבוץ באדמת הקרן הקיימת לישראל, היה 447 דונמים, מהם: גידולי-בעל: פלחה 180 דונמים; יערות 4 דונמים; גידולי-שלחין: מספוא 28 דונמים; ירקות 28 דונמים; מטעים צעירים 123 דונמים; משתלות 2 דונמים; הכנה לכרם 18 דונמים; דרכים, בנינים וחצר 64 דונמים. כל השטח 447 דונמים.

אוכלוסית המקום היתה בסוף תרצ"ו — 136 עובדים ועובדות מבוגרים, 35 ילדים וחבר קשיש אחד, ביחד 172 נפשות.

הייצור של המשק החקלאי היה: ברפת — 21 ראש, מהם 8 בגיל החליבה שנתנו 32 אלף ליטר חלב. בלול — 818 תרנגולות שהטילו 56 אלף ביצים מלבד בשר עוף. באינוונטר החי: 3 סוסים, 2 חמורים, 15 נחילי-דבורים וכלב-שמירה אחד.

180 הדונמים של הפלחה נתנו 90 טון שחת, מהם נשרפו 20 טון בזמן המאורעות. שדות-המספוא הירוק סיפקו לרפת 250 טון מזון עסיסי. גן-הירק הפיק (מ-28 הדונם שלו) 65 טון ירקות מכל המינים, כ-$4\frac{1}{2}$ דונם עגבניות נתנו יבול של 27 טון, כ-דונם תפוחי אדמה — יבול של 18 טון.

האינוונטר הדומם של המשק היה: 2 טרקטורים ומכונית-משא אחת.

	לא"י	אחוז
ההכנסה מענפי המשק החקלאיים הסתכמה בסך	2549	31
ממפעלי מלאכה וחרושת (נגריה, אוטו-משא, חשמלאות וטרקטורים)	3831	47
בעבודות חוץ, בבנין ובחקלאות	1793	22
	8173	100

הקיבוץ שלח את חבריו לכל היחידות הצבאיות למחצה שהוקמו בשנים ההן ע"פ דרישת הסוכנות היהודית לשלטון המקומי: ליחידת השוטרים-המוספים, ליחידות-הנוטרים, ליחידות-הניידות ולפלוגות-השדה. הקיבוץ קבל את עזרתם של פועלי העיר שהתגייסו לעבוד במשקים החקלאיים במצור. הקיבוץ קלט מבין העולים גרעינים של קבוצים לעתיד לבוא ששמם הולך לפניהם כיום, הוסיף והגדיל ענפי-משק, וב-1939 התכונן לקטוף את פריו הראשון של פרדסו. בראשית הקיץ של 1939 נקלטה קבוצת נוער מגרמניה — אחת האחרונות שהספיקו עוד לצאת מארץ הנאצים, לפני פרוץ מלחמת העולם השניה.

בכל התקופה הנסערת הזאת שכן בקרבת הקיבוץ שבט הבדווים, אשר בשנים מועטות הפך משבט נוודים בני-המדבר לעובדי-אדמה היושבים על נחלתם. על אנשי הקיבוץ הוטל גם להגשים למעשה מדיניות ההגנה.

לפי המאזן של קבוץ "מעברות" לסוף שנת תרצ"ט (30.9.1939) היו בו 128 חברים וחברות, 31 חברים זמניים ובהכשרה, 30 נערים עולים, 54 ילדי הקיבוץ, 1 קשיש — ביחד 244 נפשות.

הקיבוץ עיבד 2085 דונמים, מהם 640 דונמים אדמת הקרן-הקיימת לישראל ו-1445 דונם בחכירה פרטית.

הדרכים, הבנינים והחצר תפסו 70 דונם מן השטח. הפלחה 120 ד', 116 ד' ירקות — שאר השטח נקבע למטעים: כרם — הקיפה — 1205 דונם, אדמת שלחין — 406 דונמים. מספוא — 50 ד'; עצי-פרי צעירים — 7 ד'; פרדסים צעירים — 103 ד' ובננות — 8 דונם.

ברפת היו 57 ראשי בקר, מהם — 35 פרות-חולבות. בעדר היה בקר מחמישה גזעים — החל מן הגזע הדמסקאי, המקומי ועד להולנדי שוויצרי ופריזיה המזרחית.

רוב ההכנסה של המשק הצעיר באה מענפים חקלאיים — 7,000 לא"י, וכל הכנסתו היתה 13,200 לא"י.

הפרדס הצעיר נתן את יבולו הראשון ליצוא — כ-3000 תיבות. אולם, בפרוץ המלחמה נפסק גם מקור-הכנסה זה.

מן השטח הנוסף שרכשה הקרן-הקיימת בשנים 1940—41 בעמק-חפר זכה גם הקיבוץ, שקיים למעלה מ-70 משפחות על מכסה קרקעית מצומצמת של 640 דונם, לקבל — באופן זמני — השלמה ראשונה בשטח אדמה. בשנת תש"ב (1942) היתה ברשותו אדמה בשטח קבוע של 1053 דונם ואדמה בחכירה כ-1223 דונם.

בשנות מלחמת העולם השניה השתתף הקיבוץ — בשתי המשימות של היישוב העברי, והן — לתת את חלקו במאבק נגד הנאצים ולשאת בעול המלחמתי. בסוף תש"ד, 1944, היו בקיבוץ "מעברות" חברים, מועמדים וחברי גרעין 143 נפשות, בצבא ובשירותי-בטחון (כמו הפלמ"ח וכו') 15 נפש, פליטים — 12 נפשות.

בסוף שנת תש"ה (1945) היו ב"מעברות" 149 חברים, 3 מועמדים, ו-47 זמניים; בצבא, מחוץ לגבולות-הארץ 11 חברים, ובשירותי-בטחון בארץ 2 חברים. ילדי הקיבוץ מנו 113 ונוספו עליהם 33 ילדי-גולה, ניצולי יהדות יוגוסלביה. הורי חברים היו 2, ביחד 260 נפש.

בעיבוד היו 1976 דונם — כולם אדמות הקרן־הקיימת, בקבי־עות, או בחכירה זמנית. על 1485 דונם גידלו דגנים וקטניות לגרעינים ושחת. תפוחי־אדמה — 247 דונם וירקות אחרים — כ־25 דונם. פרי־הדר וגפן — 158 דונם, ובננות — כ־61 ד'. הרפת הכיל 121 ראשי־בקר — מהם 67 פרות־חולבות. הצאן מנה 159 ראש. סך־הכל של הכנסות־המשק הגיע ל־79,000 לירות, מזה 65 אלף מענפים חקלאיים.

בשיתוף עם בעלי־הון (מדרום אפריקה) עומד הקיבוץ להקים חווה לגידול בקר לבשר; ובשיתוף עם בעלי־הון אמריקאיים — מפעל לייצור מנועים חשמליים זעירים.

ח. כינוס ב"כ הקהילות — תקנון־הקהילות והקונסיסטוריון

התפתחות היהדות בבולגריה לאחר מלחמת העולם הראשונה היתה בסימן הנצחון של הרעיון הציוני שהביא את הצהרת בלפור על הקמת הבית היהודי הלאומי בא"י.

עם עליתם הציבורית של הציונים בבולגריה, חלו תמורות בארגונם של מוסדות היהדות: ועידות הקהילות, הרכב הקונ־סיסטוריון, ועדי בתי־הכנסת וועדי בתי־הספר וכדומה.

הדבר קבע את תכניותיהם החדשות של המוסדות ודרכי פעולתם — תוצאות המאבק הממושך בין הציונים וה"אליאנס" (חברת "כל ישראל חברים"), הרב הראשי ד"ר אהרנפרייז ותומכיו האנטי־ציונים. לשינויים גרמה גם השפעת הרעיונות החדשים על זכויות המעוטים הלאומיים.

בסוף כהונתו של הרב הראשי ד"ר אהרנפרייז, ולאחר הת־פטרותו, הסתמנה התקרבות־מה בין הציונים ומתנגדיהם: שני המנהיגים הציוניים ד"ר יהושע כלב וחיים א. פרחי, נבחרו כחברים בקונסיסטוריון המרכזי, והושגה הסכמה בכמה מדרי־שות־היסוד של הציונים לארגון היהדות: על כינוס באי־כח הקהילות, לפי בחירות ישירות, קבלת הצעת־תקנון וכו'.

במו"מ שניהלה הועדה המיוחדת של האגודה הציונית "ד"ר תיאודור הרצל" בסופיה עם ב"כ הסוציאליסטים היהודיים ועם חוגי האינטליגנציה הציונית, הם הביעו את המשאלה, שמאמצי האיחוד יקיפו לא רק את ענין א"י, אלא, גם את הבעיות הפני־מיות של יהדות בולגריה: הקונסיסטוריון, הרבנות הראשית, הקהילות, והמאבק למען שוויון־זכויות ליהודים להלכה ול־מעשה.

ב"כ הציונים הסכימו באופן עקרוני למשאלה זו.

ועדה מיוחדת הוקמה בראשית 1918 והשתתפו בה ב"כ משרד החוץ (הוא גם משרד הדתות) ד"ר סימינוב ואיבאן כראסטיב, וכל חברי הקונסיסטוריון: אברהם דויצ'ון לוי, ד"ר יהושע כלב, חזקיה דוידוב, יוסף סרפר, חיים א. פרחי, ונ. חזן, נדונה הצעת תקנון על מבנהו והנהלתו של האירגון הדתי היהודי במדינת בולגריה. הוסכם, שביסודו, הארגון הוא אוטונומי, מבחינה חוקית וקאנונית הוא בפקוחו של משרד החוץ והדתות, ואילו מבחינה תקציבית — הפיקוח עליו הוא למשרד האוצר.

לפי הצעת־התקנון מוסדות הארגון הם: הקהילה, הכינוס הכללי, הרבנות הראשית, הקונסיסטוריון ובתי־הדין הרבניים. מטרת הקהילה היהודית היא לדאוג להתפתחות הדתית, התר־בותית וההשכלתית של חבריה. בתי־הספר של הקהילה הם בפיקוחו של משרד־החינוך, וחלק מתקציבם הוא מן הכנסות הקבועות בתקנון של כל קהילה וקהילה. כל קהילה מתנהלת ע"י ועד, שמספר חבריו הוא בהתאם לגודל האוכלוסיה היהו־דית במקום והוא נבחר לתקופה של 5 שנים ע"י חברי הקהילה שהם בעלי־נתינות בולגרית וגילם הוא למעלה מ־21 שנה. אין ועד־הקהילה רשאי לקנות, להפקיע ולמסור נכסי־דלא־נידי של הקהילה או בשבילה, או לבנות מיבנים ולעשות חילו־פין של נכסי־דלא־נידי ואינו רשאי להטיל מסים חדשים ולל־וות כספים, אלא בהסכמת חברי הקהילה, שתבוא לפי סדר מיוחד שקבוע בתקנון הפנימי. עיסקות־מכירה ומישכון רכוש הקהילה טעונים אישור מיניסטוריון־החוץ והדתות, ואילו הקמת מבנים חדשים טעונה הסכמת הקונסיסטוריון, אם ההוצאות המשוערות למעלה מסכום של 6000 ליבות.

הכנסות הקהילה הן. נכסים, מסי־הערכה, אגרות נשואין וברית־מילה, מנכסי־כתובה, גטין וחליצה, אגרת־קבורה ושאר רשיונות, אשורי־תעודות, מקומות־ישיבה בבתי־הכנסת, אגרת־קמח, יין וסוכר של פסח וכדו'.בתקציב ההוצאות חייבים לכלול סכום של 3% מכל ההכנסות לטובת הרבנות הראשית, ושליש מזה, שהוא 1% — לקרן ע"י הרבנות הראשית לסמינריון דתי. יתר הסכומים מיועדים לכלכלת בתי־הכנסת, בתי־הספר וכו'.

לפי הצעת־התקנון אסור לקיים בבתי־הכנסת אספות בש־אלות מדיניות וציבוריות.

כל העובדים הדתיים (רבנים, חזנים, שוחטים, מוהלים וכו') חייבים להיות נתינים בולגריים, אבל עד להקמת הסימנריון

הדתי, בתקופה שלא למעלה מ־7 שנים, מותר למנות "כלי־קודש" גם נתינים זרים, בתנאי שיוותרו מראש ובכתב על זכותם להגנה קונסולרית זרה, ושיצהירו על נכונותם לקבל מרות חוקי הארץ וללמוד את שפתה הרשמית תוך שנתיים. כינוס כלל־יהודי ידוע בשאלות הכלליות של הארגון היהודי הדתי, והצירים לכינוס יבחרו בזמן הבחירות לועדי־הקהילות. ניתנת רשות לבחור באי־כח של הקהילה לכינוס גם מבין חברי קהילה אחרת.

הכינוס מתאסף למושב מן־המנין פעם בשנתיים, בחודש אוקטובר, ואילו למושבים שלא מן־המנין לפי דרישת הקונ־סיסטוריון או 2/5 של חברי הכינוס ובתנאי, שמשרד־הדתות יאשר את סדר־היום. הכינוס רשאי לדון ולהחליט בשאלות אלו: מינוי רב ראשי וביטול מינויו, מינוי קונסיסטוריון מבין חברי הכינוס והדחתו, הוספות ותיקונים לתקנון. בכינוס יימסר גם דו"ח של הרבנות הראשית, והוא יתן את חוות־דעתו עליו וגם להחליט בשאלות יהודיות כלליות בשטח דתי.

כל החלטות הכינוס טעונות "הסכמה ואישור" של משרד הדתות.

לרבנות הראשית שתי זרועות: 1) הרב הראשי; 2) הקונ־סיסטוריון. הרב הראשי — הוא הנציג הדתי של יהודי בולגריה, ובתוקף תפקידו הוא גם אב־בית־דין הגדול. הוא משתתף בישיבות הקונסיסטוריון, בדעת יועץ. המועמד למשרת רב ראשי צריך להיות ד"ר לפילוסופיה או בעל דיפלומה של סמינר דתי, מי שכיהן 10 שנים במשרת רב או פרופסור, נשוי ובגיל לא פחות מ־35 שנה, יודע בולגרית ואשפניולית או שיתחייב ללמוד את שתי השפות במשך שנתיים, יתחייב לנהוג כמנהג יהודי־הארץ ולקבל נתינות בולגרית. הרב הראשי נבחר ע"י הכינוס, בבחירות חשאיות.

מתפקידו של הרב הראשי להוציא־לפועל את החלטות הקונ־סיסטוריון בנוגע לפעולות הארגון הדתי בארץ, לדאוג להעלאת רמתם המוסרית של בני עדתו, לפקח על החינוך הדתי בבתי־הספר היהודיים ולהוציא תעודות־הכשר ל"כלי־קודש" יהודיים.

הרכב הקונסיסטוריון הוא 15 חברים, הנבחרים ע"י הכינוס הכללי. מהם — 5 תושבי־קבע של עיר הבירה.

הקונסיסטוריון רשאי להחליט בכל השאלות שבסמכות הרב־נות הראשית, לנהל את הקרן הכללית ליד הרבנות הראשית. התקציב של הרבנות הראשית טעון אישור משרד־הדתות. הקונסיסטוריון מקבל סיוע כספי מאת הממשלה בהתאם לתק־ציב. ליד הקונסיסטוריון קיימת קרן לתמיכת חברות "גמילות־חסדים" בכל הארץ, לסיוע לקהילות מעוטות אמצעים. בתי־הדין הרבניים הם בתי־דין בדרג ראשון, עליהם קיימים בתי־דין לערעורים ובית־דין עליון. סמכותם לדון בסכסוכי אירוסין ונישואין, גטין וחליצות, וכל שאר סיכסוכים דתיים, אסור להם לדון בעניני ממונות. פסקי־הדין של בתי־דין אלו יוצאו לפועל ע"פ חוק הפרוצדורה האזרחית.

מקץ שנה לאישור התקנון, יעובדו תקנות בדבר הנהלת ועדי־הקהילות ובתי־הדין. המשרדים והתעודות יתנהלו בשפה הרש־מית (בולגרית).

לקונסיסטוריון ניתנה גם סמכות משמעתית: למתן נזיפה, הטלת קנסות עד סכום המשכורת של 3 חדשים, השעייה מתפ־קיד עד 6 חדשים או הדחה סופית.

לפי הצעת־התקנון יש לקיים את הבחירות הראשונות לכינוס תוך 6 חדשים אחרי פירוק הנשק וביטול מצב החירום.

התקנון יכנס לתוקפו חודש לאחר אישורו ופרסומו. מכל הפרטים ברור, שבהצעתו היתה התקדמות רבה מבחינת הדרי־שות של הציונים. אולם, היו בהצעה גם דברים שוויתרו בהם, כגון: ההדגשה היתירה של האופי הדתי הטהור של ארגון־היהדות, האיסור על נאומים בבתי־הכנסת בעניינים ציבוריים, הובלט גם הפיקוח הקפדני של משרד־הדתות על מוסדות היהדות ותלותם בו, בעניינים ובמקרים חשובים.

לא יפלא, איפוא, שהשמועות על הגשת ההצעה לאישור משרד־הדתות נתקבלו בביקורת חריפה מצד העתונות ואישים ציונים. המבקרים התרעמו על הגשת ההצעה לאישור בעוד רוב היהודים עודם בשרות הצבא ולא ניתנה אפשרות לקהל להביע את דעתו על הצעת־התקנון.

כידוע, אין ברוב ארצות־אירופה, וגם באמריקה, ארגון אחיד של הקהילות היהודיות, בעל אופי דתי בלבד.

אמנם, ה"ראדה" (המועצה) האוקראינית שהיתה קיימת בשנת 1918—1919, פירסמה ב־14 באפריל 1918 חוק לאו־טונומיה לאומית שהעניק לכל עמי אוקריינה — והיהודים בתו־כם — אוטונומיה לאומית. האוטונומיה נתנה זכויות נרחבות לחוקק חוקים פנימיים ולהטיל מסים למטרות מוגדרות. לפי החוק, משתייכים לאירגון כל בני הלאום המתאים "ללא הבדל מין ודת" — האירגון האוטונומי היה איפוא, לאומי באופיו ולא דתי. אבל בחוק וגם בתקנון הקהילות שפורסמו ב־11 ביולי 1919, לא היה כל זכר לקשרים עם קבוצים יהודיים בחו"ל [1].

מכאן, שתקנון יהודות בולגריה — שקבע כעקרון את דבר קיום עם יהודי — ולאו דוקא כקיבוץ דתי ובקשר לבית הל־אומי היהודי בארץ ישראל, אלא גם בקשר לאומי לתפוצות הגולה — היה יחיד במינו.

אכן, החוק האוקראיני היה תופעה בת־חלוף ולא האריך ימים ואילו יהודות בולגריה התנהגה לפי תקנונה כמעט כעשרים שנה, וזאת למרות התנגדותן של הממשלות בבולגריה בכל התקופה ההיא.

בקורת העתונות ואישי־הציבור אילצה את הקונסיסטוריון להחליט במושבו, בראשית 1918, שלא להגיש את ההצעה לאישור משרד־הדתות עד שיובא לדיון בכינוס יהודי כללי. ואמנם הוגשה ההצעה לדיון בכינוס ב"כ הקהילות שהתקיים בסופיה, ב־29 באוגוסט 1920.

הכינוס נפתח בנאום ב"כ משרד־הדתות. נבחרה נשיאות בהרכב: יו"ר — ד"ר יהושע כלב; סגנים — חיים א. פרחי ומנדל אדלר, מזכירות — יוסף לאזארוב וברוך פארדו.

ואלה שמות הצירים שהשתתפו בכינוס לפי קהילותיהם:

בורגאז — שמואל יולזארי, חיים פרחי, ביטוש סידי
ברקוביצה — אברהם ואליעזר בן ארצייאה
וארנה — ד"ר יהושע כלב, נסים אשכנזי, מואיז דניאל

וידין — שלמה בן־יוסף, שלמה נסים כהן, מוסקו אלאג׳ים
וראצה — שאול ש. בן־בשט
גורנה־דזיומאיה — בכור סידי
דופניצה — בוכור מ. חנן
לום — יעקב ב. שלום
נובה־זאגורה — מרדכי ב. מרדכי

פלובדיב — פריסיאדו רומאנו, מואיז כהן, ברוך יעקב פארדו, אלברט א. רומאנו, מואיז קפון

פליוין — חיים יעקב חיימוב

פרובאדיה — נסים בינאדו

רוסא, ספרדים — יצחק חסון, נסים דניאל, רחמים אש־רוב, יעקב משיח; אשכנזים — אלברט איצקוביץ, מוריס אייזנברג, ישראל בן יעקב

סופיה, ספרדים — ד״ר יהושע כלב, ד״ר ג. רימאלובסקי חיים פרחי, ליאון כהן, ד״ר בן ארויאה, בן ציון סולומונוב, אברהם אסא ומואיז בן כזן

אשכנזים — מנדל אדלר, מוריס נדלר, סולומון ד. ישראל

סאמוקוב — נסים אברהם ראובן
סליוין — משולם א. צורף
סט.־זאגורה — בוכור אהרון אסא
סטאנימאקה — ששון ב. יצחק
פירדינאנד — חיים פראנקו
חאסקובו — מנחם נ. גרון
צ׳ירפאן — יצחק אברהם סידי
שומין — נסים א. לוי, רפאל יצחק רומאנו
יאמבול — שלמה סידי, חיים קריספין, דוד מ. קריספין

אולם, בעולם כולו וביהדות בולגריה בכלל — חלו תמורות חשובות, אשר שינו את פני הציבור היהודי בבולגריה והחדירו בו דעות חדשות ומרחיקות־לכת. בבחירות לכינוס, קיבלו הציונים רוב מכריע ובהשפעתם, נתקבלו החלטות, החדורות לא רוח של פשרה, אלא, חתירה לפתרון ציוני עקבי ומלא, המתבסס על העקרונות החדשים של זכות הגדרת העמים וזכויות המיעוטים הלאומיים, כפי שנקבעו בחוזי השלום.

תקנון היהדות בשנת 1920

בישיבתו ב־5 לספטמבר 1920, קיבל הכינוס תקנון של 152 סעיפים, שתמצית עקרונותיו הן:

אירגון יהדות בולגריה כולל את כל קהילות היהודים בבולגריה ומטרתו לספק צרכיהן הדתיים והתרבותיים־לאומיים בתור חלק של כלל העם היהודי. האירגון הוא אוטונומי בהחלט, במסגרת מטרותיו וחוקי היסוד של הארץ. 2) הדגשת הקשר שבין יהדות בולגריה וכלל העם היהודי שזכה להכרה משפטית בין־לאומית כלאום מיוחד (ולא רק כציבור דתי) בהצהרת בלפור והמנדט להקמת הבית הלאומי בא״י. אמנם, זכתה ההכרה להצ־

הרה חגיגית מטעם באי־כח של היהדות בבולגריה, אבל לא לגושפנקה של הממשלה הבולגרית.

2. התקנון קבע שבכל מקום קיימת קהילה יהודית אחת ויחידה, ובכן מבוטל מראש כל פיצול הקהילות לספרדיים ואשכנזיים, בהשאירו את המצב הקיים בנוגע לקהילות נפרדות רק לסופיה ורוסא.

3. התקנון קבע, שזרועות הקהילה הן: ועד בית־הכנסת, ועד בית־הספר, אשר שניהם יחד מהוים מועצת הקהילה.

תפקיד ועד־הקהילה הוא לנהל את נכסיה ולייצגה כלפי־חוץ, פרט לענינים שהם בסמכות ועד בתי־הספר. חברי־הועד מכהנים בתפקידם ללא תשלום.

הרכב מועצת הקהילה נקבע ע״י חברי ועד בית־הכנסת וחברי ועד בית־הספר בישיבה משותפת. המועצה מחלקת את התקציב בין שני הועדים, מחליטה על קניה, מכירה או משכון של נכסי־דלא־ניידי, מטפלת בעניני ״גמילות חסדים״, קבלת הלוואות. שני הועדים הם אוטונומיים ואינם תלויים זה בזה בנוגע לתקציב הקבוע לו. הכנסות הקהילה הן: מנכסי דלא־ניידי, מס־ישיר של חבריו (לפי הערכה), אגרות שונות: מברית־מילה, נשואין, כתובות, גטין וחליצה, קבורה ומצבות, מקומות־ישיבה בבתי־הכנסת, מס בשר כשר, קמח, יין וסוכר של פסח. חלק מתקציבי החינוך של הממשלה, מעיריות ומהמחוזות ניתן לבתי־הספר היהודיים, לפי מספר התלמידים.

בסעיפי הוצאות נכללו, מלבד הוצאות להחזקת בתי־הכנסת ובתי־הספר וכל שירותי הקהילה ומוסדותיה, גם סכומים, בשיעור 1% מהכנסותיה, לטובת ״הקרן הכללית של היהדות״ וסכומים מיוחדים למטרות תרבות בארץ־ישראל.

מפעל החינוך — כולל השכלה כללית וחינוך יהודי, נעשה בהתאם להוראות משרד המפקח על בתי־הספר היהודיים ליד הקונסיסטוריון. חובה על כל קהילה לקיים בית־ספר יהודי מעורב, ואילו קהילות שיש בהן אוכלוסיה יהודית למעלה מ־300 משפחות, מחויבות לקיים גם פרוגימנסיה מעורבית (לילדים וילדות) וגן־ילדים. בתי־הספר מתנהלים ע״י ועד בית־הספר, הנבחר לפי סדר הבחירות של ועד בית־הכנסת.

כל קהילה שיש בה אוכלוסיה יהודית של 500 משפחות ומעלה, מחויבת להעמיד בראשה רב בעל תעודת גמר מסימינר לרבנים או בעל סמכות מאת בית הדין הגדול בבולגריה.

תפקיד הכינוס הכללי הוא לדון ולהחליט בשאלות כלליות של יהודי בולגריה. חברי הכינוס נבחרים בזמן הבחירות לועדי־הקהילה לשלוש שנים. מספר הצירים של כל קהילה הוא לפי מספר המשפחות היהודיות — וכל קהילה רשאית לבחור כנציגה גם חבר של קהילה אחרת. כל הנבחרים מייצגים יחד את יהדות בולגריה כולה ואין נבחר מייצג את הקהילה שבחרה בו כצירה.

תפקידו של הכינוס הוא: לבחור ברב־ראשי לפי הצעת הקונסיסטוריון וגם להמליץ על ביטול מינויו בשעת הצורך; לבחור בקונסיסטוריון או להדיחו. לקבל הוספות ושינויים לתקנון; לקבל דו״ח הקונסיסטוריון ולתת חוות־דעה; להחליט בשאלות יהודיות כלליות של אופי דתי או לאומי־תרבותי.

הקונסיסטוריון הוא המוסד העליון, המייצג את יהדות בול־

יום השקל בוידין, 1932

גריה, לפי מצע הכינוס הכללי, והוא של 17 חברים, שמהם 7 תושבי־קבע בעיר הבירה. תפקידיו: לדאוג — במסגרת סמכותו — להתפתחותה של יהדות בולגריה, לבצע את החלטות הכינוס הכללי, להשגיח על ביצוע הוראות־התקנון, לנצל את הקרן הכללית למטרות המיועדות, לבצע את תקציביהם של כל המוסדות הנתונים להנהלתו ולדאוג למפעל ״גמילות חסדים״ ולקידום בתי־הספר.

הקונסיסטוריון ממנה מפקח כללי על בתי־הספר היהודיים, שתפקידו לפקח עליהם מבחינת החינוך היהודי ולהגיש הצעות לקידום תכניות־לימוד והוראה אחידה בהם.

בראש מנגנון הקהילות עומד רב ראשי, הנבחר ע״י הכינוס הכללי והוא הרשות הדתית היהודית העליונה בבולגריה. בתוקף תפקידו — הוא גם אב־בית־הדין הגדול. הרב הראשי אינו מתערב בפעולות הקונסיסטוריון אבל, הוא משתתף בישיבותיו בתור יועץ. השכלתו — של ד״ר לפילוסופיה או בעל דיפלומה של סימנר־רבני, בעל ותק של 10 שנים לפחות, כרב או פרופסור, להיות נשוי ושגילו מעל ל־35 שנים. עליו לדעת (או שמתחייב ללמוד תוך שנתיים) ידיעת השפות הבולגרית והאשפניולית, ועליו לנהוג לפי מנהגי היהודים בבולגריה. משכורתו נקבעת על ידי משרד הדתות ולפי תקציב הקונסיסטוריון.

בסמכותם של בתי־הדין: עניני נשואים וגרושין, אמוץ ילדים ומעמד־אישי וכל הענינים הדתיים או משפחתיים בין היהודים, במדה שאינם נתונים לפי החוק בסמכותם של בתי־המשפט האזרחיים של המדינה.

קיימים שלושה בתי־דין בדרג ראשון ובית־דין לערעורים, ומושבם בעיר הבירה. הרכב בתי־הדין מהדרג הראשון הוא: 3 דיינים רבנים ותיקים וגם יועצים בעלי־השקפות חילוניות (הדיון הוא לפי חוק התורה). לכל הפחות אחד מן השופטים צריך להיות בעל השכלה משפטית, וכולם מתמנים על ידי ועד בית־הכנסת שבמקום מושבם. החברים החילוניים משתתפים רק בתפקידי יעוץ. בית־הדין לערעורים מורכב מ־4 רבנים דיינים ו־4 יועצים חילוניים, שלפחות אחד מהם צריך להיות בעל השכלה משפטית. הפרוצדורה היא כזו של בתי־המשפט, אך כאן הופעתם האישית של הצדדים היא חובה מלבד אם בית־הדין לא החליט אחרת. הרשות נתונה לכל צד, למנות לו מורשה, אבל לעורכי־דין ולאנשים חילוניים, הממלאים תפקיד באחד ממוסדות הקהילה שבתחום בית־הדין אסור להופיע בפני בית־הדין או להמנות עליו.

התקנון נתקבל על דעת כל חברי הכינוס, לרבות אנשי המיעוט הלא־ציוני, והסכמה כללית זו — שבאה לאחר 20 שנות חילוקי־דעות ומאבק מר — השרה עליו אופי של אבן־יסוד לחיי ארגון היהדות ומוסדותיה ומשום כך נקרא ״כינוס מכונן״. ערכו של התקנון עלה עוד יותר בהחלטה נוספת של הכינוס, הקובעת, שכל הקהילות מקבלות את תוקף התקנון מיום ההחלטה כמחייב, אפילו לפני אשורו ע״י משרד הדתות. הכינוס התכוון בהחלטתו זו, להבליט שהתקנון נובע מרצון האוכלוסיה היהודית עצמה וכוח משמעתה הפנימית ואינו מסתמך על רצון השלטונות — הדבר נתן למוסדות היהודיים אפשרות קיום, פעולה והתפתחות למרות העובדה, שהתקנון לא אושר אף פעם על־ידי הממשלה, מסיבות שעוד ידובר בהן.

בין החלטות הכינוס יש להזכיר עוד:

א) הכינוס מטיל על הקונסיסטוריון לנהל תעמולה רחבה ולהשפיע במלוא־כוח השפעתו על הקהילות להביא

לידי סיום מוצלח של המגבית לטובת קרן ה״גאולה״.

ב) הכינוס מטיל על הקונסיסטוריון לדאוג למינוי רב ראשי בהקדם האפשרי ועד לבחירתו, למנות מטיף דתי זמני.

ג) למנות בין חברי בית־הדין הגדול גם דיין ״אשכנזי״ אחד, וכן גם למנות דיין אשכנזי בבתי־הדין שבדרג־ראשון בכל עיר, שיש בה אוכלוסיה ניכרת של יהודים אשכנזיים.

הכינוס בחר בקונסיסטוריון חדש בהרכב: ד״ר יהושע כלב, ד״ר ב. נבון, גבריאל אריה, אלי בסן, זיגמונד רינטל, מואיז בן־נון ונסים בן־משה, שמהם 3 היו לא־ציונים ויתרם — ציונים ונציגי ההסתדרות הציונית. בכך נעשה גם הפעם הרכב הקונסיסטוריון לפי פשרה (כמו הקודם) אלא, שהפעם היו הציונים הרוב והלא־ציונים — מיעוט.

הקונסיסטוריון מינה גם ועדה־מיעצת, שהיו מיוצגים בה כל הזרמים, לרבות הסוציאליסטים היהודיים, אולם הם עזבוה, לאחר זמן קצר.

טרם פתח הקונסיסטוריון בפעולה לפי התכנית שקבע, והנה פרץ משבר חמור בין יושב־הראש ד״ר יהושע כלב ויתר חברי הקונסיסטוריון הציוניים, שלצדם התייצבו כמעט כל העסקנים הציונים, לרבות גם ב״כ הנוער הציוני. המשבר גרם, שלאחר התפטרותו של היו״ר ד״ר יהושע כלב, התפטרו גם החברים הלא־ציונים בקונסיסטוריון — ד״ר נבון, גבריאל אריה ונסים משה הלוי שטענו, שהיה הסכם ביניהם לבין הציונים, שלא להעלות בפני הקונסיסטוריון שאלות ״מפלגתיות״. ולדעתם גם עניני ציונות וארץ ישראל בכלל זה. אולם, הציונים טענו שלא היה קיים הסכם כזה וכי התנכרות הקונסיסטוריון לעניני ארץ־ישראל, המקובלים כבר על העם כולו, אינה מתקבלת על הדעת.

שאלות אישור התקנון ע״י הממשלה, היתה לאחת השאלות המרכזיות של יהדות בולגריה ולתכנית־הפעולה של הקונסיסטוריון. כל הסימנים העידו, שהממשלה הופתעה בגלל הקווים היסודיים של התקנון, שהודגש בהם, הקשר שבין יהדות בולגריה והעם היהודי בכללו, והקשר עם ארץ־ישראל, והדרישה לחלק יחסי בתקציבי החינוך של הרשויות הממלכתיות וכו׳. בתחילה נקט משרד הדתות קו של התחמקות וסחבת ורק בסוף 1922 הודיע לקונסיסטוריון, בצורה רשמית למחצה, שהוא הקים ועדה מיוחדת, לבדוק את התקנון, והועדה עומדת על שינויים מסוימים, שעיקרם: ביטול ההדגשה שיהדות בולגריה היא חלק של העם היהודי בכללו וגם הפיסקא הבאה אחרי המלים מתוך נימול ש״הדברים מובנים מאליהם ואין להדגישם״; הועדה דרשה גם שינוי בסעיף 4 ולקבוע, שאין לחייב את היהודים הנתינים הזרים להשתייך לקהילה היהודית, וזאת מתוך הנימוק שאין חוזה־השלום מאפשר לממשלה, להטיל עליהם חובה כזו: שינוי בסעיף 13 שבו ייאמר שנתינים זרים אינם כשרים להבחר להנהלת מוסדות, וזאת מתוך הנימוק, שהממשלה לא תסתבך בסיכסוכים עם נציגי ממשלות זרות. הועדה דרשה גם ביטול הפיסקא על תמיכה במטרות תרבותיות בא״י (בסעיף 37) והנימוק — שהדבר יכול לשמש תקדים גם למיעוטים אחרים, והסעיף טומן בקרבו סכנת תסבוכות מדי־גיות. הועדה בקשה גם לשנות את הסעיף 57, על־ידי ביטול האפשרות של נאומים בבתי־הכנסת גם בנושאים תרבותיים־לאומיים; כן התנגדה לסעיף 59 — המטיל על קהילות מסוימות חובה להקים ולקיים בתי־ספר יסודיים, פרוגימנסיה וגן־ילדים ודרשה לנסח את הדבר מחובה לרשות; הובעה גם התנגדות לסעיף 63, המחייב את הרב הראשי לקבל נתינות בולגרית; כן דרשה ביטול רשות הכינוס לדון גם בשאלות שאינן בסדר־יומו. משרד הדתות הוסיף גם שינויים, המדגישים שלא הקונסיסטוריון אלא הרב הראשי מייצג את יהדות בולגריה והוא יעמוד בראש הקונסיסטוריון.

בגלל חילוקי־הדעות בין משרד־הדתות והקונסיסטוריון קמו ביניהם יחסים מוזרים: הקונסיסטוריון היה פונה למשרד־הדתות בענינים שונים ומשרד־הדתות היה שולח את תשובותיו לא אליו, אלא לרבנות הראשית — דבר שהיה בו משום הכרה רק למעשה (דה־פקטו) בקונסיסטוריון. ובסיכומו של דבר פגעו כל השינויים באופיו היסודי של ארגון היהדות ובקשו להחזירו שוב להיות ארגון של קבוצה דתית גרידא — דבר שלא היה יכול, כמובן, להתקבל על דעת רוב יהדות בולגריה.

הקונסיסטוריון ביקש את משרד־הדתות להתיר לו עריכת בחירות לכינוס כללי חדש, שידון בהצעות השינויים בתקנון שהמשרד עמד עליהם, בהאמינו שהכינוס החדש יסכים לכמה דרישות הממשלה ובכך תפתח הדרך לאישור התקנון. אבל, משרד־הדתות לא נענה לבקשה זו. כנראה, מתוך חשש, שגם הכינוס החדש יעמידו שוב בפני הדרישות ה״מוזרות״. בראיון עם משלחת הקונסיסטוריון אמר שר־הדתות עצמו, שאמנם דרישות היהודים הן צודקות, אבל יש לדון עליהן גם מבחינת ענינים מדיניים רחבים יותר. שוב השתרר מצב של סחבת ואי־בהירות בנוגע למצבו המשפטי של הקונסיסטוריון ושאר המוסדות.

עמדת משרד־הדתות נעשתה נוקשה ביותר, והוא סירב לאשר מסמכים מסוימים שהגיעו אליו בחתימתו וגושפנקתו של הקונסיסטוריון, עד שהיה הכרח לשלוח את המסמכים לאישורו של משרד־הדתות בגושפנקה של הרבנות הראשית בלבד.

בדיון הקונסיסטוריון בעניני ״קרן היסוד״, לאחר שכמה קהילות הטילו על חבריהן מס־חובה לטובת קרן־היסוד וסירבו לתת שירותים אם לא שולם המס, הוציאו משרד החוץ והדתות חוזר הקובע את אי־החוקיות שבדבר, והמאיים על מפירי האיסור באחריות פלילית. ועדי קהילות שונות פנו במחאה אל משרד־הדתות וגם הקונסיסטוריון עצמו הגיש תזכיר מפורט, ודחה בו את הטענות האלו [2].

מליאת הקונסיסטוריון במושב ה־5 (19—15.8.1924) קבעה שאוסף כספים לטובת מוסדות יהודיים בארץ־ישראל נעשה למסורת בחיי הקהילה, ומכיוון שחבר־העמים — שגם בולגריה חברה בו — אישר את הקמת הבית־הלאומי בארץ־ישראל, הרי הענין אינו נתון עוד לויכוחים וזכות חוקית לקהילות ישראל נתונה להשתתף במפעל זה; לפיכך החליטה שהרשות בידי הקהילות בבולגריה, לתמוך בבנין הבית היהודי הלאומי בארץ ישראל ולגבות סכומים מסוימים מאת חבריה, למטרה זו. וזאת — בתנאי שהפעולה תנוהל על דעת רוב האוכלוסיה היהודית, ושהקהילה תחליט על כך במשאל־עם או

לפי בחירות רגילות, אם הרשימה המחייבת הטלת מס זה — תקבל רוב על בסיס מצע־הבחירות שבו יתחייבו מועמדיה להטיל את התשלום כמס־חובה על כל חברי הקהילה.

במושב הקונסיסטוריון של 3.2.1924—5 החליט שאם משרד־הדתות לא יקבע, תוך זמן סביר, בחירות לכינוס יהודי שני, יכנס הקונסיסטוריון ועידה של ב״כ ועדי־הקהילות לשם דיון במצב.

ב־28.3.1924 בביקורו של ראש ממשלת בולגריה ליאפצ׳ב בפריס בעניני ממשלתו, הביא לפניו יושב־ראש ועד השליחים היהודיים, ד״ר ליאו מוצקין גם את משאלתו לאישור הקונסיסטוריון בבולגריה ולהענקה כספית מתאימה מתקציב הממשלה לצרכי בתי־הספר היהודיים. ב־20.2.1925 דן יושב־ראש הקונסיסטוריון, חיים פרחי, בשיחתו עם שר־החוץ קאלפוב על הענין ועמד שוב על הדרישה בדבר אישור הקונסיסטוריון ועל נקיטת אמצעים רציניים נגד תופעות אנטישמיות שנתגלו בבולגריה. השר ענה לדרישתו של יו״ר הקונסיסטוריון, שהזמן אינו מתאים לפתרון שקט ומעמיק בשאלת התקנון ויעץ לקונסיסטוריון להצטייד בסבלנות, ברמזו כי השאלה תבוא על פתרונה, תוך 2—3 חודשים, ואשר לתופעות האנטי־יהודיות הבטיח בפה־מלא, לנקוט באמצעים יעילים, כדי למנוע את התקריות הבלתי־רצויות מכל הבחינות.

בישיבתה מ־23.7.25 קיבלה מליאת הקונסיסטוריון את עצת השר והביעה שוב משאלה, כי ירשה לקיים כינוס של ועידת הקהילות כדי להחליט על תיקונים בתקנון.

כינוס ב״כ מועצות הקהילות לועידה, התקיים בסופיה ב־5.7.1926 והוחלט להטיל על הקונסיסטוריון למצוא דרכים, כדי להביע את מורת־הרוח השוררת בקרב יהדות בולגריה — לעובדה שלא אושר עדיין תקנון־הקהילות. והודגש, שנגרם בכך השפעה שלילית. באי־כח המועצה הטילו על הקונסיסטוריון, לדאוג ולהתאמץ בכל הדרכים כדי שתתקבל הצעת־חוק, שתכיל הכרה באופיה התרבותי והלאומי של יהדות בולגריה ויושג הסדר למצבה המשפטי.

הקונסיסטוריון — אם כי רובו היה נציגי ההסתדרות הציונית בראשותו של חיים פרחי — מצא בכל זאת את ההכרזה כחריפה בצורתה ועלולה להזיק לעניני היהדות, ולפיכך פנה הקונסיסטוריון במכתב אל הועד המרכזי הציוני, (וגם עשה לו פרסום רב בבולטין הקונסיסטוריון מ־15.1.1926), והעיר, שהמלים ״זלזול גמור״ אינן הולמות את המציאות, שהרי משרד־הדתות הוא שנתן רשות לקבל את התקנון ולעריכת בחירות לכינוס ולאחר עיון ממושך נראה, שקיימת עוד תקוה להסרת המכשולים ואישור התקנון.

פרצה התנגשות בין ההסתדרות הציונית ונציגיה בקונסיסטוריון בענין זה, שהביאה לידי תוצאות חמורות, וגרמה לכך שהועידה שהיה בה רוב הציוני, בחרה בהסכמת כל שאר חברי הועידה בקולונל המילואים אברהם תג׳ר כראש הקונסיסטוריון. כחבריו נבחרו: ד״ר ברוך קונפינו, ד״ר מאקס מנחמוב, מואיז בן נון, מנחם פאיון, יוסף סרפר, ומוריץ אנז׳יל, פריסיאדו רומאנו, אלברט רומאנו, ז׳אק לוי (פלובדיב), חסון ומשה בוני (רוסא), יחיאל דניאל (וארנה), מואיז אהרון סידי (פאזארדז׳יק), מואיז מרדכי (וידין), יוסף פרחי (חאסקובו), משולם צורף (סליוין).

הועידה הביעה בתשואות, תודה והערצה ליו״ר־היוצא של הקונסיסטוריון חיים א. פרחי ולסגנו אברהם אסא על עבודתם המסורה והחדורה רוח הקרבה עצמית לעניני היהדות, במשך שש שנים. היושב־ראש החדש הקולונל תג׳ר, שלא השתתף באופן פעיל בחיים הציבוריים היהודיים והציוניים בבולגריה, אבל היה אוהד הציונות, נבחר, ביחוד בגלל קשריו הרבים עם הוגי הדעות שבחברה הבולגרית וגם מפני שהצטיין באופיו, נתחבב במרוצת הזמן על חוגים רחבים שביהדות בולגריה.

משרד־הדתות — שהיה מסרב כל הזמן לאשר את הקונסיסטוריון בתור מוסד־מייצג של יהדות בולגריה כל עוד שאלת התקנון לא באה על פתרונה, הסכים לבסוף לפשרה, והקונסיסטוריון אושר, באופן זמני, בהרכבו הנ״ל, לפי צו משרד־הדתות מספר 22 מ־7.2.22, החתום על־ידי השר בורוב.

יחסי חוץ

מלבד השתתפותם של ב״כ ציוני בולגריה בקונגרסים הציוניים, היה המגע בין יהדות בולגריה לבין היהדות בשאר הארצות עד למלחמת־העולם הראשונה, נדיר ומקרי. המצב השתנה אחרי המלחמה, עם עליתם של הציונים לשלטון במוסדות היהודיים המקומיים והמרכזיים בבולגריה.

בצמרת היהדות בבולגריה התגבש קו ברור ועקבי לטפח יחסים הדוקים יותר עם קבוצות היהדות בשאר ארצות. הדבר נבע מרוח ההזדהות של הציונות, שבאה לידי גילוי בענינים הקשורים לבנין הבית היהודי הלאומי בארץ־ישראל. אבל הקשר התרחב והתפשט גם על ענינים אחרים, הנוגעים לעם ישראל בכללו. היתה גם הכרה, שהקשרים עם גורמים יהודיים באירופה ובאמריקה, עשויים לחזק גם את עמדת יהדות בולגריה בעיני הציבור הבולגרי והממשלה הבולגרית, במאמצים לשמור על בטחונה ועל זכויותיה. הרי בולגריה היתה מדינה קטנה, שנתקלה לעתים קרובות במצב עדין והיתה תלויה בגורמים מדיניים עולמיים, ושררה דעה שהשפעת אישים ומוסדות יהודיים היא רבה מאד, ודעה זו השתרשה עד כדי הפרזה ממש.

עוד לפני הצהרת בלפור — באמצע שנת 1917 — בסופה של מלחמת העולם הראשונה, כשהנצחון כבר נטה לצד מעצמות־המערב, חדרו גם לבולגריה שמועות על התנועה שהתעוררה בקרב יהדות ארצות־הברית ושאר ארצות לניסוח דרישות היהודים בנוגע לארץ־ישראל ולזכויות־יסוד בארצות הגולה, ועל ההכנות שנעשו לשם הגשתן לועידת־השלום הקרובה לבוא. ביולי 1917 הקימה האגודה הציונית ״ד״ר תיאודור הרצל״ בסופיה ועדה מיוחדת (בהרכב ד״ר ישוע כלב, חיים א. פרחי, מרסל באקיש, זכריה מבורך, נסים סידי) והוטל עליה, לבוא במגע עם זרמים ואישים יהודיים שמחוץ להסתדרות הציונית, לשם הקמת חזית מאוחדת בענין ארץ־ישראל.

ב־1 ביולי 1917 התקיימה הפגישה הראשונה בין הועדה לבין ב״כ הסוציאל־דמוקראטים היהודיים בסופיה: סולומון פרולוב, מ. נעימוביץ, ז׳אק לידז׳י וז׳אק בכר. בישיבה הצהיר סולומון פרולוב, שעוד לפני נקיטת היזמה של הציונים, הגישו

הם, הסוציאליסטים היהודיים, דרישה למפלגה הסוציאל־דימו־קראטית בבולגריה להורות לציריה שבועידת האינטרנציונל הסוציאליסטי־שעמדה להתכנס בשטוקהולם — לתמוך בהכרת זכויותיהם של היהודים על א״י. סולומון פרולוב גם הוסיף, שקבוצתו מעולם לא התנגדה לפתרון השאלה היהודית על־ידי הקמת מרכז תרבותי יהודי בפלשתינה, אבל דעתה היתה — והיא גם כעת — שאי־אפשר לפתור את השאלה היהודית בדרך זו "כי אף אחד — לרבות הציונים עצמם — לא יכול לחזות מראש מלחמה ותוצאותיה" על הסיכויים הכרוכים בה לפתרון שאלת היהודים ברוח תכניתם של הציונים. הצהרתו עוררה תמהון, כי לא היה ידוע מאומה על יחס חיובי מצד הסוציאליס־טים היהודיים לרעיון הציוני בכלל וביחוד בדבר "מרכז תרבותי יהודי בארץ־ישראל", דבר שלא היה מקובל אפילו על דעת ציוני בולגריה, והיה רחוק גם מהשקפות הסוציאליסטים היהו־דיים. בסיכום הדברים נקבע שקיים בסיס לשיתוף פעולה בין הסוציאל־דימוקראטים היהודיים לבין הציונים בענין ארץ־ישראל. (אנו מדגישים "סוציאל־דימוקראטים", מפני שהמחנה הסוציאליסטי בבולגריה כבר היה מפולג בין סוציאל־דימו־קראטים רפורמיסטים וסוציאליסטים שמאליים אדוקים (טיסני סוציאליסטי) והיהודים שבפלג זה, המשיכו בעקביות ועקשנות בקו האנטיציוני המסורתי שנקטו בו, וממנו זזו רק כאשר רוסיה הסובייטית תמכה בהקמת המדינה היהודית).

ב־15 ביולי 1917 קיימה הועדה הנ״ל ישיבה עם באי־כח האינטליגנציה היהודית הלא־סוציאליסטית בסופיה באותו ענין; בין המשתתפים היו: ליאון כהן — מי־שהיה מנהיג הטריטורי־אליסטים בבולגריה; יוסף סרפר — מנכבדי העדה היהודית האשכנזית בסופיה; העורך־דין מנחם חיימוב, ומי־שהיה מ״מ הרב הראשי — העו״ד חזקיה דוידוב. יושב־ראש הועדה ד״ר יהושע כלב הגדיר, שהמשימות העומדות בפני יהדות בולגריה הן:

א) לתת יד לפתרון השאלה היהודית על בסיס לאומי ובאמצעים חוקיים.

ב) לאסוף כספים לעזרת אחינו הנצרכים בא״י.

ג) הפצת הרעיון של התקרבות הזרמים השונים של המוני האוכלוסיה היהודית.

ד) הקמת גוף משותף לביצוע המשימות הנ״ל.

רעיונותיו נתקבלו ללא־סייג על־ידי המשתתפים, אבל הובעה גם המשאלה, שההתקרבות תשתרע גם על שטחי היחסים הפני־מיים ביהדות בולגריה, שאלת הרבנות הראשית, שאלת הקונ־סיסטוריון, היחסים בקהילות וכו׳. ליאון כהן הדגיש גם את הצורך בדמוקראטיזציה במוסדות־היהדות המקומיים.

ב״כ הציונים הביעו את נכונותם, לפעול ברוח ההתקרבות הנרחבת, כפי שהציע.

ב־23 למרץ 1919, התכנסה בסופיה ועידה כל־יהודית לדיון בשאלת הבית הלאומי היהודי בא״י ובזכויות היהודים בגולה והדרישה להכרתם והבטחתם בועידת השלום. בועידה הכל־יהודית השתתפו מחוץ לציונים גם נציגי לשכות "בני ברית".

הועידה הזאת קיבלה החלטה בזו הלשון:

"הועידה היהודית הכללית בבולגריה, לאחר דיון בשלב החדש של השאלה היהודית, כפי שהתעוררה לאחר המל־חמה העולמית מחליטה, להגיש לועידת־השלום בפריס את הדרישות האלו:

א) להכיר בזכויות היהודים — המהוים לאום מיוחד — להשתתף על־ידי נציגיהם בחבר־הלאומים, בזכויות שוות לנציגי יתר העמים;

ב) ליצור תנאים בין־לאומיים, שיבטיחו את הקמתו מחדש של מרכז לאומי ומדיני של העם היהודי במו־לדתו ההיסטורית בארץ־ישראל, תוך הבטחת כל זכו־יותיהם האזרחיות, הלאומיות והפוליטיות של יתר העמים היושבים בארץ;

ג) להבטיח בחוקת כל ארץ שבה מתגוררים יהודים או בערבות בינלאומית, את זכויותיהם האזרחיות והמדי־ניות של היהודים;

ד) להכיר באוטונומיה פנימית תרבותית־לאומית של היהודים בכל הארצות, שבהן מתגוררים יהודים בה־מוניהם.

ה) להרשות לנציגי העם היהודי להשתתף בועידת־השלום באופן דומה לשאר העמים.

לפי הוראות הרבנות הראשית נערכו ב־26 ביוני 1921 בכל קהילות בולגריה אסיפות־אבל לחללי־הפרעות ביפו, שביניהם היה גסה צעיר מרדכי תג׳ר, בנו של חבר הקונסיסטוריון חיים תג׳ר מפלובדיב, וגם שמואל בן־דוד שלמה.

ביוני 1922, כאשר עמדה בפני חבר הלאומים לדיון שאלת אישור המנדט על א״י, שלחו הרבנות הראשית, הקונסיסטוריון וההסתדרות הציונית את המברק הבא:

לחבר הלאומים, ג׳נבה.

יהדות בולגריה רוחשת תקוה עזה, שמועצת־העמים תעשה מעשה צדק היסטורי עילאי על־ידי אישור מידי של המנדט על א״י, לשם הקמת הבית היהודי הלאומי.

חזקה אמונתנו, שהבית היהודי הלאומי יהיה — בחסותו של חבר הלאומים — למרכז של תרבות ואחוה בין העמים והדתות.

— מ״מ הרב הראשי: ד. פיפאנו

— יו״ר הקונסיסטוריון ליהודי בולגריה: ח. פרחי

— א. רומאנו, כיו״ר ההסתדרות הציונית בבולגריה [3]

בשנים 22—1921 התקשר הקונסיסטוריון ביחסים ידידותיים להחלפת אינפורמציה עם המיניסטריון לעניני היהודים בליטא. הקונסיסטוריון עמד גם למנות את בא־כחו ב"ועד המשלחות היהודיות" בפאריס, אבל מסיבות כספיות וטכניות הוכרח להס־תפק רק בהקצבת סכום סמלי לתקציב ה"ועד", כביטוי לרגשי הזדהותה של יהדות בולגריה בפעולתו.

בסוף 1922 בא הקונסיסטוריון בקשרים גם עם "הועד הלאומי בארץ־ישראל" וגם התקשר עם ה"ועד" המאוחד לסיוע (Joint Distribution Comunitee) בארצות הברית.

אחד הדברים החשובים ביותר שנעשו על־ידי הקונסיסטור־

יון בשטח יחסי־החוץ, הוא השתתפותו — יחד עם נציגי היהדות בשאר ארצות — ב״קונגרס המיעוטים הלאומיים״ באירופה, שמטרתו היתה — הגנה על זכויותיהם המיעוטים. השתתפותו באה אחרי שיקולים רבים שנקבע בהם, שהדבר יגרום לחיזוק עמדתה של יהדות בולגריה במאמציה להגן על זכויותיה והידוק קשריה עם יהדות שאר ארצות (פולין, ליטא, צ׳כוסלובקיה וכו׳) שהשתתפו בקונגרס שנתכנס ביוזמתו של ועד־השליחים היהודיים שבפאריס.

החלטה עקרונית נתקבלה בועידת ב״כ הקהילות שהתקיימה בימים 4—5 ביולי 1926 לבחור ל״קונגרס המיעוטים״: יו״ר הקונסיסטוריון, א. תג׳ר וחבר הקונסיסטוריון, א. רומאנו והם השתתפו בשמו במושב השני של הקונגרס, שהתקיים בג׳נבה באוגוסט 1926, ובו השתתפו גם בשם יהדות פולין — יצחק גרינבוים, בשם יהודי לטביה — הרב מרדכי נורוק, צ׳כוסלובקיה — ד״ר מרגוליס ויו״ר ועד השליחים — ד״ר ליאו מוצקין. למושב ״קונגרס המיעוטים״ הופיעו גם נציגי הבולגרים במוקדון, בראשותו של ד״ר סטאנישיב, יו״ר ״ברית־האחים המוקדוניים״ בבולגריה, אבל בקשתם להשתתפות לא נתמלאה, מפני שעמדה בניגוד להחלטה עקרונית קודמת, שלפיה ניתנה האפשרות להופיע בקונגרס רק לצירים המתגוררים באותה הארץ שהם רוצים להופיע בשמה. במקרה זה בא נציג הבולגרים במוקדון מפני שארצם היתה תפוסה תחת שלטונם של הסרבים, שטענו שהמוקדונים הם שבט סרבי ולא בולגרי, ואין לבולגרים הזכות לייצגו ולדבר בשמו.

למעשה, נמצאו בבולגריה מוקדונים רבים שברחו ממנה ונלחמו בגולה על זכויותיהם הלאומיות. ביניהם היו אישים חשובים שתפסו בבולגריה מקום בחיי המדינה כפקידים בכירים וקציני־צבא בדרגות עליונות ואפילו לכהונת ראש־הממשלה הגיע אחד מהם — ליאפצ׳יב. גם לארגונים המהפכניים המוקדוניים היתה השפעה עצומה על מדיניות־החוץ של ממשלות בולגריה, ולפעמים הם הם שקבעו מדיניות זו , כי גם בשביל בולגריה היה ענין סיפוח מוקדון בבחינת אידיאל לאומי, ממדרגה ראשונה.

אולם נציג יהדות בולגריה קולונל תג׳ר, בנאום שנשא בקונגרס תמך נמרצות בבקשת המוקדונים שיתקבלו בקונגרס, ואם כי הקונגרס לא נענה לבקשתו, הרי גרמה עמדתה של המשלחת היהודית מבולגריה ליצירת יחסי־ידידות בין היהודים והמוקדונים, שעזרו לעיצוב מצבה של יהדות בולגריה ולסילוק סכנות ממנה [4].

במאי 1927 הגיע לסופיה ב״כ קונגרס המיעוטים הד״ר אמינדה, לחקור בשאלת הפליטים ממוקדון ושאר מיעוטים בולגריים בארצות השכנות והקונסיסטוריון ערך לו קבלת־פנים לכבודו.

באוגוסט 1927 השתתף הקולונל תג׳ר כנציג יהודי בולגריה בועידה שהתכנסה בציריך, ביוזמת ועדי־השליחים שבפאריס לשם הגנת זכויות המיעוטים וגם ב״קונגרס המיעוטים הלאומיים״ בג׳נבה.

באוקטובר 1927 התקיים בסופיה ״הכינוס הבינלאומי של

משלחת הקונסיסטוריון המרכזי לועידת המעוטים בוינה בשנת 1930 השני משמאל — אברהם תז׳ר, הראשון למעלה משמאל — אלברט א. רומאנו

האגודות למען חבר הלאומים" ושל ועדת־המיעוטים. במושב השתתף גם יו"ר "קונגרס המיעוטים הלאומיים" באירופה ד"ר וילפאן, שהיה ציר סלובניה בפרלמנט האיטלקי. הקונסיסטוריון ערך לכבודו נשף קבלת־פנים שהשתתפו בו גם: פרופ' קירוב יו"ר של האגודה הבולגרית למען חבר הלאומים; ד"ר סטאני־שיב — יו"ר של ארגון אגודות־אחים של המוקדונים בבולגריה; פרופ' טריפון טריפונוב — יו"ר של איגוד יוצאי דוברודז'ה; וחברי הקונסיסטוריון, בראשותו של קולונל א. תג'ר, ד"ר מזן, יו"ר "האגודה היהודית למען חבר הלאומים" ויוסף גרון — יו"ר ועד הקהילה (הספרדית) בסופיה.

הקונסיסטוריון ערך ב־1927 מגבית לטובת פליטי מוקדון בבולגריה והעביר ל"ועד הלאומי המוקדוני" 100,000 ליבות שנאספו במגבית זו.

בראשית 1928 נערכו בבולגריה אסיפות־מחאה על הפרעות ביהודי קלאוזנבורג וגרוסווארדיין ברומניה. באסיפות השתתפו גם באי־כח הבולגרים, יוצאי סרביה ודוברודז'ה.

יהדות בולגריה היתה מיוצגת בקונגרס המיעוטים בוינה רק על־ידי ד"ר בוקו לוי, והוא הצליח לשכנע את הקונגרס שהחה־לטתו בדבר ייצוג כל מיעוט רק ע"י נציגים המתגוררים באותה מדינה, יש בה משום עוול לאותם המיעוטים הנתונים במשטר של דיכוי מצד הרוב, והממשלה מונעת בעדם לשלוח לקונגרס בא־כח המתגורר במדינתם. אפילו אם יעלה בידי מיעוט כזה לשגר בא־כח מקומי משלהם, הרי לא תהא לו אפשרות לחזור לארצו מחשש נקמת הממשלה בו. הקונגרס נענה לבקשת הדר" לוי וביטל את ההחלטה הקודמת ואז קיבל את ב"כ המוקדונים מבין פליטי מוקדון בבולגריה. התמיכה בדרישות המוקדונים בפני קונגרס המיעוטים הלאומיים על־ידי נציג הקונסיסטוריון נבעה מההבנה ורגשי האהדה שמיעוט יהודי מרגיש בצרותיו של מיעוט לאומי אחר, השרוי בצרה כמוהו. קו־פעולתו של הקונסיסטוריון הביא לידי תוצאות של חשיבות מכרעת גם לגבי יהדות בולגריה.

בסוף 1928 נערכו בסופיה ובערים אחרות אסיפות מחאה נגד המאורעות בא"י בקשר לפגיעות בזכויות היהודים לכותל המערבי והובעה הדרישה לסידור מהיר וחיובי של ענין המקו־מות הקדושים ליהודים. בראש ההפגנה הזאת — שהיתה מלווה סגירת חנויות היהודים בעיר הבירה — עמד יו"ר הקהילה היהו־דית (הספרדית) בסופיה ליאון כהן, ונאמו בה העסקנים מואיז בן־ארוייאה, ב. ארדיטי ויוסף סרפר. אחר־כך הגישו נציגי היהדות בארצות אירופה השכנות (יצחק גרינבוים, ד"ר ל. רייך — צירי הפרלמנט הפולני, ד"ר מרגוליס — ציר הפרלמנט הצ'כוסלובקי, ד"ר מ. נורוק — ציר הפרלמנט בלטביה וקולונל תג'ר — ב"כ יהדות בולגריה) מחאה לחבר הלאומים על המאו־רעות בארץ.

במושב "קונגרס המיעוטים הלאומיים" שהתקיים ב־1929 היה מיוצג הקונסיסטוריון היהודי וגם נציג המיעוט הבולגרי הלאומי בסביבות צאריברוד, הפרופסור דימיטרוב. באי־כח אירגוני המיעוטים הבולגרים בארצות השכנות לבולגריה, ערכו ב־19.9.1927 משתה גדול במלון "בולגריה" לכבוד יו"ר הקונסיסטוריון הקולונל תג'ר על הגנתו האמיצה על זכויות המיעוטים. במשתה נאמו פרופ' דימיטרוב, פרופ' קוליב, ד"ר סטאנישיב, פרופ' דניאלוב ודימו קאזאסוב — יו"ר אגודת ה־עתונאים הבולגרית.

ב־1.12.1929 הוקם ועד בולגרי־פלשתינאי שמטרתו היתה הקמת קשרי מסחר ותרבות בין בולגריה וארץ־ישראל היהודית. ההזמנה לאסיפת היסוד נחתמה על־ידי המדינאי ושר־לשעבר, גריגור ואסיליב, הקולונל תג'ר וד"ר שאול מזן. באסיפת־היסוד השתתפו כ־50 אנשי־ציבור, מחציתם בולגרים ומחציתם יהו־דים. בלטו במיוחד: גנרלי־המילואים לאזארוב וניקיפורוב, פרופ' גיאורגי דניאילוב, גריגור ואסיליב והשר־לשעבר — סטוייאן אומארצ'יבסקי, ד"ר סטאנישב, ד"ר סאקארוב, מנהל לשכת־העתונות של משרד־החוץ — איבאן פופוב, נ. ד. סטואי־לוב, פאנצ'ו דוריב — עתונאי ומי שהיה קונסול בולגריה בסלו־ניקי, הסופר ק. קונסטאנטינוב, ד"ר פינאקוב, פרופ' דימיטרוב.

בית־חולים — אנדרטה

היוזמה ליסוד בית־חולים בסופיה היתה מצד "קופת צדקה וביקור חולים" — קרן שהוקמה ב־1920. בשנת 1926 באו בדב־רים עם אגודת החיילים המשוחררים אשר הגה רעיון על הקמת מצבת־זכרון לחיילים היהודיים שנספו במערכות.

בשנת 1930, לאחר משא־ומתן עם ד"ר ישראל מפלובדיב הושג אתו הסכם — והוא נתן $2\frac{1}{2}$ מיליונים ליבות בתור הלואה לזמן ארוך. הוא היה מנהל המחלקה לנתוחים — 30 מיטות, חלק מהן למחוסרי אמצעים. אגודת החיילים הקציבה חצי מיליון ליבה בתנאי שב"כ הארגון יהיה בהנהלה.

הבנין הוקם במגרש הטראפזוריה — תמחוי.

אבן־הפינה לבית־החולים נורתה ב־8.5.1932 ובו ביום היתה גם חנוכת דגל "אגודת החיילים המשוחררים היהודיים". נוכחו שר־המלחמה גנרל־קיסוב, שלישו של המלך פולק' אייראנוב, מנהל לשכת־המלך ד"ר האנדזיאב, מפקד חיל־המצב בסופיה גנרל סולארוב, מזכיר ראשון של שר־החוק והדתות גיצו ראדוב וצביטאנוב, מזכיר משרד־החינוך דורוב, גנרלי המילואים לאזא־רוב, טודורוב, טירפונוב, ניקיפורוב, יו"ר "אגודת נכי המלחמה" שהיה גם יו"ר האגודה בולגריה—ארץ־ישראל, יו"ר אגודת הנכים בסופיה רב־סרן דוייאדז'ייב, ראש־העיר בוייאן נאצ'יב וסגנו — 800 חיילים יהודיים משוחררים ובראשם תזמורת משמר־החצר וקבוצת "מכבי" על דגלה ותזמורתה, ירית אבן־הפינה נעשתה בהשתתפות הרב הראשי ד"ר חננאל ומקהלת "צדיקוב".

חברי האגודה של החיילים המשוחררים בסופיה הגיע ל־900, ולפי הנתונים ניספו 2000 יהודים במערכות.

רעידת אדמה

ב־אפריל 1928 פקדה רעידת אדמה חזקה את הערים בדרום־בולגריה: פאזארדז'יק, סטארה־זאגורה, חאסקובו, בוריסובגראד, וביחוד צ'ירפאן ופלובדיב, שמרכז הרעידה היה בקרבתן.

אמנם לא היו אבדות בנפש, אבל נגרמו נזקים חומריים רבים לבתי מגורים ולבניני־הציבור. מכיוון שזעזועי האדמה חזרו פעמים רבות, היתה האוכלוסיה אחוזה בהלה, האנשים עזבו את

רעידת האדמה בבולגריה, בשנת 1928

אחרי רעידת האדמה בפלובדיב, בשנת 1928

בתיהם והקימו להם צריפים בגנים הציבוריים בעיר ובכל מקום פנוי ורחוק מבחינת סכנות המפולת, וגם בכפרי הסביבה.

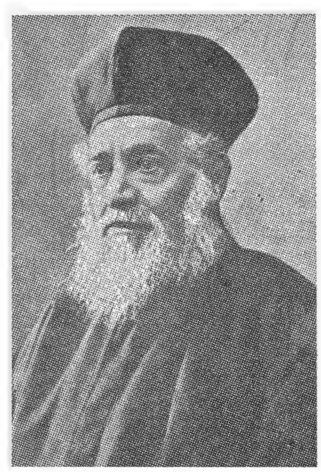
החיים הכלכליים שותקו במשך חודשים ונגרם סבל רב לכל האוכלוסיה, וביוחד לעניים ולמיעוטי האמצעים, שגם בשנים כתיקונן התקיימו מיד לפה והם נשארו בלי פרנסה. היו ביניהם אשר לא יכלו להקים גם צריפים ולא היה להם מקום חסות למשפחות וגם מזג האויר הגשום החמיר על מצבם.

אחרי זעזועי־האדמה התעוררה בכל חריפותה שאלת השיקום והעזרה לנצרכים. היו צריכים לתקן את הבתים והחנויות ולהניע מחדש את גלגלי הכלכלה המשותקת. גם בפני המוס.ות הציבוריים עמדה בעיית השיקום של בניניהם ומשרדיהם. הממשלה, פתחה במפעל רחב של שיקום ועזרה וגם מוסדות היהודים וביחוד, הקונסיסטוריון וקהילת סופיה, לא ישבו באפס מעשה והם הבליטו את ההזדהות היהודית המסורתית עם האוכלוסיה היהודית הנפגעת. בהיוודע על האסון החישה משלחת מטעם הקהילה היהודית בסופיה ליהודי פלובדיב ולשאר הערים הנפגעות, להביא מצרכי־מזון כדי להתגבר על המחסור של ימי הבהלה הראשונים, ורב היה חלקה גם בפעולות השיקום.

ט. חיי הדת

שאלת הרב הראשי

אחר התפטרותו של הרב הראשי ד״ר אהרנפרייז בשנת 1914 מכסא הרבנות הראשית, נשארה, כידוע, משרתו פנויה בגלל המלחמה שהביאה את המוסדות היהודיים לידי שיתוק והתפוררות. הכינוס הכללי (״סובור״) הראשון שלאחר המלחמה, בשנת 1920, הטיל חובה על הקונסיסטוריון למנות רב ראשי, ועד למינויו — להזמין מטיף דתי. בהתאם לכך, התקשר הקונסיסטוריון עם ד״ר דאריי דיזינייו, רב הקהילה היהודית של וירונה (איטליה) והציע לו את המשרה הזאת ומשנתקבלה הסכמתו, אישרה מליאת הקונסיסטוריון בישיבתה ב־19.1.1921 את מינויו. אולם, במושבו השני מ־28.3.1921 היה הכינוס בדעה, שכל עוד לא אישרה הממשלה את התקנון־החדש, המפקיע מידי הרב הראשי את תפקיד הייצוג ושאר ענינים חילוניים ומשאיר בסמכותו רק ענינים דתיים, עשוי המינוי לחדש את המאבק הישן של תקופת ד״ר אהרנפרייז וגם לחזק את ידי הממשלה במגמתה, להכיר את היהדות כארגון דתי בלבד ולא כארגון

הרב ר׳ דויד פיפאנו

לאומי, כהגדרת התקנון. לכן, הכינוס החליט עקרונית, שלא לבחור ברב ראשי, כל עוד לא אושר התקנון. לעומת זה מינה הקונסיסטוריון את הד״ר צמח רבינר כמטיף דתי לכל קהילות בולגריה. מלבד זאת, מינה הקונסיסטוריון, באישורו של משרד־הדתות, את רבה הראשי של קהילת סופיה, הרב דוד אברהם פיפאנו למשרת ממלא־מקום של הרב הראשי, והרב פיפאנו כיהן בתפקידו עד שנפטר ב־5.12.1924.

הרב פיפאנו, היה יליד סלוניקי וחניך הישיבות בה. הוא היה בר אוריין, בעל פסיקה, מחבר ספרים בדפוס ובכתבי־יד בעניני הלכה ודינים, אבל מנהגו כרב מהטיפוס הישן, לא שלט בשפת־הארץ וגם לא התמצא בנוהגי ייצוג בפני השלטונות, וגם חסר יוזמה בעניני חינוך העם ואף לא היה אהוד ביותר על כמה חוגים בגלל התנכרותו לתנועה היהודית הלאומית.

הד״ר מ. אהרנפרייז, בספרו ״בין מזרח למערב״, כותב עליו ״הקרוב אלי ביותר בין חברי־לעבודה בבית־הדין, היה תלמיד־חכם קשיש מסלוניקי — דוד פיפאנו, שכיהן כרב בקהילת סופיה. הוא היה דיין תלמודי נשוא־פנים, מהיר־תפיסה ובעל נסיון רב, מחבר פורה בתחום המשפט התלמודי, עזרתו היתה יקרה לי לאין ערוך בענינים אלה״.

לפיכך, היתה רובצת כל הדאגה לחינוך העם ולהעלאת רמתו התרבותית הדתית על שכמו של המטיף ד״ר צמח רבינר, שגמר פילוסופיה באוניברסיטת ברלין. הוא היה בעל לשון, וידע היטב את השפה האשפניולית, נואם מצוין, מלא דעת וחכמה בעניני דת ותרבות יהודית־לאומית. בתוקף תפקידו סבב בקהילות בולגריה, דרש דרשות בעניני דת ונאם גם על בעיות מוסר ותרבות, ונתחבב על האוכלוסיה. אבל, במרוצת הזמן התברר, שמעמסת המשימה שהוטלה עליו עלתל על כוחו של אדם אחד. בביקוריו, פעם בשנה, בכל קהילה, לא יכול להתגבר על ההשפעות שהרחיקו את יהודי בולגריה מן המסורת היהודית ומתוך הדו״ח שהיה מגיש לקונסיסטוריון על פעולותיו, הוברר, עד היכן הגיעה הירידה הדתית של יהודי בולגריה.

בעלון הקונסיסטוריון [1] פורסם הדו"ח של מטיף הקונסיסטוריון, הד"ר צמח רבינר, בו גלל את פרשת הירידה הדתית בין היהודים, ביחוד, בערי השדה הקטנות והביא לדוגמא כמה עובדות, כגון: ריבוי מקרי התנצרות של צעירות יהודיות, כדי להינשא לנוצרים, שרבים האשימו בכך את האמהות שנתנו לבנותיהן חופש מופרז, בהתידדותן עם צעירים נוצרים. לעומת זה, הביא בדו"ח גם דעת אחת האמהות, התולה את האשמה דוקא בבחורים היהודיים הדורשים נדוניה גדולה שאין הורי הצעירות יכולים לעמוד בה. ד"ר רבינר מסר בדו"ח, שחזנים התלוננו על ירידת מספר המתפללים, שהגיעו הדברים לדי כך, שאי-אפשר לקיים אפילו מנין. המתפללים הקבועים היו זקנים שמספרם הולך ומתמעט. ד"ר רבינר התלונן גם על פתיחת החנויות של היהודים בשבתות, וכי חילול-השבת נעשה דבר רגיל. יש קהילות קטנות שאין למצוא בהן ספר או עתון יהודי. אין ליהודים מטרה אחרת בחיים חוץ לעשיית הון. היו מקומות שהתיחסו אליו כאל טרדן והשתדלו להיפטר ממנו במהירות. אבל הדו"ח לא היה כולו שלילי, בבחינת דור שכולו חייב, צוין בו שבקהילות רבות ישנה התענינות ערה לעניני תרבות יהודית ורב מספר היהודים המבקרים באסיפות ומקשיבים לדברי המטיף. במקומות שונים קיימים גם בתי-עם וישנה דאגה לחינוך הדתי של הילדים והנוער.

את סיבת הירידה בחיים הדתיים ראה הד"ר רבינר בחוסר רבנים בעלי-השכלה וכשרון להטפה ולהשפעה. רק מעטים מבין כלי-הקודש מוכשרים לשאת את דבריהם בענינים דתיים ואף חסר להם הרצון לכך. לדעת הד"ר רבינר, יש להוציא בשפה הבולגרית עתון מוקדש לעניני תרבות וספרות.

בסוף הדו"ח קובע ד"ר רבינר: "חושבני, שאחת הסיבות לירידת החיים הדתיים והתרבותיים נעוצה בעובדה, שבערי השדה מספר היהודים הוא קטן, ומשום כך לא היה בכוחם להחזיק אלא מוסדות יהודיים מעטים. המאמצים שנעשו בקהילות לקיים בית-ספר במספר ילדים מועט לא הצליחו. מאידך גיסא, אכלה בהן הירידה הדתית בכל-פה, אפילו בקהילות הגדולות כמו: סופיה, פלובדיב וכו', אשר רב היה מספר היהודים בהן, שלא ראו את בית-הכנסת אלא בראש-השנה ויום-הכפורים, לא שמרו בבתיהם על מצוות הכשרות, ושלחו את ילדיהם לבתי-ספר לא-יהודים".

יש לציין, שלעתים נבחרו כראשי ועדי בתי-הכנסת לאו דוקא שומרי המצוות, אם כי העסקנים נבחרו לתפקידים אדמיניסטרטיביים בלבד. ואילו הענינים הדתיים, לפי מהותם, היו תמיד נתונים בידי הרב, החזנים, הגבאים וכו'.

אופיינית למצב הדתי בבולגריה היא גם העובדה, שבתקופת הקמת המפלגות במחנה הציוני בשנים 1930—1920 נעשה פעם נסיון להקים מפלגה ציונית דתית, אבל הנסיון לא הצליח ומפלגה שכזאת לא קמה בבולגריה!

מובן, שהגורמים האחראים בקרב יהודות בולגריה (הקונסיסטוריון, ועדי-הקהילות, ועדי בתי-הספר, חבר המורים וכו') עשו הרבה נסיונות לתקן את המצב, ערכו תפילות מיוחדות בבתי-הספר או הוליכו את התלמידים לבתי-הכנסת בערבי-שבתות וכו', ונתנו דעתם גם על קיום שעורי-דת לתלמידים היהודיים שלמדו בבתי ספר לא-יהודיים. ועדי-הקהילות נתנו את דעתם על הבעייה הזאת, והדגישו במפורש את הצורך להרבות במאמצים לפתרונה, אלא, שהצלחתם לא היתה גדולה.

שעורי דת: תכנית הלימודים של הגמנסיות כללה גם שעורי הדת הנוצרית-הפראבוסאבית, ומובן, שהתלמידים היהודיים, היו פטורים משעורים אלה. הרבנות דרשה עוד ב-1908 ממשרד החינוך לקיים בשביל תלמידי הגימנסיה היהודיים שעורי דת-יהודית, הנערכים על-ידי המוסד היהודי המוסמך.

משרד-החינוך נענה בחיוב לדרישה והוציאה לפועל ב-1915, לפי הוראה, שתלמידי בתי-הספר הממשלתיים התחייבו לבקר בשעורי-הדת, הנערכים על-ידי המוסדות הדתיים של היהודים והמתקיימים בכספי המוסדות האלה. משרד החינוך קבע גם את מספר שעות הלימוד של דת כמספרן בבתי-הספר הממשלתיים (4 שעות לשבוע), וכל תלמיד היה חייב להביא לבית-ספרו, תעודה של המוסד היהודי, שהוא אמנם ביקר בשעורי-הדת וגם את הציון שזכה בו בלימודיו אלה. ערך הציון נקבע כערכו בבתי-הספר הממשלתיים, זאת אומרת, שהוא נכלל ביסודות להכריע, אם התלמיד זכאי לעלות לכיתה או מחלקה גבוהה יותר. אבל צצה ועלתה בעיה אחרת, והיא: ההבדל הרב שיש בין לימוד-הדת אצל הנוצרים ולבין הלימוד אצל היהודים. הנוצרים נצטוו ללמוד 4 שעות לשבוע את עקרונות הדת ותולדות הכנסיה, ואילו היהודים התחייבו בלימוד מוקדם של שפת התפילות והתנ"ך. — היא השפה העברית ותולדות עם ישראל, שבלעדן אין לעמוד על עקרונות הדת ומצוותיה, חגיה ומוסדותיה. הקונסיסטוריון השקיע מאמצים רבים וממושכים, כדי להעמיד את משרד-החינוך על הבדלים אלו ולדרוש ממנו להגדיל את מספר השעות של שעורי הדת לתלמידים היהודיים, אבל כל המאמצים נתקלו באי-הבנה, ואף גם באי-רצון.

מליאת הקונסיסטוריון דנה במושבה השני ב-9 ו-10 בינואר 1922 בשאלה זו והחליטה:

"הואיל ובערים הגדולות לומדים, בשעורים, תלמידים בעלי ידיעות שונות, וארבע השעות, המוקדשות לשעורים, לפי התכנית הרשמית של משרד-החינוך אינן מספיקות כלל וכלל להוראה רצינית של הדת, כולל ידיעות-יסוד בשפה העברית ותולדות עם-ישראל הקשורות בלימוד הדת, והואיל והשיעורים יוצרים גם אשליה אצל יהודים מסויימים, שאפשר לתת לבניהם חינוך דתי גם מחוץ לבתי-הספר היהודיים, והדבר מגביר אצל היהודים את הנטיה לשלוח את בניהם לבתי-ספר לא-יהודים, החליטה מליאת הקונסיסטוריון לא לקיים שעורי-הדת בערים, שבהן קיימת פרוגימנסיה יהודית, ובקהילות אלה יש להתאמץ, ולהכניס את כל התלמידים היהודיים בגיל המתאים — לפרוגימנסיה היהודית".

בתי הדין: אחת המשימות החשובות שעמדה בפני הקונסיסטוריון לאחר מלחמת העולם היתה — ארגונם מחדש של בתי-הדין הרבניים לפי הקווים, שהותוו בתקנון של 1920. כידוע, היתה לבתי-דין סמכות בעניני סכסוכים ביחסי הנישואין והגירושין, ולפסקי-הדין להם היה תוקף שווה לפסקי-דין של בית-משפט ממשלתי מוסמך, המחייבים את כל מוסדות הממשלה, לרבות בתי-המשפט. (פרט לסכסוכי ממונות ומזו-

נות, הקשורים ביחסים שבין בני הזוג, והם בסמכות הבלעדית של בתי־המשפט הממשלתיים).

בהעדר רב ראשי, נטל לעצמו בית־הדין הגדול תפקידים מסויימים שנועדו לו, ובמקרה של התפטרות, הקונסיסטוריון מילא בית־הדין הגדול גם תפקיד ציבורי לא־דתי, דהיינו: מינוי "ועדה קונסיסטוריונית זמנית" עד לבחירת הקונסיסטוריון בהרכב חדש, לפי כללי התקנון הנ"ל.

מבנה בתי־הדין, לפי התקנון משנת 1920, הוקם מחדש (לפי המתכונת בסעיף 117 של התקנון) והקונסיסטוריון התיר הופעתם של עורכי־דין בפני בתי־הדין הרבניים בתור נציגי הצדדים המתדיינים. אבל הדבר עורר שוב בעיה חמורה, מכיון שעורכי־הדין היהודיים, רובם ככולם, לא ידעו כמעט כלום על החוק היסודי, לפיו דנים אותם בתי־הדין, וגם לאוכלוסיה היהודית לא היה מושג בזה.

לפי החלטת מליאת הקונסיסטוריון במושב השלישי, שהצטרף לה גם בית־הדין הגדול, הוקמה ועדה לענין הקודיפיקציה של משפט הנישואין העברי, בהרכב: מ"מ הרב הראשי, ה"ר דוד פיפאנו, הרב הראשי של קהילת סופיה (הספרדית) ד"ר פריר, מטיף הקונסיסטוריון, ד"ר צמח רבינר, חבר בית־הדין הרבני בסופיה ה"ר דניאל ציון, ה"ר יומטוב והמורים והמשפטנים, עורכי־הדין אלברט רומאנו, ויוסף מושיוב.

לפי הנחיות הועדה הנ"ל מותנית הופעתו של עו"ד בפני בית־הדין בידיעת השפה העברית. אבל, למעשה, לא הקפידו על כך. משום שמעטים מאד יודעי עברית היו בקרב עורכי־הדין, התעוררה גם עוד בעיה עדינה בפני בתי־הדין והיא: הופעת עורכי דין לא־יהודיים. בתי־הדין, כאשר הופיעו בפניהם, לא העיזו לסרב להם בחששם מתגובה שלילית מצד הממשלה והציבור הבולגרי. לכן,פסק ביה"ד, שמותר לעו"ד לא־יהודיים, להופיע בפני בתי־הדין היהודיים בתנאי מפורש, שיהיו בליווי עו"ד יהודי, וזאת מתוך כוונה, שעורכי־הדין הלא־יהודיים יעמדו על הצד העובדתי והנוהלי של הסכסוכים, ואילו עורכי־הדין היהודיים יעמדו על החוק האזרחי.

י. כלכלה

לדאבוננו, עלינו לציין, שלא נעשה מחקר יסודי על מצבם הכלכלי של יהודי בולגריה, ולא הוצאו לפועל החלטות מפורשות של הקונסיסטוריון בדבר איסוף חומר למחקר כזה, ולפיכך עלינו להסתפק בהרצאות, מאמרים ודו"ח, בהם משתקף במקצת המצב הכלכלי של יהודי בולגריה.

דברים ראשונים, אם כי מקוטעים, מצאנו במאמר "העוני היהודי בסופיה" שפורסם בעתון "אל דיאה" [1], ותמציתם הוא, שמספר היהודים בסופיה היה 6000—7000 נפש, ומהם כ־3000 בפרבר יוצ׳־בונאר, הידוע כפרבר־עוני. רב היה בתוכם מספר המשרתים, מצחצחי־הנעלים וכדומה, וגם מבוטלים, שחיו בתנאים איומים. הם גרו בדירות ללא רהיטים ושכבו על הרצפות ללא כל כיסוי לגופם. הנשים עסקו בכביסה או היו משרתות בבתי העשירים יחד עם בנותיהן, מהן שיצאו גם לתרבות רעה ויש גם שהתנצרו.

רבים מבין היהודים מצאו את פרנסתם במכירת פירות, תירס ובוטנים ברחובות העיר. הרחוב וימושה, במרכז העיר, היה מלא יהודים סבלים, ורב היה גם מספר הקבצנים. היה גם מספר רב של עבריינים צעירים (בגיל 13—20).

סימני הירידה המוסרית בלטו לעין. ואי־הנקיון והבערות שימשו נושא לעתונות האנטישמית.

פרטי הרצאתו של המהנדס שמרייבסקי בועידה הציונית הראשונה, היו מבוססים על חוברת דו"ח שפרסמה הנהלת ועד־הקהילה (הספרדית) בסופיה, ובהן מספרים על מספר היהודים בעיר הבירה וחלוקתם לפי מקצועות וכו׳.

מספר היהודים בסופיה היה 19,330, שהם בערך 40% מכל יהודי בולגריה (50,000). יהודי סופיה התרכזו בעיקר בשני אזורים בעיר והם: באיזור השני — 8,673 נפש (45%) ובאיזור השלישי — 7,196 (37%) של כל האוכלוסיה היהודית בעיר

לפי המקצועות, היו היהודים מחולקים בסוגים אלו: מספר המפרנסים היה 6,965 שהם 36% מכל האוכלוסיה היהודית. מהם סוחרים (כולל גם אמבולנטים) — 2,180 שהם 31%. לא־עובדים (כולל עקרות־בית וילדים) 6,778.

אחד הראשונים שניסה לברר באופן שיטתי ומדעי, את

מואיז בן־ארויאה

הועד "קופת צדקה" בסופיה

מתנדבים מושבעים לפני קבלתם כחברים ב"חברה קדישא" בסופיה

השאלה היהודית בבולגריה מבחינה כלכלית, היה מואיז בן־ארוייאה שכתב מחקר "על היהודים בכלכלת בולגריה".

לפי מחקרו, היה מספר היהודים בבולגריה (המספרים שבסוגרים הם האחוזים של האוכלוסיה הכללית במדינה), בשנת 1885 — 24,352 (0.77%). בשנת 1910 — 40,000. מהם 38,482 (96%) — תושבי הערים (4.64% — מאוכלוסית הערים במדינה). בשנת 1920 — 43,232 (0.89), בשנת 1926 — 46,000 (0.83). באותו זמן הגיע מספר היהודים בסופיה העיר ל־19,330, בפלובדיב ל־5499, ברושצ'וק — 3446.

החלוקה לפי המקצועות היתה, בשנת 1920: בחקלאות, ציוד ודייג — 63; תעשיה, מלאכה ותחבורה — 4929; מסחר 8373; משרות ציבוריות 834, עזרת־בית 213, מקצועות חופשיים (עורכי דין, רופאים, רופאי־שינים) 164 (לאחר 6 שנים, בשנת 1926 — היו בסופיה בלבד 148 יהודים — בעלי מקצועות חופשיים).

המספרים מראים, שבין היהודים היו 2/3 סוחרים, ו־1/3 היו מועסקים במלאכה ותעשיה. במקצוע הפקידות, — מנגנון הממשלה, העיריות, המחוזות והנפות — לא היו יהודים בכלל, וכמעט שלא היו יהודים בחקלאות, בגננות ובמחצבות. בתעשית המתכת היו רשומים 463 יהודים, אבל רובם היו פחחים פשוטים (בעלי־מלאכה). בקרב "התעשיות הנתמכות" (כלומר, הזכאיות לעידוד והקלות לפי "החוק לעידוד התעשיה") היו רק 5 יהודים. בתעשית הטקסטיל עסקו 149 יהודים, ואילו בשנת 1929 היו בידי היהודים 17 מפעלי תעשיה, שקבלו אשראי ממשלתי.

בתעשיה ומלאכת־הבנין עסקו 317 יהודים — רובם נגרים, זגגים, שרברבים, אלקטרוטכנאים. בתעשית־העץ לא היו יהודים מלבד בייצור הרהיטים.

בתעשיות הכימיות הנתמכות ע"י הממשלה, היו בשנת 1929 10 מפעלים בידי היהודים. בתעשית העור היו 80 מפעלים בידי יהודים ב־1929, מהם 67 שקיבלו "עידוד ממשלתי". בתעשיה הזכוכית היו 3 מפעלים בידי היהודים. ובמקצועה דפוס ובכריכת ספרים היו מועסקים 200 יהודים. בדרך כלל, מכל המועסקים בתעשיה ומלאכה היו 2/3, 1963 איש, בתעשית־ההלבשה — 931 איש, בתעשית־המזון והמשקאות — 208, בתעשית הנעלים, בגיהוץ וספרות — 154. במקצועות־האופנה (מודיסטים ומודיסטיות) — 91.

במסחר היו עסוקים בשנת 1920 — 8373 איש, מהם 2682 (בערך 31 אחוז) במקצועות־ההלבשה (מנופקטורה, גלנטריה), נעלים. יש חשיבות לענין מפני שהמסחר הכללי במקצועות אלו הקיף 7000 בערך. מכאן, שאחוז היהודים במקצועות אלו היה בערך 38%. גדול היה מספר היהודים שעסקו במסחר מצרכי המזון ומשקאות (סוחרי קמח, חיטים, טבק, חנויות־מכולת) ואחריהם סוחרי בגדים בלוים ("אלטע זאכען"), חנויות של קמעוניים, רוכלים — 831 בעלי מסבאות, בתי קפה, מסעדות 303, רהיטים וחפצי בית — 216, מכונות ועורות, פרוות — 181.

בנקאות וביטוח — (בנקאים, שולחנים, עסקי ביטוח כללי והמשרתים בהם) היו מועסקים — 625 יהודים, מתווכים, קומיסיונרים, עסקי־יצוא 563 יהודים, מתוך 3000 (18.7%).

על יסוד הנתונים והמספרים הסיק מ. בן ארויה את המסקנות האלו: שורת תופעות בהתפתחותה הכלכלית של בולגריה כגון: ירידת המלאכה, ונהירת איכרים לערים, הגבירו את התחרות הבולגרים ביהודים. התעשיה התפתחה לאט ולכן גם המסחר לא התפתח כדרוש, ולא היתה ליהודים אפשרות לעלות בכלכלה. היו זמנים שענפי כלכלה מסוימים לא היו אפשריים להתקיים בלי יהודים, אולם משקל היהודים בהם היה אח"כ בירידה.

חלקם של היהודים היה רב ביצוא ויבוא ובעיסקות־ביטוח, אבל, לאחר המלחמה, הצטמצם תפקידם בענפים אלה, והיהודים אבדו את עמדותיהם בשטח זה. גם ביצוא חיטה היה ליהודים חלק רב, אך מפני חוסר הון — הם נשארו רק סוכנים בלבד [2].

יבוא — הסעיפים העיקריים ביבוא היו — טקסטילים, ברזל ומוצריהם. חלקם של היהודים היה ניכר מאד, 2/3 של הסוחרים היהודים עסקו בענפים אלו. בסופיה, היו, מתוך 300 סוחרי מנופקטורה, — 200 יהודים, ומ־75 סוחרי הברזל וענפיו — 44 יהודים. בשאר ענפי היבוא, השתתפו היהודים בתור סוכנים ונציגי חברות זרות, אבל, גם בהם, ירד תפקידם לרגל הגבלת הייצור המקומי, וחדירת סוכנים לא־יהודים למקצוע זה.

בתעשיה — היה חלקם של היהודים זעיר, ומפעליהם — קטנים. המסקנה הכללית היא, שלהשתתפות היהודים במשק הלאומי לא היה ערך רב. המספרים, לפי מחקר בן־ארויה, מסתכמים:

חלוקת 4929 היהודים, המועסקים בתעשיה, במלאכה ובעבודה:

	גברים	נשים	סה"כ
א) עצמאיים	1591	155	1746
ב) עוזרים ושכירים	410	264	674
ג) פועלים	1612	897	2509
	3,613	1,316	4,929

חלוקת 7373 היהודים העוסקים במסחר:

	גברים	נשים	סה"כ
א) עצמאיים	4542	123	4665
ב) עוזרים ושכירים	1540	207	1747
ג) פועלים	876	85	961
	6,958	415	7373

חלוקת 837 היהודים המועסקים במשרות ציבוריות ומקצועות חופשיים:

	גברים	נשים	סה"כ
א) עצמאיים	183	23	206
ב) עוזרים ושכירים	291	107	398
ג) פועלים	218	15	233
	692	145	837

עזרת בית:

	גברים	נשים	סה"כ
פועלים	7	206	213

מקצועות בלתי־מוגדרים:

	גברים	נשים	סה"כ
א) עוזרים ושכירים	64	9	73
ב) פועלים	156	3	159
	220	12	232

המבנה החברתי של היהודים לפי הסוגים, (כולל מספרים הנ"ל):

עצמאיים:

	גברים	נשים	סה"כ
בתעשיה	1,591	155	1,746
במסחר	4,542	123	4,665
משרות צבוריות ומקצועות חפשיים	183	23	206
סך הכל	6,316	301	6,617

עוזרים ושכירים:

	גברים	נשים	סה"כ
בתעשיה	410	264	674
במסחר	1,540	207	1,747
במקצועות חופ'	291	107	398
עזרת בית	7	206	213
בלתי מוגדרים	64	9	73
סך הכל	2,312	793	3,105

פועלים:

	גברים	נשים	סה"כ
בתעשיה	1,612	897	2,509
במסחר	876	85	961
במקצועות חופ'	183	23	206
בעזרת בית	7	206	213
במקצועות בלתי מוגדרים	156	3	159
סך הכל	2,834	1,214	4,048

מכאן מגיע בן־ארויה למסקנות אלו:

מתוך המספר הכללי על היהודים הפעילים בכלכלה, מחציתם היו עצמאיים, ומחציתם — שכירים. אנשי המעמד הבינוני הם 70% מן העצמאיים ו־30% — מן השכירים. מצבם הכלכלי של היהודים הוא בלתי יציב בכלל. המדיניות הכלכלית של הממשלה, ונהירתם של לא־יהודים למקצועות שהחזיקו בהם יהודים, גרמו להתחרות ולדחיקת רגליהם של החלשים מעמדותיהם.

מחקר שני על חלק היהודים בכלכלת בולגריה, נעשה על־ידי אסטרוק—כלב, וזה תכנו:

המצב הכלכלי של יהודי בולגריה (אסטרוק כלב)

אין נתונים מדויקים ומבוססים על השתתפות היהודים בכלכלה מבחינת ההון שהשקיעו ואין כל סטטיסטיקה כזאת, אבל בנוגע למקצועות, הסיכום מושתת על נתוני מפקד האוכלוסיה משנת 1926.

האוכלוסיה היהודית העובדת:

	המקצוע	עצמאים	עוזרים	משרתים	פועלים	סה"כ
1.	חקלאות	14	17	1	43	75
2.	מלאכה ותעשיה	1,912	285	388	3,232	5,817
3.	תחבורה והובלה	97	1	13	189	300
4.	מסחר (כו' רוכלים)	4,910	828	1,530	1,058	8,326
5.	משרות ממשלתי'	—	—	48	31	79
6.	מקצועות חופשיים	280	6	384	102	772
7.	עוזרות־בית ושרו'	—	—	134	373	507
	סך הכל	7,213	1,137	2,498	5,028	15,876

המספרים מראים (לדעת המחבר) שהאוכלוסיה היהודית התרכזה בעיקר במסחר, במלאכה ותעשיה, ואין לה חלק בעבודת־האדמה ובשלטון הממשלתי והאדמיניסטרציה.

מכל האוכלוסיה היהודית רק 7213 הם עצמאיים, ואילו 8,663 (5,028+1,137+2,498) היו פועלים, עוזרים ושכירים (ואין לשכוח, שרוב העצמאיים היו סוחרים זעירים, רוכלים ובעלי־מלאכה זעירים).

השוואת הנתונים של 1926 לעומת המפקד של 1920 מראה, בשנת 1920, כי המספר הכללי של הפועלים, העוזרים והמשרתים היה 50.6% של כל האוכלוסיה היהודית, ובשנת 1926 עלה האחוז עד 54,9%, וזאת על חשבון ירידת מספר העצמאיים. מסתבר, שמספר השכירים היהודים הולך ורב. תהליך הגידול במספר השכירים, הכרוך בירידת מספר העצמאיים, מראה ללא ספק סימנים של פרולטריזציה של היהודים בבולגריה.

השוואה במספרים על האוכלוסיה הפעילה [3] אצל הבולגרים ואצל היהודים באחוזים:

	עצמא'	עוז'	משר'	פוע'	ס"ה
האוכלוסיה הפעילה: בולגרים	26,2	55,4	3,5	14,9	100
יהודים	45,0	7,1	15,6	32,3	100

המספרים מראים, לדעת המחבר:

א) שאחוז הפועלים והמשרתים רב יותר אצל היהודים במקצועות מסוימים מאשר אצל הבולגרים;

ב) שגם אחוז העצמאיים רב יותר אצל היהודים;

ג) סיכום האחוזים (האחוז הכללי) של העצמאיים והמשרתים היהודים (52,1%) הוא קטן בהרבה מאשר אצל הבולגרים (81,6%).

ההבדל ניתן להסביר על־ידי האופי העירוני של האוכלוסיה היהודית, והמקצועות המיוחדים בהם הם עסוקים, שהיהודים אינם מחזיקים מקרקע ונטיתם למקצועות העצמאיים בגלל ההגבלות בקבלתם למשרות, ובפרולטריזציה על היהודים.

בקביעת מספרים החלטיים על התחלקותם של היהודים לפי המקצועות, לעומת המספרים המתאימים באוכלוסיה הבולגרית, קובע בן־ארויה מסקנה, שהשוואתם מבטלת סופית את האגדה, שהיהודים החזיקו בידיהם את המסחר בבולגריה. היהודים שעסקו במסחר היו רק 9,36% מכל העוסקים בבולגריה בענף כלכלי זה.

מחקר אחר, המתאר את מצבם של יהודי סופיה הבירה, בשנת 1937, שמספרם הגיע למחצית המספר של יהודי בולגריה — הוא הדו״ח שנערך על יסוד מישאל (אנקיטה) שערכה אגודת ״קופת צדקה וביקור חולים״, בעזרת צוות מורים, סטודנטים ואנשים אחרים, כבסיס לערכית כרטיסיה. הממצאים החשובים ביותר של המישאל כפי שנמסרו ע״י רודולף סולומונוב (כיום — רם סולומון, עו״ד בתל־אביב), נתפרסמו בעתון ״השופר״ [4].

המישאל נערך בסוף שנת 1939. והוא קבע שהיו 1100 משפחות (4540 נפשות) עניות מאד, שהן 17,4% של כל האוכלוסיה היהודית בסופיה, שהגיעה ל־26000 נפש בערך.

על סמך ביקורים אצל 50 מן המשפחות העניות מאד המתגוררות בחורבות, במרתפים ובצריפים ללא רצפות וב״חדריהן״, אין מיטות ושמיכות, אין תנורים ושולחנות, ובני־המשפחה רעבים ללחם ולא בכל יום בא אוכל אל פיהם ,ולפי סימני־היכר אלו הם המוגדרות כעניים מאד. כן קבע המישאל שמתוך 4540 הנפשות של 1100 המשפחות האלו, רק 2088 איש ואשה היו מוכשרים לעבודה ואילו 2452 מהם אינם מסוגלים לעבודה בכלל. ואף מבין המוכשרים עבדו למעשה רק 1373, ואילו 715 מבוטלים. 2452 הבלתי־מוכשרים לעבודה, מתחלקים לפי סוגים אלו:

נכים, חולים וכו׳	228
אלמנות בודדות	121
עקרות־בית	688
תלמידים	890
ילדים מתחת לגיל ביה״ס	525
סך הכל	2452

מכאן שפרנסתן של כל 1,100 המשפחות הנ״ל (על 4540 נפשותיהן) מבוססת על 1373 העובדים. ומה הם מקצועותיהם של ה״מפרנסים״ האלו?

	גברים	נשים
1. אמבולנטים	335	50
2. פועלים בבתי חרושת וב״מ	162	90
3. משרתים בחנויות	158	52
4. סבלים ובעלי עבודה כללית	88	79
5. בעלי מלאכה	175	124
	918	395

הדבר הבולט במיוחד, הוא המספר המועט ביחס (19,2%) של בעלי־המלאכה.

מאידך גיסא, הגברים העובדים היו רוכלים ופועלים פשוטים, ללא מקצוע מסוים, והכנסותיהם הן גם בלתי־יציבות, עונתיות ונתונות לתנודות, ולעתים (בחורף) הן יורדות עד האפס. הדבר אינו חל על הנשים העובדות, אבל ידוע, שהכנסותיהן הן נמוכות מאד. לפי הכנסותיהן מתחלקות המשפחות (שמסרו פרטים):

המשפחות	הכנסות
95	לא כלום
101	עד 550 ליבה לחודש
387	עד 1000 ליבה לחודש
53	עד 1500 ליבה לחודש
313	עד 2000 ליבה לחודש
53	מעל ל־2000 ליבה לחודש
1,002	

המשפחות, שאין להם שום הכנסה, הן משפחות של זקנים וחולים.

הרוב הגדול (58,2%) של המשפחות — הכנסותיהן הן פחות מ־1500 ליבה לחודש, והעוני בהן הוא גדול מנשוא. אבל המצב אינו טוב גם ביתר הסוגים, שרובן הן משפחות מרובות־ילדים והכנסותיהן גדולות יותר מפני שעובדים 2 או 3 מבני־המשפחה.

המשפחות	מספר בני המשפחה
81	1
166	2
175	3
441	5—4
174	7—6
43	9—8
1,080	

בשאלה על התנאים ההיגייניים שבהן מתגוררות המשפחות הנ״ל, ניתן לאמור:

בכלל אי־אפשר לדבר על ״תנאים היגייניים״ של ממש. 724 משפחות (65,9%) מתגוררות בבתי־מגורים בלתי־היגייניים בהחלט.

ואיך לפרש את ההגדרות הנ״ל? בסוג היגייניים הם בתי־מגורים שחודרת השמש אליהן, לכל הפחות, בעונת־הקיץ, ויש בהם חלונות פתוחים, רצפת־עץ וגג תקין. שונה הוא מצב

בתי־המגורים הלא־היגייניים. ואלה הם סימני־ההיכר שלהם: אין אור, כמעט שאין בהם חלונות פתוחים, אין רצפות־עץ או שרצפתם רקובה או עשויה מלט, הקירות לחים גם בחורף וגם בקיץ. וכאלה הם 2/3 של בתי־המגורים שנבדקו!

ראוי לציין, שהמתגוררים בבתים כאלו משלמים, בכל זאת, שכר דירה גבוה מדי. מתוך 1100 המשפחות רק 286 אינן משלמות שכר־דירה, מפני שהן מתגוררות אצל קרובים או מתגוררות בפינות שב״בתים״ אלה.

814 המשפחות המשלמות שכר־דירה הן:

127 משפחות	עד 100 ליבה לחודש
132 ″	עד 200 ″ ″
235 ″	עד 300 ″ ″
320 ″	מעל 500 ″ ″
814	

לפי הנתונים, שנתפרסמו ע״י ועד הקהילה שבסופיה ב־1931, נתחלקו תושבי־הבירה היהודים (שמספרם היה, בערך, 24,000) לפי מקצועותיהם:

סוחרים (כולל רוכלים)	2,411
בעלי־מלאכה	2,078
פועלים	1,780
פקידים במפעלים פרטיים	1,170
מובטלים	828
מקצועות חפשיים	329
פנסיונרים ורנטיירים	295
תעשיינים	84
בנקאים	6
סך הכל	8,981

(שהם 37.5% מן האוכלוסיה הכללית).

האוכלוסיה היהודית הבלתי־עובדת (שאינה עוסקת בפרנסה) מתחלקת באופן זה:

עקרות־בית	7,274
תלמידים	4,685
ילדים עד גיל 6	2,444
סטודנטים	176
פנסיונרים	6
סך הכל	14,585

שהם 62.5% [5] מן האוכלוסיה היהודית.

אנו רואים, איפוא, שהמשפט ש״כל היהודים הם עשירים ושכל העושר נמצא בידי היהודים״ מופרך מעיקרו, ולא כל היהודים הם עשירים. סיכום המספרים על בעלי־המלאכה, הפועלים, הפקידים במפעלים הפרטיים, הסוחרים־הרוכלים, מראה שמספרם הוא 6379, ומשמעות הדבר הוא כי מבחינה כלכלית 2/3 הם אנשים מעוטי־יכולת וסתם עניים. איך חיים עניים אלה? רק מי שהתהלך בשכונות היהודיות בעיר הבירה, יכול היה לעמוד על העוני היהודי: מוכרי־גרעינים, רוכלי ביצים, קבצנים, פחחים, זגגים, עגלונים, פועלים, סבלים, ילדים יחפים הגרים בבתים הנוטים לנפול, בחצרות מרופשות. לפנינו ערב־רב של אנשים אומללים הנתונים במלחמה תמידים על לחם צר. מחנה גדול של עלובי־גורל הכורעים תחת עול הסבל הרב והבערות האיומה.

הכשרה מקצועית

ההתרוששות הכלכלית של יהודי בולגריה עמדה בראש דאגתם של עסקני הציבור היהודי. גם התנועה החלוצית, נבעה ממקור אידאליסטי, הרי היתה הירידה הכלכלית של המעמד הבינוני אחת הסיבות להתפתחותה והיא שהביאה את שלמה אשכנזי וחבריו לפעול ולעודד אותה. עדות לכך, הן התלונות שהגיעו לפרקים על הסתננות צעירים לשורות החלוצים שלא מדחפים אידיאולוגיים כי אם מחוסר־עבודה ופרנסה. מאידך, המצב הבלתי־נורמלי של הכלכלה היהודית, המריץ לפעולה את האינטליגנציה הציונית בבולגריה, שהיתה לה השפעה מכרעת במוסדות היהודיים הכלליים וראתה את הסכנות הצפויות. הגיעו הידיעות על הנעשה בארצות מזרח־אירופה — על הקמת מעמד מסחרי בקרב הנוצרים והתחרותו ביהודים ועל המדיניות המתוכננת של הממשלות, לשם נישול היהודים מעמדותיהם הכלכליות. בבולגריה פתחה הממשלה עצמה מזמן במדיניות של עידוד מקצועות־מסחר בקרב הבולגרים והקימה לשכות־מסחר ובתי־ספר למסחר שבהם למדו צעירים בולגריים ומספרם הלך וגדל. וגם היו תופעות ברורות של אנטישמיות כלכלית בארץ.

האינטליגנציה הציונית ראתה בכלכלה לאומית בריאה בארץ ישראל את הדרך הטובה והיחידה לפתרון בעיה זו, והיא באה לידי מסקנה לעודד את התנועה החלוצית. אבל, עם זאת אצל חוגים יהודיים אחרים, כגון: ״בני ברית״, התגבשה ההכרה שיש לפעול גם בבולגריה גופה, ולעשות מאמצים ליצור בשביל היהודים ענפי פרנסה חדשים במלאכה ועבודה, ביחוד בענפים הקשורים בהתקדמות הכלכלית והטכנולוגית, ולכך יש להקנות ליהודים — השכלה מקצועית. העסקנים גם קבעו שמשימה זו מוטלת על המוסד היהודי העליון, הוא הקונסיסטוריון.

לפי הדו״ח של מחלקת־החינוך של הקונסיסטוריון מסוף 1924, היתה התיעצות עם מנהל מחלקת־המלאכות של משרד המסחר והתעשיה, חריסטו הינקוב, לברר אילו מקצועות מלאכה ועבודה יש לעורר בקרב היהודים, מתוך התחשבות בתכונותיהם הרוחניות והגופניות המיוחדות, ובסיכויי התפתחותה הכלכלית של הארץ. הוא המליץ על נגרות־רהיטים ומתכות וגם נימק את דעתו בנטיה הגוברת אצל האוכלוסיה לדרישת ריהוט טוב ויפה. הוא גם הסביר שהמקצוע דורש ידע וטוב־טעם, ואין לחשוש בו לסכנת התחרות מיוחדת מצד התעשיה, וגם הממשלה תומכת בפיתוח המקצוע בהטילה מסים גבוהים על היבוא של מוצרי חוץ. הוא המליץ גם על אלקטרוטכניקה, צבעות מודרנית, גננות, מלאכת הלבשה והנעלה, חייטות גברות, וגידול פרחים (לבנות), מקצועות שתועלתן חשובה להכשרה החקלאית של הצעירים המתעתדים לעלות לארץ־ישראל.

המומחה חיוה את דעתו, שיש לבטל את בתי־הספר המקצו־

עיים, משום שהם עולים בכסף רב, ודרוש להכניס בהם מכונות מיוחדות לכל כיתה של 15—20 תלמידים ולכל מקצוע דרושות מכונות, מכשירים וחומרי־גלם מיוחדים, שקשה לרכשם מטעמים תקציביים.

לפיכך, השיטה הטובה והזולה ביותר היא: הכנסת נערים גומרי־פרוגימנסיה, לבתי־מלאכה שיעבדו בהם בתור שוליות, ובתנאי שיקבלו אנשים מיוחדים לפקח עליהם, שילמדו בחריצות ושלא יהיו נתונים לניצול. יש לערוך לנערים גם קורסים לרכישת ידע בתיאוריה. שיטה כזו מאפשרת הכשרה במקצועות בתמיכת ועדי־הקהילות לבגדים ומכשירים. אחד היתרונות הוא, שהנערים יתחילו לקבל כעבור זמן־מה גם שכר עבודה, אשר יקל במקצת על קיומם.

ועוד יתרון לשיטה היא גמישותה: אפשר להתחיל בקטנות ולהרחיב את הפעולה במרוצת הזמן. החסרון בשיטה הזאת הוא, שאין אפשרות לשלבה בחינוך והשכלה כללית, אולם אפשר להתגבר על כך ע״י ארגון קורסים שונים. המומחה המליץ גם על פתיחת קורסים למקצועות הקשורים במסחר ומינהל (לבלרים, ניהול חשבונות, שפות זרות). מובן, שצריך להעמיד בראש הפעולה ועד של אנשים בעלי ידע, רצון טוב וכוח ביצוע.

לאחר התיעצות בין ב״כ ההסתדרות הציונית ולשכות ״בני־ברית״, הקים הקונסיסטוריון ועד מרכזי שאליו נבחרו: חיים בן ישראל (בני ברית), אברהם אלפסאה (ב״כ הקונסיסטוריון) ומואיז פרחי (ב״כ הועד הא״י של ההסתדרות הציונית). הוחלט להקים גם ועדים מקומיים במתכונת דומה בקהילות השונות.

המליאה של הקונסיסטוריון החליטה, שיש לפתוח בית־ספר למלאכה בשביל יהודים. בשנת 1928 הוקמה ועדה משותפת לקונסיסטוריון וללשכת ״בני ברית״ בסופיה; בראש הועדה עמד אהרן ברכה, והוחלט לפתוח בית־ספר לאלקטרוטכניקה. הממשלה הבולגרית פתחה קודם בית־ספר לאלקטרוניקה בראדומיר, ולכן התקשרה הועדה עם משרד המסחר, התעשיה והעבודה — כדי לקבל רשיון והוראות בנוגע לפתיחת בית־הספר, אלא שבינתיים פקדה רעידת אדמה חזקה את בולגריה הדרומית והפעולה נדחתה.

הועדה התקשרה גם עם הג׳וינט ובא־כחה ב. אהרונוביץ בא לסופיה בהסכמה עקרונית להגיש לנו עזרה. הוא הדגיש, כמו במקרים דומים, יש החלטה עקרונית של הג׳וינט, שלא להגיש עזרה, אם היהדות המקומית אינה מוכנה לעשות גם מצדה מאמצים נאותים למטרה זו.

לאחר דיון ממצה בכל הבעיות החליטה הועדה לפתוח לפי־שעה בית־ספר לשוליות ולאחר שתקבל הסיוע מן הג׳וינט ויוכשרו שאר התנאים, יתחילו בו בלימוד מקצוע ויגדילו את מספר חניכיו. הועדה הקימה קרן מיוחדת של הקונסיסטוריון, לשכת ״בני־ברית״, כמו הקואופרציה ״נארודין טרוד״ שהיתה קיימת.

לפי דו״ח שנמסר למליאת הקונסיסטוריון ביולי 1931, התפתח בית־ספר מקצועי לשוליות יפה, ולמדו בו מלבד אלקטרוטכניקה, גם על הכלכלה של בולגריה, חשבון, השפה העברית, תולדות העם היהודי וצרפתית. עמדו לפתוח גם מחלקות ללימוד צבעות דקורטיבית, קישוט דקורציה, גופי מכונות וגם חייטות־נשים. הודגש גם הצורך בתיאום פעולת ההכשרה המקצועית בין הקונסיסטוריון וקהילת סופיה. הדו״ח ציין לשבח את עבודתו המסורה של אהרן ברכה בשטח זה.

בינואר 1935 נוסדה בסופיה אגודת ״אורט״ להפצת לימוד מלאכות בקרב יהודי בולגריה, כדוגמת הארגון ״אורט״ שהוקם ברוסיה בתום המלחמה. כראש האגודה נבחר עו״ד אדוארד אריה, וכחברי ההנהלה ד״ר משולם, עו״ד ד״ר אלפרד חאראבון, זאב כהן, המהנדס יצחק שמעון, שמואל פינצ׳י ויצחק בג׳רנו.

בשנת 1937/36 ערכה האגודה קורסים לאריגה, נגרות וכריכת ספרים, בהם למדו 70 צעירים ו־30 צעירות.

האגודה התקשרה באפריל 1938 גם עם ״אורט״ בחוץ־לארץ וקבלה ממנו תמיכה כספית. גם הקונסיסטוריון, הקהילה היהודית בסופיה, לשכת ״בני ברית״ ובנק ״גאולה״ נתנו תרומות לתקציב האגודה.

יא. בתי־הספר

כבר הראינו, שענין החינוך ובתי־הספר היהודיים בבולגריה העסיק את ההסתדרות הציונית הבולגרית מיד עם הקמתה, וממנו הסתעפו כל העניינים שלמענם או נגדם נלחמה התנועה הציונית בבולגריה.

המצב השתנה מן היסוד עם תום מלחמת־העולם הראשונה, כאשר השתלטו הציונים על כל מוסדות היהדות, לרבות ועדי בתי־הכנסת והקונסיסטוריון, והיתה בידיהם האפשרות לבצע את תכניותיהם כרצונם.

אבל, מצב בתי־הספר כפי שנגלה לעיני המנצחים הציונים היה עגום מאוד. העסקן הציוני הדגול אברהם חיים אסא שהיה קרוב לעניני בתי־הספר ומומחה להם, מתאר את מצב בתי־הספר באופן זה:

"בתי הספר סבלו הרבה. הבנינים הוחרמו ע"י הצבא לצרכי מלחמה, המורים גויסו, והתלמידים נשארו ללא כל פיקוח של מורים ומחנכים. ארבע שנות לימודים הלכו לאיבוד. המורים הבולגריים למקצועות נטשו את עבודתם כי משכורתם היתה זעומה ובמקומם באו מורות מנוסות פחות. אבל אין להן אפשרות למלא גם את מקומם של המורים העברים. גם המורים מא"י עזבו אותנו או מתכוננים לעזוב אותנו, כי גם משכורתם היתה זעומה".

בתזכיר, שהקונסיסטוריון הגיש למשרד החינוך באוקטובר 1920 [1] נאמר:

"כנס הקהילות היהודיות, שהתקיים ב־29 באוגוסט ש"ז, דן בין היתר גם במצב בתי־הספר, ופה אחד נקבע מצבם הרע מכל הבחינות (חוסר בנינים מתאימים והיגייניים, צוות מורים בלתי מספיק). כתוצאה מכך מחזיקים מספר רב מדי של תלמידים בכל כיתה וכיתה (50—70 תלמידים). המשכורות למורים בלתי מספיקות, ושוללות את האפשרות לבחור בטובים שביניהם, וישנם עוד ליקויים רבים אחרים, שסיבתם נעוצה בעובדה, שאין לקהילות בתי־הספר הרמה הרצויה והמתאימה לזמנים החדשים".

מסמכים אלו ממצים את כל הבעיות שיהדות בולגריה עמדה בפניהן בשטח זה. יש להוסיף עוד כמה וכמה בעיות, כגון: אין תכניות וספרי־לימוד אחידים וחוסר האפשרות להקים מערכת חינוך על יסודות חדשים.

כינוס הקהילות של 1920 מצא פתרון החלטי לשאלה הכאובה והישנה־נושנה הזאת בדבר מעמדם של ועדי בתי־הספר ותלותם בועדי בתי־הכנסת, בהתקינו לועדי בתי־הספר מעמד שוה לועדי בתי־הכנסת, תקציב ואוטונומיה בעניניהם המיוחדים ואפילו יותר מזה — השתתפות שוות־זכויות במועצת הקהילה ובהכרעות על שאלות כלליות.

לפי התקנון הוקמה מחלקה מיוחדת ע"י הקונסיסטוריון בראשות מפקח פדגוגי, שמטרתה — הנהגת תכניות־לימוד אחידה, הזמנה מרוכזת של מורים, הספקת ספרי־לימוד ושאר ציוד, פיקוח מתמיד על בתי־הספר ודאגה לקידומם.

בעיות רבות וחשובות עמדו בפני הקונסיסטוריון ומחלקת החינוך כגון: בעית חוסר המורים, בעית כלכלתם של בתי־הספר ותמיכתם ע"י רשויות המדינה (הממשלה, העיריות וכו'), שאלת שעורי־הדת לתלמידים היהודיים בגימנסיות הממשלתיות.

המכשולים עוררו את החוגים הדואגים לחינוך ולבתי־הספר היהודיים לעמוד בפרץ, ועלה במחשבה לפתוח שיעורים מזורזים להכשרת מורים לשפת העברית, ולהשתלמות בשפה העברית ובמקצועות ההוראה לצעירים בעלי השכלה תיכונית שידיעותיהם בעברית מוגבלת.

היוזמה יצאה מצד פעילי "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית" בבולגריה, סניף פלובדיב, והם באו בהצעתם אל הועד הציוני המרכזי אשר שלח משלחת אל הקונסיסטוריון שהשתתפו בו 2 נציגים ציונים והשאר היו לא־ציונים. הקונסיסטוריון הבטיח לקבל תחת חסותו את המפעל ואילו למעשה הטיל את ביצועו על הועד הציוני המרכזי. הועידה הציונית בחר בקורטוריון של שלושה חברים (אלברט רומאנו, ברוך פארדו ואלברט יוסף כלב).

הקורטוריון פנה בקריאה לקהילות לתמוך בו תמיכה כספית לצרכי פתיחת הקורסים, והן נענו בעין יפה לקריאה וגם הקונסיסטוריון הקציב מצדו סכום מסוים למטרה הזאת.

כמנהל נתמנה המורה בן־אמוץ שעלה בידו ליצור את הקורס, כמעט יש מאין, מכל הבחינות.

מנהל השיעורים והתלמידים עבדו במרץ רב ובסוף השנה נגשו לבחינות וכמעט כולם עמדו בהן בתוצאות מניחות את הדעת, אם כי היה ברור שעוד חסר להם הרבה כדי להיות מורים ראויים לשמם. אבל האחראים לפעולה היו מרוצים. עצם העובדה, שמחזור המורים הציל את המצב והם השתעשעו בתקוה, שבמרוצת הזמן תהיה האפשרות להשלים את הכשרתם של בוגרי הקורס.

הקורטוריון פתח גם קורס מזורז לגננות, בהנהלת הגננת שרה וזילינסקה, מנהלת גן־הילדים בפלובדיב ובוגרת קורס הגננות של פ. הלפרין. לקורס נרשמו 11 צעירות.

לפי החלטת המועצה הציונית העליונה, חודשו הקורסים

להכשרת מורים לשפה העברית גם בשנת הלימודים 1921/20 והנהלתם הוטלה על הקורטוריון (במקום א. רומאנו וברוך פארדו, שעזבו את מקום מושבם, נתמנו נסים ראובנוב והמורה יצחק ספרא) והוכפל תקציבו. הפעם נעשה נסיון להקפיד יותר בקבלת המועמדים ולדרוש מהם ידיעות רחבות יותר, אבל בגלל מספרם המצומצם, הנסיון לא הצליח. התברר שהמו־עמדים, רובם ככולם, הם בני משפחות עניות או בני המעמד הבינוני, שלא היתה להם האפשרות להתקיים במשך שנת הלימודים במאמציהם הם ולכן הוקצבה להם תמיכה כספית של 400 ליבה לחודש. הואיל ומנהל הקורס, בן־אמוץ, נסע לארץ ישראל, נמסרה הנהלתו לה׳ שמשון גולדמן, אף הוא מארץ ישראל, והקורס הסתיים בהצלחה יחסית.

שני המחזורים גרמו לכך, שחלפה הסכנה המידית של חוסר מורים. אכן, לדעת הכל, לרבות המורים הותיקים, הכשרתם של גומרי הקורסים לא היתה מספיקה, והיה צורך להרחיב את השתלמותם. עלתה הצעה לחייב את המורים החדשים להמשיך להשתלם בכוח עצמם ולעמוד בבחינות חדשות. אבל, המורים הנוגעים בדבר, התנגדו לדרישה זו וטענו שיש להס־תפק בידיעותיהם. למעשה, נערכו בעונת הפגרה שבין שנת־לימוד אחת לשניה, שיעורי השתלמות ע״י מחלקת החינוך של הקונסיסטוריון.

בימים 22—23 ביוני 1925 התקיימה בסופיה ועידת־התיעצות של ב״כ ועדי־הקהילות וועדי בתי־הספר בבולגריה אשר החליטה בין היתר:

״בשים לב למחסור במורים ולמצב הכספי הדחוק של הקהילות היהודיות, הגורמים להאטת ההתפתחות הנמ־רצת של בתי־הספר במדינה, ולחוסר הסיכויים שהמצב יחלוף בקרוב, מחווה הועידה את דעתה, שעל מחלקת החינוך לדאוג, להמציא ולספק, ראשית־כל, צוות מורים למקצועות היהודים, ולנקוט באמצעים הדרושים להכשרת הקרקע להתפתחותם של בתי־הספר היהודים, ולשגר שליח לא״י להזמנת מורים מבני הארץ למטרה זו״.

הועידה גם החליטה לבחון את יוזמת הקהילה בסופיה בדבר פתיחת גימנסיה פדגוגית לשם הכשרת מורים, ולחדש את השיעורים להכשרה מזורזת של מורים לעברית. בנוגע להח־לטות מחלקת־החינוך בדבר החינוך הדתי של התלמידים היהו־דיים שאינם לומדים בבתי־ספר יהודיים, קבעה הועידה שאין השעות, המוקדשות לשם זה לפי הוראות משרד־החינוך, מס־פיקות להקנות לתלמידים את הידיעות היהודיות בתנ״ך, תפי־לות, ברכות וכו׳. בכל זאת, יש לנצלן לשם השפעה יהודית לאומית־דתית על אותם התלמידים, ולהתאמץ להגדלת מספר השעות, המיועדות למטרה זו.

הועידה בירכה את הארגון של הנוער הלאומי ״השומר הצעיר״, והבטיחה לו סיוע מתאים וגם המליצה, להפחית את שעות־העבודה בבית־הספר למורים הפעילים למען ״השומר הצעיר״.

על־סמך החלטות הועידה שאושרו גם ע״י מליאת הקונ־סיסטוריון, פתחה מחלקת החינוך בפלובדיב, מחדש, בראשית שנת הלימודים 1926/25 את הקורס המזורז להכשרת מורים לעברית; אלא, שהפעם נקבעה תקופת הקורס לשנתיים ונת־קבלו רק מועמדים בעלי השכלה תיכונית מלאה, שיש להם מעט ידיעות בעברית. כמנהלת נתמנתה הגב׳ צילה גרינברג. הקורס הועבר בשנתו השניה לסופיה ולמדו בו כ־20 תלמידים.

ביולי 1926 שיגרה מחלקת החינוך לא״י את מנהל בתי־הספר היהודים בסופיה, צבי אינפלד, כדי להביא מורים לעב־רית. ה׳ אינפלד התקשר עם מחלקת־החינוך של הועד הלאומי והזמין מספר מסוים של מורים ומורות, אשר הזרימו דם חדש בהוראת השפה העברית בבתי־הספר היהודיים בבולגריה.

עקב סירובו של משרד החינוך להרשות הוראה לגננות, שאין להם השכלה תיכונית, פתחה מחלקת החינוך של הקונסיס־טוריון ב־1.7.1926 גם קורס להכשרת גננות, שנתקבלו אליו צעירות בעלות השכלה תיכונית והוקמה בשבילו פנימיה בסופ־יה.

בשנת 1927 נסתיים הקורס להכשרת מורים. בגלל המשבר הכלכלי שפרץ בארץ־ישראל, האריכו המורים מארץ־ישראל את חוזיהם, אם כי תקופת שרותם נסתיימה, והמשיכו להורות בבתי־הספר היהודיים בבולגריה. כתוצאה מזה נוצר עודף של מורים, בניגוד למצב שהיה קיים שנתיים לפני זה.

הקמת מחלקת החינוך ומינוי מפקח

אחת המשימות שעמדו בפני הקונסיסטוריון לאחר ״הכינוס המכונן״ של שנת 1920, היתה מימוש הוראות התקנון בכל הנוגע למערכת החינוך, ובראש וראשונה — מינוי מומחה פדגוג כמפקח על בתי הספר היהודיים בבולגריה. מכיון שהיה יכול לבוא בחשבון רק אדם מחוץ לבולגריה, ומאידך גיסא — תנאי הארץ, חיי יהודיה ודרכי המוסדות היהודיים לא יהיו נהירים לו, הוקמה מחלקה מיוחדת של הקונסיסטוריון, לעבוד יחד עם המפקח ולפלס את דרכו במערכת החינוך היהודי בבולגריה.

ליד הקונסיסטוריון הוקמה מחלקת־חינוך בהרכב זה: יו״ר הקונסיסטוריון ד״ר יהושע כלב, וחבריו: גבריאל אריה, אלי בסן, נסים משה והמזכיר הכללי אלברט רומאנו (בנובמבר 1920). אבל, עוד טרם התחילה מחלקת החינוך בעבודתה המעשית, פרץ משבר חמור בקונסיסטוריון, והתפטרו מהנהלתו הד״ר כלב, גבריאל אריה ונסים משה, וממילא בא גם שינוי בהרכב מחלקת החינוך, שחבריה היו: אשר אלי בסן, אברהם אסא והמזכיר הכללי אלברט רומאנו, ואליה צורף גם מנהל בית־הספר בסופיה יעקב מרגוליס. הוחלט, שאם חברי הקונ־סיסטוריון ידרשו זאת וכל אימת שיתעוררו חילוקי־דעות בשאלה העומדת להכרעה, תועבר השאלה להחלטת הקונסיס־טוריון עצמו.

בחדשים הראשונים של 1922 יצאה משלחת מטעם הקונ־סיסטוריון (חיים פרחי ואברהם אסא) לאירופה־המערבית, לחפש מועמד לכס הרבנות־הראשית בבולגריה, והוטל עליה גם לחפש מועמד למשרת המפקח הכללי של בתי־הספר היהודיים. מבין המועמדים שהוצעו, בחרה המשלחת בה׳ צבי שמחוני־בוכמן, אשר נתמנה ב־1.8.22 למשרת מפקח כללי. המפקח צבי צמחוני־בוכמן נולד ברוסיה, קיבל את השכלתו היסודית בחדר,

והשכלתו הכללית באודיסה, בישיבה של ד״ר חיים טשרנוביץ (״רב צעיר״). אחרי־כן נסע ארצה־ישראל, גמר שם את הסמינר למורים של דוד ילין, כיהן בתור מורה בבתי־הספר בירושלים ובגימנסיה ״הרצליה״ בתל־אביב, למד פסיכולוגיה ופדגוגיה בברלין, ולימד בוינה בסמינריון של הרב הראשי ד״ר חיות.

המפקח החדש, לאחר שעמד על מצב בתי־הספר, פתח בעבודה רצינית לשם הסדרת הענינים וקידום ההוראה העברית. על פעולותיו מסר דו״ח לקונסיסטוריון במליאתו שכלל את כל השינויים שהכניס לפיתוח בתי־הספר בכל השטחים.

המפקח השגיח על בית־היתומים היהודי בסופיה ותמך גם בשיעורי־הערב לשפה העברית, מטעם ״ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית״ בסופיה.

בשנת 1923 התחילה הוראת המקצועות הכלליים בשפה העברית של כיתות א׳ בבתי הספר היהודיים. בסופיה הועברה רק כיתה אחת, מבין 7 כיתות א׳, ללימוד כל המקצועות בעברית, מפני שהורי התלמידים התנגדו לשיטת לימודים זו.

כן הונהג מחדש לימוד התנ״ך לפי ״סיפורי המקרא״ של ח. נ. ביאליק וי. ח. רבניצקי; בבתי־הספר למדו גם אגדה ודברי תורה (מצוות, הלכות ודינים), נערכו שעורי־פגרה בסופיה להשתלמות המורים, ושיעורים מקומיים בקהילות; הוזמנו מורים מא״י למקומות־הוראה פנויים, ונערכה ועידה של ב״כ ועדי בתי־הספר; הונהג סדר, שמינוי מורים ייעשה רק על־ידי מחלקת החינוך, ולא כנהוג — ע״י כל ועד מקומי, לפי ראות עיניו.

הדו״ח קבע, שרק 17% מבוגרי בתי־הספר היהודיים היסודיים ממשיכים את לימודיהם בפרוגימנסיות היהודיות (הקיימות רק ב־5 קהילות בלבד) ואילו שאר ה־83% עוזבים את בתי־הספר בגיל 11—12. המפקח התלונן בדו״ח גם שרוב ועדי בתי־הספר לא עשו כלום למתן אפשרויות השתלמות למורים, ושחלק מן המורים מוכן לעזוב את ההוראה, בגלל המשכורת הבלתי־מספיקה.

המפקח עמד בדו״ח גם על הסכנה, שהמורים הטובים יעזבו את בתי־הספר ואת המורים הבלתי־מוכשרים יצטרכו לפטר, ואורבת הסכנה להישאר בלי מורים. הוא ציין שהשיעורים המזורזים — שהוקמו ביוזמת ההסתדרות הציונית — היה בהם משום פתרון זמני לשעת חירום, ונעזרנו בהבאת מורים מא״י שברכה רבה מצויה בהם, אבל אין בכך פתרון, שהרי מורי א״י ישארו בבולגריה רק זמן מוגבל והארץ תדרוש אותם בחזרה ואין כוח העולה על כח משיכתה, בפרט כשהמדובר במורים הנשלחים בבולגריה לעיירות נידחות. לבעית המורים למקצועות הבולגרים, הציע, לשתפם בהשלטת אוירה יהודית חינוכית אחידה בבית־ספר, בעוד אשר בהרבה ועדי בתי־ספר אינם שמים לב לכך, ועיקר דאגתם היא שהמורים למקצועות בולגרים יהיו ״זולים״.

המפקח גם התנגד לדרוש מן המורה היהודי להיותו גם עסקן ציבורי ומחנך האוכלוסיה היהודית המבוגרת, בה בשעה שמתפקידם להתמסר אך ורק לבית הספר ולהשתלם במקצועם. צוין גם מצבם הירוד של בתי־הספר מבחינת ההיגיינה ועל התנאים בהם נתונים התלמידים והמורים כאחד. עוד ליקוי רציני הוא: המחסור במנהלים מוכשרים, שאמנם יש התקדמות־מה בענין, אבל היא אינה מספקת. בדו״ח הובע צער, שאין דאגה למעשיהם של הילדים לאחר שיעזבו את בתי־הספר וברור, שרובם נכנסים מיד ל״חיי פרנסה״ ונעשים למוכרי עתונים, שרוכי־נעלים וכדומה. נעשו אמנם נסיונות לחנכם לעבודה, אבל, התוצאות הן דלות מאד.

הדו״ח קבע, שהקהילות היהודיות בבולגריה התחלקו (אז) לחמשה סוגים, והם:

א)	קהילות זעירות שאין בהן בכלל בית־ספר יהודי	6
ב)	קהילות שיש בהן בית־ספר יסודי, בלי פרוגימנסיה	15
ג)	קהילות שיש בהן גם בית ספר יסודי וגם פרוגימנסיה	5
ד)	קהילות שבהן הילדים היהודיים לומדים בביה״ס הממשלתיים (בולגריים), ויש להם גם מורה יהודי	2
ה)	קהילות שבהן לומדים בביה״ס יהודי אבל ההוראה היא לימוד תפילות בלבד	3
	בסך הכל	31

היו קיימים 13 גני־ילדים (בסופיה — 3, פלובדיב — 2, ברוסא — 2 ובעוד 5 ערים גן־ילדים אחד לכל עיר. צוות המורים: 27 מורים 26 מורות, גננות — 13, בסך הכל 66 מורים, מורות וגננות.

לפי השכלתם יש לחלקם:

1.	גומרי בתי־ספר גבוה, שאין להם תעודות	2
2.	בוגרי בית־ספר פדגוגי	21
3.	בוגרי גימנסיות	20
4.	השכלה יהודית מיוחדת	16
5.	מורים שאין נתונים על השכלתם	7
	בסך הכל	66

מורים למקצועות, הנלמדים בשפה בולגרית: 84

1.	בולגרים	7		7
2.	מורות בולגריות	24		24
3.	מורים יהודיים		9	9
4.	מורות יהודיות		44	44
	בסך הכל	31	53	84
	מורי דת			5

ובסך הכל מורים ומורות לכל המקצועות (כולל מורי־דת): 155, ב־139 כיתות, מהם:

1.	בבתי־הספר יסודיים	115
2.	בפרוגימנסיות	27
3.	בגני הילדים	13
	סך הכל	155

מספר הכיתות בכלל — 139 ושל התלמידים — 3940 (ילדים 2145, ילדות 1795) וחלוקתם:

	ילדים	ילדות	סך־הכל
גני ילדים	217	162	379
בתי הספר היסודיים	1,612	1,338	2,950
פרוגימנסיות	316	295	611
סך הכל	2,145	1,795	3,940

בהשוואה לשנת 1921 יש הפחתה ב־500 ילדים, ומשערים שהסיבה היא הירידה בילודה עקב המלחמה. הסכום הכללי של תקציבי בתי־הספר היהודיים הגיע ל־4.500.000 ליבות.

בימים 22—23 ביוני 1924 התקיימה ועידת־התיעצות של ב״כ ועדי בתי־הספר היהודיים, ובדרך כלל, היו מסקנותיה חיוביות. הועידה הביעה שביעת־רצון מתוצאות ״העבראיזציה״ וחיוותה דעתה, שיש להמשיך ברפורמה זו. ביחוד, הביעה הועידה את שמחתה על ההתקדמות שחלה בהקמת גני־הילדים.

הועידה קבעה בסיפוק את התקדמותם של המורים, גומרי הקורסים המזורזים, ודרשה תיאום בפעולותיהם של המורים למקצועות בולגרים והמורים למקצועות עבריים, וגם עמדה על הצורך לפתוח בית־ספר תיכוני להכשרת מורים עבריים, ופנתה בקריאה ליהודים, השולחים את ילדיהם לבתי־הספר הזרים, להעביר את בניהם לבתי־הספר היהודיים. הועידה דרשה גם להגביר את החינוך הדתי, להגדיל מספר שעות הלימוד של השפה העברית ל־12 שעות לשבוע בהתאם להחלטת מחלקת החינוך, וכי מספר התלמידים בכיתה לא יעלה על 35. הועידה המליצה על תמיכה ב״השומר הצעיר״, ועל הגדלת משכורות המורים למקצועות בולגריים לפי משכורות המורים למקצועות עבריים, ולחייבם ללמוד עברית, לחזק את הפעולה למען ה״קרן הקיימת לישראל״ בבתי־הספר. הובעה משאלה שגם חברי הועדים לבתי־הספר ילמדו עברית.

כל ההחלטות אושרו גם במושב ה־5 של מליאת הקונסיס־טוריון, שהתקיים בימים 13—15 ביולי 1924.

המפקח צבי צמחוני־בוכמן יצא בדמוס בראשית שנת הלי־מודים 1925/24. כממלא מקומו נתמנה, באורח זמני, מנהל בתי־הספר היהודיים בסופיה, צבי אינפלד.

בראשית שנת הלימודים 1926/25 נתמנה כמפקח על בתי־הספר היסודיים, יעקב לוי.

אחת הפעולות החשובות של מחלקת החינוך ושל המפקח החדש, היתה: הקמת מועצה פדגוגית שהרכבה: המפקח יעקב לוי, מנהלת הקורסים להכשרת מורים לעברית גב׳ גרינברג, מנהלי בתי־הספר היהודיים בקהילות הגדולות: סופיה (צבי אינפלד), פלובדיב (יצחק ספרא), רוסא (טיומקין), פאזארדז׳יק (יצחק נבון). המועצה קיבלה החלטות חשובות על שיטות העבודה של המורים, על הלימוד בהיסטוריה כללית ועברית, הקמת מניינים מיוחדים לתלמידי בתי־הספר בשבתות ומועדים, קריאת התפילות והתורה, על הקמת ספריות בבתי־הספר.

מחלקת החינוך הקימה מחדש את הקורס להכשרת גננות. במרוצת הזמן, התברר מן הנסיון, שספרי הלימוד העבריים בבתי־הספר היהודיים שהובאו מחוץ לארץ לא התאימו לתנאי המקום, בהיותם משקפים רק את חיי היהודים באירופה־המז־

יצחק נבון

רחית, שהם שונים בהרבה מאורח חייהם של יהודי בולגריה; ומאידך, היה גם צורך להתאים את ספרי המקצועות הכלליים לדרישות משרד־החינוך (ספרי הלימוד שהגיעו מחו״ל היו יקרים — והיה צורך לשלם עבורם במטבע־חוץ). לכן, פתחו מחלקת־החינוך והמפקח בפעולת הוצאת ספרי־לימוד בבולגריה עצמה. הספרים חוברו ע״י המפקח יעקב לוי בשיתוף פעולה עם מנהלת הקורסים להכשרת מורים גב׳ גרינברג, ולשם הד־פסתם הובאו במיוחד אותיות־דפוס עבריות מישראל. הוצאו לאור ספרי לימוד אלו: אלפון לכיתה א׳, תולדות עם ישראל (ב־3 כרכים) בשביל מחלקות א׳ ב׳ ג׳ של הפרוגימנסיות; היסטוריה כללית בשביל מחלקה א׳; ספר־חשבון וספר ידיעת הטבע לכיתה ג׳ של בה״ס היסודיים.

הספרים הוצאו בעברית בניקוד מלא ולצרכי הוצאתם — נוצרה קרן מיוחדת.

הבעיה הקשה ביותר שעמדה בפני הקונסיסטוריון והקהילות היהודיות בבולגריה היתה: **החזקת בתי־הספר.**

לפי חוק השכלת־העם, הלימוד של הילדים בבתי־הספר היסודיים הממשלתיים הוא חובה וניתן חינם (7 כיתות, כולל 3 כיתות פרוגימנסיה). בתי הספר היו, כמובן, פתוחים גם בפני היהודים, ואמנם חלק מהם השתמש בזכותו ושלח את בניו לבתי־ספר אלו, אבל הרוב הגדול של יהודי בולגריה, ברצונו לשמור על דתו ועל לאומיותו, שלח את בניו לבתי־הספר היהודיים, שהתקיימו ליד הקהילות היהודיות והיו נתונים להנהלתם של ועדים מיוחדים. כמובן, היה הדבר כרוך בנטל כספי מיוחד, שהיהודים קיבלו על עצמם מרצון, נוסף למיסים שהם שילמו לממשלה לצרכי החזקת בתי־הספר הממשלתיים.

הנטל הנוסף — נשאוהו היהודים בלי התמרמרות, אבל הוא נעשה כבד יותר לאחר המלחמה העולמית הראשונה, אחרי שהציונים עלו לשלטון בועדי בתי־הספר ובקונסיסטוריון, והכ־ניסו שיפורים בכל מערכת החינוך היהודי.

העסקנים היהודיים האמינו, כי לאחר שברית־השלום בין בולגריה ומעצמות־המערב חייבה את הממשלה הבולגרית לדאוג לכך, שחלק מתאים וצודק של תקציבי הממשלה, העי־

ריות ושאר המוסדות הציבוריים המיוחדים לעניני־חינוך ינתן גם ליהודים, בתור מיעוט דתי לאומי, והדבר יתגשם במהירות ולפי רוח ה״ברית״, והם עשו מאמצים מרובים להשיג תמיכה זו מאת הממשלה והעיריות. אבל, למעשה, עמדה בפניהם רק ברירה אחת והיא: לפי חוק השכלת העם, ניתנה לקהילה היהודית הרשות להטיל על חברי הקהילה מס מיוחד להחזקת בתי־הספר המיוחדים ושהכנסותיה הרגילות לא הספיקו לכך, אבל, הממשלה לא מיהרה להוציא תקנות־ביצוע על סמך חוק זה.

במאי 1921 קיבלה ועדת־החינוך של בית־הנבחרים הצעת־חוק שבה נאמר:

״תוספת לסעיף 336 של חוק השכלת העם, פיסקה האומרת: אבל, בתי ספר של העדות בני דת אחרים (תורכים ויהודים) ושל הבולגרים בני דת אחרת, בעלי תכנית, תקנות וצוות מורים כמו בתי־הספר העממיים, מתכלכלים כמו אלה, במקרה זה על אותם בתי־ספר וכן על המורים והפקידים שבהם, חלות כל קביעות החוק על בתי הספר העממיים.

ובמקומות בעלי אוכלוסיה מעורבת, בהם קיימים ועדי בתי־ספר בולגריים, הועדות של בני־דת ולאום אחרים שולחים ב״כ שונים לועד, ואילו במקומות בעלי אוכלוסיה תורכית בלבד או אוכלוסיה של בולגרים בני דת אחרת בלבד, ועדי בתי־הספר נבחרים לפי הסדר הקבוע בחוק זה על בתי־הספר העממיים״.

הצעה זו עוררה מבוכה בקרב הקונסיסטוריון, כי מחד גיסא החזקת בתי־הספר של היהודים ע״י הממשלה כרוכה בתכנית־לימודים, שאין בה כמעט מקום למקצועות היהודיים, ומאידך גיסא — לא נשאר כמעט כלום לתפקידם של ועדי בתי־הספר היהודיים לאחר שכל עניני בתי־הספר נתונים למעשה בידי ועדי בתי־הספר הבולגריים, ואם כי יהיו בו שני ב״כ היהודים, הרי יהיו בטלים ומבוטלים בתוך הרוב הבולגרי.

הקונסיסטוריון הריץ לשר־החינוך מברק ושיגר אליו גם משלחת שהסבירה לו את דעת הקונסיסטוריון כי יש ערך לתיקון החוק רק אם תישמר בו האוטונומיה של בתי־הספר היהודיים ויקבע מקום מתאים למקצועות היהודיים בתכנית הלימודים.

ההשתדלויות הועילו רק מעט, ובית־הנבחרים קיבל את הצעת החוק הנ״ל ורק הקטע האחרון (בדבר מסירה בפועל של בה״ס של המיעוטים לידי הועד הבולגרי) הוסכם.

שר החינוך סט. אומארצ׳בסקי טען בעתון ״זימלידילסקו זנאמי״ (דגל האיכרים) — בטאונה של מפלגת האיכרים, שהחוק עם השינויים שהוכנסו בו, שומר על סובלנות וליברליזם בבתי־הספר הפרטיים (של המיעוטים) והשוואתם לבתי־הספר העממיים, ואפילו מעניק לבתי־הספר של המוסלמים והיהודים זכויות־יתר, שהנהלת בתי־ספר אלה נשארה בידי הועדים של המיעוטים האלה. השר ציין, כסימן לליברליזציה את ביטול הס׳ 362 ודרש שההוראה תהא בשפה הבולגרית בבתי־ספר של המיעוטים הרוצים להשתוות בכל לבתי הספר העממיים [2].

בסוף 1924 ביטלה המועצה העליונה שע״י משרד החינוך את העקרון בדבר החזקת בתי־הספר של המיעוטים ע״י הממשלה.

בשנת 1929 התפרסם ב״עתון הרשמי״ [3] התקנון בדבר גבייתם וחלוקתם של המסים להחזקת בתי־הספר מאת התושבים בני לאום או דת אחרת.

לאחר שהתקנון קבע כיסוד, שבתי־הספר מתקיימים על הכנסותיה של העדה המתאימה ומנכסיה ועל הסיוע שהן מקבלות מן העיריות, המחוזים והממשלה, נקבעה תוספת, שבמקרה שההכנסות אינן מספיקות להחזקת בתי־הספר של העדה, מתכסה הגרעון על ידי משלמי המס של אותה עדה (תורכים, יהודים וארמנים). אבל, גם במקרה כזה, הורי הילדים הלומדים בבתי־הספר העממיים הממשלתיים, פטורים מתשלום לכיסוי הגרעונות האלו.

חלוקת עומס התשלום נקבעת על ידי ועד בית־הספר של המיעוט הלאומי או הדתי, לפי רשימות משרד השומא הממשלתי ובהשוואה למיסים שכל אזרח משלם לממשלה.

קיימת גם זכות לערעור על המס שנקבע, והוא נעשה סופי לאחר בירור הערעורים ונגבה על ידי הגובים של מסי העיריה לפי חובתם (עיקול ומכירת נכסים וכו׳).

במקרה שועד בית־הספר מסרב לטפל בחלוקת המס בין תושבי המקום, נעשית החלוקה ע״י משרד המפקח המחוזי על בתי־הספר, הועדה המתמדת של המחוז וקצין המחוז ואילו חברי ועד בתי הספר שסרבו, נקנסים על סירובם ולפעמים גם נידחים מתפקידיהם ומתמנית ועדה זמנית, העושה את החלוקה וגם שאר הדברים המוטלים על ועד ביה״ס, לפי התקנון.

התקנון עורר מורת־רוח אצל החוגים האחראים בקרב היהודים, לא רק בגלל ההתנכרות לצרכי בתי־הספר היהודיים, אלא גם בגלל הפרס, שניתן להורי הילדים הלומדים בבתי־הספר של העיריות בשחרורם מהשתתפות בהחזקת בתי־הספר היהודיים, דבר שלא היה לו יסוד בחוק עצמו, והיה עשוי לעודד את היהודים לשלוח את ילדיהם לבתי־הספר של העיריות.

ועדי בתי־הספר היהודיים התעלמו מן התקנון ולא נהגו לפיו. לא ידוע אף מקרה שהמוסדות הממשלתיים העיזו להדיח איזה ועד בתי־ספר על הזנחת התקנון. כנראה, הבינו שזה יתקל בהתנגדות מצד היהודים.

בכל זאת, היו להם — לקונסיסטוריון ולקהילות — צרות־צרורות מצד משרד־החינוך גם בשאלות חשובות אחרות הנוגעות לבתי־הספר, מפני שלא התחשב בצרכיהם המיוחדים של בתי־ספר אלו, כגון: שאלת הנתינות של המורים והדרג הפדגוגי, מספר שעות הלימוד, המיועדים למקצועות העבריים, סדר בחינות התלמידים וחובת־ההוראה של המקצועות הבולגריים (שפה בולגרית, ידיעת ארץ בולגריה, ותולדות העם הבולגרי) על־ידי מורים בולגריים בלבד.

מסיבות שעמדנו עליהן, לא יכלו בתי־הספר לקיים את הוראת החוק שעל המורים להיות בעלי נתינות בולגרית והשכלה פדגוגית. בתי־הספר היהודיים סבלו באופן תדיר מחוסר מורים למקצועות העבריים והקונסיסטוריון היה נאלץ להאבק

במחלה זו, הן בהקמת שיעורים מזורזים להכשרת מורים והן בהבאת מורים מחוץ־לארץ, וביחוד, מארץ־ישראל. אבל, גומרי הקורסים המזורזים לא היו בעלי השכלה פדגוגית ואילו המורים מחוץ־לארץ לא היו נתינים בולגריים, וקבלת הנתינות הבול־גרית לא באה כלל בחשבון בשבילם, מכיוון שרובם ככולם, ראו את תפקידם בבולגריה כדבר זמני. הקונסיסטוריון הסביר הרבה לשר־החינוך ולמשרדו, שעמידה קפדנית על הוראות החוק כמוה כסגירת בתי־הספר היהודיים. משרד־החינוך לא התחשב במצב ודחה את דרישת הקונסיסטוריון להתיר הוראה למורים נתינים זרים ולמורות מחוסרות השכלה פדגוגית, עד להקמת בתי ספר פדגוגיות בבולגריה עצמה להכשרת מורים, מתאימים לחוק לבתי־ספר היהודיים: שיא הויתור שעשה, היתה הסכמתו לדון בענין מתן רשות הוראה זמנית למורים נתינים זרים. בכל מקרה ומקרה בפני עצמו, ללא היתר כללי. מאידך גיסא, העלים עין משרד־החינוך והמפקחים המחוזיים מעניני המורים, אבל היו גם מקרים שמפקחים מחוזיים קפדנים, עשו צרות לבתי־הספר היהודיים ובכל פעם היו נאלצים ועדי הקהי־לות והקונסיסטוריון להתרוצץ ולהשתדל בדבר ביטול הגזירה, ובתי־הספר היהודיים המשיכו את קיומם באוירה של חוסר תיאום בין החוק לבין המציאות.

ב־29.6.24 התקיימה ועידת ב"כ ועדי בתי־הספר. הועידה הביעה קורת־רוח מן התוצאות הראשונות של השלטת העברית בבתי־הספר והדגישה את מלאכתה זו. הועידה הדגישה את הצורך החיוני בפתיחת גני־ילדים, והביעה קורת־רוח מהת־קדמותם של המורים, בוגרי הקורסים להכשרת המורים, וציינה את הצורך בשיתוף פעולה בין מורי המקצועות העבריים ויתר המורים, וכמובן את הקמת סמינריון פדגוגי להכשרת מורים חדשים למקצועות העבריים. הועידה פנתה בקריאה להורים, השולחים את ילדיהם לבתי־הספר לא־יהודיים להעביר את ילדיהם לבתי־ספר יהודיים. הועידה עמדה במיוחד על חינוך דתי, וכן דרשה שמספר התלמידים בכל כיתה לא יעלה על 35—40 והזכירה את החובה בדבר תמיכה ב"השומר הצעיר".

אז עלה גם הרעיון, לפתוח בית־ספר תיכוני פדגוגי להכשרת מורים מקצועיים ותיקים בולגרים לבתי־הספר היהודיים. קהילת סופיה קיבלה על עצמה לממן את המפעל ונעשו גם הכנות לביצועו, אלא שמשרד החינוך לא נתן רשיון לפתיחת בית־ספר כזה, ונימק את סירובו שישנם בתי־ספר תיכוניים פד־גוגיים בבולגריה בהם יכולים לקבל הכשרה הבחורים היהודים הרוצים בכך. ומשרד־החינוך התעלם מן העובדה שיש צורך בהכשרה מיוחדת להוראת המקצועות העבריים כדי שלא יצטר־כו להביא מחוץ־לארץ מורים נתינים זרים וכדי להקים צוות מורים, מתאימים לדרישות החוק ומשרד־החינוך.

משרד־החינוך דחה גם את דרישת הקונסיסטוריון, להגדיל את מספר שעות־ההוראה של המקצועות היהודיים מ־4 ל־8 עד 10 שעות לשבוע; אמנם הוא העלים עין מן העובדה שנמצאו בתי־ספר יהודיים שבהם כן הורו מקצועות אלה, מ־8 ועד 10 שעות בשבוע.

יצאה גזירה, שחייבה את הורי התלמידים בני נתינים בול־גריים, הלומדים בבתי־הספר הפרטיים (ובתוכם גם בבתי־הספר היהודיים) לשלוח את ילדיהם לבחינת סוף־השנה אל המורים של בתי־הספר היסודיים הממשלתיים, בהטילה קנס כספי מסוים על הפרת הוראה זו. הקונסיסטוריון התאמץ לבטל את הגזירה לגבי בתי־הספר היהודיים והצליח בהשתדלותו. נתקבל הסדר, לפיו היה מורה מוסמך מטעם המפקח על החינוך בכל מחוז ומחוז בא בסוף השנה לבחון את גומרי הכיתה ה־4 ומחלקה ג' של הפרוגימנסיות בבתי־הספר היהודיים עצמם. השליחים ציינו בדוחו"ת שלהם לשבח את הצלחתם הרבה של התלמידים בבחינות בכל המקצועות הכלליים ובמיוחד במק־צועות הבולגריים (שפה, היסטוריה, וידיעת הארץ).

הואיל והמורים היהודיים בכלל והמומחים שביניהם לשפה העברית ולמקצועות היהודיים בבולגריה בפרט, היו גורם בעל חשיבות ממדרגה ראשונה בחינוך היהודי בארץ, יש לציין גם כמה פרטים ביחס לארגון המורים היהודיים, במידה שהדבר משתקף בחומר המועט העומד לרשותנו.

בסוף יוני 1920 התכנסה בפלובדיב ועידת מורים עבריים ובולגרים במטרה: להגן על הענינים המקצועיים ולדאוג לחינוך העברי ולשפה העברית. והנה ההחלטות החשובות שנתקבלו בועידה זו:

1. הואיל ולימוד התנ"ך קשור קשר הדוק בלימוד תול־דות עם ישראל בארבע הכיתות הראשונות של בית־הספר היסודי, הוחלט להתחיל בלימוד התנ"ך כבר במחלקה הראשונה של הפרוגימנסיה;
2. לעמוד על הדרישה לפתוח גן־ילדים בכל בית־ספר יהודי ולהקים לשם כך קורס להכשרת גננות;
3. ההוראה בכיתות המכינות של בתי־הספר תהא בשפה העברית;
4. להוראת המקצועות העבריים בבתי־הספר תוקדשנה 14 שעות לשבוע;
5. לבקש מן הקונסיסטוריון מינוי מפקח על בתי־הספר היהודיים בבולגריה;
6. לחייב את חברי הארגון להירשם ב"הסתדרות לשפה ולתרבות העברית" בבולגריה;
7. לחייב את המורים העברים להורות גם התעמלות בשפה העברית ולבקר את שיעורי ההתעמלות של "מכבי".

הועידה דנה גם בתוכנית הלימודים, שעובדה ע"י הקונסיס־טוריון והציעה תיקונים מסויימים והטילה על הועד המרכזי, לטפל בשאלת ספרי הלימוד.

כיושב־ראש הועד המרכזי נבחר יצחק ספרא, וכמזכירו — יעקב בכר.

ב־15 באפריל 1924 התקיימה שוב ועידת המורים לשפה העברית ואלה הן החלטותיה החשובות:

תביעה שמשרות המנהלים ומורים ראשיים — תמסרנה למורי מקצועות עבריים; לדרוש יציבות למורים במקומו־תיהם. ז. א. שלא להעביר מורה ממקום למקום, אלא במקרה של צורך ממשי; לדרוש מאת הקונסיסטוריון לשלוח את המורים הרוצים בכך לשיעורי השתלמות; לסדר בכיתות

שיעורי הסתכלות; לתבוע שקבלת תקציבי בתי־הספר תעשה בהשתתפות מנהל בית־הספר או המורה הראשי; לקבוע את ההתעמלות כמקצוע חובה בבתי־הספר; לחייב את ועדי בתי־הספר לדאוג לתשלום המשכורות למורים בעיתן; לבקש מועדי בתי־הספר תמיכה קבועה לבטאון הארגון "עלון"; לדרוש מועדי בתי־הספר לפרסם חוברת־הסברה בשאלות בתי־הספר עבור הקהל הרחב ובשפה המובנה לו; לתבוע משכורות שוות לכל המורים; לפנות אל ארגון המורים הכללי בבולגריה — ולבקשו לתמוך בדרישת המוסדות היהודיים בדבר סיוע כספי צודק לבתי־הספר היהודיים; לפנות את הקונסיסטוריון בדבר הקמת ועדה לשם עיון ועיבוד הצעות בשאלת הפנסיות למורים. הועידה בחרה בועד מרכזי חדש, שמושבו בסופיה, והרכבו: יו"ר — צבי אינפלד (סופיה), וכחברי הועד המרכזי: אלישבע אבולפיה, בת מאיר (סופיה), יצחק ספרא, יעקב צ'יצ'יק (פלובדיב), טיומקין (רוסא), בן־הדור (פאזארדז'יק).

כעורך בטאון הארגון "עלון" נבחר המפקח צבי צמחוני.

בשנת 1924 ומחצית שנת 1925 פקד את בולגריה המשבר הכלכלי שהכביד, כמובן, על הקהילות היהודיות לקיים את בתי־הספר היהודיים שלהם.

בשנת 1926 עלה באש בית־הספר לבנות של קהילת פלובדיב. במסירות האוכלוסיה והפעולה הנערצה של עסקני התרבות נבנה תוך זמן קצר בית־ספר חדש יפה ומודרני, אולם כעבור זמן, בשלטון הפשיסטי, נתפס הבנין הנהדר ע"י השלטונות שעשוהו לתחנת משטרה *.

יב. מפעלי התרבות

בחלק א', "על תולדות היהדות והציונות בבולגריה" בתקופה שבין 1898—1918, והלאה, הראינו לדעת, שהגורמים העיקריים שסייעו לעיצוב דמותה התרבותית של יהדות בולגריה, היו השויון הפוליטי והאזרחי, שהחוקה הבולגרית העניקה לכל אזרחי המדינה וליהודים בתוכם.

השויון, שלמעשה, היה פגום, הבטיח, בכל זאת, אפשרות קיום והתפתחות לתנועה הציונית בכל צורותיה ושלוחותיה, ולבתי־הספר היהודיים, וגם גישה חפשית לגימנסיות ולאוניברסיטת המדינה בעיר הבירה.

גורם תרבותי ראשון במעלה להפצת השכלה כללית וגם חינוך לאומי מסוים, היתה חברת "כל ישראל חברים", Alliance Israelite Universelle, שהקימה רשת בתי־ספר בקהילות שונות.

ואשר לבתי־הספר היהודיים בבולגריה — לאחר הסתלקותה של ה"אליאנס" — הרי, למרות כל מגבלותיהם וחסרונותיהם, הם סללו את הדרך לבתי־הספר התיכוניים והעליונים והקימו דורות של תלמידים בעלי הכרה לאומית, כבוד־עצמי וצמאים להשכלה וגם הצמיחו תנועות־נוער מבוססות, כגון: ה"מכבי", "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית", "השומר הצעיר", "החלוץ", בית"ר — שפתחו פרק חדש ונאה בהתפתחות התרבותית של יהודי בולגריה.

אמנם, ד"ר מ. אהרנפרייז בספרו "בין מזרח ומערב" [1] וד"ר מאקס מנחמוב במאמרו "דפים מתולדות התרבות של יהודי בולגריה [2] טענו, שבתי־הספר של ה"אליאנס", הוסיפו לחניכיהם רק ציפוי שטחי של תרבות אירופית", אבל שניהם התעלמו מן העובדה, שגם מנהיגי היהדות בבולגריה, כד"ר יהושע כלב, ד"ר מארקו רומאנו, ז'אקוב כלב, היו חניכי ה"אליאנס" והם הם שהודו בפה מלא בזכויותיה של ה"אליאנס" להכשרתם מבחינה לאומית ותרבותית־כללית; וזו גם דעתו של שלמה רוזאניס, המשורר והסופר הדגול ד"ר שאול מזן, אשר חלק רב מיצירותיו נכתבו גם צרפתית, השפה שלמד בבית־הספר של ה"אליאנס".

בתי־הספר של ה"אליאנס" הצליחו להקנות לרבים מחניכיהם, ידיעות בשפה העברית, שבאמצעותה יכלו לבוא במגע רוחני עם יהדות מזרח־אירופה והישוב היהודי בארץ־ישראל.

על מצבה התרבותי של יהדות בולגריה בכלל ובעיותיה בתקופה שלאחר המלחמה העולמית הראשונה, ניתן תיאור במאמרים שפורסמו בעתון הציוני "וינער מארגענצייטונג" (בגליונות מ־25 ו־28 באוגוסט 1921).

"יהדות בולגריה עודנה לאומית, אין בה התבוללות, לא בקרב ההמון ולא בין הנוער. לא נמצא שם דבר שלמענו כדאי לה ליהדות זו להתבולל. אין ליהודים כל חלק בפוליטיקה של המדינה וגם לא בחייה התרבותיים. הם אינם בין מנהיגי מפלגות ואף לא בין העתונאים. היהודים חיים בכלל מחוץ לחברה הבולגרית. הם מסוגרים בתוך עצמם ומהווים חברה ערה למדי".

"...אם כי אין כאן התבוללות — ואולי דוקא משום כך — רבה האדישות ביניהם וביחוד בקרב חוגי הבורגנות היהודית. יהדות בולגריה היא קיבוץ יהודי חסר־תרבות ביותר... אין לו לקיבוץ זה שום אינטליגנציה, לא אנשי־מדע, לא משוררים ולא אמנים, לא בשטח התרבות הכללית ואף לא בשטח היהודי. את התלמוד יודעים רק כמה

* טבלאות סטטיסטיות על בתי־הספר היהודיים והבלתי־יהודיים, שנערכו על סמך החומר שהיה בידי הקונסיסטוריון לשנים 1927/1920 וטבלת השוואה לשנים 1932/1920 — בסוף חלק זה.

רבנים שלהם. הטיפוס היהודי שבאירופה המזרחית, שבשובו מעבודתו הוא לוקח ספר בידו לעיון או ללימוד, הטיפוס של המשכיל היהודי שבמערב אירופה המצטיין בסקרנותו האינטלקטואלית — טיפוסים כאלו אינם קיימים כאן כלל. במובן הרוחני, קיימת כאן ריקנות שאינה ידועה בשום מקום אחר.

היהודים הם ברובם סוחרים, ומעטים מהם בעלי־מלאכה. גם הפרוליטריון הוא מסוג האנשים החיים "מן האויר" ("Luftmenschen"). אמנם, יש גם בנקאים וסוחרים גדולים החיים חיי מותרות, ביחוד, נשיהם.

הנוער התחנך שנים רבות ברוח לאומית ולמד אמנם עברית, אבל ללא התעמקות וגם אין לו הנטיה להתעמק בתולדות עם־ישראל וספרותה.

מערכת "השופר" (שנתון 12, גל' 27 מ־2 בספטמבר 1921) פירסמה תרגום הכתבה הזאת בסיימה רשימתה באנחה: "לדאבוננו רוב הדברים הנם נכונים".

למרות הערת־האנחה של עורך "השופר", הרי נראית התמונה אכזרית ובלתי־צודקת למדי, משום שאינה מביאה בחשבון את התנאים ההיסטוריים והסביבה בה התפתחה יהדות מזרח ומערב אירופה, אגב התעלמות מעובדות היסוד: המספר הגדול של יהדות מזרח־אירופה הקנה לה יתרונות עצומים גם באיכות, ואילו התרבות האדירה של אירופה התיכונית והמערבית, האצילה על היהודים בה השראה רבת־עוצמה והיתה להם קרש־קפיצה לעליות בתרבות ובחברה, מה שאין כן ביהדות בולגריה.

ההתעוררות התרבותית בין יהודי בולגריה, שבאה אחר־כך, הוכיחה, שיהדות בולגריה לא היתה "ארץ צחיחה" כמתואר; נהפוך הוא, יהדות בולגריה וטובי בניה ידעו להכיר בחסרונותיה וליקוייה בגלל פיגורה התרבותי והם אזרו כוח כדי להתגבר עליהם וגם הגיעה להישגים, לא רק בשטח התנועה הציונית, תנועות־הנוער, עליה והתיישבות — אלא גם, וביחוד, בשטח החיים הרוחניים: העתונות, כתבי־העת, השירה, הספרות והאמנות.

גם במאמר שני שפורסם בעתון "מאַרגענצייטונג" (ב־1925) ותורגם בעתון "השופר" (ב־2 באוקטובר 1925) על בעיית התרבות של יהודי בולגריה נאמר:

"נקודת־התורפה של יהדות בולגריה ושל התנועה הציונית בארץ זו היא שאלת התרבות.

לאחר גירוש ספרד באו היהודים המגורשים והשתקעו בקרב עמים פחותי־תרבות, ולא יכלו להחזיק ברמת התרבות שהיתה להם. יהודי בולגריה — אם כי הם משתתפים בהתקדמותו הכללית של העם הבולגרי — מפגרים, למעשה, בשטח זה. אמנם, הדבר נראה מוזר, אבל אחת הסיבות נעוצה בכך, שהתנועה הציונית סגרה את יהודי בולגריה בתחום העניינים היהודיים המצומצמים בלבד. יהדות זו שהנה דלת־הכמות והאיכות כשתרצה להיחלץ מבדידותה, יהיה עליה להתקרב לחוג תרבותי גדול יותר, ואז תעמודנה לפניה שתי ברירות: התרבות הבולגרית או התרבות היהודית הכללית. אם היא תעדיף את הברירה הראשונה ללא סייג, הרי סופה — טמיעה והתבוללות. מאידך גיסא, התמזגותה בתרבות היהודית הכללית הרי אינה יכולה להיות אלא בתרבותה של ארץ־ישראל המתחדשת, וזו עדיין נמצאת בתהליך התהוותה. זאת היא הטרגדיה התרבותית של יהדות בולגריה. ציוני בולגריה נאחזו בהשלטת השפה העברית כשפת ההוראה בכל המקצועות בבתי־הספר, פרט למקצועות, שלפי חוקי הארץ יש ללמדם אך בשפת הארץ — השפה הבולגרית, תולדות העם הבולגרי וידיעת ארץ־בולגריה. הרפורמה הזאת בוצעה בקשיים גדולים בגלל חוסר מורים וספרי־לימוד עבריים. היה בזה נסיון נועז, שאי־אפשר לנחש את תוצאותיו בעתיד.

גם בתחום תנועות הנוער היהודי מורגשת החולשה התרבותית. אגודת "מכבי" הצליחה אמנם, בטיפוח תרבות הגוף, ואילו בשאר השטחים *ועה הנוער ללא דרך. בזמן האחרון משתדל "השומר־הצעיר" למשוך את הנוער ע"י לימוד עברית יסודי וחלוצי, אבל יש עוד לחכות לתוצאות הפעולה הזאת.

"... בדרך כלל מרגישה יהדות בולגריה צורך בתמיכה מבחוץ והיא חשה בחוסר מרכז־עולמי חזק לפעולת תרבות יהודית".

השאיפות התרבותיות של יהודי בולגריה, בתקופה שבין 1898—1918 היו צנועות והצטמצמו בנסיונות של יצירות בשירה וספרות, וכולן בלאדינו. רק בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה התגברה והגיעה לתסיסה תרבותית של ממש. על הבמה הציבורית הופיע דור חדש של צעירים, שנוסף לרוח הלאומית שירש מן הדור שקדם לו, היה בעל השכלה כללית ושאיפות תרבותיות רחבות ועמוקות יותר שבאו מן העולם החיצוני. אם אמנם עיקר השאיפות האלה היה העניינים היהודיים הלאומים, ניראו כבר סימנים ראשונים של רצון ויומרה להפליג לים הפתוח של תרבות־הארץ ותרבות־העולם.

ההתעוררות הזאת באה לידי גילוי, קודם כל, בעתונות וכתבי העת, בהם הורגשה עליית־הנשמה שבאה אחרי הצהרת בלפור ומסירת המנדט על א"י לאנגליה והסתעפות התנועה הלאומית על כל זרמיה ומפלגותיה. כל הפעולות היו כרוכות בהתבוללות לשונית שבאה בגלל המרת שפת לאדינו בשפה הבולגרית בחיים הציבוריים של המדינה.

העתון "השופר" חידש את הופעתו (בסופיה) מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה בעריכתם של ד"ר יהושע כלב ואברהם אסא. קיומו נמשך עד שנת 1940, כאשר חוקי המשטר הנאצי נגד היהודים שמו קץ לכל העתונים היהודיים, פרט לבולטין הקונסיסטוריון המרכזי, שהופיע משנת 1920 עד 1942. הבולטין פירסם הודעות רשמיות של הקונסיסטוריון, ומזמן לזמן גם מאמרים בעניינים ציבוריים יהודיים מקומיים.

הדור החדש דיבר וכתב כמעט רק בולגרית, ומשום כך כמעט כל העתונים וכתבי־העת היהודיים הופיעו בבולגרית. "השופר" — הבטאון הציוני הרשמי — שבמשך עשר השנים הראשונות הופיע רק בלאדינו, נהפך לאחר מלחמת העולם הראשונה לעתון דו־לשוני — חציו לאדינו וחציו בולגרית. בשנת 1924 ערך הועד הציוני המרכזי משאל בקרב מינויי העתון, והתברר

ש־17% מהם קוראים רק את החלק הבולגרי, 7% קוראים רק את החלק שבלאדינו ואילו 76% — את שני חלקיו גם יחד. לפי תוצאות המשאל התחיל העתון להופיע רק בבולגרית [3].

בשנת 1924 הוציא ב. ארדיטי בסופיה את השבועון "אברייסקי גלאס" שבו הסתמנה לראשונה אופוזיציה בהסתדרות הציונית, שהתגבשה, לאחר זמן, למפלגה הרביזיוניסטית שפתחה בהוצאות בטאונה "רזסוויט". עתון זה — שלפי צורתו החיצונית דומה היה ל"רזסוויט" של ז. ז'בוטינסקי — פירסם על־פי רוב את המאמרים שלו ושל עתונאים וסופרים רביזיוניסטים אחרים וגם מאמרים על שאלות ציוניות, כולם ברוח הרביזיוניזם של מנהיגי אותו הזרם בבולגריה עצמה. היו בו גם סקירות על בעיות ותופעות יהודיות בשטח הספרות, האמנות וכדומה. אחד מעוזריו החשובים היה המשורר והסופר ד"ר שאול מזן. העתון הופיע עד שנת 1940.

בשנת 1924, לאחר שפרצו חילוקי־הדעות בשאלות עקרוניות בין הועד הציוני המרכזי לבין היושב ראש, ד"ר יהושע כלב, הוא התפטר והתחיל להוציא עתון פרטי משלו בשם "אברייסקה מיסל" (המחשבה היהודית) בו ניהל מסע אופוזיציה נגד המדי־ניות של הועד המרכזי. עתונו לא האריך ימים כי לאחר אסון שקרה לעורכו במות עליו בנו יחידו, עזב הד"ר יהושע כלב את בולגריה לצמיתות.

בשנת 1928 ערך והוציא העסקן הציוני הותיק אברהם אסא שבועון בשפת לאדינו "התקוה" שעסק, בעיקר, בשאלות ציו־ניות וציבוריות של יהדות בולגריה.

לאחר התגבשות הזרם השמאלי בהסתדרות הציונית והקמת אירגון "פועלי ציון" פתח האירגון בשנת 1930 בהוצאת בטאון שנשא גם את שמו. עיקר פרסומיו היו ידיעות על חיי תנועת־העבודה בא"י ופולמוס עם זרמים ציוניים אחרים, הכל ברוח "פועלי ציון".

לאחר התגבשות האירגון של הציונים הכלליים, הופיע, בעריכתו של ד"ר בוקו לוי, בטאונם בשם "ציאונסיטיצ'סקו זנאמי" (הדגל הציוני) שהוקדש להתגוננות בפני שאר הזרמים ובהס־תערות נגדם ברוח הציונות הכללית.

גם "השומר הצעיר" הוציא ירחון בשם "הנוער". הסתדרות "בית"ר" הוציאה דו־שבועון שנשא את שמה.

לא הזרמים המפלגתיים בתנועה הציונית בלבד הוציאו בט־אונים משלהם, אלא גם ארגונים ציוניים בלתי מפלגתיים, בעלי מגמות מיוחדות, כגון: "מכבי" ו"ויצו" עשו זאת.

בטאון ה"מכבי" — שנשא גם את שמו — החל להופיע עוד בשנת 1921 והמשיך בקיומו עד 1940. עורכיו היו, בזה אחר זה, ד"ר ברוך עובדיה, רפאל לוי, אלברט וארסאנו, מארקו כהן. מובן מעצמו, שענייני תרבות־הגוף ובעיות "מכבי" תפסו בו את המקום המרכזי. אבל, באו בו לידי גלויים המאמצים העק־שניים של "מכבי" להרחבת האופק ולהשכלה ותרבות יהודית לאומית; בזאת הצטיין השבועון במיוחד ולפעמים עלה בכך על יתר העתונים וכתבי־העת היהודיים מחוץ ל"אברייסקה טריבונה". פורסמו בו גם צילומים מחיי הישוב בא"י.

אירגון הנשים הציוניות "ויצו" התחיל בשנת 1930 בהוצאת בטאונו "ויצו" שהוקדש לשאלות תנועת הנשים הציוניות, פעולותיה, הישגיה ומוסדותיה בארץ ישראל וגם בגולה ומעמדה של האשה היהודית בחברה בכלל.

גם עסקנים בודדים וקבוצות עסקנים הוציאו לאור, החל משנת 1932 ועד 1940 כתבי־עת שונים כגון: "אברייסקה ריצ'" (הנאום היהודי), שאלברט מיכאל היה עורכו ומו"לו. כתב־העת היה מוקדש בעיקר לענייני ספרות, אמנות וכדומה; "אב־רייסקה טריבונה", שהופיע ברושצ'וק בשנים 1926—1925, בע־ריכתם של ד"ר איזידור ברוך, ד"ר מרציל כלב, ד"ר ברוך עובדיה וז'אן דניאל, והוקדש לענייני מדיניות ציונית, בעיות כלל־יהודיות, ספרות ואמנות. כתב־עת זה עלה לאין שיעור ברמת פרסומיו ובצוות עוזריו הקבועים וגם המקריים וגם בצו־רתו וגודלו על יתר כתבי־העת היהודיים בבולגריה.

יש להוסיף לרשימה גם את כתב העת "מנורה", שהופיע בשנת 1914 ברוסא ובסופיה כבטאון של מסדר "בני ברית" בבולגריה ובו השתקפו לא רק חיי המיסדר בבולגריה ובעולם כולו, אלא גם יחס־הכבוד לערכי הדת והמוסר היהודי ולספרות.

אין לסיים את הרשימה הזאת מבלי להזכיר גם מספר עתונים וכתבי־עת שמגמתם היתה אנטי־ציונית, כגון: "אברייסקי ראבוטניק" (הפועל היהודי), בטאון הסקציה היהודית של המפלגה הסוציאליסטית בסופיה, שתחילתו בשנת 1909. הב־טאון הופיע בהפסקות ארוכות בשנת 1926 ובשנת 1932 והמ־שיך בקו הדו־פרצופי כלפי התנועה הציונית — חיוב ושלילה לסירוגין או אפילו בבת־אחת.

"בראטסטבו" (אחוה) בטאון הקומוניסטים היהודיים שהופיע בסופיה בשנת 1922 ונעלם עם ירידת המפלגה הקומוניסטית למחתרת, בסוף 1923. היה גם בטאון שנלחם בציונות ובציונים בשנאה ארסית והוא "פרו קאוזה ז'ודאיקה", שהופיע בשנים 1921—1919 בעריכתם של כמה צעירים סוציאליסטים, שבזכות היותם אנטי־ציונים הצטרפו למועדון של הבורגנים האנטי־ציוניים שבסופיה; קבוצת "סואדיניניה" ערכה כתב־עת ברוח של תרבות מעורפלת תוך יחס חיובי לתרבות יהודית ושלילת הרעיון היהודי הלאומי. בכתב־עת זה הופיעו מאמריו המצוינים של מואיז בסן על תחיקת העבודה הסוציאלית אצל היהודים הקדמונים, האשה לפי חוקי תורת משה משיחיות ובני־ברית. המאמרים האלו יצאו גם בחוברות מיוחדות של ספריית "בני ברית" בשנים 1930—1931.

בענייני ספרות עלינו לתת דעתנו, ראשית־כל, ליצירות הדנות בתולדות יהודי בולגריה ויהודי־הבאלקאן, ובנידון זה יש ליחד את הדיבור על ההיסטוריון **שלמה אברהם רוזאניס**, איש רושצ'וק, שעקר לסופיה והתפרסם לא רק בבולגריה, אלא בעולם היהודי בכלל, בספרו "קורות היהודים בתוגרמה", המ־כיל ששה כרכים. בכרך הראשון הוא סוקר את התקופה שבין השנים 1300—1520. יצא לאור בשנת תר"ץ בתל־אביב, בהו־צאת "דבר"; הכרך השני (1520—1574) הופיע בסופיה בדפוס "המשפט" בתרצ"ד (1934). הכרך השלישי (1575—1640 והר־ביעי (1640—1730) הופיעו בסופיה בדפוס "המשפט" בשנת תרצ"ה (1935). הכרך החמישי (1730—1807) בסופיה בשנת תרצ"ח. ואילו הכרך הששי (1808—1830) נדפס בשנת תש"ה (1954) בירושלים, בהוצאת "מוסד הרב קוק" והוא מוקדש לזכרו של המנהיג הציוני ד"ר מארקו רומאנו ז"ל.

ברצוני להזכיר מעלות טובות של יצירה זו:

ראשית־כל שופעים חיבוריו עובדות על חיי היהדות באימפריה העותומנית בתקופות בהן התגוררו בכיפה מדינית אחת של השולטנים כל יהודי ארץ־ישראל, ארץ־נהרים, תורכיה, לבנון, מצרים, סוריה, סרביה, יוון וארץ הבולגרים. המחבר העלה חומר מתהום הנשיה בחטטו באהבה, בזריזות ובכשרון רב בספריות וארכיונים של הקהילות, ביקר בבתי־העלמין היהודיים, קרא כיד הידיעות הרחבות שלו בשפות שונות — ברוב הספרים השייכים לענין ואסף גם אוצר ידיעות על מצבם המדיני והמשפטי, הכלכלי והתרבותי של יהודי תורכיה בימי גדולתה. על ענייני דת, ספרות, מנהגים, לשון וכו׳ וכו׳ של הקבוצות היהודיות, רובן ככולן ספרדיות, שבממלכת השולטנים. הפרופ׳ יוסף קלוזנר פירסם ב״השלוח״, כרך כ״ב, ע׳ 290/82 את סקירתו על ספרו של ש. א. רוזאניס, שבה הוא גומר עליו את ההלל. (הסקירה הזאת הופיעה במלואה גם בספר־היובל לשלמה אברהם רוזאניס — שנדפס בסופיה, בתרצ״ג (1933) — בדפוס ״נדיז׳דה״. באותו הספר פורסמו גם הברכות שהגיעו לחתן־היובל מאישים דגולים, כגון: ד״ר י. ל. מגנס — בשם האוניברסיטה העברית; רבה הראשי של יהדות תורכיה, ק. סרלינג — בשם החברה לקידום חכמת היהדות; הרב הראשי של א״י הראשון־לציון ר׳ יעקב מאיר; ר׳ חיים נחום, רבה הראשי של יהדות מצרים; ד״ר לוי — הרב הראשי בסאראייבו; הסינטור הרב הראשי ד״ר מ. נמירובר (בוקארשט); הרב י. מ. טולידאנו (שהיה רב במצרים); ד״ר עובדיה — רבה הראשי של עדת הספרדים בפאריס; נחום סוקולוב — בשם ההנהלה הציונית ועוד.

לכבוד בעל היובל כתבו בספר מאמרים מיוחדים ד״ר יצחק אלקלעי (בלגרד), גבריאל אריה — מנהל בית־הספר ״אליאנס״ וחברו של רוזאניס על לימודם בבית־הספר, הפרופ׳ אברהם גאלאנטי מאיסטנבול; פרופ׳ ד״ר קראאוס; ד״ר יעקב קלצ׳קין, עורך האנציקלופדיה יודאיקה; פרופ׳ סארקובסקי (סופיה) ומאמרי ביאוגרפיה של רוזאניס, מאת ב. ארדיטי, ד״ר מ. מנחמוב, ודפים להיסטוריה של היהודים בבולגריה.

חשיבות הספר הוא גם בכך שהוקדש כולו ליהדות שהיתה בבחינת ״ארץ לא נודעת״, לא רק בעולם היהודי הרחב, אלא אפילו ליהדות העותומנית הקרובה לה.

המעלה השלישית של הספר הרי — פרסומו בלשון העברית, בכך ניתנה האפשרות לחוגים רחבים שביהדות העולמית להכיר במקצת את עולמה של היהדות הספרדית, שעד אז לא ידעוהו.

ראוי לציין כי שלמה אברהם רוזאניס כתב את ספריו תוך התעלמות מוחלטת וויתור שיטתי על כל תועלת מעשית מעבודתו הענקית. לפיכך הוא נשאר עני גם לאחר הופעת ספריו — כפי שהיה קודם אם גם הופיעו ״בתמיכתם של מוסדות יהודיים״ חשובים כמו (״דביר״, ״מוסד הרב קוק״, ״המוסד על שם מונטיפיורי״ שבלונדון, ה״קונסיסטוריון המרכזי ליהודי בולגריה״, לשכות ״בני ברית״ ברושצ׳וק וסופיה, האגודה היהודית השיתופית לאשראי ״גאולה״ בסופיה, וגם בעזרת נדבנים פרטיים שברושצ׳וק וסופיה.

מכל עמלו הרב רכש לו שלמה אברהם רוזאניס (שבסוף ימיו היה ספרן בספרית קהילת סופיה) רק שם וכבוד בעולם, על כל יהדות בולגריה. הדבר בא לידי ביטוי במאמרים ומכתבים בספר ״יובל ה־70 לשלמה רוזאניס״.

חיבתו של שלמה אברהם רוזאניס לעניני היסטוריה יהודית נראית גם בספרו (בשפת לאדינו) ״תולדות הקהילה הישראלית בעיר רושצ׳וק, שהופיע בשנת 1914.

רוזאניס כתב גם מאמרים רבים על תולדות היהודים בבולגריה מקדמת דנא ובהם עובדות, שהוא היה הראשון לפרסמן ברבים[4], וכן מאמרים חשובים על תולדות הקהילות היהודיות בוידין, ניקופול.

היו לה ליהדות בולגריה עוד אנשי מדע והיסטוריונים שחובה להזכירם, והם:

ד״ר שאול מזן, שחיבר מחקר בשיטה מדעית על ״תולדות היהודים בבולגריה״, והוציאו לאור בשנת 1925, בצרפתית. הספר, נוסף לתוכנו ההיסטורי העשיר, כולל גם חומר פולקלורי חשוב.

ההיסטוריון **אברהם מ. תאג׳ר**, שפירסם בשנת 1932 בלאדינו את הספר ״רשימות היסטוריות על יהדות בולגריה וקהילת סופיה״ (212 עמודים) ובו נתונים על היהודים בבאלקאן לפני בואם של הבולגרים ועד המלכים הבולגריים הראשונים בזמן המלחמה הרוסית־תורכית — (1877—1878) ובנסיכות בולגריה, על היהודים בסופיה, רושצ׳וק, ניקופול, פלובדיב, סאמאקוב, ועל הרבנים הראשיים (ח״ר גבריאל אלמוזלינו, ח״ר פריסייאדו באקיש, ח״ר משה שמואל תג׳ר, ח״ר דוד א. פיפאנו, ד״ר מ. אהרנפרייז; אנשי ציבור: ישראל דויג׳ון לוי, אברהם דוידג׳ון לוי, הקולונל אברהם תג׳ר, ד״ר צמח רבינר, ד״ר חננאל, חיים א. פרחי. מאורעות יהודיים בשנים 1914—1920, אגודות בסופיה — נתונים סטטיסטיים; רשימת העתונים היהודיים בבולגריה וגם דברים על הספרים שיצאו־לאור בתקופה הראשונה של יהדות בולגריה.

אברהם דוידג׳ון לוי — שעמד קרוב ל־30 שנה, בראש מוסדות יהודיים חשובים, כגון: ועד הקהילה הספרדית בסופיה והקונסיסטוריון המרכזי, בית היתומים וכו׳, רשם את זכרונותיו בחוברת ״זכרונות״ בלשון לאדינו ובאותיות לאטיניות, על פעולותיו הציבוריות ובה פרטים על חיי הקהילה היהודית בסופיה ועניינים ציבוריים יהודיים בבולגריה בכלל.

העסקן הציוני והמלומד ח״ר **יומטוב בכמוהרם** פירסם בשנת תרצ״ו, בעברית, ספר ״תולדות אישים״ (שנדפס בדפוס (המשפט״) ובו פרקים: על אישים בעלי שם מאידירני (אדריאנופול, עיר מולדתו) כגון: ח״ר אברהם דנון, ח״ר יצחק מיטראני; על הירידה של תרבות היהודים הספרדים בבאלקאן, על ח״ר חיים ביג׳אראנו — רבה הראשי של קהילת אידירני (אח״כ — רב ראשי בתורכיה), שלמה אברהם רוזאניס, ד״ר מ. אהרנפרייז ואוטוביוגרפיה.

יצחק נבון, המפקח על בתי־הספר היהודיים, תרגם לבולגרית את ״תולדות היהודים במערב אירופה״, לש. דובנוב.

יצאו לאור ספרים וחוברות — שלפי תוכנם הם שייכים לתולדות היהדות בבולגריה, אם כי נכתבו ונתפרסמו בישראל, והם: מאמרו של ח״כ יעקב ניצני, מפעילי תנועת־הפועלים בת״א,

על קהילת פלובדיב. המאמר הוקדש לזכר ד"ר מארקו רומאנו והופיע בשנת 1953, בקובץ "רשומות".

בשנת 1930 הוציאה ועד המרכזי של האגודות הציוניות להת־עמלות "מכבי" (בבולגרית) "רשומות על תולדות ארגון מכבי"; יצא לאור ספר בשם "חובה שנתמלאה כלפי המולדת" שהכיל מאמרים מפרי עטם של קצינים בולגרים שספרו בפרוטרוט ובקביעת שמות על מעשי הגבורה של פיקודיהם היהודיים במלחמותיה של בולגריה.

לאחר הצהרת בלפור ומסירת המנדט על ארץ־ישראל לאנ־גליה, עלתה, כמובן, ההתעניינות בחיים בארץ, שהקהל לא ידע עליהם כלום. מואיז בן ארויא וי. ל. טפליצקי, שני משכי־לים ציוניים, נתנו את דעתם על חסרון זה, וחיברו שני ספרים: הראשון — על ידיעת ארץ־ישראל, שיצא לאור ע"י הועד הציוני המרכזי בפלובדיב בשנת 1919 והשני בשם "פלשטינה" מאת וילי טפליצקי שיצא לאור ע"י "עבריה".

עם ההתעוררות הכללית והגברת ההתעניינות בענייני היה־דות שבאו לאחר המלחמה העולמית הראשונה, הורגש מחסור בספר מפורט יותר, — בשפה המובנה לאוכלוסיה היהודית בבולגריה היא השפה הבולגרית — על תולדות ישראל בכלל. חסרון זה בא על תיקונו בתרגום ספרם של בק וברן "על תול־דות עם ישראל" שהוצא ע"י המועדון "סואדיניניה" שבסופיה בשנת 1923 (639 עמודים).

התקופה הצטיינה גם במאמצים מרובים של כמה מן הרבנים, לשפר את המצב הירוד של יהדות בולגריה במה שנוגע לחייה הדתיים.

ההשכלה הכללית, שחלק הגון של הדור הצעיר רכש בבתי־הספר התיכוניים הגבוהים בארץ ומחוצה לה, כירסמה את אמונתם של הצעירים והרחיקה אותם משמירת המנהגים המסו־רתיים של המשפחה היהודית. התלמידים היהודים בגימנסיות, היו מחללים שבת בזמן שהותם בבתי־הספר, וגם הוריהם ניהלו בתי־עסק וכל עבודת חולין בשבת. חוק המדינה חייבם לסגור את חנויותיהם ומשרדיהם ביום הראשון של השבוע, שהוא יום המנוחה בכל הארץ, והם לא יכלו לעמוד בנסיון של קביעת שני ימי שבתון בכל שבוע. סיבות אלו, ובעיקר השפעתה הכל־לית של הסביבה הבולגרית, גרמו לכך, שיהודי בולגריה רובם היו "אדישים" לענייני דת. היתה עוד סיבה נוספת לכך, והיא: העדר רבנים ואנשי־דת בעלי כשרון ועוז לעמוד בפרץ. החל־טתם של מנהיגי היהדות לא לבחור ברב־ראשי, כל עוד לא יאושר "תקנון היהדות", לא היתה עשויה לשפר את המצב. כאמור, למעשה, התקנון לא אושר כלל, ויהדות בולגריה הת־קיימה כל אותה תקופה ללא רב־ראשי. הדברים הגיעו לידי כך, שהלך וגדל מספר היהודים, שלא ביקרו בבית־הכנסת אלא בראש־השנה ויום הכיפורים, וכראשי הקהילות ואפילו יו"ר ועדי בתי־הכנסת, נבחרו לעתים תכופות אנשים, שלא הקפידו על שמירת המצוות המעשיות.

אכן, עובדה היא, שפרט למקרה אחד בשנת 1934 (ר' "השו־פר" גל' 18/16), לא קמה בבולגריה שום הסתדרות יהודית דתית כ"המזרחי" או בדומה לו.

אחר התפטרותו של הרב הראשי ד"ר מ. אהרנפרייז (1914) כיהן בתור מ"מ של הרב הראשי העו"ד חזקיה דוידוב בעניינים אדמיניסטרטיביים בלבד ואחריו נתמנה רב ראשי של הקהילה הספרדית בסופיה ח"ר דוד פיפאנו, והוא כיהן גם בתור אב־בית־הדין הגדול עד יום מותו (בח' כסלו, תרפ"ה).

ח"ר דוד פיפאנו, שהיה יליד שאלוניקי וחניך הישיבות של קהילה מפורסמת זו, המשיך במסורת של הרבנים קודמיו, חבר ופרסם כמה ספרים בשאלות הלכה ומשפט יהודי: "חושן מש־פט" (שאלוניקי, 1891); "עבודת השם" להרה"ג שמואל מטלון — שאלוניקי; "אודה יעלה" (ח"ר יאודה קובה — שאלוניקי); "עין משפט" (הרב אברהם הלוי — שלוניקי); "תשובות הרשב"א" (וורשא — 1898); "אבני האפוד" (סופיה — תרצ"ג 1912) ושלושה כתבי־יד שהיו למאכולת אש בשריפה שפרצה במשרד הקהילה בסופיה, בנובמבר 1905; "אבני האפוד" שלשלת הרבנים בסופיה (שאלוניקי—סופיה 1925 — ר' נוטאס "איסטוריקאס" לאברהם תג'ר).

אף כי הרב ר' דוד פיפאנו היה למדן גדול וצלל בים התל־מוד ובספרות הרבנית, הוא לא היה מחונן בכשרון הדיבור והשפעתו הצטמצמה רק בגבולות קהילת סופיה. הדבר גרם שועידת הקהילות בשנת 1920 הטילה חובה על הקונסיסטוריון למנות מטיף דתי לכל קהילות בולגריה. ואמנם מינה הקונ־סיסטוריון — את הרב ד"ר צמח רבינר לתפקיד זה.

ד"ר צ. רבינר חיבר את הספרים: "אמהות ישראל" (1914) "קובץ דברי הספד ותנחומים שבתלמוד" (1925) וספר על "תנאי הנישואין אצל היהודים בעבר ובהווה" (1930).

ד"ר דניאל ציון, מי שהיה רב בקהילת סופיה וחבר בית־הדין הגדול, הצטיין באדיקותו בדת שבאה לידי גילוי גם ביצי־רותיו וגם בעמדתו האמיצה בתקופת השלטון הנאצי בבול־גריה (פרטים — ראה בחלק "תולדות היהדות בבולגריה במשטר הנאצים").

בשנת 1930 הוציא לאור ח"ר דניאל ציון את ספרו (בבול־גרית) על "ממשות החיים". ואח"כ פירסם ספר על "מחלות הנפש וריפויין" (1931) וספר על "דרך החיים" (1938). פרופ' מארקובסקי כתב הקדמה לספרו. הוא אף הוציא־לאור (ביחד עם אליעזר אשר אנסקי) תרגום בולגרי של "פרקי אבות" ומחקר היסטורי־פילוסופי על הקבלה (1942) ויחד עם העו"ד אלברט וארסאנו, ספר על "משפט הגירושין היהודי". ובשנת 1945 ספר "בדרך חדשה" (שיחות, הוצאת־יובל שכלל תיאור חייו של ח"ר דניאל, בעריכת א. א. אנסקי). הנושאים בספריו היו: התנ"ך, המטרה העליונה של החיים, מחלות־הנפש, קיום־החיים ומותו של האדם.

בשנת 1945 יצא־לאור ספרו "חמש שנים תחת העול הפ־שיסטי" (זכרונות על תקופת רדיפות היהודים ע"י השלטון הנאצי בבולגריה). ח"ר דניאל השתתף, יחד עם פרופ' מאר־קובסקי, גם בעריכת כתב־העת הדתי־פילוסופי "סביטלינה" (האור). אולם, פעולתו עם אנשי דת נוצריים, עוררה מורת־רוח של המוסדות היהודיים ותחת לחצם נפסקה הופעתו של כתב־העת.

ד"ר אשר חננאל, יליד שומן, שגמר למודיו באוניברסיטת סופיה, קיבל מילגה של קהילת סופיה להמשכת לימודיו בסמינר

לרבנים באוניברסיטת ברסלאו, ואח״כ נתמנה כרב ראשי של קהילת סופיה. לאחר העלייה הגדולה מבולגריה, כשנשארו בה רק כחמשת־אלפים יהודים, נתמנה ד״ר חננאל כרב ראשי ליהודי בולגריה. הוא ערך ספריה דתית־לאומית, שהופיעו בה כמה חוברות דרשות לראש־השנה ופסח (בשנים 1929—1930). בספר־היובל של ״מכבי״, פירסם מאמר על תרבות הגוף לפי התלמוד, ואח״כ דרשות על התנ״ך (1938), קריאה לשבתות ואגדות התנ״ך (1940).

ד״ר אשר חננאל

בשנת 1938 הופיעה בהוצאה־הספרים ״מנורה״ (מטעם מסדר ״בני ברית״), בהסכמתו של בית־הדין הגדול, תנ״ך מצוייר.

האקדמיה המדעית הבולגרית הוציאה־לאור את ספרו של ד״ר חננאל ואלי אשכנזי ״על ההתפתחות הכלכלית והתר־בותית של עמי הבאלקאן במאות ה־16 וה־17״ לפי מקורות יהודיים (״שאלות ותשובות״) בשני כרכים (1955).

ליאו כהן

תרומה חשובה לפרשת יחסי האינטליגנציה הבולגרית אל היהו־דים, תרם ליאו כהן בחוברתו ״היהודי בספרות הבולגרית״ [5].

בפתח הספר הוא קבע שעטו של הסופר הבולגרי חודרת רק באקראי בשטח המכונה נפש היהודי... אבל אין זה גורע במלוא הנימה מערכם של כתביו על יחס הסופר הבולגרי אל היהדות בכלל ואל היהודי הבולגרי בפרט.

בדרך כלל, דמותו של היהודי בספרות הבולגרית היא דמות חיובית, דמות של איש־הסבל, של אידיאליסט.

בספר מובאים קטעים מיצירותיהם של פאֶטקו ראצ׳ו סלאביי־קוב, אלאֶקו קונסטאנטינוב, פ. פ. סלאבייקוב, פ. ק. יאבורוב, עמנואיל, קונסטאנטין קונסטאנטינוב, הסופרת קאלינה־מאלינה, יורדאן קובאצ׳יב, סטראשימיר קרינציב, פ. י. טודורוב, אנטון סטראשימירוב, דוברי נמירוב.

בסיפורו ״אבנים״, ראה פ. י. טודורוב את היהודים כאותם אבנים וסלעים שעל גדות הנהר, נהר הימים עובר עליהם והם לא נרגשים ועומדים ״כמו אבנים״ כי כבר ראו וסבלו הכל. כשעברה תהלוכה על פניהם שהוליכה את הגיבור הלאומי ואסיל לבסקי אל הגרדום — הם לא התרגשו ולחשו רק — ״יהודה מסכן״. כשראו את המון העם הבולגרי צוהל על שחרור ארצם — ״האבנים״ אינם מתרשמים כי הם כבר ראו בהת־מוטטות חומות יריחו לקול שופרם.

גם כשעברה על פניהם תהלוכת־ההפגנה של הפועלים ב־1 במאי ובפיהם שירה על אחוות־העמים משך האב הזקן שעמד בשוק בבנו וגער בו ״האם תיסחב לאחריהם, הרי נביאינו ישעיה כבר ניבא ׳וגוי אל גוי לא ישא מלחמה׳״. וכך, בעוד אחרים רואים את היהודים בשפלותם, ראה טודורוב את גודלם וכוחם ככוח ה״אבנים״ שעל גדות הנהר.

אנטון סטראשימירוב תיאר ברומן ״עבדים״ שלו, את מל־חמות הדמים על המוקדונים לשחרור ארצם מעול התורכים ובין דמויות הצ׳טניקים עזי־הנפש, מגודלי זקן וחמושי כדורים ורובים תיאר הסופר גם את דמותה של היהודיה הצעירה, אימה בובשט, שהתאהבה במהפכן אסין דאמציב והלכה אחריו אל ההרים, אבקה בהתלהבות, והיתה נכונה למות כמוהו על שח־רורה של מקדוניה, באמרה: ״בה נולדתי ולמענה אני מוכנה לכל״.

קונסטאנטין קונסטאנטינוב תיאר בסיפורו ״טיול בספינה״ ברגשי חמלה ואהדה את העוני והסבל שברובע היהודים ״העם מחוסר המולדת מזה דורות״. כשבא חודש מאי בזוהרו והסופר כתב על חיים אלה יוצאת נפשם של צאצאיהם של האבות עזי־הנפש ואמיצי־הלב של ניני הנביאים.

בספרה ״צלילים מערי השדה״ שזרה הסופרת קאלינה־מאלינה סיפור על אמה של אמאדה — הצעירה היהודיה זהובת־השער השותקת והרצינית, ומסורה כולה לתנועה הלאומית ועולה לארץ־ישראל כחלוצה.

יורדאן קובאצ׳יב, מתאר בסיפורו ״הרפש האחרון״ את מיכאל (גבור הספור), שסבתא השרישה בלבו עוד בילדותו שנאה ליהודים ״שצלבו את ישו״, והנה הזדמן לו לראות מקרה שזיעזע את לבו. פרחח צעיר הפיל ארצה ברפש רוכל יהודי מסכן וחולני, זרק אותו ואת מרכלתו. מיכאל רץ להרימו, אבל ההמון התנפל עליו והרבה עליו מכות בחשבו שהוא האשם בדבר ואילו היהודי המוכה עשה מאמצים נואשים להעמידם על טעותם. מיכאל שהיה מוטל בעצמו ברפש לא כעס ולא התרגז, כי המקרה הזה טיהר את לבו מן השנאה ליהודים שסבתא שלו חינכה אותה לה.

יג. קרן היסוד

הקונגרס הציוני ה־19 שהתקיים בלונדון ביולי 1920, הראשון לאחרי המלחמה העולמית הראשונה, הקים את "קרן היסוד", כמכשיר הכספי של הסוכנות היהודית לשם הקמת הבית היהודי הלאומי בא"י. הקונגרס הטיל על כל יהודי העולם חובת תשלום מעשר לטובת "קרן היסוד", מתוך שאיפה לאסוף ב־5 שנים 25 מיליון לי"ש. לביצוע התכנית הקים דיריקטוריון מרכזי של "קרן היסוד" שפתח במגבית רבת־התנופה בכל חלקי התבל ע"י שליחים מיוחדים בעלי־שם ובעלי־השפעה.

ד"ר אלכסנדר גולדשטיין, מראשי הועד היהודי הלאומי בא'קרא'ינה, ומעורכי "ראסוויט" וחבר הועד־הפועל הציוני, נשלח לבולגריה לשם אירגון הפעולה למען "קרן היסוד". ביקורו במארס 1921 היה מאורע חשוב בחיי הציבור היהודי בבולגריה, שרק לעתים רחוקות זכה לקבל פניו של ב"כ רשמי מטעם המוסדות הלאומיים העליונים.

הועד הציוני המרכזי בסופיה, כינס — בימים 28—29 במאי 1921 — ועידת־התיעצות לקביעת תכנית המגבית למען "קרן היסוד". אחרי הרצאתו המקיפה של ד"ר אל. גולדשטיין על מצב התנועה הציונית ותפקידיה של "קרן היסוד", קיבלה הועידה בהתלהבות את ההחלטות האלו:

(1) הועידה מחליטה באופן חגיגי לאסוף את המכסה של 80.000 לי"ש (25 מיליון ליבות) שהוטלו על יהדות בולגריה לתקופה של 5 שנים. כלומר, 16.000 לי"ש (5 מיליון ליבות) לשנה, והיא קוראת לכל יהודי בולגריה להשתתף במגבית ולהתחייב לתשלום המע־שר, במשך חמש שנים, בתשלומים שנתיים שווים;

(2) המכסה הנ"ל תהא מוטלת על הקהילות לפי גודלן ותוך התחשבות במצב הכלכלי של כל אחת מהן;

(3) תרומת המינימום נקבעה ל־330 ליבות, לשנה;

(4) יוקם דיריקטוריון מרכזי ל"קרן היסוד" בבולגריה בהרכב: 5 ציונים (שנבחרו ע"י הועידה) ו־5 לא־ציונים אשר ייבחרו בהקדם האפשרי. באופן מתאים יוקמו ועדי "קרן־היסוד" בכל קהילה וקהילה. יצויין, שבאופן רשמי לא יהיו ועדי "קרן היסוד" תלויים בהסתדרות הציונית, אלא באי־כוחה יראו את עצמם כאחראים בפניה וימסרו לה דו"ח על פעולתם. כן יוקמו בכל מקום ועד־לערעורים, שדן בטענות נגד המכסה שתיקבע לכל איש ואיש, במקרה, אם יש יסוד לערעור;

(5) הוחלט, שנגד הסרבנים ישל הפעיל את העונשים האלו: (א) נזיפה בכתב ע"י הועד ל"קרן היסוד" המקומי; (ב) סירוב לקבלת תרומות של ציונים, אם אינן מתאימות למצבם החומרי; (ג) לפרסם ברבים את שמות הסרבנים ולהפעיל אמצעי חרם־ציבורי נגדם, ע"י הדיריקטוריון המרכזי;

(6) בתור נציגי הציונים בדיריקטוריון המרכזי ל"קרן היסוד" נבחרו: מואיז בן־נון, אלי בסן, יוסף גירון, סולומון ד. ישראל ואלברט א. רומאנו;

(7) הוחלט גם לגבות מכל תורם תרומה נוספת של 10% לטובת "קרן העליה" בבולגריה.

מטעם לשכת בני־ברית "כרמל" בסופיה נבחרו כנציגי הציבור הלא־ציוני: זכריה אלקלעי, יוסף ירוחם, ויהושע קימא־לוב.

ד"ר אלכסנדר גולדשטיין נאם גם בבית הכנסת הגדול בסופיה, באסיפה כללית של חברי לשכת "בני ברית". באסיפה הכללית של חברי האגודה הציונית "ד"ר תיאודור הרצל" (בה שמע ד"ר גולדשטיין את תלונות הקהל על סדרי העליה בבול־גריה והסביר את הנסיבות, המחייבות מתן עדיפות לעליית חלוצים), וגם באסיפת בני־הנוער נאם על הזרמים הרעיוניים בקרב הנוער היהודי ברוסיה ועל רעיון הציונות ה"מדעית". הרצאותיו מצאו הד רב, ביחוד בקרב נוער ה"הסתדרות לשפה ולתרבות העברית בבולגריה" ובאסיפות־הנוער באה לביטוי התנגשות רעיונית רבת־רושם עם הקומוניסטים והסוציאליסטים האנטי־ציוניים, לסוגיהם.

כחודש ימים ביקר אל. גולדשטיין, בזו אחר זו, כמעט בכל קהילות בולגריה ונתקבל בכל מקום בחגיגיות והתלהבות. הוקמו ועדות מקומיות ל"קרן היסוד", שפתחו את פעולתן בהערכה־עצמית וקביעת שיעור המס לכל יחיד ויחיד.

אחריו ביקרו בבולגריה עוד שליחים של הדירקטוריון המרכזי של "קרן היסוד": הנס כהן, ד"ר אביגדור יעקובסון, ד"ר נ. ה. אולסוונגר, ד"ר ישראל אורבך, משה קאלואריסקי ולבסוף גם נחום סוקולוב (1928). ביקורו של מנחם אוסישקין היה מוקדש ביחודו לענין הקהק"ל.

כידוע, התברר במרוצת הזמן — שהשתתפותו של העם היהודי על שכבותיו, לא הדביקה כלל וכלל את סיסמת ה"מע־שר" שהיתה מטרה של "קרן היסוד". המתח הלך וירד בגלל המשברים המדיניים והכלכליים השונים בארץ ישראל ובגולה והיה צורך בביקור אישים מפורסמים ביותר, בכדי לעורר את הרוחות.

הועידה הציונית הארצית ה־12, שהתקיימה בסופיה במאי 1922, החליטה להעביר את הדירקטוריון הראשי של "קרן

היסוד לרושצ׳וק ונבחרו לו: משה אברהם וינטורה, ד״ר יצחק מנחמוב, משה מ. עשהאל, ד״ר יעקב קאפון, אלברט איצ׳קוביץ׳, יצחק ריפישוב, ניסים דניאל, ד״ר מואיז אשר. כיו״ר נבחר משה אברהם וינטורה. (רוברט לוי, בא אח״כ במקומו של מ. מ. עשהאל).

המספרים על המגבית לשלוש השנים הראשונות של ״קרן היסוד״

המגבית	המכסה בליבות	נאספו	הוצאות אדמיניס׳
הראשונה	5,000,000	2,875,792	
השניה	3,000,000	2,470,000	207,000
השלישית	2,500,000	1,000,000	174,000

מתברר, איפוא, שהדירקטוריון של ״קרן היסוד״ בבולגריה השתדל להתאים את המכסות להוצאות הממשיות, אבל התוצאות ירדו בגלל סיבות שלא היו מיוחדות לבולגריה, אלא היו נעוצות במשברים, שעברו על יהדות העולם, בכללו.

בכל אופן, כדי לקבל מושג על הישגיה וכשלונותיה של יהדות בולגריה ראוי לפרסם את המספרים לפי הלוח, ב״עתון הרשמי״ של הקונגרס הציוני ה־13, הקובע את תוצאות המגביות לטובת ״קרן היסוד״ בארצות שונות עד ל־30 ביוני 1923. (בלוח זה נקבעו הכנסות ״קרן היסוד״ לגולגולת של האוכלוסיה היהודית בכל ארץ, בפניגי־זהב גרמניים, וכל פניג־זהב, ערכו לפני המלחמה העולמית הראשונה היה שוה ל־1.25 ליבות).

לוח הכנסות קרן היסוד

עד 30 ביוני 1923, שנתפרסם ב״עתון הרשמי״ של הקונגרס הציוני ה־13 (לפי ״השופר״, שנה 14, גל׳ 24 מיום 21.8.1925).

הארץ	מספר היהודים	הכנסות לגולגולת בפניגים־גרמניים־זהב
1. אמריקה הדרומית	50,000	1400
2. קאנאדה	120,000	1400
3. אמריקה	3,000,000	350
4. ארגנטינה	130,000	340
5. בולגריה	50.000	240
6. הולנד	230,000	230
7. בלגיה	60,000	165
8. אנגליה	350,000	140
9. טוניס	65,000	127
10. צ׳כוסלובקיה	360,000	120
11. יוגוסלביה	60,000	116
12. רומניה	240,000	84
13. לטבה	200,000	80
14. גרמניה	620,000	70
15. צרפת	105,000	65
16. בסרביה	280,000	64
17. ארם נהרים (עירק)	80,000	55
18. לטלנדיה	100,000	50
19. איטליה	60,000	50
20. יוון	100,000	44
21. בוקובינה	110,000	31
22. מארוקו	200,000	20
23. ארץ ישראל	100,000	19
24. פולין	3,500,000	16
25. אוסטריה	250,000	16
26. תורקיה	100,000	12
27. גליציה המזרחית	170,000	8
28. טראנסילבניה	300,3000	1.3
29. הונגריה	380,3000	1.3

כמובן, תוצאות המגביות לטובת ״קרן היסוד״, הן בבולגריה והן בכל ארצות־תבל כולו, הכזיבו את התקוות שתלו בהן. כמו בכל העולם, רבו גם בבולגריה המשתמטים ממילוי חובתם כלפי הקרן הלאומית הזאת, והדבר, עורר התמרמרות בין הנאמנים לתנועה הלאומית ובין אלו אשר שילמו בדיוק את הסכומים שועד ״קרן היסוד״ הטיל עליהם, שרובם היו מבני המעמד הבינוני ואילו רוב המשתמטים היו דווקא מבין האמידים.

קרן־היסוד — בתור מס־הקהילה בפלובדיב

ב־17 באפריל 1922 התקיימה בעיר פלובדיב אסיפת־עם שהחליטה, בהתחשב בעובדה שנאספו לטובת ״קרן היסוד״ 464,000 ליבות, שהן רק 55% מן המכסה, שהוטלה על הקהילה והסכום שולם ע״י 469 מתוך 1300 בני־הקהילה משלמי המיסים, יש לנקוט באמצעים כדי להיטיב את התוצאות. אחד האמצעים הוא למסור לועד־הקהילה את הטיפול בגביית הפיגורים ל״קרן היסוד״ כמו בגביית שאר מסי־הקהילה, ע״י סירוב מתן תעודות, וטכסי־דת למפגרים בכל המקרים שהם זקוקים לכך. החלטה זו עוררה, כמובן, ויכוחים סוערים: היו שטענו שהדבר הוא בניגוד לחוקי הארץ וגם חורג מתפקידי הקהילה, והיו שהחזיקו בדעה, שרעיון קיבוץ הגלויות ובנין א״י הוא מעיקרי דת־ישראל והמסורת היהודית ומטרתה העיקרית של הקהילה היהודית במשך כל הדורות, ולכן, תשלום מס ״קרן־היסוד״ היא חובה לא פחותה משאר מסי הקהילה.

הועד המקומי ל״קרן היסוד״ בקהילת פלובדיב פנה, בהסכמתם של חבריו מאנשי ״בני ברית״ הלא־ציוניים ושל כמה אגודות, אל ועד־הקהילה בבקשה, לעזור לו בגביית הפיגורים ל״קרן היסוד״ בדרך שנעשית גבייתם של מסי הקהילה עצמם. ועד־הקהילה אף שהסכים לדרישה זו, בכל זאת החליט לערוך משאל־עם בשאלה הזאת.

ב־13 בפברואר 1924 החליט ועד־הקהילה בסופיה גם הוא, לגבות את מס ״קרן־היסוד״ בשיעור 50% של מס ״הערכה״ שהוטל על כל יחיד ויחיד.

ההחלטות הכו גלים, לא רק בקהילת סופיה ופלובדיב בלבד, אלא בהרבה קהילות אחרות. אבל, גם המתנגדים, בין שהיו אנטי־ציונים מובהקים בסתר־לבם, בין שטענו לעדיפותם של צרכי הקהילה המקומיים, או שכל כוונתם היתה לחסוך כספם, לא הפסיקו את התנגדותם לשיטת־גבייה זו. בבוא תקופת הבחירות להנהלת הקהילות, התאחדו כל הבלתי־מרוצים האלו והופיעו ברשימות מיוחדות נגד הציונים, בהעמידם את ״קרן היסוד״ וגבייתו בתור מס־חובה ע״י ועד הקהילה, במרכז טענו־

תיהם ותעמולתם. לעומתם, יצאו ציוני פלובדיב ובקהילות אחרות במצע־בחירות, שבו הודיעו במפורש, שמועמדיהם מתחייבים להמשיך בגביית המס ע״י הקהילה כדרך גביית שאר המסים. בבחירות, שהתקיימו במארס 1923 נחלו הציונים נצחון מכריע, כמעט בכל המקומות.

בפלובדיב קיבלה הרשימה הציונית 900 קולות, לעומת 190 למתנגדים וזכתה בכל המנדטים, הן בועד בתי־הספר והן בועד בתי־הכנסת, וכך היה גם בפאזארדז׳יק, חאסקובו, יאמבול ושומן. בסופיה קיבלה הרשימה הציונית 1771 קולות לעומת 712 קולות לרשימה הבלתי־ציונית של המועדון ״סואדיניניי״ (התאחדות), 244 לקומוניסטים ו־106 לסוציאליסטים.

השאלה, אם מותר לועדי הקהילות להטיל מס ״קרן־היסוד״ על היהודים ולגבותו בדרך גבייתם של שאר מסי־הקהילה, הובאה בפני מליאת הקונסיסטוריון המרכזי במושבו ה־5, שהתקיים בימים 13—15 ביולי 1924 והוכרעה בחיוב. בהחלטה האומרת ש״הרשות בידי קהילות ישראל לסייע לבנין הבית הלאומי היהודי בא״י על־ידי גביית סכומים לטובת ״קרן היסוד״ מחבריהן, וכי עלה קהילות לפעול, לפי רצונו של רוב העם, שיבוא לידי ביטוי בדרך של משאל־עם מיוחד או בבחירות רגילות על סמך מצע־בחירות״ (בולטין הקונסיסטוריון, שנה 4, גל׳ 48 מיום 1.8.1924).

הויכוחים מסביב לשאלה הזאת לא שככו וגביית ״קרן־היסוד״ על־ידי ועדי הקהילות עוררה שוב התנגדות חריפה בחוגים מסויימים והיו גם אנשים שהגישו תלונות למשרד־הדתות, וכתוצאה מכך הוציא משרד־הדתות ב־29.7.1924 חוזר לקציני המחוזות (והעתק נשלח, כמובן, גם ל״רב הראשי״), ובו נאמר:

״הגיעו אלינו תלונות מצד יהודים, שקהילות יהודיות מסויימות גובות בדרכי כפייה מחבריהן מס בשם ״קרן־היסוד״ (בנין ארץ־ישראל) והסכומים נשלחים לארץ־ישראל. ליחידים, שאינם משלמים את המס מרצונם הטוב, מסרבים לתת כל סעד מטעם הקהילה וכל טכס דתי כגון: נישואין, קבורה, וגם גוזרים, גירוש ילדיהם מבית־הספר וכו׳.

לפי החוקה היסודית, חייבים אזרחי בולגריה לשלם רק מסים שנקבעו ע״י בית־הנבחרים ולפי חוקי־הארץ ותקנותיה. גביית המס ל״קרן־היסוד״ מתנגד איפוא לחוקים והתקנות הקיימים בממלכה. אנשי־הציבור הגובים מס זה עוברים עבירה ובגללה צפוי להם עונש, לפי הסעיף 427 של החוק הפלילי. לכן מתבקשת הרבנות הראשית לתת הוראות חמורות לשם הפסקת גביית המס הנ״ל ואת העבריינים יש להעמיד לדין, לפי הסעיף הנ״ל בחוק הפלילי״.

החוזר עורר, כמובן, סערת רוחות בין אנשי הקונסיסטוריון המרכזי והעומדים בראש־הקהילות והחברים במחנה הציוני, ואילו המתנגדים שמחו על נצחונם, בתקווה, שגביית ״קרן־היסוד״ על־ידי הקהילות תתבטל. אלא, שהקונסיסטוריון המרכזי — והתומכים בו — לא אמרו נואש. הקונסיסטוריון הגיב, בתזכיר למשרד־הדתות, בו טען, שהסיוע ל״קרן־היסוד״ נובע ממהותה הדתית הלאומית של הקהילה היהודית — שאין הקונסיסטוריון רשאי להתנכר לה ואין לשלטון הזכות, להתערב ולמנוע מהנהלת הקהילות מילוי חובתם המסורתית, ביחוד לאחר ש״חבר העמים״ — בו משתתפת גם בולגריה — אישרה את המנדט על ארץ־ישראל לשם הקמת הבית היהודי הלאומי — והדבר מטיל חובה מוסרית, בעיקר על היהודים, לסייע למטרה זו.

התזכיר, שהוא תעודה היסטורית לגבי יהדות בולגריה ובו משתקפת הרוח הלאומית הגאה ורגש הכבוד־העצמי והאופייני של ציוני בולגריה ויהודיה, ראוי שיפורסם כאן במלואו, אולם בגלל אריכותו נביא קטעים אופייניים ממנו.

התזכיר ציין, שהענין הוצג בפני משרד־הדתות באופן בלתי־נכון על־ידי היהודים שפנו אליו וש״פנינו מתכסות סומק, באשר הם משתייכים ליהדות בולגריה״; הודגש שאין בבולגריה חוק, המחייב את היהודים להשתייך לעדה היהודית ומכאן שעצם השתייכותם היא דבר שברצון, ולפיכך היא מחייבת את חבריה, לציית לסדריה הפנימיים או לעזוב את הקהילה. אין לראות, איפוא, את מסי־הקהילה כמסים בלתי־חוקיים — והדבר חל בהחלט גם לגבי ״קרן היסוד״, מפני שארץ־ישראל תופסת בדת ובמסורת היהודית וגם לפי החלטת חבר־הלאומים בדבר הקמת הבית היהודי הלאומי. ההחלטה מושתתת על הנחה, שרק העם היהודי הוא אשר יבנה את ״הבית הלאומי״ בכוחות עצמו, והיא מטילה, איפוא, על כל היהודים חובה מוסרית, לסייע להקמת הבית הלאומי ובהיות ו״קרן־היסוד״ הוא המכשיר הכספי למטרה הזאת, אין לדרוש מקהילות ישראל, לעמוד מנגד ולא להשתתף במפעל זה.

תזכיר היסטורי זה פורסם בבולטין הקונסיסטוריון, שנה 4, גל׳ 50, מ־15.8.1924 בחתימת יו״ר הקונסיסטוריון חיים א. פרחי — והמזכיר הכללי יוסף ישראל.

כמה קהילות (סופיה, פלובדיב, פאזארדז׳יק, פלווין) תמכו במפורש בעמדת הקונסיסטוריון וועדי הקהילות הצהירו שיתפטרו אם משרד־הדתות יעמוד על איסורו.

החוזר של משרד־הדתות עודד, כמובן, את המתנגדים לגביית המס ל״קרן היסוד״ על־ידי הקהילות מאת המתנגדים לציונות בכלל. מאידך, גרם החוזר שהציונים התמרמרו והתרעמו והחליטו, להמשיך במאבקם, שהיה נראה בעיניהם כמאבק לנאמנות במסורת היהודית, בצורתה החדישה, ונגד התערבות השלטון בענינים הפנימיים של הקהילות.

היחסים בין שני המחנות החריפו והביאו לידי תקריות קשות.

ההתנגשות הראשונה פרצה בסופיה, בסוף 1924, כאשר במועדון ״אחדות״ התרכזה האופוזיציה נגד ועד־הקהילה (הציונים).

מר גבריאל אריה, מנהל בית־הספר של ה״אליאנס״ וחבר הקונסיסטוריון לשעבר, הפיץ מכתב לדירקטוריון של ״קרן־היסוד״ בלונדון והצהיר, שהוא מוכן לתרום את תרומתו מרצון, ״אבל כל כפיה כמוה כהתנקשות בחופש המצפון״. בתשובה למכתבו עמד הדירקטוריון המרכזי בלונדון על זכותו של הרוב בקהילה להכריז על ״קרן־היסוד״ כמס־חובה, ופנה אליו בקריאה, לא לשים מכשול על דרך המפעל בבולגריה. המכתב לא השפיע על אריה ועל סיעתו (מאנשי המועדון הנ״ל) והם פנו

אל ועד־הקהילה בתזכיר, חתום על־ידי 193 יחידים ודרשו שכל ענין תקציב־הקהילה ושאלת "קרן־היסוד" בכללו, יימסר לועדה ציבורית. ועד־הקהילה ענה שאינו רוצה ואינו יכול לוותר על זכותו היסודית — שנמסרה לו על־ידי בוחרים — להיותו הרשות הקובעת את תקציב הקהילה. לאחר תשובה זו, יצאו בעלי־הפטיציה בהודעה פומבית על הקמת קהילה יהודית נפרדת וליברלית והזמינה את כל היהודים להצטרף אליה. הצהרתם גרמה להתרגשות רבה, בהיותה נסיון ראשון לפילוג בתולדות היהדות בבולגריה. התרעומות הכלליות הניעה כמה מבין הנר־שמים כחותמי ההצהרה לטעון, שלא חתמו עליה כלל או שלא הבינו את מהותה.

הגיעו הדברים לידי־כך, שהסוחרים הקמעונאים בקהילת חאסקובה, הטילו חרם על הסוחרים הסיטונאים שבעיר שחתמו על הפטיציה הזאת. לשכת "בני ברית" הזדעזעה מפני סכנות הפילוג ובאסיפת חבריה החליטה לדאוג להתפשרות בין ועד־הקהילה והאופוזיציה. ואמנם, לאחר מאמצים מרובים הושגה פשרה, שלפיה דחה ועד־הקהילה את גביית הכספים למען "קרן היסוד" לתקופה של שלושה חדשים, תוך התחייבות אנשי "בני ברית", בהסכמת אנשי האופוזיציה (לרבות אנשי המועדון "סואדיניניי") לאסוף בדרכים הרגילות, את המכסה שנקבעה על קהילת סופיה.

גם בפלובדיב היו מקרים של פניית יחידים אל השלטונות בדרישה לחייב את ועד־הקהילה לבטל את גביית הכספים למען "קרן היסוד". אבל דעת־הקהל בכללו היתה כה חזקה נגדם, עד שהיו נאלצים לבטל את תלונותיהם בפני השלטונות.

ראוי לציין כמה עובדות בקשר לענין:

בסוף 1924 פנה יהודי — מנהל בית־מסחר לטבק — לועד הקהילה בענין נשואי אחותו, והוא נדרש לשלם את מס "קרן־היסוד" שהוטל עליו. הוא שילם את המס אבל מיד מחה בפני משרד־הדתות וביקש ממנו, שיכריח את ועד־הקהילה להחזיר לו את הסכום, בהתאם לחוזר הידוע של משרד־הדתות. כאשר נודע הדבר, פנו ציונים רבים במחאה אל לשכת "בני ברית" שהאיש היה מחבריה — ואיימו שיחרימו את חגיגת חנוכת הבית של "בני ברית" שעמדה להתקיים, אם לא ינקטו נגדו באמצעים מתאימים. לשכת "בני ברית" הפעילה עליו לחץ, ולא רק שהוא ביטל את פנייתו למשרד־הדתות, אלא הופיע בפני בית־הדין הרבני שבעיר, וביקש "סליחה וכפרה" על מעשהו.

הבנק השיתופי לאשראי "גאולה" בסופיה נקט באמצעי יעיל והוא: שכל מבקש הלואה חויב לצרף אשור על תשלום מס "קרן־היסוד".

האגודה הציונית בסופיה — וכמוה גם בערים אחרות — לא קיבלו בקשות לרשיונות־עליה לא"י, אלא בצירוף תעודה על תשלום המס ל"קרן־היסוד".

משפט קרן־היסוד בפלובדיב

בתוצאות משאל־העם בפלובדיב היה הועד למען "קרן־היסוד" קובע את הסכום שכל יהודי היה חייב לשלם ובסוף השנה היה שולח לועד־הקהילה את רשימת המפגרים בתשלומיהם. ועד־

משפט "קרן היסוד" בפלובדיב
עומדים, מימין לשמאל: ז'ק לוי, ד"ר א. רומנו, ד"ר א. כלב, ד"ר יקיר ססוב, קולונל מושאנוב, בכור דואינייס, רחמים נסימוב
יושבים, מימין לשמאל: עורכי דין אלברט רומנו, נדקו קאבלישקוב, אנגל סטאנקוב

הקהילה נהג לגבות את הסכום המגיע בכל הזדמנות כאשר פנו בבקשת סעד או עריכת טקס. לאחר זמן, ביטל, מתוך שיקולים משפטיים — שיטה זו ובמקומה הכליל בתקציבו השנתי את כל המכסה שנקבעה על הקהילה על־ידי הדריקטוריון ל"קרן־היסוד", וחייב את חשבונותיהם של כל חברי הקהילה בסכום יחסי למס־הערכה.

והנה, בראשית 1927 מת חבר הקהילה משה ביללו וכאשר בא בנו למשרד־הקהילה לסדר את ענין קבורת אביו, דרשו ממנו לשלם גם את המס ל"קרן־היסוד" שהוטל עליו, אבל הוא סירב. פקידי הקהילה הודיעו לו, שלפי הסדר המקובל לא ילוו חזני הקהילה את המת. הבן הגיש תלונה למשטרה, והיא פנתה למשרד־הקהילה ודרשה לבטל את ההחלטה. אבל משהוסבר לה, שאין הקהילה מחויבת לשלוח את חזניה להלויה, אם לא סודר מקודם חובותיו של המבקש, הסתלקה המשטרה, ובנו של הנפטר נאלץ לחתום שטר על החוב כולל מס "קרן־היסוד". לאחר הקבורה הגיש הבן קובלנה לקטיגור הממשלתי שציוה לחקור בדבר, והוא הגיש לבית־המשפט המחוזי כתב־אישום — נגד חברי ועד הקהילה — על גביית מסים בלתי־חוקיים, לפי סעיף 330 של החוק הפלילי שהעובר עליו צפוי לעונש־מאסר עד 3 שנים.

המשפט היכה גלים בציבור היהודי ועורר התמרמרות וחרדה לגורל מפעל "קרן־היסוד" עצמו ולתוצאות הצפויות לגבי חברי ועד־הקהילה שהובאו לספסל הנאשמים. היה קיים גם חשש לתקדים מסוכן של התערבות באוטונומיה הפנימית של הקהילות בבולגריה, ואילו בין המתנגדים עורר המשפט שמחה. לפיכך רבה היתה המבוכה בגלל סכנת החרפת היחסים בין המחנות היריבים. פרטי המשפט היו אלו: הואשמו: יושב־ראש ועד־הקהילה אלוף־המילואים, רחמים מושונוב גארטי, שמטוב דואינייאס — סוחר, רחמים ניסימוב סוחר — ויבדלו לחיים ארוכים — ד"ר אלברט שאול רומאנו — רופא, ז'אק מנחם לוי — עורך־דין, ד"ר אלברט ניסים כלב — רופא, ד"ר יקיר סארוב — רופא (כולם כעת בישראל).

לאחר תיאור מהותה של "קרן־היסוד", מטרותיה ודרכי פעולתה, הכיל כתב־האישום את הדברים האלה:

"הואיל ו"קרן־היסוד" יש לה מטרה נעלה ופטריוטית, יש לגבות למענה תרומות בדרך של התנדבות, אשר שיעוריהן יקבעו רקל פי רצון התורמים, יהודי הקהילות. המטרה הנעלה והפטריוטית כשהיא לעצמה, נוגעת במידה מספיקה לנדיבות־לבו של כל יהודי ציוני ולא היה צורך בגביית כפייה כמו במקרה שהוא נושא לכתב־אישום זה".

בהתאם לחוק הושעו הנאשמים באורח זמני מתפקידיהם כחברי ועד־הקהילה כל עוד לא זוכו במשפט. המתנגדים השתדלו, שתתמנה במקומם ועדה זמנית משלהם, אבל הם העלו חרס בידם ובהתאם לחוק, נתמנו כחברי־הועד האנשים מן הרשימה הציונית לפי סדר שהיו ברשימה אחרי שמות הנאשמים.

היהודי, שעורר בתלונתו את המשפט כתובע פרטי, ביטל ברגע האחרון את תביעתו תחת לחץ דעת הקהל.

הנימוק המכריע של בית־המשפט היה, שהנאשמים עשו מה שעשו "לא מתוך הכרה פושעת" ולפיכך נמנע בית־המשפט

ד"ר אלכסנדר גולדשטיין

מלהכנס לעובי הקורה של השאלות המשפטיות על טיבן וזכויותיהן של הקהילות היהודיות וכו'.

קו הגנתם של הנאשמים היה, לפי תזכיר הקונסיסטוריון אל משרד־הדתות ובהקשר לכך הוגשה לבית־המשפט חוות־דעתו של רבה הראשי של ארץ־ישראל — הרב ר' אברהם בן יצחק הכהן קוק, ואילו הרבנים ד"ר אשר חננאל — רבה הראשי של קהילת סופיה והר' שמואל ב. בנימין — רבה הראשי של קהילת פלובדיב, הופיעו בפני בית־המשפט כעדים על תפקידה של ארץ־ישראל בדת ובמסורת היהודית.

לבית־המשפט הוגשו גם הוכחות בכתב על מספר רב של קהילות ישראל באירופה שהקציבו סכומים לטובת "קרן־היסוד".

המשפט חרג מתחומיהם של היהודים ועורר תשומת־לבו של הציבור הבולגרי. היה חשש, שהתנהגותם של הנאשמים תעשה רושם רע על הבולגרים, שבדרך כלל התיחסו באהדה לתנועה הציונית. המתנגדים לציונות נאחזו בטענות, העשויות להשמיץ את הציונים. כגון, שהציונים מוציאים מטבע בולגרי לחוץ־לארץ. ונמצא אפילו עורך־דין יהודי שטען במאמר בעתון בולגרי שהדבר דומה "כאילו הכריחו בולגרים לתרום לטובת הצבא האדום או לטובת הצי היוני".

המשפט התברר בבית־המשפט המחוזי בפלובדיב, בסוף דצמבר 1929 בפני אולם מלא יהודים עד אפס מקום, שכולם עקבו אחרי מהלכו, בנשימה עצורה. כאמור, זיכה בית־המשפט את הנאשמים "וליהודים היתה אורה ושמחה".

נחום סוקולוב בבולגריה

בעוד משפט "קרן־היסוד" היה תלוי ועומד התלבטו הציונים וכל יהדות בולגריה, בביקורו הצפוי של נחום סוקולוב שעמד אז בראש ההתסדרות הציונית העולמית ובראש "ועד השליחים" שבפאריס.

מטרת הביקור היתה, להוסיף מרץ לפעולה למען "קרן היסוד" בבולגריה (לפי דרישת הקונסיסטוריון, הוחלט, שסוקולוב לא יהיה אורחה של ההסתדרות הציונית בלבד, אלא של כל יהדות בולגריה).

ביקור נחום סוקולוב בפלובדיב

בקרב הציבור הבולגרי, ואפילו בין המדינאים הבולגריים נפוצה דעה מופרזת על השפעתם של אישים יהודיים בארצות־המערב על ענינים בינלאומיים והדבר השפיע על יחס המדינ־אים הבולגריים אל סוקולוב ועל הכבוד שהם חילקו לו. אופייני הדבר, שבין המשלחות הרבות שהתיצבו בפניו לברכו ולגולל לפניו את עניניהם, היתה גם משלחת מטעם ארגון אגודות האחים המקדוניים, שהביעה לו את תודתם על פעולתו לטובת המיעוטים הלאומיים.

נ. סוקולוב הגיע לסופיה ב־22 בפברואר 1928; המון יהודי עצום יצא לקראתו לתחנת הרכבת והדגל הציוני הורם על המלון שבו התאכסן, כמקובל לגבי אישים בעלי מעמד דיפלומטי בינלאומי.

למחרת התקיימה ועידה־שלא־מן־המנין למען "קרן־היסוד" וסוקולוב נשא בה נאום פוליטי גדול. הוא נשא דברו גם בפני הקהל היהודי בבית־הכנסת הגדול. ב־28 בפברואר הוא נתקבל לראיון ממושך אצל המלך בוריס ה־3 שהראה התענינות רבה ואוהדת לענייני העם היהודי. המלך העניק לסוקולוב את תמו־נתו בחתימת ידו.

בין ההופעות הציבוריות הרבות שנערכו לכבוד נ. סוקולוב, היה המשתה המפואר של ועד־הקהילה בסופיה והקונסיסטור־יון המרכזי ליהודי בולגריה שבו הרים סוקולוב כוס "לכבוד הקונסיסטוריון הראשון, אשר השתייך רשמית למפעל הציוני". נערכה לכבודו גם קבלת־פנים, על־ידי יושב־ראש הועדה לעניני חוץ של בית־הנבחרים, גריגור ואסיליב. סוקולוב ביקר גם אצל המיטרופוליט סטיפאן והשתתף באסיפה כללית של האגודה הציונית "ד"ר הרצל".

בגלל מצב בריאותו לא ביקר סוקולוב בקהילות אחרות פרט לפלובדיב, והוא נסע לשם בקרון מיוחד, אשר הממשלה העמידה לרשותו. יהודי פלובדיב, קיבלו את פניו בהתלהבות רבה. ועד־הקהילה, והועד הציוני המרכזי, ערכו משתה לכבודו. סוקולוב השמיע גם הרצאה ברוסית בפני קהל האינטליגנציה הבולגרית, על הבעיות המדיניות בקשר לבית־הלאומי היהודי בא"י.

ביקורו של סוקולוב השאיר רושם עמוק בציבור היהודי בבולגריה, אבל למרבית הצער פרץ בשנת 1929 בבולגריה (כמו בשאר ארצות באירופה, ואפילו באמריקה) משבר כלכלי קשה, שפגע באופן חמור לא רק ביהודים בתור פרטים, אלא, גם בקהילות וממילא גם במגביות ל"קרן־היסוד". בקשר למשבר נשמעו אפילו במחנה הציוני קולות על נסיגה־בכבוד משיטת גבית המס על־ידי הקהילות למען "קרן־היסוד". אמנם, הויכוח הער בעתונות הציונית לא הביא לשום שינוי; אבל, מה שלא עשו הנימוקים, עשה הזמן.

במשך השנים הבאות — עד 1936 נמצא "קרן־היסוד" במצב ירידה מתמדת, שהיתה נעוצה במשבר הכלכלי וגם בהזנחה מצד הציונים.

הדירקטוריון המרכזי של "קרן־היסוד" נאלץ לשגר לבולגריה את משה וואלדמן ובהגיעו קרא הדירקטוריון לועידה מיוחדת, שהתקיימה בסופיה ב־23.2.1936 ודנה בשאלת אירגונו מחדש של מפעל "קרן־היסוד". בועידה השתתפו ב"כ ההסתדרות הציונית, בני־ברית, וויצו, מכבי, אגודות ציוניות. הועידה באה לידי מסקנה, שבגלל מצבן הקשה של הקהילות, יש לארגן מחדש את מפעל "קרן היסוד" על בסיס קביעת שיעור המס על־ידי כל אחד, מרצונו הטוב.

נבחר דירקטוריון חדש בהרכב: זכריה אלקלעי, יוסף ירוחם, אהרון ברכה, נדלר ופאפו, ומועצה של 15 אישים נודעים מסופיה, והוחלט, שבכל מקום יוקם ועד מקומי על־ידי ב"כ האגודות הציוניות, לשכת "בני ברית" והמוסדות היהודים במקום.

יד. תופעות אנטישמיות

התופעות נגד היהודים בתקופת 1898—1918 היו בעיקרם מקרי עלילת־דם. לעומת זאת בא שינוי אופייני בצורתן בתקופת 1918—1940. פחתו — אם כי לא נעלמו לגמרי — המקרים של עלילת־הדם אבל לעומת זה, עלה המומנט הכלכלי. האנטי־שמיות לבשה צורה מאורגנת, ו״מודרנית״ והיתה מורגשת בה גם השפעת האנטישמיות באירופה בכלל. הדבר נבע משתי סיבות שהן אחת: המשבר הכלכלי והחברתי שהטיל את צילו על חיי הציבור והמדינה בעקבות המלחמה וחוזה־השלום, וגם מסיבות כלכליות. ובגלל הפוליטיזציה של החיים המדיניים והציבוריים באה, גם החרפת המאבק בין ימין לשמאל.

העתון ״זימלידלצ׳יסקו זנאמי״ (״דגל האכרים״), בטאון המפלגה של האכרים בשלטון, האשים, בסוף 1920 במפורש, את היהודים בקומוניזם. ובשנת 1921 היה מקרה עלילת־דם, שבעקבותיה אסר קצין־המחוז יהודי אחד ואיים גם על שאר היהודים של העיירה.

בתחילת 1922 הוציאו השלטונות הצבאיים הוראה סודית, להוציא את אנשי־הצבא היהודים ממשרדי־הצבא השונים, בטענה, שהם מוסרים לאויב סודות צבאיים. הקהילה היהודית בפלובדיב הגישה מחאה נגד הוראה זו והאלוף אברהם תג׳יר פירסם בעתון ״מיר״ מאמר בו סופר, שהאלוף ניקולוב (שהיה מנהל הדירקציה לסעד ציבורי, ובזמן המלחמה — מנהל מסילות־הברזל) טען, שהרבה יהודים שימשו תורגמנים בתחנות־הרכבת בין הבולגרים לבין הגרמנים ובתוקף תפקידם, ידעו את כל סודות המלחמה והדליפו אותן, כביכול, לאויב. האלוף תג׳יר פנה, איפוא, למחלקה המשפטית של משרד־הבטחון אשר אישר בכתב, שלא ידוע לו אף מקרה אחד, שבו הועמד איש צבא יהודי למשפט על ריגול, מסירת סודות לאויב או איזו עבירה מעין זה.

בסוף ספטמבר 1924 קיבלו סוחרים יהודיים בחאסקובו מכתבי־איום מאירגון, שקרא לעצמו ״אחי־אומורטאר״, שעלי־הם לצאת את בולגריה אשר ״במשך זמן כה ממושך, עשקו את עמה בעסקיהם המטונפים״.

הקונסיסטוריון נקט מיד בצעדים נמרצים בפני משרד־הפנים, נגד מפיצי מכתבי־האיום.

באמצע 1924 נסערה יהדות סופיה על־ידי מסע סחטנות בקנה מידה גדול מצד ״הארגון המקדוני המהפכני״.

כדי להעריך את רציניות הדבר, יש להזכיר, שלאחר הקמת המדינה הבולגרית, התגורר חלק גדול של העם הבולגרי בטראק־יה ומקדוניה. הוא נשאר תחת השלטון התורכי, שהציק מאוד. מקדונים רבים נמלטו לבולגריה וכמה מהם הגיעו למשרות גבוהות באדמיניסטרציה (כפקידים בכירים וגם שרים, ואחד מהם — ליאפצ׳יב — היה אפילו ראש־הממשלה) גם בצבא היו קצינים בדרגות גבוהות, ואפילו גנרלים; קמו שני אירגונים מהפכניים אשר שמו להם למטרה לשחרר את מקדוניה מעול התורקים. לאחד מהם היה אופי ימני־לאומני והוא חתר לסי־פוחה של מקדוניה לבולגריה; ואילו האירגון השני שאף למק־דוניה עצמאית, שבה יחיו בשלום כל עמי האזור (בולגרים, תורקים, יוונים, סרבים ואלבנים). לכן התאמץ להקים שיתוף־פעולה מהפכני בין כל היסודות הלוחמים האלו, ומרכז האירגון היה במקדוניה עצמה ונקרא בשם ״האירגון המקדוני המהפכני העליון״, והוא היה מקים קבוצות פרטיזנים וחבריה, ה״צטניקות״, שנתפרסמו בשם התוכי ״קומיטאדז׳י״, התאמצו להביא להתקומ־מות האוכלוסיה הבולגרית ותכופות עשו נסיונות להשתלט במ־קומות וגם לעשות מעשי־נקמה באנשי השלטון התורקי או בבוגדים אחרים. האירגון השני הכיל קבוצות לוחמים לאותה מטרה, ולפי הפתגם הבולגרי העממי ״צר הוא ההר לאחים כשאין שלום ביניהם״. קבוצות שני האירגונים, שמגמותיהן המדיניות היו מנוגדות, התנגשו תכופות התנגשויות־דמים, שהתפשטו גם בבולגריה עצמה וכל ארגון היה מעין ממשלה לעצמו, עם ״בתי־משפט״ שהוציאו פסקי־מות נגד היריבים בנוכחותם, והיו ביניהם אנשים נועזים שהוציאו את פסקי־הדין לפועל, בהרגם את הנידונים בצהרי־היום, בחוצות סופיה ובשאר ערים. אולם, בחבל הספר של בולגריה, הגובל עם מקדוניה, ראה ״הועד המקדוני העליון״ צורך, לפתוח במגבית רחבה לצרכי פעולתו והקם גם ועד של יהודים אמידים, ופתח במרכז סופיה, משרד ״הערכה״ שאליו נקראו, בזה אחר זה, היהודים האמידים שבעיר, ושם קבעו לכל אחד את הסכום שעליו להכניס לקופת הועד. הסכומים היו עצומים ולפעמים היו עשויים למוטט את הנוגעים בדבר.

כמובן, גרם הדבר בהלה רבה בקרב היהודים האמידים, ביחוד לאחר שנפוצה שמועה, שהמקדונים רצחו יהודי שסירב לשלם את המס שהטילו עליו. גם בחוגי העסקנים הציונים עורר הדבר מבוכה רבה, כי עשוי היה לשים לאל את מגבית ״קרן־היסוד״. שוגרה משלחת אל ב״כ ״הועד המקדוני״ וביקשה לבטל את המגבית שלו, מכיוון שהיהודים זכאים לתרום ראשית־כל לצרכיהם הם. נשלחו בסתר גם קריאת־עזרה לאירגונים יהודיים בחיץ־לארץ: ל״ועד הנציגים היהודים״ בלונדון, ה״אליאנס״ בפריז, ״ועד השליחים היהודיים״ בפריז ולמרכז מסדר ״בני ברית״ בושינגטון. לאחר זמן, קיבל שר־החוץ הבולגרי קאלפוב ידיעות מן השגרירויות הבולגריות בלונדון, פאריס ושינגטון על התמרמרותם של חוגים יהודים בעלי השפעה באותן הארצות ועל הלחץ שהפעילו. בתוצאת הענין ״הסתכן״ שר־החוץ ושם קץ לסחיטה.

סחיטות המקדונים שימשו לעיתונים היוונים בשלוניקי, עילה לתעמולה נגד בולגריה — דבר שהעסקנים היהודים בבולגריה התמרמרו עליו וגם פנו לאקזקוטיבה הציונית בבקשה, לדאוג לכך שתגובת היהדות בחוץ־לארץ תתרכז רק בתחומי הענין היהודי ולא תשמש לרעת בולגריה.

תנועת "רודנה זאשטיטה"

הדו"ח של הקונסיסטוריון במליאה שהתכנסה בינואר 1924, קבע את התגברות האנטישמיות. הסימנים נראו כבר בעליל, בקרב קציני־המילואים הממורמרים ואנשי־הצבא, וגם בין סטודנטים. אצל כולם התגבשו נטיות אנטישמיות (דוגמת הדעות של "אנטישמיות תרבותית מדעית", שכבר שררה במרכז־אירופה). תרמו לכך רוח הלאומנות והנשאה לקומוניזם וגם העובדה, שקם דור בבולגריה אשר לא ידע את טעם השעבוד לתורקים.

אירגון־נוער בולגרי־לאומני, בשם "קובראט", שקם באותו זמן, נמנע מתעמולה אנטישמית והסתייג ממנה במפורש ובאופן גלוי.

בדרך זו קמה גם תנועה אנטישמית מובהקת ומאורגנת בשם "רודנה זאשטיטה" (הגנת המולדת), שבראשה עמד גנרל־המילואים שקויינוב. בטאון האירגון פרט על כל מיתרי האנטי־שמיות האפשריים, החל בפרוטוקולים של "זקני ציון" ועד לקומוניזם. העתון הדגיש במיוחד את הנימוקים הכלכליים וטען, שהיהודים השתלטו על כל עמדות־המפתח של כלכלת הארץ והשאירו לבולגרים רק את העבודות "השחורות". לתעמולת־הארס של ה"רודנה זאשטיטה" הצטרף גם העיתון "ויטשירנה פושטה" (דואר הערב) בעריכת האנטישמי הותיק שאנגוב.

ב־16 באפריל 1925, בשעת הספד על מותו של גנרל בולגרי ידוע, שנערך בכנסיה הגדולה המרכזית בסופיה "סביטה ני־דיליה" — בו היו צפויים להשתתף גם המלך וחברי הממשלה וביניהם גם האלוף תג'יר, התפוצצה פצצה אדירה. כמה אנשים מצאו את מותם תחת המפולת. תגובת הממשלה היתה בלתי־מרוסנת ופראית. שליחיה הרגו קומוניסטים ואנשי־שמאל למאות ואלפים. בין המתנקשים בכנסיה שנתפסו היה גם הקומוניסט היהודי מ. פרידמן אשר הועלה לגרדום, והעיתונים האנטישמיים הוציאו בתרגום בולגרי את הספר הידוע לשמצה "פרוטוקולים של חכמי ציון".

אמנם, יש לציין שלשלטונות הממשלה המרכזיים נענו יפה לדרישת הקונסיסטוריון, להגנה על היהודים וגם נקטו באמצעים מסויימים נגד התעמולה האנטישמית בכלל, אבל ועידת הקהילות ב־4.7.1922, קבעה, שאמצעים אלו לא הספיקו לבלום את התפשטותה והחמרתה.

"האגודה לגמילות חסדים של חילי־המילואים היהודיים" שנוסדה ביולי 1924 בסופיה ושמטרתה היתה: פעולה תרבותית ותמיכה חמרית בחבריה, תמיכה בנכי־מלחמה יהודיים וביתומיהם ואלמנותיהם של החיילים היהודיים, שניספו במערכות, למעשה היתה לה מטרה אחרת והיא: לקיים אירגון של חיילים, שיהיה מוכן לעמוד בכוח נגד נסיונות לפגוע ביהודים.

לועד האגודה הזאת נבחרו האלופים: אברהם תג'יר, מורינו גרציאני, ד"ר ששון אלקלעי, סגן־האלוף א. ריפיטוב, הסגן אלי אלפאנדארי, הסגן מ.מאיונוב, סגני־משנה ז'אן נסימוב ויוסף ישראל, תותחן אלברט קיוסו וסמל מנות לוי.

אגודות כאלו נוסדו גם בכמה ערים אחרות והן השתתפו תכופות במסדרי־הצבא (בולטין הקונסיסטוריון, שנה 4, גל' 45, מיום 11.7.1924).

בפעם הראשונה בתולדותיה של בולגריה, הקים האירגון "רודנה זאשטיטה" גדודי־נוער לובשי מדים שחורים והנוער השתולל תכופות בפרברי היהודים בערים.

בקשר לפולמוס החריף שהתנהל נגד "רודנה זאשטיטה" מעל דפי בטאונה של ההסתדרות הציונית "השופר" בשנת 1927, נעשה נסיון להתנקש בחייו של עורך העיתון ורק במקרה לא הצליח. בינתיים חדרה צרות־העין נגד היהודים גם לשורות אירגון קציני המילואים. בועידת האירגון, שהתקיימה באמצע שנת 1927, הגיש ב"כ סניף טירנובו הצעה, לדרוש מהממשלה שתפסק יפה על פעולותיו של "רודנה זאשטיטה".

להגנה על האירגון, יצאו היו"ר, גנרל שקוינוב וסגנו גנרל טשאראקשייב. בויכוח שהתפתח בשאלה הזאת, למד קצין־המילואים דז'אלדיטי מאירוב סנגוריה על היהודים, ומתח ביקורת חריפה על "רודנה זאשטיטה". נתקבלה הצעה, לדרוש שהממשלה תגיש לפרלמנט הצעת־חוק, האוסר קיום אירגוני־ספורט של המיעוטים הלאומיים — דבר שהיה מכוון, למעשה, נגד "מכבי".

בראשית אוקטובר 1927 התקיימה בפלובדיב הועידה של "רודנה זאשטיטה" ובה הודגש על־ידי ראש האירגון, שאירגון זה אינו מתנגד ליהודים ("אשר מספר רב מהם השאירו את עצמותיהם בשדה הקרב") אלא, נגד שיטותיהם המיוחדות: השוחד, הברחת גבולות ושאר מעשים מסוג זה, שיהודים רגילים בהם.

הנימוקים הכלכליים שבתנועה האנטישמית באו לידי ביטוי גם בפעולותיה של האגודה להשכלה ולתמיכה־הדדית של הסוחרים בסופיה.

גם כומר בולגרי פירסם חוברת בשם "המאסונים, היהודים והמהפכה" ואפילו בבית־הדפוס של הצבא, נדפסה חוברת בשם "קברני רוסיה", על חלקם הרב, כביכול, של היהודים בסבל ובאסונות שרוסיה התנסתה בהם. החוברות הופצו בין החיילים בעיר דופניצה ובשאר הערים וגם בסופיה.

בדו"ח הקונסיסטוריון, צוין, שעל כל הדברים הוגש תזכיר אל מועצת שריה ממשלה, אבל שום תגובה מצד הממשלה לא באה.

בספטמבר 1927 פיסם העתון "אוטיצ'יסטבו" (מולדת) — בטאון אגוד קציני המילואים, כתבה מחוץ־לארץ, שהקשר בין יהודי בולגריה והעם הבולגרי ומדינתו הנם קשרים טכניים בלבד, ולא רוחניים. ולעומת זאת, העמיד המחבר למופת את יהודי אירופה, ואוסטריה בפרט, כמשתתפים באופן פעיל בחיים המדיניים והציבוריים עד שהיהודים חדלו להיות שם מיעוט לאומי זר, ונעשה חלק בלתי־נפרד של עם־הארץ, בעוד אשר בין יהודי בולגריה, הולכות ומתפתחות מגמות להסתגרות והתבדלות.

בערב ראש־השנה של 1929, התלונן בולגרי אחד בחאסקובו בפני המשטרה על נסיון שנעשה, כביכול, על־ידי יהודים לחטוף את בתו, בת ה־10. המשטרה לא היססה וערכה חיפוש בביתו של החזן ברוך ומובן, שלא נמצא שום דבר מעורר חשד. אבל התקרית עשתה רושם קשה על האוכלוסיה הבולגרית והקהילה הריצה מברק־מחאה אל ראש־הממשלה. המקרה הביא את הקונסיסטוריון להחליט בדבר הוצאת חוברת, שנכתבה על־ידי ד״ר שאול מיזאן, ובה שפע עובדות על מוצאה והתפתחותה של "עלילת הדם" ודעות אנשי־שם ואנשי־כהונה נוצרים, המבטלים אותה ביטול גמור.

ספריית "רודנה זאשטיטה" הוציאה חוברת בשם "בציפורני היהדות" שהיתה מכוונת, במיוחד, נגד היהודי אנגיל קוומדז׳ייסקי, מנהל בנק, ובדרך כלל נגד בעלי־ההון היהודי, המקומי והבין־לאומי, המשתלט, כביכול, על כלכלת הארץ.

באותה שנה שהופיעה חוברת אנטישמית בשם "היהודים והגויים", ביטל היועץ המשפטי של הממשלה את איסור המשטרה, להפיץ את החוברת בטענה, שיש באיסור משום פגיעה בחופש הדעות...

בדצמבר 1929 התקיימה בסופיה, ועידת הארגון "רודנה זאשטיטה" וכמה אלפים מצעיריו, לובשי חולצות שחורות, כדוגמת הפאשיסטים באיטליה, הפגינו בחוצות העיר, ובטאון הארגון יצא בגלוי נגד הפרלמנט ונגד המפלגות.

בשנת 1930 שוב היתה עלילת־דם, הפעם בעיר בירקוביצה.

טו. משוררים וסופרים

ד״ר שאול מזן

ד״ר שאול מזן נולד בשנת 1893 בעיר טאטאר־פאזארדז׳יק, בבולגריה. הקהילה נתפרסמה בעירנות התרבותית וברוח הלאומית של יהודיה, שמקרבם יצאו מייסדי המושבה הר־טוב בא״י, ורוב תושביה.

ד״ר שאול מזן

אמו של שאול, שרה ירוחם מזן, היתה ידועה בפעולותיה הציוניות למען הקק״ל, הפצת השקל ובהתעמלותה הציונית בקרב הנשים. בנה שאול קיבל את הציונות ממנה וספגה מן האוירה הציונית והציבורית שמסביבו.

את השכלתו קיבל בבית־הספר היהודי ובגימנסיה הממשלתית בעיר מולדתו. רוחו הציונית הלוהטת הושלה בקרב האגודה הציונית להתעמלות "מכבי" ובאגודה להשכלה עצמית לאומית שבפאזארדז׳יק.

לאחר שגמר לימודיו בגימנסיה, למד רפואה באוניברסיטת ג׳ניבה בשוויצריה ומשם חזר הביתה, בפרוס המלחמה העולמית הראשונה; הוא התגייס מיד לצבא, ברוסא, תחילה בגדוד הרגלים ה־27 של צ׳פינו. בחזית היה רופא בגדוד הרגלים ה־3 של אנשי וידין, וקיבל אות־הצטיינות והועלה לדרגת סגן־משנה.

אחרי המלחמה, נתמנה כרופא עירוני בעיר דופניצה, ופוטר בהשפעתם של הקומוניסטים היהודים שבמקום, בגלל פעילותו הציונית. נשא אשה והמשיך בלימודים בחו״ל. בחזרם לבולגריה, השתקעו בסופיה. במשך הזמן, היה עוזר במחלקה האורולוגית באוניברסיטת סופיה. בשנת 1925 עלה ארצה. בגלל מזגו הסוער שלא ידע פשרות, לא עלה בידו להתקבל כרופא בבית החולים "הדסה" ולא בקופת חולים הכללית, ומפני שלא יכל להסתגל לרוח ששררה אז במוסדות הלאומיים, הסתכסך גם עם ההנהלה הציונית. לא מצא לו אפשרות להשתקע בארץ וחזר לארץ מולדתו [1].

ד״ר שאול מזן כתב את שיריו בשם מושאל "אורם בן נר" — ואפשר להגדירו כמשורר הלאומי של יהדות בולגריה. הוא כולו להט וגעגועים לתחיית עמו בארץ מולדתו, כולו הערצה לאנשי־הגבורה והעזה שבתוכם. ד״ר מזן היה קשור קשר נפשי עמוק בבני שבטו, — עדת היהודים הספרדיים, גא בהשתייכותו לה ומוקסם ממשורריה ואנשי־הרוח שבה, הולך בדרכיה כנצר לאבות השירה, החכמה והתהילה של תור־הזהב ליהודי ספרד.

ניתן להבין את יצירתו ואת אישיותו על רקע מזגו הסוער שקבע את דרכו, לא רק בשירה אלא גם בפעילותו הציבורית עד מותו הטראגי, בנפלו חלל על אדמת אלבניה הפרועה. נעמוד

כאן על יצירותיו (בתרגום חופשי מבולגרית), בהן שפך את לבו: בשירו "הליל האפל" שבקובץ שיריו "שירי ירושלים", שהופיעו בשנת 1924 בסופיה (בכותרת־המשנה שלו הגדירו כ"חיקוי לר' יהודה הלוי").

לא אותך אהבתי, אוי ליל סהר נגה
גם לא שתיקתך הצנועה
שנאתי זוהרך גון כסף וזהב
צחוק נבזה של הירח

כל חלומי הוא לך, ליל סער וסופה
לשתיקתך אין סוף ולרעשו של תופת
כי אז ינעצו בי שתי עינים, עיני מסתורין

ובשירו "סיוט" שנכתב ב־12.4.1920 בקושטא (נתפרסם ב"העברי הצעיר" שנה 2, חוברת 10, שבט התרפ"א, ע' 297) לאחר תיאור "ליל האופל", כאשר נח לו עולם עייף מתחת לשמים קודרים ובת שירתו עולה בניחותא כהד פעמון מבשר לווית מת, לוחש המשורר:

"רוחי אין שקט, אוי ארורה
לעולם נחת לא תדע
בחושך בה עין חודרת, נודדת ותועה,
רוח נבוכה קרן אור אחת אין בה,

בתוך האפלה מי יבדיל בין טוב ורע
ומי סייג ישים בין כזב ואמת,
ועינו תחדור ברזים הקודרים
חדלת אונים עין בן אנוש

מוכה היא עוורון, תועה בעלטה
אויה ואין דברי מתכי לבי אשר יגע
רוחי נופלת בי, משותק גם לשוני,
בתוך תוכי צינה, קודרת גם נפשי,

מה התאלמנה בי שפתי
ומה מחבואים יחפש לבי
האם שרוי אני באפלה
או עיני מערימים עלי

האם זרח האור או עוד נמשך הליל ?"

ובמה חפצה נפשו ?

הרחק מן הארץ רציתי לעוף
על כנפי נשרי תהילה ודרור
בגובה לשוטט באויר רכוב על חלומי
בין כוכבים בהירי כסף בשמים רועדים

הרחק מהמון טפשים יהירים
גבוה מעל ספרות אדמה קודרות,
על כנפי סערה השתוקקתי לעוף
באין סוף כי סערה היא חלום תשוקתי

תבריקו, תרעישו אתם הברקים
חלחלה תתנו בכל היקום סביבכם,
מעל עולם ומלואו אחוז פחדים
השתוללו סופות אבירות
יקפא כאבן העולם כולו מאמתכם

בהיות שאול בן 17, התעוררה בו השירה וראשית קולה על ארץ הקודש ועל ירושלים. בשירו מ־1920 בשם "הדקל" הוא מדמה את עם ישראל לתמר, שעקרו אותו מארץ השמש ונטעוהו בקרחי הצפון.

(בתרגום)

"בצפון או שם בתוך קרח ושממה
דקל בודד ישא ראשו,
רחוק, רחוק מאדמת קודשו
רחוק מארץ מולדתו,
על גן עדנו עוגמת נפשו
על הציפור זולגת דמעתו,
כל בוקר העירו אותו בזימרתה
על נשר בן דרור המשוטט בשמי תכלתה".

ועל ירושלים מקונן שאול קינתו:
(בתרגום)

"דור רודף דור
ימים היו לשבכה,
חרבו כרכים, קמו ערים
מלכים התנשאו, התמוטטו ממלכות,
רק צער הנצח לא ימחה
על ירושלים כי חרבה
ועל גורל עמו ישא קולו".

דמויות בני עמנו, אישים עזי־רוח ועזי נפש שובים לבו. הוא שר על דיאיגו פירס (הוא שלמה מולכו), זה בן אנוסים בוגר משפטים, מזכיר למלך, מחונן בכשרונות, מואס בכל אלה והולך שבי אחרי דוד הראובני, שוקע בתלמוד ובקבלה, חוזר לצור מחצבתו, מקיים מצוות ברית מילה, בורח לאיטליה, עושה עצמו איש סודו של האפיפיור קלימינט, האינקויזיציה דנה אותו למות, אבל לפי האגדה, שם האפיפיור איש אחר תחתיו, שעליו יבוצע גזר הדין ואילו המוני העם רואים יד אלוהים בהצלתו. רוחו הסוער של שלמה מולכו מטלטל אותו לגרמניה. שם הוא נושא דגל עליו כתוב "מי כמוך באלים ה'" ומופיע בפני המלך קרל החמישי שלפיה אגדה מזמין אותו לקבל דת אלוהי ישראל ושוב דנה האינקויזיציה את שלמה מולכו להעלותו על המוקד. מבטיחים לו חיי כבוד, עושר ותהילה, אם יחזור לחיק הדת הקתולית, אבל מולכו עולה למוקד ושירי תהילים על שפתו.

שלמה מולכו מדבר בחרוזי "אורם בן נר":

"כי מפי מדבר אליכם הבורא בחרון
ואחרי יבוא יומכם האחרון,
על רומא שעל יד טיבר מנבא אני אבדון
ועד יסודותיה אהרוס עיר ליסאבון.

לשוא עלי במוקד אתם מאיימים
כי עברתי כבר על אש זו שלכם,
אי דבר אלוהים ואש מאכלתו
וכתב מבשר המשיח עלי מצחי
אני נביא, שום אלוהים הנני".

וכמובן, עומד משוררנו אחוז קסם בפני דמותו של איש עז־רוח ובעל־החלומות יוסף מארקו ברוך, שהופיע ככוכב נוגה בשמיה האפורים של יהדות בולגריה בשנת 1895, הצית בה הזון הדרור במולדת הישנה, נעלם חיש, נדד, לחם ולבסוף קטע במו ידיו את פתיל חייו על מזבח אהבתו בחוצות פלורנציה — אותו איש אשר, כדברי שמריהו גורליק, — שהוא מביאם בתור רישא לשירו — "צחוק משוגע שבמשוגעים".

"הוא היה דומה לפצצה נודדת", ומוסיף משוררנו, כי שירו חיקוי לשיר "המשוגע" לפטיופי. כ כמשוגע היה האיש בעיני הבריות על דעותיו המהפכנות, על להט דיבורו, על הליכותיו, על חיצוניותו הפרועה הבזה לדעת הזולת, מרים צחוק על "הסוחרים בנפשותיהם באכזריות" אלה המשוגעים האמיתיים.

"מעל שמים גנבו החמה
וקברו אותה עמוק באדמה,
צבועים בשממה משוטטים
על פגר קופצים וקורעים אותו לגזרים,
חה חה חה,
לשוא בהם אני בודד אלחם.

מי זאת אישה? — יצור נמכר
יופיה, חמודותיה היא מוכרת,
בזהב, במשי בתמרוקים חומדת
ואתם הגברים? — אספסוף מטורפים
לחכמים מתימרים.

ומה זה חלום? — אשר ירצה אדם לראות באור היום
תראו לי מאמין אמת,
שולל כחש תצביעו בו,
הידעתם מה זה מוסר?
אלה במותרות ובזימה
ואלה חייהם אפר וגם אשפה.

... להאיר בחשכה, אוי מה חפצתי
צעיף הלילה לקרוע לגזרים,
בשגעוני לבי מתוך חיקי עקרתי
והדלקתיו אולי יתפזרו העננים
אבל הלב, מסכן, דמם
ולאפר שוב הוא נהפך".

לזכרו של יוסף מארקו ברוך הוא השיר "סירינאה המות" (שירי ירושלים, סופיה, 1924, ע' 50).

השארתי אחים אהובים, נטשתי גם מולדתי,
בחוסר כל, מסכנה, עזבתי אמי
כי נפש משורר בי בוערת
בחיקי רש וסופה ולב לוחמים
לב נביאים של ישראל בא בימים.

הצדק חיפש לו אביר וכביר, לא חס על חייו
אויתי אזיקי עבדים לשבר ולנפץ,
אך פני קיבל ההמון בצחוק
באבנים, דברי גנאי וקללות,
במשוגעים שמוני כסילים
גבור הכריזוני מטורפים.

והוא נושא שירו ל"נביא האחרון" — להרצל.

... כמו בוריחו נישאים עד למרומים
חומות הגיטו בן המאות,
בתוך אפר דומם של מקדש קדומים
ידעתי עוד גחלים עוממות
ומשם אחפרם ובזוזה עבד גוסס
אצית תבערה גדולה.

בין חוברות שיריו והיצירות בפרוזה, תופס מקום "ספר הזעקות", שיצא לאור בשנת 1928. ספר שירים בפרוזה, סערת נפשו אינה יכולה לשאת עוד בעול חרוזים.

"בת שירתי תשתקי — היופי — תסתר פניך ממני, הרפי מכישופי צלילך. ואתה המלך דוד, מיתרי פלא של כנורך תקרע. בואו אבות ישני עפר ואפר, בואו רוחות ישעיהו וירמיהו, מקרביכם תעלו ושוט דבריה אש תביאו, בואו ומגרוני תדברו, תזעקו.

התדמו בנפשכם, כי אלוהים לא מאס בדמעות השקר והחרטת הכזב, האם הוא לא שומע קול רעבים וזעקת יתומים לא תגיע לאזניו, וכי לא ידע שכסף תרומותיכם להיכל קודשו פרנסה היא מפי אביונים, ועליה דם ודמעות...

מה לי בהם והכלי חרב, ארצי שוממה, עמי עבדים מתרפסים. מנחות שוחד אתם מושיטים לי ועל פני פושטי־יד ואלמנה מרופשת תעברו בגאות.

שלחתי אליכם מבשרים וקמתם עליהם, שמתם אותם ללעג ולצחוק, את שמי חללתם.

דומו, האזינו לקול ה' כי אדיר, וירקדו הרים כאילים נידחים וגלי־ים יסוגו אחור כעדר כבשים רדפום זאבים.

זקניכם שם עיר דוד נשאו על שפתם לשוא, את משכנו נתתם לאל נכר, יתומים הרעבתם וערות אלמנות לא כסיתם.

ביום החרטה אשלח נכרים בהיכל תפילתכם ובידם מאכלת ואש. יראו את הזהב אשר לציון מאנתם לאחיכם ולא נתתם וראו את משי טליתותיכם, דם יזרום עליהם ויאדימו...

וביום הצום הגדול שלחנו האל הנסתר אל הצמים וצירוני: תנבא על צומם ופגעתי בהם, ואמרו לי: תש כוחנו מצום ליל ועוד יום.

והנה נאום אדון האדונים:

ביום צמתם ועיניכם בחמה נתתם כי תשקע ותמהרו למעונותיכם לשבור רעב וצמא, מכל טוב תאכלו ותשתו, והנה אל יחיד ממנו סליחה וכפרה ביקשתם ציווני לאמור: יען העלמתם עין מרעבים ולזעקתם אטמו אזניכם. תראינה עיניכם ברעב ילדיכם ואזניכם תשמענה יללותיהם. יבוא יום ועל מאזנים אשים מעשיכם: מה בכוחך עוללת גיבור, ומה בעשרך עשיר, אשאלכם ופה לא תעיזו לפתוח.

אתם מוכי עורון: איה כסאות מלכים. הגידו, הידעתם מה סוף רודנים.

והיה ביום תגדוש כוס סבלנותי וירדתי על אדמות וזעמי נתתי בלב אנשים בדם עבדים, ובין רגע כסופת קיץ יגעש ים הבריות ויכו גליהם ויטאטו משמרות, כסאות מלכים יגרופו... יברחו כברוח איכר בשדה נבהל בפני ענן כבד וברד, וחיפש מפלט תחת עץ ומצאו הברק, כן ידביק קצף עמים אותם ואת זרעם, זרע מרעים, עדת רשעים".

בהערצתו הרבה, נתן ד"ר מזן את דעתו על יוסף מארקו ברוך, על מאמר של הסופר הבולגרי המפורסם אלאֶקו קונסטאנטינוב שפורסם (1895) בעתון "זנאמי" (הדגל) בכותרת "עוד מכים, אחא" ובו תיאור שביקר בחור יהודי, שאת שמו אינו מזכיר והציג עצמו כעורכו של עתון יהודי, היוצא־לאור בעיר פלובדיב, וכי בשל דעותיו יורדים העשירים היהודיים לחייו והמשטרה אסרה אותו והנחיתה לו מכות נאמנות. על פרטי הענין הוציא ד"ר מזן לאור בשנת 1925 חוברת בשם "אלאֶקו קוסנאנטינוב על יוסף מארקו ברוך". הוא מנתח את תוכן המאמר לפי מסמכים רבים והוא בא לידי מסקנה שאותו בחור, שעליו רמז אלאֶקו קונסטאנטינוב — אינו, אלא, יוסף מארקו ברוך [2].

באות זמן (1925), כתב ד"ר מזן חוברת בשם "האם משתמשים היהודים בדם הנוצרים?", נכתבה כנראה בהשפעת הקונסיסטוריון המרכזי ליהודי בולגריה שגם הוציאה־לאור, מביא ד"ר מזן ראיות מספרי קודש יהודיים ומתעודות של אפיפיורים ושולטנים, מלכים ואנשי־כמורה וחכמי־הנוצריים המבטלים את דעת ההבל, שהשתרשה במשך דורות באוכלוסיה הנוצרית בכל הארצות בכלל ובבולגריה בפרט והביאה לידי עלילות דם ופורענויות לאין מספר.

ד"ר מזן הוציא־לאור (בשנת 1925) ספר בצרפתית "על היהודים הספרדיים בבולגריה" שבהקדמתו הדגיש שהוא "מהדורה נסיונית", ואילו הספר השלם היה צריך לצאת־לאור בשפה הקאסטיליאנית, ע"י אגוד הבלשנים הספרדיים "ודאי במשך השנה הזאת". אכן, לא ידוע אם המהדורה הזאת יצאה בכלל לאור.

בחלק א' של הספר דן המחבר בפרטות יתרה על ראשית הפזורה היהודית והקמת הקהילות היהודיות בחבל הבאלקאן; במסורת היהודית הספרדים בבאלקאן בכלל ובבולגריה בפרט, במקורות; התגבשות שני הענפים החשובים של העם היהודי — האשכנזים והספרדים; המסורת היהודית בבאלקאן מאז גירוש ספרד ועד סוף המאה ה־19; על השפעות זמננו על יהודי בולגריה, וביחוד בהשפעה הצרפתית של בתי־הספר שהקימה ה"אליאנס"; תוצאות המהפכה הצרפתית והופעת ההתבוללות בקרב יהודי צרפת, תנועת "חבית ציון" במזרח־אירופה, אגודות "ישוב ארץ־ישראל" בבולגריה, פעולתו של יוסף מארקו ברוך בבולגריה, הקמת ההסתדרות הציונית ומאבקה ב"אליאנס" וב"נכבדים"; על ארגונה של יהדות בולגריה בשלבי התפתחותה, חומר סטטיסטי על היהודים בערי בולגריה ונתונים דמוגרפיים וכן סטטיסטיקה על בתי־הספר היהודיים, ומחקר על מצבם הכלכלי והתרבותי של יהודי בולגריה.

החלק השני של הספר מכיל מחקר מקיף על האופי של יהודי בולגריה, מבחינה אנטרופולוגית וגופנית, מזגם, מנהגיהם, חיי־המשפחה שלהם, וניתן בו תיאור מפורט על הבית היהודי המסורתי בבולגריה ומנהגיו, היחס אל ראש־המשפחה, אופני הדיבור, מנהגי האירוסין והנישואין, ברית־מילה, בר־מצוה, קבורה, חגים וכו'. בסוף הספר מובאות מסקנות על קוי האופי המבדילים בין יהודי בולגריה ושאר ארצות הבאלקאן, על חלקם של יהודי בולגריה בתנועה הלאומית היהודית ועל התפקיד הצפוי להם, כחוליית־קשר בין הספרדים והאשכנזים.

בשנת 1931 הוציא ד"ר שאול מזן (בצרפתית) חוברת על "היהדות והמיעוטים לפני מלחמת 1914—1918 ואחריה", על השיטה המזהה את הלאום עם הגזע או עם המדינה ורואה בהם אחדות תרבותית־לאומית.

בדחותו את שתי השיטות הראשונות, הוא בא לידי שיטה אחרת: תורת הלאום־הגזע מופרכת על־ידי המדע הקובע, שאין גזע טהור, ואילו, זהות הלאום עם המדינה, מביאה לידי טשטוש ההבדלים האתניים בתוך המדינה, ובסופו של דבר, מביא לידי דיכוי המיעוטים הלאומיים בה. לעומת זאת, שיטת הלאום בתור קיבוץ רוחני־תרבותי גורסת שהחיים המשותפים במסגרת טריטוריאלית ומדינית מפתחים בקיבוץ הכרה קולקטיבית על עבר משותף, על ערכים רוחניים משותפים ושאיפה לקיים גם להבא קשרי תרבות ורוח אלה. הכרה זו מתווספת אצל העמים התקינים, למכלול קשרי הטריטוריה, הכלכלה והמדינה, אבל בתנאים מסויימים — כמו אצל היהודים, למשל — היא עשויה להתקיים, גם לאחר ששאר הערכים המשותפים אבדו ואינם עוד.

תורת הלאום כאחדות רוחנית לאומית, מביאה, במדינות רבות הלאומים השונים שבתוך המדינה.

המחבר מדגים את רעיונותיו בסקירה על הקיבוצים הלאומיים, אשר התודעה הלאומית התגבשה אצלם ועל אותם הקיבוצים שלא התפתחה בהם כראוי. לדעתו, היהודים התגבשו בתור קיבוץ תרבותי־לאומי, לא־טריטוריאלי, עוד בהיותם בגלות־בבל, שם הם הקימו אירגון בעל זכויות רחבות שבראשו עמד ריש־גלותא. הם העבירו את צורת האירגון בנידודיהם למצרים, ספרד וצרפת, איטליה וגרמניה ואילו באימפריה העותומנית לבש אירגון המיעוטים הדתיים־לאומיים צורה של "מיליט" שבראשו עמד ה"מיליט־באשי" (ראש הלאום — הוא הראש הדתי של המיעוט).

המהפכה הצרפתית דגלה בתורת הלאום המזדהה עם המ־

דינה, וגרסה: כל הזכויות ליהודים בתור אזרחים ושום זכויות אין להם בתור לאום.

המלחמה העולמית הראשונה הביאה לידי שינויים מדיניים טריטוריאליים, שגרמו שיבושי יחסים בארצות רבות־הלאומים ואת הרעיון על זכויות המיעוטים הלאומיים; בדרך זו קם "ועד שליחים הקהילות היהודיים" מן הארצות שנלחם להכרת זכויות המיעוטים הלאומיים ודרש להכיר בהם בחוזי־השלום. אחרי המלחמה המשיך "ועד שליחי הקהילות" במאבק למען שמירת הזכויות הללו. בפולין קם "איגוד" (בלוק) של המיעוטים הל־אומיים בפרלמנט.

קידומו של חבר־הלאומים, שיתוף־פעולה של המיעוטים הלאומיים ויחסים כנים בין העמים — אלה הם העקרונות המדריכים את יהדות בת זמננו — בכך סיים ד"ר מזן את דבריו.

בתור ציוני נלהב נתן ד"ר מזן את דעתו גם על בעית ים התיכון והעולם הערבי בקשר לשאלת ארץ־ישראל וכתב עליה חוברת שהופיעה בשנת 1938 בהוצאת הספריה "פרובודה" (התעוררות) שבסופיה. בהקדמתו הקצרה נזכר שכתב גם מאמר על "ארץ ערב" באנציקלופדיה הספרדית "אספאזה", מאמרים בעתון "פראבדה" שבבלגראד וגם בעתון Le Moment, שבבוקרשט.

בחוברתו זו הסיק ד"ר מזן, שאין יסוד לדעה על העולם הערבי הסוער נגד היהודים ונגד האימפריה הבריטית, שזה הוא עולם אחיד ועצום. הוא מסיק, שהעולם הערבי מחולק לעמים ושבטים, אכולי ניגודים פנימיים, שאין לצפות מהם שיתאחדו ויהיו למעצמה ואימפריה ערבית אחידה וחזקה. הוא גם הדגיש את הבדלי־הלשון השונים שבין ערביי הארצות (סוריה, מצרים, מארוקו וכו'), את הבדלי הדת שבין הכיתות השונות (סוניטים, שעיתים ואחביטים), ההבדלים הגזעיים הפסיכולוגיים והפוליטיים בקרבם (נוצרים, מוסלמים); השוני באופי בין הפלח במצרים, הסוחר בסוריה והבדואי שבחצי־האי ערב ובין הערבים באלג'יר, תוניסיה, והניגודים הפוליטיים בין המלכויות, הדינסטיות (שושלות) והשייכים למיניהם.

בספרו בצרפתית "מאבן גבירול ועד אברבנאל — יהודי ספרד בתור חלוצי תקופת הרנסנס", שהופיע בשנת 1936, כתב ד"ר מזן במבוא, שמטרת הספר היא, לסקור ולהדגיש את חשיבותו של הגורם היהודי הספרדי בתהליך התחיה התר־בותית (רנסנס) לאחר תקופת החושך של ימי־הביניים באי־רופה, ואגב, בצניעותו הרבה וביושר־לבו הוא מודה, כי בש־אלות ההתפתחות התרבותית הכללית באירופה של ימי־הביניים הוא שאב ידיעותיו מהרצאתו של מ. גיזו על "ההיס־טוריה הכללית של הציביליזציה באירופה" ואילו בשאלות העדינות של הפילוסופיה העיונית והרעיונות המופשטים של מטפיזיקה והתורה האזוטרית היהודית אין הוא מרהיב עוז להכניס את ראשו ומבכר להרצותם, "לפי סמכותו הבלתי־מעורערת של אדולף פרנק ועוזריו במלון המדעים הפילוסו־פיים".

בתיאור תקופת השקיעה התרבותית של אירופה לאחר הת־מוטטותה של האימפריה הרומאית, נשתמרה הפילוסופיה בש־לושה שטחים: הנוצרי־הביזנטי, הערבי־האיסלמי והיהודי הים־תיכוני. הקשרים התרבותיים בין האימפריה הביזנטית והעולם הרומי הקתולי נותקו כמעט כליל והצטמצמו בגבולות על עיקריה הדוגמטיים.

שונה היה המצב לגבי הערבים המוסלמיים. כבר במאה הרא־שונה לאיסלם החלו הוגי הדעות הערביים סוטים במקצת מן העיקרים שמוחמד הביע ב"קוראן". בתוך האיסלם קמו כיתות דתיות ופילוסופיות יריבות. התפשטותו של האיסלם בסוריה ומצרים, הביאו את הערבים במגע עם תורותיהם הפילוסופיות של הנוצרים בארצות ההן ובאמצעותם התוודעו הערבים לאריסטו, אפלטון ולחכמת יוון.

מסקירה על תיאוריות הוגי־הדעות הערביים, פיתח ד"ר מזן שיטה שהוא קורא לה בשם "הסינטיזה היהודית־הספרדית". והוא בא לידי מסקנא, שמכל התקופות בהן היה שלטון לרוח היהדות הרי תקופת ההגמוניה של יהודי ספרד היתה החשובה והארוכה ביותר, שהיו להן תוצאות השפעה רבה על הציבי־ליזציה בת זמננו. התוצאותיו החשובות הן: התאמה בין המדע והאמונה; קיום רציפות רוחנית בין העולם העתיק ובין אירופה של ימי־הבינים; חקירה במדעים המופשטים והמעשיים והאו־מנות; קיום קשרים בין חלקי העולם השונים והרחבת הידע הגיאוגרפי.

ד"ר מזן גם השתתף ב"אנציקלופדיה יודאיקה", וכתב בה על הפולקלור והספרות של הספרדים במדינות הבאלקאן.

בשנת 1939 הוציא ד"ר מזן ספר בצרפתית "Message aux dictateurs", "דבר אל הרודנים האלמונים של יום־המחר". בפתח הספר הוא הסביר שאת נושאו הגה בהיותו משתתף מדעת ורצון עם הדיקטטורה (מסתבר שכוונתו לדיקטטורה הצבאית של החוג "זבינו" ומהפכתם ב־14 במאי 1934). בהת־בוננו במשטר בא לידי מחקר השוואתי עם משטרים דומים בשאר ארצות, כמו: משטרם של מוסליני, היטלר, אטאטורק וסטאלין שהטילו אז את צילם הכבד על אירופה, ומתוך הרחבת היריעה, סקר את משטר הרודנים שקמו מאז אלכסנדר מוקדון עד ימינו.

הספר מדבר על הרודנים לא בלשון עבר, — כיאה למחקר היסטורי, — אלא, דוקא בלשון עתיד, כאילו הוא חוזה מראש מה רבים יהיה עוד מספר הרודנים גם להבא ומה רב יהיה תפקידם בהיסטוריה של העמים. אף שם הספר מעורר רושם, שמטרתו היא לעוץ עצה לדיקטטור של יום־המחר. אבל המחבר הפריך זאת במפורש והוא סיים את הספר באמרו, שחולשת הרודנים היא העמדת השרירות במקום החוק, העלאת הכוח כעקרון יחיד של הממשל ואילו המון העם, למרות חוסר ההגיון שבמעשיו הנו בעל אינסטינקט של ברזל המריד את האנושות וסופו להתגבר על הכל ולכפות את עצמו על העולם.

אישיותו המפוארת של ד"ר שאול מזן באה לידי גילויים בפעולות רבות בשטח הספרות והתרבות, ובעסקנותו הצי־בורית. עוד בשנת 1909 הוא חתם, יחד עם ידידו מרסל ברנפלד מרומניה, על קול־קורא אל הנוער היהודי בארצות הבאלקאן להצטרף אל הפדרציה של הנוער היווני.

בשנת 1919 הקים ד"ר מזן בעיר מולדתו בפאזארדז'יק "ועד

לחקר הפולקלור של יהודי בולגריה". על פעולות הועד לא ידוע, אבל מסתבר, שהחומר הפולקלורי הרב שבספרו "היהודים הספרדים בבולגריה" הוא פרי פעולות ה"ועד", וד"ר מזן בעצמו.

העסקן הציוני הותיק לוי חזקיה בספרו "תרומה לתולדות היהדות בבולגריה" (הנמצא בכתב־יד בארכיון "הועדה לתולדות הציונות והיהדות" שע"י איחוד עולי בולגריה) הביא כמה דברים מן הפולקלור המחכה עוד לגואל. כגון: שירים ורומנסים שמקורם בספרד [3].

פעולות תרבות משכו את לבו של ד"ר מזן והוא השתתף בהן באופן פעיל. למעלה מעשר שנים עמד בראש האגודה הקואופרטיבית להדפסת העתון והספר היהודי "עבריה". ראוי לציין גם את השתתפותו, יחד עם קולונל א. תג'ר, בקונגרס המיעוטים הלאומיים באירופה, עמידתו בראש האגודה היהודית למען חבר־הלאומים. בארגון ה"ציונים הרביזיוניסטים" בבולגריה, עמד בראש הועד המרכזי. ד"ר מזן השתתף גם בחיים הפוליטיים בבולגריה ונבחר כחבר מועצת עירית סופיה ועמד בה באומץ ובדרישה למתן סיוע רחב לבתי־הספר היהודים.

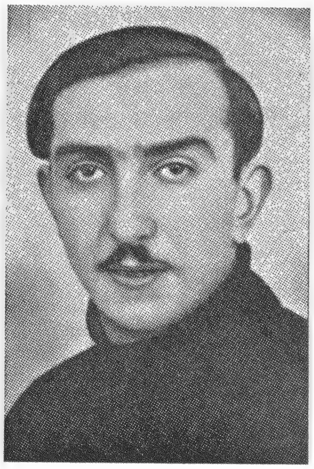
בעלות משטר הנאציזם בבולגריה פתח ד"ר מזן במלחמה גלויה ואמיצה נגדו. כאשר יצא החוק נגד היהודים, החזיר ד"ר מזן למלך את אותות ההצטיינות שהוענקו לו בזמן המלחמה העולמית הראשונה. המשטרה התחילה יורדת לחייו ולבסוף נאסר ונשלח מחוץ לגבולות המדינה לצד יוון, בנסיון להרגו, לפי שיטת "נהרג בנסותו לברוח", אלא שד"ר מזן ניצל רק כנס והגיע לשלוניקי, הסתתר אצל מכרים ומשנודע לו, ששלטונות הכיבוש הגרמניים רצו למסרו בחזרה לבולגריה ולאסרו, ברח ד"ר מזן להרי אלבאניה והצטרף לפרטיזנים האלבניים ונפל באחד הקרבות עם הגרמנים [4].

בכך בא הקץ על אישיות מפוארת, שבחייו ובמותו השתזרו מזגו הסוער, אומץ לבו וקשרי אהבתו לעם עם גורלו המר.

סימצ'ו איסאקוב

סימצ'ו איסאקוב, אשר שירת יהודי בולגריה הגיעה לשיאה ביצירותיו, נולד בקיוסטנדיל בשנת 1919, למשפחה לא אמידה, ידע מחסור ועוני מילדותו ובימי נעוריו. גמר את בית־הספר היהודי ונכנס לגימנסיה. בחודשי פגרת הקיץ היה עובד בסנדלרות בכדי להרוויח קצת להוצאות לימודיו, בכדי לא ליפול למעמסה על הוריו. התלאות שעברו עליו, קרבוהו ועשוהו ידיד־נפש לחלכאים ונכאים.

עוד בימי נעוריו השתייך לארגון "מכבי" בעיר מולדתו בתקופה שגברה בו המגמה החלוצית. בהשתתפו במחנות־קיץ של ה"מכבי", נקשר בכל לבו ונפשו לרעיון תקומת עם־ישראל בארצו ולתנועה החלוצית, שחרתה על דגלה הגשמה עצמית, אידיאל העבודה ובנין חברת־צדק ושויון. הוא התכונן לעלות לארץ־ישראל, אלא, שמחלתו (מחלת־הלב שגרמה למותו בצעירותו) מנעה ממנו הגשמת שאיפתו זו). לחבריו החלוצים, שעלו ארצה, הקדיש את שיריו (כולם בבולגרית) "אל

סימצ'ו איסאקוב
משורר ואיש "החלוץ־הצעיר"

החברים והחברות הנוסעים ארצה־ישראל" (9) [5], "לנוגה" (בת חברו וידיד־נפשו אצ'קו (אשר פרדו) שנפל בקרב דרדרה (10), "מצב רוח", "ישמח ויגיל", "המשאית נוסעת" (39), שיר נוגע ללב על "האם", הרוקמת בלב אם מסורה, המפרכס בין אהבה, תקוה ופחד, "סוודר" לבנה העומד לעלות ארצה, "לבונים".

שירתו של סימצ'ו איסאקוב, מצטיינת בחדות־חיים, פשטות, אהבת־הבריות והחופש ושנאה לכל המתנכל בערכי־קודש אלה, למדכאי אדם ועמים והערצה לגיבורים הקמים נגד צוררי אדם ועם ישראל.

(בתרגום)

צעיר אני ובת צחוק על שפתי
אני שומע וקופץ ממשכבי
השמים — פעמון זה הכחול
מצלצל על הכרך הירוק

לכל איש אני אח — פי לוחש
ולכל פצע בקרני אור אני חובש
השמים — פעמון הזהב
מצלצל על הכרך הירוק.

("השחר" — 120)

באת בסוד שרים נועזים
קדימה אצעדה עם לוחמים
אתה שומע — דובר אני בחרוזים
תראה — הייתי גם במשוררים.

בזמן לימודיו בגימנסיה קמה תנועת המחתרת נגד השלטון הפאשיסטי שהשתלט על בולגריה והכביד ידו על מתנגדיו בכלל ועל היהודים בפרט. תלמידים, חברים וידידים של סימצ'ו נטשו אז את ספסלי בית־הספר, ברחו אל ההרים ואל היערות ופתחו במלחמת־גבורה והעזה עקובת־דם בשלטון זר. סימצ'ו הקדיש להם שירי אהדה והערצה: "מצבת זכרון", למוריץ לוי, "אל הידיד".

בהיות סימצ'ו בן 20 הוא קיבל צו־קריאה לעבודת־הפרך והוא שר אז:

״מקבל אני ללא דמעות את פיסת הניר
מה יש? אלך ואעבוד
האם בן־מלך אני או רוזן?
יהודי הנני — עלה יבש, גרגר חול ברחוב
ותהילתי היחידה, אולי
שעמדו בגרינאדר אבותי
על המוקד וקומתם זקופה.

בהיותו במחנה־העבודה, יחד עם הבחורים מטרקיה וממאק־דוניה, עברו על פניהם רכבות עמוסות ילדים, נשים וגברים, קרוביהם של המוסעים אל כבשני־ההשמדה: משוררנו ראה את הקרונות, שמע חריקת גלגלי גורלם המר והנמהר: (״הרכבות״) והוא כתב:

פנים חיוורות, כחולות
עינים — ציפורים חולות
אתה שואל — איה החיוכים
מה עיניך רואות
— אלה הילדים.

שמלות דקות, מנומרות
למחצה ערומות, קודרות
עפעפים ופנים רטובות
מה עיניך רואות —
אלה הן הנשים.

משא זה הכבד
מי ולאן הוא נושא?
עומד הוא קר ושליט
ובידו הרובה
מה אתה רואה?
— הרי זה השוטר.

כך קרון אחר קרון
בעליה חולפים נעלמים
וכי תביט למרחקים
ומה תחזה?
— כבשנים.

ענגים כבדים רבצו בשמי הארץ. ה״סימן הצהוב״ [6] התנוצץ על דש בגדיהם של היהודים וסימצ׳ו נשא שירו — שיר של יאוש ותקוה.

מן השמש מציץ דובשו של חודש ניסן
כפרחי שושנים, דובדבנים יפרחו חלומות החיים
ובני עמי הנצחי, נדכאים
תוהים בפני יער של ימים באים.

יד הצורר התגברה, גזירת מות רחפה על יהודי בולגריה — גירוש, — השמדה — 9 במארס 1943. גם סימצ׳ו היה מבולבל וגם שירתו מבולבלת בחלום ימים טרופים סיוט הגזירה חלפה אבל הפחד עוד ריחף בשמים והנה, אל הנקמות המטיר מכו־תיו על הצורר. — 9 בספטמבר — השמים התבהרו — סוף הסיוט — הצבא האדום עלה על בולגריה והיהודים שוב נשמו לרווחה.

סימצ׳ו התיר קשרי לבו. הוא שר על הצבא האדום, על נפילת ברלין — קץ הרשע, על חיי החופש החדשים, והוא נתן פורקן לרגשי הזעם. בהספד על הפאשיסט באֶלֶאֶב (הקומי־סאר לעניני היהודים הידוע לשמצה), האוטודאפה.

רטט של יראת הכבוד עבר בלבו של סימצ׳ו לשמע אגדת מרד גיטו ווארשה:

מאות נמרי פלדה שיניהם נועצים
בגיטו שלנו בכל עבריו
שמעו שמוע — לא נלך לפי צו
קברנו לחפור במו ידינו.

תקעו, גרמנים שוטים, שופר בהלה
תריע שאגת תותחיכם
לא תוכלו בדיוק פגזיכם
כבודנו לשית לרסיסים.

מתוך שלדי הבית
מתוך תעלות, מתוך בונקרים
אנו לכם מחכים ברוכים, שמייזורים
באקדחים ואגרופים קמוצים.

גשו הנה — גיבורי מיידניק —
יתפקעו מרעב כבשניכם
היום, חובקים אמהות, יקומו הבנים
גשו הנה — הם זועקים.

פה תפלו למאות ובעיר־סטאלין לרבבות
אנו נופלים ועינינו רואות
מבעד קברי האחים את עולם הבאות
תקעו, אוי אוילים, בשופר בהלה
מה אתם עלובים, מצחיקים
פגזי תותחיכם המדויקים
לא קלעו בכבוד היהודים.

כבודנו חי וקיים
גיטו ווארשה חרט בלהבות:
הוא המנצח, הוא הקיים...

והנה המשאיות זזו, הבחורים עלו ארצה־ישראל ושירתו של סימצ׳ו ליווה אותם בגיל ורעדה (״המשאיות נוסעות״ — ״אל החברים והחברות היקרים: שעלו ארצה״,9, ״האם״, 40—41) ועקב בחרדה וצהלה אחרי מלחמותיהם עם החיילים הבריטים, שוללי המולדת.

נפשו של סימצ׳ו בערה בתשוקה להלוות לחבריו במאבק הגבורה, אבל הוא נמצא כבר בבית־החולים במיטת־חולים האוכלת אותו:

כאב ללא טעם אתה כואב
וללא תכלית אתה כאן שוכב
רסיסי פגז לא בך פגע
כי אז ידעת זה לבטחה
לאלפים אחריך בחום לבך
ימשיכו בקרב חבריך.

חזיונו של סימצ׳ו לבש צורה. בפניו קמה המדינה היהודית, המולדת, ארץ החופש הנכספת — והוא ראה אותה בתפוח־הזהב — ליד מיטת־חוליו:

(בתרגום)
בתוך דמדומים מבוהלים
בעוד רוח מולדת אותי מלפפת
ארוכות אשח עם תפוח הזהב
ומדברינו קולחים החרוזים.

שירתו מוקדשת גם לאיכר הבולגרי שהוא בעיניו סמל האדם הפשוט והישר, העמל ודבק באדמה:

(בתרגום)
אהבתיכם כי טובים אתם כאדמתכם
וכמוה אתם נושאים סבלכם
ועת תשירו בשדה, נפשכם השורה בנפש החיטה
זו בת צחוק של האדמה.

דמותו החביבה של האיכר הבולגרי נשקפה לו בפני סבתא, עם מקטרתה בפיה, והוא הקדיש לה את שירו הגדול — שכולו שפע שירה לסבל העם ולגבורתו במלחמה במשטר הרודן האכזרי.

השיר פתח בתיאור של שקיעת היום בשוק; בנות הכפר עומדות ובידן סלים מלאי אגסים, עגבניות ותפוחים ובן הכפר הצעיר עמד זקוף על הסלים, והנה ראה המשורר זקן נרדם מאחורי הסלים, מקטרתונת בפיו ועל חזהו אות פרטיזן:

(בתרגום)
... מתעורר הזקן ומשיח:
נמנמתי קצת, הרי זקן הנני
דוקא היום הייתי אצל סבתה סשרייה
לידי השבורה מרפא לחפש מאליה

ואתה עצמך בן מי אתה?
הרי לא היום הכרתי יהודים לראשונה
לא קל גורלכם אך עמוד עמדתם בו
האם כבר נפטר סבא אברהם

כן נפטר — תבדלו אתם לחיים —
זאת הרי היא שירת הזיקנה —
חי אתה והולך בתלם אנוש זה השחור
ותגיע עד מות וחייך תקצור.

הבלדה שזורה חרוזים על נכדתו של הזקן סילקא, שבחורי הכפר מחזרים אחריה:

(בתרגום)
מה לעשות — כאלה הם הנעורים
האם תוכל עצור בכף ידיך פלג ההרים?
בידיך דבר זה לא יעלה — היא מצטחקת —
סבא אל הרי הפרטיזנים אני הולכת
כלה אהיה לפרטיזן — היא אומרת
וסלאבטשו איש טראן [7] יהיה לי שושבין
וכי יגיע לאוזניך קול החתונה
אל יער הפרטיזנים תעלה שירתך.

ובעוד הזקן ליווה את מילקא וחזר הביתה והנה אנשי השל־טון ארבו לו ושאלוהו בזעם לאן הלך בחשכת הליל?

(בתרגום)
מצטלב אני ובקול אנוש אענה
היכן הייתי? — בני המת ביקשני בחלום
לשאת אליו פרוסת העוגה.

אבל טרם גמר דבריו, נחתו עליו האגרופים, הוא נסחב אל משרד־הכפר ונזרק אל הבור, הוא סבל עינויים יחד עם אבות שאר הפרטיזנים, וכשהוא חזר הביתה והנה הבית הפך לאפר.

(בתרגום)
... על האפר הזה, בחורי, אני אומר
עולם יקום בהיר ומאושר יותר
וולין שלי רכוב על סוס פרטיזנים
יחלק מות וצדק גם יחלק.

הישיש נשלח למחנה עבודת־הפרך ואליו מגיעות השמועות על מפלות הגרמנים, על הפרטיזנים היורדים מן ההרים ואת פניהם מקבלות נשים ועלמות:

... הפרטיזנים כבר יורדים מהיערות
בשאון ושמחת המון
הזקן מחכה, הלילה יורד
והנה סלאבצ׳ו, ראש הפרטיזנים...

הזקן הוסיף וסיפר על המלחמה הסופית, ופתאום הוא כאילו התעורר מתוך חלום ואמר:

אבל די — תראה, שנינו
בשוק נשארנו לבדנו
ומה בעצם השעה —
תשע? — היה שלום.

ולא רק על גורל עמו שר סימצ׳ו. היה לו פינת חמד משלו, בה התלחש בקסמם של עצי אורן. בבת־צחוק של פרחים ועלים ודשא רענן.

אמנם, תכופות מתפרצת בת־שירתו של סימצ׳ו והיא מרושלת ואינה נותנת את דעתה לקצב ולנעימת חרוזים, כי ייתכן חפזונו של המוות המתקרב הוא שהשפיע עליו, אולם אין בחסרון זה כדי להעיב על שפע הפנינים שביצירותיו.

וכך הסתיימה שירתו עם סיום חייו והוא בן 29!

אלברט מיכאל

אחד האישים שהופיעו באופקה של יהדות בולגריה בתור משורר, סופר ועתונאי ועסקן בשטח התרבות היה אלברט מיכאל [1]. כמעט אין בשירתו וביצירותיו של אלברט מיכאל נעימות פרטיות וכל נפשו נתונה למגילת יסורי עמו, עליהם הוא נושא בכי ואנחה, תרעומת על הצוררים, על האלוהים ש״בחר בנו״ והתפעלות לגבורתם של בוני עתיד העם בארץ מולדתו ודברי תנחומים לאחיו שבעי־התלאות.

כעשר שנים (1932—1941) אלברט מיכאל היה העורך והמו״ל של השבועון ״הדבר היהודי״, שהיה מוקדש לספרות ותרבות יהודית. הוא פירסם בשנת 1937 קובץ בשם ״גולגוטה״ ובו סיפורים שירים, בכותרת האופיינית ״אלהים בא בשל קללותיך עלינו״, כתובים ללא קצב וחרוז, והם שירה בפרוזה.

בשנת 1939 הוציא אלברט מיכאל לאור קובץ קטן בשם: ״אל אלוהים, למה עזבתנו״; בכי ואנחה על מר גורלו של עם ישראל וקריאה למאבק ודברי נחמה. שיר תהילה ללוחמים הגיבורים בארץ האבות.

בהיותו כבר אזרח בישראל כתב אלברט מיכאל בשנת 1961 והוציא לאור רומן בשם ״לאחר הסערה״ שבו הוא תיאר את תלאות היהודים בבולגריה במשטר הנאצי ועלייתם ארצה ישראל.

אלברט מיכאל חיבר גם מחזות והחשובים בהם: ״היהודי הזקן״ (1932) בארבע מערכות המעלה את בעית האבות והבנים בקרב יהודי בולגריה; ״הקרבן״ (1935) על בעית הנדוניה והנשואין. מחזותיו הועלו על הבימה בכמה ערים של בולגריה, וגם בבלגרד, בירת יוגוסלביה.

בוצ׳ה בכר

בוצ׳ה בכר, יהודיה שמוצאה בעיירה קטנה (קאזאנליק) בלב העמק שבטראקיה, נתפסה כולה ליפי נוף העמק, בשפות הדנובה והיא נשאה את שירה על חיי עם האיכרים.

בשנות 1939/37 הופיע קובץ סיפוריה הראשון ״קמח שדה חטים״, וקובץ שני ״שירה עלי ערבות״.

בסיפורם אלה — הראשונים והאחרונים — גואה אהבת האיכר לאדמתו על רגביה ותלמיה השחורים, על שדותיה ומד־שאותיה המוריקים, על ״עמק השושנים״ הנפלא, בו מגדלים שושנים לתעשית הבושם בסביבות עיר מולדתה. על אדמה ברוכה זו שוכן ועובד עם־האיכרים, ומוביל את חיטת־הזהב בעגלות עמוסות לעייפה אל טחנות־המים.

בוצ׳ה בכר מתארת את נושאי יצירותיה בלשון פשוטה, בדייקנות ואמת הנובעת מן הלב.

אל יצירות הסופרים והמשוררים היהודים בבולגריה יש למנות את שירתו של **דוד יוסיפוב** בקובץ ״שירים ראשונים״ (1934), וכן שירים אחרים שנדפסו בכתב־העת ״אקדמיק״, ״וי־סילה דרוז׳ינה״ (חבורה עליזה), ״זלאטוסטרוי״ (קילוח־פז), ובעלון הקונסיסטוריון (1942) — המבוססים על מוטיבים סוצי־אליים והמתארים בסגנון חי את עמלו של האיכר. ב״שירים ראשונים״ ניכרת השראתו מן החיים. האנושות המדוכאה חשה, כי מתקרבת ובאה תמורה יסודית בחיים. שירתו הלירית זוכה לביקורת אוהדת של מבקרי הספרות. אך נושאים יהודיים אין בה.

תקופה III

המשבר והפילוג בתנועה הציונית

1940 – 1930

תקופת המשבר והפילוג 1930 - 1940

תקופת השנים 1930—1940 היה לה אופי מיוחד ביהדות ובתנועה הציונית בבולגריה. המשבר הכלכלי באירופה פגע לרעה גם במדינה זו, וגרם לשפל בחקלאות, בתעשיה ולאבטלה המונית, למשבר במסחר ובמערכת האשראי. בין הסוחרים הימודים וביחוד במסחר הזעיר, רבו מקרי פשיטות־הרגל ופירוק עסקים גם לאחר המורטוריון שנקבע להם. התרוששותם הכל־כלית של היהודים גדלה, והדבר נתן את אותותיו בפעולות המוסדות היהודיים והציוניים. מצב הקהילות החמיר, גברו הנטיות לצמצם ולחסל שטחי פעולה, כגון: בתי־ספר והחנוך העברי בהם והתחזקה ההתנגדות למשטר הציוני בקהילות ובקונסיסטוריון.

ריב המפלגות ומלחמת המעמדות במדינה החריפו על רקע המשבר הכלכלי והשפעת רעיונות הפשיזם עד שהגיעו הדברים למהפכה של ה־19 במאי 1934 והקמת משטר של ביטול החוקה ועקרון הבחירות. המשטר החדש הערים קשיים בדרכי פעולותיהם של המוסדות היהודים ובתנועה הציונית גבר ההתפלגות הרעיוני.

ההתפלגות בתנועה החלה עם הקמת ״השומר הצעיר״, ״החלוץ״, ״הרביזיוניזם״ ו״פועלי ציון״ שחלה בהשפעת הרעיו־נות והזרמים שהתפתחו. היתה זאת תופעה חיובית שהעידה על ערנות יתירה של הנוער הציוני להתפתחות ביהדות ובציונות העולמית, אך לא פגעה באחדותו הארגונית שהתנועה בבולגריה הצטיינה בה. בניגוד לתנועה הציונית במזרח־אירופה, לא היו בבולגריה ארגונים מיוחדים Sonderverbände של הזרם הפועלי או הדתי אלא ההסתדרות ציונית אחידה, במובן החברתי והרעיוני בממדיה להתפתחותה, שהתאימה — בשלביה הראשו־נים — לתנאי הארץ ויהדותה. ברכה רבה היתה בה וחלק רב היה לה בהשגי התנועה הציונית, ביחוד בשטח כיבוש הקהילות ובתי־הספר שהיו למכשיר לחינוך ופעולה ציונית. משהתפשטו רעיונות על צורות ארגוניות חדשות, התלקח מאבק רעיוני בין המחייבים והשוללים את ההסתעפות וההתפלגות בה.

אמנם, ההתפלגות הרעיונית במחנה הציוני לא הזיקה לתנועה הציונית בבולגריה, אלא להיפך — הוסיפה לה כוח, רעננות ותסיסה צבורית [1].

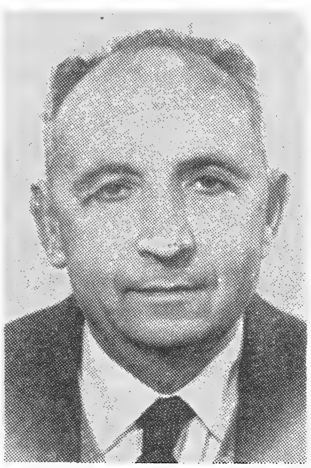
פלג השמאל בתנועה הציונית

רשימת מועמדים של השמאל הציוני הופיעה לראשונה בבחירות לקונגרס הציוני ה־16, והיא השיגה תוצאות שעלו על תקוות חסידיה.

התוצאות עודדו את אנשי הפלג השמאל הציוני, והם נועדו בינואר 1930 לועידה בסופיה, לשם הקמת ארגון יציב של הציונים הסוציאליסטיים בבולגריה. בועידה השתתפו נציגים מסופיה, רוסיא, פלובדיב, פאזארדז׳יק, קאזאנליק, חאסקובו ויאמבול, ביחד כ־18 איש.

בועידה הושמעו הרצאות על נושאים: ״תולדות הציונות הסוציאליסטית״ (מ. נחימזון); ״עקרונות הציונות הסוצ־יאליסטית״ (ד״ר איזידור ברוך); ״מטרות וארגון של הציונים הסוציאליסטים״ (ז׳אן דניאל); ״תכנית בענייני הקהילות״ (אליהו בן מאיור).

משימתה הראשונה של הועידה היתה לברר את האידיאולוגיה של הציונות הסוציאליסטית על גווניה: ״פועלי־ציון״ שנקטו בעקרונות המדיניים מרכסיסטיים ו״הפועל הצעיר״ שדגלו במגמה מוסרי ושלילת מלחמת המעמדות. הועידה קבלה עליה את השם והעקרונות של ״פועלי ציון״, מתוך כוונה להקים את הארגון הציוני הסוציאליסטי בבולגריה על בסיס רעיוני מדעי, לקשור קשרים עם התנועה הסוציאליסטית העולמית ועם הקבוצות הסוציאליסטיות בבולגריה שהיו מתנגדות לציונות.

ז׳אן דניאל

הועידה קבעה, שאין טעם למתוח בבולגריה קו בין ״פועלי ציון״ ו״הפועל הצעיר״ לאחר שהמחנות התמזגו בארץ־ישראל, וכי שאלת השפות (אידיש או עברית), אשר פלגה את המחנה הציוני־סוציאליסטי במזרח־אירופה, לא היה לה ערך מעשי בבולגריה שגם הציונים הסוציאליסטיים לא היתה להם ברירה אלא לאחוז בעקרון של השפה והתרבות העברית.

בהקימה את ארגון ״פועלי ציון״, התוותה הועידה דרכי פעולה אלו:

1. תמיכה בבנין ארץ-ישראל היהודית וביחוד במפעל הפועלים; הפצת ידיעות על הארץ בין יהודי בולגריה, תמיכה בקרנות הלאומיות ובקרן הפועלים, וביחוד, תמיכה פעילה ב״החלוץ״ בבולגריה.

2. פעולה בתוך יהדות בולגריה להגנת עניניהם החומריים והרוחניים של הפועלים ושל שכבות מחוסרי-הון בין היהודים.

הועידה קבעה שהתרוששותם הכלכלית של היהודים בבולגריה גרמה להתהוות מעמד של פועלים ושכירים, שהוא בלתי-מאורגן ורפה, ועל ״פועלי-ציון״ לעשות לארגונו והגנת עניניו, אם כי ברור שאין התנאים מתאימים להקמת אגודים מקצועיים מיוחדים ליסודות אלה.

הועידה נתנה את דעתה על עתיד היחסים בין ״פועלי-ציון״ וההסתדרות הציונית, וקבעה שעקב הדיפרנציאציה החברתית הגוברת והולכת ביהדות בולגריה, על ״פועלי-ציון״ לשאוף שההסתדרות הציונית תהיה לפדרציה על-מפלגתית של הארגונים הציוניים. אולם, בהיות צורת ארגון כזאת ענין לעתיד לבוא, יש לעמוד על שנויים בתקנון ההסתדרות הציונית, שיבטיחו אפשרות של השתייכות קולקטיבית סיעתית בתוך ההסתדרות הציונית הכללית, בשאלות השנויות במחלוקת.

ליאון פרחי

הועידה בחרה בועד מרכזי של ״פועלי-ציון״ בהרכב זה: ליאון פרחי, בוקו מנוח, אליהו בן מאיור, י. ראובנוב, מרכוס נחימזון, ד״ר איזידור ברוך, ז׳אן דניאל. בתוך הועד המרכזי נבחרו: יו״ר מ. נחימזון, ומזכיר ז. ראובנוב. ד״ר איזידור ברוך וז׳אן דניאל נבחרו כחברי מערכת הבטאון של ״פועלי-ציון״, שהוחלט להוציאו לאור ברוסא, פעמיים בחודש.

ב-24 בפברואר 1930 נפטר ד״ר מואיז אשר. חבר הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית הארצית.

מושב המועצה הציונית העליונה

ב-19 באפריל 1930 התקיים בסופיה מושב מיוחד של המועצה

ד״ר מואיז אשר

הציונית העליונה לדיון במצב שנוצר אחרי מאורעות הדמים בא״י בשנת 1929. המועצה הביעה מורת-רוח לפעולות ועדת-החקירה שבריטניה שגרה לא״י. המועצה קידמה בברכה את הצהרות בריטניה שתשאר נאמנה לרעיון הבית הלאומי היהודי. והביעה את דעתה שממשלת המנדט תשקוד לפיתוח הכלכלה בא״י כדי שתרחיב את כח הקליטה של הארץ ותביא רווחה גם לאוכלוסיה הערבית.

המועצה קידמה בברכה את הצהרת הנהלת הסוכנות היהודית, שהיא חותרת לקראת משטר בא״י, בו לא ישלטו הערבים ביהודים ולא היהודים בערבים.

המועצה בחרה בועדה של שלושה חברים, אחד אחד מכל זרם תנועתי, שתחקור את שאלת הערכותם מחדש של מוסדות ההסתדרות הציונית והאפשרות להקים הנהלה קואליציונית.

הפסקת העליה, שהוכרזה במאי 1930, עוררה גל מחאות בבולגריה. התקיימו אסיפות-מחאה בכל הקהילות שהביעו בהן את רגשי ההתמרמרות של יהודי בולגריה על הפרת הזכויות של העם היהודי על א״י. המוני היהודים השתתפו באסיפות אלו.

הועד הציוני המרכזי פנה אל האקזקוטיבה הציונית בדרישה להתפטר כאות מחאה נגד המדיניות של ממשלת המנדט. הדבר עורר מחאה מצד ״פועלי-ציון״ שטענו כי הועד הציוני המרכזי חרג מגבול סמכותו, מפני שלא דנו בענין בועידה הציונית או במועצה הציונית העליונה. הועד המרכזי הסביר בהגנתו, כי בשעת חרום נדרשת פעולה דחופה ובאין פנאי לשאול את הערכאות העליונות, ניתנת הרשות בידי ההנהלה ואפילו חובה עליה, לעשות דבר הנראה כמחוייב המציאות.

תכנית הרביזיוניסטים

בראשית 1930 פרסם הועד המרכזי של ארגון הרביזיוניסטים בבולגריה כרוז בדרישות הידועות של הרביזיוניזם: דרישת מדינה יהודית, דחיית רעיון המדינה הדו־לאומית בא״י; שיתוף פעולה עם הלא־ציונים רק על בסיס כלכלי, והשארת הסמכות המדינית בידי ההסתדרות הציונית; מסירת הגנת הישוב בידיו הוא; עדיפות לענינים הלאומיים על המעמדיים; בוררות חובה בסכסוכי עבודה; "הסתערות" פוליטית על אנגליה למילוי התחייבויותיה לפי המנדט. מלבד הפרוגרמה הכללית, התווה הכרוז את דרך הארגון בענינים הפנימיים של התנועה הציונית בבולגריה בדרישות ומשימות אלו:

1. השתתפות הנוער בהנהלת ההסתדרות הציונית לפי רוח עקרונותיו הכלליים.
2. תמיכה בתנועות הנוער ו"החלוץ" בתנאי שיכירו באי־דיאל הלאומי הלכה למעשה.
3. על "החלוץ" להשאר מחוץ להשפעת המפלגות, שתהיינה בהנהלתו.
4. על הציונים להמשיך דרכם הקבועה במוסדות היהודיים (קונסיסטוריון, קהילות, בתי־ספר וכו׳).
5. בטאון הציונים הכלליים "השופר" ישתף את כל הזרמים.
6. הפרדת הפעולות של קק״ל מן ההסתדרות הציונית בבולגריה (שתיהן היו מרוכזות בידי הקומיסאריון הראשי של הקק״ל בבולגריה — המחבר).

ב־7 בינואר 1933 התקיימה בסופיה **הועידה הציונית הארצית** ה־18 בה השתתפו, מלבד נציגי האגודות הציוניות למקומותיהן, גם נציגי "מכבי", "השומר הצעיר", "החלוץ", "ויצו", "ארגון המורים" וגם ב״כ הועד בולגריה־ארץ־ישראל.

יו״ר הועד הציוני המרכזי הדגיש את המשבר הכלכלי, שעשה שמות במעמד הבינוני היהודי, נושאה העיקרי של התנועה הציונית וגרם קשיים בפעולה, וביחוד בשטח החינוך העברי בבתי־הספר היהודיים. התסיסה בתנועות הנוער היא קרן־אור בחיינו, אך הדיפרנציאציה הרעיונית במחנה הציוני טומנת בחובה גם סכנת פילוג ויש להזהר ולא להפריז בהתפלגות.

כיו״ר הועידה נבחר חיים א. פרחי, כסגניו: ד״ר איזידור ברוך (שמאל) ורפאל לוי (רביזיוניסט).

בועידה הרצה חיים א. פרחי על "המצב המדיני של התנועה הציונית", והדגיש שאחד הגורמים למדיניות השלילית של בריטניה לגבי הבית היהודי הלאומי בא״י היה חוסר האחדות בעם היהודי שבא לידי גילוי בענין הרחבת הסוכנות היהודית. הישוב בא״י היה נגד ההפגנות של ט׳ באב 1929 אך הממשלה עודדה את ההפגנה בכוונה תחילה לעורר הפגנות־נגד של הערבים ומהומות שיצדיקו את צמצום הזכויות של היהודים. משקיבלה נזיפה ע״י ועדת המנדטים של חבר הלאומים, שלחה לא״י משלחת שהיתה בסיס ל"ספר הלבן". הזמנת הממשלה האנגלית למשא־ומתן, מלכודת טמונה בה.

בהרצאתו דחה את הטענות על מדיניות כושלת של האקזקוטיבה הציונית, שהרי בתקופה שבין "הספר הלבן" של 1922 ושל 1930 היתה ההנהלה בידי קואליציה שהיו מיוצגים בה כל הזרמים, לרבות הרביזיוניסטים.

ח. פרחי שלל את האפשרות להקים ולקיים בא״י מדינה דו־לאומית, ודרש להכריז שמטרתנו להיות רוב בא״י, עם כל הקשור בו. וכי שווי המשקל בין שני הקצוות, השמאל והימין, היא בתנועת הציונית הכללית.

הרצאתו זכתה לתגובה חריפה מצד "פועלי־ציון" (ד״ר איזידור ברוך) והרביזיוניסטים (ב. ארדיטי). ד״ר ברוך טען כי, שורש הבעיה נעוץ בעובדה שאנגליה קיבלה את המנדט לשם עניניה האימפריאליסטיים והיא מקימה חיץ בין היהודים והערבים לטובת שלטונה. לנגד עינינו קמה ברית בין האימפריאליזם הבריטי והפיאודליזם הערבי, ואילו ההמון הערבי הוא קרבן למסיתים. אין תועלת במחאות ועלינו לחזק את עמדת מדיניותו של וויצמן, את הקרנות הלאומיות ו"החלוץ".

ב. ארדיטי (רביזיוניסט) דוחה את הטענה שגם הרביזיוניסטים אחראים למדיניות האקזקוטיבה. ז׳אבוטינסקי הסכים מאונס להחלטה להשלים עם ההצהרה בדבר "הספר הלבן" ב־1922 ואז לא היה קיים עוד הרביזיוניזם. יש לכנס את הקונגרס ולחזק את המדיניות הישנה ע״י אנשים חדשים. היינו למוסד שם אוסף כספים, ויש לעשות נסיון נוסף עם אנגליה באמצעות עורכי־דין חדשים.

הועידה קיבלה החלטת־מחאה נגד "הספר הלבן" של פספילד ודרישה מאת האקזקוטיבה להגיב בדברים ברורים על המאמצים לכפות על התנועה הציונית נוסחאות למעט את מטרתה הסופית. הועידה הביעה רצון מהתפתחות תנועת הנוער הציוני והוקיעה את המאמצים להכניס פראקציוניזם בתנועה וב"החלוץ". הועידה הדגישה את הזנחת הפעולה למען קרן־היסוד וקראה לציונים לחזקה ולהגבירה בדרך של גבית תרומות לקרן־היסוד ע״י הקהילות או ע״י ועדים מיוחדים.

ד״ר אלברט נ. כלב

הועידה הביעה סיפוק רב על הקמת מושבת בולגריה "בית חנן" ותודה לועד המרכזי על פעולה זו.

הבחירות למוסדות המרכזיים של ההסתדרות נתנו תוצאות אלו: הועד המרכזי: יו״ר אלברט א. רומאנו; חברים: ד״ר רימלובסקי, ד״ר אלברט ש. רומאנו, ד״ר אלברט כלב — כולם מפלובדיב.

ועד לעניני א״י: ד״ר ברוך קונפינו ושבת מנוח — סופיה.

קומיסאריון ראשי לקק״ל: ז׳אק פרידמן, יוסף נסימוב, חיים ד״ר אשר — פלובדיב.

בתור ב״כ /הסתדרות ציוני בולגריה״ בפני הקונסוליה הבריטית נבחר חיים א. פרחי.

הזרמים ב״הסתדרות ציוני בולגריה״

על יחסי הכוחות של הזרמים בתנועה הציונית אפשר לעמוד לפי תוצאות הבחירות לקונגרס הציוני ה־17 (שהתקיים ביוני 1931). בהשוואה לבחירות לקונגרס ה־16:

	ציונים כלליים	פועלי ציון	רביזיוניסטים	סה״כ
לקונגרס ה־16	1327	639	434	2406
לקונגרס ה־17	1253	857	715	2835
הפרש הקולות	—74	+218	+285	+429
באחוזים	5.5%	32%	64.7%	17.7%

נבחרו: לפי רשימה של הציונים הכלליים — חיים א. פרחי,

לפי רשימה של פועלי־ציון — ד״ר איזידור ברוך,

לפי רשימה של הרביזיוניסטים — בנימין ארדיטי.

בבחירות למועצה הציונית העליונה שנערכו ביולי 1931 נבחרו 5 ציונים כלליים (חיים א. פרחי, אברהם ח. אסא, ד״ר בוקו לוי — כולם מסופיה, ד״ר מרצ׳ל כלב — רוסא, אברהם יוסיפוב — פלוון); 3 ״פועלי־ציון״ (ד״ר איזידור ברוך — רוסא, אליהו בן־מאיור — סופיה, ז׳אק צ׳יצ׳יק (יעקב ניצני) — פלוב־דיב) ו־2 מן הרביזיוניסטים (בנימין ארדיטי ובוקו בסן — סופיה).

באוקטובר 1931 הוקם בפלובדיב ועד שמטרתו היתה להקים בבולגריה סניף של ״הברית העברית העולמית״.

מושב המועצה הציונית העליונה שהתקיים בסופיה בנובמבר 1931 הביע סיפוק על החלטת הקונגרס הציוני בדבר הקמת האקזקוטיבה החדשה ודחית הדרישה לניסוח חדש של מטרת ההסתדרות הציונית. והביעה מורת־רוח על החלטת הרביז־יוניסטים להרשות השתייכות של לא־שוקלים לארגון הרביז־יוניסטים וקבע שהדבר יוצר מצב של משמעת כפולה וקרא לרביזיוניסטים להמנע מדרך זו.

המושב בא לידי מסקנה שמדיניות ״הסתדרות ציוני בולגריה״ בקהילות ובמוסדות היהודיים הביאה ברכה ליהדות ולתנועה הציונית ויש להמשיך בה וביחוד בחנוך העברי בבתי־הספר, אלא צריך לבצעה בזהירות ובהדרגה. ״המועצה הציונית העל־יונה״ קראה לציונים השולחים את ילדיהם לבתי־ספר לא־יהודיים, לחזור מדרכם זו וכו׳.

יש לחנך את ילדי בתי־הספר היהודיים שיפנו לפרנסות במקצועות העבודה והמלאכה.

בדצמבר 1931 נפטר ד״ר ראובן בירר, ממניחי היסוד של התנועה הציונית בבולגריה. בוינה עוד לפני שהופיע הרצל, היה בין מייסדי האגודה לישוב א״י ״אדמת ישורון״, ויחד עם פרץ סמולנסקי, הקים את האגודה הציונית האקדמאית ״קדימה״. לימים הצטרף אל הרצל בתנועה הציונית. הוא היה הרבה שנים רופאו של מלך סרביה בבלגרד.

במארס־אפריל 1932 התקיימו בכל קהילות בולגריה הבחירות לועדי בתי־הספר ולועדי בתי־הכנסת. בבחירות הובלטה עליה חזקה בקבוצות המתנגדות לציונים. בסופיה הופיעה הקבוצה האופוזיציונית של ״התושבים״.

לקראת הבחירות לועידת־הקהילות (סובור) פרסמה ההס־תדרות הציונית מצע־בחירות שהכיל את ההצהרות, המשימות והדרישות האלו:

1. אנו, יהודי בולגריה מזדהים כגוף דתי, לאומי ותרבותי עם שאר היהדות בעולם. ובכך עלינו להשאר גם להבא.

2. בתור קיבוץ יהודי אנו חיים בתנאים המחייבים אותנו לאחדות, ארגון ומשמעת.

3. על כל היהודים במושבותיהם להיות מאורגנים בקהילה אחת וכל הקהילות צריכות להתאגד ב״ארגון של יהודי בולגריה״.

4. על ״ארגון יהודי בולגריה״ להיות מושתת על יסודות דמוקרטיים, דתיים ולאומים־תרבותיים.

5. מטרתו היא: תמיכה הדדית של הקהילות והתאמת פעולותיהן במשימות אלו: סיפוק צרכיהם הדתיים והלאומיים־תרבותיים של היהודים, פעולות השכלה וגמילות־חסדים, הטבת מצבם הכלכלי של היחידים בגדר האפשרות והגברת כוחם לתשלום מסים, הגנה בפני תנועות אנטי־יהודיות, שמירה על הזכויות הקיי־מות, קיום קשר הזדהות עם שאר הקהילות, ובאמצעות הקונסיסטוריון — עם היהדות העולמית, השתתפות ב־פעולות כלל־יהודיות וביחוד בבנין הבית הלאומי היהודי בארץ־ישראל.

6. ״ארגון יהדות בולגריה״ קיים על בסיס נאמנות מלאה למדינת בולגריה וקבלת פיקוח השלטונות במסגרת אוטונומיה רחבה ככל האפשר בעניינינו הפנימיים.

7. תיקונים בתקנון־הקהילות משנת 1920 תוך שמירה קפדנית על עקרונותינו.

8. עיכוב תקנון־הקהילות ע״י הממשלה והעדר חוק הקובע את מצבה המשפטי של היהדות בבולגריה, פוגע בהת־פתחותן החפשית של הקהילות וגורם מבוכה בחייהן הפנימיים ולפיכך יש להמשיך במאבק לאישור התקנון.

9. עד להשגת המטרה הזאת, על כל יהודי ועל כל קהילה להכיר בכוחו המחייב של התקנון ושל החלטות המוסדות הפועלות מכוחו: הסובור והקונסיסטוריון, וזאת ברוח של משמעת מרצון.

10. בהעדר רשיון לכינוס ה"סובור" תבוא, במקומו ועידת ב"כ ממונים ע"י ועדי הקיהלות, ודין הועדה כדין ה"סובור" עצמו.

הועידה השניה של שוחרי הקק"ל

בינואר 1932 התקיימה הועידה השניה של שוחרי הקק"ל. במקומו של המורשה הראשי פריסיאדו רומאנו, בגלל מחלתו, נבחר ז'אק פרידמן, שהנהיג שיטות חדשות של הסברה ותעמולה שהגבירו את הפעולה, שהצטרפו לה ארגוני-הנוער: מכבי, השומר-הצעיר, ברית טרומפלדור, וויצו, החלוץ. קק"ל נעשתה אחת החוליות המקשרות את כל הזרמים בתנועה הציונית שהיו מסוכסכים ביניהם בשאר השטחים.

הבחירות ל"סובור" התקיימו ב-25 במאי 1932 ותוצאותיהן הוכיחו שוב, שההתנגדות לציונים הנובעת מסיבות מקומיות ולא היה קשר בין הקבוצות הלא-ציוניות בקהילות והן לא התאחדו במסגרת ארצית ולא הופיעו ברשימות מיוחדות, ולא הראו התענינות רבה בבחירות. ראויה לציון רק הופעת הרביזיוניסטים ברשימות מיוחדות, ובפעם ראשונה הופיעו בזירה הציבורית הכלל-יהודית זרמים ציונים הנאבקים זה עם זה [1].

הועידה הציונית ה-19 התקיימה בסופיה בסוף אוקטובר 1932. בועידה השתתפו גם ב"כ מכבי, השומר-הצעיר, החלוץ, קיבוץ ב' של השומר-הצעיר, ארגון המורים. הועידה הביעה קורת-רוח על הקלות המנדט ע"י ממשלת א"י, וקיבלה החלטות להגביר את התעמולה והעבודה התרבותית; עריכת בטאון "השופר". הקמת קואופרציה-יהודית לאשראי, שהיא חשובה במיוחד נוכח התרוששותם הכלכלית של המוני היהודים; נגד ערעור המשמעת בהסתדרות הציונית. הערכה ל"מכבי" על השתתפותו ב"מכביה"; דאגה מפני הנטיה לסיעות בתוך "השומר-הצעיר" ו"החלוץ".

באשר לעבודה בא"י, הועידה הביעה דעה חיובית לביסוס נוסף של המושבה "בית-חנן" בבחירת מועמדים המתאימים מכל הבחינות, והשקעת הון בכלל; קבלה בברכה את התפתחות המסחר בין בולגריה וא"י; דרישה להקצאת קרקע להתישבות השבט מפעל קבוצת ג' של השומר-הצעיר; עידוד התיירות מבולגריה לא"י; ברכה להתרחבותה של תנועת "החלוץ".

הועידה החליטה על שינויים בתקנון ההסתדרות הציונית. הויכוחים החריפים הביאו לנטישת הועידה על-ידי ב"כ "פועלי ציון". ואלה השינויים החשובים: איסור על השתייכות תלמידים להסתדרות; חברי המועצה העליונה נבחרים ע"י הועידה באופן יחסי למספר הקולות שקבלו המפלגות בבחירות לועידה עצמה.

ב"כ "פועלי-ציון" עמדו על הדרישות:

1. רשימה מרכזית לכל מפלגה לפי המספר הכללי של עודפי הקולות שקבלו בכל הערים.
2. ביטול האיסור על הנשים להשתייך ל"הסתדרות ציוני בולגריה".
3. ביטול האיסור על תלמידים להשתייך ל"הסתדרות ציוני בולגריה".
4. חברי המועצה העליונה לא יבחרו ע"י הועידה הציונית אלא ע"י בחירות ישירות.

לדעת "פועלי-ציון" שנתקבלו השינויים בתקנון ע"י הרוב של הציונים הכלליים שמגמתם להבטיח להם שלטון. לפיכך נטשו "פועלי-ציון" את הועידה והודיעו על כוונתם להוציא את חבריהם מן הקונסיסטוריון ושאר המוסדות הכלליים, וביחוד מועד הקהילה בסופיה, וכן עשו למעשה.

במעשה זה הגיע הפילוג במחנה הציוני לשיאו, שהרי הרביזיוניסטים לא השתתפו בועידה הציונית ה-19 בכלל.

אחרי הועידה, החריפו מאד היחסים בין אנשי "הסתדרות ציוני בולגריה" ובין "פועלי-ציון". הראשונים טענו שענין השינויים בתקנון אינו בעל משמעות וחשיבות המצדיקות צעד קיצוני כנטישת ההסתדרות הציונית. הם הסבירו, (א) שהאיסור לנשים להיות חברות ב"הסתדרות ציוני בולגריה" בא למנוע התנכרות הנשים ל"וויצו". למעשה הוסרה ההצעה מעל הפרק ולא נתקבלה כלל. (ב) ההחלטה האוסרת השתייכות תלמידים ל"הסתדרות ציוני בולגריה" קבועה לפי חוקי הארץ. אגב, מספר התלמידים היה קטן, וכל השאלה היתה נטולת חשיבות מעשית. (ג) באשר לאון בחירתם של חברי המועצה העליונה, הרי בחירתם ע"י הועידה לפי הפרופורציה של המפלגות היא דמוקרטית בהחלט. ביחוד גרמה תדהמה וזעם החלטת "פועלי-ציון" להוציא את חבריהם מן המוסדות היהודיים הכלליים ומסתבר שכוונת גל ההתפטרויות [1] היתה להדגיש, שאין ברצונם של "פועלי-ציון" להשתתף במוסדות כנציגי המפלגה שנטשו ומגמתם היא לחתור לקראת חברות בהם כנציגי ארגון עצמאי של "פועלי-ציון".

התפתחות הענינים אישרה סברה זו. בכוונתם של אנשי "הסתדרות ציוני בולגריה" לדון מחדש על התיקונים נדחתה, ו"פועלי-ציון" הודיעו במפורש על הקמת ארגונם העצמאי וחתירה לקראת שינוי מכריע בתנועה הציונית בבולגריה, על-ידי הקמת "ארגון-גג" של המפלגות הציוניות שכל אחת תתקיים כיחידה ארגונית עצמאית, והשיתוף היחיד יהיה רק למטרות ציוניות כגון: הפעילות למען קק"ל, השקל, קרן-היסוד, עניני עליה והתישבות, הכשרה חלוצית, בחירות לקונגרסים וכו'. ואילו בענינים ציונים מדיניים ובעניני הקהילות ובתי-הספר היהודיים יהיה כל ארגון חופשי ללכת בדרך הנראית לו ללא תלות בשאר המפלגות.

בויכוח שהתנהל אחרי הועידה ה-19 התברר, כי הסיבות ליציאתם של "פועלי-ציון" והכרזתם שהם ארגון עצמאי היו אלו:

1. להרחיב את הפער בין הסוציאליסטים הציונים והבורגנות היהודית [2].
2. להבטיח לעצמם חופש תמיכה עקבית בתנועת העבודה בא"י.
3. להבטיח לעצמם חופש פעולה בעניני הקהילה ובתי-הספר להגנה על ענייני הפועלים; חינוך, עבודה ופעולות סוציאליות לטובת הפועלים מעוטי האמצעים.

4. האמונה שארגון עצמאי של "פועלי־ציון" עשוי למשוך לתנועה הציונית סוציאליסטים יהודיים שעמדו מנגד.

טענות "פועלי־ציון" לא נראו לאנשי "הסתדרות ציוני בולגריה" כמצדיקות את נטישתם ולא את דרישתם להקמת ארגון־גג של הארגונים הציוניים, הם טענו: הרוב בתנועה הציונית הוא של אנשי המעמד הבינוני ואין טעם לארגון עצמאי של ציונים סוציאליסטים בבולגריה. הישיבה בצוותא של סוציאליסטים ובורגנים קיימת בהסתדרות הציונית העולמית, ויש לקיימה גם בהסתדרויות הארציות.

המטרות החיוביות של הסוציאליסטים היהודיים בבולגריה, בנוגע לתנועת העבודה בא״י הלא אפשר להשיג גם בהקמת ארגון ציוני־סוציאליסטי בתוך "הסתדרות ציוני בולגריה" ולאו דוקא מחוצה לה. ועיקר — "ארגון־הגג" המוצע הוא מסורבל ומוציא כח ומרץ לענינים פורמליים, ולא לפעולות חיוביות. אין לקבל את הטענה ש"פועלי־ציון" מחזיקים במונופול של הדאגה לתנועת העבודה, שהיא יסוד בלתי נפרד בציונות בכללותה.

חילוקי הדעות נתגלעו גם בגישה לרביזיוניסטים. בעוד ש"הסתדרות ציוני בולגריה" נלחמו בה מתוך רצון לקיים את שלמות התנועה ולמנוע הקמת הסתדרות ציונית רביזיוניסטית נבדלת, הרי היחסים בין "פועלי־ציון" והרביזיוניסטים בבולגריה, כמו בשאר הארצות, החריפו ביותר: "פועלי־ציון" ראו את הרביזיוניסטים כפשיסטים שיציאתם מן הסתדרות הציונית רצויה, ואילו הרביזיוניסטים ראו בהם אנשים שבגדו בציונות בשם הסוציאליזם הבינלאומי.

ב־10 מתוך 21 אגודות ציוניות מקומיות היה מספר החברים מ־30 עד 40, וכל פילוג ארגוני היה ממש בלתי־אפשרי בהם.

"השומר־הצעיר" לא נגררו אחרי "פועלי־ציון" והם נשארו בתוך "הסתדרות ציוני בולגריה" וכן נשארו בה אוהדים בודדים מ"פועלי־ציון" שלבם לא היה שלם עם השילוב או שהתגוררו בעיירות שלא היה בהן מקום לכמה אגודות ציוניות. מכאן נפתחה פרשה מיגעת של נסיונות להסדיר את הבעיה הארגונית הכאובה, בהם כלו הכוחות, אבל להסדר מעשי לא הגיעו.

אלברט פראג'י

ב־29 בפברואר 1933 התקיימה בפלובדיב הועידה השניה של "פועלי־ציון" שהשתתפו בה ב"כ האגודות של סופיה, פלובדיב, רוסא, חאסקובו, וארנה, פאזארדז'יק וקיוסטנדיל. בועידה הושמעו ההרצאות על הנושאים: "הזמן החדש והסוציאליזם" (ד"ר איזידור ברוך); "המצב בציונות וציונות בעבודה" (מ. נחימזון); "דרכינו ומשימותינו" (ז'אן דניאל) שהמליץ על התבדלות ארגונית מן ההסתדרות הציונית בבולגריה וקיום "פועלי־ציון" בתור ארגון עצמאי.

המועצה העליונה של "השומר־הצעיר" במושב של ינואר 1931 אישרה את יציאת ב"כ הארגון מן הועידה הציונית ה־19, כמחאה נגד פגיעה בזכויותיו. מאידך, היא הדגישה את הצורך של שיתוף פעולה בהסתדרות האחידה וקבעה בצער את סכנת התפוררות התנועה הציונית.

אחרי הועידה הציונית ה־19, הועד המרכזי של "הסתדרות ציוני בולגריה" ניגש לביצוע החלטתה על הצורך ובדוק את הצעה בדבר הקמת "ארגון־גג". לועדה מיוחדת שהוקמה לשם זה סירבו "פועלי־ציון" לשלוח ב"כ בטענה שאינם מכירים בועדה כל עוד לא נתקבלה דרישתם לתת להם זכות להתאסף בבית־העם הציוני בסופיה. הועדה נשארה, איפוא, בהרכב זה: חיים א. פרחי, אלברט פאראדז'י וד"ר אלברט רומאנו. הועדה התקיימה בפלובדיב וקבעה: —

1. נוכח ההתפצלות הרעיונית בתנועה הציונית בבולגריה נחוצה ריאורגניזציה תוך שמירה על עקרון ההסתדרות האחידה.

2. יש להתיר השתייכות להסתדרות האחידה, לא רק אישית אלא גם באופן קבוצי (ארגונים מיוחדים), בתנאים מסויימים לכל ארגון.

3. חובת המשמעת תחול על חברי ההסתדרות הכללית, לרבות על המשתייכים לה באורח קבוצי.

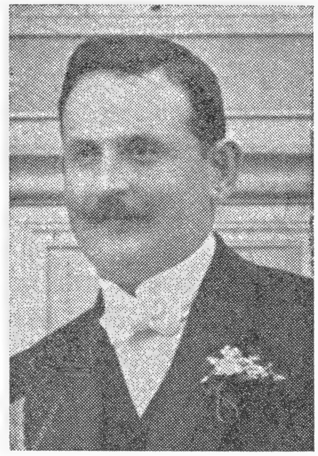
4. ועד האגודה הציונית המקומית מורכב מב"כ הקבוצות באופן יחסי.

5, רק לקבוצות המיוצגות בקונגרסים הציוניים הזכות לקיום קיבוצי.

6. בסמכותה הבלעדית של "הסתדרות ציוני בולגריה" נכללים (א) מדיניות החוץ, (ב) התעמולה, (ג) המדיניות כלפי הקהילה ובתי־הספר.

7. יש להתיר רשימה מרכזית בבחירות לועידות הארציות, שתביא בחשבון את עודפי הקולות בחלוקת המנדטים.
החלטות "הסתדרות ציוני בולגריה" כוחן יפה ומחייבות את כל חברי ההסתדרות (לרבות הארגונים המיוחדים).

כאשר הוגשו ההמלצות לועד המרכזי הוא החליט לדחות את ההכרעה עד התברר עמדת הקונגרס הציוני בשאלה הארגונית, ולקיים ויכוח פומבי על הענין. עם זאת תבע הועד המרכזי מן האקזקוטיבה להקים בכל ארץ הסתדרות ציונית אחידה שתהא חובה על כל הזרמים בה. האקזקוטיבה הגיבה בטענה שעליה לפעול לפי החלטות הקונגרס. הועד המרכזי עמד על הדרישה

ד״ר שבת אשרוף

שעל האקזקוטיבה ליזום צורה ארגונית נאותה ולהביאה לאישור הקונגרס.

עמדתם הנוקשה של ״פועלי־ציון״ בענין ארגון־הגג גרמה לידי נטיות להתארגנות נפרדת של הציונים הכלליים, שקיימו גם קבוצות נוער וחלוצים במסגרת פעולתם.

בראשית 1932 הקימו הרביזיוניסטים חוות בשם ״קרל הרבסט״ ע״י יאמבול, לשם מתן הכשרה חקלאית חלוצית לצעירי תנועת המדינה היהודית *.

ב־18 במארס 1932 ירד על ציוני בולגריה אבל רב בפטירתו של המנהיג הציוני הותיק ד״ר שבת אשרוב, רופא, והוא בן 56 במותו. את הרעיון הציוני קיבל מהרצל בעצמו, בהיותו סטודנט בוינה והוא התמסר לתנועה בכל נפשו ובכל מאודו. הוא לא ידע פשרה ונסיגה בענינים העיקריים שבתנועה והשפעתו היתה רבה. אם כי לא היה נואם, היה אחד מראשוני המנהיגים הציוניים בפאזארדז׳וק, עיר מולדתו. כיושב־ראש ועד בתי־הספר, נהל את המאבק נגד ה״אליאנס״ בדרישת החינוך העברי הלאומי. היה אחד היוזמים ליסוד קבוצת חלוצים והכשרתם שהקימו את חוות הכשרה הציונית ״העתיד״ ע״י פאזארדז׳יק. הוא עלה ארצה־ישראל, הסתדר כרופא פרטי ופעל גם כראש ועדת הנציגות של ההסתדרות הציונית בבולגריה בייסוד המושבה ״בית חנן״. נתמנה קונסול בולגרי בתל־אביב. ציוני בולגריה, ללא הבדל זרם או מפלגה, התאבלו מרה על מותו. נפטר ונקבר במושבה ״בית חנן״.

כעבור זמן קצר ירדה על ציוני בולגריה מהלומה חדשה במותו של העסקן הציוני הידוע קאקוס חאסון, בן ה־60. כראש ועד־הקהילה ברוסא, ויו״ר האגודה הציונית, בהליכותיו ומסירותו לעניני הכלל הוא רכש לו כבוד ואהדה בכל חוגי החברה. נולד בוידין היה מאנשי מנהיג הרדיקלים נאייג׳ו צאנוב, שפעל ברוח דמוקרטית ואהבת העם והחופש ואת תכונותיו האציל גם בעבודתו הציונית והיהודית בכלל. הצטיין בחושו ובכשרונו למצוא פתרונות במצבים מסובכים בדרכי שלום.

ציוני בולגריה שרויים באבל זה והנה הגיעה הבשורה על פטירתו של המנהיג הציוני פריסייאדו (יקיר) רומנו. (דברי־ביאוגרפיה, ראה חלק 2, פרק ״אישים״.

קוקום חסון

הצעה על ארגון־גג בתנועה ציונית. במארס 1933 פנה הועד המרכזי של ״פועלי־ציון״ אל ההסתדרות הציונית בבולגריה, ומוסדותיה המרכזיים בהודעה רשמית על החלטתם לצאת מן ״ההסתדרות הציונית בבולגריה״. הם הדגישו ש״הסתדרות ציוני בולגריה״ כבר פסקה להיות נושאת יחידה של התנועה הציונית, ולפיכך יש להרכיב מחדש את המוסדות המשותפים על בסיס נציגות ושוויון זכויות של כל הזרמים, במסגרת של ״ארגון־הגג״. הועד המרכזי של ״פועלי־ציון״ הזמין את המוסדות לפתח במשא־ומתן על הצעתו.

תשובתו של הועד המרכזי של ״הסתדרות ציוני בולגריה״ לא איחרה לבוא, וזו תמציתה: ״האקזקוטיבה הציונית מינתה ועדה מיוחדת לארגון מחדש של התנועה הציונית, ועד שתחליט על המלצותיו מודאגת דעת־הקהל הציונית על המצב השורר כיום, ודרישתה היא — הקמת הסתדרות אחידה. ראויה לתשומת־לב החלטתם של מפלגת פועלי ארץ־ישראל בזכות הסתדרות ציונית אחידה בכל ארץ. בכל הארצות יש נטיה לאחידות התנועה ורק אצלנו קיים תהליך מנוגד של התרופפות בין חלקי התנועה. השאלה תעלה על סדר־היום של הקונגרס הציוני הבא ויש לחכות לשינויים. לפיכך נבצר ממנו להבין, מה ראיתם למהר ביציאתכם מ״הסתדרות ציוני בולגריה״. אין אנו רואים טעם לשינוי המכריע שהצעתם ואפשר לחכות לפתרון רק לאחר הקונגרס. אנו נלחם בכל כוחנו בעד הסתדרות ציונית אחידה ונגד קיום ארגונים מיוחדים, שאנו רואים בהם אסון נוכח מספרם הקטן של הציונים בארץ כבולגריה. רק אם הקונגרס יחליט אחרת, נקיים את החלטותיו.״

עלינו להוסיף: ״בית־דין הקונגרס ביטל זמנית את הארגון המיוחד של הרביזיוניסטים, והם אינם צד במשא־ומתן אלא כחלק הסתדרותנו. הארגון הארצי בבולגריה אינו מזדהה עם הציונים הכלליים, ולמעשה משתייכים לו מספר רב של רביזיוניסטים ופועלי־ציון. הואיל ולפי החלטות הקונגרס צורות השותפות של הפעולה תלויות בהסכם הצדדים, אנו דוחים את הענין עד לאחר הקונגרס. ואשר למוסדות הכלליים (ועד־השקלים, ועדת רשיונות העליה וכו׳), הרי חלה עליהם החלטת

הקונגרס על יצוג יחסי, ואילו ועד קרן־היסוד הוא מוסד הסוכנות היהודית ולא של ההסתדרות הציונית. הקומיסריון הראשי של קק״ל קיים לפי חוזה שבין הלשכה הראשית של קק״ל ו״הסתדרות ציוני בולגריה״ והרכבתו מחדש תלויה במשא־ומתן שיתקיים לאחר הקונגרס״.

בנוגע להפצת השקל נתקבלה שיטה של מנוי איש אחד כאחראי על מפעל הפצת השקל. עם דרישת הזרמים לייצוג התחילו הסיבוכים: משא־ומתן מיגע על מקום מושב הועדה, כל צד עמד על דרישתו לפי מושב המועמדים שלו: אלו בפלובדיב ואלו בסופיה או רוסא וכו׳. לבסוף הורכבה הועדה בראשותו של ד״ר אלברט רומאנו, ב״כ ״הסתדרות ציוני בולגריה״, אליהו בן־מאיור ״פועלי־ציון״ סופיה, רדזיוילובסקי — רביזיוניסטים סופיה והם רשאים למנות ממלא־מקום בפלובדיב לפעולה משותפת עם היו״ר.

הנהלת ״השומר הצעיר״ בבולגריה, לאחר התיעצות עם שליח הקיבוץ הארצי, דחה את הצעת ״פועלי־ציון״ על הקמת ארגון־הגג, וראה בה נזק לתנועה הציונית ולתנועת העבודה בפרט, וסכנה לשיתוף הפעולה בין המעמדות השונים בבנין הארץ. לא נכון ש״הסתדרות ציוני בולגריה״ היא ארגון של הציונים הכלליים. יש בה יסודות רבים שטרם הגדירו עצמם מבחינה מפלגתית, וגם ״השומר הצעיר״ עודנו חלק ממנה. [1]

סירובה של הנהלת ״הסתדרות ציוני בולגריה״ להזדהות עם הציונים הכלליים, הכריחה אותם לחפש להם צורת ארגון מיוחדת לשם תעמולה. עוד בועידה הציונית הארצית ה־19 בחרו הצירים של הציונים הכלליים בועד מרכזי זמני, בראשותו של חיים פרחי. לפי יוזמתו התקיימה בסופיה ב־6 במאי 1933 ועידה מכוננת של הציונים הכלליים בה השתתפו ב״כ מסופיה, פלובדיב, רוסא, וארנה, פליוין, חאסקובו, סטארה־זגורה, קיוסטנדיל ועוד. בועידה השמיע ד״ר אלברט ש. רומאנו הרצאה על עקרונות הציונות הכללית ומצע הבחירות.

הועידה קבעה החלטה כי הפרקציות מעכבות בעד התנועה הציונית לעמוד בראש העם. לפיכך, יש לארגן את הציונות הכללית לשם מטרה היסטורית: להחזיר לתנועה הציונית את הכרת המצב ואיחוד הפעולה.

הועידה הביעה מחאה נגד הצורות המכוערות של המלחמה בין הרביזיוניסטים ואנשי תנועת־העבודה, הפוגעת מאד בחינוך הנוער הציוני. היא מחתה נגד תעמולת ז׳אבוטינסקי להקמת ״הסתדרות ציונית חדשה״ מתחרה.

הועידה הביעה מורת־רוח על האקסקוטיבה הציונית על אזלת־ידה בענין התפוררות התנועה וההסתדרות הציונית.

הועידה קבלה את מצע הבחירות של הציונים הכלליים לקונגרס הציוני ה־18 שכלל בין השאר את הדרישות: להעלות את שאלת היהודים בפורום בינלאומי, למען בטול הארגונים המיוחדים והקמת הסתדרות ציונית אחידה בכל ארץ, התיישבות המעמד הבינוני, ריאורגניזאציה של הסוכנות היהודית אגב צמצום חלק הלא־ציונים בה, חיזוק המשמעת בהסתדרות הציונית, איסור פעולות מדיניות של גופים ציוניים שונים מתוך שמירה על זכותה הבלעדית של ההנהלה הציונית לעסוק בעניני מדיניות; הגברת סמכותם של בתי־המשפט של ההסתדרות הציונית, צמצום ההוצאות ויקוח עליהם.

הועידה החליטה להוציא לאור בטאון בשם ״הדגל הציוני״. ד״ר בוקו לוי נבחר לעמוד בראש הארגון.

נקבעו המועמדים לקונגרס הציוני מטעם הציונים הכלליים: חיים פרחי, א. רומאנו, ד״ר בוקו לוי, ד״ר א. רומאנו, אלברט פאראדז׳י, ז׳אק פרידמן.

הועדה המיוחדת של האקזקוטיבה הציונית בענין הרפורמה הארגונית קיבלה המלצות שתמציתן היא: השוקלים בכל ארץ יקיימו ארגון ארצי והרשות בידו להטיל עליהם חובת מס־חבר; הארגון הארצי יוכל להקים ועד מקומי בכל ישוב; זכות הבחירה בארגון הארצי תהיה לפי השקל, בכל שנה ושנה.

נחמה פורתא בתוך ההתנצחות של המפלגות הוא דו״ח של הקומיסאריון הראשי של הקק״ל, שהראה עליה ניכרת בהכנסות הקרן (במספרים מעוגלים): בתקופת אוקטובר 1930 — מאי 1932 היו הכנסות בסכום —,314,000 ליבה; בתקופת אוקטובר 1932 — מאי 1933 היו הכנסות בסכום —,734,000 ליבה.

תוצאות הבחירות לקונגרס הציוני ה־18 בהשואה לקונגרס ה־17, הן אלו:

	ציונים כלליים	פועלי ציון	רביזיוניסטים	סה״כ
קונגרס ה־17	1253	857	715	2835
״ ה־18	1551	1360	1046	3957
הפרש בקולות	+298	+503	+331	+1122
הפרש באחוז	+23.78	+58.66	+46.56	+39.67

בסוף 1932 הוקמה בפלובדיב ובקאזארדז׳יק ״ליגה למען א״י העובדת״, ושמה העיד על מטרתה. היוזמים היו אנשי ״השומר־הצעיר״ ואחרים (חיים קישאליס, ז׳אק צ׳יצ׳יק, חיים אשר, חיים מבורך, מנחם ב. נסים ועוד).

הועדה המיוחדת שהוקמה ע״י האקזקוטיבה הציונית בלונדון לשם ניסוח הצעות השנויים הרצוים במבנה הארגוני של התנועה הציונית בכל ארץ וארץ — שהיו לה ענין רב לגבי בולגריה — פרסמה את מסקנותיה. החשובות בהן היו: המבנה הקיים על איחוד ארצי וארגונים מיוחדים ברוב הארצות אינו מספיק וטעון שינוי. יש להקים גוף משותף מייצג של כל הזרמים הציונים, שבתחום פעולתו יכללו: מפעל השקל, בחירות לקונגרס, קק״ל וקרן־היסוד, עליה ואינפורמציה. יכולות להכליל שאלות של המדיניות בארצות יוצאים מכלל סמכותו.

ההצעה על הקמת הסתדרות אחידה נדחתה, איפוא, ונתקבלה רק הצעה לכונן את האגוד הארצי המשותף מתוך כוונה שבמרוצת־הזמן יתפתח להיות הסתדרות ארצית על בסיס של חברות קבע. מוסדות האיגוד הארצי המשותף יבחרו לפי השיטה היחסית. הקמת סניפים מקומיים של האיגוד הארצי נמסרה להכרעתו של הארגון הארצי. זכות הבחירה היא על בסיס השקל הציוני בכל אחת משתי השנים הקודמות לקונגרס.

נתקבלה המלצה לכוון השתתפותם של הלא־ציונים בסוכנות היהודית על שני עקרונות: ייצוג ארגונים יהודיים, ובחירות של משלמי מס קרן־היסוד:

... במושב הבא של הסוכנות היהודית יש לבוא להסכם בין ציונים ולא ציונים על חלוקה חדשה של המקומות בהנהלת הסוכנות.

הקומיסריון הראשי של קק״ל: ז׳אק פרידמן, נסים גרון, חיים קישאליס, ועד א״י: אלברט כלב, אלברט מוסקונה, וילי ירוחם, מואיז פרחי, מארקו כהן.

ועידת ההתיעצות ה־3 של פעילי קק״ל

בו בזמן, (סוף ינואר 1932) התקיימה בפאזארדז׳יק ועידת התיעצות שלישית של פעילים ותערוכה בקק״ל. הקומיסאר הראשי ז׳אק פרידמן הרצה על דרכים חדשות בפעולה. בועידה השתתף עסקן ״המכבי״ לשעבר, אהרון מנוח, שהתגורר באי־דירני ובא במיוחד לועידה ונבחר ליו״ר בה.

הועידה קבעה בצער הירידה בהכנסות הקק״ל בבולגריה בגלל המאבק בין הזרמים המכלה את כוחות התנועה. היא הביעה מחאה נגד עמדתם העוינת לקק״ל של ועדי הקהילות; הדגישה את הצורך בעלון מיוחד של הקק״ל ובתעמולה ע״י סרטים, והחליטה להקים ברית שוחרי הקק״ל. כל הזרמים והאגודים הציוניים נדרשו לחייב את חבריהם להעמיד קופות הקק״ל בבתיהם; על המוסדות לבייל מכתביהם בבולי הקק״ל, ולתמוך בעריכת טיולים לא״י.

חיכוכים נתגלעו בועדה בדבר רשיונות־עליה וחלוקתם. הרכב הועדה היה לפי החלטות הקונגרס הציוני; ב״כ המפלגות שהופיעו בבחירות לקונגרס וייצוגם באופן יחסי למספר הקולות שקבלו בבחירות. בסוף 1933 היתה הועדה בהרכב זה: 5 ציונים כלליים, 4 ״פועלי־ציון״ ו־3 רביזיוניסטים. התברר, שמספר דורשי הרשיונות עלה פי 4—5 על מספר הרשיונות שנתקבלו לבולגריה. ב״כ ״החלוץ״ עמדו על כך, שכל מועמד לעליה יעבור הכשרה של שנתיים, אפילו בהפסקות, שלא תעלינה שנה או שנתיים. אנשי השמאל עמדו על הכשרה קולקטיבית ולא הכירו ב״מכבי״ ו״ביתר״ כארגוני הכשרה. משלא נתקבלו דרישות השמאל יצאו באי־כוחם מישיבות הועדה והועדה חילקה את הרשיונות בלעדיהם בהתחשב להכשרת המועמד בעבודה גופנית קשה. השתייכות לארגון ציוני, הכשרה רוחנית, בחלוקת הרשיונות התחשבו במספר יחסי של המפלגות, לרבות ״וויצו״. ״החלוץ״ קיבל 12 רשיונות מתוך 23, אבל הגיש מחאה.

בקונגרס הציוני ה־18 נדחתה ההצעה על ארגון ארצי אחיד בגלל התנגדותו של השמאל, ונתקבלה הצעה המחייבת הקמת הנהלה ציונית בבחירות של משלמי השקל; הוצאו מסמכות בהנהלה: עניני המדיניות הציונית הכללית, המדיניות הארצית בקהילות וגם התעמולה הציונית. בהסכמת 2/3 של משלמי־השקל מותר להקים ועדים משותפים מקומיים בכל עיר.

בסוף 1933 הפגיש שליח הסוכנות היהודית ד״ר עמנואל אולסבנגר את ב״כ ״פועלי־ציון״ ו״הסתדרות ציוני בולגריה״ בנסיון להגיע לידי פשרה. הסתמנה נטיה לעיין מחדש בשינוי סעיפי התקנון שגרמו לנטישתם של ״פועלי־ציון״ והללו ״נטו יד״ לשלום בהצעה להקים ״באורח זמני״ ועדים משותפים בערים לפעולה משותפת. בסוף דבר, נכשל הניסון על סלע שתי בעיות: ״הסתדרות ציוני בולגריה״ עמדה על סירובה להזדהות עם הציונים הכלליים ולפיכך לא היתה זכאית ליצוג בועדים המשותפים. מלבד זאת עמדו, יחד עם ״הציונים הכלליים״ על כך שהמדיניות הציונית בקהילות תוכלל בסמכותם של הועדים המשותפים — דבר ש״פועלי־ציון״ לא היו מוכנים להסכים לו.

בסוף 1933 השתתפו ״פועלי־ציון״ ברוסא בבחירות לועד בתי־הספר ברשימה מיוחדת לעומת רשימת האגודה הציונית שהיא סניף ״להסתדרות ציוני בולגריה״.

פרישתם של הרביזיוניסטים ו״פועלי־ציון״ והנטיות השמאלניות של ״השומר הצעיר״ שמו קץ לאידיליה בה היתה שרויה התנועה הציונית בבולגריה במשך עשרות בשנים, מבחינה רעיונית וארגונית. האידיליה נמשכה מתוך תמימות וחוסר ענין, לא רק בין החברים אלא אף בין העומדים בראש, בנוגע

ועידת קק״ל בפאוארג׳יק, בשנת 1932

לשאלות הרעיוניות שרווחו בעולם הציוני. בפלגנות הרעיונית שהסתמנה בין ציוני בולגריה ב־1926 היתה תופעה חיובית, תוצאה של עלית דור חדש בתנועה הציונית, בעל רמה גבוהה ומעמיקה יותר. אבל, ההבדל הרעיוני הביא לידי הפילוג הארגוני, שמתחילתו — פרישתם של הרביזיוניסטים ושל "פועלי־ציון" (1932). הדבר גרם לזעזוע קשה בצמרת "הסתדרות ציוני בולגריה" ובשורותיה. המתפלגים ראו בצעדם התקדמות וסיכויים חדשים להתפשטותה והתעמקותה של התנועה הציונית ומתנגדיהם ראו בה אסון לציונות בבולגריה. הם יצאו בדברי שכנוע ופולמוס ומשהתברר שהויכוחים על הקרע אינם עשויים אלא להעמיקו יותר, התגבשה ההשקפה "סתם־ציונית" כדוגמת זרם הציונים הכלליים בשאר הארצות.

דנו גם בשאלה אם לא הגיע הזמן ש"סתם־ציונים" יחדלו להיות "חוטבי העצים ושואבי המים" המכלים כוחותיהם בממוש המטרות הציוניות במוסדות היהדות הכלליים (קהילות, קונסיסטוריון, בתי־ספר וכו'), בעוד אשר הזרמים השמאליים אינם דואגים אלא לעצמם, ואם לא כדאי לנטוש את המוסדות ולמסור את ההגה לידי אנשי הזרמים הללו, שבלחץ המציאות ילמדו פרק באחריות ושתוף־פעולה.

אחת התופעות של התגבשות הציונות הכללית היתה הוצאה־לאור של כתב־עת "הנוער הציוני", בעריכתו של אלברט פאראדז'י מחאסקובו.

ועידה ראשונה של הציונים הכלליים

בזמן הועידה הציונית הארצית ה־19 הוקם ועד זמני של "הציונים הכלליים" בראשותו של חיים א. פרחי וביוזמתו התכנסה בסופיה ב־6 באפריל 1933 "הועדה הראשונה של הציונים הכלליים". ד"ר א. רומאנו הרצה על "האידיאולוגיה של הציונות הכללית".

בהחלטות הועידה הובעו הדעות: (1) תפקידה ההיסטורי של ההסתדרות הציונית הוא להעלות מחדש את השאלה היהודית לפני מוסדות בינלאומיים לשם הבטחת ביצוע חיובי של המנדט על א"י למען עליה והתישבות המונית בא"י עד היותה מדינה יהודית. תפקידה של הציונות הכללית היא להחזיר לתנועה הציונית אחדות בפעולתה.

הועידה הרימה קול מחאה נגד "הצורות המכוערות ותגרות הידיים שבמאבק בין הרביזיוניסטים ואנשי תנועות העבודה בארץ־ישראל ונגד תעמולת ז'אבוטינסקי לפילוג ההסתדרות הציונית".

הועדה הביעה מורת־רוח על מחדלי האקזקוטיבה הציונית נגד הנטיות הבדלניות בהסתדרות הציונית וחוסר יוזמה בשאלת התארגנותה מחדש של התנועה בארצות.

מצע הבחירות של הארגון כולל: דרישת ביטול הארגונים המיוחדים (סונדער ועבלאנדע) וכוננות הסתדרות ציונית אחידה בכל ארץ; פיחות במחיר השקל; התישבות המעמד הבינוני; איסור פעולות מדיניות עצמאיות של ארגונים ציוניים; ארגון מחדש של הסוכנות היהודית למעט בה חלקם של הלא־ציונים; חיזוק המשמעת מתוך הרחבת סמכותם של בתי־הדין של ההסתדרות הציונית; צמצום ההוצאות ופיקוח עליהן.

הועידה החליטה להוציא לאור בטאון של הארגון בשם "הדגל הציוני". כיו"ר נבחר ד"ר בוקו לוי.

הועידה הציונית ה־20

ב־30 בינואר 1934 התקיימה הועידה הציונית ה־20 שהוקדשה לדיונים על השאלה הארגונית הכאובה ולמצב המדיני בתנועה הציונית העולמית. לאחר ויכוחים על הרצאתו של יו"ר הועד המרכזי א. רומאנו, החליטה הועידה בין השאר: האקזקוטיבה הציונית נדרשת להשתמש בכל השפעתה להקים, בכל ארץ הסתדרות ציונית אחידה, על בסיס של חברות באופן אישי וקבוע; על ועדה מיוחדת שע"י הועד המרכזי לפתוח במשא־ומתן עם הפראקציות כדי לחדש את ההסתדרות האחידה על יסוד השתייכות אישית; הועידה קוראת את כל הצדדים להפסיק את הפולמוס ביניהם וליצור אוירה נוחה לדיון זה; הועידה מבטלת את סעיף התקנון האוסר על תלמידים להשתייך ל"הסתדרות ציוני בולגריה". הועידה רואה את הפטיציה של הרביזיוניסטים פגיעה בזכותה הבלעדית של האקזקוטיבה לנהל את המדיניות הציונית, והיא מוחה על הפילוג והפרת המשמעת; הועידה החליטה בנוגע למושבה "בית חנן" שיש לגשת להגשמת החלק השני של תכנית ההתישבות בה.

רשימת "פועלי־ציון" לבחירות כל־יהודיות

ב־11 בפברואר 1934 התקיימו ברוסא בחירות לועד־הקהלה ובפעם הראשונה בתולדות הציונות בבולגריה הופיעו והתחרו ביניהן שלוש רשימות ציוניות: רשימה של האגודה הציונית שקיבלה 330 קול, רשימת "פועלי־ציון" שקיבלה 226 קול, ורשימת הרביזיוניסטים — 110 קול.

ועידה שלישית של הרביזיוניסטים — ב־24 בנובמבר 1933 התקיימה הועידה השלישית של "ארגון הציונים הרביזיוניסטים" בבולגריה. בועידה נבחר כיו"ר אדולף יוסיפוב, וסגנים לו: ליאון פנחסוב ורפאל בן שושן. בועידה היו שתי הרצאות: "על המצב בתנועה הציונית ומשימות הרביזיוניסטים" (ב. ארדיטי), והשניה "על הפירוד במחנה הרביזיוניסטים בשאלת השתייכות להסתדרות הציונית או עזיבתה". המרצה, אברהם ראדזיוילובסקי, תמך בדעתו של מאיר גרוסמן על השתייכות הרביזיוניסטים להסתדרות הציונית העולמית.

הועידה קבעה שההסתדרות הציונית כבר נטשה את הרעיון הציוני האמיתי המסוגל להביא לידי פתרון שאלת היהודים. "ארגון הרביזיוניסטים בבולגריה" קיבל את תכנית המרכז, והחליט:

(א) לפתוח במסע הפטיציה; (ב) לדרוש את ביטול שיטת הרשיונות לעליה לארצישראל; (ג) מחאה נגד מדיניותה האנטיציונית של ממשלת המנדאט; (ד) קריאה ליהודי בולגריה לפתוח בחרם כלכלי נגד גרמניה ההיטלריסטית; (ה) דרישה לחינוך העם ברוח הלגיון והחלוציות הלאומית בנגוד לעקרון מלחמת המעמדות; הכשרה ועליה ברוח של הקרבה עצמית וכושר התגוננות; (ו) הטלת חובה על הרביזיוניסטים ללמוד

את השפה העברית; (ז) מלחמה רעיונית נגד ארגוני הנוער המתנגדים לרעיון המדינה היהודית; (ח) אפשרות הסכמים עם ארגונים ציונים אחרים בשם מטרות משותפות.

בהחלטות אלו קבלו הרביזיוניסטים בבולגריה את דעת ז'אבוטינסקי גם בענין ההשתייכות להסתדרות הציונית.

הועידה בחרה בועד מרכזי בהרכב: יו"ר ד"ר שאול מזן, אברהם רדזינילובסקי, בוריס אסיאו, סלומון ארדיטי, ראובן פראנקו. עורכי הבטאון "רזצויט" — ארדיטי, נתן שפלוצקי.

במושב השני של "הסובור" היו הרביזיוניסטים מיוצגים ע"י ד"ר שאול מזן ועורך־דין יוסף יוסיפוב להם הציעו שיצטרף לתנועת הפטיציה ולדרישת בחירות ישרות דמוקרטיות לקונ־גרס היהודי העולמי ומשלא נתקבלו הצעות אלה, הנציגים הרביזיוניסטים הנ"ל, יצאו את הסובור באורח הפגנתי לאות מחאה.

ב־19 במאי 1934 בבוקר קמה בבולגריה ממשלה חדשה, שנקטה בדרך מהפכה שהתחוללה ע"י ארגון "ברית אנשי הצבא". תכנית הממשלה החדשה השפיעה כמובן, על מהלך התנועה הציונית, על מפלגות השמאל ותנועות־הנוער. הממ־שלה החדשה היתה חדורה רעיונות הפאשיזם וצעדה הראשון היה פיזור הפרלמנט וביטול המפלגות, ע"י כפיה למשמעת ציבורית וחינוך הנוער ברוח לאומנית.

במצב שנוצר היו "פועלי־ציון" במבוכה: הם יכלו להמשיך את קיומם בתור ארגון ציוני, אבל לא בתור ארגון סוציאליסטי המשתתף בחיים הפוליטיים במדינה. לפיכך הם "ירדו למחתרת" בנוגע לפעולה הסוציאליסטית ואילו בתור ארגון ציוני הם חפשו את מקומם בתוך ההסתדרות הציונית. הועד המרכזי של "פועלי־ציון" פנה בבקשה להכיר בהם בתור חלק של "הס־תדרות ציוני בולגריה" אבל, הצעתם נדחתה בטענה, שאין לקבל את האחריות על פעולות "פועלי־ציון" בתור ארגון מדיני סוציאליסטי החותר להתערב בחיים המדיניים של הארץ.

במפעל השקל 1933 נתגלעו חיכוכים בין "הסתדרות ציוני בולגריה" ו"פועלי־ציון": עד הפילוג היה ממונה על מפעל השקל קומיסאר אחד, לאחר הפילוג, דרשו "פועלי־ציון" להקים קומיסאריון על בסיס של ייצוג הזרמים בו. התברר, שסירובה של "הסתדרות ציוני בולגריה" להזדהות עם הציונים הכלליים גרם למו"מ ממושך על הרכב הקומיסריון ומקום מושבו. גם ועדות השקל המקומיות הורכבו לפי מפתח מפלגתי בניגוד לדעת "הסתדרות ציוני בולגריה".

אחד המפעלים החיוביים שהוקמו ע"י "פועלי־ציון" היה ארגון "העובד" של פועלים ובעלי־מלאכה המתעתדים לעלות לא"י. לפי הדו"ח היו סוף 1934 113 חברים ב"העובד" בערים רוסא, ורנה, בורגאז. החברים היו בעלי מקצועות שונים: בנאים, נגרים, פחחים, חשמלאים ועוד. הם התחייבו להתכונן לעליה, להיות חברים "בהסתדרות העובדים" בעלותם ארצה; לא להעסיק פועלים שכירים, אלא לעבוד בעצמם, וללמוד את השפה העברית. נתקבלו מועמדים רק בגיל עד 35 שנה. הארגון ראה עצמו כאיגוד מקצועי ואל מפלגתי.

מיד קפץ רוגזם של אנשי "הסתדרות ציוני בולגריה" שטענו נגד הצביון הפוליטי של "העובד" בהיותו בחסות "פועלי־ציון" (מזכירות "העובד" היתה ברוסא).

למעשה, הוקמו לאחר זמן איגודי בעלי־מלאכה אחרים, כגון: ע"י האגודה הציונית "ד"ר הרצל" בסופיה.

הועידה הציונית ה־21

לאחר הפילוג שנעשה בהסתדרות הציונית בבולגריה (להבדיל מ"פועלי־ציון" והרביזיוניסטים), התקיימה הועידה ה־21 ב־7—8 בפברואר 1935 בסופיה בנוכחותם של 27 צירים. בועידה נוכחו ב"כ "החלוץ", "השומר הצעיר", "מכבי", "וויצו", הסתדרות המורים ו"עקיבא" — ארגון נוער ציוני כללי.

כיו"ר נבחר חיים א. פרחי, וסגניו ד"ר אלברט רומאנו וד"ר מרצ'ל כלב. ההרצאות: אחת, "על שינויים ארגוניים בהס־תדרות הציונית העולמית" (ז'אק פרידמן) ושניה "על תנועות הנוער הציוני".

הויכוחים הוכיחו שגם אחרי פרישת הפראקציות אין ההסתד־רות הציונית "מעור אחד" ויש בה, מלבד הציונים הכלליים, גם יסודות שאינם מזדהים ודוגלים בדעות שונות מאשר מן המקובלות. על היסודות הללו נמנו ב"כ "השומר הצעיר" חוגים ניאוטראליסטיים ב"מכבי", ו"סתם ציונים" ללא השתייכות של פראקציה ובקשו להיות "שוחרי שלום" בין הפלגים. בסיום הועידה קראו 8 צירים הצהרה בה האשימו את הרוב שהצמיד גוון מפלגתי ציוני־כללי. דעת הועידה באה לידי ביטוי ע"י ההחלטות:

1. מחאה נגד האקזקוטיבה הציונית על הזנחה שיטתית של הארגונים הארציים (טריטריאל־ווערבנדי) וחוסר היוזמה להבראת מצבה הארגוני של התנועה.
2. דרישה להעמיד בסדר יומו של הקונגרס הציוני הבא הצעות רפורמות ארגוניות: ביטול שיטת השקלים והחלפתם בארגון ציונים מאורגנים "בכל ימות השנה". השקל ישאר בתור תמיכה מרצון בהסתדרות אבל לא יקנה שום זכויות לשוקלים.
3. קיום ארגון ארצי ציוני, שחובה על כל ציוני להשתייך לו אישית.
4. הארגון הארצי ירכיב את כל המוסדות הציונים בשטחו, לרבות הקרנות הלאומיים. תחום סמכותו של הארגון הארצי יקיף את המדיניות הציונית בקהילות, בתי־ספר, חלוקת רשיונות עליה, הכשרה ותנועות־נוער. אין רשות לארגון הארצי לעסוק במדיניות כלפי המשטר והממשלה בארץ.
5. תיאום בין הסתדרות הציונית והישוב ע"י מתן זכות לועד הלאומי בא"י לייצוג באקזקוטיבה ובהנהלות כל קרן לאומית.
6. על ההנהלה הציונית להקים מחלקה מיוחדת לעניני תנועות נוער, לתיאום פעולותיהן, ולהוציא־לאור ספרות מתאימה.
7. להעביר לועד המרכזי את סמכויות הועד הא"י.
8. להפעיל את משרד הפקוח של ההסתדרות הציונית העולמית.

קונסול-הכבוד של בולגריה בא״י

קונסול-הכבוד של בולגריה בתל-אביב, משה שלוש, הגיע לסופיה באוקטובר 1934 למו״מ עם מוסדות הממשלה הבולגרית על הגברת הסחר בין בולגריה לא״י. ביחוד טיפל בענין השתתפותה של בולגריה ביריד המזרח הקרוב שעמד להתקיים בתל-אביב. יצוא בולגריה לא״י הגיע לסכום 130,000— לא״י, ועלה בהרבה על יצוא א״י לבולגריה.

הקונסול שלוש נתקבל לראיון ממושך ע״י ראש הממשלה שהתענין בהתפתחות הכלכלית של א״י. ביקורו של הקונסול שלוש עורר התענינות ושמחה בקרב יהודי בולגריה.

מאורע חשוב, שהביא שמחה רבה בקרב הציונות, היה חנוכת בית-העם הציוני הגדול בסופיה, מתנת האגודה הקואופרטיבית ״גאולה״, בראשותו של ליאון כהן, לאגודה הציונית ״ד״ר הרצל״. בית-העם היה עתיד להיות מרכז לחיים ציוניים וכלל-יהודיים בבירת בולגריה.

בקשר לקונגרס הציוני ה-19 התעוררו שוב חיכוכים על הרכב ועדות השקל ופעולותיהן. בעתון ״השופר״, (שנה 25 גל׳ 27 5.4.1935) הופיע מאמר, בטענה שמפעל השקל שהתנהל לפי שיטת ״ועד של איש אחד״ הבטיח פעולה מזורזת ויעילה, ואילו הועדות שהורכבו השנה לפי דרישת ״פועלי-ציון״ לפי מפתח מפלגתי, שנבעה משקולי יוקרה בלבד (פרסטיז׳ה) של המפלגות אם היו התוצאות רופפות. הנה מתקרב הקונגרס והמגבית לשנה השוטפת טרם מתחילה. ועדת-השקל המרכזית הזמינה את ״הסתדרות ציוני בולגריה״ לשלוח ב״כ בועדות השקל המקומיות בערים שלא היו בהן סניפים למפלגות, אבל ״הסתדרות ציוני בולגריה״ הודיעה: או שתקבלו ב״כ שלנו בכל הועדות או שלא נשתתף אף באחת מהן. ועדת השקל המרכזית דחתה את הדרישה כמתנגדת לסדר הקבוע בהחלטות הקונגרס, ואילו טענתם הופרכה בנמוק: מדוע הדבר מותר במקום אחד ואסור במקום שני. נוכח המצב המדאיג הכתיבה ההנהלה הציונית לכל הצדדים לקבל ב״כ של ״הסתדרות ציוני בולגריה״ בכל מקום.

הועידה הרביעית של פעילי הקק״ל

ביולי 1935 התקיימה הועידה ה-4 של פעילי הקק״ל בבולגריה. הועידה קבעה את הנכונות להגביר את הפעולות למען הקק״ל ״נוכח חרם הקרן מצד אנשים וזרמים ידועים״, בזמן שמטרתה לגאולת הארץ מקבלת משנה לשנה חשיבות בגלל הספסרות הפרטית בקרקעות. הועידה הביעה דאגה, שקרנות ומגביות שונות מפריעות לקק״ל, שארגוני גמילות-חסדים מחקים את שיטות הקק״ל, וקראה לועדי הקהלות ובתי-הספר לשמור על זכויות-היתר של הקק״ל.

הועידה קראה להנהלה הראשית של הקק״ל להבטיח רשיונות עליה לפעילים, המקופחים מפני שרובם אינו שייך לפראקציות. הובעה מורת-רוח נגד ועדי-הקהילות ובתי-ספר אחדים המכשילים את פעולות הקק״ל. הועידה המליצה על קיום יום חג מיוחד, המיועד לקק״ל ולנוער; לדרוש שמועמדי העליה יצרפו לבקשותיהם תעודות המלצה מטעם הקק״ל; להנהיג במוסדות את ביול המכתבים בבולי הקק״ל.

לוח ההשואה של השקלים בשלוש שנים הראתה תנודה זו:

1933 — 5883 — שנת קונגרס

1934 — 2193 — שנה ללא קונגרס

1935 — 4821 — שנת קונגרס

״הסתדרות ציוני בולגריה״ ערכה באמצע 1935 אסיפות-מחאה נגד משטר חלוקת רשיונות-העליה, המקפח שכבות עממיות, מעדיף מועמדים בעלי-זכויות במפלגות.

הבחירות לקונגרס הציוני ה-19 הראו על יחסי הכוחות במחנה ההסתדרות הציונית:

	לקונגרס ה-18	לקונגרס ה-19	עליה
ציונים כלליים	1555 קול	1802 קול	13.7%
פועלי ציון	1364 ״	1383 ״	1.4%

בשאלה הארגונית, מוקד הסכסוכים בבולגריה, החליט ״הקונגרס הציוני״ כי בכל ארץ יתקיים איחוד ארצי אחד שחבריו הם כל משלמי השקל בגיל 18 שנה ומעלה והם מקבלים עליהם משמעת ההסתדרות הציונית.

סמכות הארגון: פעולה למען הקרנות הלאומיות (קק״ל, קה״ס), שקלים, בחירות לקונגרס, הקמת לשכות א״י, הכשרה, הפצת הלשון העברית, גיוס הון למען א״י; תעמולה, הקמת בתי-דין של כבוד לדון בענינים אלו.

המדיניות הארצית אינה בסמכות הארגון הארצי, אלא של המפלגות [1]. זכותו של כל חבר להשתייך לכל מפלגה כרצונו, ונותנת רשות למפלגות להתאגד באגונים שנאשרו ע״י הקונגרס. האגונים הבינארציים הם אוטונומיים, ואין לארגון הארצי להתערב בחייהם הפנמיים. ״הועד הפועל״ יחליט בפרטים להקמת הארגון הארצי (בחירת ההנהלה, מס-חבר, אגודות מקומיות, הרחבת סמכות הארגון וכו׳.

עליתו של המנהיג הציוני ויושב-ראש הקונסיסטוריון חיים א. פרחי היתה חג לציונים וליהודי בולגריה. בכל פעולותיו הציבוריות הצטיין במרץ וברצון עז, בעמידה איתנה ובנקיון כפיים. בתכונותיו רכש לו מתנגדים, אבל אף אחד מהם לא העיז להטיל דופי בתום לבו ובמסירותו לרעיונות שנראו לו. היו לו ידידים ומעריצים לרוב גם בקרב חוגים לא-ציוניים והוא נעשה לאישיות רצויה ביותר המייצגת את יהדות בולגריה.

ב-13 באוקטובר 1935 נערכה לכבודו אסיפת-עם-פרידה מפוארת וחגיגית בבית-העם בסופיה, והביעו לו ברכות ואיחולים בשם המוסדות: האגודה הציונית ״ד״ר תיאודור הרצל״ בסופיה, הועד המרכזי הציוני, הקונסיסטוריון, וויצו (גב׳ זילברשטיין), אלי בשן, יו״ר ועד-הקהילה בסופיה, ליאון פרחי, בשם ״פועלי ציון״, ד״ר אפלבאום בשם חברת ״ביקור חולים״ וישיש ח׳ר בכמוהרם בירך את חתן-החגיגה בשם ״ספרית קרל הרבסט״ נשאו דברי ברכה גם רבה של הקהלה, ד״ר חננאל, וב״כ ארגון הציונים הכלליים.

הקונסיסטוריון וועד-הקהילה ערכו משתה גדול לכבודו, ובו השתתפו ראש-הממשלה מושאנוב, ראש מועצת-העיר בסופיה המהנדס איבאנוב, השר גריגור ואסילב, יו״ר לשכת המסחר והתעשיה סאבוב, ועוד ארגונים ומוסדות. ראש-הממשלה ביקש

מושב המועצה העליונה של ההסתדרות הציונית, בשנת 1936

ממנו בברכתו למסור את רגשות אהדתו ליהודי בולגריה בא״י, המקיימים קשרי רוח עם בולגריה, והוסיף, שהעם הבולגרי אשר במשך דורות ידע עול זרים וחוסר חופש, מבין לרוח היהודים הבונים מחדש ביתם בא״י.

השר גריגור ואסיליב הדגיש את התועלת אשר בולגריה הפיקה מאהדתם של היהודים באירופה ובאמריקה.

חיים פרחי נתקבל גם לראיון אצל המלך בוריס, שהתענין בחיי היהודים בבולגריה ובארץ־ישראל והגיש לו אות הצ־טיינות של ״שרות אזרחית טובה״. לפני נסיעתו נתקבל חיים פרחי לראיון גם אצל שר־החוץ קיוסאיבאנוב.

מושב המועצה העליונה 1936

ב־22 בפברואר 1936 התכנסה ״המועצה הציונית העליונה״ והחלטותיה מוכיחות על הלך־הרוח והבעיות שדנו בה. בהח־לטות על עניני הציונות העולמית והישוב בא״י קבלה המועצה בברכה את המאבק של ההנהלה הציונית נגד תכניות המועצה המחוקקת בא״י והמגמות להצר את זכויות היהודים בארץ; ואת הקואליציה הרחבה בקונגרס הציוני ה־19, והביעה צער על פרישת הרביזיוניסטים העשוי להאיט בהרבה את הגשמת הציונות.

המועצה דרשה, שהסוכנות היהודית תקיים גם לגבי בול־גריה את החלטת הקונגרס ה־19 כי 60% של רשיונות העליה יהיו מיועדים לחלוצים ו־40% לסוגים אחרים.

המועצה שלחה ברכתה ל״ארגון עולי בולגריה בא״י״ והביעה תודה לחיים א. פרחי על מאמציו לארגן מחדש את העליה מבולגריה.

המועצה מחתה על אשר ההסתדרות הציונית העולמית מטילה על ציוני בולגריה רק חובות ולא זכויות והטילה על הועד המרכזי לעמוד על זכויותיה וביחוד בנוגע לחלוקת רשיונות־העליה.

המועצה קבעה שעניני הקק״ל בבולגריה נתונים בידי הנוער ויש לשתף את הציונים המבוגרים לפעולה זו וגם למגבית קרן־היסוד. המועצה אישרה את קו־פעולתו של הועד המרכזי בענין הקמת ארגון ציוני ארצי אחיד על בסיס השתייכות אישית של חבריו.

המועצה קבעה בצער שהפדרציה של ארגוני־הנוער הציוני לא הביאה כל תוצאות והטילה על הועד המרכזי לעבד תוכנית לארגון נוער בלתי־תלוי בפראקציות, שיכין צוות חברים להס־תדרות הציונית הכללית.

האגודה הציונית ברוסא ״נסים דניאל״ חגגה את שנת ה־40 להוסדה, ובהזדמנות זו הוציאה לאור ספר יובל עם מאמרי הערכה מאישים ציוניים שונים וזכרונות על ״הימים הראשונים״.

בספטמבר 1936 עבר מלך אנגליה את בולגריה במסעו למזרח הקרוב; יו״ר ההסתדרות הציונית בבולגריה הריץ לו מברק, בדרישה נרגשת ש״בריטניה לא תבטל את עלית היהודים לא״י, התקווה האחרונה של העם המעונה ביותר בעולם״. באמצעות

השגריר הבריטי בכטינג נתקבלה כמובן, תשובה סתמית של תודה.

הפולמוס החריף בין הזרמים הציוניים נמשך בכל עוזו והיה רצוף אשמות הדדיות. "פועלי־ציון" דרשו להקים ועדה משותפת שתדון בביצוע החלטות הקונגרס הציוני ה־19 על הקמת ארגון ציוני אחיד בכל ארץ. הועד המרכזי השיב, שהוא מוכן באופן עקרוני למינוי ועדה, אבל מוקדם עוד להחליט בשאלה על יסוד החלטות הקונגרס שהן כלליות ויש לחכות להוראות הועד־הפועל הציוני על הפרטים (כינוס ועידות, בחירות, הנהלה, מסי־חבר וכו').

הועד המרכזי של "הסתדרות ציוני בולגריה" הזמין את "פועלי־ציון" והרביזיוניסטים לקיים דיון בצוותא ולברר אם בנסיבות הקיימות יש אפשרות פעולה משותפת ביניהם, הנסיון נכשל, מפני שהמוזמנים רצו לדעת מראש את הבסיס לשיחות, והרביזיוניסטים הגישו דרישה, להכיר מראש בשוויון זכויות "ההסתדרות הציונית החדשה". הועד המרכזי המזמין הודיע, שאין להעמיד תנאים מוקדמים אלא לגשת ישר לבירור השאלה והענין בטל.

הועידה הציונית ה־22

בפבורואר 1937 התקיימה בסופיה הועידה ה־22 של "הסתדרות ציוני בולגריה". הועידה שלחה ברכה לד"ר וייצמן ובן־גוריון להגנתם על זכויותנו בא"י ודרשה להגביר את השתתפות היהודים בכוחות ההגנה. הועידה הדגישה את הצורך במשמעת במחנה הציוני ומחתה על הנסיונות למעט את סמכותה של הסוכנות היהודית בפני הועדה המלכותית וועדת פיל; שלחה ברכה לישוב על עמדתו בגבורה במערכה; ל"ארגון עולי בולגריה" בא"י בפעולתו לשלב את העולים בחיים הכלכליים והחברתיים של הישוב.

באשר למדיניות בקהילות ובקונסיסטוריון קבעה הועדה לקיים ולהמשיך בקו הפעולות הקבוע ועומד: בענייני א"י יש להכיר את הסוכנות היהודית כרשות מוסמכת בלעדית; בחינוך יש להקפיד על רעיון האחדות; השתתפותם של הציונים בקהילות ובשאר המוסדות הכלליים.

הועידה הטילה חובה על הועד המרכזי להקים לפחות בסניפים הגדולים, אגודות־נוער שמטרתן היא חינוך חברים.

הועידה הטילה על הועד המרכזי לקיים קשר עם "מכבי" וגם עם "ויצו" במינוי ב"כ במוסדותיו המרכזיים והמקומיים.

הועידה הטילה על הועד המרכזי להמשיך במו"מ עם "פועלי־ציון" על הקמת "ההסתדרות הציונית האחידה". וקבעה בסיפוק את התחדשותו והצלחתו של דירקטוריון קרן־היסוד.

מכיוון שהועדה המיוחדת שהקים הועד המרכזי לא הצליחה בפעולתה מסיבות שונות, הוחלט לקיים את המו"מ באופן ישיר ע"י הועדים המרכזיים. הישיבה התקיימה ב־4.7.1938 בפלובדיב, ב"כ "פועלי־ציון" היה המהנדס שמעון. השתתפו גם ב"כ "מכבי" (מ. כהן — פלובדיב), "ויצו" (גב' זילברשטיין וגרסקוביץ).

ב"כ "פועלי־ציון", הציע להקים את ההסתדרות האחידה לפי קווים אלו: ארגון מחדש במסגרת "הסתדרות ציוני בולגריה"; חברי "פועלי־ציון" ירשמו בסניפי "הסתדרות ציוני בולגריה" באופן אישי. ההסתדרות הציונית תנהל את התעמולה ותדאג לקרנות הלאומיות. כל מוסדות ההסתדרות יורכבו באופן פריטטי עד הועידה הבאה. ועידת ההסתדרות תקבל החלטות בשאלות סמכות וגם בעניני מדיניות הציונית הכללית, אלא שהחלטות על מדיניות אינן מחייבות את חברי הארגונים המיוחדים, במידה שהם מתנגדים להן.

שאלות הקהילות ובתי־הספר אינן מסמכות ההסתדרות הציונית. תנאי זה היה לאבן־נגף במשא־ומתן, כי הועד המרכזי של "הסתדרות ציוני בולגריה" ראה בו סטיה חמורה מן המטרה הציונית וסכנה לקיום רשימות מתחרות של הזרמים הציוניים בבחירות למוסדות־הקהילה, והדבר יביא גם לאיבוד עמדות הציונים שנרכשו בעמל רב ולאחר מאבק קשה וממושך. מלבד זאת לא הושג הסכם על הייצוג.

במחנה של הרביזיוניסטים בקשר לנטישת ההסתדרות הציונית והקמת "הסתדרות ציונית חדשה" השתררה מבוכה בבולגריה, ואחד מאנשי הצמרת הרביזיוניסטית, אברהם רדזיבילובסקי, הצטרף לפלג גרוסמן ונשאר עם מספר חברים בהסתדרות "הישנה", והטיף בפומבי לחבריו שיעשו כן.

בפילוג השקל

ההשפעה השלילית של הפילוג ופירוד־הלבבות במחנה הציוני נתנה את אותותיה במפעל השקל, כפי שאפשר לראות:

	שנת קונגרס 1935	שנת ללא קונגרס 1936	שנת קונגרס 1937
שקלים	4830	3832	4635

התנודות היו רגילות בעולם הציוני במספר השקלים בשנים של קונגרס לעומת בשנים ללא־קונגרס. אך המסורת הציונית בבולגריה לא נתפסה לתנודות אלה, בהשוואה לשאר הארצות.

בחודש מאי 1937 בקרו את בולגריה אישים חשובים של התנועה הציונית מחו"ל: ד"ר שווארצבארט, ממנהיגי הציונים הכלליים סיעה "ב"; וולפנג פון־וויזל איש הצמרת של הרביזיוניסטים. שניהם נאמו בפני קהל רב בסופיה, כל אחד ברוח תנועתו.

באוקטובר 1937 בקר בבולגריה המנהיג הציוני חיים א. פרחי, שהשתקע בא"י, ונאם בעיירות שונות על המצב בא"י ועל שאלות ציוניות ונתקבל לראיון ע"י ראש הממשלה קיוסאיבאנוב.

בו בזמן הגיע לבולגריה שליח קרן־היסוד ד"ר ישראל אאורבך שסייר בערים לשם ארגון ועידוד המגבית.

מושב המועצה הציונית העליונה 1938

במושב המועצה הציונית העליונה שהתקיים בסופיה בינואר 1938 עלו שוב על הפרק שאלות המצב המדיני של בנין הארץ, אשר הדאיגו כמובן, גם את ציוני בולגריה.

בהחלטותיו הובעה הדעה שאחר "הספר הלבן" של ממשלת בריטניה פחתה חשיבותה של שאלת חלוקת א"י. המועצה דרשה מן הסוכנות היהודית להגביר מאמציה נגד המגמה להקפיא את הישוב היהודי במצב של מיעוט, מחתה נגד הגבלת העליה מטעמים מדיניים, פרט לכוח קליטתה של הארץ.

נשלחו ברכות לישוב, וביחוד לעולים מבולגריה על עמדתם האמיצה והוחלט להקים קרן מיוחדת לעולי בולגריה. ברכה נשלחה למושבה של יוצאי בולגריה בכפר-חיטין על עמדתם האמיצה בחזית הישוב.

מובן, שגם השאלה הארגונית שלא חדלה מלהטריד את הציבור הציוני, שוב עלתה על הפרק, והוחלט להמליץ בפני הועד המרכזי "להמשיך במאמצים להקים מחדש הסתדרות ציונית ארצית אחידה... בעלת סמכות רחבה ככל האפשר".

המושב הטיל חובה על הנציגים הציוניים בקהילות: (א) להרחיק מבית-הספר השפעות מפלגות ופראקציות, כן להקציב סכומים לטובת "קרן העלייה".

בקורו השני של ז'אבוטינסקי

בבקורו השני של זאב ז'אבוטינסקי בבולגריה היה המצב שונה בהרבה. ז'אבוטינסקי לא בא עוד כראש האופוזיציה בתוך ההסתדרות הציונית אלא כראש "ההסתדרות הציונית החדשה" במעמד של לוחם להקמת מדינה יהודית, שההסתדרות הציונית, "הישנה" מתנכרת לה, לדעתו. עמדתו כלפי חוץ היתה אחרת: לא להפציר בבריטניה לכבד את התחייבויותיה כלפי העם היהודי כמשמעותה האמיתית מתוך בטחון "שהעם הבריטי וממשלתו יכבדו התחייבות זו כשרק יגישו להם את השטר" אלא מלחמה בממשלה הבריטית.

לקראת בואו פרסם הועד המרכזי של "הסתדרות ציוני בולגריה" מכתב גלוי בו העמיד לפניו את השאלה: מה הם יסודות אמונתו שאפשר לצאת כעת מן המשבר ע"י דרישה למדינה יהודית על שתי גדות הירדן? ואם השנים הבאות יוכיחו שאין הדבר ניתן להגשמה בתקופת זמן סבירה? מה דעתך? האם יש לדחות כל פתרון אחר ומה הגבול ממנו לא נזוז ומסביבו אנו יכולים להתאחד? האם אתה מצדד במלחמת תלמידיך נגד הקרנות הלאומיים? ז'אבוטינסקי לא השיב באופן ישיר למכתב הגלוי.

אולם, בנאומים הסביר ז'אבוטינסקי למה קם הרביזיוניזם: כהתנגדות נגד האחד-העמיזם והתחדשות רעיונו המקורי של הרצל על ארץ-ישראל כפתרון לשאלת המצוקה היהודית. "צ'רטר" של הרצל בלשון החדשה 'הוא משטר קולוניזאציוני בא"י עם לגיון יהודי וכו', ולא מגביות לאיסוף כספים. תהום פעורה בינינו; נפרדנו מן ההסתדרות הציונית כדי לנהל מדיניות עצמאית: אנו נגד חלוקת א"י, שההסתדרות הציונית הישנה נוטה לכך. תכנית החלוקה תיפול ואנו מצווים להופיע בתכנית ברורה: תכנית עשר שנים על יסוד משטר קולוניזאציוני, עליה של 150.000 יהודים בכל שנה ושנה והתישבותם בשתי גדות הירדן כדי להגיע למיליון או מיליון וחצי בא"י תוך 10 השנים; כינוס ועידה בין-לאומית של הממשלות האוהדות (בלי גרמניה) לדיון בשאלה היהודית והגשמת הצהרת בלפור; כנס יהודי כללי שיקבל לידיו סמכויותיה של הסוכנות היהודית.

בתחילת 1938 קמו חיכוכים בין הרביזיוניסטים וועד-הקהילה בסופיה בגלל הדרישה לערוך אוסף כספים לטובת "קרן תל-חי" בשער בית-הכנסת הגדול, כדוגמת המגבית של קק"ל. הרביזיוניסטים הכריזו שיעמדו אפילו בכוח על זכותם לאסוף כספים ל"קרן תל-חי". ועד הקהילה, שבענינים הנוגעים לא"י הכיר רק בסמכות הסוכנות היהודית לא"י שהוכרה ע"י ממשלת המנדט נאלצה לאסור על אוסף כספים גם לקק"ל וגם ל"קרן תל-חי" כדי למנוע שערוריות ותגרות ידיים בכניסה לבית-הכנסת.

ד"ר מרקו רומנו, מי שהיה יושב-ראש ההסתדרות הציונית בבולגריה, פרסם בעתון "השופר" מאמרים על "מנדט או חלוקה". המאמרים יצאו-לאור ע"י הועד המרכזי הציוני בחוברת שהמחבר קבע בה: לאחר "הספר הלבן" של צ'רצ'יל (1922) לא התחייבה אנגליה לכפות שלטון יהודי על הערבים ואין כל סכויים שהיא או חבר-הלאומים יכפו בכוח מדינה יהודית על כל א"י. במקרה הטוב ביותר מספר היהודים בא"י בשנת 1950 יהיה 2 מיליון לעומת 1,300,000 ערבים. כל הזרמים בתנועה הציונית מוכנים למיעוט שיביא לשוויון מספרי (פריטט) ומדינה דו-לאומית, ואם הדבר לא יזכה להסכמת שני הצדדים, הרי אין מנוס אלא בחלוקת א"י.

פירוק ההסתדרות ומאורעות שקדמו לה

כבר עמדנו על השפעת ההפיכה של ה-19 במאי 1934 על עניני היהדות והתנועה הציונית בבולגריה. נדגיש כאן את המצב בחיים המדיניים והציבוריים בבולגריה, שהביאו לידי פירוק ההסתדרות והארגונים הציוניים בארץ ולשיתוקה הזמני של התנועה הציונית בבולגריה.

הפיכת מאי היתה חדורה רעיונות הפאשיזם על מדינה "על מעמדית" קורפורטיבית וחולשת בזרוע נטויה על כל שטחי חיי העם, וגם על חינוך הנוער בפיקוחו של המוסד המיוחד "התחדשות החברתית" (Obchestvena Obnowa). הכוונה היתה להקים סכר בפני הרעיונות השמאלניים והקומוניזם בקרב הנוער והמגמה הכללית של ההפיכה היתה לאומנית. השפעת הנאציונל-סוציאליזם שגבר והלך בגרמניה והכשירה את הקרקע לתנועות נוער אנטישמיות מובהקות גם בבולגריה.

ממשלת ההפיכה פתחה במדיניות של התקרבות לצרפת וידידיה בבאלקנים, כיוגוסלביה ויוון. כיוון שהיה במדיניותה משום וויתור על שאיפותיה של בולגריה לגבי מוקדון ושאר האזורים שהרבה בולגרים חיו בהם, עוררה חמתם של החוגים המקדוניים והלאומניים, כולל רבים מן הקצונה העליונה, והמלך בוריס בראשו.

בינואר 1935 קמה בצרפת ממשלה בראשות של לאואל (Laval) אשר פתח במדיניות התקרבות לגרמניה ואיטליה. בהזדמנות זו השתמש המלך בוריס להדיח את ממשלת ההפיכה, במגמה לפרק את ברית הצבא ולקבל את רסן הממשלה לידיו, באמצעות ממשלות-מעבר עושות דבריו. ב-1935 הותר באופן

רשמי קיומם של ארגונים אנטישמיים מובהקים כגון "רודנה זאשטיטה" וה"לגיונים הלאומיים" שנקטו עמדה להטות את מדיניות־החוץ לצד גרמניה. ההתפתחות היתה טבעית מן הצד הכלכלי וגם מבחינת קירבתם הגיאוגרפית של שתי הארצות, אבל בעיקר גברה שאיפתה של גרמניה הנאצית — להפוך את ארצות הבלקאן, ואת בולגריה ביחוד — למאגר חקלאי לכלכלת גרמניה, ותעשייתה. בשנת 1934 בא 40% מן היבוא של בולגריה מגרמניה וכ־43% מן היצוא לגרמניה. בשנת 1936 היו היחס המספרי: 61% מן היבוא ו־48% מן היצוא; ובשנת 1939 66%—68%, לטובת גרמניה.

מובן שהיתה השפעה חזקה ביחסים הכלכליים על מדיניות־החוץ של ממשלות בולגריה.

במאי 1935 ביקר גרינג בסופיה, קיים שיחות עם המלך בוריס וסייר בארץ, בהופעות־פאר, וביולי 1936 ביקר המלך בוריס בגרמניה ונפגש עם היטלר, ובשנת 1937 ביקר שר־החוץ הגרמני פון נויראט בבולגריה. במאי 1938 התנפלו צעירי הלגיון הלאומי "ראטניק" על כמה יהודים בסופיה.

המאורעות המדיניים באירופה התפתחו בקצב מסחרר וה־מעשים הנועזים של כיבושי היטלר באו בזה אחר זה ופרצה מלחמת העולם השניה.

בפברואר 1940 מסר המלך בוריס את רסן הממשלה לפרופ׳ בוגדאן פילוב ושר־הפנים גאברובסקי, שניהם אנטישמיים מובהקים וגלויים. גברובסקי היה ראש הארגון "ראטניק".

בהסכם ה"תרבות" בין גרמניה ובולגריה, שתוכו רצוף רעיונות נאציים ואנטישמיות פראית, הונח היסוד של החוק "להגנת הלאום" שמטרתו עקירת היהודים מחיי הכלכלה והציבור והכנה לגירושם לפולין לפי תכנית "הפתרון הסופי" *.

ב־23.1.1941 פורסם ב"עתון הרשמי" החוק על פירוק האר־גונים הקיימים קשר עם ארגונים בינלאומיים. לשוא היו מאמצי הועד המרכזי של הסתדרות ציוני בולגריה להוכיח לממשלה, שמעמד ההסתדרות הציונית הוכר ע"י חבר־העמים שגם בול־גריה משתתפת בו. ההסתדרות הציונית בבולגריה נאלצה להתפרק. נכסיה הוקפאו, משרדיה וספרייתה בוזזו ע"י המשטרה.

הקומיסאר הראשי של הקרן־הקיימת לישראל בבולגריה ז׳אק פרידמן הצליח ברגע האחרון להעביר בעסקות נועזות ובסכנות את כספי קק"ל לירושלים.

המועצה העליונה של "הסתדרות ציוני בולגריה" התכנסה בפעם האחרונה לשם "קיפול זמני" של הדגל והעבודה. במושב המועצה נתקבלה החלטה חשובה: פתיחת מגבית־בזק של כספים (שהרי כספי "הסתדרות ציוני בולגריה" עצמה היו מוקפאים בבנקים ואי־אפשר להשתמש בהם) לעליתם של כ־100 צעירים מן "המכבי", "השומר הצעיר" ואחרים שהיו מוכנים לכך. המגבית התקיימה מיד לאחר נעילת מושב המו־עצה העליונה ובסכומי הכסף שנאספו וגם בתמיכה הגונה של הקונסיסטוריון הספיקו 100 הצעירים לעלות עוד ארצה־ישראל.

לפי "החוק להגנת המולדת" התפרקו בזה אחר זה כל שאר הארגונים הציוניים. "פועלי ציון", "ההסתדרות הציונית הח־דשה" (רביזיוניסטים), "מכבי", "השומר הצעיר", "וויצו".

התנועה הציונית בבולגריה שותקה, אך שיתוקה היה זמני.

לאחר מוראות המלחמה והמשטר הנאצי, שכמעט הביא את יהודי בולגריה לגירוש והשמדה בכבשני פולין, (אבל ברגע האחרון הגזרה נמנעה), באה תבוסתה של גרמניה, פלישת הצבא האדום הסובייטי ב־9 בספטמבר 1944, והקמת משטר "החזית הלאומית"

קונסיסטוריון 40—1931

במושב המליאה של הקונסיסטוריון שהתקיים ב־14 ביולי 1930 נדונו בין היתר השאלות: תמיכת הממשלה בתקציב בתי־הספר היהודים; הדחתו של אב בית־הדין של סופיה; תקציבי הקהילות.

לפי הדו"ח של הקונסיסטוריון על תקופת ינואר 1930 — יוני 1930 שרר מצב של משבר כספי בקהילות, ולא היה בכוחן לשאת בנטל קיומם של בתי־הספר. לא היתה תמימות דעים בין הקהילות בשאלה אם לקבל את תקנון הממשלה על גבית כפיה של מסי בית־הספר. ועדי בית־הספר בפלווין ובפלובדיב נטו לקבל ולהפעיל תקנות אלה. ואילו קהילות אחרות התנגדו לזה.

משלחת של ב"כ הקונסיסטוריון ושל ועד הקהילה בסופיה הופ־יעה בפני ראש עירית סופיה וואזוב ודרשה שהעיריה תקבל עליה את כלכלת בתי־הספר היהודים בבירה. המשלחת הופיעה גם בפני שר־החינוך נאיידינוב, שהצהיר שאין סכויים לעליה ניכרת בתמיכת הממשלה בבתי־הספר היהודים. הקונ־סיסטוריון הגיש תזכיר נגד הפסקת העליה לא"י, והרבנות הראשית מסרה יפוי־כוח לרבנים הראשיים בא"י ר׳ יעקב מאיר והר׳ זוננפלד ליצג אותה בענין הכותל המערבי.

משלחת מטעם "החלוץ", דרשה סיוע בסך 50,000 ליבות להגשמת התכנית להכשרת הלוצים. בקונסיסטוריון היו היסוסים בקשר למגמות מפלגתיות ב"החלוץ" והוחלט לבקש עצה מן ההסתדרות הציונית.

הקונסיסטוריון דן בשאלת השתתפותו ב"ארגון היהודים הספרדים" והחליט בחיוב, בתנאי שהארגון יעסוק בעניני תרבות בלבד, ולא להשתתף בו אם יגלה נטיות לבדלנות. הקונסיסטוריון הוזמן להשתתף בקונגרס "הארגון של היהודים הספרדים" שהתכנס ב־29 במאי 1930 בבלגרד. הוחלט לא לשלוח לועידה ב"כ אלא משקיף, בלי יפוי־כח לחייב את הקונסיסטוריון. המשקיף היה ליאון כהן, יו"ר של ועד הקהילה בסופיה. בועידה הוחלט על כינוס עולמי של היהודים הספרדים, ולדאוג להעלות את רמתם התרבותית, הדתית והלאומית הספרדים, ולעזור לבנין א"י.

לדעת הקונסיסטוריון היו ההחלטות מתקבלות על הדעת ועשויות לשמש יסוד להצטרפותה של יהדות בולגריה ל"ארגון היהודים הספרדים". דו"ח הקונסיסטוריון קובע, שהמשבר הכלכלי בבולגריה פגע במיוחד במעמד הבינוני של היהודים.

הובע צער על אשר הנוער היהודי לא נענה לקריאה להכשרה מקצועית ועודנו נוטה לעסוק בפקידות ורוכלות. המשבר פגע גם בבעלי המלאכה. קהילת סופיה תמכה ב־20 צעירים לשם לימוד מלאכה.

דו״ח מחלקת החינוך של הקונסיסטוריון קבע שאמנם חל שיפור בבתי־הספר היהודים אך מבחינה פדגוגית וכספית המצב החמיר. הוציאו־לאור ספרי קריאה לתלמידי בתי־הספר, שחוברו ע״י מורים מקומיים. צויין, שראיון המשלחת המיוחדת אצל שר החינוך נאיידנוב בענין תמיכת הממשלה בבתי־הספר היהודים לא הביאה שום תוצאות, ביקש הקונסיסטוריון אצל שר החינוך החדש פרופסור באנקוב. בקשתנו לא נתקבלה. ובאו לכלל דעה, שאין לקוות לעזרת הממשלה; יו״ר הקונ־סיסטוריון קול׳ תג״ר הגיש את התפטרותו, אך המליאה לא קיבלה את הודעתו! בויכוחים צוין הצורך להמציא אשראי גם לסוחרים היהודיים הבינוניים ולנהל תעמולה נגד הנטיה לאורח חיים מעל ההכנסות. המליאה פנתה בקריאה אל הקהילות לעשות מאמצים כדי לשמור על שלימות מוסדותיהם, למרות הקשיים הכספיים הגדולים שהתלבטו בהם.

מליאת הקונסיסטוריון חוותה דעה שהדחתו של אב בית־הדין ד״ר חננאל מתפקידו בסופיה לא היתה חוקית. באוגוסט 1930 הגיש הקונסיסטוריון למשרד הדתות התפטרותו, בהודיעו שאין הוא יכול לשאת באחריות על קיום בתי־הספר היהודיים נוכח מצבם הכלכלי הקשה והתעלמות הממשלה מדרישותיהם החוזרות ונשנות של יהדות בולגריה לקבל חלק צודק מתקציב החינוך. הקונסיסטוריון דרש לכנס ועידה של הקהילות כדי לדון במשבר זה.

ועידת ב״כ הקהילות התקיימה ב־15 בנובמבר 1930. הועידה דנה בעיקר בשאלת מצבם הכלכלי הקשה של בתי־הספר היהודים ואישרה את קו־פעולתו של הקונסיסטוריון, והמליצה בפניו להתמיד במאמצו לקבל תמיכה הגונה מאת הממשלה, העיריות וכו׳.

הועידה שלחה ברכתה לקונסיסטוריון על פעולותיו בשטח ההכשרה המקצועית ופתיחת בית הספר לשוליות בסופיה. והמליצה להקים בכל הקהילות ועדות להכשרה מקצועית של הנוער.

בועידה נידון גם הסכסוך בין הקונסיסטוריון לבין ועד־הקהילה בסופיה. הביקורת הקשה של כמה צירים על קהילת סופיה גרמה התמרמרות רבה והנציגים מסופיה נטשו את הועידה לאות מחאה.

ענין רב עוררה בציבור היהודי שאלת מצבן המשפטי של הקהילות שנדון בבית־הדין העליון בקשר ״משפט משיח״. נושא הדיון היה שאלת מעמדה המשפטי של הקהילה היהודית בבולגריה. תחלתו — בבקשת אחד מיהודי הקהילה בסופיה, משיח, שהגיש לועד־הקהילה בקשה להוציא לו תעודה על גיל בנו הקטן להרשמתו בגן־הילדים. הקהילה הוציאה את התעודה המבוקשת רק לאחר תשלום מס ״הערכה״ שהוטל עליו. המבקש הגיש תלונה לשר־הפנים בטענה שאין לקהילה הזכות להטיל עליו את המס ולגבותו. שר הפנים לא נענה בכלל לערעורו והמבקש הביא את תלונתו בפני בית־הדין במנהלו העליון, שקבע שהקהילה היהודית אינה משולבת במנגנון האדמיניסטרטיבי של המדינה ומוסדותיה אינם רשויות ציבוריות לפי החוק, אלא קבוצת יוזמה פרטית שהגדרתה בתורת המשפט האדמיניסטרטיבי היא Inotitutions d'utilité publique (״מוסדות של תועלת ציבורית״) ז״א מוסדות פרטיים שהממשלה תומכת בהם בגלל התועלת שיש בהם לציבור. מכאן הסיק בית־המשפט את המסקנות שגבית מס־הערכה ע״י הקהילה אינו מעשה אדמיניסטרטיבי לפי החוק, ואין סמכות בית־המשפט לדון בחוקיותו. הערעור נדחה מסיבה זו. פסק־הדין זרע אור על מעמדה המשפטי של הקהילה היהודית בבולגריה.

בדצמבר 1931 גברה המתיחות ביחסים בין הקונסיסטוריון לבין ועד־הקהילה בסופיה בגלל הפיטורין של רבה הראשי של הקהילה, ד״ר אשר חננאל, ומנהל בתי־הספר, קאלמיקוב. לדעת הקונסיסטוריון רק בית־הדין הגדול מוסמך להדיח את רבה של קהילת סופיה ואילו בשאלת הדחתו של מנהל בתי־הספר הסמכות היא למחלקת החינוך של הקונסיסטוריון בלבד. מכיוון שהמוסדות המעורבים בסכסוך היו נציגי הרשימות הציוניות, הובאה השאלה בפני המועצה הציונית העליונה, שהחליטה, שלא להכנס לענינים השנויים במחלוקת, אלא להעביר את השאלות לדיון המוסדות שעמדו להבחר החדש.

חברי הקונסיסטוריון לא קבלו דעה זו והם התפטרו. משרד־הדתות מינה ועדה קונסיסטורינית זמנית, בניגוד לסמכות בית־הדין הגדול וחברי הועדה התפטרו מתפקידם, מיד שנתמנתה ועדה זמנית מטעם בית־הדין הגדול, ובית־הדין הגדול מינה ועדה קונסיסטוראלית זמנית בהרכב זה: נסים סידי, אברהם אלפסא, ישראל דנון, שבת אלאג׳ים וסולומן ד׳ישראל.

המצב בקהילות סופיה ופלובדיב

לפי מסורת שהנציגים הציוניים פתחו בה, פרסמו ועדי־הקהילה בסופיה ובפלובדיב דו״ח על הפעולות שהכיל פרטים מאלפים על חיי הקהילות. הדו״ח של ועד־הקהילה בסופיה כולל פרטים אלו:

הכנסות ״מס־הערכה״ שהיא סעיף עיקרי בתקציב הקהילה: המס האישי הגדול ביותר היה 15000 ליבות לשנה שהוטל רק על יחידים, ואילו המס הקטן בדרגה היה 80 ליבות, בין גבולות אלו היו 34 סוגי נישומים, הגדול בהם כלל 986 יחידים שנקבעה להם שומה של 150 ליבות לכל אחד. מספר רב של יחידים (65%) פיגרו בתשלומים. הדו״ח קובע שלועד־הקהילה לא היה כח לעמוד נוכח מצב זה, באין אמצעים חוקיים יעילים לגבית המס. בשטח בתי־הספר הדו״ח קבע: החינוך העברי נתקל ב־קשיים. לא כל הילדים בקרו בגני־הילדים, לא היו ספרי־לימוד וכו׳. הוכח מעל כל ספק שאין זה משפיע לרעה על רמת הצל־חתם של התלמידים, שועדת הבחינות מטעם משרד־החינוך גרמה עליהם את ההלל. הוראת שפות זרות (צרפתית וגרמנית) נהוגה במחלקות־הפרוגמנסיה.

תקציב בתי־הספר עולה ל־2,629,000 ליבות, מהם 1.000,000 תמיכת העיריה, 50,000 ע״י הממשלה, 50,000 ע״י מועצת המחוז וכל השאר — נשא ועד־הקהילה.

בדו״ח ועד הקהילה בפלובדיב נקבע, שהועד פתח בפעולה במסגרת כוח התשלומים של בודדים, אלא שבגלל המשבר הכלכלי נאלץ להסתפק בשמירה על הקיים. צמצום ההוצאות וחסכון. הועד דחה את הצעות החסכון ע״י סגירת הפרופמנסיה או גן־הילדים, וויתר על גבית מס קרן־היסוד ע״י הקהילה. הועד ערך חינם קורסים להנהלת חשבונות ושפות זרות (צרפתית וגרמנית), סיים בנין בית־הספר החדש במקום הבית שנשרף. בית־הספר החדש עלה 3,480,000 ליבות מהם: מביטוח 1,000,000 ליבות, מהג׳וינט 345,000, מקרן מיוחדת לבנין 845,000, מן העיריה 100,000 וכל השאר מהלואות; מהם 500,000 מבנק ״גאולה״ בסופיה ומאגודות יהודיות בעיר ומבודדים. נסתיים שיקום בית־הכנסת ״ציון״ שניזוק ברעידת האדמה בשנת 1928.

אחת הפעולות החשובות של הועד היתה הקמת אגודה שיתופית לאשראי למעוטי אמצעים. מספר החברים הגיע ל־854, עם הון 432,000 ליבה, הג׳וינט הפקיד פקדון לזמן ארוך 50,000 ליבות ולשכת ״בני־ברית״ בקושטא אספה בחוץ־לארץ 1,400,000 ליבה. האגודה נתנה הלוואות קטנות ל־1148 איש. לרוכלים, בעלי מלאכה, סוחרים זעירים; 7,724,000 ליבה ל־400 משפחות (שהם 1/4 האוכלוסיה בעיר).

לטובת קרן־היסוד הקציב ועד־הקהילה 300,000 ליבה אך אחרי האסון ברעידת האדמה הפחית את הסכום ל־50,000. הדו״ח קובל, שהממשלה לא הושיטה שום עזרה לבנין בית־הספר החדש.

אגודת הנשים ״דבורה״ קיימה בית־תמחוי לתלמידים עניים; ״בקור־חולים״ הושיטה עזרה רפואית ל־5377 מקרים וחילק חינם חלב ותרופות לנצרכים עניים, חברת ״גמילות־חסדים״ ערכה קבורות חינם ב־70 מקרים מתוך 202, והלביש ערומים, חילק תלבושות חינם ל־70 ילדים בני עניים.

אלי בסן

האוכלוסיה היהודית בעיר היתה בראשית תקופת הדו״ח (1930) 6675 נפשות, ובסוף (1932) 6460 (1567 משפחות).

ב־19 ביוני 1932 התכנסה הועידה (״סובור״) השניה של ב״כ האוכלוסיה היהודית בבולגריה. מתוך 59 הנבחרים לועידה נבחרו 40 מרשימות ציוניות כלליות ו־6 מרשימות רביזיוניסטיות והשאר מרשימות של קבוצות לא־ציוניות, בערים שלא היה בהן בסיס ארגוני ולפי אופיין הן היו מתנגדות למדיניות הציונית בקהלות ובמוסדות היהדות. מהחלטות ה״סובור״ יש לציין: הצורך להמשיך במאבק לאשור תקנון היהדות הבולגרית ע״י הממשלה ולהקפיד על קיום תקנותיו מרצון ועל המשמעת מטעם הקהילות; להגביר את המאבק נגד התופעות האנטישמיות; לדרוש מאת הממשלה להכיר בזכותם של היהודים הנתינים הזרים להבחר למוסדות הקהילה היהודית; להושיט עזרה כספית לקהילות הקטנות; לאסוף ולעבד חומר סטטיסטי על יהודי בולגריה; להבטיח למורי בתי הספר היהודים יציבות משרה, קרן פנסיה. ה״סובור״ אישר מחדש את תמיכת יהדות בולגריה בבנין הבית הלאומי היהודי בארץ־ישראל תוך הדגשת ערכו נוכח המשבר הכלכלי של היהדות בכלל ושל יהדות בולגריה בפרט. ה״סובור״ הביע ברכות לקונסיסטוריון בראשותו של הקול׳ תג׳ר שהתפטר.

נבחר קונסיסטוריון חדש בראשותו של חיים פרחי וסגנים לו: אלי בסן וד״ר בוקו לוי, ושאר החברים: רפאל לוי, בוקו מנוח, מארקו נחימזון, אחד רביזיוניסט ושניים — ״פועלי ציון״. מלבדם נבחרו לפי פשרה: ב״כ התושבים ז׳אק פארדו ויצחק גרשון. ד״ר בוקו לוי נבחר ב״כ יהדות בולגריה בקונגרס המיעוטים הלאומיים.

בראיון עם ד״ר גלבר, שליח ההסתדרות הציונית, נתן ראש־הממשלה מושאנוב גלוי דעת בשאלת מצבם של יהודי בולגריה ברוח זו:

התמיכה הכספית הזעומה של הממשלה בבתי־הספר היהודים סיבתה נעוצה במצב הכספי הקשה. הממשלה מעריכה את השתתפותם של נציגי יהדות בבולגריה בתנועה הבינלאומית לטובת המיעוטים הלאומיים הבולגרים בארצות השכנות. הממשלה הבולגרית תתמוך בשעת הצורך בבנין ארץ־ישראל, תנהל מאבק נגד האנטישמיות, תתמוך בדרישת היהודים בפני חבר העמים על אמנה בינלאומית נגד האנטישמיות.

בראשית פברואר 1933 קיבל ראש־הממשלה משלחת מטעם הקונסיסטוריון שביקשה שוב אישור לתקנון־היהדות ונקיטת אמצעים נגד הארגון האנטישמי ״רודנה זאשטיטה״ ונגד העתון ״אטאקה״ (הסתערות), בטאון של הנציונל סוציאליסטים הבולגרים, מתן זכות ליהודים נתינים זרים להבחר לועדי בתי־הספר ובתי־הכנסת. אך המשלחת לא קיבלה שום הבטחות.

תלמידים יהודים בבתי־הספר הגרמניים

ב־1933 בעלות היטלר לשלטון בגרמניה, הגבירו הנאצים את השפעתם על קבוצות הגרמנים בארצות שונות, וביניהן גם בולגריה. העתון הבולגרי ״מיר״ פרסם ידיעה שבגימנסיה הגרמנית בסופיה היו 200 תלמידים יהודים מתוך 900 התלמידים בכלל. העתונות הגרמנית גינתה את חלקם הרב של תלמידים יהודים בתקופת הנציזם הגרמני. בפלובדיב היו 76 תלמידים יהודים בבית־הספר הגרמני ורובם ככולם עזבו את בית־הספר מרצונם ומרצון הוריהם.

לפי הידיעות בעתון ״רזסויט״ בסופיה (גליון 1 4.11.1933)

"השתתפו בבירה בחגיגה "סביטי קירל ומטודי" תלמידים גרמניים כשהם נושאים דגל גרמני עם הצלב המעוגם. לפני החגיגה שיגרו התלמידים היהודים בגמנסיה הגרמנית משלחת אל המנהל בבקשה, לשחררם מהשתתפות בתהלוכה, אבל הם נתקלו בסירוב מוחלט, והיו מוכרחים להשתתף בתהלוכה. התלמידים היהודים היו מבודדים משאר התלמידים והרגישו עצמם כמו בגיהנום".

במצב שנוצר היה ברור, שאין מנוס אלא בהוצאת כל התלמידים היהודים מבתי-הספר הגרמנים והתעוררה בקונסיסטוריון השאלה מה לעשות עם התלמידים האלה? קליטתם בבתי-הספר היהודים נתקלה בקשיים שאי-אפשר היה להתגבר עליהם: בתי-הספר היה פרוגמנסיה והכנסתם לכתות המתאימות לא באה בחשבון.

אחד מעסקני הציונים שבנו למד בגמנסיה הגרמנית, חישב ומצא כי שכר-הלימוד עלה לו 6000 ליבות לשנה, וכי היהודים בסופיה השתתפו בסכום של 1,200,000 לבות בהחזקת הגמנסיה הזאת. עלתה הצעה לפתוח כיתות מקבילות בבתי-הספר היהודיים ליוצאי בתי-הספר הגרמניים, או לפתוח בשבילם בית-ספר מקביל בהוספת מספר-שעות ללימוד המקצועות היהודיים, אבל בסוף הדבר התברר, כי לא היו מעשיות ולא ניתנו לביצוע.

בהתאם להחלטות ה"סובור", התווה לו הקונסיסטוריון קווי פעולות אלו: מאמצים בפני הממשלה לאישור תקנון היהדות ולתמיכה ממשית בכלכלת בתי-הספר היהודים; הידוק היחסים עם מוסדות היהדות בחו"ל, ביחוד בנוגע לבנין הבית הלאומי בא"י; מאבק באנטישמיות.

לפי הדו"ח של הקונסיסטוריון מ-5.6.1933—4 לא הושג כל דבר ממשי בענין אשור התקנון והחזקת בתי-הספר היהודיים, גם אחרי שהופיעו משלחות בפני שר-הדתות ושר-החינוך. בתקציב משרד החינוך הוקצב סכום פעוט לתמיכה בבתי-הספר היהודים וגם הוא לא שולם, לפי המענה הרשמית בגלל חוסר הון.

לדרישת הקונסיסטוריון בתזכיר לראש הממשלה לתת גם ליהודים נתינים הזרים זכות היבחרות לועדי-הקיהלות השיב, שהנסיון שנעשה אצל הארמנים לא עלה יפה, ומתן הזכות לנתינים הזרים תגביר את השפעת הקומוניסטים בועד-הקהילה הרומנית. לע הועילה תשובת הקונסיסטוריון, שבבחירות לועדי בתי-הספר היהודים, לא עלה מספר הקולות לרשימת הקומוניסטים אפילו כדי קבלת מאנדט אחד.

הקונסיסטוריון מינה את בית-הדין הגדול שהדיינים היו בו: ח"ר דניאל ציון, ח"ר בנטוב וח"ר אהרון רב, שאליהם צורפו שני עורכי-דין בתורת יועצים שהיו בתפקידם לסירוגין בכל חודשיים.

לפי שהזכרנו, ב-19 במאי 1934 פרצה בבולגריה ההפיכה הצבאית הפשיסטית שביטלה את החוקה ופיזרה את הפרלמנט וביטלה את שיטת הבחירות לפרלמנט, לעיריות ולשאר המוסדות הנבחרים. בספטמבר 1934 פורסמה תקנת-חוק על ביטול הבחירות לועד בתי-הספר ומסירת עניניהם לידי ועדה מטעם העיריה. במשטר החדש אי-אפשר היה לקיים בחירות ל"סובור" ולועדי הקהילות. במקום ועדי בתי-הספר שבוטלו מינתה הממשלה ועדה, בה השתתפו יושב-ראש ועד-הקהילה, גזבר הקהילה, המורה הראשי של בית-הספר ושני חברים נוספים מטעם העיריה — אחד דתי ואחד חילוני.

הקונסיסטוריון עשה נסיון להחלץ ממצב אנדרלמוסיה זה על ידי כינוס המליאה יחד עם יושבי-הראש של הקהילות לועידת התיעצות. הועידה הטילה חובה על הקונסיסטוריון לעמוד איתן על אופיו הדתי הלאומי של ארגון היהדות ועל המבנה של הקהילות. למשלחת הועידה הבטיח ראש-הממשלה קימון גיאורגייב שהממשלה תמשיך במדיניות הסובלנות כלפי היהודים.

הקונסיסטוריון השתדל בפני השלטונות המרכזיים שתינתן אפשרות קיום לארגוני-הנוער היהודי "מכבי" ו"השומר הצעיר".

חרם קהילת וארנה

מקרה מאלף על המשמעת הפנימית שיהדות בולגריה הטילה על עצמה ובכוחה התקיימו מוסדותיה, אפילו כשהשלטונות התעלמו מהם והתנכלו בהם. הרי זה מקרה החרם של קהילת וארנה. השאלה התעוררה עוד ביולי 1926, כאשר מועצת הקהילה היהודית בוארנה טענה שהיא רואה בתקנון הקהילות, הקונסיסטוריון ואפילו החלטות כנוסי הקהילות דברים שברשות ולא שבחובה.

אחרי ועידת הקהילות של 1926 הודיע ועד-הקהילה בוארנה שבא-כחה השתתף בה רק בתורת משקיף ולכן אין החלטות הועידה מחייבות את קהילת וארנה, ביחוד להחלטה המחייבת את הקהילות לתמוך בשיעורים להכשרת מורים לעברית (לפי ס' 107 של התקנון). ועד-הקהילה בוארנה פנה במכתב-גלוי לשאר הקהילות, שההחלטה נוגעת בתקציב בית-הספר, דבר שאינו מסור לפיקוח מחלקת החינוך שע"י הקונסיסטוריון. ששה חדשים ניהל הקונסיסטוריון מו"מ עם ועד-הקהילה ומשלא עלה בידו לשכנעו — החליט והוציא את קהילת וארנה מארגון הקהילות היהודיות בבולגריה.

בעקבות החלטה זו נתקו קהילות סופיה, פלובדיב ועוד את היחסים עם קהילת וארנה; ומכאן שלא יכלה לעמוד בלחץ, היא ביטלה את הסתיגויותיה והכירה בכוחן המחייב של החלטות המוסדות המרכזיים של יהדות בולגריה, שיצאה מן הנסיון חזקה יותר.

קונסול-כבוד של בולגריה בא"י

ה' משה שלוש מפעילי הביתן הבולגרי ביריד המזרח שהתקיים בתל-אביב, נתמנה כקונסול-כבוד של בולגריה בתל-אביב, במאי 1932. ב-1932 הגיע לסופיה בקשר לפיתוח יחסי-המסחר בין בולגריה וא"י. נתכנסה אסיפה של ב"כ מוסדות כלכלה ואישי ציבור לשם הקמת לשכה מסחרית בולגריה-א"י. השתתפו באסיפה דימיטר סאבוב, יו"ר לשכת המסחר בסופיה; גאבינסקי, מנהל המחלקה במשרד המסחר; פאנאיוט קונסטאנטינוב, יו"ר לשכות המסחר ברוסא ובורגס, וראשי מסחר וכלכלה ממוסדות ממשלתיים; וכמובן, יו"ר ההסתדרות הציונית א. רומאנו, חיים א. פרחי ואנשי ציבור אחרים.

האסיפה נפתחה ע״י ד״ר שאול מזן. ב. הרדיטי הרצה על היצוא מבולגריה לא״י ואפשרויות הרחבתו. הוחלט והוכרז על הקמת לשכה בולגריה-א״י, ולהנהלתה נבחרו: קירו סטיז׳ונלוב, התעשין אהרן ברכה, ד. סאבוב, דונג׳ו פאלאניראיב, ד״ר מזן, אברהם קורדובה, פיטרוב, פטקו מינצ׳יב, מאיר יעשיה, מוריץ אנג׳יל, ב. ארדיטי, בוקו בסן וגריגורי ואסילוב.

הרדיפות ביהודי גרמניה שהיו בעיצומן עוררו את דאגת יהודי בולגריה ודנו גם בחרם על סחורות גרמניה.

ביוני 1933 נוסד ועד של סופרים ואנשי-רוח בולגריים ואישי-ציבור יהודיים שבקשו לערוך אסיפת-מחאה נגד רדיפות היהודים בגרמניה. מטרת אסיפה של אנשי האיטלגנציה הבולגרית, חוגים מדיניים ומסחריים בולגריים הביעו את החשש פן תזיק התעמולה לקשרים המדיניים והמסחריים בין בולגריה וגרמניה. ובגלל סירובו של ראש-המשטרה לתת רשיון, האסיפה בוטלה.

בציבור הושמעה ביקורת חריפה על הקונסיסטוריון, שלא עמד בראש תנועת המחאה נגד הרדיפות על יהודי גרמניה וגרם שהיוזמה תעבור לידי חוגי האינטלגנציה הבולגרית. הקונסיסטוריון רמז על התנגדות הממשלה וכי בנסיבות הקיימות עשויה התנועה להזיק ליהודי בולגריה.

לעומת זאת פתח הקונסיסטוריון במגבית לטובת היהודים בגרמניה. ב-25 בפברואר 1934 התכנס ה״סובור״ של יהודי בולגריה ואישר את קו-הפעולות של הקונסיסטוריון, בענין ההופעות האנטישמיות; בעידוד הקרן לתמיכה בקהילות הקטנות מעוטות האמצעים שמצבן הורע עקב המשבר הכלכלי; בדבר ייצוג הקונסיסטוריון ב״קונגרס היהודי העולמי״; פתיחת קורס שנתי להכשרת מורים וגמנסיה יהודית בסופיה.

ב-7 ביוני 1934 הגישה המשלחת של הקונסיסטוריון לשר-החוץ והדתות באטוליב, תזכיר על הצורך הדחוף לאשר את תקנון היהדות בבולגריה.

הקונסיסטוריון מסר תזכיר השגריר בריטניה בסופיה המביע התמרמרות ומחאה על צמצום העליה היהודית לא״י, שאינו הולם את כוח-הקליטה של הארץ ואת המצב הקשה של יהדות אירופה.

במושב מליאת הקונסיסטוריון ויו״ר ועדי-הקהילות ב-28 לאוקטובר 1934 נדונו בעיות בקשר למדיניות ממשלת-המהפכה שפגעה במוסדות היהודיים וביחוד בבתי-הספר. כבר הזכרנו על ביטול ועדי-הספר.

המליאה הביעה מורת-רוח על הוראת משרד החינוך, שהמורים לשפה הבולגרית, להיסטוריה ולידיעת הארץ בבתי-הספר של מיעוטים, צריכים להיות בולגרים דווקא והודגש שההוראה, פגעה בשויון הזכויות של היהודים.

בתי-הספר היהודיים נפגעו קשה גם בהוראה נוספת של משרד החינוך שרק בעלי דרך פדאגוגי היו יכולים לכהן בתור מורים, — בתי-הספר היהודים לא יכלו לעמוד בו בגלל חוסר מורים יהודיים מוסמכים. המליאה הטילה חובה על הקונסיסטוריון לדרוש ביטול ההוראה לגבי בתי-הספר היהודיים, או לפחות דחית ביצועה למשך שנתים, ולפתוח בינתיים קורס דו-שנתי להכשרת מורים יהודיים. המליאה הביעה התמרמרות על הוראת משרד-החינוך המחייבת את בתי-הספר לשבות לא רק בשבת, כמקובל, אלא גם ביום ראשון, ולאחר מאמצים רבים בוטלה הוראה זו.

באוגוסט 1935 שלח הקונסיסטוריון חוזר לועדי-הקהילות ובתי-הספר בענין ״השומר הצעיר״, שהזניח את משימתו בתור ארגון צופים ונקט אופי מפלגתי, שהשפעתו מזיקה לחינוך הלאומי. הקונסיסטוריון הטיל איסור על תלמידי בתי-הספר היהודים להשתייך ל״השומר הצעיר״ וגם הורה לא למסור חצרות ואולמות של הקהילה למטרותיו.

בספטמבר 1935 התקיים בבית-המשפט המחוזי בפלובדיב משפט בענין ״קשר יהודי קומוניסטי״ כביכול. הואשמו 25 צעירים יהודים על פעולות מחתרת קומוניסטית.

בדו״ח של הקונסיסטוריון למליאה ב-26 בינואר 1936, צויין — שבאין אפשרות הקיים בחירות לועדי-הקהילה (ועדי בתי-הספר, ועדי בית-הכנסת) נתבקש משרד-הדתות להרשות כינוס ה״סובור״ לבחירת קונסיסטוריון חדש, שימנה ועדות זמניות לקהילות. משרד-הדתות הציע לקונסיסטוריון להגיש לו רשימה של 18 אישים יהודים, שמתוכה ימנה הוא את חברי הקונסיסטוריון והם יקבעו ועדות זמניות. הקונסיסטוריון דחה את ההצעה כתקדים מסוכן של מינוי קונסיסטוריון ע״י משרד-הדתות, ובאין ברירה המשיך במלוי תפקידו בהרכבו הקודם. אשר לקהילות, דחה את הצעת משרד-החינוך על מינוי ועדות של שלשה חברים להנהלת הקהילות, כמו שנעשה לגבי הטורקים והארמנים.

ב-23 ליולי 1937 התקיימה בסופיה ועידה של פקידים דתיים יהודיים שהחליטה על הקמת ארגון שידאג לרמה הרוחנית ולמצבה החמרי של פקידי הקהילות, לפתוח סמינריון להכשרת חזנים ושאר כלי-קודש ולחיזוק הרוח הדתית באוכלוסיה היהודית, לבקורי מטיפים דתיים בקהילות. הארגון לא האריך ימים והחלטות נשארו בבחינת משאלות בלבד.

בנובמבר 1937 פרץ משבר חמור בקהילת סופיה. ועד הקהילה התפטר באין ביכולתו לאזן את התקציב ולהמשיך בפעולתו. במכתב גלוי של ועד הקהילה התברר שהכנסותיו מנכסי דלא ניידי ירבו מאד והעזרה הכספית מטעם העיריה פחתה גם היא, ורבים פגרו בתשלום ״הערכה״ (החוב הצטבר לסכום של 6 מיליון ליבות). הועד הסתבך בתכנית בנין שהיה למעלה מכוחו ומשכורות המורים לא שולמו במשך ששה חדשים. נפגעו גם הפעולות הסוציאליות של הקהילה, שהגיע עד סף פשיטת-הרגל. בהתיעצויות עם מועצת האגודה הציונית, שה-מתפטרים היו שליחיה, נתנה להם הוראה לחזור בהם מהתפטרותם והוקמה ועדת-שיקום, אשר במאמצים רבים ובעזרת מלווה עממי עלה בידה להבריא את מצבה הכספי של הקהילה, משכורות המורים שולמו, והקהילה שוב עמדה על רגליה.

בו בזמן התפטר ועד-הקהילה בפלובדיב בגלל הקשיים הכספיים שפקדו את הקהילה. הערכת ההכנסות ירדה בשיעור 25% מן הסכום הצפוי. המורים איימו בשביתה. לא קיבלו משכורתם במשך חודשיים. גובה המסים של הממשלה הטיל עקול על נכסי-הקהילה על מסים שלא שולמו, והקונסיסטוריון איים שלא יוציא רשיונות נישואין עד שועד-הקהילה לא ישלם את חובותיו.

נוכח המצב שנוצר מינה הקונסיסטוריון ועדה זמנית בראשותו של ד״ר אלברט ש. רומאנו לנהל את עניני־הקהילה. ועדת־תקציב בהשתתפותו של העסקן הצבורי והבנקאי רפאל ברוך,

רפאל יוסף ברוך

הוציאה אובליגאציות של מלוה עממי בשיעור מיליון ליבות וננקטו אמצעים נמרצים. שולמו משכורות המורים ונערך תקציב מאוזן. מן הדו״ח של הועדה הזמנית, יש לציין שמספר המשפחות העניות בקהילה עלה ל־307 שהן 1006 נפש. מספר התלמידים שבבית־הספר היהודי ירד ב־173 במשך שנתיים ועמד על 355, הירידה היתה נעוצה בדעתם של חלק ההורים שלימוד שתי שפות (עברית ובולגרית) קשה על ילדיהם.

במצב הקשה של הקהילות השתדל הקונסיסטוריון בפני הממשלה להוציא חוק על גביית־כפיה של מסי הקהילות, אבל מאמצים אלה עלו בתוהו.

באותו זמן רבו המקרים של עולים מיוצאי בולגריה, שבגלל המשבר בא״י רצו לחזור לבולגריה, אלא השלטונות הבולגריים סירבו לתת להם אשרת־כניסה. בכך התגבש חוק בלתי־כתוב שיהודי שהגר מבולגריה פקעה נתינותו הבולגרית וחזרתו אינה רצויה.

הקונסיסטוריון ביטל את החלטתו האוסר על ועדי הקהילות לתמוך ב״השומר הצעיר״.

המאבק הציבורי

בתקופה 1898—1918 התפתחו, כידוע, בסימן המאבק שבין הציונים וה״גבירים״ אשר לא היו מאורגנים לא בארגון ארצי ולא בארגונים בקהילות [1]. הרב הראשי ד״ר אהרנפרייז היה להם לנציג בלתי־רשמי.

בה בתקופה התפתח גם המאבק בין הציונים והסוציאליסטים היהודיים [2], שהיה לו בעיקר אופי רעיוני.

המצב השתנה בהרבה אחרי המלחמה העולמית הראשונה כאשר הסוציאליסטים היהודיים נקטו, בהשראת מנהיגי האינ־טרנציונל הסוציאליסטי, יחס חיובי כלפי רעיון הבית היהודי הלאומי בא״י [3], בהסתייגות, שרוב העם היהודי ישאר בארצות הגולה גם לאחר הקמת הבית הלאומי, שאינו יכול להיות פתרון מלא של השאלה היהודית, שלא יבוא אלא בדרך הדמוק־רטית והסוציאליזם. יחס מסויג זה לבנין הבית הלאומי בא״י, וביחוד פרעות הערבים בארץ־ישראל נתנו לסוציאליסטים עילה להתקפות על הציונים ומנהיגיהם [4].

הסוציאליסטים לא היו מעונינים בועדי בתי־הכנסת, אבל כפרו במגמה הלאומית של הציונים בבתי־הספר היהודיים והקימו סקציות יהודיות ע״י המפלגה הסוציאליסטית בערים. הם השתתפו לפעמים בבחירות לועדי בתי־ספר, דרשו להנהיג לדינו כשפת הוראה, ולהקדיש לשפה העברית מקום צר כשפת התפילות, הרצויה להורים אדוקים.

לפי דו״ח של הועד המרכזי של ״המפלגה הסוציאליסטית״ לשנת 1920/21, היו קיימות ב־13 ערים סקציות יהודיות ע״י המפלגה, שמספר חבריהן היה ביחד 471 בעוד אשר מספר המנויים על בטאון ״איברייסקי ראבוטניק״ עלה ל־785.

המהפכה הבולשביסטית ברוסיה עוררה, כידוע, גל של הת־להבות בכל הארצות והיא חיזקה בבולגריה את ידיה של מפלגת הסוציאליסטים השמאלניים, שבמהרה נעשו לקומוניסטים לכל דבר. בועידה של הסקציות היהודיות של המפלגה הסוציאליסטית הוחלט להקים ארגון ארצי ונבחרו ועד־מרכזי. לימים הועמק המשבר במפלגה הסוציאליסטית ורבים מחבריה נטשוה ועברו אל המחנה הקומוניסטי, ומספר רב של יהודים בתוכם, והסקציות היהודיות התפרקו [1].

המפנה שחל ביחסם של הסוציאליסטים הרפומיסטים (״הר־חבים״) קבע תמיכה עקרונית אם כי בהסתייגות, ברעיון הבית הלאומי בארץ־ישראל; לעומת זה הסוציאליסטים היהודיים שבפלג השמאלני (״טסני סוציאליסטי״) נשארו נאמנים לקו המסורתי, השולל את הציונות מעיקרה. אדרבא, עלית הבול־שביזם עוד חיזקה בהם את רוח השלילה לגבי כל דבר יהודי והם לא שמו לב ולא נתנו את דעתם כלל על הרעיון של זכות כל העמים להגדרה עצמית שהקומוניסטים דגלו בו. רוחם התחזקה כאשר רבים מן הסוציאליסטים היהודיים הרפורמיס־טים הצטרפו אליהם, תוך התכחשות גמורה לדעותיהם הקודמות על ״שמש השחרור והעצמאות בא״י הזורחת לעם ישראל״ [2].

ב־23 בנובמבר 1919 התכנסו הקומוניסטים היהודיים בבול־גריה לועידה בסופיה, בה החליטו, להמשיך עד חרמה את המלחמה בציונות וגם בסוציאל דמוקראטים היהודיים. באשר לזכות ההגדרה הלאומית העצמית של היהודים, עמדו על הדרישה לקיים בית־ספר ברובע היהודי, שדווקא השפה הבול־גרית תהא שפת ההוראה בו, ואילו את השפה העברית ילמדו רק במידת נחיצותה לקריאת התפילות. עוד הוסיפו, שהרשות בידי יהודים הרוצים בכך, לדרוש גם למוד השפה האשפניולית, ואשר לשאר בעיות היהודים וסבלותיהם, עליהם לשלח את יהבם על נצחון הקומוניזם. הועידה החליטה שלא להשתתף בבחירות למוסדות הקהילה והיהדות [3] בכלל; החלטתם על בתי־הספר היהודיים לא באה, איפוא, אלא מעין תשובה לשאלה המטרידה; ״ובכן, מה בדבר זכות העם היהודי להגדרה עצמית״?. הועידה החליטה, שכלכלת מוסדות הדת של הקהילה היהודית, מן

הדין שתחול על היהודים הדתיים בלבד ויש לשחרר את הציבור בכללו מן המסים לטובת מוסדות הדת.

הועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הורה לקומוניסטים היהודיים, בניגוד להחלטתם, להשתתף בבחירות לועדי בתי־הספר ולהקים גם סקציות יהודיות מיוחדות לתעמולה בקרב המוני היהודים.

ב־6 במאי 1921 התקיימה בסופיה ועידה שניה של הקומוניסטים היהודיים, בה קרא המנהיג הקומוניסטי (יהודי) ד״ר נעים איסאקוב הרצאה על ״הקומוניזם והשאלה הלאומית היהודית״. לדעתו, ארבעה דברים מחייבים להעלות מחדש את השאלה הזאת על הפרק, ואלו הם: הגברת הלאומנות אחרי המלחמה, הכרזת עקרונות הקומינטרן על השאלה הלאומית בכלל, השגות הציוניות והישגי המהפכה הבולשביביסטית ברוסיה. אמנם קיימת שאלה יהודית שמהותה היא קיום אנטישמיות, המאשרת במציאות את דעות הקומוניסטים, שהאנטישמיות היא תוצאה של סיבות כלכליות הכרוכות במשטר הקאפיטליסטי בלבד, והן יהיו בטלות עם החלפת המשטר ובבוא המהפכה החברתית. הועידה החליטה לדרוש שהממשלה תקבל לרשותה את בתי־הספר היהודיים, צריכים להיות בתי־ספר חופשיים ברוח עבודה, ושפת ההוראה בהם שפת האם של הילדים, אשפניולית. (״בראטסטבו״ מיום 16.3.1922). הועידה החליטה, שאין להקים סקציות יהודיות ע״י המפלגה הקומוניסטית, ושאלת השתתפותם של הקומוניסטים בבחירות למוסדות היהודיים. תמצא את פתרונה בקשר לתנאים שיהיו במציאות בבוא הזמן.

בעוד אשר בועידה הראשונה קבעו כי ה״ז׳ארגון האשפניולי נוטה למות״, הרי בועידה השניה הדגישו במיוחד ש״לאדינו״ היא שפת־האם של יהודי בולגריה.

באוגוסט 1921 התחיל להופיע שבועון הקומוניסטים ״בראטסטבו״ (אחוה), שכל מטרתו היתה מלחמה מרה ועוקצנית ברעיון ובתנועה הציונית על כל צורותיהם. השבועון לא האריך ימים ואחרי המהפכה הצבאית של ה־9 ביוני 1923, כאשר דוכאה התקוממות ההמונים של אכרים ופועלים (הקומוניסטים) הוכרז הקומוניזם כתנועה העומדת מחוץ לחוק והעתונות נפסקה, מבלי לחדש הופעתה.

מועדון ״סואידיניניה״

בין הארגונים הלא־ציונים והאנטיציוניים בבולגריה, יש לציין במיוחד את המועדון ״סואידיניניה״ (התאחדות) בסופיה, שכמעט כל חבריו היו יהודים אמידים שהחזיקו כדעות חוגי הבורגנות היהודית. האנטיציונים לשעבר, שתמכו ב״אליאנס״ וברב הראשי ד״ר אהרנפרייז, התיחסו לציונות בשלילה ולעג. אמנם מקצת מן החוגים שינו את יחסם לציונות אחרי הצהרת בלפור ותמכו ברעיון הבית היהודי הלאומי בא״י, אבל השלילה והזלזול חזרה בתוכם לאחר כשלונות בנין הארץ.

אופיני הדבר שהצטרפו למועדון כמה צעירים סוציאליסטים (דוד ירוחם, מוריס לידזי, העו״ד דוד לידזי) — שגיבשו אידיאולוגיה מיוחדת במאמרים שהופיעו בשבועון — Pro Causa Judaica בשנת 1916 [1].

בדומה לבורגנות היהודית המתבוללת במערב־אירופה, קבע השבועון את עמדתו שפתרון השאלה היהודית יבוא בדרך הגשמתו למעשה של רעיון שוויון הזכויות של היהודים, והתערותם בחייה המדיניים והתרבותיים של הארץ. השבועון טפח גם את הרעיון של ״קולטוריזם יהודי״, מעין תרבות יהודית בגולה. בדרכו זו עשה השבועון מפעל חיובי רב־ערך (שהקונסיסטוריון עצמו התאמץ להוציאו־לפועל ולא יכול לו) בהוציאו לאור את ספר ״תולדות עם ישראל״ לדובנוב, שחסרונו היה מורגש בין הדואגים לעניני תרבות יהודית בבולגריה. מועדון הוציא לאור גם ספר ״נעימות יהודיות״ של סופר בולגרי, ארנאודוב, ובו לקט מן השירה היהודית, בתרגום בולגרי מתוך תרגום רוסי.

באשר לשאלות הפנימיות של יהדות בולגריה דגל המועדון בקהילה ״חופשית״, אשר ההשתייכות תהא רשות ולא חובה, ובה יבוטל ״מס־הערכה״ המסורתי, וכלכלת מוסדות הדת תחול על הרוצים בהם בלבד. גם לבתי־הספר היהודיים ינתן חינוך ״חילוני מודרני לפי צורכי החיים״ (״איברייסקי פרגליד״ שנה 1, גל׳ 36 מיום 25.3.1922). מובן, שהדבר גרם להתנגשות רעיונית ומעשית בין ה״מועדון״ לבין הציונים והמוסדות היהודיים שהם עמדו בראשם. הציונים טענו שה״קהילה החופשית״ לא תהא אלא הסוואה לחופש לצאת מן הקהילה היהודית המסורתית ולהקים קהילה נפרדת, ובית־ספר חילוני ומודרני, שהחינוך בו אינו דתי ולא לאומי, ממילא אינו בית־ספר יהודי בכלל.

הציונים הדגישו עוד שחוגי ״המועדון״ לא אזרו עוז לגשת לבעיות ״התרבות״, ולהסביר, איך אפשר לקיים ולפתח תרבות יהודית ללא מרכז יהודי לאומי וללא רעיון לאומי מרכזי, אלא מתוך מגמה להתערות מדינית ותרבותית כעם, בכל ארץ בה הם יושבים.

ההתנגשות בין שני המחנות לא נשארה, כאמור, בגדר הרעיונות אלא לבשה גם צורה מוחשית ומעשית. כאשר ״הסובור המכונן״ של יהדות בולגריה קיבל בשנת 1920 את תקנון הקהילות והקונסיסטוריון שפתח במאמצים לאישור התקנון ע״י הממשלה, פנה ״המועדון״ אל משרד הדתות בדרישה, לא לאשר את התקנון, ואף הוציא לאור חוברת בשם ״רעיונות־בוסר של הציונים״ שבקש להוכיח בה שהציונים מתכוננים להקים ״מדינה בתוך מדינה״ — טענה שרק אנטישמיים נזקקו לה, לפעמים.

כאשר התעוררה השאלה של ייצוג הלא־ציונים בבולגריה בסוכנות היהודית המורחבת, היה ״המועדון״ סבור, שזכותו היא לייצג בתור ״הארגון היהודי הלא־ציוני בבולגריה״, אבל דרישתו נדחתה ע״י הקונסיסטוריון, שבחר באלי סידי מפלובדיב, מראשי ״בני ברית״.

ההתנגשות בין ״המועדון״ והציונים לבשה צורה חריפה יותר בבחירות לועד־הקהילה ולועד בתי־הספר בסופיה.

במרוצת הזמן קמו ארגונים יהודיים מקומיים בשאר הערים, שאסרו מלחמה על הציונים, אלה בדרך כלל לא שללו את הרעיון הציוני או את הבית היהודי הלאומי בא״י וכל התנגדותם היתה מכוונת נגד תכניותיהם ״המופרזות״ של הציונים

בענין החנוך העברי בבתי־הספר, גביית קרן־היסוד על ידי הקהילות וההוצאות הגדולות הכרוכות בתוכניות אלה. טענו־תיהם נבעו בעיקר מן המשברים הכלכליים שפקדו את הארץ, וביחוד את היהודים וקהילותיהם.

הבחירות

ב־4.3.1923 נתקיימו בכל קהילות בולגריה הבחירות לועדי בתי־הספר היהודיים, ואחריהן גם הבחירות לועדי־בתי־הכנסת. הבחירות גרמו להתנגשות והתחרות בין הזרמים:

(א) הבחירות לועדי־בתי־הספר:

סופיה — הופיעו 4 רשימות: ציונים, אנטיציונים, מועדון "סואדיניניה", קומוניסטים, סוציאליסטים. מלחמת הבחירות היתה ערה וחריפה, ביחוד הרבו הציונים באספות־עם של תעמולה. הם הוציאו לאור והפיצו חוברת של "א—ר בן א—ר" "הקומוניסטים ובתי־הספר היהודיים" וגם חוברת על מצב היהודים ברוסיה הסובייטית, וקטעים מדברי מקסים גורקי שכינה את הקומוניסטים היהודיים בשם "אידיאוטים", על מעשה החבלה שעשו בלהקת התיאטרון "הבימה".

תוצאות הבחירות היו:

	ציונים	מועדון סואידיניניה	קומוניסטים	סוציאליסטים
קולות	1771	712	224	106
מאנדטים	4	1	—	—

פלובדיב — במאבק מר של הבחירות קיבלו הציונים 610 קולות והקומוניסטים — 99, ביניהם גם לא־קומוניסטיים וסתם אנטיציונים; הציונים קיבלו את כל המנדטים.

רוסא — הקומוניסטים הופיעו במצע בחירות בהתאם לעמדה שקבעה הועדה ה־2. בקול־קורא לקראת הבחירות אף טענו: "אין אנו מתבוללים ואויבי־העם היהודי; אויביו הם הציונים ו"הדקוזאשים" (אכרים) ההולכים יד־ביד בגזילת הפועלים ומעוטי האמצעים.

פאזארדז׳יק: הרשימות: ציונים וקומוניסטים. הציונים קיבלו את כל המנדטים (אין מספרים על הקולות).

פלווין: ציונים 88 (4 מנדטים), קומוניסטים 24 (1 מנדט).

דופניצה: ציונים 172, קומוניסטים 65, ה"גבירים" 69.

קיוסטנדיל: מטעמי תכסיס לא השתתפו הציונים בבחירות. היתה רק רשימה של קומוניסטים, שקיבלה 74 קולות לעומת 150 פסולים (הצביעו בפתקאות חלקות).

בורגאז: ציונים 82 (4 נבחרים ציונים), וקומוניסטים 40.
וארנה: ציונים 226 — קומוניסטים 60.
שומין: ציונים 184, פתקאות פסולות 21.

תוצאות הבחירות לועדי בתי־הכנסת היו:

סופיה: התחרו רק רשימת הציונים ורשימת המועדון "סו־אדיניניה". הקומוניסטים והסוציאליסטים לא השתתפו, מפני יחסם השלילי לעניני דת ולועד בתי־הכנסת. הרשימה הציונית השיגה את כל המנדטים (6), פרט למנדט אחד לרשימה ה"מועדון" (אברהם דויצ׳ון לוי).

פלובדיב: הופיעו: רשימות של (א) ציונים, (ב) לא־ציונים, שטענו לבית־הספר היהודי שמגמתו — להכין את התלמידים "לחיים" (ז"א — לחיי פרנסה). הם הדגישו את עמדתם נגד הסעיף שבמצע הציונים על גבית מס קרן־היסוד ע"י הקהילה ודרשו את סגירת הפרוגימנסיה, וביטול התמיכה הכספית בקונסיסטוריון. התוצאות היו: ציונים 900 קולות, לא ציונים — 190.

רוסא: כאן התגלע חזיון מוזר וחדש, שהדאיג את יהודי בולגריה: התגבשה קבוצה יהודית של תומכי מפלגת השלטון, היא מפלגת האכרים המכונים ("דרוז׳באשים"). אף כי לא היו לה דעות ותכניות מיוחדות בשאלות היהודיות והמוסדות היהודיים, הופיעו ראשי הקבוצה (וביניהם גם עסקן ציוני, שהוצא מהאגודה על מעשהו זה) שרצו להשתלט על הקהילה היהודית בכוח השלטון. הציונים נסו להדבר אתם, אך ראש־המשטרה איים עליהם ודרש רק רשימה אחת — היא רשימת השלטון, ראש הציונים נאסר וביום הבחירות נאסרה הכניסה לבית העם הציוני. הבחירות נעשו באוירת לחץ והתוצאות היו: לציונים — 254 קולות, ל"דרוז׳באשים" — 269. הציונים ערערו על תוצאות אלה, אך ללא תועלת.

פאזארדז׳יק: הרשימה הציונית השיגה את כל המנדטים; מתנגדים לא הופיעו.

פלווין: ציונים 68, סוציאליסטים וציונים פורשים 45.

דופניצה: ציונים 209, מעטפות ריקות 61. כל המנדטים לציונים.

חאסקובו: רק רשימה ציונית, 226 קולות, כל המנדטים לציונים.

ייאמבול: רק רשימה ציונית.

קארנובאט: ציונים 64, מתנגדים 36.

שומין: כל המאנדאטים לציונים.

בטאון ההסתדרות הציונית "השופר", הדגיש במאמר ראשי "ספקולאציה בלתי־מוצלחת", שמזמן הבחירות האחרונות בשנת 1920, נתקל בנין ארץ־ישראל בקשיים גדולים ובכשלונות בהגשמתו. אולם בבולגריה שלטו הציונים בקהילות במשך 3 שנים והגדילו את ההוצאות, באוירה של משבר כלכלי, בדרישת מסים ותרומות ל"קרן־היסוד", קק"ל, "קרן־הגירה". לפיכך, יש לראות את תוצאות הבחירות כעמידה בנסיון איתנה של התנועה הציונית בבולגריה. הקומוניסטים היהודיים הופיעו באופן מאורגן בבחירות לועדי בתי־הספר, ולהישגיהם היו, קשר להתגברות הקומוניסטים בעולם וגם בבולגריה, דבר שהוכח בבחירות לפרלמנט ולעיריות. (עיין "היסטוריה של בולגריה" 1955, כרך 2, עמ' 433).

אחרי הבחירות באה תקופת סוערות לציבור היהודי, שעמדה בסימן המחלוקת על קרן־היסוד וגביתו בכפיה ע"י הקהילות, במניעת שירותי הקהילה לסרבנים.

ההתנגשות הראשונה פרצה בסופיה בסוף 1924, כאשר ועד־הקהילה (ציונים) הכריז, שהוא עומד לגבות את מס קרן־היסוד בדרך זו. לאחר שהמתנגדים פנו לשוא אל ועד־הקהילה והדירקטוריון המרכזי של קרן־היסוד בלונדון, הכריזו על הקמת קהילה יהודית ״ליברלית״ נפרדת. בהתערבות לשכת ״בני־ברית״, הושגה פשרה שועד־הקהילה הסכים להשהות לשלושה חדשים את גבית קרן־היסוד בתנאי, שיעלה בידי קרן־היסוד בתמיכתם של המתנגדים לאסוף את מכסת הקרן הקבועה ליהודי סופיה ברצון וללא כפיה. הסכסוך הגיע לשיאו בקהילת פלובדיב בה החליט ועד־הקהילה במשאל־עם לגבות את מס קרן־היסוד מן המפגרים והסרבנים, כדין מסי הקהילה, וכן היה למעשה. המתנגדים הגישו תלונות למשרד־הדתות שקבעו בחוזר לקציני המחוזות שהגביה ל״קרן היסוד״ היא בלתי חוקית, ותחשב כעבירה פלילית לפי החוק. הקונסיסטוריון התנגד לעמדת משרד־הדתות וטען שגבית מס־קרן־היסוד היא חוקית בהחלט.

בבחירות שהתקיימו במארס 1926 לועדי בתי־הספר היו התוצאות:

	מספר הקולות	רשימת ציונים	רשימות אחרות	פסולים
סופיה	2986	2667	—	219
פלובדיב	841	713	—	126
רוסא	365	325	—	—
פאזארדז׳יק	273	207	66	—
חאסקובה	121	116	—	5
פלווין	118	113	—	4
שומין	179	155	—	—
סליוין	126	126	—	—
יאמבול	240	212	—	28
דופניצה	302	176	176	—
סטארא־זאגורה	127	115	—	12
לום	68	22	46	—
קיסטנדיל	—	—	—	—

בבחירות לועדי בתי־הכנסת, שהתקיימו ב־11 באפריל 1926 היו התוצאות: *

	רשימת ציונית	בלתי ציונים	פסולים	
סופיה	2517	—	183	
פלובדיב	796	493	—	
פלווין	151	—	—	(ברשימות של ציונים)
יאמבול	196	—	16	
סליוין	107	—	16	

בשומין, דופניצה, קיוסטנדיל, גורנה־דז׳ומיה וצ׳ירפאן הו־פיעה לבחירות רק רשימה אחת של ציונים.

אחרי הבחירות של 1926, היתה קהילת פלובדיב למוקד של התנגשות בין הציונים, ומתנגדיהם — שהצלחתם בבחירות הגבירה בהם רוח תוקפנית והם הרבו לעשות צרות לציונים, בועד־הקהילה וגם מחוצה לו. הם התנגדו לגביית מס קרן־היסוד על־ידי הקהילה, דרשו קיצוצים בתקציב בתי־הספר, ביטול התמיכה הכספית בקונסיסטוריון וכו׳. במתיחות הגוברת קרו מקרים שהסעירו את הרוחות והוסיפו שמן על המדורה. אחד מהם היה המקרה, משרד־הקהילה סירב לשלוח, כרגיל, חזנים להלווית מת עד שבני הנפטר נאלצו לשלם חובו לקרן־היסוד. היורשים מסרו קובלנה למשטרה והוגש משפט פלילי נגד חברי ועד־הקהילה הציונים. חברי ועד־הקהילה הנאשמים הושעו מתפקידם ומונתה ״ועדה זמנית״. המתנגדים השתדלו למינוי ועדה זמנית של הלא־ציונים, אך, משרד־הדתות לא נענה לבקשה זו, ולפי הדרך החוקית, מינה ועדה זמנית מבין ממלאי־מקומם של המודחים. לפי הרשימה הציונית, נשאר איפוא השלטון, בועד־הקהילה, בידי רוב ציוני.

אנשי האופוזיציה לא אמרו נואש. הם נקטו בשיטת אי־תשלום מסים לועד־הקהילה כדי להרעיבו ולהכריעו. לשם יעילות־יתר הקימו קרן מיוחדת, שחבריהם היו צריכים להכניס לה את מסי־הקהילה, והיא תשלח לקופת ועד־הקהלה את מסי־החבר שיז־דקק לשרותים דתיים.

ועד־הקהילה הגיב בחריפות לתכנית זו, ופנה לבוחרים בקריאה נרגשת לסכל נסיון בלתי־חוקי ומסוכן זה, להכניע את הרוב ע״י המיעוט. האגודה הציונית קראה לתומכי ועד־הקהלה והתקיימה אסיפה פומבית רבת־עם ב־6 בפברואר 1927, ובה הוחלט: להביע אמון מלא בנציגי הציונים בועד־הקהילה וברכה על עמדתם התקיפה, לגנות את מעשה הבגידה של המתנגדים, לדרוש מועד־הקהילה להאיץ את קבלת התקנון אשר יקבע דרכי תגובה יעילים נגד המסרבים בכוונה בתשלום המסים, ולהגיש את ההחלטה הזאת לקצין המחוז.

לפי הנוהג, היה גובה־המסים של הקהילה מבקר אצל חברים וגובה מהם את המסים בשיעורין, וקובע הנחות למשלמים מראש. והנה קרה דבר ללא תקדים: תוך ויתור על ההקלות, הלך מספר רב של משלמי־מסים בעצמם אל משרד־הקהילה ושילמו את מסיהם למפרע לכל השנה, וגם סכומים שפיגרו בתשלומם ע״ח השנה הקודמת. בקופת הקהילה נאסף בזמן קצר סכום, שהיה בו להבטיח קיום סדיר של שרותי־הקהילה; בכך סוכלה התנקשותה של האופוזיציה והיא יצאה מן המערכה בבושת־פנים ואילו הקהילה היתה חזקה יותר. הדבר חזר ונעשה גם בשנת 1928, והפעם שילמו את המס ברצון גם לא־ציונים רבים, מתוך תרעומת על הדרכים הפסולות במאבק האופוזיציה.

בראש השנה עשו אנשי האופוזיציה מעשה מביש, הם פתחו בית־תפילה נפרד, כדי שלא להזדקק לועד־הקהילה, אך לא יותר מ־40 איש התפללו בו ולא היה בדבר משום סכנה לקהילה, וכל המעשה לא היה בו כדי לגרום נזק כלל.

הבחירות של 1929

בבחירות לועדי בתי־הספר היהודיים ולועדי בתי־הכנסת שהתקיימו ב־1929 הבליטו את הסכסוכים הפנימיים, ואלו היו התוצאות של בחירות אלו:

סופיה: הופיעה רשימה אחת ״רשימת הציונים״ שקבלה לועד בתי־הספר כ־3890 קולות (לעומת 2667 ב־1926) ולועד בתי־הכנסת 2615 קול (לעומת 2334 ב־1926). העלייה במספר

הקולות בהשוואה לתוצאות הבחירות של 1926 היתה בעיקר בגלל ריבוי האוכלוסיה היהודית בבירה (במקצת ע״ח "עלייה" מערי-השדה).

פלובדיב: אגודת "אחדות יהודית" של המתנגדים לציונים לא הופיעה ברשימה לעצמה, אלא תמכה ברשימה אופוזיציונית של אגודת "ז׳אבוטינסקי". מטרתה של האגודה הזאת היתה, לכאורה, תמיכה בחברים הרוצים לעלות ארצה-ישראל [1], בהכ-ריזם שהם אוהדי תנועת ז׳אבוטינסקי וקראו את אגודתם על שמו. אולם האנשים ברובם היו מעוטי-אמצעים והפנו את הבקורת לאפיקים שלא היה להם קשר לרביזיוניסטים ואפילו התנגדו לו, עד שהרביזיוניסטים אפילו גרשו אותם מתוכם. הם פתחו בביקורת בלתי מרוסנת נגד הציונים בועד-הקהילה בעיקר על יסוד אישי. הם הוציאו עתון "השלום" ובבחירות לועד בתי-הספר קיבלה רשימתם 290 קול, לעומת 666 קול של ה"רשימה הציונית". בבחירות לועד-הקהילה באו אנשי "ז׳אבוטינסקי" ו"אחדות יהודית" עם האגודה הציונית לידי פשרה; הם קיבלו את הדין בנוגע לעברית בבתי-הספר ובקשו דרך של פשרה בענין "קרן-היסוד". אולם, בבחירות הופיעו שתי הרשימות. "רשימת הציונים" קיבלה 914 (עלייה ב־138 קולות לעומת 1926) ורשימת "ז׳אבוטינסקי" 248 (ירידה ב־245 קולות, 50%, לעומת האופוזיציה ב־1926).

רוסא: היתה התנגדות חזקה לתכנית עברית כשפת הוראה בבתי-הספר. הוקם ארגון "ההכרה האזרחית" ("גראז׳דאנסקו סוזנאניה") ע״י הקומוניסטים שפעלו, כמובן, בעילום-השם ומסיתים לא-ציונים. התוצאות היו: לרשימה הציונית 255 ולרשימה הלא-ציונית 272 קול. זה היה כשלון ברור של הציו-נים. בבחירות לועד בתי-הכנסת קיבלה הרשימה הציונית 401 קול (4 מנדטים) ואילו רשימת המתנגדים 265 (3 מנדטים).

פאזארדז׳יק: בבחירות לועד בתי-הספר הופיעה רק רשימה ציונית אשר קיבלה 255 קול לעומת 38 קולות פסולים (פתקאות לבנות). בבחירות לועד בית-הכנסת הופיעה גם רשימה של מתנגדים לגביית קרן-היסוד ע״י הקהילה ובעד התעניינות-יתר בעניינים המקומיים. הרשימה הציונית קיבלה 217 קול (5 מנדטים) וה"אופוזיציה" 97 קול (2 מנדטים).

בשאר המקומות היו תוצאות הבחירות:

בחסקובו — רשימה ציונית אחת; פלווין — רק רשימה ציונית ומתבדלים 135 קולות, 5 נבחרים; קאזאנליק — רק רשימה ציונית, שויתרה על מנדט אחד ללא-ציוני; בסלווין — רשימה כלל-יהודית — 5 ציונים.

בתוצאות הבחירות בלטו כשלונות הציונים והתחזקות האו-פוזיציה; בטאון "השופר" עמד על תופעה זו (עיין שנתון 19, גל׳ 22—23 — 11 באפריל 1929) והגיע לידי מסקנות אלו: במרכזים הגדולים שמרו הציונים על עמדתם (סופיה) ואפילו הגיעו לשיפורו, (פלובדיב). בסופיה תגובת הלא-ציונים היתה חלשה. לקהילה היו עלית הכנסות מנכסי דלא-ניידי ולא הגדילה בהרבה את המסים. בעוד אשר בשאר הקהילות היתה זאת סיבה להתגברות אופוזיציה. ברוסא היה הכשלון חריף ומפתיע, מפני שאנשי השמאל הקיצוני (קומוניסטים) והימין הקיצוני — התאחדו על רקע של ההתנגדות לעברית כלשון-הוראה והאכזבה על המצב בבנין א״י. באשר לשאר הקהילות יש להבחין בהן 3 קבוצות (פרט לחאסקובו — מבצר ציוני איתן שהאופוזיציה אף פעם לא תפסה בה מקום).

בקבוצה הראשונה — וארנה וקיוסטנדיל — היתה התנועה הציונית חלשה מזמן, ובקוסטנדיל באה לידי גילוי השפעת האגודה להשכלה עצמית "דוברו באדאשטי" ("עתיד טוב") בנטייתה לחינוך קומוניסטי. הקבוצה השניה (בורגאס ופלווין) היתה התנגדות, אבל לא בגלל עקרונות לתכנית הציונים. ואילו בקבוצה השלישית — ייאמבול וכו׳ — היתה פשרה בין הציונים — שהשפעתם היתה עליונה — ובין הלא-ציונים.

אכן, אין להכחיש שהיתה התגברות הרוח על מתנגדי הציונות שסיבתן מונחת בקשיים בבנין א״י, "קרן היסוד" בתור מס-חובה וכו׳ והמשבר הכלכלי שעבר על בולגריה ואשר הורגש במיוחד בין היהודים. היו גם שגיאות בפעולות הציו-נים: נגשו לרפורמות כגון הנהגת עברית בבתי-הספר ללא הכנה קודמת [1]. "השופר" גם עמד על העובדה, שהמציאות בארצות הגלות מרחיקה מן היהדות וערכיה המסורתיים, ומכאן שצריך להקדיש תשומת-לב יתרה לענינים המקומיים ולצרכי העניים ומעוטי האמצעים.

הבחירות של 1932

ההתנגשות בין הזרמים בקרב יהדות בולגריה באה לידי ביטוי בבחירות לועדי בתי-הספר שהתקיימו ב־20 במארס 1932. גם הפעם היתה בבחירות התחרות בין הציונים וקבוצות האופוזיציה. לרובן, אופי מקומי ללא קשר ארגוני בין קהילה (פרט לקומוניסטים). אבל, כולן היו מתנגדות למדיניות הציונית במוסדות הקהילה, במיוחד בבתי-הספר, בנימוק שלימוד יסודי של השפה העברית משולל כל ערך חיובי ועולה ביוקר.

בסופיה התחרו 4 רשימות: ציונים, סוציאליסטים, קומוניס-טים וקבוצה בשם "תושבים" שהתימרה לייצג את ילידי סופיה, מתוך רמז שכל הרעה באה מידי יהודי ערי-השדה שהציפו את קהלת סופיה. "התושבים" שנתקלו בתרעומת רבה טשטשו את העניין והתחזו כקבוצה, שאגב רחשי אהדה לעניין הציוני התנגדו באופן חריף למדיניות הציונית "הקיצונית" בקהילה, בעניין הלשון העברית, התמיכה בקרן-היסוד וכו׳.

בבחירות לועד בתי-הספר, קבלו הציונים, הפעם רק 1587 קול, וזכו ב־3 מנדטים, "התושבים" השיגו 1503 קול וזכו ב־2 מנדטים, הקומוניסטים 558 קול — ללא מנדט וגם הסוצ-יאליסטים — 272 קול, ללא מנדט.

בפלובדיב: היו שתי הקבוצות כמו בבחירות הקודמות. (המספרים בסוגרים הם מספר הקולות של הרשימה לפי 1929). הציונים (עם שני מועמדים אנשי הלשכה "בני ברית" ברשי-מתם) קיבלו 645 (696) וזכו ב־4 מנדטים וקבוצת "ז׳אבוטינ-סקי" קיבלה 263 קול 296) ומנדט אחד.

רוסא: רשימה ציונית 420 קולות, לעומת 24 פתקאות פסולות.

פאזארדז׳יק: רשימה ציונית קיבלה 250 קולות, וכל המנ-דטים, לעומת 68 פתקאות פסולות.

שומין: רשימה ציונית, לפי פשרה עם לא־ציונים, 23 קומוניסטים.

האסקובו: רשימה ציונית של פשרה, בין הציונים הכלליים ו״פועלי ציון״ והיא קיבלה 150 קול וכל המנדטים, לעומת 36 פתקים של קומוניסטים, ופתקים פסולים.

סטארא־זאגורה: רשימה ציונית, קיבלה 92 קולות לעומת 47 פתקים פסולים.

גם בפלווין, צ׳ירפאן, גורנה־דז׳ומאיה, פרדיננד, קארנאבאט היתה רק רשימה ציונית.

ואלו הקהילות שיד הציונים היתה בהן על התחתונה:

דופניצה: מתנגדים 127 קול (3 מאנדטים), ציונים 119 קול וקומוניסטים — 175 קולות (3 מנדטים).

ייאמבול: ציונים 142 קול (2 מנדטים) מתנגדים 152 קול (3 מנדטים).

וארנה: ציונים 140 (2 מנדטים), מתנגדים 160 (3 מנדטים).

הבטאון הציוני ״השופר״ (שנה 23, גל׳ 28 1 באפריל 1932) בנתחו את תוצאות הבחירות, הסביר את סיבת כשלונותיהם של הציונים במקומות מסויימים בכשלונות התנועה הציונית העולמית ובבנין הארץ וגם במשבר הכלכלי שנמשך בבולגריה מ־1929. התנועה הציונית בבולגריה נמצאת במצב של דכאון אבל, היא עודנה חזקה ובכושר פעולה.

בבחירות שהתקיימו לועדי בתי־הכנסת היו תוצאות אלו:

(א) קהילות בהן הופיעה רק רשימה ציונית:

רוסא — 423 קולות; האסקובו — 202 קול; סטארה־זאגורה 130 קולות.

(ב) קהילות בהן התחרו כמה רשימות והציונים שמרו על הרוב:

סופיה: הקומוניסטים והסוציאליסטים לא הופיעו ברשימותיהם כי לא רחשו ענין למוסד ״דתי״ כמו ועד בית־הכנסת. הרשימה הציונית קיבלה 1941 קול וזכתה ב־4 מנדטים, ואילו ״התושבים״ קיבלו 1700 קולות, ולה 3 מנדטים. הופיעה גם רשימה של המועדון ״סואדיניניה״ שקיבלה רק 91 קול.

פלובדיב: היו שתי רשימות: לציונים — 868 קול (5 מנדטים) ולקבוצת ״ז׳אבוטינסקי״ 360 קול — (מנדט אחד).

בורגאס: ציונים 167 קול (4 מנדטים), מתנגדים 90 (מנדט אחד).

פאזארדז׳יק: ציונים 176 קול (5 מנדטים), מתנגדים 101 (2 מנדטים).

וארנה: ציונים 197 (3 מנדטים), מתנגדים 180 (2 מנדטים).

וידין: ציונים 142 קולות (3 מנדטים), מתנגדים 132 (2 מנדטים).

(ג) קהילות בהן הציונים הפסידו קולות:

קיוסטנדיל: רשימה לא־ציונית — 167 קולות (4 מנדטים) ורשימה ציונית 79 (1 מנדט).

כידוע, לא עלה בידי הציונים להתגבר שם על הגרעין הפעיל של אנשי האגודה ״דוברו בואדישטי״ — שמאלנים וקומוניסטים לפי השקפותיהם, שהופיעו בציבור במסווה של ״נייטראליים״ ורכשו גם יסודות המתנגדים לציונים, מסיבות שונות: אידיאולוגית, מקומית ואפילו פרטית.

דופניצה: מתנגדים 172 קול (3 מאנדטים), ציוני 119 קול (2 מאנדטים). יאמבול: מתנגדים 157 קולות (4 מאנדטים), ציונים 153 — (3 מאנדטים).

בהערכה כללית של הבחירות, יש לציין שגם הפעם, כמו ב־1929, הופיעו בקהילות קבוצות מקומיות של מתנגדים לרשימה הציונית. בקבוצות האלו היו בדרך כלל יסודות שונים: אנטי־ציונים לשעבר מחוגי הבורגנות, מתנגדים לרפורמות הציוניות וגם קומוניסטים מסווים וכו׳. חוסר ארגון של הקבוצות גרם לתופעות מוזרות: בסופיה לא הופיעה שום אופוזיציה לציונים ואילו בבחירות של 1932 הופיעה רשימה אופוזיציונית של ״התושבים״ שקיבלה מספר קולות של יחידים; ברוסא — הרשימה האופוזיציונית של 1929 נעלמה כליל. יש לציין את הופעת הרשימות של הרביזיוניסטים (סופיה ופאזארדז׳ק) המעידות על העמקת הניגודים הפנימיים במחנה הציוני.

ההצלחות של הקומוניזם בבולגריה עודד את הקומוניסטים היהודיים להגביר מאמצים גם במישור היהודי והם חידשו את הוצאת העתון ״איברייסקי ויסטי״ (״ידיעות יהודיות״ — דצמבר 1933).

במאי 1932 התקיימו הבחירות ל״סובור״. מכיוון שה״סובור״ היה דן בשאלות יהודיות כלליות, הרי שהענינים המקומיים והשפעתם על הבוחרים נטשטשו, ונחלשה האופוזיציה נגד הציונים. תוצאת הבחירות היתה שונה מאשר הבחירות לועדי בתי־הספר ובתי־הכנסת.

(א) קהילות בהן היתה רק רשימה ציונית ללא מתנגדים:

רוסא, פלווין, סטארה־זאגורה, סופיה — אשכנזים, וארנה, גורנה־דז׳ומאיה, קירדז׳אלי, בורגאז, פרובאדיאה, פרדיננד, האסקובו, צ׳ירפאן, שומין, ייאמבול (רשימת פשרה בין ציונים ולא ציונים).

(ב) קהילות בהן התחרו שתי רשימות ויותר:

סופיה: (ספרדים) ציונים (כלליים ופועלי ציון) 989 (4 מנדטים). רביזיוניסטים 582 (3 מנדטים). ״תושבים״ 1009 (4 מנדטים). רשימת הסוציאליסטים קיבלה כ־100 קול ולא השיגה אף מנדט אחד.

פלובדיב: ציונים — 746 (3 מנדטים), רשימת לא־ציונים (אנשי לשכת ״בני ברית״ ו״המועדון היהודי״) 386 (2 מנדטים).

פאזארדז׳יק: ציונים (כלליים ו״פועלי־ציון״) 111 (2 מנדטים), רביזיוניסטים — 71 (מנדט אחד).

התוצאות בכללן הבטיחו רוב ציונים ב״סובור״.

המהפכה של ה־19 במאי 1934 ביטלה, כאמור, את עקרון הבחירות גם לפרלמנט וגם לעיריות, וממילא ביטלה אצל היהודים את הבחירות למוסדותיהם הנבחרים ובכך השתיקה לזמן ממושך את המאבק הציבורי בין הזרמים הצבוריים, שמצא את ביטויו בדרך־כלל בפרשת הבחירות.

בהפיכת מאי 1934 השאירו המהפכנים את המלך בוריס על כנו, מפני שרובם היו קצינים נמוכים, מונארכיסטים לפי השקפותיהם. המלך בוריס נקט במדיניות שחתרה להחזיר לו את רסן המלכות. בהתקרבו לגנרלים ולקצינים הבכירים הוא הכניס פירוד בקרב "ארגון הקצינים", ובראשית 1935 הדיח את ממשלת־ההפיכה, שהעסקן הידוע קימון גיאורגיאב עמד בראשה. היו ממשלות־מעבר (של הגנראל זלאטיב, אנדריי טושיב) ואח"כ מסר המלך בוריס את רסן הממשלה לראש־לשכתו הפרטית גיאורגי קיוסיאיבאנוב. הממשלה החדשה עשתה טיהור בצבא עד שפירקה את "איגוד הקצינים" וכוונה את מדיניות־החוץ אל גרמניה ואיטליה, אתן נהדקו קשרי המסחר (ביוני 1936 ביקר בבולגריה שר־הכלכלה הנאצי ד"ר שאכט). בלחץ תנועת־עם רחבה של המפלגות (ביניהם: הקומוניסטים, האכרים, הדמוקראטים, הראדיקלים) שהתאגדו לשם החזרת המשטר הקונסטיטוציוני — ערכה ממשלת קיוסיאיבאנוב בראשית 1937 בחירות לעיריות, ובראשית 1938 נערכו גם בחירות לפרלמנט.

בשנוי שחל במדיניות הפנים של הממשלה נפתחה הדרך לחדש את הבחירות גם לועדי בתי־הספר ובתי־הכנסת של היהודים.

יחסי־חוץ

יהדות בולגריה ומוסדותיה העיקריים — ההסתדרות הציונית, הקונסיסטוריון וגם רוב הקהילות — גילו התענינות מרובה במאורעות החשובים בחיי היהדות בעולם ובארץ־ישראל, הגיבו עליהם ברגשי הזדהות וקיימו קשרים הדוקים עם מוסדות יהודיים בחוץ־לארץ.

בשאלת הכותל המערבי, הריץ הועד המרכזי הציוני באוק־טובר 1928 מברק לחבר־הלאומים במחאה על חילול הכותל ועל אדישות הממשלה הא"י למאורעות שחלו, ודרש להפעיל את הסעיף 14 של המנדט בנוגע לשמירת זכויות כל עדה על המקומות הקדושים.

הרבנות הראשית בבולגריה הצטרפה למחאות בענין הכותל המערבי ומסרה יפוי־כוח לרבני א"י הרב לא"י קוק, הראשון לציון ר' יעקב מאיר והרב ר' חיים זוננפלד בא"י, לייצג גם את יהדות בולגריה בפני כל המוסדות הא"י והבינלאומיים שיטפלו בענין.

בפרוץ מאורעות הדמים בארץ־ישראל באוגוסט 1929 נערכו כמעט בכל קהילות בולגריה אסיפות־עם, בהן הובעה אהדה לישוב על עמידתו האיתנה מול ההתקפות הפראיות, תמיכה בדרישתו להקים חטיבות־הגנה ומחאה על התנהגותה הרופפת של השלטון בא"י כלפי המתקיפים.

הקונסיסטוריון הצטרף לתנועה העממית הזאת, ולפי הוראותיו נערכו הספדים בבתי־הכנסת לקרבנות שנספו במאורעות והוקמו ועדים כלל־יהודיים לאיסוף כספים לטובת נגועי הפרעות בא"י. וביוני 1934 נערכו, ביוזמת "הסתדרות ציוני בולגריה" אסיפות מחאה על הגבלות העלייה היהודית בא"י, וגם הקונסיסטוריון הגיש תזכיר־מחאה ללונדון בשאלה זו.

בועידות של "הקונגרס היהודי העולמי" שנתקיימו בספטמבר 1933 ובאוגוסט 1934 היה הקונסיסטוריון מיוצג ע"י יושב־הראש חיים א. פרחי, ובועידת המיעוטים הלאומיים בוינה היה נציגו ד"ר בוקו לוי. לפי הצעתו, החליטה הועידה להכין הצעת תיקון לתקנון "ארגון המיעוטים הלאומיים" למען הרשות למיעוטים לאומיים מסויימים (הכוונה היתה למיעוט הבולגרי במוקדון, ביוגוסלביה) לשלוח לועידות צירים שאינם מתגוררים בארץ שולחיהם אם יתברר שבלתי אפשרי או מסוכן בשבילם, בגלל מדיניות הדיכוי של הממשלה לשלוח נציגים באופן ישר.

הקונסיסטוריון שלח תזכיר ל"קונגרס היהודי העולמי" בז'ניבה בדרישה, לתמוך בבנין הבית הלאומי היהודי בא"י, וד"ר ויקטור יעקובזון נתבקש לייצגו בכנוס זה.

עם עליתו של היטלר לשלטון בגרמניה והפרעות הראשונות ביהודי גרמניה, פרסם הקונסיסטוריון בעתונות הבולגרית וערך אסיפות מחאה.

הקונסיסטוריון השתתף גם במחאה היהודית הקבוצית שה־גישו ליאו מוצקין וד"ר אמיל מרגוליס אל חבר הלאומים על רדיפות היהודים בשלזיה העילית בניגוד לחוזה גרמניה־פולין בשנת 1922.

ב־1933 הגיע לבולגריה, כשליח הסוכנות היהודית ו"קרן־היסוד" ד"ר עמנואל אולסונגר, ובעזרתו הוקם סניף "הסוכנות היהודית המורחבת", שקיבל על עצמו גם את עניין "קרן־היסוד" בבולגריה. הסניף הוקם בשיתוף פעולה בין הציונים והלא־ציונים, ובראשו עמד חיים א. פרחי. נציגי הלא־ציונים היו: זכריה אלקלעי, יוסף ירוחם ומוריס אנז'יל, (שייצג גם את הקונסיסטוריון). נציגי הציונים היו: (מלבד היו"ר חיים א. פרחי) גם ח"ר יומטוב בכמוהרם ויוסף לדרר.

ביולי 1930 בקר בבולגריה ד"ר אמינדה, מזכיר קונגרס המיעוטים הלאומיים, לשם חקירה על מצבם של המיעוטים הבולגריים בארצות השכנות. בהשתתפו בישיבה של מליאת הקונסיסטוריון, בהשתתפותם של ב"כ המיעוט הבולגרי פרופ' עמנואל פופ דימיטרוב, וד"ר שאול מזן, המזכיר המדיני של הקונסיסטוריון, הרים על נס את תרומתם של ב"כ יהדות בולגריה לטובת המיעוטים הבולגרים בארצות השכנות. על דבריו חזר גם בראיון אצל שר־החוץ של בולגריה.

בשנת 1933, כאשר סירב "הקונגרס המיעוטים הלאומיים" ב־1933 למחות נגד רדיפות היהודים בגרמניה, הצטרף הקונ־סיסטוריון להכרזת שאר הקבוצות היהודיות על יציאתם מן הקונגרס. ביוזמתה של הגב' פרייר, אשתו של ד"ר פרייר, מי שהיה רב ראשי של קהילת סופיה, ובחסותו של הקונסיסטוריון נערכה מגבית ונאספו 650,000 ליבה לשם ישובם בא"י של ילדים יהודיים מגרמניה.

הקונסיסטוריון נתן את דעתו לעובדה שהעתונות הבולגרית לא שיקפה כראוי את רדיפות היהודים בגרמניה, ולפיכך הוציא לאור גליון מיוחד של ה"ביולטין" שהיה מוקדש לרדיפות והפיצו באלפי טופסים בציבור ובאינטליגנציה הבולגרית. בקשרים עם חוגי המשכילים הבולגרים הוקם "ועד יוזם" לשם עריכת אסיפות מחאה נגד המסע האנטי־יהודי בגרמניה. השתתפו בו: אנטון סטראשימירוב, פרופ' ד"ר אסין זלאטארוב, פרופ' עמנואל פופ דימיטרוב, איקאטירינה קאראבילובה, הסופרת דימיטראנה איבאנובה, פרופ' פטקו סטאיינוב, המוסיקאי איבאן קאמבורוב, דוסין ניגינצוב, איבאן קירילוב, הפרופ' של האקדמיה לאמנות ד. ב. מיטוב, נ. ניקיפורוב, חיים א. פרחי וד"ר בוקו לוי. הועד הודיע על אסיפת־מחאה שנועדה ל־3 ביוני 1933 אשר חבריו עמדו לנאום בו. הממשלה אסרה על קיום האסיפה בטענה, שהיא עשויה להזיק ליחסים שבין בולגריה לגרמניה. שני עתונים מקורבים לשלטון ("מיר ו"סלובו"), הגיבו בשלילה על האסיפה, מפני "שזה לא מענינה של בולגריה הקטנה להסדיר את עניניה של גרמניה רבתי, שבולגריה קשורה בה בידידות מסורתית וקשרי מסחר".

בשאלת הקמת אסיפה מחוקקת בא"י שעלתה על הפרק ב־1936 הצטרפה לתנועת־המחאה ובקהילות נערכו אסיפות־מחאה, שנתחדשו כאשר הפסיקה הממשלה האנגלית את העלייה היהודית. במחצית 1937, יזם הקונסיסטוריון את הקמתם של ועדים יהודיים כלליים בקהילות ואספות נגד תכנית חלוקת ארץ־ישראל (לפי הדו"ח של ועדת פיל).

זרם הפליטים היהודיים מגרמניה עבר על פני בולגריה ב־1940. בין יהודי הערים השוכנות על גדות נהר הדנובה — וידין, לום ורוסא — נפוצה שמועה שספינה רעועה עמוסה פליטים יהודיים ממרכז אירופה (מברטיסלבה) שטה לה במימי הנהר בכוון הים־השחור, ללא דלק וללא מזון ותרופות לנוסעיה הדחוסים בה, שמספרם כ־1500. יהודי אותן הערים הזדעזעו לשמועה שהגיעה והם נחפזו להגיש לפליטים כל עזרה אפשרית. אהדת האוכלוסיה הבולגרית וגם השלטונות, סייעו להמציא דלק לספינה, שתוכל להמשיך בדרכה וגם מזון, ירקות ותרופות למען הפליטים. ברוסא הגיש "הצלב האדום", בראשותו של המיטרופוליט מיכאל, לפליטים מזון, טבק, תרופות וכו'. כל השלטונות, לרבות שר־הפנים, עזרו בהגשת העזרה לפליטים *.

באותו זמן שטו בדנובה כמה ספינות, ובהן כ־4000 פליטים יהודיים מגרמניה, אך תנאי הנסיעה בהן היו טובים באופן יחסי, ולא היה צורך מיוחד להגיש להם עזרה.

השפעת ההיטלריזם גברה והלכה על בולגריה, (ואחד מגילויה היה המסע לגירוש הנתינים הזרים, ברובם יהודים מבולגריה). רוב הפליטים, וביחוד יהודים שמוצאם מתורכיה ולא שמרו על נתינותם הזרה, היו למעשה מחוסרי נתינות, ואי־אפשר היה להחזירם לארץ מוצאם. השלטונות הבולגריים — בראשותו של מנהל המשטרה קול' פאנטיב הידוע לשמצה — נקטו באמצעים אכזריים כדי להיפטר מהם. אחדים נרדפו אל הגבול התורכי והם קיפדו את חייהם בשטח־ההפקר בין הגבולות, ורבים נשלחו אל ערי־החוף וארנה, שם הקימה להם הקהילה היהודית מחנה־מעבר. לחץ השלטונות הכריח את הפליטים להפליג בספינות רעועות לארץ־ישראל, ובאחת ההפלגות קיפחו את חייהם כידוע כ־200 פליטים מבולגריה וספינתם הרעועה "סאן סאלבאדור" נטרפה בים־השיש ליד סיליבריה.

בתי־ספר

השאלות של בתי־הספר היהודיים והתפתחותם תפסו מקום מרכזי בדאגותיו ופעולותיו של הקונסיסטוריון והקהילות. בראש דאגתם עמדה שאלת החזקתם של בתי־הספר, שהחריפה עם המשבר הכלכלי של 1929, שהשפעתו נמשכה גם לאחר זמן רב.

בספטמבר 1930 התקיים מושב של המועצה העליונה ע"י משרד־החינוך, ובה השתתף מטעם הקונסיסטוריון העסקן הציוני אברהם אסא. נדונו כמה שאלות בנוגע לבתי־הספר היהודיים, כגון: שאלת המורים, שמשרד־החינוך דרש שיהיו נתינים בולגריים ובעלי השכלה פדגוגית, ומאידך גיסא דחה את מתן הרשיון לפתיחת גמנסיה פדגוגית יהודית להכשרת מורים מתאימים לדרישותיו. בויכוחים הוברר, שהמספר של המורים בבתי־הספר היהודיים בבולגריה היה 150 בערך, וגמנסיה פדגוגית מיוחדת להכשרת מורים היתה עשויה להביא בזמן קצר — "לעודף ההיצע על הביקוש". היו, איפוא, הצעות לפתיחת קורס מיוחד להכשרת מורים או כיתה מקבילה בבתי־ספר פדגוגי ממשלתי להכשרת תלמידים יהודים להיותם מורים.

בויכוח לא הגיעו לידי החלטה. הובאה גם הצעת חוק, שהמורים למקצועות ה"בולגריים" (שפה בולגרית, תולדות בולגריה וידיעת הארץ) חייבים להיות בולגרים לפי לאומיותם. ההצעה נבעה מחוסר האימון שרחשו אנשי הצמרת בממשלה כלפי המורים בני־המיעוטים, להוראת מקצועות "פטריוטיים" אלו. הכוונה היתה, בעיקר, למורים בבתי־הספר של המיסיונים (קתולים, צרפתיים וכו') ולמורי בתי־הספר הטורקיים. אבל, היא פגעה פגיעה קשה גם ברגשי היהודים, וכמובן שנציגם הקונסיסטוריון התקומם נגדה, ובהסתמכו על הדו"ח של מפקחים בבתי־הספר הממשלתיים, עלה בידו להוכיח שאין יסוד לאי־אימון כלפי המורים היהודיים. הצעת א. אסא נתקבלה והוחלט, שהמורים למקצועות "הבולגריים" חייבים להיות לאו־דווקא בולגרים לפי לאומיותם, אלא רק נתינים בולגריים. בכך לא נפגע כבוד היהודים, אך למעשה, לא נשארה בעינה, מפני ההצעה שמינוי המורים יהיה בסמכות משרד־החינוך ולא בידי ועדי בתי־הספר, כאשר היה קודם.

שאלת לימוד שפות זרות (צרפתית או גרמנית) בבתי־הספר היהודיים, עלתה תכופות על הפרק. בויכוחים נחלקו הדעות, אלו עומדים על חשיבות השפות לעתידם הכלכלי של החניכים, ואלו סבורים שתכנית בתי־הספר היא עמוסה מדי, ואין להוסיף עליה גם למוד שפות זרות. ועד־הקהילה בפלובדיב הלך בדרך של פשרה ופתח קורסים לשפות זרות ולמסחר בשביל בוגרי בתי־הספר היהודיים. הנסיון הסתיים בכשלון, מחוסר התעניינות מספיקה מצד מבקרי הקורס, מהם שהפסיקו את לימודיהם באמצע השנה, ומהם שלא הופיעו לבחינות.

ב־22 במרס 1931 התקיימה בפלובדיב הועידה ה־10 של

מושב הקונסיסטוריון המרכזי, בשנת 1932

"הסתדרות המורים העבריים" בבולגריה שדנה בשאלות עברית כשפת הוראה, ידיעת א"י, הספריה הנודדת, משכורות המורים וכו'. נבחר מרכז חדש בפלובדיב.

כמפקחים על בתי־הספר היהודיים היו ממנים מומחים מחוץ־לארץ באין בבולגריה מועמדים מתאימים למשרה חשובה זו. אולם, המוסדות המכריעים הגיעו למסקנה, שרצוי להכשיר מפקח צעיר מבולגריה, המעורה בתנאי־הארץ ויהודיה ועשוי להשאר במשרתו זמן ממושך, מפני שהמפקחים שבאו מן החוץ נוטשים את הארץ לאחר זמן קצר. הקונסיסטוריון בחר בצעיר מוכשר, יצחק נבון, ושלח אותו לקבל הכשרה בבית־הספר הפדגוגי ע"ש "ז'אן ז'אק רוסו" בג'ניבה, ואח"כ — באוניברסיטה העברית שבירושלים. בגמר הכשרתו נתמנה יצחק נבון ב־1932, מפקח על בתי־הספר היהודיים מטעם מחלקת החינוך של הקונסיסטוריון *.

החדרת עברית כשפת הוראה בבתי־הספר היהודיים שנציגי הציונים בערים (סופיה, פלובדיב, רוסא, פאזארדז'יק) התחילו להגשימה, נתקלה, לא רק בהתנגדות מצד חוגים של לא־ציונים, אלא, גם בחששות והיסוסים של חוגים ציוניים ואוהדים שפחדו, שמא תזיק הרפורמה ללימוד השפה הבולגרית, שהיא נוגדת את עקרונות הפדגוגיה, והיא כרוכה במעמסה תקציבית שאין הקהילות יכולות לעמוד בה וכו'.

בחוברת "העבראיזאציה של בתי־ספרנו" של ר"ש (א. רומנו) הוא קבע שתהליך ההתבוללות הלשונית מתקדם, ורב והולך בין היהודים מספר המשפחות אשר שפת הדיבור בהן, היא לא השפה האשפניולית המסורתית, אלא דוקא השפה הבולגרית. ילדי המשפחות האלו יבואו אל בית־הספר היהודי בידיעות מספיקות בשפה הבולגרית, ואין סכנה לקפוח השפה הבולגרית. ואשר למעמסה התקציבית הרי מן המשוער * ואפשר בהחלט לשאת בה. אשר לטענה "הפדאגוגית", הרי הלימוד בעברית אינו שונה מן הלימוד בצרפתית או בגרמנית בבתי־הספר הזרים, שרב מספר הילדים היהודיים המבקרים בהם. הוכח, שלימוד עברית בבתי־הספר היהודיים 8—10 שעות לשבוע, אינו מספיק. בוגרי בתי־ספר שוכחים מהר את העברית שלמדו, ומתקרב הזמן שנעמוד בפני ברירה גורלית: חזרה לשיטת בתי־ספר של ה"אליאנס" (לימוד השפה העברית כשפת התפילות בלבד) או קדימה, עברית כלשון הוראה שהיא הדרך היחידה לנורמאליזאציה של בתי־הספר היהודיים ויש לחייבה בשם הרעיון היהודי הלאומי.

התפתחות הדברים הוכיחה, שהברירה לא היתה רק בין שתי שיטות־הלימוד אלא עמוקה וקשה יותר: הברירה, בין נימוקי תועלת פרטית מיד ונימוקים לאומיים לזמן ארוך. והסטאטיסטיקה של הילדים בבתי־הספר היהודיים בסופיה ובפלובדיב, מראה, שרבים מיהודי בולגריה לא עמדו בנסיון, והסתמנה בריחה מסויימת מבית־הספר היהודי, מתוך נטיות התבוללות והסתגלות לחיי־הארץ, ולאו דווקא בגלל השלטת הלשון העברית בחנוך.

ביולי 1932 החליטה המועצה הפדאגוגית העליונה של הקונסיסטוריון לחייב גם את המורים היהודיים למקצועות הבולגריים הכלליים ללמוד את השפה העברית. ההחלטה הוצאה לפועל בסופיה ובשאר המקומות.

המועצה הפדאגוגית העליונה קבעה שאחד המכשולים בשטת כשלון הוראת העברית היא העובדה, שתלמידי כיתה ג' היו חייבים להתיצב לבחינה בפני ב"כ משרד־החינוך והיה נחוץ להכין את התלמידים לענות בשפה־הבולגרית על השאלות במקצועות הכלליים (חשבון, הנדסה, היסטוריה כללית, ידיעת הטבע וכו'), שהם למדו בעברית דוקא. המועצה החליטה להש־

תדל לבטל את הבחינות, כפי שבוטלו גם בבתי־הספר של הממ־שלה.

הדו״ח קבע שהבעיות החשובות העומדות בפני בתי־הספר היהודיים הן:

א. מגרעות החינוך בבתי־הספר של 4 כיתות־לימוד.

ב. שאלת המנהלים.

ג. הכשרת צוות מורים, בגלל ירידת מספרם.

בשאלה הראשינה נגעה ל־1000 תלמידים שתקציב חינוכם עולה ל־600,000 ליבות, הציעה מחלקת החינוך, להקים שתי פרוגימנאסיות אזוריות עם פנימיות — אחת לבולגריה הצפונית ואחת לבולגריה הדרומית, או להקים פנימיות בפרוגימנאסיות הקיימות בשביל תלמידים מערי הסביבה. כל ההצעות לא יצאו לפועל, בגלל הקשיים הכספיים הכרוכים בהן. הובאה הצעה לתמוך בצעירים בעלי השכלה פדאגוגית להשתלמות באוני־ברסיטה. ולתת רשות הוראה לצעירים שיעמדו לבחינות מיוחדות.

המורה הותיק עזריאל בן־מאיר הוציא־לאור ספר־לימוד השפה העברית ״עברית לכל״, ב־2 חלקים, שהיה מיועד לצעי־רים שלא ביקרו בבית־ספר יהודי, ולמבוגרים בכלל.

מחלקת החינוך שע״י הקונסיסטוריון פתחה ב־1937 קורס דו־שנתי להכשרת מורים ללימוד המקצועות היהודיים.

דו״ח מחלקת החינוך למושב הקונסיסטוריון של 7 באפריל 1938 קובע, שיצאו־לאור: ספר תולדות העם היהודי (״אבותינו וגדולינו״) וכריסטומאטיה לכיתות א׳ וב׳ של הפרוגימנאסיות. בספרים הושלמה כמעט סידרת ספרי־הלימוד המיועדים לכיתות ולמחלקות של בתי־הספר והפרוגימנאסיות שהונהגה בהן עברית כשפת הוראה.

מחלקת החינוך הוציאה לאור כמה ספרי לימוד של מקצועות כלליים בשפה העברית.

בדו״ח נקבע שכ־2300 תלמידים יהודיים (כמחצית מספרם של התלמידים היהודיים העבריים בבתי־הספר יהודי, או כללי), למדו למעשה בבתי־ספר לא־יהודיים.

האחראים לבתי־הספר היהודיים בסופיה הודאגו ב־1935 ע״י הוראת המפקח הממשלתי המחוזי, שרק מורים בולגרים לפי לאומיותם רשאים להורות את מקצועות הלימודים הבולגריים (שפה, היסטוריה, ידיעת ארץ בולגריה) נוספה עוד הוראת מפקח העיר סופיה על ביטול הלימודים ביום א׳ גם בבית הספר היהודי בשבוע.

הדו״ח של מחלקת החינוך של הקונסיסטוריון למושב השני של ה״סובור״ קובע: הוברר, כי להחלטת המושב הראשון שמינוי המורים הוא בסמכות כל ועד של בית־הספר, היתה תוצאה שלילית, בכך שהעלתה מחדש את ההתחרות והחיכוכים בועדי בתי־הספר בשטח זה. ישנה התקדמות בנוגע לספריות בתי־הספר, רבו המקרים של הפרת דירוג משכורות המורים המקובל, המאמצים לבטל את הוראת משרד־החינוך שהמורים למקצועות ״הבולגריים״ יהיו בולגרים לפי לאומיותם, לא הוכתרו בהצלחה. הרבה ועדי בתי־ספר נשמעו לקריאת המחלקה וחייבו גם את המורים למקצועות כלליים ללמוד את השפה העברית. אמנם, הוציאו־לאור ספרי לימוד עבריים למקצועות לימוד כלליים, אך, מחוסר אמצעים התעכבה הפעולה הזאת, ונחוץ להוציא־לאור ספרי־לימוד בידיעת־הטבע (לכיתה ג׳) והיסטוריה כללית (מחלקה א׳ של הפרוגימנאסיה — כיתה ה׳). הוצא־לאור מילון (עברי־בולגרי ובולגרי־עברי) ומדריך להנ־דסה מעשית. הוצאת ספרי־לימוד בעברית היתה הכרחית גם מפני ש״הבנק הלאומי הממשלתי״ מנע רשיונות ומטבע חוץ ליבוא ספרי לימוד מחו״ל.

שלמה גולדמן

בינואר 1933 היתה ועידה פדאגוגית של כל המורים שדנה, גם בשאלות אלו: מטרות חדשות לבתי־הספר היהודיים; הגורם הא״י בחינוך; בתי־הספר ותנועות הנוער; המורים למקצועות ה״בולגריים״ והחינוך העברי וכו׳.

״קרן התרבות״ שע״י מחלקת־החינוך הציגה לעצמה תכנית להוצאת עתון לתלמידים, פתיחת קורס־השתלמות לבוגרי בתי־הספר, עריכת קורסים לשפה העברית למורים במקצועות כלליים, ועידות ושעורי קיץ למורים העבריים, הקמת ועדים משותפים של הורים ומורים, תמיכה בבתי־ספר של קהילות מועטות תקציב, הוצאה־לאור של עתון לנוער, הקמת ספריות וכו׳. מכל התכנית נעשה בתקופת הדו״ח: פתיחת בית־ספר לקהילות האשכנזיות בסופיה, הספקת ספרי־לימוד לבית־הספר בפאזארדז׳יק, חאסקובו, פליוין, סטארה־זאגורה, הספקת ספרים, מפות ותמונות לספריות בתי־ספר.

חברי מחלקת־החינוך של הקונסיסטוריון היו: ד״ר בוקו לוי, אלי פאניז׳ל, יצחק גרשונוב והמורה אלקסנדר טיומקין, יו״ר של הסתדרות המורים העבריים.

נתונים סטאטיסטיים על בתי־הספר בתקופת 1918—1940.

כמה דברים בולטים בטבלאות, בעיקר: הירידה במספר התלמידים המבקרים בבתי הספר היהודיים;

	1920/21	1932/33	במספרים	באחוזים
מספר התלמידים:	4209	3117	1092	24%

למעשה, הירידה היא גדולה יותר מפני רבוי האוכלוסיה.

האוכלוסיה ב־1920/21 מ־43,232 — ל־48,565 (5,333) = 12.3% ולו גדל מספר התלמידים באותו אחוז (12.3), היה צריך מספר התלמידים להגיע בשנת 1932/33 ל־4726.

ואילו למעשה הוא הגיע ל־4,209, הווה אומר: ירד ב־23.85%.

יש להביא בחשבון שבין השנים 1920/21 — 1932/33 היתה גם הילודה בקרב יהודי בולגריה בירידה מתמדת, דהיינו: בשנת 1920 הילודה היתה 31.5 על כל 1000 נפש, ובשנת 1932 — 17,5 על כל 1000 נפש. — זו ירידה של 14%.

בכיוון שילדים שנולדו ב־7 השנים האלה טרם נכנסו לבתי־הספר יש לחשב את הירידה בילודה רק לשנים 1920—1925 = 5 שנים בשיעור 1 לכל 1000 נפש לשנה. מספר היהודים בשנת 1920 היה 43,232 ובשנת 1926 — 46,558, הרי שהחשבון הוא 1,605 — 225 = 1,380 שהם באחוזים 14% בערך.

אין מנוס איפוא, מן המסקנה, שסיבת ירידה נעוצה בנטיה הגוברת של יהודים לשלוח את ילדיהם לבתי־ספר לא־יהודיים מטעמי־תועלת, ולהזניח את הנימוקים של חינוך דתי ולאומי. בטבלאות שנתפרסמו בעלון הקונסיסטוריון אין נתונים על מספר התלמידים היהודיים שבקרו בבתי־הספר לא־יהודיים, פרט לשנה אחת, היא שנת הלימודים 1920/21. באותה שנה למד רוב התלמידים היהודיים בסופיה (52.73%) בבתי־ספר לא־יהודיים, ואילו בפלובדיב — 17,3%, ברוסא — 10.35%. האחוז הממוצע לכל הקהילות שהיה בהן בית ספר יהודי, היה 29%.

מספר התלמידים היהודים בסופיה בשנת 1920/21 — 1935/39.

השנה	מס׳ התלמידים	מקור המספרים
1920/21	1230	ביולטין הקונסיסטוריון שנה 2 גל׳ 62
1923/24	1236	″ ″ ″ 5 ″ 35
1924/25	1227	″ ″ ″ 5 ″ 35
1925/26	1223	″ ″ ″ 8 ″ 15
1926/27	1155	″ ″ ″ 8 ″ 13
1934/35	1033	
1935/36	970	
1936/37	884	″ ″ ″ 20 ″ 17
1937/38	798	
1938/39	721	

משמעות מיוחדת למספרים אלו נוכח העובדה הידועה, שבתקופת 1920—1939 גדלה האוכלוסיה היהודית בסופיה, בעיקר בהגירה פנימית מערי־השדה אל הבירה.

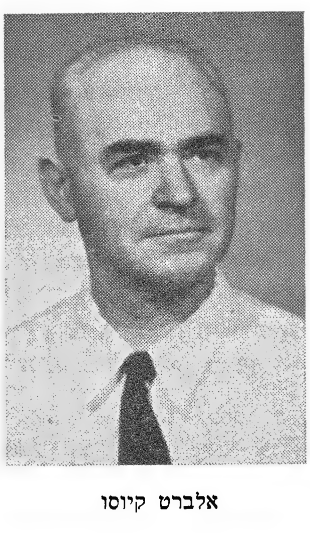
בסופיה העיר היתה נטיה אצל האמידים להעתיק מושבם מן השכונות היהודיות לשכונות נאות ומרוחקות יותר, ויתכן שזה מנע בעדם מלשלוח את ילדיהם לבתי־הספר היהודיים, המרוחקים מדירותיהם. אולם, אין ספק שלא היה בכך גורם מכריע לגבי תופעה זו של ירידת מספר התלמידים בבתי־הספר היהודיים. המספרים עולים לפי גודל כל עיר: היא מגיעה לשיאה בעיר הבירה סופיה, היא פוחתת אך ניכרת למדי בפלוב־דיב, רוסא, פאזארדז׳יק, וארנה, ייאמבול, והיא פוחתת והולכת בעיירות קטנות.

מכאן המסקנה: למרות התעצמות התנועה הציונית והחינוך הלאומי, התפתח באופן מקביל תהליך של נסיגה לאומית. התופעה באה לידי ביטוי, מלבד ההתבוללות הלשונית, השלטת השפה הבולגרית כשפת־הדיבור של הנוער ומשפחות והיעלמות השפה האשפניולית מעל עמודי העתונים היהודיים — גם המספר הרב של תלמידים בבתי־ספר הלא־יהודיים; ככל אשר גדלה העיר בה מתגוררים היהודים, גברה וחזקה ההשפעה הרבה של המרכזים הגדולים וסביבת התרבות הלא־יהודית.

תנועות הנוער

בערכתנו על התפתחות הדברים בקרב היהדות והתנועה הציונית בבולגריה בכלל, כוחה יפה לגבי תנועות הנוער; הפילוג במחנה הציוני נתן את אותותיו גם בארגוני הנוער. על הארגו־נים הקיימים נוסף עוד אחד — ארגון ״הנוער הרביזיוניסטי״ (בית״ר) שהשפיע על היחסים והביא לידי החרפתם בייחוד הכניס בית״ר מבוכה בין חברי ״מכבי״, שאירגונים וזרמים שונים לטשו עין עליה, וניסו בגלוי או בחתירה למשוך אותם לצדם. בקושי רב ובלבטים מסוכנים עלה בידי ״מכבי״ לשמור על קיומו ועל אופיו המסורתי, ולעתים גם חשלו את רוחה והגבירו בה כוח רוחני ותרבותי ומגמות חלוציות. גם המהפכה של ה־19 במאי 1934 ומגמות הלאומיות של התגברות התנועות האנטישמיות, השפיעו לא מעט, במישרין ובעקיפין על ההת־פתחות של תנועות הנוער.

ב־9 בינואר 1930 התקיימה בסופיה ועידת התיעצות על האגוד הארצי של ״מכבי״, ולאחר הדו״ח של הועד המרכזי והרצאתו של היו״ר אלברט קיוסו ״על המצב והמשימות העומ־דות לפנינו״, החליטה:

אלברט קיוסו

המצב של העם היהודי ושל התנועה הציונית מחייב הגברת הפעולה התרבותית הלאומית בין חברי ״מכבי״ בבולגריה. יש להגביר את התעמולה למען רעיונות ״מכבי״

בחוגי הציבור היהודי; לערוך קורסים של מפקדים שילמדו לתאם את הפעולות של תרבות גופנית ורוחנית־לאומי. הועדה הביעה הערכה לעריכת הירחון "מכבי" והמליצה לסניפים לקרוא את קבוצותיהם על שם גדולי התנועה הלאומית וגבורי העם למען הנציח את זכרם.

הועידה הביעה צער על חוסר התענינות של ההסתדרות הציונית בבולגריה, לגבי "מכבי", ופנתה אל הסניפים בדרישה לתמוך תמיכה מליאה, חומרית וגם מוסרית, ב"החלוץ" וחוות־ההכשרה של החלוצים ל"עתיד", ולפעול למען קק"ל.

הכשרת "החלוץ" ליד משק "העתיד", באוגוסט 1931

בהתקרב מועד הכינוס הגדול של "מכבי" שלפי התוכנית נועדו להשתתף בו גדודים מכל הסניפים בארץ ולכלול מסדר גדול, תהלוכות והופעות בפני הקהל היהודי והבולגרי, נראו סימני היסוס בצמרת היהודית שמא ההופעות המתוכננות, אינן לפי כוחה של "מכבי", ואולי יש בהן סכנה. הקונסיסטוריון קיים התיעצות עם הנהלת "מכבי", ומשנוכח לדעת שנעשו כל ההכנות וננקטו כל הצעדים להבטיח הופעה נאה ומכובדת, קיבל את ה"סובור" תחת חסותו. ואכן, עלה הכינוס על המשוער והופעתו היתה לתפארת ל"מכבי" וליהדות הבולגרית כולה.

כ־2000 צעירי "מכבי", נערים ונערות, הגיעו לסופיה מכל ערי השדה ונוספו על 500 חברי "מכבי" בסופיה, כולם במדי־פאר ובראש הגדודים התזמורות של "דוד" מפלובדיב ו"מכבי" סופיה, קשישים שהיו בשורות "מכבי" מהם שהיו בין מניחי היסוד לארגון: חיים פרחי, דוד כלב, מאנג'ו לוי, ד"ר קונפינו, מואיס בנארוייה, ד"ר משולם, ד"ר תג'ר ורבים אחרים, לבשו מדים והצטרפו לשורות כטוראים והוסיפו פאר לתהלוכות.

ה"סובור" של 1932 התקיים באצטדיון של אגודת ההתעמלות הבולגרית "יונאק", ליד סופיה, ובאו אליו שר־החינוך פרופ' צאנקוג, ב"כ חצר־המלך ומזכירו הפרטי של המלך, גרואיב, חברי הקונסיסטוריון בראשותו של קול' א.ת. תג'יר, מנהל מחלקת התרבות הגופנית במשרד החינוך, משלחת של "הועד הלאומי המוקדוני", של ארגוני המיעוטים הבולגרים בדוב־רודז'ה. ה"סובור" נפתח בתפילה בהשתתפות כל הרבנים והרב הראשי של קהלת סופיה ד"ר ר. חננאל בראשם. לאחר נאומי הברכה של רחמים אסיאו, קול' תג'יר ויו"ר "מכבי" אלברט קיוסו, הובא הדגל בתשואות וכולם צעדו בתהלוכה אל אנדרטת הגיבור הלאומי הבולגרי ואסיל לבסקי, הונח זר־פרחים ובוקו בסן נאם על הקשר שבין רוח הגיבורים המכבים ו"מכבי". התהלוכה הפגינה ברחובות הבירה עד בית העם הציוני. בליל שבת השתתפו ה"מכבים" בתפילה בבית־הכנסת המרכזי, נישא הספד לקרבנות המאורעות בא"י. משחקי ההתעמלות והתחרו־יות נסתיימו בקריאת: להתראות ב"מכביה" בא"י!

"מכבי" בולגריה השתתף ב"מכביה" בארץ־ישראל באוגוסט 1932.

מאורע מיוחד בחיי "מכבי" בבולגריה היה ביקורם של הלורד מלצ'יט, שהיה נשיא הכבוד של "מכבי" העולמי, ושל ד"ר זילבר יושב הראש "מכבי" שהתקיים ב־1 בינואר 1933. בקבלת פנים המיוחדת, השתתפו ב"כ ההסתדרות הציונית ואלי בסן, יו"ר ועד־הקהילה בסופיה, נידונו תוכניות "מכבי" העולמי להקמת כפר "המכבי" בא"י, פתיחת קורס־מפקדים בא"י, השתתפות א"י באולימפיאדה, הקונגרס העולמי של "מכבי".

בראיון עם העתונאים הביע לורד מלצ'ט שמחתו על הברית "יונאק־מכבי", ד"ר פנאקוב ב"כ הבולגרים מדוברודזה ציין את מעשי היהודים להגנת המיעוטים הבולגרים. התקיימה

אסיפה פומבית בה נאמו הלורד מלצ׳ט וד״ר זילבר. במשתה חגיגי נשאו נאום ברכה השר סטיפאנוב וב״כ ״יונאק״. בתחנת פלובדיב נערכה קבלת פנים יפה לאורחים בדרכם לא״י.

הויכוחים והחיכוכים בין אנשי ״המכבי״ ושאר ארגוני־הנוער גרמו שהועד המרכזי של ״המכבי״ פנה בחוזר והדגיש כי שאלת יחסי ״המכבי״ לשאר ארגוני־הנוער הוכרעה בהח־לטות הועידה, האוסרת על חברי ״מכבי״ שלא מלאו להם 21 שנה, להשתייך לסיעה (ציונים) (בית״ר, פועלי ציון, ארגון הציונים הכלליים, השומר הצעיר). הועד המרכזי נתן את דעתו בחוזר על עובדות אלו:

ארגוני־הנוער החדשים הם פרי שאפתנות סיעתית ולא צורך ״תנועות הנוער״. הארגונים ״חוטפים״ חברים משורות ״מכבי״. כל העוזרים להם מביאים נזק ל״מכבי״, השתייכות ״מכבים״ לארגונים גורמת כפילות, ביזבוז כוחות ותוצאות, לפיכך, אוסר הועד המרכזי באיסור על כל חברי ״המכבי״, ללא הבדל גיל, להשתייך לשום ארגון נוער.

עם התחזקות מגמות החלוציות בקרב ״מכבי״, גבר הרוגז על קיפוחם בחלוקת רשיונות־העלייה. אמנם, היתה נכונות ש״מכבי״ ו״החלוץ״ יקיימו יחסי ידידות. למעשה לא קבל ״המכבי״ את חלקו ברשיונות העלייה, למרות העובדה שמשו־רותיה יצאו חלוצים בעלי הכשרה גופנית וגם רוחנית. באפריל 1934 נחתם בין מרכז ״החלוץ״ (ש. אשכנזי ומ. נחימזון) והועד המרכזי של ״מכבי״ ומרכז החלוצים (אלברט וארסאנו ואלברט מוסקונה) ומטרתו: אחדות בתנועת ״החלוץ״ תוך שמירה על האוטונומיה של כל צד, והתחייבות לעזור זה לזה. במכלול השאלות הקשורות בהכשרתם ועליתם של חברי שני הצדדים, יכריע מרכז ״החלוץ״ יחד עם שני באי־כח ״מכבי״. מקומות ההכשרה יתחלקו באופן יחסי בין הצדדים וכל צד קובע בעצמו את המועמדים להכשרה. ב״כ ״החלוץ״ בועידת א״י יגן גם על עניני ״מכבי״ ואילו רשיונות־העלייה יתחלקו באופן יחסי למספר החברים שקיבלו הכשרה או הנמצאים בהכשרה קבוצית.

בתנאים המדיניים בבולגריה ב־1939 לא היתה אפשרות לכנס את ועידת ״מכבי״ ולפיכך נאלץ הועד המרכזי לקיים באפריל 1939 מושב מיוחד בפלובדיב בהשתתפות ב״כ הסניפים, שהיה מעין תחליף לועידה, ובו הוחלט: ניתן יפוי־כוח לועד המרכזי להמשיך בכהונתו למרות שתקופתו נגמרה; הרשות בידי הועד המרכזי להשלים, בשעת הצורך, את הרכבתם של שאר המוסדות המרכזיים: (הועדה הטכנית, ועדת התרבות והועדה לחלוצים).

במושב אושרה השתתפות ״מכבי״ בועד הכללי של ארגוני־הנוער, שהוקם ביוזמתו של הועד המרכזי של ״הסתדרות ציוני בולגריה״, בתנאי שיהיה על־מפלגתי, וישתתפו בו כל ארגוני הנוער הציוני.

הועידה השלישית של ״פועלי ציון״ התכנסה ברוסא ב־7 באפריל 1934 בסימן תסיסה רעיונית: להמשיך בדרך המתונה ולהדגיש את הגורם הציוני ב״פועלי ציון״, לחזור אל ההסתדרות הציונית, או להקים ארגון־גג של כל הזרמים במחנה הציוני. חברי הועד המרכזי, בראשותם של ד״ר איזידור ברוך וז׳אן דניאל, נלחמו לאוריאנטאציה שמאלית, שללו חזרה להסתדרות הציונית וצדדו בהקמת ועדים משותפים עם שאר הארגונים הציוניים לביצוע פעולות ציוניות מעשיות בלבד. דעותיהם נתקבלו ברוב גדול, ונבחר ועד מרכזי חדש ברוסא, שחבריו היו: ד״ר איזידור ברוך, ז׳אן דניאל, אשר יעקב, נסים פארדאל, שבת אשכנזי *.

הועידה הרביעית של ״פועלי ציון״ בבולגריה, התקיימה בראשית 1938. קשיי קיומו של הארגון בתנאי הפשיזם העולה באירופה ובפרט בבולגריה, העלו מחדש וביתר־שאת את שאלת החזרה להסתדרות הציונית (הסתדרות ציוני בולגריה), אבל הדבר לא הביא שינוי ממשי, מפני שבתנאים הקשים שנוצרו, נצטמצמו פעולות הארגון וסניפיו, עד ש״החוק להגנת האומה״ של 1941 שם קץ לארגון ״פועלי ציון״, כמו לכל יתר הארגונים הציוניים.

הועידה הרביעית החליטה להעביר מרוסא לסופיה את הועד המרכזי ואת מערכת הבטאון ״פועלי־ציון״.

בועד המרכזי נבחרו: ד״ר איזידור ברוך (יו״ר), עו״ד ליאון פרחי (סגן יו״ר), ז׳אן דניאל (מזכיר), מהנדס יצחק שמעון, ויקטור קויומדז׳ייסקי (כעת ח״כ ויקטור שם טוב).

אנטישמיות

תופעה חדשה היתה ב־1930, הקמתו של ארגון לאומני אנטישמי של סטודנטים בולגרים, שהוציא־לאור עתון בשם ״פראלוס״ (״מפנה״), שנפוץ ברבבות.

מיד יצאו בגלוי בסיסמה: ״לא תקנו אצל היהודים״, אף שתוצאותיה לא הורגשו כלל. יהודי מומר הצית אש בבית־הכנסת שבעיר פלווין, אך במאמצים רבים של אנשי הקהילה היהודית וגם של השלטונות עברה התקרית ללא תוצאות חמורות. בינואר 1932 נחטפו כמה יהודים בסופיה ונעשה נסיון לחטוף גם את ראש הקונסיסטוריון קול׳ תג׳ר *. הפושעים נתפסו ועמדו למשפט, שנודע בשם ראש הכנופיה של החוטפים ק א ל פ א ק צ ׳ י א ב . במהלך המשפט הוברר, שהנאשמים היו פושעים מועדים; הם הכינו מחבוא במכרה לכלוא בו את הנחטפים. וכל כוונתם היתה לסחוט כסף מן היהודים. הוברר, שהם הושפעו במידה רבה ע״י התעמולה האנטישמית הבלתי־מרוסנת של הארגון ״רודנה זאשטיטה״, והדברים הגיעו לידי כך שבזמן המשפט הפיצו עלונים שהמשטרה החרימה אותם בשבח הנאשמים, וגם הגישו להם זרי־פרחים. קאלפאקצ׳ייב בעצמו נקט קו הגנה של גיבור שעשה למען הגנת הלאום הבולגרי **.

המשפט הנ״ל הכה גלים בציבור, גם היהודי וגם הבולגרי. האגודה ״בולגריה ארץ־ישראל״ פרסמה כרוז נגד מעשי ההת־פרעות, וגם ערכה אספה פומבית שהוזמנו לה נציגי ארגונים בולגריים להגיד דעתם על התופעות האלו. דברי הנואמים באסיפה הזאת הם אופיניים, לפי מספרם ונימוקיהם, ליחס הציבור הבולגרי אל היהודים. האסיפה הפומבית נפתחה ע״י יו״ר האגודה ״בולגריה־ארץ־ישראל״, גנרל העתודות ניקי־פורוב. המדינאי הבולגרי הידוע בידידותו ליהודים גריגור ואסילוב שדיבר בשם אגודת ההתעמלות ״יונאק״, אמר שבחו״ל

לא תמך נמרצות בעם הבולגרי שום גורם כאשר עשו זאת היהודים.

נתפרסמה חוברת המכילה נאום העו״ד בסן, שייצג את היהודים כתובעים אורחיים במשפט.

ג. אטנאסוב, ב״כ ארגון פליטי דוברודז׳ה (סופח לרומניה לפי חוזה־השלום) מחה בתוקף, בשם אנשיו, נגד רדיפות היהודים, והדגיש את העובדה שהיהודים השתתפו שכם אחד עם הבולגרים במלחמותיהם. גנרל העתודות לאזארוב דיבר בשם הארגונים הפטריוטים בהדגישו שגם ״רודנה זאשטיטה״ נמנית אליהם, ואמר שההתפרעות ביהודים הן מעשי חולי־רוח. ״אנו קציני העתודות רואים ביהודים חברים שווי זכויות, אנו נתמוך במאמצי הממשלה לשים יד על הנאשמים ולהענישם״.

גנרל המילואים סירמאנוב וטודורוב וד״ר ואלצ״יב הצהירו בשם הארגון ״קובראט״, שהם נגד רדיפות היהודים, שהם מזה 400 שנה אחים לצרה של העם הבולגרי. איבסטאטי סטפאנוב, הצהיר בשם ״ארגון הפליטים של אזורי הספר המערבים״. בשנת 1930, כאשר סתמו את פי ב״קונגרס המיעוטים הלאומיים״ ולא ניתנה לי רשות לשאת את דברי, נשא ב״כ היהודים הקול׳ תג׳יר נאום מזהיר להגנת זכויות המיעוטים הבולגרים. לפיכך אנו רוחשים אהדה ליהודים יותר מכל בולגרי אחר.

בשם ״ארגון התת־קצינים״ אמר ג. רוביב, שהוא עומד על שוויון הזכויות של כל האזרחים, ודרש לכלול בהחלטת האסיפה הצהרה, שהתעמולה האנטישמית היא מעשה בודדים ואין לה יסוד בחיי המדינה. ברוח זו דיברו גם ד״ר נצ״יב בשם ״ארגון הרופאים״, טודורוב בשם ״ברית הימאים״ ויקילסקי בשם ״ברית עובדי מסילות הברזל״, פאול דימיטרוב בשם ״ארגון הסוחרים״ וב״כ ארגון הנשים. מצד היהודים נאמו הקול׳ תג׳ר בשם הקונסיסטוריון, וסרן בוקו בסן.

האסיפה קיבלה החלטה, המביעה קורת־רוח על הצעדים שהממשלה נקטה בהם בתקוה, שימנעו חזרת תופעות דומות, שהן מעשי אנשים בודדים ותעמולה זרה לרוח העם הבולגרי, שדעת הקהל מתיחסת בשלילה למעשים אלו, ולא תרשה פגיעה בזכויותיהם של היהודים. הובעה מחאה מפורשת על חטיפת רופא יהודי, מעשה של תקדים מסוכן לפגוע בחובתו של כל רופא לחוש לעזרת החולים. כל העתונות הבולגרית, בטאון המפלגה הדמוקרטית ״זנאמה״, (״הדגל״) בראשה, האשימה בגלוי את הארגון ״רודנה זאשטיטה״ שהוא הוא המחנך את חסידיו למעשים כאלו.

בתקופת 1932 עד מארס 1934 רבו מעשי האיבה נגד היהודים, הפצת עתונים ועלונים אנטישמיים, אסיפות וגם התנפלות על בתים יהודיים ובתי־כנסת בוארנה וקיוסטנדיל. ארגון קציני המלואים ערך בסופיה תערוכה אנטי־בולשביסטית, שהיתה בה נימה אנטי־יהודית מובהקת בהבלטת השתתפותם ״היתרה״ של היהודים בצמרת הבולשביסטית.

כתוצאת המחאות של הקונסיסטוריון, מסר משרד־הפנים הוראות לשלטונות לעקוב אחר תופעות של פעולה נגד היהודים, וביחוד נגד עלילות־הדם, וגם ״הסינוד הקדוש״ פנה בקריאה לנוצרים, לקיים יחסים טובים עם היהודים. מאידך גיסא, הובאו תלמידי בתי־ספר בסופיה בהמונים אל התערוכה האנטי־בולשביסטית, שהיתה עשויה לעורר בהם איבה נגד היהודים *. נראה בעליל שרצון היוזמים היה לנצל לרעה את התמרמרות ההמונים בגלל המשבר הכלכלי שפקד את הארץ, והורגשה כבר השפעה רבה של הזרם הנאצי.

הרדיפות הפראיות על היהודים בגרמניה עוררו סלידה ומחאה באינטליגנציה המתקדמת בבולגריה. הוקם ועד, שהשתתפו בו היוזם, סופרים, פרופסורים ועתונאים וכו׳, וביניהם הסופר אנטון סטראשימירוב, פרופ׳ אסין זלאטאריב, פרופ׳ עמנואל דימיטרוב, קאטירינה קאראבילובה, פרופ׳ פ. סטאיינוב, המוסיקאי איבאן קאמבורוב, דוסיי ניגינצוב, איבאן קירילוב הצייר ד.ב. מיטוב, ד. ניקיפורוב, חיים א. פרחי, ד״ר בוקו לוי ואחרים. ה״ועד היוזם״ זימן ל־3 ביוני 1933 אסיפת־מחאה פומבית נגד הפרעות ביהודים בגרמניה, שנועדו לשאת בה נאומים אישי־ציבור, ואקדמאים ידועי־שם. לפני המועד שנקבע, יצאו העתונים השמרניים בעלי־ההשפעה ״מיר״ ו״סלובו״ במאמרי התקפה על יוזמי האסיפה, בטענה ״שאין זו מענינה של בולגריה הקטנה להתערב במעשי גרמניה רבתי, אשר אנו קשורים בה בקשרי ידידות מסורתיים ואינטרסים מסחריים״. קצין הבירה הודיע ליוזמים, שאין הוא מרשה את האסיפה ולא יתן כוחות משטרה לשמירת הסדר בה. האיסור סיכל את האסיפה והיא לא התקיימה.

בראשית 1935 נדהם הציבור היהודי להופעת ספרו של צ׳ילינגירוב נגד בתי־הספר הזרים, ודרישתו להנהיג ״נומרוס קלאוזוס״ לבני המיעוטים בבתי־הספר הבולגריים. בתשובה לביקורת שנמתחה עליו, הסביר צ׳ילינגירוב שהוא התכוון בעיקר נגד בתי־הספר שמטרתם תעמולה זרה, ואשר לבתי־הספר של המיעוטים, יש למזגם עם בתי־הספר הבולגריים, אגב מתן אפשרות לתלמידים בני־המיעוטים ללמוד גם את שפתם ודתם. בענין ״נומרוס קלאוזוס״ הרי בתי־הספר תיכוניים הם בערים, שרב בהם מספר היהודים, והם יכולים ללמוד בתשלום שכר־לימוד גבוה, שלא כבולגרים. ״הנומרוס־קלאוזוס״ נועד, איפוא, לתקן את המעוות ולמעשה לקיים שוויון־זכויות של הרוב במדינה עם המיעוטים. (לפי דו״ח הקונסיסטוריון בפני המושב שלא מן המנין של מליאתו שהתקיים ב־26.1.1936).

בפברואר 1934 האשימו השלטונות המקומיים בכפר ואסילובצי יהודי אחד, תושב הכפר, שהסתיר שתי נערות נוצריות בחנותו למטרות הפולחן היהודי; משנמצאו הנערות אצל קרוביהן, האשמה בוטלה.

בו בזמן נזרקה פצצה לבית־הכנסת בקיוסטנדיל, אבל לא נגרם נזק רב. הבטאון של ארגון קציני המילואים ״אוטיצ׳יס־טבו״ (״המולדת״) פירסם במאי 1935 מאמר, בו נדרש לאסור על היהודים לדבר אשפניולית בגלוי. אחרי ההפיכה הצבאית של ה־19 במאי 1934 פירק השלטון החדש את הארגונים שניהלו תעמולה אנטישמית במסוה של לאומיות.

בשנת 1935 קרו תופעות אנטישמיות, כגון: הפגנת תלמידים לגיונרים בפלווין (1.3.1935), לכלוך בתי יהודים בדם בחאסקובו, ומכרז של משרד החינוך להוצאת ספרים, בהסתייגות שרק בולגרים רשאים להשתתף בו. ניתנה גם הוראה מטעם משרד־החינוך לסגור את בתי־הספר היהודיים ביום ראשון, בלי להתחשב בעובדה שבתי־הספר סגורים ביום שבת; אכן,

ההוראה הזאת בוטלה לאחר התערבותו של הקונסיסטוריון.

הדו״ח של הקונסיסטוריון למושב המליאה בפברואר 1937 קובע, שבמשך השנתיים 1935—1937 הכתה האנטי־שמיות שורש בקרב אנשי הצבא והנוער הלומד. תעמולה אנטי־שמית עצומה התפשטה בהמונים, בין קציני המילואים ובחוגים כל־כליים, ורווחה הדעה שיש להגביל השתתפותם של היהודים בחיי הכלכלה. אמנם, הקונסיסטוריון הקים ועדה מיוחדת למלחמה באנטישמיות. אבל ״אל לנו להשלות את עצמנו שהסכנה חולפת״ — נאמר בסיום הדו״ח.

בדצמבר 1937 נאם בפני האקדמיה המדעית בסופיה שר־הפנים קראסנובסקי, ובנאומו היו קטעים שאפשר היה לפרשם כחצים המכוונים נגד היהודים.

משלחת מטעם הקונסיסטוריון (יוסף גרון, ד״ר בוקו לוי, ז׳אק פארדו) הופיעה בפני שר־הפנים והביעה את דאגת היהודים לתוצאות התעמולה הזאת. קראסנובסקי הצהיר, שהוא מכבד את האוכלוסיה היהודית ואין הוא רואה סיבה לאיבה בין בולגרים ליהודים, וכי ידועה לו מסירותם של היהודים, אפילו של אלה שעלו לארץ־ישראל. הוא דחה בהתמרמרות את האשמה כאילו הוא רוחש אנטישמיות. באשר לקטעי נאומו שעוררו אי־הבנה, הוא הסביר שכל כוונתו היתה להדגיש שנוצרה מסורת לא בריאה אצל חלק גדול של בעלי־השכלה (הבולגרים), לחפש פרנסתם במנגנון המדינה. הדברים הגיעו אל מעבר כל אפשרויות הקליטה של מנגנון זה, ויש לכוון את בעלי ההשכלה אל החקלאות, התעשיה והמסחר, ללא כל כוונה לדחוק את רגליהם של היהודים.

ד״ר מקס מנחמוב

בינואר 1938 הופיעה משלחת מטעם הקונסיסטוריון בפני מנהל־המשטרה פריסלאבסקי והגישה תרעומותיה על מכתבי האיום, שנשלחו בעילום שם, אל כמה סוחרים יהודיים בסופיה, ועל השמועות הרווחות שמתוכננות הפגנות נגד האוכלוסיה היהודית. המנהל הצהיר ששמועות אלה נטולות יסוד ושהמשטרה מוכנה לנקוט באמצעים חמורים ביותר נגד מפירי הסדר.

תגובת היהודים על האנטישמיות הגוברת, לא הצטמצמה בחוגי המוסדות היהודיים הרשמיים בלבד, אלא עוררה כמה מאנשי האינטליגנציה היהודית להתחקות אחרי התופעות המד־איגות ולגייס את דעת הקהל הבולגרית וביחוד את האינ־טליגנציה הבולגרית לעמוד בפרץ.

הציבור הבולגרי ויחסו לגזענות ולאנטישמיות

עליתו המסחררת של היטלר, והתנועה הנאצית בגרמניה, גילתה סימנים ברורים של השפעתם על החברה בבולגריה. הדברים עוררו, כמובן, דאגה במנהיגות היהודית והם חיפשו אמצעים מה לעשות לקדם את פני הרעה. עלה הרעיון לערוך סקר בין אישי הצמרת של הציבור הבולגרי, על דעותיהם בנוגע לגזענות ולאנטישמיות. ועד מיוחד פנה בשאלון אל כ־60 מדינאים, סופרים, אמנים ועסקני ציבור ופרסם תשובותיהם בחוברת בעריכתו של ב. פיטי (1937). נענו לשאלות ראשי־ממשלה לשעבר (אלקסנדר מאלינוב) מנהיג המפלגה הדמוק־רטית, פרופ׳ אלקסנדר צ׳אנקוב — מנהיג המפלגה הפשיסטית הפרוגרמנית, אנדריה לייאפצ׳ב — מנהיג מפלגת ה״דימוקרטי־צ׳סקי סגובור״ — (״ההסכם הדמוקרטי״), ניקולה מושאנוב, מנהיג המפלגה של הבלוק העממי.

שרים לשעבר, ואסיליב, וירגיל דימוב, דימיטר גיג׳יב, מכאל מאדז׳ארוב, ניקולה גינארייב. אנשי הפרלמנט — (ד״ר סאקארוב, מנהיג הסוציאלדמוקרטים ייאנקו סאקיזוב, בובצ׳יב, אנדריה ניקולוב, דוברי חריסטוב, עמנואיל פופ דימיטרוב, ניקולה ראיינוב, גבריאל קאצארוב, דימיטר מיחאלצ׳יב).

התשובות לשאלות היו דומות בקוויהן הכלליים, ואפשר לסכמן בקיצור :

תורת הגזענות מבוטלת ע״י המדע וההיסטוריה, אין גזע טהור, עליתם וירידתם של העמים באות בתוצאות של סיבות גיאוגרפיות, היסטוריות ; לכל עם זכות קיום ; התנשאות־עם על עם הוא הבל ורעות רוח, האנטישמיות היא גילוי של שנאת זרים (״קסינופובית״) דעות קדומות, בערות ההמונים, והשפעת מדינאים.

העם הבולגרי ידע עבדות במשך 500 שנה, הוא סובלני ודמוקרטי מטבעו, ורואה את שוויון היהודים כדבר מובן מאליו, ואין בו ולא יהיה בו מקום לאנטישמיות : המיעוט הבולגרי מדוכא במדינות השכנות ואיך יגן עליהם אם הוא עצמו יהיה רודף עם אחר.

היהודים בבולגריה הנם יסוד שקט, ישר ונאמן לארץ ולמדינה, נושא בעול חובות האזרח ומשתתף בנאמנות במלחמות הארץ.

בדברי כמה מן הנשאלים יש רמז לצידוק לדברים שנעשו בגרמניה הנאצית, בגלל אי־הצדק שנעשה לה ע״י חוזה־השלום והזעזועים של תקופת אחר־המלחמה.

אחדים מן הנשאלים הדגישו גם צדדים שליליים אצל היהו־דים בבולגריה : נחשלות תרבותית, חמרנות, הסתגרות בתוך עצמם, חוסר הסתגלות לחיי התרבות של הארץ.

אישים

פרופ׳ צבי בלקובסקי

נולד באודיסה בשנת 1865. למד ב״חדר״, בבית־הספר היהודי ובגימנסיה הממשלתית שבעיר מולדתו. בהיותו תלמיד הגימנסיה, נטה להתבוללות, אבל הפוגרום שנעשה ביהודי אודיסה, בשנת 1881, חיזק וחישל בו את ההכרה הלאומית, והביאו ליחס שלילי לקוסמופוליטיות. בלקובסקי הצטיין כסטודנט בפקולטה למשפטים שבאוניברסיטה בעירו, וקיבל פרסים על עבודות־מחקר במשפט הרומאי, וסטיפנדיה בעד עבודתו על המשפט הפלילי. הוצע לו להיות מרצה באוניברסיטה, אבל הוא דחה את ההצעה משום ש״נרמז״ לו, שיהיה צריך להתנצר, כדי לקבל את המשרה. כאשר סיים את לימודיו באוניברסיטה, כבר היתה תקופת הריאקציה של הצאר אלכסנדר השלישי, ובלקובסקי לא קיבל רשיון לעיסוק במקצועו כעורך־דין, בגלל היותו יהודי.

בשנת 1892 נפגש בלקובסקי במקרה עם פרופ׳ סבצ׳ניקוב (שהיה אחד ממוריו באוניברסיטה), שנזדמן בגרמניה עם גיאורגי ז׳יבקוב, שר־ההשכלה של בולגריה, אשר חיפש מועמד למשרת פרופסור למשפטים בבית־הספר הגבוה בסופיה. לפי המלצתו של פרופ׳ סבצ׳ניקוב הוצעה המשרה לבלקובסקי, והיא אושרה לו גם במועצת־המיניסטרים בבולגריה, בראשותו של סטיפאן סטאמבולוב.

לפני בואו לסופיה, ביקר בלקובסקי (בשנת 1893) בוינה והשתתף בועידה הציונית, שבה היו גם ד״ר נתן בירנבאום, ר. בריינין, זלץ, מוזס ואהרן רייך, והיא שהחליטה לכנס את הקונגרס הציוני הראשון — בשנת 1897. על בלקובסקי הוטל לארגן את פעולות ההכנה לקונגרס באירופה המזרחית.

כשהגיע (בשנת 1893) לסופיה למד את השפה הבולגרית, והתחיל בהרצאותיו באוניברסיטה, כתב ופירסם כמה ספרים מדעיים על עניני כלכלה, שעוררו תשומת לב של שרי ממשלה ואנשי־מעשה בבולגריה.

בלקובסקי כיהן באוניברסיטה של סופיה עד שנת 1897, השתתף בקונגרס הציוני בבזל כציר מבולגריה יחד עם קרל הרבסט ויהושע כלב, לאחר שייסד יחד אתם ועם עוד עסקנים ציוניים שבסופיה, את הועד הציוני האזורי לבולגריה.

בשנת 1897 השתקע בפריס ועבד במערכת העתון ״לה מונד איקונומיק״. והוא נבחר כחבר של ״האקדמיה למדעים״ בפילדלפיה, ארצות־הברית.

בראשית שנת 1898 חזר בלקובסקי לרוסיה, השתקע בפטרבורג ועבד במערכת ה״אנציקלופדיה היהודית״ בהוצאת ״ברוקהאוז״ ופירסם בה כמה מחקרים בעניני כלכלה.

בשנת 1922 נתמנה פרופ׳ בלקובסקי כנציג ההסתדרות הציונית בפני השגרירות הבריטית, בעניני עליה לא״י. בשנת 1924 אסרוהו השלטונות הבולשביסטיים על פעילותו הציונית ועמדו לשלחו לסיביר, אולם, אחרי השתדלויות רבות, התירו לו לעזוב את רוסיה ולנסוע לארץ־ישראל. בהיותו בן 60 עמד לבחינה בפני הועדה המשפטית של השלטונות בארץ וקיבל תואר עורך־דין והתמסר למקצועו זה.

נפטר בתל־אביב בכ״ח טבת תש״ח (10.1.1948).

יקיר (פריסיאדו) אברהם רומאנו

נולד בעיר פיליפופולי (פלובדיב) בבולגריה, בשנת 1865. באותו זמן היתה בולגריה פרובינציה של האימפריה העותומאנית. עוד בהיותו נער, ראה אביו את המתרחש לבוא והוא שלחו ללמוד דווקא בבית־אולפנה בולגרי. כשגמר את לימודיו, נכנס יקיר לעבודה במשרדו של עורך־דין מפורסם ובו למד, למעשה, משפטים ולאחר זמן נעשה עורך־דין לא־מוסמך, אבל מצליח מאד, ורכש לקוחות רבים בין התורקים ובין היהודים.

יקיר (פריסיאדו) רומאנו
(1933—1865)

עם הופעתו של הרצל נתלהב יקיר הצעיר לרעיון הציוני, נהיה סגן ליו״ר האגודה הציונית בעיר מולדתו וציר לועידה הציונית הראשונה בבולגריה (בשנת 1898), בה נבחר יו״ר ולאחר זמן, גם יו״ר הועד המרכזי.

בתפקידו זה פתח במשא־ומתן עם חברת ״כל ישראל חברים״ (אליאנס ישראלית אוניב׳רסל) בדבר קבלת התכנית הציונית לבתי־ספריה בבולגריה, בהתאם להחלטות הועידה.

פריסיאדו רומאנו נטה מטבעו והשקפותיו לשיטות פיוס ופשרה עם ה״נכבדים״ האנטי־ציונים ועם הרב הראשי ד״ר אהרנ־פרייז, בהיותו משוכנע, שבדרך הזאת, הוא יקרב את המתנגדים לציונות ויקים גם יחסי שלום עם הרב הראשי, אשר עם היותו ציוני, נתגלו בינו ובין הציונים חילוקי דעות עמוקים בעניני הקהילות. פריסיאדו רומאנו הקים חוג של ״שוחרי שלום״ (פאציפיסטים בלע״ז) בקרב ציוני בולגריה ועל רקע זה נתגלו חילוקי דעות גם בינו ובין חבריו בועד המרכזי הציוני, שהכ־ריחוהו להתפטר. הם דרשו להכניס תיקונים מרחיקי־לכת בחוקת ההסתדרות הציונית, שמטרתם להביא לידי התאמה בשיטות המאבק הציוני של הועד המרכזי והאגודות בכל עיר ועיר.

בשנת 1930 חלה, גופו שותק ודיבורו נפסק, והוא רותק למיטתו, עד שבא המות, במוצאי פסח תרצ״ג (1933) וגאלו מיסוריו.

פריסיאדו רומאנו היה נואם מצויין וסופר, דיבר בהתלהבות וכתב בעט שנונה. הוא עבר את בולגריה לאורכה ולרוחבה במסעות התעמולה בביקוריו בקהילות היהודיות, כתב מאמרים לאין ספור בעתונות הציונית. הוא היה מביע דעות מקוריות בועידות ואסיפות ציוניות ובקונסיסטוריון המרכזי, בו ייצג את הציונים, ריתק את שומעיו בנאומיו ודעותיו. במשך תקופה מסויימת היה יושב־ראש ועד־הקהילה בפלובדיב.

הוא מת ערירי, לא ראה נחת בחייו הפרטיים. העבודה הציונית היתה לתוכן חייו.

ד״ר יהושע כלב

ד״ר יהושע כלב
(1943—1875)

נולד בעיר פיליפופולי (פלובדיב) בבולגריה, בשנת 1875. נצר למשפחה הגדולה הענפה כלב (מצד אביו) ולמשפחה הידועה רומאנו (מצד אמו). בהיותו ילד, בגיל בית־ספר, למד ב״תלמוד תורה״ בעיר מולדתו. ה״חכם״ לימד תפילות ויסודות התורה לילדים, היושבים סביבו על הרצפה, כשהוא מראה להם את מקומות הקריאה בשרביטו ומרביץ בהם מזמן לזמן. לאחר ״לימוד״ זה נכנס לבית־הספר היהודי של ״חברת כל ישראל חברים״ (אליאנס ישראלית אוניברסל). שם למד את השפה הצרפתית. הוא נכנס להיכלה של הספרות והתרבות הצרפתית, שנפשו נקשרה בהן. אוירת ביתו, לימודיו ב״תלמוד התורה״, ובבית־הספר של ה״אליאנס״, השרישו בקרבו אהבה לעם ישראל ולעברו.

המלחמה שבין רוסיה ותורקיה פרצה (בשנת 1878) ובולגריה היתה לזירת קרב. משפחתו של כלב ירדה מנכסיה ואחיו הקשיש ממנו, אלי, עבר לסופיה הבירה, בה נעשה מנהל בנק חשוב ולקח אתו את כל המשפחה, ובתוכה גם את יהושע, שהיה כבר נער, החושב לתת חלקו לקיום המשפחה. יהושע נרשם לבית־הספר התיכון בעיר קיוסטנדיל, כדי להשתלם ולהיות למורה, אולם הוא חזר לסופיה ונרשם במחלקת המשפטים של בית־הספר הגבוה שבו הורה גם פרופ׳ בלקובסקי. משגמר את האוניברסיטה הזאת, נסע יהושע לבריסל, בבלגיה, ושם קיבל את התואר ד״ר למשפטים והשתקע בסופיה, כעורך־דין מצליח.

בבוא יוסף מארקו ברוך לסופיה (בשנת 1895), התידד עם אחיו הצעיר של יהושע — רפאל, והיה מבקר בביתו, ושם התקשר ביחסי ידידות גם עם יהושע.

לאחר הופעת ספרו של ד״ר הרצל ״המדינה היהודית״, קיבל יהושע את הרעיון בהתלהבות רבה, וכבר בשנת 1896 ערך את העתון ״איברייסקי גלאס״ (הקול היהודי), והטיף בו לרעיונו. כאשר פנה ד״ר הרצל אל פרופ׳ בלקובסקי בקריאה להכנס לעבודה הציונית, היה כבר יהושע חבר הועד המרכזי הציוני, והשתתף גם בקונגרס הציוני הראשון בבאזל.

ד״ר כלב השתתף בכל הועידות הארציות של ציוני בולגריה, החל מן הראשונה. במאבקו עם ה״נכבדים״ והרב הראשי ד״ר אהרנפרייז, עלה ד״ר י. כלב לדרגת הוגה־הדעות במחנה הציוני, המתווה את דרכם בכל השטחים יחד עם חברו ד״ר מארקו רומנו. לאחר הסתלקותו של ד״ר אהרנפרייז, נכנס ד״ר י. כלב, בשנת 1916, בתור הנציג הציוני לקונסיסטוריון המרכזי.

בתום מלחמת העולם הראשונה מינה ראש־הממשלה הבול־גרית, אלכסנדר סטאמבולייסקי, את ד״ר כלב כחבר המשלחת הבולגרית לועידת השלום.

אחרי ״הצהרת בלפור״ וסוף מלחמת העולם הראשונה תמך ד״ר כלב באיחוד כל הזרמים למען רעיון הבית היהודי הלאומי בא״י, ונבחר כיו״ר של ההסתדרות הציונית ושל הקונסיסטוריון, והוא התחיל להטיף לשידוד המערכות בתנועה הציונית והעברת סמכויותיה של ההסתדרות הציונית לפי המנדט לעם היהודי, בכללותו. כאן נתעוררו חילוקי־דעות חשובים בינו ולבין שאר המנהיגים הציוניים וד״ר י. כלב התפטר מתפקידיו בקונסיסטוריון ובהסתדרות הציונית ופתח ב״אופוזיציה״ וגם ערך עתון. אסון כבד ירד עליו במות בנו, בן ה־15, במחלה ממארת. מתוך צערו הרב עזב ד״ר י. כלב את מושבו בסופיה ועבר לעיר מץ, באֶלזאס, ואח״כ לפאריס, בה רכש גם נתינות צרפתית. כאשר קלגסי היטלר כבשו את פאריס, נמלט ד״ר י. כלב לשוויץ, אבל לבו המריצו לחזור לפאריס כדי להיות ״פריסאי בתוך הפריסאים בצרתם״. אבל חלה ונשתתק בגופו ובדיבורו. הנאצים, שתכננו את גירוש יהודי פאריס לפולין, העבירו אותו מבית־חולים אחד לשני, כדי לשלחו עם

הנדונים להשמדה, אולם, המוות ריחם עליו. במאמצי "איחוד עולי בולגריה" העבירו את עצמותיו של ד"ר יהושע כלב ארצה והביאוהו בספטמבר 1961 למנוחת עולמים במושבה של יוצאי בולגריה "בית חנן".

ד"ר מרקו רומנו

נולד בעיר פיליפופולי (פלובדיב) בשנת 1872. למד בבית־הספר היהודי של חברת "כל ישראל חברים" ובגימנסיה הממ־שלתית בעירו. המשיך ללמוד משפטים באוניברסיטה של סופיה ואחר כך בז'נבה, בשווייץ. שם קיבל את התואר ד"ר למשפטים וחזר לעיר מולדתו, ערב הועידה הציונית הראשונה בפלובדיב (בשנת 1898), בה השתתף. הוא נבחר כחבר הועד המרכזי הציוני. לאחר גמר שרותו בצבא פתח משרד של עורך־דין ועם זאת התמסר בכל נפשו ומאודו לעבודה ציונית. הוא היה מהרא־שונים במאבק הציוני לכיבוש בתי־הספר והקהילות, כדי לעשותם מכשיר לענין הלאומי, במאבק עם ה"נכבדים" האנטי־ציונים והרב הראשי ד"ר אהרנפרייז.

ד"ר מ. רומאנו היה העורך האחראי של העתון הציוני "איל דיאה", ובשנת 1901 יסד וערך גם את השבועון "השופר" — בטאונה הרשמי של ההסתדרות הציונית בבולגריה. הוא השתתף בכל הועידות הציוניות הארציות והיה צירם של ציוני בול־גריה בכמה קונגרסים ציוניים. מרקו רומאנו נבחר כיו"ר של ועד בתי־הספר היהודיים בפלובדיב וגם כיו"ר הקהילה היהודית שם וכיו"ר הועד המרכזי הציוני. בשנת 1912 כינס וישב בראש הועידה הראשונה של ועדי בתי־הספר היהודיים בבולגריה, אשר קבעה את התכנית הציונית בשטח זה. אותה שנה עקר ד"ר מ. רומאנו את מושבו לשוויץ, ואח"כ לאיטליה.

בשנת 1938 הוציא לאור חוברת "מנדט או חלוקה". בשתי החוברות האלה הוא טען למדיניות של הידברות עם אנגליה, כי ראה בה את הידיד הטוב לישראל מבין כל העמים, וביחוד נטה למדיניות של שמירה קפדנית על זכויות הערבים בא"י, עד כדי הקמת מדינה דו־לאומית — יהודית־ערבית, על יסוד שוויון גמור של שני העמים, בפתרון של צדק ותבונה מדינית גם יחד.

ד"ר מ. רומאנו עלה ארצה בשנת 1937, השתייך לזרם הציו־נים הכלליים א', השתתף באופן פעיל גם ב"ארגון עולי בול־גריה", תרם ביד רחבה להקמת "כפר חיטין" של חלוצי בולגריה ובמותו בשנת 1942, נקבר באותו מושב.

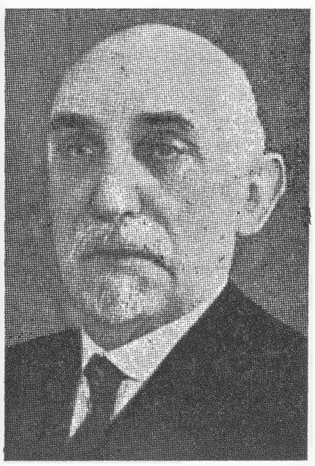
קרל הרבסט

נולד בשנת 1865 בצ'רנוביץ (בוקבינה), ושם קיבל את השכלתו היסודית. אביו התמנה מפקח על תחנת־הרכבת של הבארון הירש באדריאנופול (אידרני — תורקיה), וכל המשפחה עברה לעיר זו וקרל גמר בה את הגימנסיה הבולגרית. לאחר שחרור בולגריה, עברה המשפחה לסופיה, וקרל נתמנה שם כמזכיר ראשון של הקטיגור (הפרוקורור) הממשלתי. אחר־כך נשלח לעבוד בשגרירות בולגריה בקושטא, וחזר לסופיה — לעבודה במשרד־הדואר.

בשנת 1895, לאחר קריאת החוברת "מדינת היהודים" לד"ר הרצל, יסד קרל הרבסט את האגודה הציונית הראשונה בסופיה, וגם עמד בראשה. בשנת 1896 הקים, יחד עם פרופ' צבי בלקובסקי את הועד המרכזי הציוני הראשון, שכינס את הועידה הציונית הראשונה בשנת 1898. קרל הרבסט השתתף גם בקונגרס הציוני הראשון בבאזל, ואחר־כך כמעט בכל הועי־דות הציוניות הארציות בבולגריה.

למרות היותו שרוי תמיד, בתוקף משרתו, בסביבה לא־יהודית, הוא נשא את יהדותו בגאוה, נאם לעתים קרובות גם ברובע היהודי שבסופיה "יוצ'בונאר". הוא היה נואם בחסד עליון, הלהיב את שומעיו; משום כך כיבדוהו והעריצוהו המוני העם בכל מקום, ובמותו נערכה לו הלויה גדולה ורבת־רושם. הוא נפטר בסופיה ב־2 בנובמבר 1919.

ד"ר הירש (צבי) רימאלובסקי [4]

ד"ר הירש רימלובסקי
(1957—1867)

ד"ר צבי (הירש) רימאלובסקי נולד בשנת 1867 בקישינוב ברוסיה, כבן יחיד להורים חדורי־רוח המסורת היהודית. הוא גדל בסביבה עניה ובדאגות פרנסה. ביקר בחדר, אבל טרם הספיק לרכוש לו השכלה יהודית מסורתית העבירוהו לבית־ספר יהודי פרטי, בו למד השכלה כללית ברוסית.

בהיותו בן 11 נכנס לגימנסיה, בה שררה רוח ליברלית, והתלמידים הרבו לקרוא גם ספרים, האסורים ע"י משרד החינוך. הנער התרשם גם בהצגות התיאטרון האידי אשר ביקר בקישי־נוב.

בשנת 1884 גמר את לימודיו בגימנסיה ונכנס לאוניברסיטה של חארקוב, בה שרר עקרון ה"נומרוס קלאוזוס" (בשיעור 10%) לגבי היהודים, פרט למחלקה־הרפואית, שמחצית הסטו־דנטים בה היו יהודים. באוניברסיטה שררה רוח ליברלית, שהביאה גם להפגנות הסטודנטים ולסגירת האוניברסיטה. גם רמת החיים הרוחניים של הנוער האוניברסיטאי היתה גבוהה. חייו של רימאלובסקי היו יכולים להיות חיי "סטודנט מאושר"

אלמלא ״הבעיה היהודית״ שכרסמה בחיי כל הסטודנטים מן החבלים של האימפריה הרוסית הגדולה, ובתוכם ב״איגוד הסטודנטים יוצאי בסרביה״, בו דנו בשאלה, אם יש לקבל ל״איגוד״ גם יהודים. גם ב״קבוצות״ לעבודה המעשית בחכמת הרפואה, עמדו על קבלת ״רוסים טהורים״, והדברים מיררו את חייו של רימאלובסקי ועמיתיו, אף כי יחס הפרופיסורים היה עוד ליברלי אליהם.

באוניברסיטה היה קיים גם חוג יהודי לאומי. הם קראו את ה״אוטואמאניפציה״ של ד״ר פינסקר, את העתון ״ווסחוד״. את מאמריו של לילינבלום ושיריו של ש. פרוג. כאן התידד רימאלובסקי עם משה נחימזון, שעלה עליו בהשכלתו היהודית.

כאשר גמר רימאלובסקי את לימודיו באוניברסיטה, חזר לקי־שינוב בתור רופא פרטי, אבל, ההצלחה לא האירה לו פנים, משום שרבו הרופאים בעיר וליהודים שבהם לא היתה אפשרות להתקבל למשרות במוסדות ממשלתיים וציבוריים. בעיר היתה קיימת סביבה יהודית לאומית, קראו את כתב־העת ״זלבסט אמנציפציון״ של ד״ר נתן בירנבאום, נערכו הרצאות שהשתתף בהן גם העסקן הציוני ד״ר כהן־ברנשטיין.

משנודע לרימאלובסקי שחברו נחימזון עבר לבולגריה, בה היה מורגש מחסור ברופאים, נסע גם הוא לארץ זו, וקיבל שם משרת רופא עירוני בעיר הקטנה קארלובו, בה בילה כ־6 שנים באוירה של כבוד והערצה, שהיתה שוררת לכל דבר הבא מרוסיה ששחררה את בולגריה משלטון התורכים, אף כי ידעו שהוא יהודי. במשך כל הזמן היה רימאלובסקי מנותק מכל דבר יהודי. באותו זמן התרחשו הפרעות ביהודי קישינוב, אשר הוריו חשו אותם על בשרם. רימאלובסקי הביא אותם אליו לעיר פלובדיב, אליה העתיק את מושבו. בעיר הזאת היתה קיימת קהילה לא קטנה של יהודים ספרדים, בתוכם רכש לו ידידים רבים ולמד להעריך ולאהוב אותם.

בפלובדיב נקלע לסביבה יהודית ציונית, אשר צמחה מתנועת ״חובבי ציון״ ובהשפעתו של יוסף מארקו ברוך קיבלה בהת־להבות את הציונות המדינית של ד״ר הרצל. רימאלובסקי הת־ידד, במיוחד, עם פריסיאדו רומאנו וד״ר מרקו רומאנו והשתתף במאבקם החריף נגד ה״אנטי־ציונים״ והרב הראשי ד״ר אהרנ־פרייז. רימאלובסקי היה אחד המרצים בועידה הציונית הארצית השניה בבולגריה, נבחר ציר לקונגרס הציוני ה־5, והיה גם חבר הועד הפועל הציוני הגדול. וגם ציר בקונגרס הציוני ה־8 בהאג. תקופה ארוכה היה סגן יושב־ראש של הועד הציוני המרכזי, במושבו בפלובדיב. פירסם פיליטונים ומאמרים רבים בבטאון הציוני ״השופר״ ובכתבי־עת אחרים, ורכש לו ידידים רבים לא רק בקרב הציונים, אלא, גם בין האנטי־ציונים וגם בחברה הבולגרית, בהיותו נעים־הליכות ורופא מוכשר ואידי־אליסט.

בראשית 1943 היה בין יהודי פלובדיב, שנאסרו לשם גירוש לפולין והם ניצלו כמעט בדרך ״נס״. ב־1944 עלה ארצה והש־תקע בטבריה. הוא נפטר בשנת 1953 בשיבה טובה, ונקבר בבית העלמין של המושב ״הבולגרי״ ״כפר חיטים״, שע״י טבריה.

ד״ר משה נחימזון

ד״ר משה נחימזון
(1922—1865)

ד״ר משה נחימזון נולד בשנת 1865 בעיר גרודנה (רוסיה). את השכלתו היסודית רכש בישיבה. למד בגימנסיות של סימפרופול (קרים) ויקטרינוסלב, בהן גרו הוריו. בשנים 1880 — 1889 למד רפואה באוניברסיטה של חארקוב וכאשר קבל את התואר ד״ר לרפואה, נסע לבולגריה, ונעשה רופא עירוני בעיר טרויאן, ואח״כ בהארמאנלי, פאנאגיורישטי וגולימו־קונארי, ולבסוף בעיר טאטאר־פאזארדז׳יק. שם בא במגע עם החברה היהודית והחל בפעילות צבורית שבמהרה העלתה אותו לראש. הוא יסד את האגודה הציונית בפאזארדז׳יק, השתתף בחיי העדה היהודית והתנועה הציונית, כנואם והוגה־דעות. נבחר כציר לועידות ציוניות ארציות שבהן היה מרצה. השתתף בתור ציר מבולגריה בקונגרס הציוני החמישי, בו תמך תמיכה מסוייגת, בתכניתו של הרצל על אוגנדה. באותה תכנית תמך ד״ר נחימזון כהסתייגות גם בועידה הארצית הרביעית של ציוני בולגריה.

בשנת 1906 נרצח — ללא כל סיבה — בנו בכורו, בצלאל, תלמיד הגימנסיה, ע״י אחד מתלמידי כיתתו. האסון שבר את רוחו של ד״ר נחימזון והוא עזב את פאזארדז׳יק והשתקע בקושטא. גם שם התמסר לפעילות יהודית ציבורית, הקים לשכת מודיעין למהגרים היהודיים וגם בית־תמחוי, בית־ספר לבנות וכו׳. האוירה הירודה של הציבור היהודי בקושטא לא סיפקה את רוחו ואחרי נסיון (שנכשל) למצוא עבודה במקצועו בארץ־ישראל, חזר לרוסיה, והשתקע בעיר ניקופול. שם התמסר שוב לעבודה ציבורית יהודית והשקיע בה את מיטב כשרונו והשכלתו, תכונות א״שיותו הנעלה ונסיונו, בתור רופא אידיא־ליסטי, תכונות שבהן הצטיין בכל מקום שגר בו, ואשר רכשו לו אהדה, הערצה ואהבה מצד כל יודעיו — יהודים ולא־יהודים גם יחד. בניקופול נבחר כיושב־ראש של הקהילה היהודית.

אחר המהפכה הרוסית בשנת 1917 נקלעה העיר ניקופול לתוך מערבולת הדמים של המלחמה האזרחית ועברה מיד ליד בין הבולשביקים ומתנגדיהם. היא נכבשה לסירוגין ע״י צבאות אוסטריה־הונגריה, קלגסי דניקין, מאכנו ושוב הבול־שביקים, וחוזר חלילה. העיר כולה ויהודיה בפרט נפגעו מפרעות, מגפות, רעב וכל מיני פורענויות.

במשך כל תקופת-היסורים הזאת עבד ד״ר נחימזון ללא לאות והושיט עזרה לאחיו היהודים, עמד להם כמליץ יושר בפני שליטים ורודנים, מתוך הסתכנות עצמית, במטרה יחידה — להצלת היהודים מן הסכנות שארבו להם, להושיט עזרה רפואית ומוסרית לבני עירו, ללא הבדל דת ולאום. בעצמו חלה קשה במחלת ״טיפוס-המעיים״ ולאחר שהחלים, ונמצא בדרכו לחולה, צנח ברחוב ומת משבץ-לב. הדבר היה ביום 4.11.1922. הקהילה היהודית בניקופול הקימה לו מצבת-זכרון, ואילו האגודה הציונית בפאזארדז׳יק החליטה להיקרא על שמו וגם הוציאה חוברת על קורות חייו ופעולותיו [1].

ח״ר יומטוב בכמוהרם

ח״ר יומטוב בכמוהרם נולד ביום כ״ד באלול תר״ך (1860) בעיר אדריאנופולי (אידירני) שבתורקיה האירופית, בן למשפחה של אנשי-שם, גדולים בתורה והשכלה. בהיותו בן חמש, נכנס ל״תלמוד תורה״ ולאחר שנים, נכנס לבית-הספר ״תפארת ישראל״, שבו למד תנ״ך, השפה העברית וכו׳ מפי הרב יוסף מיטראני, וגם צרפתית. בגיל 16 נכנס לישיבה של ר׳ שמעון בכמוהרם, שבראשה עמד סבו הרב מנחם בכמוהרם, ושם למד תלמוד ופוסקים. הוא המשיך בלימודיו בישיבה של ר׳ אברהם גירון, ו״יצק מים״ על ידי החכמים המשכילים, ר׳ יוסף דאנון ור׳ יוסף עובדיה. בישיבה למד יחד עם חברו אברהם דאנון, שהתפרסם כבלשן וחוקר-קדמוניות. ידידותו העזה אתו נמשכה כל ימי חייו וממנו למד גם ספרות חדשה וקרא בסתר ספרי חכמה, שהיו אסורים בקריאה ע״י חכמי-הדור. לאחר זמן, נוסדה באדריאנופולי החברה ״דורשי השכלה״, בהנהלתו של ר׳ אברהם דאנון, שנתן בה בכל שבת שיעורים בתולדות עם-ישראל, חכמת ישראל וכו׳. במוצאי-שבת היו המשכילים מתאספים, קוראים בצוותא בפירושי תורה וגם בספרי הפילוסופיה של ימי הביניים.

בשנת תרמ״א, הוכרח יומטוב בכמוהרם, מפני דאגות פרנסה, לנטוש את הישיבה ואת חבריו ולנדוד לעיר פיליפופולי, בה קיבל משרת מורה לעברית בבית-הספר של חברת ״כל ישראל חברים״ (אליאנס ישראלית אוניברסל). הקהילה בעיר היתה של אדוקים ושמרנים. ח״ר יומטוב היה נושא נאומים בבית-הכנסת ״ישורון״ על קורות עם-ישראל ושאר נושאים והטיף ללמוד חכמה ומדעים וגם שפות זרות ״אשר הן לתועלת בניהם להצלחה במלחמת-הקיום״. על זאת התחילו האדוקים והקנאים לרדת לחייו עד שנאלץ לנטוש את ההוראה בבית-הספר באמצע שנת הלימודים, ועבר לעיר הסמוכה טאטאר-פאזארדז׳יק, בה נמצאו שוחרי השכלה וקידמה, ושם היה מורה ומטיף בקהילה. ר׳ יומטוב נשא אשה ובהשפעת המשפחה נטש את ההוראה והחל לעסוק במסחר, בקבעו לו עתים לתורה בלילות. אבל בעיר הקטנה לא היו התנאים מתאימים לעסוק בתורה, ור׳ יומטוב מעיד על עצמו ש״במשך מבחר שנותיו היה קשור בכבלי פרנסה, גידול בנים ועסקי מסחר, עד שהבנים גדלו והוא מסר לידם הנהלת בית מסחרו״. בהיותו בן ששים, העתיק את מושבו לסופיה, בה נבחר כחבר ל״חבר הנאמנים״ לספריה העשירה של הקהילה היהודית (הספרדית) וגם כחבר בית-הדין העליון.

כקורא ותיק של העתונים העבריים שהופיעו ברוסיה, וביחוד ״המגיד״, התרשם ר׳ יומטוב עמוקות מתנועת ״חיבת ציון״ ופירסם מאמר על שיבת-ציון בעתון ״ישראל״ בבוקרשט, וגם נשא נאומים נלהבים על הרעיון הציוני עוד בהיותו בפאזארדז׳יק. בהשפעתו קמה שם חברת-מניות לקניית קרקעות בארץ-ישראל, והיא היא שרכשה את הקרקעות בהם הוקמה המושבה ״הרטוב״. עם הופעתו של ד״ר הרצל, הצטרף ר׳ יומטוב בכמוהרם לתנועתו והקים, יחד עם ד״ר מ. נחימזון, את האגודה הציונית בפאזארדז׳יק.

ב-1900 התקיימה בסופיה הועידה הראשונה של הקהילות בבולגריה, כדי לאשר תקנון לארגון הקהילות ולבחירת רב ראשי, ור׳ יומטוב בכמוהרם היה המרצה בשאלת המועמדים לכסא הרבנות הראשית ולפי חוות דעתו, נבחר הרב ד״ר מרדכי אהרנפרייז.

ר׳ יומטוב בכמוהרם השתתף בועידות ציוניות ארציות בבולגריה וקבע בהם מסורת לפתוח את הויכוחים בנאום עברי. בכמה ועידות נבחר, כיושב-ראש המחלקה ״באנקו-פונדו״, שעסקה במגבית לקרן-הקיימת ולהפצת מניותיו של ה״בנק היהודי להתיישבות״ (״קולוניאל-באנק״) של לונדון.

ר׳ יומטוב בכמוהרם כתב בעברית חוברת בשם ״תולדות אישים״, שהופיעה בסופיה בשנת התרצ״ו (1936), ובה תיאור החיים והפעולות בספרות ובציבור של אישים מפורסמים בעיר מולדתו וביהדות בולגריה, כגון: ר׳ אברהם דאנון, ר׳ יצחק מיטראני, ר׳ חיים ביז׳רנו, ההיסטוריון שלמה רוזאניס, ד״ר משה נחימזון, ד״ר מרדכי אהרנפרייז.

באפריל 1941 עלה ה״ר יומטוב בכמוהרם לארץ-ישראל והשתקע בתל-אביב, בה נפטר בספטמבר 1941, בשיבה טובה.

יעקב (ז׳אקוב) משה כלב [3]

יעקב (ז׳אקוב) כלב
(1873—1957)

יעקב (ז׳אקוב) משה כלב נולד בעיר פיליפופולי (פלובדיב), בולגריה, ב-25 בנובמבר 1873, כבן למשפחת כלב הענפה והמפורסמת ברוב עושרה והשפעתה. הוא קיבל חינוך מסורתי-דתי על ברכי סבו ואביו ולמד ב״מלדאר״, בו לימד ״חכם״

את הפעוטים קריאה בסידור התפילות, עד הגיעו לבר־מצוה. היה י. כלב מבקר בקפדנות את בית־הכנסת ושומר כל המצוות שחלו על בני גילו, לפי המנהג והמסורת. באותו זמן פתחה "חברת כל ישראל חברים" בית־ספר בפיליפופולי והוא נרשם בו כתלמיד. בית־הספר היה עטור הילת זוהר של "פאריס ותרבותה" בעיני הוריו. בבית־הספר למד צרפתית וכל מקצועות ההשכלה הכללית, כמקובלים בבתי־הספר בצרפת, אבל מלבד זה הוא למד, ודוקא בשפה הצרפתית, גם תולדות עם ישראל שהיו קוראים להן "ההיסטוריה הקדושה". הוא חדר לתוכן התפילות והדברים עשו עליו רושם כביר ונחרתו עמוק בלבו. בבית־הספר ניתן לו "ציפוי אירופי" — כדבריו, אבל, למעשה היתה השפעתו הרבה יותר עמוקה. השפה הצרפתית פתחה לפניו את שערי התרבות והספרות הצרפתית המפוארות, שתרמו מאד לעיצוב דמותו הרוחנית.

כאשר גמר את בית־הספר של ה"אליאנס" עבר, יחד עם חבריו יהושע כלב ומארקו רומאנו, לגימנסיה הממשלתית בעיר מולדתם. שלושתם הושפעו עמוקות ע"י תולדות העם הבולגרי וספרותו המלאה וגדושה זכרונות יסורים מזמן היותו תחת עול התורקים ומעשי גבורה עילאית של המתקוממים נגד שלטון זה, שבמחיר דמם השיגו את שחרורה של בולגריה, תחייתה ועצמאותה הלאומית. השפעת הספרות של עם־ישראל שקרא בספרית בית ספר ה"אליאנס" (גרץ, רינאן, מונה, מאלב'אטור וצדוק כהן) וגם כתבי־העת העבריים במזרח־אירופה ("המגיד", "המליץ", "הצפירה", "הצופה") הלהיבו את התודעה היהודית בלב ז' כלב וחבריו, שהיתה לרגש עמוק והכרה לאומית ברורה וחזקה, השואפת לחינוך יהודי לאומי, להחיאת השפה העברית ולחלום על שיבת־ציון.

הדבר הגיע אצלם להתנגשות חריפה עם אנשי ה"אליאנס" ולבסוף להדחתה מבתי הספר היהודיים בבולגריה, אף כי ז' כלב הכה "על חטא" כלפי ה"אליאנס", שלא הכיר בתרומתה לחינוך היהודי.

טרם סיים ז' כלב את חוק לימודיו בגימנסיה, מת עליו אביו, ובדאגתו לפרנסת המשפחה, נעשה ז' כלב מורה לשפה הבולגרית בבית הספר של ה"אליאנס" בעיר מולדתו. בשנת 1897, כאשר יסד חברו יוסף ברוך פרדו את העתון "איל דיאה", היה למעשה, עורך העתון, אלא שנתקל באיסור מטעם ועד בית־הספר. בשנת 1901 הופיע, לראשונה, העתון "השופר" — בטאונה הרשמי של ההסתדרות הציונית בבולגריה ועורכה הראשי הרשמי היה ד"ר מארקו רומאנו, אבל, למעשה, היה העורך ז'. כלב שהיה מפרסם בו (בשם המושאל "בן יפונה") מאמרים מאופקים נגד "הנכבדים" האנטי־ציוניים, אשר שלטו בקהילה. פעולתו עוררה את חמתם של "הנכבדים" והם דרשו מועד בית־הספר להדיחו ממשרתו, ומשלא נענו — הם פנו אל משרד־החינוך, בהדגישם את העובדה, שז' כלב הוא נתין זר, אשר ההוראה בבית־ספר אסורה עליו. אבל הם לא השיגו את מטרתם, בגלל מרצו והתנגדותו של יושב־ראש ועד בית־הספר, הד"ר מארקו רומאנו.

בתור "קומיסאר" ראשון של הקהק"ל בבולגריה הנהיג ז' כלב שיטות פעולה חדשות, שעשו את הקרן למוסד הפופולארי ביותר בקרב יהודי בולגריה.

בימי הפגרה של שנת 1902 יצא ז' כלב לפי הסכם בין הועד הפועל הציוני בוינה, למסע תעמולה ציונית בקרב היהדות הספרדית בסרביה, בוסניה ויוון, והקים בכל מקום אגודות ציוניות.

ב־1903 התיצב בפני הרב הראשי ד"ר אהרנפרייז לבחינות וקיבל ממנו היתר להוראה בשפה העברית.

ב־1904 נטש ז'. כלב עבודתו בתור עורך "השופר" מסיבות של בריאות. וב־1907 העתיק את מושבו, יחד עם כל משפחתו, לקהיר של מצרים, וכאן הקים — בעזרתה של הקהילה היהודית והעסקן מואיז מוסירי — בית־ספר לילדים יהודיים מעוטי־אמצעים, בו ביקרו כאלפיים ילדים וקיבלו חינוך יהודי. הרבה מהם עלו לארץ.

במות עליו אשתו, ב־1914, הוא עבר לשוייץ, ושם הצטרף לד"ר מרקו רומאנו בעניני מסחר. ב־1920 התישב בפאריס ועקב בהתענינות רבה אחרי התפתחותה של התנועה הציונית בבולגריה. כשנכבשה פאריס ע"י הנאצים והם התחילו בגירוש היהודים, נמלט, בשנת 1943, לאיטליה ושם הסתתר, יחד עם יהודים ואיטלקים אנטי־פשיסטיים בהרים מפני הנאצים, ולאחר תבוסת גרמניה, שב לפאריס.

בשנת 1949 ביקר שנית בארץ־ישראל כדי לראות במו עיניו ובחיבה רבה, את צעדיה הראשונים של מדינת ישראל, בהתגשמות חלומו. אולם, מחלה קשה השיגתו והוא חזר לביתו בפאריס ולא יכול עוד, בגלל מחלתו, לעסוק בעבודתו הפרטית וגם בעבודה הציבורית. בשנת 1957 נפטר בפאריס.

בכור עזריה

בכור עזריה

נולד בסופיה, בשנת 1873, במשפחה עניה. כל ימי ילדותו ראה רק עוני ומצוקה בקרב משפחתו. בקושי רב הוא גמר את בית־הספר היסודי של ה"אליאנס" בעיר מולדתו והמשיך בלימודיו בבית־הספר התיכון הפדגוגי בעיר קיוסטנדיל. בכור עזריה גמר את בית הספר והיה למורה ולאחר זמן גם למנהל בית־הספר היהודי בעיר וידין. בתפקיד זה פעל במשך 12 שנה והנהיג שיטות־לימוד חדשות וחינוך לאומי.

בהיותו חדור רוח לאומית-יהודית וציונית, ניהל מאבק רעיוני קשה עם הסוציאליסטים המתבוללים בוידין. לאחר זמן הוא נהיה למזכיר הרבנות הראשית בסופיה, במשך שנה בערך, ואחרי הועידה הציונית הששית (בשנת 1908) נבחר כמזכיר הועד הציוני המרכזי בפלובדיב ועורך בטאונו "השופר". הוא התמסר לתפקידיו בכל לבו ונפשו, כי הדברים היו קרובים לרוחו מאד. הוא ביקר בכל ערי בולגריה לשם ארגון האגודות הציוניות וניהול התעמולה הציונית. ביחוד, נתן את דעתו לעניני הנוער הציוני שהתרכז באותה תקופה באיגוד ה"מכבי". כאשר עבר משבר הטריטוריאליזם על הנוער, היה הוא אחד מאלה שעזרו לכך, שתנועת הנוער "מכבי" תתגבר על המשבר ותצא ממנו חזקה ומחודשת יותר.

בכור עזריה נפטר בסופיה, ב-18 בספטמבר 1911, אחרי מחלה ממושכת, בהשאירו אחריו אשה ושלושה ילדים קטנים בעוני וחוסר כל.

אברהם דוידצ'ון לוי

אברהם דויצ'ון לוי נולד בסופיה בשנת 1859.

ב-1884, נבחר א.ד. לוי כיו"ר הקהילה היהודית (הספרדית) בסופיה והוא ניצל את קשריו הרבים וההדוקים עם מיניסטרים שונים (כגון: סטאמבולוב, גריקוב, סטואילוב), לטובת הקהילה והיהודים בכלל. א. ד. לוי הקים משרד מיוחד והכניס סדרים המקובלים בהנהלת הקהילה.

ב-1891 — לאחר תקרית בלתי נעימה [5] — הוכרז הרב הראשי ד"ר דאנקוביץ' ע"י המיניסטרים כ"אישיות בלתי רצויה" ומכיון שלא עלה בידי א. ד. לוי להסדיר את הענין, נאלץ להדיח את ד"ר דאנקוביץ' ממשרתו.

ב-1892 אירגן א. ד. לוי את הסניגוריה על יהודי וראצה, שהובאו למשפט בגלל עלילת-דם והצליח להביא לזיכוים בדין.

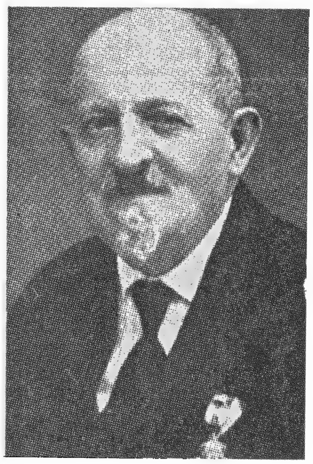
ב-1903 מינה אותו ועד הקהילה בסופיה כיו"ר של הועדה להקמת בית-כנסת מרכזי בבירה, ובתפקידו זה תיכנן והקים את בית-הכנסת המרכזי המפואר בסופיה, שנחנך בשנת 1909.

ב-1914 נבחר א. ד. לוי כחבר בועדה להקמת בית יתומים יהודי, ליתומים שהוריהם ניספו במערכות המלחמה הבלקאנית והוא השקיע מרץ רב בפעילותו זאת. בתחילת ספטמבר א"ש, נפתח בית-היתומים וא.ד. לוי עמד בראשו.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה נפתח בית-החולים היהודי לפצועי המלחמה מחדש, ביזמתו של א.ד. לוי, והוא זכה באות-הצטיינות נוסף מטעם ה"צלב האדום".

ב-1916 היה א. ד. לוי יו"ר הקונסיסטוריון היהודי המרכזי ולפי דרישת משרד-הדתות, הקים ועדה מיוחדת, שהכינה הצעת-תקנון ליהדות בולגריה, אבל הצעתו נגנזה בגלל חילוקי הדעות בין הציונים והלא-ציונים.

שלמה רוזאניס

נולד בחודש ניסן תרכ"ב (אפריל 1862), בעיר רוסא (רושצ'וק). נצר למשפחה מכובדת וענפה מיוצאי ספרד. השכלתו היהודית קיבל ב"חדר" של ח"ר גראסיאני ושל ח"ר מנחם פנחס. הוא גם למד אצל ח"ר חיים ביז'אראנו (מי שהיה רב ראשי בקהילת אידירני ולאחר זמן, רבה הראשי של יהדות תורכיה, ומושבו בקושטא הבירה). בשנת 1873 נפתח בעיר בית-הספר של ה"אליאנס" ושלמה רוזאניס, שהיה לו חוש לשוני מפותח, למד בו את השפות צרפתית ותורכית. בהיותו כבן 12 נזדמן לו להלוות עם דוד לנסיעה ארוכה שהגיעה לארץ-ישראל. היתה לו נטיה טבעית לסייר בעולם, להכיר ארצות ועמים ולאגור תורה וחכמה. בישבו בירושלים למד הנער שלמה ערבית, כשחזר לרושצ'וק פרצה מלחמת רוסיה—תורכיה. בין רבים מיהודי רוסא וביחוד האמידים שבהם, נמלטה גם משפחת רוזאניס מפני הפורעניות לחוץ-לארץ, ומצאה מקלט בסרביה בעיר זמלין ליד בלגרד. שלמה רוזאניס הצעיר התחיל ללמוד את השפה הגרמנית. בנסיבות הזמן נאלץ אביו להשתקע בקושטא ושלמה נכנס שוב לבית-הספר של ה"אליאנס", שמנהלו היה ניסים בכר.

בזמן המלחמה התרושש אביו ובשובו לרושצ'וק נאלץ להכניס גם את בנו, בן ה-16, בעול הפרנסה בתור "חלפן", ובחנות הקטנה של אביו למד שלמה למעשה גם את העיסוק

במטבעות עתיקות. במות אביו היה שלמה בן 17 וכל עול פרנסת המשפחה נפל עליו. בצהרי יום אחד התנפלו עליו שודדים בחנותו ובהתגוששות אתם דקרוהו בגרונו, וכפסע היה בינו ובין המוות. כאשר שב לאיתנו, המשיך לעסוק במקצועו — ביום עבד בחנותו ובלילה שקד על לימודיו. בנסיעותיו הרבות לבוקרשט, בירת רומניה, למד גם את השפה הרומנית וקשר קשרי־אהדה ומדע עם מורו לשעבר ח״ר ביז׳ראנו, שנבחר להיות רב ראשי של הקהילה היהודית הספרדית בבוקרשט. הצעיר־המתמיד בא בסוד חכמים: ד״ר גסטר, מרכוס שווארצ־פלד ועוד, שעסקו בחכמת ישראל. עסקיו של שלמה רוזאניס הניעוהו להשתקע בעיר קונסטנצ׳ה, בחוף הים השחור, שם למד רוזאניס גם יוונית ואיטלקית והתחיל לכתוב מאמרים בעתונים יהודיים, כגון: ״המגיד״, ״ישראל״, בהם פירסם מסות על נושאים היסטוריים (על יוסף קארו, על המלכה הבולגרית תיאודורה שמוצאה יהודי). בקונסטנצה הצטרף רוזאניס אל חוגי ״חובבי־ציון״ הראשונים ועשה רבות בתעמולה ציונית ובתמיכה בעולים ארצה־ישראל. לאחר כמה שנים חזר לעיר מולדתו רושצ׳וק, אבל כעבור זמן קצר, הוא עבר והשתקע בגאלאץ, ברומניה.

רוזאניס ניצל את מסעותיו הרבים לחקירת הארכיונים והמס־מכים, הספריות ובתי־הקברות של הקהילות היהודיות, וידיעותיו הרבות בשפות הקלו עליו את הגישה גם לספרות ההיסטורית הלא־יהודית בכל הנוגע לנושא החביב עליו — והוא חקר את תולדות יהודי האימפריה התורכית הגדולה, בה היו בכפיפה אחת ובמשך דורות — ארץ־מולדתו — בולגריה, וארץ כיסופיו — ארץ־ישראל!

בשקידה מרובה ובעבודתו יומם ולילה במשך כ־7 שנים, הוא כתב את ספרו הגדול ״קורות היהודים בתוגרמה״ בששה כרכים, אשר הראשון מהם הופיע בשנת 1907.

שלא כהיסטוריונים אחרים של היהדות הספרדית בבלקאן, כתב רוזאניס את ספרו בעברית. בכך העשיר את הספרות העברית ההיסטורית במחקר, שהיה בבחינת ״ארץ לא־נודעת״ לחכמי ישראל במזרח ומערב־אירופה ולא היה ידוע אפילו לקהל הנאור של היהדות הספרדית עצמה.

חיים אהרון פרחי

נולד בסופיה ב־17 בנובמבר 1877. למד בבית־הספר היהודי והיה מן הראשונים שלמדו גם בגימנסיה ממשלתית. היה ממניחי היסוד של האגודה להשכלה עצמית המפורסמת ״השחר״, ושל האגודה הציונית הראשונה בסופיה.

לאחר שגמר את לימודיו ברוקחות בבלגרד, זינק בתנופה חזקה אל החיים הציבוריים ולפעילות ציונית. עוד ב־1905 היה מראשי המשתתפים במאבק נגד הזרם הניטראליסטי־טריטוריאליסטי ״גיבור״, למען אופיו הציוני המוחלט של ״מכבי״.

ח. א. פרחי השתתף באופן פעיל בחייה הפוליטיים של בולגריה כחבר מפלגת ה״נארודניאקים״ ובשמה נבחר, ב־1911, כחבר הפרלמנט הגדול (veliko narodno sobranie) שהתכנס

חיים אהרן פרחי
(1947—1877)

בטירנובו, בירת בולגריה בעבר. בתקופה מאוחרת יותר נבחר פרחי גם כחבר מועצת עירית סופיה, והצליח במאמציו לאשר תקציב לבתי־הספר היהודיים.

ב־1916 נבחר כחבר הציוני השני (הראשון — היה ד״ר יהושע כלב) לקונסיסטוריון, כאשר נעשתה ה״פשרה״ עם הרוב הלא־ציוני, והוא השתתף בעיבוד הצעת־התקנון ליהדות בולגריה ואישורו. בתקנון הוגשמו, באורח פשרה, כמה מדרי־שותיהם העקרוניות של הציונים. ב־1920 נבחר כיו״ר ועד־הקהילה בסופיה וגם כחבר הועד הציוני המרכזי בראשותו ולאחר מכן כיושב־ראש. ב־1932 נבחר כחבר בפרלמנט הרגיל, כחבר במועצת מחוז סופיה, בלשכת המסחר־והתעשיה ובועד המרכזי של אירגון הסוחרים. אחרי 1920 היה יושב־ראש הקונסיסטוריון. פרחי השתתף גם בקונגרס הציוני ה־9 בהמבורג ובכמה קונגרסים ציוניים שלאחריו. הוא עמד בראש המשלחת הציונית מבולגריה, שניהלה את המשא־ומתן עם המוסדות הציוניים העליונים בדבר הקמת מושבה של יהודי בולגריה בארץ־ישראל ויצא בראש המשלחת לארץ־ישראל כדי לתור את המקום (ביגור ע״י חיפה) שנועד למושבה הזאת. המשלחת הגישה דו״ח שלילי בנוגע למקום ופרחי המשיך במשא־ומתן עם הגורמים המכריעים בעניני ההתישבות, עד שנקבע סופית המקום להתיישבות יהודי בולגריה בקוביבה, ע״י נס־ציונה, ושם הוקמה המושבה ״בית־חנן״.

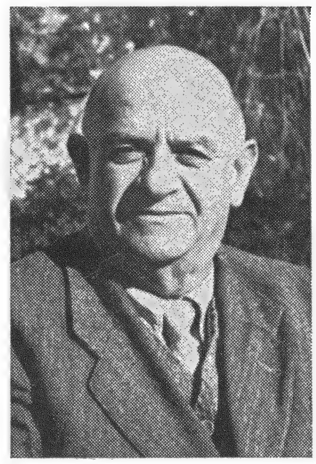
ח. א. פרחי השתתף גם כב״כ יהדות בולגריה בקונגרס העולמי של המיעוטים־הלאומיים ונקט בו בקו המסורתי של הקונסיס־טוריון — הזדהות עם שאר הארצות ותמיכה בתביעת זכויותיהם של המיעוטים הבולגריים בארצות השכנות לבולגריה.

כאשר קמו סיעות במחנה הציוני בבולגריה, היה פרחי מראשי הציונים הכלליים ונלחם בעוז להגשמת שאיפותיהם. הוא השתתף בכל הועידות הציוניות הארציות והשמיע בהן הרצאות בעניני הקהילות ושאר ענינים כלליים של התנועה הציונית. הוא הצטיין במרצו הרב ועמד בתקיפות על דעותיו. הערצתם אליו באה לידי ביטוי במאורע לרגל עליתו ארצה באוקטובר 1935 (הוא נתקבל גם לראיון אצל המלך שכיבדו באות הצטיינות).

גם בארץ־ישראל המשיך בפעילותו הציבורית. היה מראשי "איחוד עולי בולגריה", ממייסדי "קופת העליה", חבר בועד "ברית הראשונים" ופעיל במפלגת הציונים הכלליים.

נפטר בתל־אביב ב־6 בספטמבר 1947, נקבר ב"בית־חנן".

אברהם חיים אסא

נולד בעיר פלובדיב בשנת 1885, התחנך בבית־הספר היהודי של ה"אליאנס" בעיר מולדתו. היה ממניחי־היסוד של האגודה "המדבר בלשון עמו". היה פעיל גם ב"מכבי". התחנך באוירה של מסורת יהודית בבית הוריו. לאחר סיום לימודיו ב"אליאנס", למד בבית־המדרש לרבנים בקושטא ובבוקרשט והוסמך לכהונת רב, אבל מעולם לא שימש בכהונה זו (פרט לתפקידו בתור רב כצבא הבולגרי — בסקופיה).

ב־1904 השתתף בועידה הציונית הארצית הרביעית, והיה בין "ציוני־ציון" שדחו את הצעת אוגנדה. ב־1908 היה מורה לעברית בבית־הספר היהודי בסופיה, וגם חבר ועד האגודה הציונית. לפי דרישת מנהל בית־הספר של ה"אליאנס", נאלץ להתפטר.

בתקופת 1912—1914 היה אחד מעורכי העתון "המשפט" — בטאון האגודה הציונית "ד"ר תיאודור הרצל" בסופיה.

ב־1920 היה חבר (מטעם הרשימה הציונית) בועידת הקהילות והשתתף בה באופן פעיל, בניסוח תקנון היהדות בבולגריה.

באותו זמן נבחר גם כחבר בועד הציוני המרכזי (בראשותו של ד"ר יהושע כלב) וגם חבר במערכת "השופר" — בטאונה הרשמי של ההסתדרות הציונית בבולגריה.

אברהם חיים אסא השתתף בכל הועידות הציוניות וכנוסי הקהילות כחבר ועד בתי־הספר היהודיים בסופיה, חבר הקונ־סיסטוריון המרכזי ליהודי בולגריה ושל ועד־החינוך, ובתפקידו היה בין היוזמים והעושים את כל הפעולות לאירגון בתי־הספר היהודים. על החינוך הלאומי העברי שמר כעל בבת־עינו ותמך בכל מאודו גם בתנועת "השומר הצעיר", בה ראה גולת הכותרת של מפעל בתי־הספר והדרך הנכונה להגשמת הרעיון הציוני, אם כי לפעמים הטיח ביקורת אבהית על התנועה הזאת.

בתקופת 1928—1931 היה מו"ל ועורך של העתון "התקוה" כשפה האשפניולית והתבלט בדעותיו העצמאיות.

עם עליתו ארצה־ישראל נבחר כמזכיר "איחוד עולי בולגריה" ובתפקידו זה עשה ימים כלילות לקליטתם של עולי בולגריה, ביחוד בתקופת העליה הגדולה שבשנים 1948—1951.

מטעמי בריאות התפטר מתפקידו והצטרף אל בנו בקיבוץ "מעברות", שם נפטר ושם נקבר ב־12 יוני 1951.

יוסף חיים גרון

נולד בסופיה, בשנת 1881 היה חבר הועד הציוני המרכזי הראשון בנשיאותו של הפרופ' בלקובסקי.

יוסף גרון קיבל את השכלתו התיכונית בקולג' הצרפתי בעיר פלובדיב. היה ציוני פעיל במשך עשרות שנים. בתקופת 1926—1932, לאחר שנבחר, כחבר בועד־הקהילה בסופיה ברשימת הציונים, כיהן בתור סגן יושב־הראש, ואח"כ הוא נבחר כיושב־ראש ועד הקהילה היהודית (הספרדית) בסופיה.

מ־1932 ועד 1943 היה יושב־ראש של הקונסיסטוריון המר־כזי בתקופה הקשה והרת־הסכנות של המשטר הנאצי בבול־גריה.

יוסף גרון היה אחד משבעת המייסדים של האגודה העממית היהודית לאשראי "גאולה" בסופיה, ובמשך שנים היה חבר הנהלתה. היה גם ממייסדיו של הבנק הציוני "בולגריה— פלשתינא" ובמשך 3 שנים היה מנהלו.

עלה ארצה בראשית 1944 והתגורר בפרדס־כץ. נפטר בשנת 1966.

רגינה זילברשטיין

רגינה זילברשטיין, אחותו של המנהיג הציוני הדגול קרל הרבסט, נולדה ב־1880, בסופיה. התחנכה בבית־ספר צרפתי ובגימנסיה בולגרית והמשיכה בלימודיה במדעי החברה באוני־ברסיטה של ז'נבה (שווייץ). כאשר חזרה לסופיה התמסרה לעבודה ציבורית. היא השתתפה באופן פעיל בעבודת "אגודת הנשים הציוניות" ובאגודת הנשים היהודיות האשכנזיות "פוד־קריפה" ("סיוע"). ניהלה את בית־הזקנים על־שם "טוני ולוקה מוסקוביץ" מיסודה של האגודה "פודקריפה".

רגינה זילברשטיין השתתפה בועידת־היסוד של ויצ"ו בבול־גריה, שהתקיימה ב־1926, כב"כ אגודת הנשים ציוניות "מלוינה הרבסט" בסופיה, ונבחרה כיושבת־ראש של אירגון הנשים הציוניות "וויצ"ו" בבולגריה. היא נבחרה מחדש לתפקידה בכל 10 ועידות "וויצ"ו" בזו אחר זו, וגם כנציגת האירגון בועד־הפועל של וויצ"ו העולמית.

ר. זילברשטיין לא הצטמצמה בפעולותיה למען "וויצ"ו" ובהשתתפותה הפעילה הוקמה, ב־1939, ה"ברית לנשים יהו־דיות", אשר עסקה בעבודה סוציאלית.

כאשר יהודי סופיה גורשו ע״י הממשלה הנאצית לערי־השדה, נשלחה ר. זילברשטיין ובני משפחתה לעיר וידין. היא החלה גם שם בעבודה ציבורית, בטיפול בילדי הפליטים. לאחר התמוטטות המשטר הנאצי בבולגריה, ב־1944, כאשר חזרו היהודים למקומות מגוריהם הקודמים, החלה במאמצים לחידוש פעולות ״ויצ״ו״ ובמשך זמן קצר הקימו לתחיה את סניפי הארגון ונוסדו סניפים חדשים בעזרתה הפעילה, ומספרם עלה ל־27.

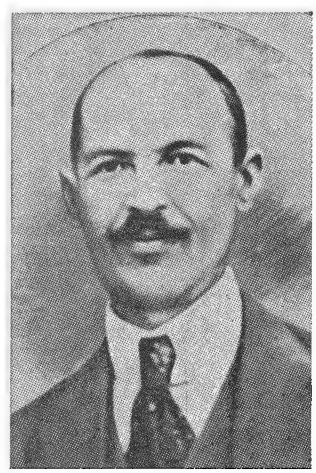
בועידת ״וויצ״ו״ העשירית שהתקיימה ב־1945, נבחרה שוב כיושבת־ראש וכסגנית יושבת־ראש של מחלקת הנשים ב״חזית המולדת״ היהודית, שאגודות־הנשים שנועדו בסופיה לועידה כל־ארצית, בחרו ברגינה זילברשטיין כיושבת־ראש הכבוד.

ב־1946 נבחרה כצירה לקונגרס הציוני ה־22 בבזל, וגם לועידה העולמית של ״וויצ״ו״ שהתקיימה שם.

כאשר הקומוניסטים היהודיים בבולגריה החלו להציק ל״וויצ״ו״, שלחה ר. ז. תזכיר לראש־הממשלה, גיאורגי די־מיטרוב, והצליחה במאמציה להבטיח חופש פעולה ל״וויצ״ו״.

במאי 1949 התפרקה וויצ״ו ״מרצון״ בתוקף לחץ השלטונות רוב החברות עלו לארץ־ישראל וכעבור ארבעה ימים מן הפירוק עלתה רגינה זילברשטיין ארצה־ישראל. יחד עם בעלה, הציוני הותיק, השתקעה בקיבוץ ״מעברות״, שבנם חבר בו.

נסים דניאל

נולד בעיר ניקופול ב־1870. משחר נעוריו הצטיין ברצון עז להתמסר לעבודה ציבורית.

בגיל 18 התנדב נסים דניאל להיות מזכיר הקהילה היהודית בעירו ובתפקידו גילה כשרונות שהוליכו אותו במרוצת הימים אל ראשות המוסדות של היהדות והציונות בבולגריה.

בשנת 1890 עבר לעיר רוסא (רושצ׳וק) והצטרף לאגודת ״אהבת ציון״, שנוסדה בעיר זו ביולי 1895. ב־1912 נבחר יו״ר הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בבולגריה. ב־1914 נבחר גם ליו״ר הקהילה היהודית ברוסא. הוא התמסר גם לפעולה בשטח תחיית השפה העברית. היה מראשוני הלוחמים באנטי־ציונים מכל הגוונים. בכל הועידות הציוניות ובכל המוסדות בהם השתתף, היה נסים דניאל בין האישים שהכריעו בקבלת החלטות חשובות, ולוחם נגד כל פשרות, שיש בהן סתירה בעקרונות הציונות.

הנוער, ובמיוחד ״מכבי״ ו״השומר הצעיר״, היו בראש דאגו־תיו. היה חבר הקונסיסטוריון המרכזי וחבר ההנהלה הראשית של קרן־היסוד בבולגריה.

נפטר ב־1 באוקטובר 1923, ברוסא.

ליאון ישראל כהן

נולד בעיר שומין בשנת 1876. למד בבית הספר היהודי היסודי ובגימנסיה הממשלתית. עם סיום לימודיו, עבר לסופיה ונרשם בפקולטה למשפטים של האוניברסיטה וכאשר גמר חוק לימודיו, השתקע בסופיה והיה לעורך־דין. עסק במקצועו עד עליתו לארץ.

בבית הוריו ניתן לו חינוך מסורתי־דתי, ובבואו לסופיה מצא בה את דרכו אל החוגים הציוניים, והתמסר לפעולה ציבורית. הוא היה מן הראשונים שפתחו מאבק רעיוני־ציבורי נגד הסוציאליסטים היהודיים האנטי־ציוניים.

ב־1903, כאשר הקימה הועידה המכוננת את האירגון הארצי הציוני להתעמלות ״מכבי״, נבחר ל. י. כהן כיושב־ראש הועד המרכזי.

לאחר שנה הוציא־לאור חוברת על ״התיקונים הדרושים בהסתדרות הציונית״ בה עמד על חשיבותה הרבה של ״עבודת־ההוה״ בהסתדרות הציונית, החינוך הדמוקרטי של ההמונים היהודיים, והדאגה לשיפור מצבם הכלכלי, ועל חשיבות הקו־אופראציה. הוא נשאר נאמן לקו זה כל ימיו בבולגריה.

ל. י. כהן השתתף בועידה הציונית הארצית ה־4 בבולגריה בשנת 1904, והיה בה בין מחייבי הצעת אוגנדה, וכשקמה התנועה הטריטוריאליסטית עמד בראש סניף האירגון בבולגריה והיה עורכו הראשי של בטאונו ״לה קונסינסייה״ (ההכרה).

לאחר הצהרת בלפור הצטרף כהן מחדש להסתדרות הציונית בבולגריה. רצונו וכוח־המעשה שלו, העלוהו במהרה לתפקי־דים ציבוריים ראשונים במעלה בתנועה הציונית ובחיים הציבוריים היהודיים בכלל. בתקופות שונות היה יושב־ראש האגודה הציונית ״תיאודור הרצל״ בסופיה, יושב־ראש ועד־הקהילה, אבל לשיא־תהילתו הגיע באגודה השיתופית היהודית ״גאולה״ בסופיה, שהוא היה מיסדה והוא עמד בראשה במשך כל השנים עד עלייתו ארצה. הוא היתווה את דרכה והטביע עליה את גושפנקת אישיותו. בהנהלתו התפתחה האגודה ״גאולה״ לממדים שעלו על כל התקוות, והיא יזמה הקמת אגודות דומות בכל הקהילות בבולגריה ותמכה בהן בעצה ובאשראי, עודדה הכשרתם של היהודים במקצועות של עבודה ומלאכה והפצת השכלה מקצועית.

אחת הפעולות החשובות של ״גאולה״ שנעשתה ביוזמתו היתה הקמת בית־העם הציוני המפואר בסופיה.

ליאון־ישראל כהן היה בין המעטים שראו את הנולד, ועוד בשנת 1936, בעודנו עורך־דין מצליח ומשגשג, ראה את גל האנטישמיות הגואה באירופה, ובבולגריה בפרט, ועלה ארצה־ישראל. הוא נפטר בשנת 1946.

יעקב (ז׳אק) פרידמן

נולד בעיר פלובדיב בשנת 1897, למשפחה מתבוללת ומשכילה מאד. יעקב למד בבית־הספר היסודי הגרמני ובגימנסיה הממשלתית בפלובדיב. חיבתו הרבה למוסיקה הביאתו במגע עם חוגים יהודיים (ספרדיים). עמד בראש המקהלה היהודית ובה נתחבבה עליו במיוחד המוסיקה היהודית.

מפנה מכריע בחייו חל לאחר נשואיו עם עסקנית ״וויצו״, בתו של המנהיג הציוני הותיק ד״ר רימאלובסקי, הוא נכנס לבית בו שררה אוירה יהודית־ציונית ובא במגע עם אישים ציוניים חשובים, כגון: פריסיאדו רומאנו וד״ר אלברט רומאנו. הוא מצא בציונות את יעוד חייו ופורקן לשאיפותיו. היה בעל השכלה רחבה, ידיעת לשונות וכוח־פעולה, והוא עסק בשאלות היהדות והציונות לעומקן, כתב מאמרים רבים בעתונות הציונית, וסקירות בעניני תרבות ומוסיקה. ביחוד התחבבה עליו הקק״ל והוא נבחר כמורשה ראשי של הקק״ל בבולגריה (לאחר פטירתו של המורשה פריסיאדו רומאנו). בתפקידו החדש התגלו כשרונותיו של יעקב פרידמן, הוא הנהיג שיטות־עבודה חדשות, אירגן חוגי־פעילים גם בקרב הנוער והנשים, כינס ועידות של שוחרי הקק״ל והגדיל את הכנסותיה. פעולתו היתה תוך השתתפות ערה בועידות הציוניות ובחיים הציבוריים בכלל. ביקר בא״י, בשנת 1933, אבל סיבות משפחתיות מנעו בעדו להשתקע בארץ, כרצונו.

כאשר עלתה ממשלה פרו־נאצית לשלטון בבולגריה ופירקה את מוסדות התנועה הציונית, הטילה עיקול גם על כספי הקק״ל. יעקב פרידמן הצליח, תוך סיכון רציני לעצמו, להעביר את הכספים אל הלשכה הראשית של הקק״ל בירושלים.

הוא נפטר בטבריה ב־11 בינואר 1960, והוא בן 63 במותו.

ד״ר מרצ׳ל כלב

נולד בעיר רוסא (רושצ׳וק) בשנת 1900. משחר ילדותו גילה התענינות בעניני ציבור. בשנת 1911 כבר היה חבר ״מכבי״ והשתתף באסיפת היסוד של האגודה ״מקרא״ (1912). אחד מעמודי התווך של ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית בבולגריה. בשנת 1916 הוציא־לאור, יחד עם בנימין ארדיטי, יצחק אשכנזי ויצחק דניאל את כתב־העת של הנוער הציוני ״אב־רייסקו אֶכו״ (הד יהודי).

ב־1919 נסע לגרמניה וסיים את לימודיו בפקולטה המשפטית בעבודת גמר על הנושא ״בעיית המיעוטים הלאומיים״. היה חבר בארגון הסטודנטים הציוניים K. J. F. וגילה התענינות רבה בחיי היהודים והציונים בגרמניה. בשנת 1923 השתתף בוועידת ההסתדרות הציונית בגרמניה בתור ציר האגודה בגטינגן.

הוא ינק משני מקורות חשובים: התנועה הציונית ברוסיה ובגרמניה. לאחר שובו מגרמניה בקש לעסוק בעבודה מדעית, אך מישאלתו לא התקיימה, והוא היה עורך־דין ברושצ׳וק, ובעת ובעונה אחת עסק בפעילות ציבורית רחבה.

היה יושב־ראש האגודה הציונית ע״ש ״נסים דניאל״, יושב־ראש הקהילה היהודית בעירו; חבר המועצה הציונית העליונה בבולגריה; ציר בועידות ציוניות וכנוסי הקהילות היהודיות בבולגריה; חבר הקונסיסטוריון המרכזי ליהודי בולגריה.

ב־1926 החל ד״ר כלב להוציא־לאור — יחד עם ידידיו ד״ר ברוך עובדיה, ד״ר איזידור ברוך והמהנדס יצחק אשכנזי, ויבדל לחיים ארוכים ז׳אן דניאל — את כתב העת ״אברייסקה טריבונה״.

ב־1929 נבחר כציר לקונגרס הציוני העולמי ה־16 בציריך, והשתתף בוועידת־היסוד של ״הסוכנות היהודית המורחבת לא״י״ בבולגריה.

בשנת 1937 הוציא־לאור, יחד עם ידידו המנוח ד״ר ברוך עובדיה, קובץ־יובל ל״אגודה הציונית״ ברוסאָ ע״ש נסים דניאל.

במשך תקופה מסויימת של המשטר הפאשיסטי בבולגריה היה

ד״ר כלב בא־כח הסוכנות היהודית בבולגריה וניהל מאבק עקבי לשמירת זכויותיה וכבודה של יהדות בולגריה בכלל, והיהודים מגורשי סופיה בפרט.

ב־1944 עלה לארץ־ישראל והיה חבר וועד העליה מבולגריה.

ד״ר איזידור ברוך

נולד בשנת 1898 בעיר וידין, שעל הדאנובה, התחנך בבתי־ספר בעיר מולדתו, ולאחר שגמר את הגימנסיה נסע ללמוד מדעי החברה באוניברסיטת וינה, והושפע בה עמוקות ע״י מורו מכס אדלר, שממנו קיבל את תורת המרכסיזם, ששימשה יסוד איתן לכל השקפות חייו וביחוד, לדעותיו על הציונות. ד״ר א. ברוך נעשה להוגה־הדעות ולמנהיג ״פועלי ציון״ בבולגריה.

ד״ר א. ברוך היה נואם מחונן ובעל־השפעה והשתתף השתתפות ערה ופעילה גם בחיי התנועה הציונית והיהדות בבולגריה: היה חבר הדירקטוריון הארצי של ״קרן היסוד״, חבר הקונסיסטוריון, וגם עמד בראש מוסדות ציבוריים ברוסא. הוא הצטיין ביחוד כאחד העורכים הראשיים של ״אברייסקה טריבונה״ — החשוב שבכתבי־העת היהודיים בבולגריה, ובו הופיעו הרבה מאמרים ומחקרים פרי עטו.

ד״ר ברוך השתתף גם בקונגרסים הציוניים בשנים 1929—1937 בתור ב״כ השמאל הציוני בבולגריה, והוציא־לאור חוברת על מאבק תנועת העבודה בקונגרס ה־18.

ב־1939 ביקר בא״י כאורח הסוכנות היהודית. נפטר בשנת 1941 לאחר ניתוח.

בנימין יוסף ארדיטי

נולד׳ ברושצ׳וק בשנת 1898 והתחנך בעיר מולדתו.

את פעילותו בחיים הציבוריים התחיל בהיותו בגיל 14, כאחד מפעילי האגודה להשכלה עצמית יהודית ״מקרא״, אחת מאבני־היסוד להסתדרות לשפה ולתרבות העברית בבולגריה.

בנימין י. ארדיטי הצטיין כנואם ולוחם במתנגדיו של הרעיון הציוני מימין ומשמאל. בראשית פעילותו התבלטו קוי־

אופיו שקבעו את דרכו בחיים הציבוריים בבולגריה ובישראל: מכסימליזם במטרותיו ושפע יוזמה ומעש — בהשגתן.

כאשר נוסדה ״ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית״ בבולגריה, בשנת 1915, היה בנימין ארדיטי אחד הפעילים של הזרם הידוע בשם ״זרם רוסא״, שהטיף לפעילות ציבורית והטביע עליה את חותמו.

בשנים 1916—1917 היה ב. ארדיטי אחד מעורכי כתב־העת של הנוער הציוני ״אברייסקו איכו״ (ההד היהודי).

ב־1919 עבר לסופיה ושם נפתח לפניו כר נרחב יותר למרצו. הוא נבחר כאחד העורכים של כתב־עת ״העברי הצעיר״ בטאון ״ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית״ בבולגריה. ובשנת 1920 נבחר כחבר הועד הציוני המרכזי. נבחר כציר בקונגרס הציוני ה־13 והשתתף בהתיעצות העסקנים הספרדיים לשם הקמת אירגון עולמי של היהודים הספרדים.

ב־1924 היה ב. ארדיטי אחד מעורכיו של העתון ״אברייסקי גלאס״ (הקול היהודי) שבו הסתמנה לראשונה האופוזיציה בהסתדרות הציונית, ממנה יצאה מפלגת הרביזיוניסטים. בועידה הציונית הארצית ה־14 בבולגריה הרצה ב. ארדיטי על המדיניות הציונית, ועמד על הצורך להכריז על הקמת המדינה העברית, כמטרתה הגלויה והברורה של התנועה הציונית.

ב. ארדיטי היה ממניחי־היסוד של אירגון הציונים הרביזיוניסטים בבולגריה. השתתף — בתור ציר רביזיוניסטי מבולגריה — בקונגרס הציוני ה־17.

רבה היתה פעילותו גם בשטח העניינים היהודיים הכלליים. הוא השתתף באגודה ״בולגריה—א״י״ גם בפעולות נגד האנטישמיות. הוא היה גם מיוזמי פעולות־המחאה נגד הנציונלסוציאליזם והחרם נגד גרמניה הנאצית בבולגריה עם עליתו של היטלר לשלטון.

היה בין מניחי־היסוד של האוניברסיטה היהודית העממית בסופיה והוצאת־הספרים שלה. לאחר מפלת המשטר הנאצי היה בנימין י. ארדיטי מעורכיו של בטאון הפלג הרביזיוניסטי בהסתדרות הציונית האחידה בבולגריה.

ב. ארדיטי עלה ארצה־ישראל בשנת 1948 עם גל העליה הג־דולה וכאן המשיך את פעילותו בתנועת ״חרות״ כראש ״המח־לקה ליוצאי בולגריה״ וכעורך בטאונה ״ראזוסויט״ בשפה הבול־גרית. מטעם ״חרות״ נבחר כחבר לכנסת השלישית, הרביעית והחמישית.

ב־1961 הוציא ספר הכולל עובדות ומיסמכים על סבל היהו־דים בבולגריה במשטר הנאצי.

מהוגי הרעיון להקמת ״בית אבות״ לעולי בולגריה בישראל וחבר הועדה של ״איחוד עולי בולגריה״ למטרה זו.

יעקב ניצני

נולד בי״ד כסלו תרס״א (15 דצמבר 1900) בעיר פלובדיב. גמר בית־ספר יסודי ותיכון בעיר מולדתו, ואחר כך למד משפטים באוניברסיטה של סופיה. למד בקורסים להכשרת מורים לעברית ועסק בהוראה עד שנת 1925.

בהיותו תלמיד ביה״ס היה בין המייסדים של ״ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית״ ומן הפעילים בה. הוא היה גם בין מייסדי ״השומר הצעיר״. הוא נמנה גם עם מייסדי ״פועלי ציון״ בבולגריה. בתקופת 1925 עד 1935 היה המזכיר הכללי של ההסתדרות הציונית בבולגריה.

עם עליתו ארצה, הצטרף למושב בית־חנן, ובשנת 1936 עבר לתל־אביב. בעיקר הקדיש התענינות ועזרה לדרי שכונות העוני בפרברי תל־אביב, עודד כשרונות ועזר להתפתחותם בהדרכה ומתן מלגות מ״קרן הסטיפנדיות של ההסתדרות הכל־לית של העובדים בארץ־ישראל״. במשך עשר שנים היה מזכיר המחלקה לעדות־המזרח ליד הועד הפועל של הסתדרות העוב־דים.

בארץ התבטאה פעילותו הציבורית של יעקב ניצני, עד 1959, כחבר בועד־הפועל של ההסתדרות העובדים הכללית, קופת־מלווה ״משען״, מזכיר־כבוד של ההנהלה הישראלית של הפד־רציה הספרדית העולמית, היה חבר הכנסת השניה והשלישית מטעם מפא״י, ציר לכמה קונגרסים ציוניים. חבר מרכז מפא״י והנהלת אגודת הצרכנים עד סוף ימיו. בשנות 1960—1962 היה חבר המזכירות של מועצת פועלי תל־אביב—יפו.

פרסם מאמרים רבים, סיפורים ורשימות ב״דבר״, ״דבר השבוע״, ״הפועל הצעיר״, ״שבט ועם״ ועוד. פרסם גם מונו־גרפיה על הקהילה היהודית בפלובדיב בקובץ ״רשומות״ בהו־צאת ״דביר״.

נפטר בתל־אביב ביום ט״ז באלול תשכ״ב (15.9.1962).

אליהו בן־מאיור

נולד בסופיה ב־1891, נפטר בת״א ב־1966. אחד הפעילים המרכזיים של תנועת ״פועלי־ציון״ בבולגריה לפני מלחמת העו־לם ה־II. הפעיל המונים בשורות התנועה והצטיין במיוחד בשטח האגוד המקצועי והקואופרציה. עם עליתו לארץ היה בין מייסדי ״אחוד עולי בולגריה״ ופעל רבות לקליטת עולים מבולגריה. הוא שיזם בנין שיכונים לעולים ודאג ליצירת ״קרן־בנין״ מיו־חדת לסייע להם במפעל השיכון.

מלבד שורת העסקנים והמנהיגים, אשר עמדו בראש, יסדו והניעו את תנועת התחיה של יהודי בולגריה והכניסו התעוררות להכרתם הלאומית המליאה, היו כמעט בכל עיירה בה התגוררו יהודים, עסקנים בודדים, שנאחזו ברעיון הציוני, והעמידו עצמם לשרות המנהיגים הציוניים כאשר היה צורך או כאשר הוזמנו לכך. נאמנותם לתנועה היתה ללא סייג, הם נענו לכל קריאה וגילו נכונות רבה למלא כל הוראה או משאלה שנמסרה להם או הוטלה עליהם. לעתים היה מלוי החובה כרוך באבדן מקורות פרנסה, ובכל זאת לא נרתעו והם פעלו והלכו בדרכם במסירות.

על העסקנים מסוג זה יש להוסיף גם את אלה, אשר עסקו בצרכי צבור בנאמנות ומסירות, בכל שטחי העבודה הצבורית והעזרה ההדדית.

מתוך הוקרה להם ולמען הצדק, חובה עלינו להזכיר את שמותיהם, ביחד עם שמות העסקנים המרכזיים אשר הנהיגו את התנועה הציונית והחיים הציבוריים בארץ.

אנו בטוחים שאין הרשימה מליאה ובודאי חסרים בה רבים, ונוכל לציין, לפחות, אחדים מהם, לפי הערים שפעלו בהן:

סופיה:

אלי פניז'ל
אליעזר בן ארוייה
אלקסנדר רדביל
בוקו גרשון
בוקו אברהם
ד"ר גרשון גרשון
ויטאלי חזקיה
ז'ק פרדו
ז'ק אליקים

זכריה אלקלעי
חיים גרון
חזקיה דוידוב
יוסף גרשון
יוסף ורסנו
יעקב אברהמוב
יעקב (ז'ק) פניז'ל
ישראל פילוסוף
ישראל יוסף

מורנו ישעיהו
מאיר ישעיה
מואיס בן-נון
מנצ'ו לוי
מוריץ נדלר
מואיס פרחי
נסים פרדו
סנטו סמו
סולומ. סליקטר

רחמים גרון
גב' רחל בוקו לוי
רחמים יהושוע
שמואל ח. לוי
שמואל מליקה
שבת מנוח
ד"ר שלמה תג'ר
שמואל פניז'ל
ששון לוי

פלובדיב:

אלברט צ'קרוב
אלי אזיסוב
אברהם מנדה
אליעזר פניז'ל
בוכור דואניאס
בן-ציון יהודה גרטי
ויקטור שפצ'ייסקי
גב' ז'ולי אשרובה
צזר שוורץ

חיים נרטי
חיים נתן
יעקב אלקלעי
יעקב אלפנדרי
יעקב ברוך
יצחק מג'ר
יצחק מורי
יוסף נסימוב
חיים הבדלה

יצחק יעקב כלב
יעקב קטלן-מורה
יוסף שבת כלב
ד"ר יוסף נסים כלב
גב' סוזאנה מרנטו
מואיס אסא
מאיר ביז'רנו
מרקו לוי
שמעיה דניאל גרון

מואיס מוסקונה
נסים צ'ליבון גרון
נסים הבדלה
נסים בן-ציון גרטי
רפאל נסים הבדלה
רחמים נסימוב
שמואל ענבי
שלמה נסים הבדלה
שאול כהן
גב' מטילדה יוסף סידי

רוסא:

אהרן אברהמוב
אברהם (ממו) אלמוזלינו
אהרן פפו
אהרן פנחס
בנימין עמנואל
אברהם קפון
בוכור סלניקיו
דוד פרדו

חיים אברהמוב
יצחק אשכנזי
יצחק דניאל
יעקב חיימוב
יוסף פפו
אברהם יצחק מלמד
מושון מלמד
מרקו אלמליח

מורנו אטיאס
מנחם אהרן
מואיס חקים
מורנו קפון
משה חיים בוני
נסים קפון
נסים מרדכי
נתן אלמוזלינו

רולנדו לוי
שמואל כהן
שבתאי (ביטו) אברהמוב
שלמה (מוני) חבילִיו
צ'ליבי חסון
גב' פני קפון
יצחק נתן

חסקובו:

אלברט מגריסו
אלברט פאראז'י
בוכור חיים בן-בסט
בוכור יצחק דנון
רבי דוד בן-בסט

דוד משולם
דוד ניאגו
גב' ויקטוריה ניאיגו
ז'ק ניאגו
רבי חיים קרישפין

יעקב גבאי
יוסף מגריסו
ישראל מגריסו
לונה פרחי
מנחם בן-נון

מנחם נסים גרון
נסים לזרוב
משה מיטראני
נסים ס. בן-בסט
גב' רוזה דנון
שבת נסים גרון

ורנה:

ארמנד לוי	יעקב מזרחי	נסים אשכנזי	גב׳ פני פינחס
גב׳ בוקה חזמונאי	ליאון קלדרון	נסים גרשון	גב׳ רבקה פפו
דוד פפו	גב׳ מטילדה אשכנזי	נסים פפו	שמואל קונפינו
גב׳ דודה יעקב טולדו	מואיס בסן	גב׳ סולטנה ביבס	שלמה כהן
ז׳ק סוזין	גב׳ מילקה בכר	גב׳ שרינה גרון	

שומן:

גבריאל מירנדה	סטרוטי אלמוזלינו	רפאל כהן	שמואל מזרחי

בורגס:

ד״ר יוסף בן־רויי	חיים ברוך	צ׳ליבי ברוך	חיים ישעיה

יאמבול:

בוקו אבר. אשכנזי	יעקב ביז׳רנו	ליוסי בן־נון	גב׳ סולצ׳י קרישפין
ד״ר בוכור קרישפין	ישראל חזן	לוי ביז׳רנו	סולומון קרישפין
דויצ׳ון קרישפין	יצחק לוי	מואיס מפנו	צ׳ליבי פוליקר

פלבן:

אברהם יוסיפוב	חזקיה פינטו	יצחק לוי	מואיס ברכה
חיים חלפון	יצחק ארדיטי	יצחק עוזיאל	מאיר יוסיפוב
	דוד יוסיפוב	יחיאל פינצי	ריימונד יעקב

קיוסטנדיל:

אברהם אוליבר	ישראל מנחם לוי	יצחק שמואל לוי	משה מ. קונפורטי
בוקו לזרוב	יוסף מ. קונפורטי	יצחק אוליבר	שלמה (סול.) לזרוב
בוכור מ. אלג׳ם	יעקב ברוכוב	ד״ר ליאון אוליבר	רחמים משולם
צ׳ליבי לזרוב	יעקב אוליבר	מאיר ב. נסים	צ׳ליבי ברכה
דוד ר. לזר	ישראל אבר. לוי	נסים אבר. ברכה	

וידין

		קארגילי:	
מואיס מרדכי	סימנטוב אלדז׳ם	נסים ניאגו	

לום:

ד״ר ליאון אלפנדרי	משולם סבטאב	מרדכי ארוייו	אברהם לוי
אלקנן לוי	יעקב בן־רויי	יצחק אזיסוב	גב׳ רבקה קפון

דופניצה:

מנחם אשכנזי	נסים אלקלעי	ז׳וזף אלקלעי	מורדו פילוסוף
בצלאל קונפורטי	משה פילוסוף	דוד פילוסוף	בוקו שקרדז׳ייסקי
בוכור יוסף־תג׳ר	מואיס יוסיפוב נסים	דוד יצחקוב	ישראל מג׳ר
ליאון אלקלעי	רפאל אלקלעי	אלי ברוך	חיים מואיסייב

פאזארדז׳יק:

פרט למספר אנשים יחידים, כל הקהילה היתה ציונית

סטארה־זאגורה:

אברהם אסא	מואיז לוי	ישראל גרטי	נסים יולזרי
אנרי גרטי	בוכור אהרונוב אסא	ישוע יולזרי	ז׳ואנה אלמליח
			רנה גרטי

לוחות סטאטיסטיים

טבלה 1

מספר התלמידים בבתי־הספר היהודיים
בשנות הלימודים 1923/1924
1924/1925 ותקציבי בתי־הספר

לפי ביולטין הקונסיסטוריון, שנה 5, גל׳ 35 (19.6.1925)

הערים	תלמידים		תלמידות		סך הכל		תקציבים בליבות		הוצאה על כל תלמיד	
	שנות הלימודים									
	1923/1924	1924/1925	1923/1924	1924/1925	1923/1924	1924/1925	1923/1924	1924/1925	1923/1924	1924/1925
סופיה	652	785	584	442	1236	1227	1700200	2140154	1375	1744
פלובדיב	383	398	278	279	641	677	712776	859808	1112	1270
רוסא	246	219	113	131	359	350	500000	578182	1395	1652
ט. פאזארדז׳יק	113	93	99	96	212	189	270565	380791	1275	2015
וארנה	90	99	64	68	154	167	714600	263400	1390	1577
דופניצה	88	78	76	78	164	156	146300	283790	900	1820
חאסקובו	67	74	57	65	124	139	178400	220920	1408	1589
שומין	83	63	74	62	157	125	132000	176000	840	1408
קיוסטנדיל	—	58	—	48	—	106	—	133000	—	1255
וידין	72	56	66	46	138	104	148600	185000	1076	1779
קארנובאט	23	19	14	12	37	31	40340	70000	1003	2258
ייאמבול	40	42	53	44	93	86	118000	123400	1268	1435
סאמוקוב	—	9	—	14	—	33	—	81000	—	2455
פליוין	19	13	19	19	38	32	100000	125000	2632	3906
ג. דז׳ומאיאה	18	14	13	13	31	27	—	93000	—	3519
פרובאדיה	21	16	26	10	47	26	71200	75500	1540	2904
לום	15	9	25	13	40	22	66000	54000	1650	2454
קאזאנליק	13	12	7	7	20	19	63300	60232	3330	3170
ברקוביצה	17	10	4	6	21	16	30000	30832	1430	1233
צ׳ירפאן	—	7	—	8	—	15	—	30000	—	2000
פרדינאנד	20	9	28	6	48	15	—	30000	—	2000
סט. זאגורה	24	20	31	26	55	46	78060	95760	1420	2082
סליוין	19	32	22	39	41	71	119400	134400	2912	1893
סך הכל	2023	2135	1653	1532	3656	3679	5189741	6224169	—	—

(לא נתקבלו מספרים מקיוסטנדיל, סאמוקוב, צ׳ירפאן לשנת 1923/24)

טבלה 2

תקציבי בתי־הספר היהודיים בבולגריה
בשנת הלימודים 1924/25

(ע״פ ביולטין הקונסטיסטוריון, שנה 5)

הערים	התקציב (באלפים)	זמיכת הממשלה החלטיים במספרים	באחוזים מהתקציב	תמיכת העיריות החלטיים במספרים	באחוזים מהתקציב
ברקוביצה	30,000	—	—	—	—
ג. דז׳ומאיאה	95,000	2000.—	2	15000.—	16
דופניצה	283,000	10000.—	3	5000.—	16
וארנה	263,400	10000.—	4	16000.—	6
וידין	185,000	10000.—	5	60000.—	33
האסקובו	220,000	5000.—	2	25000.—	11
ייאמבול	123,400	4000.—	3	10000.—	8
לום	54,000	3000.—	6	10000.—	18
סופיה	2,140,154	15000.—	0.7	600000.—	23
סאמוקוב	81,000	12000.—	2	20000.—	25
סליוין	134,400	4000.—	3	25000.—	18
סטארה־זאגורה	95,760	4500.—	5	25000.—	26
ט. פאזארדז׳יק	380,791	5000.—	1	120000.—	31
פלובדיב	859,868	12000.—	1	30000.—	3
פרדינאנד	37,000	—	—	—	—
צ׳ירפאן	30,000	10000.—	33	10000.—	33
קיוסטנדיל	133,000	4000.—	3	30000.—	23
קארנובאט	70,000	3000.—	4	25000.—	36
פליוין	125,000	10000.—	8	20000.—	16
פרובאדיה	75,500	6000.—	8	50000.—	66
קאזאנליק	60,232	10000.—	16	20000.—	33
רוסא	578,182	—	—	30000.—	5
שומין	176,000	5000.—	3	10000.—	6
	6,230,687	144,500.—	2	1156000.—	19.5

טבלא 3

צוות המורים למקצועות העבריים
לשנת הלימודים 1923/25

צוות המורים לשנת הלמודים	מנהלים	מורים ראשיים	מורים ומורות	גננות	סה״כ
1924/1925			46	13	59
מהם					
א) מקומיים	3	4	28	6	41
ב) מא״י	—	1	17	7	25
ג) מחוץ לארץ	2	—	1	—	3

טבלה 4

מספר התלמידים בגני־הילדים, בתי־הספר היסודיים והפרו־גימנסיות, בשנת הלמודים 1925/26

(ע״פ ביולטין הקונסיסטוריון, שנה 7, גל׳ 15, 17.12.1926)

העיר	גני ילדים	בי״ס יסודיים	פרוגימ־נסיות	כתות	מחל׳	ילדים בגן	ת־ים	ת־ות	סה״כ	מורים מקומ.	מורים מחוץ	סה״כ
בורגאז	1	1	—	4	—	35	26	25	86	1	1	2
וארנה	1	1	1	4	2	36	81	48	165	1	3	4
וידין	1	1	—	4	—	56	31	38	125	2	—	2
ג. דז׳ומייאה	—	1	—	4	—	—	7	12	19	1	—	1
ופניצה	1	1	—	4	—	32	53	50	135	1	2	3
קארנובאט	1	1	—	4	—	20	18	8	46	2	—	2
קיוסטנדיל	1	1	—	4	—	44	45	29	118	1	1	2
קאזינליק	—	1	—	4	—	—	6	6	12	1	—	1
ט. פאזארדז׳יק	1	1	1	4	3	39	53	69	161	2	2	4
פליוין	—	1	—	4	—	—	5	16	21	—	1	1
פלובדיב	3	1	1	6	3	151	228	264	643	6	3	9
פרובאדיה	—	1	—	4	—	—	13	8	21	1	—	1
רוסא	2	1	1	5	3	130	109	74	313	—	5	5
לום	—	1	—	4	—	—	5	6	11	1	—	1
סליוין	1	1	—	4	—	32	13	18	63	—	1	1
סופיה	4	2	2	25	11	120	703	400	1223	10	10	20
סט. זאגורה	—	1	—	4	—	—	20	26	46	1	—	1
חאסקובו	1	1	—	4	—	39	44	41	124	3	—	3
צ׳ירפאן	—	1	—	4	—	—	9	6	15	1	—	1
שומין	—	1	1	4	3	—	59	59	118	2	—	2
ייאמבול	—	1	—	4	—	—	31	34	65	2	1	3
סך הכל	18	22	7	108	25	734	1569	1237	3540	39	30	69

טבלה 5

תקציבי בתי הספר היהודיים בבולגריה
בשנת הלימודים 1925/26

(ע״פ ביולטין הקונסיסטוריון גל׳ 15 שנה 7, 17.12.1926)

העיר	תקציב בליבות (באלפים)	מספר התלמידים	הוצאות כל תלמיד
בורגאז	185	86	2154.32
וארנה	372	165	2257.46
וידין	235	125	1880.—
גורנה־דז׳ומייאה	68	19	3616.10
דופניצה	285	135	2111.—
קארנובאט	77	46	1684.78
קיוסטנדיל	170	118	1140.—
קאזאנליק	55	12	4625.—
ט. פאזארדז׳יק	440	161	2671.66
פרובאדיה	71	21	3390.47
פלובדיב	1,084	643	1688.88
רוסא	638	313	2039.27
סאמאקוב	50	25	2000.—
סליוין	139	63	2207.89
סופיה	2,765	1223	2261.03
חאסקובו	315	124	2540.—
שומין	222	118	1884.34
יאמבול	202	65	3276.89
פליוין	120	21	3870.96
לום	78	11	7090.—
סטארה־זאגורה	93	46	2023.26
סך הכל	7,664	3540	2700.50 ממוצע

טבלה 6

מספר התלמידים(ות) בבתי הספר היסודיים
היהודים בבולגריה בשנת הלמודים — 1926/27

(ע"פ ביולטין הקונסיסטוריון שנה 8, גל' 13, 25.11.1927)

העיר	כיתה 1			כיתה 2			כיתה 3			כיתה 4			סה"כ		
	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ	בנים	בנות	סה"כ
בורגאז	10	12	22	3	4	7	6	8	14	4	8	12	23	32	55
וידין	11	9	20	6	5	11	13	5	18	4	10	14	34	29	63
ורנה	17	9	26	16	5	21	14	9	23	12	11	23	59	34	93
ג. דז'ומאיה	1	5	6	1	2	3	3	3	6	1	3	4	6	13	19
קאזאנליק	8	6	14	2	1	3	1	—	1	2	2	4	13	09	22
קיוסטנדיל	14	11	25	13	5	18	9	8	17	7	8	15	43	32	75
ט־פאזארדז'יק	5	14	19	5	5	10	6	5	11	8	9	17	24	33	57
פלובדיב	59	45	104	37	28	65	43	26	69	46	30	76	185	129	314
פליוין	2	4	6	4	1	5	5	3	8	2	7	9	13	15	28
פרובאדיה	4	1	5	2	3	5	1	—	1	2	2	4	9	6	15
רוסא	18	18	36	12	8	20	19	8	27	13	14	27	62	48	110
סליוין	7	5	12	—	—	—	2	6	8	4	5	9	26	32	58
סט. זאגורה	7	4	11	4	4	8	5	5	10	5	6	11	21	19	40
סופיה (מרכז)	55	33	88	38	20	58	54	28	82	53	26	79	200	107	307
סופיה (יוצ'בונא.	110	73	183	56	46	102	81	53	134	55	30	85	302	202	504
חאסקובו	16	15	31	6	10	16	11	8	19	13	7	20	46	40	86
ייאמבול	16	11	27	9	5	14	10	6	16	4	8	12	39	30	69
שומין	10	3	13	5	9	14	7	3	10	4	9	13	26	24	50
	370	278	648	219	161	380	290	184	474	239	195	434	1131	834	1965

טבלה 7

מספר התלמידים(ות) בפרוגימנסיות היהודיות
בשנת הלימודים 1926/27

(ע״פ ביולטין הקונסיסטוריון שנה 8, גל׳ 13, 25.11.1927)

העיר	מחלקה 1			מחלקה 2			מחלקה 3			סה״כ		
	ת־ים	ת־ות	סה״כ	ת־ים	ת־ות	סה״כ	ת־ים	ת־ות	סה״כ	ת־ים	ת־ות	סה״כ
וארנה	4	5	9	8	5	13	8	2	10	20	12	32
ט. פאזארדזיק	8	16	14	5	19	4	8	8	16	34	21	55
פלובדיב	45	28	73	42	25	67	22	14	36	109	67	176
רוסא	29	9	38	20	6	26	9	10	19	58	25	83
סופיה	98	67	165	69	33	102	57	17	74	224	117	341
שומין	10	10	20	9	6	15	6	6	12	25	22	47
סך הכל	194	135	329	153	94	247	110	57	167	470	264	1734

סיכום : 1) תלמידים־ות בבתי הספר היסודיים 1965

״ ״ בפרוגימנסיות 734

סך הכל 2699

2) נעשו מאמצים גדולים בקהילות הקטנות להחזקת בית־ספר, אם כי מספר התלמידים הוא מועט בהם.

3) מספר התלמידות קטן בהרבה ממספר התלמידים, מוכיח שהפחיתו בערך חינוך הילדות בעיני האוכלוסיה היהודית.

4) בשנת הלימודים 1924/25 — סה״כ של התלמידים 3679

בשנת הלימודים 1925/26 — פה״כ של התלמידם 3540

בשנת הלימודים 1926/27 — סה״כ של התלמידים 2668

טבלה 8

גני ילדים יהודיים בבולגריה
שנת הלימודים 1926/27

(ע"פ ביולטין הקונסיסטוריון שנה 8, גל' 13 (25.11.1927)

	העיר	כיתות	מספר הילדים			מהשנה שעברה	חדשים	נשרו במרוצת השנה	המשיכו עד סוף השנה
1	בורגאז	1	17	18	35	20	15	—	35
2	וידין	2	31	30	61	36	25	—	61
3	ט. פאזארדז'יק	2	21	30	51	16	35	—	51
4	פלובדיב	3	80	71	151	90	61	14	137
5	רוסא	3	73	47	120	75	45	6	114
6	סטארה־זאגורה	1	12	13	25	—	25	4	21
7	סופיה (מרכז)	3	58	34	92	29	63	8	84
8	" (יוצ'־בונאר)	2	34	25	59	10	49	8	51
9	קיוסטנדיל	1	18	26	44	16	28	—	44
10	חאסקובו	1	23	18	41	14	27	4	37
	סך הכל	19	367	312	679	306	373	44	635

טבלה השואתית 9

בתי־הספר היהודיים — גני ילדים, בי"ס יסודיים, פרוגימנסיות, מספר התלמידים

השנה	בתי הספר: גני ילדים	מכינות	בי"ס יסודיים	פרוגימנסיות	מס' התלמידים בגנים + מכינות	בבי"ס יסודיים	בפרוגימנסיות	סך הכל בבי"ס היהודיים	מספר המורים
1920/21	8	3	22	7	482	2182	599	4263	
1923/24			23					3656	69
1924/25			23					3679	69
1925/26								3540	
1927/28			17	7				3303	
1931/32	16		22	5		2637	525	3162	
1932/33	15		21	5		2498	619	3117	

טבלה 10

מספר התלמידים היהודיים בבתי"ס היהודיים והלא־יהודיים בבולגריה לשנת הלימודים 1920/1921

העיר	בתי ספר יהודיים: בית ספר יסודי (4 כיתות + גני ילדים וכיתות מכינות): גן ילדים	מכינה	4 כיתות	3 מחל' נסיות פרוגימ־	סה"כ בבית הספר היהודי	תלמידים יהודיים בבתי ספר לא יהודיים: בולגריים: סודיים	פרוגימ־ נסיות	צרפתיים ועוד	בבי"ס לא יהודיים	סה"כ של התלמידים היהודיים בכל בי"ס יסודיים ופרוגימנ.	באחוזים: בית ספר יהודי	בית ספר לא יהודי
סופיה	68		1053	107	1228	648	329	395	1372	2,602	47.27	52.73
פלובדיב	44	86	496	162	788	23	42	112	177	965	87.70	17.30
רוסצ'וק (רוסא)	48	51	272	114	485	—	37	17	54	539	89.65	10.35
ט־פאזארדז'יק	49	—	134	62	245	1	7	—	8	253	97.—	3.—
וארנה	37	—	147	—	184	—	—	—	25	122	88.—	12.—
ייאמבול	—	—	102	—	102	8	—	—	8	174	96.—	4.—
קיוסטנדיל	40	—	126	—	166	—	7	—	13	163	92.—	8.—
שומין	—	—	106	44	150	6	—	—	16	175	91.—	9.—
דופניצה	—	—	159	—	159	16	—	—	22	199	89.—	11.—
וידין	—	—	98	79	177	22	—	—	8	110	92.7	7.3
חאסקובו	13	22	86	—	121	—	—	—	—	121	100.—	—
לום	—	—	40	—	40	—	—	—	—	40	100.—	—
קארנובאט	—	—	38	31	69	—	—	—	—	69	100.—	—
פרובאדיה	—	—	51	—	51	2	—	—	2	53	98.—	2.—
סליוין	—	—	50	—	50	—	—	—	—	53	100.—	—
בורגאז	24	—	80	—	104	4	—	—	4	106	96.—	4.—
סט. זאגורה	—	—	54	—	54	—	—	—	—	54	100.—	—
צ'ירפאן	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	אין נתונים	
גורנה דז'ומאיה	—	—	34	—	34	14	—	—	—	14	70.5	29.50
קאזאנליק	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	אין נתונים	
סך הכל ומספרים ממוצעים	423	159	3126	599	4207	754	422	524	1,723	5,89	71.—	29.—

(ביולטין הקונסיסטוריון, שנה 2, גל' 62 — 20.7.1922)

טבלה 11

הוצאות והכנסות בתי־הספר היהודיים בבולגריה (בליבות)

לשנת הלימודים 1920/21

העיר	ההוצאות			מספר התלמידים	הוצאה על כל תלמיד בסכומים	ההכנסות בסכומים					ההכנסות באחוזים			
	(באלפים)	משכורת מורים בסכומים (באלפים)	משכורת מורים באחוזים			סך־הכל ההכנסות (באלפים)	ע״י הממשלה (באלפים)	ע״י העיריה (באלפים)	מאת הקהילה היהודית	ממקורות אחרים	ע״י הממשלה	ע״י העיריה	ע״י הקהילה היהודית	ממקורות אחרים
סופיה	798	549	68.8	1328	649	798	50	200	368	—	2.8	26.3	70.8	—
פיליפופולי	358	269	73.9	788	456	358	12	64	227	54	3.3	20.6	75.3	4
רוסצ׳וק	262	184	70.3	485	540	262	10	30	185	37	5.4	11	70.6	18.3
ט. פאזארדז׳יק	114	79	79	245	480	114	6	30	72	5	5.6	26.3	63.7	4.4
ורנה	100	66	66	184	575	100	—	—	—	—	—	—	100	—
קיוסטנדיל	85	70	84.5	166	488	85	4	30	50	—	5.3	35.3	59.4	—
וידין	96	54	55.2	177	542	96	3	40	40	12	3.5	41.6	41.6	3.1
דופניצה	74	55	75	159	470	74	—	—	74	—	—	—	100	—
שומין	73	52	70	150	490	73	—	—	73	—	—	—	100	—
חאסקובו	106	87	82	121	876	106	—	—	106	—	—	—	100	—
ייאמבול	65	48	75.4	102	590	65	3	10	48	4	4.6	15.4	73.8	—
בורגאז	65	34	52.1	104	628	52	5	—	40	7	9.6	—	76.9	13.4
קארנובאט	36	—	—	69	522	36	2	20	13	—	4.4	—	95.6	—
פרובאדיה	22	16	73.3	51	442	22	1	—	21	—	4.4	—	95.6	—
סליוין	62	33	54	50	1240	62	2	5	48	6	4	8	78.2	9.7
לום	32	26	84.5	40	800	33	3	30	—	—	9.3	93.7		—
צ׳ירפאן	65	48	75.4	—	1395	65	2	20	40	2	3.8	30.7	61.5	3.8
סאמוקוב	27	24	88.8	—	730	27	—	10	17	—	—	37	63	—
סטארה־זאגורה	45	33	73.3	54	900	45	4	10	28	2	10	22.2	64	3.3
גורנה־דז׳ומיאה	25	—	—	34	735	25	—	—	—	—	—	—	100	—
ס״ה ומספרים ממוצעים	2,512	1,730	64.9	4207	678	2409	110	499	1,454	130	3.6	19.9	72.20	4.2

(ביולטין הקונסיסטוריון, שנה 2, גל׳ 63 — 30.7.1922)

הערות: בערים הקטנות: ראזגראד, נובה־זאגורה, ניברוקופ, ברקוביצה, פרדינאנד, לא היו בתי־ספר יהודיים, והתלמידים היהודיים ביקרו שם בבתי־הספר היסודיים הממשלתיים. הקהילה היהודית המקומית, בעזרת הקונסיסטוריון, הנהיגה שעורי־דת ושפה עברית לתלמידים היהודיים, שלמדו בבתי־הספר הממשלתיים.

מספר התלמידים לא נכלל בלוח הנ״ל ואין כל נתונים לזה.

הערות חלק א לפרקים א—ב

1 ראה ספרו של רוזאניס "קורות יהודי תורכיה".

2 פרטים בענין מצבם המשפטי של מוסדות היהדות בבולגריה — ראה במאמרו של העו"ד ליאון פרחי ב"איברייסקה טריבונה", רוסצ'וק, שנה ב', חוברת 5 מרס 1928. כמו כן ראה מאמרי באוסף על שם "אהרון בן־יוסף", תל־אביב, תש"ד, ע' 125—134.

3 "אל דיאה", שנה ב', גליון 8, מיום 4.12.1898.

4 **"ראסוויט" — בטאון הרוויזיוניסטים בבולגריה, שנה ב' (1929), גליון 21—22, עמ' 21.**

5 באשר לשמה הראשון של האגודה הציונית בסופיה, טען העסקן הציוני הותיק נסים ארואיטי בזכרונותיו, ששמה היה "ציון" ושכנראה, השם "תיאודור הרצל" נתקבל לאחר מכן. (ראה להלן את דברי נ. ארואיטי).

6 בספרו של ריכארד ליכטהיים "תולדות הציונות בגרמניה" מסופר (ע' 82): ד"ר בירר, אחד ממיסדי האגודה היהודית הלאומית "קדימה", הודיע מסופיה, ששם רבה ההתלהבות והרב הראשי של בולגריה רואה בהרצל את המשיח, כנראה, שהרב הראשי, אשר הדברים הנ"ל רומזים עליו — היה הרב פריסייאדו באקיש.

7 "השופר" שנה א' (1901), עמ' 293.

8 "השופר" שנה ב', 28 בסיון תרס"ב.

9 **"אֶל דיאה", שנה ב' מ־4 לדצמבר 1898.**

10 במשך קטעי־זמן שונים ששנותיהם עולות על מחצית תקופת קיומה של ההסתדרות הציונית בבולגריה (1898—1949) היה מושבו של הועד הציוני המרכזי ושל מערכת בטאונה הרשמי של ההסתדרות הציונית בבולגריה, בפיליפופול (בשמה היא פלובדיב), בה היה לעתים גם מקום מושבם של מוסדות ציוניים מרכזיים אחרים, כגון: הלשכה הראשית של הקרן הקיימת לישראל לבולגריה, הועד המרכזי של אגודת "מכבי", הועד המרכזי של "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית" בבולגריה, הועד המרכזי של "הסתדרות המורים העברים" וכו'. בעיר זו התקיימו גם ועידות וכינוסים ציוניים רבים.

11 לא קשה לקבוע מי היה חיימוב זה. השערתי היא שהיה זה חיימוב, איש פאזארדז'יק, שהיה מורה ולאחר מכן התגורר בפלובדיב. מתוך ההרצאה עצמה אפשר לראות שהמרצה חיימוב היה מורה לעברית. מר רפאל ברוך — עסקן ציבורי בפאזארדז'יק אמר לי שאותו חיימוב היה איש לום.

12 משיצאו הדברים הנ"ל מפי המרצה, נשמעו באולם הישיבות צעקות מחאה מצד חסידי ה"אליאנס" וקמה שערוריה גדולה, אשר אילצה את נשיאות הועידה להפסיק את הישיבה ולהעביר את ישיבות הועידה למקום אחר. פרטים על התקרית הזאת אפשר למצוא בזכרונותיו של פריסייאדו רומאנו ב"המשפט", 1916, גליון 47—49, 17 באוגוסט 1916, המובאים להלן:
"בישיבה שלפני האחרונה, קרא יוסף תאג'ר הרצאה על מפעל החינוך. האולם הגדול היה מלא חסידי ה"אליאנס" ובראשם מר כהן, מנהל בי"ס של ה"אליאנס". לאחר המלים הקשות הראשונות של המרצה כלפי ה"אליאנס", פרץ מר כהן בקריאה: "זה לא נכון", וחסידי ה"אליאנס" התחילו בצעקותיהם הפראיות, בקללותיהם, באיומיהם ובדברי־העלבון כלפי הציונים והפכו את האולם לגהינום ממש. הישיבה הופסקה עד שהתרוקן האולם ובעל־הבית, ציוני טוב, פנה אל נשיאות הועידה כשדמעות בעיניו וביקש ממנה להעביר את הועידה למקום אחר, בכדי שלא תהא משפחתו, הנתונה לסבל בלאו הכי, קרבן גס לשנאתם חסרת־הרחמים של ה"אנטיציוניים" ומתוך התחשבות בבקשה זו הועברה הועידה בחצות הלילה לאולם אחר, שהוכן לכך ברגע האחרון במלון "בולגריה" הועידה חידשה בו את ישיבותיה בקור הנורא שהיה באולם, והיא — הישיבה — נמשכה עד שחר, עד נעילת הועידה".

13 בשם זה היו רגילים לכנות בבולגריה יודעי־ספר וכלי־קודש, רבנים, חזנים וכדומה, ומהם בחרה ה"אליאנס" מורים לשפה העברית בבתי־הספר שלה.

14 ראה: חמשים שנות היסטוריה, לנרסיס לוין, עמ' 146.

15 ה"אליאנס" קימה בבולגריה, כמו בשאר הארצות שבתחום פעולותיה, **גם מפעל לימוד מלאכה** (Apprentissage). כמה מחניכיה משלה — "מקוה ישראל" ועל חשבונה ללמוד חקלאות בבתי־הספר נשלחו על ידה ועל חשבונה ללמוד חקלאות בבתי־הספר להקלאות משלה — "מקוה ישראל" שבארץ־ישראל ו"דז'ידיידה" שבטוניס, אבל, כמעט אף אחד מהם לא נעשה חקלאי בגמרו אותו בית־ספר, אלא, רובם ככולם ניצלו יפה את ידיעת השפה הצרפתית שרכשו שם, על מנת להיות פקידי בנקים, נציגי פירמות גדולות זרות, לבלרים וכדומה.

16 "איל דיאה", שנה ב', גל' 19 מיום 19.2.1898.

17 "השופר" שנה ב', גל' 4—5.

18 המילה "פרטיזן" איש־המפלגה (פרטיה) קיבלה בבולגריה גון שלילי, לרגל הדרכים הנלוזות בהן הלכו המפלגות, לשם כיבוש השלטון וניצולו לרעה.

19 הנה, למשל, כמה דוגמאות טיפוסיות של נדבות מתוך הרשימות הנ"ל: בעת שעשועים אצל שלמה בן נון — 1.50 ליבה, קנס על שתי צעירות שלא דיברו עברית — 0.50 ליבה, שמואל פרץ — נדבה בבית הכנסת — 2, הימור בין ד"ר רימאלובסקי והמהנדס שמרייבסקי — 2, מ"המסכות" של אגודת "ציון" — 25, לזכר המנוח שבתאי אבטליון — 2, מוינברג — לרגל הולדת הבת — 2, לרגל שירת "התקוה", בפעם הראשונה — 1.50, מהחייל גבריאל אפרים מירנדה — משכורתו כחייל לשני חדשים — 2, פריסייאדו ענבי — ל"מזל טוב" על דירתו החדשה — 2, אחדים בגלל שהתרחצו בנהר — 1, מאהרן עמר שענד צוארון — 1, אלמוני השמח על אירוסי ידיד — 1.

20 "השופר", שנה ג', גל' 26, י"ב בניסן התרס"ג.

21 "איל דיאה", שנה ד', גל' 18—20 וגם גל' 4 מ־10.10.1903 ו"השופר", שנה ג', גל' 27—32.

22 "השופר" שנה ג', גל' 27.

23 "השופר", שנה ג', גל' 33.

24 "השופר", שנה ג', גל' 34 (מאמרו של פר. רומאנו).

25 מאמרו של ד"ר ישוע כלב ב"איל דיאה", שנה ה', גל' 23, 22 בפברואר 1904, שבו הוא מתרעם על המגמה הזאת, ורואה בה בצדק, סכנה להתפתחות פנימית, לפי השפעות חיצוניות, מחוסרות קשר כל־שהוא עם ענייני היהדות עצמה.

26 ליאון כהן עלה ב־1936 ארצה. לפני כן למד באופן אינטנסיבי עברית מפי המורה ישראל צבי הרכבי. היה מנהל בנק "גאולה". בארץ התקרב לדת.

27 שמותיהם של המתנגדים: יעקב אברהמוב (סופיה ונציג וארנה), צ'ליבי אלקלעי (רופניצה), אהרון ישראל עמר (פיליפופולי), משה ניסים ענבי (פיליפופולי), ישוע אריה (סאמאקוב), אברהם חיים אסא (פיליפופולי ונציג צירפאן), אליעזר בכר (סופיה), יצחק כלב (פיליפופולי), ד"ר ישוע כלב (סופיה), מאיר קואינקה (וארנה), דוד קריספין (יאסבול), דוד הלוי (רופניצה), שמואל חיים הלוי (סופיה), נסים הלוי (קיוסטנדיל), חיים לידז'י (וידין), שרה מיס (חאסקובו) משה מוסקונה (פיליפופולי; לא ברור איזו עיר הוא ייצג), מארקו ב. משה (יאמבול), יוסף ברוך פארדו (פיליפופלי ונציג סיליסטרה), ד"ר מארקו רומאנו (פיליפופולי), רז'ינה ראובנובה (קיוסטנדיל), משולם צורף (סליוון), אהרון טאג'ר (פיליפופולי), יחיאל פינצי (פלוון), חיים חסון (קארנובאט), קארל הרבסט (סופיה ונציג ראזגראד), נסים ב. יהודה (פיליפופולי).

28 שמותיהם של המצדדים: ישראל אלקלעי (סופיה), שבתי ברוך (קיוסטנדיל), מיכאל ביז'יראנו (רוסצ'וק), ליאון כהן (סופיה), יצחק מורי (נובה זאגורה), ד"ר נחימזון (פאזארדז'יק), עמנואל ניסימוב (סופיה), זיגמונד וינטל (רוסצ'וק).

29 שמותיהם של הנמנעים: רפאל ברוך (מפאזארדז'יק ונציג רוסצ'וק), יומטוב בכמוה"רם (פאזארדז'יק), משה בן־נון (רוסצ'וק), משה אברהם לוי (שומן), מאיר מוסקונה (סופיה), בכור רפאל (סאמאקוב), בכור חסון (בורגז).

30 שמותיהם של הנעדרים: חיים אבטליון (וידין), הייגריך אברהם (רוסצ'וק), ד"ר אשר (פיליפופולי), אברהם ברכה (קיוסטנדיל) שלמה בוני (רוסצ'וק), יעקב מ. כלב (פיליפופולי), צ'ילי־

בון רוזאניס (רוסצ'וק), ישוע פינצי (סופיה), יהודה פינצי (סטארה־זאגורה), שלמה חיימוב (פאזארדז'יק).

31 ד"ר מרדכי זאב אהרנפרייז. ראה את המונוגרפיה של ד"ר נ.מ. גלבר ב"חכמת ישראל במערב אירופה". אמנם כל הצד השלילי שבדמותו טושטש שם.

32 למעשה המטרה האמיתית של ההצעות האירגוניות האלה היתה, להתגבר על האופוזיציה נגד מדיניות־הפיוס של פריסיאדו רומאנו כלפי האנטי־ציונים והרב הראשי ד"ר אהרנפרייז.

33 בעקבות חומר כתוב בידי מר חיים קישאלס אשר בהיותו בבול־גריה היה מעסקני תנועת "פועלי ציון".

הערות לפרק ג

1 מאמרו של הלוי "סיבות אנטישמיות" "איל דיאה", שנה ב', גל' 50, וכן גם "זכרונות" לאברהם דוג'ון לוי, עמ' 12.

2 "איל איקו ז'ודאאיקו", שנה ה', 1905, גל' 1—2, עמ' 6.

3 ראה להלן הפרק על בתי־הספר.

4 אח"כ, כשהמיעוט הלא־ציוני פרש מהכינוס, אישר הרוב הציוני מחדש את מועמדותם של קארל הרבסט וד"ר ישוע כלב כצירים, מתוך נימוק שהתפטרותם באה לא מרצונם אלא שנכפתה עליהם ע"י האנטיציונים, כשהרב הראשי לימינם.

5 הנוסח המלא של ההצהרה ב"איל דיאה" שנה ו', גל' 20 מ־21 בינואר 1905, ומכתב שהופיע ב"איל איקו ז'ודדאיקו" 1905, גל' 1—2.

6 "השופר" מיום 21 במאי 1905 וגל' 24 1905, מביא את ביאורי נשיאות הכינוס וחליפת המכתבים שבין ועד הקהילה בפלובדיב וועד הקהילה שבוארנה באותה שאלה. אגב, הפולמוס הועבר גם על דפי העתונות הבולגרית דרך הצהרת הרבנות הראשית, שנתפרסמה בעתון "ויצ'רנה פושטה".

7 פרוטוקולי דיל סיגונדו קונגריסו די לאס קומוניטאדיס ז'ודיאס די בולגאריה (טינידה אין סופיה אין לוס 7,6 אין 9 ייאנואריו 1905 — אידיסיון דיל בייורו דיל קונגרסו).
פרוטוקולים של הכינוס השני של הקהילות היהודיות בבול־גריה (שהתקיים ב־7.6 ו־9 ביאנואר 1905 — הוצאה של לשכת הכינוס בפלובדיב — דפוס של שותפות ראבוטניק).

8 אכן, החלטות אלה שימשו יסוד לתקנון היהדות בבולגריה, שנתקבל ע"י כינוס הקהילות בשנת 1920.
פרט אופייני למצב הרוחות ששרר אז: הכינוס החליט שמכיוון שאין הוא רוחש אימון לד"ר אהרנפרייז, הוא מטיל על היושב־ראש, ד"ר מרקו רומאנו לשמור על ארכיון הכינוס . . .

9 בפיליפופולי השתתפו גם "הטריטיריאליסטים" באסיפת־המחאה והם הגישו הצעת החלטה ברוחם. אבל האסיפה דחתה את הצעתם וקיבלה את ההחלטה שהציעו הציונים האומרת, ששאלת הגירה היהודית תבוא על פתרונה רק ע"י התכנית הציונית. ההחלטה קראה להשתחרר מן ה"אליאנס" בבתי־הספר של הק־הילות.

10 כידוע, היה ראש החוג פ. רומאנו, שלא מצא תמיכה ועידוד מצד הצבור הציוני במדיניות הפיוס כלפי האנטי־ציונים והרב הרא־שי, והוא נטש את הפעילות ועמד מן הצד. מזמן לזמן יצא בביקורת פומבית מרה נגד ה"קיצוניים" והאשים ב"חוסר גמישות" שהביאה לידי פיצוץ כינוס הקהילות.

11 "אל דיאה" — שנה ח', גל' 11 — 10 בדצמבר 1906.

12 "השופר", שנה ח', גל' 15—16בינואר 1909, ע' 117.

13 "איל דיאה" גל' 57, מ־23 בדמצבר 1899.

14 "איל טיימפו" (הזמן), ב' באדר התר"ס.

15 "איל דיאה", שנה ב', 1899—1898, גל' 32, 50, 57, 67.

הערות לפרק ד

1 מאמרו של פריסיאדו רומאנו, שפורסם ב"השופר", גל' 23 מיום 6.4.1908; המאמר על התכנית של הועד המרכזי החדש ב"השופר", גל' 25, אפריל 1908; מאמר־תגובה שהופיע ב"השופר", גל' 24 מ־16.4.1908.

2 מאמר פולמוס של פריסיאדו רומאנו ("השופר", שנה ח', ע' 76) מייחס במפורש את המאמר הנ"ל לד"ר ישוע כלב.

3 "השופר", שנה ז', גל' 25.

4 המנהל מטעם ה"אליאנס" בסופיה הכריח את המורים אברהם אסא ויוסף הלוי להתפטר מועד האגודה הציונית, שהם היו חברים בו.

5 בקשר לסכסוך, התפטרו גם חברי הקונסיסטוריון יומטוב בכמוהר"ם מפאזארדז'יק וזיגמונד רינטל מרושצ'וק.

6 אברהם תג'ר, "נוטאס איסטוריקאס".

7 זכרונותיו של אברהם דויג'ון לוי, עמ' 20.

8 לפי עדותו של אשר רומאנו, בקונטרס של ד"ר שאול מיזאן "אליקו קונסטנטינוב להגנת יוסף מרקו ברוך".

9 ראה הספר: "הרצל — חיים וחזון" לנ. א. שוראקי ע' 263.

10 ר' אברהם תג'ר "נוטאס איסטוריקאס", ע' 30 ו־39.

11 הוצאת "עם עובד", תל־אביב, תשי"ג, ע' 91.

12 בעתון "סופייסקי נוביני" (חדשות סופיה), גל' 36—32, 12 ביאנואר 1939.

13 לפי לוח סטאטיסטי שפורסם בעתון "סופייסקי נוביני", 12 ביאנואר 1939, עמ' 9.

14 הם שמורים בכת"י בארכיון "הועדה ההיסטורית של איחוד יהודי בולגריה", תל־אביב.

15 צבי הרכבי, משהו על יהודי שלוניקי (מחקר סוציולוגי), ירושלים, תרצ"ז.

16 הוצאת "עם עובד" — תל־אביב, תשי"ג, עמ' 110—149.

17 ד"ר אהרנפרייז שם, ע' 116.

17* זכרונות, א. דוג'ון לוי, עמ' 21—23.

18 מאמרו של לוי חזקיה, ב"עלון" איחוד עולי בולגריה, מס' 2, 1961.

19 הטענה על סכנת התערבות הממשלה בענייניה הפנימיים של הקהילה היהודית, בקשר לגביית מיסים, לטובת בתי־הספר היהו־דיים, התעוררה בשלב יותר מאוחר, גם בקרב הציונים עצמם והניעתם להחליט על וויתור של גביית המיסים לטובת בתי־הספר היהודיים על־ידי גובי הממשלה.

20 במאמרו "1895—1935" בקובץ היובל של האגודה הציונית ע"ש "נסים דניאל".

21 המשפט, שנה ג', גל' 11, 30 למארס 1915.

22 במאמר בקובץ "לזכרו של אהרן בן יוסף".

23 המשפט, 19 למאי 1916.

24 נפתולים בבולגריה, עמ' 83—136.

25 ראה "הרשימות ההיסטוריות ליהודי בולגריה" מאת אברהם תג'ר, עמ' 98.

26 שנה ג', 27 ליוני 1915.

27 שנה ג', גל' 19, 27 במארס 1916.

28 כאן (שנה ג', גל' 30, 12.6.1915) התפרסם שירו של המשורר הבולגרי המפורסם פ. ר. סלאבייקוב "הורידו דמעות על אלה", שבו מביע המחבר את עגמת לבו על גורלו המר של העם היהודי ומסיים במשפט המפורסם:

"ליונת הבר יש לה קן;
לשועל הפרא יש לו מאורה;
לכל עם — מולדתו
לישראל — אין לו, אין לו אלא קברו" . . .

29 יתכן שחברי הועדה היהודיים — או חבריה הציוניים לכל הפחות — שדעתם שדת ישראל כולה רוויה יסודות לאומיים, השתעשעו בתקוה, שלמעשה אפשר יהיה להכליל בפעולות הקהילה גם עניינים לאומיים בלבושם הדתי.

30 צודק אברהם תאג'ר בהעירו, שבכל אופן היתה ברכה רבה בפתרון זה, שמטרתו לשמור על שמו הטוב של הרב הראשי על־ידי העלאתו מעל לעניינים חילוניים וחילוקי־הדעות והתנגשות מפלגות וזרמים הכרוכים בהם. א. תאג'ר מדגיש, שזו היתה דרישתם של הציונים דוקא (ראה בספרו הנ"ל, ע' 89).

31 השופר, שנה ז', גל' 27, מ־31 ליולי 1908.

32 שם, שנה ה', גל' 8 בכתבה משלוניקי.

33 שנה ט', גל' 4—5.

הערות לפרק ה

1 ראה "אל דיאה", 1905.

2 ראה "אל איקו ז'ודאאיקו", שנה ה', גל' 4, 1 באפריל 1905.

הערות לפרק ו

1 איל דיאה, שנה ח', גל' 31, 2 לנובמבר 1907.
2 השופר, שנה י"ג, גל' 23.
3 השופר, שנה כ', גל' 34, 15 ביולי 1929.
4 בתיק "זכרונות אישיים" של הועדה לתולדות היהדות והציונות, ע"י "איחוד עולי בולגריה" בתל־אביב.
5 רזסוויט, בטאון הרביזיוניסטים בבולגריה, שנה ב' (1929), חוברת 21—22, מאמרו.
6 ראה רשימות על תולדות "המכבי" בולגריה, סופיה 1930, בבולגרית, עמ' 17.
7 שם, עמ' 18.
8 ראה הקובץ ליום היובל השני של "מכבי", סופיה, 1930, עמ' 102.
9 השופר, שנה ח', גל' 7.

הערות לפרק ז

1 ראה בספרו של אברהם תג'ר "נוטאס איסטוריקאס".
2 איל דיאה, שנה ח', גל' 27, 27 למאי 1906.
3 השופר, שנה ח', 18 לספטמבר 1908.
4 השופר, שנה ח', גל' 3, 9 לאוקטובר 1908.

הערות לפרק ח

1 זו דעתם של אלברט כלב ז"ל ויבל"ח — בנימין ארדיטי ואחרים, מראשי "ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית", כפי שבאו לידי ביטוי בזכרונותיהם, שעדיין לא פורסמו והם נמצאים בארכיוני "הועדה לתולדות היהדות והציונות בבולגריה", שע"י "איחוד עולי בולגריה".
2 ראה צבי הרכבי, חכמת ישראל ברוסית (מונוגרפיה), בקובץ "חכמת ישראל באירופה", ירושלים—ניו־יורק, תשכ"ה.
3 דברים אלו הביאו את אלכסנדר גולדשטיין, שליח קרן־היסוד בבולגריה ב־1921, לידי התפעלות ולידי האימרה, ש"יהדות בולגריה היא חתיכת יהדות רוסיה, שבתוך הספרדים"...
4 המדובר בראשית התנועה, אשר הקיפה את הנוער כמעט בכל ערי בולגריה. אולם, קדמו לה אגודות, אשר קמו ונעלמו מבלי להשאיר סימנים בולטים על הנוער, שהיו חברים בהן.
5 לפי א. כלב היו היוזמים להקמת האגודה "ישראל" בפיליפופולי, המורה דוד פרדו, תלמידי־הגימנסיה אנג'ילו גרון, ברוך פרדו ומתילדה אמרים — עסקנית "מכבי", צ'ליבון אלמליח. כמעט כולם היו חניכי בית־הספר היהודי ומקצתם — ביה"ס "הציוני".
6 אחד מאנשי פלובדיב (א. רומאנו) היה אחר כך יו"ר הועד הציוני המרכזי. ואילו א. כלב היה חבר באותו הועד ובלשכה הראשית של הקק"ל בבולגריה.
7 יש לציין, שנוסף לשני הזרמים הנ"ל קם בסופיה זרם שלישי, שרצה לתרום ללא כל אידיאולוגיות, להגשמה עצמית — ע"י עליה לא"י; והצעירים שאחזו בדעה זו הגשימו את הרעיון הלכה למעשה.
8 העברי הצעיר, שנה א', חוברת פברואר 1919.
9 בועידה היתה ה"הסתדרות" מיוצגת על־ידי ועדה המרכזי ובשמה נשא נאום בעברית א. רומאנו. השתתפותו באה בתוקף החלטה מפורשת של הועידה השניה.
10 ב־1.9.1919 נפתחו השיעורים מטעם ההסתדרות הציונית בשיתוף פעולה עם הקונסיסטוריה והנהלתם נמסרה לידי קורטוריון, שכל חבריו נמנו על החברים מזרם "העברים" (א. רומאנו, ב. פרדו, א. כלב).
11 העברי הצעיר, שנה ב', חוב' 4—5, מאי—יוני 1920.
12 העברי הצעיר, שנה ב', חוב' יוני 1921.
13 מאמרו של ד"ר שאול מזאן "פעולה ופעולת נגד" ב"העברי הצעיר", שנה ג' חוב' 3, סיון תרפ"א, עמ' 79.
14 התפתחות הדברים אישרה לחלוטין נבואות אלו: בכל המקומות שם התמזגו שתי האגודות, בלע "מכבי" את "ההסתדרות" ללא תנופה רבה בפעולותיו. נשמעו קולות על הצורך לחדש את "ההסתדרות", אך כבר היה מאוחר מדי. התפתחות הנוער הציוני נכנסה לאפיקים חדשים ואי־אפשר היה להחזיר את הגלגל אחורנית.
15 אחת הפעולות החיוביות של הועד המרכזי היתה הקמת קבוצה של 19 חלוצים, כולם חברי "ההסתדרות" שהוכנסו לחוותו של טשיסיביב, על־יד פאזארדז'יק לשם הכשרה חקלאית חלוצית (דו"ח בפני הועידה הציונית ה־14).

חלק שני פרק א

1 על ההבדלים הרעיוניים שבין האיכרים לבין הקומוניסטים ראה בספר "תולדות בולגריה", האקדמיה הבולגרית למדעים, כרך ב' ע' 569.
2 פרטים ראה ח. קשלס: על יהודי בולגריה במשטר הפאשיסטי.
3 על הפולמוס הזה ראה מאמריהם של רפאל לוי, מואיז בן ארוייא ואלברט רומאנו ב"השופר" שנה ט"ו גליונות 26, 27, 28, 31, 37.
4 נתפרסמה ב"השופר" שנה כ', גליון 1.

פרק ג־ד

1 "השופר" מיום 15.1.1926.
2 הקטע הנל התפרסם ב־ Journal de Geneve וזה עורר דאגה בחוגים ציוניים שונים שפחדו שמא ישמשו הדברים האלה בידי הערבים והאנטיציונים בכלל כחומר לנגוח לבקורת על התנועה הציונית, אם כי היה ברור לכל, שאם ז'בוטינסקי אפילו אמר דברים דומים הוא לא התכוון "ללקיחה בכוח" אלא לרכישה רגילה אשר אף על פי שהיא חוקית מעוררת בכל זאת חששות לנישול מצד הערבים ומביאה אותם למעשי התנגדות ואלימות. מסתבר, שהחלטה, לגנוז את הספר מבלי לפסוק בשאלה, אם הדברים נאמרו — כפי שציטט אותם ד"ר רומאנו — או שנאמרו בצורה אחרת או שבכלל לא נאמרו, נבעה משיקולים מדיניים.

פרק ה

1 ראה "השופר" שנה י"ז, גליון 13 מיום 11.1926.

פרק ז

1 פרטים מעניינים בקובץ יובל 40 שנה לאגודה הציונית "נסים דניאל" שברוסא.
2 ראה שנתון י"א, "השופר" 1920—1921.
3 "השופר" שנה ט' (1909/10), גליון 41.
4 ראה "המשפט", גליון 6 מיום 2.5.1919.
5 ראה "השופר" שנתון י"א, גליון 34 (1920—1921) — בדו"ח המשלחת.
6 שנה י', גליון 6, 10.5.19.
7 אחיו הקשיש, ז'אק (יעקב) לוי, היה במשך שנים רבות חבר הועד המרכזי הציוני ובתקופות מסויימות היה גם יו"ר של ועד בתי הספר היהודיים או יו"ר ועד הקהלה בעיר מולדתו פלובדיב.
8 הסופר ארטור הוליטשר בספרו "מסע בארץ ישראל" מדבר בהתלהבות על הקבוצה הזאת, "הנודעת על שם הצעיר הבולגרי העומד בראשה". קבוצה זו רכשה גם אהדת הפועלים הצעירים שבסביבה בעליזותה, בשירים הבולגריים שבפיה ובמסיבות ערב־שבת שנערכו באוהליה ועל כן קראו לה "קבוצת הבולגרים". (פרטים על חייו ופעולותיו של יצחק מנחם לוי ר' ב"השופר" שנה 15 (1924) גל' 17 מיום 4.6.1924 וכמו־כן בזכרונותיהם של יצחק דוד ענבי ואליעזר פאניז'יל בארכון הועדה לתולדות היהדות והציונות בבולגריה שעל יד איחוד עולי בולגריה בתל־אביב בתיק "זכרונות אישיים" של הנ"ל שהיו חברי הקבוצה הזאת.
9 במאי 1961 חבריו ערכו בחיפה אספת־אבל וזכרון לרגל 40 שנה להקמת קבוצתו ו־37 שנה למותו.
10 הרב הראשי בפלובדיב ח"ר שמואל ב. בנימין ז"ל הקדיש למרדכי תג'יר הנ"ל, מאמר שבו ציין כי המנוח לא ביקר בביה"ס היהודי, אלא, בשעורי הדת שהתנהלו ע"י הרב והדגיש שדבקותו של צעיר זה ברעיון הלאומי ועליתו לארץ ישראל והקרבת חייו למענה נשארו בבחינת חידה.
אחיו גרשון, איש בית חנן ובעלה של בת הד"ר אשרוב, התנדב לבריגדה היהודית בזמן מלחמת העולם הראשונה וטבע בים, כשה־אניה עם המתנדבים שנמצאו עליה טורפדה ע"י הגרמנים.
11 "השופר" שנה 12 (1921—1922) גליון 5.

12 שלמה אשכנזי היה מיסדו ועורכו של העתון סקירה יהודית ייבריסקי פרגליד, בסופיה ולאחר שעלה ארצה כתב מאמרים רבים על עניני העליה וההתישבות של יהודי בולגריה ועל המושבה הבולגרית. הוא הצטיין ברעיונותיו, תכניותיו ויזמתו הרבה בעלות־משקל ומאמץ. היה גם ממיסדי בנק "עליה" בתל־אביב.

13 שנה ט"ו גליון 4, 26.1.1924.

14 דברים אלה הם תמצית מאמר, שנכתב ע"י מר חיים קריספין, מהוגי הרעיון של המושב השיתופי ומיסדי הכפר ועומד כעת בראשו. מאמר זה נדפס גם בקיצור בירחון "תלמים" — בטאון תנועת המושבים.

15 לפי ש. דיין, דבר 25.1.1937 היו אלה אנשי דגניה שעלו על המקום ב־1914.

16 הפרטים על המושבה מאת שאול לוי, איש צור משה, כעת יו"ר המועצה האזורית של השרון הצפוני.

17 הדברים מאת ליאו זילברשטיין — מעברית.

פרק ח

1 פרטים על כך ראה בספרו של ד"ר מרצ'ל כלב על "בעית המיעוטים הלאומיים" גיוטינגן, 1923.

2 פרטים על פרשה זו בפרק על קרן היסוד.

3 כפי שפורסם ב"השופר" (שנה ח', גליון 19) חתם על המברק גם א. רומאנו, כיו"ר ההסתדרות הציונית בבולגריה.

4 ר' ספרו של ב. ארדיטי "היהודים בבולגריה במשטר הנאצי" (1962, ע' 201) וספרו של חיים קישאליס על אותו נושא על תפקידם של המוקדונים בביטול גזרת ההגליה של יהודי בולגריה למחנות ההשמדה בפולין בשנת 1943.

פרק ט

1 שנה ד' גל' 38, 39 משנת 1924.

פרק י

1 שנה ב', גליון 3 מיום 29.10.1898.

2 כלומר אנשים המועסקים באופן בלתי אמצעי בעסק פרנסה מסוים (להוציא אנשי המשפחה העוסקים בעבודת בית ואלה העוסקים במקצועות בלתי פרודוקטיביים ואלה שלא ציינו את מקצועותיהם).

3 גליון ל"א מיום 27.11.1940.

4 המספרים שבטבלא מצוטטים מתוך ספרו (בבולגרית) של אלי ברוך: תולדות היהדות בבולגריה, ח"א 1960 ע"ע 30, 33.

פרק יא

1 ביולטין הקונסיסטוריון שנה א', גליון 2 מיום 30.10.1920.

2 על תוצאות המאמצים לתיקון הדבר נעמוד לפי הנתונים והסטאטיסטיקות שבסוף מאמר זה.

3 גליון 244 מיום 9.1.1929.

פרק יב

1 הוצאת עם עובד תל־אביב, תשי"ג, עמ' 95.

2 ספר היובל לש. רוזאניס, סופיה.

3 על כתבי־העת "אֶברייסקו אֶכו" (ההד היהודי), שהופיע ברוסצ'וק, בעריכתו של ב. ארדיטי ו"אֶברייסקי פרגליד" (הסקירה היהודית) שהופיע בסופיה בשנים 1916 — בעריכתם של שלמה אשכנזי ז"ל ויבלח"א בוקו לוי ויצחק לוי, ראה בספר ראשון — בסוף הפרק "על ההסתדרות לשפה ולתרבות העברית".

4 "אֶברייסקה טריבונה", שנה ב' חוברת ד', יולי 1928. וחוברת ה', מארס 1929.

5 ספרות "פרובודה" שנה 2, סופיה 1939.

פרק טו

1 ראה מאמרו של ס. ד. גאון, ב"חרות" מ־16 למרס 1955 בענין זה.

2 עיין בפרקי הספר "לתולדות יהודים בבולגריה" עד שנת 1898.

3 "איל דיאה" גל' 15. מ־2 בינואר 1904, גל' 7 שנה 1903, "השופר" גל' 38 מ־7.11.1903. על מנהגי המקום; ברית מילה, אירוסין, נשואין, קבורה, חגים, מאכלים מיוחדים (דיזאיונוס, בוריקיטאס, קיזאדאס, בוריאס די חאשוף, פיטיקאס ד'אלמינגיש, טישפישטי, רוסקאס, סייטי סיילוס, על המירינדה שבחנוכה), מינהגי ביקור־חולים וגמילות־חסדים (קוז'יטאס) טיפול במחלות ואמונות־תפלות כגון: פ'אדיקאס, אינדולקוס, ליב ייאנוס.

באחת הסקירות ב"רזסויט" פירסם ד"ר מזן בקורת על ספרו של הסופר הספרדי הידוע בלאסקו איבניז "המתים מצווים" ויש בה רמז, שהוא עמד אתו בחליפת מכתבים. היה בדעתו לכתוב רומן על דמויות מן הפולקור הספרדי.

ב"רזסויט" 1937 גל' 32 נתפרסם מאמר של מקסים חוזה קאן (עתונאי ומבקר ספרות ספרדי. בעתונות במאדריד על ספרו של ד"ר מזן "יהודי ספרד בתור חלוצי הרנסנס").

4 על פרטי חייו האחרונים של ד"ר מזן ראה ספרו של ח"כ ב. ארדיטי, "יהודי בולגריה תחת משטר הנאצי".

5 חבריו וידידיו בישראל הוציאו לאור את יצירותיו במקורן הבולגרי. המספרים שבסוגרים להלן מציינים את העמוד של השיר שבאותו הספר.

6 "בסימן הצהוב" — 1941—1940, ע' 156—159.

7 עיר בולגרית.

1 ערך והוציא לאור במשך כעשר שנים (1932—1940) שבועון לעניני תרבות וספרות, היה ממיסדי "פרובודה" — כתב־עת לתרבות ועניני ציבור, וחבר המערכת של "איברייסקה טריבונה", בטאון ההסתדרות הציונית האחידה בבולגריה לאחר 9 בספטמבר 1944, עוזר לעתונים "השופר" "רזסויט".

הערות לתקופת המשבר והפילוג 1930—1940

1 להלכה, היה רצוי להרצות על כל זרם בתנועה הציונית לחוד, אך ההתפתחות הארגונית הביאה את הזרמים ביחסים משולבים ומסובכים, עד שהרצאת תולדות כל זרם לחוד, אינה אפשרית כמעט ואינה עשויה לשוות תמונה נכונה של התפתחות התנועה הציוניח בבולגריה.

לעמוד 539

* ד"ר מואיז אשר נולד בשנת 1874 בעיר פלובדיב, בן למשפחה מכובדת בעיר, וגמר את בית־הספר היהודי והגימנסיה הממשלתית בעיר מולדתו, בהצטיינות. למד רפואה בוינה, חזר לבולגריה והיה רופא בעיר רוסא ועסק במסירות בעבודה ציונית. בשנת 1919 בחרו בו הועידה הציונית כיושב־ראש של המוסד החדש — "הועד לעניני ארץ־ישראל, עליה והתישבות". משנת 1922 גר בפלובדיב, כיהן כחבר הועד הציוני המרכזי. בכל פעולתו הציבורית הציונית הצטיין במזג לוהט ובשכל שנון וישר. נפטר ב־4 בפברואר 1930.

לעמוד 545

1 הועד המרכזי של ארגון הרביזיוניסטים הורה לסניפיו לעמוד על כך שיבחר בכל התנאים רביזיוניסט אחד, ואם הדרישה לא תתקבל — להופיע ברשימה רביזיוניסטית מיוחדת. הועד הציוני המרכזי ראה בכך הפרה של משמעת. הרביזיוניסטים השתתפו ב"הסתדרות ציוני בולגריה" ולא היו רשאים לנהל במוסדות מדיניות מנוגדת לה. הרביזיוניסטים לא שמעו לאזהרה ויצאו ברשימת מועמדים מיוחדת בסופיה.

לעמוד 546

1 לפי זה התפטרו מן הקונסיסטוריון מ. נחימזון, בוקו מנוח וד"ר איזידור ברוך; מועד בית הספר בסופיה המהנדס שמעון; מועד הקהילה בסופיה עו"ד ליאון פרחי; מועד בית הספר ברוסא שאול שמואל ואשר כהן; מועד הקהילה רוסא ד"ר איזידור ברוך; מועד הקהילה חאסקובו — דוד משולם, יצחק זבולון, אלברט נייגו; מועד האגודה הציונית בחאסקובו שלמה מאגריסו ואלברט בן־נון.

2 באשר לנקודה 1 הנ"ל ר' החוברת "25 שנים פועלי ציון" תל־אביב. נאומו של ז'אן דניאל.

* "רזסוויט" 3, גל' 1 מ־4.11.1933.

לעמוד 551

1 אחרי הקונגרס הציוני ה־17, הוציא־לאור ה' ב. ארדיטי, שהיה ציר הקונגרס מהרביזיוניסטים, חוברת בה נגע בשאלות התקציבים

של המוסדות הציוניים (האקסקוטיבה, קרן היסוד, קק״ל וכו׳) והטיב האשמות על הוצאות מופרזות במגביות למען קהי״ס, משכורות לתועמלנים וכו׳.

לעמוד 560

1 התעורר פולמוס על התנהגות השמאל, אשר במצע הבחירות הבטיח לעמוד על ארגון ארצי אחיד בכל הארצות, ואילו בחוברת ״מאבק למען העבודה בקונגרס ה־18״ שלל ב״כ השמאל ד״ר איזידור ברוך בחריפות את הצעת ה׳ מרמינסקי ב״כ ״פועלי ציון״ לקיים את הארגון הארצי על בסיס השתייכות אישית.

לעמוד 567

* פרטים — בחלק ד׳ של הספר, ע״י ח. קישלס, ״תקופת הנאציזם״.

לעמודים 577—578

1 בדרך כלל היו חוגי ״הגבירים״ בשורות ״בני־ברית״ על בסיס אל־מפלגתי, ורבה ההתרעמות של הציוניים על הלשכות שהיו, למעשה, למוקדי הפעולה האנטיציונית.

2 ב־1903 התפלגו הסוציאליסטים בבולגריה (וגם הסוציאליסטים היהודיים) לשני פלגים: רפורמיסטים (שירוקי — ״רחבים״) — חסידי שיתוף הפעולה עם יסודות עובדים ומתקדמים כגון: האיכרים, בעלי המלאכה וכו׳, ומרקסיסטים אדוקים (טסני — ״צרים״) — חסידי התורה המרקסיסטית על מלחמת מעמדות בלתי פשרנית ודיקטטורה של הפרולטריון (עיין ״היסטוריה של בולגריה״ כרך 2, עמ׳ 202, הוצאת האקדמיה הבולגרית למדעים, 1955). אבל, לא היה הבדל בין שני הפלגים של הסוציאליסטים היהודיים, בענין הציונות, שניהם היו עוינים לה ונלחמים בה ובתומכיה.

3 ״אנו מקדמים בברכה את החופש והעצמאות הלאומים הזורחים בשביל היהודים והתרכזותם בפלשתינה״ (״איברייסקי ראבוטניק״ שנה 3 גל׳ 1, לפי ״העברי הצעיר״ שנה 3, תמוז 5681, חוברת 4 עמ׳ 158).

4 עיין מאמרו של בובי ארדיטי, ״הקמליאון״ העברי הצעיר, שנה 4. לפי ״איברייסקי ראבוטניק״ שנה 4, גל׳ 4, הקובע ״שהבית הלאומי הוא אוטופיה, שהציונים לא יוכלו להקימו בשום מקום בעולם״.

1 עיין מאמרו של יוסף ישראל ״גסיסת הסקציות הסוציאליסטיות היהודיות״ ״העברי הצעיר״, שנה 6, חוב׳ 8—9 — נובמבר—דצמבר 1920, עמ׳ 213.

2 האגודה הקומוניסטית ״איסקרה״ בוידין קבלה החלטה ב־8.12.1916, לאחר שמיעת הרצאותיהם של ח. פיזאנטי וס. פירירה, (״ראבוטניצ׳סקי ויסטניק״ גל׳ 169) ש״אבדו ליהודים סימני ההיכר של כל לאום — הארץ, הלשון והתרבות הסגולית, והם קיבלו את תרבות העם שבתוכו הם חיים, לפיכך, עוד לאום, ומולדת הפורלטריון היהודי היא מולדת הריפובליקות החופשיות הסוציאליסטיות״ (לפי ״איברייסקי פריגליד״, שנה 1, גל׳ 36 מיום 1.2.1922).

3 למעשה, השתתפו הקומוניסטים בבחירות לועדי בתי־הספר היהודיים בפברואר 1919 (״השופר״ 11/4; חוברת של ״א־ר בן א־ר״: ״הקומוניסטים ובתי־הספר היהודיים״).

לעמוד 579

1 ב־1916 הוקם בציריך ועד יהודי למען זכויות אזרחיות ולאומיות וחופש התישבות של היהודים בשם Pro Cauja Judaica. במכתב ברכה הביע המועדון הזדהות מלאה עם מטרותיו, וממנו השאיל את השם לבטאון.

לעמוד 583

* לתוצאות גרמו הקולות של פליטים מאדירני וטורקיה שנטו לטענות מתנגדי הציונות, להעדיף עניני המקום על בנין ארץ־ישראל.

לעמוד 585

1 שעל כן קראו לה ״לה סוסייטה דיל ליבו״, על חובת תשלום ליבה אחת לחודש שהוטלה על החברים, לשם תמיכה בחברים הרוצים לעלות לא״י, נוסף לתמיכה של קרן העלייה שע״י ההסתדרות הציונית.

לעמוד 586

1 לאחר שנים ראה עצמו הועד הציוני המרכזי נאלץ להוציא לאור חוברת מאת ר״ש (הוא יו״ר הועד א. רומנו) המוקדשת להסברת רעיון החינוך לעברית ולהפרכת הטענות נגדו, ודבריו היו מכוונים דוקא אל חסידי הרעיון הלאומי, אלא שהיו מפקפקים ומהססים. כאלה רב היה מספרם, גם בין הציונים והאוהדים.

לעמוד 591

* אולם, כאשר חמישה צעירים מבין הפליטים זנקו אל הנהר במאמץ להסתנן לבולגריה, אחד מהם טבע וחבריו הגיעו לחוף הבולגרי, אך השלטונות החזירום אל הספינה.

לעמוד 593

* יצחק נבון, יליד העיר סלווין (בולגריה), גמר את הגמנסיה הממשלתית, למד עברית, השתתף בועידת־היסוד של ההסתדרות ״לשפה ולתרבות העברית״ בבולגריה והיה פעיל בה. גמר בהצלחה את הקורס להכשרת מורים לעברית בשנת 1920, היה מורה לעברית בסלווין ואח״כ גם מנהל בית הספר היהודי בפאזארדז׳יק. היה חבר הועד המרכזי של ״ארגון המורים העבריים״ בבולגריה ושל המועצה הפדאגוגית העליונה ע״י מחלקת החינוך של הקונסיסטוריון.
* ועדת חקירה מיוחדת של ״האגודה הציונית״ בפלובדיב קבעה שמעמסה זו אינה עולה על תקציב בית־הספר, במקצת הוסיפה למשכורות כתגמול על הכשרתם הנוספת הדרושה לשם זה.

לעמוד 596

* במחקרנו, אי־אפשר היה למצוא חומר סטטיסטי ממשלתי ולא את ארכיוני הקונסיסטוריון, אשר הושמדו בשעת ההפצצה של סופיה בשנת 1943. חסר גם חומר חשוב, כגון: מספר התלמידים היהודיים מבקרי בתי־הספר הלא־יהודיים למיניהם, (יש לנו נתונים רק על שנה אחת בלבד) ועוד ליקויים וחסרונות כאלו. אנו היינו נאלצים להסתפק במה שנשאר לפליטה.

לעמוד 602

* על פרטי התפתחותו של ארגון ״פועלי־ציון״ בבולגריה, עיין מאמרו של ז׳אן דניאל ״תולדות פועלי ציון בבולגריה״, ב״נספחים״ לספר זה.
* החוטפים ארבו לקול׳ תג׳ר בביתו, ומפאת החושך התנפלו בטעות על בעל הבית הבולגרי, ומשעמדו על טעותם הם הסתלקו.

** בין הנחטפים היה גם הרופא ד״ר איזידור אהרונוב, שהערימו עליו בתואנה שהוא נקרא אל חולה אנוש, והוא נפל במלכודת.

לעמוד 604

* על אחת התמונות המראות מעשי הזוועה של ״הצ׳יקה״ הבולשביסטית התנוססה כותרת: ״זוועות יהודיות בולשביסטיות בבאוריה, הונגריה ורוסיה הסובייטית״. ובלוח אחד נאמר שמתוך 520 מנהיגי המהפכה הרוסית היו 480 יהודים. לאחר מחאות הקונסיסטוריון בפני ארגון הקצינים, הוסרו כמה דברים המכוונים נגד היהודים, ועל שאר דברים נאמר ״שאי־אפשר להסירם בלי לקלקל את כל התערוכה״.

הערות לפרק תקופת המשטר הפאשיסטי

1 זכרונות יוסף גרון.

2 י. גרון — זכרונות.

3 ״השופר״ — 27 לספטמבר 1939.

4 הכוונה לד׳יזראלי, ראש ממשלת אנגליה בשנת 1877 בזמן ועידת ברלין.

5 ביולטין הקונסיסטוריון, גליון 19 מ־18/1/40.

6 זכרונות.

7 זכרונות ד״ר ב. לוי — ארכיון אחוד עולי בולגריה (כת״י).

8 רומניה ויתרה על מחוז דוברוג'ה בהשפעת הרייך הגרמני ב־21.8.1940.

9 זכרונות י. גרון, ארכיון "אע"ב".

10 הן פורסמו בספר "מעפילים" — הוצאת ההסתדרות הציונית העולמית ירושלים (דפים 307—303).

11 הספר "מעפילים" דפים 307/306.

12 חוברת "עליה ב'" מאת ד"ר קונפינו, ארכיון א.ע.ב.

13 ז'ק טולדו — זכרונות (אחוד עולי בולגריה).

15 קובץ "תודתנו", סופיה, 1945.

16 "תודתנו", מ. לויאב — סופיה 1945.

17 מ. לויאב — "תודתנו", כנ"ל.

18 מתוך הקובץ "תודתנו" — סופיה 1945.

19 ארכיון "יד ושם", ירושלים, מס' 207474/5 ק.

20 יוסף גרון — זכרונות.

21 ארכיון אחוד עולי בולגריה ק. 18/10400.

22 ארכיון "יד ושם", 210417/8.

23 ארכיון "יד ושם", 207489—ק.

24 207490/20—ק.

25 ארכיון "יד ושם" 207499/500—ק.

26 ארכיון "יד ושם" 207508.

27 ארכיון "יד ושם" 207505/6.

28 ארכיון "יד ושם", 207515/6—ק.

29 ארכיון "יד ושם", 207521—ק.

30 ארכיון "יד ושם", 207526/7—ק.

31 ספרו של נ. גרינברג — "דוקומנטים", סופיה 1945.

32 "משדורי המחתרת", לפי "רבוטניצ'סקו דלו", דצמבר 1941.

33 משידורי המחתרת.

34 ארכיון אחוד עולי בולגריה.

35 נתן גרינברג "מסמכים", (עמוד 7), סופיה 1945.

36 ארכיון "יד ושם".

36* עתון "נארודן סאד", גליון מס' 3, 1949.

37 ארכיון "יד ושם", 207510—ק.

38 נ. גרינברג "מסמכים" עמ' 182—183 — סופיה, 1945.

39 זכרונות ח.ר. בכר — ארכיון אחוד עולי בולגריה.

40 זכרונות יעקב ברוכוב — ארכיון אחוד עולי בולגריה.

41 ארכיון "יד ושם" 210376/7—ק.

42 ארכיון "יד ושם" 210361—ק.

43 ארכיון "יד ושם", 207517—ק.

44 ארכיון "יד ושם", 207514—ק.

45 מסמך משפט נירנברג, מס' 1517.

46 ארכיון "יד ושם" 207522—ק.

47 ארכיון "יד ושם", 207525—ק.

48 ארכיון "יד ושם" 297530—ק.

49 מס' 21, ארכיון "יד ושם" 207548/9—ק.

50 ארכיון "יד ושם" 207531—ק.

51 ארכיון לשכת 06 מס' 127—ק.

52 ארכיון "יד ושם" 207555/6—ק.

53 ארכיון "יד ושם" 207550—ק.

54 ארכיון "יד ושם" 20557—ק.

55 ארכיון "יד ושם", 207563—ק.

56 ארכיון "יד ושם" 207564/6—ק.

57 ארכיון "יד ושם" 207570—ק.

58 ארכיון "יד ושם" 207570/73—ק.

59 ארכיון "יד ושם" 207574/75—ק.

60 מתוך "מסמכים" לנתן גרינברג, סופיה 1945, עמ' 8—11.

61 ארכיון "יד ושם" 207579/80—ק.

62 ארכיון "יד ושם" 207578—ק.

63 עתון "נארודן סאד", גליון מס' 3.

64 מסמך משפט אייכמן, לשכת 06, מס' 417, אחוד עולי בולגריה.

65 ספר "מסמכים", נתן גרינברג, עמ' 41—42.

66 ארכיון "יד ושם" 207577—ק.

67 ארכיון "יד ושם" 207583/85—ק.

68 ארכיון "יד ושם" 207587—ק.

69 "מסמכים" נ. גרינברג, עמ' 22—44.

70 המסמך בארכיון איחוד עולי בולגריה.

71 "מסמכים" — נ. גרינברג, עמ' 44—138.

72 "מסמכים" — עמ' 138—151.

73 "מסמכים" — עמ' 151—168.

74 זכרונות קבלשקוב, אחוד עולי בולגריה.

75 ארכיון "יד ושם" 207595—ק.

76 ארכיון "יד ושם" 207602.

77 שם.

78 ארכיון "יד ושם" 207604/9—ק.

79 ארכיון "יד ושם" 207614/17.

80 ארכיון "יד ושם" "אורו" 94.

81 מתעודות ארכיון "אחוד עולי בולגריה".

82 עתון "נארודן סאד" (משפט העם), גליון מס' 3. סופיה, 1944.

83 עתון "נארודן סאד" ("משפט העם", גליון מס' 3, סופיה 1944.

84 שם.

85 עתון "נארודן סאד" (משפט העם), גליון מס' 3.

86 העתון "נארודן סאד" (משפט העם), גליון מס' 3.

87 ארכיון "יד ושם" 208507—ק.

88 ארכיון "יד ושם" 208508—ק.

89 מ. לויאב — "תודתנו" — סופיה, 1945.

90 סבא — כינוי חיבה למיטרופוליט.

91 עתון "גארודן סאד" (משפט העם), גליון מס' 3, עמ' 5.

92 עתון "נארודן סאד", גליון מס' 3.

93 נ. גרינברג — "הלחץ ההיטלריסטי להשמדת יהודי בולגריה" — ת"א, 1960.

94 ארכיון "יד ושם" 207618/20—ק.

95 ארכיון "יד ושם", 208523/4—ק.

96 נ. גרינברג "מסמכים" עמ' 185—187.

97 נתן גרינברג, "מסמכים".

98 המכתב פורסם בעתון "איגרב" בסופיה, ב־10 ביולי 1946.

99 הרב דניאל ציון, "חמש שנים תחת המשטר הפאשיסטי".

100 המקור בארכיון "אחוד עולי בולגריה".

101 המקור בארכיון אחוד עולי בולגריה — "פרקי זכרונות".

102 מתוך הספר "מה אמרתי למלך בוריס ה־3", מאת ד"ר א. סטרוגוב — ארכיון איחוד עולי בולגריה.

103 המקור בארכיון "אחוד עולי בולגריה".

104 נ. גרינברג — "הלחץ ההיטלריסטי על השמדת היהודים בבולגריה", ת"א 1960.

105 שם.

106 עתון "נארודן סעד", גליון מס' 3.

107 ארכיון "יד ושם" 207623—ק.

108 ארכיון "יד ושם".

109 ארכיון "יד ושם", 207636—ק.

110 ארכיון "יד ושם" 207639/45—ק.

111 ארכיון "יד ושם", 207646/8—ק.

112 ארכיון "יד ושם", מס' אורו—168.

113 לפי מאמרו של אלי ברוך, "ז'ק אסיאוב והרב אהרנפרייז מגינים על יהדות בולגריה", עתון "טריבונה", ת"א אפריל 1956.

114 ארכיון לשכת 06, משפט אייכמן, מסמך 201. ידישם 207313—ק וכן 20311—ק.

115 ארכיון משפט אייכמן — לשכת 06 מסמך 830.

116 ארכיון "יד ושם", 210553—ק.

117 ארכיון משפט אייכמן, לשכת 06, מסמך מס' 1034, יד ושם 207416—ק.

118 ארכיון "יד ושם", אורו—2.

119 ארכיון "יד ושם", אורו—190.

120 ארכיון "יד ושם", אורו—2.

121 ארכיון "יד ושם" אורו—200.

122 המקור בארכיון אחוד עולי בולגריה.

123 זכרונות ו. חיימוב — ארכיון אחוד עולי בולגריה.

נספחים

ד״ר נ. מ. גלבר
חיי היהודים בבולגריה

ז׳אן דניאל
לתולדות פועלי־ציון

בוריס מקסימוב
לתולדות ״בני ברית״

אלי ברוך
התפתחותה של תנועת הקואופרציה

אלברט מיכאל
היהודים באמנות

ד״ר נ. מ. גלבר

חיי היהודים בבולגריה *)

בעת ביקור בבולגריה בשנת 1932 נדהמתי נוכח הישגיה ואירגונה של האוכלוסיה היהודית, ונתעורר בי הרצון לקבל על עצמי את חקירת ההיסטוריה החדישה של קהילה קטנה אך מענינת זו. שלטונה העצמי של יהדות בולגריה, מאמציה המתמידים והשיטתיים לפתור בעיות כלכליות, וכן אופן ניהול בתי־הספר המשגשגים צריכים להיות מוקדי התענינות לקהילות יהודים באשר הם. לאחר הקדמה היסטורית קצרה, יתאר המחקר הניתן כאן את הבנין החברתי־כלכלי של האוכלוסיה היהודית; הצעדים לשם התאמה כלכלית; האירגון החברתי וחיי התרבות, ובסיום, סקירת יחסי המיעוט היהודי והאוכלוסיה הלא־יהודית.

1. יהודים הופיעו על אדמת בולגריה במאה הראשונה לספירה, ואולי קודם לכן, ובכך הקדימו למעשה את הסלבים בכמה מאות בשנים. בין כך ובין כך התגברו קהילות יהודיות מוקדמות אלה על השינויים הפוליטיים השונים לאורך אלף השנים. קיימת הוכחה מספקת על חיים סדירים של היהודים עוד לפני בואם של אנוסי ספרד ופורטוגל לבולגריה. במשך הזמן, התערבו יהודי ספרד ביהודי המקום, ושפתם, שפת הלאדינו, נשארה מדוברת בפי יהודי בולגריה עד היום. תחת השלטון התורכי, לפני 1878, שמרו יהודי בולגריה על מגע מתמיד עם קהילות יהודיות ספרדיות בכל רחבי האימפריה העותומנית.

במאה ה־19 הורעו היחסים בין היהודים לאוכלוסיה הנוצרית בגלל העובדה, שהשלטון התורכי העניק יתר חופש ליהודי בולגריה, בזמן שהנוצרים התחילו במאבקם המר לעצמאות. היהודים, שלא ראו סיבה להשתתף בתנועה מהפכנית זו, נמנעו מן המאבק, אולם היו כמה יוצאי־דופן מביניהם. רגש השנאה אשר רווח בקרב הבולגרים על נאמנות היהודים לעותומנים, לא פחת גם בעקבות המלחמה הרוסית־תורכית (78—1877), למרות שמספר רב של חיילים יהודיים לחמו לצד הרוסים. דבר זה, והעובדה שהעיר סופיה ניצלה מהצתה ומביזה על־ידי התורכים במאמצי גדוד מתנדבים יהודיים מקומיים, לא שינו את ההרגשה שהיתה תוצאה של הגישה הפשרנית של האוכלוסיה היהודית. המתח הפוליטי שנוצר במאבק לעצמאות השפיע, ללא־ספק, על מעמד היהודים בשנים הבאות.

בשנת 1878 הכיר קונגרס ברלין בשלטון העצמי של בולגריה, ובאותו זמן הוענקה גם אוטונומיה לרומליה המזרחית תחת חסות השולטן. סעיף 7 הנודע של חוזה ברלין דרש, כי השלטון העצמי החדש יעניק זכויות שוות, אזרחיות ומדיניות, לכל תושבי המדינה, והיהודים בכלל. כאשר ה״סובראניה״ (הפרלמנט) התכנס בטירנובו ב־1879, השתתף הרב הראשי ר׳ גבריאל אלמוזלינו בישיבותיו ex officio. סעיפי החוקה של טירנובו (16/28 באפריל, 1879) נוסחו בהתאמה מדוייקת לסעיף 7 של החוזה. סעיף 9 של החוקה קבע את חופש הדת, אולם הניח מצב יוצא מן הכלל, והוא אם חופש הדת מתנגש בחוקי המדינה; כלומר איש איננו משוחרר מחוקי המדינה בגלל אמונתו הדתית (פרקים 41—40). סעיף 12 מצהיר, כי כל אזרחי בולגריה שווים בפני החוק (פרק 57) וכי רק לחלק מאזרחי בולגריה העצמאית ניתנות זכויות פוליטיות מלאות; זכויות אזרחיות ניתנו לכל התושבים (פרק 60) [1]. חוקים דומים נחקקו על־ידי הפרלמנט המחוזי של רומליה־המזרחית בו לא היה אף יהודי כחבר. פרובינציה זו התאחדה עם בולגריה ב־1885.

מעמד המיעוט היהודי ושאר המיעוטים נקבע לפי תכנית חדשה, כדוגמת אירופה־המערבית, אשר יזם שר־החנוך ובתי־הספר, ד״ר קונסטנטין ירצ׳ק, פרופיסור להיסטוריה באוניברסיטת וינה [2]. ה״חוק זמני לפיקוח על התרבות הנוצרית, המוסלמית והישראלית״ אשר נחקק ב־1880, התיחס גם למיעוט היהודי. סעיף 3, פרקים 47—40, הכיר בבית־הכנסת כיחידה מקומית בפני עצמה (המובן של קהילה לא הוכנס) ובראש כל בית־כנסת הועמדה מועצה של 3—5 חברים שנבחרו לפי עצת הרב. פרק 42 קובע: ״כל הבתים אשר דייריהם מבקרים בבית־כנסת מסוים, נחשבים כשייכים לאזור שבו נמצא בית־הכנסת״. בהוצאות החזקת בתי־הכנסת נשאו גורמים אלו: נכסים שניתנו בצוואה או נרכשו על־ידי בית־הכנסת; דמי־קבורה; מסים על בשר (״גבלה״) ויין; רשיונות לנשואים; ומס של ברית־מילה. בראש הקהילה היהודית עמד הרב הראשי שהיה מייצגה בפני השלטונות. הרב הראשי השתכר סך של 3000 פרנקים לשנה מאוצר־המדינה, אך הרבנים המקומיים, שהיה ממונה עליהם, קיבלו את שכרם מבתי־הכנסת להם השתייכו.

יש לציין, כי בשנות השמונים, נתגלו בבולגריה נטיות אנטישמיות חזקות שאפשר ליחסן לעמדה הנייטרלית של היהודים בתקופת המאבק נגד התורכים. יתרה מזו, הבולגרים האשימו את היהודים בהשפעה על ד׳ישראלי, נציגה של בריטניה הגדולה בקונגרס ברלין, ברמזם שהוא היה אחראי לגזילת הטריטוריות של בולגריה ב־1878. לנטיות אלו מייחסים את עלילות הדם בסופיה ב־1884 וכן בוראטצה ב־1890, מעשים של בני המקום אשר בגללם נאלצו רבים מיהודי וראטצה לעזוב את בתיהם. במספר ערים נקבע יום־השוק בכוונה ביום־השבת, ובערים אחרות התחוללו פוגרומים חמורים. בכל זאת, שופרו במידה ניכרת היחסים בין היהודים לבולגרים, אם כי לאחר זמן רב. בזמן שהחוק של 1880 הגדיר איזור מוגבל לבתי־הכנסת היהודיים, החלה התפתחות בחיי החברה של היהודים. ברם, ראוי לציין, שיהודים השתתפו באופן פעיל במלחמה הסרבו־בולגרית,

* תרגום מאנגלית.

שחלה מיד לאחר איחוד רומליה־המזרחית ובולגריה ב־1885. יהודים רבים, ששרתו בצבא הבולגרי וכן במיליציה, התפרסמו בגלל גבורתם, כ"צאצאים אמיתיים של המכבים".

רק לאחר שניכרה השפעת התנועה הציונית בבולגריה, היו הקהילות היהודיות מקבוצות בתי־כנסת לחברה לאומית מלוכדת. הציונים כינסו את הקונגרס הראשון של יהודי בולגריה ב־1900 והוא התקין תקנות על בסיס לאומי רחב. הקונגרס השני ב־1920 שהיה בו רוב ציוני, החליט על תקנות חדשות, שהצהירו על הזדהות לאומית ודתית של כל התושבים היהודיים בבולגריה ללא הבדל שפה, ארץ־מוצא ומצב אזרחי.

2. מפקד התושבים הראשון בבולגריה העצמאית נערך ב־1881. כאשר היתה האוכלוסיה 2,007,919 נפש ובכללם 14,342 יהודים (מהם 14,020 ספרדים). ברומליה־המזרחית הקיפה ב־1881 אוכלוסיה כללית של 815,591 נפש כולל 4,177 יהודים [3]. ב־1887, לאחר סיפוח רומליה־המזרחית לבולגריה, הראה מפקד מדויק של האוכלוסין בשני חבלי השלטון מספר כללי של 3,154,375 ובו 24,352 יהודים, כלומר 0.8 אחוז. בשנת 1893 הגיעה האוכלוסיה הכללית ל־3,310,713 נפש ובה 28,307 יהודים. כ־95% מן האוכלוסיה היהודית גרה בערים. הקהילה הגדולה ביותר היתה בסופיה ובה 6,872 יהודים, ואחריה — פלובדיב ובה 2,696; רוסא — 2,196 ווידין — 1,546. יחס מספר התושבים היהודיים כלפי האוכלוסיה הכללית בערים נפרדות נע בין 10% ל־30% [4].

ברבע הראשון של מאת העשרים גדל מספר היהודים בבולגריה מ־33,663 ב־1900 ל־46,558 ב־1926, בו בזמן פחת האחוז של יהודים באוכלוסיה כולה מ־0.9% ל־0.85%. לפי המפקד של 1920, היה היחס המספרי של יהודים בערים של 10,000 תושבים ומעלה, מעל 4.4 אחוז; ובערים של 100,000 ומעלה, 6.5 אחוז. בשנת 1920 היו הקהילות היהודיות הגדולות ביותר באזורים אלו: סופיה — 17,568; פלובדיב — 6,663; רוסא — 3,956; בורגאס — 3,228; קיוסטנדיל — 2,671; סטארה־זאגורה — 2,229; וארנה — 2,132; ווידין — 1,979.

המיוחד בסופיה הוא, שבעוד אשר ביתר הערים הלך מספר היהודים ופחת אחרי 1910, הרי באזור סופיה הלך מספרם (13,844 ב־1900) וגדל בעשור הבא והגיע כמעט ל־27 אחוז. עד שנת 1932 הגיע אחוז היהודים שגרו בבירה וסביבתה עד למעלה מ־45% מכל יהודי בולגריה. יצויין גידול המספר בסופיה גופא בין 1881 ו־1926:

שנה	מספר היהודים
1881	4,274
1888	5,102
1893	6,872
1905	10,703
1910	12,852
1920	16,196
1926	22,000

בתקופה שבין 1910 ל־1926, למרות שהאוכלוסיה היהודית בכללה גדלה ב־23%, פחת היחס המספרי של היהודים בכלל האוכלוסיה של בולגריה ב־0.05% (מ־0.9 ל־0.85). גידול האוכלוסיה הכללית היה כתוצאה מהגירה במידה גדולה מדוברודג'ה הדרומית (שויתרו עליה לטובת רומניה ב־1920) ומרוסיה. גם קצב הגידול הטבעי של האוכלוסיה היהודית המרוכזת בערים היה, נמוך מזה של האוכלוסיה הלא־יהודית אשר 80% ממנה גרו באזורים כפריים. אמנם, חסרים פרטים מדויקים, אך ידוע שבין השנים 1910 ו־1926 הלכה ופחתה האוכלוסיה הכפרית היהודית בעקבות התפתחות התנועה הקואופרטיבית שהכריחה את היהודים לעזוב את עמדותיהם בכפרים ולעקור לערים. הרעת המצב הכללי והחובות המצטברים של האכרים, דברים שהקטינו את כח־הקניה, היו גורם נוסף לירידת מספר היהודים באזורי הכפר. נטיית היהודים היתה להתרכז בערים בנות 50,000 תושבים ומעלה, המשפחות העניות עזבו את העיירות הקטנות בתקוה שהקהילות העשירות יתמכו בהם, בעוד אשר קהילותיהם הם לא יכלו לעשות זאת בשום אופן [5].

בעוד אשר מספר הנישואים היהודיים כמעט שהוכפל בשנים בין 94—1891 ו־22—1919, פחת באותה התקופה קצב הילודה בשליש, בערך. מצד שני, פחת קצב התמותה בחצי ולפיכך לא חלה ירידה ממשית במספר היהודים.

טבלה 1

קצב ממוצע של ילודה, תמותה ונשואין באוכלוסית בולגריה כולה, ובאוכלוסיה היהודית בבולגריה בשנים: 1922—1891; לפי תקופות של ארבע שנים כ"א

התקופה	נשואין על 1000 איש		ילודה על 1000 איש	
	כל הבולגרים	יהודי'	כל הבולגרים	יהודים
1891—1894	8.9	7.6	38.0	39.2
1899—1902	8.8	6.5	39.8	38.6
1904—1907	10.4	7.3	43.4	34.4
1909—1912	8.3	8.2	41.1	30.8
1919—1922	13.6	15.0	38.7	26.7

	תמותה על 1000 איש	
	כל הבולגרים	יהודי'
1891—1894	28.4	24.1
1899—1902	23.5	16.4
1904—1907	21.9	13.7
1909—1912	23.0	13.3
1919—1922	21.3	12.4

בין השנים 1891 ו־1925 היה מספר הנשואין היהודיים בממוצע 515 לשנה, אך בשנים שלאחר כך הוקטן הממוצע. הירידה נובעת לפי המספרים האלו, המתיחסים לשנות הלוח היהודי.

שנה	נשואין בין יהודים	שנה	נשואין בין יהודים
1925—26	400	1928—29	441
1926—27	428	1929—30	422
1927—28	377	1930—31	299

הסיבה העיקרית לירידה התלולה בשנים 31—1930 היא,

כמובן, תוצאה של הרעת המצב החמרי שבאה בגלל המשבר הכלכלי העולמי.

3. בדרך כלל, היה דומה מצבם הכלכלי של יהודי בולגריה למצב המיעוטים היהודיים בכל אירופה המרכזית והדרום־מזרחית. לרוב, עסקו היהודים במסחר, אולם עם היותם חרוצים ומתמידים, לא שלטו על המסחר או על הבנקים. בכמה מפעלים תפסו היהודים משרות בכירות, אך לא בתעשיה הצעירה של הארץ. היהודים היו סוחרים טיפוסיים ורק במקרים בודדים אנשי־מסחר ברמה גבוהה יותר. הבנין הכלכלי של יהדות בולגריה לא היה ענף ביותר. היהודים נתפסו לעיסוקים מסוימים ולא עזבום במשך עשרות, ואף מאות בשנים. בעלי עסקים יהודיים בדומה לסוחרים בגרמניה, אוסטריה או צ׳כוסלובקיה, לא היו בנמצא בקהילות יהודי־בולגריה. אפילו במקום שענף מסוים רוכז כולו בידי יהודים, הם לא שלטו בו. זאת יש ליחס לפעילות של היוונים והארמנים [6] וכן של הבולגרים במסחר ובתעשיה, ומאוחר יותר — גם בבנקאות, שפעילותם עלתה על זו של היהודים. מעמדם המעורער של היהודים במובן החברתי והמדיני, לא היה מטרה למתחרים הנוצרים. אמנם, האמנציפציה שניתנה ליהודים פתחה בפניהם שערים במקצועות הרפואה, המשפטנות וההנדסה, אולם גם בהם לא יוצגו היהודים כראוי.

מפקד האוכלוסין שנערך ב־1920 מנה 13,444 יהודים מפרנסים (11,522 גברים ו־1,922 נשים), כלומר 30% מכלל האוכלוסיה היהודית. כפי שניתן לראות בטבלה מס׳ 2, עלה מספר השכירים על העצמאים במידה מעטה, בו בזמן שבשטח המסחר, שהקיף למעלה ממחצית האוכלוסיה היהודית המפרנסת, היו הסוחרים העצמאיים הרוב (63%). בקשר לכך אפשר לציין שמכלל העוסקים במסחר, היו הסוחרים היהודיים 10.6% מכלל העצמאיים [7].

טבלה 2

אוכלוסיה יהודית מפרנסת בבולגריה ב־1926; לפי מקצוע, שכירים ועצמאיים

המקצוע	ס״ה	עצמאיים	שכירים
מסחר	7,373	4,665	2,708
ייצור, מלאכה והובלה	4,729	1,736	2,993
מקצועות חופשיים ושרותים ציבוריים	834	204	630
משק בית	213	—	213
חקלאות	63	17	46
בלתי מוגדרים	232	10	222
סך־הכל	13,444	6,632	6,812

כדאי לציין כי אף יהודי כמעט לא הועסק במשרדים המרכזיים ואף המקומיים של המדינה. מלבד כמה פקידים יהודיים שנבחרו באופן יוצא מן הכלל, יתרה מזו, לא נמצאו יהודים בין הסופרים, השחקנים, הפרופיסורים או המורים (מלבד המורים אשר לימדו בבתי־ספר יהודיים), בו בזמן שהיהודים הודחו בשתיקה ממקצועות אלה, ואף הם עצמם לא שאפו במיוחד לעיסוק מסוג זה [8].

אחוז היהודים בין העוסקים בייצור (2.0%) ובמקצועות החופשיים (2.8%) מראה את חלקם המועט בהם (יש לציין כי כל תוצאות המפקד בשנת 1926 לא ניתנו לסיכום בזמן כתיבת שורות אלה). המספרים המתיחסים לערים סופיה, פלובדיב ורוסאֶה, בהן היתה מרוכזת רוב האוכלוסיה היהודית הראו חלוקה זו, לפי מקצועות:

טבלה 3

חלוקת האוכלוסיה היהודית המפרנסת בבולגריה בשלוש ערים, לפי מקצוע, בשנים 1920 ו־1926

	מספר היהודים	גברים	נשים	האחוז	האחוז
מסחר	5,412	4,925	487	52.2	54.8
ייצור, מלאכת־יד	3,783	2,743	1,040	36.5	35.2
הובלה ותחבורה	216	216	—	2.1	35.2
מקצועות חפשיים ושרותים	574	451	122	5.5	6.2
משק בית	94	23	71	0.9	1.6
חקלאות	7	3	4	—	0.5
לא מוגדרים	293	277	16	2.8	1.7
סך־הכל	10,379	8,638	1,740	100.0	135.2

הנסיגה מן המסחר לייצור, מלאכה והובלה, כפי שצוין בטבלה 3, מגלה ירידה בקרב הסוחרים העצמאיים היהודיים, ועליה ביחס שווה במספר השכירים. טבלה 4 מראה כי ב־1926 מחצית מספר הגברים היהודיים המפרנסים היו עצמאיים, אך $\frac{2}{3}$ ממספר הנשים היו שכירות. בזמן שהיחס המספרי של נשים שהחזיקו במשרות קבועות היה נמוך מזה של הגברים, הרי לאחר כמה שנים, גרם המשבר העולמי לכך, שמשפחות רבות נאלצו להתפרנס מעבודת נשים וילדים. נשים רבות הועסקו בתעשית הבגדים, במכבסות ובבתי־חרושת לטבק, שהעסיקו בעיקר אנשים צעירים שקיבלו שכר נמוך יותר.

טבלה 4

אוכלוסיה יהודית מפרנסת בשלוש ערים בבולגריה בשנת 1926, לפי עמדה

מין	עובדים עצמאיים		עובדים שכירים בכירים		שכירים אחרים		סך כולל	
	מספר	אחוז	מספר	אחוז	מספר	אחוז	מספר	אחוז
כל העובדים	4270	41.2	3750	36.1	2356	22.7	10,376	100.0
גברים	4076	47.4	2574	29.8	1979	22.8	8,629	100.0
נשים	194	11.1	1176	67.2	377	21.7	1,747	100.0

טבלה 5 מראה שבין השנים 1920 ל־1926 מספר העצמאיים בשלוש הערים הנדונות ירד פלאים, עד שאפשר לדבר על יהדות בולגריה, שבזמן קצר קפצה למעמד של פרולטריון.

ט ב ל ה 5

אוכלוסיה יהודית מפרנסת בשלוש ערים בבולגריה, בשנות 1920 ו־1926, לפי התעסקות

התעסקות	1920 אחוז	1926 אחוז
עובדים עצמאיים	49.3	41.2
פועלים	30.5	36.1
שכירים בכירים	20.2	22.7
סך־הכל	100.0	100.0

בעוד אשר מספר היהודים שעסקו במסחר היה גבוה, באופן יחסי, ובענפים מסוימים תפסו באופן הבלעדי, נוכחו לדעת במשך הזמן שהתפשטות החברות הקואופרטיביות פעלה בשנים של משבר כלכלי כדי לעקור את היהודים מעמדותיהם. היהודים שנושלו מתעסוקתם, הועמדו בפני מצב של אין־תקוה: לא היו להם כל סיכויים לתעסוקה בשטחים אחרים. מכיוון שהאוכלוסיה הכפרית דאגה לעצמה, במידה ניכרת, אפילו בייצור של מוצרים חצי־מעובדים, כל סיכויים להשתלב בענפים חדשים, במלאכה ובתעשיה, כמעט ולא היו קיימים. המסחר בבולגריה היה מאז ומעולם מוגבל בהיקפו, והתפתחויות חדשות לא באו בחשבון בשטח זה. ההתפתחות המהירה של איגודי האשראי והאגודות השיתופיות לתעסוקה ולייצור באוכלוסיה הלא־יהודית, אשר שאפו להגדיל את שליטתם על המסחר, היתה מוכרחה להשפיע על הרס הסוחרים היהודיים.

בבנקאות, מלאו היהודים תפקיד פעוט בלבד. יהודים לא הועסקו במוסדות הבנקאים של המדינה ואף לא במוסדות פרטיים שהשתמשו בהון בולגרי. יהודים היו רק בבנקים שעסקו וסחרו בהון זר, אך גם שם מילאו הם תפקידים פחות אחראיים, מלבד שלושה או ארבעה בנקים יוצאים מן הכלל, אשר בהם החזיקו מספר קטן של יהודים במשרות בכירות. אותו מצב שרר בענף הביטוח, בו הועסקו היהודים בעיקר כסוכנים. אף כאן, לאחר שנת 1918, סבלו היהודים מתחרות קשה של קצינים משוחררים ופליטים רוסיים.

במסחר היו היהודים פעילים לפני 1914 כיבואנים ויצואנים. הם ייבאו בעיקר סחורות לצרכנים קמעוניים, אשר היו מבוקשות בין המוני האוכלוסיה. ההגבלות שהוכנסו בשנות המשבר ובמיוחד בשטח המטבע הזר, גרמו לצמצום פעילות זו. יבוא המצרכים למוסדות המדינה לא נעשה באמצעות מפעלים יהודיים, והמדיניות הרשמית היתה להגביל את היבוא, בעוד שהמוצרים החיוניים נרכשו על־ידי סוכנויות ממשלתיות. לפני מלחמת העולם הראשונה, עמדו היהודים בראש היצואנים. אך כאשר הממשלה לקחה על עצמה את אירגון היצוא של מוצרים עיקריים (חיטה, עורות, טבק וכו') החל היצואן היהודי להיעלם מן האופק. במקרה הטוב, נשארו היהודים פעילים כסוכנים של חברות זרות או של מפעלים מקומיים גדולים. האגודות השיתופיות אף הן, תרמו רבות להדחת היהודים מעמדתם בסחר החוץ. מספר מועט של מפעלים יהודיים המשיכו לייצא עורות בלתי־מעובדים, אך אף אחת מהן לא תפסה מקום של חשיבות בייצוא זה. בשנת 1932 נותרו רק שתי פירמות יהודיות חשובות לייצוא טבק, ומאוחר יותר חיסלה הממשלה את היצואנים הפרטיים של מוצר זה, העיקרי ביצוא בולגריה.

לפי הסטטיסטיקה של שנת 1920 (טבלה 2), עסקו במסחר 7,373 יהודים, כלומר קצת למעלה ממחצית המפרנסים בכלל. השטחים המיוחדים לעיסוקים של היהודים, נראים בטבלה 6.

ט ב ל ה 6

יהודים עוסקים במסחר בבולגריה ב־1920; לפי ענפים, עצמאיים ושכירים

	ס"ה	עצמאיים	שכירים
הלבשה, הנעלה ומוצרי טואלט	*2,680	1,720	960
מזון ומשקאות	1,550	1,040	560
סחורות משומשות	830	684	146
בנקים וביטוח	616	156	460
הובלה	540	381	179
מסעדות וכו'	300	—	—
רהיטים וכלי בית	216	—	—
פרוות	180	—	—
כ־מיקלים, דלק וכו'	75	—	—
מ צרי עור	19	—	—
שונות	367	—	—
סך־הכל	7,373		

* מספר הלא־יהודים היה 1,640.

קבוצת היצרנים הכילה שליש מאוכלוסית המפרנסים היהודים. תעשיית־המתכת העסיקה 463 יהודים ב־1920, חמשה מפעלים היו בידי יהודים. תעשיית הטקסטיל העסיקה 149 יהודים ובכללם 18 מפעלי אריגה וטקסטיל. בתעשיית הבניה היו 317 יהודים ומספר מועט בתעשיית העצים, שהיתה מפותחת פחות. בסופיה בלטו היהודים בתעשיית הרהיטים בלבד. ב־1929 היו 9 מפעלים כימיים בבעלות יהודית. עד שנת 1932 המפעלים היחידים לניפוח זכוכית היו בידים יהודיות, אך לאחר זמן עברו מפעלים אלו לחברה לא־יהודית. היו גם 9 בתי־מלאכה למראות ומוצרי־גומי בבעלות חלקית של יהודים. ביחוד בלטו היהודים בייצור בגדים, נעלים ומוצרי־טואלט, בהם היו שני שלישים מן העובדים יהודים, ביניהם קבלני עבודה במספר רב. בית־חרושת אחד לסוכר נמצא בבעלות יהודית; יש לציין שמפעלים שנוסדו על־ידי יהודים, לאחר זמן הרחיקו את היהודים מהם.

במלאכה, הירידה בעמדת היהודים הורגשה אף היא. הנתונים של הקונסיסטוריון המרכזי, המתיחסים לסופיה בלבד, מראים שב־1929 היו 530 בעלי־מלאכה עצמאיים יהודיים בין 4,934 בעיר בכלל, כלומר, 11.8%. בעיקר הצטיינו היהודים כיצרני מברשות, מטויות, טייחים, פחחים ויצרני־נעלים. מספר העובדים השכירים היהודיים בבתי־המלאכה היה 75 מכלל 861, כלומר

8.7%. עובדים יומיים היו 475 מכלל 4,400, כלומר 9.3%. יש לציין שאלו היו בעיקר נשים, שהועסקו במקצועות תלבושת נשים, פרחים מלאכותיים וספרות. החניכים היהודיים היו 361 מכלל 3,623, כלומר 9.6%.

לפני מלחמות הבלקן (1912—13), כאשר היהודים חיו בשל־ווה, לא היו כל סימנים להגירה. הבודדים שעלו לארץ־ישראל אינם סימן לקשיים כלכליים. אכן, התכונה השתנתה בהחלט לאחר מלחמות הבלקן. המשבר הכלכלי, נוסף למגמה הברורה לדחוק יהודים מן העמדות הכלכליות, דחפו רבים לעזוב את הארץ, בעיקר לארץ־ישראל. המהגרים היהודים הראשונים מבולגריה הגיעו לאירופה־המערבית ולאמריקה בסיומן של מלחמות הבלקן ואחרי מלחמת העולם הראשונה: 90 משפחות היגרו מרוסֶא לבוקרשט, כאשר העיר איבדה את מקום־השיווק והמסחר — דוברודג׳ה הדרומית. לפי נתוני ה״קונסיסטוריון המרכזי״, 15 רווקים ו־12 משפחות עזבו את הערים: שומן, פלבן, רוסֶא, וורנה וטאטר־פארג׳יק בשנים 1932—1929. ארבע משפחות מהן נסעו לבואנוס־איירס.

4. הלחץ הכלכלי המריץ להקים תנועה שתאסוף את כל ההון היהודי שהיה מצוי, בחברות יהודיות. הדבר נעשה על בסיס קואופרטיבי; ניתן לאמר, שהתנועה הקואופראטיבית שהתפתחה בבולגריה באותו הזמן, הבריחה את היהודים ללכת בעקבותיה. התהליך של חיזוק היסוד הכלכלי בחיי היהודים נעזר בהרבה על־ידי ה״ג׳וינט״ מאמריקה, American Joint Reconstruction Foundation. בתמיכתו הוקמה, קופת־מלוה (קאסה) ראשונה בסופיה, וכדוגמתה — בפלובדיב וביתר הקהילות. מלבד קופות המלווה (ה״קאסות״), ובמטרה של עזרה הדדית, נוסדו בנקים יהודיים בערים שונות. ההתחלה נעשתה על־ידי ״גאולה״, הבנק הגדול היהודי בסופיה, שנוסד על־ידי מספר אנשים בראשותו של עורך־הדין הידוע לאון כהן. עד שנת 1931 היו ליהודי בולגריה 16 בנקים ב־10 ישובים שהתחלקו באופן זה: 4 קואופרטיבים בסופיה, 2 בפלובדיב (אחד מהם קיבל תמיכה מהג׳וינט), 2 בפזארג׳יק, אחד ביאמבול ואחד־אחד בערים אלה: בורגאס, ווארנה, פלאבן, ווידין ושני בנקים מאו־גדים בקארנובט וסליבן.

בשנת 1931 הסתכם רכושם של קופות־המלווה והבנקים ב־130,000,000 ליבה (בערך כ־900,000 $), והשקעות־ההון שלהם הסתכמו ב־85,000,000 ליבה. אמנם, הסכום בדולרים אינו מרשים, אולם בבולגריה נחשבו הסכומים כגדולים. קופות־המלווה תרמו הרבה וללא התחשבות במשבר העולמי, הבנקים עזרו לאזן את היציבות במצב היהודים בבולגריה. רוב מקבלי ההלוואות היו אנשי מסחר שניצלו את הכספים להמשכת תעסו־קתם או להשקעה בשטח חדש. בעלי עסקים יהודיים חשובים היו משוכנעים, כי בשנים 35—1931 צברו ה״קופות״ החדשות רווחים גדולים, ונוסף עליהם עוד המשרות שהעניקו לעובדים יהודיים משכילים שלאחר המשבר היו מחוסרי־עבודה.

רכושו של בנק ״גאולה״, שנעשה מעין חברת־גג לכל הקו־אופרטיבים היהודיים, הסתכם ב־1931 בסך של 175,000,000 ליבה, ולחבריו שמנו 2810 איש, היו פקדונות בסך כולל של 10,000,000 ליבה. הון הבנק היה 114,000,000 ליבה ובמשך שנת 1931 העניק הבנק 24,319 הלוואות בסך כולל של 170,000 ליבה. במשכנתאותיו ניתנה אפשרות לבנית 88 בתים ליהודים. הבנק דאג גם למימון הדרכה מקצועית והעניק הלוואות לקואופרטיבים של פועלים. פיתוח הקואופרטיבים היהודיים עמד בראש דאגו־תיו של בנק ״גאולה״. הבנקים היהודיים היו חברים באיגוד הבנקים הקואופרטיביים הבולגרים והיו ביחסים קרובים עם המוסדות המרכזיים של ה״איגוד״ ושל התנועה הקואופרטיבית. ועידת הבנקים הקואופרטיבים היהודיים לאשראי, שהתקיימה ב־15 בנובמבר 1931, קיבל החלטות שקראו להתפתחות נוספת ועידוד־יתר של פעילות כלכלית יהודית על בסיס קואופרטיבי. לרוע המזל, גרמו השינויים בשלטון בבולגריה לכך שכל התכ־ניות הוזנחו.

5. לפני שנות השבעים של המאה הי״ט, היתה רמת התרבות וההוראה בתי־הספר של יהודי בולגריה על־פי־רוב נמוכה. מובן, שהיו בתי־ספר יהודיים מסורתיים בכל הקהילות וילדים יהודיים כמעט ולא ביקרו בתי־ספר ממלכתיים. לכן, כאשר נוסדה המדינה הבולגרית החדשה וחיפשה עובדים בכירים לשרותים המינהליים, לא נמצאו כאלה בין היהודים. בתי־הספר היסודיים הראשונים של היהודים נוסדו על־ידי ה״אליאנס״ (״כל ישראל חברים״) בערים: שומן (1870), סאמוקוב (1874), ווידין (1876). בתי־ספר עם צוות של 98 מורים, והמשיכה לתמוך בהם באופן מתמיד. בתי־ספר אחרים נוסדו על־ידי ה־Hilfsverein der deutschen Juden ובשנת 1901 היו בשני האירגונים 3,870 תלמידים.

בדרך כלל, היו המורים בוגרי בתי־ספר של ה״אליאנס״ אשר זילזלה בהוראת תורת היהדות. מכאן הסבר, מדוע התחילה התנועה הלאומית היהודית את פעולתה בהתנגדות לשיטת ההוראה בבתי־הספר של ה״אליאנס״. עוד בתחילה, ב־1903, דרשו הציונים להקדיש תשומת־לב נוספת להוראת התרבות היהודית, וזאת כנגד נטיתם של המורים להתבוללות. מורים אלה שלטו על הועדות האזרחיות בבתי־הספר. יש לראות את המצב לאור העובדה שבתי־הספר היו תלויים בתמיכות ה״אליאנס״ שתרמה 48,311 פרנקים לתקציב השנתי הכללי אשר הסתכם בסך 149,799 פרנקים. הסכסוך החמיר עקב עמדתם השלילית של המנהלים והמורים לציונות. אולם, מפני שהציונים עלו בחשיבותם בעניני הקהילה, התברר כי שינוי בשיטות הלימוד הוא צורך המציאות.

הקונגרס היהודי ב־1900 שהתכנס ביוזמת הציונים, דן בויתור על תמיכות ה״אליאנס״, כאחת הנקודות החשובות ביותר. הוצע שכל קהילה תקבל על עצמה אחריות מלאה על בתי־הספר שבה. עקרון זה נתקבל כחלק מאירגונן המחודש של הקהילות ב־1920. מאז, פיקחה מחלקת בתי־הספר של הקונסיסטוריון המרכזי עד אשר חל השינוי בשלטון המדיני בשנות ה־30. בשנים 1930—1920, הגדילה מחלקת־החנוך את רשת בתי־הספר אשר העניקו לתלמידים חנוך יהודי טהור. נוסדו בתי־ספר, מגני־ילדים ועד למוסד החנוכי שנקרא ״פרוגימנסיה״, והשפה העברית היתה שפת ההוראה בכל המקצועות פרט לאזרחות, היסטוריה וספרות בולגרית, שלימדו בבולגרית.

כמעט כל הילדים היהודיים ב־21 ערים ביקרו בבתי־הספר בפיקוח ה״קונסיסטוריון המרכזי״. בוגרי הפרוגימנסיה (ניתן להשוותה לכיתות הגבוהות של בית־ספר אמריקני יסודי) נת־

קבלו לבתי־ספר תיכוניים ממשלתיים וגם השתתפו בקורסים נוספים בשפה העברית והספרות, וכן בהיסטוריה יהודית. בתי־הספר היהודיים קיבלו 80% מתמיכתם הכספית מהקהילות היהודיות המקומיות, והשאר — מסובסידיות שניתנו על־ידי העיריות, הרשויות האזוריות והממשלה המרכזית. מנהיגים יהודיים לחמו לשוא להגדלה הוגנת של הסובסידיות הרשמיות, בהסתמכם על התקנות של חוזה השלום בנוגע למיעוטים. הואיל ותלמידים יהודיים כמעט ולא ביקרו בבתי־הספר היסודיים הממשלתיים, חסכה המדינה כספים רבים. בין היהודים עצמם לא היתה דעה אחידה על הדרך בה יש ללכת. ב־1928 דרש ד"ר שאול מיזן, חבר המועצה המקומית של סופיה, מן הרשויות המקומיות וכן מהרשות המרכזית שיעניקו סכום כסף מסוים לשנה לכל תלמיד יהודי[10]. התכנית לא נתקבלה על־ידי מנהיגים יהודיים אחרים אשר חששו בפני התערבות בעתיד בעניני החינוך והאוטונומיה היהודית בכלל. אותה הבעיה נדונה שוב בויכוח על התקציב ב־23 במארס 1931, על־ידי חבר הפרלמנט חיים פרחי, שהיה גם נשיא הקונסיסטוריון. בכל זאת לא נשאו הנסיונות כל פרי, והקהילות היהודיות המשיכו לתרום את חלקם (80%) לתקציבי בתי־הספר.

בשיחות עם מנהיגי היהדות בבולגריה בשנת 1932, נוכחתי לדעת שהם היו מעדיפים לו היתה הממשלה תורמת סכום קבוע לתקציבי בתי־הספר, מאשר התמיכה הבלתי־קבועה בה תמך ד"ר מיזן. בשיחתי עם ראש־הממשלה ושר החוץ, ניקולה מושאנוב, קיבלתי את ההסבר שהתמיכה המועטת לא היתה תוצאה של חוסר רצון טוב אלא של המשבר הכלכלי החמור. ראוי לציין, שאמנם נמנע מושאנוב לדבר על פרוש זכויות המיעוטים או על הכספים שהמדינה חסכה הודות לקיומם של בתי־הספר היהודיים. החל משנות 1929—30 הפסיק השלטון המרכזי את הסובסידיות הסמליות בכלל[11]. כנראה לפי הטבלה 7, גדלה הרשמת התלמידים בבתי־הספר היהודיים בתקופה של 6 השנים החל מ־1925. גידול מספר התלמידים בבתי־הספר היסודיים היה בניגוד לפחיתת התלמידים בפרוגימנסיה, ויש לזקוף זאת, במקצת, לתוצאות המשבר הכלכלי.

טבלה 7

הרשמה בבתי־הספר היהודיים בבולגריה, 1925—1931

שנת הלימודים	מספר התלמידים	בגני ילדים	בבתי־ספר יסודיים	בפרוגימנסיה
1925—26	3,540	734	1,956	850
1926—27	3,347	679	1,939	729
1927—28	3,566	651	2,227	688
1928—29	3,654	675	2,370	609
1929—30	3,872	807	2,625	440
1930—31	3,776	673	2,711	392

מחקר זה היה לוקה בחסר, לולא נשווה את המספרים המתיחסים לתלמידים יהודיים בבתי־הספר הממלכתיים (הממשלתיים) לאלו שנתמכו על־ידי משלחות דיפלומטיות זרות. ניתן לקבל מספרים אלו לגבי סופיה, פלובדיב ורוסאָ (טבלה 8).

טבלה 8

ילדים יהודיים שביקרו בבתי־ספר בשלוש ערים בבולגריה, 1931; לפי סוג בית־הספר (באחוזים)

העיר	בתי־ספר יהודיים	בתי־ספר ממשלתיים	בתי־ספר זרים	ס"ה
סופיה	50.0	30.0	20.0	100.0
פלובדיב	74.2	4.8	21.0	100.0
רוסאָ	65.8	2.5	31.7	100.0

היו 22 בתי־ספר יסודיים יהודיים, שנים מהם בסופיה. מ־7 לפרוגימנסיות, נסגרה אחת ב־1929 ועוד שתים אחר־כך בשתי שנים. טבלה 8א מראה את סגל המורים שהוחזק בתקופה 1929—31 וסך־הכל של המשכורות ששולמו לחודש.

טבלה 8א

מורים ושכרם החודשי בבתי־הספר היהודיים בבולגריה, 1925—31

השנה	מורים	משכורות חודשיות בליבה
1925—1926	69	חסרים נתונים
1926—1927	141	" "
1927—1928	175	411,090
1928—1929	172	453,875
1929—1930	162	462,376
1930—1931	146	373,264

בתי־הספר היסודיים הכילו ארבע כיתות, והפרוגימנסיה היתה של שלוש כיתות. החינוך, חוץ מן המקצועות היהודיים, היה מקביל לרמה הבולגרית. המחלקה האחראית לבתי־הספר היהודיים בקונסיסטוריון ערכה תכנית למודים שנתית למקצועות היהודיים (הודפסה החל מ־1926) וכן מערכת שבועית של 13 שעות. דקדוק עברי החלו ללמוד בכיתה השניה. בפרוגימנסיה, חמש שעות לשבוע הוקדשו ללימוד עברית החדשה ושש עד שבע שעות לשיעורי תנ"ך, היסטוריה יהודית ואגדה, שאף נלמדו בשפה העברית. חינוך נוסף ניתן בטקסים, תפילה ומנהגים.

בזמן שבית־הספר היסודי התבסס על לימוד העברית המדוברת, הדגישה פרוגימנסיה את הלימוד המתקדם של השפה והספרות. במקצוע ההיסטוריה היהודית נלמדה בשנה הראשונה הגיאוגרפיה של ארץ־ישראל ואחר־כך למדו על המאורעות בעם ובארץ עד למרד בר־כוכבא. בשנה השניה המשיכו בנושא עד להתחלת העת החדשה, ובשלישית — מגירוש היהודים מספרד עד להצהרת בלפור. בשנה השלישית הודגש לימוד ההיסטוריה של היהודים הספרדים והבולגרים ושל ארץ־ישראל. בהוראת התקופות ההיסטוריות השונות, היה על המורים לתאר את ההתפתחות החברתית והכלכלית וכן חיי־התרבות של היהודים. כן נקראו, ככל האפשר, קטעי מקורות בני זמננו. בעיית ספרי־לימוד למקצועות העבריים נפתרה בהצלחה על־ידי מחלקת

בתי־הספר שהטילה על טובי המורים לחבר את הספרים. בין היתר, הוכן ספר היסטוריה על־ידי צילה גרינברג ויעקב הלוי, ספר אחר לטבע ואחד למתמטיקה.

בדרך כלל, גויסו המורים היהודיים מחו״ל, אך ״הקונסיסטוריון המרכזי״ החל במתן קורסים פדגוגיים, בהנהלתה של צילה גרינברג, אשר הוציאו מורים מוסמכים לבתי־הספר היסודיים. בשנים המאוחרות, נעשה נסיון להזמין מורים מארץ־ישראל כדי ליצור מגע חי עם בתי־הספר בארץ־ישראל.

על בתי־הספר העברים היתה גאוותם של יהודי בולגריה. הם עזרו לחינוך נוער מעורה באומתו, שהגיע להישגים נכבדים בשליטה על השפה העברית וידיעת ההיסטוריה היהודית. התרשמתי עמוקות מהישגי התלמידים בביקורי הקצר בערי בולגריה. הם הפגינו שליטה מלאה בשפה, בכתב ובעל־פה, והשתמשו בה גם מחוץ לכתלי בית־הספר. השפה העברית תפסה בהדרגה את מקום הלאדינו בבתים היהודיים, והרצאות בשפה עברית היה דבר רגיל.

בתי־הספר שהעניקו חינוך מקצועי היו, בחלקם, קשורים בבתי־הספר העבריים. חשיבות מרובה נודעה לבתי־ספר אלו, מפני שיהדות בולגריה נחושה היתה החלטתה לייצב את חייה הכלכליים בדרך זו. למרות שלא פותחה רשת מושלמת של בתי־ספר מקצועיים או מסחריים, היתה התחלה שהביאה לתוצאות יקרות־ערך במשך הזמן. בימים שלפני 1914, תמכה ה״אליאנס״ בקורסי־ערב וכן בבתי־מלאכה בהעניקה להם סובסידיה שנתית של 13,633 פרנקים. אולם תמיכותיה לא היו אלא זמניות. בשנות 24—1923 חל שינוי מוחלט. ״הקונסיסטוריון המרכזי״ מינה ועדה לחינוך מקצועי, שתכין תכנית לימוד מושלמת. בדצמבר 1924, מסרה הוועדה, בראשותו של אלברט א. רומנו, תזכיר שהכיל תכנית מפורטת. הוועדה הדגישה במיוחד את הצורך בחינוך בעלי־מלאכה הואיל ואלה שכבר עסקו במקצועות שונים היו מדי שמרנים ולא קיבלו את ההתפתחויות הטכניות החדשות ולפיכך פיגרו, ודוקא בתקופה זו של תחרות חזקה. הצעה מיוחדת נקטה בשיטה של בתי־ספר מקצועיים המורכבים מכיתות בנות 15—20 תלמידים שיעסקו גם בבתי־מלאכה. נקודות אחרות שנדונו, היו: חינוך מקצועי לבנים ובנות, מתן קורסים חינם לשפות זרות ולעבודות משרדיות. הצעות אלה נתקבלו, ובשנת 1930 נוסד בסופיה בית־ספר יהודי ללימוד תיאורטי וממשי של הנדסת חשמל. עשרים ושניים תלמידים נרשמו בשנה הראשונה, קורסים דומים נפתחו עבור פחחים, מכונאי אוטו, צבעים ודקורטורים.

ראויה לשבח, ההכשרה שניתנה במשק של ״החלוץ״ בעיר טאטאר־פאזארג׳יק בו חונכו אנשים צעירים לחקלאות, עבודת־אדמה וגידול פרות. המשק קיבל תמיכה ממשלתית מעטה וגם סובסידיות־יסוד של 500$ מה״ג׳וינט״. מכאן יצאו הרבה חלוצים שקיבלו בו את הכשרתם היסודית. השטח הרחב של חינוך מבוגרים היה חלק מעבודתו של האירגון הקהילתי היהודי מ־1930—עד 1940. כל קהילה יהודית תמכה במרכז משלה, או כפי שנקרא — ״בית־עם״, בו התקיימו כל ההרצאות והמסיבות. הקבוצות הציוניות, תנועות־הנוער, כל המועדונים ואירגוני הספורט ראו בו מקום טבעי להכנס בו. נושאי ההרצאות נסבו על בעיות ציוניות מעניני הזמן, היסטוריה יהודית וספרות, ועד למדעי המדינה, והיגינה. ויכוחים על ארץ־ישראל החדשה היו הנושא השכיח ביותר.

תנועה לעידוד האתלטיקה אירגן ה״מכבי״. עד 1930 היו לו 24 מועדונים מקומיים עם מספר כללי של 3305 חברים. קורסים־קיץ למדריכי הספורט של ״מכבי״ התקיימו כל שנה בסופיה, ונוספו בהם לימודי ההיגינה, היסטוריה יהודית, ספרות; ידיעת ארץ־ישראל החדשה נכללה בין המקצועות. בדרך זו, תרם ״מכבי״ את תרומתו לחינוך מבוגרים.

מכשיר תרבות עיקרי היתה העתונות הציונית. בשנת 1882, מצאה תנועת ״חיבת ציון״ שקמה ברוסיה הד חזק בבולגריה ונוסדה המושבה הבולגרית־יהודית בארץ־ישראל, הר־טוב. עוד לפני הופעת הרצל, היתה תנועה בבולגריה, ובין מנהיגיה: ד״ר נחימזון, ד״ר ראובן בירר, ד״ר רימאלובסקי, קארל הרבסט, ד״ר יהושע כלב, ניסים דניאל ויוסף מרקו ברוך, שהיה דמות רומנטית. ביוזמת הציונים, הופיעו עתונים יהודיים, בצרפתית, לאדינו ובולגרית (״כרמל״, ״איל אמיגו דל פואיבלו״, ״איל אכו יודאיקו״, ״לה ורדאד״, ״איל דיאה״, ״לה אלבוראדה״, ״לה לוז״, ״צ׳ובשקי פראבה״). אחרי מלחמת העולם הראשונה הופיע שבועון ציוני ״השופר״, וכן ״ראזסביט״ הרביזיוניסטי וה־״בולטין״ של הקונסיסטוריון המרכזי (גם בבולגרית וגם בספרדית־לאדינו). אך הנסיונות להוציא לאור עתון חדשי על ספרות וחינוך נכשלו: ״התקוה״ (בלאדינו) ו״אבררייסקה טריבונה״, שיצאו ב־1928, לא האריכו ימים. קבוצה ציונית יסדה חברה קואופראטיבית ״עבריה״ לשם הוצאה־לאור של כתבים וחוברות, נפלה קורבן למשבר. לפיכך למרות התפתחותה הציבורית, תרמה יהדות בולגריה מעט להשכלה היהודית ולספרות העברית. יוצא מן־הכלל וחשוב במיוחד היה ההיסטוריון סלומון רוזאניס (1938—1862) שכתביו על יהודי תורכיה הם ספרי־היסוד בשטח זה.

הנטיה להתבוללות שהיתה אופיינית לשכבות רבות ביהדות אירופה, כמעט שלא היתה קיימת בבולגריה. בזמן שרוב היהודים דיברו את שפת־הארץ ורבים מהם התחנכו בבתי־ספר ממשלתיים, לא היו להם נציגים בספרות המקומית ולא בעתונאות, ואף לא בשטחי מדע. פרט לסופרת דורה גבה, שהיתה ידועה בספריה לילדים, לא היה אף יהודי אחד בעל חשיבות בין הסופרים הבולגרים. אנשי־הרוח היהודיים לא הרגישו כנראה צורך בדברים מעין אלה. יש להודות, שבזמן ההוא שררה בין אנשי־הרוח הבולגרים אוירה, שמנעה מיהודים אפילו לקבל משרה באוניברסיטה.

6. הרבנים הראשונים (ראשיים) בבולגריה העצמאית היו גבריאל אלמוזלינו ומשה תג׳ר. ב־1886 מונה לתפקיד זה ד״ר סימון דנקוביץ ואחריו בא ד״ר מוריס גרינוולד (1895—1893). בתקופה שלאחריה כיהן בתפקיד זה ד״ר מרקוס ארנפרייז, עד שנת 1913. בזמן שחוק ה־1880 הכיר רק ברב ראשי כנציג־היהדות, ראה לפעמים הקונסיסטוריון המרכזי צורך בדיונים אתו, ביחוד כאשר הציונים החלו בפעולתם ודרשו נציגות מורחבת של היהודים בשלטון. הם ראו בקונסיסטוריון את האמצעי לדמוקרטיזאציה. בקונגרס היהודי הראשון ב־1900 הציעו הציונים תקנות חדשות לקהילות, שנתקבלו לבסוף, למרות התנגדותו הנמרצת של הרב הראשי ד״ר ארנפרייז, וה״נכבדים״ שתמכו

בהם המורים של בתי־הספר של ה"אליאנס". באופן הדרגתי, השתלטו הציונים על כל הקהילות ובקונגרס השני, שהתכנס ב־5 בדצמבר 1920, היו בו רוב, והקונגרס קיבל תקנות חדשות על יסודות דמוקרטיים. הקונגרס שהתכנס ב־19—20 ביוני 1932, הכניס כמה שינויים טכניים בתקנות אלו; מבלי שיקבלו את אישורם של השלטונות הרשמיים, הן הוכרזו כמחייבות את כל יהודי בולגריה.

בכל מקרה שהתמזגו שתי קהילות, או התלכדו כמה בתי־כנסת יחד, השתייכו לפי התקנות כיחידה מקומית לאירגון הלאו־מי. כל יחידה בה היו 30 יהודים או יותר, היתה יחידת קהילה נפרדת. האיחוד המהיר הצליח במלואו בבולגריה המערבית, אך במזרחה הורשו הקהילות האשכנזיות לשמור על קיומם הנפרד (בסופיה, רוסאָ וורנה). קבוצה שבה היו פחות מ־30 יהודים, שמרה על בית־הכנסת העצמאי שלה, אך באופן אדמיניסטר־טיבי היתה צריכה להתאחד עם הקהילה הקרובה אליה ביותר. לכל קהילה מקומית היתה עמדה שווה בחוק ועליה האחריות לשרותים הדתיים והתרבותיים. לקהילה היתה הזכות להטיל מסים על חבריה. בראשה עמדה מועצה שבה בחרו כל חבריה מגיל 21 ומעלה, ללא התחשבות בנתינות; אולם להיות נבחר היה רשאי נתין בולגרי. ניהול בתי־הספר ובתי־הכנסת חולק לשתי וועדות נפרדות. בין עשרת סוגי המסים היו: "הערכה" או מס־הכנסה, מסים על יינות ובשר, דמי־רשיונות לנשואין וגטין, אגרות שרותים דתיים. כל קהילה שילמה תמיכה כספית קבועה לתקציבו של הקונסיסטוריון המרכזי, והיתה תחת פיקוחו. מחוץ למועצה הנבחרת, היתה הקהילה צריכה להעסיק רב, מזכיר אחד או יותר, חזנים ואחרים.

שיטה מיוחדת הונהגה בנוגע לבתי־המשפט, בכללם בית־המשפט לערעורים, שפעלו לפי עקרונות החוק היהודי וטיפלו בסכסוכים דתיים. בתי־משפט קבועים פעלו בסופיה, פלובדיב ורוסאָ, הם כללו 3 רבנים ושני יועצים אזרחיים, אחד מהם היה צריך להיות משפטן. נתבעים הורשו להיעזר בעורך־דין. החל־טות בתי־המשפט ניתנו לערעור ב"בית־הדין הגדול", שכלל את הרב הראשי, 3 רבנים ו־3 יועצים אזרחיים, שאחד מהם משפטן. חברי בתי־המשפט מונו על־ידי הקונסיסטוריון באי־שורו של הרב הראשי. הממשלה הכירה בבתי־המשפט ועזרה, על־ידי משרדיה להוציא לפועל החלטות שנגעו ליחסים קהיל־תיים פנימיים, ועניני דת.

הקהילות המקומיות שלחו את נציגיהן ל"סובור", המועצה היהודית. הם נבחרו אחת לשלוש שנים בבחירות חשאיות. כל קהילה שהיו בה עד 300 חברים, בחרה בנציג אחד; עד 800 — בשני נציגים; עד 1500 — בשלושה; ועד 3000 — בארבעה. קהילות של יותר מ־10,000 איש, בחרו בנציג אחד על כל 2000 חברים. ה"סבור" קיבל דו"ח וניסח כללים לעניני הקהילות המקומיות. התפקידים החשובים ביותר של ה"סבור" היו: בחי־רת הקונסיסטוריון ובו 21 חברים, מהם תשעה מבין תושבי סופיה; ואישור התקציב.

הכנסות הקונסיסטוריון באו ממענקים ממשלתיים, תמיכות שנתיות של הקהילות, דמי רשיונות לנישואין, קנסות שהוטלו על־ידי בתי־המשפט היהודיים, פירסום הודעות על נישואין בעתון "בולטין". בהדרגה, נעשה הקונסיסטוריון חשוב ועליון על הרב הראשי; הוא החזיק חבר עובדים: מזכיר כללי, עוזר־מזכיר, מזכיר מדיני, עובד ארכיון, רואה־חשבון ואחרים.

מעולם לא הוכר אירגון הקהילות על־ידי השלטון. במשך שנים פעל הקונסיסטוריון בכיוון זה עד אשר ראש הממשלה, מושאנוב, הבטיח מינוי וועדה לטיפול בבעיה, ובכך כאילו נאמר שההכרה הרשמית ניתנת לו. למרות שהדבר לא התגשם, אחזו היהודים באירגונם כבמוסד אמיתי של שלטון עצמאי התואם את דרישות האוכלוסיה היהודית. הקונסיסטוריון ייצג את יהדות בולגריה בקונגרסים הבינלאומיים של המיעוטים לפני שנת 1933, בהסכמה של שתיקה מצד הממשלה והציבור הבולגרי.

7. למרות מספרם הצנוע, היו יהודי בולגריה מיוחדים ברוחם הלאומית והדתית, שפותחה בחינוך שיטתי של צעירים ומבוג־רים גם יחד, ובמאמציהם המתמידים לאירגון עצמאי. החיים היהודיים בבולגריה כללו הרבה יותר ממנהגים סתם ונתפסו לכל הרעיונות שבאו מארץ־ישראל. אורח לא יכול היה לראות בדור הצעיר סכסוכים שבארצות אחרות נראו כקשורים לציו־נות. ה"אוניון ישראלית", מועדון ותיק, שלא אהד את הציונות, שינה את השקפותיו בגלל העובדה הפשוטה, שלא היתה לו ברירה אחרת. נשארו כמה אנשים שהשקפותיהם לא היו תואמות את הציונים, אך לדעתם לא היה המשקל של מתנגדי הציונות בשאר ארצות. חיי הקהילה היהודית היו, ללא צל של ספק, חיי תרבות עצמאיים, אף שהממשלה הבולגרית לא נתנה להם את ברכתה רשמית.

בזמן שדעת הציבור והממשלה היו בגלוי לטובת הקהילה היהודית, והמשיכו לכבד את הערבויות המדיניות והחוקתיות, לא צורפו יהודים לשרותי המדינה או לחבר הקצינים בצבא. יהיה זה מוגזם לפרש את הדבר לאנטישמיות, כי גם לאחר שכבר היו יהודים זכאים לשרותי מדינה, לאחר שקיבלו את ההכשרה המתאימה, לא נמשכו לכך כלל, מפני המשכורות הנמוכות ששולמו להם. קסמו להם יותר המסחר והמקצועות החופשיים וכך היה עד המשבר הכלכלי שבא אחרי מלחמת העולם הראשונה, ושינה הכל. היהודים שרצו להיכנס לשרות־המדינה, הצטרכו להתחשב בנוהג של חלוקת משרות לפי השת־תייכות מפלגתית. אמנם, יהודים בודדים השתייכו למפלגות פוליטיות, אך למעשה, לא מילאו הם בהן כל תפקיד חשוב, ולפיכך לא היו זכאים לגמול מצד המפלגה. במספר רשויות מקומיות בלבד, היו כמה יהודים שנתמנו למשרות בשנים 1928—1933. היה גם מספר רב של קצינים יהודיים במילואים, אך אף אחד לא בדרגות של פעילות, מכיוון שהיהודים לא שלחו את ילדיהם לבתי־ספר לקצינים. לפני 1914 היו 3 קצינים יהודיים בכירים בצבא, והם יצאו לפנסיה אחרי 1919.

אין ספק שהיו הגזמות אנטישמיות בהיסטוריה הבולגרית, ובזמן המאבק בתורכים היו באוכלוסיה גילויים אנטי־יהודיים. בחג־הפסח ב־1890 אירעו הפרעות וגורשו היהודים מוראטצה, ופוגרומים נערכו ב־1895 בטאטאר־פאזארג'יק, ב־1903 בלום וב־1904 בקיוסטנדיל. יתר על כן, עובדה ידועה היא שהסיבה להפסקת התכנית הממשלתית החשובה היתה אנטישמיות: בשנות ה־90 של המאה הי"ט, החלה התישבות יהודית על אדמת דוברודג'ה אך הופסקה בגלל סאבוטאג' מצד האיכרים המקומיים ומצד המינהלה, כפי שהודה בפרלמנט ראש הממשלה,

ראדוסלבוב. למרות תקריות אלו, נטה האופי הלאומי כלפי סובלנות; וזאת כתוצאה של למידת הסבל של האוכלוסיה תחת שלטון התורכים. אכן, מ־1933 הלכה האוירה והשתנתה. ואפשר ליחס את השינויים גם למגע של סטודנטים בולגרים עם ההיטלריזם בזמן לימודם באוניברסיטאות בגרמניה או אוסטריה. בחזרם הביתה, התאחדו הסטודנטים עם חלק של האינטליגנציה בתנועה מקבילה למפלגה הנציונל־סוציאליסטית בגרמניה, בראשותו של כריסטו קונצ׳ב. תכנית המפלגה כללה את הקריאה האנטי־יהודית. קונצ׳ב הוציא־לאור עתון בשם ״אטאקה״ המקביל ל״אנגריף״ הגרמני. עתון זה קרא לחרם על הסחר היהודי, דרש סגירת הבנקים היהודיים והוצאת היהודים מעמדות השפעה. לא חשוב שהדבר היה בניגוד למציאות בבולגריה. הפליטים מרוסיה תרמו אף הם לרגש אנטישמי זה, ולאחר זמן, ערכו יוצאי מקדוניה מעשי אלימות בסוחרים יהודיים. אולם אחר־כך התנגדו אותם המקדוניים לקבוצות אחרות שהגזימו בפעולותיהם האנטישמיות.

קבוצות של פשיסטים החלו פעולתם עוד ב־1920 בערך, כמו: האירגון ״לתחיה״ בהנהגתו של ד״ר אלכסנדר סטלינסקי וה״רודנה זשטיטה״ (הגנת המולדת) אשר שניהם היו אנטישמיים. העתון שיצא־לאור על־ידי הקבוצה ״הגנת המולדת״, כיבד את קוראיו במנה גדושה של תאורים על פוגרומים ורדיפות יהודים בחו״ל. בהרגישם את פשר התעמולה הזאת מחו רוב עתוני בולגריה בתוקף והדגישו שיהודי בלוגריה, מאז ומעולם, מילאו את חובתם למולדת, והם זכאים להיחשב כאזרחים. ב־15 בינואר 1932 נתקלה התעמולה של ״רודנה זשטיטה״ בהפגנות־מחאה מצד מנהיגים מדינאים ותרבותיים בולגרים, שחתמו על החלטה רשמית שנתקבלה באסיפה פומבית וגינתה את האנטישמיות. לאחר מכך הועמד קלפאקצ׳יאב, שהיה עוצר סוחרים יהודים בכבישים ומחרים את רכושם, למשפט, והוענש קשות. חוגים בעלי השפעה בחברה, ובתוכם פרופסורים באוניברסיטה של סופיה, המשיכו להפגין את רגשותיהם האנטישמיים, ובסיור ברחובות הבירה ב־1932 היו סמלי־היטלר (סווסטיקה) כשהם מצוירים על חלונות הראוה של חנויות יהודיות וגם כרוזים היטלריסטיים. אף־על־פי־כן, הארץ בכללה לא נעשתה אנטישמית, והמסקנה צוינה על־ידי ראש־הממשלה, מושאנוב, שהדגיש בשיחתנו שהמסורת הבולגרית התנגדה מיסודה לאנטישמיות. הקונסיסטוריון מצדו, עקב מקרוב אחר הצעדים המשפטיים נגד קלפאקצ׳יאב, וכן אחר התעמולה הפרונאצית. הוא קיבל על עצמו את התפקיד לפעול נגד תעמולה זו. המנהיגים היהודיים המשיכו לדאוג לתקינות היחסים בין יהודים ולא־יהודים שלא יורעו בגלל דחיפה חדשה בלתי־צפויה.

עמדתו הכללית של הציבור הבולגרי לרעיון הבית היהודי הלאומי בארץ־ישראל היתה מעודדת בתכלית, עד כמה שהדבר נגע למוסדות ממשלתיים ואישי־ציבור אחראיים. עוד ב־1932 נוסדה ועדה פרו־ארץ־ישראלית שהפעילה אנשי־מדע, סופרים וכלכלנים, אנשי עסקים ומדינאים. הועדה חיזקה את הקשרים בין בולגריה וארץ־ישראל עוד יותר בהשיגה קשרים רשמיים תקינים בין בולגריה לארץ־ישראל. כך, יזמה יהדות בולגריה בסיס להבנה טובה יותר של ארץ־ישראל ושל המטרות למענן היא לחמה, ובאותו הזמן, עד להתפשטותה של התנועה ההיטלריסטית, שמרה היהדות על מעמדה, פיתחה את עניני הקהילות ופעלה למען ארץ־ישראל. יהדות בולגריה היתה יוצאת־דופן, אי מיוחד במינו בגולה. גלי ההיטלריזם הגיעו גם אליה ולאחר שבולגריה נכנסה במלחמת העולם השניה, עברו היהודים את חלקם המר בגורלם הטראגי של יהודי אירופה, גם בבולגריה. יש לציין את העובדה המצערת, שלבולגרים שהיו נגועים באנטישמיות, היה תפקיד רב במאורעות ההם.

ז׳אַן דניאל

לתולדות ״פועלי ציון״ בבולגריה *

יהודי בולגריה שייכים מבחינה היסטורית ליהדות הספרדית, שהתרכזה — אחרי גירוש ספרד — בקיסרות העותומנית לשעבר. אולם עם שיחרור בולגריה בשנת 1878 משלטון התורקים, נפרדו דרכי ההתפתחות בין יהודי בולגריה לבין שאר הספרדים. מרגע הינתקם מן הגוש הספרדי הגדול שהתגורר ברחבי תורקיה השולטנית, היו נתונים יהודי בולגריה להשפעות תרבותיות, חברתיות ופוליטיות אחרות (מכאן נובע גם השוני ברמה התרבותית והפוליטית בין יהודי בולגריה לבין שאר היהודים הספרדיים).

יהודי בולגריה היו אזרחים שווי־זכויות בכוח ובפועל במדינה הבולגרית הצעירה. הם הרגישו את עצמם חלק בלתי־נפרד מן הציבוריות הבולגרית והשתתפו בחיי העם הבולגרי, במערכותיו, בהתלבטויותיו ובהישגיו. אולם, בניגוד לארצות אחרות, לא הביא השיוויון המוחלט ממנו נהנו היהודים הבולגריים, לתהליך של התבוללות לאומית. נהפוך הוא: במידה מסויימת אף עודד החופש את התפתחות התודעה הלאומית היהודית, את התארגנותם הלאומית של היהודים. אפילו אותם היהודים, שלקחו חלק פעיל בחיים הפוליטיים של בולגריה, לא התכחשו ליהדותם, לא התרחקו ממנה ואף היו מעורבים בחיי הציבור היהודיים. מספר ניכר של עסקנים ציונים — וביניהם גם מנהיגי התנועה — היו פעילים במפלגות בולגריות שונות והיו שם מכובדים ומקובלים על הבולגרים. אפילו הקומוניסטים היהודים (שמספרם, דרך אגב, היה מועט) לא הטיפו להתבוללות לאומית ולא שללו את קיומו של עם יהודי בעולם, ואת השתייכותה של יהדות בולגריה אליו (הדברים אמורים ביחס לתקופה שעד למלחמת העולם השניה). העדר תהליך של התבוללות לאומית בולט עוד יותר על רקע צביונה הלא־דתי של יהדות בולגריה. יהדות בולגריה לא ידעה מעולם חסידות, קנאות דתית, ״ישיבה״, חינוך תורני, מסורת רבנים — מה הם. מעלה מזה: לדת לא היתה כמעט כל השפעה על הדורות היהודים האחרונים. הדת היתה להם בבחינת מסורת לאומית, מעין קשר לעם היהודי בעולם, לעברו ועתידו. על כן לא היו קיימים מעצורים דתיים בפני התבוללותם של יהודי בולגריה.

מאידך גיסא, לא התפתחה בקרב יהודי בולגריה, בתנאי הקיסרות העותומנית הנחשלת, תרבות יהודית מקורית, שביכלתה לעמוד בהתחרות עם תרבות אירופה, או אפילו עם התרבות הבולגרית החדשה שהלכה והתפתחה. העם הבולגרי שאף אז, בעשרות השנים הראשונות שלאחר שיחרורו, ללכת בדרכי הציביליזציה האירופית. אוֹריאֶנטציה זו לאירופה השפיעה את השפעתה המכרעת גם על יהודי בולגריה. הם התרחקו יותר ויותר מ״עברם העותומני״, מן המעגל הלאוֹאנטיני־מזרחי, ובאו במגע הדוק יותר עם העולם האירופי ויהדותו. כן השפיעה על עיצוב דמותה הרוחנית של יהדות בולגריה והתפתחותה הפוליטית־לאומית התנועה לשיחרור לאומי הבולגרית, שיצרה אֶפּוֹפֵּאָה מזהירה של גבורה והביאה לידי התעוררות לאומית עצומה בקרב העם הבולגרי. תנועה זו השפיעה בעקיפין גם על היהודים ובמידה מסויימת אף עודדה את ההתעוררות הלאומית היהודית והכשירה את הרוחות לרעיון התחיה היהודית — הציונית.

✶

יהדות בולגריה, שמעולם לא מנתה למעלה מחמישים אלף נפש, אמנם לא היתה קשורה במישרין עם מרכזי התרבות העברית ועם המוני היהודים באירופה המזרחית, אך היא הושפעה השפעה רבה על־ידם. האינטליגנציה היהודית בבולגריה, שהיתה קטנה במספרה, עקבה אחרי החיים הרוחניים של יהדות אירופה ובעיקר אירופה המזרחית. יצירותיהם של הסופרים והמשוררים, של הוגי הדעות והפובליציסטים היהודים מן המאה ה־19 והמאה ה־20 נקראו בבולגריה בלשון הרוסית, הגרמנית, הצרפתית ואפילו בעברית. לא קטן באופן יחסי היה מספר היצירות שתורגמו לבולגרית. האינטליגנציה היהודית והעסקנים הציוניים בבולגריה היו עֵרים למערכות האידיאולוגיות והפוליטיות שהיו נטושות בקרב יהדות מזרח אירופה, וביחוד בקרב התנועה הציונית שם.

הציונות היתה החוויה המרכזית בחיים הרוחניים והציבוריים של יהדות בולגריה. במידה מסויימת אף היתה הציונות בשביל יהדות בולגריה את אשר היתה הדת בשביל היהדות הדתית. הרחוב היהודי חי בסימן הציונות מן הרגע הראשון להופעת התנועה הציונית העולמית ואף לפניה (אגודות ציוניות ״להתיישבות חקלאית בארץ־ישראל״ היו קיימות בבולגריה עוד לפני הרצל). התנועה הציונית ברוסיה — על זרמיה ומערכותיה — השפיעה על יהדות בולגריה יותר מכל תנועה ציונית אחרת.

רעיונות הציונות הסוציאליסטית, וביחוד תורת פועלי־ציון, כפי שגובשה על־ידי בורוכוב, חדרו גם לבולגריה. בהשפעתם קמו בבולגריה בשנים 1908—1909 חוגים של פועלי־ציון, אשר אף התארגנו למפלגה והוציאו ירחון ״פרובודה״ (בשפה הבולגרית), שהופיעו ממנו גליונות אחדים. אולם מאחורי חוגים אלה לא עמד ציבור רחב של נוער, עובדים ואינטליגנציה, והם נעלמו מן הרחוב היהודי מבלי להשאיר כל עקבות. בשנים ההן עוד לא היתה דיפֶרֶאנציאַציה חברתית וכלכלית כזאת בקרב היהודות והתנועה הציונית בבולגריה, כדי שתוכל להתקיים מפלגת פועלים ציונית־סוציאליסטית. חלק מן האינטליגנציה

---

* פרק זה פורסם בקובץ ״אהרן בן־יוסף״, שיצא לאור בתל־אביב, בתשי״ד.

ומן השכבות העממיות אף נגרר באותה תקופה (לפני מלחמת העולם הראשונה) אחרי התנועה הסוציאליסטית הכללית (הבול־גרית).

✶

מלחמת העולם הראשונה היתה בבחינת קו מפריד בתולדות יהדות בולגריה. עם מלחמת העולם הראשונה באה לסיומה התקופה ה״פאַטריאַרכלית״ בחיי יהדות בולגריה והתנועה הציונית שלה. החלו תהליכים חברתיים חדשים או — ליתר דיוק — גברו והתגבשו תהליכים, שהיו קיימים (לפחות בפוֹ־טנציה) גם לפנים ביהדות בולגריה, אך רישומם לא היה חזק וניכר ביותר. אכן, גבר תהליך הדיפאֶרֶנציאַציה החברתית־הכלכלית, ועמו — תהליך הפרולֶטאַריזציה. קם בקרב יהדות בולגריה מעמד עובדים־שכירים רחב, אשר אמנם לא היה עסוק בענפי היסוד של המשק הלאומי, כי אם בעיקר במסחר, במלאכה ובתעשייה קלה. בין כך ובין כך ההבדלים במעמד החברתי והכלכלי החלו לתת את אותותיהם בשטח הפוליטי והאידיאולוגי ועודדו את הדיפאֶרֶנציאַציה הרעיונית.

מצד שני החלה תסיסה ציונית חזקה בקרב הציבור היהודי וביחוד בנוער, משנפתחו סיכויים חדשים להגשמת הציונות עם הצהרת בלפור והכרזת ארץ־ישראל לבית לאומי לעם היהודי ע״י חבר העמים. אולם, על אף ההתעוררות הציונית הכבירה ברחוב היהודי, נמשך חלק מן הנוער והאינטליגנציה היהודית אחרי השמאל במדינה. כי הרי בימים ההם, אחרי מהפכת אוק־טובר ברוסיה, הלך וגבר כוח־משיכתם של הסוציאליזם והקו־מוניזם, והתחילה עלייתן של מפלגות השמאל בבולגריה ובראש וראשונה עלייתה של המפלגה הקומוניסטית, אשר השפיעה את השפעתה גם על היהודים.

התקופה ההיא — המחצית הראשונה של שנות העשרים — הצטיינה בחיפושים וגישושים אחרי אידיאלים חברתיים חדשים, אחרי דפוסי־חיים חדשים. הנוער העברי בבולגריה, שברובו הגדול נשאר נאמן לרעיון התחייה היהודית, שאף לסינטֶזה בין הציונות והסוציאליזם. הנוער לא היה יכול עוד להסתפק ב״ציונות־סתם״, באספות ונאומים, בתעמולה וספרות, הוא התגעגע למעשים גדולים, למיפנה של ממש בחיים ובחברה. העיקבים והנועזים ביותר הלכו בדרך ההגשמה העצמית. מיטב הדור הציוני הצעיר — ובין הראשונים היה אהרון בן־יוסף המנוח — עלו אז, בראשית שנות העשרים, לארץ.

באותה תקופה היו הציונות הסוציאליסטית ותנועת העבודה הארץ־ישראלית פופולאַריות מאוד בקרב הנוער הציוני בבול־גריה. במועדוני ״ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית״ ואירגון ״המכבי״, שריכזו את מיטב הנוער היהודי בבולגריה, שררה אוירה אוהדת מאוד לציונות הסוציאליסטית והיא עמדה במרכז הויכוחים הרעיוניים. הירחונים והעתונים הציוניים, וביחוד בט־אוני הנוער, שהופיעו אז בבולגריה, היו מפרסמים חומר רב על הציונות הסוציאליסטית, על האידיאולוגיה שלה, על תולדותיה וזרמיה, על ההתיישבות העובדת בארץ־ישראל. ואף שלציונות הסוציאליסטית היו חסידים ואוהדים רבים, לא גמלו עדיין התנאים להקים מפלגה נפרדת. בתנועה הציונית הבולגרית לא היו אז סיעות ומפלגות. המאבק הפנימי בה היה נטוש בעיקר על רקע חילוקי דעות ביחס לשאלות מקומיות של ״גאֶגאֶנוואַרטס־אַרבייט״, או על רקע המערכות הגדולות שהתחוללו בתנועה הציונית העולמית. אולם כל אלה לא הביאו לידי גיבוש אידי־אולוגי ומפלגתי. ומה גם שפני הנוער הפעיל ובעל השאיפות הציוניות־הסוציאליסטיות היו מועדות לחלוציות ולעלייה, אך לא ליסוד מפלגה בגולה. מאידך גיסא, התגברות תהליך הדיפאֶ־רֶנציאַציה החברתית־כלכלית בקרב יהדות בולגריה לא נתנה מיד את אותותיה בתנועה הציונית ולא הביאה מניה־וביה לידי הקמת מפלגה ציונית־סוציאליסטית.

ובכל זאת לא תמו השאיפות והנסיונות ליצור מסגרת ארגו־נית לפעולה ציונית־סוציאליסטית. בלב רבים, וביחוד בנוער, חי אידיאל הציונות הסוציאליסטית ואחדים מהם אף חלמו על הקמת כלי אירגוני לשירותה. אחד הגילויים של שאיפה זו היתה הרשימה, שכותב טורים אלה פרסם בקיץ 1923 בירחון ״אָב־ראַיסקה מיסל״, שהופיע בשפה הבולגרית בעיר רוסה (רוסצ׳וק). רשימה זו ניסתה לנמק את הצורך בהקמת אירגון של השמאל הציוני בבולגריה, שיקיף את אוהדי כל הזרמים בציונות הסוצי־אליסטית — פועלי־ציון, צעירי־ציון, הפועל הצעיר. אולם הדבר לא ניתן אז לביצוע, חלק מן הנוער הציוני הפעיל ובעל הנטיות השמאליות עלה לארץ, או נסע להמשיך בלימודיו במכללות אירופה. חלק אחר מן הנוער נגרר אחרי תנועות אחרות.

בינתיים, השתלטה בבולגריה בשנים 1923—1927 הריאקציה הקיצונית. האוירה הכללית במדינה היתה עוינת לכל גילוי שמאלי, סוציאליסטי, ומצב זה לא היה יכול שלא לתת את אותותיו גם ברחוב היהודי. על כן, כאשר פירסם כותב טורים אלה בקיץ 1925 באחד העתונים הציוניים בבולגריה פנייה לאו־הדי הציונות הסוציאליסטית להתארגן, לא היה יכול הדבר עוד לקום.

באותן השנים נוסדה בבולגריה הסתדרות הנוער ״השומר הצעיר״. אמנם היא התאמצה — וביחוד בזמן הראשון לקיומה — לשמור על אופיה ה״אַ־פוליטי״ ועל ״נייטרליות״ בתנועה הציונית, אך עצם קיומו של ״השומר הצעיר״ עודד את התסיסה הרעיונית בקרב הנוער הציוני, ובעקיפין אף סייע להכשרת הקרקע להתארגנות השמאל הציוני, שהתגשמה בתקופה מאו־חרת יותר. כן עורר ״השומר הצעיר״ בקרב הציבור היהודי בבולגריה התעניינות בתנועת העבודה הארץ־ישראלית. חברי ״השומר הצעיר״ המבוגרים, אשר מטעמים שונים לא עלו לארץ־ישראל, היו המועמדים הראשונים וה״טבעיים״ למפלגה ציונית־סוציאליסטית העתידה לקום. כתב־העת ״הנוער״, שהו־פיע בפלובדיב בשפה הבולגרית ב־1928—1929, בעריכת חיים אשר וז׳ק צ׳יצ׳אֶק (יעקב ניצני), אמנם שימש בעיקר שופר של ״השומר הצעיר״, אולם יחד עם זאת עשה נפשות לתנועת העבודה בארץ־ישראל וסייע לעידוד היסודות והנטיות השמא־ליות בתנועה הציונית.

אותו תפקיד מילא גם ״החלוץ״ בבולגריה, אשר רוב אנשיו באו מ״השומר הצעיר״. המרכז הוקם בשנת 1929 וחבריו היו שאול אשכנזי, אליהו דניאל ומ. נחימזון (נחומי). ״החלוץ״, על הכשרותיו והופעותיו, הכניס נעימה רעננה ומעשית ברחוב הציוני, והשפיע בעקיפין לטובת השמאל הציוני.

באותו כיוון פעלו גם גורמים אובייקטיביים אחרים. תהליכי הדיפאֶרֶנציאַציה החברתית־כלכלית בקרב יהדות בולגריה

החלו משתקפים בצורה מוחשית יותר בתנועה הציונית — במעמדה ברחוב היהודי, בהרכבה החברתי, בתפקידה ופעולותיה. התמורות שהתחוללו בעקבות מלחמת העולם הראשונה במבנה של יהדות בולגריה, יצרו מציאות אחרת. קמה בורגנות יהודית חדשה. מאידך, חלק ניכר מן השכבות הזעיר־בורגניות — והרי הן היו רוב בנינה ורוב מניינה של יהדות בולגריה — איבדו את קיומן ונאלצו לחפש את פרנסתן בעבודה שכירה — בפקידות ובחרושת. המעבר מ״עצמאות״ כלכלית זעיר־בורגנית לפרולֶאטאריזציה או פרולֶטאריזציה למחצה ואף לפַּאוּפֶּריזציה, מעבר זה לא היה יכול שלא להשפיע גם על המצב בתנועה הציונית. היא חדלה להיות מעור אחד, חדלה להיות אחידה פחות או יותר מבחינת ההרכב החברתי, כפי שהיתה בראשיתה ועד למלחמת העולם הראשונה. להסתדרות הציונית השתייכו כבר בני מעמדות סוציאליים שונים, אשר אמנם לא יצאו למלחמת מעמדות בתוך ההסתדרות הציונית, אך בכל זאת בלטו הניגודים או ההבדלים שבמעמד הסוציאלי של חברי אותה הסתדרות ציונית עצמה.

המוני העם וביחוד העובדים השכירים (שמספרם הלך וגדל) לא מצאו עוד בהסתדרות הציונית הזאת סיפוק למאווייהם החברתיים ולא ראו בה את מגן האינטרסים הכלכליים (המעמדיים) שלהם. המכנה המשותף שבין השכבות הסוציאליות השונות בהסתדרות הציונית האחידה הצטמק והלך, הלך ו״התיישן״. בעצם, לא היתה עוד שפה משותפת כמעט בעניני יום־יום, בעניני קיום, עבודה ופרנסה בין כל חברי ההסתדרות הציונית, כי הרי הם השתייכו כבר למעמדות שונים. הפעולה העיקרית של ההסתדרות הציונית הצטמצמה בהכרח לעניני ארץ־ישראל, לפעולה למען הקרנות (קק״ל, קה״י), עלייה (סרטיפיקטים), להפצת דעת על המפעל הציוני בארץ־ישראל, במלחמה נגד אויבי הציונות. ההסתדרות הציונית עסקה גם ב״גאַגאַנוואַרטסאַרבייט״ — בניהול הקהילות ובתי־הספר היהודים, שהיו ברובם הגדול בידי ציונים. אולם גם בתחום זה גברו והלכו חילוקי הדעות על רקע הדיפאַראַנציאַציה הסוציאלית והרעיונית (כותב טורים אלה ניסה במאמר ״לדיפאַראַנציאַציה של הציונות הבולגרית״, שפורסם בחודש יולי 1928 בדו־הירחון ״אֶבראַיסקה טריבונה״, שהופיע בלשון הבולגרית ברוסה, לנתח את הגורמים האובייקטיביים, המחייבים בהכרח את הופעת השמאל ברחוב הציוני והתארגנותו במפלגה נפרדת).

בסוף שנות העשרים כבר היו כמעט בכל הסניפים החשובים של ההסתדרות הציונית (בערים הגדולות) מספר אנשים (מלבד ״השומר הצעיר״), שנטו לשמאל הציוני או לפחות לארץ־ישראל העובדת. גם חלק ניכר מבין החברים היהודיים של המפלגה הסוציאל־דימוקרטית הבולגרית, שהיו לפנים מאורגנים ב״סקציות יהודיות״, התקרב לציונות והיה מוכן להצטרף למפלגה ציונית־סוציאליסטית. בסופיה, שריכזה כמחצית כל האוכלוסיה היהודית במדינה, היו בין ראשי העסקנים הציונים והיהודים חסידים של הציונות הסוציאליסטית, וביניהם אליהו בן־מיור, בּוּקוֹ מנוח, מ. נחימזון (נחומי), שמואל פינצי, וכן ליאון פרחי ז״ל. בין העסקנים הציונים והסוציאליסטיים בשאר ערי בולגריה, שהצטרפו לשמאל הציוני מיד עם הופעתו, יש להזכיר: חיים אשר, יומטוב בכר, מנחם נסימוב, ז׳ק צ׳יצאַק (יעקב ניצני) — פלובדיב; שבתאי אשכנזי, אשר יעקב, מאיר מלמד, שאול שמואל וכן נסים פרדל ז״ל — רוסה; אלברט בן־נון, שלמה מאַגריסוֹ, דוד משולם, נסים ניאַגוֹ — חאַסקוֹבוֹ; אהרן אלמלח — סטאַרא זאַגורה; יצחק רוֹזאַנוב — וידין; ד״ר בּוּקו איסאַיאֶב — קאַזאַנליק; צ׳אַלאַבי ברוך — בּוּרגס, ועוד.

באותן השנים גמלו התנאים האובייקטיביים והסובייקטיביים להתארגנותו של השמאל הציוני בבולגריה. על כך מעידה גם העובדה, שכאשר ניטלה היוזמה וקמה המזכירות המארגנת ברוסה, נענו מיד לקריאתה עסקנים ופעילים מכל הערים ומחוגים שונים: ציונים, סוציאלדמוקרטים ובלתי־מאורגנים. נוער מאירגונים ציונים ומבוגרים מן השכבות העממיות קיבלו בהתלהבות את הבשורה והתלכדו סביב לוועדי השמאל.

ההזדמנות הקונקרטית להתארגנותו של השמאל בבולגריה היו הבחירות לקונגרס הציוני העולמי ה־16 בשנת 1929. בקרב חסידי הציונות הסוציאליסטית, אשר הגו כל השנים את רעיון התארגנותו של השמאל והופעתו העצמאית בזירה הפוליטית, היו כבר מוכנים לעשות את הצעד המכריע לקראת הבחירות לקונגרס הציוני. גם בחוגי ״השומר הצעיר״ הועלתה אז מחשבה להופעה נפרדת של השמאל בבחירות. שתי המגמות הללו נפגשו והתמזגו, וכתוצאה מכך הוקם גוש השמאל בבחירות לקונגרס הציוני.

באפריל 1929 הציע אליעזר ארדיטי (מראשי ״השומר הצעיר״, שפעל בשמו) לכותב טורים אלה לייזם ולארגן ביחד את ההופעה העצמאית של השמאל בבחירות לקונגרס. שניהם הציעו לד״ר איזידור ברוך ז״ל להצטרף אליהם ולעמוד בראש רשימת המועמדים לבחירות. ד״ר ברוך, שהיה מראשי האינטליגנציה הציונית ועסקן ידוע, ויחד עם זאת חסיד נלהב של הרעיון הסוציאליסטי בכלל והציוני־הסוציאליסטי בפרט, קיבל את ההצעה והדבר סייע בהרבה להצלחתו של השמאל בבחירות. כך הוקמה ברוסה ״מזכירות גוש השמאל הציוני בבולגריה לבחירות לקונגרס הציוני ה־16״, בהרכב אליעזר ארדיטי, ד״ר איזידור ברוך, ז׳אן דניאל. ב־16 באפריל פרסמה המזכירות את הכרוז הראשון שלה לאוהדי הציונות הסוציאליסטית בבולגריה, וב־4 במאי הופיע הגליון הראשון של בטאון המזכירות ״בולטין פאריודי״.

מלחמת הבחירות היתה ערה ובמידה מסויימת אף חריפה. הציונים הכלליים והרביזיוניסטים לא השלימו בנקל עם הופעתו ״הפתאומית״ של השמאל הצעיר — צעיר הן לפי גיל אנשיו והן לפי הוותק המפלגתי — אשר תבע את חלקו ומקומו בקונגרס ובחיים הציוניים, אולם השמאל זכה להצלחה גדולה. רשימת השמאל (מועמדיה — ד״ר איזידור ברוך, ליאון פרחי, צבי אינפלד; סגן — שאול שמואל) קיבלה 639 קול מכלל 2,400 קול, וציר אחד לקונגרס — מתוך 3 צירים (הציונים הכלליים השיגו 2 צירים ואילו הרביזיוניסטים לא יכלו לרכז את מספר הקולות הדרוש לציר אחד).

*

תוצאות הבחירות לקונגרס הציוני ה־16 הוכיחו לכל, שלציונות הסוציאליסטית תומכים רבים וזכות קיום גם בבולגריה. הגיעה השעה להגשמת חלומם של אלה, אשר כל השנים שאפו להקמת מסגרת אירגונית עצמאית ציונית־סוציאליסטית.

אחרי הבחירות עזב "השומר הצעיר" את גוש השמאל, כדי לחזור לדרכו כתנועת־נוער חינוכית. אולם כל שאר פעילי השמאל החליטו להמשיך ולהקים ארגון־קבע ציוני־סוציאליסטי. ד"ר איזידור ברוך וז'אן דניאל קיבלו על עצמם להוסיף לכהן כמזכירות השמאל הציוני ולהכין את ועידת היסוד הארצית (לקראת הועידה הופיע בדצמבר 1929 גליון מיוחד של בטאון המזכירות).

ב־6 בינואר 1930 התכנסה בסופיה ועידת־היסוד של השמאל הציוני בבולגריה, בהשתתפות צירים מרוב מרכזי היהודים במדינה, ביניהם: אליהו בן־מיור, בּוּקוֹ מנוח, ש. נבון, מ. נחימזון (נחומי). ליאון פרחי, יוסף רובנוב — מסופיה; ד"ר איזידור ברוך, ז'אן דניאל, אשר יעקב ומאיר מלמד — מרוסה; חיים אשר — מפלוֹבדיב; נסים ניאַגוֹ ושאול לוי — מחאַסקוֹבוֹ; ד"ר ב. איסאַיאב מקאַזאַנליק; סופי סאמו מפאַזאַרג'יק.

הועידה נפתחה ע"י איזידור ברוך אשר אף הרצה אחר־כך על "האידיאולוגיה של הציונות הסוציאליסטית". השמיעו את הרצאותיהם: מ. נחימזון על "תולדות הציונות הסוציאליסטית", אליהו בן־מיור — "אנו וההסתדרות הציונית", בּוּקוֹ מנוח — "המדיניות המוניציפלית שלנו", ז'אן דניאל — "אירגון הציונות הסוציאליסטית, מטרותיה ותפקידיה". הועידה קיבלה את מצע המפלגה, ואחרי ויכוח קבעה את השם "ברית פועלי־ציון בבולגריה" והחליטה על צירופה ל"ברית פועלי־ציון העולמית (מאוחדת עם צ. ס.)". ד"ר ברוך, שהיה סוציאליסט־מארכסיסט מושבע, השפיע השפעה מכרעת על הועידה למען הגדרתו של השמאל הציוני בבולגריה כחלק מתנועת פועלי־ציון. הועידה החליטה על הוצאת עתון בשם "פועלי־ציון" ובחר בד"ר ברוך וז'. דניאל כעורכיו (מקום הופעתו ברוסה). נבחר ועד מרכזי (שמושבו בסופיה) בהרכב: אליהו בן־מיור, ב. מנוח, מ. נחימזון (יושב־ראש), י. רובנוב, ליאון פרחי ועורכי העתון.

בפועלי ציון בבולגריה זרמו ונפגשו יסודות משני מחנות גדולים — מן התנועה הציונית ומן התנועה הסוציאליסטית. אמנם הרוב הגדול של חברי "פועלי־ציון" בא מן הציונות, ואילו מן המחנה הסוציאליסטי באו בעיקר אנשי אינטליגנציה ועסקנים. כל אלה התמזגו מיזוג פוליטי־רעיוני מלא ושלם. כל אחד הביא עמו את התלהבותו לציונות הסוציאליסטית, את נסיונו האירגוני ואת רצונו העז להתמסר לביצורה של המפלגה החדשה והרחבתה. ל"פועלי ציון" הצטרפו גם בלתי־מוגדרים או בלתי פעילים, אשר חיפשו רעננות רעיונית והתחדשות ציונית. המפלגה הלכה וגדלה ומקץ שנה לקיומה תמכו בה כ־30 אחוז מחברי ההסתדרות הציונית, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בבחירות למוסדות הציוניים הארציים (ועידה ארצית של ההסתדרות הציונית, מועצה ארצית), בהן הופיעה "פועלי־ציון" ברשימה עצמאית. (חברי "פועלי־ציון" היו גם חברים בהסתדרות הציונית).

במחציתה הראשונה של שנת 1930 ביקר בבולגריה אהרון בן־יוסף ז"ל, כשליחה של הסתדרות העובדים בארץ־ישראל. היה משהו מן הבלתי־אמצעי באישיותו והופעתו. דמותו נחרתה אז בזכרונם של יהודי בולגריה כשלמות נפשית, ציונית, חלוצית. לא רק שליח בעל קסם אישי גדול היה אהרון. יהודי בולגריה ראו בו מעין התגלמות של הישוב העובד והלוחם, של אמונתם ועוז רוחם של הבונים את ציון. כזה נתקבל אהרון גם על־ידי הבולגרים (הלא־יהודים), שבא עמם במגע או נאם בפניהם. בואו של אהרון והופעותיו חוללו גל של התעוררות והתלהבות ברחוב הציוני וביחוד בקרב הדור הצעיר. הוא הלך מעיר לעיר, דיבר אל הלבבות וכבש אותם — למען "החלוץ", למען ארץ־ישראל העובדת ובעקיפין גם למען "פועלי־ציון".

ככל ש"פועלי־ציון" גדלה והרחיבה את השפעתה, החריפו היחסים בינה לבין יריביה ובעיקר בינה לבין "הציונים הכלליים", שהיו עד כה השליטים היחידים כמעט, בהסתדרות הציונית: כל מוסדותיה, הארציים והמקומיים, היו בידיהם. אמנם היתה קיימת בהסתדרות הציונית סיעה רביזיוניסטית, אך היא היתה חלשה מכדי לערער את שלטון "הציונים הכלליים" (מפלגות ציוניות אחרות לא היו אז בבולגריה).

האמת ניתנת להיאמר, שבאותה תקופה עוד לא היו "הציונים הכלליים" בבולגריה זרם פוליטי־רעיוני מגובש למדי. רוב חברי ההסתדרות הציונית וראשיה היוו אז הציונים הותיקים, "הציונים הטובים מכל השנים", אשר בעצם היו עדיין בלתי־מוגדרים מבחינה מפלגתית צרה או שלא רצו להזדהות עם אחד הזרמים שבציונות העולמית. יחד עם זאת יש לקבוע, שרוב הציונים הותיקים האלה נטו בכל זאת לציונות הלא־פועלית, הבורגנית או השתייכו לה אם לא לפי הכרתם — לפחות לפי רוחם.

כל עוד בתנועה הציונית בבולגריה לא קמו סיעות, או היתה רק סיעה אחת לא־גדולה — הרביזיוניסטית, אשר בעצם היוותה חלק מן הציונות הבורגנית, כל עוד לשמאל הציוני לא היתה מסגרת אירגונית עצמאית משלו, שרר ברחוב הציוני "שקט" יחסי מבחינה מפלגתית־רעיונית. אולם עם יסוד "פועלי־ציון" השתנה המצב מן הקצה אל הקצה. "פועלי־ציון" חידשה חידוש "מהפכני" — היא הכניסה למערכה את הגורם הרעיוני, את ההכרח בהגדרה מפלגתית, את המאבק הבינמפלגתי על ה"שלטון", על השפעה ועל נפש הנוער. "פועלי־ציון" הלכה וגדלה, ותבעה את מקומה בכל תאי התנועה הציונית ומוסדותיה. כ"פועלי־ציון" קם מתחרה רציני ל"ציונים הכלליים". קשה היה להם להשלים שצמחה סיעה חדשה, בעלת השפעה וחזון, המערערת את שלטונם ואף מסוגלת לרכוש חלקים ניכרים מן הדור הצעיר ומן השכבות העממיות.

התחיל מאבק בין "פועלי ציון" ו"הציונים הכלליים", כי אלה היו שני הכוחות העיקריים והיריבים בציונות הבולגרית של שנות השלושים. ההתנגשות הרצינית הראשונה היתה בועידה הארצית ה־19 של ההסתדרות הציונית, באוקטובר 1932. "פועלי ציון", שפעלה ביחד עם "השומר הצעיר" ו"החלוץ", לחמה בין השאר, לשמירת יסודות הדימוקרטיה בהסתדרות הציונית הבולגרית, לבחירות יחסיות (עם רשימה מרכזית) לועידות הארציות, נגד שלילת זכות הבחירה מבני הנוער שהגיעו לגיל 18 שנים (כפי שהציעו "הציונים הכלליים"), נגד שינוי התקנון בנוגע לבחירת המועצה הארצית ("הציונים הכלליים" הציעו שהמועצה הארצית לא תיבחר, כפי שהיה נהוג עד כה, בבחירות ישירות על־ידי כלל הבוחרים הציוני בכל הארץ, אלא — תמונה על ידי הועידה הארצית). המערכה בועידה החריפה והביאה לידי עזיבתה על ידי צירי "פועלי־ציון" (ו"השומר הצעיר" — "החלוץ"). כן הוחלט, שנציגי "פועלי־ציון" במוסדות המרכזיים

והמקומיים יעזבו אותם, לאות מחאה על התנהגותם של ה״ציונים הכלליים״.

מפנה חשוב בדרכה של ״פועלי ציון״ סימנה ועידתה הארצית השניה, שהתכנסה ב־30 בינואר 1933 בפלובדיב. היא החליטה בין השאר, ש״פועלי־ציון״ על כל חבריה עוזבת את ההסתדרות הציונית הבולגרית, והציעה להקים במקומה פאֶדראַציה ציונית חדשה בצורה של אירגון־גג (דאַכפאַרבאַנד), שבה ישתתפו באופן קולקטיבי כל האירגונים והסיעות הציוניות. ארגון־הגג יעסוק רק בענינים המשותפים לכל הסיעות הציוניות, בפעולה ציונית מעשית, והנהגתה תהיה מורכבת מנציגי כל הסיעות והאירגונים הציונים, בהתאם למספר חבריהם, מבלי לקפח את חלקו וזכותו של שום אירגון או סיעה ציונית. ההחלטה לעזוב את ההסתדרות הציונית הבולגרית נתקבלה כמעט פה אחד (רק שני צירים נמנעו מן ההצבעה). הועידה בחרה ועד מרכזי חדש, שמושבו ברוסה (מושב המרכז הקודם הועבר לרוסה עוד בסוף שנת 1931); חברי המרכז היו: ד״ר איזידור ברוך, יושב־ראש; ז'אן דניאל, מזכיר (על שניהם הוטלה גם עריכת עתון המפלגה), א. בן־מיור ומ. נחימזון (מסופיה), סלומון מאַגריסו (מחאַסקובו), נסים ניאַגו (מקרג'אַלי).

לאחר ש״פועלי־ציון״ עזבה את ההסתדרות הציונית הבולגרית ועל־ידי כך פורקה השותפות האירגונית עם יתר הציונים, נפתחו לפניה סיכויים חדשים לקרב אליה אותו חלק ניכר מן הנוער ומהמוני העובדים, אשר לא היו בהסתדרות הציונית. אמנם הצליחה ״פועלי־ציון״ משך השנה הראשונה לקיומה העצמאית (מחוץ להסתדרות הציונית הבולגרית) לגדול בכמות ובאיכות. עד כה היו לה סניפים קבועים בחמש ערים (נוסף לפעילים ואוהדים בלתי־מאורגנים בערים אחרות), ואילו אחרי הניתוק עם ההסתדרות הציונית בבולגריה הוקמו סניפים חדשים והופעלו הסניפים הקיימים; באפריל 1934 היו למפלגה סניפים בארבע־עשרה ערים.

״פועלי־ציון״ החלה מקיפה חוגים חדשים מקרב הפועלים והשכבות העממיות. היא כבר היתה בדרך למפלגה סוציאליסטית בעלת בסיס פועלי רחב יותר מאשר לפנים; החלה משנה את צביונה הציוני החד־צדדי במקצת, ומגבשת את דמותה הסוציאליסטית. באותה תקופה החריף המאבק הפוליטי והרעיוני בין תנועת העבודה הציונית לבין החוגים הריאקציוניים והפאשיסטיים, הן בישוב והן בתנועה הציונית העולמית. גם בעולם הלא־יהודי וביחוד באירופה החלה אז ההתנגשות הגדולה והגורלית בין המחנה הפאשיסטי העולה לבין כוחות הדימוקרטיה והסוציאליזם. מערכות אלו השפיעו את השפעתן גם על מהלך הרוחות ברחוב היהודי בבולגריה. מאידך גיסא היו ב״פועלי־ציון״ חברים וביניהם גם מרכזיים (בעיקר בסופיה), אשר לא השלימו עם הניתוק מן ההסתדרות הציונית בבולגריה. הם שאפו למצוא דרך לחידוש השותפות הציונית.

כזה היה המצב ערב הועידה השלישית של ״פועלי־ציון״, שהתכנסה ב־7 באפריל 1934 ברוסה. ועידה זו היתה בבחינת שיא בהתפתחותה של ״פועלי־ציון״, הביטוי המובהק והמוחשי לגידולה הארגוני, להתבגרותה המפלגתית־פוליטית ורעיונית, ולהתגבשותה הסוציאליסטית. לא מקרה היה, שבישיבת הפתיחה נכחו כחמש מאות איש. לנשיאות הועידה נבחרו: אשר יעקב (רוסה), המהנדס יצחק שמעון (סופיה), דוד משולם (חאַסקובו), דוד יוסיפוב (פלאָוואַן), סוזאַנה קנאָטי (וארנה). לועידה באו ואושרו נציגיהם של אחד־עשר סניפים, שמילאו את התחייבויותיהם לפי התקנון. הועידה שמעה את הרצאותיהם של ד״ר איזידור ברוך על הנושא ״מלחמת מעמדות או מלחמה לאומית״ (ד״ר ברוך חלה ערב הועידה ולא השתתף בה והרצאתו הוקראה בועידה); ז'אן דניאל — ״בעיותיה של ״פועלי ציון״ בבולגריה״; מ. נחימזון — ״מצבה הפוליטי של הציונות״.

הדיונים התנהלו על רמה עקרונית, אידיאולוגית. השאלה המרכזית של הועידה היתה שאלת האוריאֶנטאציה: אם להמשיך וללכת בדרך העצמאית ולשים את הדגש גם או בעיקר על צביונה הסוציאליסטי של ״פועלי־ציון״ — או לחזור לחיק ההסתדרות הציונית בבולגריה. חברי הועד המרכזי ברוסה והסניף באותה עיר (וכותב טורים אלה בכללם) היו הלוחמים העיקריים והקיצוניים נגד שיבה להסתדרות הציונית בבולגריה בכל צורה שהיא, ובעד אוריאֶנטאציה סוציאליסטית מובהקת. הם הציעו להקים ועדים משותפים לכל האירגונים והמפלגות הציוניות לביצוע פעולות ציוניות מעשיות. עמדה זו נתקבלה ברוב קולות גדול על־ידי הועידה, והיא היתה לקו הרשמי של המפלגה. הועידה בחרה בועד מרכזי (שמושבו ברוסה), בהרכב: ד״ר איזידור ברוך, ז'אן דניאל, אשר יעקב, נסים פאַרדאל, שבתי אשכנזי (על שנים הראשונים הוטל גם עריכת העתון).

כחודש ימים אחרי הועידה, בעוד צירי הועידה מוסרים דו״ח בפני סניפיהם, חלה בבולגריה הפיכה צבאית־פאשיסטית (ב־19 במאי 1934), אשר שיתקה את כל החיים הציבוריים במדינה. הממשלה החדשה אסרה את כל המפלגות ואף כל פעולה פוליטית. בעוד שההסתדרות הציונית בבולגריה המשיכה בקיומה ואף בפעולתה, היה מעמדה של ״פועלי־ציון״, כמפלגה פוליטית וסוציאליסטית, בכי רע ו״עדין״. אולם הועד המרכזי של ״פועלי ציון״ החליט לא לפרק את האירגון, כי אם רק להפסיק באופן זמני את פעילותו הפומבית. כעבור חדשים אחדים קבע הועד המרכזי שיש להסוות את מהותה של ״פועלי ציון״ ופעולותיה, ולהופיע כאירגון ״בלתי־מפלגתי״ ו״א־פוליטי״. התכסיס הצליח. השלטונות אישרו את קיומה של ברית ״פועלי־ציון״ כאירגון בלתי־פוליטי, העוסק רק בפעולה למען ארץ־ישראל. כך שמרה ״פועלי־ציון״ על מסגרתה, אם כי היתה נאלצת לצמצם את פעלה ואף לוותר על כל דבר שריח מפלגתי, פוליטי, שמאלי, סוציאליסטי היה נושב ממנו. במצב זה של מעין ״מחתרת״ למחצה, ו״א־פוליטיות״ למחצה, חיה ״פועלי־ציון״ בבולגריה את חייה שנים. אפילו בשפה צריכים היינו להסתגל למצב הקיים במדינה. במקום להשתמש בעתוננו שיצא בלשון הבולגרית, במלים הבולגריות ״פועלים״, ״עובדים״, ״חבר״ וכיו״ב, היינו נאלצים להשתמש במלים עבריות, כדי לטשטש כל זכר או רמז, שהדברים אמורים בפועלים, בעניני פועלים במפלגת פועלים וכו׳... שאר המפלגות הציוניות היו במצב נוח יותר, כי כלפיהן לא היה אצל השלטונות חשד, שהן סוציאליסטיות. לא חסרו אף נסיונות לנצל את מצבה המוסווה המסוכן, שבו היתה נתונה ״פועלי־ציון״ (כלפי שלטונות המשטר הפאשיסטי), כדי לעשות הון מפלגתי...

נוכח השינוי שחל ב־1934 במשטר המדיני בבולגריה ולאחר שהקונגרס הציוני העולמי החליט על הקמת מסגרת אחידה

לפעולה ציונית בכל ארץ וארץ, ניסה הועד המרכזי של "פועלי־ציון" פעמים אחדות (בשנים 1936—1937) לבוא לידי הסכם עם ה"ציונים הכלליים" בדבר הקמת פאֶדֶראַציה ציונית חדשה בבולגריה, אולם הם לא גילו ענין בכך. יש לציין, כי ה"ציונים הכלליים", אף כי בינתיים התגבשו מבחינה פוליטית ורעיונית כסיעה, לא היו מעור אחד. חלקם היו "מתונים" יותר (בדומה לציונים הכלליים א') וחלקם היו קיצוניים ואנטי־שמאליים יותר והשתייכו למחנה של הציונים הכלליים ב'.

בראשית 1938 התכנסה בסופיה הועידה הרביעית של "פועלי ציון", הועידה האחרונה בתקופה שמלפני מלחמת העולם השניה. הועידה עמדה בסימן של רביזיה של עמדתה הקודמת השלילית של "פועלי־ציון" ביחס להשתתפותה בהסתדרות הציונית הבול־גרית. המצב הפוליטי במדינה לא איפשר עוד ל"פועלי־ציון" פעולה עצמאית וסוציאליסטית. הועידה החליטה להעביר את מערכת העתון ומושבו של הועד המרכזי מרוסה לסופיה, ובחרה כחבריו: ד"ר איזידור ברוך (יו"ר), ליאון פרחי (סגן יו"ר), ז'אן דניאל (מזכיר), מהנדס יצחק שמעון, ויקטור קויומג'יסקי (שמ־טוב). עריכת העתון הוטלה על המערכת הקודמת. אותה שנה (1938) גבר ההיטלריזם באירופה וגם בבולגריה. הפאַשיזם הבולגרי המשתולל הכביד יותר ויותר על קיומה של "פועלי־ציון" אפילו במסגרתה המוגבלת והמסווית. העיתון "פועלי־ציון" התחיל להופיע מחודש מאי 1938 בסופיה במתכונת גדולה יותר. אך הועד המרכזי היה משולל אפשרות של עבודה תקינה גם הסניפים צימצמו עוד יותר את פעולתם או הפסיקוה כמעט לחלוטין. העתון המשיך להופיע עד לראשית שנת 1939. אחר כך חדלו ההופעות הפומביות של "פועלי־ציון". אף־על־פי, שכל פעולה מאורגנת היתה כרוכה בסכנה, הוסיפו החברים להיפגש בישיבות פנימיות בבתים, ואף לא נותקו הקשרים בין המרכז לבין החברים בסניפים (אם כי הדבר נעשה בצורה מוסווית). כזה היה המצב עד לסוף שנת 1941, כשהשלטונות הודיעו רשמית על פיזורה של ברית "פועלי־ציון".

אנשי "פועלי־ציון" היו בין הראשונים לראות את הסכנה המתקרבת וקראו ליהדות בולגריה, לראשיה ועסקניה, להפסיק את המלחמה הפוליטית הפנימית, להתגבר על חילוקי הדעות וניגודי האינטרסים הפנימיים ולהתלכד לחזית אחת מול האויב המשותף, המאיים על כל היהודים — ההיטלריזם. ברוח זו אף פורסם מאמר ראשי בעתון "פועלי־ציון" מ־22 במאי 1938, תחת הכותרת: "מול הסכנה מבחוץ — שביתת־נשק פנימית!".

חברי "פועלי־ציון" הן במקומות והן במרכז החלו כבר משנת 1939 להתכונן למבחנים הקשים ושאפו לארגן את החיים היהו־דיים לקראתם. הם היו בין הראשונים שיזמו והקימו קורסים להכשרה מקצועית, לענפי מלאכה שונים, אשר ריכזו חוגים רחבים ביותר אף בין השכבות האמידות. "פועלי־ציון" ראתה אז בקהילות היהודיות מרכז כל יוזמה ופעולה, כי אירגונים יהודים אחרים לא היו קיימים או לא יכלו לפעול. בהתאם לכך היו חברי "פועלי־ציון" פעילים בוועדי הקהילות או בוועדות השונות שעל־ידן, וכן בנציגות המרכזית של הקהילות — הקונ־סיסטוריון היהודי בסופיה. באוירה של יאוש, חוסר־אונים ורפיון, ששררה אז בקרב יהדות בולגריה, היו חברי "פועלי־ציון" בין המעודדים את רוחם של החלשים והמתייאשים.

עוד מראשית קיומה לקחה "פועלי־ציון" חלק פעיל בעניני הקהילות ובתי־הספר העבריים וכן בקונסיסטוריון המרכזי ליהודי בולגריה. נציגי "פועלי־ציון" במוסדות אלו שקדו להג־שים את מצע המפלגה בתחום פעולתם. "פועלי־ציון" ראתה בקהילות היהודיות כלי מרכזי וחשוב, המצווה למלא תפקידים לאומיים, סוציאליים ותרבותיים חיוניים בחיי יהדות בולגריה; אף השתתפה ברוסה ברשימה עצמאית בבחירות לועד הקהילה (וזכתה ב־2 מתוך 7) ובבחירות לועד בית הספר העברי (זכתה ב־2 מקומות מתוך 5). בשאר הערים ישבו נציגיה בוועדי הקהי־לות ובוועדי בתי־הספר העבריים, שנבחרו ברשימות כלל־ציוניות עוד לפני יסוד מפלגת "פועלי־ציון" בבולגריה. בהנהלת הקונסיסטוריון המרכזי בסופיה השתתפו כנציגי "פועלי־ציון" בוקו מנוח ומ. נחימזון (נחומי), וכחבר המליאה — ד"ר איזידור ברוך. ליאון פרחי כיהן שנים רבות כסגן יושב־ראש ועד הקהילה בסופיה; יצחק שמעון היה חבר ועד בית הספר העברי בסופיה. לחברי ועד בית־הספר העברי ברוסה נבחרו ד"ר איזידור ברוך ושאול שמואל. לוועד הקהילה באותה עיר נבחרו ז'אן דניאל ואשר יעקב. בועד הקהילה ובועד בית־הספר העברי בהאַסקובו ישבו ב"כ "פועלי־ציון" יצחק זבולון, דוד משולם, אלברט ניאַגו, ויטאלי רודריג.

ביזמתו של מרכז "פועלי־ציון" ותמיכתו, נוסד בבולגריה אירגון "העובד" — לעידוד עלייתם לארץ־ישראל של בעלי־מלאכה ואנשי השכבות העממיות. המזכירות הארצית של "העובד" היתה ברוסה ובראשה עמד יוסף גרון.

כוחה של "פועלי־ציון" ועלייתה השתקפו נאמנה בתוצאות הבחירות לקונגרס הציוני העולמי. "פועלי־ציון" בבולגריה הופיעה תמיד ביחד עם "השומר הצעיר" כגוש "ארץ־ישראל העובדת". מספר הבוחרים שהצביעו בעד רשימת "ארץ־ישראל העובדת" עלה מדי שנה בשנה הן באופן יחסי והן באופן אבסולוטי:

השנה	מספר הקולות בעד א"י העובדת	באחוזים מכלל הקולות
1929	639	26
1931	857	30
1933	1,363	34
1935	1,383	43
1937	1,441	52

(בשנת 1939 לא נערכו בבולגריה בחירות לקונגרס הציוני בשל המצב הפוליטי ששרר אז במדינה. המפלגות הציוניות באו לידי הסכם לחלוקת המאַנדאַטים בלי בחירות). "פועלי־ציון" בבולגריה היתה מיוצגת בקונגרסים הציוניים על ידי ציר אחד.

ל"פועלי ציון" בבולגריה לא ניתנה שהות רבה לחיות חיים תקינים ולפתח את כוחה ולגדול למפלגה המונית. שנים אחדות בלבד (מ־1930 עד ל־1934) נהנתה מחופש פוליטי יחסי. בשנים אלו היתה עוד בשלבים הראשונים להתארגנותה ולהתגבשותה המפלגתית, הפוליטית והרעיונית. מאמצע 1934 ועד הסוף (1941) שלטו בבולגריה ממשלות פאַשיסטיות או פאַשיסטיות למחצה, אשר במידה זו או זו היו עוינות לכל אירגון פועלי, סוציאליסטי. בכל התקופה הזאת היתה נאלצת "פועלי־ציון"

להסוות את מהותה וקיומה, לצמצם את פעולתה ולעתים אף להפסיקה לחלוטין.

כל השנים לאחר מלחמת העולם הראשונה היתה בבולגריה תסיסה שמאלית חזקה. רובו של העם הבולגרי היה נתון להשפעת מפלגות שמאליות — הקומוניסטית, הסוציאליסטית ומפלגת האיכרים (שבראשה עמד אלכסנדר סטאַמבוליסקי). המפלגה הסוציאל־דימוקרטית היתה חלשה למדי ולא הלכו עמה המוני־עם. היחסים בין ״פועלי־ציון״ לבין המפלגה הסוציאל־דימוקרטית הבולגרית היו תלושים. חברים בודדים של ״פועלי־ציון״, שהיו סוציאל־דימוקרטים ותיקים, הוסיפו להשתתף במפלגה זו, אך בדרך כלל לא היתה התלהבות רבה בקרב ״פועלי־ציון״ למפלגה הסוציאל־דימוקרטית הבולגרית, אף־על־פי שהיתה לוחמת עזה ועקבית נגד הפאַשיזם ונגד האנטישמיות, ותמיד היתה לצדם של היהודים. בשל סיבות שונות (שאין לעמוד עליהן במסגרת מאמר זה), היתה מפלגה זו חסרת כוח משיכה. מכל מקום, בכל הבחירות במדינה — לפרלמנט, למועצות המחוזיות, לעיריות — הצביעו חברי ״פועלי־ציון״ בעד הרשימות והמועמדים של הסוציאל־דימוקרטים, אפילו בזמנים של השתוללות הפאשיזם והריאקציה.

בין ״פועלי־ציון״ ו״השומר הצעיר״ היה שיתוף פעולה הדוק, אף־על־פי ש״השומר הצעיר״ נשאר בהסתדרות הציונית הבולגרית גם לאחר ש״פועלי־ציון״ עזבוה. החברים הבוגרים של ״השומר הצעיר״, שלא ניתן להם לעלות לארץ־ישראל, נכנסו ל״פועלי־ציון״ כמעט ״באופן אוטומטי״, ואף מילאו בה תפקידים חשובים. אנשי ״פועלי ציון״ לחמו תמיד ובכל המוסדות למען זכויותיהם של ״השומר הצעיר״ ו״החלוץ״ והגנו על האינטרסים שלהם בכל מקרה שבו ריאקציונרים מחוסרי אחריות ציונית ניסו לקפח אותם (למשל — בנוגע לחלוקת הסרטיפיקטים, ועוד).

כשפורסמה תכנית החלוקה של ועדת פיל בשנת 1937, נטה הרוב של ״פועלי ציון״ בבולגריה והועד המרכזי שלה, לראות בתכנית זו שאַנסה חשובה לציונות. לאחר זמן־מה נקטה ״פועלי ציון״ עמדה חיובית ברורה כלפי תכנית החלוקה ואף פתחה במלחמה עזה למען הקמת מדינה יהודית.

״פועלי־ציון״ הבולגרית נקטה עמדה שלילית ביחס להסכם בן־גוריון—ז׳אבוטינסקי שנחתם בשנת 1935 ושאחר־כך בוטל. עמדתה של ״פועלי־ציון״ הבולגרית אף נתפרסמה בזמנו בבטאון מזכירות האיחוד העולמי ״פועלי־ציון״־״התאחדות״ בוארשה, עמה עמד מרכז ״פועלי־ציון״ הבולגרית בקשרים.

עתה בריטרוספקטיבה אפשר לראות, ששנים מחברי מרכז ״פועלי ציון״ בבולגריה (ד״ר איזידור ברוך וכותב טורים אלה), אשר כל השנים כיוונו את ״פועלי־ציון״, הסוציאליזם שלהם היה מבחינה אובייקטיבית ״קיצוני״ מדי בהשוואה לסביבה שבה פעלו. הם, אשר היו ציונים מושבעים מבטן ולידה, היו גם חסידי הסוציאליזם השמאלי, ושאפו לנהוג בתור כאלה ולחנך את חברי ״פועלי־ציון״ ברוחו. אמנם הם הצליחו להשפיע על חלקים מסויימים של ״פועלי־ציון״ ובעיקר על הנוער. אולם האמת ניתנת להיאמר, שחלק ניכר של ״פועלי־ציון״, אולי רוב חבריה, וודאי רוב הנוטים אליה מקרב הציבור הציוני, לא התלהבו ביותר מתורת המארכסיזם. גם המצב שנוצר במדינה עם עלייתו של הפאַשיזם לשלטון, לא איפשר כל פעולה והסברה סוציאליסטית.

מכל מקום, הזרע שנטעה ״פועלי־ציון״ עמד בכל המבחנים הקשים שעברו על יהדות בולגריה בתקופת מלחמת העולם השניה. כאשר חבריה הותיקים של ״פועלי־ציון״, שהיו עדיין בבולגריה, קמו והקימו מחדש את המפלגה, אחרי שחרור המדינה מעול הפאשיזם ב־9 בספטמבר 1944, נתקבלו באהדה ובתמיכה בציבור הרחב. אלפים חברים חדשים הצטרפו לותיקים וגדלה מפלגה המונית, שכמעט כל חבריה עלו לארץ בגל העלייה הגדולה מבולגריה עם הקמת מדינת ישראל.

✶

במסגרת עבודה זו, בה אנו ניסינו להעלות קוים אחדים בלבד לתולדותיה של ״פועלי־ציון״ עד לשנת 1941, אין ביכולתנו להקיף את הפעולה הרבה והחשובה שנעשתה בסניפיה של ״פועלי־ציון״ על־ידי חברים נאמנים ומסורים. הם עמדו במבחנים שונים וקשים ומילאו את חובתם הן כלפי התפקידים והענינים המקומיים והן כלפי המשימות שמרכז ״פועלי־ציון״ היה מטיל עליהם. בין הפעילים בסניפים יש להזכיר את החברים (לפי א״ב):

בורגאס — צ׳אַלאַבי ברוך, יצחק בשן; וארנה — ליאון הזיקרי, אליעזר לוי, איזידור נתן, רפאל מוסאַצו, סוזאנה קאַנאַטי; וידין — מוסקו אהרון אַלאַגאַם, יצחק רוזאַנוב; חאַסקובו — אלברט בן־נון, דוד טובי, סימנטוב טולאַדו, דוד משולם, שלמה מאַגריסו, נסים ניאַגו, אליעזר רודריג, ויטאַלי רודריג; סופיה — יצחק אשכנזי, נסים בכר, אליהו בן־מיור, ליאון ברכה, יצחק דוידוב, משה כהן, שמואל מאיר, בוקו מנוח, מ. נחימזון (נחומי), שמואל פינצי, ליאון פרחי, ויקטור קויומג׳יסקי (שמטוב), ד״ר יומטוב קובו, יצחק שמעון; סטאַרא־זאגורה — אהרן אלמלח, סאַמיל קאַלדרון; סליואַן — שמיל ארויו, ז׳אק נבון; פלאֶוואֶן — דוד יוסיפוב; פלובדיב — נסים אלקלעי, חיים אשר, יומטוב בכר, בנציון דנון, יעקב ניצני, מנחם נסימוב, חיים קאַשאַלאַס; פרובאַדיה — משה לוי; קאַזאַנליק — אהרון איסאַיאַב; קאַרג׳אלי — עזרא אשכנזי, נסים ניאַגו, ישראל עמר; קארנובאַט — חזקיה אשכנזי; רוסה — אלוירה אלאג׳אַם, שבתי אשכנזי, סלומון בכר, יעקב בניאש, יוסף גרון, אשר יעקב, משה חולו, איזידור טאַליקו, יוסף מטרני, מאיר מלמד, משה פניז׳אַל, נסים פרדל, דוד פרץ, אברהם רוזנס, יצחק רומנו, שאול שמואל; שומאַן — נסים עזריה איסקוב, נפתלי דוידוב, נסים פרחי.

תפקידים מרכזיים מילאו חיים אשר וחיים קאַשאַלאַס כנציגי מרכז ״פועלי־ציון״ בפני המוסדות הציוניים המרכזיים שמושבם בפלובדיב.

✶

תולדותיה של ״פועלי־ציון״ בבולגריה (בשנים 1930—1941) קשורות במידה כזאת באישיותו של ד״ר איזידור ברוך המנוח, עד שקשה להפריד ביניהם. הוא היה יותר מיושב־ראש המפלגה; הוא היה עמוד התווך שלה. ד״ר ברוך היה אישיות בעל שיעור קומה הן כאינטלקט והן כמנהיג. אילו נולד לא בבולגריה, אלא — בקרב אחד הקיבוצים היהודים הגדולים באירופה,

אפשר והיה זוכה להיות מראשי התנועה העולמית. בד״ר ברוך התמזגו בשלמות הארמונית דמות של תיאוריטיקן ומבשר — מזה, ודמות של מנהיג מגשים ולוחם — מזה. בשבילו היתה תורת הציונות והסוציאליזם, תורת פועלי־ציון — מדע. הוא למד אותו בכל היסודיות האופיינית לו, ואף שקד להעשירו. עבודתו המדעית — הדיסרטציה שלו ״היהודים כעם המסחר בהיסטוריה״ הוא ניתוח סוציאולוגי מארכסיסטי מעמיק (חלקים מעבודה זו הופיעו בשנים 1926—1928 בדו־הירחון ״אבריישקה טריבונה״). הוא ביקש לבסס ביסוס מארכסיסטי מקורי את הציונות על יסוד תורתו של ברוכוב. הוא היה סוציאליסט־מארכסיסט מושבע ונלהב. יחד עם זאת היה בעל רגש ציוני עמוק והאמין אמונה שלימה בשיחרורו והתחדשותו הלאומית והסוציאלית של העם היהודי על אדמת המולדת. הוא איזן בתוכו את הסינתיזה הגדולה בין הציונות והסוציאליזם. בשבילו היתה הציונות הסוציאליסטית חוויה שחש בה יום־יום ובאותה עצמה מימי נעוריו ועד לשנות־חייו האחרונות.

ד״ר ברוך היה נואם מזהיר — משכנע ומשפיע. דבריו יצאו מן הלב, בכנות של מאמין, אך גם מתוך אספקט תיאורטי רחב. הוא היה חזק ותקיף כלפי המתנגדים; ידע להגן על קו המפלגה ולעמוד בתוקף על דעותיו. יחד עם זאת היה ממושמע והיה מקבל את הכרעת הרוב ככל חבר שורה נאמן. צנוע היה האיש ומעולם לא שאף להתבלט, אף־על־פי שאישיותו, כשרונו, פעלו — בלטו באופן טבעי והעלוהו תמיד ״אל ראש התור״. הוא היה ריע טוב, איש לבבי, עממי. כשרונו התבלט גם בפובליציסטיקה. מאמריו היו אופייניים לדמותו: הם היו מיזוג מוצלח של הנמקה אידיאולוגית, מחשבה בהירה ורגש לוהט. הוא היה יוזמו ועורכו הראשי של דו־הירחון לבעיות החברה ״אבריישקה טריבונה״, שהופיע בשנים 1926—1929 ברוסה בשפה הבולגרית (שאר חברי המערכת היו: ד״ר מרצ׳ל כלב, ד״ר ברוך עובדיה המנוח וכותב הטורים האלה).

ד״ר ברוך נולד בשנת 1898 בעיר וידין שעל הדאנובה, בן למשפחה אמידה. כבר בנעוריו, עודנו תלמיד בגימנסיה, לקח חלק פעיל בתנועה הציונית והיה מופיע כנואם בהזדמנויות שונות. בתום מלחמת העולם הראשונה נסע לאוסטריה ללמוד באוניברסיטה מדעי החברה. שם, בוינה האדומה של תחילת שנות העשרים, בא ד״ר ברוך במגע עם הסוציאליזם — כהלכה וכמעשה. שם התעצבה דמותו הפוליטית, הרוחנית, הסוציאליסטית. הוא היה נתון להשפעתו של מורו, פרופ׳ מכס אדלר, התיאוריטיקן המארכסיסטי הידוע. עד סוף חייו נשאר ד״ר ברוך נאמן לסוציאליזם המארכסיסטי, למרות כל המשברים שעברו על התנועה הסוציאליסטית בתקופה שבין שתי מלחמות עולם.

הוא לא היה נרתע מפני שום קרבן כדי לשרת את התנועה בכל עת, בכל הנסיבות ולמרות כל הסכנות — שלא על מנת לקבל פרס. הוא לא קיבל מעולם כל תשלום וכל תמורה בעד עבודתו הציבורית והמפלגתית.

המנוח לא היה מוגבל בשטח אחד בלבד. הוא לקח חלק פעיל בכל תחומי החיים היהודיים. היה היוזם הראשי להקמת קופת מלווה וחסכון של העובדים ברוסה, בנק ״עבודה״, והיה שנים רבות יושב־ראש ההנהלה. הוא השתתף גם בועד הארצי של ״קרן היסוד״ בבולגריה.

בשנת 1939 ביקר ד״ר ברוך בארץ, לפי הזמנת הסוכנות היהודית וכאורחה. הוא חלם להשתקע בארץ, אך בשל סיבות שונות לא ניתן לו להגשים את הדבר. הוא השתתף כציר ״פועלי ציון״ בבולגריה בשלושה קונגרסים ציוניים — בשנים 1929, 1933 ו־1937. נפטר בנובמבר 1941 ברוסה, אחרי ניתוח.

בשנים האחרונות לחייו עמד ד״ר ברוך בראש המשרד הארץ־ישראלי בסופיה. הוא עזר בהרבה לעליה ב׳ ולהשגת היתר־מעבר דרך בולגריה לפליטים היהודים מאירופה המרכזית, שנכבשה אז ע״י הנאצים. פעולת הצלה זו של ד״ר ברוך, שהיתה פעולתו האחרונה, הוא סיום ראוי לדרכו של אישיותו האצילה והדגולה של אחד מטובי מנהיגי יהדות בולגריה והתנועה הציונית שלה מהדור הצעיר.

עורך דין ליאון פרחי בא לציונות מן המחנה הסוציאליסטי. בן למשפחה לא־אמידה, מטופלת בילדים, הוא עלה בכוחותיו הוא. אחרי סיום לימודיו באוניברסיטה נתמנה ע״י הממשלה שופט אזורי בעיר בראזניק. אחר־כך היה עורך־דין עצמאי ואף חיבר כמה ספרים — פירושים לחוק המשפט האזרחי. הוא נחשב עד לעלייתו לארץ (בתום מלחמת העולם השניה) כאחד מגדולי עורכי הדין בסופיה.

הצטרף לשמאל הציוני מיד עם התארגנותו והיה אחד מראשי המפלגה. היה אבא לחלוצים ולנוער הציוני־סוציאליסטי, ועזר להם מאוד בכל עת ובכל לבו. השטח העיקרי של פעלו — המדיניות המוניציפלית. שנים רבות היה יושב ראש בפועל של ועד הקהילה היהודית הגדולה בסופיה הבירה, בה היו מרוכזים כמחצית כל יהודי בולגריה. פעולתו המבורכת בתחום זה זכתה להוקרה רבה בקרב כל החוגים. הוא לקח חלק גם בתנועה הקואופרטיבית היהודית וביחוד בבנק הקואופרטיבי הגדול ״גאולה״ בסופיה.

היה נוח לבריות, בעל לב טוב, אך גם בעל מרץ ומוכן להלחם בכל תוקף בעד השקפותיו. בארץ עבד תחילה עבודה גופנית כפועל פשוט — למרות גילו הגבוה. אחר־כך ערך ביולטין לאינפורמציה בשפה הבולגרית מטעם הועד הפועל של הסתדרות העובדים. נפטר בשנת 1951 אחרי ניתוח.

נסים פארדאל, חבר מרכז ״פועלי־ציון״, היה נציגו הטיפוסי של הדור הציוני הצעיר בבולגריה בשנות השלושים, אשר חיפש אחרי סינתזה בין הציונות לבין הסוציאליזם. היה מעמודי התווך של המפלגה ברוסה. היה גם מן הפעילים החשובים של ״מכבי״, אירגון נוער ציוני לתרבות גופנית, ועשה שם נפשות לציונות הסוציאליסטית. הוא לא זכה לעלות לארץ. נפטר בשנת 1940 ברוסה בעודנו צעיר.

צאלאבי ברוך היה מאותם הפעילים המקומיים הצנועים, העושים את עבודתם הציבורית ה״שחורה״ המבורכת ללא פרסומת וללא רעשנות. מסור ונאמן ללא גבול, היה ראשה ולבה של המפלגה בבורגאס. בין הראשונים בכל פעולה ציונית בעיר. עזר בהרבה לעליה ב׳ בשנים הקשות. נפטר בארץ בשנת 1950.

יצחק רומאנו היה מן הפעילים המסורים ביותר של המפלגה ברוסה עוד מראשיתה. לא נרתע מפני שום קושי בשרותו את המפלגה בכל לבו. זכה לעלות לארץ עם גל עליית ההמונים מבולגריה, אך נפטר זמן קצר אחרי־כן.

דוד טובי (חאסקובו) ויומטוב בכר (פלובדיב), היו עסקנים חשובים במקומותיהם ונאמנים ומסורים. הראשון נפטר בחאס־קובו בדמי ימיו. השני נפטר בארץ, זמן קצר לאחר עליתו.

✶

אלה הם קוים אחדים לתולדותיה של ״פועלי־ציון״ בבולגריה בתקופה שעד למלחמת העולם השניה. היתה זו מפלגה קטנה בכמות בהשוואה למפלגות ההמוניות שבקיבוצים היהודים הגדו־לים באירופה המזרחית של אותם הימים. אך בקרב היהדות הקטנה של בולגריה תפסה ״פועלי־ציון״ מקום לא פחות חשוב מאשר מפלגות גדולות במרכזי העם היהודי, ואף היתה לא פחות ערה, פעילה ונהנתה מאהדת המוני העם ותמיכתם ככל מפלגה ציונית־סוציאליסטית אחרת בגולה.

בוריס מקסימוב

תולדות "בני־ברית" בבולגריה

בסוף המאה ה־19, בשנים 1890—1900, הופיעו בקרב הציבור היהודי בבולגריה שתי תנועות, בעלות אופי לאומי. האחת — ההסתדרות הציונית העולמית, והשניה — מסדר "בני ברית", שמושבו המרכזי באמרקיה.

בעוד שההסתדרות הציונית היתה תנועה המונית, בעלת אופי פוליטי שפעלה באמצעי־תעמולה, הרי הלשכות של מסדר "בני ברית" ניהלו את פעולותיהן בחוג מצומצם וסגור, בשקט, ולפיכך, פעולותיהן ידועות לציבור פחות ואף חדרו ידיעות לא־נכונות על פעולות הלשכות האלו.

היוזמה להקמת "בני ברית" בבולגריה באה מירושלים. שם הוקמה הלשכה הראשונה ל"בני ברית" בארץ־ישראל בשנת 1889. ולאחר שהחלה בפעולותיה, מנהיגיה, שנוכחו בהשפעתה המבורכת של "בני־ברית" החליטו, לנסות להקים לשכות "בני־ברית" באימפריה העותומאנית של אז. לשם זה נשלחו לאיזמיר ולערים אחרות באסיה הקטנה, הפדגוגים והעסקנים הציבוריים, ד"ר דוד ילין ויוסף מיוחס.

יוסף מיוחס המשיך את דרכו מאיזמיר לקושטא — בה כבר היתה קיימת לשכה — ונסע לבולגריה, כדי לבחון את האפשרות להקמת לשכות "בני־ברית" גם בארץ זו. היהודי היחידי מבולגריה אשר השתייך כבר באותו זמן למסדר "בני־ברית" (שנרשם בה כחבר, בקושטא) היה תושב פלובדיב ידוע, אלי סידי. בעזרתו הוא ושל הרב ר' שמואל בנימין ואלברט סידי, שליח הלשכה בירושלים (שמה היה לשכת "ירושלים") עלה בידו, להקים ב־16 בספטמבר 1899 (ב' בתשרי התרנ"ט) בפלובדיב את "בני־ברית" הראשונה בבולגריה — הלשכה "מצפה", 466, בראשותו של אלי סידי.

כעבור כמה שנים — בשנת 1902 — נוסדה בסליוון, הלשכה השניה בשם "גאולה" — בראשותו של העסקן הציבורי יהושע קימאלוב. וכך קמו בהדרגה הלשכות בוארנה, סופיה ועוד.

כמו בכמה משטחי החיים הציבוריים, כך גם ב"בני־ברית", חל שינוי ניכר בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, ז"א, לאחר 1919. בעוד שבתקופה הקודמת, היו חברי הלשכות בעיקר אנשים אמידים ומבוגרים, וקבלת חברים חדשים היתה מוגבלת יותר ופעולות הלשכות הצטמצמו בעיקר, בשטח גמילות־החסדים וסיוע סוציאלי, הרי הורגשה בהן לאחר תום המלחמה נטייה לפעולה נמרצת יותר. חלה דמוקרטיזאציה מסו־יימת והתקרבות־מה לאירגונים לאומיים אחרים, נכנסו בהן כוחות צעירים ואינטליגנטיים יותר והורחבה מסגרת פעולותיהן.

עד שנת 1911 השתייכו לשכות "בני־ברית" בבולגריה ל"לשכה הגדולה" מספר 11, שמושבה היה בקושטא ולה הש־תייכו גם כל לשכות "בני־ברית" בתורכיה, ארץ־ישראל ומצ־רים.

בשנת 1926 הוחלט בועידת לשכות "בני־ברית" בבולגריה על הקמת ועד־אזורי ארעי, בראשותו של זכריה אלקלעי, שמושבו נקבע בורשצ'וק. הועד האיזורי נעשה בשנת 1928 ל"סקציה בולגרית" של הלשכה האיזורית הגדולה מספר 11 של קושטא ו"סקציה" זו, שימשה כמוסד־מרכזי של המסדר בבולגריה עד להקמתה של ה"לשכה הגדולה" בבולגריה, לפי סדר ההיראַרכיה של "בני־ברית".

הקמתה של "לשכה גדולה" בבולגריה באה בגלל סיבות שהיה להן אופי פוליטי. היחסים שבין בולגריה לתורכיה לא היו תמיד תקינים ולכן לא היה רצוי והדבר אף לא נראה בעין יפה אצל הממשלה הבולגרית, שאירגון יהודי בבולגריה, יימצא בתחום שיפוטו של "מרכז" הנמצא בקושטא.

אחר הכנה שנמשכה כמה שנים, התקיים במארס 1933 בסופיה, כינוס של כל הלשכות של בולגריה.

הוקמה ה"לשכה הגדולה" בבולגריה, מספר 17, ולמשרת יושב־ראש נבחר אלי סידי, כסגנו זכריה אלקלעי; ד"ר יצחק מנחמוב, אלי בשן, אברהם אלפסה, יוסף סרפר, חזקיה דוידוב ואברהם אבטאליון כחברים. מאותו רגע היה מסדר "בני ברית" בבולגריה במגע ישיר עם המוסדות העליונים של המסדר באמריקה ובשאר המקומות.

פעולותיהן של הלשכות היו שונות וכל לשכה היו לה תפקי־דים ופעולות מיוחדים לה. אבל, בדרך כלל, אפשר לקבוע את הנושאים בשלושה סוגים עיקריים, והם: א) סוציאל־פילאנ־טרופי; ב) תרבותי־לאומי; ג) חברתי. כלומר, השתתפות במוס־דות ציבוריים והשפעה עליהם ברוח שלום והרמוניה יתירה.

פעולה סוציאלית

כבר בשנים הראשונות להקמתן, מצאו את עצמן הלשכות בערים הגדולות כסופיה ורוסא (וכמוהן כל שאר הלשכות), ניצבות בפני בעיות חשובות שפתחו לפניהן את הדרך לעבודה סוציאלית הקרובה מאד למטרותיה ומשימותיה של "בני־ברית".

בספטמבר 1912, פרצה המלחמה הבאלקאנית שנסתיימה בסוף 1913 וגם בולגריה השתתפה בה. פורענויות שכל מלחמה מביאה על הבריות היו גם במלחמה זו. יהודים רבים השתתפו בצבא הבולגרי והשאירו את משפחותיהם במצב חמרי קשה. מספר יהודים ניספו במערכה והשאירו אחריהם אלמנות ויתומים

קטנים. הדבר הדאיג מאד את העסקנים הציבוריים היהודים וב־יחוד את חברי "בני־ברית", והלשכות פתחו בכמה פעולות. הלשכה הצעירה "זיגמונד ברגל" שברושצ׳וק החליטה, להתחיל בפעולה נרחבה למתן סיוע למשפחות החיילים ולבקש לשם כך גם את עזרתם של "בני־ברית" שבחוץ־לארץ. חברי הלשכה: חיים ישראל ושלמה קאניטי נשלחו לבוקארסט, שם נפגשו עם ד"ר שטרן, היושב־ראש של ה"לשכה הגדולה" ברומניה. הוא הזמין ישיבה בלשכת "בני־ברית" של בוקארסט ובה הוחלט, להגיש תזכיר אל המוסדות המרכזיים של "בני־ברית" בשיקאגו. הוטל על השליחים לקבוע את מספר המשפחות הזקוקות לסיוע וניגשו מיד לאיסוף האמצעים הכספיים הדרושים. באותו זמן נכנס הצבא הבולגרי עטור־הנצחון לאודרין (אידירני). השלי־חים יחד עם ועד־הסיוע בסופיה וב"כ הלשכה ברוסא החליטו לשלוח עזרה ראשונה לבני עמנו באודרין, אשר תלאות רבות עברו עליהם בימי המצור הממושך על העיר. מיד נשלחה עזרה רבה בכסף וגם קרון מזונות ומלבושים. באופן מקביל, הוגש העזרה דחופה לנצרכים בשאר ערים בבולגריה. לאחר סיום מפעל־הסיוע הגדול, התברר, שנשאר עוד סכום חשוב מן הכס־פים שנאספו, והוא נמסר לרשותו של ועד בית־היתומים.

במשך המלחמה היו פצועים וחולים לרוב שנשלחו לפנים הארץ. ברושצ׳וק היו כל מטות החולים תפוסות והורגש צורך דחוף במחלקת־שדה חירורגית, והלשכה החליטה לפתוח מחלקה כזו, שבה יטפלו בחולים ופצועים מכל העמים. בשיתוף פעולה עם הקהילה, נערכה גם מגבית נוספת בקרב יהודי העיר שהצ־ליחה מאד, ובהכנסותיה נפתחה המחלקה החירורגית. מספר רב של נשי האחים, התנדבו לשרות אחיות ולבית־המרפא יצאו מוניטין של המרפאה המסודרת ביותר בעיר.

לאחר סיום המלחמה בשנת 1913, הוברר שגדול מספר היל־דים הקטנים שנשארו יתומים מאבותיהם שניספו במערכה. צריך היה לדאוג לפרנסתם וחינוכם של יתומים אלו. משימה זו היתה קרובה מאד למטרותיה של "בני־ברית". ולכן התחילו לדון באפשרות, להקים בתים מתאימים ליתומי־המלחמה היהו־דיים. הפעולה היתה בעלת־מימדים רחבים מאד, והוקם בסופיה ועד מיוחד, בראשותו של הרב הראשי ד"ר אהרנפרייז, אברהם דויצ׳ון לוי, שבת אריה, ועוד. הועד פתח בפעולה נמרצת לאסוף את הכספים הדרושים לפתיחת בית־היתומים. במסירות מיוחדת פעלו בזה העסקנים אברהם דוידצ׳ון לוי ושבת אריה, שהיה גם יושב־ראש לשכת "כרמל". עמלם נשא פרי, ובשנת 1916 נפתח בית־היתומים חגיגית, בחסותה של המלכה איליאונורה, שעל שמה נקרא הבית שנמצא בבנין פרטי. הנהלת בית־היתומים נמצאה במשך עשרות בשנים בידי חברי הלשכה, אשר השקיעו עמל ללא־לאות ודאגה רבה להחזקתו על רמה נאותה — בראשותו של אברהם דויצ׳ון לוי. עוזריו הפעילים היו: האחים שבת אריה, נסים אליעזר, שלמה רומאנו, דוד צמח, יוסף ישרוב, אלברט פיפאנו ועוד, שדאגו לחניכי בית־היתומים ממש כאבות לבניהם. לאחר מאמצים ממושכים ובעזרתו של ה"ג׳וינט" נבנה בית מודרני, בעל אולמות נרחבים, והוחל גם בקבלת יתומים שלא נתייתמו במלחמה דוקא. בבית־היתומים מצאו מחסה באופן ממוצע כ־60 יתומים, ובמשך שנות קיומו, עברו בו כאלף יתומים.

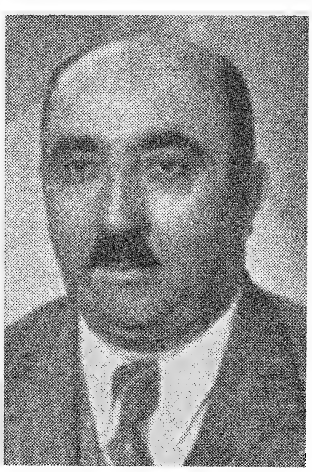
יוסף סרפר

באופן מקביל להקמת בית־היתומים בסופיה, יזמה הלשכה בפלובדיב מפעל מיוחד להקמת בית־יתומים גם בעירה. בסיוע שנתקבל מ"בני־ברית" באמריקה ובעזרת כמה מוסדות פרטיים, עלה בידיה לממש יוזמה זו, ובשנת 1914 הוקם בית־ספר — בית־יתומים שנקרא "בית מחסה ליתומים". חניכי המוסד למדו גם מלאכה כדי שיוכלו להתפרנס בה, לאחר סיום בית־הספר. בבית־היתומים נמצאו 25 ילדים, בעיקר מילידי פלובדיב וסביבתה. כל אח מן הלשכה קיבל תחת חסותו את אחד היתו־מים. הוא אירח אותו בביתו בשבתות ובחגים, ובכך טעמו גם היתומים טעם של סביבה משפחתית חמה.

בשנת 1923 צץ הרעיון בקרב הלשכה "זיגמונד ברגל" שברושצ׳וק להקים "בית זקנים". והוא נפתח בינואר 1937, ביום שהלשכה חגגה את 25 שנות קיומה.

הבנק "נארודין טרוד" (עמל העם)

בשנת 1928—1930 פרץ בבולגריה (ובכל העולם) משבר כלכלי קשה שהביא סבל רב לאוכלוסיה היהודית, שהיתה ע"פ רוב סוחרים זעירים ובעלי־מלאכה. חוגי "בני־ברית" בסופיה

אהרן ברכה

הודאגו מאד למצב הקשה שפגע ביהודים. לשכת "כרמל" שלחה ב־1931 תזכיר ל"ג'וינט" בו תואר מצבם החומרי של יהודי בולגריה שהלך ורע מיום ליום ופנתה בקריאה להחיש להם את עזרתו. שליח ה"ג'וינט" ה' אהרונוביץ חקר במקום את המצב, ולפי הצעת הלשכה הוחלט, להקים את הבנק "נארודין טרוד". ה"ג'וינט" הקציב סך של 5,000 דולר בתנאי, שחברי הלשכה יאספו מצידם כהון יסודי סכום של 200,000 ליבות.

האח אהרון ברכה, נבחר כיושב־ראש הנהלת הבנק והוא מילא את תפקידו במסירות רבה בכל שנות קיומו. כמנהל נתמנה האח חיים ישראל, יושב־ראש הלשכה ברוסא. הבנק הביא תועלת רבה לבעלי־המלאכה ולסוחרים הזעירים, בתתו להם אשראי בתנאי תשלום נוחים.

הבנק התנהל מתוך שיתוף־פעולה עם אגודת החיילים היהו־דיים המשוחררים (שנקראה "אגודת החיילים") שנוסדה בשנת 1924 בראשותו של האלוף (קולונל) תג'ר. ב"אגודת החיילים" היו פעילים גם אלוף חיל־הרופאים ד"ר אלקלעי, האלוף גראציאני, ז'אק נסימוב, בוריס מאקסימוב, אלפריד נסים אלג'ים, יצחק ברכה. אגודה כזאת נוסדה גם בפלובדיב בראשותו של האלוף מושונוב.

מוסד בנקאי אחר, אף הוא מיסודה של הלשכה בסופיה היה בנק "כרמל". בראשית 1928 הקימה הלשכה קופת־חסכון קטנה שנועדה לעזרת אחי הלשכה, הזקוקים להלוואות קטנות ובתנ־אים נוחים. הון היסוד היה 200,000 ליבות והקופה התפתחה בהדרגה, ומחזורה גדל. לכן הוחלט להקים מוסד כספי־ציבורי לאשראי בשביל הנזקקים לכך, שאינם חברי הלשכה.

הקופה נעשתה בשנת 1933 לבנק קואופרטיבי, צמוד ל"בנק הקואופרטיבי החקלאי". הון הבנק עלה ל־1,300,000 ליבות והוא קיבל אשראי מן ה"בנק החקלאי" בסכום דומה לזה. מרווחי הבנק נפרשו, שנה־שנה, סכומים מסויימים לפעולות סוציאליות, כמו: שיעורי־ערב מקצועיים ומעון־ילדים.

השכנת שלום

"בני־ברית" בבולגריה מילאו תפקיד חשוב גם בשטח אחר של החיים הציבוריים היהודיים. הרוח של "בני־ברית" ושאי־פתם התמידית לעשות פשרה בציבור ונטייתם להשכין שלום והרמוניה בסכסוכים, וגם האל־מפלגתיות המוחלטת של הלש־כות בענינים אלו, הפכו אותן למרכז, שפנו אליו לשם סידור סכסוכים כגון: בוררות בעניני מסחר, סכסוכים משפחתיים, סכסוכי־יורשים, והלשכות פעלו בהצלחה רבה. השכנת־השלום של "בני־ברית" זכתה להערכה רבה כאשר פרצו סכסוכים בחיים הציבוריים, וביחוד במוסדות יהודיים שהגיעו עד משבר ומצב קשה. נזכיר כאן (בעיקר, לפי זכרונותיו של האח אברהם אלפאסה) כמה מקרים לדוגמא בשטח זה. במיוחד גדל תפקידה של לשכת "כרמל" בסופיה מרכזם של המוסדות היהודיים החשובים והגדולים ביותר. בשנת 1931 החליטה קבוצה מיהודי סופיה, בלתי־ציונים, שלא היו מרוצים מהחלטות הנהלת הקהילה בדבר הטלת החובה על כל יהודי בולגריה לשלם למען "קרן היסוד" ע"י תוספת 20% למסי־הקהילה, להקים קהילה חדשה, עם בית־כנסת ויתר מוסדות הקהילה. כל הבלתי־מרוצים מהנהלת הקהילה הקיימת, נרשמו לקהילת המתבדלים והיתה נשקפת הסכנה, שהתבדלותם תתפשט גם על קהילות אחרות, דבר שעלול היה להביא שואה והרס ממש על האחדות ביהדות בולגריה. מתוך ראיית הסכנה הזאת, העלתה לשכת "כרמל" את השאלה והחליטה, שמוטלת עליה החובה למלא גם במקרה מעציב זה תפקיד של "עושה שלום". נבחרה ועדה, בהרכב חזקיה דוידוב, מנחם חיימוב, ואברהם אלפאסה. ולפי בקשתה, זימנה הנהלת הקהילה אסיפה כללית של באי־כח כל הארגונים הקיימים — מוסדות של תרבות, ספורט וצדקה. באסיפה נידונה השאלה ובאי־כח "בני־ברית" הצליחו להשרות רוח טובה בויכוחים שהתנהלו ברצינות וללא־הפרעות. באי־כח הלשכה הדגישו בדבריהם את התוצאות ההרסניות הנש־קפות מהתפלגות הקהילות, העלולה להמיט שואה על כל יהדות בולגריה. על דעת כל הצדדים נתקבלה החלטה לשים קץ לשאלה המבישה הזאת.

בשנת 1937 הגיש הקונסיסטוריון המרכזי, בראשותו של האלוף תג'ר, את התפטרותו בגלל סכסוך בענין גט. בהתאם לתקנון כינס הקונסיסטוריון ועידת ב"כ הקהילות, לשם בחירת קונסיסטוריון זמני. צירי הועידה נמצאו במבוכה בשאלת מינוי יו"ר של הקונסיסטוריון הזמני, שהתנגדו לבחרו מבין חברי הקונסיסטוריון שהגיש את התפטרותו. במצב הקשה הועלה הרעיון לבחור ליושב־הראש של הקונסיסטוריון הזמני איש מבין האחים של לשכת "בני־ברית", את האח אברהם אלפאסה.

ראוי לציין את התפקיד הרב שהיה ל"בני־ברית" בהקמת האירגון של הקהילות בבולגריה. בשנת 1920 הניחו היסודות לאירגון חזק זה בכינוס הראשון של ב"כ הקהילות היהודיות, בו נתקבל התקנון. הממשלה, משרד־הדתות ומשרד־החוץ לא נתנו רשות לכינוס שני בנימוקים שונים, ובעיקר, כדי למנוע כינוסים של מיעוטים אחרים. תכופות עשה הקונסיסטוריון נסיונות לזמן כינוס אך לא הצליח בדבר זה. האח אברהם אלפאסה הציב לעצמו מטרה, להשיג רשיון לכינוס ועידת הקהילות. הוא התקשר עם האח ראובן ג'יראסי, שהיו לו קשרים טובים עם מדינאים ואנשי ציבור בולגריים ובאמצעותם הצליח להשפיע על ראש־הממשלה ניקולה מושאנוב, שיתן רשיון לכינוס השני, והוא נתקיים בשנת 1932 ואישר את התקנון החדש ליהדות בולגריה. אמנם, התקנון לא אושר מטעם הממשלה הבולגרית, אבל, השלטונות הבולגריים המתאימים נהגו בכל זאת ביחסיהם עם הקונסיסטוריון המרכזי, לפי עק־רונות התקנון. אמנם הדבר לא נעשה על ידי "בני־ברית" באופן ישיר ורשמי, היה זה מעשהו הפרטי של האח אלפאסה, שהיה גם חבר בהנהלת הלשכה.

יש לציין עוד התערבות של לשכת "כרמל", וזאת — לטובת המדינה הבולגרית כולה. לאחר כניעתה של גרמניה שבמלחמה העולמית השניה, בשנת 1945, עמדה להתכנס ועידת־פאריס, לשם הכרזת הפסקת־האש עם גרמניה וגרורותיה וביניהן גם בולגריה, שמצבה היה קשה מאד.

ראש הממשלה, קימון גיורגיאב, רצה לגייס סיוע לענין בולגריה ובידעו יפה על השפעתם הרבה של "בני ברית" באמריקה, הזמין אליו את האח זכריה אלקלעי ופנה אליו

כנס לשכות "בני ברית" בבולגריה

בקריאה ש"בני־ברית" בבולגריה יבקשו מאת הנהלת המסדר באמריקה, להשתדל ולהשפיע שלא יוכתבו לבולגריה תנאים קשים מדי בועידת־פאריס. הוא נימק את בקשתו בציינו, שלמ־רות החוקים והמצב הקשה שבו היו נתונים יהודי בולגריה בימי המלחמה, הרי שהיתה הארץ היחידה שבה לא הושמדו היהודים ובכך חלק גדול לעם הבולגרי ולמספר רב של מדינ־אים ועסקנים ציבוריים בולגריים שתרמו להקלת גורלה של יהדות בולגריה. זכריה אלקלעי הזמין את האחים הפעילים להתיעצות ולדיון בשאלה. הלשכה החליטה להיענות לבקשתו של ראש־הממשלה, מפני שיהדות בולגריה נגאלה באמת במידה רבה, ע"י העסקנים הציבוריים הבולגריים, שהתנגדו לצעדיה של הממשלה הפרו־נאצית נגד היהודים.

הלשכה ערכה תזכיר מפורט שנשלח אל ההנהלה העליונה באמריקה בבקשה, להתערב במקומות הדרושים לטובת בול־גריה. נתקבלה מכתב מאת ההנהלה העליונה, שהתזכיר הועבר למשלחת האמריקאית בועידת־השלום בפאריס שחבר בה היה אז מר הנרי מונסקי, יושב־ראש עליון של מסדר "בני־ברית" בארצות־הברית וחבר בה, והוא הודיע, שישתדל לעזור לבול־גריה. התשובה נמסרה לראש־הממשלה קימון גיורגיאב שקיבל בהתרגשות רבה ההודעה על התערבות זו. לדעת יודעי דבר השפיעה העובדה הזאת להמריץ את ביטולם המלא של החוקים הפאשיסטיים נגד היהודים בבולגריה.

התערבות מסדר "בני־ברית" נגד הסחיטות של "האירגון המהפכני המקדוני"

הדבר היה בראשית 1924, כאשר יושב־ראש "האירגון המהפכני המקדוני", טודור אלכסנדרוב, פנה ליהודי סופיה בדרישה נמרצת, להכניס לקופת האירגון סכום של 30 מיליון ליבות ואיים לרצוח את ראשי העסקנים הציבוריים, אם לא תתמלא דרישתו. לא היו שום אמצעי־הגנה בפני מעשי־סחיטה מעין אלו. לכן הוקמה ועדת־הערכה שניגשה מיד לקביעת המס שיוטל על כל היהודים האמידים בסופיה. השתרר אוירת בהלה בסופיה. אמנם נמצאו אמיצי־לב שהתנגדו לכך.

היתה דרושה התערבות מידית ויעילה של אישים מחוץ לבולגריה, והיוזמה להתערבות ולהתנגדות היתה כרוכה גם בסכנת־נפש והיה צורך לטפל בדבר בזהירות רבה. האח אברהם אבטאליון, וה' בובי ארדיטי החליטו לפעול כל אחד בדרך שלו. האח אברהם אבטאליון, פנה אל יושב־הראש של מסדר "בני־ברית" באמריקה, האח אדולף קראוס בשיקאגו, ואילו ב. ארדיטי פנה אל א. לנדאו, מנהל הסוכנות הטלגרפית היהודית באמריקה. והיו חילופי מכתבים בענין זה. על סמך מכתבו של האח אברהם אבטאליון, פנה האח אדולף קראוס אל שגריר בולגריה בוא־שינגטון, סטיפאן פאנאריטוב במכתב זה:

שיקאגו, 21 בפברואר 1924

לכבוד הא׳ סטיפאן פאנאריטוב
שגריר מיוחד של בולגריה
ואשינגטון

הוד מעלתך,

במכתב, שנתקבל מסופיה מתאריך 24 בינואר 1924, מודיעים לי, ש״הארגון המהפכני המקדוני״ דורש בתור קונטריבוציה של כפיה סכום של 30 מיליון ליבות מאת אזרחי בולגריה, בני הדת היהודית המתגוררים בסופיה, ומאיים ברצח היהודים החשובים ביותר אם הסכום הנ״ל לא ישולם במהירות האפשרית. אם כי אין לנו שום ידיעה אחרת, המאשרת את אמיתות הידיעה הזאת, אנו סבורים שביכולתך, לבדוק את העובדות ולהודיענו אם היא אמיתית ברור לי שאם יש להודעה הזאת אסמכתא הרי הממשלה הבולגרית, שהראתה עצמה כאחת הממשלות הליברליות בעולם, תעשה את כל הניתן להיעשות, כדי למנוע פשע זה.

הנני מתכבד להיות
בכל הכבוד
אדולף קראוס

בתשובה קיבל האח אדולף קראוס מכתב מאת שגריר בולגריה:

השגרירות המלכותית הבולגרית
ואשינגטון, 9 באפריל 1924

לכבוד אדולף קראוס
מסדר בלתי־תלוי ״בני־ברית״
שיקאגו

אדוני היקר,

נבצר ממני, בגלל מחלה, לכתוב לך קודם ואני מניח לכם לעמוד מתוך טלגרמות אשר הופיעו בתאריכים שונים, על האמצעים אשר הממשלה הבולגרית נקטה בהם נגד ״הארגון המהפכני המקדוני״ ועל הפסקת פעולותיו. ד״ר לנדוי, מן הסוכנות הטלגרפית היהודית מסר לי על הידיעות הטלגרפיות, לפיהן קיבלו האזרחים היהודיים בחזרה חלק מן הסכומים אשר נסחטו מהם באונס. אתם יכולים להיות בטוחים, שהממשלה הבולגרית לא תעשה שום הפליה בחסות אשר בכוחה להעניק לנתיניה, והיא תינתן ללא הבדל השתייכותם הדתית.

שלך בנאמנות
מ. פאנאריטוב

היחסים בין ״בני־ברית״ והתנועה הציונית

במשך שנים שלטה הדעה בחוגים מסויימים, שבלשכות ״בני־ברית״ בבולגריה קיימות נטיות אנטי־ציוניות.

אכן, יש לציין ראשית־כל, שאין להסיק מתוך סקרים בודדים מסקנות כלליות, וגם אין לדון את כל לשכות ״בני־ברית״ לפי התנהגותה של לשכה אחת ולראות את כולן כמוסד אנטי־ציוני. יש להדגיש ש״בני־ברית״ בתור מוסד, לא היה אנטי־ציוני. מן המפורסמות הוא, שבעבר וכעת, השתייכו ללשכות ״בני־ברית״ אנשים בעלי דעות ותפיסות שונות, דתיים ולא־דתיים וכו׳. וזאת היא מעלה יתרה של ״בני־ברית״. המטרה העיקרית היתה ונשארה תמיד, לקיים בצוותא אנשים, בעלי דעות מדיניות שונות, בשם הרעיון הלאומי־היהודי הכללי, לשם שמירה וטיפוח רגש האחדות בקרב העם היהודי וערכיו הרוחניים. בכל תקנות ״בני־ברית״ נקבע במפורש, שהלשכות לא ידונו ולא יקבלו שום החלטות בשאלות מדיניות (כלומר, פוליטיות־מפלגתיות) ודתיות, כדי לא לפגוע ברגשותיו של כל אח בלשכה. לפיכך אין לתמוה, שבהרכב הלשכות היו גם ציונים נודעים וגם אנשים בלתי־ציונים ואפילו אנטי־ציונים. הלשכות עצמן, כמוסדות ציבוריים, לא הופיעו אף פעם, בגילויי אנטי־ציוניות, אלא השתדלו להיות נייטרליות. במרוצת הזמן, במיוחד לאחר המלחמה העולמית הראשונה, כאשר הרעיון הציוני הלך וחדר לכל השכבות, ואל הלשכות נכנסו כוחות צעירים, הראינו לדעת שהרעיון הציוני התחיל לרכוש לשורותיו גם את חוגי ״בני־ברית״.

היו לשכות שקיימו שיתוף־פעולה מלא עם ההסתדרות הציונית, כגון: הלשכה ״עזרה״ בוארנה, הלשכה ״מתתיהו״ בחאסקובו, הלשכה ״משכן״ בבורגאז ועוד, שמנהליהן עמדו גם בראש ההסתדרות הציונית. מספר יושבי־ראש של ״בני־ברית״ היו ציונים מובהקים, כמו: בסופיה — האחים אברהם אלפאסה, יוסף סרפר, אלי בשן; בוארנה — חיים א. קרישפין, דוד פאפו, ניסים פאפו, ארמאן לוי (מורשה של הקהק״ל, במשך שנים) אליאס כהן; בחאסקובו — ז׳אק גבאי, מנחם נירון, יוסף פרחי. מלבד זה הקימו כל הלשכות ועדות־מגבית למען הקק״ל וקרן־היסוד.

כמובן, היו גם לשכות קפדניות וקיצוניות בפירוש העקרונות האפוליטים והנייטרליים של ״בני־ברית״ — והדברים הגיעו לפעמים לתקריות לא־נעימות. למשל: בלשכת ״מצפה״ בפלובדיב, בא הדבר אפילו לידי קרע. ד״ר אשר, שהעביר את מושבו מרוסא לפלובדיב, היה חבר הלשכה וציוני מובהק, והתאמץ להוציא את הלשכה מהסתייגותה כלפי המפעל הציוני, וכאשר הדבר לא עלה בידו, פרש הוא וכמה מחבריו מן הלשכה. התקרית עוררה בציבור פירושים שלא היו לטובת הלשכה. בלשכת ״זיגמונד ברגל״ ברוסא נהגו שנים רבות הסתייגות רבה ביחס לתנועה הציונית. אבל, במרוצת הזמן השתנה המצב.

מכאן, שאין לכנות את לשכות ״בני־ברית״ בבולגריה כאנטי־ציוניות. אכן, ניתן לומר, כי בשנים הראשונות היו הלשכות שמרניות ומאופקות, ונזהרו שלא להפר את עקרונות הנייטרליים והאפוליטיים.

לאחר זמן קצר חודשו פעולותיה של ״בני־ברית״ בישראל, רק שנתיים, לאחר החלטת הפירוק ההיא.

בנובמבר 1949 ניגשו חברי הלשכות של בולגריה, שעלו לא״י להקים את הלשכה הראשונה בתל־אביב, הוכרז שחבריה היו עולי בולגריה בלבד.

ב־1951 נוסדה הלשכה ״שער־העליה״ בחיפה. ב־1952 נוסדה ברמלה הלשכה ״הר־סיני״. ב־1952 — לשכת ״עצמאות״ בירושלים. ב־1961 נוסדה בלוד הלשכה ״מיזוג גלויות״, לה משתייכים גם אחים מעדות אחרות. בסך־הכל עלו מבולגריה לישראל כ־200 אחים.

אלי ברוך

התפתחותה של תנועת הקואופרציה

אלי ברוך

בדברי הימים של יהדות בולגריה, נרשם דף מזהיר על הבנקים הקואופרטיביים, ובנק "גאולה" בראשם, בשנים 1921—1941. הבנקים הקואופרטיביים היהודיים בבולגריה היו מישענת כלכלית עיקרית לציבור היהודי בכלל ולדלת-העם בפרט.

על אף המשברים הכלכליים, שפקדו את בולגריה אחרי מלחמת העולם הראשונה, של 1914—1918, הצליחו המוסדות הכספיים להגיע — גם בשנים הקשות ביותר — למאזנים חיוביים בפעולתם המקיפה בקרב שכבות רחבות של העם.

בעיירה דופניצה יסדו יהודי המקום עוד בשנת 1902 אגודה הדדית לחסכון בשם "בראטסטבו" (אחוה), שהושתתה על עקרונות הקואופרציה. בשנת 1911 הקיפה קבוצת יהודים בסופיה את המוסד הקואופרטיבי הראשון לאשראי. בין המייסדים היה גם העו"ד הצעיר ליאון כהן. מטרת האגודה היתה, להמציא לאוכלוסיה היהודית אשראי זול וגם לעודדה לחסכון. תקנון המוסד הקואופרטיבי נתקבל באסיפה-המכוננת, שנתקיימה ב-4 בספטמבר 1911, קבע גם את השם "אגודה קואופרטיבית לחסכון 'יוניון' — סופיה".

בנק "גאולה" — אגודה קואופרטיבית יהודית

המצב הכלכלי, שנוצר בבולגריה אחרי מלחמת-העולם הראשונה פגע, כמובן, גם בציבור היהודי, שהחל להפסיד את עמדותיו הכלכליות שהחזיק בהן.

רבים מצאו בעזרה הדדית מאורגנת של הקואופרציה את הדרך היחידה אשר תמנע את ההתמוטטות הכלכלית של הסוחר הזעיר, בעל-המלאכה, הפועל ואף איש המקצוע החפשי, וכך התגבש הרעיון להקים בסופיה, בה התרכזה כמחצית האוכלוסיה היהודית בבולגריה, בנק קואופרטיבי. אולם, רעיון הקואופרציה עוד היה זר למרבית יהודי בולגריה ונתעוררה השאלה המעשית: מי יהיה היוזם וכיצד יוצא הדבר לפועל?

יוזם התכנית היה ליאון כהן, יו"ר ההסתדרות הציונית בסופיה ואחד ממייסדי האגודה הקואופרטיבית לחסכון "יוניון" בעבר. הוא הזמין לישיבה כ-20—30 מפעילי התנועה הציונית והודיע שקיימת האפשרות לרכוש את האקטיב של אגודת "יוניון" בסכום של 50,000 ליבה ולהקים בנק קואופרטיבי חדש, שיעזור לשכבות הסוציאליות החלשות באשראי-זול וגם יעודדן לחסכון. הצעתו נתקבלה ובו-במקום, נאסף הסכום של 50,000 ליבה הדרוש לקניית אגודת "יוניון". הוטל על העו"ד ליאון כהן לעבד הצעת-תקנון לאגודה החדשה אשר תישא את השם "אגודה קואופרטיבית יהודית עממית "גאולה" — סופיה".

אסיפת היסוד נקראה במאי 1921 לשם אישור התקנון ובחירת הנהלה וועדת ביקורת — ובה נבחרו להנהלה: — ה"ה שבת (סבט) מנוח, יו"ר; יוסף גירון סגן יו"ר; מוריץ נדלר, מזכיר; וה"ה ליאון כהן, יוסף וארסאנו, אלי פניז׳ל ובנימין (בובי) ארדיטי — כחברי ההנהלה; ולועדת הביקורת — אלברט אשר, נסים ארואטי. כל הנבחרים היו גם ראשי פעילי ההסתדרות הציונית בסופיה.

ליאון כהן

הבנק התפתח מהר והגיע להישגים כאלה, שאף מייסדיו לא חלמו עליהם.

מחובתנו להזכיר את האישים שהביאו להתפתחותו המהירה והבלתי-צפויה של בנק "גאולה" והם: חברי ההנהלה וועדת

הביקורת — שבת מנוח, ליאון כהן, יוסף וארסאנו ורפאל לוי, שמילאו את תפקידי יושבי־הראש. וכן יוסף נירון, אלי פניז'ל, עזרא ברדז'יק, בנימין (בובי) ארדיטי, אלברט חיים אשר, מוריץ נדלר, משה (מואיס) קונפינו, ויטלי חיימוב, יעקוב (יאקו) גרשון, סנטו סמו, יצחק גרציאני, סבט (שבת) אגבדיש, רחמים ברוך ויוסף אלפנדרי — שכולם היו חברי ההנהלה, לסירוגין: נסים ארואטי, אברהם דיגה, יצחק דניאל, אלי באסאן, וילי ירוחם, עזריאל פנחס, אדולף בן־בסט, יוסף סרפר, שמואל פינצי ואדולף יוסיפוב — כולם היו לסירוגין חברים בועדת־הביקורת. ועל כולם ייאמר, שהיו אנשים אשר מתוך התמסרות ללא־סייג, התלהבות ורצון טוב עבדו כ־20 שנה רצופות, שלא על־מנת לקבל פרס. והינחו בכשרונותיהם את הבנק בשבילי המשק המסובכים, שלא תמיד היו סוגים בשושנים.

כאמור, היתה ההסתדרות הציונית בסופיה גורם חשוב להצ־לחת הבנק "גאולה". לא רק מניחי היסוד ומנהלי הקואופרטיב היו מבין ראשיה של ההסתדרות הציונית, אלא גם מאות חברי השורה הגישו את עזרתם להנהלה ועמדו לימינה.

ואמנם, בשנים הראשונות לקיומו של הבנק הקואופרטיבי "גאולה" היתה כמעט זהות מליאה בינו ובין ההסתדרות הציו־נית. חברי ההסתדרות הציונית היו מפקידים בו את חסכונותיהם ודאגו גם לצירוף חברים חדשים לאגודה, הידועים ביחסם החיובי להסתדרות הציונית. מן ההסתדרות הציונית יצאו הנבחרים לועדות שהוקמו ע"י הבנק בתפקידים שונים, כאשר היה הבנק נזקק לערבות כספית לצרכי פעולותיו ממקורות כספיים שונים, מצא תמיד בין חבריו הציונים את נותני הערבות שדרשו ממנו. הדינים־והחשבונות שהוגשו לאסיפות השנתיות של הקואופ־רציה מראים מה רבה היתה הדאגה ואילו מאמצים נעשו כדי שהבנק יוכל לספק אשראי זול לשכבות סוציאליות נצרכות וחסרות אמצעים — שהתרכזו, בעיקר, ברובע היהודי "יוצ'בו־נאר". מרביתם היו בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים — ולא יכלו להשיג את ההלוואות הדרושות במקום אחר. בכך זכה הבנק "גאולה" לאמונו ואהדתן של שכבות־עם רחבות. גם בעלי־האמצעים החלו מפקידים את כספם בבנק "גאולה". העמיקה והתרחבה תחושת החסכון בקרב הציבור הרחב, וסכומי החסכון שהופקדו בבנק "גאולה" נעשו גם הם כוח־כלכלי חשוב שעמד לרשות מאות ואלפים של משפחות בתקופת משבר כלכלי.

גם בשנת 1924, כאשר הבנקים הפרטיים, הפסיקו לתת אשראי והיו אפילו גם שהתקשו להחזיר הפקדונות ומפקידיהם — המשיך בנק "גאולה" ואישר 1200 הלוואות, בסכום כולל של 9,200,000 ליבה. העובדה, הגבירה את אימון הציבור בבנק, והביא בעק־בותיו לגידול פקדונות־החסכון.

הנהלת הבנק "גאולה", בהעריכה את התפקיד המכריע של הון־עצמי בקואופרציה לאשראי, הקדישה מראשית פעולתה מאמצים מיוחדים להגדלתו.

בשנת 1923 רכשה ההנהלה — לצרכי הבנק ולצרכי ההסתד־רות הציונית — בית גדול ומגרש במרכז סופיה, בסכום של 1,290,000 ליבה. העיסקה העניקה לבנק יוקרה בקרב הציבור. במרוצת הזמן הקים גם בנין רב־מידות, שבו שוכנו לרווחה משרדי הבנק ו"בית־עם" חדש — ובנק "גאולה" הפך להיות מוסד כספי ממדרגה ראשונה, לא רק בסופיה אלא בבולגריה כולה. הבנין הכיל ארבע קומות. באולם הגדול — 1200 מקומות־ישיבה, היה מיועד לאסיפות־עם ולאירועים ציבוריים והוא עמד לרשות ההסתדרות הציונית.

כך הצליחה ההסתדרות הציונית, לפתח פעילות ציבורית ענפה ומגוונת בקרב יהדות בולגריה.

בפני תפקידים חדשים

הונו הרב של הבנק היה אתגר להנהלה שהחלה לחפש דרכים חדשות להשקעת הסכומים שהצטברו. ראשית פעולתה היתה פתיחת סניף במרכז העיר, וגם עידוד להקמת קואופרטיבים לאשראי בערי־השדה שהיו בהן ריכוזים גדולים יחסית של אוכלוסיה יהודית.

הנהלת הבנק "גאולה", החליטה לנצל את הסכומים שהצ־טברו ב"קרן־התרבות" לעידוד החינוך המקצועי בקרב נערים חסרי־אמצעים. בתחילה סודרו כמה נערים אצל בעלי מלאכה מעולים, לשם השתלמותם בענפי נגרות־רהיטים ורפדות. בכל שנה גדל מספרם של נערים אלה.

אחרי הרעש, שפקד את פלובדיב, כאשר משפחות יהודיות רבות נותרו ללא קורת־גג ובלי אפשרות קיום, חש בנק "גאולה" לעזרתן וחילק ביניהן 85 הלוואות, בסכום כולל של 3 מיליון ליבה, בתנאים נוחים מאד.

בשנת 1926 הנהיג הבנק פנקסי־חסכון שבועיים שעליהם הודבקו מדי שבוע בשבוע בולים, בערכים של 20, 50 או 100 ליבה — למשך תקופה של שלוש, חמש, או עשר שנים. בכדי למנוע טירחה מן החוסכים, ביקרו אצלם הגובים של הבנק, כדי לגבות את סכומי־החסכון ולהדביק את הבולים. שיטת חיסכון זו, העלתה את בנק "גאולה" לדרגת הבנק הפופולארי ביותר בציבור החוסכים.

הנהלת בנק "גאולה" יזמה עוד מפעל בעל־ערך ליהדות בולגריה, מבחינה כלכלית וציבורית כאחת. והוא: ייסוד בנקים קואופרטיביים לאשראי בערי־השדה בסיוע כספי של "גאולה", בתקופתם הראשונה. מחוץ לסניף בסופיה, קמו בעזרתה בערי־השדה הבנקים: "מנורה" — בעיר טאטאר פאזארדז'יק; "אחדות" — פלבן; "קדימה" — שומן; "שלום" — בסופיה ו"אהבת אחים" — וארנה (שנוסדה עוד בשנת 1924). מוסדות־אשראי קואופרטיביים אלו, מילאו תפקיד חשוב בחייהם החומ־ריים והרוחניים של המיעוט היהודי.

הבנקים שנוסדו בערי־השדה עזרו גם למוסדות הקהילה. לדוגמה, הלוואה בסך 300,000 ליבה שניתנה לועד־הקהילה בפאזארדז'יק, לבניית בית־ספר עברי, וסכום של 100,000 ליבה — לועד הקהילה בפלבן למטרה זו.

לפי התוצאות הטובות של מפעל החסכון, נתן הבנק אשראי גם לכמה אגודות של בתים משותפים שהוקמו כדי להבטיח לחבריהן דיור זול בסופיה ובסביבתה.

בשנת 1930 נוסדה אגודה קואופרטיבית חדשה לאשראי, בעזרתו הפעילה של בנק "גאולה" בעיר יאמבול. היא נקראה בשם "מזרח". הבנק החל לבדוק את האפשרות להקמת מוסדות דומים גם בערים בורגאס, פלובדיב, רוסא, וידין וקיוסטנדיל.

בכמה מקומות נמשכה עבודת־ההכנה עד 1931 ורק אז נפתחו הקואופרטיבים האלו.

ביזמת מזכירות המרכז של ההסתדרות הציונית בבולגריה, נערכה בסופיה בחודש מארס 1931 פגישה של נציגי כל המוס־דות לאשראי. מטרת הפגישה היתה ליצור מגע ביניהם, לקבוע קשרי־קבע בין המוסדות ולדאוג יחד ליצירת תנאים נאותים לקידומה הכלכלי של יהדות בולגריה כולה. אחת הדרכים להשגת המטרה היתה המגמה להקים קואופרציות לאשראי בכל המרכזים היהודיים [1].

ב־1931 בא הבנק לעזרת שלוש אגודות קואופרטיביות לשיכון, וסייע להקמת 88 דירות בסביבת סופיה — קראסנו־סילו ופאבלובו — שנועדו ליהודים מיעוטי־רכוש. למטרה זו ניתנה הלוואה בסך 4,400,000 ליבה. בעזרתה של "גאולה" עברו 88 משפחות מבתיהם הרעועים לדירות טובות ונאות.

הנהלת "גאולה" השקיעה כאמור מאמצים מרובים להקמת קו־אופרטיבים חדשים לאשראי בערי־השדה. ואמנם, הוקמו 6 מוס־דות חדשים בערים אלו: "התקוה" — פלובדיב; "עבודה" — רוסא; "הצלחה" — בורגאס; "תחיה" — וידין; "קדימה" — פאזארדז'יק ו"בראטסטבו" (אחוה) — דופניצה (כאן היה קיים קואופרטיב למעשה עוד משנת 1902 ונקרא — בגילגולו הרא־שון — בשם "אגודה לחסכון ולעזרה הדדית"). כל המוסדות הללו התפתחו יפה ורכשו במהרה את אימון הציבור, והיו לגורם חשוב שהגביר את הפעילות הכלכלית בין היהודים בערי־השדה.

ב־1932 היה על המוסדות הקואופרטיביים לאשראי להת־גבר על קשיים רבים: מצב החקלאים הורע בגלל ירידת מחירי התוצרת החקלאית. כמובן, ירד כוח הקניה שלהם ולא יכלו לעמוד בתשלום חובותיהם לבנקים והמסים לממשלה. המצב הקשה פגע באוכלוסיה העירונית, על כל שכבותיה. העסקים הצטמצמו עד מאד. גם על הממשלה עבר משבר כספי, ואף שנת־התקציב נסתיימה בגרעון גדול.

טבעי הדבר, שכל אשר היו תלויים במדינה — אלפי הפקידים — נפגעו גם הם והמסחר קפא כמעט לחלוטין.

למרות נסיבות מכבידות אלו — התאמצו הבנקים היהודיים, ו"גאולה" בראשם, לעזור לציבור היהודי באשראי.

עובדה מפליאה היא, שגם בשנה הזאת, גדל סכום הפק־דונות. הדבר איפשר לבנק "גאולה", להרחיב את פעולתו וגם להקציב הלוואות גדולות לקונסיסטוריון, לועד־הקהילה ולמוס־דות ציבור אחרים ולמפעלי התרבות והכלכלה. בשנת 1932 העלתה ההנהלה, לראשונה, בדו"ח השנתי שלה את ההצעה להק־מת קרן מיוחדת לביטוח־חיים.

בדו"ח נמסרו פרטים על ההרכב הסוציאלי והמקצועי של חברי הקואופרטיב ל־31 בדצמבר 1932. מספר החברים הגיע ל־3065. בהרכב סוציאלי־מקצועי זה: סוחרים זעירים — 678; פועלים — 317; פקידים שונים — 497; עקרות־בית — 251; סוחרים — 638; תעשיינים ובעלי מלאכה — 89; חברים קולק־טיביים (ארגונים, אגודות וכו') — 50.

"בית־העם" — הישג ציבורי חשוב של בנק "גאולה"

ב־1934 נסתיימה בנייתו של "בית־העם" החדש. לפי ההס־כם שבין בנק "גאולה" והאגודה הציונית ע"ש "ד"ר תיאודור הרצל" בסופיה, נקבעו האולמות הנרחבים וגם החנויות בקומת־הקרקע והקומה הראשונה שמעליהן לרשות הבנק "גאולה". ואילו האגודה ע"ש "ד"ר תיאודור הרצל" קיבלה את יתר ארבע הקומות, שהיה בהן גם אולם גדול, המכיל 1200 מקומות, ועוד שלושה אולמות ו־10 חדרים נפרדים.

לרגל הפתיחה החגיגית ערכה ההסתדרות הציונית ערבי־תרבות ואסיפות מפוארים, כנסים והרצאות. נערכו גם פגישות חגיגיות וועידות על־ידי הבנק "גאולה" וגם לחגיגות "מכבי". בחג החנוכה נמסרו האולמות המפוארים לאירועים; גם הקונ־

צרטים של מקהלת "משה צדיקוב" נערכו בהם; וכן נפתחו הספריה הציונית ואולם-קריאה.

בנק "גאולה" הוציא על הבנין סכום של 2,587,506 ליבה, מחוץ לערכו של הבית הישן שנהרס ועלה לו 1,172,494 ליבה. הבנין עלה, איפוא, 3,760,000 ליבה.

ביולי 1935 עזב ליאון כהן יחד עם משפחתו את בולגריה, ועלה לארץ-ישראל.

האסיפה הכללית השנתית, שנערכה ב־3 במארס 1935 — החליטה, לצרף כחבר חדש להנהלה, את רפאל לוי, שנכנס במקומו של יצחק גראציאני, ואילו לועדת-הביקורת נבחרו לראשונה ה"ה וילי ירוחם ועזריאל פנחס (במקומם של רפאל לוי ואברהם מ. דיגה). נבחר מחדש אלי באסאן, כחבר בועדת-הביקורת.

רפאל לוי

ב־1 במארס 1936, נערכה באולם הגדול של "בית-העם" האסיפה השנתית של בנק "גאולה". באסיפה הודיעו גם על עלייתם לארץ-ישראל של ליאון כהן ועזרא ברדז'יק — שניהם חברי ההנהלה, במשך שנים רבות. הוענק לה' ליאון כהן — כהצעת ההנהלה — התואר נשיא-כבוד של בנק "גאולה" — כגמול על פעולתו כמייסדו ובזמן שעמד בראשו.

מן הדין-וחשבון של הנהלת הבנק על פעולותיו בשנת 1935, אנו למדים, כי גם זו היתה שנת משבר כלכלי קשה. ורק בעזרת בנק "גאולה" ויתר האגודות הקואופרטיביות העבריות, שלרשותם עמד באותו זמן סכום כולל של כ־200 מיליון ליבה, הצליחה יהדות בולגריה לשאת את פגעי המשבר הכלכלי הממושך ולהתגבר עליהם.

הנהלת הבנק השקיעה דאגה מיוחדת, והקדישה מזמנה ואמצעיה הכספיים לפעולת תרבות והסברה ענפה בין חברי הקואופרטיבים, שעליה דובר זה משנים בכמה וכמה אסיפות-שנתיות. הבנק החל בהוצאת כתב-עת, בעריכת רפאל לוי, שהופץ חינם בין חברי הקואופרטיב.

במשך השנתיים נמנו בין חברי הנהלת הבנק, נוסף לה"ה יוסף וארסאנו, אלברט ח. אשר, רפאל ס. לוי, ומשה (מואיס)

קונפינו — גם שלושה חברים חדשים והם: ה"ה שבת (סבט) אגבדיש, ויטלי חיימוב, ויעקב (יאקו) גרשון.

באסיפה הכללית השנתית של 1937, שנערכה ב־20 בפברואר 1938, עמדו לבחירה שני חברים להנהלה, במקומם של היוצאים — לפי התקנון — ה"ה יוסף וארסאנו ורפאל לוי. באסיפה נתגלתה נטיה מצד מספר חברים, לא לבחור מחדש את מר רפאל לוי, הסתבר שגם סיעת הציונים הכלליים התנגדה לכך. אולם רפאל לוי נבחר מחדש להנהלת הבנק — וגם כיו"ר ההנהלה.

מכיון שמוסדות הקואופרציה מסוגלים לפעול אך בשנים שקטות בלבד, ברור הדבר כי בשנת 1940, נערמו בפני הנהלת הבנק שורה של קשיים שהכבידו עליה מאד לנהל ולבצע מדיניות אשראי נכונה. המדיניות הפאשיסטית הגלויה של הממשלה הבולגרית, שהזדרזה לפרסם חוקים וצווים אנטי-יהודיים, שהגבילו את חופשתם ופעילותם הכלכלית החמירו את המצב מאד. בנסיבות שנוצרו, נתקיימה האסיפה השנתית של בנק "גאולה", ב־2 בפברואר 1941, — כעשרה ימים לאחר שה"חוק להגנת האומה", שהטיל הגבלות מרחיקות-לכת על הזכויות המדיניות והכלכליות של היהודים נכנס לתקפו. החוק נכנס לתקפו ב־23 בינואר 1941 — והיה בו סעיף מפורש, על איסור קיומם של בנקים קואופרטיביים יהודיים.

בפעם הראשונה בשנות קיום הבנק, לא הגישה הנהלתו דין-וחשבון מפורט ובכתב. באסיפה השנתית הודפסו רק ההזמנות והמאזן לשנת 1940. יש לציין בקורת-רוח שגם בשנת-חירום זו סיים הבנק בריווח — 5,138,489 ליבה.

האסיפה השנתית של בנק "גאולה" היתה גם האחרונה למוסד קואופרטיבי חשוב זה. ואנו מביאים כמה פרטים מן הפרוטוקול של האסיפה ההיא:

האסיפה השנתית נפתחה על ידי יו"ר ההנהלה רפאל לוי, בנוכחות 684 חברים, שייצגו 55,207 מניות וקולות בהצבעה. משה (מואיס) אברמוב ניהל את הפרוטוקול. נבחרו שני חברים מבין הנוכחים ה"ה ישראל דנון ווילי ירוחם שנתבקשו לבדוק ולאמת את הפרוטוקול, בחתימת ידיהם.

יו"ר ההנהלה, רפאל לוי, מסר את הדו"ח הקצר של ההנהלה.

אחת השאלות החשובות שהאסיפה הכללית היתה צריכה להחליט עליהן היתה: כיצד להשתמש בסכום של 2,596,489 ליבה שההנהלה העמידה לרשות האסיפה הכללית השנתית. הביעו את דעתם ה"ה שלמה (סולומון) יצחקוב, יעקב (ז'ק) פיאדי, בוקו מנוח, מנצ'ו רחמימוב, ליאון פרחי, אלי באסאן, יצחק ארואטי, ד"ר איזידור ברוך.

ההנהלה הציעה להשתמש ברווחי הבנק באופן זה: 2,000,000 ליבה — יופרשו לקרן הפיצויים עבור העובדים, 400,000 ליבה — יימסרו לועד הקהילה בסופיה וב־196,000 ליבה יקבעו לתשלומי מסים.

האסיפה הכללית לא הסכימה להצעות ההנהלה וקיבלה את הצעת השינויים שהביא בוקו מנוח: להפריש 2,000,000 ליבה לתשלום פיצויים לעובדים, למסור 400,000 ליבה לקרן-הסעד של ועד הקהילה בסופיה, לשם מתן תמיכות לחברי בנק

"גאולה". סכום של 100,000 ליבה, יתרום הבנק לבניית שני חדרים לבית־החולים — מהם אחד להנצחת שמו של היו"ר מר רפאל לוי, והשני — על שמות חברי ההנהלה וועדת הביקורת — ו־96,000 ליבה ישמרו לתשלום המסים, שהבנק חייב בהם.

באסיפה נבחרו לראשונה כחברי ההנהלה של בנק "גאולה" בולגרים, מפני שהחוק האנטי־יהודי — "החוק להגנת האומה" — אסר לבחור ביהודים כחברי הנהלות ולמועצות־מנהלים. לכן נבחרו להנהלה ה"ה ד"ר טודור מיכאילוב ונאידן רייצ'ב, ולסגנים: גנצ'ו בווזב וראשקו פאלאביאב. ולועדת הביקורת: ה"ה גיאורגי רוסב, קוסטא פאראשקבוב וזדראבקו מיטובסקי.

מיזוג בנק "גאולה" עם "הבנק הפופולריי" ביוצ'בונאר

כתוצאה מן החוק האנטי־יהודי המובהק — "החוק להגנת האומה" — שהטיל איסור על בחירת יהודים להנהלות בנקים קואופרטיביים, החליטה האסיפה הכללית ב־16 בפברואר 1941, — שבועיים אחרי בחירת הנהלה של בולגרים בלבד — על מיזוגו עם "הבנק הפופולריי" הגדול ביוצ'בונאר, שחברי הנהלתו נמנו על המפלגה הסוציאל־דימוקרטית. בראש הנהלת הבנק עמד ידיד היהודים, דימיטר נייקוב. זה היה הפתרון היחיד האפשרי באותו זמן, כדי לשמור על הסכומים העצומים שהיו ברשותו של בנק "גאולה" בתקווה שבבוא היום, יוחזרו לבעליהם — וזה אשר קרה באמת. וכך נחתם אחד הדפים המזהירים ביותר בדברי ימי יהדות בולגריה, תקופה שנמשכה 20 שנה.

בנק "גאולה" ופעלו שטח הסוציאלי והתרבותי

באסיפה השנתית ב־22 במארס 1931 העלו כמה חברים את שאלת העמקת התודעה הקואופרטיבית בין אלפי החברים של בנק "גאולה" בדרכי הסברה מתאימה. העו"ד אלי ברוך בסופיה, העלה את הבעיה בספרו "חשיבותה של הקואופרציה בשביל יהדות בולגריה", שהופיע באוגוסט 1931.

קריאתו מצאה הד רחב בציבור וגם הנהלת בנק "גאולה", התיחסה לענין במלוא הרצינות והשקיעה מאמצים רבים בשטח זה: נפתחו ספריה עשירה ואולם־קריאה נאה בבנין החדש של "בית־העם"; הוחל בהוצאת דו־שבועון, שחולק חינם בין חברי הקואופרציה; מזמן לזמן נערכו נשפי־תרבות בתכנית של הרצאה והשתתפות טובי האמנים של התיאטרון הלאומי והאופרה בסופיה. האולם הגדול של "בית־העם", היה, בדרך כלל, קטן מהכיל את הקהל הרב שנהר לערבים אלו.

הספריה ואולם־הקריאה נפתחו באוקטובר 1935. בתקופת דצמבר 1936 — דצמבר 1937, ביקרו באולם הקריאה 22,383 איש, המתחלקים לפי מקצועותיהם: פועלים ובעלי מלאכה — 55%, בעלי מקצועות חפשיים — 20%, סוחרים — 10%, סטודנטים ותלמידים — 10%, מחוסרי־עבודה 5% (מהם גברים 75% — נשים 25%) בספריה ובאולם־הקריאה מתקבלים 71 עתונים וכתבי־עת, מהם 6 עתונים יומיים בשפות בולגרית, עברית, גרמנית, צרפתית ואנגלית; 37 ירחונים לספרות ומדע, קואופרציה, פילוסופיה ומשפטים, תעשיה, כספים וכלכלה ועוד.

בפעולתו של הבנק בשטח הסוציאלי, יש לציין את "הקרן ההדדית לביטוח חיים" והמילגות לחינוך מקצועי, שניתנו לצעירים וצעירות בני משפחות עניות.

קייטנת ילדים של חברי בנק "שלום" בדופניצה

בכל שנה נשלחו למחנות-הקיץ של "הדסה", על חשבון הבנק, 60 ילדי חברים, שלא יכלו לשאת בהוצאות. הוקם ועד מיוחד, שטיפל בתכנון הפעילות הסוציאלית של בנק "גאולה".

"ברית הקואופרציות היהודיות לאשראי בבולגריה"

הדגשנו את זכותו של מרכז ההסתדרות הציונית בבולגריה, הוא אשר נקט את היוזמה להקמת ברית הקואופרציות היהודיות לאשראי. אולם לא ניתן ל"ברית" מעמד משפטי בהנהלה נפרדת, הנבחרת בועידה סדירה. בשנים הראשונות לקיומה, הופקדה גם הנהלת "הברית" בידי הנהלת בנק "גאולה". לאחר זמן, צורפו גם נציגים של בנקים קואופרטיביים יהודיים אחרים, אולם מרבית חברי-ההנהלה היו תמיד — נציגי בנק "גאולה". "ברית הקואופרציות" התקיימה עד תחולת תקפו של "החוק להגנת האומה" מ-23 בינואר 1941. למרות העובדה שלא היתה לה עמדה משפטית מתאימה, היא תרמה תרומה חשובה להתפתחותן ולהתקדמותן של הקואופרציות היהודיות לאשראי בבולגריה. התפתחותה היתה בדרך זו:

בסוף 1930 פעלו בבולגריה 12 בנקים קואופרטיביים עבריים: "גאולה" — סופיה (נוסד ב-1921); "כרמל" — סופיה (נוסד ב-1923); "נארודן טרוד" (עמל העם) — סופיה (נוסד ב-1927); "שלום" — סופיה (נוסד ב-1929); "אהבת אחים" — וארנה (נוסד ב-1923); "בראטסטבו" (אחוה) — דופניצה (נוסד ב-1925); "אחדות" — פלבן (נוסד ב-1929); "מאלקה קאסא" — פלובדיב (נוסד ב-1929; "קדימה" — פאזארדז'יק (נוסד ב-1926); "מנורה" — פאזארדז'יק (נוסד ב-1929); "מזרח" — יאמבול (נוסד ב-1928); "קדימה" — שומן (נוסד ב-1929).

מלבד הבנקים הקואופרטיביים הוקמו עוד כמה מוסדות, והם:

"התקוה" — פלובדיב (נוסד ב-1931); "תחיה" — וידין (נוסד ב-1931); "הצלחה" — בורגס (נוסד ב-1931); "עבודה" — רוסא (נוסד ב-1932); "אוניר" (עתיד) — קארנובאט (נוסד ב-1932); "גאולה" — סטארא-זאגורה (נוסד ב-1932); "תושבים" — סופיה (נוסד ב-1932); "גאולה" — יאמבול (נוסד ב-1932).

חוץ מן המוסדות הקואופרטיביים פעלו בבולגריה גם כמה בנקים פרטיים, והם:

"שלום" — סליוון; "אקונומיה" — חאסקובו; "ספסטובנה בנקה" (בנק לחסכון) — פלובדיב; "יוניון" — סטארא-זאגורא.

מובן מאליו שהיו ניגודי-אינטרסים בין הבנקים הקואופרטיביים כמוסדות ציבוריים ובין הבנקים הפרטיים שעזבו את הברית של הקואופרציות היהודיות לאשראי בגלל זה.

בועידה השלישית של "הברית" ב-15 בנובמבר 1931, השתתפו רק הנציגים של הבנקים הקואופרטיביים:

"גאולה" — סופיה (ליאון כהן, אלי פניז'ל, יוסף גירון, עזרא ברדז'יק, יצחק גרציאני, סנטו סמו, משה (מואיס) קונפינו, אלברט אשר, רפאל לוי); "אהבת אחים" — וארנה (משה (מואיס) פיון, אנרי מוסקונה); "אחדות" — פלבן (אברהם יוסיפוב, אנרי בסן); "תחיה" — וידין (יוסף קונפינו); "הצלחה" — בורגאס (סמי ברוך, אלברט דקלו); "קדימה" — פאזארדז'יק (רחמים מרדכי בכר); "מנורה" — פאזארדז'יק (שמואל כהן); "בראטסטבו" (אחוה) — דופניצה (ד"ר בוקו יצחקוב, בוקו מושב); "כרמל" — סופיה (ז'ק נתן); "קדימה" — שומן (גבריאל מרנדה); "נארודן טרוד" (עמל העם) — סופיה (מנוח לוי, שלמה לוי); "אוניר" (עתיד) — קארנובאט (יוסף בכר מויסאב); "מזרח" — יאמבול (אליהו נסימוב); "התקווה" — פלובדיב (יוסף מ. סידי); "שלום" — סופיה (בוריס אסאוב, דוד מאירוב, אלי ברוך).

הועידה נפתחה ע"י ליאון כהן, שנבחר כיושב-ראש, וכמזכירים נבחרו: ויטלי אשכנזי ואלברט דוידוב. ליאון כהן מסר את הדין-וחשבון על פעולת "הברית" לתקופת 1.11.1930—1.11.1931, וגם הצירים מסרו סקירות על פעולת מוסדותיהם. בדברי כל הנואמים הודגשה ההתפתחות המהירה של כל הבנקים הקואופרטיביים היהודיים תוך שמירה קפדנית על עקרונות-היסוד של הקואופרציה.

בעיית ההסברה והעמקת התודעה הקואופרטיבית בקרב החברים הועלתה בכל משקלה ורצינותה — ע"י היו"ר ליאון כהן ואלי ברוך בציינם שבאין תודעה קואופרטיבית, אין לקוות להתקדמות.

ב-26 וב-27 בנובמבר 1932 נערכה בסופיה הועידה הרביעית של "ברית הקואופרציות היהודיות לאשראי", והשתתפו בה צירים של בנקים אלו:

"גאולה" — סופיה (ליאון כהן, עזרא ברדז'יק, משה קונפינו, יצחק גרסיאני, אלברט אשר, יצחק דניאל, רפאל לוי); "אוניר" — קארנובאט (יוסף בכר); "אהבת אחים" — וארנה (משה (מואיס) פיון, אנרי מוסקונה); "בראטסטבו" — דופניצה (ד"ר בוקו יצחקוב, בוקו רווח); "מזרח" — יאמבול (אליהו נסימוב); "מנורה" — פאזארדז'יק (שמואל כהן); "קדימה" — שומן (גבריאל ד. מרנדה); "שלום" — סופיה (אינג' בוקו דג'אין, אנרי בסן); "קדימה" — פאזארדז'יק (רחמים מרדכי בכר); "הצלחה" — בורגאס (נסים כהן, אלברט דקלו); "התקוה" — פלובדיב (יוסף סידי); "תחיה" — וידין (קונפינו יוסף, ליקו מנחם); "עבודה" — רוסא (אלברט בנבנישתי).

נציג רשמי של "הבנק הקואופרטיבי המרכזי הבולגרי", צ'ומוב, השתתף בועידה ואמר דברי-ברכה בהם הדגיש, כי "הבנק המרכזי הבולגרי" רואה בעין-יפה את הקואופרציות היהודיות לאשראי. "נעים לנו לראות, אמר האורח — איך יהדות בולגריה מתארגנת במוסדות קואופרטיביים משלה, התורמים תרומה חשובה לתנועת הקואופרציה בארץ בכלל ובעקיפין — גם לתנועה העולמית. בין הפעילים בקואופרציות היהודיות ישנם כאלה שעולים עלינו בכושרם הארגוני-ביצועי. אני מאחל לכם עבודה פוריה". היו"ר הודה בשם הועידה למר צ'ומוב וביקשו להביא לידיעת הנהלת המוסד שהוא מייצג, כי הקואופרציות היהודיות אינן מחייבות קו של בדלנות, והן מקוות גם להבא לעזרתו החשובה של "הבנק הקואופרטיבי המרכזי".

בועידה נשמעה הרצאה מקיפה של ליאון כהן "על צורת הברית, זכויותיה וחובותיה ועל דרכיה ביצוע שהונהגו בשירות ההדדי של הקואופרציות". והמרצה עמד על תפקיד "הקרן ההדדית לביטוח חיים".

ועידת האיחוד של הקואופרציות העבריות בבולגריה בשנת 1935

הועידה החליטה לחייב את חברות "הברית" להנהיג שיטה אחידה של פנקסנות בכל הקואופרציות היהודיות לאשראי.

הנהלת "הברית" ציינה במיוחד, את יוזמתם של אלי ברוך, ד"ר יומטוב קובו וד"ר ז'ק אלשיך להקים חוג של פעילי הקו־אופרציה, אשר יטפל בהוצאה סדירה של ירחון מוקדש לשאלות הקואופרציה. בחוזר מיוחד אל כל הבנקים הקואופרטיביים העבריים, המליצה הנהלת "הברית" על הירחון כעל כתב־העת היחידי, העוסק בבעיות הקואופרציה.

הועידה החמישית של "ברית הקואופרציות היהודיות לאש־ראי" נערכה בימים 25—26 בנובמבר 1933 בסופיה. השתתפו בה כמעט כל הצירים שנועדו לועידה הרביעית, ואליהם נוספו צירים חדשים והם: ד"ר בנריי (בורגאס); ד"ר איזידור ברוך (רוסא); משה טרנטו (פלובדיב); עובדיה פרחי ושמעון לופו (וארנה).

להנהלה נבחרו: ליאון כהן, אלברט אשר, עזרא בורדז'יק, אלי בסן (כולם מ"גאולה", סופיה). יוסף סידי (פלובדיב). ד"ר איזידור ברוך (רוסה). ד"ר בוקו יצחקוב (דופניצה). לועדת הביקורת: יצחק גרסיאני ("גאולה" סופיה). משה פיון (וארנה.) אברהם סליקטר ("שלום", סופיה).

הועידה המיוחדת הראשונה

לפי דרישת כמה קואופרציות בערי־השדה (רוסא, דופניצה, פלבן), נקראה ועידה שלא מן המנין בימים 10—11 בנובמבר 1934 בסופיה. בועידה השתתפו נציגי כל חברות "הברית", פרט ל"בנק הקואופרטיבי" בעיר שומן. באו גם שני צירים חדשים: הרוקח לידז'י (וידין), וה' פוליקר (יאמבול).

דיוני הועידה נסבו על שלוש שאלות: 1) מיזוג הקואופרציות היהודיות לאשראי עם ה"בנקים הפופולריים" — כדרישת השל־טונות; 2) ההוראה של "הבנק הקואופרטיבי המרכזי" בדבר הגנת הפקדונות; 3) מיזוג הקואופרציות היהודיות לאשראי בערים פאזארדז'יק, יאמבול ופלובדיב.

הועידה הששית של "ברית הקואופרציות היהודיות לאשראי" נערכה בימים 25—26 במאי 1935, וגם בה השתתפו נציגים מכל הקואופרציות החברות ב"ברית". (כצירים חדשים, בזכות דעה מייעצת, השתתפו ה"ה חיים קורדובה וישראל בסן מיאמ־בול).

אחרי הדיון בדו"ח הנהלת "הברית" נבחרה הנהלה חדשה שאליה נכנסו: מטעם בנק "גאולה" — ליאון כהן, אלי בסן, אלברט אשר ורפאל לוי. ומערי־השדה — ד"ר איזידור ברוך, יוסף סידי וד"ר בוקו יצחקוב. ולועדת־הביקורת — אברהם סליקטר, יצחק גרסיאני ומשה פיון.

הועידה הרימה על נס את פעילותו הרבה של יושב־ראש "הברית", ליאון כהן, למען תנועת הקואופרציה בבולגריה, והחליטה להעניק לו את התואר "נשיא־כבוד של הברית" לקראת עלייתו הקרובה לארץ־ישראל.

הועידה ה־11 נערכה בימים 13—14 באפריל 1940 בבירה. הועידה, שנתקיימה אחרי הכרזת המלחמה מצד היטלר, היתה גם האחרונה. היא נפתחה בשבת, ה־13 באפריל — בבנין המרכזי של בנק "גאולה" — ע"י יו"ר הברית רפאל לוי, והש־תתפו בה נציגי כל הקואופרציות היהודיות חברות "הברית". היו ביניהם צירים שזו להם השתתפות ראשונה בועידה. הנציגים היו: מוארנה — שמואל פינטו ויוסף סורוז'ין; מפלובדיב — יוסף סידי ודוד כהן; פליבן — חיים מזרחי, יצחק מ. לוי, שלמה לוי והמנהל אנרי בסן; דופניצה — אזריא אלפנדרי, נסים אלקלעי והנציג הקבוע — ד"ר בוקו יצחקוב; יאמבול — בוקו אשכנזי ומשה בסן; סופיה (בנק "שלום") — שמואל אברהם לוי, דוד אברהם אלקלעי, ז'ורז' שקרדז'ייסקי, נסים יצחקוב והנציג הקבוע — אלי ברוך.

היושב־ראש הדגיש בדברי־הפתיחה, שהועידה נערכה בעצם ימי המלחמה הנותנת כבר את אותותיה בכל מקום, וביחוד לגבי היהודים, שגורלם הוא על כף המאזנים. הם נדחקים בכל הארצות מעמדותיהם הכלכליות ועליהם ללכד את כוחותיהם. הקואופרטיבים היהודיים לאשראי הם, איפוא, המשענת היחידה של העם. לא קל לפעול בקרב ציבור רגיש למאורעות. אולם, לשמחתנו, אפשר לציין שהקואופרציות — החברות של "הברית" — הצליחו להחזיק מעמד למרות הנסיבות הקשות. בניתוח ההישגים, יש למצוא גם עידוד להמשכת פעולותנו ביתר שאת.

נשמעו הרצאות של: היועץ־המשפטי של בנק "גאולה", ליאון פרחי, על הנושא: "חשבון שוטף ואשראי כנגד הבטחות וערבות מסחרית". ואחריו מסר ה' אלי ברוך את הדין־וחשבון של ועדת־הביקורת.

נערכו ויכוחים שהשתתפו בהם צירים רבים, שהדגישו כי "חותם המאורעות העוברים על יהודי בולגריה, שנגררה למלחמה איומה זו, טבוע בהכרח גם על הועידה ועל דיוניה, כי הם הם, אשר יקבעו את כיוון פעולתנו בעתיד, והם גם מצדיקים את האמצעים שננקטו כבר, או שההנהלה ממליצה לנקוט בהם, ושעליהם שרויה החרדה הגדולה. הודגש, שיותר מתמיד יש לשמור על עקרונות מדיניות האשראי שלנו, למתן הלוואות רק כנגד ערבויות, המהוות 60% מכלל הסכומים. תפקיד הבנקים צריך להיות: לתת קודם־כל אשראי לשכבות חלשות מבחינה כלכלית, שבשבילן נוצר האשראי הקואופרטיבי, ורק בשורה שניה אפשר לעבור להלוואות גדולות יותר. עקרון זה, שהיה היסוד לכל ההחלטות שנתקבלו בכל הועידות הקודמות, צריך להדריך אותנו גם כיום, במיוחד, בנסיבות המיוחדות שאנו נתונים בהן. בהתאם לדעות שהובעו בויכוחים, המליצה הנהלת "הברית" על יצירת רזרבה מוגנת, בשיעור של 30%, ובעתיד יש להישמר מפני חריגה מהמלצה זו, וכי יש להעדיף פקדונות לזמנים קצובים מבלי לחשוש מפני הקטנת החשבונות השוטפים. כדוגמא בלתי־נכונה ובלתי־צודקת הוזכר בנק קואופרטיבי מסוים, שחילק 80% מן הפקדונות לזמנים בלתי־קצובים, בשעה שאמצעיו העצמיים, אינם עולים על 11% מסכום כל הפקדונות. בזמנים אלה צריכים להיזהר משנה־זהירות מפני עיסקות מסוכנות, על עמדות קיימות ולא לשאוף להתרחבות נוספת.

אחרי דברי־התשובה של היו"ר רפאל לוי נבחרו למוסדות העליונים של "הברית": רפאל לוי, יוסף וארסאנו, יעקב (יאקו) גרשון, ויטאלי חיימוב, ד"ר איזידור ברוך, ד"ר בוקו יצחקוב ויוסף סידי, כחברי ההנהלה; יצחק גראציאני, וילי ירוחם ואלי ברוך, כחברי ועדת־הביקורת.

בסעיף 27 (ה) של ה"חוק להגנת האומה" נאסר על "בני אדם ממוצא יהודי" להיות — "חברים במועצות מנהלים, ועדות־ביקורת, מנהלים, סגני־מנהלים, פרוקוריסטים, ונציגים־מסחריים במוסדות אשראי ובנקים מכל סוג שהוא, כולל מוסדות עבריים טהורים, ציבוריים או פרטיים. כל אלה חייבים, תוך חודש מיום תחולתו של החוק, לעזוב את המשרות שהם תופסים. שר־הפנים, — לאחר התייעצות עם מנהל ה"בנק הבולגרי הקואופרטיבי לחקלאות", — אם המוסד לאשראי הוא בנק קואופרטיבי — או עם מנהל ה"בנק הממלכתי הבולגרי" — אם המוסד לאשראי הוא פרטי או חברת מניות — ימנה כחברים זמניים במועצות המנהלים ובועדות־הביקורת רק בולגרים. המשרות הפנויות (מנהלים, סגני־מנהלים וכו') יתמלאו בולגרים, שימונו ע"י מועצות המנהלים. אסיפות כלליות לבחירת מועצות מנהלים וועדות ביקורת סדירות ייערכו תוך 3 חדשים מיום כניסת החוק לתקפו".

על סמך הסעיף הנ"ל נשדד, בצורה ברברית ביותר, רכוש יהודי בערך של 1/4 מיליארד ליבה, אשר הושג בעמל רב, באהבה גדולה ובתקוה לחיים שקטים ומאושרים על ידי 50,000 יהודי בולגריה.

תרשם זאת לזכותם של ראשי הקואופרציות היהודיות לאשרא', עם מנהלי "גאולה" בראשם, שלא איבדו את עשתונותיהם

ועידת הקואופרציות בשנת 1938

הנהלת הבנק־הקואופרטיבי ״שלום״ בסופיה כממשיכה
של פעולת הבנק ״אירמאנדאד״ בדופניצה, שנוסדה ב־1902

גם אחרים מכה ניצחת זו, אלא חיפשו — ממש עד הרגע האחרון — דרכים לפתרון הטוב ביותר בנסיבות הקיימות.

לפי החוק אפשר היה לחסל את הקואופרציות על־ידי: 1) מסירת ניהול הבנקים לידי הפאשיסטים; 2) חיסול־עצמי על ידי מקבל נכסים בולגרי; 3) מיזוג הבנק היהודי עם בנק קואופרטיבי אחר. מרבית הבנקים שבערי־השדה בחרו בחיסול עצמי. בעוד, שהבנקים הקואופרטיביים היהודיים בסופיה — ״גאולה״, ״שלום״ ו״כרמל״ בחרו — באפשרות השלישית — במיזוג עם בנק קואופרטיבי בולגרי. ״גאולה״ ו״כרמל״ התמזגו עם ״הבנק הפופולרי ביוצ׳בונאר״, שבראשו עמדו חברי המפלגה הסוציאל־דמוקרטית דימיטר נייקוב וגיאורגי פופוב, ידידים ותיקים של היהודים, ואילו בנק ״שלום״ התמזג עם ״הבנק הפופולרי בלוזן״, שגם בראשו עמדו שני חברי המפלגה הסוציאל־דמוקראטית — דונקו נאצ׳ב וגיאורגי פ. מינצ׳ב. מיזוג זה בוצע בתקוה, שאם אי־פעם יחזרו היהודים לבתיהם, אחרי המלחמה, יוכלו להקים מחדש את המוסדות האלו. ואמנם, לא היתה זאת תקות־שוא — והיא נתקיימה אחרי מיגור המשטר הנאצי.

חלקם של יהודי בולגריה בקואופרציות אחרות

(א) אגודה קואופרטיבית ״עבריה״

כאמור, היתה התפתחות הקואופרציה בבולגריה כה מוצלחת, עד אשר רובו של העם הבולגרי קיבל במהרה את עקרונות הקואופרציה על סוגיה השונים: (קואופרציה לאשראי, לדיור, לחסכון ולבנין, קואופרציה יצרנית, צרכניה וכו׳).

לאחר שעמדו על התוצאות המצוינות, שהשיגו קואופרציות אלו, הבינו גם יהודי בולגריה — עוד תוך מלחמת העולם הראשונה — כי הדרך הטובה ביותר לשיקומן הכלכלי של שכבות־עם רחבות, היא דרך ההתאגדות הקואופרטיבית.

עוד בשנת 1922, נוסדה בסופיה האגודה הקואופרטיבית היהודית ״עבריה״, שמטרתה היתה לתת לחבריה:

1. ספרים, כתבי־עת, עתונים, דברי־ספרות בשטח המדע והאמנות, המתיחסות ליהדות;
2. מכשירי כתיבה, מחברות וכיוצא באלה;
3. לנהל כל העיסקות בקשר לקניית, מכירת, או הפצת ספרים, כתבי־עת, יצירות אמנות, סחורות וכו׳;
4. להוציא לאור ספרים ויצירות כנ״ל;
5. לפתוח ולנהל בתי־עסק לביצוע העיסקות (כגון חנויות למכשירי־כתיבה וספרים, הוצאה־לאור וכו׳);
6. לרכוש, נכסי דלא־ניידי ונידי למטרה זו.

חברי ההנהלה הראשונה של הקואופרטיב היו: אלברט א. רומאנו, שלמה (סולומון) אשכנזי, יצחק ג. לוי, רפאל לוי, אליאס קנטי. ריכרד סימנטוב מונה כמנהל בפועל של האגודה והחזיק במשרתו עד שנת 1942.

עם התבצרות המשטר הפאשיסטי בבולגריה ופרסום החוקים האנטי־יהודיים — התפרקה גם אגודה זו כיתר המוסדות היהודיים.

יש לציין, שאגודה קואופרטיבית זו נוסדה ונוהלה בידי ציונים, שמטרתם היחידה היתה הפצת הספר העברי והעתונות הציונית בקרב יהודי בולגריה. בין הפעילים למען ייסוד הקואופרטיב והתפתחותו נמנו גם עסקנים ציוניים ידועי־שם כגון: אברהם אסא, ד״ר שאול מיזאן, הרב ד״ר אשר חננאל, ליאון ב. לוי, יצחק דניאל, יצחק גראציאני, אברהם רדזיוילובסקי.

והאגודה הקואופרטיבית מילאה תפקיד חשוב ומכריע בכיבוש יהדות בולגריה למען התנועה הציונית.

(ב) אגודה קואופרטיבית לחסכון ולבנין "בעל־בית"

בשנת 1931 נוסדה בסופיה האגודה הראשונה לחסכון ולבנין בשם "סובסטוון דום" (בית לבעליו). מטרת האגודה היתה — לאפשר לחבריה להגיע לדירה לעצמם בדרכי חסכון. בעקבות התוצאות המעודדות שהשיגה האגודה, החליטה הנהלת הבנק הקואופרטיבי היהודי "שלום", מיסודם של יהודי דופניצה, שהתיישבו בסופיה, לייסד אגודה קואופרטיבית לחסכון ולבנין בשם "בעל־בית".

האגודה רכשה לעצמה אימון רב מצד יהודי סופיה ותוך חדשים ספורים, נרשמו בה כאלף איש, ביניהם גם בולגרים.

בכך יכלה הנהלתה לאשר את ההלוואות הראשונות, בסך־כולל של 5.8 מיליון ליבה, אפילו כמה חדשים לפני המועד שנקבע בפרוספקט, ו־35 המשפחות הראשונות יכלו להגיע לדיור לפי בחירתן. ההלוואות ניתנו בשני תנאים: א) למפקידי 20% מן ההלוואה המבוקשת; ב) למסכימים לתקופת המתנה, של לפחות שנה וחצי, מיום ההרשמה.

האגודה התמזגה בשנת 1939, עם אגודה בולגרית דומה לה והמשיכה לפעול בשם "בעל־בית עצמאי". מאות חברים הצליחו לקבל הלוואות עד 150,000 וגם 300,000 ליבה, תמורת פקדונות־החסכון, בגובה 20%—25% של ההלוואה, וכך עלה בידם, לרכוש לעצמם דירות משלהם. לאחר ה־9 בספטמבר 1944, הולאמו כל האגודות האלו.

(ג) קואופרציה עברית צרכנית "הצלחה"

מתוך רצון לעזור לאוכלוסיה היהודית הדלה, הגו כמה פעילים בתנועה הקואופרטיבית את הרעיון להקים קואופרציה צרכנית יהודית בסופיה.

ב־4 באוגוסט 1932 נוסדה הקואופרציה הצרכנית היהודית הראשונה בסופיה בשם "הצלחה".

מייסדי קואופרציה צרכנית ראשונה זו, היו בתחילה רק 16 וכולם יוצאי חוג חברתי אחד, ולהם הון עצמי של 15,500 ליבה בלבד. הדבר השפיע, כמובן, לרעה על התפתחות הקואופרטיב בעתיד. גם באסיפה השנתית השניה, שהתקיימה ב־18 במארס 1934, השתתפו רק 25 מבין 150 חבריו. חבר הקואופרטיב, אליהו בן־מיור, יצא בדברי ביקורת חריפים נגד ההנהלה שאי־נגה מנהלת כל פעולת הסברה בין הנשים היהודיות, אם כי ידוע שהנש־ים הן הן "נשמת" הקואופרציה הצרכנית; והיא מאפשרת קניות באשראי — דבר שאיננו מקובל בשום קואופ־רציה צרכנית; ואינה עושה דבר כדי למשוך לשורותיה את השכבות העניות והמעמד הבינוני של יהדות סופיה, אשר למענם, בעיקר, נוצרה הקואופרציה הצרכנית.

לא נתמזל לו מזלו לקואופרטיב זה כמעט בכל שנות קיומו. ביולי 1935 הגיש יו"ר הקואופרציה ליאון כהן את התפטרותו לרגל עלייתו לארץ־ישראל, ובמקומו נבחר כיו"ר יעקב גורביץ. על אף רצונם הטוב של חברי ההנהלה להמשיך באהבה ובהת־מדה לנהל את עניניו — הוא הלך ונחלש משנה לשנה.

ב־2 באפריל 1939 נערכה האסיפה השנתית ה־7 של הקו־אופרציה "הצלחה". יושב־ראש ההנהלה פתח, ומסר על המצב הקשה של הקואופרטיב וקרא את המאזן שנגמר בהפסד בסך 151,816 ליבה. הדבר הביא לסגירת החנות האחרונה של הקו־אופרטיב.

האסיפה הכללית בחרה להנהלה החדשה את ה"ה ויטלי אשכנזי, שמואל רודריג, חיים ארגס, שלמה נסימוב ויצחק ישועה, וכחברי ועדת־הביקורת ה"ה נסים (מיקו) סמואילוב, סימנטו גדול ושבת (סבט) בן־סבט.

ב־31 במארס 1940 נערכה האסיפה השנתית ה־8 של הקואופ־רטיב "הצלחה", שהיתה גם האחרונה. לאחר שמיעת הדו"ח הקצר והקודר של ההנהלה על מצב הקואופרציה, הובעה דעה שיש לחסל את הקואופרטיב. ההצעה לא הובאה להצבעה בגלל המספר הקטן של המשתתפים (רק 12 חברים), אולם הקואופ־רטיב הפסיק כל פעילות למעשה, וכעבור זמן לא רב נעלם כליל מן האופק מבלי שנקבעה הסיבה לכשלון מצער זה.

(ד) קואופרציות יהודיות למלאכה

הנהלת בנק "גאולה" השקיעה מאמצים רבים בהקמת קואופ־רציות של בעלי־מלאכה יהודיים. המאמצים נשאו פרי ובשנת 1935 התארגנו הפחחים והשרברבים היהודים בסופיה והקימו קואופרטיב לעבודות פחחות ושרברבות בשם "סוגלאסיה" (הסכמה), ופתחה גם חנות לשיווק תוצרתה העצמית ובית־מלאכה לייצור מכשירים, תנורי־בישול, גיגיות־פח, דליים לאשפה, אמבטיות־פח לילדים וכיוצא באלה. הקואופרטיב עסק גם בהתקנת אינסטלציות למים קרים וחמים, דוודים וכו'. לאחר זמן פתחה גם שירות מיוחד לתיקונים דחופים.

האגודה נתברכה בהנהלה טובה (שבראשה עמד ה' סמואילוב). ובהבנה הדדית בין חבריה ולכן התפתחה בצעדים מהירים, אגב כיבוש עמדות כלכליות בשוק פעולתה. אולם שגשוגה בא לקיצו, באופן פתאומי, בשנת 1941 — עם גזירת "החוק להגנת האומה" שנטל מן היהודים את זכויות האזרח והגביל כליל את פעילותם הכלכלית.

(ה) קואופרציה לעבודות דפוס "נאפרד" (קדימה)

הקואופרטיב נוסד בסופיה בשנת 1929 על ידי איש התנועה הסוציאליסטית והקואופרטיבית, צ'ליבי ברכה. אולם היא לא היתה יהודית טהורה מפני שחוברו בה יהודים ובולגרים יחד. את התפתחותו ושגשוגו של קואופרטיב זה יש לזקוף לזכות מייסדו, צ'ליבי ברכה, שעשה את המוסד לדוגמה ולמופת בסופיה כולה.

(ו) ועד לאומי למען הקואופרציה הבולגרית

ההתפתחות המהירה של הקואופרציה בבולגריה, הביאה לכינון מוסד עליון של התנועה הקואופרטיבית, שמטרתו היתה: הפצת רעיון הקואופרציה והעמקת התודעה הקואופרטיבית

מזה, ועמידה על האינטרסים של התנועה הקואופרטיבית בציבור בכלל ואצל גורמים ציבוריים ומדיניים בפרט, מזה. המוסד העליון הוקם בבולגריה עוד ב־1925 בשם "ועד לאומי למען הקואופרציה הבולגרית", והיו מיוצגים בו כל הבריתות והמרכזים של הקואופרציות בבולגריה לסוגיהן, כגון: מרכז הקואופרציה "נאפרד" (קדימה), "ברית הבנקים הפופולריים", ברית הקואופרציות היצרניות, הברית המרכזית של הקואופרציה לטבק, אגודת הפקידים הקואופרטיבית לביטוח ועוד. תפקידיו הממשיים והעיקריים של הועד היו: ליזום ולארגן פעולות למען כלל התנועה הקואופרטיבית בבולגריה, חגיגות, תהלוכות, טכסים, תערוכות מקומיות ובין־לאומיות וכיוצא באלה.

"ברית הקואופרציות היהודיות לאשראי" לקחה חלק פעיל בועד העליון בכח נציגיה: יו"ר "הברית" רפאל לוי, שהיה גם מנהל בנק "גאולה", ויטלי אשכנזי. הועד הוציא־לאור בטאון שהשתתפו בה טובי הפעילים של התנועה הקואופרטיבית בבולגריה.

הקואופרציות היהודיות בבולגריה, אחרי ה־9 בספטמבר 1944

לאחר שהופל המשטר הפאשיסטי בבולגריה, הוחזרו ליהודים מיד כל הזכויות המדיניות, האזרחיות והכלכליות שנשללו מהם בתקופה הנאצית. ממשלת "חזית המולדת", בראשותו של קימון גיאורגיאב, הכריזה על שוויון־זכויות גמור ומוחלט ליהודי בולגריה.

יהודי סופיה אשר במאי 1943 גורשו מן הבירה לערי־השדה, יכלו לחזור לבתיהם. אולם, בגלל הפצצות האויר הכבדות על סופיה בשנת 1943 שהרסו הרבה מבתי־המגורים ומבתי־העסק של היהודים, קשה היה למשפחות רבות, לחזור לחיים תקינים. למען שיקומן הכלכלי של משפחות אלו — ולמעשה של יהדות סופיה כולה — היו דרושים אמצעים כספיים עצומים שלא היו באותו זמן ברשותם של יהודי סופיה השדודים. הורגשה מיד היעדרותן של הקואופרציות היהודיות לאשראי, אשר דווקא ברגעים כאלה, היו יכולות למלא תפקיד מכריע בשיקום בתי־העסק היהודיים.

הקונסיסטוריון היהודי בבולגריה ראה כתפקידו הראשון והעיקרי לדרוש מן הממשלה "חזית המולדת" לאפשר כינונן־מחדש של הקואופרציות היהודיות לאשראי.

ב־23 במארס 1945 פירסם שר־הפנים בממשלת בולגריה "צו מס' 39" בזו הלשון:

"הריני מדיח בזה את הגוף המנהל הנוכחי של האגודה הקואופרטיבית היהודית לאשראי "נארודן טרוד" בסופיה, ומאשר כחברי הגוף המנהל החדש והזמני של האגודה, את האנשים האלו: יושב־ראש — אהרן ברכה, סגן יושב־ראש — מנוח אברהם לוי; חברים — בוקו יוסף קונפורטי, מורדו אברהם לוי, נסים מ. טלבי; ועדת־הביקורת: יוסף מ. אלדג'ם, דוד אדא, יצחק יעקב ארואֵטי — שעליהם אני מטיל את הנהלת האגודה עד לבחירת הנהלה סדירה.

(—) שר א. יוגוב

מאשר: מנהל אגף האגודות: (—) יורדן סטיפנוב"

עוד כחודשיים לפני זה — ב־31 לינואר 1945 — הצליחה האגודה הקואופרטיבית ההדדית לאשראי "ווזוז'דניה" בסופיה ("תחיה" לשעבר), להיפרד מן "הבנק הפופולרי" בבאנישור (סופיה) ולהתחיל מחדש בפעולה עצמאית כבנק יהודי קואופרטיבי לאשראי. באסיפה הכללית שנערכה באותו תאריך, נבחרו להנהלה החדשה: עו"ד יעקב (יאקו) פנסה ברוכוב, עו"ד ד"ר אלפרד חרבונוב, ישראל קונפורטי, יוסף (ז'זף) ליאון אלקלעי, דוד מלמד; ולועדת־ביקורת; יעקב (ז'ק) אברהם גרשון, מנולי זילברמן, חיים אהרן כהן.

היתה זאת הקואופרציה היהודית הראשונה לאשראי שהחלה את פעולתה בהושטת עזרה לשכבות יהודיות דלות — מיד לאחר הפלת השלטון הפשיסטי. היא המשיכה בפעולתה העצמאית עד אפריל 1947, כאשר הוחלט באסיפה הכללית, שנערכה ב־6 באפריל 1947 להתאחד עם יתר הבנקים היהודיים בסופיה. ההחלטה באה בעקבות תקנת־חוק, שפירסמה הממשלה בדבר כינונן־מחדש של הקואופרציות היהודיות לאשראי שהתמזגו בקואופרציות בולגריות בתקופת המשטר הפשיסטי (ראה "העתון הרשמי הבולגרי", מס' 183, מ־13.8.46). לפי תקנת־חוק זו, היה על כל הבנקים הקואופרטיבים היהודיים במקום יישוב להתאחד במוסד קואופרטיבי אחד. לפיכך, התאחדו כל הבנקים הקואופרטיביים היהודיים בסופיה, שחידשו את פעולתם אחרי ה־9 לספטמבר 1944; "ווזרוז'דניה" (תחיה), "כרמל" "נארודן טרוד" (עמל העם), "שלום" ו"גאולה" — במוסד משותף בשם "גאולה", אשר המשיך לפעול עד תחילת תוקפו של "חוק הבנקים", שהכניס את כל הבנקים הקואופרטיביים והעממיים לקופות חסכון, להנהלתו הישירה של "הבנק הממלכתי הבולגרי" ("בולגרסקה נארודנה בנקה").

מכאן שגדולי הבנקים הקואופרטיביים היהודיים, כגון "גאולה" ו"כרמל", התמזגו, מרצונם עם הבנק העממי הגדול בסופיה, הוא "הבנק הפופולארי" ביוצ'בונאר, ואילו בנק "שלום" התמזג עם "הבנק הפופולרי" בלוזן — שני בנקים, שעל חברי הנהלותיהם נמנו שרים וראשי השלטון החדש — הרי שכינונם מחדש של בנקים יהודים אלה נתאחר במקצת לרגל הצורך בתחיקה מיוחדת לשם זה.

בדצמבר 1946 נפרדו בנק "גאולה" ובנק "כרמל" מן "הבנק הפופולרי" ביוצ'בונאר ואילו בנק "שלום" נפרד מן "הבנק הפופולרי" בלוזן. ב־31 ביולי 1947 נערך טכס חגיגי לאיחוד חמשת הבנקים היהודיים בסופיה — "גאולה", "שלום", "כרמל", "נארודן טרוד" (עמל־העם), "ווזרוז'דניה" (תחיה) — ולמיזוגם בבנק קואופרטיבי אחד בשם "גאולה". על האיחוד הוכרז באסיפה חגיגית, שנערכה באולם הגדול של "בית־העם", ב־26 באוקטובר 1947.

מועצת המנהלים של הבנק המאוחד הורכבה מנציגי האירגונים שהשתתפו במרכז היהודי של "חזית המולדת". מטעם המפלגה הקומוניסטית — פרופ' ז'ק נתן, נתן גרינברג, יצחק ארואטי, יעקב (יאקו) בכר, מאיר שמואל לוי; מטעם ההסתדרות הציונית המאוחדת — אלברט מיכאל, אינג' אליעזר לוי, בנימין עובדיה, ישראל רוזנפלד, יעקב (יאקו) ברוכוב, יעקב (ז'ק) פארדוב; מטעם מפלגת "זוונו" — מנולי זילברמן; מטעם המפלגה הסוציאל־דמוקרטית — דוד ירוחם.

נבחרה גם ועדת ביקורת שהיו מיוצגות בה כל המפלגות שהתאחדו. בשנת 1948 חלו שינויים בהרכבים האלה.

ראוי לציין, שאפילו הקומוניסטים היהודיים התייחסו בכבוד למפעל הגדול של בנק ״גאולה״, אשר הציונים יסדוהו וניהלוהו במשך 20 שנה, ולא תבעו החלפת שמו בעקבות האיחוד.

ב־4 באפריל 1948 נתקיימה האסיפה הכללית הראשונה של חברי הבנק הקואופרטיבי המאוחד ״גאולה״. בדין־וחשבון נכ־ללו מספר נתונים מעניינים, שכדאי להביאם כאן, בנוגע לחלוקת החברים:

סוג החברים	מספר	הון־מניות (בליבות)
בעלי־מלאכה	1598	6,790,300
תעשיינים	64	1,575,700
סוחרים	1647	11,529,300
בעלי מקצועות חופשיים	389	1,859,300
פקידים	633	2,212,200
פועלים	334	703,000
עקרות־בית	476	800,000
מקבלי קיצבה	110	411,300
שונים	400	2,867,600
אגודות קואופרטיביות	23	1,758,700
אירגונים שונים	70	2,180,600
סך הכל	5744	32,688,000

סכום הפקדונות ו־31 בדצמבר 1947

סוג הפקדונות	מספר	סכום (בליבות)
חסכונות ילדים	46	1,522,635
חסכונות שבועיים	2088	34,861,283
תכניות חסכון אחרות	506	4,716,500
פקדונות לזמנים בלתי קצובים	4156	314,525,794
בטחונות	38	2,156,369
סך הכל	6834	357,782,581

מסתבר שפנקסי־החסכון השבועיים נשארו הצורה האופיינית ביותר של החסכון, כפי שהנהיג בזמנו לראשונה, הבנק ״גאולה״.

היקף האשראי הכללי של הבנק (מכל הסוגים)

מועצת המנהלים של הבנק ניהלה את מדיניות האשראי לאור שיקולים של טובת הכלל. תמיד הובאה בחשבון מטרת ההלוואה תוך העדפת צרכים כלכליים. עם זאת לא מנעו מן החברים לקבל אשראי גם לצרכים אישיים. עידוד מיוחד ניתן לקואו־פרציות היצרניות שהקימו בעלי־מלאכה בענפים שונים. המגמה היתה — לארגן בעלי־מלאכה מפוזרים וחלשים מבחינה כלכלית באגודה קואופרטיבית בכוח כלכלי. במשך הזמן נקשרו אל בנק ״גאולה״ 15 קואופרטיבים יצרניים — של חייטים, סנדלרים, רפדים, מברשנים, פחחים, חשמלאים, כובענים, אופטיקאים ועוד. כ־550 משפחות התפרנסו בכבוד בקואופרטיבים אלו.

סכום נוסף של 150 מיליון ליבה חולק באופן זה:

סוג החברים	מספר	סכום ההלוואות (בליבות)
בעלי מלאכה	555	27,803,000
תעשיינים	65	30,076,000
סוחרים	544	42,855,000
בעלי מקצועות חפשיים	351	5,365,000
פקידים	115	2,335,000
פועלים	100	1,166,000
עקרות־בית	46	1,485,000
מקבלי קיצבה	30	968,000
שונים	45	547,000
אירגונים	13	3,892,000
סך הכל	1864	116,492,000

קואופרציות יצרניות

מתוך רצון לסייע לשכבות הדלות ולמעמד הבינוני בכל האפשר, החליטו ראשי הועד המרכזי היהודי של ״חזית המול־דת״, לכוון עשרות ומאות בעלי־מלאכה, פועלים ופקידים לשעבר, שלא יכלו להסתדר אחרי ההפיכה מחוסר אמצעים כספיים להקמת קואופרציות יצרניות של בעלי־מלאכה ועובדי־כפיים, וניבאו להם עתיד מזהיר. בכך אפשר להסביר את ההת־פתחות המהירה של הקואופרציה היצרנית בקרב יהודי סופיה, שהקיפה במהרה, למעלה מ־500 משפחות.

מן הדין־וחשבון של בנק ״גאולה״ שהוגש לאסיפה השנתית ב־4 באפריל 1948, נראה, ש־15 קואופרציות יצרניות זכו לסיוע נרחב בממון ובעצה מצד הבנק עצמו, וכן מצד ה״ג׳וינט״ והקונ־סיסטוריון. מכיון שהקואופרטיבים לא פירסמו את מאזניהם, אין כל אפשרות להביא כאן נתונים מדוייקים, אלא תיאור קצר זה:

הקואופרציה היצרנית (למוצרי הלבשה ״אוסבובוז׳דניה״ (שיחרור): בקואופרטיב היתה מחלקה מיוחדת לכובעים. מספר חבריה — 140. יו״ר הקואופרטיב היה — נסים דז׳יברי. הקואו־פרטיב יצר במיוחד סחורות קונפקציה או עסק בביצוע הזמנות.

הקואופרטיב היצרני ״אלקואוף״ — לייצור מכשירי חשמל. מספר החברים: 97 (בזה, 50 צעירים). לרשותו עמדו: בריגאדה על־שם אמיל שקרדז׳ייסקי (רכז: אלברט בלו), בריגאדה על־שם גיאורגי דימיטרוב (רכז: הרצל לוי) ועוד.

קואופרטיב יצרני למוצרי סידקית ״אוסבובוז׳דיניה״ (שיח־רור). מספר החברים: 80 (רובן נשים); יושב־ראש יעקב (ז׳ק) לוי; נשיא־כבוד: סבא ענבי. לקואופרטיב היו 4 מחלקות: למטפחות־ראש לנשים, שרוכי־נעליים, ממחטות ועניבות ומח־לקה לייצור חגורות, כתפיות ובירִיות. בשנת 1948 הסתכם ערך הייצור של הקואופרציה ב־46 מיליון ליבה; בשנת 1949 — ב־80 מיליון ליבה; ובשנת 1950 — ב־103 מיליון ליבה.

קואופרטיב יצרני לסנדלרות־רצענות וייצור תיקים ״אוסבו־

בוז'דאניה" (שיחרור): הקואופרטיב השני בגדלו בסופיה אחרי הקואופרציה הבולגרית "ה־9 בספטמבר". הקואופרטיב איבד את מרבית חבריו שעלו לישראל ובכללם גם היושב־ראש. למרות זאת הוא הצליח לבצע את תוכנית הייצור לשנת 1950.

קואופרטיב יצרני למטריות "אוסבובוז'דניה" (שיחרור): נוסד בשנת 1945 בלי עזרה כספית (מפני, שהשלטונות סברו כי המטריה איננה מצרך חיוני...), לפיכך היו צעדיו הראשונים קשים ביותר. אולם המייסדים — 7 במספר — לא נואשו. הודות לתוכנית החומש המשקית, קיבל הקואופרטיב ברזל למטריות. ובכך נפתחה לפניו הדרך להתפתחות מהירה. בשנת 1946 יוצרו כ־3000 מטריות; בשנת 1947 — כ־12,000; לשנת 1948 תוכננו 30,000 ואילו לשנת 1949 — 60,000. מספר חברי הקואופרציה הגיע ל־57 וייצור המטריות — לכדי 50% מכל הייצור של בולגריה כולה. חוץ ממטריות החל הקואופרטיב לייצר גם עטים נובעים וצפורני־עטים. בראשותו של מנחם יוסיפוב זכה הקו־אופרטיב לשגשוג, יוצא מן הכלל.

קואופרטיב יצרני לדברי דפוס "ברטסטבו" (אחווה): בהנהלת בעל־מקצוע ותיק בענף זה: שלמה (סולומון) יצחקוב (שהיה ידידו האישי של גיאורגי דימיטרוב).

קואופרטיב יצרני לפחחות "אוסבובוז'דניה" (שיחרור): בהנ־הלת שמואל (סמי) בן שושן (סוסן).

קואופרטיב יצרני למכונות־כתיבה "אוסבובוז'דניה" (שיח־רור): בהנהלת טוביאש ספיר.

קואופרטיב יצרני "טריקואופ": בהנהלת דניאל אלטאיד.

קואופרטיב יצרני למברשות "דימיטר בלאגואֶב": בהנהלת ברוך כהן.

קואופרטיב יצרני לרפדות "נארודנה מבל" (ריהוט לעם): בהנהלת שלמה נ. אלדג'ם.

קואופרטיב יצרני למשקפיים "אופטיקה": בהנהלת ד"ר סלאבקובה.

קואופרטיב יצרני "סוגלאסיה" (הסכמה): בהנהלת רוברט מלמד.

קואופרטיב יצרני למראות וזגוגיות "סווטלינה" (אור).

קואופרטיב יצרני למוצרי־מתכת "8 בספטמבר".

חוץ מקואופרטיבים היצרניים של בעלי־המלאכה בענפים אלו, שפעלו בהדרכתו ובסיועו הישיר של בנק "גאולה", נוסדו במאוחר יותר, עוד קואופרטיבים בסופיה ובערי־השדה. באוגוסט 1948 היו בבולגריה 38 קואופרציות יצרניות.

מבין הקואופרטיבים היצרניים שקמו בערי־השדה והתפתחו היטב, נזכיר עוד את הקואופרטיב למוצרי מתכת "אוסטרם" (זינוק) בעיר פלובדיב, שהתחיל את פעולתו בשנת 1948 עם 8 חברים בלבד ובבית־מלאכה מכני קטן. בעזרתם של ה"ג'וינט", הקונסיסטוריון והציבור היהודי בפלובדיב, הוא התפתח מהר, רכש ציוד מתאים והגדיל את היקף ייצורו. בסיוע המוסדות היהודיים, שניתן במטרה למשוך את היהודים לענף המתכת — שהוא ענף יצרני מובהק — השיג תוצאות חשובות. במהרה נכנסו לקואופרטיב עוד עשרות יהודים ומספרם הגיע ל־80. לרוב החברים היה זה מקצוע חדש, כי בעבר היו סוחרים, זבנים, פקידים ועקרות־בית. אולם גם כאן, כבקואופרטיבים יצרניים רבים אחרים, הורגשה העליה לישראל בצורה מוחשית ביותר.

את הפרק על הקואופרציה היצרנית בקרב יהדות בולגריה נסיים בכמה פרטים על ההוצאה־לאור הקואופרטיבית העברית "אֶדינסטבו" (אחדות) בסופיה. היא נוסדה ב־6 באפריל 1946 על־ידי הקומוניסטים היהודים בסופיה ובעזרתם של המוסדות היהודיים, במטרה לספק את הצרכים הרוחניים של יהודי בולגריה.

חייו של קואופרטיב זה היו קצרים יחסית. ולרגל העליה ההמונית של יהודי סופיה לישראל, לא נותרה לו ברירה אחרת מאשר לחסלו.

לסיום הפרק על מקומה של הקואופרציה בקרב יהדות בול־גריה אחרי מהפכת ה־9 בספטמבר 1944 יש להזכיר, שבנק "גאולה", המשיך בפעולותיו עד ראשית שנת 1951, עד שבתוקף חוק־הבנקים, שעשה את כל הקואופרציות לאשראי לקופות־חסכון ממלכתיות, בהנהלת "הבנק הממלכתי הבולגרי". הושם קץ למפעל הקואופרציה היהודית לאשראי בבולגריה".

הקואופרציה בקרב העליה הבולגרית בישראל

ההישגים הגדולים של הקואופרציה בבולגריה, ובמיוחד של הקואופרטיבים היהודים לאשראי, היו מקור השראה ותעוזה גם לעולים הראשונים, כאשר באו מבולגריה לישראל — לייסד גם כאן מוסדות־אשראי כדוגמת בנק "גאולה" בסופיה, כדי לסייע לעולים מבולגריה. בזה אפשר להסביר את העובדה שעולי בולגריה היו היחידים מיתר העליות, שמיהרו ליסד — עוד לפני שהתחיל זרם העליה ההמונית — בנקים קואופרטיביים לאש־ראי — והם: "עליה" בתל־אביב ו"אחווה" בחיפה. מוסדות אלו היו כיום למוסדות אשראי חשובים. עוד בשנת 1937 הונחו היסודות לבנק "קופת עליה" ע"י קבוצה קטנה של יהודים יוצאי־בולגריה, תושבי תל־אביב בעיקר. ומן הראוי להזכיר כמה שמות מאותה קבוצת־מייסדים ראשונה והם: שלמה אשכנזי, אברהם אסא, יעקב ניצני, אליהו בן־מיור, עו"ד ברוך פרדו, יעקב תג'ר, אברהם ענבי. כיו"ר ההנהלה הראשונה נבחר שלמה אשכנזי, איש ציבור ולוחם ציוני אמיץ, גם בשבתו בבולגריה.

בנסיונו הרב בניהול עסקי קואופרציה לאשראי, התפתחה "קופת־עליה" וחיש־מהר היתה לאחד ממוסדות האשראי הרא־שונים בארץ, כדוגמה ומופת לרבים. על עצמתו הכלכלית ויציבותו של המוסד מעידים מספרים אלו: (1) הון עצמי — 1.600.000 ל"י; (2) פקדונות וחסכונות — 16,800,000 ל"י; (3) הלוואות — 12,000,000 ל"י; (4) מספר החברים — 26,000.

קופת "אחווה" בחיפה, שנוסדה בשנת 1947 — גם היא ע"י קבוצת יהודים יוצאי בולגריה: רוברט לוי, אברהם בנבנישתי, אלברט בנבנישתי, גרשון קויומדז'ייסקי, רפאל ענבי, משה פנחס, ישראל בן־נון ועוד — בעזרתם הישירה של קופת "עליה", ומנהלה חיים מבורך.

גם לקופה "אחווה" שהוקמה כדי לעזור לעולים החדשים שבאו בהמוניהם, החל משנת 1948 ואילך, נודעה חשיבות יתירה לנסיון, שנרכש בארץ־המוצא של המייסדים — בבול־גריה.

כיום — 15 שנה לאחר יסודה — היתה גם קופת "אחווה" למוסד בנקאי, שעליו גאוות העליה הבולגרית בחיפה. על מצבו הכספי של המוסד יעידו המספרים האלו של מאזן הקופה לסוף 1961. (1) הון עצמי — 492,000 ל"י; (2) חסכונות — 955,500 ל"י; (3) פקדונות ועו"ש — 1,886,000 ל"י; (4) הלוואות — 2,165,000 ל"י; (5) נכסי דלא־ניידי — 281,400 ל"י.

אלברט מיכאל

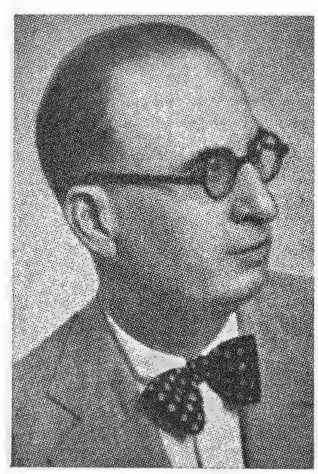
היהודים באמנות

עם ההתקדמות הרוחנית של העם הבולגרי, שהחלה אחר שחרורו מעול תורכיה, באה גם השתלבותם של היהודים בחיי התרבות והאמנות של ארץ מושבם. בתנאי השוויון והחופש שקמו במדינה, יכול גם המיעוט היהודי לתרום את תרומתו בתחומי היצירה הרוחנית, וזכה לאהדה, עידוד ותמיכת העם שבקרבו חי. התפתחותה התקינה בחיי התרבות של יהדות בולגריה, באה לקיצה עם עלית הנאציזם והשתלטותו על הארץ.

מקום חשוב בתחום האמנות שפיתחו יהודי בולגריה, תפסו האגודות שמטרתן היתה: ייסוד מקהלות לתפילה בבתי־הכנסת, וגם טיפוח הזמרה מחוץ לכתלי המוסדות הדתיים. להתארגנות האגודות הללו גרמה מורת־רוחם של הצעירים המתפללים ממלחיני התפילה המסורתית נוסח ספרד, שלא הלמו את נטיות המוסיקה של הדור הצעיר. (אין ספק, שהנוער היהודי הושפע מתופעות דומות גם בין הבולגרים עצמם, הידועים כעם־מוסיקלי וכחובבי־זמר).

ידועה במיוחד היתה המקהלה, שהוקמה בסופיה ליד בית־הכנסת, אשר התפרסמה במרוצת הזמן כ״מקהלת צדיקוב״. מייסדיה — 35 תלמידי בית־הספר העברי בעיר. המקהלה הגיעה לביהכ״נ המרכזי בעיר ב־9.9.1908, היא נטלה חלק בחנוכת־הבית ומאז והלאה, השתתפה דרך־קבע בתפילות.

ב־22.9.1909 התארגנה אגודת המקהלה. הרכב הנהלתה היה: סולומון (שלמה) א. דה־סאיו — נשיא כבוד; בחצ׳ה סנצ׳ו — יו״ר; פרימיאדו ישעיה — גזבר; מנוח בוקו — ממונה על הארכיון; גרשון יוסף, ישעיה יוסף ופנחס בוקו — יועצים. ארגון המקהלה והניצוח עליה קיבל על עצמו המוסיקאי הנודע — פ. רנדב.

משה צדיקוב

באותו זמן נשלח מ. צדיקוב, להשתלמות בחו״ל, מטעם הקהילה בסופיה. הוא היה תלמידו המצטיין של פרופ׳ דוברי כריסטוב, המוסיקולוג והמלחין הבולגרי שנתן המלצה חמה ונלהבת לפני הקהילה היהודית על הצעיר ברוך־הכשרון.

צדיקוב סיים את הקונסרבטוריון בוירצבורג (גרמניה). במשך שתי שנות למודיו שם, נתמך בסטיפנדיה שהעניקה לו הקהילה.

בשנת 1910 קיבל צדיקוב על עצמו לנצח על המקהלה בסופיה, והעמיד לו כמטרה: משיכת זמרים למקהלתו ועיבוד חדיש של הלחנים והניגונים הנהוגים בתפילה. פעולתו נתקלה בקשיים מצד זקני העדה הקשישים, שלא ראו בעין יפה את חידושיו המוסיקאיים, והוא ומקהלתו נאלצו לעזוב את בית־הכנסת. אבל, הם המשיכו בלימוד השירה הדתית ובשינון יצירות גדולי המחברים של מוסיקה מקהלתית. הצירוף המוסיקאי והחברתי של המשתתפים הקל עליהם — למצוא כיוון חדש של פעילות־זמר: פנייה לעבר השירה החילונית, והשאיפה להופיע לפני הקהל הרחב — יהודי ולא־יהודי.

למרות הצמצום בשורות המקהלה — שנגרם בגלל גיוסם של זמרים רבים בימי המלחמה הבאלקאנית שפרצה בשנת 1912 — הופיעו הנותרים בבתי־החולים בעורף. הכנסות הופעותיהם הפומביות — ביניהן סדרת קונצרטים עממיים, שאורגנו ע״י מאסטרו אטאנאסוב — נתרמו לקרנות־סעד למשפחות חיילים נזקקות.

אחר מלחמת־העולם הראשונה (1914/18), מנתה המקהלה שוב 120 זמרים וזמרות; צדיקוב זכה להוקרה גם מצד מתנגדיו והוא חזר לנצח על מקהלתו בעריכת התפילות בבית־הכנסת המרכזי. עם זאת, לא הזניח את הפעילות המוסיקאית הכללית. בהופעות נפרדות, בוצעו יצירותיהם של הנדל, היידן, בטהובן, מנדלסון ואחרים. בהופעות המקהלה נכללו יצירות מקהלתיות של מחברים מקומיים: דוברי כריסטוב, פטקו סטאינוב ואחרים. בכל הופעה והופעה נכללו גם שירי־עם בולגריים. להצלחה מיוחדת זכה ביצוע־הבכורה של ״חרבות אתונה״ של בטהובן; ביקורת נלהבת ביותר באה לנגינת הבכורה של האורטוריה ״בריאת העולם״ של היידן. כסולאנים בקונצרטים הופיעו זמרים נודעים מן האופרה הלאומית בסופיה: כריסטינה מורפובה, פרוקופיאבה, צבייטאנה טאבאקובה, תודור מאזארוב, דוד ניניו, נורה משולם ואחרים. משתתפת תמידית במקהלה היתה הפסנתרנית רוזה גבאי.

ייסוד המקהלה בבירה הביאה פעילות מוסיקאית־מקהלתית גם בשאר קהילות יהודיות. ב־1928 — נוסדה מקהלה ליד בית־הכנסת בעיר פלובדיב, מייסדה ומנצחה הראשון היה נסים

המקהלה על שם מ. צדיקוב

אלקלעי, שעוזרו היה ניסים בן-בסט. המקהלה בפלובדיב מנתה 100 זמרים-חובבים. בדומה לאחותה בסופיה טיפחה המקהלה בפלובדיב חידושים מקהלתיים בתחום התפילה והופיעה בקונ-צרטים שעליהם גמרו את ההלל גם המבקרים המוסיקאיים, ביניהם: הקומפוזיטור א. בוקורשטליאב. יושב-ראש אגודת המקהלה היה איזידור סידי, אשר תרם תרומה נכבדה לקידומה.

מקהלה כזו הוקמה גם בעיר רוסאֶ, על נהר דאנובה, על-ידי אגודת הנוער חובבי המוסיקה "דוד". גולת הכותרת לפעילותה היתה ביצוע האופירטה: "אהבת שוברט".

ייסוד אגודות-מקהלה וחבורות-זמר היו רק חלק מן המא-מצים, שהשקיעו יהודי בולגריה בתחום המוסיקה. בערים שונות במדינה נוסדו גם אגודות חובבי-מוסיקה. מריו ברונצה, יסד אגודה כזאת בסופיה והיה מנצח בתזמורת חובבים סימ-פונית שזכתה לתהילה בין תושבי הארץ כולה. בהשתתפות הסולנים: ליאון סורוזי'ן, ז'אק מיטרני, ד"ר מ. בן-שושן, קלרה ענבי-יולזרי ואחרים, נתקיימו הופעות פומביות: הראשונה — בבית-העם היהודי בסופיה ב-21.12.1937, בחסות ההסתדרות הציונית "תיאודור הרצל". בקונצרט השתתפו גם הזמרים והפסנתרנים: ד"ר מנחם בן-שושן, מחברה של "סויטה בול-גרית", אלמה תג'ר; הכנרים: ליאון סורוזי'ן ורפאל סידי, רפאל אוליבר; והזמרים: דוד ניניו, ביטוש דוידוב ונורה משולם.

פעילות ראויה להערכה פיתחה "אגודת חובבי מוסיקה" בעיר פאזארדז'יק, מיסודה של חבורת נוער ציוני.

תזמורת כלי-הנשיפה של "מכבי" בסופיה הצטיינה ברמתה הגבוהה, וזאת — תחת שרביט הניצוח של פטר שיוואצ'ב. התזמורת לקחה חלק פעיל באירועים והופעות בעלי אופי ציבורי של הסתדרות "מכבי" וארגונים אחרים. במיוחד, הצ-טיינה התזמורת בתהלוכה המסורתית ב"יום השקל". מקומה לא נפקד גם בתהלוכות וחגיגות כלל-בולגריות, כגון: יום-החינוך, יום-הילד וכד'. ב-1931 השתתפה גם ב"מכביה" הרא-שונה, בניצוחו של יעקב משיח.

בהופעותיהן של המקהלות והתזמורות של יהודי בולגריה, תפסו מקומות חשובים סולנים-נודעים בכל תחומי המוסיקה של זמרה וכלי-נגינה. מהם אשר היו מקור גאווה לבני-עמם; ד"ר מנחם בן-שושן — פסנתרן וקומפוזיטור; אלמה תג'ר — פסנתרנית; רוזה גבאי — פסנתרנית. הכנרים: פרופ' ליאון סורוזי'ן, רפאל סידי ורפאל אוליבר. זמרים: נורה משולם קלרה ענבי-יולזרי, ניניו, ב. אוליבר והזמר-הבמאי — ביטוש דוידוב.

חיי האמנות של יהודי בולגריה לא הצטמצמו באפיק המו-סיקאי בלבד. גם אמנות-הבמה תפסה מקום בחייה הרוחניים. הוקמו להקות חובבי-בימה בקהילות, והלהקות העלו מחזות ומערכונים בעלי תוכן יהודי וכללי וארגנו ערבי-קריאה. בהש-תתפות חוגי-החובבים של הנוער הלומד, הפעיל בתנועה הציו-נית. בעיר פלובדיב קמה להקת חובבים עוד בשנת 1896, היא צמחה מקרב אגודת-הנוער הציונית "בני ציון" (שנקראה אח"כ על-שם יוסף מרקו ברוך). הנהלת הלהקה היתה בידי מורה ביה"ס "אליאנס" המקומי — יעקב כלב. בין היצירות שהועלו היו קומדיות של מולייר ומחזות דרמטיים "שאול" ו"אברבנאל".

המנצח ד"ר בן ששון

בתפקידים הראשיים הופיעו: אהרן אמר, צ'לבי פסי, ניסים פסי, יצחק בכר, דוננה בכר־ישראל (אגבדיש).

אף בעיירה סבישטוב, שהיתה בה אוכלוסיה יהודית דלילה, קמה להקה תיאטרונית של תלמידי בתי־ספר.

בסופיה היתה פעילות במתית באולפן התיאטרוני היהודי, בהדרכת אליעזר אשר אנסקי — במאי ושחקן. בין פעילי האולפן הצטיינו ליאון נאימוב קונפורטוב (שאח"כ היה לשחקן־במה מקצועי בתיאטרון הלאומי בסופיה), גיזלה אנסקה — שחקנית כשרונית, הממשיכה כיום במקצועה בישראל. מבין החובבים אשר תרמו לקידום האולפן, יש לציין את ויטלי לוי, ארנה ישעיה, יצחק רוזנפלד, ז'וזפינה לוי, י. מלמד ועוד. להקת האולפן הציגה מחזות של מחברים יהודיים: שלום־עליכם ("טוביה החולב") ופרץ הירשביין. ב־27.11.1935 הוצגה, בהצלחה רבה, יצירתו הדרמטית של אלברט מיכאל "הקרבן". המחזה הוצג במרבית ערי־השדה ואף בבירת יוגוסלביה, בהז־מנת הקהילה היהודית והאגודה "מכס נורדאו".

ליד האולפן התפתח ה"חוג היהודי לאמנות" בהדרכת ליאון סטרומי, אף הוא שחקן־חובב שהעלה כמה מחזות, ביניהם של מדריך החוג — "הנקמה", "דם כחול".

מבין ברוכי־הכשרון, שצמחו בקרב היהדות הבולגרית הצטיין יצחק משה דניאל, יליד העיר רוסא, שהשתלם בבימוי בפראג. בתום מלחמת־העולם הראשונה, המשיך את לימודיו בוינה. שנתיים היה עוזר לבמאי הנודע ריינהארד. אח"כ ביים מחזות בתיאטרון האודסאי בוינה, בתיאטרון העירוני בקראיובה, בבוקרסט ופריז. בארץ מולדתו הוא יסד סטודיה לבמה (בין בוגריה נמנתה השחקנית הבולגרית המפורסמת — זורקה יור־דאנובה). דניאל השתתף גם בעריכת כתב־העת לעניני אמנות "היפריון", יחד עם המשורר תיאודור טראינוב.

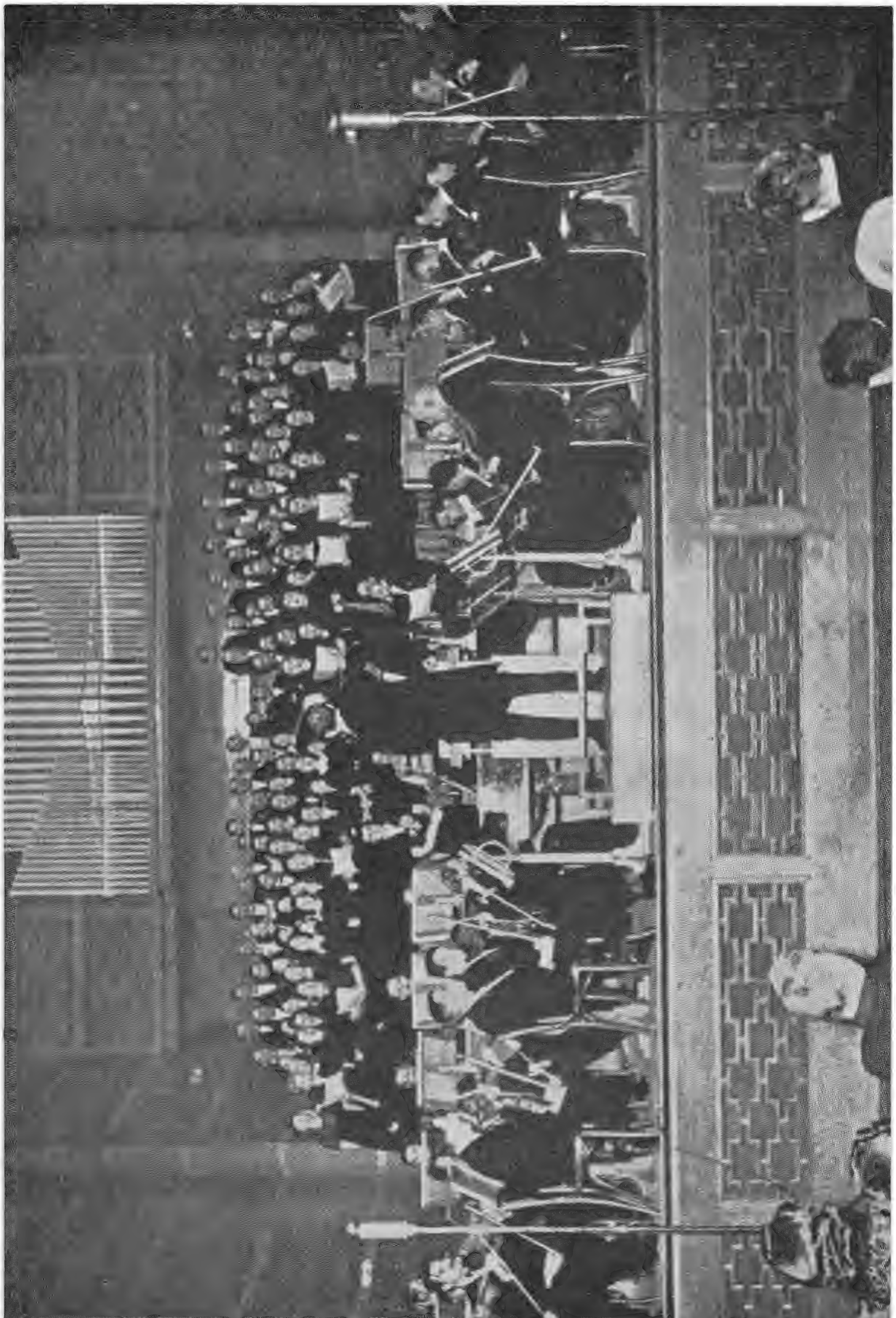
לבסוף, מן הראוי לציין ים את אחד מותיקי השחקנים היהו־דים — מישו לויאב, שהשתתף במחזות רבים שהועלו על בימות התיאטרונים ונטל חלק בלהקות שחקנים נודדות.

הציירים היהודיים בבולגריה, נימנו עם הטובים שקמו במדינה ואף הם היו מקור גאווה לבני־עמם. רבים מביניהם התחנכו אצל מורם — פרופ' בוריס שץ — הפסל היהודי הנודע, מייסד האקדמיה לאמנות בסופיה, מורם של אמנים יהודים ובולגרים, כגון: הפסל הנודע פרופ' אנדריי ניקולוב.

בין הציירים הנודעים, שקמו ליהדות בולגריה יש להזכיר את: דוד פרץ — יליד פלובדיב (1897); פנקוס (פנחס) — צייר מפורסם, נולד בווידין, פעל ונפטר בצרפת; סולטאנה סורוז'ון — בוגרת האקדמיה לאמנות בסופיה — ציירת פורטרטים; מור־ריץ בנציונוב — יליד קיוסטנדיל, בוגר האקדמיה לאמנות; ליאון איסאקוב — צייר האסכולה הישנה; אליעזר נתן אלשיך — בוגר האקדמיה במינכן (השתתף בתצוגות ציירים במינכן

המקהלה העברית בסופיה בקונצרט מחצית היובל ב־1935

מקהלת "צדיקוב" עם תזמורת בביצוע האורטוריה "שאול" להנדל (סופיה, מארס 1939)

ודריזדן), שהנציח בתמונותיו את נופי המזרח וביניהם גם של ארץ־ישראל וישוביה; מוריס שמואלוב, אנה בכר וכו׳.

במטרות התקרבות בין הסופרים, השחקנים, המוסיקאים והציירים היהודיים, נוסדה בסופיה האגודה ״פרובודה״ (המתעוררת).

שורותי אלו הן בבחינת רישומים בודדים לציון חיי האמנות של יהודי בולגריה. אם הישגיהם נראים כצנועים למדי, עם זאת הם מראים על עליה מתמדת, שהושם לה קץ עם עליית המשטר הפאשיסטי במדינה. מן הראוי לציין, כי לתרומת יהודי בולגריה בתחום האמנות בארץ־מולדתם היתה משקל־רב ואינה עומדת בשום יחס למספרם המועט בתוך האוכלוסיה הבולגרית.

חלק ג׳

חיים קשלס

תקופת המשטר הפאשיסטי (1944–1940)

יוסף בן
התנועה הפרטיזנית

דוד יוסיפאור
גיטו פלבן

זכרונות

א. ורסאנו
מחנה סומוביט

ר. רובאנוב
מחנה ״קייליקה״

ז׳אק לוי
פרשת צ׳כלרה

ח. קשלס

א. היהודים במשטר הפאשיסטי
רדיפות ראשונות

מקובל לחשוב שבולגריה היתה אחת המדינות המעטות באירופה, שמעולם לא מצאה בה האנטישמיות קרקע פוריה לצמיחה. בדרך כלל נכונה הנחה זו. אולם, טעות היא לחשוב, שמעולם לא היו בבולגריה זרמים וארגונים אנטישמיים.

בשנת 1933 הוקם ארגון "רודנה זשטיטה" (להגנת המולדת) ובראשו הגנרל שקוינוב, על פי מתכונת היטלריסטית מובהקת. בשנת 1930 בראשותו של פרופ' קנטרג'יאֶב ופטר גברובסקי (מי שעתיד היה להיות צורר היהודים בבולגריה) הוקם ארגון בשם "רטניק" לרשימה זו אפשר לצרף את הארגונים: "אוטץ פאיסיי" ("ידידי האריה"), "ברניק", "מלאדה בלגריה" (בולגריה הצעירה), "פריאטלי נה לבה" (חברי האריה) (נוסדו ב־1940) ו"ארגון הלגיונרים" שהיה המסוכן מכולם ובראשו עמד איבן דוצ'ב, עם בטאון דו־שבועי בשם "פרלום". חלקם הוקמו בתקופה מוקדמת יותר, והפסיקו את פעולתם. הם חידשוה ביתר שאת כאשר גברה השפעת הנאציזם בבולגריה.

כל הארגונים האנטישמיים הללו היו עוינים זה את זה, אולם בדבר אחד היו מאוחדים: בשנאתם למיעוט היהודי בבולגריה ובמאבקם נגדו; מכל הארגונים "רטניק" זכה להתפתחות הגדולה ביותר, וכפי הנראה, הוא נהנה באותה עת מתמיכתה הבלתי מסוייגת של התנועה הנאציונל־סוציאליסטית בגרמניה. מנהיגי הארגון, פטר גברובסקי ואלכסנדר באֶלב, הפכו במרוצת השנים לנושאי האנטישמיות הרשמית בבולגריה.

יוסף גרון, מי שהיה יושב־ראש הקונסיסטוריון המרכזי של יהודי בולגריה, כותב בזכרונותיו על ארגון "רטניק":

יוסף גרון

"בפגישתי עם ראש ממשלת בולגריה מר קיוסי־איבאנוב שנערכה ב־1939 (לפני הכרזת מלחמת העולם השניה), הסבתי את תשומת־לבו על הארגון "רטניק". הוא השיב לי: "אין השטן כה שחור כפי שכבודו רואה אותו בדמיונו". והוסיף "כל עוד גברובסקי (אחד ממנהיגי "רטניק") הוא שר בממשלתי, דבר לא יאונה ליהודים" [1].

ב־20 לספטמבר 1939, בהסכמת החשאית של הממשלה הבולגרית ובתואנה של תקרית פעוטה שארעה בחנות צעצועים של יהודי בשדרות "דונדוקוב" בסופיה — יזם הארגון "ראטניק" שבירת חלונות־הראווה של חנויות היהודים בשדרות אלו, וברחובות אחרים בעיר. זו היתה ההתחלה. מכאן ואילך, על אף ההבטחות הרבות מצד חברי ממשלה בדבר סובלנות כלפי המיעוט היהודי, החלה נגדו מדיניות רשמית ברוטאלית. על המקרה כותב י. גרון [2]:

"למחרת (21.10.39) התייצבה משלחת של הקונסיסטוריון בפני ראש המשטרה פאנטב כדי למחות נגד אי־התערבות המשטרה. הוא לא היסס להטיל את כל האשמה על שר־הפנים, שלא הרשה לו לפעול כראוי נגד הכנופיות. באותו יום בקרנו, בלווית מר יוסף חיימוב, אצל שר־הפנים גנראל נאדב והגשנו את תלונת הקונסיסטוריון על השלטונות שהתירו לחברי "ראטניק" להתפרע בצורה שכזאת... השר הביע את צערו לאחר ששמע את דברינו... ותוך כדי כך לא נמנע מלהטיל את האשמה על היהודים עצמם, שבגלל היותם מנצלים, עוררו את האוכלוסיה הבולגרית. מובן מאליו, שמחינו נגד תפיסה זו".

בעקבות התקרית והצעדים של הקונסיסטוריון, פרסם ראש המשטרה פאנטב ב־22 בספטמבר 1939 הודעה, בה ביקש מאוכלוסית סופיה לשמור על השקט, והודיע שאם ישנו מקרים כאלו ינקטו צעדים דרסטיים נגד מפירי הסדר והחוק. עתוני סופיה פירסמו בו ביום על גירושם של משתתפי התקרית לערי השדה [3].

ימים מספר לאחר ההתנפלות על חנויות היהודים, נשא חבר אחר ממשלתו של קיוסי־איבאנוב נאום ברדיו נגד היהודים אשר בפנותו אל הנוער הבולגרי ביקש ממנו שישמור על השקט. משלחת של הקונסיסטוריון התייצבה מחדש בפני השר, וה' גרון כותב על זאת:

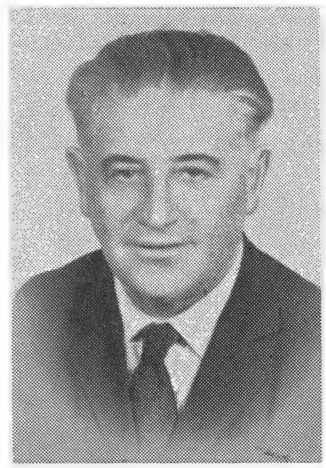
"מחינו בפני השר על העלבון הצורב נגד יהודי בולגריה. אבל גם לאחר התנצלותו, יצאנו ממשרדו בטוחים, שאין לשר כוונות טובות כלפי היהודים".

ב־6 לינואר 1940 הופיעה משלחת של הקונסיסטוריון בפני

שר־המשפטים בממשלת קיוסי־איבאנוב, מיתאקוב, המתוארת בזכרונות הנ״ל:

״בדברו על מצב יהודי בולגריה, לא שכח לציין מדינה מסויימת שהשתתפה בועידת ברלין לאחר שחרור בול־גריה מעול הטורקים, ושלפי דרישתה התקיפה חולקה בולגריה לשתיים״ [4].

הופתענו לדבריו של השר, וכאשר ניסינו להתווכח עמו, הוא ענה לנו בטון גבוה ובשמץ של נזיפה: ״וכי מה אתם רוצים, מר גרון? שנקריב את בולגריה בגלל חמישים אלף יהודים???״ הצהרה זו של השר שבאנו לבקש את עזרתו לטובת יהודי בולגריה במועצת המי־ניסטרים, הפתיעה אותנו לחלוטין. יצאנו ממנו ברושם, שגורל יהודי בולגריה נתון בידי אנשים, שלא יבחלו בשום אמצעים כדי ללכת בעקבות עמיתיהם הגרמנים [5].

ד״ר בוקו (נסים) לוי

במצב שנוצר החליט הקונסיסטוריון לנסות ולהגיע לידי מגע אישי מחודש עם ראש־הממשלה ד״ר קיוסי־איבאנוב. הפגישה עם ראש־הממשלה התקיימה ב־15 בינואר 1940 ומטעם הקונסיסטוריון השתתפו במשלחת: יוסף גרון, ז׳ק פרדוב, ד״ר בוקו לוי וד״ר ב. רוזנפלד. בין היתר הועלו שאלות ההפגנות האנטי־יהודיות, הגירה של יהודים נתינים זרים מן הארץ, התקנות שעמדו להתפרסם בדבר נתינות זרה, ויחס של היהודים כלפי המדינה הבולגרית.

ראש־הממשלה הצהיר בפנינו על יחסו האוהד כלפי היהודים בבולגריה. על הערתנו שהננו מודאגים מן העוב־דה שאחד ממנהיגי הארגון האנטי־יהודי ״ראטניק״ פטר גאברובסקי, הוא שר־התחבורה בממשלתו, הוא השיב לנו שהשתתפותו של גאברובסקי בממשלתו אינה חייבת להטרידנו.

אחרי הפגישה ובאשורו של קיוסי־איבאנוב, פורסמה הצהרה בה מביע ראש־הממשלה את הערכתו החמה ליהודים, נכונו־תו לקבל בשעת הצורך משלחת של הקונסיסטוריון והבטחה למצוא דרכים נאותות לסידור הנתינות הבולגרית לאזרחים יהודים שהם נתינים זרים.

על הפגישה הזאת כותב גם ד״ר בוקו לוי סגן יו״ר הקונ־סיסטוריון שהשתתף בה:

״...השיחה נמשכה יותר זמן מאשר נקבע מראש, השי־חה היתה של שלוש שעות וחצי ונוכחנו שראש־הממשלה מעונין להראות עצמו לפחות לא כאויב... את הסיבה הבינונו יותר מאוחר. רצונו היה לזכות בבחירות שעמדו להערך לפרלמנט הבולגרי בקולות היהודים בבולגריה לטובת הרשימה הממשלתית [7]״.

הממשלה של ד״ר פטר קיוסי־איבאנוב שהוקמה ב־23 באוק־טובר 1939 ובה השתתפו אנטישמיים כפרופ׳ פילוב, פ. גאב־רובסקי ואחרים, הוחלפה בממשלה חדשה שהוקמה ב־15.2.1940 רובה ככולה אישים בעלי אוריאנטאציה גרמנית. בראשה הועמד בוגדן פילוב — פרופסור לארכיאולוגיה והיסטוריה באוניבר־סיטה של סופיה, וכשר הפנים נתמנה פטר גאברובסקי, ממנ־היגי הארגון האנטישמי ״ראטניק״ ועורך־דין לפי מקצועו. שניהם חברי הממשלה הקודמת בראשותו של קיוסי־איבאנוב.

לאחר הקמת ממשלת בוגדן פילוב החדשה, נסעו נציגיה לגרמניה לשיחות עם היטלר. בשיחות נחתמו גם ההסכמים הראשונים עם גרמניה הנאציונאל־סוציאליסטית, שהביאו במ־רוצת הזמן לידי תלות מוחלטת של העם הבולגרי, מבחינה כלכלית ופוליטית, ברייך הגרמני.

כתוצאת ההסכמים הללו קבלה המדינה הבולגרית בחזרה חלק מן הטריטוריה של דוברודז׳ה שהיתה בידי רומניה, ובזה נתגשמה באופן חלקי אחת המטרות של הממשלה הבולגרית.

ד״ר בוקו לוי, מי שהיה סגן יושב־ראש הקונסיסטוריון המרכזי של יהודי בולגריה באותן השנים, מגלה בזכרונותיו מקרה, הקשור ליהודים בסיפוח חלק משטח דוברודז׳ה לבול־גריה [8]:

״מיד לאחר כניסתה של האדמיניסטרציה הבולגרית בע־רים בלצ׳יק, סיליסטרה ודובריץ׳ — בהם היו יהודים (מס־פרם לא ידוע לי), נתן גנרל פופוב, שנתמנה כנציב של השטח החדש, הוראה כפעולה ראשונה שלו, לגרש את היהודים משטח דוברודז׳ה. קבלנו בקונסיסטוריון הודעה

ד״ר ברנרד רוזנפלד

הרכב הקונסיסטוריון בשנת 1939
יושבים מימין לשמאל: אלי בסן, ז׳ק פרדוב, חיים א. פרחי, יוסף גרון, אלי פניז׳ל
עומדים מימין לשמאל: (שני) מוריץ נדלר, ד״ר בוקו לוי (שלישי)

בהולה בטלפון על הגירוש העומד להתבצע. השתתפותו של הקונסיסטוריון בעבודת הקונגרים־למעוטים הבין־לאומיים לאחר מלחמת העולם הראשונה וההגנה שאנחנו הגשנו לנציגי המעוטים שבמקדוניה ודוברודז׳ה, (בתחילה הקולונל תג׳ר, אחר־כך גם כותב השורות הללו), יצרה קשרים עם נציגי המעוטים שהיו מועילים מאד בימים קשים אלה. פניתי בבקשת עזרה אל ד״ר פנקוב, מפעילי הנציגים של המעוטים הבולגרים מדוברודז׳ה. הוא התקשר מיד עם הגנרל פופוב וביקש לבטל את הגזרה שעמדה בסתירה למה שאנו עשינו בשביל הבולגרים מדוברודז׳ה. התערבותו נשא פרי. ההוראה התבטלה והיהודים נשארו במקומם״.

הממשלה החדשה בראשותו של פרופ׳ בוגדן פילוב, שהוקמה ב־15 בפברואר 1940, הבליטה כבר מדיניות אנטישמית גלויה. בממשלתו השתתפו אויבים גלויים של היהדות ותומכים נלהבים של מדיניות פרו־גרמנית בבולגריה. בולגריה לא הסתירה כבר את יחסה האוהד לממשלה הנאציונאל־סוציאליסטית, והפגינה את יחסה אל הרייך בכל הזדמנות. אין היא ניטרלית יותר, אלא צד בגלוי. לפיכך גדלה הדאגה של הקונסיסטוריון למצב שנוצר.

ב. ספינות המעפילים "סלבדור", "דוריאן" ו"נאדז'דה"

מלבד המאבק של הקונסיסטוריון המרכזי ליהודי בולגריה נגד הגילויים האנטי־יהודיים ב־1939—1940 פעלה גם ההסתדרות הציונית על כל פלגיה בעיקר למען העליה לארץ־ישראל. אפשרויות העליה היו בימים ההם מוגבלות בגלל מדיניות ממשלת המנדט, והיא היתה אפשרית רק בדרכים בלתי־ליגאליות.

בתחילת 1939 נבחרה, ביזמת ההסתדרות הציונית ע"ש "תאודור הרצל", בסופיה, ועדה בה השתתפו, גם נציגים של התנועה הרביזיוניסטית. מתפקידה של הועדה, שפעלה כגוף עצמאי, היה לארגן עליה מבולגריה. בגלל חלוקי הדעות בדבר בחירת המועמדים לעליה התפרקה הועדה. הרביזיוניסטים החליטו לפעול בנפרד ואילו נציגי ההסתדרות הציונית ע"ש "תאודור הרצל" בשיתוף עם נציגי תנועת "פועלי־ציון" בחרו בועדה חדשה בראשות ד"ר ברוך קונפינו. אבל ללא עזרתו של מוסד "עליה ב'" בארץ־ישראל היתה הגשמת היוזמה של הועד בלתי־אפשרית. העזרה היתה צריכה להתבטא בעיקר בהשגת ספינות וארגון הורדת המעפילים בחופי הארץ, ולשם זה נשלח לארץ־ישראל ד"ר ברוך קונפינו. בהגיעו לארץ הוא בא במגע עם המוסדות האחראים לעליה ב' וקיבל הבטחות לעזרה בתנאי שיהיה גם מקשר לעליה מכל הארצות, שבהן נרדפים היהודים ולא מבולגריה בלבד. משחזר ד"ר קונפינו לבולגריה הורגשה בו התנהגות מוזרה כלפי יתר חברי הועדה, והוא החל להתרחק מהם. בינתיים פרצה מלחמת העולם השניה, וקבוצות מאורגנות של יהודים התחילו לעשות דרכן לבולגריה כדי לעלות מנמל וארנה (בים השחור) לספינות שיביאום לארץ. כדי לארגן את הקבוצות נסע ד"ר קונפינו כמה פעמים להונגריה. לעיר הנמל השניה בים השחור — בורגס, הגיעה ספינה שנרכשה בפיראוס. אך הוראה מהארץ למשלוח הקבוצה הראשונה טרם באה. ד"ר בוקו לוי, חבר הועדה לעליה ב' מבולגריה יצא לארץ כדי לזרז את משלוח הקבוצה הזאת, אך הוא לא הצליח במשימתו. בכל זאת החליט ד"ר קונפינו לשלוח את ספינת המעפילים עם יהודים מהונגריה והיא יצאה לדרך ב־14 ביוני 1940, והוא בעצמו נסע בה לארץ לארגן את הורדת העולים ממנה. בדרך סרב קברניט הספינה להמשיך במסעו וד"ר קונפינו חזר לאתונה; הוא הצליח להשיג ספינה אחרת, העביר אליה את העולים והם הגיעו בשלום לחוף הארץ.

מעודד מהצלחתו החליט ד"ר קונפינו לארגן עליה ב' לארץ־ישראל בכוחות עצמו, בלי עזרתה של הועדה. הוא רכש ספינה קטנה בשם "רודניצ'ר", ובהגיעו לסופיה סרב ד"ר קונפינו לתת דין־וחשבון בפני הועדה, ולהעמיד את הספינה שרכש לרשותה, והועדה הביעה אי־אמון בו. מבלי להיכנס לפרטים על פעולתו של ד"ר קונפינו בארגון קבוצות מיהודי הונגריה ואחרים לעליה לארץ, והמניעים לפעולתו באופן פרטי, אין ספק שפעולתו הצליחה להציל כמה אלפי פליטים יהודיים מאירופה. מענין במיוחד מקרה הספינה "סלבדור", שאורגנה ע"י ד"ר קונפינו, וגורלה הטראגי נכנס לדפי ההיסטוריה של קרבנות הרדיפות של הנאצים נגד היהודים.

בפרוץ מלחמת העולם השניה החלו הרדיפות על יהודים שהיו נתינים זרים בבולגריה, או שהיו מחוסרי נתינות בכלל. מספר הנתינים הזרים בקרב יהודי בולגריה היה כ־8%. היינו 4000 נפש, בעיקר נתינים ספרדים, צ'כיים, יוונים, תורכיים, הונגריים וגרמניים — אנשים שהגיעו לבולגריה לפני הרבה שנים, ומקצתם נולדו בה וקיבלו את נתינותם הזרה בירושה מהוריהם. לאחר המלחמה הבלקנית (1912) ומלחמת העולם הראשונה הגיעו לבולגריה, ובעיקר לפלובדיב, יהודים מטראקיה התורכית וטראקיה היוונית שאיבדו את נתינותם הישנה ולא רכשו נתינות בולגרית. ביניהם היו גם יהודים בעלי דרכונים "ננסן", שבינתיים איבדו את תוקפם.

ב־16 בספטמבר 1939 פרסם מפקד המשטרה הבולגרית פנטב הוראה, לפיה נגזר על כל הנתינים הזרים ומחוסרי הנתינות לצאת את גבולות המדינה. נתיני יוון ותורכיה נתקבלו במדינותיהם ואילו האחרים — כולל יהודים מחוסרי־נתינות, לא היתה להם אפשרות להגירה. הראשונים — בגלל חזיתות המלחמה, ואילו יוצאי טראקיה היוונית או התורכית, שנשארו בלי נתינות, לא נתקבלו לארצות אלו. עשרות משפחות יהודיות בבולגריה הובאו אל גבולות יוון ותורכיה ונצטוו לחצות את הגבול. באין להם אפשרות זו, הועמדו המשפחות בשטח מפורז נוכח לועי התותחים של שלוש ארצות, כקרבנות למעשים לא יתוארו של משמרות הגבול והמשטרה.

בלחץ הקונסיסטוריון וגם באין האפשרות להפטר מן האנשים שלא היתה כל תועלת בישיבתם באזור מפורז, הורה הקולונל פנטב לשלחם לעיר הנמל וארנה במגמה להעלותם על אחת מספינות המעפילים המפליגות מן הנמל עם פליטים מהונגריה ואחרים, בדרכם לארץ־ישראל. הפליטים נתקבלו על־ידי אנשי הקהילה היהודית בוארנה, אוכסנו במוסדות־ציבור יהודיים וזכו שם לטפול חם למעלה משנה. על חייהם של יהודים אלו פורסמה כתבה של גב' דליסקו ובה סקירה קודרת ומקיפה בגליון "השופר" מ־2 לפברואר 1940:

"...היהודים האלו מספרם הולך ורב, למרות העובדה שלפעמים נכללות כמה משפחות מהם במשלוחים של ד"ר קונפינו. כולם מחכים לתורן לנסוע, אבל לד"ר קונפינו יש התחייבויות כלפי קבוצות יהודים מהונגריה, צ'כיה וארצות

אחרות, ואפשרויותיו מוגבלות. רק בחודש אוקטובר 1940 החליט ד״ר קונפינו לטפל ביהודים אלה, והקים ועדה של אנשים הקרובים לו שהתחילה לטפל בהם. הועדה רכשה את ספינת המפרשים הרעועה ״צאר קרום״ והתאימה אותה למטרת הסעתם לפלשתינה בהחליפה את שמה ל״סלבדור״.

הקונסיסטוריון המרכזי ליהודי בולגריה התנגד בתוקף לתכ־ניתו של ד״ר קונפינו והועדה שלו והזהירה אותם ואת השל־טונות הבולגריים בדבר הסכנה הגדולה הצפויה לנוסעי הספינה הרעועה. כאשר כל המאמצים לא נשאו פרי החליט הקונסיס־טוריון לפנות אל העולים עצמם, בהסבירו גם להם את הסכנה שהם נוטלים על עצמם וקראה להם להתנגד להעלותם לספינה, אבל לשוא.

״סלבדור״ הפליגה מוארנה ב־4 בדצמבר 1940 ועל סיפונה 326 מעפילים יהודיים מבולגריה. הספינה הגיעה לאיסטנבול ב־6 בדצמבר. בגלל תנאי מזג־האויר נשארה ״סלבדור״ בנמל איסטנבול עד צהרי 13 בדצמבר 1940. שש שעות לאחר הפ־לגתה מן הנמל נתקלה ״סלבדור״ בסערה גדולה שהתחוללה בים השיש וב־14 בחודש עם שחר החליט הקברניט להחזיר את הספינה לאיסטנבול כדי למנוע אסון. בנסיונו להפנות את הספינה בחזרה קם נחשול גדול שזרק את ״סלבדור״ כקופסא קטנה אל הסלעים בחוף הים הסמוך לעיירה התורכית סיליברי, וספינת המפרשים הקטנה נתרסקה והתפוררה לרסיסים, דפנות עץ צפו מעל פני המים, ורובם של המעפילים ירדו למצולות הים ורק מקצתם ניצלו בשחיה לחוף. מתוך 335 הנוסעים ניצלו 122 בלבד, ואילו 213 הנותרים ובתוכם 66 ילדים מצאו את מותם. גלי הים פלטו לחוף את גופותיהם של 103 מעפי־לים ואילו גופותיהם של האחרים נשארו בקרקעית הים בין ירכתי הספינה.

הקונסיסטוריון המרכזי בסופיה הקים מיד ועדת־חקירה שערכה פרטי־כל, המשתרע על 12 עמודים, ולמעשה, מעולם לא נחתם על־ידי מחבריו. על סיבת הדבר עומד ד״ר בוקו לוי בזכרונותיו, המתארים את מצב הענינים ואת עמדתם של אנשי הקונסיסטוריון כלפי השלטונות הבולגריים:

״עשינו כל אשר ביכולתנו למנוע את יציאת ״סלבדור״, אולם לא הצלחנו. את אשר יגורנו בא. היינו חייבים כנציגיה המוסמכים של יהדות בולגריה לערוך חקירה בדבר הסיבות והאחראים לאסון. בתהליך החקירה נק־ראנו אנו, חברי הועדה מטעם הקונסיסטוריון אל מנהל שרותי הבטחון הבולגריים פבלוב, וזה הודיע לנו: ״לא תעשו כל חקירה ואם כבר התחלתם, עליכם להפסיקה ויותר לא תעסקו בענין ״סלבדור״! ענין ״סלבדור״ שייך לנו ולא ניסבול כל התערבות מצידכם. זו הוראה ועליכם למלא אחריה״. הסיבה העיקרית להתנהגותם של שרותי הבטחון היתה, מצד אחד הלחץ שהופעל ע״י המשטרה למען עליתם של המגורשים לספינה בוארנה והעזרה שניתנה לד״ר קונפינו, וכן העובדה שהיתה ידועה לנו היטב, על סירובו של קצין־הנמל בוארנה להרשות את יציאתה של הספינה שהיתה בלתי מוכשרת להפליג, ואשר נכנע לבסוף להוראת שרותי הבטחון עצמם. בחקירה שלנו היינו צריכים לציין את העובדה הזאת. ד״ר ברוך קונפינו נשלח למחנה ״גונדה וודה״ אבל היה זה יותר כדי לשמור עליו מזעמם של קרובי הקרבנות״.

פרטי־כל הועדה מטעם הקונסיסטוריון מבהיר הן את מצבה של הספינה והן את הצד הארגוני של העליה. יש בו פרטים על הרכב הועדה של ד״ר קונפינו, פרטים על האנשים שנחקרו, חקירת מסמכים בדבר קנייתה ותקונה של הספינה וכו׳. והנה קטע מן הפרטי־כל:

״ספינת המפרשים ״צאר קרום״, ואח״כ ״סלבדור״, נר־כשה בסכום של 320,000 לווה, שגוייס על־ידי המעפילים עצמם... הנפח 100 טון, עשויה כולה עץ בלבד, מידות האורך 20 מטר ואילו הרוחב 6—5 מטר. הספינה לא התאימה לנסיעה... כלי־כיבוי ומשאבות לכיבוי דליקה אפשרית חסרו... לספינה ״סלבדור״ לא היה מנוע משלה. סירות הצלה לא היו... חגורות הצלה לא היו מתאימות. (כאן בא תיאור על הנסיעה לפרטיה:) עד איסטנבול נג־ררה הספינה על ידי ספינת־גרר... 300 ק״מ לפני איס־טנבול המשיכה דרכה בכוחות עצמה, במפרשים. לדברי הקברניט לאחר האסון, התפוררה ספינת המפרשים לכל חלקיה וזה היה סימן שדפנות העץ היו רקובות״.

למסקנות דומות הגיעה גם ועדת החקירה שנתמנתה על ידי הממשלה התורכית[10]:

״סלבדור״ היתה ספינת מפרש בולגרית ישנה בת מאה טון, שנקנתה על ידי שני שותפים יהודיים מסופיה כדי להעביר בה פליטים. לא היו בה מכשירי שיט, אף מפה אחת ואף מצפן או ברומטר לא נמצא בה. עובדי האניה היו שני ספנים זקנים וקברניט בולגרי, שנאסר על־ידי השלטונות התורכיים כאחראי לאסון. 335 הנוסעים עם חפציהם היו משא כבד מדי בשביל ספינה זו.

הספינה הגיעה לאיסטנבול ב־6 בחודש מן הנמל הבול־גרי וארנה. בגלל מזג האויר הרע הרשו השלטונות לספינה לעגון בבוספור החיצוני, ובמשך חמשת ימי עגינתה שם סיפקה עיריית איסטנבול מזון ועזרה רפואית לפליטים. משנשתפר מזג האויר הודיע הקברניט שברצונו להפליג, ושלטונות הנמל התירו לו זאת והעלו על הספינה מורה־דרך ומפקח סניטרי שצריכים היו להימצא עליה עד אחר עברה את הדרדנלים. הספינה הפליגה בצהרים ולאחר כחמש—שש שעות קמה רוח נגדית חזקה, שהלכה וגברה עד שהיתה לסופת שלג. בבוקר השכם, משגברה הסופה, אמר הקברניט לחזור לאיסטנבול, אולם נכשל בתמרון סיבוב הספינה, המפרש נקרע והספינה נופצה אל הסל־עים. נוסעים רבים נסחפו בגלים לתוך הים עוד לפני שנופצה הספינה.

מבין 335 הפליטים היהודים שנמצאו בספינה ניצלו 122. 103 גוויות נפלטו אל החוף, זוהו ונקברו.

העתון ״דבר״ בתל־אביב סיכם את האחריות במלים אלו:

— ״שני יהודים מבולגריה קנו או שכרו את הספינה הקטנה והרעועה והסיעו בה את הפליטים בתנאי נסיעה קטלניים ללא כל דאגה לבטחון חייהם של הנוסעים. לא

היו באניה כל סירות הצלה, לא היו בה חבר עובדים מספיק מבחינה כמותית ואיכותית לנסיעה הזאת.

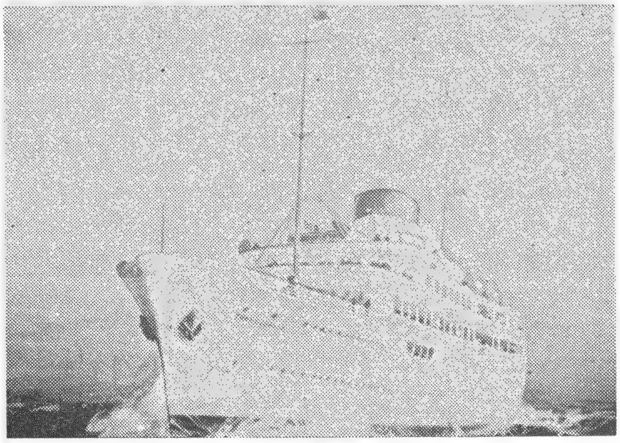
מבחינה משפטית האשמה ברורה... לגבי האחריות האנושית, נמצאו להם, לבעלי האניה ועובדיה, שותפים רבים ורמי מעלה... האחריות האנושית לאסון ״סלבדור״ ולטביעת נוסעיה מוטלת על כל אלה אשר הביאו את מאות הנוסעים לידי מצב מיואש כזה, שלא נשאר להם כל מוצא אחר בלתי־אם להיכנס לתוך הסירה הראשונה המבטיחה להוציאם מתוך הארץ שבה ישבו ואשר הפכה להם לתופת. ולכן לא רק בעלי ״סלבדור״ ועובדיה אשמים במותם של הפליטים האלה, אלא גם אלה אשר עשו אותם לפליטים נודדים — אותם ואת שכמותם״[11].

ד״ר ברוך קונפינו, בחוברת ״עליה ב׳״ שהוציא לאור בסופיה בינואר 1946 מסיר מעצמו את האחריות על אסון ״סלבדור״, באומרו שלא הוא בלבד השתמש בכלי ימי מסוג זה, כי אם כל ארגון עליה ב׳ של הסוכנות היהודית השתמש בכלים כאלה מכיוון שכלים אחרים להצלת יהדות אירופה לא היו בנמצא:

— ״בשיחתי עם יושב ראש ההסתדרות הציונית בבולגריה מר אלברט רומנו לאחר אסון ״סלבדור״ אמרתי לו ש־4500 איש נכנסו לארץ־ישראל בטרנספורטים שלי. אמנם כ־200 איש מצאו את מותם באסון ״סלבדור״ אבל אני מעריך את מצבו של העם היהודי ותורתה המהפכנית של הציונות כך, שלא הייתי מהסס גם עכשיו מול 4500 מעפילים נוספים לארץ ישראל לשלוח 200 אחרים למצולות ים. הוא השיב לי: ״לא! אני מסכים, אמנם, שיכנסו 4500 איש נוספים, אבל לא תמורת קרבנות״. מי מאתנו היה צודק? — לצערנו, בתי החרושת לסבון של היטלר נתנו את התשובה הטרגית״[12].

באחריות כבדה, אולי כפליים מזו של המארגנים, נושאת גם הממשלה הבולגרית אשר לחצה על היהודים מחוסרי־הנתינות ובעלי נתינות זרה לעלות לספינת מפרשים רקובה, מבלי להתחשב בתנאיה ומבלי לשמוע לאזהרות הקונסיסטוריון היהודי בסופיה. אחריות מוסרית רובצת גם על הממשלה התורכית והשלטונות הימיים בה על שנתנו לספינת המעפילים ״סלבדור״ להמשיך בדרכה מבלי לשים־לב שהיא בלתי מתאימה לחלוטין למטרה זו.

אסון ״סלבדור״ גרם למבוכה בין יהודי בולגריה. קרובי קרבנות הספינה היו נתונים בזעם כבד. ב־15 בדצמבר 1940 התקהלה קבוצה מקרובי הקרבנות והגיעה לביתו של ד״ר קונפינו לעשות בו שפטים, אבל לא מצאה אותו בבית. הוא נעלם. לאזכרה שנערכה על־ידי הקונסיסטוריון בבית־הכנסת המרכזי בסופיה באו המוני יהודים, שראו באסון אות לסערה מתקרבת ולסכנות אשר ארבו להם. 122 הניצולים מ״סלבדור״ נאספו על־ידי יהודי איסטנבול ונמצאו בטפולה המסור של הקהילה היהודית שם. בלחצו של הקונסיסטוריון, ואולי בלחצה הגדול של האחריות המוסרית שהיתה רובצת על הממשלה הבולגרית, הורשו הניצולים לחזור לבולגריה למקומות מגוריהם הקודמים. חלק מן הניצולים אמנם חזר לבולגריה, אבל אחרים סירבו והעדיפו להמשיך את דרכם לארץ־ישראל.

האניה ״טרנסילבניה״
עליה נערך ב־10.2.1946 מפקד זכרון לקרבנות ״סלבדור״

ב־10 בפברואר 1946, בתום מלחמת העולם השניה עברה באותו מקום בו טבעו מעפילי ״סלבדור״ האניה ״טרנסילבניה״ ועל סיפונה 500 חלוצים מבולגריה. במפקד־זכרון על הסיפון שמעו את דבריו של פיקו בן־ארויה (כיום: יוסף בן) ממנהיגי

יוסף בן

״החלוץ״ בבולגריה בתום המלחמה, וכאשר האניה נעצרה במקום הטביעה הורד לים זר־פרחים ענקי והחלוצים מזה, ומלחי האניה ובראשם הקברניט מזה, עמדו דום ולצלילי ההמנון הלאומי ״התקוה״ חלקו כבוד לקרבנות שטבעו במצולות־ים בדרכם למולדת.

במעשה זה בקשו יהודי בולגריה להוכיח שקרבנות ״סלבדור״ לא נשכחו וזכרם לא ישכח לעולם.

בספינה ״סלבדור״ לא הפליגו כל היהודים שהיו נתינים זרים ומחוסרי הנתינות. לנמל וארנה הגיעו עוד יהודים בעלי נתינות זרה שחיפשו דרך לעלות לארץ־ישראל, במצב שהלך והחמיר בבולגריה. הוועד הארץ־ישראלי בסופיה, שבראשו עמד ד״ר איזידור ברוך, חיפש דרכים לשלוח את העולים בכל מחיר, והצליח לשכנע את אנשי עליה ב׳ בארץ־ישראל לצרפם לאחת הקבוצות של המעפילים.

רשימת החללים של ספינת "סלבדור"

שנספו ב־12 דצמבר 1940

גברים (לפי אלף בית)

1. אשכנזי יצחק
2. אלקלעי נסים יעקו
3. אלקלעי מיקו
4. אז'ואלו יצחק
5. איסקוב יצחק אליעזר
6. אסטרטג ישראל
7. אליעזר יצחק
8. איסקוב ז'אני
9. איסקוב דוד מ.
10. אהרונוב יושקו פרסידו
11. אדוט שלמה
12. אדוט יוסף איסק
13. אשכנזי יוסף דוד
14. אשכנזי אלברט
15. אשכנזי שבת
16. אברהם נסים דוד
17. ארגודילו יצחק
18. אסלנוף יצחק
19. ברוכוב מוריץ
20. בן־נון בנימין אברהם
21. ברוך משה יוסף
22. בכר מיקו אליעזר
23. בן־יוסף דוד
24. בן־יוסף יוסף
25. ברוך יוסף משה
27. דנון פינחס מיכאל
28. דנון ליאון מיכאל
29. ורסנו אברהם
30. ורסנו ביטוש צ'לבי
31. ורסנו צ'לבי ביטוש
32. חרס אלברט
33. חרס נסים אלברט
35. יצחק יצחק
36. יצחק יצחק מנחם
37. ישעיה ישעיה רחמים
38. יעקובסון אברהם יעקו
39. ישראלוביץ פיליפ איזידור
40. יצחק אליעזר
41. יצחק יוסף
42. יצחק מיקו מנחם
43. יצחק רפאל מנחם
43. יצחק דוד מנחם
44. כהן אברהם יעקו
45. כהן אלברט מואיס
46. לזניק נחום
47. לוי ישראל עזריאל
48. לוי רובן
49. לוי נסים
50. ליאון שמעון יעקו
51. ליאון מנחם שמעון
52. לילו יוסף
53. לוי נסים זכריה
54. מלכי סמי
55. מטרק הרצל
56. מטרק ליאצ'ו
57. מטרק רוברט
58. מרדכי ישראל שמעון
59. מרדכי ישראל
60. מג'ר אברהם יעקו
61. מג'ר יעקו אברהם
62. מולכו סולומון
63. מולכו פליקס
64. מלכי אליה
65. מלכי מואיס אליה
66. מלכי סמי מואיס
67. נחמיאס חיים
68. נחמיאס פנאס
69. נחמיאס משה
70. סוקולוב נחום
71. סידי שלמה
72. סטריז'בסקי נתן בוריס
73. עוזיאל יעקו אשר
74. ערב יוסף אברהם
75. עוזיאל ז'ק
76. עוזיאל מנוח (מנואל)
77. עוזיאל לזר
78. עוזיאל ששון
79. עובדיה אהרן
80. פרידמן היינריך
81. פרחי אהרן יעקו
82. פסי ששון
83. פמוקוב מישל
84. פרנקו יוסף איסק
85. פרץ חיים דוד
86. פינקס יוסף
87. פנקס נפתלי
88. צרפתי ז'ק חיים
89. קסטרו יצחק יעקו
90. קסוטו אשר
91. קצוני סמי
92. קלדרון נסים
93. קמחי חיים יעקו
94. קמחי שמעון יעקו
96. קצוני ברוך
97. קלו סולומון אברהם
98. קנטי מוריץ
99. קסוטו יצחק
100. קונפורטי יצחק
101. רפאל נסים יצחק
102. רפאל פ'ק איסק
103. קופלמן שלמה יעקב

רשימת החללים של ספינת "סלבדור"

שנספו ב־12 דצמבר 1940

נשים (לפי אלף בית)

1. אדוט זלמה שלמה
2. אדות זלמה איסק
3. אדוט פרלה
4. אהרונוב בוליסו פרסידו
5. איסקובה מטילדה—מינדושה
6. אליעזר מינדושה איסק
7. אלגרנטי לונה
8. אלגרנטי ז׳ינקה
9. אלגרנטי לילי
10. אלגרנטי סוזנה
11. אלגרנטי קרולינה
12. אלקלעי מזל יעקו
13. אנז׳אלו בוקה
14. אנז׳אלו ויקי
15. אסטרוג ונטורה
16. אשכנזי בוליסו
17. אשכנזי רשל
18. ארגודילו רבקה
19. אשר ליאה
20. ארגודילו ויקטוריה
21. בכר ויטה אליעזר
22. ברוך ויטה יוסף
23. ברוך מטי יוסף
24. בת־לונה מטילדה
25. בת־דבורה פנציה
26. גרינברג אסתר
27. גרשון אידה סמואל
28. גרינברג לילי
29. דואניאס דונה ונציה
30. דואניאס ונזיה
31. ורסנו לילי אברהם
32. ורסנו סופקה ביטוש
33. ורסנו רוזה אברהם
34. זילברשטיין ליליה
35. חקים אסתר
36. חרס אולגה
37. חרס חנה
38. חרס לילי
39. יעקובסון יפה יעקו
40. כהן דורה יעקו
41. כהן ויקי יעקו
42. כהן שלה יעקו
43. לזר אידה סמו
44. לוייה דודה
45. לוי לינדה
46. לוי ויקי ג.
47. לוי שלה ג.
48. לוי שרה ג.
49. לוי דבורה
50. לוי סמי בוכור
51. ליאון לונה ש.
52. ליאון קלרה ש.
53. ליאו ענומה שמעון
54. לוי מטילדה
55. ליאון חנה
56. מלכי דזי אליה
57. מולכו גיזלה סולומון
58. ממון דבורה ס.
59. ממין פניציה
60. ממון פרנקה
61. מלכי לואיזה סמי
62. מלכי רגינה אליה
63. מלכי דודה
64. מבורך מרים
65. מבורך רוזה
66. מג׳ר ליאה
67. מג׳ר ליאה
67. מג׳ר בוקה
68. מלכי פלומבה
69. מז׳דליאד רשל
70. נחמיאס מרים
71. נחמיאס פאולינה
72. סטריז׳בסקי רוזה בוריס
73. סידי דורה
74. עוזיאל רשל
75. עוזיאל בוקה יעקו
76. עוזיאל ריינה יעקו
77. עוזיאל מזל יעקו
78. עוזיאל תמרה
79. פנקס רבקה עם 3 ילדיה
80. פרץ יפה איסק
81. פרץ רבקה אליה
82. פרץ זלמה יהודה
83. פסי לונה
84. פסי רחל עוזיאל
85. פרל רחל מנדל
86. פרחי נורה סולומון
87. פרחי בוקה אר.
88. פנקס ונצעה
89. פנקס מזל
90. פנקס רחל
91. צרפתי ויזורקה חיים
92. צרפתי דיאנה
93. צרפתי ז׳נה
94. צדיק קלרה
95. קסטרו מטי עם 3 ילדיה
96. קסטרו ריינה אשר
97. קסטרו ליזה
98. קסטרו מריאטה
99. קנטי רחל
100. קלדרון חנה
101. קמחי בלנש יעקו
102. קמחי מטילדה יעקו
103. קמחי מילכה יעקו
104. קמחי לילי יעקו
105. קופלמן חנה
106. קופלמן יני
107. קופלמן פני
108. רוזנפלד מילכה ליאון
109. רפאל שרה (שריקה)
110. רפאל בלה (ביאה)

בסוף פברואר 1941 הגיעה לוארנה הספינה "דוריאן 2" עם 160 פליטים יהודיים מרומניה ומפולין, כדי להעלות על סיפונה גם פליטים יהודיים מבולגריה. המשלוח אורגן בידי ד"ר איזידור ברוך. בהגיע הספינה נתברר, שהיא לא תוכל לקלוט את כל האנשים שנמצאו בוארנה, ביחוד, שנועדה לאסוף את ניצולי "סלבדור" שחיכו בקושטא. ד"ר איזידור ברוך מצא פתרון בשכרו ספינת־גרר גדולה ונוחה, כדי לחברה לאניה "דוריאן" שתגרור אותה עד חופי ארץ־ישראל. "דוריאן 2" העלתה על סיפונה ב־28 לפברואר 1941 כ־170 יהודים מבול־גריה; בבוקר של ה־1 במארס נכנס לבולגריה בהסכמת ממ־שלתה, הצבא הגרמני. מקריות פאטאלית זו מנעה את חיבור הספינה ל"דוריאן 2". בהוודע הדבר, מיהרה האניה "דוריאן 2" להפליג מן החוף כדי למנוע החרמה אפשרית בידי הצבא הגרמני שנכנס לעיר. קבוצה של כ־150 פליטים נשארה, איפוא, בוארנה להמתין להזדמנות להפליג.

"דוריאן 2" שבראש חלוציה עמד אשר פרדו (אצ'קו) עגנה בקושטא והעלתה על סיפונה את ניצולי הספינה "סלבדור" — פליטים יהודיים מבולגריה. בכך תמה פרשת "סלבדור", שלושה חדשים אחרי שנתרחש האסון.

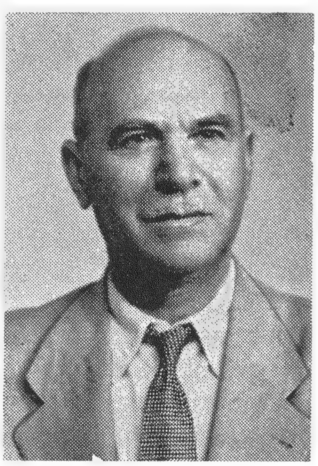

אשר פרדו (אצ'קו) 1918—1948
נפל במלחמת השחרור בהגנה על דרדרה ב־16.7.1948

משנכנס הצבא הגרמני לבולגריה, החל גל חדש של רדיפות נגד יהודים נתינים זרים. ב־6 באפריל 1941 חצה הצבא הגר־מני את הגבול היוגוסלבי. בו ביום נשלחו לגבול היוגוסלבי יהודים שהיו נתיני ארץ זו, ושעד כה לא נגעו בהם לרעה, והם נצטוו לעזוב את גבולות בולגריה. הפעולות הצבאיות שהתנהלו סיכלו את ביצוע הפקודה והאנשים הוחזרו לסופיה. לאחר שבועיים, ב־25 לאפריל 1941, נשלחו לוארנה 100 יהו־דים נתיני יוגוסלביה. ולאחר כמה ימים הועברו לכפר איגנא־טיאבו, יחד עם פליטים יהודיים שהגיעו לוארנה קודם, וכאן היה עליהם — כ־300 נפש — לסבול עינויים קשים, במשך כמה חדשים.

על המקרה כתב ד"ר בוקו לוי בזכרונותיו:

"הקברניט פרודקין ובורחאנלארסקי רכשו סירה בשם "נאדז'דה" (תקוה) והפעילו לחץ על הגולים בכפר איגנ־טיאבו להסכים להפליג בסירתם לארץ־ישראל, תמורת תשלום של 30,000 לווה לנפש. בדרך זו ניסו השניים להפיק רווח גדול תוך ניצול גורלם המר של הפליטים. אנו, אנשי הקונסיסטוריון, התנגדנו להפלגה בסירה "נאד־ז'דה", שהיתה במצב גרוע מאד, ואף הצלחנו לשכנע בכך את היהודים הגולים עצמם, בעזרתו של החזן אלטאראס, שהיה נציגם בפני השלטונות. את הקשר עם האנשים קיימנו באמצעות נשיא הקהילה היהודית בוארנה טולדו. פרודקין וידידו פנו לעזרתו של קולונל פאנטב, ראש משטרת בולגריה, והוא שהורה להזמין את נציגי הקונסיסטוריון אל שרותי הבטחון. יש להניח, שהדבר היה סמוך לחודש יולי 1941, כאשר הופענו בפני קצין המשטרה סטואיל דראגאנוב במשרדי־המשטרה בסופ־יה. המפקח אמר לנו: "אשלח את כולכם למחנה־ריכוז אם תוך שלושה ימים לא תמצאו את הכסף הדרוש להפ־לגת בני־עמכם, הגולים בכפר איגנאטיאבו, לארץ ישראל". למרות איומי סטואיל דראגאנוב החליט הקונסיסטוריון שלא להכנע. למראית־עין נשלח חוזר אל הקהילות היהו־דיות בדרישה לאסוף כספים, אולם יחד עם זה שגרנו שלי־חים להודיע לקהילות, שצריך לשלוח רק סכומים קט־נים, אגב התנצלות, שאין הקהילה יכולה לגייס סכומים גדולים יותר. היינו בדעה שאילו נמצא הכסף הדרוש הרי נשלח 300 יהודים למוות בטוח, בעוד אשר בהעדר הכסף, נציל אותם, גם אם מתוך סיכון עצמי. לאחר כמה ימים התיצבנו שוב לפני סטואיל דראגאנוב והודענו לו שנאסף רק סכום של כמה עשרות אלפי לווה, בעוד שהיו דרו־שים כמה מיליונים. קצין המשטרה גירש אותנו בגסות יתרה, איים עלינו, אולם לא עשה יותר דבר בענין זה".

יעקב (ז'ק) טולדו

גם נשיא קהילת וארנה, מר ז'ק טולדו, מוסר בזכרונותיו [8] כמה פרטים על הענין. וקטעים מזכרונותיו שופכים אור על תקופת העליה דרך נמל וארנה [13]:

— "בשנים 1939—1941... עברו דרך וארנה אלפי עו־לים, בעיקר יהודים שלא מבולגריה... כל חיי היו נתו־נים במשך שנתיים לעזרה לעולים ולסידורים עד להפ־לגתם. סייעו בכך גם רבים אחרים מיהודי וארנה, ובעיקר

חברי ועד־הקהילה. למרות שלא היה לנו תקציב מיוחד למטרה זו... סיפקנו לעולים את כל הדרוש... ראשונים הגיעו לוארנה בקבוצות קטנות יהודים מחוסרי־נתינות מפלובדיב ויהודים בעלי נתינות זרה מסופיה וערים אחרות של בולגריה... סדרנו אותם בבית־העם... לנצרכים ספקנו מזון ממטבח בית־הספר. הדבר היה בתחילת המלחמה. בו בזמן החלו מגיעים פליטים מהונגריה ומארצות אירופה אחרות. עבור העולים הגיעו ספינות, מקצתן של ה' קונפינו. היהודים היו מפליגים אחרי שהות קצרה בוארנה, ואחריהם באו חדשים וגם הם נסעו... לעיתים עלה בידי להעלות על ספינות אלו כמה משפחות של יהודים מבולגריה, להם לא דאג איש. לדברי ד"ר קונפינו פעולתו היתה פעולה ציונית, אולם הרושם שלי היה שהוא עושה ראשית־כל את מלאכתו לעצמו. מצב הספינה האחרונה שארגן ד"ר קונפינו, "סלבדור" היה בכי רע... בוארנה ישבו אותו זמן למעלה מ־500 יהודים מבולגריה נתינים זרים ומחוסרי־נתינות... סופה של הספינה ידוע לכל ואין צורך לחזור על כך... לאחר הפלגת "סלבדור" נשארו בוארנה עוד כ־150 יהודים מבולגריה. שמספרם עלה במהרה ל־300. באותו זמן הגיע לוארנה מארץ ישראל ה' שינד, שארגן, יחד עם איזידור ברוך, את ההפלגה באניה "דוריאן 2". האניה נתאחרה והגיעה לוארנה רק ב־26 בפברואר 1941... ב־27 בו נקראתי אל מנהל המחוז שהודיעני כי על "דוריאן" להפליג מנמל וארנה בו ביום בשעה 2 אחר־הצהריים... בתשובה לדברי שטרם הוחל בהעלאת העולים, נאמר לי שהמצב מחייב, כי "דוריאן" תפליג מיד ושזו פקודה של מפקד מטה־הצבא המקומי... ביקשתי מן המפקד הצבאי דחיה של 24 שעות, שניתנה לי בלי רצון... האניה לא לקחה את כולם, אלא רק 170 עולים. ד"ר איזידור ברוך תיכנן לחבר אל האניה ספינת גרר שתקלוט את יתר העולים, אך הזמן היה בעוכרנו. למחרת בבוקר, ה־1 במארס, נכנס לבולגריה הצבא הגרמני... רק אז הבינונו את התביעה, שהאניה תפליג מיד... נשארו בוארנה כ־150 איש ואשה, ומיד הגיעו חדשים, היו אלה יהודים בעלי נתינות יוגוסלבית. סדרנו אותם בבית־העם, אולם מיד נתקבלה הוראה להעבירם לכפר הקרוב לוארנה (איגנאטיאבו) נציגם היה החזן אלטאראס... באותו זמן התענין בגורל הגולים הקברניט פרודקין, אשר פוטר כחשוד בריגול. הוא רצה לשלוח את האנשים בספינה "סטרומה" שיצאה מזמן מכלל שימוש... התנגדנו לכך, ויעצנו לאנשים בכפר לומר שאין להם כסף. בינתיים נאמר לנו על ידי איש נאמן, שפרודקין תיכנן להוציא את הספינה ללב־ים ולהפקירה שם על נוסעיה. הידיעה חזקה אותנו עוד יותר בהתנגדותנו לכוונותיו. יום אחד קרא לי מנהל־המחוז בוארנה והודיעני שעלי לנסוע מיד לסופיה ולהתייצב בפני דראגאנוב במינהלת שרותי־הבטחון של המשטרה... אתי היה צריך לנסוע גם נסים אביגדור... הצלחתי להודיע לאחי בסופיה ולקונסיסטוריון, ובקשתי לדעת את סיבת הזמנתנו... בדרך נוכחנו לדעת שנלוו לנו שני סוכני־חרש... אחי הרגיעני במקצת. אצלו היה עוד אדם שנאמר לי כי היה שוטר לשעבר... במינהלת שירותי־הבטחון הוכנסתי ראשון אל דראגאנוב. עמדתי ליד הדלת... הוא צעק: "למה אתה מפריע להפלגת "סטרומה"? השבתי, שאינני מפריע משום שאין לי סמכות לכך. הוא חקר אותי עם מי נפגשתי ועם מי שוחחתי לפני בואי אליו... אמרתי לו את האמת. הוא שוב הרים את קולו: "אעלה אותך לקומה הרביעית, אשבור את עצמותיך, אשים אותם בשק ואזרוק אותם לתוך באר. לא איכפת לי אם הספינה כשרה או אינה כשרה לנסיעה, אני מעונין להעמיס עליה את האנשים ויקרה אתה מה שיקרה". ברגע זה נפתחה הדלת מאחורי ונסגרה מיד. לא הבינותי דבר. אולם דראגאנוב שינה את הטון, הזמין אותי לשבת, הזמין גם קפה ואמר: "אני מבין אותך יפה. "סטרומה" לא צריכה להפליג, היא אינה כשרה לכך ואינני רוצה ביסורי־מצפון". נתן לי גיליון ניר לכתוב את אשר אמרתי... חזרתי אל אחי והבינותי את אשר קרה... האיש שפתח את הדלת... היה השוטר לשעבר... הוא רמז לדראגאנוב שהכל בסדר. פירוש הדבר: סכום של 100,000 לווה. ניתנו רק 80,000; היה זה מחיר שחרורי ושחרור ידידי... אחרי זמן־מה נקראתי שוב אל מנהל־המחוז. מצאתי שם נציגי כל המיעוטים... תבעו מאתנו לתמוך ברשימת הממשלה בבחירות הקרובות... כולם ענו כאיש אחד "כמובן"... אני קמתי ואמרתי, שאם רוצים כי היהודים יצביעו בעד רשימת הממשלה, יהיה צורך לשחרר את הגולים בכפר איגנאטיאבו ולהחזירם למקומות מגוריהם... לא חלפו ימים מועטים, ואנשי איגנאטיאבו חזרו לבתיהם... יהודי וארנה לא הצביעו בעד רשימת הממשלה וזה מילא אותנו סיפוק פנימי... לאחר מקרה זה לא היו עוד בוארנה פליטים יהודיים..."

חודש לאחר הפלגת "דוריאן 2" יצאה את בולגריה דרך הגבול בסוילנגרד לתורכיה קבוצה של 65 ילדים עם אשרות כניסה לארץ־ישראל. מכאן ועד סוף שנת 1943 נסגרו גבולות בולגריה בפני היהודים.

ג. "החוק להגנת האומה"

יהדות בולגריה לא היתה שקטה בכל שנת 1940, אם כי טרם פגעו בפעילותה הכלכלית והציבורית. בתי־הספר היהודיים המשיכו בפעולתם היום־יומית ללא כל הפרעה. הנוער היהודי שרת בצבא שכם אחד עם הנוער הבולגרי. חיילי המילואים היהודיים התאמנו יחד עם חבריהם הבולגרים וחידשו מזמן לזמן את אמונם הצבאי. בתי־המסחר היהודיים התנהלו ללא כל הפרעות. התנועה הציונית טרם נפגעה, אף שפעילותה הוגבלה. העתונות הציונית עוד המשיכה לצאת־לאור ולהביא אינפורמציה ליהדות בולגריה על הנעשה בתוכה ועל הישגי התנועה הציונית בארץ־ישראל.

בהוודע על הכנת חוק להגנת האומה הקים הקונסיסטוריון ועדות מיוחדות. ב־10 באוקטובר 1940 הודיע שר־הפנים גאברובסקי לעתונות הבולגרית על הצעת החוק להגנת־האומה שהוכנה על ידי מועצת המיניסטרים בהדגישו בין היתר, שהיא מכוונת בעיקר כלפי המיעוט היהודי בבולגריה.

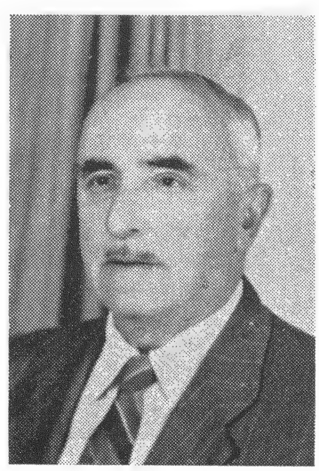
"...הקונסיסטוריון הצליח להשיג בחשאי טופס אחד של הצעת החוק להגנת־הלאום שנמסרה לדפוס... ביקרנו כמעט אצל כל השרים. שר־המסחר זאגורוב הכריז באזנינו שבכל אופן לא יגעו בהון היהודי. בקשנו פגישה עם שר־הפנים גאברובסקי, אך הוא סרב בתוקף לקבל משלחת של הקונסיסטוריון. נציגי הקונסיסטוריון הופיעו בפני ראש־הממשלה פילוב וניסו לשכנעו... שה־חוק המוצע ינחית מהלומת־מוות על יהדות בולגריה. ראש הממשלה ניסה להרגיענו... והבטיח להמציא לנו טופס של הצעת־החוק... כדי שנביא את הערותינו... תחת מילוי הבטחתו הביא לבית־הנבחרים לאחר שלושה ימים את הצעת החוק... בינתיים מינה הקונסיסטוריון ועדה בהשתתפות ד"ר בוקו לוי, ד"ר מבורך, בוקו מנוח, מאנצ'ו רחמימוב וליאון פרחי, שערכה תזכיר מפורט על תרומת יהדות בולגריה בכל ענפי החיים במדינה ובעם הבולגרי. התזכיר נמסר ל־120 איש ומעלה, ביניהם: המלך, שרים ומי־שהיו שרים, צירי־הפרלמנט, אישי־ציבור ועתונאים. כן מונו כמה ועדות, שצורפו לקונסיסטוריון, ביקרנו אצל יותר מ־100 אישי ציבור, מנהיגים וצירי פרלמנט... בלווית כמה מחברי הקונסיסטוריון ביקרתי את שר־האוצר בוז'ילוב, שאמר כי לא יגעו ברכוש היהודי. שר־הבטחון גנראל דאסקאלוב קיבלנו בסבר פנים יפות... הצטער על הצעת־החוק... ביקרנו גם אצל מיכאיל מאדז'ארוב, בורוב, דאנב, ניקולה מושאנוב, קראסטיו פאסטוכוב, גריגור צ'שמדז'יאב, פטקו סטאיינוב, דאמיאן ולצ'ב, סטויקו מושאנוב. פרופ' אלכסנדר צאנקוב, גנראל רוסב, בויאדז'יאב, פשב, אלכסנדר גיצ'ב, טודור קוז'חארוב ועוד... למרות כל ההבטחות אושרה הצעת־החוק מהר ברוב גדול והיתה לחוק..."

ניקולה מושאנוב
(ראש ממשלת בולגריה לשעבר)

זה התיאור של יוסף גרון, ופרטים נוספים נמסרו ע"י ד"ר בוקו לוי:

— "יום אחד השכימה יהדות בולגריה ושמעה הכרזתו של גאברובסקי בדבר הצורך בחקיקת חוק־להגנת־האומה ובהטלת הגבלות על היהודים... האמנו שהעם הבולגרי הוא עם סובלני, שוחר־חרות ודמוקרטי. נתנו אמון במנ־

בוקו מנוח

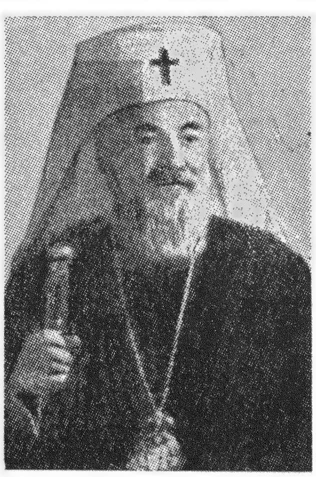
היגיו ולא הנחנו שיכול לקרות בבולגריה אשר קרה בגר־מניה ובמקומות אחרים, גם בגלל מיעוט מספרו של המי־עוט היהודי בבולגריה... ובכל זאת בא לנו החוק להגנת־האומה כהפתעה. הופתענו גם מהיקף הגבלותיו, שנראו בעינינו אז כקיצוניות ביותר... הקונסיסטוריון החליט לפתוח במאבק בכל האמצעים. גוייס כל אדם מוכשר בקרב יהדות בולגריה ובין נציגי העם הבולגרי נגד קבלת החוק... כל יהודי שנודעה לו השפעה על איזה גורם נרתם לפעולה. נעשו מאמצים משותפים של יהודים רבים וגם לא־יהודים, אשר גויסו למאבק על ידי הקונסיסטוריון. הוחלט לבקר אצל כל השרים... ואצל כל צירי הפרלמנט ולתבוע מהם שלא יצביעו על הצעת החוק... כן היה עלינו לשכנע בצדקת ענייננו את כל הארגונים הציבוריים ואת רוב אישי הציבור, ובאחרונה — לפעול בחצר המלך... כל השרים קיבלו את נציגינו... פרט לגאברובסקי, אשר סרב בתוקף לקבל כל משלחת יהודית... עם פילוב נפגשנו פעמיים. פעם לפני ההצבעה בקריאה ראשונה של הצעת החוק ופעם אחריה... הוא הרצה באזנינו את עמדת הממשלה בקרי־רות ובציניות וביסס אותה ביסוס מדעי, כביכול, בהנמקה הכוזבת של הנאציזם הגרמני. דבריו היו בערך אלה: ״הגיע קץ הליברליות והדמוקראטיה... הולך ונוצר עולם חדש, עולם ה״סדר החדש״ עם גרמניה בראש, הנושא בחובו רעיונות וערכים חדשים... רעיונות טוהר־האו־מה... כל דבר שהוא זר לאומה יוטלו עליו הגבלות״. שאלנו אותו מדוע נרדפים רק היהודים... תשובתו הי־תה: ״גם תורם של האחרים בו יבוא״. ״הפגישה השניה עם פילוב היתה באמת דראמטית. ביקשנו להכניס תיקונים מסויימים בחוק (בעיקר לגבי אחוז היהודים שיורשו לפ־עול בענפי הכלכלה). הצלחתנו היתה דומה לזו שבפגי־שתנו הראשונה, משמע, שום הבטחות כי אם רק פיתוח תיאוריות פשיסטיות... נפגשנו גם עם רוב צירי הפרלמנט רצינו לדעת את עמדתם וגם להשפיע, במקום שם ניתן הדבר... פעולתנו הביאה לתוצאות טובות ביותר... רבים מצירי הממשלה הצביעו נגד החוק — כגון פטרוב ואחרים — או נמנעו מהצבעה... על הקבוצה הקטנה של צירי האופוזיציה אפשר לומר רק דברי־שבח; אלה לא רק הבטיחו לנו את תמיכתם אלא אף נתנוה... אגב סיכון עצמי במדה רבה. בשורה ראשונה יש לציין את שמותיהם של ניקולה מושא־נוב, פרופ׳ פטקו סטיינוב, דימיטר פוליקוב... אולם קרה בתקופה ההיא דבר מענין: אחד הצירים של הפר־למנט מן הרוב הודיע שהוא — ורבים אחרים כמוהו — מוכנים להצביע נגד החוק ושהוא יכול לארגן קבוצה שלימה מבין צירי הרוב בפרלמנט הבולגרי שיצביעו נגד החוק, אם הדבר ישתלם. הלחץ מצדנו, ומצד עוד כמה צירים, על הקונסיסטוריון היה חזק מאד... הנימוקים בעד ונגד היו כבדי־משקל... לא ידענו מה עלול לקרות אם יתגלה הדבר ולכן... החלטנו לדחות כל הצעות מסוג זה. אישור החוק נעשה אחרי דיונים סוערים ביותר. הייתי נוכח בעת ההצבעה וסבורני, שלא היה רוב לאישור... רבים מן הצירים, אשר הודיעו כי יצביעו נגד החוק, עמדו על הבטחתם... יש לציין את התרומה הגדולה שתרמו אנשים פרטיים, שלא מילאו כל תפקידים פוליטיים בחיים הציבוריים... הוא הדין בכנסיה הפראבוסלאבית; קש־רינו אתה היו מן הטובים ביותר. במיוחד זכינו באהדתם של נשיא המועצה הקדושה נאופיט, המיטרופוליט של סופיה סטיפן, ואחר־כך המיטרופוליט של פלובדיב קי־

מיטרופוליט סטפן

ריל... אולם היו גם מקרים של כשלון... למשל, הענין עם אגודת הסוחרים היו גם ארגונים אחרים שלא נענו...

אחד מידידינו הנאמנים באותה תקופה היה גריגור ואסילב. אני נזכר תכופות בדבריו: ״העיקר, המלך; רק הוא יכול לעזור לכם״. ואמנם, החשבנו מאד עצה זו. כל עצומותינו נשלחו לארמון. אולם לא דובר על קשר בלתי אמצעי עם המלך... הוא מעולם לא נתן את הסכמתו לפגישה מעין זו. פעלנו באמצעות מזכיריו, אישי ציבור... באמ־צעות הכנסיה. המלך היה בעל תפיסה מיסטית והיה נתון להשפעת ראש כת הדאנוביסטים, קולונל לולצ׳ב, שהיה ידידו הקרוב ויועצו הבלתי־רשמי. גם באמצעותו פעלנו״.

מיטרופוליט קיריל

על המאמצים להפגש עם המלך בוריס ה־3, כותב בזכרונותיו יוסף גרון:

"יחד עם אהרן ברכה ביקרנו אצל מר גרואב, מנהל הלשכה ויועץ המלך ומסרנו לידיו בקשה בכתב אל המלך לקבלנו לראיון... גרואב הבטיח... לאחר יומיים היינו אצלו. הוא אמר לנו שהמלך מצטער, שלא נוח לו לקבל את פנינו ושאנחנו בוודאי מבינים את הסיבות לאי־נוחות זו..."

לפני הגשת הצעת החוק להגנת־האומה לפרלמנט הבולגרי, שיגרו 21 מחשובי הסופרים הבולגריים מכתב אל ראש־הממשלה פילוב, והעתק אל יו"ר הפרלמנט וזה תכנו:

"לכבוד — סופיה; אוקטובר 1940
ראש הממשלה
העתק: יושב־ראש הפרלמנט

ראש ממשלה נכבד,

אנו הח"מ, סופרים בולגריים, מצאנו לנכון לפנות אל כב' בבקשה הבאה: ב־8 לח"ז נתפרסמו דברי מיניסטר־הפנים, מתוכם מתברר, שהממשלה החליטה להגיש לפרלמנט הצעת־חוק להגנת־האומה. מדברי השר מסתבר, שהחוק ישלול את זכויותיו האזרחיות של אחד המיעוטים בארצנו.

אנו מאד מופתעים, ואף נבוכים, שעלה בבולגריה הרעיון לחוקק חוק מעין זה, בזמן שלא מורגשת כל סכנה לאומתנו מצד איזה גורם. ואנו בדעה שחוק כזה יזיק מאד לעמנו.

אל לנו לחוקק חוק, אשר ישעבד חלק מן הנתינים הבולגריים וירשום דף שחור בדברי־ימינו החדשים.

— — — — — —

תפקידנו להזהיר את אלה שהדבר תלוי בהם, לבל יתנו יד לעיבוד חוק כזה, שיפגע ביוקרת הארץ ובמסורת של סובלנות־דתית ואנושית.

בשם התרבות ולמען שמה הטוב של בולגריה, מבקשים מכם למנוע חקיקתו של חוק אשר תוצאותיו העגומות יאפילו על תחוקתנו ויותירו זכרונות כבדים ביותר".

בכל הכבוד,

(חתימותיהם של 21 סופרים בולגריים)

בין החותמים על האגרת: הסופרים גריגור צ'שמדז'יאב, ליודמיל סטויאנוב, אלין־פלין, אליסבטה באגריאנה, טריפון קונב, ט. ולאקוב, מירוסלב מינב, נ. איקונומוב, ולדימיר רוסליאב, ניקולאי לילאב, סטיליאן צ'ילינגירוב, ניקולה דג'רוב, מינקו גנוב, חריסן צנקוב, ניקולה פילופוב, ולד רוסליאב.

מיד לאחר פנייתם של סופרי בולגריה, שיגרה גם אגודת הרופאים הבולגריים מכתב־מחאה אל שר־הפנים והבריאות, פטר גאברובסקי, וזה תכנו [16]:

"לכבוד
שר הפנים והבריאות — כאן
אדוני השר,

אגודת הרופאים הבולגריים, עם היותה ארגון אפוליטי, אינה יכולה להיות אדישה ופאסיבית לגבי השאלות הגדולות העומדות לפתרון בפני הציבור הבולגרי. שאלה מעין זאת היא כעת הצעת־החוק להגנת־האומה, העומדת לדיון בקרוב בפרלמנט.

בין יתר תפקידיה, אחת המטרות של הצעת־החוק היא שמירת הטוהר של האומה הבולגרית ומניעת כל השפעה מצד המיעוט היהודי בארץ על חיינו החברתיים והפוליטיים. מבלי להכנס לפרטי השאלה בדבר הטענה המופרכת מיסודה, על נחיתות הגזע היהודי, מבקשת הנהלת אגודת הרופאים להדגיש... שהעם הבולגרי הצליח לשמור על אופיו הלאומי הטהור... ואין היא רואה שנשקפת סכנה לטוהרו של עמנו.

בהסתמכה על הטעמים הנ"ל ועל ההנחה המקובלת שיהודי בולגריה היו תמיד אזרחים לויאליים בכל המובנים, אין אגודת הרופאים הבולגריים, כאגודה מקצועית בלבד, יכולה להשאר שלווה לגבי גורל חברים — רופאים ממוצא יהודי.

בהביאנו זאת לתשומת־לב כב', אנו פונים ומבקשים מכבוד השר לעשות את האפשרי, למניעת ההגבלות הכלולות בהצעת־החוק, דבר שיהיה בו משום ביטוי של כב' לרגש ההומניות והצדק".

בכל הכבוד
יו"ר (—) ד"ר איוון קויצ'ב

בו בזמן, ובתקיפות יתרה פנתה גם הנהלת הסתדרות עורכי־הדין הבולגרית אל ראש הממשלה בוגדאן פילוב [17]:

"לכבוד ראש הממשלה

הסתדרות עורכי־הדין הבולגרית קיבלה בהפתעה את הצעת־החוק להגנת־האומה. במקרה קונקרטי זה אנו מעונינים לדעת איזה משטר יוטל על היהודים בבולגריה...

אשר להוראות הנוגעות למיעוט היהודי אצלנו, הן די מפורטות וממשיות. הצעת החוק נותנת קודם־כל הגדרה בלתי מבוססת בהחלט של המושג "יהודי". אחרי־כן היא שוללת את הזכויות האזרחיות והפוליטיות של המיעוט היהודי, שהוגדר כפי שהוגדר. לאור תאור מפורט של ההגבלות הכלולות בהצעת החוק — מסתבר שהצעת החוק של הממשלה מטילה גם שורה של הגבלות חשובות ומשפילות על המיעוט היהודי בבולגריה.

בהכרזות שר־הפנים והבריאות לא נרמז מה צורך הביא לחקיקת חוק כזה אצלנו... ואם השר בעצמו — אנו מניחים לפי החלטת הממשלה — מכריז שהמדינה הבולגרית היא לאומית ושאומתנו שמרה על טוהרה, הרי שום צורך לאומי אינו מחייב חקיקת חוק כזה, המגביל והמשפיל מבחינה מוסרית קטגוריה מסויימת של אזרחים בול־

גריים. יהדות בולגריה מעולם לא הוותה סכנה למשקנו, לתרבותנו, ואף לא לטוהר עמנו... לכן אין ביכולתנו למצוא שום צידוק — בשים לב לאינטרס המדינה והעם — לנקיטת אמצעי הגבלה והשפלה כאלו לגבי המיעוט היהודי בבולגריה...

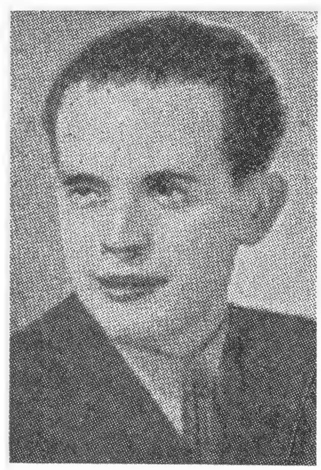
לאחרונה, חובה עלינו להכריז, שאין כל נימוקים בעלי אופי מקצועי המחייבים הטלת הגבלות על חברינו עורכי־הדין ממוצא יהודי...

אולם מחוץ לכל הנימוקים הנ"ל היתה תמיד חשיבות ממדרגה ראשונה בעינינו, עורכי־הדין הבולגריים, לצד החוקי של השאלה. הצעת החוק שמכינים תהיה מהלומה חדשה על תחוקתנו היסודית. הקונסטיטוציה הבולגרית אוסרת בפירוש את חלוקת האזרחים הבולגריים לסוגים נחותים ועליונים...

לאור כל האמור, אנו מבקשים במפגיע לנטוש הצעת־חוק זו שאינה נחוצה, שהיא מזיקה לחברה והעומדת בסתירה לעקרונות היסוד המשפטיים שלנו ולצדק".

בכל הכבוד,
הנהלת הסתדרות עורכי־הדין הבולגרית

יו"ר (—) פטר בויאדז'יאב
מזכיר (—) ניידן רייצ'ב

ניידן רייצ'ב

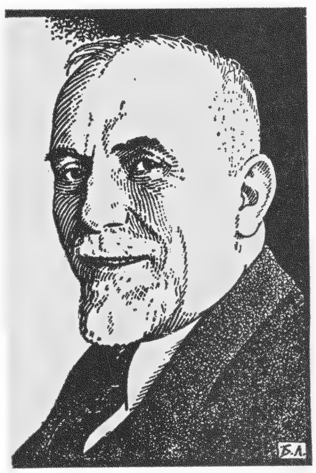
תגובת המכתבים בציבור הבולגרי היתה גדולה. במיוחד יצר עצבנות גדולה בקרב החוגים הפאשיסטיים המכתב של 21 הסופרים הבולגריים. הופצו אלפי כרוזים בהם האשימו את הסופרים ותומכיהם בלקיחת שוחד. בקשר להאשמות אויליות אלו כלפי הסופרים הבולגריים, שיגר דימו קאזאסוב — אישיות ציבורית ידועה — ב־18 בנובמבר 1940, מכתב מיוחד אל ראש־הממשלה פרופ' בוגדאן פילוב, עם העתקות לכל השרים וצירי הפרלמנט. המכתב אינו אלא מרד גלוי ונועז של הציבור הבולגרי בשליטים [18].

"לכבוד ראש הממשלה פרופ' פילוב
העתק: לכב' השרים וצירי הפרלמנט

ראש ממשלה נכבד,

כידוע, מצויים 6 מיליון בולגרים בשתיקה גמורה ורק לעשרה מהם שמורה הזכות לדבר על הכל, לעשות הכל, להיות מסוגלים לכל... אולם היום הורחבה פריבילגיה זו. נהנים ממנה ידידים של כב' כדי לראות אותנו כ"נאציונאליסטים" או "אינטרנאציונאליסטים", "פאטריוטים" או "בוגדים", "מצילים" או "מועלים". הדברים הגיעו לידי כך, שבהיתר הצנזורה, שכב' אחראי לה, הסופרים הבולגריים הנודעים ביותר, אשר המחסור היה תמיד מנת־חלקם, הואשמו בלקיחת שוחד על שיצאו בדברי הגנה על יהודי בולגריה".

בדברו על ההאשמה במאסוניות שהוטחה נגד הסופרים הבולגריים ובהזכירו אישי ציבור נודעים שהשתייכו לתנועה בינלאומית זו, כולל ראש־הממשלה עצמו פילוב, מדגיש דימו קאזאסוב:

דימו קאזאסוב
(שר בממשלת בולגריה לשעבר)

"בהיתר הצנזורה שכב' אחראי לה נדפס והופץ באלפים כרוז בו הואשמו הסופרים הנודעים ביותר, עם ט.ג. ולאייקוב ואלין פלין בראש, בלקיחת שוחד, רק מפני שהושיטו הגנה נאמנה ליהודי בולגריה. איזו תמונה! הזוהמה חוסה תחת כנפי הצנזורה, ואילו קרבנותיו — ידידיו של כב' — שרויים בצל שתיקתו האדישה והשלווה.

כב' מצדיק את הצעת החוק נגד היהודים בצורך למנוע השפעות־חוץ ולהגן על יחודו של העם הבולגרי. אך מדוע יעצום כב' את עיניו: נוכח 650,000 תורכים, 70,000 רומנים, ובתי־ספר זרים לעין ספור...

אינני מציע רדיפות של תורכים ורומנים, אך שואל אני, מדוע תראו את הקש, ובקורה לא תבחינו?

כלום אין עובדות אלו מוכיחות, שצביעות מוזרה מסתתרת מאחורי המאבק בהשפעות־חוץ? את מי תרצו להטעות שהמלחמה ביהודים ובמאסונים, שאין להם כל השפעה בחיינו הציבוריים, איננה פרי של השפעה זרה? רק אמצעי אחד בידיכם להטעות את העם בשאלות אלה

ובשורה של שאלות אחרות: הצנזורה והשוט. בידיהם הפקיד היום נשיא האקדמיה למדעים את הדאגה לשמור על יוקרת האמת. אולם האמת, על אף הכל, תצא לאור, ולאורה יראה העולם, מופתע, כי נשיא האקדמיה למדעים אוחז בשוט תחת לאחוז בלפיד.

סופיה, 18 לנובמבר 1940

בכבוד,

(—) דימו קאזאסוב".

גם אישי־ציבור אחרים יצאו כמובן בהגנה על המיעוט היהודי. הפובליציסט קוסטה ספיסארבסקי, הסופרים סטיליאן צ׳ילינגירוב וטריפון פונב, פרופסורים, ציירים, ראשי ממשלה ושרים לשעבר — התחרו להזהיר את הממשלה מפני הסכנה הנשקפת ליוקרת העם הבולגרי ולמדינתו באישור החוק להגנת הלאום. במיוחד עשה רושם חזק מכתב הגלוי של כריסטו ק. פונב, מראשי המפלגה הסוציאל־דמוקראטית, אל צירי הפרלמנט. המדגיש את התחייבות צירי־העם לשמור על הקונסטיטוציה הבולגרית, שהיא היסוד למשטר המדיני ולחיי הציבור. בציטטות מסעיפי החוקה על שיווי זכויותיו של המיעוט היהודי, מוסר כריסטו פונב תיאור היסטורי מפורט של היהודים בחצי האי הבלקני, מתאר את היחסים הטובים בין יהודים ובולגרים, את חלקה של יהדות בולגריה במלחמות שניהלה בולגריה, את הטראגדיה של הלוחם היהודי ותרומתו למולדת בולגריה, את הדברים שאמר גנרל וליזאר לאזארוב בזכות המיעוט היהודי ונגד האנטישמיות, והוא יוצא בקריאה:

גנרל לאזארוב

"אתם, צירי עם נכבדים, עומדים בפני שאלה מכרעת: התתמכו בהצעת החוק הבלתי חוקית נגד חלק מאזרחי בולגריה או תישמעו בקולו הנאמן של הגנרל הבולגרי האמיץ — כיצד יסתדרו עם הדור החדש "מנהיגים" אלה, אשר מחנכים אותו ברוח של שנאה ואי־צדק? ... התנועה האנטי־יהודית התפתחה רק בשכבות מעוטות־תרבות של הציבור. האנטישמיות המקרית כיום אצל כמה אומות של תרבות היא רק אמצעי להשגת מטרות כלכליות ופוליטיות.

נוכח רעיונות נכונים אלה, האם לא הגיע הזמן לשאול את עצמנו: מי הוא זה האוייב או מי הם בוגדים אלה, אשר למען אינטרסיהם הפרטיים מכניסים מבוכה בחיי העם הקשים למדי? ...".

והוא עומד על צביונו הפרולטארי של המיעוט היהודי ומביא כדוגמה בולטת את ילדי היהודים ברובעים יוצ׳בונר ודורטבונר שבסופיה. את הנימוק בדבר אי־יושרו של המיעוט היהודי בעיני מחוקקי הצעת החוק הוא מגדיר כפרי תורת הגזענות, שלדעתו אינה עומדת בפני שום ביקורת והוא רואה בה "תיאוריה של הנשמות התועבות", והוא מסיים את מכתבו במלים אלו:

"צירי עם נכבדים,

אין פנאי להיסוס — או עם החוקה ועם העם, למען נצחון החרות, או עם עוברי־האורח המקריים בחיינו הציבוריים — לקראת קלון עצמי מביש ולקראת ערעור אשיות מולדתנו! דרך ביניים אין... אינני אלא אזרח בולגרי צנוע, ואני אחראי על רעיונותי ועל "עזות־המצח" לפנות אליכם בשורות "בוגדניות" אלה. אם עובר אני בהן — בשורות שנכתבו לפי סעיף 84 של הקונסטיטוציה עבירה קלה כלפי ההווה והעתיד של בולגריה, אבקשכם למסור זאת לתובע הכללי, ואופיע בפני בית־המשפט כ"עבריין מסוכן". כעת ממלא אני רק את חובתי.

סופיה, 1 בנובמבר 1940 (—) כריסטו פונב".

כאמור, היו גם מחאות של ה"סינוד הקדוש" של הכנסיה הפראבוסלאבית, וכן התערבותם האישית של המיטרופוליטים סטיפן וקיריל. מן הראוי לציין שהתאחדות הסוחרים הבולגרית, על ראשיה ומנהיגיה, עמדה כל הזמן מחוץ לגל־המחאות ובשתיקתה נתנה את הסכמתה להצעות החוק. בניגוד לבקשות ולהזדמנות היא סרבה בתוקף לקבוע עמדה מנוגדת למדיניות הממשלה הבולגרית. כאגודת הסוחרים כן גם אגודת הרוקחים ופדרציאת קציני המילואים.

ב־7 באוקטובר 1940 קבלה הממשלה את הצעת החוק להג־

פרופ׳ פטקו סטאיינוב
(שר החוץ לשעבר בממשלת בולגריה)

נת האומה והגישה אותו לאישור הפרלמנט. בכך הועבר המאבק "נגד" ו"בעד" החוק אל כותלי בית־הנבחרים הבול־גרי. החוק נידון בהפסקות, בכמה ישיבות של הפרלמנט בחוד־שים נובמבר, דצמבר וינואר 1941. להגנת המיעוט היהודי בפרלמנט יצאו הצירים פטקו סטאיינוב, ניקולה מושאנוב ואלכסנדר גירגינוב בשם המפלגה הדמוקראטית הבולגרית; קרסטיו פאסטוחוב, קוסטה לולצ׳ב וכריסטו פונב בשם המפ־לגה הסוציאל־דמוקראטית; טודור פוליאקוב וליובו דיוגמדז׳יאב

קרסטיו פאסטוחוב
ממנהיגי המפלגה הסוציאל־דימוקרטית בבולגריה

ד"ר ליובן דיוקמדז׳יאב

כצירים "בלתי תלויים", ולמעשה נציגיה של המפלגה הקומו־ניסטית הבולגרית, שהוכרזה אז כבלתי לגאלית ופוזרה על ידי הממשלה; וכן הציר של עיר לובץ׳, איוון פטרוב, למרות שהשתייך לרוב הממשלתי. אך לא הועיל דבר.

בתשובה לנאום הכתר, ניצלו שני צירים — ראשי ממשלות לשעבר: ניקולה מושאנוב (מנהיגי המפלגה הדמוקראטית) ואטאנס בורוב (מנהיגי מפלגת־העם) — את ההזדמנות לבקש את המלך להתערב ולהשפיע על הממשלה להסיר את הצעת החוק להגנת האומה מעל הפרק בפרלמנט. המלך בוריס ה־3 לא מצא לנכון להשיב. בהשפעת הקונסיסטוריון המרכזי ביקש ה־"סינוד הקדוש" ראיון מיוחד אצל המלך, גם היא לא נשאה כל פרי. ניסו גם לרכוש את אהדתה של המלכה יואנה מתוך הנחה שביכולתה להשפיע על המלך אבל נסיון זה נכשל.

החוק נתקבל בפרלמנט ב־24 בדצמבר 1940 ופורסם בעתון הרשמי מס׳ 16 ב־23 לינואר 1941.

ובזה ניתנה גושפנקא חוקית למדיניות אנטי־יהודית רש־מית, שהתקיימה ארבע שנים וכמעט עמדה למחוק מעל פני הארץ את יהדות בולגריה בת 50,000 נפש. מיום ה־23 בינואר 1941 החלה הממשלה הבולגרית בביצוע החוק.

בחוק שלושה חלקים: חלק א׳ — ארגונים סודיים ובינ־לאומיים; חלק ב׳ — אנשים ממוצא יהודי; חלק ג׳ — הוראות כלליות. החוק ניסה להקים חיץ בין המיעוט והעם הבולגרי, — ולהגביל ככל האפשר את חופש הפעולה של מיעוט זה.

הפרק הראשון, חלק א׳, סעיפים 1—6, אוסר קיומם של ארגונים בינלאומיים סודיים וקובע על מי מהם חל החוק.

הפרק השני, סעיפים 7—9, קובע את צורת פיזורם וחיסולם של הארגונים הבינלאומיים, הפרק השלישי, סעיפים 10—14, קובע את אופן חיסול הרכוש של הארגונים הסודיים שיפוזרו.

הסעיפים הנ"ל פגעו, בראש וראשונה בלשכת בני־ברית ואח"כ — בתנועה הציונית. סעיף 8 של החוק, חילק את הארגונים הבינלאומיים שחבר הלאומים הכיר בהם או שלא הכיר בהם. הארגון הציוני, כארגון שהוכר במוסד הבינלאומי, לא נפגע בתחלה בחוק, והוא המשיך בקיומו עד ינואר 1941.

חלק ב׳ של החוק נוגע רק ליהדות בולגריה, וכותרתו: "בני אדם ממוצא יהודי".

הפרק הראשון, סעיפים 15—22, דן במוצא היהודי וקובע, שיהודי הוא כל אדם שלפחות אחד מהוריו יהודי. על אנשים אלה, תוך חודש ימים, להגיש הצהרה מיוחדת בדבר מוצאם, ולא — הם צפויים לקנסות גדולים. השמות הם רק הרשומים בתעודות הלידה. יש למחוק משמות היהודיים את הסיומות האופייניים לשמות הבולגרים "וב", "אב", "איץ'". נאסר גם על אנשים ממוצא בולגרי לאמץ יהודים.

הפרק השני, סעיפים 21—22, אוסר על יהודים לקבל נתי־נות בולגרית, לבחור ולהבחר למוסדות ציבוריים, וקובע שיהו־דים המכהנים בתפקידים ביום כניסת החוק לתוקפו, חייבים לעזוב מיד את משרתם. נאסר על יהודים למלא שום תפקי־דים במוסדות של המדינה, של הרשויות המקומיות ובשאר מוסדות אחרים, פרט למוסדות יהודיים; יהודים שמילאו תפ־קידים במוסדות בעת תחולת החוק — חייבים לשחררם מיד. ליהודים הותר לשרת רק בפלוגות עבודה. נאסר עליהם להת־חתן או לחיות מחוץ לנשואים עם אנשים או נשים ממוצא בולגרי. להחזיק משרתים ממוצא בולגרי. במוסדות ההשכלה יתקבלו רק מספר מוגבל של תלמידים יהודיים.

הפרק השלישי, סעיף 23, אוסר על היהודים להחליף את

מקומות מגוריהם ללא רשיון המשטרה, ובנוגע לסופיה הבירה, לא יוכלו עוד יהודים להתיישב בה.

הפרק הרביעי, סעיף 24, אוסר על היהודים להחזיק או לחכור נכס כפרי. על המחזיקים בנכסים ביום תחולת החוק להציע תוך שלושה חודשים, לקרן המקרקעין הממשלתית, ולא — יוחרמו.

הפרק החמישי, סעיפים 25—33, אוסר על יהודים לעסוק במקצועות חופשיים, במסחר ובתעשיה, פרט לאחוז המתאים לאוכלוסיה היהודית במדינה, שיוכל לשרת את היהודים בלבד. על כל הנותרים לחסל את עסקיהם. הממשלה רשאית להגביל השקעת הון יהודי בענפי תעשיה. תוך חודש ימים על היהודים להצהיר על כל נכסי דניידי ודלא-ניידי שברשותם. הסכומים במזומנים יוכנסו לחשבונות חסומים בבנק הממלכתי למשיכה בפיקוח הבנק. כל רכוש שלא יוצהר עליו — דינו החרמה. נאסר על היהודים להשקיע או להשתתף בבתי קולנוע, בתיאטראות, בהוצאות-לאור ובועד עסקים בלמעלה מ-49% של ההון. תוך 6 חדשים עליהם לחסל או למכור את החלק העודף. נאסר על יהודים להיות מנהלים, או מנהלים-בפועל בעסקים שהם משתתפים בהם בהונם. אלה שמילאו

ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ

ДЪРЖАВЕНЪ ВЕСТНИКЪ

ИЗЛИЗА ВСѢКИ ПРИСѪТСТВЕНЪ ДЕНЬ

Таксит̃ѣ за еднократна публикация въ „Държавенъ вестникъ" сѫ:

За малки обявления (обезсилване на изгубени, изгорени и др. документи) до 20 думи или часть отъ толкова — 40 лева за текста и 10 лева за подписа.

За публикации отъ търговски характеръ, включително и за откриване на предпазни конкордати, до 100 думи или часть отъ толкова — 500 лева; за заглавие, дата и подписъ на сѫщитѣ, за редъ — 20 лева.

За всички останали публикации, включително резолюциитѣ на сѫдилищата за обявяване въ несъстоятелность и възстановяване на търг. права на търговски фирми, до 100 думи или часть отъ толкова — 250 лева; за заглавие дата и подписъ на тѣхъ, за редъ — 10 лева.

Отдѣлна стр. за табеларни и др. публикации — 2500 лв.

Съответнитѣ суми се внасятъ направо въ касата на печатницата или въ мѣстния клонъ на Б. Н. Б., а втората половината отъ вносния листъ, заедно съ публикацията, ни се изпраща.

Поправкитѣ се таксуватъ като малки обявления.

Абонаментътъ се внася въ предплата съ вносенъ листъ или въ брой на касата при Държавната печатница и бива годишенъ: 600 лв. за България и 1000 лв. за странство, или полугодишенъ. 350 лв. за България и 550 лв. за странство. Абонирането става за цѣла година или за първото шестмесечие, най-късно до 5 януарий и за второто шестмесечие, най-късно до 5 юлий. На абониралитѣ се следъ тѣзи дати, вестникътъ започва да се изпраща отъ деня на получаване вносния листъ или сумата въ администрацията. Отдѣленъ брой отъ текуща финансова година струва 5 лева, а отъ непосрѣдствено минала — 10 лева.

Рекламации за неполучени отъ абонатитѣ броеве се приематъ: за София въ продължение на 3 дни и за провинцията — на 10 дни отъ датата, която носи рекламационниятъ брой.

Всичко що се отнася до вестника се адресира направо до Държавното книгоиздателство при Държ. печатница.

Надвнесени суми и ръкописи не се връщатъ. Ръкописитѣ се запазватъ 3 месеци отъ тѣхното публикуване.

Година LXIII СОФИЯ, понедѣлникъ, 17 февруарий 1941 година Брой 36

УКАЗЪ

№ 21

НИЕ БОРИСЪ III

СЪ БОЖИЯ МИЛОСТЬ И НАРОДНАТА ВОЛЯ

ЦАРЬ НА БЪЛГАРИТѢ

По предложението на Нашия Министъръ на вѫтрешнитѣ работи и народното здраве представено Намъ съ доклада му № 2373 отъ 14 февруарий 1941 година,

Постановихме и постановяваме:

I. Да утвърдимъ следния

ПРАВИЛНИКЪ

за прилагане на закона за защита на нацията

(Издаденъ на основание чл. 50 отъ закона за защита на нацията и VIII постановление на Министерския съветъ, взето въ заседанието му отъ 13 февруарий 1941 година, протоколъ № 23)

I. За установяването и разтурването на тайнитѣ и международни организации.

§ 1. Въ двуседмиченъ срокъ отъ влизане на този правилникъ въ сила, Министерството на вѫтрешнитѣ работи и народното здраве провѣрява, кои отъ регистриранитѣ

НАРЕДБА

№ VI—131

по приложението на закона за еднократенъ данъкъ върху имуществата на лицата отъ еврейски произходъ.

По чл. 1. На облагане съ данъкъ по този законъ подлежатъ всички имущества, безъ огледъ на тѣхния видъ, принадлежащи **къмъ 14 юлий 1941 година** на лица отъ еврейски произходъ.

Данъкътъ е еднократенъ и се събира въ полза на държавното съкровище, безъ каквито и да било връхнини.

Той е независимъ отъ данъцитѣ, които сѫщитѣ лица сѫ длъжни да внасятъ по други закони.

Данъкътъ се изчислява върху чистата стойность на имуществата въ следнитѣ размѣри: 20%, ако стойностьта на чистото имущество на лицето не превишава сумата 3.000.000 лева, и 25%, ако тая стойность е по-голѣма отъ 3.000.000 лева.

Установяване на чистата стойность на имуществото става по начина изложенъ при членъ 11.

Не подлежатъ на облагане имуществата съ чиста стойность до 200.000 лева включително.

Кои лица се смѣтатъ за такива отъ еврейски произходъ — опредѣление е дадено въ чл. 15 отъ закона за защита на нацията: „Отъ еврейски произходъ сѫ лицата, на които поне единъ отъ родителитѣ е евреинъ"

Министерство на вѫтрешнитѣ работи и народното здраве

НАРЕДБА

ПО ПРИЛОЖЕНИЕТО НА ЧЛ. 25 ОТЪ ЗАКОНА ЗА ЗАЩИТА НА НАЦИЯТА

(Одобрена отъ Министерския съветъ съ 59 постановление, взето въ заседанието му отъ 22 юлий 1941 година, протоколъ № 123)

Чл. 1. Лицата отъ еврейски произходъ могатъ да упражняватъ само следнитѣ видове свободни професии, търговия (изключая амбулантната) и индустрия и то въ посоченитѣ населени мѣста и въ посочения брой:

I. Свободни професии.

Лѣкари всичко 21 отъ които въ София 13 въ Пловдивъ 3, въ Русе 1, въ Варна 1, въ Ямболъ 1, въ Дупница 1, и въ Бургазъ 1.

Ветеринарни лѣкари всичко 2, отъ които въ София 1 и въ Пловдивъ 1.

Зѫболѣкари всичко 7, отъ които въ София 4, въ Пловдивъ 1, въ Русе 1 и въ Варна 1.

Акушерки всичко 9, отъ които въ София 6, въ Пловдивъ 1, въ Русе 1 и въ Варна 1.

Адвокати всичко 20, отъ които въ София 12, въ Пловдивъ 3, въ Варна 1, въ Русе 1, въ Ямболъ 1, въ Дупница 1 и въ Бургазъ 1.

Архитекти всичко 2, отъ които въ София 1 и въ Пловдивъ 1.

Инженери всичко 6, отъ които въ София 4, въ Пловдивъ 1 и въ Русе 1.

Химици всичко 3, отъ които въ София 2 и въ Пловдивъ 1

Музиканти всичко 14, отъ които въ София 8, въ Пловдивъ 2, въ Русе 1, въ Варна 1, въ Ямболъ 1 и въ Дупница 1.

II. Търговия.

Група **„Бакали"** всичко 187, отъ които въ София 114, въ Пловдивъ 22, въ Бургазъ 4, въ Ямболъ 4, въ Карнобатъ 1, въ Сливенъ 3, въ Видинъ 3, въ Пазарджикъ 3, въ Казанлъкъ 1, въ Стара Загора 2, въ Хасково 3, въ Варна 5, въ Русе 7, въ Добричъ 1, въ Шуменъ 2, въ Дупница 4, въ Самоковъ 1, въ Кюстендилъ 3, въ Ломъ 1, въ Неврокопъ 1, въ Плѣвенъ 1 и въ Чирпанъ 1.

Група **„Хранителни продукти"**, всичко 82, отъ които въ София 51, въ Пловдивъ 10, въ Бургазъ 2, въ Ямболъ 2, въ Сливенъ 1, въ Видинъ 1, въ Пазарджикъ 1, въ Хасково 1, въ Варна 2, въ Русе 3, въ Дупница 2, въ Шуменъ 1, въ Кюстендилъ 1, въ Казанлъкъ 1, въ Карнобатъ 1, въ Стара Загора 1 и въ Добричъ 1.

Група **„Житари"**, всичко 2 и то въ София.

Група **„Храни, пития и развлечения"**, всичко 118, отъ които въ София 71, въ Пловдивъ 14, въ Бургазъ 2, въ Ямболъ 3, въ Сливенъ 2, въ Видинъ 2, въ Пазарджикъ 2, въ Стара Загора 1, въ Хасково 2, въ Варна 3, въ Русе 5, въ Дупница 3, въ Шуменъ 1, въ Кюстендилъ 2, въ Самоковъ 1, въ Добричъ 1, въ Казанлъкъ 1, въ Карнобатъ 1 и въ Плѣвенъ 1.

קטעים מעתון רשמי בולגרי, בעקבות החוק "להגנת האומה"

תפקידים כאלה — יפנו אותם מיד. נאסר על יהודים להיות סוכני־מכס, סוכני־רכבת, רואי־חשבונות או סוחרי מניות, איגרות־חוב ומתכות יקרות. כן נאסר על יהודים להיות חברים במועצות מנהלים, יועצים משפטיים, מנהלים ונציגים מסחריים, אפילו בבתי־עסק יהודיים, ותוך חודש ימים מיום תחולת החוק, עליהם לפנות משרות אלה. נאסר על יהודים להיות בעלים של בתי מרקחת, תוך שנה מיום תחולת החוק יש לחסל עסקים אלה. בכל בתי־העסק בהם לא נאסרה העסקת יהודים, מספרם, בכל סוג של שרות, לא יעלה על מחצית מספר המועסקים. נאסר על יהודים להיות קבלנים במפעלים ציבוריים או ספקים. סעיף 33, קובע על מי לא יחול חוק זה, והם: מי שקיבל עליו את הנצרות עד לתאריך אישור החוק. הסעיף קובע גם הקלות מסויימות למתנדבים במלחמות העם הבולגרי, לנכי־מלחמה ולמקבלי עיטורי־גבורה, אולם רק לאחר שבית־המשפט יקבע זכויות אלו.

החלק השלישי של החוק, דן בתופעות אנטי־לאומיות או בפעולות חשודות הן של יהודים והן של אזרחים אחרים של בולגריה.

ב־17 לפברואר 1941 נתפרסמו בעתון הרשמי (גליון מס׳ 36) — תקנות מיוחדות לביצוע החוקם הלאום לסעיפי החוק שנתקבלו.

סעיפים 1—4 קבעו פרוצידורה מהירה לרישום הארגונים הבינלאומיים והסודיים והטילו עונשים קשים על אותם ארגונים שלא היו רשומים.

סעיפים 5—11 חייבו פיזורם של ארגונים, החרמת נכסיהם, חיסולם וחיסול חובותיהם, אם קיימת אפשרות כזאת.

הסעיפים 12—29 מגדירים מחדש מי הוא יהודי, אילו יהודים נוצרים לא ייפגעו לפי החוק ואילו מסמכים דרושים כדי ליהנות מזכויות אלו, אופן קביעת הזכויות ליהודים שיש להעניק להם הקלות מסויימות. על כל יתר היהודים להגיש הצהרה, תוך חדשיים ימים, בצירוף מסמכים, לשם קביעת מוצאם היהודי. הונהגה גם תעודת־זהוי מיוחדת, בצבע מיוחד, עבור היהודים. בתעודות־הזהוי יש לציין רק שמות יהודיים, ללא כל סיומות המזכירות שמות בולגריים.

סעיפים 30—33 של התקנון לביצוע־החוק להגנת־הלאום דנים בהטלת ההגבלות; נאסר על יהודים לשרת בצבא הסדיר, אלא בפלוגות־עבודה ורק בפלוגות יהודיות. נקבע מי יחשבו משרתי־בית הטעונים שחרור מידי, מעבודתם במשפחה יהודית. נאסר על משפחות יהודיות לדור בבית אחד עם משפחות בולגריות, ללא רשיון מיוחד. נאסרה החלפת מקום המגורים ללא רשיון־המשטרה.

סעיפים 34—31 דנים בהצהרת הרכוש היהודי. יש להצהיר על כל חפץ שערכו עולה על 500 לווה, ועל כל סחורה, יהא ערכה אשר יהא. כל הסכומים שיתקבלו מחיסול עסקים יש למסור לבנק הממלכתי. תוך חודש ימים יש לחסל, במכרז פומבי, מוסדות־לימוד פרטיים, תיאטראות, בתי־קולנוע, בתי־קירקס, הוצאות־לאור, עסקי סרטים ותקליטים, בתי שעשועים מכל סוג שהוא, מסעדות, מסבאות, בתי־מלון ופנסיונים השייכים ליהודים. כן יש לחסל במשך חודש בנקים, מוסדות־אשראי שמושקע בהם הון יהודי למעלה מ־49%, סוכנויות מכס, סוכנויות־רכבת, בתי־מרקחת, בתי־מסחר לתרופות, עסקי צורפות וכדומיהם. הצוות הפקידותי בבתי־עסק לא־יהודיים או בבתי־עסק יהודיים שלא חוסלו, יהא בו מספר שווה של יהודים ולא־יהודים, לסוגם ודרגות־השכר, ויפוטרו הפקידים היהודיים המיותרים לפי זה.

לתקנות לביצוע החוק להגנת־הלאום סופחו טופסי־הבקשות וההצהרות שעל כל יהודי ויהודי להגיש.

עם פרסום התקנות לביצוע החוק להגנת־הלאום הוחל מיד בפיטורי כל החיילים הסדירים וחיילי המילואים ממוצא יהודי, שהיו בשרות באותה עת. בכך התכחשו השלטונות לתרומה הגדולה שתרמה יהדות בולגריה לממלכה הבולגרית במלחמותיה, מלחמות אשר השאירו מאחוריהן שורה של אלמנות, יתומים ונכים, ואשר העלו משורות הצבא הרבה קצינים יהודיים.

לאחר זה הורדו כל היהודים ממשרותיהם במוסדות המדינה. הרשויות המקומיות ובמוסדות־ציבור אחרים. גם בתי־העסק הפרטיים, בהתאם לחוק, החלו לפטר את היהודים שהעסיקו, ללא התראה מוקדמת וללא תשלום פיצויים. בצווים שפורסמו, פורטו הגבלות שהוטלו על היהודים בדבר סדרי תנועתם בשעות מסויימות, המקומות ובתי־השעשועים שנאסר עליהם לבקר בהם. הוחל בריכוז היהודים ברובעים מיוחדים, והוטלו הגבלות על משפחות יהודיות בנוגע לבתי־מגוריהם. נקבעה מכסה של 4 נפשות לחדר. פורסמו גם הגבלות חמורות בדבר אגירת מצרכי מזון ע״י היהודים ונקבעו המקומות בהם הורשו היהודים לקנותם.

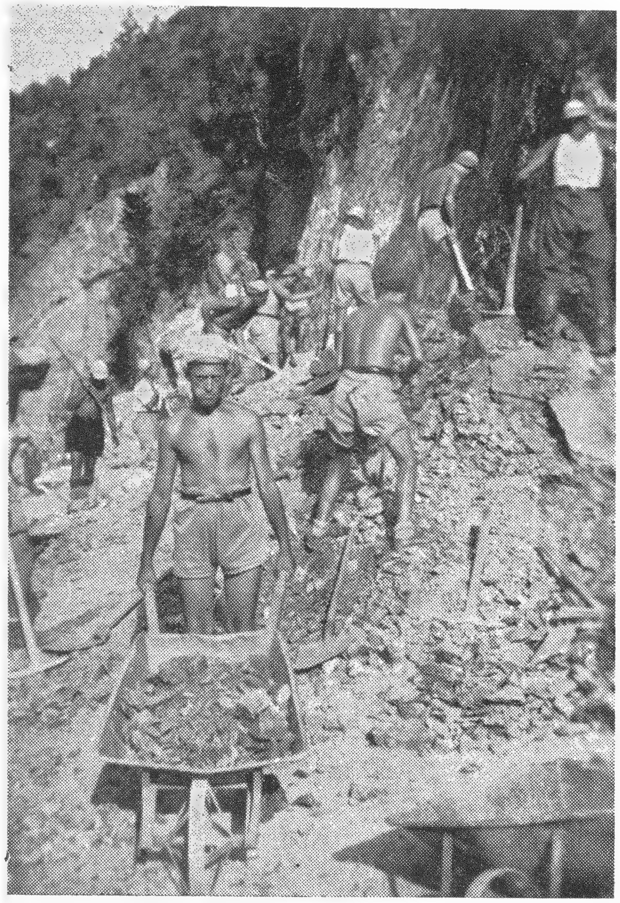
ב־1 במארס 1941 הכריזה הממשלה הבולגרית על הצטרפותה לציר רומא—ברלין—טוקיו והעמידה את עצמה בגלוי נגד מעצמות־הברית. בו ביום הצו צבאות הרייך את גבול בולגריה, כדי לתפוס עמדות לתוקפנות העתידה בחצי האי הבלקאני.

יהדות בולגריה קיבלה את כניסת הצבא הגרמני בדאגה מרובה. ביום זה הפליגה מבולגריה קבוצה של יהודים על סיפון האניה ״דוריאן 2״, בדרכה לארץ־ישראל. כעבור חודש יצאה את הארץ קבוצה של 65 ילדים שאורגנה על ידי המשרד הארצישראלי בסופיה שבראשו עמד ד״ר איזידור ברוך. מזעזעת היתה פרידת הילדים מהוריהם, שהרגישו, כי יתכן שזו פרידה לנצח.

פלוגות העבודה

ב־1 במרץ 1941 נקראו כל הגברים היהודיים, מגיל 20 עד 40, לפלוגות־עבודה מיוחדות. למעשה, היו הפלוגות כעין מחנות־ריכוז לגברים. בראשונה היו פלוגות העבודה היהודיות תחת סמכותו של משרד־המלחמה ואח״כ — בסמכותו של משרד העבודה והדרכים.

בכל מחנות־הריכוז עסקו פלוגות העבודה היהודיות בעבודה מפרכת, לפעמים מעל לשעות העבודה המקובלות, במזון גרוע, ביחס גס מצד סגל הפיקוד ובהעדר כל מגע עם קרובים.

עבודת כפיה
תמונה ממחנות עבודה של יהודי בולגריה

המשימות שהוטלו על הפלוגות היו סלילת והרחבת כבי־שים, בעיקר בדרך המובילה אל גבול יוון, כדי להכין עורקי־תחבורה מתאימים למקרה שהצבא יצטרך לנוע לעבר הגבול. ב־15 מחנות עבודה רוכזו בשנת 1941 כ־8000 יהודים.

הצוו לגיוס יהודי בולגריה בפלוגות־עבודה מיוחדות אסר שחרור המגוייסים, פרט לחולים במחלות מידבקות ולבלתי שפויים בדעתם. למעשה, היו מקרים כאלה נדירים מאד ביהו־דים. התוצאה היתה שכל הגברים מגיל 20 עד 40, כבריאים וכחולים, נשלחו לעבודת־פרך. כל יהודי במחנה העבודה ענד סרט צהוב מיוחד על שרוול חולצתו.

עם העברת המחנות לאגף משרד־העבודה והדרכים, באוגוסט 1941 הלך והורע המצב במהירות רבה עד שנעשה ללא נשוא מבחינה פיסית ומוסרית.

ב־21 ביולי 1941, פורסם ב״עתון הרשמי״ מס׳ 164 — צו חתום בידי המלך בוריס השלישי שהטיל על יהודי בולגריה מס חד־פעמי על הרכוש שברשותם. על פי הצו היה על כל יהודי, תוך תקופה קצרה, להצהיר על כל נכסיו, נכסי דניידי ודלא־ניידי, שערכם עולה על 500 לווה. בלשון פשוטה היה פירוש הדבר, להצהיר בפני השלטונות על החפצים החיוניים לשימוש יום־יומי.

הצו קבע שמן הרכוש המוצהר ינוכה סכום של 200 אלף לווה שיהיה פטור ממס, ואילו על יתרת הסכום יוטל מס בשי־עור של 20%, על רכוש שערכו עד 3 מיליון לווה, ו־25% על רכוש שערכו עולה על סכום זה. פירושו המעשי של הצו היה, החרמת רבע מן הרכוש היהודי לטובת אוצר המדינה. המטרה היתה ברורה: ראשית חיסולה הכלכלי של יהדות בולגריה.

כאשר החלו השלטונות הבולגריים בחישוב המס, התברר שהמצב חמור ביותר. הערכת הרכוש נעשתה לא על סמך המחיר הריאלי בשוק אלא לפי שרירות לבו של המעריך. נכסי דלא־ניידי הוערכו במחירי השוק הגבוהים ביותר, שהיו למ־עשה בלתי ריאליים. איגרות־החוב הממשלתיים נרשמו לפי ערכן הנומינאלי, מבלי להתחשב בעובדה שערכן הריאלי ברוב המקרים היה פחות ב־40% וב־50%. ערכם של חפצי־מותרות, כגון דברי בדולח, תמונות, מעילי פרווה וכד׳ הוערכו כרצון ועדות השומה, תוך ניפוח המחירים לממדים פנטס־טיים. לא ייפלא, איפוא, שלעיתים עלה שיעור המס החד־פעמי ב־30% וב־40% על ערך הרכוש המוצהר. לפי ידיעות הבנק הממלכתי הבולגרי הוגשו בסך־הכל 24,432 הצהרות שהרכוש המוצהר בהן מסתכם ב־1,439 מיליון לווה. הפרו־צדורה של גביית המס החד־פעמי היתה מהירה, מועדי הער־עור קצרים, ואילו הערעורים עצמם נשארו לרוב, ללא תוצ־אות. המס שהוטל היה בסך 1.726851 לווה, בחלקו הגדול נגבה ובערך 300.000 ל׳ נשארו ללא גוביינא.

מן הראוי לציין את ההתנגדות, שנתקלה בה הממשלה הבול־גרית בביצוע התקנות, מצד הנציגים הדיפלומטיים של איטליה, ספרד, רומניה והונגריה, שתבעו בתוקף לפטור את נתיניהם ממס זה. על התנגדות זו ניתן לעמוד — עם סיום המלחמה והוצג במשפטי נירנברג. וזה נוסח הדו״ח:

״משרד הח״ץ
אל סגן מזכיר המדינה לוטר

ברלין, 26.11.41
56/41

דו״ח על קבלת הפנים לשר־החוץ הבולגרי מר פופוב ע״י שר־החוץ של הרייך, שנערכה ב־26 לנובמבר 1941, משעה 20.40 עד שעה 21.15, בברלין.

מר פופוב הדגיש את הקשיים בהם נתקלת הממשלה הבולגרית בביצוע החוקים האנטי־יהודיים. חלק גדול מיהודי בולגריה אינם נתינים בולגריים אלא בעלי נתינות רומנית, הונגרית, ספרדית ואחרות. ארצות אלה תוב־עות ליהודים אותן זכויות של יתר נתיניהן ואינן מסכי־מות להפלייתם לרעה מכוח החוקים היהודיים. לדעת השר יש להסדיר את הבעייה באופן שווה לכל ארצות אירופה.

שר־החוץ השיב, שהוא רואה את השאלה שעורר מר פופוב, כנטולת ענין. אך כבר עתה יכול הוא להודיעו, כי בסוף המלחמה יהיה על כל היהודים לצאת את אירו־פה. זוהי החלטתו הנחושה של הפיהרר והדרך היחידה לפתרון הבעיה הזאת, שניתנת רק לפתרון כולל, מבלי שאמצעים חלקיים עשויים לתרום לפתרונה.

מלבד זה אין לייחס חשיבות גדולה, לדעת ריבנטרופ, למחאות בקשר ליהודים שהם נתינים זרים. אנחנו, על כל פנים, עוברים לסדר היום על מחאות האמריקנים בשאלה זו. עם זאת יעביר שר־החוץ לעיון את השאלה שעורר מר פופוב למשרד־החוץ" [19].

השלטונות הגרמניים חפשו פתרון מתאים לשאלה שהועלתה על ידי שר־החוץ הבולגרי פופוב. המשימה הוטלה על מזכיר־המדינה של משרד החוץ הגרמני, לוטר, שחיפש את הפתרון ברוח המדיניות הגרמנית כלפי היהודים. המסקנה של משרד החוץ בקווים כלליים היא: בנוגעת לארצות המנהלות כלפי היהודים מדיניות כדוגמת המדיניות הגרמנית, הפתרון הוא בכריתת הסכמים דו־צדדיים על ויתור הדדי לגבי רכוש היהודים. אולם דרך זו לא תתקבל, לדעת לוטר, מצד איטליה, ספרד והונגריה, ארצות אשר יש בהן התנגדות לפתרון השאלה היהודית.

ב־29 ביולי 1941, שבוע לאחר פרסום הצו בדבר המס החד־פעמי על רכוש יהודי, פורסם צו שני, בעתון הרשמי מס' 164, המגביל את חלקם של היהודים בחיי הכלכלה והמשק. השולל מהם שלילה גמורה להחזיק בבתי־מרקחת, בבתי־מסחר לתרופות, וכן לעסוק בעסקי־תעבורה. הזכות לעסוק במקצועם נשללה גם משחקנים, אמנים, עתונאים, ציירים וסוכני רכבת. אשר לעורכי־דין, אדריכלים ומהנדסים, היה עליהם, על־פי החוק, לקבוע מתוכם אחוז מינימלי של בעלי מקצוע שיורשו לעסוק בהם גם בעתיד, אולם בתנאי, שישרתו רק את האוכלוסיה היהודית.

עם פרסום הצו החדש חיסלו רבים מן הסוחרים והתעשיינים היהודיים את עסקיהם. אולם רובם הקימו שותפויות עם לא־יהודים, תוך ויתור למראית־עין או למעשה על חלק מהונם לטובת השותף החדש, בכך התאימו עצמם למציאות החדשה.

ב־29 לספטמבר 1941 בוטלו זמנית מחנות־העבודה והיהודים המגוייסים חזרו לבתיהם.

יום לפני זה, ב־28 לספטמבר 1941, אירע בעת פעולת מחתרת של המפלגה הקומוניסטית שבחור יהודי ירה בחייל גרמני ששמר על מיכלי דלק בעיר רוסה. היורה, ליאון תג'ר (בן־דוד), נתפס בידי המשטרה. מעשה־חבלה זה שימש עילה לממשלה הבולגרית האנטישמית לפתוח בגל חדש של טרור נגד היהודים [20], המתואר באופן זה:

"יהדות רוסה כולה נזעקה, אך לא פחות ממנה הקונסיסטוריון. נתקבלה הזמנה להופיע מיד בפני ראש המשטרה. הוא התלונן שבזמן האחרון ניכרות תופעות בלתי־נעימות מצד היהודים. שאל אותי, האם ידוע לי על רציחת חייל גרמני בידי יהודי... בקרלה, השגריר הגרמני בבולגריה, תבע למסור לשלטונות הגרמניים, בגלל החייל שנרצח, 100 יהודים נודעים, 50 מרוסה ו־50 מסופיה... טענתו היתה שאין כל יסוד לשלטונות הבולגריים לקבל את תביעת בקרלה, מאחר שהרוצח בידיהם... לאחר שלושה ימים הודיע לנו ראש המשטרה, כי הצליח לשכנע את המועצה בצדקת טענתנו".

בן־דוד נידון למוות ונתלה ב־14.12.41.

על אף הוראות החוק להגנת־האומה על פיזור הארגונים הבינלאומיים המשיכה התנועה הציונית בקיומה עד ראשית שנת 1942. למעשה התקיימה בכל שנת 1941 קיום פורמלי־יורידי. תנועת־הנוער "השומר הצעיר" הפסיקה את פעילותה כבר בשלהי שנת 1939. באמצע שנת 1940 הפסיקו פעילותן תנועות "החלוץ" ו"פועלי ציון". סמוך לשנת 1941, חוסלו גם "ויצו" ו"מכבי". נשארה איפוא רק ההסתדרות הציונית, בראשונה נשיאה אלברט רומאנו, שהסתפקה בהוצאת בטאונה "השופר" בלבד. העתון הפסיק את פרסומו סמוך לסוף 1940. מאז הובא דבר התנועה הציונית ופעילותה ברחבי העולם מעל דפי "בולטין" — בטאון הקונסיסטוריון המרכזי.

ב־18 לאפריל 1942 פורסם בעתון הרשמי מס' 82 צו בדבר פיזור ההסתדרות הציונית בבולגריה. וב־15 למאי, מסר נשיא ההסתדרות הציונית אלברט רומאנו, למשרדי המשטרה בפלובדיב את כל המסמכים, כנדרש בצו, כולל נתונים על הרכב המרכז ועל נכסי הארגון, בכך חדלה להתקיים התנועה הציונית בבולגריה, שחזרה ופתחה בפעולות בספטמבר שנת 1944. החרמת הרכוש של הארגון נעשתה ב־19 ליולי 1942.

עם חיסולה הרשמי של ההסתדרות הציונית בבולגריה לבש הרעיון הציוני צורות ארגון חדשות: באסיפות, בבתים פרטיים, בבתי־הכנסת, בבתי־הספר, במחנות העבודה.

ב־29 לינואר 1942 פרסם משרד־המלחמה צו מיוחד, (מס' 42), חתום בידי גנראל־לוטננט דאסקאלוב, בדבר שרות־חובה ליהודים, לפיו, "אנשים ממוצא יהודי, ממין זכר, ונתיני בולגריה לא ישרתו בכוחות הצבא; עבורם מתחלף השרות הצבאי בשרות עבודה בפלוגות עבודה קבועות ליד משרד העבודות הציבוריות, הדרכים והבינוי. על־פי הצו חייבים בשרות כל היהודים מגיל 20 עד גיל 46".

על יסוד הצו החדש גוייסו שוב בראשית מאי 1942, בשני שלבים, כל היהודים מגיל 20—42, ורוכזו במחנות־עבודה מיוחדים. שלא כדוגמת הגיוס בשנת 1941, הפעם לא הורשו קצינים יהודיים להיות מפקדים, אלא התיצבו לשרות כפועלים פשוטים. הסגל הפקודי נתמנה מקרב קציני המילואים הבולגריים ע"י בחירת אנשים בעלי נטיות אנטישמיות וסאדיסטיות.

מספר המגוייסים בשנת 1942 היה למעלה מ־9000 יהודים.

תנאי החיים של היהודים שגוייסו למחנות עבודה בשנת 1942 היו גרועים מאד. המזון גרוע ובלתי מספיק; התנאים הסניטריים — מתחת לכל בקורת; צריפים ואוהלים חשופים לגשמים, קור וחום, שורצי כינים, פשפשים ושרצים למיניהם. יחס המפקדים — גס ואכזרי; מכות ועונשים חמורים ביותר — על כל עבירה קלה; זלזול מוחלט בשעות עבודה; לרוב — עבודה בקבלנות משחר ועד ערב, בגשם, בבוץ, ובחום. במיוחד הורעו התנאים במחנות לאחר פרסום החוק על הסכמת הממשלה לפתור את השאלה היהודית, והקמתו של הקומיסריון המיוחד לשאלות היהודים, באוגוסט 1942. רוח העצורים נפלה עליהם מאד לאחר הצעדים האנטישמיים החדשים של הממשלה. ב־5 לדצמבר 1942 פוזרו (שוב זמנית) המחנות והיהודים שוחררו וחזרו לבתיהם.

ד. תקנות בית־הנבחרים בשאלה היהודית

עוד במאי 1942 החלו רווחות שמועות בציבור בדבר כוונות הממשלה לנקוט באמצעים קיצוניים נגד יהודי בולגריה. בעקבות השמועות ביקשו חברי הקונסיסטוריון המרכזי להפגש עם המלך בוריס ה־3. ויוסף גרון מוסר על כך בזכרונותיו:

״המצב הוסיף והחמיר מיום־ליום. הקונסיסטוריון מצא לנכון לפנות בבקשה אל המלך. החתומים על הבקשה היו: י. גרון כיושב־ראש הקונסיסטוריון, זכריה אלקלעי — כיו״ר ועד קהילת סופיה; ד״ר רוזנפלד, סגן יו״ר ועד הקהילה האשכנזית, והקולונל תג׳ר — יו״ר הארגון היהודי של החיילים והקצינים המשוחררים. הבקשה נמסרה לידי מר פומנוב — יועץ ומנהל לשכת המלך... לאחר ימים ספורים הודיע לנו מר פומנוב שהוא הגיש את הבקשה למלך, והוא קראה בתשומת־לב, משך בכתפיו ללא אומר, וזרקה על שולחנו ללא תשובה. למרבה הצער, גם הבקשה אל המלך לא זכתה לתשובה״.

ב־20 לינואר 1942 נערכה בברלין, ברחוב ואנזה 55—58, ועידה של מזכירי המדינה הגרמניים, המושל הכללי של צ׳כיה, ראשי הגיסטאפו ועוד. מטרת הועידה היתה לדון על ״הבעיות העקרוניות בפתרון הסופי של השאלה היהודית״. הכוונה היתה לא רק ליהודי גרמניה, אלא גם ליהודים בשטחי הכיבוש וההשפעה המדינית הגרמנית. ב״פתרון סופי״ התכוונו לומר: שילוח כל היהודים למחוזות המזרחיים של פולין, שם יבצעו את חיסולה הפיסי של יהדות אירופה[21].

ברשימת המדינות הנועדות ו״פתרון סופי״, היתה גם בולגריה על 48,000 אזרחיה היהודים. בסעיף 5 של פרוטוקול הוועידה נאמר:

״סעיף 5. הצהרה לפני ממשלות רומניה, סלובקיה, חורבטיה, בולגריה והונגריה על נכונותנו לשלוח לשטחי המזרח גם את היהודים היושבים בארצות אלה.

סעיף 6. הפעלת לחץ על ממשלות בולגריה והונגריה בדבר תחוקה אנטי־יהודית בארצותיהן, בהתאם להחלטות נירנברג״[22].

לפי צו מס׳ 6401, מה־29 לדצמבר 1941, חתום בידי שר־הפנים פטר גאברובסקי, נשלח לברלין אלכסדר בלב, יועץ משפטי במשרד הפנים ומי שעתיד להיות הקומיסאר לשאלות היהודיות בבולגריה, והוא שהה בברלין עד ה־4 בפברואר 1942. יש להניח, שבאמצעותו הועברו לממשלה הבולגרית ההחלטות שנתקבלו בועידה. העובדות, שתיכף לשובו של אלכסנדר בלב לבולגריה הוחל בחיסול התנועה הציונית, וכן התקנות הרבות שפורסמו באותו זמן, מוכיחות בעליל שהממשלה הבולגרית התכוננה לקראת גישה חדשה לפתרון השאלה היהודית בבולגריה.

״ועידת ואנזה״ שנערכה ב־20 לינואר 1942, הניחה את היסוד להשמדה המונית של יהדות אירופה, אשר למעשה החלה כבר לפני חודשים רבים. אלא שביום זה נקבעה השמדה מתוכננת המונית ולא חלקית בלבד. בתהליך ההשמדה התעוררה בעית היהודים שהיו נתיני הארצות הכבושות או הקשורות בידידות לגרמניה, שלא היו בארץ מולדתם אלא בגרמניה, או בשטחי הכיבוש וההשפעה של גרמניה. באותו זמן היו בצרפת, בצ׳כיה ובארצות אחרות, וגם בגרמניה עצמה, יהודים שהיו נתינים בולגריים. מגרמניה ומשטחי צ׳כיה הכבושה כבר הוחל בגירוש למזרח, השלטונות הגרמניים נתקלו ביהודים שהיו נתינים בולגריים. התעוררה, איפוא, השאלה: כיצד לנהוג ביהודים אלה? לפיכך, שלח הגסטאפו ב־2 ביוני 1942 תזכורת למשרד החוץ הגרמני:

״לפי הודעתו של ראש־הגסטאפו נמצאים ברייך ובפרוטקטוראט בוהמיה ומוראביה כמה מאות יהודים בעלי נתינות בולגרית. רובם מתגוררים בגבולות הפרוטקטוראט. בעת גירוש היהודים רצוי, כי גם יהודים בעלי נתינות בולגרית ייכללו בתכנית הגירוש הכללית. עד עכשיו היו היהודים נהנים מזכויות של יהודים זרים בגרמניה ועדיין לא חוייבו לשאת סימן יהודי. בבולגריה ישנם, לפי הודעתו של ראש הגסטאפו, כ־50—60 אלף יהודים״[23].

בהקשר זה שיגר סגן מזכיר־המדינה לוטר, ב־19 ביוני 1942, מכתב אל שגרירות גרמניה בסופיה, בהסתמכו על השיחה שהתנהלה בברלין בין השרים פופוב וריבנטרופ בחודש נובמבר 1941, בדבר יחס של גזרה שווה בנוגע ליהודים שהם נתיני ארצות אירופה השונות ונמצאים מחוץ לארץ מולדתם, הורה לשגריר הגרמני בסופיה בקרלה, ליזום החלפת אי־גרות, ולקבל את הסכמת הממשלה הבולגרית לגרש אל שטחי המזרח את היהודים, נתינים בולגריים, הנמצאים מחוץ לגבולות המדינה. וכך כותב לוטר בתזכירו:

״...לבצע החלפת איגרות בין ממשלת גרמניה וממשלת בולגריה ולהשיג הסכם, לפיו לא תעמוד אחת הממשלות כלפי השניה על זכויות הנוגעות ליהודים, שהינם או היו בעבר נתינים של אחת משתי המדינות, והנובעות מהסכמים הקיימים בין הרייך הגרמני ובין ממלכת בולגריה.

אם תעמוד במקרה השאלה, האם מוכנה גרמניה לקבל יהודים מבולגריה לשם הגלייתם מזרחה, אבקש להשיב

בחיוב. אשר לזמן הקבלה אבקש להשיב בהתחמקות, ולבאר זאת בנימוק שהגליית היהודים מגרמניה, מהפרוטקטוראט, מסלובקיה ומרומניה מעמיסים על אמצעי התובלה שלנו כה הרבה, עד כי נראה שקבלת היהודים מבולגריה לא תהיה אפשרית בשנה זו. עם זאת, קיים מצד גרמניה אינטרס מודגש, שהיהודים בעלי נתינות בולגרית, הנמצאים כעת בארצה או בתחום שלטונה, יוכללו כבר עתה בתוכניות הגירוש לגבי היהודים״ [24].

בקרלה השיב כעבור שבועיים, ב־6 ליולי 1942, במכתב 466/ 42/ [25]:

״המזכיר הכללי של מיניסטריון החוץ, השגריר שישמאנוב... הודיע היום שממשלת בולגריה מוכנה כעת לכרות הסכם בשאלה היהודית בצורה שהוצעה. לפיכך העברתי למיניסטריון־החוץ העתק התזכורת הר״פ... המזכיר הכללי הודיעני על הסכמתה העקרונית של ממשלת בולגריה, שיהודים בעלי נתינות בולגרית, המתגוררים בגרמניה או בשטחים הנתונים לשלטונה, יוכללו בתכניות הגירוש של היהודים...״.

הממשלה הבולגרית לא היססה כלל. היא השיבה בחיוב למחרת היום בו נמסרה לה ההודעה בעל־פה, **ב־7 ליולי 1942. והשגריר בקרלה הודיע מסופיה לממשלתו:**

״א 466 סודי/42.

ר״פ העתק התשובה החיובית של מיניסטריון החוץ הבולגרי המזכיר הכללי. שאל אותי היום האם הממשלה הגרמנית חתמה על הסכם דומה גם עם ארצות אחרות... כיוון שהממשלה הבולגרית מתכוונת לכרות הסכמים דומים עם מדינות אחרות, וראשית כל עם רומניה והונגריה...״ [26].

ובכן, נתנה הממשלה הבולגרית את הסכמתה ללא היסוס לגרש לשטחי המזרח של פולין יהודים נתיני בולגריה שנמצאו בגרמניה או בצ׳כיה. הסכמתה תחול בעתיד על כל היהודים נתינים בולגריים, הנמצאים בשאר ארצות אירופה, הנתונות תחת השפעה או שלטון גרמניים. הממשלה הבולגרית דורשת ללכת באותה דרך בנוגע ליהודים, נתינים זרים, שישבו בגבולות ארצה. לשם זה התעניינה לדעת, אם נחתמו הסכמים דומים עם הונגריה ורומניה, כי אותן שתי מדינות המשיכו להגן על נתיניהן בבולגריה, דבר שלא היה רצוי לממשלת בולגריה.

בקבלת הסכמתה של הממשלה הבולגרית על יחס שווה ליהודים, נתיניה ונתיני הרייך הנמצאים מחוץ לגבולותיה, ניתנה האינפורמציה מצד משרד־החוץ למטה הגסטאפו, בעקבות שאלה של המחלקה היהודית מה־9.7.42, בראשה עמד אדולף אייכמן:

״עם הממשלה הבולגרית הגענו להסכם המתיר את בהירות הכללת היהודים בעלי נתינות בולגרית, הנמצאים בגרמניה או בשטחים הכבושים על ידה, במסגרת האמצעים שלנו...״ [27].

פעולת ראש הגסטאפו אינה מאחרת לבוא: ב־4 לספטמבר 1942, שיגר משרד־הפנים בברלין מכתב דחוף אל שרותי הגסטאפו בזו הלשון:

״הנידון: הוראת המשטרה בדבר סימן־היכר יהודי מה־1.9.41. סמוכין: החוזר שלנו מה־16.2.42.

בהמשך לחוזר הנ״ל הריני להודיעכם שיהודים בעלי נתינות בולגרית כפופים בתוקף מידי לתקנות המשטרה בנוגע לסימני־היכר של היהודים ולאמצעים הקשורים בכך כגון הגבלת התנועה והרכוש. אני מבקש להוראות ברוח זו״ [28].

מילר

אכן, הנציגים הדיפלומטיים של בולגריה בארצות אירופה לא ידעו על ההסכם שהושג בין הרייך לבין הממשלה הבולגרית. לפיכך ניסו להגן על נתיניהם היהודיים, אך לשווא. על העובדה, שלא היה ידוע לשגרירים ולצירים בארצות אירופה ניתן לעמוד לפי מכתבו של שגריר גרמניה בצרפת — שמנד, אל משרד־החוץ בברלין, מה־18 לספטמבר 1942 [29], ולפי מכתבו של יועץ השגרירות קליגנפוט אל משרדו בברלין, 19 לנובמבר 1942, בדבר ביקורו של שגריר בולגריה בברלין, סמדובסקי. שניהם כאחד מבקשים לדעת, על שום מה נוהגים ביהודים שהם נתינים בולגריים כפי שנוהגים ביהודי גרמניה [30]. אולם על הסכם זה יודעים בסופיה, יודע עליו גם הקומיסאריון לעניני היהודים בסופיה המסתמך עליו מאוחר יותר, בקשר לגירושו של הנתין הבולגרי ד״ר מיזאן, מסלוניקי.

ד״ר שאול מיזאן נולד בעיר טטר־פזרדג׳יק בבולגריה. רופא, עתונאי, סופר, משורר, חוקר תולדות יהודי בולגריה, מראשוני המייסדים של התנועה הציונית הרביזיוניסטית בבולגריה, ושל ההסתדרות לשפה ולתרבות. ידוע כלוחם אמיץ נגד רעיונות פשיסטיים. למרות שהיה יהודי כתב, בהיותו חבר המפלגה הדמוקרטית הבולגרית וחבר עירית סופיה, עוד בימים הראשונים למשטר הפשיסטי בבולגריה, מאמרים שהיתה בהם בקורת חריפה נגד ממשלת בולגריה ומדיניותה הפרוגרמנית.

לאחר קבלת החוק להגנת־הלאום בשנת 1941, היה ד״ר מיזאן הראשון שהחזיר למלך בוריס את אותות ההצטיינות שקיבל כקצין בצבא הבולגרי, כמחאה על העוול שנעשה נגד היהודים בבולגריה. בגלל דעותיו ומאמריו נשלח למחנות־הסגר שונים ובסוף שנת 1942 הובא אל הגבול היוני בפקודה לחצות את הגבול ולהסתלק מארץ מולדתו. ד״ר מיזאן עבר את הגבול בשלום והגיע לעיר סולניקי בארץ יוון.

כאשר הכינו הגרמנים את גירוש יהודי סולניקי לשטחים המזרחיים של גרמניה—פולין, נפל ד״ר מיזאן בידי הגרמנים, שידעו שהוא נתין בולגרי, והם פנו לשלטונות בבולגריה בשאלה, אם ברצונם לקבלו בחזרה. לפי הסכם נשאר ד״ר מיזאן בסולניקי בידי הגרמנים והיה מועמד, ככל יהודי סולניקי, לגירוש והשמדה. אולם הוא הצליח להמלט ולהסתתר אצל רופאים בבית־חולים איטלקי, שעזרו לו לעבור לאלבניה, ובהיותו בעיר ינינה נפל שוב בידי הגרמנים ונאסר. בהתקפה נועזת של פרטיזנים אלבנים על בית־הסוהר שוחרר ד״ר מיזאן והוא הצטרף לפרטיזנים באלבניה ובקרב, עם הצבא הגרמני נפל וקברו לא נודע עד היום.

עניין ד״ר מיזאן היה נושא לחליפת אגרות בין ממשלת בול-גריה ומשרד-החוץ של הרייך בברלין. באחד המסמכים נאמר:

מס׳ 1676 ברלין 15 ביוני 1943

אל מפקד משטרת-הבטחון של הרייך, ברלין
לידי ו.ל. איכמן

להודעתנו לממשלת בולגריה בדבר מתן אפשרות להעברת היהודי שאול ירוחם מיזן המתגורר בסולניקי וגבולותיה, אשרה ממשלת בולגריה בשניה את עמדתה, כי השילטונות הבולגריים אינם מעונינים לחלוטין בגורל היהודים בעלי נתינות בולגרית המתגוררים בגרמניה או בארצות הכיבוש. לכן אין כל ספקות וערעורים לגבי הגליתם לשטחי המזרח של אותם יהודים מבולגריה המתגוררים בסולניקי.
(פון-תאדן)

תשובתו של משרד-החוץ הבולגרי ניתנה כפי הנראה, בהס-תמך על הודעתו של הקומיסריון לעניני היהודים בסופיה, באגרתו זו:

דחוף 11.6.1943

מן הקומיסריון לשאלות היהודים בבולגריה
אל משרד-החוץ והדתות

— ״הקומיסריון לשאלות היהודים אינו מתענין במצב היהודים נתינים בולגריים הנמצאים בגרמניה ובארצות הכבושות״ [31].

התשובה נמסרה לצירות הגרמנית בסופיה שהעבירה אותה לברלין ותשובתו של פון-תאדן לגסטאפו גרמה למותו הטרגי של ד״ר מיזאן.

מספר היהודים נתינים בולגריים, שנמצאו באותה עת בצר-פת, בלגיה, הולנד, גרמניה צ׳כו-מורביה וביתר ארצות אירופה הכבושה אינו ידוע. אולם, לפי מסמכים גרמניים במורביה בלבד התגוררו כמה מאות יהודים נתינים בולגריים. בצרפת היה מס-פרם גדול בהרבה. רק יהודים בודדים מהם נשארו בחיים, בעיקר אותם שישבו בצרפת והוזהרו במועד ועברו את הגבול לספרד או לארצות אחרות, ונשארו שם עד תום המלחמה. דמם של שאר היהודים הוא ללא ספק בראשה של ממשלת בולגריה, אשר הס-כימה מרצון לשלחם אל תאי הגאזים.

ב־25 ביוני 1942 הגישה ממשלת בולגריה לפרלמנט הצעת-חוק, הנותן סמכות הממשלה לנקוט בכל האמצעים להסדר שאלת היהודים והבעיות הכרוכות בה. נמוקי הממשלה על הצורך בחוק החדש נגד יהדות בולגריה, היה, שהחוק להגנת-האומה, לקה בחסר ואינו מספיק. לפיכך החליטה הממשלה לבקש סמכות לנקוט כל האמצעים הדרושים לפתרון רדיקאלי של השאלה היהודית בבולגריה. אולם אין ספק שהנימוק האמי-תי היה אחר לחלוטין; הממשלה הבולגרית הרגישה צורך ביתר חופש-פעולה לפעול לפי ״עצות״ השלטונות הגרמניים בבולגריה, ללא פיקוח ודיונים פרלמנטריים, שבהכרח היו מקוממים את דעת הקהל.

בוויכוח שנערך ב־25 ביוני 1942, ובדיונים שבאו, עד לאי-שור הצעת החוק, יש לציין שניים מחברי הפרלמנט שדברו בתוקף נגד החוק החדש, והם: פטקו סטיינוב וניקולה מושאנוב (מנהיג המפלגה הדמוקראטית). פטקו סטיינוב הכריז בנאומו:

— ״לגבי דידי המאבק נגד היהודים אצלנו אינו אלא מעשה-חיקוי להנחת דעתם של זרים; לדידי המאבק נגד היהודים הוא בכל זאת, הייתי אומר, פעולה-של-הסחת-דעת וראשית-כל גילוי של הריאקציה, שראינוהו בעבר ובהווה, ולצערנו נראה אותו גם בעתיד״.

המפלגה הקומוניסטית הבולגרית, שהיתה אז במחתרת, אף היא יצאה להגנת יהדות בולגריה. בראשונה נשמע קולה בסוף שנת 1941.

ב־21 בנובמבר 1941 השמיע מנהיג המפלגה הקומוניסטית הבולגרית ולקו צ׳רבנקוב, בתחנת השידור הסודית ״כריסטו בוטב״, נאום חריף נגד המדיניות ההיטלריסטית ויחסה האנ-טישמי אל היהודות. ב־26 בו הוא תקף את העתון ״דנס״, מעל גלי תחנת-השידור על מאמריו האנטישמיים ויצא נגד המדי-ניות האנטי-יהודית של המלך בוריס ה־3 וראש-הממשלה בוגדאן פילוב. אחר-כך באו לסרוגין הרצאות של ולקו צ׳רב-נקוב, בהן גבר קולה של המפלגה הקומוניסטית הבולגרית בהגנת יהדות בולגריה. בשידורו אמר ולקו צ׳רבנקוב:

יהודים פרטיזנים שנפלו במאבק עם המשטר הפשיסטי בבולגריה

"מעולם לא היו לבולגריה שליטים יותר מושחתים. הלעג וההשפלה אשר כנופיה בזויה זו נוקטת לגבי היהודים, הם אחת הפגיעות הקשות בעמנו שוחר־החופש... פועלים, בעלי־מלאכה, למאבק מאוחד... העם הבולגרי עויין כל שנאה גזעית".

"ההסתה נגד היהודים דרושה לבנקאים ולספסרים החדשים שלנו, יוצאי חלציה של התנועה ההיטלריסטית, כדי שיוכלו לשים־יד על רכושם של מספר יהודים בעלי־הון גדולים" [32].

לאחר ההצבעה בפרלמנט הבולגרי על אישור החוק להסמכת הממשלה למצוא "הסדר לשאלה היהודית בבולגריה והבעיות הכרוכות בה" נשמע שוב קולו של ולקו צ'רבנקוב מעל גלי האתר:

"אתמול נכנס לתקפו אחד מחוקי הקלון המבישים ביותר של בולגריה... אם היה עד כה אי־שם אדם שהטיל ספק בכך שבארצנו שולטים אנשי כחש ושחיתות, הרי שהכוכבים הצהובים שהיהודים עונדים יצילוהו מטעות מסוכנת" [33].

РАБОТНИЧЕСКО ДЕЛО

РАБОТНИЧЕСКО ДЕЛО

Орган на Работническата Партия в България

ДОЛУ РЪЦЕТЕ, ПАЛАЧИ!

כרוז המחתרת הבולגרית נגד גירוש היהודים
("ראבוטניצ'סקו דילו" — בטאון מפלגת הפועלים בבולגריה)

ולקו צ׳רבנקוב לא שכח להזהיר גם את הקומיסאר לשאלות היהודיות אלכסנדר בלב, ב־11 לספטמבר 1941:

״גם הקומיסאר לשאלות היהודים אלכסנדר בלב, שגילה שנאה עמוקה כלפי היהודים, ראוי לו לזכור... שהוא עוד עתיד ליתן את הדין — דין־צדק ללא־רחם״.

באותו זמן הופץ בחשאי כרוז מטעם ארגון הנוער הקומו־ניסטי, בו נקרא העם להתקומם במאבק להגנת היהודים. בכרוז שני, חתום בידי הוועד המחוזי של המפלגה הקומוניסטית בסופיה — ״נגד הרדיפות ושוד היהודים מצד ההיטלריסטים ונגד המדיניות האנטי־עממית של הכת המלוכנית־פשיסטית״, נאמר:

״הפגינו את אהדתכם ליהודים ואת שנאתכם להיטלריס־טים. האבקו למען חופש, דמוקרטיה ושוויון לכל העמים בבולגריה, כולל היהודים״ [34].

הדעה הובעה במאמרים שנדפסו בבטאון הבלתי ליגאלי של המפלגה הקומוניסטית הבולגרית ״ראבוטניצ׳סקו דלו״. אולם יש לציין, שבהיות המפלגה הזאת מחוץ לחוק, הגיעו פעולו־תיה ודברה רק לחוגים מצומצמים מאד של העם הבולגרי; אך ברור, שאין בכך כדי להוריד מערך רצונה הטוב, קו־פעולתה הברור וקולה הרם בהגנה על היהודים.

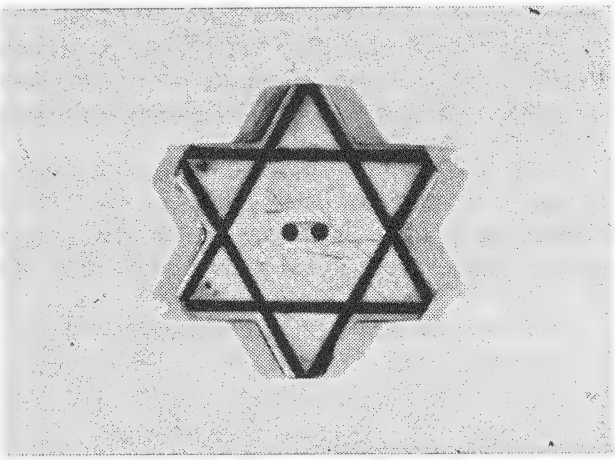
ב־9 ביולי 1942 נכנס לתקפו החוק ״להסמכת הממשלה לנקיטת כל האמצעים בדבר הסדר השאלה היהודית״ (צו 52/4 מה־9 ליולי 1942 שנתאשר בידי המלך).

ב־29 לאוגוסט 1942 אושרו גם התקנות לביצוע החוק, בצו ממשלתי מס׳ 70, פרוטוקול 111, שפורסם בעתון הרשמי מס׳ 192.

לפי התקנות החדשות הוקם במיוחד ״קומיסאריון לשאלות היהודים״ בבולגריה. תקציב הקומיסאריון נועד לבוא בגביית אחוזים מסויימים מן החשבונות החסומים של היהודים שהופקדו בבנקים, ומהטלת אגרות על הוצאת אישורים ומסמכים ליהו־דים. ההיטל על מזומנים בבנקים נקבע: 5% על סכום שאינו עולה על 100,000 לווה, 8% על סכום שאינו עולה על 300,000 לווה, 10% על סכום שאינו עולה על 1,000,000 לווה ו־12% על סכום העולה על סכום זה. מכיון שניתן להניח שליהודים חשבונות חסומים בבנקים שונים, שמבחינה טכנית לא יכלו לקבוע את סכומי החשבונות החסומים לכל אחד ואחד, נקבע שצריך לנכות 12% מכל החשבונות החסומים לטובת ״הקו־מיסאריון לשאלות היהודים״. לפי נתוני הקומיסאריון הסתכמו החשבונות החסומים כדי 2% מיליארד לווה, כלומר, בימים ספורים נכנסו לקרן הזאת מעל ל־300 מיליון לווה, כסף שנועד לשמש להשמדת בעליו. עם פירוק הקומיסאריון, בשנת 1944, נמצא בקופתו סכום של כ־100 מיליון לווה, שהממשלה הח־דשה של ״חזית המולדת״ העמידה לרשות הקונסיסטוריון המר־כזי של יהודי בולגריה שהוקם מחדש אחרי שיחרור הארץ.

בהתאם לתקנות החדשות עברו ועדי־הקהילה היהודיים לסמכותו של הקומיסאריון ואף החלו להתנהל בפועל על ידי קומיסארים שמונו לצורך זה. גם בקונסיסטוריון היהודי המר־כזי מונה קומיסאר מיוחד. בכך הפכו ועדי הקהילה להיות צינו־רות להגשמת החלטותיו של ״הקומיסאריון לשאלות היהודים״.

לנוכח המצב החדש שינה הקונסיסטוריון היהודי המרכזי את דרך פעולתו. עד אז התרכזו בתוכו כל הכוחות של הציבור היהודי וממנו ניתנו כל ההוראות לפעולה. נוכחותו של בול־גרי, בעל סמכות של קומיסאר בקונסיסטוריון היהודי מנעה אפשרות זו. בישיבות הקונסיסטוריון הועלו לדיון רק שאלות אדמיניסטראטיביות פחותות־ערך. כל היתר, כלומר מערך־ההגנה על היהודות, עבר לדירות פרטיות, בהן נתקבלו ההח־לטות ומכאן יצאו ההוראות.

טלאי צהוב, סמל הפליה ליהודי בולגריה

התקנות החדשות הרחיבו עוד את ההגבלות על אנשים ממוצא יהודי. הונהג סימן הכוכב הצהוב, שכל אדם ממוצא יהודי, מעל גיל 10, חוייב לענדו על דש בגדו; על כל בית־מגורים או בית־עסק שבעליו יהודי, נתלה שלט הנושא את

בית יהודי
*) רשימת הדיירים

השם המדוייק של ראש־המשפחה ושמות יתר הדיירים; הור־חבו הגבלות התנועה והכניסה למקומות ציבוריים ולבתי־שעשועים; נאסר על יהודים לבקר בקייטנות, במעיינות־מרפא ובמוסדות־ריפוי; נאסר עליהם להאזין לשידורי רדיו ולהחזיק בכלי־רכב מכל סוג שהוא. לגבי יהודי סופיה קבע סעיף 29 של התקנות מצב ברור זה:

״הם חייבים גלות לערי־השדה או אל מחוץ לגבולות הממלכה. בכל אופן, עד ה־1 בנובמבר 1942 יש להעביר

מסופיה כל היהודים אשר הפסיקו את עיסוקם בהתאם לחוק להגנת־האומה או לפי התקנות ואין להם עיסוק אחר״.

התקנות קבעו לחסל תוך יומיים את כל בתי־העסק היהודיים. בכך בוטלו כל ההסכמים וההסדרים שנעשו בין יהודים ובולגרים. לפי ההוראות החדשות על היהודים לחסל עד ה־31 לאוגוסט 1942 כל עסק שנמצא ברשותם, להגיש פרוטוקול־חיסול או מאזן מסכם ולהפקיד את הכסף המזומן בבנק הלאומי, ללא כל דחיה. רוב הגברים באוכלוסייה היהודית היו במחנות עבודה ובמיוחד נאסרו כל חופשות. השתררה בהלה גדולה. רבים מן היהודים ויתרו על חלקם לשותפיהם הבולגרים, למראית־עין בלבד, והסכום הופקד בבנק הלאומי כנדרש.

המהירות בה בוצעה התקנה החדשה מצביעה על קוצר־רוחו של השר פטר גאברובסקי בנקטו אמצעים קיצוניים, שמטרתם החלשת יהדות בולגריה מזה ותפיסת רכושם על־ידי הממשלה מזה, ובבוא הרגע המתאים הונחתה עליה המהלומה המכרעת מבלי לגרום זעזועים למשק ולמדינה. זו המסקנה המוכרחת היום לפי דו״ח אשר הגיש אלכסנדר בלב — יועצו המשפטי של משרד הפנים — מר פטר גאברובסקי; מ־29 באוגוסט 1942, שנאמר בו:

״...הסדר רדיקאלי של השאלה היהודית אצלנו יש לראות בהגירת היהודים תוך כדי החרמת רכושם. יתכן והגירת היהודים תהיה בת ביצוע לאחר סיום המלחמה או לאחר תפיסת שטחים במזרח או באפריקה על ידי כוחות הברית. לעת עתה אין אפשרויות להגירת היהודים אלא אם תסכים גרמניה לקבלם ולהושיבם בגאליציה או בשטח אחר של רוסיה. בינתיים, עד שייווצרו תנאים להגירת היהודים, הכרחי להחמיר באמצעים כלפיהם וכן להגביר את הפיקוח על ביצועם...״ [35].

המטרה ברורה: בראש וראשונה — לרושש את היהודים בפיקוח חמור על פעולותיהם, שעוד נותרו להם; אחר־כך — הוצאתם אל מחוץ לגבולות הארץ בבוא שעת הכושר.

ה. ״הקומיסריון לעניני היהודים״

ב־30 בספטמבר 1942 מונה אלכסנדר בלב, לפי החלטת הממשלה, בתור ״קומיסאר לשאלות היהודים״. פטר גאברובסקי מצא בו את האדם המתאים ביותר אשר חזקה עליו שיבצע את המדיניות הברברית של הממשלה כלפי היהודים ללא כל פשרות.

אלכסנדר בלב לא היה בולגרי טהור. אביו היה ממוצא צ׳ינצ׳ארי (גזע תערובת). מוצאה של אמו מעורפל. לאחר סיום חוק־לימודיו בפקולטה למשפטים, כיהן כמזכיר של ה״סינוד הקדוש״, ואח״כ נתמנה ליועץ משפטי של משרד־הפנים. אותה תקופה קיים קשרים עם יהודים רבים: ד״ר בוקו לוי ביקר אצלו כמה פעמים בנוגע לחוק להגנת־האומה. ממשרד הפנים הועבר לכהונתו החדשה של קומיסאר הממונה על היהודים, ומיד הפסיק לחלוטין כל מגע עם יהודים. הוא שיעבד את תקנות ההוצאה לפועל שפרסם משרד־הפנים. לפני המינוי החדש הוא נשלח לברלין מטעם משרד־הפנים, כראוי לכהונה של קומיסאר לשאלות היהודים בבולגריה.

הקומיסאר אלכסנדר בלב.

אלכסנדר בלב החל לבצע את התקנות החדשות במהירות מסחררת: בתי־העסק היהודיים חוסלו; הכספים הופקדו בבנק הלאומי הבולגרי; על כל בתי המגורים של היהודים נתלו שלטים מיוחדים; בחודש ספטמבר כבר ענדו כל היהודים על דשי בגדיהם ״כוכב צהוב״. התנועה ברחובות הוגבלה לשעות היום.

נראה שנחה דעתם של השלטונות הגרמניים ובמיוחד — של המחלקות הממונות על השאלה היהודית. השגרירות הגרמנית בסופיה מסרה זאת לממונים עליה, ועל סמך הדו״ח הודיע פון־רינטלך, ממשרד־החוץ הגרמני, לשר־החוץ ריבנטרופ. בדו״ח מ־10.9.42:

״לאחרונה יש לציין התקדמות ניכרת במדיניות האנטי־יהודית בבולגריה. על יסוד חוק, המעניק לממשלה סמכויות רחבות, פורסמו צווים מרחיקי לכת. הקומיסאריון, שטרם קיבל צורתו הסופית, יטפל בביצוע קפדני. ועדי־הקהילה היהודיים ישמשו שלב־הכנה לגרוש [36].

אולם, הציר הבולגרי באיטליה, מר קאראדז׳וב, הודיע:

״...הממשלה האיטלקית מתנגדת בתוקף להוצאת היהו־

דים מאיטליה והיא אינה נכונה לנטוש את עמדתה אף בעתיד". (מברק מס' 129 מה־22.10.42).

גם הציר הבולגרי בהונגריה הודיע לממשלתו:

"...שבהונגריה לא דובר כלל על הוצאת היהודים".

מה היתה עמדתו של המלך בוריס ה־3? אין עוד בידינו נתונים מדויקים שנוכל להשיב תשובה ברורה על השאלה. אולם, ידוע שהוא היה מעורה היטב בענינים, חתם על תקנות ועל חוקים וקיבל דו"ח מראש־ממשלתו, פילוב, שכתב ביומנו ב־17.2.43:

"הסברתי למלך, שלגבי הרצח של לוקוב אל לנו לנקוט עמדה שהוא מעשה של "יד זרה" או של אויבי המדינה. עלינו לנצל רציחות אלה כדי להגביר את מלחמתנו בקומוניסטים וגם ביהדות. לפיכך הזכרתי למלך שלפני יומיים הודיעני בקרלה, שממשלתו לא תראה בעין יפה את הגירתם לפלשתינה, לפי הסכם עם הממשלה האנגלית באמצעות הצירות השווייצרית, של 4000 ילדים ו־500 מבוגרים... הגרמנים אינם חפצים להתערב בענינינו והם מוכנים לתמוך בכל ממשלה שיש לאל ידה "להסתדר" עם הקומוניסטים ועם היהודים, אשר ייפקד מקומם באירופה החדשה... המלך הסכים לדעתי, אם כי לא נראה כמשוכנע בעמדתי".

מסתבר שהמלך בוריס ה־3 היה לנושא בדיונים של משרד־החוץ של הרייך הגרמני. יוסף גרון, יושב־ראש הקונסיסטוריון המרכזי היהודי, שיגר מברק־ברכה למלך, כנהוג וכמקובל, לרגל יום הולדתו של יורש־העצר סימאון. המלך השיב למברק זה. נוסח המברקים, פורסם ב"ביולטין", עלון הקונסיסטוריון היהודי בבולגריה, מס' 37, מה־7 ליולי 1942:

"הוד מעלתו בוריס ה־3 מלך הבולגרים, הארמון — סופיה. הקונסיסטוריון המרכזי של יהודי בולגריה בשמו ובשם יהדות בולגריה מגיש להוד מלכותו איחולים לבביים ביותר לרגל יום הולדתו של יורש־העצר האהוב עלינו; יהי רצון ויברכהו האל בחיי אושר ארוכים למען הביא את בולגריה לעתיד עוד יותר מאושר.
יוסף גרון, יו"ר הקונסיסטוריון".

"יוסף גרון, יושב־ראש הקונסיסטוריון של היהודים בבולגריה. תודה מקרב לב לך וליהדות בולגריה על האיחולים הלבביים לרגל יום הולדתו של יורש־העצר.
המלך".

בהוודע לשגרירות הגרמנית בסופיה על חילופי־המברקים בין הקונסיסטוריון היהודי והמלך — ויש להניח שמקור האינפורמציה לא היה אלא אלכסנדר בלב — שלחה דו"ח למשרד־החוץ בברלין:

אל משרד החוץ ברלין, סודי.

"א 42/504 — לרגל יום ההולדת של יורש־העצר הבולגרי, שיגר יו"ר הקונסיסטוריון המרכזי של היהודים בבולגריה, יוסף גרון, מברק ברכה למלך, והמלך השיב לו, כפי שפורסם בעלון של הקונסיסטוריון המרכזי של היהודים בבולגריה, שנתון XX, מה־7.7.1942: ...המברקים נדפסו בעלון הנ"ל מילה במילה ובאותיות גדולות בעמוד הראשון. יש להניח שהדבר היה עילה לפירושים ביחוד, בחוגים לאומניים" [37].

בקרלה

פון־רינטלן מצדו לא איחר להודיע זאת לשר־החוץ ריבנטרופ, ב־10 בספטמבר 1942:

"לפי דו"ח של שגריר גרמניה בסופיה, פרסם עלון הקונסיסטוריון המרכזי של יהודי בולגריה במקום בולט ב־7.7.42 חליפת מברקים עם המלך הבולגרי. יו"ר הקונסיסטוריון הנ"ל שיגר מברק ברכה אל המלך לרגל יום ההולדת של יורש־העצר. תשובת המלך היתה...".

כאמור, לא היתה זאת הפעם הראשונה שיוסף גרון שיגר מברקי־ברכה בשם הקונסיסטוריון המרכזי. כמו תמיד כן גם בשנות החוקים האנטי־יהודיים, הוא לא הזניח הזדמנות לעשות זאת לרגל ימי ההולדת של המלך, המלכה ויורש־העצר. למברקיו נתקבלו תמיד תשובות בשם המלך או בשם לשכתו וחליפת המברקים נתפרסמה תמיד בעלון הקונסיסטוריון, ונהגו לשלוח את הגליונות למשרדי הממשלה השונים, וגם למשרד־הפנים שהיה ממונה על "הקומיסאריון לשאלות היהודים" בראשותו של אלכסנדר בלב.

אולם טעות היא להסיק מסקנה מרחיקת־לכת מעובדה זו. למעשה, גם לאחר יולי 1942 שיגר יוסף גרון מברקי־ברכה אל המלך בהזדמנות זו או אחרת, אולם תשובות לא נתקבלו עוד. יתכן שהעיר מי שהעיר למלך כי הוא משיב לקונסיסטוריון המייצג יהודים שהם נושא לרדיפות, והמלך קיבל, כנראה, לתשומת־לבו הערה זו.

כך או אחרת, הממשלה הבולגרית והקומיסאר לשאלות היהודים הצליחו תוך זמן קצר לאחר קבלת החוק לנקוט כל האמצעים להסדר השאלה היהודית ולהכין את הקרקע להגליה מאורגנת של יהדות בולגריה, בת ה־50,000 נפש, אל מחוץ לגבולות המדינה.

ו. מאורעות ה־9 וה־10 במארס 1943

אילו ביקשה יהדות בולגריה לקבוע לעצמה יום של "צום ותפילה" לזכר הסבלות שפקדוה באותם ימים שחורים, ראוי שיהיה זה ה־10 במארס 1943, אותו יום אשר הועידה הממשלה הבולגרית לביצוע של תוכניתה השטנית: שילוח יהודי בולגריה למחנות ההשמדה בפולין.

מתוך התעודות מסתבר, שבסוף חודש פברואר 1943 הגיעו שמועות, בלתי־מאושרות, ליהודי סופיה וקיוסטנדיל על גירושם הקרוב של היהודים אל מחוץ לגבולות בולגריה. אשר לשמועות שרווחו בסופיה כתב ד"ר בוקו לוי:

"בשלהי פברואר אמר לנו יהודי, שהיה מכיר של מזכירת אלכסנדר בלב (הקומיסאר לעניני היהודים בבולגריה), פאניצה, שלפי ידיעות שנתקבלו עומד על הפרק גירוש יהודי בולגריה מחוץ לגבולותיה... ביקשתי ממנה (פאניצה) לאשר את הידיעה; בסוד כמוס ביותר היא אישרה את הידיעה, אשר הבאתי מיד לידיעת הקונסיסטוריון".

ב־1 במארס 1943 פשטה שוב השמועה ביהדות בולגריה, בעקבות הביקורים שערכה המשטרה בדירות היהודים בערים שבהם היה קיים מעוט יהודי לשם בדיקת נתונים מסויימים, כגון: כתובת מדוייקת, מצב משפחתי וכיוצא בזה.

ב־4 במארס 1943 נודע שכל היהודים בטראקיה נעצרו במחנות מיוחדים והועברו בשלבים למחנות ריכוז בערים דופניצה וגורנה־דז'ומיה. רק אז נתבררו האמצעים שנקט "הקומיסאריון לעניני היהודים", מכרזים על הקמת צריפים בעיר ראדומיר — שנועדה כמקום־ריכוז ליהודים מן "הגבולות הישנים" של בולגריה — מכרז להספקת 20 טונות של ריבה, מכרז להספקת חביות למים וכו'.

עם מעצרם וריכוזם של יהודי טראקיה בשתי הערים הללו, שהיו בגבולות הישנים של המדינה, השתררו דכאון ובהלה ביהדות בולגריה. לא היה עוד כל ספק, שהידיעות שהגיעו לא היו שמועות שוא. אף ההסברים של חוגים ממשלתיים, אשר תרצו את הפעולה בטראקיה כאמצעים של משמעות צבאית, לאור סכנת הפלישה של צבאות האויב דרך חופי הים — לא הרגיעו את הרוחות.

ב־6 במארס 1943 היתה יהדות קיוסטנדיל אחוזה בהלה. לא רק שהידיעות אושרו ממקור מוסמך, אלא בפקודת השלטון המקומי אף נצטוו היהודים לקנות להם מצרכים הנחוצים למחנה בראדומיר. מיד החליטה הקהילה היהודית לפנות לאנשי הציבור הבולגריים בקיוסטנדיל ולבקש את עזרתם לביטול רוע־הגזרה. יהדות קיוסטנדיל קיימה מאז ומתמיד קשרי־ידידות עם החוגים של ארגון תנועת השחרור המאקדונית בעיר שהיתה מרכז לתנועת השחרור המאקדונית. כאן ישב גם מנהיגה — ולאדימיר קורטב. המאקדונים לא שכחו את אשר עשתה יהדות בולגריה למען מאבקם, בהזדמנויות שונות, בפורום הבינלאומי, ובעיקר בקונגרסים של המיעוטים. כעת הגיע הזמן "לפרוע" שטר ישן, ואכן הם נענו ברצון לבקשת יהודי קיוסטנדיל לנסוע לסופיה ולעשות לביטול גזירת הגירוש.

ב־8 במארס 1943, יצאה המשלחת לדרך. במשלחת נכללו ולאדימיר קורטב, מנהיגה של תנועת השחרור המאקדונית הפנימית, עו"ד איוון מומצ'ילוב ואיוון טוצ'מזוב. בסופיה הצטרף למשלחת גם פטר מיכאלצ'ב, ציר בית־הנבחרים מטעם העיר קיוסטנדיל. בהרכבה המלא התייצבה המשלחת למחרת היום, ב־9 במארס, בפני דימיטר פשב, אף הוא ציר בית־הנבחרים מטעם קיוסטנדיל וסגן יו"ר הבית. בפגישה הוחלט לפנות אל שר־הפנים גאברובסקי ולתבוע את ביטול הפקודה. עם זאת הוחלט גם לגייס לפעולה צירים נוספים של בית הנבחרים.

בינתיים גילו גם אישי הציבור היהודיים בסופיה פעילות קדחתנית. ה"ה יאקו ברוכוב, קולונל תג'ר, ליאון פרחי, ויטאלי חיימוב, בובי ארדיטי ועוד, ערכו ביקורים אצל חברי בית־הנבחרים, אישי־ציבור ידועים בסופיה, ואף לא פסחו על הנונציוס של האפיפיור. בפגישה שנערכה עם השר זאכאריאב הוא הודיע שאין החלטה על גירוש היהודים מן הגבולות הישנים והיא חלה רק על היהודים היושבים בשטחים החדשים שסופחו לבולגריה.

בלשכת שר־הפנים גאברובסקי, בבנין בית הנבחרים, תבע פשב, לבטל את הצו בדבר גירוש היהודים מהגבולות היש־

דימיטר פשב

נים של בולגריה, באשר הוא סותר את החלטת הממשלה. בראשונה הכחיש גאברובסקי קיומה של תכנית כזאת, אך משנלחץ אל הקיר, הסכים לבטל זמנית את צו־הגירוש של יהודי בולגריה, — אזרחים בגבולותיה הישנים.

התפקיד המכריע של המשלחת שבראשה עמד דימיטר פשב בביטול גזירת הגירוש מוכח גם על ידי מסמכים. האחד: הדו"ח של בוריס טאטב, הממונה מטעם הקומיסאריון לעניני היהודים בקיוסטנדיל — שעליו הוטל להכין את מעצר היהודים בקיוסטנדיל. בנסיון להסיר מעליו את האשמה על כשלון ה"אקציה" בחודש מארס — מאשים טאטב את השלטונות ב־קיוסטנדיל באחריות לתוצאות. לדבריו, לא שמרו את הפעולה בסוד ומשנודע ליהודים על התכנית הצליחו לארגן ולשגר משלחת לסופיה [38]. המסמך השני — תזכירו של הופמן מה־5 באפריל 1943, המדגים בפירוש, שבמיוחד השפיע כאן לחצה של המשלחת מקיוסטנדיל, שבראשה עמד סגן יו"ר בית הנבחרים דימיטר פשב.

להצלת יהדות בולגריה גויסו עוד אישי ציבור בולגריים שהתייחסו באהדה ובידידות ליהודים. נשלחו פטיציות למלך ולראש הממשלה בוגדאן פילוב, פנו אל הכנסיה הבולגרית באמצעות המיטרופוליט של סופיה סטיפאן. כל הפעולות יחד הועילו להצלחת הפעולה של דימיטר פשב וחבריו מקיוסטנדיל.

הפקודה לביטול זמני של גזירת הגירוש נשלחה ב־9 למארס 1943, רק לערים קיוסטנדיל ודופניצה. ליתר הערים, שהיו במסגרת התכנית, היא הגיעה באיחור של יום. לכן הוחל בערים פלובדיב, פאזארדז'יק ועוד, משעות־הבוקר של ה־10 למארס 1943, במעצר וריכוז היהודים בבנינים של בתי־הספר היהודיים. היתה זו טראגדיה גדולה, ליהודים בערים הללו, שהתעוררו משנתם לקול דפיקות חזקות בדלת; ניתנה להם כמחצית השעה להתכונן ולקחת עמם רק את החפצים האישיים ההכרחיים והם הובלו במשמר כבד למקומות הריכוז. ובתחנות הרכבת עבדו במלוא המרץ בהכנת הרכבות להסעת היהודים. איש לא שיער שזו עלולה להיות נסיעתו האחרונה עלי אדמות; איש לא ידע את יעדה האמיתי: מיידנק, טרבלינקה ומשם — לתאי הגאזים. הכל חשבו שהכוונה היא לשם עבודה לפולין. אכן, הודעות הביטול של פקודת הגירוש הגיעו רק בבוקר של ה־10 במארס 1943 והיהודים העצורים הוחזרו "זמנית" לבתיהם.

על הפעולה לביטול פקודת הגירוש עמדו שני עסקנים מ־קיוסטנדיל, שבימים הגורליים ההם היו במגע עם אנשי ציבור בולגריים, במבצע ההצלה: חיים רחמים בכר, תושב העיר קיוסטנדיל, כותב בזכרונותיו [39]:

— "העשירי במארס 1943 הוא התאריך בו עמדו לשלוח את יהדות בולגריה לפולין. כיצד נתרחשו המאורעות לפני כן. ב־25 בפברואר בסופיה, אני ובן־דודי אדולף נסים ברכה מקיוסטנדיל, נפגשתי בשדרות דונדוקוב עם ולאדימיר ואטב, קרובו של שר־הפנים גאברובסקי. הוא אמר לי: "אגלה לך סוד גדול, כמובן תמורת תשלום". הסכמתי. אמר לי, שעומדים לגרש בקרוב מחוץ לגבולות המדינה את היהודים מבולגריה. אמרתי זאת לאדולף ברכה, והוא מסר את הידיעה לדוד אברהם אוליוור, שהיה ידיד טוב ללולצ'ב — המקורב למלך. לולצ'ב ביקר אצל המלך והשיב לדוד אוליוור שהידיעה אינה נכונה. באותו יום נפגשתי עם ולאדימיר קורטב, איש התנועה המאקדונית המהפכנית הפנימית, ואף הוא אישר זאת. נפגשתי עם אלפסה, מי־שהיה היו"ר של ועד קהילת סופיה, וסיפרתי לו על הכל. מנהל המחוז בקיוסטנדיל, ליובן מילטנוב, טילפן אלי בסופיה, ואמר לי שרצוי שב־27 בפברואר (יום ראשון) אהיה בקיוסטנדיל, כי עליו להודיע לי ענין חשוב מאד. הלכתי אל המנהל והוא אמר לי שקיימת פקודה בעל־פה של התלין בלב, להכין את היהודים ל־9 במארס לשם העברתם לעיר ראדומיר, שנועדה כמקום־ריכוז של היהודים מדופניצה, סאמוקוב, סופיה וקיוסטנדיל, ומשם ישולחו לתעודתם. המנהל איים עלי במוות אם אגלה סוד זה. אמרתי לו שהדבר ידוע לי כבר מפי קורטב וואטב. אחרי־הצהרים הוזמנתי אל בית פרסיידו ענבי', רוקח בסופיה, שהיו אצלו עוד כמה אורחים. סיפרתי להם שעומדים להגלות אותנו. מקצתם האמינו ומקצתם לא האמינו. מסרתי זאת גם לאחי רחמים ולבוקו קונפורטי ז"ל, יו"ר ועד קהילת קיוסטנדיל, והחילונו בהכנות. היהודים החלו קונים תיקים וחפצים. ערכנו גם התיעצויות בינינו כיצד להנצל... ב־6 במארס עלה הרעיון לשגר משלחת של נכבדים לסופיה שתעשה להצלתנו. התיצבתי בפני מנהל המחוז והוא הסכים להחלטתנו זו. הוא דבר אישית, בנוכחותי, עם דימיטר פשב וביקשו להצטרף למשלחת, והוא קיבל את הבקשה ברצון. בוקו לאזארוב ניצל את ידידותו עם חבר בית הנבחרים פטר מיכאלצ'ב, ואף הוא הסכים להצטרף. בוקו ברכה שוחח עם העורך־דין מומצ'ילוב, שגם כן נאות להצעתו. הכל עשתה יהדות קיוסטנדיל ללא כל עזרה.

אכן, לאחר התיעצות ארוכה נסעה המשלחת לסופיה. ב־9 במארס, בשעה 5 אחר־הצהריים, טילפנו אלינו שנשאר ולא יגלונו. שמחתנו היתה גדולה. זו האמת לאמיתה על ה־9 במארס, 1943 בנוגע ליהודי קיוסטנדיל".

מסתבר, איפוא, שהידיעות הראשונות על ההחלטה לגרש את יהודי בולגריה מן הארץ הגיעו אל יהודי קיוסטנדיל. אנשי הציבור הבולגריים שלקחו על עצמם את מבצע־ההצלה מוצאם מקיוסטנדיל, ונסיעתם לסופיה היתה ביזמת יהודי קיוסטנדיל. אכן, בזכות יהודי קיוסטנדיל, שבאמצעות ידידיהם הבולגרים נודע דבר הגירוש, ונעשתה הפעולה של ה־9 וה־10 במארס ניצלה יהדות בולגריה מגירוש מגבולותיה הישנים של המדינה.

עדות נוספת היא של יעקב ברוכוב, תושב סופיה, ונציג הסוכנות היהודית בבולגריה אז [40]:

"10 במארס 1943. יום זה, נועד, לריכוז וגירוש יהודי בולגריה. הקומיסאריון לעניני היהודים הוציא הוראה מפורטת וסודית ביותר, בדבר תכנית הגירוש, למשטרה ולקומיסאריונים בערי־השדה. סדר המשלוחים הוכן מראש, בכל הפרטים בידי שלטונות הרכבת. קרונות להובלת־בהמות נשלחו לכל ערי־השדה בהן התגוררו יהודים להעמיס ולהסיע בהם את ה"סחורה".

למרות הסודיות המוחלטת שנקט הקומיסאר בלב, נתגלו הוראותיו בקיוסטנדיל. השתררה בהלה איומה. סכנת הקץ הביאה את כולם לידי יאוש... הכל ציפו לנס שיצילם... בקיוסטנדיל הוכרחו הגברים להביא חביות גדולות למים לאחד ממחסני הטבק הגדולים שבעיר, שנועד כנקודת ריכוז ב־9 במארס בערב. נקנו גם כלים להכנת מזון.

תושבי קיוסטנדיל הבולגריים, אשר מחזות האיומים שהתחוללו בחוצות העיר נגעו ללבם, נועדו, ביזמת ידידים יהודים, והחליטו שיש לעשות מאמצים בפני השלטונות לביטול גזירה איומה זו. הם קבעו ועדה של 5 שנסעה מיד לסופיה לעשות למען הצלת היהודים.

המוסדות היהודיים לא ידעו דבר על הגורל המר שהכינו השלטונות ליהדות בולגריה, כי למעשה לא היו קיימים כלל. יהדות קיוסטנדיל לא יכלה לבוא במגע עם אנשי סופיה. שקשרי הטלפון בין יהודים היו אסורים בהחלט. אחי הצליח להודיע לסופיה באמצעות הטלפון של ידיד בולגרי, מה צפוי ליהודים... בינתיים הגיע לשם שליח מאקדוני בעל השפעה וקשרים גדולים. למחרת נודע לי ממנו שגורל יהודי קיוסטנדיל אינו מיוחד להם אלא לכל יהודי טראקיה, מאקדוניה וחלק גדול של יהודי בולגריה הישנה.

לאור המצב לא היה עוד מקום לתקוות נוספות. הקשתי על דלתות רבות, גם של מזכיר הממשלה סראפימוב. הבינותי שאין לו אומץ להשתדל למעננו, מחשש שיאשימוהו, לדבריו בלקיחת שוחד מן היהודים. הוא אמר לי שאין איש יכול לבטל את הגזרה, שהיא מעשה פוליטי ראשון במעלה וחלק של מדיניות הממשלה. הלכתי אל מזכירו הראשי של השר גאברובסקי, גוליובוב, וביקשתיו לעשות דבר לביטול החלטה איומה זו... לכל נימוקי לא היו בעיניו תוקף, מפני שלא היתה כאן החלטה של הממשלה הבולגרית אלא של השלטונות הגרמניים, שהם קבעו והכריעו בכל השאלות הקשורות עם היהודים... למרות שהמצב היה חסר־תקווה, ביקשתי ראיון אצל שר־החקלאות זאכאריאב, ממנו נודע לי, שהממשלה לא החליטה על גירוש היהודים שישבו בגבולותיה הישנים של בולגריה אלא הגזירה היא רק על יהודי טראקיה ומאקדוניה...

כנסיון אחרון ותקווה אחרונה הלכתי לידידי הקרוב, חברי מספסל הלימודים ובן־עירי — סגן יו״ר בית הנבחרים דימיטר פשב. ב־7 במארס בבוקר קיימתי עמו שיחה בת שעתיים במשרדו. הכל היה לגביו בבחינת ״טרא אינקוגניטא״. הוא טען שהדבר הוא בלתי־אפשרי, וכי החלטת הממשלה חלה רק על יהודי טראקיה ומאקדוניה... אלצתיו להתקשר טלפונית עם מפקד המשטרה המחוזי בקיוסטנדיל. ואמנם, הוא אישר את אשר סיפרתי לו... סיפרתי לו על הוועדה של אזרחי קיוסטנדיל הבולגרים שתבוא להשתדל ולעשות לביטול החלטת הגירוש. החלטנו שאפשר וצריך ליזום פעולה קולקטיבית של אישים המקורבים לממשלה שאינם מסכימים להחלטה אכזרית זו...

לא היה זמן לשהיות, הכל אירע ב־8 במארס, יום לפני תאריך הריכוז. ביקרתי אצל חברי בית־הנבחרים שהיו מכירי, רובם הביעו הסכמה... קבענו שפגישת הצירים תיערך ב־9 במארס, בשעה 11 לפני־הצהרים, רק בהשתתפות שניים, מתוך 5 חברי הוועדה שנבחרו בקיוסטנדיל, ושהספיקו להגיע.

ב־9 במארס, נערכה התיעצות בין חמשה צירי הפרלמנט וסגן היו״ר דימיטר פשב, בלשכתו בבנין הפרלמנט. הוחלט, כי שעה לפני פתיחת ישיבת בית־הנבחרים, יתאספו כל הצירים הנוכחים, שנתנו יד לפעולה, יחד עם ידידיהם, בלשכתו של סגן היושב־ראש, ויגישו תביעה קולקטיבית לשר־הפנים והמשטרה, פטר גאברובסקי, לבטל את הפקודה בדבר מעצרם וגירושם של יהודים מגבולות בולגריה הישנה לפולין, ואם גאברובסקי יסרב לעשות זאת, יודיעו לראש־הממשלה בוגדאן פילוב, שעם פתיחת ישיבת הפרלמנט יגישו מחאה בכתב ויעוררו שערוריה על פקודתו הבלתי־חוקית של גאברובסקי אל המשטרה, לעצור ולגרש יהודים המתגוררים בגבולות הישנים של בולגריה... בערב, סמוך לשעה 7 וחצי... הודיענו ציר בית־הנבחרים מיכאלצ׳ב, בקול רוטט שהפקודה הוקפאה לפי־שעה והיהדות ניצלה...

מדבריו של סגן יושב־ראש בית־הנבחרים דימיטר פשב הבינותי, שלאחר ששר־הפנים גאברובסקי נקרא ללשכתו של סגן יו״ר בית־הנבחרים ולאחר שהוסבר לו המצב שנוצר, תבעו צירי בית הנבחרים שנוכחו בפגישה לתת הוראה מידית לביטול הפקודה בדבר מעצר היהודים ב־9 במארס אחרי חצות. בתחלה הכחיש גאברובסקי את קיומה של פקודה מעין זו... אולם, כשהובאו לפניו הוכחות חותכות, ביקש להתיעץ עם ראש הממשלה בוגדאן פילוב, ואכן, לאחר ההתיעצות, הודיע גאברובסקי בכאב־לב שאת הפקודה אי־אפשר לבטל, אולם ניתן לדחות את ביצועה לזמן בלתי־קבוע מראש... מפאת קוצר הזמן, תבע פשב מגאברובסקי לתת מיד הוראה טלפונית, מלשכת סגן היו״ר, אל כל ערי השדה בדבר דחיית ביצוע הפקודה. גאברובסקי סירב, אולם, בו במקום הורה למזכיר משרדו לשגר את המברקים הדרושים. ההוראה הטלפונית לא הגיעה במועדה לכל ערי השדה. בכמה ערים, כגון: פלובדיב, פאזארג׳יק, סאמוקוב ושומן רוכזו היהודים עוד ב־10 במארס 1943, והם שוחררו והוחזרו לבתיהם בו ביום בשעות הצהרים אולם, בנוגע לקיוסטנדיל, הודיע דימיטר פשב בעצמו בו בערב טלפונית למפקד המשטרה על ביטול הפקודה״.

זכות הצלתה של יהדות בולגריה מגזרת הגירוש נזקפת, איפוא, על דימיטר פשב וידידיו בבית־הנבחרים, שנחלצו לפעולה, ביזמתם של תושבים בולגריים ומאקדוניים של העיר קיוסטנדיל. נראה, שהנימוק היסודי שעליו התבססו דימיטר פשב ותומכיו, היה החלטת הממשלה, לפיה הותר לשלח יהודים רק מן השטחים החדשים שסופחו לבולגריה, דהיינו מטראקיה וממאקדוניה, לפיכך כל תוספת של יהודים מגבולות בולגריה הישנים, כדי למלא את המספר שנקבע בהסכם, יש לראותה כבלתי חוקית. נראה שפטר גאברובסקי, כמו כן למנוע

שערוריה אפשרית, נתן את הסכמתו לביטול זמני של הפקודה ביחס ליהודים מ"בולגריה הישנה" שנועדו להשלח אל מחוץ לגבולות המדינה במישלוח הראשון.

אין ספק, כי לזכותם של דימיטר פשב וידידיו מקיוסטנדיל נזקפת עיקר הפעולה, אולם הושקעו גם עוד מאמצים על ידי אישי ציבור וארגונים. בראשונה, יש להזכיר את הצעדים שנקט ה"סינוד הקדוש", והמיטרופוליט סטיפאן בראוש. כמו כן המיטרופוליט קיריל, מפלובדיב אשר שיגר ב־10 במארס 1943 מברק אישי למלך בוריס ה־3. יש להניח שבמברק חזר על דבריו שנאמרו לנציג השלטונות בפלובדיב, שמיום זה הוא מפסיק להיות אזרח לויאלי של בולגריה והוא יפעל בדרך שמצפונו יכתיב לו. מיטרופוליט קיריל הזהיר את השלטונות בפלובדיב, שהוא יאסוף תחת חסותו חלק מן היהודים שבאזור כנסיתו, ואם תעיז המשטרה להוציא יהודים מביתו, הרי יהיה עליה לאסרו תחילה. לימים, נודע מפי אנשי־החצר שמברקו של מיטרופוליט קיריל השפיע הרבה מאד על המלך בוריס ה־3.

מפלובדיב יצא לסופיה, גם דימיטר סטאנקוב, ובפגישה שהיתה לו עם ראש־הממשלה בוגדאן פילוב תבע, בצורה שאינה משתמעת לשני־פנים, את ביטול הפקודה לגירוש יהודי בולגריה. נפגש ושוחח עם בוגדאן פילוב גם ניקולה מושאנוב, מנהיג המפלגה הדימוקראטית.

יזכרו לטוב גם סטיליאן צ'ילינגירוב — יו"ר אגודת־הסופרים וטריפון קונב, אשר ב־8 במארס 1943 פנו ביום ובלילה אל ארמון המלך ואל ראש־הממשלה פילוב, בתבעם במפגיע להציל את כבוד העם הבולגרי והמדינה הבולגרים, ולבטל את ההוראה על גירוש יהודים.

פעילי הקונסיסטוריון היהודי המרכזי בסופיה ניסו להציל את יהודי מאקדוניה וטראקיה, שהיו מרוכזים במחסני־הטבק של גורנה־דז'ומיה, דופניצה וסקופיה. מאמציהם לא הוכתרו בהצלחה רבה. שוחררו רק בעלי הנתינות הבולגרית, דהיינו כ־20 אזרחי בולגריה הישנה, רופאים ורוקחים שנשלחו למאקדוניה כאזרחים מגוייסים; בנוגע לכל היתר היתה תשובה אחת ויחידה: יהודים אלו אינם נתינים בולגריים; הם נמצאים בשטחים שנכבשו בידי הצבא הגרמני, אנחנו רק אנשי־מינהל ואיננו יכולים לעשות דבר עבורם.

ברור שתשובות אלו לא התאימו לעובדות. הגירוש לא בוצע בידי השלטונות הגרמניים, אלא בידי השלטונות הבולגריים. הממשלה הבולגרית חתמה על הסכם עם השלטונות הגרמניים בדבר גירושם של יהודים אלה. היא יכלה אילו רצתה לסרב לחתום על ההסכם, בתואנה שיהודי טראקיה ומאקדוניה אינם נתיניה, ולהשאיר את גורלם בידי הגרמנים עצמם, כפי שהיה ביתר שטחי הכיבוש, ביוון, למשל. אולם היא לא עשתה זאת; המלך בוריס בעצמו הודה שנתן את הסכמתו לגירוש זה.

יתר על־כן, לאחר הגירוש של יהודי טראקיה ומאקדוניה שבוצע רק בידי שלטונות בולגריה, שמה הממשלה את ידה על רכושם של יהודים אלו. במרוצת הזמן חיסלה את הרכוש ואת תמורתו הפקידה באוצר־המדינה על חשבון הקומיסאריון לעניני היהודים. שלטונות בולגריה לקחו מיהודי טראקיה את הזהב והתכשיטים שהיו ברשותם והפקידה אותם בבנק הלאומי בפלובדיב, שם נמצאו לפחות עד עליית יהדות בולגריה לישראל. היא גם לקחה והפקידה בבנק הלאומי בסופיה את הזהב והתכשיטים של יהודי מאקדוניה ופירוט.

הקונסיסטוריון היהודי המרכזי והקהילה היהודית בסופיה ערכו מגבית בין יהודי סופיה לעזרת מגורשי טראקיה, כאשר עברו קרונותיהם דרך תחנת הרכבת של הבירה. נאספו מלבושים ומצרכי־מזון אשר השלטונות סרבו להתיר חלוקתם ליהודים האומללים, מזי רעב וצמא, שהיו כלואים בקרונות משא של בהמות.

ב־11 במארס 1943 נתקבלו ידיעות על מעצר היהודים במאקדוניה ובמחוז ניש.

ב־18 וב־19 במארס 1943 נשלחו 4219 יהודי טראקיה לווינה, דרך עיר הנמל לום, שעל שפת הדנובה, ומשם הועברו בדרך לקאטוביץ, למקום בלתי ידוע. בימים 22, 25, 29 במארס וה־1 באפריל 1943 הועברו במספר משלוחים 7165 יהודים ממאקדוניה דרך יוגוסלביה, ונשלחו אף הם לקאטוביץ, משם למקום בלתי ידוע. אל הקבוצה של יהודי טראקיה, שהוסעה ב־18 במארס, סופחו היהודים מאזור ניש. בסך־הכל הוצאו מהגבולות החדשים של בולגריה בימי הגירוש 11,384 יהודים, מהם שרדו בחיים, לאחר המלחמה וחזרו למקומות מגוריהם כ־100 איש.

ז. תעודות ומסמכים*

בדו״ח של סגן־המזכיר לוטר מה־21.8.42 אל השגריר פון רינטלן, נאמר על יהדות בולגריה:

״אם מצד בולגריה תועמד השאלה, המוכנה גרמניה להג־לות את יהודי בולגריה מזרחה, הרי יש להשיב בחיוב, אולם אשר לזמן הקבלה יש להשיב בהתחמקות״ [41].

כאמור השיב פון־רינטלן לאחר התיעצות עם שר־החוץ ריבנטרופ ב־25.8.42:

״הדו״ח מה־21 באוגוסט על השאלה היהודית הוגש לכב׳ שר־החוץ והוא השתמש בו כדי להוציא הוראה זו: ...אשר לבולגריה, אין לעת־עתה להרחיק לכת יותר מאשר ההסכם שנכרת ע״י החלפת איגרות מה־6 וה־7 ביולי ש״ז״ [42].

פירוש הדבר הוא שב־25.8.42 לא היו עוד השלטונות הגר־מנים מוכנים לקלוט את יהדות בולגריה במחנות השמדה. והדבר מובן: מכונות ההשמדה היו עסוקות מדי ביהודי פולין ושאר הארצות, שמספרם לא היה 60,000 נפש, אלא מיליונים, והשמדתם דרשה זמן. יהודי בולגריה יכולים, איפוא, להשאר עוד זמן קצר בחיים, אף אם חייהם היו רצופים סבל. אולם הרייך מוכן, בכל זאת לחתום על הסכם עקרוני בנוגע להם.

בדו״ח מאוחר אל פון־רינטלן, מ־10.9.42, נאמר, בין היתר:

״...במדיניות האנטי־יהודית בבולגריה נראית התקד־מות ניכרת. לפי חוק־הסמכה שאושר לא מזמן, נוקטת הממשלה הבולגרית אמצעים מכריעים. קומיסאריון מיוחד ההולך ומוקם, יסדיר את כל השאלות לפרטיהן. בעזרת הון יהודי הנמצא בחשבון חסום תוקם קרן לאיכסון היהו־דים במחנות ובמקומות מיוחדים. על ועדי־הקהילה היהו־דיים לעשות ההכנות לקראת הגליית או מסירת האוכלוסיה היהודית...

הדו״ח הובא לידיעת שר־החוץ ריבנטרופ ע״י לוטר, שענה לראדמאכר:

״ברלין, 15 בספטמבר 1942.
אל חבר המפלגה ראדמאכר.

מר רינטלן מוסר על החלטת שר־החוץ על הצעתנו בקשר לבולגריה, שלעת עתה אין לנקוט כל פעולה מצדנו״ [43].

במסמך אחר של משרד־החוץ, חתום בידי פון־זונליטנר ומיועד לסגן מזכיר־המדינה לוטר, נאמר:
אל תת־מזכיר המדינה לוטר

״כב׳ שר־החוץ הוא בדעה, שבנוגע לצעדים אצל שר־החוץ הבולגרי, בקשר לגירוש יהודי בולגריה, יש עוד להמתין״ [44].

ברלין 9.15. 1942

אולם, לאחר שבוע, ב־24.9.42, שינה משרד־החוץ את עמ־דתו תכלית שנוי:

״ד 6862
לכבוד מזכיר־המדינה פון־וייטצקר.
כבוד שר־החוץ הורני היום טלפונית להזדרז, ככל האפ־שר, בהגליית היהודים מארצות אירופה השונות. כב׳ שר־החוץ הורה לבוא במגע עם ממשלות בולגריה, הונגריה ודניה כדי להתחיל, מיד, בגירוש היהודים מבולגריה, הונגריה ורומניה...״ [45].

מסתבר, איפוא, שתור יהודי הונגריה, בולגריה ורומניה כבר הגיע ויש לכרות הסכמים עם ארצות אלו, ויש להניח שאמנם ניתנו הוראות מתאימות, וב־16.10.42 שיגר לוטר מב־רק אל שגרירות גרמניה בסופיה, בזו הלשון:

״א: צירות גרמניה בסופיה 3894
מאת: משרד החוץ, ברלין

בקשר לדיון שהתנהל כאן, אבקש לפנות לממשלה הבול־גרית, כדי לדון בשאלת הגרוש של יהודים למזרח עפ״י התקנות החדשות של בולגריה. אנו מוכנים לקבל את היהודים האלו. המשלוח העתיד לצאת מרומניה נותן הז־דמנות לאפשרות טכנית של צרוף המבצעים. הצעתנו לשם ההסדר התחוקתי של הרכוש, לשלול מהיהודים המ־גורשים את אזרחותם במקביל לתקנה 11 שלנו. בהתחשב ברכוש היהודים המגורשים, שיפול לידי בולגריה וההו־צאות המרובות של הרייך, מוצעת בזה הקצבת סכום כולל כחלק מההוצאות; כנקודת מוצא בא בחשבון סכום של —250. ר״מ. לאחר קבלת ההצעה הנני מבקש לומר עוד שאנו מוכנים להעמיד לרשותם יועץ שלנו לענינים יהודים, הפעיל בחו״ל, כדי להוציא לפועל את הצעדים.
דו״ח במברק נדרש [46]. לוטר״

לוטר לא שכח להצ ע למנות את ויסליצני כיועץ לגירוש יהודי בולגריה. כידוע, היה ויסליצני אחד מראשי הגיסטאפו ועוזרו של אדולף אייכמן, והוא תובע תשובה מיידית. הוצאת היהודים צריכה להיות מלווה שלילת זכויותיהם האזרחיות, ובאשר לרכוש היהודי שיישאר בידי הממשלה הבולגרית הוא תובע השתתפות בהוצאות. הווה אומר: היהודים יסעו למוות על חשבונם הם.

---

* מוגשים באדיבותם של לשכת 06, ארכיון ״יד־ושם״, ארכיון ״לוחמי הגיטאות״ ומתוך עיון בתיקי משפטי נירנברג. ערך — יוסף בן.

השגרירות הגרמנית בסופיה ניהלה שיחות על נושא זה עם משרד־החוץ הבולגרי, וב־2.11.42 הבריק בקרלה למשרדו ב־ברלין:

"בענין: ההודעה הטלגראפית מס' 1769 מה־16 באוק־טובר 1942. שוחחתי אישית עם ראש־הממשלה (הכוונה לפרופ' בוגדאן פילוב) שהעיר את תשומת לבי לכך, שה־בולגרים עצמם זקוקים לכוח־האדם היהודי שהם יגייסו וינצלו לסלילת דרכים. ההצעה הגרמנית על יתר היהו־דים היא שונה וראוי לברך עליה, והוא מוכן להביא את השאלה לדיון בממשלה, מכיון שלמעשה יש מחסור בכוח־אדם, ביחוד לסלילת דרכים. נראה שלעת־עתה לא הגיעה מועצת המיניסטרים להסכם בשאלה זו ולכן, לא הצלחתי לקבל החלטה סופית. תשובה טלגראפית תשלח בהקדם האפשרי" [47].

ואמנם, בדו"ח השני מדבר בקרלה על הסכם עקרוני שהושג עם בוגדאן פילוב:

"א. 42/4318 סופיה, 16 לנובמבר 1942.
אל משרד החוץ — ברלין

היום פנה אלי ראש־הממשלה בקשר לבעיה היהודית והוא נוטה עקרונית לאפשרות לשלוח את היהודים מזרחה, אך הוא הציע שחלק מן הגברים היהודיים, נחוצים לעת־עתה לסלילת כבישים, הוא גם מקדם בברכה את בואו לפני השי־לוח של יועץ גרמני שיסייע בנקיטת האמצעים הראויים. אכן, הגיע לידינו תזכיר של הממשלה הבולגרית בענין זה: קיימת אפשרות שהגירוש יקיף את מרבית היהודים בבולגריה, פרט למספר גברים יהודים שיהיו כאן עוד זמן קצר בהיותם נחוצים לעבודה... [48].

בקרלה"

והנה איגרת של משרד החוץ הבולגרי אל הצירות הגרמנית בסופיה:

"מיניסטריון החוץ והדתות מס' 1154

מחלקת צופן וארכיון סופיה, 12 בנובמבר 1942

בתשובה למכתב מס' א42/43118 מה־15 באוקטובר 1942, מתכבד משרד־החוץ להודיע לצירות הגרמנית:

הממשלה הבולגרית קיבלה בקורת־רוח את העובדה, ש־מאמציה להביא את השאלה היהודית בבולגריה לידי פתרון סופי עוררו גם את תשומת לבה של הממשלה הגר־מנית. בדיוניה על השאלה נתקלה הממשלה הבולגרית תמיד בקשיים, באין לה אפשרות להגלות את כל היהודים מחוץ־לבולגריה אלא חלק מהם. לפיכך מקבלת הממשלה הבולגרית בנכונות את הצעת ממשלת גרמניה, לבצע הגליה כללית של היהודים מבולגריה ומרומניה מבלי לגרום לקשיים במדיניות הפיתוח של הארץ. מסבה זו, מתכוונת ממשלת בולגריה להסדיר את משלוח היהודים מן המדינה בדרך שתמנע יצירת קשיים בחיי המשק הת־קינים.

הממשלה הבולגרית תהיה אסירת־תודה לממשלת גר־מניה אם תגיש לה את התוכניות המפורטות להגליית יהודי רומניה, כדי לנקוט באמצעים הנחוצים גם בבול־גריה לפתרון יסודי של השאלה הזאת.

ממשלת בולגריה מסכימה עקרונית לשלם סכום כללי עבור הגליית יהודים, אולם, היא בדעה שהסכום הנדרש בסך 250 ר"מ לראש הוא גבוה מדי" [49].

נעלה מכל ספק, שהתזכיר של הממשלה הבולגרית היא הס־כמה עקרונית, בהסתייגות לגבי מספר יהודים הנחוצים לסלילת כבישים, לגרש את יתר היהודים מגבולות בולגריה. יתר על כן: הממשלה מסכימה לשלם את ההוצאות הכרוכות בכך, אף כי הסכום במזומן הנדרש נראה בעיניה גבוה. הממשלה הבולגרית לא רק מסכימה — היא אף מברכת את הממ־שלה הגרמנית על יוזמתה זו. לכן, אין בתנאים כל רצון להציל את יהדות בולגריה בחלקה או בכללותה, אלא למנוע זעזועים במשק. הגרמנים השיגו איפוא, את הסכמתה העקרונית של ממשלת בולגריה והיא נגשת לתיכנון המעשי של גירוש יהודי בולגריה. משרד־החוץ הגרמני הביא את הדבר לידיעת הגיס־טאפו במכתב דחוף:

"אל משרד הראשי לבטחון הרייך 23 בנובמבר 1942
לידי אוברשטורבאן־פירר אייכמן
ברלין,

רצ"פ העתק דו"ח הצירות הגרמנית בסופיה מ־16.11.42 כ"כ התזכיר של הממשלה הבולגרית האמור בדו"ח ובו נוקטת הממשלה הבולגרית עמדה להצעתנו (בדבר) הש־תתפותה בגרוש היהודים. אני מבקש להביע דעה בשאלה הזאת. במיוחד, אהיה אסיר־תודה לידיעה, אם ההצעה שהוצעה בזמנו בקשר להאופשטטורמפירר ויסליצני כיו־עץ לסופיה בעינה עומדת, ובאיזה מועד אפשרי הדבר. לא הייתי מגיש הצעה נגדית למה שצוין כמחיר גבוה הסך של —.250 ר"מ תמורת כל יהודי מגורש, אלא הייתי משאיר זאת למשא־ומתן נוסף בע"פ, ולדחותו עד לבואו של היועץ [50]. קלינגנפוס"

לפי המסמך, נתן כבר משרד־החוץ של הרייך את ההוראות הנחוצות לאייכמן בדבר הפעלת המכונה לגירוש יהודי בול־גריה. ענינו של הגיסטאפו בגירוש יהדות בולגריה, מוכח גם במסמך החתום בידי אייכמן עצמו, אל מיניסטריון־החוץ. וזה תוכנו:

"אל: משרד החוץ ברלין, 17 בנובמבר 1942
ברלין

הנידון: הגירה של יהודים מבולגריה

סמוכין: שיחה טלפונית בין יועץ־הצירות ד"ר קלינגנפוס — וס.ס. שטורבנפירר גינטר מ־16.11.1942

לפי דו"ח שנתקבל, מ־14.11. ש"ז הגיעו לסרביה מספר משפחות של יהודים מבולגריה, שבכוונתם להמשיך בדר־כם לספרד, דרך איטליה. כפי שנודע ניתנו ליהודים אלו מסמכי־נסיעה על ידי השלטונות הגרמניים (כנראה, אש־

רות-מעבר ?). חושבני שמוסכם בדרך כלל, שאין מתפקידם של הרשויות הגרמניות לסייע להגירה של יהודים, כי אם לעכבה בכל אופן שהוא, ולפחות לדחותה.

המשפחות של היהודים שהגיעו מבולגריה לסרביה, נעצרו בינתיים בניש, באופן זמני, ושוכנו במחנה. (אודות המשפחות של היהודים שנעצרו בניש, הועבר כבר תזכיר מהצירות הספרדית בסופיה אל הצירות הגרמנית בסופיה).

כפי שהודיעו עוד, המדובר הוא בהגירה מבולגריה של כ־100 משפחות יהודיות, שהן כ־1000 נפש.

הנני מרשה לעצמי להציע, להשפיע על הממשלה הבולגרית לחדול ממתן אשורי הגירה נוספים ליהודים, ולהסכים בזאת שיהודים העצורים בסרביה יוכללו במבצע הגרושים.

בהקשר לכך, עלי להעיר שוב, כי קיימות אפשרויות רבות לשם קליטתם של היהודים מבולגריה. לכן הנני חושב לראוי לפנות בהזדמנות זאת מחדש, לממשלת בולגריה שתעביר כעת לרייך את כל היהודים מבולגריה, בתהליך הפתרון הכולל של שאלת היהודים באירופה. נספח המשטרה בסופיה ידאג לבצוע הטכני של הגרוש. אהיה אסיר תודה אם יודיעו מיד את התוצאה [51].

אייכמן"

אכן, אייכמן, מפנה תשומת-לב משרד-החוץ בברלין על האפשרות להשפיע על הממשלה הבולגרית "להעביר את כל יהודיה לרייך" ולסכל את נסיונות הגירתם.

וכדרכו, ממהר אייכמן, גם לשלוח לבולגריה את היועץ המיוחד לגירוש היהודים, דנקר:

"אל: משרד החוץ, לוטר ברלין, 10 בדצמבר 1942
ברלין

הנדון: גרוש יהודים מבולגריה

בתשובה לנ"ל הנני להודיע, כי אפשר להענות לבקשה שהובעה ע"י הממשלה הבולגרית, בדבר שליחת יועץ לשאלות יהודים, ביחוד לשם בירור כל השאלות בנוגע לתכנית הממשלה על עקירת יהודים מבולגריה.

ס"ס-האופטשטרומפירר ויסליצני — שנועד בדיונים קודמים לשם זה לא יתפנה כיועץ לעניני יהודים ליד הצירות הגרמנית בסופיה בעתיד הקרוב, בגלל עניניו בברטיסלבה. במקומו הועדתי את ס"ס-האופטשטורמפירר דנקר לתפקיד זה. ס"ס-האופטשטורפירר דנקר, פעל עד כה כעובד מדור לעניני יהודים ליד מפקד משטרת-הבטחון והס"ד בשטח מפקד-הצבא בצרפת, בפריס, ומשום כך יש לו הנסיון הדרוש למשימה המיועדת לו. בגלל מחלת גרון, היה הכרח להחזירו לפני זמן קצר מתפקידו, אך הוא החלים כבר, ויוכל להשלח מיד לסופיה.

מכיוון שכבר נקבע לצירות הגרמנית בסופיה נספח משטרתי, חושבני למועיל, לשגר את ס"ס-האופטשטורמפירר דנקר לסופיה, כעוזר של הנספח המשטרתי, לשם טפול בעניני יהודים.

לפיכך אני מבקש להודיע לי, לאיזה מועד דרוש שגורו של ס"ס-האופטשטורפירר דנקר.

את סידורי כל שאר הפרטים, יש להשאיר למשא-ומתן הקרוב, בע"פ. אולם אני מעיר כבר עתה שאינני מייחס חשיבות מכרעת לשאלת התשלום של סכום מסויים תמורת עקירתו של כל יהודי ויהודי [52].

אייכמן"

משרד-החוץ מאשר את הצעתו של אדולף אייכמן בזו הלשון:

"אל ראש משטרת הבטחון והס"ד 19 במארס 1943

מאשרים בתודה (קבלת) הסכמתכם לשליחת יועץ לשאלות יהודים לסופיה. משרד-החוץ מסכים לשליחת ס"ס-האופטשטורמפירר דנקר המיועד לכך, וכן להצבתו כעוזר לנספח המשטרתי בסופיה. הצירות בסופיה קבלה הודעה מתאימה. בנוגע לתשלום דמי ההוצאות תמורת עקירת היהודים ע"י הממשלה הבולגרית, ניתנה לצירות יד חפשית, לנהל משא-ומתן בהתאם לנסיבות לבל יופרע ע"י כך המהלך המזורז של עבודות העקירה [53].

ברגמן"

ובו בזמן מודיע משרד-החוץ לשגריר הגרמני בסופיה:
"אל: השגרירות הגרמנית, בסופיה

ברלין, 4 בדצמבר 1942

סוכם עם המשרד הראשי לבטחון הרייך, כי מיד, בתחילת חודש ינואר, יתיצב בסופיה ס"ס האופטשטורמפירר דנקר ויצורף לנספח המשטרתי שם, כדי לפעול כיועץ לכל השאלות בנוגע ליהודים, ובמיוחד לשאלת המשלוחים. האופטשטורמפירר דנקר היה פעיל בתפקיד דומה בצרפת, והנו בקי בכל הענינים המתרחשים בבעיה זו. בדבר גובה הסכום של ההוצאות שהממשלה הבולגרית, רואה בו עכוב, יש להעיר, שאמנם לפי ההיקף קיימות ההוצאות בעבור המשלוח, מזון, התקנת המחנה וכו', מאידך, מחושבת גם התועלת של הממשלה הבולגרית בהחרמת הרכוש של המגורשים, הנופל בחלקה.

מודגש בכל זאת, שצריך לנהל משא-ומתן עם הממשלה הבולגרית, על הפחתת הסכום, מבלי להציע הצעת-נגד מחייבת. יש לקבוע סך של 100 ר"מ לאיש לפחות [54].

קלינגנפוס"

ב־20 בינואר 1943 שולח סגן מזכיר-המדינה לוטר לשגרירות גרמניה בסופיה מברק זה:

"היועץ לשאלות היהודים ס.ס. האופטשטורמפירר דנקר מגיע ביום חמישי 21 לינואר 1943 בשעה 21 ו־14 דקות" [55].

מי זה דנקר ? התשובה מצויה בעדותו של ויסליצני, קצין משטרה במטה-הגסטאפו, שמסר בחקירתו אחרי מלחמת העולם השניה. הוא פעל בשם הגסטאפו בוינה משנת 1938 עד

ראשית שנת 1940, נשלח לפריס בהקשר לפתרון שאלת היהודים ולקח חלק פעיל בגירוש יהודי צרפת. לסופיה הגיע ב־21 בינואר 1943 ושהה בה עד אוגוסט א"ש. אח"כ נשלח לאיטליה לשם ארגון גירוש היהודים שם. בפברואר 1944 הוא מופיע שוב בהונגריה וכאן, יחד עם אייכמן, ויסליצני ואחרים, הוא פעיל בארגון השמדת יהדות הונגריה. פעילותו בבולגריה התבטאה בגירוש יהודי טראקיה ומאקדוניה ומשלוחם אל תאי הגאזים בפולין.

למחרת בואו של דנקר לסופיה שיגר השגריר בקרלה דו"ח למשרד־החוץ בברלין:

"אל משרד־החוץ 22 בינואר 1943
ברלין א 43/88

היום שוחח אתי שר־הפנים (הכוונה, לגאברובסקי) ארוכות על המצב הפוליטי הפנימי. במיוחד נגע בשאלה היהודית. הוא נוטה יותר למעשים. (לדבריו) לא חשוב לדבר על השאלה היהודית, חשוב רק לפעול. בעבר הוא פעל בחריפות וכן יעשה גם להבא. ראיתי כיצד הצעדים נגד היהודים, ובמיוחד בשאלות הנוגעות לזכות בעלות על רכוש, נתקבלו בשקט ע"י האוכלוסיה בבולגריה. אשר להגליית היהודים, הוא בדעה שלפי־שעה יש להתחיל ביהודים משטחי השחרור החדשים" [56].

שר־הפנים גאברובסקי מצדד, איפוא, בפעולה שקטה, מהירה ומעשית. הוא משתדל להמנע מתגובה לא־רצויה לו מצד הציבור הבולגרי ואינו מעונין להקים רעש גדול מסביב לשאלה היהודית. הפעלת תוכנית הגירוש צריכה לדעתו, להתחיל ביהודים הנמצאים בשטחים הנספחים החדשים; שם אין לצפות להתנגדות מצד הציבור המקומי והכל יעבור בשקט ובשלום.

קצין־המשטרה דנקר נכנס מיד לפעולה. הוא אינו מפסיד זמן. על פעולתו הענפה הודיע שוב בקרלה לברלין:

"אל: משרד־החוץ, ברלין סופיה, 8 בפברואר 1943

הנדון: גרוש היהודים מבולגריה והטפול ביהודי ארצות־חוץ. רצ"פ שני דו"חות של העוזר לנספח המשטרתי ס.ס. האופטשטורמפירר דנקר, על גירוש היהודים מבולגריה והטיפול ביהודי ארצות־חוץ.

הנני מבקש להעביר את המקור למשרד הראשי לבטחון הרייך, יחידת־הנספחים. העתקים בשביל התיקים מצורפים שם. הנני מסתמך ביחוד על הדו"ח שלי. לפני כניסתו של ס.ס. האופטשטורמפירר דנקר, שוחחתי על השאלה עם שר־הפנים, שאישר לי, כידוע, את כוונתו הברורה לגרש את כל היהודים, אך בגלל פעולת־עבודה בבולגריה גופא, יש לדחות את המועד ולהצטמצם קודם־כל בגרוש היהודים מן השטחים המשוחררים [57].

בקרלה".

גם דנקר שולח דו"ח לממונה עליו בגיסטאפו, אדולף אייכמן:

"אל המשרד הראשי לבטחון הרייך
סופיה, 28 בפברואר 1943

בהזדמנות בקורי אצל שר־הפנים גאברובסקי ב־2.2.43 הוא הביע את נכונותו לגרש את היהודים החיים בטראקיה ובמאקדוניה (שטחים בולגריים חדשים) למזרח, בתמיכה גרמנית. עליו לפעול כך, כדי לסלק נושאים של אי־שקט בשטחים חדשים אלה. אולם גאברובסקי הביע את השקפתו החד־משמעית, כי גרוש יהודים מתוך בולגריה הישנה, אינו בא לפי־שעה בחשבון. ברצונו להעסיק בעתיד את היהודים האלה בעבודות צבוריות.

לדעתו של גאברובסקי, באים בחשבון כ־10,000—12,000 יהודים (כולל בני משפחה תלויים), שאין להם נתינות בולגרית.

מיניסטר הפנים הודיע בסוף, כי על התכנון ועל כל פרטי השאלות ידונו עם הקומיסר לעניני היהודים בלב. דבר זה נעשה. בינתיים הכין בלב (בשביל) שר־הפנים, לשם אשור מועצת המיניסטרים הצעה בתוכן זה:

א. השאלה של גרוש היהודים מטראקיה וממאקדוניה כוללת אלמנטים יהודיים בלתי רצויים משטחי בולגריה הישנים. לפי מפקד היהודים נקבעו בשביל שני השטחים לראשונה 14,000. בס"ה הציע בלב את תכניתו לגרש לפי שעה 20,000 יהודים.

ב. בהמשך הדו"ח מדבר בלב, גם על הכוונה לגרש בעתיד את כל היהודים ומעיר, כי בזאת יש לנהוג זהירות יתירה, כדי למנוע הצטרפותם של גברים יהודים בשאר חלקי הארץ לכנופיות קומוניסטיות קיימות. לפיכך מציע בלב, לשכן את כל היהודים, ללא יוצא מן הכלל, מבולגריה הישנה וביחוד בסופיה מגיל 17 עד 46 שנה לשם הצבתם לעבודה.

החשת הגירוש של היהודים תלויה בזמן הדרוש למועצת המיניסטרים־התזונה, המשטרה ואולי גם הצבא הבולגרי צריכים לקבל הוראות מיוחדות להביא קטרים אל תחנות הרכבת הסגורות הקיימות.

לפי תפיסתו של הקומיסאר לעניני היהודים, יש לחשב את הזמן של 4—6 שבועות לסיום עבודות ההכנה (אסוף היהודים למחנות ליד תחנות ההסעה). מיד לאחר קביעת המספרים המדויקים ותחנות ההסעה, אערוך הסכם בכתב.

יש חשיבות להודיע כבר כעת, כיצד יוסדרו המשלוחים. מן הרצוי, שמשמר גרמני יקבלם כבר בשטח בולגרי.

המשך דו"חות הביניים יבוא" [58].

דנקר חתום (—) בקרלה

דנקר אינו שקט כלל. נציגויות זרות מנסות להגן על נתיניהן היהודיים היושבים בגבולות בולגריה. ב־8 בפברואר 1943 הוא שולח דו"ח שני למשרד לבטחון הרייך בנוסח זה:

סופיה, 8 בפברואר 1943

"אל: המשרד הראשי לבטחון הרייך
ברלין

הקומיסאר לעניני היהודים בלב הודיע לי בשיחה קצרה שהחובה לנשיאת "הכוכב הצהוב" מתיחסת לכל היהודים מבלי הבדל נתינותם. (כמובן, מלבד הפטורים מזה עפ"י החוק).

לפני זמן קצר פנה הציר האיטלקי בסופיה ולחץ על הממשלה הבולגרית להתיחס במיוחד (לטובת) היהודים הנשואים בנשואי־תערובת עם איטלקים לא־יהודים. אח"כ היו פניות באותו ענין מצד הנציגים הדיפלומטיים של ספרד, פורטוגאל ושוויץ.

הממשלה הוציאה הוראות פנימיות, שלא להכריח לפי־שעה יהודים נשואי־תערובת (נתינים בולגריים, נתינים זרים, מחוסרי נתינות) לשאת את כוכב־היהודים, ולעבור בשתיקה על אי־נשיאתו.

אם שני בני הזוג הם יהודים גמורים, עליהם לשאת את הכוכב, אף אם מדובר על נתינות איטלקית.

בלב הוסיף לשם השלמה, כי ידוע לו שבחוגים העליונים של הממשלה, כמועצת המיניסטרים עצמה, שוררת דעה להחליש את חוקי היהודים בנוגע להוצאה לפועל של חובת נשיאת הסימן. הגורם לכך הוא כי חוגים אלו הנם מקורבים עפ"י רוב ליהודים. אולם, לפי־שעה שריר וקיים המצב שתיארנו, לפחות מבחינה משפטית־פורמלית. במיוחד, משפיעה לרעה (לפי בלב) התאזרחותם של יהודים שהיו נתינים גרמניים, אוסטריים, צ'כיים ופולניים ע"י איטליה. באורח דומה מתנהגים ספרד ופורטוגאל.

גם בין היהודים היושבים בטראקיה ובמאקדוניה — המועמדים לגרוש — נמצאים, כנראה, אזרחים חדשים של איטליה [59].

דנקר"

בתזכירים של בקרלה ודנקר מדובר כבר על הסכם, אשר ייחתם במהרה רשמית. מסתבר, שגאברובסקי דיבר רק על היהודים מן השטחים החדשים, שמספרם כ־12,000, והשיב בשלילה בנוגע ליהודים מגבולות בולגריה הישנים. עם זאת מדבר הקומיסאר לעניני היהודים, אלכסנדר בלב, על 20,000 יהודים, כלומר הוא כולל בהסכם גם מכסה מסויימת של יהודים מבולגריה הישנה כדי להשלים את המספר הזה. את היהודים הנוספים בדעתו לקחת מאזורי הגבול של בולגריה, אבל הדבר לא יכול להתבצע בלי הסכמתו של גאברובסקי והוא, כנראה היה מוכן להקריב עוד 8,000 יהודים מגבולות בולגריה הישנה, מחוץ ליהודי טראקיה ומאקדוניה.

ב־4 בפברואר 1943, לאחר הפגישה עם דנקר, הגיש בלב דו"ח לממונה עליו, שר־הפנים גאברובסקי. תמצית הדו"ח הזה הוא [60]:

"אדוני השר,

1. ב־2 בפברואר 1943 בא אלי מר דנקר, בלווית הנספח המשטרתי של צירות גרמניה. דנקר הציג את עצמו כמיופה־כוח על ידי השלטונות הגרמניים להסדיר את הוצאת היהודים ממאקדוניה ומטראקיה. לפי דעתו:

א. הרייך מוכן לסייע בידי בעלי בריתו בפתרון הכולל של השאלה היהודית ולשם כך הוא מוכן לקבל את האוכלוסיה היהודית. באופן ממשי, הרייך מוכן לקבל את היהודים ממאקדוניה ומטראקיה וכן את האלמנטים הבלתי רצויים מבולגריה הישנה, במספר שייקבע על־ידי הקוסיסטריון.

דנקר הודיעני, שלדעתו השאלה סודרה עקרונית בין כב' ובין מר בקרלה. השיבותי, שאינני מצוי בסוד המו"מ ושאמסור לכב' על שיחות אלה... הבטחתי לפגוש את דנקר מיד לאחר פגישתי עם כב'.

2. אם יוחלט רק על גירושם של יהודי מאקדוניה וטראקיה, יהיה צורך בכל זאת לנקוט צעדי־מנע ביחס ליהודים בגבולות הישנים. בראש וראשונה יש לגייס למחנות עבודה כל הגברים מגיל 18 ועד גיל 48. מחנות־עבודה אלו יהיו נתונים לפיקוח חמור כדי למנוע בריחות".

וכאן — המלצותיו של אלכסנדר בלב בנוגע להקמת מחנות; נתונים על מספר היהודים בשני המחוזות, הקמת מחנות בראשית מארס, בעיות שמירתם, מזון, החזקה כלכלית, עריכת רשימות, ארגון מסעות, בעיות הרכוש, חשבונות־כספיים וכו'. הדו"ח מסיים:

"6. אם לא יוחלט על גירוש היהודים מן הגבולות הישנים, אפשר בכל זאת לנצל את ההזדמנות כדי לסלק יהודים בלתי־רצויים מגבולות אלו (הגבולות הישנים) לפיכך צריך שמספר היהודים, שעל גירושם יוסכם, יהיה גבוה יותר, למשל 20,000 איש".

אלכסנדר בלב פעל במלוא המרץ. הוא נתן הוראות לנציגיו במקומות ברוח המלצותיו. יוצא, איפוא, שעוד לפני השגת ההסכם כבר הכין בלב את גירוש היהודים מן השטחים החדשים. גורלם נחתך. מצפים רק להחלטה בדבר היהודים מן הגבולות הישנים.

ב־16 בפברואר 1943 שיגר דנקר דו"ח חדש למפקדו אייכמן. הדו"ח, שאושר בחתימתו של בקרלה מוסר:

סופיה, 16 לפברואר 1943

"אל: משרד הראשי לבטחון הרייך
ברלין

הנדון: הכנות לגרוש יהודים מבולגריה (דו"ח שני)
מועצת המיניסטרים קבלה — בגלוי, לאחר ויכוח ממושך — את הצעתו של הקומיסאר לעניני היהודים בלב, בשלמות. ב־12.2.43 יקויים, איפוא, יחד עם הגרוש גם גיוסם של גברים יהודים לשרות עבודה.

מבלי להמתין להחלטת מועצת־המיניסטרים, העביר כבר בלב את הוראותיו לטראקיה ולמאקדוניה, כדי לב־

חוז אפשרויות לאיסוף בתחנות. כעת, לאחר שהסמכות ניתנה, יכולים לסיים את ההכנות במזורז.

בלב הבטיח להודיע בימים הראשונים של מארס על תחנות־הרכבת שנועדו להסעות ועל מספר היהודים שנוּעדו (למשלוח). הוא חושב בבטחה, כי יחלו במסעות בסוף מארס.

כדי להשיג את המספר של 20,000 יתפוס בלב, עפ״י הצעתו, מה שנקרא ״יהודים בלתי רצויים״.

כדי למנוע מהומות, יש בדעתו להעביר את היהודים האלה לשטחים הבולגריים החדשים, ולצרפם למשלוחים העתידים שם [61].

דנקר״

קדם לדו״ח מברק, אשר שלח השגריר בקרלה באותו ערב למשרד־החוץ בברלין. במברק נאמר:

סופיה, 16 בפברואר 1943

״אל: משרד החוץ הגרמני

ראש הממשלה הודיע לי היום, כי מועצת המיניסטרים אשרה לעת־עתה גרוש של 20,000 יהודים מן השטחים המשוחררים, בעוד שהיהודים בסופיה ובבולגריה הישנה יגויסו קודם־כל לשרות עבודה לטובת בולגריה. חשוב כי לע״ע יוחל במשלוח המזורז של היהודים (הנמצאים) לרשותנו בסוף מארס, ההכנות לכך מתנהלות כאן מיד. האופטשטורמפירר דנקר נכנס למלוא פעולתו, ההצלחה הקרובה נראית כבטוחה. אהיה אסיר־תודה, אם הכל ייעשה גם שם כדי לקיים את הגרוש במועדו, בסוף מארס [62].

(—) בקרלה״

מתברר, איפוא, שהממשלה הבולגרית כבר החליטה, בידעה שבמאקדוניה ובטראקיה אין 20,000 יהודים, לגרשם במספר זה. נתקבלה, איפוא, דעתו של בלב בדבר הכללת 8,000 יהודים נוספים, מן הגבולות הישנים, במסגרת ההסכם, יהודים שהוגדרו כ״אלמנטים בלתי רצויים״.

מי הם ״אלמנטים בלתי רצויים״ אלה?

למחרת הודיע ראש־הממשלה בוגדאן פילוב למלך בוריס ה־3 ורשם ביומנו:

״17.2.43. אשר לרצח גנראל לוקוב. עלינו לנצל מעשים אלה להגברת המאבק נגד הקומוניסטים ונגד היהודים״. בהזדמנות זו הזכרתי למלך שבקרלה הודיע לי לפני יומיים, שממשלתו לא תראה בעין יפה אם נרשה את הגירתם לפלשתינה של אותם 4000 ילדים ו־500 מבוגרים, כמוסכם עם הממשלה האנגלית, באמצעות הצירות השווייצרית, כיוון שצעד זה ישמש בוודאי לטובת התעמולה האנגלית, ומאידך יעורר מורת־רוח אצל הערבים, שהגרמנים אינם מעונינים להרגיזם — דבר שנתקבל על דעתי. הזכרתי גם מה שאמר פאול שמידט לזאגורוב בברלין, כאשר דובר על יחס הגרמנים אל ממשלתנו: הגרמנים אינם רוצים להתערב בענינינו הפנימיים והם יתמכו בכל ממשלה המסוגלת להכריע את הקומוניסטים, את היהודים, שאין להם מקום באירופה החדשה, ואת הרחוב, ז״א תנועות פוליטיות אחרות, בין אם הן שמאלניות או לאומניות. המלך הסכים לדעתי, אף כי לא נראה משוכנע בצדקת עמדתי״ [63].

אכן, עוד לפני החלטת הממשלה חתמו הקומיסאר לשאלת היהודים בבולגריה אלכסנדר בלב ובאי־כוח הגסטאפו בסופיה דנקר, הסכם על הגלית 20,000 יהודים מבולגריה. נוסח ההסכם הוא זה:

הסכם

1. על גירוש 20,000 יהודים מבולגריה, בשלב א׳ לשטחי מזרח גרמניה. לאחר אשור מועצת־המיניסטרים יהיו מיועדים 20,000 יהודים, בלי הבדל גיל ומין, לגירוש. הרייך הגרמני מוכן לקבל את היהודים לאיזורים המזרחיים.

2. תחנות היציאה, מספר האנשים והרכבות יופעלו בסדר זה:

א.	סקופיה	5,000 איש	5 רכבות
ב.	ביטולה	3,000 ״	3 ״
ג.	פירוט	2,000 ״	2 ״
ד.	גורנה ג׳ומייה	3,000 ״	3 ״
ה.	דופניצה	3,000 ״	3 ״
ו.	רדומיר	4,000 ״	4 ״

מכיוון שאת 12,000 היהודים האחרונים צריך להעביר למחנות עד תאריך 15.4.43, יעשה המיופה־כח הגרמני, את הכל, כדי להביא 12 רכבות או לפי האפשרות הטכנית — החל מסוף מארס 1943 עד 15.4.43.

היהודים מסקופיה ומביטולה יגורשו לאחר ה־15 באפריל 1943.

3. הקומיסאר הבולגרי לבעיות היהודים, בתור נציג מיניסטריון־הפנים ובריאות־העם מתחייב עוד כלפי הרייך הגרמני לבצע את התנאים האלו:

א. מותר להעביר במשלוח אך ורק יהודים.
ב. יהודים החיים בנשואי־תערובת אינם מגורשים.
ג. במקרה שלא נשללה עדיין נתינותם של המיועדים לגירוש, היא תשלל מהם עם עזבם את בולגריה.
ד. יהודים חולים מחלות מדבקות לא יועברו.
ה. ליהודים אין זכות לשאת אתם נשק, רעל, מטבע זר, מתכות עדינות וכדומה.

4. לכל משלוח צריך להכין רשימה של האנשים הנמצאים בו, ב־2 העתקים, בפרוט השם והמשפחה, תאריך ומקום־הלידה, הכתובת האחרונה והעיסוק, 2 העתקים יש למסור למלווים הגרמניים של המשלוח והעתק שלישי למיופה־כח הגרמני בסופיה. הממשלה הבולגרית תספק את המזון ל־15 יום, מיום הכניסה לקרונות, ואת המספר הדרוש של חביות מים.

5. הלווי של המשלוח יקבע עוד. יתכן, שבתחנות הגבול יקבל את המשלוח משמר ליווי גרמני.

6. סכום התשלום מצד הבולגרים יקבע בהסכם מיוחד, לפי תחשיב לגולגולת. בצוע ההסכם לא יהווה סיבה לעיכוב המשלוח.

7. ההוצאות של המשלוח מתחנת היציאה עד למקום היעד חלות על בולגריה.

8. הנהלות הרכבות הבולגרית והגרמנית יבואו בדברים על זמני הרכבות והאמצעים הדרושים להסעתם.

9. בשום מקרה אין הממשלה הבולגרית רשאית לבקש את החזרתם של היהודים המגורשים.

10. הסכם זה נערך בשני טפסים, בלשון הבולגרית והגרמנית, לכל אחד מהטפסים ערך של מקור[64].

(חתום) אל. בלב
(חתום) דנקר

סופיה, 22 בפברואר 1943

ב־2 במארס 1943 אושר ההסכם על־ידי הממשלה בהחלטה מס' 127, בתוכן זה:

"הנדון נוגע אל: משרד הפנים ובריאות־העם — הקומיסאריון לשאלות היהודים, משרד הבינוי, משרד המלחמה.

החלטה מס' 127 של הממשלה, שנתקבלה בישיבתה מיום 2 במארס 1943. פרוטוקול מס' 32.

בנוגע לקומיסאריון לשאלות היהודים: בהתאם לסעיף 1 של החוק בסמכת הממשלה לנקוט בכל האמצעים להסדר הבעיה היהודית והשאלות הכרוכות בה, והוחלט:

מטילים על הקומיסאר לעניני היהודים להוציא אל מחוץ לגבולות הארץ, בהסכם עם השלטונות הגרמניים, עד 20,000 יהודים, היושבים בשטחים החדשים ששוחררו.

שרים נוכחים: בוגדאן פילוב, פטר גאברובסקי, בוריס יוצוב, דוברי בוז'ילוב, ניקולה מיכוב, ניקולה זכאריאב, כריסטו פטרוב, אינג' דימיטר ואסילב, אינג' ואסיל רדוסלאבוב.

החלטה זו אינה טעונה פרסום בעתון הרשמי"[65].

בו ביום, ה־2 במארס 1943, לאחר שהממשלה אישרה את ההסכם, היא קיבלה גם החלטה מס' 116 — השוללת את הנתינות הבולגרית מן היהודים העומדים לעזוב את גבולות בולגריה. אין ספק, שהכוונה ליהודים מן הגבולות הישנים של בולגריה, כי האחרים — ממילא לא היו נתינים בולגריים.

ראשית, יש להדגיש שההסכם בין הממשלה הבולגרית והרייך הגרמני הוא יחיד במינו. אין הסכם בין הרייך ובין שום מדינה אשר יהודיה נועדו לגירוש. לפי ההג'ון היה על הרייך הגרמני לכרות הסכמים כאלה עם בולגריה, הונגריה, רומניה ואיטליה. בכל יתר הארצות נחשבה גרמניה כמדינה כובשת ואינה זקוקה להסכמים; היא ראתה עצמה חופשית לעשות שם כאוות נפשה מבלי לקבל רשות של הממשלות־הגרורות במדינות אלו. ארבע המדינות היו חופשיות ועצמאיות והסכמתן היתה דרושה בקשר לגירוש היהודים. נראה, איפוא, שפרט לממשלה הבולגרית לא נתנה אף אחת משלוש המדינות את הסכמתה לגירוש היהודים, באותה תקופה, למרות שקבעו כבר חוקים אנטי־יהודים בארצם. ואכן, ראש ממשלת הונגריה, קאלאי, סרב למסור את היהודים; הממשלה הרומנית סרבה לכרות הסכם, ואילו הממשלה האיטלקית כלל לא רצתה לדון בשאלה זו. רק הממשלה הבולגרית היתה נכונה להסכם וחתמה על הסכם ראשון מסוגו בדבר הוצאת 20,000 יהודים מגבולות ארצה, כולל 8,000 שהיו נתיני בולגריה ממש.

אין ספק, שלולא התערבותו של פשב וחבריו, כ־8,000 יהודים תושבי בולגריה לא היו עוד בחיים. תעודות מוכיחות, כי ב־22 בפברואר 1943 ניתנה הוראה להכין רשימות כמעט בכל הישובים היהודים בבולגריה ולכלול בהן את מנהיגי הקהילה או יהודים שהביעו רעיונות או רגשות נגד המשטר במדינה, אך אין לכלול ברשימות נתינים זרים או בעלי זכויות־יתר לפי החוק להגנת־הלאום. ב־5 במארס התייצבו בקומיסאריון לעניני היהודים בסופיה כל הקומיסארים המקומיים וכל אחד קבל הוראות אחרונות לפעולה. ב־8 במארס נתן אלכס' בלב הוראות לביצוע הגירוש — כיצד לנהוג בבתי המגורים, מה לעשות ברכוש שנשאר וכו' — לפי הרשימות שהוא בעצמו אישר. מהוראותיו מסתבר שהעיר ראדומיר נועדה לריכוז 4000 נפש, פירוט — 1800, ובסך־הכל 5800 יהודים מן הגבולות הישנים של המדינה. אולם, למעשה, הכילו הרשימות הרבה יותר יהודים מן הגבולות הישנים של בולגריה.

הטופס הגרמני של ההסכם לא נמצא. בטופס שנכתב בשפה הבולגרית, שדינו כמקור — מחק בלב בהעבירו עליהם קו, את המלים "בשטחי בולגריה החדשים טראקיה ומאקדוניה", ובכך קיבל ההסכם ניסוח סופי:

"לאחר אישור הממשלה יוכנו 20,000 יהודים, ללא הבדל גיל ומין, לגירוש".

בהסתמך על הדו"ח שנתקבל מסופיה, שלח משרד־החוץ בברלין, הודעה לא. אייכמן:

ברלין, 18 בפברואר 1943

"אל: משרד הראשי לבטחון הרייך

לידי א' אוברשטורמבנפירר אייכמן

הנדון: גרוש יהודי בולגריה מן השטחים הבולגריים המשוחררים. הצירות בסופיה מודיעה, שהפרלמנט הבולגרי אישר גרושם של 20,000 יהודים, תחילה מהשטחים המשוחררים, בעוד שהיהודים בסופיה ובבולגריה הישנה יגוייסו קודם־כל לשרותי עבודה מועילים בבולגריה. חשוב שיוחל במשלוח מזורז של היהודים שנמסרו, בסוף אפריל. ההכנות לכך מתנהלות כאן בדחיפות.

האופטשטורמפירר דנקר נכנס למלוא פעולתו, כך, שההצלחה הקרובה נראית כבטוחה. הייתי אסיר תודה אם הכל ייעשה גם שם, כדי לקיים את הגרוש במועדו, בסוף מארס[66]. (—) פון האהן"

לאחר חתימת ההסכם, העביר שגריר הרייך בסופיה בקרלה, לאייכמן את הדין־וחשבון של דנקר:

סופיה, 23 בפברואר 1943

"אל: משרד הראשי לבטחון־הרייך

עם גרושם של יהודים מן השטחים הבולגריים החדשים טראקיה ומאקדוניה יצורפו איפוא גם 6,000 יהודים מבולגריה הישנה. לפחות מחציתם יילקחו מסופיה. בזאת יושם הדגש מצד קומיסאר היהודים, כי ייתפסו יהודים בעלי־השפעה, שהם לדעת בלב, יהודים מבוססים מבחינה משקית או שיחסיהם לחוגים הבולגריים הנעלים ידועים היטב. מכיוון שאין באזור טראקיה רכבות רגילות, יובאו משם היהודים שייתפסו אל שטח בולגריה הישנה באמצעות רכבות קטנות או באמצעי תחבורה אחרים. שם ישוכנו לפי־שעה במחסני טבק. אולם חייבים לפנותם לכל המאוחר ב־15.4.43, שאז מתחיל קטיף הטבק.

באיזור מאקדוניה יש לשכנם בבנינים יציבים, כגון: בתי־ספר, כדי שיוכל המשלוח הסופי לצאת משם גם לאחר 15.4.43.

הקומיסאר לעניני היהודים בלב ביקש לרגל הסיבות הנ"ל להסיע את הרכבות: מפירוט (2), ראדומיר (4), גורנה דז'ומיה (3), ודופניצה (3), במדת האפשר כבר ב־15.3.43. אין חשיבות לגבי סדר המסעות של הרכבות.

שאלת המזון תוסדר באופן, שכל יהודי יקבל צידה לדרך ל־14 יום. יכינו מספר דרוש של חביות מים.

נשארת עוד לבירור השאלה של משמר הלווי של הרכבת, הנראית לי כחשובה. ויהא זה מן הרצוי, שמשמר רכבת גרמני יקבל את המשלוחים בתחנת היציאה.

לסוף עלי להעיר, כי הגרוש הראשון צריך לצאת לפועל בהתאם ללוח הזמנים, כדי שאוכל להמשיך במשלוחים נוספים בזמן הנראה־לעין. הנני מסיק זאת מן העובדה שהקומיסאר לעניני היהודים בלב הציג את השאלה, בעקבות ההסכם על גירוש 20,000 היהודים, אם אנו יכולים לקבל גם משלוחים נוספים החל ממאי 1943. כמובן נתתי תשובה חיובית, אולם ברצוני להוסיף, כי יש להתגבר עוד על קשיים רבים עד להשגת המטרה הזאת. ראשית, רוצה מיניסטר־הפנים גאברובסקי להשתמש ביהודים, שישארו לאחר הגרוש הראשון, לצרכי עבודה בפנים הארץ [67].

דנקר"

משרד החוץ בברלין אינו שקט ודורש לדעת על מהלך הענינים. ב־4 במארס 1943 מודיע עוזרו של אייכמן, גינטר, למשרד החוץ בברלין:

ברלין, 9 במארס 1943

"אל: משרד החוץ

הנדון: גרוש יהודים בולגריים מן השטחים הבולגריים המשוחררים.

סמוכין: מכתביכם מ־18.2.43 — 200 ומ־4.3.43 — מצורף.

הנני להודיע (בתשובה) למכתבים הנ"ל, כי גם ההכנות הטכניות לשלוח תחילה 20,000 יהודים מבולגריה נסתיימו לחלוטין ומצפים להתחיל בהוצאה לפועל של הגרושים ב־15.3.43.

היהודים יישלחו ב־2 רכבות מיוחדות של 2000—3000 איש מדי שבוע אל הגנרל־גוברנמנט.

משטרת החסות הגרמנית (שוץ־פוליציי) מקבלת (על עצמה) את לווי המשלוחים [68].

גינטר"

ואלו ראשי פרקים של התוכנית הכוללת לגירוש היהודים, שעובדה ובוצעה על־ידי הקומיסאריון לעניני היהודים:

"1. המשימה: —
להוציא אל מחוץ לממלכה את כל היהודים מטראקיה וממאקדוניה ומספר יהודים מן הגבולות הישנים, בסך הכל 20,000 נפש, עד סוף חודש מאי 1943 לכל המאוחר, בהתאם להסכם עם גרמניה.

2. תכנית כללית: —
נועדו למשלוח: א) ממאקדוניה — כ־8000 נפש; ב) מטראקיה — כ־6000 נפש; ג) מהגבולות הישנים — כ־6000 נפש. בהסכם נקבעו הפרטים: אופן המסירה של היהודים בערים למחנות־ריכוז, מספר העצורים, מספר הרכבות, אופן הריכוז במחנות ארעיים, סדר התאריכים.

3. מחנות: —
נקבעו מחסני הטבק כמקומות ריכוז, בהם יש להקים צריפים, אופן ניהול המחנות, האיכסון, האספקה, התברואה והשמירה.

4. המעצר וההעברה למחנות: —
פרטי פרטים על אופן הוצאת היהודים מבתיהם, החפצים שמותר להם לקחת, ומקום הריכוז. עבור יהודי טראקיה נקבעו הערים דופניצה וגורנה דז'ומייה; עבור יהודי מאקדוניה — ביטולה וסקופיה; עבור היהודים מן הגבולות הישנים של בולגריה — הערים ראדומיר, דופניצה, גורנה דז'ומייה ופירוט. נקבעו תנאי המסירה ואופן חתימת בתי־המגורים.

5. העברה מן המחנות: —
אופן מסירת היהודים מן המחנות הזמניים למחנות הריכוז בבולגריה, אופן החיפוש בכלים ובחפצי היהודים, קביעת לוח הזמנים של הרכבות, תשלום ההוצאות וכו'".

סעיפים 6, 7, 8 ו־9 קובעים בפרטי־פרטים את הגירוש ממאקדוניה, טראקיה, מחוז סופיה ומחוזות אחרים.

סעיפים 10, 11, ו־12 דנים בעזרה שיש לתבוע ממוסדות ממשלתיים אחרים ובקשר עם הרכבות של גרמניה בגבולות.

לשם הבטחת המבצע כולו — המעצר במחנות־הריכוז והגירוש אל מחוץ לגבולות המדינה — קיבלה הממשלה החלטות, לפי דרישת אלכסנדר בלב [69]. ועובדו תוכניות מדוייקות על המבצע בכל מחוז בנפרד, ועל מעצר היהודים לפי המחוזות.

כאמור, נקבע בהסכם שהוצאות הגירוש יש לזקוף על חשבון "קרן הקהילות היהודיות". אולם, נראה שהחישובים המוקדמים של ההוצאות לא היו מדוייקים, והדבר גרם לקבל החלטה נוספת להגדיל את התקציב בסעיף זה. וזה נוסח ההחלטה המקורית:

"פרוטוקול

של המועצה ליד הקומיסאריון לעניני היהודים.

ישיבה ב־13 במארס 1943.

הובאה השאלה של העברת סכום, מפרק 5, סעיף 18, לפרק 4, סעיף 14, בסך —.40,000,000 לווה, הדרושים להוצאת היהודים אל מחוץ לגבולות הארץ, המקיפים כ־12,000 יהודים, בהתאם להסכם בין בולגריה וגרמניה.

המועצה ליד הקומיסאריון לעניני היהודים, בהביאה בחשבון שהסכום שהוקצב בפרק 4, סעיף 14, של תקציב "קרן הקהילות היהודיות" לשנת התקציב 1943, בסך —.15,000,000 לווה אינו מספיק, ומכיוון שיוצאו אל מחוץ לגבולות הארץ כ־12,000 יהודים, בהתאם להסכם בין בולגריה וגרמניה, והוצאות ההובלה יהיו על חשבון בולגריה, הרי יש להגדיל את הקצבה בפרק 4, סעיף 14, של תקציב "קרן הקהילות היהודיות" בסך —.10,000,000 לווה, ולהעביר את הסכום מפרק 6, סעיף 18 של אותו תקציב. לכן, בהתאם לסעיף 8, סעיף קטן 2, של התקנון לניהול והוצאת האמצעים של "קרן הקהילות היהודיות".

הוחלט:
להוסיף לפרק 4, סעיף 14 של תקציב "קרן הקהילות היהודיות", לשנת הכספים 1943, סכום של 40,000,000 לווה, אשר יועבר מפרק 6, סעיף 18 של אותו תקציב [70].

על החתום: חברי המועצה
מאשר: פטר גאברובסקי".

מעצר היהודים בטראקיה וריכוזם בדופניצה וגורנה דג'ומיה נעשו ב־4 במארס 1943 [71]. היהודים נלקחו מבתיהם ב־4 במארס 1943 בין השעות 4 ו־7.30 בבקר. לאחר שסוכני הקומיסאריון היו מעירים את דיירי הבית, נתנו להם רק 30 דקות להלבשה ולאיסוף החפצים הנחוצים ביותר. למבוגרים הותר לקחת לא יותר מ־40 ק"ג מטען ואילו לילדים — לא יותר מ־20 ק"ג. מיד הובאו העצורים תחת משמר כבד, למחנות זמניים מיוחדים. כאן נשדדו כולם באמתלא של עריכת חיפוש. הדירות הריקות נחתמו, כביכול, באופן זמני. החפצים נאספו במחסנים מיוחדים ונמכרו במכירות פומביות. לפי הדו"ח של הממונים על־ידי הקומיסאריון לביצוע מעצרם של יהודי טראקיה, נעצרו: בעיר דראמה — 589 איש, סרס־זילאקובו — 499 איש, גיומורדז'ינה — 863, דדה־אגאצ' — 42, קסאנטי — 538, קאבאלה — 1471, סארה־שאבאן — 11; ובסך־הכל נעצרו בטראקיה 4004: ילדים, קשישים, גברים ונשים. לפי הרשימות שהוכנו על־ידי הקומיסריון עמדו להעצר 4440 נפש, פירוש הדבר שביום המבצע לא נמצאו כ־336 איש בבתיהם או ברחו בעוד מועד.

אחרי המעצר הובאו יהודי טראקיה למחנות ריכוז, בימים מ־5 עד 10 למארס: בדופניצה — 1401 יהודים מקסנטי ומגיומורדג'ינה; בגורנה־דג'ומיה — 2603 יהודים מיתר ערי טראקיה. המשלוח לשתי הערים נעשה בקרונות פתוחים, בתנאים היגייניים איומים, ללא מזון ומים. במחנות של דופניצה וגורנה־דג'ומיה שהו יהודי טראקיה עד ה־18 וה־19 במארס, והם הועלו לתוך קרונות־בקר חתומים, ללא מים, מזון ותנאים סניטאריים אלמנטריים, וכך הועברו עד לום — עיר־נמל על שפת הדנובה. שם נמסרו לשלטונות הגרמניים. אליהם צורפו גם 158 יהודים ממחוז פירוט, כלומר, לגרמנים היו צריכים להמסר בעיר הנמל לום 4162 יהודים — 4004 מטראקיה ו־158 ממחוז פירוט. אולם למעשה נמסרו לידיהם רק 4104. ההפרש של 58 איש נובע מנפטרים בדרך או יהודים מן הגבולות הישנים של בולגריה ששוחררו.

בעיר הנמל לום הועלו יהודי טראקיה ופירוט על ספינות שהפליגו ב־22 במארס 1943 בדרכן לווינה, משם הועברו ב־26 בו דרך קאטוביץ, אל מחנות ההשמדה.

יהודי פירוט נעצרו על־ידי סוכני הקומיסאריון לעניני יהודים ב־12 במארס 1943. מספרם היה 188 נפש, הם רוכזו בבית־הספר היהודי. מעצרם, כליאתם במחנה־ריכוז והעברתם ללום נעשו ב־19 בחודש, 158 מהם צורפו למסע של יהודי טראקיה; 27 הוסעו אח"כ יחד עם יהודי מאקדוניה, ו־3 שוחררו בהיותם נתינים זרים [72].

יהודי מאקדוניה [73], נעצרו ב־11 במארס 1943 בשיטה שנהגו לגבי יהודי טראקיה ופירוט. אולם הם רוכזו במחסני־הטבק של העיר סקופיה, ומכאן נשלחו בארבעה משלוחים, ב־22, 25 וב־29 במארס וב־1 באפריל, דרך יוגוסלביה, ישר לווינה, משם דרך קאטוביץ אל מחנות ההשמדה בטרבלינקה. במאקדוניה נעצרו למטרת הגירוש 7323 יהודים, בהם ילדים וקשישים, נשים וגברים, לפי החלוקה הזאת: בסקופיה — 3290, ביטולה — 3296, ניש — 738, בערים גבגלי, סטרומיצה, ולס, וראניה ואודובו — 26. אל הקבוצה הזאת צורפו עוד 27 יהודים מפירוט, והגיע למספר 7350 נפש. ברגע האחרון צורפו עוד 42 יהודים שנתפסו בינתיים בטראקיה, והקבוצה שנועדה לגירוש כללה כבר 7392 נפש. עד יום המשלוח נמלטו מן המחנה 11 יהודים ושוחררו 76. היתר הועברו למחוזות המזרחיים להשמדה. אחרי המלחמה לא נשארו מהם בחיים אלא כמה עשרות בלבד.

תכניתו של אלכסנדר בלב, הביאה בחשבון גם גירוש של יהודים מבולגריה הישנה, כדי להשלים את המספר הכולל של 20,000 לפי ההסכם. ההכנות לגירושם החלו ועמדו לעצור את יהודי סופיה ב־13 במארס ואילו את היהודים בערים האחרות — ב־9־10 במארס 1943 לפי סדר זה: מעיר הבירה סופיה — 2500 יהודים, וידין — 99, לום — 54, ברקוביצה, פרדינגד ווראטצה — 64, פלבן — 108, רוסה־וראזגראד — 477, שומן

— 53, מדובריץ׳ — 52, פרובדיה — 5, וארנה — 508, בורגאס — 422, יאמבול — 103, וורדג׳אלי — 11, רואסקובו — 117, פלובדיב — 497, פאזארדז׳יק — 103, קאזנלק — 50, סטארא־זאגורא — 43, נובה־זאגורא — 13, קארנובט — 60, צ׳רפאן — 36, סאמוקוב — 374, גורנה־דז׳ומייה וסווטי־פטריץ׳ — 184 וקיוסטנדיל — 98, ביחד — 6365. למעשה, הכילו הרשימות ש־הוכנו מספר גדול בהרבה מזה. מעצרם של יהודי פלובדיב נרשם בזכרונותיו של העסקן הבולגרי נדקו קאבלשקוב, עו״ד שהיה סניגורה של קהילת פלובדיב במשפט קרן־היסוד שנ־ערך בשנת 1933 [74]:

״ראיתי קשישים תשושי־כח ונשים זקנות אשר בקושי התנהלו לאטן, ברגליהן, אבות עם תרמילים על הגב ושבידיהם פעוטיהם, נשים בחודשי הריון עם מזוודות ביד, אמהות עמוסות חבילות מלבושים ושמיכות, ותינוקות בזרועותיהן או אצות הנה והנה עם ילדים מיבבים, לאחר שהעירום בשעה 5 בבוקר ונצטוו לטול עמם לא יותר מ־30 ק״ג מטען, לדרך. בהלה איומה, חרדה ויאוש אחזו את כל האנשים האלה. דמעות, אנחות ובכי — תמונה קורעת לבבות. לנגד עיני עלו זכרונות האימה של ״מרד אפריל״ (שחרור בולגריה משילטון הטורקים), עת באשיבוזוקים, צ׳רקסים וצבאות סדירים הובילו כעדר כמרים, מורים, אכרים פשוטים ואזרחים משכילים — שנח־שבו למורדים־פושעים...״.

במחנות־ההסגר הזמניים, צפו היהודים לבאות. בעיר סקופיה אספו למחסן הגדול של ה״מונופול״ את כל היהודים ממקדונ־יה, בשבילם היתה זאת התחנה האחרונה בארץ מולדתם. מכאן יצאו לדרך הארוכה — למחנות השמדה בפולין. בעיר פירוט סגרו את כל היהודים בבית־ספר על מנת לצרפם ליהודי טרא־קיה ומקדוניה בדרכם האחרונה. שונה מצבם של יהודי טרא־קיה: בתחילה רוכזו במחנות־הסגר זמניים בערי מגוריהם וכ־עבור יומיים הועברו אל מחנות־רכוז בערים דופניצה וגורנה־דג׳ומיה. העברתם בוצעה ברכבות, בקרונות מסוגרים היטב, בלי מים ומזון. בתחנה הקטנה דמיר חיסאר בגבול הישן בין בולגריה ליוון הועברו לרכבות צרות וקטנות. בתחנה הקטנה סימיטלי הוציאום והעבירום לקרונות של הרכבת הרגילה למ־קומות הריכוז דופניצה וגורנה דג׳ומיה. המעבר מרכבת לרכבת היה גרוע מאד, ומנעו מהם מזון ומים לשתיה ואפילו בתי־שמוש.

בעוד אשר במחנות־ההסגר הזמניים לא היו רופאים, הרי בתחנות דמיר חיסר וסימיטלי באו רופאים ואחיות לקראתם, אך באין כל תרופות אפילו לעזרת יולדות, חולים. האוכל גרוע בכמות ובאיכות. השוטרים הרביצו מכות, לקחו כל דברי ערך ועשו חיפושים מדוקדקים, אפילו באברי־המין. עוד לפני יציאתם מן המחנות בעיר מולדתם כבר היו היהודים דומים לעדרים תועים. כולם רעבים וצמאים.

העברת יהודי טראקיה ממחנות־הרכוז בדופניצה וגורנה־דז׳ומיה לעיר הנמל לום נעשתה בקרונות־בקר, בלי מים ובלי אוכל סגורים ומסוגרים, תחת משמר בולגרי כבד. בסופיה היהודים היו מוכנים להגיש להם בתחנות־המעבר בגדים ומ־זון, אולם לא ניתן לנציגי יהודי סופיה אפילו לגשת לשטח הרכבות. בתנאים איומים עלו יהודי סקופיה לרכבות ונשלחו דרך קטוביץ למחנה מידאנק. יהודי טראקיה הועברו בעיר לום על הדאנובה ב־4 ספינות קטנות: ״קראה גיאורגי״, ״וויוודה מישיץ׳״, ״סטורנוס״ ו־צאר דושן. שנים מן הגולים מתו בדרך. הנסיעה מלום עד וינה נמשכה 10 ימים.

מתוך דו״ח הרופאים שליוו את יהודי טראקיה עד לוינה התברר שרוב הגולים היו חולים כרוניים, מזוהמי כנים, חולי שגרון, דלקת־ריאות, הצטננו בגשם ובשלג ובמצב של תת־תזונה, בלי סמיכות ובגדים בכלל.

לאחר שהוגלו יהודי טראקיה, מקדוניה ופירוט, לפי פקודת מועצת המיניסטרים, החל חיסול הרכוש שהשאירו במקומות מגוריהם. כספים ודברי־ערך נמסרו למשמרת לבנק הלאומי בבולגריה, רכוש מטלטלין רוכז במחסנים ונמכרו בפרוטות ממש, ותמורת מכירתם נמסרה לרשות ״קרן הקהילות היהודיות״ ליד הקומיסאריון לעניני היהודים בבולגריה.

גירוש יהודי מקדוניה, טראקיה ופירוט נעשה לפי חוזה שנחתם בין ממשלות בולגריה וגרמניה, והתוכנית נערכה ע״י הקומיסאריון ליהודי בולגריה. את הגירוש ביצעו השלטונות האזרחים בסיוע הצבא הבולגרי, בלי כל התערבות הגרמנים, שלא לקחו חלק בביצוע הגירוש, שלא כפי שנהגו בארצות הכבוש. הגרמנים קבלו את היהודים מפירוט וטראקיה בוינה, שהגיעו בלווי פקידים־רופאים ומשטרה בולגרית. אמנם, ב־סקופיה נמסרו היהודים לגרמנים במקום, אולם הדבר נעשה לפי הסכם מיוחד עם השלטונות הגרמנים. תעודות מוכיחות כי המלך בוריס בעצמו אמר לריבנטרופ, שהוא מסכים לגירוש היהודים ממקדוניה וטראקיה, שהיו בשטח שלטונו. שילטונות בולגריה, בהזכירם את יהודי טראקיה ומקדוניה הדגישו תמיד את שייכותם של יהודים אלה לשטחים החדשים של בולגריה, כדי להבדילם מיהודי השטחים הישנים של המדינה, מכיוון שכל המגורשים היו יהודים מבולגריה, ולא מיוון או מיוגוסלביה.

ראיה נוספת שיהודי טראקיה ומקדוניה נחשבו לתושבי בולגריה היא זאת: הסכם מסחרי בין בולגריה וגרמניה קובע, כי הרכוש של יהודים הנשלחים לאזורים במזרח־פולין נשאר לטובת הממשלה שהיו נתיניה. זאת אומרת: בידי ממשלת בולגריה. רכוש יהודי טראקיה ומקדוניה כולל העיר פירוט, עבר לרשותה של ממשלת בולגריה ולא לרשותה של ממשלת גרמניה. מפני שמבחינה משפטית נספח השטח למדינת בול־גריה. לפי ההסכם, נמסרו התכשיטים, מטבעות־הזהב והמזו־מנים שנלקחו מן היהודים לבנק הלאומי של בולגריה והגר־מנים לא לקחו כלום מרכוש זה, ולא כפי שנהגו בשאר אר־צות הכבוש, בנוגע ליהודים שהוגלו: בפולין, ליטא, אסטוניה, צ׳כ׳ה, צרפת, רוסיה, מורביה וכו׳. וכך נהגו גם בסולניקי, העיר הסמוכה לבולגריה, ביוון לאחר הכיבוש. אולם, רק בנוגע לבולגריה, הסכימו שהיהודים יחשבו כנתיני מדינת בולגריה.

על התגובה של האוכלוסיה היוונית והבולגרית לגירוש יהודי טראקיה ומקדוניה יש לעמוד מתוך הדו״ח של הקונסול הגר־מני בקאוואלה, שנמסר ע״י בקרלה למשרד החוץ בברלין:

״הסעת יהודי טראקיה, כפי שנודע לי, נסתיימה כבר ברובה... בנתונים שאספתי מדובר על כ־4500 יהודים

שנעצרו בטראקיה. שילוחם בוצע ללא קשיים או תקריות מיוחדות. יש לציין, רק את ההשתתפות הגלויה בצערם מצד האוכלוסיה היוונית, כגון בקאוואלה ובדראמה. כפי שנודע לי ממקור גרמני מוסמך, הרי בתופעה מעציבה לקחו חלק מספר בולגרים קומוניסטים... בדרך־כלל היו מרוצים בהרחקת היהודים מן האזור, שהיו כמעט ללא יוצא מן הכלל בעלי נתינות יוונית. הדבר נכון בעיקר לגבי הבולגרים התופסים משרות גבוהות [75].

דרגר".

עם כל יחסי האהדה שגילתה האוכלוסיה היוונית לגבי היהודים, הרי היא היתה בעצמה חסרת־אונים, משועבדת לכובשים בארצה. אולם, השלטונות הבולגריים, ראו את גירוש היהודים בעין יפה, אם כי היו גם בולגרים שניסו לסייע למגורשים.

על בואם של יהודי טראקיה ומקדוניה לווינה ועל העברתם למחנות השמדה מעיד מסמך זה:

מפקדת משטרת־החסות

"א 6260/43

וינה, 26 במארס 1943

דחוף

הנידון: הספקת יחידות הובלה

1. ב־25, 26 ו־28 במארס 1943 יתקבלו בוינה ע"י משרד המבצעים שליד המרכז לגירוש יהודים מישלוחי יהודים המגיעים מבולגריה, אחד בכל יום, אשר יועברו למלקיניה.

ליווי היהודים מבולגריה לווינה ייעשה בידי שוטרים בולגריים אשר יוחלפו בווינה ע"י שוטרים גרמניים [76].

ראש־המטה, בוטנוב"

ב־21 במארס 1943, שלח שגריר גרמניה בסופיה, בקרלה, את הדו"ח של הקונסול הגרמני בסקופיה בנוגע ליהודי מקדוניה והוסיף עליו:

26.3.1943

אל משרד החוץ ברלין

"גירוש היהודים מטראקיה נסתיים. 4219 יהודים כבר הפליגו מלום בספינות והם מועברים לווינה, משם ישולחו לשטחי המזרח. שילוח יהודי סקופיה החל בהתאם לתוכנית ב־22 במארס ויסתיים באפריל [77].

בקרלה"

והרי קטעים מן הדו"ח של הנספח המשטרתי בסופיה, הופמן, באשורו של בקרלה לאחר יציאת המשלוח האחרון של יהודי מאקדוניה וסקופיה:

"אל: המשרד הראשי לבטחון הרייך

ברלין

סופיה, 5 באפריל 1943

סודי

אפשר להודיע, שכבר גורשו 11,343 יהודים. מהם 4221 יהודים מטראקיה שנסעו בספינות מלום לווינה ו־7122 יהודים ממקדוניה — הוסעו ברכבת מסקופיה... לאחר השלמת גירוש היהודים, יש לערוך סקירה קצרה על מצב הבעיה היהודית בבולגריה:

1. נקודת המוצא היתה הנכונות שהובעה מצד שר־הפנים גאברובסקי בשם ממשלת בולגריה לגרש את היהודים מאזורי הסיפוח החדשים טראקיה ומקרוניה. 14000 יהודים באו בחשבון לגירוש. הקומיסאר לעניני היהודים בלב, הפועל במרותו של שר־הפנים הבולגרי, שהוא איש אנטישמי משוכנע, הביא בחשבון לגירוש כבר בהתחלה 6000 יהודים מן הגבולות הישנים של בולגריה... גם גאברובסקי הסכים לכך. התוכנית לגירוש 20,000 יהודים אושרה על־ידי הממשלה... ממשלת בולגריה החליטה ב־2.3.43 לאשר גם את אמצעי התובלה והמחנות שנדרשו עבור היהודים מטראקיה ומקדוניה ועבור היהודים מן הגבולות הישנים של בולגריה.

2. מי שמכיר את התנאים כאן היה צריך להניח, עם זאת, שבהתקרב מועד הגירוש יתגלו קשיים. הקשיים הופיעו ביחס לגירוש יהודים מן הגבולות הישנים של בולגריה. חוגים מדיניים בולגריים, שדעתם לא היתה נוחה מן הפעולה האנטי־יהודית, החלו מפעילים לחץ על שר־הפנים. בעיקר עשתה זאת משלחת מקיוסטנדיל, בראשותו של סגן יושב־ראש הפרלמנט פשב, שהופיעה בפני שר־הפנים וטענה לטובת היהודים. יש גם להניח, כי שר־הפנים קיבל רמז מגבוה, שצריך להפסיק את גירוש היהודים מן הגבולות הישנים של בולגריה.

3. למרות זאת לא יהיה נכון להניח שממשלת בולגריה, ובמיוחד שר־הפנים גאברובסקי, ביקשו ברצינות לחבל בפעולה הגרמנית. בכדי להבין נכונה את עמדת הממשלה הבולגרית יש לדעת שבעיה יהודית, בצורה שהיתה קיימת ברייך הגרמני, אינה קיימת בבולגריה. אין כאן ההנחות האידיאולוגיות, וגם לא הגזעיות, כדי להעמיד את הבעיה היהודית בפני העם הבולגרי כשאלה התובעת פתרון מהיר.

ממשלת בולגריה נכונה, ללא ספק, לגרש את היהודים מן הגבולות הישנים של בולגריה. אולם היא רוצה למנוע כל מקרה שבו תהיה השאלה היהודית בבולגריה נושא לפרסומים בעתונות העולמית... בכל אופן, על השגריר ללחוץ מזמן־לזמן, כדי להחזיק את שאלת הגירוש על סדר היום.

...ראש הממשלה פילוב הכריז באזני שגריר שווייץ בסופיה, בקשר להתערבותו כי הממשלה איתנה בדעתה לבצע את הגירוש. וגם התעמולה האנטי־יהודית בעתונות, אשר נטשוה זמנית, הופעלה שוב.

סגן יושב־ראש הפרלמנט, פשב, יחד עם 43 צירי־פרלמנט מן הרוב הממשלתי, ערכו גילוי דעת, בו מדובר על יחס רע כלפי היהודים בעת הגירוש. בישיבה הפנימית של הרוב הממשלתי הובע אמון מלא בממשלה על מדיניותה האנטי־יהודית. בישיבה הפומבית הורד פשב

מכהונתו. אם נביא בחשבון שבאיטליה, הונגריה, ספרד וכו׳ כלל לא החלו לטפל בשאלה היהודית, הרי בדרך־כלל יש לקבוע שהממשלה הבולגרית, למרות הסייגים שצריך להתחשב בהם בבאלקן, פועלת לפתרון הבעייה היהודית בבולגריה.

4. מלבד השגריר השווייצי ניסה גם השגריר הספרדי להתערב אצל ראש־הממשלה פילוב לטובת היהודים, בעלי נתינות ספרדית. ואף ההגמון הקאתולי בסקופיה השתדל לטובת יהודים בעלי דת קאתולית. גם משלחות אחרות התערבו בהשתדלותם. אכן, הממשלה הבולגרית, לא שינתה את עמדתה.

5. הרגשות שהתעוררו באוכלוסיה עם הגירוש יש לראותם כחיוביים.

6. בשים־לב לתנאים, יש לראות את התוצאות שהושגו עם גירושם של 11343 יהודים כמספקת. מן המספר שהוסכם עליו, 20000, הוצאו לפועל 56%. מטעמים טקטיים יימנע לעת־עתה השגריר לעורר את שאלת גירוש היהודים מן הגבולות הישנים של בולגריה, כפי שהודיע לי אישית בשיחתנו האחרונה. כיוון שראש־הממשלה פילוב הבטיח לשגריר גרמניה בצורה חד־משמעית שגם גירוש היהודים מן הגבולות הישנים של בולגריה יבוצע, הרי יתייצב השגריר שוב בזמן שייראה בעיניו כראוי ומתאים לסיטואציה הפוליטית הכללית. בינתיים. דנקר מקיים קשר מתמיד עם הקומיסאר לעניני היהודים בלב, במטרה להציע לשר־הפנים הצעות מתקבלות על הדעת להמשך הגירוש. לאור המצב יש להניח, שגירוש היהודים מבולגריה יימשך בזמן הקרוב [78].

הופמן״.

על סמך הדו״ח שנתקבל מסופיה, מסכם וגנר, ב־3 באפריל 1943 למשרד־החוץ בברלין:

״משרד החוץ הגרמני ברלין, 3 באפריל 1943

הנידון: שאלת היהודים בבולגריה

1. לבולגריה תחוקה יהודית דומה לגרמנית. החל מן השנה שעברה נקבע בתוקף של חוק: המושג יהודי, הסימון בכוכב היהודים, (מלבד אצל נשואי־תערובת). כן הונהגה הגבלה בשמות ובדיור. הוגבלה יכולת התנועה של המשק והמלאכה של היהודים באופן מרחיק־לכת והתקדם חיסול המפעלים היהודיים. קומיסאריון לעניני היהודים שהותקן במיניסטריון־הפנים והבריאות (קומיסאר היהודים א. בלב) מסדיר את כל השאלות לפרטיהן.

2. בתחלה כללה בולגריה גם את היהודים בעלי נתינות מדינות־חוץ בכל ההגבלות נגד היהודים, מבלי להתקל בהתנגדות ממשית מצד מדינות זרות. למעשה, נקט רק הציר האיטלקי בצעדי התנגדות, ספרד ופורטוגל הצטרפו אליו במאוחר. מודיעים גם על מתן אזרחות ע״י איטליה ושתי המדינות האחרות ליהודי בולגריה. הוסכם בין גרמניה ובולגריה ע״י חילופי תזכירים, כי יחולו על היהודים נתיניה או נתיניה לשעבר במדינה האחרת האמצעים (שנוקטים בהם) שם, כדי לסלק את ההשפעה של הסכמי המסחר והצי הרשמיים מ־24 ביוני 1932. לפי זה, כלולים היהודים בעלי נתינות בולגרית ללא הגבלה בפעולותינו נגד היהודים, כולל גרושם לשטחי המזרח; החזרתם לבולגריה אינה באה בחשבון. בבולגריה נמצאים כ־60 יהודים בעלי נתינות גרמנית לשעבר, המתקיימים שם.

3. לפי הצעתנו החליטה בולגריה לגרש את היהודים החיים שם לשטחי המזרח וקבלה בכך את עזרתנו. מומחה גרמני, ס.ס.־האופטשטורמפירר דנקר הועמד לרשותי מאז סוף ינואר 1943 וצורף לנספח המשטרתי הגרמני בסופיה. ההחלטה לגרוש לשטחי המזרח באה רק לאחר התנגדות מעטה. שר־הפנים הבולגרי, למשל, היה בעד אסוף היהודים במחנות בפנים־הארץ והצבתם לעבודות צבוריות, לבנית כבישים. לעומת זאת היו וקיימים חוגים נרחבים הנוטים לדעה בעד גרושם, אולם הם מצדדים בהגירתם לארץ־ישראל. כאן משפיעות, בעיקר, השקפות הומניות. רק לפני זמן קצר הוגשה הצעה לסובראניה (הפרלמנט הבולגרי) לחדול מגרוש היהודים, שהרי הגורל הצפוי ליהודים בשטחי המזרח הגרמניים פוגע בצווים האלמנטריים של האנושות.

למרות התנגדויות אלו, סודר ובוצע הגרוש של 20,000 יהודים לפי־שעה, בראש וראשונה משטחי בולגריה החדשים, ממאקדוניה (כ־8000) ומטראקיה (כ־6000), לכולם אין נתינות בולגרית, בעוד שיהודי בולגריה הישנה נשארו ויוצבו למבצע עבודה. רק כ־6,000 היו מיועדים לגרוש גם מבולגריה הישנה, מחצית מהם — מסופיה.

עפ״י הדו״חות החדשים על בא־כוחנו בבולגריה גורשו כבר 7240 ממקדוניה ו־4219 מטראקיה. המשלוחים יצאו לפועל ברכבות, ומקצתן על הדנובה, דרך וינה. גירוש היהודים גרם לשביעות־רצון באוכלוסיה של שטחי הכבוש. ה״בורסה״ נעלמה, המחירים ירדו ושרות־המודיעין של האויב נחל הפסד רב.

4. לאחר סיום המבצע הנוכחי יהיו גרושים נוספים, שעדיין לא הוסכם עליהם. על מבצע־הגירוש נערך הסכם בכתב בין ס.ס. האופטשטורמפירר דנקר והקומיסאר לעניני היהודים בלב, שהכיל פרטים טכניים לביצוע סיום המבצע עד סוף מאי 1943, שלילת אזרחות בולגרית מן היהודים לכל המאוחר בעת עזיבתם את גבול הארץ, הגבלה של כמות המטען שיקחו, ולפחות חפצי־הערך, הבטחת רכוש הנפקדים, והוצאת נשואי־תערובת מן הכלל, לענין הגירוש. מבצע הגרוש התנהל, בדרך כלל, ללא כל הפרעות.

5. השאלה של התשלום עבור העזרה הגרמנית נשארה פתוחה, (ללא הכרעה). בתחלה דרשנו 250 מרקים גרמניים תמורת כל יהודי (מגורש), והסכום נראה לבולגריה כמחיר גבוה. לבסוף לא המשכנו במו״מ והשארנו זאת להסכם העתיד לבוא [79].

ברלין, 3 באפריל 1943

משני המסמכים מסתבר, כי השלטונות הגרמניים בסופיה חיפשו הצדקה לכשלון החלקי של המבצע. הם היו בטוחים ברצונה של הממשלה הבולגרית לגרש את היהודים משטחי המדינה הישנים אל מעבר לגבול. את הכשלון הם זוקפים על חשבון הלחץ של אישי־ציבור בולגריים על ממשלתם. להם, ובראש וראשונה לפשב, הובע אי־אמון. הממשלה הבולגרית לא נכנעה להתערבות מן החוץ, אלא להיפך, הכריזה שהיא בעד הוצאת היהודים מבולגריה. ואף חידשה והגבירה את תעמולתה האנטי־יהודית במטרה להכין את האוכלוסיה לכך, ולדעת הנספח המשטרתי הופמן, גילתה יחס חיובי לגירוש היהודים, בהיותה מעונינת בנישולם מעמדותיהם הכלכליות. ב־מסמך נזכרת בקשר לביטול הגירוש, גם הוראה ממקום "הג־בוה ביותר". מי נתן את ההוראה הזאת לא נאמר במפורש, אם כי תמוה הדבר שלא מוזכר שמו של המלך, כמו בשאר המסמכים. יתכן, איפוא, שהתכוונו בהערתם להצדיק את ויתורו של גאברובסקי ופילוב לעומת הלחץ של קבוצת פשב.

מכאן ברור, שביטול גירוש היהודים מן השטחים הישנים של בולגריה בא בעקבות הלחץ של סגן יושב־ראש הפרלמנט דימיטר פשב וחבריו, צירי בית־הנבחרים. הקבוצה הזאת הופעלה על־ידי המשלחת שבאה מקיוסטנדיל עם ולאדימיר קורטב בראש, ואשר פעלה ביזמת יהודי המקום ובהשפעתם.

בתשובתו לסגן יו״ר בית־הנבחרים ב־9 במארס 1943, הו־דיע שר־הפנים פטר גאברובסקי שהוא מבטל זמנית את ה־פקודה לגירוש היהודים מן הגבולות הישנים של בולגריה, זאת אומרת: טרם חלפה הסכנה שביום מן הימים גם יהודי בולגריה יישלחו לפולין. אלכסנדר בלב, הקומיסאר לעניני היהודים, גם הוא לא ויתר על כוונותיו — "להשתחרר" מן המיעוט היהודי בבולגריה ולהסגירו לידי השלטונות הגרמ־ניים.

עם הביטול הזמני של הפקודה הזאת, נעשתה שאלת עתידם של היהודים בבולגריה אקטואלית מאד — לגבי השלטונות וגם לגבי הציבור הבולגרי.

בבקורו של המלך בוריס ה־3 בברלין ב־31 במארס 1943 דבר הי־טלר גם בענין היהודים. הסעיף יהודי בולגריה נזכר במכתב של שר־החוץ ריבנטרופ אל בקרלה בסופיה, בו נאמר:

4 באפריל 1944

מס׳ 540

"אישית

לכבוד השגריר

...אשר לשיחות שניהלתי עם המלך בוריס בקשר לבי־קורו אצל הפיהרר. הנני להודיע לכב׳, לידיעתו האישית בלבד, דברים אלו: בשאלה היהודית בבולגריה, הודיע המלך, שלפי שעה נתן את הסכמתו לגירוש לאירופה המזרחית רק בנוגע ליהודים היושבים במקדוניה ובטרא־קיה. מבין היהודים הנמצאים בבולגריה עצמה הוא רוצה לגרש רק מספר קטן של אלמנטים בולשביסטיים־קומו־ניסטיים. ואשר לשאר 25,000 יהודי בולגריה, יש בדעתו לרכזם במחנות־ריכוז, הנמצאים בטריטוריה של בולגריה, כיוון שהוא זקוק להם לסלילת כבישים.

לא עמדתי בהרחבה על הודעת המלך, אלא הסתפקתי בכך שהטעמתי לפניו, כי לפי הבנתנו רק הפתרון הרדי־קאלי הוא לגבינו הפתרון היחידי והנכון של השאלה הי־הודית" [80].

ריבנטרופ.

ח. מאבקו של דימיטר פשב

לאחר פעולתם הנמרצת של דימיטר פשב וחבריו בפרלמנט, להצלת יהדות בולגריה ב־9 למארס 1943, לא הסתפקו בת־שובה שקיבלו משר־הפנים גאברובסקי, כי לדעתם טרם חלפה הסכנה. ב־17.3.43 הם הגישו גילוי־דעת לראש־הממשלה בוג־דאן פילוב, חתום בידי 43 חברי בית־הנבחרים מן הרוב הממ־שלתי, וביניהם סגן יו״ר־הבית, דימיטר פשב, ראשי־הממשלה לשעבר ד״ר קיוסאיוונוב ואלכסנדר צאנקוב, שרים וכו׳. בנו־סח המקורי של התזכיר נאמר:

"לכבוד ראש הממשלה,

פרופ׳ בוגדאן פילוב.

כבוד ראש הממשלה,

הרגשת האחריות ההיסטורית הגדולה, שאנו נושאים בה יחד עם הממשלה ברגעים הגורליים העוברים על עמנו, מסירותנו ללא־סייג למדי־ניות ולמשטר, ורצוננו לתרום לפי כוחותינו להצלחתם — נותנים לנו את האומץ לפ־נות לכב׳, בתקוה שצעדנו יתקבל מתוך אמונה בטוהר כוונותיו וכנותם.

לאחרונה מוכיחות הוראות מסויימות של השלטונות, שהם עומדים לנקוט צעדים חדשים נגד אנשים ממוצא יהודי. מה הם בדיוק אמצעים אלה, מה יסוד להפעלתם, מה היא מטרתם ומה הם השיקולים שהביאום — על שא־לות אלה לא נתנו הגורמים האחראיים תשובות מוסמ־כות. אפילו כב׳ שר־הפנים, בשיחתו עם מספר חברי הפרלמנט, אישר שלא עומדים לנקוט כל אמצעים יוצאי־

דופן כלפי היהודים מן הגבולות הישנים, שיש בהם משום פגיעה כללית. ואמנם, בעקבות זה בא ביטול כל ההור־אות מסוג זה.

בהביאנו כל זאת בחשבון, ועל סמך שמועות שפשטו, הרשינו לעצמנו לפנות אל כב׳, מפני שבוודאי יינקטו אמצעים כלליים כגון אלו רק בהחלטת הממשלה. בקש־תנו היחידה היא, שבנקיטת האמצעים יובאו בחשבון רק הצרכים הממשיים של המדינה והעם בשעה זו, אולם, מבלי לזנוח עם זאת את אינטרס היוקרה והעמדה המו־סרית של עמנו.

איננו יכולים להתנגד לאמצעים שצרכי בטחון המדי־נה, בזמן בו אנו חיים, גרמו אותם, מפני שאיננו שוכ־חים שבמאורעות מכריעים אלו, כל דבר מפריע, באופן ישיר או בעקיפין, למדינה ולעם במאמציהם העליונים.

איננו יכולים להניח, שמתכוונים לשלוח אנשים אלו אל מחוץ לבולגריה, זו הכוונה, אשר שמועה זדונית רוצה לייחס לממשלה הבולגרית. צעד מעין זה הוא בל־תי־אפשרי לא רק מפני שאנשים אלו, בהיותם נתיני בולגריה, אין לגרשם מחוץ למדינה, אלא גם בגלל תוצ־אותיו הפוליטיות המזיקות. זה יהיה אות־קלון שאינו מגיע לבולגריה, ואשר לא רק יכביד עליה מבחינה מוס־רית, אלא אף יחליש מבחינה מדינית כל טענות שבוודאי תזדקק להן ביחסיה הבינלאומיים בעתיד.

המספר הקטן של היהודים בבולגריה, כוחה של המ־דינה, המצויידת באמצעים חוקיים למכביר — הופכים מראש לבלתי־מזיק כל גורם מסוכן, יהיה מוצאו אשר יהיה; לכן, אנו משוכנעים שמיותר לחלוטין להזקק לאמ־צעים חדשים ומיוחדים, ביחוד שהם אף אכזריים, שיהיה בהם פתחון־פה לאשמה על רצח המוני. האשמה תפול ראשית־כל על הממשלה, אבל היא תחרוג מזה ותרבץ על ראשה של בולגריה. בנקל ניתן לחזות את התוצאות של מצב מעין זה. לכן אין להרשות שבוא יבוא עלינו.

אנו גם לא נוכל לשאת בכל אחריות כלפיו.

משטר אלמנטרי של חוק חיוני לשלטון כאוויר לנשמה. כבודה של בולגריה ועמה אינו רק ענין של רגש בלבד — הוא ראשית־כל אחד המרכיבים של מדיניותה. הוא הון מדיני בעל ערך עליון שאיש אינו זכאי לבזבזו ללא הצדקה — והעם סומך ידיו עליו [81].

בכל הכבוד,

(התימותיהם של 43 חברי בית־הנבחרים)

סופיה, 17 במארס 1943״.

בקשר לגילוי־דעת זה, כתב ראש־הממשלה, בוגדאן פילוב, ביומנו:

״19 במארס, יום ששי.

הבוקר קבלתי גילוי־דעת על השאלה היהודית מידי די־מיטר פשב, חתום ע״י 43 חברי בית הנבחרים... זוהי הפגנה גדולה שלא תשאר בלי תוצאות. כעת אני רואה במציאות מה גדולה השפעתם של היהודים וכמה הם מזיקים... אחרי הצהריים באו כמה צירים, וס. ואסילב בראש, למחות נגד הגשת המכתב. אמרתי להם, כי השא־לה חשובה מאד, הרוב ייקרא על כך ויוסקו כל המס־קנות״ [82].

״20 למארס, שבת.

לאחר ששוחחתי עם סבוב, נידון היום בישיבת הממשלה מכתבו של פשב. לפי תביעתו בעיקר, הוחלט לנצל את המקרה בכדי לבחון את הרוב, כלומר, להעמיד את הענין כהצבעת אמון ולדרוש הרחקתו של פשב מסגנות היו״ר ולהוציא מן הרוב את אלה שלא יבטלו את חתימתם... הודעתי שאני מעמיד את השאלה להכרעה גלויה, ושאני מעדיף רוב קטן יותר, אבל בטוח, מאשר אנשים המסו־גלים תמיד להמיט חרפה על הממשלה״ [83].

״23 למארס.

המלך מסכים להביע אי־אמון לפשב במסגרת הרוב, כדי להפכו אחת ולתמיד לבלתי־מזיק״ [84].

״24 במארס, יום רביעי.

ישיבת הרוב בקשר למכתבו של פשב על השאלה היהו־דית. לאחר דיונים קשים וממושכים, בהם האשמתי את פשב בהתנהגות בלתי־הוגנת, העמדתי את הענין כש־אלת־אמון, והצעתי להביע לפשב אי־אמון, כל 114 הנו־כחים הצביעו אמון מלא לממשלה בכל השאלות, כולל האמצעים נגד היהודים... לאחר ההצבעה היו חילופי דברים קשים ביני ובין פשב... ותוך כדי כך הוא רמז לי שאצטער על צעד זה... למעשה, קראתי לישיבה כדי לקרוע את המסווה מעל פני פשב ותוצאה זו הושגה לחלוטין... הודעתי שבעיני הממשלה החלפתו של פשב היא שאלה של אמון אישי״ [85].

״26 למארס, יום ששי.

בישיבת הפרלמנט היום הציע ד״ר אט. פופוב כסעיף ראשון לסדר־היום להביע אי־אמון לדימיטר פשב. ההצ־עה נתקבלה ללא ויכוח, תוך רעש גדול ומחאות מצד האופוזיציה וכמה ידידים של פשב. אולם מאוחר יותר, כאשר נידונה החלטה בדבר השטחים החדשים, עמדו הנואמים על הבעת אי־האמון לפשב ועל הסיבות שגרמו לה בקשר עם השאלה היהודית. פשב עשה מעשה רע מאד כשלא הסכים להגיש את התפטרותו, כיוון שכעת הכל ישארו עם הרושם שהובע לו אי־אמון כיוון שהגן על היהודים״ [86].

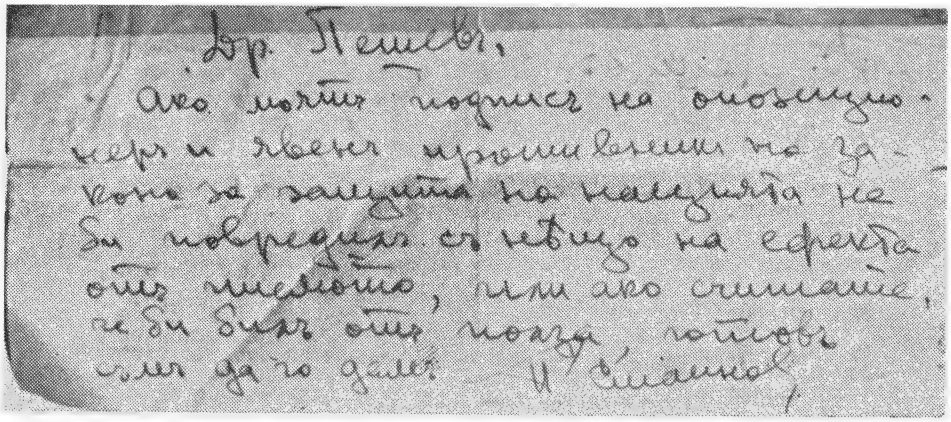
באותו יום בו הורד פשב מכהונתו הזדרז השגריר הגרמני בסופיה, בקרלה, להודיע במברקיו לברלין:

״מברק

סופיה, 26 במארס 1943

מס׳ 456 מיום 26.3

לפני כשבוע מסר סגן יושב־ראש ה״סוברניה״ (הפרל־

Др. Пешев,
Ако моят подпис на опозиционер и явен противник на закона за защита на нацията не би повредил с нищо на ефекта от писмото, или ако считате, че би бил от полза, готов съм да го дам. Ив Стайнов

פשב יקירי,
אם חתימתי כאיש האופוזיציה ואויב גלוי של החוק להגנת האומה לא יזיק במשהו על האפקט של המכתב ואם חושב אתה שחתימתי יכולה להועיל הנני מוכן לתת אותה.

פ. סטאיינוב

מנט הבולגרי), פשב, לראש־המיניסטרים עצומה, חתו־מה בידו ובידי עוד 43 צירים, בה מובעת מחאה נגד גרושם של היהודים ע״י השלטונות הבולגריים.

בעצומתו של פשב לפרטיה נאמר, כי בעת הפעלת גזרות נגד היהודים, ״יש להתחשב רק בהכרחי ממש למדינה ולעם ברגע זה ואסור, לא לשים לב לענין הפרסטיז׳ ולמצבו המוסרי של העם הבולגרי״. בהמשכה אין העצומה מביעה התנגדות לגזרות הנובעות מטעמי בטחון. סלוק כל המכשולים לשם הצלחתה של מדיניות הממשלה, הוא זכותה של המדינה, עליה אין אף אחד רשאי לחלוק. אלא — אסור היה לעבור את גבולות ההכ־רחי באמת, כי זה יכול היה להחשב, כאכזריות מיותרת. מלבד זאת מובעת הדעה, כי הגזרות החוקיות נגד היהו־דים, (שהיו קיימות) עד עתה בבולגריה, עושות למיו־תרות גזרות חדשות, שהיו יכולות להכביד את נטל אש־מתו של העם הבולגרי.

בעצומה דובר ביום 25 במארס, בישיבת הרוב הממ־שלתי בפרלמנט. ראש המיניסטרים העמיד בקשר לזה, בנאום ארוך, את שאלת האמון למדיניות הממשלה בכלל ולמדיניותה בשאלת היהודים בפרט. פה אחד אושר אמון לממשלה. אחרי זה הציע ראש־המיניסטרים להביע אי־אמון לפשב על עמדתו הבלתי לויאלית כלפי הממשלה, שבאה לידי ביטוי בעצומה. רוב הנוכחים הצביעו בעד הצעת אי־האמון נגד פשב. תוצאת ההצבעה הזאת היא התפטרותו של פשב, ממשרתו כסגן־נשיא עליה צריך להודיע לפרלמנט ב־26 במארס. התקנון אוסר ויכוחים על כך. לפיכך, יש לצפות רק למחאות כלליות של האו־פוזיציה. בין החותמים על העצומה ישנם הרבה צירים, המחזיקים בהחלט עמדה אוהדת לגרמנים, ביניהם ראש־המיניסטרים לשעבר והציר הנוכחי, אלכסנדר צאנקוב. הוא הודיע לאיש־אמון של הצירות, שאין לראות בחתי־מתו בשום אופן נקיטת עמדה עקרונית נגד עקירתם של היהודים. אלא רצה בה רק להביע שהוא מתנגד לאופן

שמות החותמים על התזכיר:

SOFIA, March 17, 1943

Georgi Swinarov, Spass Marinov, Alex. Gatev, Todor Kojouharov, Peter Michalev, Eng. Haïdoutov, Marin Iw. Tiutundjiev, Simon Kirov, G. Kenderov, Dr. N. Nikolov, Sirko Stanchev, D. Ouzounov, Dr. Yotov, Dan. Jetchev, Dr. P. Kiosseïwanov, A. Lulchev, G. Mikov, Al. Tzankov, N. Iw. Vassilev, Vassil Veltchev, Dimiter Peshev, Dimiter Ikonomov, Iwan Minkov, Iliya Slavkov, G. P. Stephanov, Stephan Statelov, Ivan N. Petrov, Georgi Todorov, Stephan Hadji-Karaïvanov, Tasko Stoïchkov Stoilkov, Al. Simov, Philip Machmoudjiev, Dimiter Arnaoudov, P. Markov, Kiril Arnaoudov, Dr. Iw. Vasov, Dr. G. Raphaïlov, Dr. Ivan Beshkov, Nikola Ivanov Gradev, Christo Paoukchiev, Roussi Marinov, Panaïot Stankov, Dr. N. Durov.

גאורגי סבינרוב, ספאס מארינוב, אלכס. גאטב, טודור קוזיוכארוב, פטר מיכאלב, אינז׳ חיידוטוב, מרין איבו טיוטונג׳יאב, סימון קירוב, ג. קנדארוב, ד״ר נ. ניקולוב, סירקו סטאנציב, ד. אוזונוב, ד״ר יוטוב, ד. ייטצ׳אב, ד״ר פ. קיוסאיבנוב, א. לולצ׳יב, ג. מילקוב, אל. צנקוב, נ. איב. ווסילייב, ווסיל וולצ׳יב, דימיטר פשב, דימיטר איקונומוב, איבן מינקוב, איליא סלאבקוב, ג. פ. סטיפאנוב, סטיפאן סטטאלוב, איבן נ. פטרוב, גיאורגי טודורוב, סטיפאן חאדזי־קראיבנוב, טסקו סטויקוב — סטואילקוב, אל. סימוב. פיליפ מחמוג׳אב, דימיטר אר־נאודוב, פ. מארקוב, קיריל ארנאודוב, ד״ר איבו וואזוב, ד״ר ג. רפאי־לוב, ד״ר איבן בשקוב, ניקולא איבנוב גראדאב, קריסטו פאוקצ׳ייב, רוסי מרינוב, פאנאיוט סטאנקוב, ד״ר נ. דורוב.

הבצוע של השלטונות הבולגריים, המזיק בצורתו האכזרית לענין הגרמני. מלבד זאת מתאימה עמדתו של צאנקוב, ללא ספק, לגישתו המתנגדת בעיקרה לממשלה [87].

בקרלה".

מס' 466 מיום 27.3

"בהמשך לדו"ה במברק מס' 456 מיום 26.3 —
אמש, בישיבת הפלמנט הובע אי־אמון לסגן־יושב־הראש פשב, ע"י הרוב, ללא הנמקה מפורטת, והתוצאה היתה התפטרותו של פשב [88].

בקרלה".

לאחר ביטול פקודת הגירוש נרתמה, בעקבות פשב, גם הכנסיה הפראבוסלאבית לפעולה מידית למען השארת היהודים בעלי נתינות בולגרית בגבולות המדינה. הכמורה הבולגרית לא נשארה פאסיבית כאשר הממשלה התחילה במדיניותה האנטי־יהודית. בכל הזדמנות עשתה הכנסיה הפראבוסלאבית למען יהודי בולגריה. בראש הפעולות התבלטו במיוחד המיטרופוליטים סטיפאן מסופיה, קיריל מפלובדיב וניאופיט מווידין. לנוכח השמועות הגוברות בדבר גירוש קרוב של יהודי בולגריה פנו כבר ב־15 במארס 1943 יוסף גרון וקולונל תג'ר אל ה"סינוד הקדוש" (המוסד העליון של הכנסיה הפראבוסלאבית) בבקשת עזרה בביקור שערכו בבנינו. ב־2 באפריל 1943 נקרא ה"סינוד הקדוש" לישיבה דחופה בהרכבו המלא. כעבור כמה ימים נשלח גילוי־דעת מקיף אל ראש הממשלה ואל שר־החוץ והדתות בו מביע ה"סינוד הקדוש" מחדש את עמדתו, כפי שהובאה בזמנו לממשלה כאשר נתקבל החוק להגנת הלאום, בהדגישו במיוחד את הדעה שניתנה לממשלה במועדה כי "העקרון של תורת הגזענות אינו ניתן להצדקה מנקודת ראות האמונה הנוצרית, והוא עומד בסתירה לרעיון היסודי של הכנסיה הנוצרית...". בגילוי־הדעת מודגש ש"קולה של כנסייתנו הקדושה לא מצא אוזן קשבת... כמעט אחרי שנתיים מחקיקת החוק להגנת הלאום... נהפך לאמצעי של דיכוי ורדיפת המיעוט היהודי בארץ".

גילוי־הדעת מפנה את תשומת־לב ראש הממשלה לעובדה, שלא אחת ביקשה הכנסיה הקדושה בכתב, לרכך את הוראות החוק המכוונות נגד נוצרים ממוצא יהודי ונגד יהודים בכלל, אולם בקשותיה לא זכו לתשובה, אמצעי הדיכוי הוגברו עד כדי כליאה במחנות ושילוח אל מחוץ לגבולות הארץ.

בהמשך מודיע ה"סינוד הקדוש" לראש הממשלה על ישיבתו מה־2 באפריל בזו הלשון:

"הכנסיה הפראבוסלאבית הבולגרית, בהיותה מוסד אלוהי ועממי, אינה יכולה לקבל עקרונות כעקרון־הגזענות, באמצעותו ניתן לקומם שנאה ולבצע מעשי כפיה ואכזריות...

הכנסיה הבולגרית היא בדעה שאין למנוע עזרה ומגן מן החלכאים והנדכאים. במניעת עזרה כזאת כאילו שללה את עצם קיומה. במקרה הנוכחי נתבקשה כנסייתנו הקדושה מצד היהודים להושיט להם עזרה, בעוד שבולגרים־נוצרים ביקשונו לעשות להטבת גורל היהודים בכלל...
לפיכך החליט ה"סינוד הקדוש" לבקש מכבודו במפגיע:

1. לא לשלול מן הנוצרים ממוצא יהודי ומן היהודים בכלל את הזכויות האלמנטריות כבני־אדם וכאזרחים, ולא לשלול מהם את הזכות לחיות בארץ ולעבוד בה למען קיום אנושי הוגן.

2. לרכך את ההוראות המגבילות שהוטלו על היהודים ולא לבצע אותן בקפדנות ובאכזריות.

3. לבטל את החובה הבלתי מוצדקת שנוצרים ממוצא יהודי ישאו ליד הצלב הנוצרי גם את הכוכב היהודי וישלמו מס לוועד הקהילה הדתי של היהודים...

בהזדמנות זו אין הכנסיה יכולה להמנע מהזכיר את דבר אלוהים: "במדה שתמדוד, ימדדו לך" [89] אזהרה".

נראה שהמלך בוריס ה־3 קיבל העתק מגילוי־דעת זה, וכי נתבקש מצד נציגי "הסינוד הקדוש" לקבלם לראיון. ואמנם, המיטרופוליטים הבולגריים ביקרו אצלו ב־15 באפריל 1943. על כך כתב ראש־הממשלה, פילוב, ביומנו:

"15 באפריל, יום חמישי.
הוועידה עם אנשי הכמורה החלה בדיוק בשעה 10.00. המלך פתח בהרצאה יפה וממצה על השאלה היהודית בהדגישו כי היא לא רק שאלה שלנו אלא שאלה כלל־אירופית. נטלו רשות הדיבור ניאופיט וסטיפאן; הם הגנו בעיקר על היהודים שהתנצרו. הסברתי שבשאלה זו אין חילוקי־דעות בין הממשלה והסינוד, והדגשתי שהיא מזמן היתה נפתרת לולא המכתב החוזר האומלל של סטיפאן, בו כתב "שנפשו גיל אחזה"... אמרתי שבשאלה זו אין לצאת בגילויי־דעת בכתב, מתוך הדגשה שהלך־הרוח בפרלמנט הוא נגד היהודים ושהסמכות שהוא העניק לנו, לממשלה, היא בהוראה מפורשת להחמיר את מצבם... גם המלך הצטרף לדעות אלה ואמר שעליו להודות כי נפגע ע"י מכתבו של סבא [90] ניאופיט, וזה הגיב על כך באמרו "שהוא מביע לא דעה אישית כי אם את דעת הסינוד". בדרך כלל ניתן לומר שהיינו בהתקפה, לגבי השאלה היהודית, והכמרים היו צריכים להתגונן" [91].

בעצם, הוענק הראיון לאנשי הכמורה אחרי שהמלך בוריס נקרא לגרמניה על־ידי הפיהרר. הוא נסע לברלין ב־31 במארס 1943, ונועד לשיחות עם חוגים ממשלתיים גרמניים עד ה־4 באפריל. בקשר לנסיעה זו כתב בוגדאן פילוב:

"29.3.43.
הבוקר הייתי אצל המלך בקשר לנסיעתו... דנו על מצבנו וקבענו את עמדתנו במספר שאלות חשובות... הפעם נוסע המלך בלי חשק, הוא הולך בלי רצון ורואה את הענין הגרמני, בסופו של דבר, כנידון לכשלון" [92].

הזמן: תבוסת צבאות גרמניה בסטאלינגרד ובצפון־אפריקה ונסיגתם בכל החזיתות. הסיכויים של בולגריה — לא בהירים ביותר. ובכל זאת, הוא עדיין עומד על דעתו בנוגע לשאלה היהודית, אף כי בהסתייגות, והוא נותן יד לגירוש היהודים אל מחוץ לגבולות בולגריה בעוון נטיות קומוניסטיות.

בקומיסאריון לעניני היהודים התאושש אלכסנדר בלב מן הכשלון שנחל ב־9 במארס. בלבו לא מתעורר כל ספק או היסוס, להיפך, הרחקת פשב היא בעיניו נצחון. גם המברק של משרד החוץ הגרמני אל בקרלה, שבוודאי הביא דנקר לידיעתו, על הפגישה עם המלך והכרזותיו על יהדות בול־גריה — משמש בשבילו עילה לעבד תכנית חדשה לגירוש היהודים מבולגריה. אמנם, למראית עין מדובר על אותם יהו־דים שהם בעלי רעיונות החותרים תחת אשיות המדינה, אולם לדעת בלב מקיף סוג זה את כל היהודים.

ב־15 באפריל 1943 שלח בלב דו״ח לשר הממונה עליו, פ. גאברובסקי, בתוכן זה:

״אדוני השר,
עבור הקמת 25 צריפי־עץ, הניתנים לפירוק, שקיבולם 100 איש כל אחד, ובהם יאוכסנו בני־אדם ממוצא יהודי, יהיו נחוצים... לפיכך אבקש את כב׳ להציע לממשלה, בהתאם... להחליט על הקצבת חומרי־העץ הנ״ל...״.

לפי דרישתו של בלב מ־15.4.43 אל שר־הפנים גאברובסקי, הגיש לממשלה את התזכיר הבא:

״כבוד ראש הממשלה,
הגיע הזמן שאנשים ממוצא יהודי בארץ, המביעים רעיו־נות נגד המדינה, ואלה שנשארו ללא כל תעסוקה, יועברו למחנות. לפיכך יש להקים, לפחות בשלב זה, 25 צריפי עץ... לכן מבקש אנוכי מכב׳ ראש הממשלה להגיש לממשלה הצעה זו:

על יסוד התקנה, שהותקנה בהתאם לחוק על הסמכת הממשלה לנקוט כל האמצעים להסדר השאלה היהודית, יש להחליט להטיל על הקומיסאריון הראשי לאספקה להקציב, לקומיסאריון לעניני היהודים 625 מ״מ לוחות עץ״ [93].

צו הממשלה אושר ב־18 במאי 1943, בפרוטוקול מס׳ 72, מס׳ 40, והוא נחתם בידי כל השרים בממשלת פילוב.

חומרי הבנין כבר ניתנו, אולם הצריפים טרם הוקמו. הסיבה לכך אינה ידועה. לחצם של השלטונות הגרמניים התחדש. ב־17 במאי 1943 כתב גינטר, איש מטה הגסטאפו, למשרד החוץ בברלין:

תאריך: 17 במאי 1943
סודי

״אל: משרד החוץ
לידי כב׳ יועץ־הצירות
פון תיאדן או מ״מ במשרד
ברלין, ראוכשטרסה 11

מאת: ראש משטרת הבטחון והס.ד.
ברלין

הנדון: טפול בשאלת היהודים בבולגריה

סמוכין: (ל) שיחה טלפונית בין כב׳ יועץ הצירות פון ראדן לבין ס.ס. האופשטורמפירר בוסהמר מ־14.5.1943.

אני מסתמך על השיחה הטלפונית הנ״ל מ־14.5 ש״ז ומציין שוב את נקודות ההשקפה העיקריות, כפי הדרוש, לקראת שיחתך עם הציר בקרלה.

לאחר הגירוש למזרח של כ־11500 יהודים מן השטחים החדשים הכבושים ע״י בולגריה, נמצאים בשטח בולגריה הישנה כ־51000 יהודים, המהווים סכנה לכוחות ההגנה הגרמניים בעורף במרחב הדרום־מזרחי.

כאמתלא עיקרית נגד גרושם למזרח, נימק המלך בוריס בין היתר, כי היהודים האלו דרושים לשם גיוסם לעבודה בבולגריה ואין לוותר עליהם.

עד כה הוצבו כ־6000 יהודים לעבודה. כנראה, ישנם סכויים שבעתיד הקרוב יוצבו 8000 נוספים. זאת אומרת, שבעתיד הקרוב תוכלל כל האוכלוסיה היהודית המוכ־שרת לעבודה במאמץ העבודה בבולגריה.

בזאת תהיה צמודה, למעשה, יהדות בולגריה בכללה. ההפרדה בין בני המשפחה בעת הגירוש למזרח אינה רצויה ואינה תואמת את הבעיה העיקרית של הפתרון הסופי.

היעילות בעבודת היהודים בבנית כבישים ומסילות רכבת בבולגריה היתה מועטה ביותר. למשל: באזור סטרה הוצבו 2000 יהודים תחת השגחת צוות בולגרי מחוסר הכשרה פוליטית, והם עובדים אך שעות מועטות בימֶמה, ויכולים לנהל חיים נוחים מאד. בסביבה זאת קיים מחנה יווני ליד המחנה היהודי. בנגוד ליהודים חייבים היוונים לעבוד עד 12 שעות ביממה.

קומיסאר־היהודים הבולגרי עצמו בדעה, כי בגיוס היהו־דים לעבודה לא הושגה תוצאה רצויה. בהצבת גברים יהודים (לעבודה) נפרדת המשפחה, ונגרמת הפצת תע־מולה עוינת כלפי הממשלה והציר בסופיה ע״י יהודים שאינם נכללים (בגיוס), כי אחרי הכל מגשימים את הצ־עדים נגד היהודים עפ״י דרישת גרמניה.

יש לציין, שהכללת יהודים בבולגריה למאמץ עבודה ע״י הממשלה הבולגרית היא תואנה בלבד נגד דרישת גרמניה לגרשם מזרחה, כדי שלא תבוצע, בכך, בזמן שנקבע.

בשאיפה לפתרון הסופי המיידי, מעונין הרייכספירר ס״ס לנצל היטב את ההזדמנות, כגון: ההתנקשות שקרתה בסופיה, לשם גירושם של כל היהודים מבולגריה מזרחה״.

יש בדו״ח זה משום נסיון חדש לזרז את הגירוש. והיא אף מראה שמשרד־החוץ הגרמני והגסטאפו מגלים יחס של חש־דנות כלפי הממשלה הבולגרית בכל הנוגע לגיוס היהודים למחנות עבודה. הם חושדים שזה נעשה במטרה לסכל את הוצאת היהודים מחוץ לגבולות המדינה.

במאי 1943 נקראו שוב היהודים הגברים למחנות עבודה מיוחדים. עוד בראשית השנה, בפברואר, הוקם מחנה־עבודה יהודי בעמק הנהר סטרומה כדי לסלול מסילת־ברזל שתחבר את סופיה עם שטחי טראקיה שסופחו לבולגריה. במחנה רוכזו

כל היהודים, שמסיבה זו או אחרת שוחררו בשנת 1942 וכן יהו־דים מטראקיה וממאקדוניה אשר השתייכו לשירות זה. ביחד נקראו לשרות בראשית פברואר 1943 כ־2000 יהודים. תקופת השירות של הפלוגה חלה בימים הקודרים ביותר שעברו על יהדות בולגריה, בעצם הימים של גירוש יהודי טראקיה ומאק־דוניה. היהודים במחנה ראו במו עיניהם את הרכבות שבאו מטראקיה בדרכן למחנות הזמניים בגורנה־דג'ומיה ודופניצה. המשטר במחנה היה מן האכזריים ביותר — בידוד מוחלט מן הקרובים, מקרים רבים של קדחת, מזון גרוע, יחס גס, וכו'.

אכן, במאי נקראו לפלוגות עבודה יתר הגברים היהודים מגיל 20 עד 46 ללא התחשבות במצב הבריאותי. יחד עם הפלוגה שבעמק סטרומה עלה מספר היהודים במחנות־העבו־דה על 11000 נפש. שיחרורם בוצע שלבים־שלבים מאמצע נובמבר עד ראשית דצמבר 1943.

ריכוז היהודים שנקראו לשרות עבודה בשנת 1943 נעשה כך: לאורך נהר סטרומה רוכזו בראשית פברואר 8 פלוגות עבודה ליד הישובים: גראדשניצה, צ'וצ'וליגובו, זלין־בליצה, פירין, מאריקוסטובו, גנראל־טודורובו ואליו־פלין. הפ־לוגות שהורכבו בחודש מאי חולקו: לאורך הכביש סופיה פלובדיב — 8 פלוגות בשני ריכוזים ראשיים: אחד באזור איכטימאן, עם שלוחות טוטינה־קליסורה, גאברוביצה וסרנבו, ואחר באזור פאזארדז'יק, עם שלוחות לזווניצ'בו, בלובו, טאראניאבו, ותרן וקאטונסקו קונארה. נוסף לכך היו פלוגות בודדות ליד לובץ', ליד כפר מקרה־מחאלה, בסביבות טראבנה, בטאש־בואז ליד פשטרה ובדולנה־אורחוביצה. בסך הכל 21 פלוגות ובהן כ־11,000 יהודים.

החיים בפלוגות העבודה היו הפעם קשים ביותר. נוסף לעבודה הפיסית המפרכת שהוטלה על היהודים כמו בשנתיים הקודמות, ולדיכוי המוסרי והפוליטי, שהתגבר בתוצאת ההג־בלות הנוספות, נוסף למצב הכלכלי הגרוע, המזון הרע ותנאי החיים הקשים, — על כל אלה נתווספה הדאגה לקרובים, שהוגלו מסופיה ומערים אחרות לערי־השדה, ועתידם נראה בסימן שאלה גדול.

ימים קשים מנשוא עברו על עובדי־הכפיה בשנת 1943, בייחוד, לאחר גירוש יהודי סופיה. בעיקר היה מר גורלם של היהודים מסופיה שעבדו לאורך הכביש סופיה—פלובדיב, בה־יותם עדי־ראיה לגלות יהודי עיר הבירה אל ערי השדה. בימים ההם, במיוחד לאחר ה־24 במאי 1943, היו מקרי הבריחה מן המחנות חזיון רגיל. האיומים של המפקדים והעונשין שהוטלו, לא מנעו רבים מלצאת את המחנה בעגלות סוסים, במשאיות שהזדמנו למקום או אפילו ברכבת — דבר שהיה מסוכן ביותר — ולנסוע לסופיה. בכל מכתב שנתקבל קראו ושנו, דרשו בין השטין למצוא דברים כמוסים. גורל משותף היה לכולם וכל ידיעה שנתקבלה באחד המכתבים כאילו נגעה במישרין לכל אחד ואחד.

ב־15 במאי 1943 שיגר בקרלה מברק אל משרד־החוץ בברלין בקשר להכרזות גאברובסקי בפני העתונות:

15.5.1943.

"...בהמשך, הוא הודיע רשמית את אשר נשמר בסוד מפני הציבור מצד המשטרה, שהחבלן שנתפס לאחרונה במעשהו נגד האלחוטאי יאנאקיאב הוא יהודי, ושבחבורה הטרוריסטית שנתפסה ברוסה היו ששה משבעת משתת־פיה יהודים. הכרזות אלה... מהוות למעשה ראשיתם של אמצעים חדשים נגד היהודים" [95].

למעשה היה כבר אלכסנדר בלב מוכן עם תכנית חדשה לגירוש יהודי בולגריה בעזרתו של דנקר ובידיעת שר־הפנים גאברובסקי, שבקש מצדו להכין את דעת הקהל בהכרזות כאלו. התכנית בשלימותה היתה בקוויה הכלליים [96]:

"המטרה: להוציא אל מחוץ לגבולות הממלכה את כל היהודים, פרט לנתיני ארצות שלא נכבשו ע"י גרמניה, חולים במחלות מדבקות ומגוייסים גיוס אזרחי. מועד הבי־צוע: עד 30 בספטמבר 1943. מקום השילוח: השטחים במזרח.

תוכנית כללית: מועדים למשלוח 25000 יהודים מסופיה ו־23000 יהודים מערי השדה ביחד 48000 יהודים. למעשה — כמעט כולם. מקומות היעד: לום, סומוביט וערי־נמל אחרות על שפת הדנובה. המכסה החדשית: 16,000 נפש. עד ה־30 במאי כל היהודים ירוכזו במחנות מיוחדים. יהודי סופיה יוגלו תחילה לערי־השדה, שחולקו מראש למחוזות. הגי־רוש המוקדם בתחומי הממלכה תסיר את החשד על גירו־שם לגרמניה. אחרי שהיהודים ירוכזו במחנות זמניים, עד ה־30 במאי, יישלחו בהדרגה אל ערי הנמל על שפת־הדנובה, בהתאם לקצב הפלגות האניות. אשר לשאלות כלכלה, אמצעים סניטריים, רכוש וכו', תשארנה בתוקף ההוראות שהוצאו בעת שילוח יהודי טראקיה ומאקדוניה.

לא ידוע אם התוכנית הזאת נדונה בפרטים בממשלה. אכן, ידוע על ההחלטה מס' 70, שנתקבלה בישיבתה מ־21.5.43 פרוטוקול מס' 74, בזו הלשון:

"אושר בזה: להטיל על הקומיסאריון לעניני היהודים להעביר, בהתאם לסעיף 29 של התקנה מה־26 באוגוסט 1942, למקומות ישוב בפנים הארץ אנשים ממוצא יהודי המתגוררים בסופיה, פרט ל: — נשואים לבני־זוג ממוצא לא־יהודי; מגוייסים גיוס אזרחי; אנשים שהתנצרו עד ה־29.8.42; חולים במחלות מידבקות.

שרים נוכחים: בוגדאן פילוב, בוריס יוצוב, דוברי בוז'ילוב, ד"ר קונסטנטין פארטוב, גנראל ניקולה מיחוב, ניקולה זכאריאב, אינג' כריסטו פטרוב ואינג' ואסיל רא־דוסלאבוב.

ההחלטה אינה טעונה פרסום ב"עתון הרשמי" [97].

ט. גירוש היהודים מסופיה

בהחלטת הממשלה הבולגרית מדובר על העברת יהודי סופיה לערי־השדה בעוד שהתוכנית של בלב היתה רק שלב לקראת גירוש היהודים מגבולות הארץ.

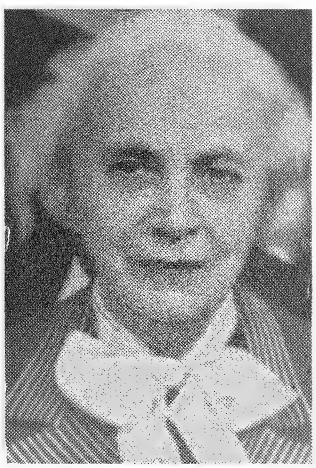
ב־21 במאי 1943 קיבלו יהודי סופיה את ההודעות הראשונות בדבר העברתם לערי־השדה. בהודעות נקבע תאריך היציאה, השעה, הרכבת ויעד הגירוש. לאט לאט גדל מספר ההודעות האלה ולא היה עוד כל ספק שתוכנית הגירוש מסופיה היא בשלב של ביצוע מלא.

בו ביום פרסם הקומיסאריון לעניני היהודים הודעה, שכל היהודים מסופיה שיוגלו מסופיה לערי השדה, צריכים לקחת אתם מטען מוגבל של חפצי־בית, לנעול את דירותיהם ולמסור את המפתחות לנציגי הקומיסאריון. והוא ידאג לשמירת החפצים ולאיחסונם, במקרה הצורך.

בהלה אחזה את יהודי סופיה. בחפזון החלו לחסל את רכושם. הכל היו בטוחים שכוונת הפקודה היא להוציא את היהודים אל מחוץ לגבולות המדינה. לפני בתי היהודים ובשווקים העירוניים נערמו ערמות של חפצי־בית למכירה. מאות איכרים מן הסביבה, ואף ממקומות מרוחקים יותר, החלו לבוא לבירה וקנו כל דבר שהיהודים הציעו. ואמנם הוצע הכל: תנורים, שולחנות, כסאות, מטות, ארונות, מכשירי מטבח, ישן וחדש — הכל נמכר בזיל־הזול ואף בהתחרות בין היהודים עצמם. כל אחד ניסה להפטר מרכושו ובלבד שלא להשאירו בידי השודדים מן הקומיסאריון.

הודעות הגירוש התרבו והלכו, זרם האיכרים גדל, ושיירות של עגלות עמוסות מטלטלין התנהלו בדרכים היוצאות מסופיה לכפרים. תאריך היציאה של הקבוצה הראשונה נקבע ל־26 במאי 1943. הקומיסאריון הזהיר את היהודים ברדיו ובמודעות־רחוב, לבל ימכרו את רכושם אלא ימסרו את הכל לידיו. אולם, הדבר לא הועיל, היהודים העדיפו למכור או למסור את רכושם למכרים בולגרים. ואמנם, היו רבים מבין תושבי סופיה הבולגרים, שקבלו את הרכוש ואח״כ החזירוהו ליהודים.

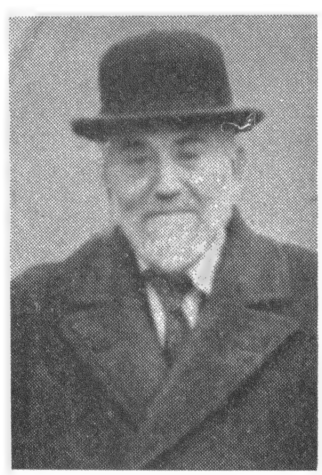
ראשי היהדות בסופיה שוב ביקרו אצל אישי ציבור בולגריים, חברי בית־הנבחרים, מנהיגי מפלגות, סופרים וכו׳ ועשו את כל שביכולתם למנוע את רוע־הגזרה. הרב דניאל ציון והרב ד״ר חננאל, קיימו מגע מתמיד עם יועץ־המלך — קולונל לולצ׳ב. ב־21 במאי 1943 ערכו כמה יהודים ביקור אצל אקטרינה קאראבלובה; בו ביום ביקר קולונל תאג׳ר שוב אצל המיטרופוליטים

אקטרינה קאראבאלובה

בסינוד הקדוש. ד״ר בוקו לוי וז׳ק פרדו בקיימו קשר מתמיד עם לשכת המלך מתוך נסיון להשיג ראיון אצל המלך. ב־23 במאי בקר יוסף גרון אצל ד״ר סטאנישב, יו״ר ארגון המיעוט המאקדוני בבולגריה. בו ביום נועד ד״ר בוקו לוי עם ד״ר האנדג׳יאב, ה״ה ויטאלי חאימוב, בובי ארדיטי ושמואל פינצי פנו אל מושאנוב, בורוב ושרים אחרים לשעבר. ב־24 במאי 1943 נעשה נסיון חדש להגיע אל המלך. בוקו פיטי, ויטאלי האימוב ובובי ארדיטי בקרו, בעזרתו של נסים מבורך, אצל אלין־פלין ואלכסנדר בוז׳ילוב, שניהם ממקורבי המלך וגם אוהדים ליהודים, שנסו שוב לבוא לפניו. אולם, המלך בוריס העדיף לצאת לצוד ציד.

אישי ציבור בולגריים, שמאז ומתמיד היו ידידים ומגינים ליהודים הוסיפו להטות שכם למאמץ למנוע את גירוש יהודי סופיה, אף הם חשבו את הדבר כשלב לגירושין מחוץ לגבולות

הרב דניאל ציון

הארץ. לפני ראש הממשלה בוגדאן פילוב, התייצבו משלחות שטענו להגנת היהודים. הפעם עמד בראש הפעולה המיטרופוליט סטיפאן, סטויאן צ׳ילינגירוב וטריפון קונב, והם נסו להתקבל אצל המלך, אך לשוא. ב־22 במאי 1943 נועדו בדירתו של דמיאן ולצ׳ב אישי־ציבור מכל הזרמים הפוליטיים כדי לקבוע פעולה משותפת בפני הממשלה. בפגישה השתתפו ראשי ממשלה לשעבר, ראשי מפלגות, פרופסורים, סופרים וכו׳. בלטה במיוחד נוכחותם של מושאנוב, קימון גיורגיאב,

קימון גיאורגיאב

ניקולה פטקוב, בורוב, בובושבסקי, קאזאסוב. לפי הצעתם של צבטקו בובושבסקי ודימיטר קאזאסוב נשלח אל המלך בוריס ה־3 מכתב זה:

״הוד מלכותו,

זה יומיים החל הקומיסאריון לעניני היהודים להורות לתושבי סופיה ממוצא יהודי להכין את מטענם הקל הנחוץ ביותר, לרשום ולמסור את מטלטליהם, ולהתייצב תוך שלושה ימים בשעות שנקבעו, יחד עם משפחותיהם, בתחנת הרכבת של סופיה, כדי שיועברו למקום בלתי ידוע, ובשלב מאוחר יותר יתכן שאף יוצאו אל מחוץ לגבולות המדינה.

צעד בלתי אנושי זה, שאינו הולם את רוח עמנו שוחר השלום, ניתן לביטול רק בידי הוד מעלתו, מפני שכב׳ הוא הממשלה עצמה. אחרת תחול האחריות על הוד מלכותו.

ראינו לחובתנו העליונה להביא לידיעתו את אשר מתכוננים לעשות עם בני מולדתנו היהודים; לשלחם על לא עוול בכפם, כאשר נעשה ליהודי טראקיה. אנו בטוחים שימנע צעד מרחיק לכת כגון זה, וכי הוד מלכותו ישעה לאזהרתינו ויבטל פקודה זו״.

להבדיל מגילויי־הדעת הקודמים, נשלח הפעם המכתב למלך בניסוח חריף ובתביעת־אזהרה להפסיק ההתעללות ביהודים. כדוגמת מכתב זה נשלחו אל המלך בוריס ה־3 מכתבים נוספים חתומים בידי אישי ציבור אחרים. מלבד זאת יזמו ראשי היהודים בסופיה, ביניהם חברי הקונסיסטוריון, ביקורים אצל אישים בולגריים נודעים כדי להניעם להתערב אצל השלטונות לטובת היהודים. כך נתבקש ד״ר סטאנישב, יו״ר המיעוט המאקדוני בבולגריה לעזור במשימה; ד״ר בוקו לוי נפגש עם יועץ המלך ד״ר האנדג׳יאב, שהשיב תשובה פסימית ביותר; אקטרינה קאראבלובה נתבקשה לנסות ולהפגש עם המלך; ואילו המיטרופוליט סטיפאן הודיע בשם הסינוד הקדוש שהם יתנגדו בכל תוקף לגירוש היהודים מסופיה.

ברגעים גורליים אלה לא נשכחו היהודים שישבו הרחק ממשפחותיהם במחנות העבודה. וכך כותב יוסף גרון בזכרונותיו:

״ב־23 במאי 1943 התייצבנו יחד עם אלי פאניז׳ל לפני הקומיסאר אלכסנדר בלב וביקשנו שיעשה הקלות למשפחות שראשיהן נמצאים בפלוגות־עבודה. הקומיסאר סרב בתוקף לעשות כל יוצא מן הכלל, הודיע שאף יהודי לא יישאר בסופיה ושגם אני בתור. עניתי לו שאין לי שום דבר נגד גורלי המשותף עם יתר בני עמי, אולם אני אצא את סופיה אחרון, לאחר שכל היהודים יעזבוה״.

פעילות רבה גילה גם רבה של סופיה הרב דניאל ציון. יהודי גאה זה ניסה בלי מורא לבוא אל המלך, התייצב בפני שרי־ממשלה ושלטונות הקומיסאריון והזהירם בשם אלוהים על רוע מעלליהם.

בחוברת שהוציא בסופיה בשנת 1945 ״חמש שנים תחת המשטר הפשיסטי״ נאמר בין היתר:

״באווירה זו... פניתי לעזרתו של אחד היועצים האישיים של המלך בוריס. בקשתי היתה להופיע בפני המלך... למרבה הצער התערבות זו לא נשאה כל פרי. מפי היועץ נמסרו לי ״הבטחות המלך... שהחוק לא יבוצע״. התייצבתי לפני מזכיר המלך בארמון וביקשתיו להשתדל אצל המלך למען יקבלני וישמעני. נעניתי שהמלך אינו בארמון... הדגשתי עוד שאינני בא לארמון כדי לבקש חסד על נפשי אלא להזהיר את המלך לבל יעורר את זעם אלוהים על עצמו ועל הארץ כולה״.

הרב דניאל ביקר גם אצל שר האוצר בוז׳ילוב והזהירו אישית. וברגע של השראה פנימית הוא חיבר ״נאום ה׳״, שכפלו בעשרות טופסים, שיגר למלך את המקור ומסר אישית העתקים לבוז׳ילוב וליתר השרים. הרב השתדל שהנאום יגיע גם למפקח של המשטרה, לאישי ציבור ולחברי בית־הנבחרים. הפצת הנאום גרמה במקצת אי־נעימות לוועד הקהילה בסופיה. חברי הקהילה נקראו למשטרה ונתבעו לתת הסבר. כל הפרשה גרמה לסכסוך בין ועד־הקהילה לבין הרב דניאל ציון. התוצאה: הרב דניאל פוטר למראית־עין מכהונתו, כצעד פיוס כלפי המשטרה, אבל המשיך לקבל משכורת מועד־הקהילה ובזה התקרית חוסלה. אולם הרב המשיך בפעולתו מתוך הקרבה עצמית וללא חרדה לגורלו האישי. שוב נפגש עם אישי ציבור בולגריים, הופיע בארמון, ובאחד מביקוריו מסר בלשכת הארמון מכתב אל המלך, שבו נאמר בין היתר:

״זה שנתיים מאשר בית־הנבחרים חוקי־הגבלה המכוונים נגד בני עמי... אבקש את הוד מלכותו להעמיד עצמו

במקומם של אלפי אבות, אמהות וילדים, שסבל נורא נגזר עליהם, ואין להם עוזר. כלום לא נאמר באבנגליון: "במדה שאתה מודד ימדדו לך...".

הרב דניאל קיים קשרים תמידיים עם המיטרופוליט של סופיה, סטיפאן, ועם יועץ המלך קולונל לולצ׳ב. אולם הכל היה לשוא; הפקודות וההוראות האנטי יהודיות באו בזו אחר זו עד שהגיע המועד לגירוש. הרב דניאל הכריז לפי הצעת לולצ׳ב, על ה־24 במאי כיום צום ותפילה. שערי בית־הכנסת המרכזי ננעלו לפי הוראת ועד קהילת סופיה והקונסיסטוריון. התפילה נערכה בבית־הכנסת שברובע יוצ׳בונאר, שם התאסף קהל של אלפים שהאזין לנאום הרב:

"באווירה כבדה זו עליתי לפני התיבה ופתחתי בנאומי: "אל יאוש, אחי ואחיותי! תנו אמונכם בצור קדשנו"... בינתיים הודיעוני, כי המיטרופוליט סטיפאן הסכים לקבלנו מיד ומסר לי: "לכו, והגידו לעמכם שהמלך הבטיח חגיגית כי יהודי בולגריה לא יוצאו אל מחוץ לגבולות הארץ"!... שם, בבית־הכנסת חכו אלפים לשובי... השתררה דממה מוחלטת: "ואכן אחי, תפילתנו נשמעה" [99].

למרות דבריו המרגיעים של הרב דניאל ביקש העם להפגין לפני הארמון. על נסיון זה כתב בזכרונותיו מנחם מושונוב (גבאי בית־הכנסת):

"השמועות בדבר גירוש היהודים מבולגריה, ובראש וראשונה גירושם של יהודי סופיה לערי השדה הלכו והתגברו. היה צריך לפעול מהר. יחד עם הרב דניאל ציון ביקרנו אצל לולצ׳ב, יועץ המלך. לולצ׳ב הביע באזנינו את חששותיו שאכן המצב קשה ביותר... הוא יעץ לנו לארגן הפגנה כבירה, לפני הארמון. כן יעץ לנו להכריז את ה־24 למאי כיום צום ותפילה... ותוך כדי כך חיבר תפילה. מבלי להפסיד זמן הלכנו לויטאלי חאימוב, אשר נתן הסכמתו. הודענו זאת לוועד־הקהילה, ואף הוא הסכים. למחרת היום, ה־24 במאי 1943 שמנו פעמינו לעבר בית־הכנסת המרכזי... כאשר ביקשנו את השמש לפתוח את בית־הכנסת סרב לעשות זאת, בהודיעו שקיבל הוראה מיוחדת ושאינו יכול להענות לבקשתנו... כולנו פנינו לעבר הרובע היהודי יוצ׳בונאר, אל בית־הכנסת המקומי והתפילה החלה מיד... העו"ד אדולף חאימוב קרא לרב דניאל, לרב חננאל ולמר ברכה שילכו אל המיטרופוליט סטיפאן, שכאמור חיכה לנו. הלכנו... הוא אמר לנו שהמלך הודיע בפירוש, שהיהודים לא יגורשו מבולגריה. חזרנו והפצנו את הבשורה... ההמון היה נרגש לידיעה... החליט לצעוד לעבר הארמון כדי להפגין והוא נתקבל על־ידי שוטרים חמושים... הדבר הסעיר את הקהל... הקומיסאריון ראה עצמו נאלץ לשלוח לרובעים היהודיים רוכבי־אופנוע והופצה גירסה בדבר ביטול הגירוש... הידיעה הזאת לא הרגיעה את היהודים" [100].

עדות נוספת על הפגנת 24.5.43 מסר ויטאלי חאימוב:

"...עם הפצת השמועה בדבר גירוש יהודי סופיה לערי השדה החילונו שוב לערוך ביקורים אצל אישי ציבור בולגריים. בין היתר ביקרנו גם אצל יועץ המלך חאנדג׳יאב ואצל טודור קוז׳והארוב. לפי השיחות שניהלנו הגענו למסקנה, שלא נתאמתה בעתיד, כי מדובר על גירושם של סוגים מסויימים בלבד וכי מספר הנפגעים יהיה מועט. אלכסנדר צאנקוב וניקולה מושאנוב הבטיחו להפגש עם פילוב כדי להבהיר את הענין. לפי הנסיבות היה עלינו להמתין לתוצאות. נידונה שוב שאלת ההפגנה בשיחות האלו והבאנו בחשבון שה־24 במאי 1943 הוא יום הקדושים קיריל ומטודיי, בו נערכות תהלוכות־עם. הפגנה מצד היהודים ביום זה היתה פעולה מסוכנת ואף היה חשש של התנגשויות בין היהודים לבין משתתפי התהלוכות — אלפי תלמידים, נוער אנטישמי וסטודנטים. לכל הפחות הפגנתנו היתה מעודדת אותם לערוך פרעות ביהודים והתוצאות היו רעות ללא ספק. ההפגנה תשמש גם עילה בידי הקומיסאריון היהודי לנקוט באמצעים קיצוניים עוד יותר, והיא עלולה גם לשים לאל את מאמציהם של ידידינו הבולגרים. מסיבות אלו החלטנו שלא לערוך את ההפגנה ואת התפילה והורינו לנעול את שערי בית־הכנסת המרכזי ב־24 במאי. התפילה נערכה בבית־הכנסת שביוצ׳בונאר. הרגשנו שבנקל היא עשויה ליהפך להפגנה בלתי רצויה מצדנו. אנוכי, בובי ארדיטי ואחרים נשאנו נאומים בחצר בית־הכנסת במטרה לשכנע את הנוכחים שלא להפגין. לא הצלחנו, ההמון החל צועד ספונטנית, אולם מיד פוזר על־ידי שוטרים רוכבים" [101].

ואילו ד"ר בוקו לוי כותב:

"כל הנסיונות לבוא במגע עם הארמון ביום הקדושים קיריל ומטודיי ובימים שלאחריו עלו בתוהו. על אף החיפושים שערכו ידידינו לא נתגלה מקום המצאו של המלך. הוא יצא את סופיה כדי להפטר מן הלחץ שהופעל עליו. ברור שגירוש היהודים לערי השדה נעשתה בהסכמתו. יתכן שהמלך עשה חשבון אחר: לשלח את היהודים מסופיה ובכך לתת סיפוק לגרמנים...".

ב־26 במאי 1943 החל מבצע גירוש סופיה למעשה. היהודים עלו ברכבות מיוחדות ונסעו למקומות מגוריהם החדשים, כפי שנקבע. ההסעה בוצעה על חשבון הקומיסריון לעניני היהודים. כל יהודי לקח אתו רק את החפצים הנחוצים ביותר. הדירות בסופיה, על המטלטלין שלא נמכרו — ננעלו, והמפתחות נמסרו יחד עם רשימת החפצים לפקידי הקומיסאריון.

בתוך כך נמשך הלחץ על השלטונות מצד אישי ציבור בולגריים. ד"ר מ. סטרוגוב שלח מכתב אישי אל המלך בוריס ה־3 והזהירו על האחריות שהוא נוטל על עצמו אם לא יופסק גירוש היהודים מסופיה:

"הוד מלכותו,

ב־2 באוקטובר אשתקד פניתי במכתב אל יועצו חאנדג׳יאב, בצירוף מאמרי "עם שכולו רע אין תחת השמש", שנדפס בעתון "ורמה", גליון מס׳ 209 מה־27 ביוני 1942...

אני מוחה בפני הוד מלכותו עוד הפעם נגד הרדיפות האכזריות שיהודי בולגריה נתונים בהן, ואשר כעת הם עומדים בפני גלות או גירוש, עם 15 ק"ג מטען ו־500 לווה בכיס לכל אחד, ופירוש הדבר הוא, כי שלאחר שנשדדו בצורה מעוותת ביותר הם נשלחים לאבדון בטוח, למות ברעב, לשמד — כדוגמת אלו מטראקיה וממאק־דוניה שאיש אינו יודע גורלם...

...אחריות כב' מלכותו היא אישית ואינה מוטלת בספק, הן למה שנעשה היום אצלנו בכלל והן למה שייע־שה מחר לבני ארצנו במדינות זרות... לכן, בהרימי גם הפעם קול התמרמרות ומחאה באזני כב' מלכותו נגד מדיניות־טירוף זו של השמדת יהדות בולגריה ללא כל סיבה, אבקש את הוד מלכותו לתת את פקודתו העליונה לביטולה המיידי [102].

ד"ר א. סטרוגוב".
סופיה, 26 למאי 1943

בו ביום, הופצה חוברת תעמולה של תומכי רעיון הגירוש בין המוני העם בבולגריה, ובמיוחד בסופיה, החוברת הוצאה מטעם הארגון האנטישמי "ראטניק" והיא נשאה את הכותרת "שילוח יהודי סופיה לערי־השדה, או היהודונים ללא מסווה". תוכנה: התקפה גסה מצד החוגים האנטישמיים בסופיה על אישי הציבור הבולגריים שהגינו על המיעוט היהודי, ובמיוחד הוזכרו שמות המיטרופוליטים סטיפאן מסופיה וקיריל מפלובדיב, וכן קיוסאיוונוב, ראש־ממשלה לשעבר, ראשי התנועה המאקדונית בבולגריה ועוד. החוברת שוללת את התועלת שבהעברת יהודי סופיה לערי־השדה ותובעת את גירושם המיידי אל מחוץ לג־בולות המדינה בעוון היותם מרצחים, פרזיטים, אנשי מחתרת וקומוניסטים. מגיני היהודים הם, לדעתם: ה"יודופלוטוקראטיה", בוגדים בתשלום וכד' [103].

הלחץ על הממשלה נמשך. ב־28 במאי 1943 התיצבה בפני גאברובסקי משלחת מטעם איגוד עורכי־הדין בבולגריה ומס־רה לו את גילוי־דעת זה:

"איגוד עורכי־הדין בבולגריה סופיה, 25 במאי 1943

לכבוד שר הפנים והבריאות

כבוד השר,

בהמשך למכתבנו שנמסר לכב' ב־20 במארס ש"ז בו קרא הוועד הפועל אל כב' להורות שבעתיד לא יינקטו אמצעים כלליים או אישיים נגד אנשים ממוצא יהודי, וש־יבוטלו הצעדים הפוגעים ברגש הצדק, וכי האמצעים שיינקטו, לפי החוק ובהתאם לאינטרסים הברורים של בולגריה, יבוצעו תוך שמירה על עקרונות האנושיות וההגינות, שהם מסורת של בולגריה כלפי כל התושבים היושבים בשטחה. אנו קוראים לכב', שנית ובמפגיע, לבל ירשה לפגוע בערכי המוסר העליונים של מולדתנו בפגי־עה בעקרונות האנושיות וההגינות כלפי אנשים ממוצא יהודי, בעיקר אזרחים בולגריים, היושבים בשטחי בול־גריה, ובמיוחד בדרך של גירוש המוני.

אנו יודעים שכב' אוהב את בולגריה לא פחות מאתנו, ולכן, מודרכים ע"י הרצון לשמור על האינטרסים העל־יונים של המולדת, אנו פונים אל כב', בימים הרי גורל אלה, כדי למנוע מלהפעיל אמצעים העלולים לפגוע בער־כינו המוסריים ובאינטרסים של בולגריה" [104].

תשובתו של גאברובסקי על גילוי־דעת זה ניתנה בפגישה עם מזכירות איגוד עורכי־הדין:

"היום ביקרוני בקשר לכך מטעם מזכירות האיגוד והיה באפשרותי להצהיר אישית שהפעולה נעשית בהתאם להחלטת הממשלה מה־21 לח"ז בשים לב לצדדים רבים הנוגעים לבטחון, סדר ושלום המדינה, מתוך שמירה על ערכי מוסר עליונים של המולדת והערכת והבנת האינ־טרסים של בולגריה. עם זאת, בהפעלת האמצעים האלו — וזאת נוכח והכיר כל משקיף אובייקטיבי — נשמרים עקרונות האנושיות וההגינות, אפילו במידה גדולה מזו שהמאורעות שאנו חיים בהם, המצב שהאמצעים מופ־עלים בו והתפקיד שעלינו למלא, מרשים זאת. בארתי להם התנהגות האנשים ממוצא יהודי, נסיונותיהם לארגן הפגנה, הפרת הסדר וחבלה באמצעים שנקטו השלטונות, וכן אווירת התעמולה שמנסים ליצור בקשר לכך אויבי בולגריה" [105].

ב־26 במאי 1943 הופיע בוגדאן פילוב לראיון אצל המלך, והוא כתב על כך ביומנו:

"26 במאי, יום רביעי.

משעה 6 עד 7 וחצי אצל המלך במוסקובסקה. הוא מאשר לחלוטין את האמצעים נגד היהודים" [106].

יא. המצב אחרי הגירוש

אחרוני היהודים יצאו את סופיה ב־8 ביוני 1943. ביחד הוגלו 25743 יהודים. ובסופיה נשארו כמה עשרות משפחות, רובן שהתנצרו לפני 1942 ומיעוטן — יהודים שלוקחו לגיוס אזרחי, מפני שנמצאו חיוניים ביותר במפעלים או במוסדות שעבדו בהם.

אך נרגעו הרוחות במקצת, והנה נערך פתאום גירוש נוסף של יהודי סטארה־זאגורה וקאזנלק. הגירוש בוצע ב־15 ביוני 1943 בדרך ובתכסיס שנהגו בגירוש הראשון. העילה לגירוש היהודים משתי ערים אלו, לפי הודעת השלטונות, היתה: קאזנליק — מרכז התעשיה הצבאית של בולגריה; סטארה־זאגורה —- עיר הסמוכה לה מאד. ב־17 ביוני 1943 חזר הדבר בנוגע ליהודי וארנה — עיר הנמל הראשית של בולגריה, לחוף הים השחור והיהודים מבורגאס — הנמל השני בחשיבותו לחוף הים השחור.

גירוש היהודים מקאזנלק, סטארה־זאגורה ווראנה חיזקו את חששותיהם, שהם עתידים להיות מגורשים אל מחוץ לג־בולות בולגריה. הלחץ הציבורי הבולגרי התרופף מאד, מתוך עייפות או מחוסר מגע בין אישי ציבור בולגריים עם יהודים, אחרי שהוגלו מסופיה. בסוף יוני ובראשית יולי 1943 נעצרו קבוצות נוספות של יהודים בערים פלובדיב, פאזארדז'יק ורוסה ונשלחו אל מחנה־הריכוז בסומוביט.

בעצם הימים ההם הגיעה לסופיה משלחת מטעם "הצלב האדום הבינלאומי" במטרה לעשות להטבת מצבם של יהודי בולגריה.

יש להניח שיוזמות מצד גורמי־חוץ נתקיימו בימי גירוש היהודים מסופיה. יוסף גרון, כותב על השתדלות דומה מן הימים ההם:

> "היה אז אדם, דומני שנקרא פאב, כפי הנראה עתונאי מקושטא. הוא בא לסופיה ואמר לי שהוטל עליו ע"י השגרירות האמריקנית והבריטית להודיע לממשלת בול־גריה, שאם יגורשו היהודים לפולין יפוצצו מעצמות המ־ערב את סופיה וערים אחרות של בולגריה...".

בקרב אוכלוסיית בולגריה רווחה הדעה, שכל עוד נמצאים יהודים במדינה לא צפוייה לה סכנה של הפצצות. מאוחר יו־תר, בספטמבר 1943 עת הופצצה סופיה לראשונה, האמינו הבולגרים שגרם לכך גירוש היהודים מן העיר. הדעה הזאת נתחזקה עוד כאשר התברר, שכמעט בכל ההפצצות לא נפגעו הרובעים בהם התגוררו יהודים לפני הגירוש, ונראה כאילו השתדלו מעצמות הברית לשמור על רכוש המיעוט היהודי. עם זאת יתכן שהכל היה פרי המקריות.

כיצד משתקף גירוש היהודים מסופיה במסמכים הגרמניים? ב־26 במאי 1943 שלחה צירות גרמניה בסופיה דו"ח טלגרפי אל מיניסטריון־החוץ:

"מס' 792 — 25 במאי 1943

העתונות הבולגרית פרסמה היום את התקנה של הקו־מיסאר לשאלות היהודים, הקובעת גירוש על כל יהודי סופיה לערי־השדה, על סמך סעיף 29 של התקנה בדבר ההגבלות על אנשים ממוצא יהודי מה־26.8.42. לכל מש־פחה ניתנת ארכה של שלושה ימים לצאת את הבירה. היהודים היושבים בסופיה, שמספרם נאמד ב־25—30 אלף נפש, יאוכסנו ראשית־כל בערים של אוכלוסיה אנ־טי־יהודית, אצל משפחות יהודיות המתגוררות שם או בבתי־ספר. לפי אינפורמציה סודית של הקומיסאר לענ־יני היהודים בלב, שילוחם של יהודי סופיה לערי־השדה מהווה רק צעד־הכנה לגירושם אל שטחי המזרח. על כך אני שומר לי את הזכות לדווח בהמשך [107]

בקרלה".

מכאן נראה, שהקומיסאר לעניני יהודים, בלב, עדיין עומד בדעתו, שצריך לבצע את התוכנית בדרך של גירוש היהודים מבולגריה. הזמן: ה־26 במאי 1943. דנקר היה בטוח שתוכ־נית הגירוש תצא לפועל, ובקשר ליהודים בעלי נתינות צרפתית הנמצאים בבולגריה הוא שאל את עמיתו בפאריס כיצד לנהוג ביהודים אלו. משם פנו בשאלה אל הגסטאפו:

"מס' 31986 — פריס, 28 במאי 1943

האופטשטורמפיהרר דנקר, סופיה, שואל אם יש התנגדות לגירושם של 97 יהודים בעלי נתינות צרפתית, שהם במרשם היהודים בבולגריה, ולכללם יחד במשלוחי היהו־דים מבולגריה מזרחה. למשרד בפריס אין התנגדות לכך, כפי שהודענו כבר במכתבנו מס' 4357. בגירושם מבול־גריה באופן ישר תחסך החזרתם לצרפת וגירושם בעתיד מכאן. נא לפתור את השאלה ולהורות בהתאם לדנקר ולמשרד בפריס [108].

אוברשטורמפיהרר ריטקה".

הדו"ח של בקרלה מה־25.5.43, היה ביסוד הודעתו של פון־תאדן מן המיניסטריון לעניני החוץ בברלין, ב־1.6.43, לראש הגיסטאפו אייכמן:

"1482/11 — סודי

לפי דו"ח טלגרפי של צירות גרמניה בסופיה, מוסר הנ־ציג לעניני היהודים בלב באופן סודי שאת הגירוש וה־

שלוח לאזורים כפריים יש לראות כצעד מכוון לגירושים לשטחי המזרח בזמן יותר מאוחר.

צירות גרמניה בודקת אם דעתו תואמת לעמדת ממשלת בולגריה [109].

פון תאדן".

בתוצאות חקירה נמרצת של צירויות גרמניה בסופיה שלח הנספח המשטרתי בסופיה הופמן, דו"ח ארוך, באשורו של בקרלה, ב־7 ביוני 1943:

סופיה, 7 ביוני 1943
סודי

"אל: משרד הראשי לבטחון הרייך
ברלין

הנדון: גרוש יהודים מבולגריה.

1. בדו"ח שלי מ־5.4.43 נקבע בסוף, כי גירוש היהודים ימשך בהקדם.

בחודש אפריל חל שינוי לרעה במצב, כי הממשלה הבולגרית מצדדת בגלוי בהשקפת המלך הנוטה לגיוס היהודים לעבודה ולא לגרושם. שני קשיים עמדו בפני גיוסם לעבודה.

א׳ המבצע לא הצדיק את ההוצאות.

ב) לא ניתן להתקין צריפים לשם קבלת קבוצות העבודה של יהודים.

2. בגלל התנקשות במהנדס תחנת־השידור ינקייב ב־10.5.43, נעצר היהודי פאפו ושאלת היהודים צפה מחדש. באותו זמן נעצרה והושמדה ברוסה כנופיה של 7 קומוניסטים ביניהם היו 6 יהודים. מיניסטר־הפנים גאברובסקי בראיונו שפורסם גם בעתונות הגרמנית, על המאורעות הדגיש את תפקידה של היהדות בפעולות הטרור. אין ספק, שהראיון ניתן לשם הכנה פסיכולוגית לרדיפות נגד היהודים. גם הקומיסאר לעניני היהודים בלב, ניצל את ההזדמנות והגיש למיניסטר־הפנים תכניות חדשות לגירוש יהודים. על סמך הודעתו אל ס.ס. האופטשטורמפירר דנקר, נראות לעין שתי אפשרויות:

א) גרושם של כל יהודי בולגריה לשטחי המזרח הגרמניים מסיבת הבטחון הפנימי של המדינה.

ב) גרושם של 25,000 יהודים הנמצאים בסופיה לערי־השדה, אם תוכנית א׳ לא תצא לפועל.

לתוכנית א׳ של הגרוש לשטחי־המזרח עומד מכשול של חוסר כוחות־משטרה מספיקים, כדי להוציא לפועל במועד קצר ובהצלחה את המצוד, מבלי להזיק לחיים הכלכליים. למרות הקשיים האלו, רוצה הקומיסאר לעניני היהודים בלב, להעביר את תוכנית א׳, אם תאושר.

3. מיניסטר־הפנים עצמו הסכים להצעות בלב, ואף היה מוכן להסכים לגרוש למזרח. הוא הגיש את הצעות הקומיסאר לעניני יהודים בלב, הנתון למרותו, למלך בוריס בשיחה עמו ב־20.5.43. המלך הכריע לגרוש לערי־השדה, שיתחיל מיד, ודחה קודם כל את תכנית א׳.

4. הגרוש לערי־השדה מתנהל בצורה טכנית, באופן שבהתפרסמו קבלו 4000—6000 יהודים צווי גרוש בהם מצוינים בדיוק רכבת־הנסיעה ועיר היעד. מסמך הגרוש הנו טופס־נסיעה ודינו ככרטיס־נסיעה. הקומיסאריון לעניני יהודים סדר בתחנת רכבת חטיבת־בקורת, המנהלת פנקסנות על היהודים היוצאים. היהודים שאינם יוצאים בזמן שנקבע, מקבלים בחשאי הודעת דחיה ליום וחצי. לאחר שהמועד עבר, מגרשת אותם המשטרה בכוח למקום המיועד. עד כמה שהיה אפשר להיוכח, 90% מן היהודים הקרואים צייתו לפקודה מרצונם. בפקודה המקורית נקבעו הערים, בהן נמצאים יהודים מכבר, אך מיניסטריון־המלחמה הבולגרי דרש, כי בשום אופן לא ישוכנו היהודים באזורי־גבול. מחמת ההגבלה הזאת, נשארו כעת רק 18 עד 20 ערים בהן חייבים היהודים להשתכן. הם מתגוררים אצל משפחות יהודיות או באין אפשרות־דיור — בבתי־ספר הפנויים כעת לרגל החופשה.

5. המטלטלין של היהודים המגורשים בסופיה נמכרים לאחר פינוי דירותיהם במכירה פומבית, והדירות נמסרות. שכונם של 5000 יהודים בערי־השדה כעת, יכול להחשב כאמצעי זמני, כי בתי־הספר עומדים לרשותם רק בזמן החופש מלמודים. מכיוון שסכומי כסף גדולים נמצאים בידי היהודים, יעלו בלי־ספק המחירים של מצרכי־מחייה בערים הצפופות. יש להביא בחשבון, שהאווירה של שנאת היהודים הקיימת, תגבר בגלל זה. גם מבחינת מדיניות־הפנים, מהווה ריכוז יהודים במספר כה גדול בערים ללא הכנה, סכנה מסויימת.
מכאן יש להסיק, שגם למלך הבולגרי ולממשלה ברור, שגרוש יהודי סופיה לערי־השדה הוא רק אמצעי־מעבר, שיוליך מן ההכרח לגרוש היהודים לשטחי־המזרח.

6. על מבצע הגרוש של היהודים לערי־השדה, נודע ב־23.5.43 בסופיה. למחרת נסו כמה מפגינים לצעוד אל ארמון המלך ולמסור מחאה. המשטרה מנעה זאת ועצרה 400 מפגינים, 120 מהם הועברו למחנה הזמני בסומוביט. בו ביום נסו הרבנים של סופיה להטות את השגריר של האפיפיור ואת ההגמון סטיפאן לטובת הענין. מיניסטריון־הפנים עצר את כל הרבנים הפעילים בסופיה, אך לא יכלו לכלוא את הרב הראשי שנמצא זמנית בביתו של ההגמון סטיפאן. תועמלנים יהודים הפיצו שמועות, כי המבצע נדחה ל־14 יום. הם ספרו, שלאחר יציאת היהודים מסופיה, תופצץ הבירה. אמצעי־התנגדות אלו הם לשוא ולא השאירו כל הד אצל ההמונים בסופיה.

7. הקומיסאר לעניני יהודים בלב הודיע שוב לס־ס. האופטשטורמפירר דנקר שהגרוש הכללי יקויים בזמן הקרוב ביותר. הוא בקש באורח דחוף להחזיק במצב הכן את ספינות הדנובה הנועדות לכך, למחצית הראשונה של חודש יוני.

למבצע נועדו 5 ספינות גדולות ואחת קטנה שאפשר להעביר בהן כ־25,000 יהודים. בלב מוכן גם לשאת בהוצאות המרובות של עגינת האניות (לפחות 25,000 לווה ליום), על חשבון "קרן יהודי בולגריה", אם הגרוש ידחה או אם נשקפת סכנה שהאניות ידרשו לפעולה במקום אחר.

8. הגרוש מסופיה לערי־השדה יסתיים לפי התכנית של הקומיסאריון לעניני היהודים ב־7.6.43. לאחר המועד ישארו עוד 2000—3000 יהודים בסופיה, שמחמת יחסים אישיים, שוחד וכו' השיגו רשות להשאר לפי־שעה. בהתחשב בתנאים השוררים כאן המספר הוא נסבל. ייעשה נסיון לגרש גם את היהודים הנותרים האלה.

9. כפי שכבר הנחתי בדו"ח מ־5.4.43 למס' 3, יש להסתייג מן העלילה על הממשלה הבולגרית, במיוחד על ראש־הממשלה פילוב ומיניסטר־הפנים גאברובסקי, שנסו כביכול, לחבל ברצינות בגרוש היהודים. ביחוד יש לקבוע, שעמדתו של ראש־הממשלה פילוב כלפי הציר הגרמני בשאלת היהודים היתה ללא דופי. הציר הגרמני חזר והציג את שאלת היהודים בבולגריה בפני ראש־הממשלה פילוב כדי להביאה לפעולות. פילוב הבטיח תמיד, שהוא מוכן ומזומן לגרש למזרח את כל היהודים. אם הגרוש נתקל כאן במסיבות אחרות ובקשיים גדולים יותר מאשר בארצות הנתונות להשפעת הרייך, יש להתחשב בזאת, שהממשלה הבולגרית אינה יכולה לנהוג בחפזון ועליה לחזות מראש את התוצאות שצריך לסלק מבחינת מדיניות־החוץ והפנים.

10. לאחר שילוח היהודים מסופיה ועד לגרושם הסופי לשטחי המזרח, יתגלעו בלי־ספק קשיים חדשים בתנאים השוררים כאן. בינתיים התקדם גרוש היהודים לשטחי המזרח צעד אחד קדימה. השאלה דחופה, אין דרך חזרה. בסיום יש לקבוע, שהבטחת הממשלה הבולגרית, ביחוד של ראש הממשלה פילוב שניתנה לציר הגרמני לגרש את יהודי בולגריה לשטחי המזרח, תקויים [110].

הופמן בקרלה".

דו"ח שני, שנשלח באותו זמן למיניסטריון־החוץ בברלין על־ידי השגריר בקרלה, נוקט לשון קצת יותר פסימית. וזה נוסחו:

"צירות גרמניה בסופיה 7 ביוני 1943

לכבוד מיניסטר החוץ — ברלין

הנני מעביר לכב' דו"ח של הנספח המשטרתי הנשלח בדואר של היום. מלבד זאת אבקש מכב' להיות משוכנע, שכאן נעשה הכל ביחס לשאלה היהודית, כדי להשיג בדרך נאותה את פתרונה הסופי.

אשר להעסקת היהודים בעבודה פיסית, הריני מפנה את תשומת־לב כב', שגם המלך, וגם ראש הממשלה ואישים בני־סמכא הדגישו לא אחת את חשיבותו של הגורם למשק הבולגרי. לא היו כל תלונות על תוצרת דלה מצד היהודים בסלילת כבישים ובהנחת מסילות־ברזל. להיפך, תמיד צויין הצורך בגיוס פלוגות־עבודה יהודיות, שנעשו בבחינת הכרח במחסור בידיים עובדות. אל לנו להסתמך באופן מוחלט על דברי הקומיסאר הבולגרי לעניני היהודים, הוא שייך לזרם אופוזיציוני, שאנשיו מתנגדים בחריפות למדיניות הממשלה ואף מתנהגים בצביעות כלפי ראש־הממשלה והממשלה. לעיתים קרובות קיבלתי את פעולותיו בספיקות גדולים ביותר, מפני שלא התחשב בסדרה של הנחות חשובות. ולמעשה, הצדיקה התפתחות העניינים במקרים רבים את תפיסתי. אנוכי משוכנע, שראש־הממשלה והממשלה חפצים ושואפים לקראת פתרון סופי של השאלה היהודית. אולם, הם קשורים באופי של העם הבולגרי, שאין לו ההבנה האידיאולוגית שלנו. הבולגרי, שגדל יחד עם ארמנים, יוונים וצוענים, אינו מוצא כל חסרונות ביהודים, כדי להצדיק נקיטת אמצעים מיוחדים כלפיהם. מכיוון שיהודי בולגריה משתייכים ברובם הגדול למעמד הפועלים, ולעיתים, בניגוד לפועלים אחרים, הם יותר שקדנים. הרי, לדעתי, רשאית ממשלת בולגריה לגישה מנקודת־השקפה אחרת לשאלה זו. נקודת־השקפה אחרת היא השתתפות היהודים במעשי החבלה, פעולתם העוינת כלפי כוחות הציר מחד גיסא, ופעילותם הקומוניסטית מאידך גיסא. לפיכך צריך היה להניח, והדבר גם קרה למעשה, שכתוצאה ממעשי החבלה הידועים, יוגברו הפעולות נגד היהודים. יתכן, שהקשיים הטכניים, הקשורים בשילוח היהודים מסופיה, יביאו בעתיד הקרוב לגירושם אל שטחי המזרח. בכל אופן, יהיה, לדעתי, כשלון טאקטי אם נפעיל לחץ חזק שיעביר רק את האחריות עלינו, ומצד שני, בשים לב לאופי הבולגרי, יביא לתוצאה הפוכה מזו הרצויה לנו. בדרך כלל דומני, שאוכל לומר, כי ראש־הממשלה והממשלה ישתדלו גם להבא לפתור את השאלה היהודית בשלימותה, במובן הרצוי לנו, וכי בהתנהגות טאקטית נכונה מצידנו נשיג בהקדם את מטרתנו. מכיוון שהשאלה קשורה גם בבעיה אחרת, שהיתה תמיד נר לרגלי, והיא, פעולה מותאמת עם כוחותינו הצבאיים, הרי יהיו עיני תמיד צופיות על השאלה היהודית, ובמידה שהדבר יהיה בידי אקדים את פתרונה [111].

בקרלה".

השלטונות הגרמניים בסופיה תלו תקווה וב־24 ביוני 1943 הודיעו שוב הופמן ובקרלה לגיסטאפו:

"24 ביוני 1943

1. גירוש היהודים מסופיה לערי־השדה אפשר לראותו כגמור. הוגלו כ־20,000 יהודים.

2. המצב בערי־השדה, כפי שהנחתי בדין־וחשבון מה־7.6.43, התפתח לרעת היהודים. המחסור במצרכים חיוניים ועליית דמי השכירות צויינו בכל מקום.

3. (א) התנהגות הממשלה היא בסימן נאומו של קאלאי בסוף חודש מאי ש"ז.

(ב) המלך בוריס קיבל לפני כמה ימים לראיון ועדה מטעם "הצלב האדום הבין־לאומי", בראשותו

של קולונל שאפואיטה. יש להניח שבשיחתם נגעו בשאלה היהודית.

4. לדעת צירות גרמניה, לא ניתן לפי־שעה מסיבות אלו להפעיל לחץ גרמני על ממשלת בולגריה ביחס לגירוש היהודים לשטחי־המזרח.
מטעמים כלל־מדיניים, ולאור האופי הבולגרי, צריך גירוש היהודים להיות לרצון הממשלה וגם ביצועו צריך להעשות ברצון טוב.

5. אם בגלל זה ולוּ גם לפי־שעה — יש להניח שתחול הפסקה זמנית בפעולה לפתרון הסופי שהוחל בבי־צועו. הרי בעצם הקשיים שייווצרו בערי־השדה, כתו־צאה של המשלוחים מסופיה, מונחת נקודת־המוצא להתפתחות העתידה ברוח שלנו [112].

הופמן".

בדו"ח זה, שאינו האחרון כלל, — יש משום כניעה של השלטונות הגרמניים בסופיה. לדעתם, לא ניתן יותר להפעיל לחץ על ממשלת בולגריה ויש להשאירה להחליט בעצמה על שאלת גירוש היהודים מבולגריה.

עם זאת מובן מאליו, שטרם חלפה הסכנה. הגרמנים עוד עתידים לעקוב אחרי התפתחות הענינים בבולגריה. הגיסטאפו ינסה שוב להפעיל לחץ, אולם גם הצד־שכנגד אינו יושב בחיבוק־ידיים. הלחץ על המלך ועל הממשלה מצד גורמים פנימיים וחיצוניים נמשך והולך.

כאן מקום לעמוד על הלחץ שהפעילו תמיד על המלך ועל ממשלת בולגריה גורמי־חוץ שגוייסו למניעת גירוש היהו־דים לשטחי־המזרח. תפקיד חשוב מילאו בכך אישי ציבור יהודיים שהזעיקו בדרכים שונות מוסדות יהודיים בינלאו־מיים ובאמצעותם עוררו גם גורמי־חוץ לפעולה.

לפני הצטרפות בולגריה להסכם המשולש בפברואר 1941, הגיע לסופיה נציגו האישי של הנשיא רוזבלט, דונובל, הוא ניהל שיחות עם המלך בוריס ה־3. תוכן השיחות לא נודע, אולם הקונסיסטוריון מצא לנכון לחפש מגע אתו ולבקש את עזרתו במצב שהיהדות היתה נתונה בו אחרי קבלת החוק להגנת האומה. המגע לא יצא אל הפועל בסופיה. דונובל נסע לבלגראד. הקונסיסטוריון שיגר לשם את יו"ר ועד־הקהילה האשכנזית, ד"ר רוזנפלד, שנפגש אישית עם קולונל דונובל, מסר לו במפורט על מצב יהודי בולגריה וביקש את התערבותו אצל הממשלה האמריקנית למען תפרוש את חסותה על יהודי בולגריה. קולונל דונובל הבטיח למסור לממשלתו על שיחה זו.

ד"ר רוזנפלד השתמש בבקורו בבלגראד והצליח להתקשר טלפונית עם ד"ר גולדמן, נשיא הקונגרס היהודי — שהיה בשווייץ — למסור לו על מצב היהודים ולבקש את עזרתו.

מתוך מכתב שנתקבל אחרי ה־9 לספטמבר 1944 בקונסיס־טוריון המרכזי של יהודי בולגריה בסופיה, חתום בידי ז'ק אסיאוב, תושב סופיה לשעבר, נודעו פרטים על הלחץ שהופ־על על הממשלה הבולגרית מצד גורמי־חוץ באותו זמן. וזה נוסח המכתב בקטעיו העיקריים [113]:

ז'ק אסיאו

ניו־יורק, 27 אוקטובר 1944

"הקונגרס היהודי העולמי,
ז'נבה—ניו־יורק—בואנוס־איירס

לכבוד
יו"ר הקונסיסטוריון היהודי
סופיה
בולגריה

ב־24 במארס 1943 הגיעו מבולגריה ידיעות מדאיגות אל "הקונגרס היהודי העולמי" בניו־יורק. בדו"ח מסופיה נאמר, ש"עשרת האלפים הראשונים, מתוך 40,000 המשו־ערים, גורשו כבר והגיעו לגרמניה". עם קבלת ידיעה זו התקשרנו עם שגריר ארצות־הברית בתורכיה וביקשנוהו במפגיע לעשות כל אשר באפשרותו למען מנוע המשך פשע זה.

ב־31 במארס 1943 נודע לנו שראש ממשלת בולגריה הבטיח להפסיק את הגירוש של יהודים בעלי נתינות בולגרית. עם זאת נאמר בדו"ח שההחלטה החדשה לא תחול על היהודים משטחי הכיבוש החדשים, אשר 1500 מהם כבר גורשו ו־10,000 רוכזו ב־5 מחנות וממתינים בתור לגירושם. ב־1 באפריל 1943 נודע לנו שהמצב בבולגריה כה חמור עד כי אף תשומת־לבם של השל־טונות העליונים ביותר באמריקה ניתנה לו. ב־11 באפריל א"ש קיבלנו את המברק הבא של מר אלברט רומנו, נשיא יהודי בולגריה (שהיה אז בתורכיה — פרא־פאלאס): "נא לבוא במגע עם הארגונים הבולגריים באמריקה ול־שכנעם לשדר בשמם כרוז רדיו לבולגריה. מענינו של העם הבולגרי הוא שהכרחי בהחלט לבטל או לפחות להכניס הקלות בכל ההוראות החוקיות נגד היהודים. אני מייחס לפעולה זו חשיבות גדולה לגורל יהודי בול־גריה". עם קבלת המברק מסרו ד"ר קובוביצ'קי ל"משרד לפליטי המלחמה" ותבע מיו"ר הארגונים הבולגריים בארצות־הברית, וכן מן המשרד לאינפורמציה צבאית, להזהיר את ההיטלריסטים ברדיו שפשעיהם לא ישארו ללא עונש ולבקש את עזרת העם הבולגרי. ב־19 באפריל

1943 פנינו על "המשרד לפליטי המלחמה" בבקשה להודיע לד"ר אהרנפרייז בשטוקהולם על המצב של היהודים בבולגריה המדאיג מאד. ביקשנו מד"ר אהרנפרייז להתקשר עם הכנסיה הבולגרית ולתבוע ממנה להטיל את מלוא משקלה ויוקרתה לשמירת הזכויות האנושיות של היהודים. ביקשנוהו גם לעשות את כל האפשר כדי לשכנע את העם הבולגרי שעליו לשמור על היהודים ולהושיט להם כל עזרה.

ב־4 במאי 1943 הודיעונו ידידינו הבולגריים שתודות למאמציהם, ובעיקר למאמצים של ז'ק אסיאוב, שדרו תחנות הרדיו בניו־יורק, לונדון, קהיר ובארי כרוזים לבולגריה, שלוש פעמים ביום, החל ב־2 במאי. הכרוזים הופנו אל העם הבולגרי בשם העם הבולגרי־מאקדוני באמריקה ותוכנם היה זה: "בשם קונגרס הבולגרים והמאקדונים, המאחד אזרחים אלה, קול־קורא אל ממשלת בולגריה ואל העם הבולגרי. בימים מכריעים אלה של משמעות היסטורית, קרובים ללבנו כאן, באמריקה, האינטרסים החיוניים של בולגריה, ולכן אנו פונים אל כל הבולגרים, האוהבים את מולדתם, לעשות את כל אשר ביכולתם כדי למנוע את הרעת מצבו של העם הבולגרי. אל תשכחו שכל שיתוף פעולה עם הגרמנים רק יגביר את אחריותכם. ביטול החוקים האנטי־יהודיים, שאין להם סליחה וכפרה, והטבת משטר בלתי־אנושי זה יקלו מאד מאד על פתרון בעיותינו לאחר סיום המלחמה. אל תשכחו שרק לפני מספר שבועות הכריז מר רוזבלט, נשיא ארצות־הברית, באופן ברור ביותר, שהתנהגות הארצות האויבות אל מיעוטיהן היהודיים תובא בחשבון במלוא הרצינות בבוא העת בה יוכרע גורל האויבים של בנות־הברית. לא תתקבל כל הצדקה על התנהגות בלתי־אנושית כלפי המיעוט היהודי".

ב־8 ביולי 1943 (גירוש יהדות סופיה) הודענו שוב לרב ד"ר אהרנפרייז בשטוקהולם שמצב יהודי בולגריה נעשה נואש. ביקשנוהו במפגיע לעשות במהירות את הכל למען הושיט להם עזרה. בו בזמן, לאחר פעולה נמרצת של מר ז'ק אסיאוב, אישיות נודעת בחוגים הבולגריים־יהודיים בארצות־הברית, שודר ברדיו כרוז אל העם הבולגרי בשם שומייקר, שגריר לשעבר של ארצות־הברית בסופיה—בולגריה.

ב־10 ביוני 1943 הצליח ז'ק אסיאוב להשיג מחאה חריפה על הרדיפות נגד היהודים בבולגריה מצד "הוועד הבולגרי—אמריקני" בניו־יורק ו"הפדרציה של מועדוני התרבות הבולגריים—מאקדוניים" בארצות־הברית, וגם שודר כרוז בשם "הוועד הבולגרי—אמריקני" בניו־יורק כמה פעמים ברדיו. עם זאת פנו "הקונגרס היהודי העולמי" ו"נציגות הוועד הבולגרי—יהודי" אל ועדי־הקהילה הספרדיים באמריקה הלטינית, הודיעום על קריאות העזרה הנואשות שהגיעו מיהודי בולגריה, וביקשו מהם לפנות אל נציגי ספרד והאפיפיור בארצות הנוגעות בדבר וגם לתבוע התערבות מיידית של ממשלותיהם למען מנוע את האסון ולהפסיק את הגירוש.

ב־2 ביולי 1943 הודיעו לנו השלטונות האמריקניים שהם ערים למצב המדאיג של הקהילות היהודיות בבולגריה ושנקטו בכל הצעדים שהמצב מאפשר כיום. רק ב־30 ביולי 1943 הודיע לנו רבה הראשי של שטוקהולם, ד"ר אהרנפרייז, שמצב יהודי בולגריה הוא פחות מדאיג.

המחלקה לענייני יהדות אירופה שליד "הקונגרס היהודי העולמי" מסרה אינפורמציה מתמידה לציבור בארץ על מצב היהודים בבולגריה. "וועד־הנציגות הבולגרי—יהודי" באמריקה פעל רבות בשנה שחלפה וסייע ל"קונגרס היהודי העולמי" בכל הצעדים שנעשו לטובת יהודי בולגריה".

נעשו עוד פעולות למען אפשר עליה מבולגריה במסגרת מבצעי ההצלה של היהדות. מרכז הפעילות הזאת היה בצירות השווייצרית, ויש להביא כמה תעודות בנדון זה:

"8 בפברואר 1943

הצירות הגרמנית בסופיה הודיעה, כי הוצע מצד האנגלים באמצעות מעצמת החסות שוויצריה, לקבל לארץ־ישראל כ־5,000 ילדים יהודיים.

לכך קבלה הצירות הגרמנית סופיה הוראה זו:

"נא להודיע בהקדם למועצת המיניסטרים שאנו מזהירים בתוקף מפני הסכמה להצעת מעצמת־החסות של שוויצריה, בנוגע להגירת 5,000 ילדים יהודיים לפלשתינה. נסיונותינו מצדיקים את החשש, כי 5,000 יהודים אלה, יחונכו בהשפעת האנגלים ל־5,000 תועמלנים נגד הפעולות האנטישמיות שלנו. מלבד זאת כל וויתור קל ביותר בשאלה זו ייראה מצד האויב כסימן של חולשה. והדבר יתבטא בניצול תעמולתו וגם אינו תואם את מדיניותנו ביחס לארצות ערב" [114].

פון־האן".

הודעת היועץ הגרמני פון־האן נשלחה בהשפעת דו"ח של שגריר גרמניה בסופיה, בקרלה, שביקש לקבל את ההוראות לפי דרישת ראש־הממשלה בוגדאן פילוב [115].

ביומנו של בוגדאן פילוב, מ־11.3.43 על שיחתו עם שגריר שווייץ בסופיה, רדרד, ידועה התשובה שניתנה להצעה זו. מסתבר מזה שהוא לא השיב בשלילה, בהתאם להוראות שקיבל מן השלטונות הגרמניים, אלא שלא עשה דבר לביצוע, בהצדיקו זאת במניעות טכניות.

למרות הדעה המוסכמת בין ממשלת בולגריה לבין השלטונות הגרמניים, שאין להתיר יציאתם של יהודים מתחומי בולגריה, לא היו השלטונות הגרמניים שקטים ביותר. ולא רק בסופיה, גם בבודפשט, בוקרשט ורומא, שכנראה, פעלו גם שם צירויות שווייצריה ונמשכה חליפת תזכירים נמרצת בענין זה:

"אל: משרד החוץ — סודי

ברלין — ברלין, 2 באפריל 1943

הנדון: הגירת היהודים מהבלקן לארץ־ישראל. כאן: מבולגריה נוסף למכתבים הנ"ל, הנני מביא הודעת משרד המודיעין הגרמני:

סופיה, 3 במארס "מורה" (משרד המודיעין הגרמני) מביאה הודעת רדיו בנוסח זה: היום הודיע השגריר הבריטי בושינגטון ל"קונגרס היהודי", שהמו"מ בין בולגריה ובריטניה־הגדולה על ה"שלוח" של 400 יהודים בגיל מבוגר ו־4000 ילדים יהודיים הגיע לסיום מוצלח. עלי לבקש מחדש, לנקוט בצעדים מתאימים לשום לאל כל הגירה של יהודים מבולגריה אל מעבר לים[116].
גינטר".

ב־4 למאי 1943 פונה אייכמן למיניסטריון החוץ:

"אל: משרד החוץ סודי
ברלין 4 במאי 1943

מאת: ראש משטרת הבטחון והס"ד. אייכמן

הנדון: הגירת יהודי הבלקן — בולגריה לפלשתינה, כאן: מבולגריה

סמוכים: מכתבים מכאן מ־4.3, 10.3 ו־3.4.1943.

הממשלה בפלשתינה אישרה מספר בלתי מסויים של אשרות הגירה בשביל ציונים עם נשים וילדים, נוסף על תעודות הגירה ל־4500 ילדים יהודיים ו־500 מבוגרים — מלווים מן הבלקן, עוד מספר בלתי־ידוע של תעודות עליה אושרו בשביל ציונים עם נשיהם וילדיהם. לפי ידיעה אחרת מתכוננת בולגריה משלוח של 8000 יהודים החיים בבולגריה דרך תורכיה, בחליפין לחזרתם למולדתם של בולגרים הנמצאים בדרום אמריקה.
אבקש לדעת על התפתחות נוספת בנידון זה[117].
אייכמן".

יש להסיק, איפוא, שמעצמות־הברית, וגם בריטניה, בלחצם של גורמים של הסוכנות היהודית, השתדלה לעשות פעולה מסויימת להצלת חלק מיהדות בולגריה.

על מקרה נוסף מספר אלברט רומנו, מי־שהיה יושב־ראש הסתדרות הציונית בבולגריה:

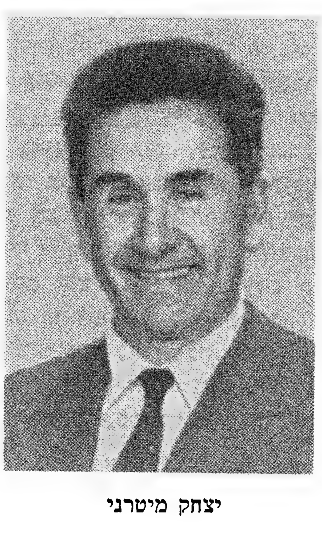
"יום אחד בזמן מלחמת העולם השניה (בשנת 1943), הופיע בביתי איש אחד ומסר לי מכתב חתום בידי אחד העסקנים הציונים בארץ־ישראל, מהועדה שעסקה בעניני הצלת היהודים. במכתב היה כתוב, שהושג הסכם עם הממשלה הבולגרית, על עלית 1000 יהודים מבולגריה, בראש־וראשונה מטובי הציונים בבולגריה. הוטל עלי לערוך את רשימת המועמדים לעליה ולגבות מכל אחד ואחד חמש מאות לווה. העליה צריכה היתה להעשות תוך חודש מאחד הנמלים בים־השחור. למכתב היה מצורף העתק של ההסכם עם השלטון הבולגרי לתכנית הזאת.

באותו זמן היו בתקפם הגבלות על היהודים בנוגע לכספים ונסיעות. הדבר היה לאחר גרוש יהודי סופיה לערי־השדה. נתקלתי איפוא בקשיים. ראשית כל ציוני סופיה רבתי היו כבר מפוזרים בערים השונות ולא ידעתי מי והיכן הם נמצאים. גם אוסף הכספים כמעט היה בלתי אפשרי, בגלל הגבלות הנסיעה לערים אחרות, שהיתה אסורה. מובן, שפעולה רחבה עם אלף איש היתה בלתי אפשרית בתנאי מחתרת. לכן אמרתי לשליח שהביא את המכתב, שעמד לנסוע לסופיה: כיוון שכל הענין נעשה בהסכמת השילטונות הבולגריים הרי נראה לי שאפשר לקבל מהם היתר לעסוק בו, כדי לערוך את הרשימה ולאסוף את הכסף וכל שאר הפעולות הקשורות בעליה המשוערת. השליח, אמנם, הבטיח לי לדאוג להשגת ההיתר והוסיף שאני יכול להתכתב בגלוי עמו ומסר לי את כתובתו בסופיה. לאחר כמה ימים קבלתי ממנו גלויה בה הוא מרמז שלא השיג את ההיתר והפציר בי שאשלח לו רשימת המועמדים לעליה.

כשהתבוננתי מחדש בהסכם עם השילטונות הבולגריים עשתה עלי רושם העובדה שהמכתב היה מ"משרד הפנים — המחלקה לכח האדם" ומאוד השתוממתי. לכן החלטתי לברר את הענין המוזר על־ידי חבר הפרלמנט, עורך דין וראש־העיר לשעבר בפלובדיב ה' טודורוב. חשבתי, שצריך לשלם לו דמי שירות וכסף לא היה בידי. לכן פניתי לציוני הידוע ובעל בית־חרושת מר רפאל עבדלה, והוא הסכים להעמיד לרשותי בשעת הצורך את הסכום הדרוש למטרה זו. על סמך הבטחתו הלכתי למשרדו של טודורוב. כיוון שהיו אצלו לקוחות, הוא יצא אלי אל הפרוזדור וטרם הסברתי לו את הענין, הוא אמר לי — "לא יהיה גירוש של יהודים לפולין". אמרתי לו: זה יפה, אך אני באתי אליך בענין אחר והסברתי לו במה המדובר והוא הסכים לבדוק את ענין ההסכם.

אמנם, לאחר 15 יום הלכתי לביתו שהיה בשכנות לי. הוא יצא אל החצר התבונן מסביב, כיוון שפחד שלא יראוהו השכנים ואמר לי: "הסתלק מכל הענין" ולא הוסיף דבר. הבינותי לחששותיו והסתלקתי, כדבריו, מכל הענין".

משרד הסוכנות היהודית בקושטא, שהיה מעורב בענינים, ניהל מו"מ בשאלת יהודי בולגריה עם שגריר ארצות־הברית בתורכיה ובשנת 1943, בא לקושטא שליח מיוחד של הנשיא רוזבלט, שהוטל עליו לעקוב מקרוב על התפתחות המאורעות ביחס ליהודים ולנקוט בצעדים מתאימים. גם שליח מיוחד מארץ־ישראל לעניני בולגריה יצחק מיטרני, ממתישבי בית־

יצחק מיטרני

חנן, שהגיע לקושטא, לא החמיץ את ההזדמנות ונפגש עם שגריר בולגריה בקושטא מר בלבנוב, ובקש את התערבותו לטובת יהודי בולגריה. פעולה מיוחדת נעשתה ע"י באי־כח הסוכנות היהודית בקושטא בהתערבותו אצל הנונציוס הקטולי, מונסיניור רונגלי, שפנה לאפיפיור ולמלך בוריס ה־3 בענין זה.

כל הפעולות האלו תרמו למאמץ הכללי בבולגריה עצמה. הם סייעו לפחות להתגבר על עקשנותם של השלטונות הבולגריים, אשר לבסוף נסוגו וויתרו סופית על תוכנית הגירוש, שהיתה מביאה בהכרח לידי השמדת יהדות בולגריה כולה — הקיבוץ היהודי היחידי כמעט באירופה, ששרד כולו לפליטה אחרי מלחמת העולם השניה.

באמצע יוני 1943 כבר היתה יהדות בולגריה, על 50,000 נפשותיה, פזורה בערי־השדה של בולגריה, בעוד שהמשיכה לחיות בסימן של סכנות לגבי העתיד המרחף עליה. ההבטחות של חוגים בולגריים, שסכנת הגירוש חלפה, לא היה בהן כדי להרגיעה. החששות גברו, כל יהודי חי בפחד שהוא עלול להעצר פתאום ולהשלח למקום בלתי־ידוע. ואמנם, לא היה זה פחד־שווא. אכן, חלפה הסכנה המיידית של גירוש יהודי בולגריה, אך מי יערוב שהדבר אינו אלא זמני בלבד ?

הגיסטאפו הוסיף לדרוש, שמשרד־החוץ הגרמני ימשיך להפעיל לחץ על ממשלת בולגריה. משרד־החוץ קיבל את עמדת הגיסטאפו ובמברק לבקרלה מ־15 באוגוסט 1943 נאמר:

"במקרה של נחיתת האויב בשטח הבלקנים, יהוו היהודים בעורף הצבא הלוחם, סכנה שאין למעט בערכה. מטעמי־בטחון הכרחי הסדר מהיר בשאלה זו. הגיסטאפו מניחה שהבולגרים ייענו ללחץ הגרמני, כיוון שהם מוכנים לפתרון באמצעות גירוש, אולם לשם מסווה כלפי מעצמות הברית הם מעונינים בלחץ גרמני" [118].

אולם, צירות גרמניה בסופיה עמדה על דעתה שאין כל אפשרות להצליח, ותשובתה היתה מיידית:

"א 43/95 סודי

אל: משרד־החוץ, ברלין 18 באוגוסט 1943

התוכן: גירוש יהודי בולגריה

גירוש היהודים לערי־השדה, לפי נתונים שאספתי, הביא ללא ספק להגברת הרגשות האנטישמיים בערי־השדה שנפגעו בכך, ואין לדבר על הגברת ההשפעה היהודית על חוגים מדיניים ודתיים. על גירוש היהודים בעתיד, שהוא הכרחי מטעמים צבאיים, שוחח לפי הוראותי הנספח הצבאי עם מיניסטריון־המלחמה הבולגרי. המיניסטריון הבטיח לתת את הסכמתו לכל הצעות גרמניות בכיוון זה, אולם הוסיף, ששאלת גירוש היהודים לשטחי־המזרח אינה בתחום סמכותו. הממשלה הבולגרית דחתה לעת־עתה בחריפות כל הצעה בכיוון זה, ואפילו נוכח לחץ חזק מצדנו היא לא תקבלה בשום אופן, ובכך מתבטאת המדיניות שנקטת כיום.

המלך, בביקורו באפריל ש"ז אצל כב' מיניסטר־החוץ, אף הוא הגיב בשלילה, אם כי בזהירות רבה, (השווה: ההוראה הטלגרפית מס' 540 מה־4 לח"ז). משיחות עם המיניסטרים השונים, ואתמול עם ראש־הממשלה, אני יודע שאין לפי־שעה כל ערך לדרוש את הגירוש. המניע המכריע הוא רצונה של הממשלה הבולגרית להמנע לפי־שעה מכל קשיי־פנים פוליטיים בגלל השאלה היהודית, וכן למנוע שלא לצורך סנסציה מחוץ לגבולותיה, אף כי עד־עתה התחמקה תמיד באמתלאות מן ההצעה האנגלית להתיר את יציאתם של ילדים יהודיים לארץ־ישראל.

כשם שממשלת־בולגריה מנעה כל הודעה על השתתפות מטוסי־קרב בולגריים בהפלת מטוסים אמריקניים בהתקפה על פלואשטי; כשם שאסרה תעמולה אנטי־בולשביסטית, במיוחד כאשר דובר על אישיותו של סטאלין, כך אינה רוצה להתיר כל המשך של הפעולות בשאלה היהודית. נוכח הבהלה העוורת מפני הפצצות אוויר, מקווה ממשלת־בולגריה שתמשיך בזאת לקיים אצל כוחות האויב תיאור מסולף על המצב המדיני הפנימי של בולגריה, עד אשר פעילות חדשה של מנהיגות הצבא הגרמני תרחיק את הסכנה מהתקפות טרור על הארץ.

אין ספק שממשלת בולגריה גם הופתעה מכך, שהשאלה היהודית לא נפתרה בהונגריה ורומניה, בניגוד לאשר הודיעו לה בתחילה. להיפך, מאותן ארצות הותרה במקרים רבים היציאה לפלשתינה, ורק הודות לסרובה של בולגריה לתת ויזות־מעבר, כתוצאה של התערבותנו, לא יצא הדבר לפועל. טבעי הדבר שלהתנהגותן של מדינות אלו תהיה השפעה, כיוון שבולגריה אינה חפצה ליטול על עצמה בלבד את תואר האלוף למשטמה אנטי־יהודית.

עם זאת נשארת דעתי ללא שינוי, שנצליח לפתור את השאלה היהודית מבלי הותיר דבר, לאחר שנצחונות גרמניה יעלו שוב, ובכך תבלם התקפתו המדינית של האויב. אז יבוא הרגע המתאים להתערבות מצדנו. אנו כאן נצביע תמיד על הסכנה הנשקפת מן היהודים, באשר כל יהודי הוא אויב מובהק לפעלנו הצבאי. אולם לעת־עתה אני עומד בדעתי, שכל לחץ הוא לא רק חסר סיכויים אלא גם מסוכן מבחינה פוליטית כללית. אני ממליץ לרמוז זאת גם לשגריר בולגריה בברלין, והדבר ניתן להעשות לא כל חשש, ובוודאי אפשר יהיה לקבוע, אז שמן הסיבות הנ"ל אין לצפות שנצליח בפעולתנו [119].

בקרלה".

נראה, שעוד בטרם נתקבל המכתב הנ"ל של בקרלה בברלין, שלח לו מיניסטריון־החוץ מברק בשאלה היהודית בבולגריה, והוא נחפז להשיב:

19.8.1943

2326 מה־15 באוגוסט 1943.

"מס' 1223

סמוכין: הוראה טלגרפית מס' 1243

אני עומד על דעתי שלעת־עתה כל לחץ על ממשלת בולגריה אין לו כל סיכויים. דו"ח מפורט א 95/43 ט.ד.ד. מה־18 באוגוסט נשלח עם הבלדר אתמול [120].

בקרלה".

לבסוף קבל מיניסטריון־החוץ בברלין את הקו של שגרירו בבולגריה בקרלה והביאה לידיעת ראש הגיסטאפו קלטנברונר:

"א.ג.ל. 38—ט.ד.ד. 31 באוגוסט 1943

לכבוד ראש הגיסטאפו, קלטנברונר

המשרד הראשי של הגיסטאפו תבע לא אחת ממיניסטריון־החוץ להגביר את לחצו על ממשלת בולגריה בקשר לשאלה היהודית, כדי להשיג פתרון במהירות ככל האפשר בנוגע לגירוש היהודים לשטחי־המזרח. במיוחד הובלטה העובדה, שיהודי־סופיה שהוגלו הצליחו לעניין בגורלם חוגים רחבים בבולגריה, בעלי־השפעה, ובאמצעות תשלומי סכומים גבוהים, בעיקר לאוכלוסיה הכפרית, שלא רחשה להם אהדה בתחילה, רכשו את אהדתה. לכן, הפתרון הראדיקאלי של השאלה נראה עתה יותר קשה. מאידך גיסא, טמונה סכנה רבה בפיזור היהודים בכל הארץ, מטעמים של פעולות הריגול הנגדי. יהדות הבלקן תהיה בבחינת סיכון גדל והולך לצבאות גרמניה בבלקן, במקרה שהאויב יבצע פעולות נחיתה באזורים אלה. הדבר שימש לי עילה לבקש את השגריר בקרלה בסופיה, להביע את דעתו, אם צעדים בכיוון של פתרון סופי לשאלה היהודית בבולגריה אפשריים כעת ויש להם סכויים. השגריר בקרלה, בשיחותיו עם המיניסטרים השונים, כולל ראש־ממשלת בולגריה, קיבל את הרושם, שכל צעד מצד גרמניה עתה, אפילו לחץ חזק מאד, יידחה על ידי ממשלת בולגריה. הממשלה הבולגרית חפצה להמנע כעת מכל קשיי־פנים פוליטיים, וגם לעורר בעיות מחוץ לגבולות בולגריה, אף אם התביעה האנגלית להגירתם של ילדים יהודיים לפלשתינה נדחתה עד־כה תמיד בכל מיני נימוקים.

כשם שממשלת בולגריה מנעה כל הודעה על השתתפות מטוסי־קרב בולגריים בהפלת מטוסים אמריקניים בהתקפה על פלואשטי; כשם שאסרה על תעמולה אנטי־בולשביסטית, במיוחד כאשר דובר על אישיותו של סטאלין, כן אינה רוצה להתיר כל המשך של הפעולות בשאלה היהודית.

(כאן — חזרה מלולית על הודעת בקרלה מ־18 באוגוסט 1943).

עלי להוסיף, שהכרחי להמתין כעת להתפתחות בבולגריה לאחר מות המלך בוריס. לפיכך, לא זו בלבד שאין סיכויים, אלא מבחינה פוליטית־כללית אף מסוכן לנקוט צעדים בשאלה היהודית. אולם, אהיה אסיר־תודה, אם כל החומר שיתקבל על הפעולה המזיקה של היהדות בבולגריה יועבר למשרד־החוץ, כדי שהצירות לא תפסיד כל הזדמנות להראות לשלטונות בולגריה, בעזרת חומר אקטואלי, על הסכנות הטמונות ביהדות[121].

ואגנר".

אחר שעזב דנקר את בולגריה ונשלח לאיטליה, הפסיק מיניסטריון־החוץ של גרמניה את לחצו, וגם הגיסטאפו משלים עם המצב שנוצר.

יהדות בולגריה ניצלה, למעשה, מגירוש בשטחים המזרחיים, אולם הדבר נעלם מידיעתה. והיא המשיכה לחיות במצב קשה של פחד וחוסר־אונים, פזורה על פני בולגריה כולה. הקומיסאריון לעניני היהודים המשיך לדכא את היהודים בהוציאו הוראות מגבילות חדשות לבקרים, מבחינה חומרית ורוחנית. בענין הדיור נמצאו המוני היהודים בכל רע. במרבית הערים הונהגו עליהם הגבלות, והיו מקומות שהותר ליהודים לצאת את פתח־ביתם רק במשך שעתיים ביממה כדי להצטייד בצרכי־מזון חיוניים.

התנועה הפרטיזנית בבולגריה התגברה במקביל לתבוסת הגרמנים בחזיתות. יותר ויותר צעירים יהודיים הצטרפו לה ועברו אל ההרים. בכל המקרים, שנודע לשלטונות על צעירים יהודיים שנמלטו והצטרפו לפרטיזנים, שפכו את חמתם על כל האוכלוסיה היהודית במקום. הדבר התבטא בעריכת חיפושים, נטילת חפצים, מעצר משפחות הצעירים, וברוב המקרים — שילוחן למחנה־הריכוז בסומוביט. במיוחד סבלו היהודים ברוסה, פלובדיב, חסקובו ושאר מקומות שהיו קרובים למרכזי הפרטיזנים. שחרור משפחות העצורים, במקרים שלא נשלחו למחנה־ריכוז, נעשה תמורת שוחד רב.

במיוחד קשה היה מצב היהודים שהיו כלואים במחנה־הריכוז סומוביט. כאמור, נעצרו ב־24 במאי 1943 ונשלחו לסומוביט 170 יהודים, ובראשם רבה של סופיה דניאל ציון, ואישי־ציבור רבים מסופיה. המחנה היה (אף כי אין ראייה לדבר) חלק של תוכנית הקומיסאריון לעניני היהודים לגרש את יהודי בולגריה מחוץ לגבולות הארץ. המחנה נועד לראשי היהודים; בכך ביקשו השלטונות להשאיר את היהדות ללא מנהיגות, להפסיק את המגע בין הציבור הבולגרי ליהודי, להחליש את הלחץ על הממשלה וחברי הפרלמנט, ולבסוף — לבטל את הקשר בין המוני היהודים לבין מנהיגיהם. בזאת קיווה הקומיסאריון לעניני היהודים להקל על תפקידו ולא לחזור על השגיאות ששמו לאל את הפעולה ב־10 במארס 1943.

יב. הקשר עם קושטא

בימים שלאחר מבצע הגירוש לערי־השדה רבו ההגבלות על היהודים, ובמיוחד החריפו בכל הנוגע לקיומם, פשוטו כמשמעו. חשבונות הבנקים היו חסומים כמעט. וסכומים שהותר להוציאם הספיקו בקושי לקניית לחם וצרכי אוכל. איש לא עבד — זכות העבודה נשללה מכל היהודים. המצב החומרי הקשה של היהודים המגורשים אילץ את הקומיסאריון לעניני היהודים לפתוח מטבחים ציבוריים בקיצוב־של־רעב, בגבול 18 לווה כלכלה ליום לנפש. כאן הושיט את עזרתו ליהודים שהוגלו לערי־השדה משרד הסוכנות היהודית בקושטא.

לאחר הכרזת מלחמת העולם השניה, נפתח על־ידי הסוכנות היהודית לארץ־ישראל משרד מיוחד בקושטא, שתפקידו היה לעזור לעליית יהודי מזרח־אירופה.

הקשר בין יהדות בולגריה לבין משרד הסוכנות בקושטא קויים בהתחלה על ידי הוועד הארץ־ישראל בסופיה, שבראשו עמד ד״ר איזידור ברוך, נציג הסוכנות היהודית בבולגריה. לאחר מותו בא במקומו יעקב ברוכוב. בהתקבל החוק ״להסמכת הממשלה לפתור את השאלה היהודית״ בבולגריה, באוגוסט 1942, קויים הקשר בין יהדות בולגריה לבין המשרד של הסוכנות היהודית בקושטא בידי אישי ציבור שונים, ובראשם יו״ר התנועה הציונית, אלברט רומנו. הידיעות על מצב היהודים בבולגריה נמסרו למשרד הסוכנות היהודית בקושטא באמצעות העובדים של קרונות־הלינה ברכבת־האכספרס, בטלפון, ובמכתבים שלא נחתמו, לעיתים קרובות, בידי השולח.

לאחר ה־9 במארס 1943 גברה במיוחד פעילותו של משרד הסוכנות היהודית בקושטא בנוגע ליהדות בולגריה. במאמציו הצליח להשיג אצל ממשלת תורכיה ויזות־מעבר ל־9 משפחות יהודיות מבולגריה כל שבוע בדרכן לארץ־ישראל. על צורת הקשר והדרישות מבולגריה לרשיונות עליה מעידה תשובת מר ח. ברלס מועדת ההצלה בקושטא במכתבו מ־14.3.43 :

מיד לאחר גירוש היהודים מסופיה נשלח דו״ח מפורט על המצב שנוצר, בדגש על הצורך באמצעים כספיים לעזרת היהודים, שנשארו מחוסרי־כל ושקבלו את כלכלתם מהמטבחים הציבוריים. הדו״ח, הנמצא בארכיון הסוכנות היהודית בירושלים, הביא את התוצאות הדרושות. ב־30 ביולי 1943 נתקבלה הודעה טלגרפית, שמשרד הסוכנות היהודית הביא בחשבון את מצבם של היהודים המגורשים וישלח את העזרה בידי שליח מיוחד. כעבור ימים מספר שלח המשרד בקושטא, באמצעות רעיתו של אחד מפקידי השגרירות השווייצרית בסופיה, עשר חבילות, שהכילו 300,000 לווה כל אחת. הכספים הגיעו לאישי־ציבור יהודיים בעשר ערים שונות של בולגריה. בסך־הכל נשלחו באמצעות הגברת הזאת — 3,000,000 לווה.

ח. ברלס

מס׳ 37/43
איסטנבול 16.3.1943

ח. ברלס

לכבוד
מרנן ורבנן
בית הדין המחוזי
סופיאה

רבותי,

קבלתי את מכתב מעכ״ת מיום ח״י אדר א׳ ומיום 11 לח״ז בענין רשיונות העליה לא״י והנני לבאר לכם, רבותי, בתורת ב״כ הסוכנות היהודית לא״י, את מצב הענין לאמתו, לידע ולהודיע, שלא יהיו דו״ד וטענות ללא יסוד בשאלה זו:

א) אמנם נכון הדבר, שהסוכנות היהודית לא״י קבלה כ־5000 רשיונות לעליה, אך תנאי הותנה ע״י השלטונות, שרובא דרובא של הרשיונות, 4500 במספר, קבועים בשביל ילדים (בגיל מסוים) והשאר למבוגרים, שיבאו אתם בתורת מלווים בדרך. אין איפוא, עוד כל אפשרות לאשר מן הרשיונות לעולים סתם. ונכון הוא, לצערנו שעדיין לא נשלחו הרשיונות לסופיה, מפני שעוד מתנהל מו״מ על אופן אשורם, מתן הויזות וכו׳.

ב) לא כל מספר הרשיונות הנ״ל הוא בשביל בולגריה

בלבד, אלא רק 2000 מהם, והשאר — לילדים מרומניה, סלובקיה וכו׳ שגורלם מר, והם נתונים בסכנה וד״ל.

ג) אשור הרשיונות על אתר, נתון לשקול דעתם של אנשים מהימנים, וה׳ גרון, יו״ר ועד הקהלה ביניהם. כפי שתבינו, רבותי, אין כל אפשרות לב״כ הסוכנות היהודית כאן לברר ולבדוק את כושר ואפשרות העליה בכל המקרים הבודדים, ועאכ״וכ שלא יתכן להקציב מספר רשיונות מכאן לקבוצה או לבודדים מבלי לדעתם ולעמוד על טיבם למען דעת אם הם מתאימים לאשור לפי החוק, בנוגע לגיל וכו׳.

ד) אחד הקשיים בסדור ענין העליה הוא, שאין עוד החלטה בנוגע לאופן מתן הויזות ע״י הקונסול של שויצריה, כפי שבקשנו. אני עומד במו״מ עם כל הגורמים המכריעים בדבר, כדי להחישו. והוא הדין בנוגע לויזות המעבר דרך ארץ תורכיה, שהן תנאי קודם לסדור כל הענין. אכן, אני מקווה שבקרוב יגמר המו״מ בכי טוב, אך לפי שעה נכון הודיע לכם באכחנו שהרשיונות אינם עוד ברשותו.

מכאן תראו, רבותי הנכבדים, שאין עוד הרשיונות שעליהם שמעתם, וכי בהתקבלם יהא צורך לנהוג באשורם לפי כללים מסוימים בהתאם לחוק. עצתי היא איפוא, שתבואו בדברים עם ב״כ ושאר הח׳ העוסקים בדבר בשמנו, ולמסור להם את הבקשות לדיון במדת האפשרות למלאותן.

אנו יודעים ומעריכים את חומרת המצב בו נמצאים האנשים שלמענם כתבתם את המכתבים הנ״ל, והם מעט מהרבה מאחב״י הנתונים במצור ובמצוק והם שואפים לעליה ולגאולה. לצערנו לא נוכל להושיע אלא במעט, ואין לנו גם אפשרות להודיעכם על פרטי פעולתנו. נקווה שנצליח במאמצינו להציל את ילדי ישראל, וכי ישועה לכל ישראל קרובה לבוא.

והנני החותם בשם כל משפחתנו, הזוכרת בכם ודואגת ומתפללת לשלום כל אחינו באשר הם שם.

ח. ברלס.

הכספים שנתקבלו הוצאו בעיקר לשיפור מנת־המזון שחולקה במטבחים הציבוריים ליהודים הנצרכים. חלק מן הסכום הוצא לתמיכה באישי־ציבור יהודיים שהיו במצב חמרי רע ביותר, לחוגי־נוער, לסידור דרכונים לצעירים שעמדו לעזוב את בולגריה בכל הזדמנות בדרכם לארץ־ישראל. מכספים אלו ניתנה גם עזרה להגנה משפטית למשפחות יהודים שנתבעו לדין כפרטיזנים, (כגון: המקרים שהיו בחאסקובו וברוסה); במקרים אחרים שימש הכסף לשיחוד המשטרה כדי שתסכים לשחרור יהודים על שנאסרו בגלל הצטרפות בניהם לתנועת הפרטיזנים (מעשים שהיו בפלובדיב ובערים אחרות); כן הוקצבו סכומים להקמת בתי־מרקחת ניידים במחנות־העבודה ולאספקת מצרכי־מזון במחנות.

ב־29 באוגוסט 1943, נפטר מלך בולגריה בוריס ה־3 לאחר שחזר מביקורו בגרמניה. במקומו הומלך בנו הקטין, הנסיך סימאון, יחד עם מועצת עוצרים שחבריה היו ראש־הממשלה בוגדאן פילוב, הנסיך קיריל, אחי־המלך המנוח, וגנרל ניקולה מיחוב. ממשלת בוגדאן פילוב הגישה את התפטרותה ותחתה באה ממשלה חדשה ודוברי בוז׳ילוב בראשה. בממשלה החדשה נפקד מקומו של פטר גאברובסקי, שר־הפנים והמשטרה לשעבר, והתיק הופקד בידי אנטישמי אחר — דוצ׳ו כריסטוב. עם חלופי הממשלה חלו שינויים גם בהנהלת הקומיסאריון לעניני יהודים. הקומיסאר אלכסנדר בלב פוטר ובמקומו מונה כריסטו סטומאניאקוב. השנויים שחלו בראשות הקומיסאריון לעניני יהודים הפיחו תקווה בצבור היהודי, ופחד הבלהות חלף יחד עם הפוגה בענין הגירוש.

הצעד הראשון של ממשלת דוברי בוז׳ילוב לגבי היהודים היה קצת רצון טוב: הותר ליהודים לעלות לארץ־ישראל. אולם ההגבלות לא בוטלו. יתר על כן, יש אשר הוחמרו עוד. אולם, היתר העליה בזמן ההוא רמז שחל שינוי לטובה ביחס הממשלה כלפי היהודים. בראשונה ניתנה הרשות לעלות למשפחות של עולים בגיל 45; לצעירים מהם נדרש אישור מיוחד מטעם שר־הפנים, שלא סרב בדרך־כלל לפונים אליו. לימים ניתנה לקומיסאריון לעניני יהודים הסמכות להתיר עלייתו של כל דורש.

למרבה הצער, אפשר היה להשתמש בהיתר־עליה זה רק לבודדים, במספר מוגבל, שכבר היו בידיהם ויזות־מעבר דרך תורכיה שקבלו ע״י משרד הסוכנות היהודית בקושטא. החל מנובמבר 1943 החלו יוצאים את בולגריה, בזה אחר זה, בעלי ויזות־המעבר, מראשי יהדות בולגריה.

ב־3 במארס 1944, לאחר מאמצים רבים של יעקב ברוכוב, נצ״ג הסוכנות היהודית בבולגריה, יצאה את הארץ, דרך סווילנגרד, קבוצה של 50 ילד. ב־18 ביולי 1944 נשלחה קבוצה שניה, הפעם של 40 ילד. הויזות בשביל הילדים אושרו לבולגריה עוד בשנת 1940 ולא השתמשו בהן בגלל איסור העליה מבולגריה אחרי ה־1 במארס 1941.

בתחילת יולי 1944 בוטלה השיטה של הוצאת ויזות־מעבר לפי אישורים מיוחדים של ממשלת תורכיה והיא הוחלפה בשיטה של ״אישורים כוללים״ (״קונפירמיישן״), שניתן תחילה בקושטא, לפי רשימות שנשלחו מבולגריה, והיתר לכל יהודי, שהתייצב בגבול התורכי, להכנס לתחומה בדרכו לארץ־ישראל. למרבה הצער, לא הונהגה השיטה מיד בתחנות הגבול התורכיים מחוסר הוראה מתאימה מטעם השלטונות המרכזיים, למרות ההסכם שהיה בין הסוכנות היהודית, ממשלת פלשתינה (א״י) והממשלה התורכית. רק ב־20 בספטמבר 1944 הונהגה שיטת האישור הכללי ״קונפירמיישן״ הלכה למעשה, עד אז היתה היציאה מבולגריה פריבילגיה לבעלי ויזות־מעבר תורכיות בלבד.

יוסף בן

התנועה הפרטיזנית במשטר הפאשיסטי בבולגריה

ביולי 1943 יכול היה עתון המחתרת הקומוניסטית "ראבוטניצ'סקו דלו" לקרא להלחם באומץ נגד כל נסיון לגירוש יהודים אל מחוץ לגבולות בולגריה, וליהדות בולגריה — להצטרף בהמוניה אל התנועה הפרטיזנית בהרים.

באותו זמן החלו להתערער עמדות הצבא הגרמני, והדבר השפיע בהרבה על העמים שהיו תחת שלטונו או השפעתו. כיצד הגענו להתחתחות זאת? בבולגריה הורגש הדבר במיוחד על־ידי התגברות ניכרת של התנועה הפרטיזנית שנלחמה במשטר הפשיסטי בבולגריה.

התנועה הפרטיזנית בבולגריה היתה ב־1941 רק בראשית צעדיה, כאשר היהודים כבר התהלכו עם מגן־דוד על דש בגדיהם, ולרוב גם לא יכלו לצאת מתוך אזור המגורים שלהם.

עם קבלת החוק להגנת האומה בבית־הנבחרים הבולגרי הועמדו יהודי בולגריה למעשה, זו הפעם הראשונה לקיום הישוב היהודי בה, באופן רשמי כמשוללי זכויות האזרח החרותים ביסודות הקונסטיטוציה הבולגרית.

טבעי היה הדבר, שהנוער היהודי שחונך לציונות ונשאר נאמן לה וגם הנוער היהודי בחוגים הקומוניסטיים פתחו בפעילות מוגברת בתנאים החדשים. אולם, היה גם מובן, שהמשטרה הבולגרית הפאשיסטית החלה לשים עין על פעילותם זאת, והיא יכלה לפעול בשרירות־לב בנקטה בצעדים נגד היהודים, לערוך חיפושי־פתע בבתים ולעקוב מקרוב אחרי המתרחש בגיטו היהודי.

מה היה למעשה חלקם של היהודים בתנועת השחרור הבולגרית שהתארגנה בפלוגות הפרטיזנים במסגרת של "חזית המולדת" כדי להלחם במשטר הפאשיסטי ובפולש הנאצי?

קודם לתשובה ראוי ליתן הסבר על הרקע ממנו צמחה עזרת היהודים לתנועה הפרטיזנית. אמנם, רוב הנוער היהודי בתנועות החלוציות ("השומר הצעיר" ו"מכבי הצעיר") חונך על השפה העברית והיה קשור בציון, בהיותם חניכי בית־הספר העברי ותנועת הנוער. הנוער היהודי עקב אחרי מאבקו של הישוב העברי בארץ וקיים קשר עם החלוצים אשר עלו בתקופה שלפני מלחמת העולם השניה ובעצם ימי־המלחמה בדרך העליה הבלתי ליגאלית. המלחמה מצאה את הנוער היהודי בבולגריה סגור בגיטאות, נתון בקשיים לכלכלת המשפחה (עם הפעלתם של החוקים האנטי־יהודיים), כאשר מצד אחד נותק הקשר עם יתר ארצות אירופה והתנועות הציוניות שם בעקבות הפלישה הנאצית, ומצד שני אחזו בחוגים רחבים של הנוער התלבטויות בעמדו לפני הבעיה: אם להלחם עם נשק ביד, ואז הברירה היא להצטרף רק לשורות הפרטיזנים שהיו למעשה יחידות־קרב קומוניסטיות שגישתן שלילית לציונות, או לא להצטרף אליהם אם רוצים לשמור אמונים לציונות.

השפעת החוגים הקומוניסטיים לאחר 1940 היתה רבה על הנוער היהודי, בהפצת ספרות קומוניסטית ופעילות תאים בתוך תנועות הנוער החלוציות, בנסיון להחדיר בתוכם את רעיון המלחמה עם נשק ביד בהרים, או לפחות בהגשת עזרה בצורת איסוף כספים למען המחתרת. יש להדגיש, שרוב הנוער הציוני אמנם נשאר נאמן לציון ותרם את חלקו בעזרה למחתרת הבולגרית על ידי איסוף כספים. לשרות הפרטיזנים הצטרף חלק של הנוער הציוני, שעבר לתנועת הנוער הקומוניסטית. ואין באמת הזאת כדי להפחית במלא הנימה מערכו הגדול של המאבק היהודי במסגרת התנועה הפרטיזנית, באשר רוב הפרטיזנים היהודיים היו חניכי תנועות הנוער החלוציות ובעיקר "מכבי הצעיר". מאות מבני הנוער היהודי לחמו במרוצת השנים 1944—1943 בהרים יד ביד עם הנוער הבולגרי בשורות הפרטיזנים, ועלילות הגבורה ואומץ ליבם, מלחמתם ומותם הם בלי ספק דף מזהיר בתולדות התנועה הפרטיזנית בבולגריה, ואף ניתנה לכך הוקרה פומבית ע"י הגורמים הבולגריים שעלו לשלטון אחרי השחרור ב־9 בספטמבר 1944.

הנוער היהודי היה פעיל בהפצת כרוזים של המחתרת, בארגון חוגים ובגביית כספים, בגיוס לוחמים לפלוגות הפרטיזנים, בהתקנת קשר בין ריכוזי הלוחמים, בפיצוץ מתקנים צבאיים של הפולש הנאצי, בהדפסת חומר במחתרת, בעריכת התנקשויות בחייהם של פאשיסטים שהתנכלו למחתרת הבולגרית וכו'. לדוגמא, פיצוץ מחסני־הדלק הגרמניים בעיר רוסא בידי לאון תג'ר (בן־דוד), נחשב כמעשה הנועז ביותר שבוצע בידי אדם בודד בותך־תוכם של מתקני האויב; מלחמת הגבורה של היהודים בפלוגת הפרטיזנים ע"ש א. איבנוב שכותרה בשטח פתוח בפברואר 1944 ושלחמו בשלג עמוק עד הכדור האחרון, ואף אחד מהם לא מסר עצמו חי לידי המשטרה הפאשיסטית; לגבורתם באה הוקרה בשדרות רחבות של העם הבולגרי והיא מצאה ביטוי בהרבה משיריהם של משוררי התקופה.

יהודים נפלו בקרבות בהרים. וזו רשימת החללים:

שמות הפרטיזנים יהודי בולגריה
שנפלו בקרבות נגד המשטר הפשיסטי בבולגריה

מס'	השם	נפלו בשנת
1	אנה ונטורה	1944
2	אברהם קלו	1944
3	אברהם מורדו בכר	1944
4	אברהם שבת גרון	1943
5	אברהם אלקולומברי	1944
6	אהרון מזן	1944
7	אלברט בנבנישטי	1943
8	בן־ציון ענבי	1944
9	בנימין דובאביצקי	1942
10	ויאולטה יעקובה	1944
11	ויטקה לוי	....
12	דוד שבת	1943
13	דוד בכור אלדז'ם	1943
14	דוד דוידוב	1944
15	דוד ששונוב יצחקוב	1944
16	דניאל דניאלוב	1944
17	אמיל שקרדז'ייסקי	1944
18	אבה וליצר	1943
19	אפרים חיים בן־ציון	1943
20	עזדרה יצחק מרדכי	1944
21	ז'ק יונה	....
22	ז'ק אברהמוביץ'	....
23	ז'ק לוי (מקרנובט)	1944
24	ז'ק אמדו	1944
25	ז'ק בן־בשט	1944
26	ז'וזף אלפנדרי	....
27	ז'וזקו לריאוב	1943
28	זלמה דקאלו	1943
29	יצחק שמואל נתן	1944
30	יוסף תלוי	1944
31	ישראל הלל	1944
32	יוסף בן־בשט	1943
33	איזידור אייזנבּ	1943
34	יוסף לוי	1944
35	יצחק אלבלח	1943
36	יצחק רחמים חלוי	1944
37	קלארה אשכנזי	1944

מס'	השם	נפלו בשנת
38	קלארה סולומונובה	1944
39	קלארה גבריאל לוי	1944
40	ליאון תג'ר (בן־דוד)	1941
41	ליאון תרבון	1944
42	ליזה דקאלו	1943
43	ליאון בכר	1943
44	מטי רובנובה (מיאמבול)	1944
45	מנחם פפו	1943
46	מואיז כלב	1943
47	מרקו נסים משה	1944
48	מיכאל אשכנזי	1944
49	מאיר קושניצקי	1943
50	מינצ'ו רחמים	1944
51	מנחם מנחמוב	1943
52	מואיז בן־בסט	1944
53	מרקו דקאלו	1944
54	מוני צ'יצ'ק	....
55	מאיר ג'לדטי	1944
56	מוני דקאלו	1944
57	מואיז יוסף לוי	1943
58	ניצ'קו נתן	1943
59	פרץ קמחי	1944
60	רוזה הרשקוביץ'	1943
61	שרה פרידמן	1943
62	סולומון צ'יצ'ק	1944
63	שבתאי לוי	1944
64	סולצ'י קורדובה	1943
65	שרה כהן	1943
66	סינטו אראמה	1943
67	סוזי גרון	1943
68	שבתאי גרתי	1943
69	טינקה דז'איין	1943
70	חיים באלי	1944
71	חיים צ'יצ'ק	1943
72	שאול מיכאל אברבוך	1944
73	יעקב אלבלח	1943
74	יעקב בן ארויאה	1943

העיר פלובדיב נתנה לשורות הפרטיזנים כ־40 לוחמים יהו־דיים ומהם נפלו 25 בקרבות אכזריים ובגבורה ללא תקדים.

הנופלים בקרב היו ממיטב הנוער הציוני בעיר אשר עבר למ־חנה הנוער הקומוניסטי ושעליהם קיבלנו מארץ־ישראל ב־1942 את המכתב הבא:

„אנו שומעים כאן שחלו אצלכם שינויים. לא כל אלה שהיו חברי תנועתנו נמצאים עוד בשורותינו. לא נאשים אותם. בימים אלה כולם צריכים לתת יד כל אחד על פי דרכו למלחמה ולנצחון על האויב המשותף. כי לא יהיה שקט ולא יהיה מחר טוב יותר בלי בית לאומי משלנו".

הפרטיזנים האחים אלבלח מעיר צ׳ירפן
שנרצחו ע"י המשטרה הפשיטסטית ב־18.10.43

ב־1941 היה מצבם של הפרטיזנים קשה ביותר, הן מבחינת מספר הלוחמים והן מבחינת הנשק אשר בידם. שיפור מה חל ב־1942 כאשר גדל מספר הלוחמים, אבל גם אז טרם היתה התנועה הפרטיזנית גורם צבאי בעל משקל, אשר יוכל להת־מודד עם האויב. הקומוניסטים הבולגרים אשר נרדפו קשות באותן שנתיים, שאבו עידוד רב מהנצחון בסטלינגרד ומספרם הלך ורב עד כדי כוח לוחם המחולק ל־4 בריגדות אזוריות ברחבי בולגריה. במחצית השניה של 1943 ובמשך 1944 החלו עורכים התקפות על מטרות צבאיות; כגון: פיצוץ גשרים ששימשו את הצבא הגרמני, מחסני נשק ודלק וכן נערכו הת־קפות רבות על כפרים בולגריים, אשר שימשו בסיסים למש־טרה הבולגרית בהערכותה היא להתקפות על הפרטיזנים.

כחודש לפני השחרור, ב־9 בספטמבר 1944 היו בשורות הפרטיזנים לא פחות מ־2500 לוחמים, ביניהם כ־400 יהודים. מחנות העבודה היהודיים אשר אורגנו על ידי המשטר הפא־שיסטי בוקרו באותם ימים לא אחת על ידי הפרטיזנים שלר־שותם עמדו אז לא רק רובים כי אם גם מקלעים קלים ומספר מכונות־יריה. עם התקרב הצבא האדום לגבולות בולגריה החלה האוכלוסיה הבולגרית עוזרת בגלוי ללוחמים, עד כי שבוע לפני השחרור הפכה כבר התנועה הפרטיזנית לתנועה ספונטאנית ששמה לה למטרה להנחית את המהלומה הסופית על המשטר הפאשיסטי.

בהגיע הצבא האדום לנהר דנובה, ניתנה ע"י מפקדת הפר־טיזנים הפקודה להתקפה רבתי ופלוגות הפרטיזנים ירדו מן ההרים ונכנסו לערים הראשיות וכבשו את השלטון כמעט ללא שפיכות דמים.

בבואנו לסכם את השתתפותם של היהודים במאבק במסגרת התנועה הפרטיזנית, יש לומר שהנוער היהודי בבולגריה עמד במשימות שנדרשו ממנו בימי השואה. בגלל שיחרורנו המהיר לא הועמדנו בפני מבחן חמור יותר, (ולמזלנו הוא לא הת־רחש) שכן קשה לחזות מראש מה היו תוצאותיו וכיצד היינו עומדים בו.

אבל, מתברר שהגרמנים ידעו להעריך את כוח עמידתנו יותר משהערכנו זאת בעצמנו. הדבר נראה מתעודה זו:

„15 באוגוסט 1943
אישית

לכבוד השגריר
בסופיה

הגיסטאפו ביקש כמה פעמים לפעול במפגיע אצל ממשלת בולגריה לפתרון השאלה היהודית בדרך של גירושם לשטחי המזרח, מסיבות אלו: גרוש היהודים לערי־השדה לא גרמה להגברת האנטישמיות שצפו לה, אלא איפשרה ליהודים להגביר את תעמולתם המזיקה בכל הארץ. גם הריגול בצד־שכנגד נעזר בידי הרשת היהודית בארץ כולה. ההשפעה היהודית על חוגים מדיניים ואישי־כמורה נמצאת בסימן של גידול מתמיד, לכן הולכים ונערמים קשיים בפני פתרון השאלה היהודים.

במקרה של נחיתת האויב בבלקנים, יהוו היהודים סכנה בעורף הצבא הלוחם, שאין למעט בערכה. מטעמי בטחון, הכרחי הסדר מהיר לשאלה. הגיסטאפו מניח שהבולגרים ייענו ללחץ הגרמני, כיוון שהם מוכנים לפתרון באמצעות גירוש, אולם כדי שיהיו פטורים כלפי בנות־הברית הם מעוניינים בלחץ גרמני.

לפני שהשאלה תועמד לדיון יותר מפורט, אבקש לקבל את עמדת כב׳.

ואגנר"[103].

דוד יוסיפאור

גיטו פלבן (PLEWEN)

דוד יוסיפאור

עם החלטת הגירוש של יהודי סופיה לערי השדה החלו בפלבן, רוסאֶ ובמקומות אחרים, לדאוג לקבלתם. קבוצות של צעירים העמיסו את חפצי הבאים על עגלות, הסיעו את הישישים, הנכים והחולים, והתיצבו לפי תור בתחנת הרכבת. מעטים הורשו לפע־מים לצאת לרציף־התחנה, כדי לקדם את פני הבאים ולהדריכם.

רבים מבין הבולגרים היו נבוכים ומסוערים. עורך־הדין גנצ׳ו בויקוב קרא באזני את מכתבו של הסופר טריפון קונב שתבע מן האינטליגנציה הנאורה בערי־השדה להושיט עזרה ליהודים המנודים והמושפלים.

לאנשי המנגנון ניתנה הוראה לנהוג בקשיחות־לב כלפינו. הם גידפו והקשו על עבודתנו. ערכו חיפושים ואסרו אנשים שנראו להם חשודים.

למען האמת, יש לומר שלמרות ההסתה האנטישמית החריפה, לא הצליחו הנאצים הגרמנים להסעיר את המוני העם הבולגרי לפרוע בנו. הנאצים השליטו סדר חדש בעולם, אולם לא הצליחו להדביק על הבולגרים את הנגע של האנטישמיות במידה המופרזת והאכזרית שרצו בה.

משראה בלב שלא יעלה בידיו להגשים את תכניתו הגדולה, במסגרת ״הפתרון הסופי״ — להשמיד את היהודים בהמוניהם, הוא שינה את תכניתו והחל בפיזור מתוכנן של היהודים במקו־מות קטנים ונידחים בבולגריה. הם נשלחו אפילו לישובים שלא נמצאו בהן קהילות של יהודים כלל. אולם בד־בבד עם ויתורו על תכנית ההשמדה, הוא מצא דרך להביע את רגשות שנאתו ליהודים בפרסום גזירה מיוחדת: גרושים שכללו גם את בעלי־הזכויות. עד לפרסום הגזירה הותר לבעלי־הזכויות להשאר בבירה מתוך שיקולים שונים, והנה פגע בלב גם בזכות זאת. כן ״הזיז״ בלב משפחות מערי השדה אל נקודות ישוב קטנות ומרוחקות — מטעמי בטחון. בין ערי־השדה שיהודים הוגלו מהן היו: קאזאנליק, סטארה־זאגורה, בורגאס ווארנה. בו בזמן שיהודי קאזאנליק וסטארה־זאגורה הוגלו כלם, נפסק הגירוש מבורגס ווארנה בעקבות הלחץ הציבורי הכבד שהופעל על הרשויות. יהודי קאזאנליק נשדדו, דוכאו והושפלו. בעיקר היה מר גורלם של אותם יהודים מן הבירה שלפני שבועות אחדים הוגלו לקאזאנליק.

בחודש יוני היה הקומיסריון מתיר העתקת מקום המגורים מעיר אחת לשניה, רק בהסכמת הנציג בעיר־המקלט. המצב בערים מסוימות היה חמור מאד, ואילו המצב בפלבן (כתוצאה מן ההכנות המוקדמות) היה שפיר לאין ערוך. ארגנו ״שרות מיוחד״ שתפקידו היה לזייף רשיונות.

בין המגורשים היו אנשים אכולי ספקות וחשדות, שהתיחסו אלינו בהסתייגות מודגשת. אולם, לאחר שעמדו על מסירותנו לעניני העם, הם גילו את זהותם: פליטים ממקדוניה שקרו־ביהם הושמדו, או חשודים בקשרים עם הפארטיזנים וכו׳. מצידנו נקטנו אמצעים מדוקדקים כדי להסתיר את זהותם של הפליטים האלה, ולרוב הם שוכנו בבתים של חברים אחראים. רשמנו אותם בשמות בדויים או הוספנו פרטים חדשים על מצבם המשפחתי כדי לטשטש את העקבות העלולים לגלותם על־ידי המשטרה. למשל, שני האחים לוי וחברם סלניקיו שהיו סטודנ־טים מעיר ביטוליה, היו לילדי טיפוחיה של הקהילה, בחסותנו. אפילו כאשר עברו לפעילות של מחתרת, לא נשתנה יחסנו אליהם, על אף הסיכון שהיה גדול.

ביקורים של זאבי הקומיסריון

אלכסנדר בלב, הקומיסר לעניני היהודים, ערך ביקורים בכל מקומות־המקלט של המגורשים, עוד בראשית הגירוש. הוא סייר בלווית פמליה גדולה של פקידי הקומיסריון. סגנו, קליצין, לבוש למשעי לא ניסה להסתיר את תאותו לגזל ושוד. הסיורים במעונות המשותפים (ליהודים שלא היתה אפש־רות להסתדר בבתי־היהודים בגיטאות) כבבתי־כנסת או בתי־ספר היו דרמאטיים למדי. עניים מרודים פשטו ידים גרומות ותינו את צרותיהם.

כשנכנס בלב למשרד־הקהילה בפלבן, הופתע מן האוירה היהודית ששררה בו. הוא גירש ממנו את כל ״עונדי הכוכבים הצהובים״ והתיחד עם ואסיל בורצ׳קוב, הפקיד הגוי שהיה ״המזכיר״ האמיתי של הקהילה. בלב הסביר לו שתפקידו הוא

לא לנהל את ספרי־החשבונות של הקהילה לפי הנחיותיהם של היהודים, אלא להיפך: עליו לעמוד בראש הפעולות, לשלוט ולהורות ליהודים מה מוטל עליהם לעשות.

הבעיה הכאובה הראשונה שנתעוררה עם הופעתם של ראשוני המגורשים היתה בעיית הדיור. בערים רבות המשיכו המגורשים לדור בבנינים של בתי־ספר רעועים, מחסנים עזובים וכו׳. וזאת, משום שעוד לפני הגירוש החל מאוגוסט 1942 הוקם בערי השדה ריכוז מתוכנן של המשפחות היהודיות המקו־מיות — הוקמו הגיטאות. בתחילה קבעה התקנה משנת 1942 הגבלות בתנאי הדיור. כדי לקיימן, עזבו משפחות רבות דירות שנשכרו מבולגרים, ועברו לגור בדירות של בני משפחתם, בעלי־דירות מרווחות יותר, אשר בתוקף התקנה היו חייבים לחיות בתנאים של צפיפות. בהתאם לתקנה הזאת החל המוסד הממשלתי לנכסי־המדינה לפנות משפחות יהודיות מן הדירות שהוחרמו. בשלישית בא גרושן של משפחות יהודיות בודדות שהיו פזורות בכפרים הקטנים, ונאסרה עליהן הישיבה בהם. הן נצטוו לחזור לערי־השדה והצפיפות גברה יותר בבתי קרוביהם.

יהודים רבים שוכנו בעשרה בנינים ציבוריים של בתי־ספר וגם בבית־הכנסת. תנאי המגורים והנקיון היו נוראים: רעש, אבק ולכלוך, גניחות של חולים, צריחות של ילדים, מבטים תוהים של בריות נבוכות, ונוסף לכל, התרוצצות של בלתי שפויים בדעתם.

על אף הכל הצלחנו לתקן, ולו במעט את התנאים הקשים. הרופא העירוני ד״ר פמיחוב, כתב לפי בקשתנו סקירה ״מוגזמת״ כי פרצו מגפות ומחלות מדומות. תחת לחץ המחלקה הסאניט־רית של העיריה, ובעזרתו של ״הפקיד״ שלנו — נציגו של הקו־מיסר — נכנע הקומיסריון והרשה ליהודים בפלבן, לשכור דירות אצל משפחות בולגריות בשכונות מסוימות בלבד. שבועות אחדים לאחר שניתן היתר זה, הורה הקומיסריון להתיר זאת גם בערים אחרות.

המטבח

שאלה ראשונה במעלה שהתעוררה עם בואם של אלפי הפלי־טים לפלבן היתה הדאגה להזנתן. אחדים הצליחו להטמין בבג־דיהם סכומים קטנים להוצאות הראשונות. אחרים הצילו מן הגזילה סכומים ניכרים, כדי להציל עצמם מדאגה בימי הגירוש. אולם, רובם היו אנשים מבוהלים ששילחו אלינו מבטים חרדים וביקשו מנת־לחם. ולרוב של אבות־המשפחה שנמצאו אותה שעה הרחק בין נקיקי ההרים.

היו ערים בהן סבלו הפליטים ימים רבים חרפת רעב. אולם, הקהילות היהודיות שהיו מאורגנות יותר, פתחו מטבחים מיוחדים.

בטרם נתן בלב פקודות בדבר הקמתם של מטבחים ציבוריים לנצרכים, כבר רתחו הקדרות ותמרות־העשן התמרו ממטבחים רבים, בזאת נתנו ביטוי לרגש העזרה ההדדית, לאחוות הרעים שבין הפליטים ויהודי המקום.

תקלות וטרדות נגרמו לנו ע״י החזקת המטבח. שלטונות האס־פקה ערכו לעתים קרובות חיפושים במחסנים, כדי ללות מלאי של חביות מצרכים. הניזונים היו לפעמים מתרשלים ולא מלאו את הסדרים שנקבעו לסועדי חינם. לעתים, הטיחו זעמם למר גורלם על ראשי המתנדבים, שנענו לקריאה של ראשי הקהילה ובאו לעבודה במטבח.

״הועדה למען המטבח הציבורי״ בפלבן, ובראשה מי שהיה נשיא־הקהילה בקאזאנליק, שבת מוסקונה, ושני עוזריו אהרון חיימוב ויצחק חלפון, עבדה ללא לאות מן הנץ השחר ועד רדת הלילה. תורים המוניים עברו ליד האשנבים של המטבח, שם חולקו מנת־המרק ופת לחמם היומית.

באותה עת הציקה הדלות המרודה את הפליטים שנשלחו ללום, ווידין וישובים אחרים, משום שאותם פליטים לפעמים לא זכו לקבל אפילו פת־קיבר.

אופיו המאורגן של המינהל העצמי

בערים רבות בחרו הפליטים ״ועדות״ משלהם, שהיו שרויות בריב תמידי ובמשא־ומתן מייגע עם ״הקהילה״. למופת שימשה הקהילה בפלבן, בהנהגתו של יוסף פנחס ובניהול פוליטי ואד־מיניסטראטיבי של כותב השורות האלו. בקהילה היו נציגים של כל זרם ומפלגה.

במשרד הקהילה של פלבן התנהלו החיים בפעילות קדח־תנית. זה היה משרד ״לכל דבר״. תורים ארוכים הזדנבו בשע־ריו עד לשעות הערב המאוחרות; במקרים דחופים, בשעה שנשקפה סכנה לחיי פארטיזנים, או שנאסרו קרובי פארטיזנים, חברים של המפלגה הקומוניסטית, מאסר בשל הפרת־החוקים, או יהודים שנמלטו מערים אחרות והיו מבוקשים על־ידי המשטרה, קרובי משפחה של עצורים במחנה הריכוז, חסרי־בית ומבקשי פת־לחם, חולים הזקוקים לטיפול רפואי ואמצעים לריפוי, מקרים סוציאליים, טרדנים רגילים, ודורשי עצות קבו־עים, יהודים שבקשו להשיג רשיונות־נסיעה ורשיונות־תנועה באיזורים סגורים; היו גם מקרים מגוחכים של קטטות ומריבות בין שכנים יהודים ברחוב היהודי, סכסוכים בין בעל לאשתו... בכל המקרים האלה עמדו ראשי־הקהילה על המשמר ונענו לפעולות הצלה, עצה או התדיינות.

פרגוליהם של סוכני המשטרה וההסתה הפרועה שהתנהלה יום־יום מעל גלי תחנות השידור, לא מנעו אותנו מלהמשיך בפעולת תרבות והסברה פוליטית על המאורעות. ״ועדת התר־בות״ כללה מספר מורים ואחרים שארגנו קורסים לעברית והרצאות. פתחנו ספריה ציבורית. ובית ספר יהודי יסודי לכי־תות ה׳, ו׳, ז׳, ליד בית־הספר העממי של ארבע כיתות שהיה קיים עד כה. וכך ניצלו ילדינו מהפקרות הרחוב ומפגיעות של הנערים המוסתים בני הגויים. אולם בית־הספר נתקיים זמן קצר, כיון שהקומיסריון פקד לסגור את כל בתי־הספר היהודיים. נוסדו גם גני־ילדים, אמנם בתנאים גרועים, ולצערנו, למשך זמן קצר.

השאיפה לעלות לארץ היתה נחלת העם כולו ועזה בעצ־מתה. אפילו קומוניסטים מובהקים בקשו ויזות והתריעו נגד המנהיגים הציונים ששללו מהם זכות זו. ״אין מונופולין לע־ליה״! — העירו הם תכופות.

קבוצת ״החלוץ״ היתה פעילה מאד וצעירים אחדים מבין חבריה עלו לארץ. חברי ״ביתר״ היו מאורגנים בנפרד. הם

ערכו כינוס כללי בפלבן, בו השתתפו נציגים מערים אחרות. קבוצה זאת היתה אחוזת רוח־לחימה ולא פעם אחת הדפה פגיעות של לגיונרים ביהודים צעירים.

החוגים הסוציאליסטיים פיתחו פעילות ענפה, בזהירות רבה, כיון שנשקפו להם סכנות גדולות. נערפו ראשים והועלו בלהבות בתיהם של קומוניסטים ידועים; קרובי־משפחתם של פארטיזנים נורו לאור־היום בכיכרות העיר ומרתפי המשטרה היו לבתי מטבחיים. למרות כל זאת, ובניגוד לקהילות אחרות שגינו את המחתרת בפומבי — נשאנו את הסכנות וחיפינו כל העת על קבוצות הצעירים של המחתרת, שהיו רגילים להתאסף בספריה או במשרדו של מטבח הקהילה. באחד הימים הרחקנו מעבודתו את אחד המתנדבים העוזרים המינהליים שאיים על הצעירים האלה.

בחצר הרחבה של הקהילה היהודית, שהוסתרה מעיני הבולגרים בחומה גבוהה וטבעת בנינים סביבה, הוכשר מגרש לספורט, תחליף לאיצטדיונים ולמרחבי־השדה שחסרו לנוער שלנו.

הנוער היה מלא התלהבות לקראת העליה לא״י. הוא השתוקק להחלץ מציפורני האנטישמיות שמנעו את התפתחותו וגדולו הרוחני. רבים מן הצעירים התחתנו כדי לנצל את הדרכונים המשפחתיים ולהגדיל את מספר הזכאים לעלות.

פעם הופיע במשרד־הקהילה זוג צעיר שביקש להנשא ללא דיחוי כדי לזכות בתעודות־נסיעה. אולם, הנישואים של יהודי הבירה היו כמעט בלתי־אפשריים. הקהילה היהודית בבירה, שעבודתה נמסרה לידי פקידי הקומיסריון, לא יכלה להעניק היתר־נישואין והרבנים חששו להעמיד חופה וקידושין ללא היתר זה. גם לזוג צעיר זה (אנשי ״החלוץ״) סירבו השלטונות להעניק היתר נישואין, ולפיכך נאלצתי להוסיף לפעולות הרבות של הקהילה בפלבן תפקיד חדש: לערוך נישואין ללא רב. בבולגריה לא הונהגו עדיין נישואין אזרחיים, אולם נטלתי לעצמי תפקיד של רב וערכתי טכס־נישואין וכן חתמתי במקום רב. הזוג הצעיר הורשה לעלות לארץ־ישראל. לימים החלטנו, כי להבא מוטב לערוך את הטכס המסורתי, וכי הקהילה בפלבן תתן היתר־נישאין לכל מי שנבצר ממנו לקבלו מעיר־הבירה. הידיעה נפוצה גם מחוץ לתחומי העיר וחיש מהר החלו מציפים אותנו פליטים מסופיה שהתגוררו בערים אחרות בבקשות, לקבל היתרי־נישואין.

מגבירי הקול שהותקנו ברחובותיה של פלבן, הכריזו בפרקי זמן קצובים בקולות תרועה ושמחה, על הגבלות וגזרות חדשות נגד היהודים. אולם היו ערים בהן היה איסור חמור לצאת מפתח־הבית, שהותר רק למשך שעתיים ביממה, ואף היתר זה ניתן לראשי המשפחות בלבד. מצב חירום זה גרם חרדה איומה בקרב אחינו מפלובדיב ובערים אחרות. האיסורים המוזרים שהנציגים המקומיים הוציאו בישובים השונים, הגיעו לידי גיחוך: בברקוביצה, למשל, נאסר על היהודים לקרוא עתונים, לשוחח עם בולגרים וכו׳. משפחות שלמות שנמלטו על נפשן מערים אלו בחירוף נפש, היו עלולות להיתפס על ידי המשטרה ולהישלח למחנה־ריכוז. בעיר טרגובישטה השתוללו חיילים שהוסתו על ידי מפקדיהם האנטישמיים, פרצו לבתי היהודים כדי ״לנפץ ראשים״. כמעט כל הגברים בעיר זאת, נפגעו ממסע אכזרי זה.

באופק העכור של הגיטו בפלבן, הופיע ענן קודר בדמותו של מושל־המחוז, מפקד־הצבא הבכיר (לשעבר) יונוב, שגילה שנאה עזה ליהודים. הוא הקדיש הרבה מזמנו לטיפול בבעיות היהודים, התמלא חרון שעה שהעלה חשד שכל המנגנון האדמיניסטראטיבי ואנשי המשטרה, שוחדו על־ידי היהודים. ביוזמתו הורה הקומיסריון, לפזר את יהודי פלבן בעיירות קטנות בסביבה: לובצ׳, טרויאן, סבליאבו וטטבן. רבים מן המגורשים העדיפו ללכת לפינות ההרריות האלו מתוך התנדבות, מפאת אקלימן ורמת החיים הזולה. בעת ובעונה אחת עם גל ההתנדבות ללכת לעיירות אלו, נתעוררו פטריוטים בישובים אלה, בהם לא התגוררו יהודים מעולם, ויצאו נגד משלוח היהודים לשם. התנגדות זו והתערבות גורמים אחרים, פעלו את פעולתם וכך הופסק הגירוש המחודש לישובים האלו.

יונוב נזכר לפתע בשכונה ההרוסה למחצה, שנעזבה על ידי מתישבים ממקדוניה, בכפר גיגן באיזור ניקופול, והוא התאימה לתכניתו ליסד בה ״מרכז של היהדות מפלבן״. ידענו על ״מרכז״ מסוג זה שהוקם ע״י מגורשי סופיה — פאזארדז׳יק. רובם של היהודים האלו נשלח לכפר הידוע לשימצה — צ׳כלרה, עיירה של קומוניסטים שרוקנה מתושביה, הוקפה בשרשרות של שוטרים והיתה ל״מרכז״ יהודי. בכי ותמרורים היו מנת חלקם של הגולים בצ׳כלרה, שכן הופקרו לחסדי הגורל והיו טרף לרעב ולעוני, מקוללים ומתעננים ע״י השוטרים, וקול שועתם הגיע לכל חלקי המדינה.

יוסף ישרוב

פעילות תוך סכנות למען הקהילה

(סיפור הגבורה של מנהיגי יהדות פלבן)

תולדות קהילת פלבן, בתקופת הרדיפות הנאציות יהיו לוקים בחסר ללא תאור פעלם האמיץ ומלא ההקרבה העצמית של קומץ המנהיגים שעמדו בראשה בעת ההיא.

"על פעילותו של הקונסיסטוריון בפלבן ושל חבריו ניתן לכתוב ספר נפרד", קובע אחד מפעילי ההתארגנות היהודית בפלבן באותם הימים, במאמרו, ומוסיף: "יידרשו מאות עמודים כדי לתאר את מעשיהם הרבים והמגוונים של אותם עסקנים אמיצים, נדיבי־לב ודבקים במטרתם. במיוחד אפשר להרחיב את הדיבור על מרכז הפעולות דוד יוסיפוב (כיום — יוסיפאור), שנהג תמיד — כדברי האימרה הבולגרית — להכניס ראשון את "ראשו אל לוע הזאב" בנטלו על עצמו להיות האחראי בפני המשטרה הפאשיסטית והקומיסריון לעניני היהודיים, על מעשיהם והתנהגותם של יהודי פלבן. מתוך הקרבה עצמית היה מסכן את חייו, חרותו ובריאותו כדי להקל את סבלם של אסירי מחנה הריכוז בסומוביט, ולעזור לכל יהודי אם עני או עשיר, איש התנועה הציונית או קומוניסט (ולא היה קץ לצרות שנגרמו לו ע"י הקומוניסטים הצעירים שעליהם פרש את חסותו). כן היה תורם את מרבית הכנסותיו מעבודתו כעורך־דין לאותה קרן חשאית הידועה בכנויה "הקרן השחורה" שמכספיה מומן המטבח הצבורי..."

מי ומי נמנה על אותה קבוצת מנהיגים מסורה?

נציגי האוכלוסיה היהודית הוותיקה של פלבן בקונסיסטוריון היו: דוד יוסיפאור, יוסף פנקס וחזקיה פינצי. את 6000 יהודי סופיה שהוגלו לפלבן יצגו בועד: אלי פניז'ל ז"ל, יצחק ארואטי, עו"ד יוסף ישרוב ושמואל פינצי. סייעו יבדם עשרות מתנדבים אחרים שפעלו בועדות. ראויה לציון גם תרומתם של הנערים הנועזים שביצעו שליחויות ומשימות מסוכנות, ובמיוחד פעולתם של שלמה דיגה (כיום — בקיבוץ יד־מרדכי) ורודי ג'רסי (כעת עורך־דין בתל־אביב).

והרי כמה מפעולותיהם העיקריות של מנהיגי יהדות פלבן בתקופת יוני 1943—ספטמבר 1944, כפי שהן מתוארות ברשימה "איש המחתרת היהודית בבולגריה" מאת ח"כ יעקב ניצני ז"ל ב־"ידיעות יד ושם": "...הוקם ועד חשאי מבין נציגי כל הזרמים הפוליטיים, לרבות הקומוניסטים; הורכבה מועצה רחבה לפיקוח וניהול דימוקרטי של כל הפעולות שנועדו לפתור את בעיות השעה — שיכון, מזון לנצרכים, תעסוקה, שמירת הסדר הפנימי וכו'; הוקם מנגנון לעיקוב אחר נציגי השלטון הפאשיסטי ומעשיהם למען חבל במזימותיהם נגד היהודים; ניתן מיקלט ליהודים מבוקשים ע"י שלטונות הבטחון הבולגריים, כגון אסירים פוליטיים נמלטים, פרטיזנים ופלטים מן הארצות השכנות, ועל ידי כך ניצלו רבים מהם ממוות בטוח..."

אף הוא, ניצני ז"ל, מדגיש את פעלו של יוסיפאור: "הוא היה לא רק המארגן, אלא גם המבצע הטכני של כל פעולה שהיתה כרוכה בסיכון כלשהו". כגון: ארגון בריחתם של יהודים — אסירי מחנות־הריכוז, שיחרורם באמצעות תחבולות נועזות ומסוכנות, זיוף המסמכים הרשמיים שבעזרתם הועבר מחנה ההסגר בסומוביט למקום נוח יותר (מבחינת פעולות העזרה והחילוץ) בעיר פלבן עצמה, ועוד.

בהעלותו את זכרונותיו האישיים על המיבצעים הנועזים של הועד החשאי בפלבן, כותב חבר הועד יצחק ארואטי (נציג השמאל הקיצוני): "...למשל, עורך־הדין הצעיר דוד יוסיפוב, אשר חדר למשרדי המשטרה וגנב מסמכים, כדי להציל מהשמדה קבוצת יהודים מטראקיה ומקדוניה... היו גם מקרים של הצלת פרטיזנים ונדונים למוות יום לפני בצוע פסק־הדין, וכו'"

על פעלו הרב והמפואר בתקופת הרדיפות הוענק לדוד יוסיפאור אות הלוחם בנאצים. הוא ראה בו אות־הקרה קבוצי לכל חברי ועד־המחתרת בפלבן.

דוד יוסיפאור זכה לשבח אפילו מצד הקומוניסטים שנטלו לידם את הנהגת הקונסיסטוריון המרכזי של יהודי בולגריה לאחר הפלת המשטר הפאשיסטי. במכתב מן ה־10 במאי 1945, שנשלח אליו לישראל, מברך אותו הקוניסטוריון על פעילותו הצבורית ועל התנהגותו האישית בשנים הקודרות ביותר בתולדות יהדות בולגריה.

זכרונות

אלברט ורסאנו

פרשת מחנה סומוביט

ב־26 למאי 1943 בעיר הנמל הקטנה על הנהר דנובה, סומוביט, הוקם מחנה ריכוז ליהודים.

דאגתנו הראשונה היתה לערוך רשימה מדויקת של האנשים שנעצרנו והוגלנו למחנה עם המשלוח הראשון ב־24.4.1943.

בעיירה הזאת שנועדה על־ידי בלב כמתנה לאדוניו הנאצים, הופיעו שמותיהם של עוברים ושבים מקריים ברחובותיה של השכונה היהודית בסופיה — יוצ׳בונר — עניים מרודים וחסרי־כל, ולידם שמותיהם של אנשי ציבור מפורסמים. המטרה היתה כפולה: (א) לחסל את המנהיגות היהודית של הבירה במשלוח ראשי העדה לגלות; (ב) לאיים ולזרוע מבוכה ומורך־לב בקרב היהודים על־ידי הגליית אנשים שנלכדו במקרה וללא אבחנה במעמדם.

בין הגולים היו חברים של הקונסיסטוריון המרכזי לשעבר: עורך־הדין ליאון פרחי, אלי פאניז׳ל, ד״ר ב. רוזנפלד, שמואל כלב, גרשון, המזכיר מוריץ נדלר וכן ראשי הקהילה היהודית בסופיה: אלי בסן, אברהם אלפאסה, עורכי־דין ידועים כמנחם פאיונוף, דוד ירוחם (מראשי חזית המולדת). אישים כשמואל פינצי שהיה אחד האידיאולוגים של ״פועלי־ציון״, עורכי־הדין: שאולוב, ארואטי, חזקיה דוידוב; אנשי־דת רבים ובראשם הרב ר׳ דניאל ציון, נשיא בית־הדין־הרבני, והרב אלטארס; תעשיינים ידועים כאהרון ברכה ואחרים. לא נמלטו מזעם השלטון גם אנשי ההנהגה של הקהילה בסופיה, שהקומיסאריון לעניני יהודים מינם, בהיותם ״אזרחים מהימנים ומתאימים״. ביניהם: מואיס מדג׳ר, בוריס תג׳ר ועוד. כן הוגלה היהודי הראשון שהתנצר ערב הגירוש והפגין את נצרותו בכך שהתהלך ברחובות העיר מבוהל ומלא אימה, כשהברית החדשה מתחת לזרועו. מקרה זה הוכיח שלא ה״נאמנות״ ולא ״הדת״ ו״הצלב״ יש בכוחם לחולל שינוי ביחס האיבה כלפי עמנו. בין הגולים היו גם משפחות שלמות עם נשים וטף, וגם נכים. אופייני היה המקרה שאם־עיוורת ובתה המשותקת נשלחו למחנה הריכוז משום שאיחרו למלא אחר ההוראה בדבר עזיבת הבירה במועד שנקבע. בצעד חמור זה היה שוט של זירוז ואות אזהרה לאלה, שהיססו למלא אחרי ההוראה ולנסוע ברכבת בשעה שנקבעה. יושבי מחנה־הריכוז שנאנקו בתנאי המשטר הצבאי החמור ישבו דחוסים עד ארבעים איש בחדר, שכבו על ריצפה חשופה, ללא כסות וללא תנאים סאניטאריים מינימאליים. המטען האישי שנמצא ברשות אחדים מן הגולים, הועבר למחסן המחנה, והיה לשלל ולביזה בידי השומרים, ובראש וראשונה בידי מפקד המחנה, אשר מפעם לפעם יצא עם מטען של מזוודות גדושות לעייפה. לא ניתנה רשות לעצורים ליטול עמם אפילו כותנות נוספות להחליף. מנת הלחם היומית לנפש שקלה תחילה 70 גרם, בתוספת מרק דליל של מים חמים ומעט שעועית או ירק שדה.

מנות האוכל היו דלות. במשך 2 השעות הראשונות לא ניתן כל אוכל לעצורים. כל היום נאלצו העצורים לשבת ליד הקירות ולשתוק, רק כשהתרחק השומר, אפשר היה לשוחח בלחש. העצורים השכימו קום בשש בבוקר. הם יצאו מיד לחצר כדי לנער את מעיליהם או את שמיכותיהם. לא היו מים לרחיצה במידה מספקת. בתי־השימוש היו מלאים. מחצית השעה שניתנה לעצורים לצרכיהם לא הספיקה כלל. ארוחת בוקר לא ניתנה. העצורים רעבו. בשעה שתים־עשרה היו העצורים מסתדרים בפרוזדור ויוצאים לחצר. על יריעת־בד היו פזורים ככרות לחם. כל אחד לקח פרוסת לחם ועבר לצד השני של החצר, שם קיבל מנה קטנה של מרק שעועית. זו היתה מנת המזון שניתנה לעצורים לימה שלמה. ארוחת־הצהרים נמשכה מחצית השעה. העצורים אכלו בישיבה על הארץ או בעמידה, תחת קרני השמש היוקדות. היתה זו תמונה מעציבה. שריקת המשרוקית סיימה את ה״ארוחה״. כל אחד נזדרז לחזור למבנה כדי לא להישאר אחרון.

לפנות ערב הובאו העצורים שוב לחצר וקיבלו מרק שעועית. ארוחת־הערב נמשכה מחצית השעה. שוב משרוקית, ושוב חזרה לחדרים.

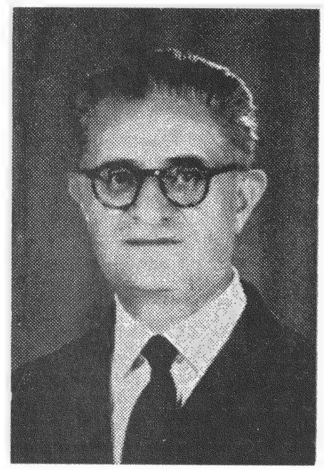
בתוך הבית קיבל כל אחד מימיה מלאה מים ל־24 שעות. הלחם העשוי מקמח תירס, היה לח וצהוב. כל פרוסה שקלה 75 גרם. מרק השעועית היה דליל, ללא שומן. המים הובאו מתחנת כיבוי האש. המחסור במים ובלבנים גרמו למחלות, שפשטו בין העצורים. סכנה זו גדלה מיום ליום, למרות ששלושים חולים בודדו בחדר מיוחד.

היהודים ממחנה סומוביט הועברו ב־17.1.44 לטאבאקובה צ׳שמה שליד פלבן. העברתם בוצעה בגלל החורף הקשה ותנאי החיים הגרועים בצריפים של סומוביט, בשיתוף־פעולה ועזרה מצד ועד קהילת פליבן, שבראשה עמדו החברים י. פנחס ודוד יוסיפוב.

החיים במחנה זה היו הרבה יותר טובים. שמירה כמעט ולא היתה, והדבר איפשר לעצורים, אמנם באורח בלתי רשמי, לצאת ולהצטייד במזון ובלבוש, בעזרתם המלאה של יהודי פלבן. לאט־לאט החלו מגיעים למחנה אנשים חדשים, בעיקר

קרובי פארטיזאנים יהודיים. המצב במחנה השתפר והלך לאחר שהוא עבר מסמכות הקומיסאריון לרשותי המשטרה בפלבן.

שינוי במצב חל כשניתנה הוראה להעביר את המחנה מטא־באקובה צ׳שמה לקאיליקה, ליד פלבן. מספר העצורים גדל אז עם גירושה של קבוצת יהודים מדופניצה וקיוסטנדיל, קרו־ביהם של צעירים שהצטרפו לשורות הפארטיזנים. גם במקום החדש המשיכו התנאים להיות טובים הודות לעזרה של הנהלת קהילת פלבן. אולם מה שאירע ב־11 ליולי 1944 (השריפה הגדולה בצריפי המחנה) היא למעשה טראגדיה גדולה של יהדות בולגריה.

אלברט ורסאנו

הסיבות לשריפה לא הובהרו גם לאחר שיחרור בולגריה. בשריפה זו מצאו את מותם 11 איש. 3 מהם נשרפו ממש בעוד 8 הנותרים נפטרו בבית־החולים, מן הכוויות שנכוו בפעולת ההצלה או בצריף בוער במחנה. בין הקרבנות היו ילדים, נשים וגברים.

עם חיסול המחנה הועברו העצורים לבית־ספר בעיר פלבן עצמה. הפציהם, לבושם ומזונם נשרפו כליל. הם צוידו מחדש בלבוש ובמזון. בפלבן נשארו עוד כחודש וחצי וב־24 באוגוסט הוחזרו לבתיהם.

מפקד המחנה השתולל וגידף ללא הרף, ואילו אחד הקצינים המשניים ״הצטיין״ בעונשים הגופניים האכזריים שהטיל על יושבי המחנה. דיכוי מוסרי ופיסי זה, לא נפל במאומה מן הדיכוי והענויים שהונהגו במחנות הזוועה הנאציים הגרמנים. חסרו רק הכבשנים והמשרפות אשר בלב וחבריו חזו ללא ספק כפעולתם בעתיד. המגדפים ניסו לפגוע בכבוד הלאומי ושלבו בהשמצותיהם בליל של דעות גזעיות שטחיות. איסור חמור הוטל על הקשרים עם העולם החיצוני. אנשי הקהילה הצ־ליחו לקיים מגע עם האיכרים מן הסביבה, שהיו באים לשוק השבועי בפלבן, ואפילו ניהלו שיחות קצרות עם האסירים, בשעה שהועברו לחקירה או לבדיקה רפואית בעיר־המחוז.

אולם, המוני העם הבולגרי, ככל שהיו משועבדים למכונת המלחמה הגרמנית, כן שמרו על הגינות והשתדלו להקל על סבלנו, וכך נתגלו הסדקים הראשונים בחומות של מחנה־הריכוז. בהתערבותם של גורמים רמי־מעלה, שוחרר עוד בחודש יוני ליאון פרחי. במרוצת הזמן שוחררו עוד שנים או שלשה אנשים, בהתערבותם של נציגים דיפלומטים זרים, או בגלל סיבות מיוחדות. הצירות הספרדית למשל, שיחררה נתין ספרדי, והשחרור הביא במבוכה את הפקידים הבולגרים. ראשי הקהילה בפלבן, החליטו לנקוט סדרת פעולות כדי להשפיע על מפקד המשטרה בעיר, שהיה בעת ובעונה אחת גם נציגו של הקומיסאר לעניני יהודים, כדי לחשוף את אכזריות מפקד־המחנה והמשמר שהופקד לשמור על המחנה, מתוך תקוה שה־פיקוד על המחנה יעבור אח״כ לידיו. פיסנוב, מפקד־המשטרה, נתפתה להם ביחוד לאחר שנרמז לו כי תועלה ״משכורתו״ והחל לדווח לקומיסאריון בבירה וגם למיניסטריון־הפנים על שורת תקלות ו״שערוריות״ שאירעו במחנה. נרמז שהחיילים נוהגים בעצורים בסובלנות, מיותרת, ואף מפיצים ידיעות בסביבה על הסבל שנגרם ליהודים היושבים במחנה וכן על הפגיעה באנשי־הדת. הדו״ח פעל והשפיע במשרד־הפנים. ניתן צו, שהצבא יסתלק מן המחנה והשמירה תעבור לידי המשטרה. כך הסתיים השלב הראשון בתולדות מחנה הריכוז הראשון בבולגריה שארך 30 יום.

ר. רובאנוב

השריפה ב"קייליקה"

"קייליקה" נמצא במרחק 5 קילומטרים מן העיר פלבן, מקום שומם. היינו קבוצה של 120 איש, בתוך צריף שארכו 12 מטר ורחבו 1,20 מטר, שנועד ל־5 איש בל־בד... לצריף היתה רק דלת אחת. כשהסתכלתי על הצ־ריף ואל המקום השומם, הרגשתי בחוש, שנשלחנו לכאן למות בסבל ועינויים.

מנהלו של המחנה הנודע היה פשיסט, בן 20, שבהתנהגותו מירר לנו את החיים. הוא היה מוצא הזדמנות להעניש ולענות אותנו. מכתבים שהיו מגיעים בשבילנו לעתים תכופות, היה מראה אותם לנו וקורעם לגזרים... הוא היה אומר שאנו ראויים לכדור. בלילה, בזמן שבצריף היה חושך והכל ישנו את שנתם העמוקה והיו מלאי חרדה על יום המחר היה הוא, — ליובן זמרליאב, מעיר אותנו ומצווה את הנשים לרקוד לפניו, ולעתים תכופות אף הרשה לעצמו לזלזל בהן... בימים הקשים בהם בא אלינו לבקור במפתיע מנהל המחוז והקומיסר לעניני היהודים. הוא ומנהל המחנה בדקו את הצריף, הסתכלו בנו... ובשיחתם נאמר בפירוש: "גפרור אחד מספיק כדי לשרוף צריף זה..." ומיד הוסיפו כדי להרגיענו: "נתקן את הצ־ריף...!"

יומיים לאחר ביקור זה, ב־10 ביולי 1944 חגגנו במח־

מחנה קייליקה אחרי השריפה *

* תמונה זו, וכן התמונות בעמוד 919/920, הם בעזרתה האדיבה של "יד ושם".

נה את שיחרורו של אחד מאתנו... הוא נשאר ללון אצלנו כדי לנסוע למחרת.

לאחר השמחה הגדולה, שאחד מאתנו עוזב את המחנה, נכנסנו כולנו לצריף בשקט. פתאום בחצות חדרו לתוך הצריף להבות אש ועשן מחניק.

התעוררנו, והתחוללה אנדרלמוסיה גדולה. צעקות, בכ־יות, ירדנו מעל המיטות מתוך בהלה. שריפה, שריפה! — צעקו מכל הפינות הצילו!!...

כולנו רצנו לדלת היחידה של הצריף... בקשנו להנצל מן המות שחדר מכל צד בזעם בלהבות האש.

בפתח עמד מנהל־המהנה ואקדח בידו, ולא נתן לצאת לאף אחד החוצה, ואיים באקדח על כל מי שהגיע לפתח הדלת... הוא רצה שכולנו, נשרף חיים בפנים... אני התנפלתי עליו... ובעזרתם של שני צעירים כמוני, הס־פקנו להפילו על הארץ ולשחרר את היציאה מן הצריף.

הכול פנו לדלת, וכך יכולנו להציל את מרבית אנשי המחנה ויחד התחלנו לנסות ולהציל את היתר.

בניסיון להציל את הנותרים, נפל עלי קרש בוער באש ונכוויתי בגופי... קפצתי אל שלולית של מים כדי לכ־בות את האש שאחזה בי... הרופא מסופיה, מורנו משו־לם, נתן לי עזרה ראשונה סבא שלי ששכב ליד הדלת, לא יכול לרדת בעוד זמן. הוא נכווה קשה ומת בענויים איומים.

בטרגדיה האיומה הזאת בא ל־זרתנו בנס הטבע עצמו. גשם שוטף ופתאומי עזר הרבה לשכך את השריפה ולכ־בותה.

בשריפה של מחנה הריכוז „קייליקה" נפלו חללים 11 קר־בנות, ואלו שמותיהם וגילם:

1) מנחם אשכנזי (בן 53); 2) ברטה אלברט קמחי (44); 3) ליאון אשכנזי (18); 4) יצחק סאבאריאנו (45); 5) סמי צ׳לבי פוליקר (16); 6) יצחק מושונוב (32); 7) ישראל בנ־בנישתי (42); 8) ויטה אברהם לוי (24); 9) שבת ראובנוב (84); 10) מרדכי שבת בכר (56); 11) ארנה מטבאאבה (40).

רוברט רובנוב

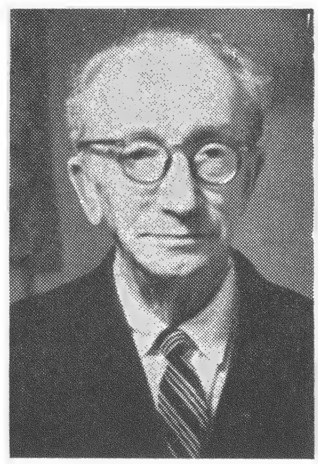
מטי (סבטלה) רובנובה

משפחת רובנוב היתה בין הנפגעים ביותר בתקופת הנאצים בבולגריה. מטי (סבטלה) נפלה כפרטיזנית בקרב האחרון עם הנאצים, יום אחד לפני השחרור.

ז׳אק לוי

פרשת צ׳כלרה

לאחר שקבוצה גדולה של יהודים מסופיה גורשה לפאזרדג׳יק, החליטו השלטונות המקומיים, בהסכמת הקומיסאריון בסופיה, שלרגל המחסור במקומות איכסון יש להעביר חלק מן המגו־רשים לכפר צ׳כרלה, בקרבת העיר צ׳ירפן, לא הרחק מפלוב־דיב. הגירוש החדש הקיף כ־100 משפחות, ולא עמדו לרשותו כל אמצעים כספיים. הכפר עצמו היה ריק, חלק מתושביו נשלחו למחנות ריכוז או גורשו לכפרים אחרים, באשמת סיוע לפארטיזאנים, וחלקם הצטרפו ללוחמים ביערות. בכפר לא היו כל סידורי הספקה וגם מוסדות ציבור. ניתן לומר ש־100 המש־

ז׳אק לוי

פחות הופקרו במחנה ריכוז לידי הגורל העיוור. איש לא דאג להם, למרות שנאסרה עליהם היציאה מגבולות הכפר.

המצב היה על סף יאוש. לעזרת האומללים בא ועד קהילת פלובדיב שפתח בפעולה להעברתם לעיר. בראשונה סיפקו יהודי פלובדיב למגורשים משאיות טעונות מזון. בזמן קצר, מאז הועברו לצ׳כלרה, השיגו המטפלים בדבר העברת 44 משפחות, מתוך ה־100, לעיר פלובדיב. רובם שוכנו באחד מבתי־הכנסת. את מזונם קיבלו במטבח הציבורי שהוקם קודם, עת הגיעו מגורשי סופיה. שאר המשפחות נשארו בכפר צ׳כלרה בתנאים גרועים ביותר. מצרכים סופקו להם מפלובדיב ומצ׳ירפאן. נבחרתי לעמוד בראש פעולות העזרה וביקרתי במקום כמה פע־מים, ובאחד מביקורי שהתי שם כשבועיים ימים.

בכפר צ׳כלרה אירעו מקרים מחרידים, כגון: לידה ללא עזרת רופא, צעיר שנסתתרה בינתו ועוד. לאחר צעדים רבים שננקטו אצל ״הקומיסאריון לעניני היהודים״ בסופיה ושלטונות המשטרה בפלובדיב, הועברו גם שאר המשפחות לפלובדיב, אחרי ששהו בכפר חודשיים, ושוכנו בדירות פרטיות ובבית־הכנסת.

מחנה הריכוז בסומוביט, עם כל היסורים שהמגורשים עברו בו היה לפחות מחנה מאורגן. למרות שהמזון חולק במנות־רעב, לא נעדרה פרוסת לחם, מרק ואף כמה פולי שעועית. כאן, בצ׳כלרה, נזרקו כ־400 אנשים חיים, ונאמר להם: כאן תהיו, את הכפר לא תצאו — ותו לא. מה יאכלו, מנין ישיגו את המצרכים — אלו שאלות שלא עניינו את השלטונות. הם הופקרו ממש לחרפת רעב. ולולא עזרת אחיהם מפלובדיב וצ׳ירפן — מי יודע מה היה סופם.

לאחר פיצוץ מיכלי הבנזין של הצבא הגרמני ברוסא ע״י ה־יהודי בן־דוד

הפרטיזנית אַני ונטורה

הפרטיזנית ויולטה יעקובה

חלק ד׳

יוסף בן

גולת בולגריה בחיסולה (1944 — 1949)

ליו״ר הנועז של ההסתדרות הציונית בבולגריה
בתקופת שיחרורה מן המשטר הנאצי
ויטלי חיימוב ז״ל

למשורר שלא זכה לראות בגאולה
סימצ׳ו איסקוב

לידיד ולחלוץ שנפל בהגנה במלחמת השחרור
אשר פרדו

ולכל החברים שהשתתפו במסע ההתחדשות של
הארגונים הציוניים, עם חיסולו של המשטר הנאצי

מוקדש פרק זה.

יוסף בן

לחרות ולעליה

עם השיחרור

בקיץ 1944 החל העולם שוחר החופש עוקב וצופה בנסיגת הצבא הגרמני בכל חזיתות המלחמה.

מאז הקרב על סטלינגרד פתח הצבא האדום ברדיפה על הגרמנים הנסוגים ובסוף אוגוסט 1944 התקרבו כוחות הצבא של המארשל טולבוחין אל שטחי רומניה ובולגריה. הגרמנים שעדיין היו שולטים בבלקנים לא שיערו כי שעת ההכרעה תבוא במהירות כה רבה, ובראותם שהם בצרה החלו לתכנן את נסיגתם מפני האפשרות של כיתור, שאיימה עליהם.

העצבנות שתקפה את הגרמנים באותם הימים החלה נותנת את אותותיה גם בשלטונות הבולגרים שעוד מזמן מותו של המלך בוריס ה־3 ב־28 באוגוסט 1943, התערער בהם רגש הבטחון ולרבים מהם חדרו ספקות בניצחון גרמניה, שעם כניעתה עלולה בולגריה להמצא פעם נוספת בהיסטוריה במחנה המובסים.

אכן, אם בלבם של אנשי השלטון עלה הספק, הרי באופן גלוי לא נעשה עוד דבר כדי להוכיח למעצמות־הברית שבולגריה משנה את דרכה. הדבר בא לידי ביטוי רק ב־1 ביוני 1944, כאשר באה ממשלתו של איוון בגריאנוב. ראש־הממשלה החדש הזמין אליו משלחת של ראשי יהדות בולגריה והודיע להם על נכונות הממשלה להכיר מחדש בקונסיסטוריון המרכזי של יהדות בולגריה שפורק בימי המשטר הפאשיסטי. אבל, מהפגנת אהדה ועד לביטול החוקים האנטי־יהודיים היתה עוד הדרך רחוקה. רחוקה. אמנם, ב־22 באוגוסט 1944 הוחזרו הזכויות ליהודים, אבל ההגבלות הכלכליות שב״חוק להגנת האומה״ נשארו בתוקפם. הממשלה של בגריאנוב לא ביטלה גם את מחנות העבודה ליהודים מתוך חשש לפעולות נקמניות של הגרמנים, ששלטו עדיין באזור הבאלקנים עד לגבול תורכיה.

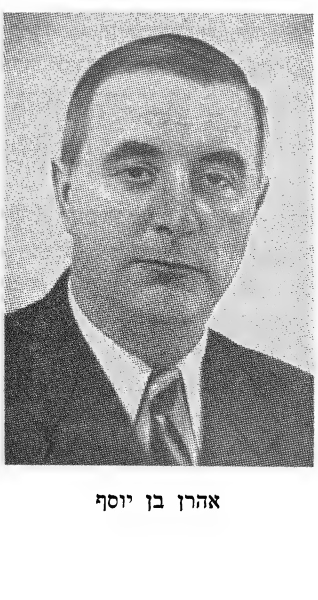
באוגוסט 1944, הוגברו פעולות החבלה של הפרטיזנים ומספר הלוחמים הלך וגדל. אבל המשטרה הבולגרים טרם ויתרה על קרבות עם הפרטיזנים וחללים רבים מקרב הלוחמים — בולגרים ויהודים, גם יחד — נפלו בקרבות עד בוא יום שיחרורה של בולגריה ב־9 בספטמבר 1944.

התקדמותו המהירה של הצבא האדום הפתיע את השלטונות הפאשיסטיים, שהיו נציגי מוסדות הממשלה והמשטרה בכל אזורי בולגריה. שבוע לפני השיחרור נפלה ממשלת בגריאנוב ובמקומה באה ממשלתו של מוראביאב. במתיחות שהלכה וגברה התחילו היהודים בורחים ממחנות־העבודה; הפרטיזנים החלו מתכננים התקוממות המונית; ועם כניסת הצבא האדום לגבולות בולגריה ירדו הפרטיזנים במהירות מן ההרים בסיוע של תאי־המחתרת בתוך הערים, פתחו בהסתערות על בניני הציבור בכל הערים הראשיות בבולגריה. אלה היו יומיים־שלושה של מתח, שנסתיימו בנצחון ״חזית המולדת״ והקמת ממשלה חדשה ב־9 בספטמבר. הרכבה של ממשלת ״חזית המולדת״ היתה כמתכונת המחתרת: נציגים של המפלגה הקומוניסטית, המפלגה הסוציאל־דמוקרטית, מפלגת־האיכרים, מפלגת ״זבאנו״ ובלתי־מפלגתיים.

אכן, ה־9 בספטמבר היה ליום־השיחרור גם ליהודים, לאחר שנים של סבל ורדיפות. גדולה היתה שמחתנו על שניצלנו ועם זאת גדול היה הכאב כשנתברר לנו, מה גדול האסון שאירע באירופה, כאשר קהילות יהודיות שלמות נחרבו תוך יסורי־אימים.

הממשלה החדשה הכריזה מיד מלחמה על גרמניה, והכוחות הצבאיים הצטרפו אל הצבא האדום ברדיפת הצבא הגרמני המובס.

בליל ה־10 בספטמבר פנה שר־האינפורמציה החדש דימו קאזאסוב בקריאה נרגשת לעם הבולגרי לעזור לצבא האדום למגר את החיה הנאצית, לשקם את הארץ משוד הפאשיסטים, והוא גם הודיע בשם הממשלה החדשה של קימון גיאורגיאב על החזרת הזכויות לכל המיעוטים ללא הבדל דת וגזע. על הצהרה זאת ועל ביטולו של החוק האנטי־יהודי להגנת האומה חזר דימו קאזאסוב בשם הממשלה גם בפגישתו עם העתונאים שבאו אז מארץ־ישראל לבולגריה: שליחי ועדת־ההצלה **אהרן בן יוסף**, וניה פומרנץ ויוסף ורון. היתה זאת דרישת שלום ראשונה לאחר ניתוק כה ממושך מארץ־ישראל.

אהרן בן יוסף

על הימים הראשונים אחרי ה־9 בספטמבר בבולגריה עמד אהרן בן יוסף במכתבו הראשון מסופיה, ב־16.9.1944 [1]:

״...זה מכתבי הראשון מכאן, הגעתי אתמול בבוקר, העיר ברובה הגדול הרוסה מן הפצצות וכעת מתקנים את הריסותיה.

הארץ היא כשכורה מן השלטון החדש. בכל מקום שמחה וצהלה. כל תחנות הרכבת, בנינים ציבוריים ופרטיים רבים, קרונות וקטרים, מקושטים בדגלים אדומים ולאומיים, ובכל מקום הסמל — מגל ופטיש. השלטונות אדיבים מאד, בכל מקום אנשים צעירים ואותנו מקבלים בשמחה וכבוד גדול, ובכל מקום מצהירים לפנינו שאין עוד הבדל בין יהודים לבין יתר התושבים. אתמול עבר הצבא האדום את העיר וכל תושבי העיר ואורחיה עמדו והריעו לקראתו בלי הפסק. שוחחתי עם ראשי היהודים כאן, והיום כבר אתחיל לטלגרף ל״דבר״ דרך קושטא, כי קשר ישיר טרם הותקן. כעבור ימים אחדים אתחיל לבקר גם במוסדות ממשלתיים לקבל אינפורמציה על הנעשה ע״י השלטונות ועל תכניותיהם לעתיד וכן על עמדתם בשאלות היהודיות.

עניני העליה מעסיקים כאן את חוגי הציונים. קבלו אישורים רבים לסרטיפיקטים אשר כוחם כויזות־מעבר, ומשתדלים לארגן את העליה במהירות, פן יחמיצו את השעה. מה תהיינה התוצאות, העתיד יראה״.

תאור מאלף על שיחרור בולגריה על הימים הסוערים ההם וראשית העבודה הציונית מוסר גם וניה פומרנץ — שליח ועדת ההצלה בקושטא שנכנס ב־13 בספטמבר 1944 לבולגריה [2]:

״...לאחר שנכשלו הנסיונות של צניחה לבולגריה התחלנו לחפש דרכים ותחבולות של חדירה ביבשה, ברכבת או באחת הפרצות הגבול. הגבולות היו שמורים וחסומים משני העברים, ובעיקר מהעבר הבולגרי. באי כוח המחלקה הבריטית שעסקו בעניינים אלה באיסטנבול ראו בתכנית זו רק אשליה. אך אנו לא אמרנו נואש, גורל יהדות בולגריה היה בשביל המשלחת הישראלית בתורכיה אז, בימי המלחמה, הדבר המדכא ביותר. 50 אלף יהודים תחת מגפו של היטלר במרחק של לילה נסיעה ממקום מושבך ואין ידך מגעת להציל. זה היה אולי הביטוי האכזרי ביותר לאזלת ידינו. בינתיים החמיר מצבם של יהודי הבלקן. הכשלונות בחזית של הנאצים גרמו לכך שבפברואר־מרס 1944 השתלטו הנאצים כליל על המשטרים בהונגריה, רומניה ובולגריה.

היינו בימים ההם באיסטנבול את תחושת השברון המוחלט של יהדות אירופה. היה זה בסוף אוגוסט 1944. בתחנת הרכבת באיסטנבול לוינו את אחד החברים שנסע לארץ. רגעים אחדים לפני צאת הרכבת הופיע אהרון *, כולו מבוהל, ובישר לנו את אשר שמע ברדיו כי רומניה שוחררה. כל אותו היום לא נח האיש, הנה הגיעה השעה. עוד מעט ותשוחרר גם בולגריה. ב־9 בספטמבר עבר הצבא האדום את הדונאו ושוחררה צפון בולגריה. אהרן קבל מינוי של עתונאי ״דבר״ והקונסול הבולגרי באיסטנבול חשב שבסמכותו עוד לתת רשות כניסה לבולגריה החדשה. בליל ה־12 בספטמבר ליוינו את אהרון לרכבת כשהוא כולו שמח ושמחתו מהולה בצער. הוא היה למעשה השליח הארץ־ישראלי הראשון אשר נכנס לשטח משוחרר מידי הנאצים עם תום מלחמת העולם השניה (פרט, לאנשי הבריגדה).

המהפכה היתה מורגשת בכל פינה ובכל תחנת רכבת שהיינו עוברים: המונים מריעים, ים של דגלים אדומים, אכרים, פועלים, נערים היו נראים כשהם מנתצים ושוברים את הסמלים הגרמניים, קורעים את צלב הקרס ומניפים דגלים אדומים. היינו אז שני עתונאים יהודיים בין קבוצת עתונאים של בעלות הברית אשר הורשה להם להיכנס לבולגריה.

התכנית שלמענה בעצם באנו לבולגריה היתה להזרים יהודים אל גבול התורכי. היה הסכם בין הסוכנות היהודית ומשרד־החוץ התורכי, כי אם יבוא יהודי לאיזה שהוא גבול תורכיה יורשה לו המעבר לארץ־ישראל, אם הבריטים יודיעו כי יש להם רשות־כניסה לארץ. ראינו את תפקידנו הדחוף למצוא את היהודים, בעיקר את הנוער החלוצי ולשלחם לגבול. אך היכן היהודים? איפה הנוער החלוצי? השעה דוחקת. יתכן כי מחר יסגר הגבול. צריך למהר ולעשות להבאת היהודים גם מרומניה דרך בולגריה. לא לנוח, לא לשקוט, לפעול ולפעול מהר! ההרגשה כי הנך נמצא בחלל ריק דכאה עד תום. אהרן ידע יפה את הארץ ונסה להתקשר בטלפון עם אנשים בערי השדה, חפש כתבות ישנות, מצא בולגרים פה ושם, חפשנו את החוט. אמצעי תחבורה אין להשיג, הכל תפוש ע״י הצבא האדום, הזורם לחזית בגבול היוגוסלבי ובחלק השני של בולגריה, אשר עוד היה בידי הגרמנים. בלילה עוד נשמעו קולות התותחים מהחזית. בסופיה עצמה אין למצוא בית עם חלונות שלמים. כן הופסק שרות המים. בלילה הראשון לנתי עם אהרן בחדר אחד בלי דלת וחלון. ישבנו שנינו כל הלילה ולא עצמנו עין. לאחר יום־יומיים התברר לנו גם השברון הפנימי של היהדות. אין כמעט למצוא שרידים מהנוער החלוצי שלפני המלחמה. חלק גדול לא עמד במבחן הציוני, לא הספיק הכוח לחכות ולצפות לעליה, לאחר שנים של תלאות, השפלות ודכאון, אם כי יהדות בולגריה לא נתנה הרבה קרבנות בנפש. החלק הגדול של הנוער היהודי הלך עם זרם המהפכה בחשבו למצוא בה גם את המוצא היהודי הישראלי. ראינו את תפקידנו העיקרי בהתחלה מחדש, מהגרעין הראשון, להקים תנועה חלוצית. אט־אט החלו יהודים לשוב לסופיה, תוך שבוע כבר מנתה הקהלה היהודית 15 אלף יהודים. איש לא מצא את ביתו הקודם, או שהוא נהרס, או שנלקח ע״י בולגרי. נשארה רק השכונה הידועה יוצ׳בונר (שלוש הבארות).

לאחר עמל של כמה ימים סודרה קבלת העולים הראשונה, 150 איש. הכל היה מוכן, אך בינתיים הספיקו התורכים להודיע לבא כוח הסוכנות היהודית בקושטא, כי ההסכם הנ״ל היה מיוסד על היסוד ה״הומניסטי״, כלומר, לתת מעבר ליהודים הבורחים ממשטר נאצי לארץ־

* אהרן בן יוסף.

ישראל, אך מכיון שבולגריה היא ארץ־חפשית, היא לא תרשה עוד את המעבר. הממשלה הבולגרית הזמנית לא התנגדה בתחילה לצאתם של היהודים. היסוד שהונח במדי־נה המשוחררת היה, חופש למיעוטים, בולטו החוקים הגז־עיים וליהודים ניתן חופש התנועה. אנשי הממשלה הסבירו לנו כי הם לא דנו עוד בענין הסכם לעליה לארץ, אך הביעו את אהדתם למפעל הציוני, לזכות הגדרה עצמית וההכרח בהקמת מדינה יהודית עצמאית בארץ ישראל. כעתונאי הארץ נפגשנו עם אנשי הממשלה הבולגרית ואהרון תבע באחת הפגישות שהממשלה הבולגרית תכריז בפומבי על יחסה החיובי לבעית ארץ ישראל. בדרך זו הגיעה לפרסום בעתונות וברדיו ההצהרה המפורסמת של המיניסטר דימו קזאסוב ביחס לאהדת השלטון למדינה יהודית בארץ ישראל. וכאשר ניתנה לעתונאים השונים הרשות לפרסם את מאמריהם בחוץ־לארץ ולא היתה אפשרות טכנית להעברת המברקים, הוקצה לעתונאי אחד מכל ארץ זמן של 5 רגעים לשידור הידיעות ברדיו סופיה. לאחר פעולה נמרצת אצל הממשלה הבולגרית וגם אצל הרוסים הורשה גם לנו לשדר שידור חד פעמי בעברית ברדיו סופיה. היותו של אהרון בן הארץ הזאת עזר לא במעט לקביעת השידורים הללו בעברית כשידורים קבו־עים מדי שבוע בשבוע, בכל ליל שבת. שלושה חדשים המשכנו לשדר בכל ליל שבת בעברית במשך 15 רגעים במטרה להמציא ידיעות לעתונות העברית".

"במה ציונית" — עתון ההסתדרות הציונית המאוחדת

הופעת העתונות הציונית

ב־24 בספטמבר 1944 כונסה התיעצות כלל־ארצית בסופיה בהשתתפות השליחים ובה הוחלט על התארגנות מהירה ככל האפשר של התנועה הציונית על כל זרמיה. סוכם להתחיל גם בהכנות לכינוסה של הועידה הציונית הראשונה שלאחר השיח־רור. הועידה נתכנסה בסופיה ב־7 באוקטובר 1944. ב־12 בו נתכנסה גם ועידה ראשונה של "החלוץ" שהתארגן בעזרתם הפעילה של השליחים.

ב־8 באוקטובר יצא־לאור הבטאון של ההסתדרות הציונית המאוחדת "ציוניסטיצ'סקה טריבונה". ב־26 באוקטובר החל להופיע גם בטאון תנועת "פועלי ציון" באותו שם. העתון "ציו־ניסטיצ'סקה טריבונה" נעשה, מרגע צאתו־לאור, מכשיר רב ערך להתארגנות המחודשת של המוסדות והאירגונים הציוניים ולוחם ללא לאות לתרבות ושפה עברית. המטרות פורסמו בג־ליון מיום ו' ז' אייר תש"ה, בכותרת: אל הקוראים[3].

ושם נאמר בין השאר:

"זה קרוב ליובל שנים שהציונות — תנועת השחרור של עמנו — הרימה על נס וחרתה על דגלה את הסיסמא: תחית העם העברי ושפתו במולדתו החפשית. בשטח השפה והתר־בות העברית, השיגה התנועה הציונית הישגים שאין דומה להם בכל אומה ולשון. הלשון העברית בימינו אנו, איננה קנין של יחידי סגולה בלבד, כי אם שפה מדוברת ושגורה בפי רבבות פזורי ישראל בכל תפוצות הגולה המקשרת או־תם קשר הדוק ונותנת צביון של עם אחד. הלשון העברית איננה היום רק "עיקרון" לאומי ויסוד התחיה הלאומית, היא איננה רק אחד משלושת היסודות המפורסמים "עם, ארץ ולשון", לא פרינציפ ואידיאל, כי אם עובדה, דם מדמם, נפש מנפשם של מאות אלפים מאחינו על אדמת המולדת ההולכת ונבנית. גדולי הסופרים העברים מביעים את מחשבותיהם ורגשותיהם, בפרוזה ובשירה בשפתנו הלאומית. נוצרה ספרות חדישה שעל ברכיה מתחנך הדור החדש של עמנו הקם לתחיה".

ייסוד ההסתדרות הציונית המאוחדת

ב־7 באוקטובר 1944 נתקיימה בסופיה הועידה הציונית הרא־שונה אחרי שיחרורם של בולגריה והיהודים מן המשטר הפא־שיסטי. ותיקי התנועה נתכנסו מחדש לאחר שנים של סבל ורדיפות ומטרתם — לאחד מחדש את יהדות בולגריה שמסורת ציונית לה ולארגן אותה לקראת חיים חדשים ועליה לארץ־ישראל. לאחר יומיים של דיונים קיבלה הועידה החלטות שנאמר בהן, בין השאר[4]:

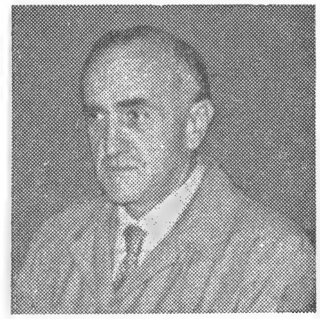
א) הועידה שולחת את ברכתה לממשלתה החדשה של בולגריה וקוראת לכל הארגונים היהודיים לשתף פעו־לה עם השלטון החדש.

ב) הועידה קוראת לארגן מחדש ובמהירות את כל היהו־דים על בסיס של חברות אישית במסגרת של הסתד־רות ציונית מאוחדת.

ג) הועידה מחליטה להוציא לאור בטאון להסתדרות הציונית בשם "הבמה הציונית" (ציוניסטיצ'סקה טריבונה).

ד) הועידה קוראת לכל הארגונים היהודיים לארגן מחדש את בתי הספר היהודיים ולארגן קורסים ללימוד השפה העברית.

ה) הועידה מחליטה להגיש את כל העזרה להתארגנות הנוער היהודי במסגרת "החלוץ" ולפתח את מפעל ההכשרות.

ויטלי חיימוב

בתום הועידה נבחר ועד מרכזי של ההסתדרות הציונית המאוחדת, ובראשה עמד כנשיא ויטלי חיימוב וכמזכיר ד״ר אוטו אלדג׳ם.

ההסתדרות הציונית המאוחדת קיימה ועידה נוספת בימים 6—9 לינואר 1946 ואילו הועידה האחרונה לפני חיסול הגולה התקיימה בסופיה ב־8—10 בנובמבר 1947.

הקמת ״פועלי ציון״

ב־6 באוקטובר 1944 התכנסה בסופיה ועידה של ״פועלי ציון״ ובה היו נציגים מכל ערי־השדה כדי לחדש את פעילותם של ״פועלי ציון״ כארגון נפרד מחוץ למסגרת ההסתדרות הציונית המאוחדת. נבחר ועד מרכזי לתנועה ששלחה נציגים לועד המרכזי של הסתדרות הציונית ולמוסדות היהודיים במסגרת ״חזית המולדת״. כמזכיר התנועה נבחר עמנואל מרגוליס. ובין פעיליה המרכזיים היו: ד״ר שבתאי פרחי, שבתאי אשכנזי, פ. רוזנפלד, חיים הבדלה, יעקב קובו, ד״ר מלמד ואחרים.

עמנואל מרגוליס

התארגנות הסניפים החלה במהירות ובזמן קצר כבר היו ל״פועלי ציון״ סניפים כמעט בכל ערי־השדה בבולגריה. נוצר שיתוף פעולה הדוק בין ״פועלי ציון״ ו״החלוץ״ ובהחלטות הועידה הראשונה נאמר, בין השאר [5]:

א) ״פועלי־ציון״ מתייצבת אחרי ממשלת ״חזית המולדת״ וקוראת לאחדות הסתדרות הציונית המאוחדת.

ב) ״פועלי־ציון״ קוראת לנוער היהודי לצאת להכשרות כדרך להגשמה עצמית.

ג) ״פועלי ציון״ תפעל להכשרת ההמונים היהודיים לקראת ציונות סוציאליסטית ועליה לארץ־ישראל.

ארגון למלאכה ״העובד״

ליד סניף ״פועלי ציון״ בסופיה הוקם ארגון בשם ״העובד״ שתפקידו היה לפתוח קורסים להכשרת חברים למלאכות שונות כגון: סנדלרות, הלבשה, רדיו טכניקה, בנאות, טכנאי שיניים

בישול, צבעות וכו׳... לשיא פעילות הגיע ״העובד״ בפתיחת תערוכה עצמאית, בה הוצגו כל הישגי חבריה בשטחי המלאכה השונים. עם פתיחתה ב־2 ביוני 1946 משכה התערוכה את תשומת־לבם של כל יהודי סופיה ואת הכרתה בקרב אנשי ״חזית המולדת״, וביחוד משרד המסחר והתעשיה הבולגרי, שמנהלו הכללי גם בירך את התערוכה. התערוכה נתנה עידוד ושימשה מכשיר חינוכי רב־ערך בדרך להכשרת העובדים היהו־דיים לקראת עתידם בארץ־ישראל באימונם במלאכות הנמצאות בהתפתחות בארץ־ישראל.

ארגון ״הציונים הכלליים״

הועידה הראשונה של הציונים הכלליים בבולגריה שגם הם הידשו את פעילותם במסגרת ההסתדרות הציונית המאוחדת התקיימה בפלובדיב ב־7 בספטמבר 1947.

הועידה נפתחה ע״י נשיא הארגון מרקו עובדיה. וליו״ר ה־נשיאות נבחר ז׳ק לוי מפלובדיב [6].

מרקו עובדיה

בין החלטות הועידה יש לציין * :

א) הועידה תומכת בהסתדרות הציונית המאוחדת כארגון־גג שנועד לשמור על האחדות הציונית.

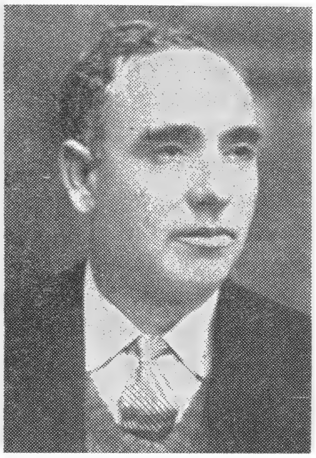
ב) ברכת־אחים שלוחה אל הישוב היהודי בארץ־ישראל הנתון במאבק להשגת עצמאותנו.

ג) ברכה לשלטון ״חזית המולדת״ במאמציו לשפר את מצבם של היהודים.

ד) הועידה פונה לאומות העולם להטיל את מלוא משק־לם בכנס הקרוב של ארגון האומות־המאוחדות למען הקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל.

---

* ארגונים נוספים שפעלו במסגרת ההסתדרות הציונית המאוחדת היו: ״ויצו״ בראשותה של רגינה זילברשטיין; ״משמר״ בראשותו של סמי לוי ו״לאחדות העבודה״ שסימצ׳ו איסקוב ומשה רודיטי עמדו בראשה. התארגנו לפעילות מחודשת גם הרבי־זיוניסטים ובראשם בנימין ארדיטי.

סמי לוי

תנועות הנוער החלוציות — מנוף לפעולה ציונית ולהגשמה

״החלוץ״

הועידה הראשונה של ״החלוץ״ האחיד, שנתקיימה בסופיה ב־3 באוקטובר 1944 הפכה במהירות מקור משיכה למאות בני־נוער ונעשתה למנוף להקמת סניפים של ״החלוץ״ בכל ערי־השדה. במשך חודשים מספר גדל ״החלוץ״ עד 1500 חבר, ואילו תוך שנה הגיע מספר חבריו ל־2500.

בהיות ״החלוץ״ אחיד. (בטרם חל בתוכו הפילוג ל״החלוץ הצעיר״ ו״השומר הצעיר״) כשנה לאחר הווסדו, נשלח ב־31 ביולי 1945 דו״ח לועידת הקונגרס היהודי העולמי בלונדון, ובו נאמר בין השאר [7]:

״———בשלישי באוקטובר 1944 התקיימה הפגישה הראשונה של הנוער היהודי בבולגריה על כל ארגוניו: ״מכבי הצעיר״ ״השומר הצעיר״, ״עקיבא״, ״ויצו הצעי־רה״, ״הנוער הציוני״.

מיד התארגן סמינר חלוצי, והשתתפו בו 22 חברים מכל פי־נות הארץ. ההרצאות בסמינר היו על ארץ ישראל בזמן המלחמה, על מפעלים חדשים בהתישבות, מפעלי תעשיה חדשים, על השתתפותה של ארץ ישראל במלחמה (החטיבה היהודית הלו־חמת), שיחות על הסתדרות העובדים וכו׳.

מבין הקבוצה הראשונה של חלוצים נבחרה מועצה בת עשרים חברים. תפקידה של המועצה הראשונה היה קשה ואחר־אי מאד. חברים אלו היו המארגנים הראשונים של הסניפים בערים השונות; הם היו הראשונים שהניחו את היסוד לתנועה.

ועידות וסמינריונים

עם התרחבות תנועתנו והתעמקות אידולוגית חלוצית של חברינו כנסנו שתי ועידות: הראשונה התקיימה ב־17 בנובמבר

1944, לקראת בואו של בן־גוריון. בועידה זו מסר המרכז דו"ח על פעולתו והתווה קווים לפעולה העתידה. נמסרה סקירה על המצב והמקום שהתנועה תופסת במציאות הבולגרית. הסניפים מסרו דו"ח, שנראה מהם שהתנועה אחרה במקצת בארגונה ובכל זאת מספר החברים עלה ל־750 חבר. נתקבלו החלטות שנדפסו בחוברת בשם "החלטות הועידה החלוצית הראשונה", ושהחשובות שבהן הם: 1) דרך "החלוץ" מוליכה להגשמה, לחיים מלאים של יצירה בארץ ישראל. 2) העליה צריכה להיות מאורגנת. עוד מכאן צריך ליצור גרעיני בוגרים אשר יעלו יחד. 3) "החלוץ" היא הסתדרות ציונית חלוצית בלתי־מפלגתית של צעירים וצעירות יהודים המחליטים לעלות ארצה כדי לעבוד שם עבודה שאין בה ניצול של הזולת. הם מקבלים על עצמם להתכונן עוד בהיותם כאן למלא את התפקידים החלוציים, לשם התישבות בארץ ישראל, לחיים שיתופיים, לחיי עבודה ויצירה, להשתלמות בתרבות ובשפה העברית. 4) "החלוץ" רואה עצמו כהמשך לפעולת הסתדרות העובדים בארץ־ישראל לגולה ומחייב את חבריו העולים ארצה להרשם כחברים בהסתדרות הכללית של העובדים בארץ־ישראל. "החלוץ" רואה את הגשמת רעיונו בתנועה הקבוצית ובהסתדרות העובדים לכל צורותיה כמכשיר לחיים שיתופיים בכל הזרמים של התנועה.

לשם הגשמת החלטות הועידה הראשונה וכדי לספק את הצורך במדריכים, כינס המרכז שני סמינריונים, בהם הפיקו חברינו תועלת מרובה. הם רכשו ידיעות רבות, ובעת ובעונה אחת נתהוו ביניהם קשרים ונתעוררה התענינות ורצון לעבודה עצמאית. הם חזרו לסניפים חדורי הכרה ואחריות לגורל תנועתנו. אמנם, המחסור במדריכים גרם, שנפתח בסמינריון שלישי, ב־2 באפריל, והוא נמשך עשרה ימים. ניתנו בו 44 הרצאות ושיחות, שתי שעות כל אחת, על נושאים שהיו בהתאם לתכניתנו החנוכית.

למרות המאמצים ליצור קשר הדדי בין הסניפים השונים, הושג אך מעט בכוון זה. התנועה היתה עדיין צעירה לימים, חבריה לא הכירו זה את זה. היה נחוץ להכריז גם על קיומנו כלפי־חוץ. לשם זה קבע המרכז שני כינוסים גדולים: אחד בבולגריה הדרומית (בפלובדיב) והשני בבולגריה הצפונית (ברוסאֶ), בתכניות דומות. ב־19—21 בינואר 1945 נתקיימה הפגישה הראשונה בפלובדיב ובה השתתפו כ־400 חברים. ב־3–4 בפברואר נתקיים הכנוס השני ברוסאֶ. נקראו אספות פומביות בהן דיברו חברינו על הנושא "חזית המולדת" ותנועתנו, דרכנו האידיאולוגית, תנועתנו הלאומית, דרך "החלוץ" בגולה ובא"י, ארץ־ישראל כיום, וכפתרון לשאלת היהודים, מצבה של היהדות העולמית ודרכו החנוכית של "החלוץ". שני הכנוסים גם יחד הוכתרו בהצלחה רבה. הם הפיחו רוח חיים לא רק בקרב "החלוץ", כי אם גם בקרב האוכלוסיה היהודית. ב־6—7 במאי 1945 התקיים כנוס שלישי בבורגס. את הצלחת הכנוס, שחל בזמן הכניעה של גרמניה הנאצית, יש לזקוף על חשבון המרץ הרב וההתלהבות של חברינו מבורגס. בכינוס רביעי בארנה השתתפו כ־300 חברים. ההתענינות מצד הקהל היהודי היתה גדולה. בטיולים ובפגישות המשותפות נוצרה אוירת ידידות שעקבותיה לא ימחו.

"הכשרות"

אחת השאלות המנסרות בחלל עולמו של "החלוץ" היתה שאלת ההכשרה, שעליה נשמעה הרצאה בועידתנו השניה. למרות הקשיים המרובים שנתקל בהם המרכז, עלה בידו לייסד שתי הכשרות: אחת עירונית בפרבר סופיה ובה 15 חברים, שעבדו כבעלי־מלאכה ופועלים פשוטים בעיר, ושניה חקלאית, בת 25 חברים, במשק ממשלתי.

למרות כל רצוננו לשתוף פעולה, קרה הדבר שהורחקנו מועידת הנוער היהודי במסגרת "חזית המולדת". לא באנו איתם לידי כל פשרה, כי הם ביקשו מאתנו פשוט לוותר על תעמולה ציונית — דבר שלעולם לא יכולנו להסכים לו, כמובן.

"החלוץ-הצעיר"

עם הפילוג שחל ב"החלוץ" שבעקבותיו קמו "החלוץ הצעיר" ו"השומר הצעיר", יש למסור פרטים על התפתחותן של התנועות הללו — מאז חל הפילוג ועד ה־20 בספטמבר 1947. בדו"ח של מרכז "החלוץ הצעיר" צויינו עובדות אלו [8]:

"עוד מן הימים הראשונים לקיומה הספיקה תנועתנו לקבץ סביבה חלק גדול של הנוער היהודי החלוצי. בימים הראשונים מנתה תנועתנו 12 סניפים ובהם 700 חברים, כיום היא מונה 1640 חברים ב־20 סניפים.

החלוקה לפי השכבות היא:	1,160	— מורדים
	351	— דרורים
	149	— מגשימים
ס"ה	1,640	— חברים

מיד אחרי הפילוג של "החלוץ" התקיימה מועצה של תנועתנו, בה הוברר המצב שנוצר ונבחרה מזכירות זמנית עד לועידה אשר תנהל את התנועה.

ועידתנו הראשונה התכנסה באפריל 1946. לאחר כמה חודשים של קיום היתה תנועתנו צריכה למסור דו"ח על פעולתה ולהתוות תכנית לעתיד. היינו צריכים לקבוע את יחסינו כלפי יתר ההסתדרויות הציוניות והארגונים ברחוב היהודי. לפיכך היתה חשיבות גדולה לועידתנו זו. כידוע מן ההחלטות הגדרנו את עצמנו כתנועה מגשימה אל "הקבוץ המאוחד" והחלטנו גם לשתף פעולה עם יתר הארגונים הציוניים לקראת האפשרות הנראית־לעין לעליה המונית.

קראנו את החברים לכינוסים ופגישות אזוריות. תפקיד הפגישות היתה להחליף דעות על התוכניות לעבודה יום־יומית, לאור הנסיון שרכשנו בעבודתנו נערכו גם דיונים על הכשרה מקצועית ועל הגשמה בהכשרות.

סמינריונים מחוזיים נתכנסו בערים:

1. רוסאֶ — לסניפים: וארנה, סיליסטרה, פרובדיה, שומן, פלאבן;
2. קיוסטנדיל — לסניפים: דופניצה, גורנה־ג'ומאיה, ברוקופ, סמוקוב.
3. פלובדיב — לסניפים: פאזארג'יק, חסקובו, צ'ירפן, קרנובאט, יאמבול ובורגס.

ЕДИННА ЦИОНИСТИЧЕСКА ОРГАНИЗАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ

ЦЕНТРАЛЕН КОМИТЕТ

ההסתדרות הציונית האחידה בבולגריה

הועד המרכזי

София, ул. Цар Борис 117 — סופיה, רחוב צר בוריס 117

Телефон 2-61-07 — טלפון 2-61-07

המשרד הארצישראלי בבולגריה

ПАЛЕСТИНСКИ КОМИТЕТ ЗА БЪЛГАРИЯ

ТЕЛЕФОН 2-61-07 ж 20415 — СОФИЯ — УЛ. ЦАР БОРИС № 117

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ЕВРЕЙСКАТА ТРУДОВО-ЦИОНИСТИЧЕСКА МЛАДЕЖ В БЪЛГАРИЯ

„ЕХАЛУЦ“

ЦЕНТРАЛЕН КОМИТЕТ

הסתדרות „החלוץ“ בבולגריה

המרכז

МЛАДЕЖКА ЦИОНИСТИЧЕСКА ХАЛУЦКА ОРГАНИЗАЦИЯ
„ТАГАР“
ПРИ
ЕДИННО СОФ. ЦИОНИСТИЧЕСКО Д-ВО „Д-р Т. ХЕРЦЛ“

הסתדרות ציונית חלוצית
„תגר“
ע״י
ההסתדרות הציונית האחידה
„ד״ר תיאודור הרצל“

JEWISCH ZIONIST HALUTZ ORGANISATION
„TAGAR“
BY THE
ZIONIST ORGANISATION
„D-r T. HERZL“—SOFIA (Bulgaria)

ЕВРЕЙСКА МЛАДЕЖКА ТРУДОВО-ЦИОНИСТИЧЕСКА ОРГАНИЗАЦИЯ „ЕХАЛУЦ“

„АШОМЕР АЦАИР“ В БЪЛГАРИЯ
ГЛАВНО УПРАВЛЕНИЕ

הסתדרות „השומר הצעיר“ בבולגריה
ההנהגה הראשית

ул. Цар Борис 117 — Tel. 2-39-38

Еврейска младежка трудово ционистическа организация

ЦЕНТРАЛЕН СЕКРЕТАРИЯТ — СОФИЯ

„ЕХАЛУЦ АЦАИР“

ЦЕНТРАЛЕНЪ ЕВРЕЙСКИ КОМИТЕТЪ

ПРИ ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТЪ

Бул. Клементина № 62

מוסדות ההסתדרות הציונית וארגוני "החלוץ" בבולגריה שלאחר השיחרור ב־9 בספטמבר 1944

מימי "החלוץ" האחיד נשארה ההכשרה העירונית בפאבלובו שנתפלגה גם היא. במשך השנים 1946—1947 היו לתנועתנו הכשרות במקומות שונים שהקיפו כ־200 חברים.

בקיץ 1946 השתתפו במחנה 250 חברים מכל הסניפים.

בכל חודש הופיעו עלונים לכל השכבות: לשיכבת "המורדים" עלון בשם "מרד", לשכבת "הדרורים" — עלון בשם "מגדל" ולשיכבת "המגשימים" עלון בשם "להבות".

בשטח לימוד הלשון העברית נעשו לאחרונה מאמצים רבים ולמרות חסרון מורים לעברית מקיימים רוב הסניפים קורסים ללימוד השפה והחברים מתאמצים לדבר רק עברית.

"השומר־הצעיר"

(מתוך דין וחשבון שנשלח ב־2.3.1947 אל ההנהגה הראשית של "השומר הצעיר" בארץ־ישראל)

1) תנועתנו מונה כעת 1600 חברים וחברות בגילים 20 עד 23 שנה ב־17 קנים בכל בולגריה.

בערי השדה היחסים בין תנועתנו ושאר התנועות הציוניות הם טובים. בהרבה ערים חברינו וחברי "החלוץ הצעיר" מתאספים במקום אחד. בפלובדיב מהווה "השומר הצעיר" מרכז החיים הציוניים בעיר.

2) נערכה ועידה ארצית אחת (הועידה ה־11) ושתי מועצות. בקיץ 1946 נערכה המושבה ה־17 של התנועה ובה השתתפו 500 חברים וחברות.

3) הוצאנו הרבה חוברות ותרגומים מעברית, תוכניות־עבודה וכו׳. הפעולה ללימוד השפה העברית נתקלה בקושי בגלל מחסור במורים וספרי־לימוד. בסופיה (הקן הגדול) חסר מקום להתכנס, להתאסף וללמור.

4) שלחנו להכשרות קיץ (במשקים ממשלתיים) 200 חברים וחברות, והם נשארו שם חודשיים. 20 חברים נשארו בהכשרה עירונית בסופיה כשנה שלמה. עלו ארצה כ־200 חברים שנכנסו לקיבוץ הארצי של "השומר הצעיר".

הסתדרות חלוצית "תגר" של הציונים הכלליים

(מתוך דין־וחשבון אל הועד הארץ־ישראלי בסופיה 2 באוקטובר 1947) [9]

"...עבודתנו התחילה בסוף חודש אפריל 1947, והסתדרותנו קיימת מזה זמן קצר. עוד מראשית קיום הסתדרותנו התרכזו מאמצינו בעיקר בכיוונים אלו:

1) לשלוח חברים להכשרה ולארגן מחנה לנוער. התוצאות היו טובות. המחנה התקיים מ־25 ביולי עד 25 באוגוסט ש"ז. הצלחנו לארגן קורסים בצופיות, לבצע היטב את עבודתנו התרבותית. התכנית, לבצר את הרוח החלוצית והיחסים החברותיים בין החברים.

2) **חוץ מחברים בודדים בערי־השדה אין לנו סניפים.** בסופיה מונה הקן שלנו 140 איש, מחולקים לשני גדודים: א) "גדוד הצעיר" — בו נמנים החברים עד גיל 15. ב) "גדוד הלגיון", ובו נמנים החברים עד עשרים שנה. חלוצים ותיקים, כלומר מבני עשרים ומעלה, אין לנו.

3) העבודה הארגונית מתבטאת באספות בפלוגות, אספות כלליות בגדודים, אספות כלליות של כל חברי ההסתדרות, טיולים בחגים וכו׳. להרחבת הסתדרותנו התחלנו בתעמולה בין הנוער של בית־הספר שעדיין אינו מאורגן.

העבודה התרבותית היא בשטח לימוד השפה העברית. הוצאנו 10 שעורים מודפסים בשכפול וחלק גדול של חברינו מצא בהם ידיעות יסוד בשפה. אירגנו גם ספריה גדולה וכל חברינו לוקחים בה ספרים לקריאה.

"בונה ומגן"

ארגון הנוער החלוצי של פועלי־ציון "בונה ומגן" נוסד בחודש אפריל 1947 במטרה להכשיר את נוער "פועלי־ציון" להכשרה חלוצית בארץ־ישראל.

המפעל הגדול של "בונה ומגן" בחודש יולי 1947 הוא מפעל ההכשרה "נגב" שריכז כמה עשרות בנים ובנות והיתה בו ראשית הדרך החינוכית לממשיכים. בהכשרת "נגב" התקיימה גם הועידה הראשונה ובהחלטות היסוד של "בונה ומגן" צויין, שתפקיד הנוער המאורגן במסגרת "פועלי ציון" היא דרך ההכשרה המקצועית והחלוצית בארץ־ישראל. למען השגת המטרה יש לגשת לארגון מפעל הכשרות במהירות האפשרית. ארגון "בונה ומגן" ראה עצמו קשור במפעל של חבר־הקבוצות מקרב יוצאי בולגריה — קבוצת "אורים" בנגב.

הוקרת השלטונות לעבודת החלוצים בהכשרת קנאז׳ה [10]

מרכז "החלוץ" קיבל מכתב הוקרה של מנהל התחנה לנסיונות בקנאז׳ה, הנמצאת בבעלות משרד החקלאות הבולגרית, בזו הלשון בתרגום;

"כידוע לכם קיבלתי לפני כחודש כ־27 מחבריכם להכשרה בתחנה שבניהולי. היום, לאחר שהקציר כבר חלף ברצוני להודות לכם ולחבריכם על העזרה הגדולה שהגישו לנו בזמן הקציר ובכל העבודות בתחנה. בגלל אופי העבודה ויתרו חבריכם על 8 שעות־עבודה ועבדו כ־10 שעות, בזמן שהחום גדול ביותר באזור זה. על אף העבודה שלרוב החברים היתה זאת הפעם הראשונה לעבודה בחקלאות, יש לציין שעמדו במבחן למעלה מן המשוער והצטיינו ברוח־הצוות וההתמדה. ברצוני לציין במיוחד את החברה מטי בכר, ואת החברים יקיר מאיר וישראל בכר.

עלי לציין את יחסי החברות ששררו בין אנשי "החלוץ", ולא רק ביניהם. אנשיכם גילו יחס יוצא מן הכלל כלפי כל העובדים שבפיקוחי, הן מנהלים והן עובדים, ואני תקוה ששיתוף הפעולה בינינו ילך ויגבר, למען יוכלו חבריכם להיות מוכשרים למלא את תפקידם בעתיד.

(על החתום —) **אסאן איליאב**
מנהל התחנה

מאבק לשמירת צביונה של יהדות בולגריה

חודשי ספטמבר־נובמבר 1944, עד שבא יושב־ראש ההנהלה הציונית דוד בן־גוריון בראשית דצמבר 1944, היו חודשים של התארגנות ומאבק לשמירת צביונה המיוחד של יהדות בולגריה, שהצטיינה מאז ומתמיד במסורת הציונית ובכיסופים החזקים לציון. הם היו גם חודשים של מאבק למען חידוש העליה מבולגריה לארץ ישראל.

חיים קשלס

על התקופה ההיא כותב ח. קשלס — מי־שהיה קצין־העליה הראשון של ממשלת־ישראל בבולגריה [11]:

"— החודשים הראשונים שלאחר ה־9 בספטמבר הם אחת התקופות הקשות לתנועה הציונית בבולגריה. המאבק להמשך העלייה היה גדול. הממשלה הבולגרית היתה נתונה בין הפטיש והסדן: מכאן היה עליה לשמור על מעמדה בפני דעת־הקהל בעולם ועל כן אסור היה לפגוע ברצון המיעוט היהודי, מאידך — לא יכלה לדחות את נימוקי הקומוניסטים היהודים, שטענו כי העלייה תגרום לדמוראליזציה בין ההמונים, אשר יאבדו אימונם במדיניות החדשה ותסיח את דעתם מן הבעיות והמטרות היסודיות של המשטר החדש. נוסף לזאת — טענו — העלייה לא תאפשר את ביסוסה והבראתה של חטיבת הקומוניסטים היהודים.

למרות ההאשמות שהוטחו ע"י הקומוניסטים נגד התנועה הציונית שהוגדרה כריאקציונית ומכוונת נגד "חזית המולדת", ולמרות פניותיהם אל ההמונים היהודים להתמסר לעבודת יצירה בארץ מולדתם — נחלה התנועה הציונית את נצחונה, בהשפעת ההכרה הציונית העמוקה של מרבית היהודים, ומבחינה רעיונית השיגה את מבוקשה בכל הנוגע להיתר העליה.

הפסקת העלייה הזמנית נגרמה עם ביטול תוקף אישורי המעבר מצד הממשלה התורכית. שמחה שרה במעונם של הקומוניסטים היהודים, אך היא לא ארכה ימים רבים. התנועה הציונית החלה להתבסס ביותר והפכה להיות מתחרה רציני לקומוניסטים היהודים. מצב זה הביאם לידי הכרה, שעליהם להגדיר ברורות את עמדותיהם הרעיוניות כלפי הבעייה היהודית בכלל והתנועה הציונית בפרט. עמדתם נוסחה במצע של ועידת "חזית המולדת" היהודית. בקווים כלליים נקבע ביטול "העבריות" של בתי־הספר היהודיים, והלשון העברית הוכרזה כ"בלתי חיונית".

התנועה הציונית הכריזה על התנגדותה למצע זה, ופתחה במאבק כדי לשמור על ההמונים היהודים ממגמות ההתבוללות שבלטו בעמדתם ומצעם של הקומוניסטים היהודים".

ביקורו של דוד בן־גוריון

ביקורו של דוד בן־גוריון בדצמבר 1944 הגביר את התודעה הציונית בקרב יהדות בולגריה, חיזק את האמון בעתידו של הישוב היהודי בארץ־ישראל וחישל בקרב ההמונים היהודיים את הנכונות להצטרף למאבק להשגת הכרעה מדינית לאחר השואה האיומה שעברה על העם היהודי. פגישותיו עם ראשי המדינה הבולגרית ונאומיו באסיפות־העם ההמוניות השפיעו השפעה מכרעת בכיוון זה.

דוד בן־גוריון מתקבל בברכה ע"י אנשי השלטון בבולגריה

היו חלקים רבים בקרב הנוער היהודי בבולגריה, שטרם קבעו את עמדתם לגבי המאבק שהתנהל בין "החלוץ" וראשי הנוער היהודי בקרב הקומוניסטים על נפש הנוער היהודי. אבל פרטי השואה כפי שנתגלו אחרי השחרור גרמו לזעזוע עמוק בקרב היהודים וביחוד בקרב הנוער.

באותו זמן החלו בפעולתם המוגברת גם יתר הארגונים הציוניים כשכולם מאוגדים במסגרת־גג אחת — היא ההסתדרות הציונית המאוחדת כשבהנהלתה יושבים נציגי כל הזרמים בראשותו הדינאמית של ויטלי חיימוב ז"ל.

על ההכנות לבואו של דוד בן־גוריון כותב ב־7.11.1944 א. בן יוסף [12]:

"— השבוע אנו עסוקים בהכנות לבואו של בן־גוריון. צריך להגיע בעוד ימים מספר, והמבוכה גדולה. נחוץ לדעת בדיוק את יום בואו, כדי לארגן את הנסיעה מסבילנגרד. אין לנו כל חומר ביאוגרפי אודותיו ואף לא תמונה, לפרסם בעתונות. ובכל זאת, התכונה גדולה. כל ההסתדרויות — הציוניות, פוע"צ, "החלוץ" וכו' — מתכוננות לקבל את פניו. יבואו באי־כוח מכל ערי השדה. מכינים לו פגישות עם אנשי השלטון ועם מוסדות יהודיים. בואו יעלה בהרבה את קרן הציונות כאן. המון רב של צעירים מתלבט בהשקפותיו לרגלי שינוי השלטון במדינה. בימים הראשונים נדחקו בכלל כל עניני הציונות לקרן זוית. וכעת, לאט לאט, מתחילים לרכוש מחדש את העמדות שנשמטו במשך ימי השלטון הפשיסטי. המוסדות היהודיים, שהיו בתחילה נקיים מאלמנטים ציוניים, התחילו לאט לאט לקלוט ציונים... לחץ הציונים על השלטון גובר, והוא נענה לדרישותיהם לשתפם במוסדות היהודיים. אבל, כמובן, אין לקוות שהקהילות תהיינה ציוניות במאה אחוזים, כפי שהיו לפני המלחמה, והדבר ישפיע כמובן גם על חיי התרבות. — הקונסיסטוריון החליט ללמד בבתי־הספר את השפה העברית 3 שעות בשבוע, ואילו ספרות והיסטוריה עברית ילמדו בתרגום בולגרי. מובן, שעל זה, היה מאבק. בינתים מארגנים הציונים קורסים מחוץ לכתלי בתי־הספר, אשר יבואו למלא את החסר. ההופעה המעודדת ביותר היא זו, שהמשרדים הציוניים מלאים אנשים המתדפקים על שערי הארץ. החלוץ מושך יותר ויותר נוער. יש לחשוב, שבימים אלה יתחילו לנסוע רבים".

✶

בכל השבוע הראשון של דצמבר היתה יהדות בולגריה כולה נתונה בקדחת הביקור של ד. בן־גוריון. בדרכו הוא התעכב בעיר חסקובו ונתקבל על־ידי כל היהודים ונציגים של "חזית המולדת". לאחר נאומו בפני הקהילה היהודית הוא המשיך בדרכו לפלובדיב, וכאן נכונה לו קבלת פנים שיהדות פלובדיב אינה זוכרת כמותה. מרגע בואו למלון "מולאָ" ועד לנאומו בבית־הכנסת בפלובדיב היו שעות ללא מנוחה. ציפיה אחזה בכל הקהילה היהודית וזקן ונוער נהרו בהמונים כדי לשמוע את דרישת־השלום החיה מארץ־ישראל. בן־גוריון נאם והסביר בהרחבה את מצב הישוב והישגיו עד כה.

מפלובדיב נסע בן־גוריון לסופיה בקרון מיוחד שהממשלה העמידה לרשותו. קבלת־פנים המונית בתחנת הרכבת בסופיה, נאום בפני כ־2000 איש ב־3 בדצמבר בצהרים בקולנוע "בלקן", קבלות־פנים ופגישות עם ראשי השלטון וביניהם שיחות עם ראש הממשלה ק. גיאורגיאֶב והשרים ועם 3 הרגנטים.

בנאומו הגדול בקולנוע "בלקן" הבטיח בן־גוריון תמיכה של העם היהודי למדינה הבולגרית, והיחס החם בו נתקבל לשיחות אצל ראשי השלטון הרימו את קרנה של התנועה הציונית עד שנתאפשרה התארגנות המונית במסגרתה.

מאבק והפוגה

ועידת הקומוניסטים היהודים במסגרת "חזית המולדת"

במחצית 1945, הכריזה הממשלה הבולגרית על החלטתה לערוך בחירות לאסיפה המחוקקת, ולבחירת ממשלה חוקית חדשה, שתנהל את המו"מ לשלום עם מעצמות־המערב. מן ההכרח היה, ש"חזית המולדת" תזכה בבחירות אלו באמון של המוני־העם וגם של המיעוטים. מצב זה הכריח את המפלגה הקומוניסטית הבולגרית לעשות ויתורים מסויימים להמונים היהודיים כדי לרכוש אותם לצדה. לפיכך הפסיקו הקומוניסטים היהודים את מערכתם נגד ההסתדרות הציונית והחלו לחפש דרכי־הבנה אתה, כדי למנוע רגשות עויינים מצד ההמונים היהודים אל הממשלה ומפלגות "חזית המולדת".

להפתעת הכל, קבלה הועידה שנתכנסה בינואר 1945 אופי של הפגנה אנטי־ציונית מובהקת. מעל במתה הכריזו הקומוניסטים היהודים, שליהדות בולגריה אין ואינה יכולה להיות מולדת אחרת מלבד בולגריה, ושההתבוללות היא תהליך טבעי והיא תקיף את ההמונים היהודיים בשאיפתם לפתור סופית את בעית היהודים. מכאן, שהמאבק נגד ההסתדרות הציונית צריך להיות ללא־רחמים. לנציגים הציונים הבודדים בועידה לא ניתנה אפשרות לדבר. הציבור היהודי התיחס לוועידה בקרירות, ולא החמיץ את ההזדמנות להשיב לה תשובה הולמת. תשובתו קיבלה ביטוי ספונטני בהגיגות יום־השקל במאי 1945. 80% מיהדות בולגריה צעדו ביום ההוא תחת דגל התכלת־לבן, והצהירו באזני הקומוניסטים את דרישתם להקמת המדינה היהודית; הם נשבעו שבועת אמונים לאמץ את כל כוחותיהם להגשמת מטרה זו, והכריזו באזני כל על רצונם לעלות לארץ־ישראל.

העזרה מחוץ־לארץ

מצבם הכלכלי של היהודים בימים אחרי השיחרור, היה בכי רע. היהודים מסופיה, שהוגלו בזמן המשטר הפאשיסטי לערי־השדה החלו חוזרים לבתיהם בחוסר־כל, וצפה השאלה מה יעשו המוני היהודים שחזרו. בחדשים הראשונים של השיחרור, כאשר בולגריה היתה עדיין נתונה בעצמה בקשיי הכלכלה ההרוסה במשטר שקדם ל"חזית המולדת", טבעי היה הדבר שלא יכלה אף להתפנות למחשבה קונסטרוקטיבית, מה ייעשה ביהודים שחיפשו לעצמם דרך לחזור אל מעמדם הכלכלי, ואילו המשטר החדש התר להביא לשינויים מרחיקי לכת, כדי לנסות לפתור את הקשיים שהתהוו עם המעבר החד ממשק הבנוי על חרושת פרטית ומסחר למשך של תעשיה וחקלאות. לא היה ביכולתו לפתור את בעית ההמונים בכלל ולא דווקא היהודיים.

במצב דברים זה, טבעי היה, שהיהודים ציפו לעזרה ממוסדות יהודיים מחוץ־לארץ ואמנם, העזרה לא איחרה לבוא.

הממשלה הבולגרית לא ראתה כל צורך להתנגד לעזרה כזאת. וכאשר באה הפניה אליה, אישרה את יבוא העזרה בפקודת־חוק שנתפרסמה ב־2.2.1945 ב"עתון הרשמי" של בולגריה, והרי תוכנה:

"העתון הרשמי" של ממשלת בולגריה

מספר 31, 8 בפברואר 1945

אנחנו, העוצרים בארץ בולגריה, החלטנות, ע"פ מיניסטר־

הכספים מיום 29.1.1945, מס׳ 1568, לאשר את ההחלטה מס׳ 2 של מועצת המיניסטרים במושב מיום 23.1.1945, פרוטוקול מס׳ 8, שבהתאם לסעיף 45 של הקונסטיטוציה הוציאה פקודת־חוק להתיר את היבוא בלא מכס של 30.000 זוגות נעלים, 15 טון בגדים וכמות מסויימת של רפואות, אשר ניתנו ע״י ״ועד העזרה האמריקאי בא״י״ בשביל יהודים עניים שבמדינה.

סעיף יחיד

מתירים להכניס בלא תשלום של מכס, מסים אחרים, בולים ומכסות, המגיעים עפ״י החוקים, ובכלל זה גם טכסות חו־מרים יקרי־ערך של 30.000 זוגות נעלים, 15 טון בגדים וכמות של רפואות, שישלחו ע״י ״ועד העזרה האמריקאי בא״י״ למשרד הארצישראלי בבולגריה, לשם חלוקת חינם בין היהודים עניים.

על פקודת חוק זו יש לחתום בגושפנקא של המדינה, לפרסם בעתון הרשמי ולהוציאו לפועל.

ניתן בסופיה ב־30 לינואר 1945.
על המיניסטר לכספים מוטל להוציא לפועל פקודה זו.

על החתום:
ו. גאנאב
צ. פ. בובושבסקי
ט. ד. פבלוב

המיניסטר לכספים:
מ. סטויאנוב

פקודת החוק נאשרה ונחתמה בגושפנקא של המדינה, נרשמה במס׳ 8198 מיום 2.2.1945.

גם בשאלת העזרה מחו״ל התנהלו ויכוחים בין הציונים וה־קומוניסטים היהודיים, ושני הקטעים של מאמר המובאים כאן כלשונם, מדברים בעד עצמם ואינם זקוקים לפירושים.

והרי קטעי מאמרו של מ. מרקוס [14]:

במאמרו בעתון ״אבריסקי ווסטי״ בגליון מס׳ 25 מ־22.4.45, ממליץ הח׳ חיים בנדוב, שיהודי בולגריה לא יסמכו בעיקר על תרומות אחיהם מן הארצות הרחוקות, מפני שהיהודים אצ־לנו יגיעו לידי מצבם הנורמלי בעמל שקט ופרודוקטיבי, בתו־צאת החוזה שנכרת עם ארץ־האחות, ברית־המועצות. החוזה פו־תח סיכויים רחבים להטבת המצב הכלכלי ולהתקדמות חמרית לעם כולו, ואתו יחד גם לנו, למיעוט היהודי. הלאה, הח׳ בנדוב מוכיח את היהדות, אשר במקום לחפש אפשרויות של סיפוק צרכיה בדרך אשר בה מסתפקים כל האזרחים הבולגרים בנסי־בות המלחמה הנוכחית, היא מחפשת מוצא מן המצב בעזרת מקורות רחוקים.

טבעי הוא, שאדם בריא עם כושר פעולה אינו צריך לסמוך על עזרה כל־שהיא, אם הוא יכול להמשיך במלאכתו או בסחרו. לא היה מה להתווכח על המלצתו של ח׳ בנדוב, אילו היהודים בבולגריה היו סובלים מן המשטר הפשיסטי במידה שווה עם העם כולו, ואילו היהודים היו עומדים על רמה כלכלית אחת עם כל העם הבולגרי. אבל האם אפשר לטעון זאת? טענה כזו אינה אלא אשליה.

ידוע לכל, את אשר כל המיניסטרים הצהירו אחרי ה־9 בספטמבר, שהיהודים במדינה סבלו יותר במובן המוסרי, הפיזי והכלכלי, מפני שנידונו לחוסר עבודה והוצאו לגמרי מן החיים הכלכליים של המדינה. מיד אחרי ה־9 בספטמבר, הבטיחו כל המיניסטרים בפירוש ליהודים שיוחזר להם הכל.

נכון, היהודים קבלו בסיפוק מוסרי מלא את ממשלת ״חזית המולדת״. כיום מקובל היהודי בכל המוסדות בשימת־לב ראויה. יהודים רבים קיבלו אפילו משרות אחראיות למדי במוסדות אדמיניסטרטיביים בסופיה ובערי־השדה. אבל, מה הוא מצבם של ההמונים היהודים: הפועלים, הפקידים, בעלי־המלאכה, ה־סוחרים הזעירים והמעמד הבינוני אחרי $7\frac{1}{2}$ חדשים מה־9 בספ־טמבר ועד היום? התשובה לשאלה רצינית זו ניתנה ברורות בשני המספרים של ״תקנון כללי״ שנתקבל בועידה של הצי־רים היהודיים מסופיה ומערי־השדה, שנתקיימה ב־12—13 בפאריל 1945, והתפרסמה באותו גליון מס׳ 25 של ״אברייסקי־ווסטי״ מ־22.4.1945, שבו התפרסם המאמר הנ״ל מאת הח׳ בנדוב. לפי קונסטיטוציה אחידה זו, מצבם של חלק גדול, והוא הרוב של היהודים במדינה, ממשיך להיות קשה, משום ששי־לובו בחיים הכלכליים של המדינה נתעכב בגלל חוסר אינוונ־טאר, דירות ואמצעי־מחזור, ודרושה עזרה מלאה ופעולה משל־טונות ״חזית המולדת״, משום שהיהודים בעצמם אינם יכולים לסלק את תוצאות הפאשיזם.

ידוע, ששלטונות ״חזית המולדת״, למרות מאמציו של הקונ־סיסטוריון המרכזי, ומפני הרבה סיבות טכניות ופוליטיות, לא יכלה לתת ליהודים יותר מאשר נתנה. בגלל חוסר אפשרות זו, ממשיך ההמון היהודי להיות במצב טראגי ומיואש, שהרי בידיים ריקות אי־אפשר ליצור ולחדש שום דבר, באופן רציני. לכן, הנני מעיז להעמיד את השאלה העיקרית: אם שלטונות ״חזית המולדת״, למרות רצונם הטוב, אינם יכולים להחזיר את העמדות הכלכליות שאבדו ליהודים, האם האזרחים הבולג־רים היהודים ומשפחותיהם, חייבים לסבול מחלות ורעב או צריכים להיות נעזרים ע״י אחיהם מהארצות הרחוקות, אשר הצהירו שהם מוכנים לבוא מיד לעזרתם, במכונות, סחורות ואמצעים כספיים כדי שיקומם הכלכלי, כדי שיעמדו באותה רמה כלכלית שבה עומדים כל אזרחי ארצנו? האם לא זוהי הדרך היחידה, שבה ההמון היהודי, שעודנו סובל, יוכל לבוא לעזר לבולגריה של ״חזית המולדת״ וכך יוכל בכבוד ובעמל ליהנות גם הוא מההסכם עם מדינת האחות ברית־המועצות ולמלאות את התפקיד הקשה הנופל על כל אזרח מהכובד של ״חזית המולדת״, כדי לעזור למדינה, לשם הבטחת הכח הפו־ליטי והצבאי שאליו שואפים שלטונות ״חזית־המולדת״?

לכן, הנני מוצא שהח׳ בנדוב שוגה ופועל בכיוון הפוך כשהוא מפרש באופן פומבי שאלה שנועדה להביא לעזרה חיובית לא־חינו היהודים מארצות רחוקות, ובנצלם את אסון היהודים הם בנסתר שמים מוקשים בפני ״חזית המולדת״. דברים אלה הם עלילה שאינה מוצדקת בשום אופן, ויכולים רק להצטער שיצאו מעטו של הח׳ בנדוב, שהנו קרוב כל־כך להמון היהודי הסובל.

אספות מחאה של כל הארגונים היהודיים נגד הספר הלבן בערים קיוסטנדיל, חסקובו ופלובדיב

Еврейски комитет при О. Ф. и Еврейска народна община
гр. Кюстендил

ПОЗИВ

ГРАЖДАНИ, ГРАЖДАНКИ и МЛАДЕЖИ ЕВРЕИ,

Еврейския комитет при О. Ф. и Еврейската народна община — гр. Кюстендил, умоляват всички евреи да присътствуват на ГОЛЯМИЯ

Протестен МИТИНГ

който Единната Ционистическа организация в града ни свиква в СРЯДА 10. т. м. в 6½ ч. сл. об. против:

НЕСПРАВЕДЛИВАТА АНГЛИЙСКА ПОЛИТИКА И МЕТОДИТЕ НА ПАЛЕСТИНСКАТА АДМИНИСТРАЦИЯ СПРЯМО ЕВРЕЙСТВОТО В ПАЛЕСТИНА.

ПРОТИВ БЯЛАТА КНИГА.

ЗА СВОБОДНИЯ ДОСТЪП В ПАЛЕСТИНА на 100,000 души евреи гниещи по лагерите в Германия.

Против арестуването на еврейските водачи и хиляди младежи евреи — борци за СВОБОДНА ДЕМОКРАТИЧНА ПАЛЕСТИНА.

Братя ЕВРЕИ,

Затворете всички магазините и работилниците си в СРЯДА от 6 ч. сл. обед, за да изразим нашия ГОЛЯМ ПРОТЕСТ срещу агресивната Английска политика в Палестина, която е акт спрямо еврейския народ в цялия свят.

Присътствувайте всички на митинга в синагогата от 6½ ч. сл. обед за да изразим чувствата си на възхищение и солидарност спрямо еврейската общност в Палестина, която се бори за СВОБОДАТА СИ.

От Евр. комитет при О. Ф. и Евр. нар. община—гр. Кюстендил.

ЕВРЕЙСКИ О.Ф. КОМИТЕТ — ХАСКОВО

Другари,

Английския империализъм наново стовари своя хищнически юмрук над палестинското еврейство Хиляди наши братя начело с водачите Еврейската агенция са хвърлени в затворите и концентрационните лагери.

Целокупното световно еврейство е призовано единно и сплотено да се противопостави на тази реакционна политика на английското Лейбаристко правителство.

Хасковското еврейство обединено се присъединява към общата протестна акция.

Е.О.Ф. комитет в града по този повод свиква

ГОЛЕМО ПРОТЕСТНО СЪБРАНИЕ

на 11 т. м. четвъртак, в 5 часа след обяд в синагогата.

Другари, затворете магазините оставете работата и се стечете масово да изкажем нашия протест.

ОТ КОМИТЕТА.

Печатница Дамянов — Хасково

Еврейски Общограждански Комитет - Пловдив

Еврейския общограждански комитет устройва

ГОЛЯМО ПРОТЕСТНО СЪБРАНИЕ-МИТИНГ

СРЕЩУ БЯЛАТА КНИГА

в вторник 4. XII. 5 часа след обяд в синагогата „ЦИОН" на което ще говорят:

Д-р Израел Леви Р. П. (к.) Иосиф Лазаров Единна цион. орг.

Фико Бенароя, — „ЕХАЛУЦ" Витали Калев — Р. М. С.

Братя евреи,

В вторник 4 XII. за целия след обяд затворете магазините си и ведно с масовото Ви стечение на протестния митинг да дадете израз на волята на целокупния евр. народ да извоюва победа в борбата си срещу БЯЛАТА КНИГА.

Евр. общогражд. комитет.

מן הנאמר לעיל נראה, שהח' בנדוב — בטעות טענתו. העזרה מן החוץ, מאין שהיא תבוא, אם היא באה לעזור לתושבים סובלים, נהפכת לתמיכה מוסרית וחומרית לא בלבד לזקוקים, אלא לכל בולגרי של "חזית המולדת". לכן, הנני חושב שטוב היה אילו הח' בנדוב היה משנה בעוד מועד את דעתו על העזרה מן החוץ, וגם את בטויו.

מ. מרקוס

על כך באה תשובה של ח. בנדוב בעתון "אברייסקי וויסטי"[15]:

מאמרנו "עזרה מחו"ל", שהופיע בגליון 25 של העתון, גרם את כעסו של ה' מוריס מרקוס, שברצונו להעביר את השקפתו, שדווקא העזרה מחו"ל היא הדרך היחידה להוצאת היהדות הבולגרית מן המיצר הכלכלי שנפלה בו, והוא מטשטש את הדעה שאנו הבענו. נדמה לנו, שהיינו די זהירים, כשהבענו דעה, ש"היהודים אצלנו יביאו לנורמליזציה של מצבם לא בדרך התרומות מארצות רחוקות, שצריך לקדמן בברכה, אבל בשום פנים אין לסמוך עליהן כאמצעי יחידי, אלא בדרך העמל הפרודוקטיבי, שבו כבר נרתם חלק מן היהדות הבולגרית". מצד שני הפנינו את תשומת־לבם של קוראינו להוראה שנתפרסמה בדבר שחרור ממכס־היבוא של 300.000 זוגות נעלים ו־15.000 זוגות בגדים, שמהם, נתקבלו מה־30 בינואר עד עכשיו, רק קרון פירות ו־917 זוגות נעלי־ילדים בלבד. ההודעה המנופחת הזאת גרמה לתוצאות בלתי־רצויות, הן בצבור הבולגרי והן בקרב המוני יהודים המרוששים המתהלכים בתקות־שוא והן מטעות אותם מהדרך הנכונה.

ה' מרקוס מטעה בגלוי את הצבור, כשהוא מכריז במאמרו, כאילו גם המוסדות הצבוריים היהודים וגם אנו הננו נגד העזרה "מאחינו ממרחקים שהכריזו, על נכונותם לבוא מיד לעזרה באינוונטאר, מכונות, סחורות ואמצעים כספיים כדי שיוכלו להגיע לשיקום כלכלי". אנו היינו רוצים שה' מרקוס, שהנו ב"כ של פונדציה זרה, יצא בעתונות ויודיע איזה אינוונטר, מכונות, סחורות ואמצעים כספיים מוצעים מחו"ל לשם השיקום הכלכלי של היהודים שהתרוששו? יצא ה' מרקוס בפני הצבור היהודי וימסור דו"ח לאיזה ולאילו סכומים מגיעה העזרה מחול, שהוא מופיע כבא־כוחה. ואם לא יעשה כן, תתגבר אצלנו ההכרה, כי הוא משתמש בכוונה בדימגוגיה, כשהוא מנצל את הקשיים הזמניים שבהם נמצאים שלטונות "חזית המולדת", שלכל הפחות כעת אין ביכלתם לספק ב־100% את התביעות החמריות של החלק הגדול של המוני היהודים שסבלו מאימות המשטר הפשיסטי. אחרת, איננו מתארים לעצמנו גם את הצהרות כל המיניסטרים לאחר ה־9 בספטמבר "שהיהודים בבולגריה סבלו בהרבה יותר במובן מוסרי, הפיזי וכלכלי...", כמו הפסקה האחרת: מיד אחרי ה־9 בספטמבר כל המיניסטרים הבטיחו ליהודים שיחזירו להם בפירוש את הכל.

ברור, הח' ז'אק נתן, בהודעותיו ובכתביו, כשהוא מכה את השוביניות הבולגרית, הוא מכה לא־פחות באכזריות את התופעה השלילית הדומה בחיינו הצבוריים — השוביניות היהודית. עוד טרי הרושם בעינינו, עוד היינו באופן ישר עדים ומשתתפים באותה מלחמה גדולה שהעם הבולגרי ניהל נגד אויביו — היטלריזם והנאציזם. עוד יוצא עשן מהבתים השרופים ועוד טרם נמחו דמעות האלמנות והיתומים של הפטריוטים הנועזים שנפלו במלחמה האנטי־פאשיסטית. עוד מוצאים בקברים בלתי־ידועים את בני בולגריה ההרוגים, אשר בנשק בידם לחמו על חירות העם הבולגרי. עוד טרם הגלידו הפצעים האיומים שנפצענו, כתוצאה ממשטר־דמים ממושך. לאחר שהיהודים בבולגריה סבלו באופן יוצא־מהכלל, יותר באופן מוסרי, פיזי וכלכלי, מאשר החלק הגדול של העם הבולגרי — זה לא פחות ולא יותר מאשר שוביניות יהודית גדולה. אשר לטענה, שהמיניסטרים הבטיחו ליהודים שיוחזר להם בפירוש הכל, זוהי פרובוקציה טהורה כלפי השלטון של "חזית המולדת" של היום, וה' מרקוס יודע יפה מאד שבמצב הנוכחי אין ביכולתו לעשות.

המאמר של מר מוריץ מרקוס בא לאשר באופן ברור, שיש חוגים ואישים, הרוצים לנצל את אסון היהדות למטרות פרטיות שקופות, וביסודם מטמינים מוקשים תחת "חזית המולדת".

ח. בנדוב

היריד בפלובדיב

בחודש ספטמבר 1947 נפתח בפלובדיב היריד הבין־לאומי.

בפעם הראשונה היתה ארץ־ישראל מיוצגת ביריד זה ודגל התכלת־לבן התנוסס יחד עם דגלי שאר האומות שהשתתפו בו.

סגן ראש הממשלה
טראיצ'ו קוסטוב

המוני אזרחים בולגריים ביקרו ביריד ורבים היהודים שבאו במיוחד מערי־השדה. ביקרו ביריד גם כל ראשי השלטון, ובראשם נשיא הרפובליקה העממית הבולגרית ואסיל קולארוב, שנתקבל בביתן הארץ־ישראלי על־ידי נציג הסוכנות היהודית ד"ר מנדל. בעומדו בפני תמונה גדולה של העיר תל־אביב איחל נשיא־הרפובליקה לעיר העברית הראשונה התפתחות וגידול. סגן ראש־הממשלה טראיצ'ו קוסטוב הביע את נכונותה של בולגריה לפתוח ביחסים מסחריים עם ארץ־ישראל. כל השרים של ממשלת "חזית המולדת" שביקרו בביתן הביעו את התפעלותם להתקדמות של היהודים בארץ־ישראל ואיחלו הצלחה.

הביתן היה נאה בסידורו ובלטו בו בעיקר הישגי החקלאות העברית, חימיקאלים ודברי הלבשה.

עם הכרזת המדינה

יום הכרזת המדינה ב־14 במאי 1947 הפך ליהודי בולגריה ליום שמחה גדולה, בה שותפו לא רק ההמונים היהודיים אלא גם אנשי "חזית המולדת". בסופיה, פלובדיב, לום, פאזארדזיק, צ׳ירפן, קאזאליק, קיוסטנדיל, דופניצה, סמוקוב, פלאבאן, ואר־נה, בורגס ובכל יתר המקומות התקיימו הפגנות המונים, ש־בסיומם הפכו לעצרות־עם בהן נאמו נציגי כל הארגונים היהו־דיים וכן נציגי השלטון המקומי.

ליהודי בולגריה כבר היה ברור שמקומם בהצטרפותם למאבק הישוב לביצור העצמאות ולבנין עתידם במדינה היהודית.

בגבור השפעתה של ההסתדרות הציונית היו חגיגות יום־השקל מדי שנה בשנה להפגנת אהדה רבתי למפעל הציוני בכל ערי־השדה בבולגריה. בחגיגות "יום השקל" יש לציין את שנת 1947 כשיא, מבחינת מספר המשתתפים והעצרות שנערכו בכל ערי־בולגריה. עם התקרב מושב האומות־המאוחדות, החלה גוברת גם ההתענינות מטעם ממשלת "חזית המולדת" למאבק של הישוב העברי בארץ־ישראל.

ב־8 ביוני 1947 נערכה בסופיה עצרת "יום־השקל" שעוד לא היתה כמוה בכל דברי ימיה של הקהילה היהודית.

ביחד עם המנהיגים הציוניים מכל הארגונים נאמו גם נציגי ממשלת "חזית המולדת" שני יושבי־ראש בית הנבחרים הגנרל דראגיאב וד"ר פנצ׳ו קוסטורקוב. הגנרל דראגיאב אמר בעצרת בחצר הגדולה של בית־הספר היהודי ביוצ׳בונר את הדברים האלו:

— "אין כיום אדם בעולם שלא יבין, כעבור 2.000 שנות סבל, וביחוד אחרי אשר עבר על העם היהודי בשנים האחרונות את הרצון של העם הזה לייסד מדינה משלו על אדמתו. אני מצהיר בשם העם הבולגרי שה־זכות הזאת לעם היהודי להקים מדינה משלו מגיעה לו בהחלט. אנו אוהבים את היהו־דים. אנו מאחלים לכם להשיג את המטרה הזאת וממשלת "חזית המולדת" ובראשה גיורגי דימיטרוב תומכים בכם בדרך הזאת".

באותה רוח נאם גם ד"ר קוסטורקוב וההמון היהודי קיבל את דבריהם של נציגי השלטון במחיאות־כפיים שנמשכו זמן רב.

משרד קרן־הקיימת לישראל

המשרד של קק"ל פתח בפעילות ענפה בבולגריה, מיד עם חי־דו׳שם של המוסדות הציוניים. הפעילות היתה רבה בזכותו של האיש שעמד בראש המפעל — והוא עזריאל פנחס ז"ל — ידיד תנועות־הנוער, איש חרוץ ומסור, שבפעולתו ללא־לאות קנה לו המפעל מוניטין כה גדול בכל עיר וגם בסופיה. חשיבות

עזריאל פנחס

יום השקל בסופיה

Главно Комисарство на Керен Кайемет Леисраел в България
קרן קימת לישראל

Капка по капка расте националното имущество на еврейския народ.

ПОЗИВ

Братя евреи,

Днес когато в Ерец Исраел наши братя, синове и дъщери устояват националните ни позиции, готови да се пожертвуват за създаването на една ЕВРЕЙСКА ДЕМОКРАТИЧЕСКА ДЪРЖАВА в ПАЛЕСТИНА, наш дълг е да докажем на дело привързаността и нашето удобрение за всичко снова което се върши там.

Единствения начин за изразяването на тази неша благодарност е подкрепване усилията за превръщането земята в Палестина в вечна и неотчуждаема собственост на целия еврейски народ.

Ние Ви поканваме по случай ЯМИМ НОРАИМ да направите своите щедри дарения в полза на КЕРЕН КАЙЕМЕТ ЛЕИСРАЕЛ, като по този начин манифестираме своята привързаност към борческия ИШУВ, същевременно да допринесем своята дан за закупване още земя за настаняването на ежедневното прииждащите в Палестина евреи от всички краища на света.

ТИЗКУ ЛЕШАНИМ РАБОТ.

София, 5707 תשרי Септемврий 1946

От Главното Комисарство

При обичайните дарения в Синагогите на Ямим Нораим не забравяйте Керен Кайемет Леисраел.

Дарявайте за Керен Кайемет Леисраел.

כרוז "קרן קיימת לישראל"

УСТАВ
НА
ЕДИННАТА ЦИОНИСТИЧЕСКА ОРГАНИЗАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ

СОФИЯ 1946 ГОД.

תקנון הסתדרות ציוני בולגריה

ПРЕПИС

Министерство
на
СОЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА
Дирекция за обществени грижи
Отделение обществено подпомагане
№ 1415
9.април.1946год.
С О Ф И Я

До централния комитет на
Единната ционистическа организация в България
ул."Цар Борис" № 117
Т У К

КОПИЕ: Дирекция на милицията.

В отговор на молбата Ви от 29.III.1946год. Министра на Социалната политика, разрешава, на организацията Ви и нейните клонове [illegible] провинцията да събира парични помощи от членовете и съмишлениците – срещу за нуждите на организацията и фондовете "Керен Каймет Леисраел" и "Керен Айесод".

Д И Р Е К Т О Р: /не се чете/

НАЧАЛНИК ОТДЕЛЕНИЕ: /не се чете/

רשיון לפעולת קק"ל ו"קרן-היסוד"

פעולות של קק״ל למען יער על שמו של גיאורגי דימוטרוב בארץ

יתרה היתה באיסוף הכספים לקק״ל ויותר מזה בעובדה שעז־ריאל פנחס היה לדוגמא בידעו לגייס את מרכזי תנועות־הנוער, ובהן את אלפי הנערים והנערות היהודיים, לבקר את בתי היהו־דים ולהיות ראשונים בכל פעולה ציונית.

ביוזמת משרד הקן־הקיימת בבולגריה נפתחה בספטמבר 1947 פעולת מגבית גדולה למען יער בארץ־ישראל על שמו של מנהיגה הרוחני של המהפכה בבולגריה גיאורגי די־מיטרוב שגילה יחס אוהד ליהודים ולמאבקם למען בית לאומי בארץ־ישראל. — ״יש בכך גם תודה והוקרה למאבקנו למען שיחרור בולגריה מעול הנאצים וגם לשיחרורם של היהו־דים אשר ניצלו מהשלח למחנות ההשמדה בפולין״ — נאמר בהודעת משרד קרן־הקיימת בסופיה.

הדירקטוריון של קרן־הקיימת בירושלים בירך על היוזמה בציינו את תרומתו של העם הבולגרי להצלת היהודים והביעה תקוה שיחסי שני העמים והמדינות בעתיד ילכו ויתהדקו [16].

ב־2 בדצמבר 1946 מסר ראש ממשלת בולגריה גיורגי די־מיטרוב הצהרה בפני משלחת של ההסתדרות הציונית, והצה־רתו שודרה גם ברדיו סופיה: .

״הממשלה הבולגרית לא תעשה שום קשיים למשפחות יהו־דיות אשר רוצים לנסוע לפלסטינה״.

הצהרת ג. דימיטרוב השפיעה השפעה עצומה ברחוב היהודי ונתנה עידוד להסתדרות הציונית להגביר את המאמצים לעליה.

הקשרים בין ההסתדרות והאגודים המקצועיים הבולגריים

בחודשי פברואר־מארס 1948 ביקרה בבולגריה משלחת של ״הסתדרות העובדים בא״י״ כאורחת של ועידת האיגודים המק־צועיים הבולגרים (О.Р.П.С.) במשלחת השתתפו: מ. נמיר (נמירובסקי), יונה כסה (קוסוי) וישראל ברזילי.

בו׳עידת האגודים המקצועיים שהתקיימה בסופיה, הח׳ מ. נמיר שהביא את ברכת ההסתדרות אמר בדבריו [17]:

— ״קבלנו בשמחה את הזמנתכם להשתתף בקונגרס השני של האגודים המקצועיים. אנו מביאים לכם את ברכת פו־עלי ארץ־ישראל הנתונים בחזית המלחמה נגד האויב הרי־אקציוני. זה שלושה חודשים שפועלי ארץ־ישראל, נוער ומבוגרים, נאלצים להלחם עם נשק ביד במקום לעבוד את עבודתם בשדה ובסדנה. אין לנו שום ברירה אחרת אלא להלחם ולהגן על זכויותנו כפי שהותוו על ידי ארגון האומות־המאוחדות, וכאן המקום להודות גם על הצהרת הידידות רבת־המשמעות של גרומיקו. שמענו על האיגרת

מ. נמיר

Съюз на ционисти социалисти — Поале Цион в България
София, 19. V. 1947 год.

Историческата реч на Андрей Громико,

съветски делегат в ООН — във връзка с палестинския въпрос

Правото на еврейския народ да има своя държава признато!

Въпросът за европейските евреи неразривно свързан с бъдещето на Палестина

На Общото събрание на Организацията на Обединените народи, при разглеждане доклада на Политическия комитет за състава на комисията по изучаване палестинския въпрос и за инструкциите на тая комисия, взе думата съветският делегат А. Громико.

Мандатната система не оправдава съществуването си

כרוז ״פועלי־ציון״ על נאומו של גרומיקו למען מדינת־ישראל

המחאה ששלח מיניסטר־החוץ הבריטי בווין אל ממשלתכם על יחסה האוהד ליהודים, ועל האפשרות שניתנה ליהודים כאן לנסוע לארץ־ישראל כדי להצטרף למאבק הישוב למען השגת עצמאותנו.

באנו אליכם כנציגים של 180,000 פועלים המאוגדים במסגרת ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ־ישראל מכל המקצועות. הסתדרותנו היא הארגון הפועל, החזק ביותר לא רק בארץ־ישראל כי אם בכל המזרח־התיכון; היא מהווה מסד למדינתנו בדרך וגשר להבנה בין יהודים וערבים; היא גם ערובה לשמירת האופי הדי־מוקרטי של המדינה היהודית שאנו פועלים למענה.

אנו עקבנו אחר מאבקכם לשיחרור מעול הנאציזם ואנו מאחלים לכם הישגים מהירים״.

פעולות המגבית ל״הגנה״ בארץ ישראל

עם החרפת הקרבות בארץ־ישראל בין כוחות ההגנה והערבים, הוקם בבולגריה ועד ציבורי לגיוס כספים ל״הגנה״ במלחמתה. בועד השתתפו נציגים של השלטון וכל הארגונים היהודיים. בזמן קצר נערכו בכל ערי־השדה עצרות־עם בהן נאמו נציגים של הארגונים היהודיים ונציגי ״חזית המולדת״ הבולגרית. ב־תום העצרות נערכו מגביות ונאספו אלפי לווה למען ההגנה. בעיירה הקטנה, דובריץ, למשל, נאספו תוך שעה כ־430.000 ליוה ואילו בקאזאנלק — 600.000 ליוה.

בעצרת המרכזית למגבית ה״הגנה״ בסופיה ב־26.3.48, נאמו בין השאר נציגים של הועד המרכזי של ״ארגון הלוחמים נגד

ПРИТУРКА НА ВЕСТНИК

Брой 63 — София, 4 юли 1946 год.

Орган на Съюза на цион.-социалисти „Поале-Цион".

Положението в Палестина

Съпротивителното движение „Агана" е израз на еврейския борчески дух за правда, свобода и независимост.

מאבק ה״הגנה״ בארץ ישראל

הפאשיזם״, נציגת הנשים בבולגריה, נציג ארגון הנוער הבול־גרי ויו״ר הועד הציבורי.

והרי כמה קטעים מנאומיהם של הנציגים הנ״ל [18]:

יו״ר הועד הציבורי ד י מ י ט ר ח א ל ו ב אמר בדבריו:

״— הנצחון על הנאציזם טרם הביא את הנצחון של העם היהודי. העולם משתומם כיצד עם קטן ואמיץ לוחם בחרוף־נפש נגד כוחות העולים עליו בהרבה, עם שיצא למלחמה אמיצה נגד כוחות האימפריאליזם. המלחמה הצודקת של העם היהודי בארץ ישראל היא ערובה שהוא ינצח״.

נציג הועד המרכזי של ״ארגון הלוחמים נגד הפאשיזם״ א י ל י ה א י ג נ ט ו ב אמר:

״אין לנו צל של ספק שהיהודים שלחמו באומץ נגד ה־משעבדים של העם הבולגרי ילחמו גם עכשיו ביעילות נגד המשעבדים בארץ־ישראל — משרתי האנגלו־אמריקנים והריאקציונרים הערבים. אני תקוה, שתלחמו בשורות הרא־שונות של ההגנה, למען שיחרור פלשטינה. הנוער היה תמיד ראשון בין היוצאים נגד המשעבדים בכל הזמנים. עכשיו בראש ה״הגנה״ נמצאים שוב ראשונים בני הנוער היהודי, ואני רוצה להאמין שבקרוב נתברך בהקמת מדינה יהודית חופשית! (מחיאות כפיים סוערות).

נציגת הועד המרכזי של הנשים בבולגריה נ ב י א נ ה ק י ו־ר א נ ו ב ה אמר:

״ניתן את מלוא עזרתנו למען עצמאות פלשטינה כבית לאומי לעם היהודי למוד הסבל. מאבקה של האשה היהו־דית בפלשטינה נגד האימפריאליזם ומאבקה של האשה הבולגרית נגד הפאשיזם הם מטרה משותפת ואנו עוקבים בחרדה אחר הקרבנות שאתם נותנים, והם לא יהיו לשווא!

אנו מרכינים את ראשינו בפני אומץ־הלב של הבחורים היהודיים בארץ־ישראל״.

העליה ההמונית לישראל

עם השיחרור החלה גם העליה לארץ־ישראל. אמנם, מספר הסרטיפיקטים היה מוגבל, אבל עצם חידושה של העליה ועלי־תם של כ־750 איש מבולגריה במשך 3 החודשים הראשונים מיום השיחרור וכ־1.000 יהודים נוספים שעברו דרך בולגריה בדרכם לארץ, גרמו להתעוררות רבה. כעבור 3 שנים גדלה התנועה עד אשר שבסיומה חוסלה למעשה גולה יהודית, שמאז ומתמיד ראתה עצמה קשורה במאבקה של ההסתדרות הציונית העולמית למען בית לאומי בארץ־ישראל.

על פרק העליה בבולגריה מספר בספרו ״עם חותר אל חוף״ [19] מי שהיה שנים רבות מראשי עליה ב׳ יהודה ברגינסקי מקיבוץ ״גבעת השלושה״. בפרק הדן בעליה מבולגריה הוא מספר:

״— — בספטמבר 1947, ערב יום־הכיפורים, יצאו מנמל בורגאס שבבולגריה האניות ״גאולה״ ו״מדינה״ עם יותר מ־4.000 יהודי רומניה. היו אלה האניות שעוכבו בזמנו על־ידי הצרפתים בנמל באיון ושהצלחנו לשחררן לאחר

הועידה האחרונה של ההסתדרות הציונית המאוחדת

עולים מבולגריה בנמל חיפה

שבית המשפט ביטל את צו העיכוב מטעם הממשלה הצרפתית. עובדת יציאתן של אניותינו מבולגריה עם מעפילים מעולי רומניה השפיעה לטובה גם על יחסה של הממשלה הבולגרית ליציאת היהודים מארצה היא. עד אז היה קיים שם איסור הגירה כללי שהיה חל, כמובן, גם על יהודים. אחרי יציאתן של שתי האניות הראשונות, נפתח גם המו"מ על יציאת יהודי בולגריה והושגה הסכמה שבאניות הבאות ייכללו גם יהודים מארץ זו. כך נפתחו לפנינו אפשרויות גדולות. יכולנו להביא לבולגריה מעפילים מארצות אחרות, וליהודים תושבי בולגריה ניתנה רשות יציאה. הובטח כי הרכבות, הנמלים וכל השירותים המורכבים יעמדו לרשותנו. יהודי רומניה ברבבותיהם ביקשו להעפיל ארצה. ממשלת רומניה, שלא העזה לשלוח את היהודים מנמליה, לא נדרשה עתה אלא להעלים עין מיציאתם אל נמל מדינה שכנה. נוצר מצב אידיאלי לאירגון עליה בתנופה רבה ובקנה מידה גדול. למצב כזה נשאנו נפשנו במשך שנים. אך לעת כזאת חסרו לנו האניות הדרושות, ובייחוד אוניות גדולות, פרט לשני ה"פאנים" שכבר הגיעו לאירופה, לא נראתה עתה באופק כל רכישה נוספת של אוניות גדולות".

לאחר הצלחת מבצע אניות "הפאנים" אשר הובילו 15.000 עולים לארץ-ישראל חרף כל המחאות של הבריטים, נפתחה הדרך לעליה סדירה של יהודי בולגריה.

"החברה הבולגרית לספנות" העמידה לרשות המוסד לעליה ב' את האניה "בולגריה" שהוכשרה להסעת 4.000 עולים. האוניה "בולגריה" התחילה בקו דו-שבועי לחיפה וחזרה, ובכל פעם הביאה 4.000 עולים. מבצע העליה של 8.000 עולים מבולגריה, שהחלו להגיע לארץ מדי חודש בחודשו, רשמו דף מזהיר בתולדות עליה ב' והעליה לארץ בכלל ובכך החל תהליך חיסולה המהיר של גולת בולגריה.

כ-35.000 יהודים מבולגריה עלו, במבצע אירגוני למופת, במשך פחות משנה. גולת בולגריה מנתה כ-50.000 יהודים, מהם עלו לישראל כ-45.000. עליה המונית זאת חלה בשעה גורלית לישוב, כאשר היה נדרש גם כוח עבודה צעיר, ואכן הוא הצטרף במלואו לתנופת הבנין וההתיישבות ולבצורה והגנתה של מדינת ישראל הצעירה.

הערות לפרק ה'

1. ארכיון הועד הפועל של ההסתדרות.
2. קובץ א. בן-יוסף, ת"א, תשכ"ד (עמ' 60—62).
3. ארכיון אחוד עולי בולגריה.
4. "במה-ציונית" (15 אוקטובר 1944).
5. פרטיכולים בארכיון אחוד עולי בולגריה.
6. "במה-ציונית" (23 ספטמבר 1947).
7. ארכיון אחוד עולי בולגריה.
8. תיקי "ועדת חוץ-לארץ" של הקבוץ המאוחד.
9. ארכיון אחוד עולי בולגריה.
10. עתון "פועלי-ציון" (16 באוגוסט 1946).
11. קובץ "א. בן-יוסף" (עמ' 217).
12. שם, (עמ' 101).
13. שם, (עמ' 218).
14. "במה-ציונית" — גליון 30—31 (12.5.1945).
15. עתון "אברייסקי וויסטי" (גליון 29 מ-20.5.1945).
16. "במה-ציונית" (22 בספטמבר 1947).
17. ארכיון הועד הפועל של ההסתדרות.
18. "במה-ציונית" (גליון 137 מ-30.4.48).
19. "עם חותר אל חוף" ליהודה ברגינסקי, ת"א תשכ"ה (עמ' 405).

ע ו ל י   ב ו ל ג ר י ה
שנפלו במלחמת השחרור

יזכור עם ישראל את בניו ובנותיו
חיילי צבא הגנה לישראל הנאמנים
והאמיצים אשר חרפו נפשם במלחמה
על תקומת ישראל: יזכור ישראל
ויתברך בזרעו ויאבל על זיו העלומים
וחמדת הגבורה וקדושת הרצון
ומסירות הנפש אשר נספו במערכה
הכבדה: יהיו גבורי מלחמת השחרור
והנצחון חתומים בלב ישראל לדור דור

יזכור

רשימת עולי בולגריה שנפלו במלחמת השחרור למען המולדת *

אביגדור ישעיהו

נולד ב־1928 בסופיה, בירת בולגריה. גמר בית־ספר תיכוני ושאף לעליה. עוד בבולגריה הצטרף לקבוצת־הכשרה. עלה באניה "עצמאות". במארס 1948 הגיע לארץ ועבר להכשרה מגויסת של הפלמ"ח בבית־השיטה. בראשית יוני התגייס לחיל־הים. גם הוריו עלו לארץ והתיישבו בתל־אביב.

נפל בקרב על בית־עפה, בפעולות חיל־הים בנגב, בי"א בתמוז תש"ח (18.7.1948). ב־9.10.1949 נקבר בנחלת יצחק.

אלמוזלינו משה

בן ששון ומזל. נולד בשנת 1919 בסופיה, בירת בולגריה, ובא לארץ ב־1927 בהיותו ילד בן שמונה. למד בבית־ספר עממי, והשתלם אחר־כך במלאכת הסנדלרות. נשא אשה ופירנס ביתו מיגיע כפיו.

התמחה כימאי ועבר בשעתו את אימוני חיל־הים, אך במלחמת־השחרור גויס לחיל־היבשה בחטיבת "גבעתי". היה ספורטאי טוב וחייל טוב. נפל בנגבה ביום ו' בתמוז תש"ח (13.7.1948). נקבר ביום 15.7.1948 בבאר טוביה. השאיר אחריו אשה וילדה.

אלקלעי אברהם (ז"ק)

בן יעקב ומזל. נולד ב־6.3.1927 בפלבנה שבבולגריה ובילדותו עבר עם המשפחה לקיוסטנדיל. שם גמר בית־ספר עממי, ואם כי הצטיין בלימודיו לא יכל להמשיכם בגלל קשיים חמריים והתחיל ללמוד חייטות והוסמך למלאכה זו בבית־ספר מקצועי. בעודו תלמיד היה פעיל ב"מכבי" ואחר כך הצטרף ל"החלוץ הצעיר" והיה מזכיר סניפו המקומי במשך 4 שנים. בשנות מלחמת־העולם השניה סבל רבות מרדיפות המשטר הפרו־נאצי. במאי 1946 עלה ארצה, עבד חצי שנה בקיבוץ נען, עבר עם שני חברים לעבוד בחקלאות במושב צור־משה ואחר־כך חזר לעסוק בחייטות בתל־אביב.

בחורף שנת תש"ח התנדב לצבא ההגנה והשתתף בקרבות בגליל מתוך הכרת היעוד הגדול של הדור האחרון לגלות והראשון לשחרור וכך כתב במכתבו האחרון מקיבוץ מנרה: "גורלנו הוא לעשות מה שלא עלה בידי אבותינו". נפל בקרב משמר־הירדן ביום 12.6.1948. היה קבור בראש־פינה וב־7.12.1950 הועבר לנחלת־יצחק.

אלקלעי יצחק

בן ז"ק ודורה. נולד ב־8 בדצמבר 1928 בסופיה, בירת בולגריה. נקרא בכינוי־חיבה זוזי. בילדותו נתיתם מאביו. בגימנסיה בסופיה הגיע עד למחלקה החמישית. עלה לארץ יחד עם דודו בשנת 1942. חונך בכפר הנוער בן־שמן. משגמר את לימודיו יצא לעבודה. גר בתל־אביב. עבד בליטוש מראות וכלי־זכוכית שונים בבית־החרושת, ו־בשעות הפנאי השתלם בחשמלאות. התכונן להיות המפרנס של המשפחה — של אמו ושל אחיו הצעיר שהיה עדיין תלמיד. נער שקט ואחראי ויושב בית. לא התעניין במדיניות הפנימית וריב המפלגות. אהב את המולדת.

חבר "ההגנה" עוד לפני התגייסותו. בצבא שירת בחטיבת "גבעתי". השתתף בקרבות הנגב. נפל מות־גיבורים באשדוד־מג'דל בחזית המצרית, ביום כ"ה באייר תש"ח (3.6.1948). הובא לקבורות בכפר־ורבורג.

אלקלעי ליאון

בן יוסף ולינדה. יחיד להוריו. נולד ביום 5.1.1926 בעיר חסקובו, בולגריה. קיבל את השכלתו בקולג' צרפתי. משאת־נפשו לעלות לארץ נתגשמה בשנה העשרים לחייו, ב־1946. תחילה עבד כפועל בנתניה, ואחר־כך התגייס והיה לנוטר. מהשירות הזה עבר מאליו לשירות צבאי מלא, בהגיע תורו שירת בחטיבת "הראל" בירושלים. גילה מרץ ומסירות וחבריו כיבדוהו בשל טוב־לבו ואומץ־רוחו. נפל בכיבוש הראדאר, בעלותו, הוא וחברו, על מוקש. הוא ניסה להציל את החבר שנפגע בראשונה, ונהרג אף הוא בו במקום בכ"ב באייר תש"ח (31.5.1948). נקבר למחרת, ב־1.6.1948, בקרית־ענבים.

---

* מתוך ספר "יזכור", תשט"ז, ברשות משרד הבטחון — היחידה להנצחת החייל.

אמדו משה

בן יעקב ורבקה. נולד ב־2 בפברואר 1927 בבורגב שבבולגריה ועלה עם הוריו לארץ בגיל 8. משסיים לימודיו בבית־הספר "תחכמוני" בתל־אביב עבד במסגרות. מגיל 16 היה חבר ב"הגנה" וסיים קורס למכונות־יריה כבדות וגם קורס לקציני מרגמות. בצבא ההגנה לישראל מילא תפקיד של סמל: פקד על 6 ג'יפים ו־6 זחלים. בקרבות אבו־כביר פעל כחבלן והועבר אחר־כך לחזית לטרון, בה הותקף בדלקת המעי העיור ונותח. עם החלמתו יצא לקורס מפקדי רגמים והשתתף במערכה לשחרור הגליל. פקודיו אהבוהו והוקירוהו, כי דאג להם מאד והוא עצמו היה מוכן למלא כל שליחות.

נפל ב־29 באוקטובר 1948 במירון, כמחצית השעה לפני שביתת הנשק בגוש־חלב. נקבר בו ביום בראש־פינה.

אסא משה

בן רפאל וסופי. נולד ב־24.5.1924 בעיירה קאזאנליק שבבולגריה. מבית־ספר עממי עבר לבית־ספר תיכוני מקצועי. התמחה בענפי הטכניקה וגמר את לימודיו בהצטיינות. נתקבל תיכף לעבודה ב"מכוני המכונות" שבמכרות־הפחם בעיר פֶּרניק. עשה חיל בעבודתו והיה מקובל ביותר על חבריו העובדים, מהנדסים ופועלים. התגייס לצבא ה־בולגרי והצטיין כקלע טוב. היה מנעוריו חבר "מכבי". כל ימיו חלם לעלות לארץ־ישראל וחיכה לשעת־כושר לעלות כמכונאי מומחה. אך כשפרצה מלחמת־השחרור ביטל את תכניותיו הקודמות להגיע לארץ בעיצומה של המלחמה כדי להצטרף אל הלוחמים. נפל אחרי קרב ממושך ואכזרי בהר־ציון ב־16.9.1948. היה קבור בשייך־באדר א'. ב־30.8.1950 הועבר להר־הרצל בירושלים.

אסא מנחם

בן יוסף ורחל. נולד בשנת 1922 בסטארא־זאגורא. מעולי בולגריה. רכש לו השכלה תיכונית. עסק במסחר. בעל הכרה ציונית־סוציאליסטית (היה פעיל ב"פועלי ציון ימין"). בן 24 הגיע לארץ (בשנת 1946).

שירת בפלמ"ח ונפל בקרב על נבי סמואל ביום י"ג בניסן תש"ח (22 .4. 1948). נקבר בקרית־ענבים ב־25.4. 1948.

אשכנזי יהושע ("סלוו")

בן חיים (ויטאלי) וויקטוריה. נולד ב־25.4.1929 בסופיה, בולגריה. למד בבית־ספר עממי ובגימנסיה עברית ונתחנך מילדותו ברוח הציונות. אחרי גמרו שתי מחלקות גימנסיה הופסקו הלימודים במוסדות היהודיים בבול־גריה. הצטרף ל"החלוץ" ואחר כך ל־"השומר הצעיר", ואחרי שחרור בול־גריה מעול הנאצים עלה ארצה באוק־טובר 1945. נכנס לחברת־הנוער בקי־בוץ הזורע, השתרש במהרה בחיים ובלשון ושימש מתורגמן כחברת־הנוער לעולים הצעירים מבולגריה. בחר במקצוע הבנין ושקד להתאמן ולהשתלם בו. נודע כפועל זריז ובעל תרבות, הוגה רעיונות של קידמה אנושית. השתתף בעליית ביריה המלווה סכנות ומאסרים. הת־אמן בגדנ"ע והמשיך בהכשרה מגויסת. שנא את המלחמה אך אהב את המולדת וכשהחלה השתוללות הכנופיות הערביות, התנדב לפלמ"ח. רצה להיות טוראי פשוט, אך בשל כשרונותיו, נשלח לקורסים והתמחה בין הראשונים בשימוש במכונות־יריה כבדות.

השתתף בפעולות פיצוץ גשר שייך־חוסיין, בכפר־קנה, בבית־שאן, במערכת משמר־העמק. קעון, צנדלה, זרעין, קופרן, רובה־אל־פיקה, עכו, צפת, מלכיה, אל־קובב, לטרון, בית־נוב, דימדו, בלפוריה, לוד ורמלה. נשלח אל הנגב ובהשתתפו במחלקה פורצת בפעולה של פריצת הדרך לנגב, נפל ליד פלוג'ה ביום כ"א בתמוז תש"ח (28.7.1948). הובא למנוחת־עולמים בבית הקברות בחיפה ב־21.3. 1951.

אשר מאיר

בן חיים ולאה. נולד ב־26.7.1929 בעיר וורנה שבבולגריה. גמר בית־ספר עממי. נער משכיל מובהק, גילה כש־רון ביחוד במתימטיקה. ב־22.11.1944 עלה לארץ, במסגרת "עליית־הנוער", והיה בחברת הנוער בדפנה. שאיפתו העיקרית היתה להתחנך כחקלאי. גר־עינו התישב במשגב־עם. התנדב לשי־רות הפלמ"ח, היה פעיל בימי המחתרת, עבר קורס לחובשים ונעשה חובש כיתתי. בתאונה נשברה יד ימינו, ולא נמצא כשר לשירות מלא, אך עמד בתוקף על כך להישאר ביחידה, והשתתף במבצעיה.

לקח חלק במבצע "יפתח" בגליל ובמבצע "יואב" בנגב. בבית־חנון ליד ניר־עם מצא את מותו, תוך כדי נסיונו להציל את חיי מפקד הפלוגה, שנפצע. הדבר לא עלה בידו ושניהם נהרגו, ב־17.10 1948. נקבר למחרתו בקיבוץ דורות. הועבר לבית הקברות הצבאי בנחלת־יצחק ב־4.5.1950.

בכר אריה (לוני)

בן חזקיהו וחוה. נולד ב־14 בינואר 1931 בסופיה, בירת בולגריה. נתחנך ברוח המסורת הלאומית בבית אביו שהיה מזכיר מרכז הצה"ר בבולגריה. ידע את הלשון העברית על בוריה עד כדי שליטה מצויינת בה וכתיבת מאמרים בעתונות העברית בבולגריה. למד בבית־ספר בבולגריה ואחרי על־ייתו לארץ, בשנת 1944, התחנך שנ־תים בקבוצת משמר־השרון. אחרי־כן למד בבית־הספר המקצועי על שם "מכס פיין" בתל־אביב, והיה

למכונאי. גם מן הארץ היה שולח את מאמריו הציוניים לעתונות עברית בחוץ־לארץ. התערה מיד בחיי הארץ ואת השכלתו קנה לו בעיקר מתוך השתלמות עצמית והכנה לבחינות־הבגרות בהתמדה למופת. אוהב ספר ודעת היה ושיקע את עצמו בקריאה בכל שעה פנויה. בגבור לחץ השלטון המנדטורי הצטרף למחתרת של אצ״ל, והיה מוכן תמיד לכל קרבן. חסון, בעל מרץ, שקדן ותקיף בדעתו. רבה היתה השפעתו על חבריו. עם צירוף אצ״ל לצה״ל הצטרף אף הוא והשתתף בקרבות בסביבות תל־אביב. נפל ביום 29 באפריל 1948 בקרב לכיבוש יפו ונקבר בחלקה הצבאית שבבית־הקברות בנחלת־יצחק.

בכר יעקב

בן משה ובנונידה. נולד ב־18.9.1929 בעיר פיליפופולי אשר בבולגריה. שם קיבל השכלה עממית והשתלם בשיעורי ערב בבית־הספר העירוני לנוער בתל־אביב. מקצועו — סנדלרות. ב־1940 העפיל ארצה בסירת־המוטור ״ליברטה״ והצטרף אל תנועות נוער חלוציות. אי ידיעת השפה היתה לו למכשול בדרכו. אך התגבר עליו. כעבור זמן, נכנס לתנועת ״השומר הצעיר״ בתל־אביב, ומכאן מצא את דרכו לתנועת־נוער בקיבוץ נען. בנען שהה זמן מועט ועבר להכשרת פלמ״ח בקיבוץ עין־חרוד. המצוקה בבית הוריו ומחלת אמו אילצוהו לעזוב את הקיבוץ ולעבור לחיי עיר, אך גם בעיר לא ניתק את קשריו עם ה״הגנה״. עם מלחמת־השחרור עבר לירושלים, נפצע, עסק בליווי שיירות והשתתף גם בקרבות על הקסטל.

ב־20.4.1948 יצא לליווי שיירה לירושלים ונפל בשער־הגיא מכדור מרצחים. יומים לאחר נפילתו הובא לקבורה בקרית־ענבים. דבר מותו לא נודע למשפחתו ולחבריו וחיפשו את הנעדר חדשים רבים, ורק כעבור שנה וחמישה חדשים נתגלתה להם האמת.

בלו אברהם

בן יעקב ורינה (דינה). נולד בשנת 1927 בפאזארג׳יק בבולגריה. גמר בית־ספר עממי ובשנת 1942 עלה ארצה ב״עליית־הנוער״. עבר הכשרה ועבד בקיבוץ עין־שמר ואחרי שנתים הלך לעבוד כאורג בבית־החרושת ״אתא״ כדי לעזור להוריו. התמחה בעבודה ונשאר בה בקביעות. נשא אשה ונולד לו בן.

במלחמת־השחרור התיצב להגנת המולדת. שירת באחד הגדודים שבחטיבת ״כרמלי״. השתתף בפעולות בסביבות חיפה ובהדיפת ההתקפה הגדולה על רמת־יוחנן ואחר־כך הועבר לחזית ג׳נין. אחרי הקרב ב־3.6.1948 נחשב כנעדר ולאחר זמן נמצאה גויתו בקבר זמני והועברה להר־הרצל בירושלים ב־3.8.1950.

בן־בשט מאיר

בן אלברט (אברהם) ובוקה. נולד ב־4.3.1928 בעיר פלובדיב (פיליפופול) שבבולגריה. למד בבית־הספר העברי המקומי. בשנת 1944 עלה ארצה. עבד כמכונאי בקיבוץ דפנה וכעבור שלוש שנים עבר להכשרה בדפנה ואחר־כך — לחולתא. היה איש עבודה מנעוריו והתמסר גם ללימודים. עד שעה מאוחרת בלילה היה מהלך בקיבוץ בבגדי־עבודה, עוזר לחברים ופעיל במועדון. בטיולים דאג תמיד שלא יהיו נחשלים ועזר למפגרים. בנפול קטטה בין חברים היה משלים ביניהם. האמין בכל לבו בעתיד הקיבוץ ובמיזוג יוצאי הגלויות שבו. עם צאת גרעינו למשגב־עם היה בין ראשוני בוניו.

עם פרוץ מלחמת־השחרור השתתף בקרבות בגליל העליון ונפל ביום 17 במאי 1948 בנבי־יושע שבגליל. באותו יום נקבר בחולתא.

בן־ישעיהו יוסף

בן פריסיאדו וסולטאנה. נולד בט״ו בשבט תרפ״ו בסופיה, בירת בולגריה. בן שלוש נתיתם מאביו. למד שנה בבית־ספר עברי בסופיה וב־1935 עלה ארצה עם אמו. התחנך במוסד־לנוער בתל־ליטוינסקי, ובהתגבר מהומות תרצ״ו—תרצ״ט הובא לתל־אביב ולמד בבית־הספר ״כרמל״, בבית־הספר ״אחד העם״, ואחר־כך במגמה המסחרית של הגימנסיה ״בלפור״. דבק באביו החורג. התאושש מדכאון היתמות, מצא את מקומו בחברת הנוער ותודות לחוש־שמיעה מפותח מצא סיפוק מיוחד בנגינה באקורדיון. אחרי גמרו את לימודיו עזר להוריו בעבודה במסעדתם. מגיל 12 היה חבר בחג״ם וב״מכבי״ ול״הגנה״ הצטרף שלא בידיעת הוריו שחרדו לו מאד ומשום כך ביקש וקיבל שחרור מהשתתפות בפעולות המאבק נגד הבריטים. אך מיד אחרי החלטת החלוקה והתחלת ההתקפות הערביות, התגבר על חרדת ההורים והתיצב לשירות ה״הגנה״.

השתתף בפעולות יפו, ג׳בליה, סלמה, בית־דגון, חולון וחולדה, ולבסוף — ב״מבצע מכבי״, לפריצת הדרך לירושלים. בהשתתפו בסיור המשוריינים בשער־הגיא התנגשו בשיירה משורינת של הלגיון ליד דיר־איוב, ושם נפל בקרב ביום ג׳ באייר תש״ח (12.5.1948). גויתו נמצאה זמן רב לאחר־כך והובאה עם גויות חבריו לקבורת־קבע להר־הרצל בקבר־אחים ״בית־נובה״ ב־28.2.1950.

בן־דויד דויד (דריו)

בן מיקו וסולטאנה. נולד ב־15.11.1929 בסופיה, בירת בולגריה. למד בבית־ספר עברי שגמר אותו בהצטיינות וחונך בו ובבית הוריו ברוח הציונות והתרבות העברית. המשיך ללמוד בבית־ספר תיכוני כללי, ואחרי שלוש מחלקות — בבית־ספר מקצועי, והתמחה לקראת חיי חלוץ בארץ כבנאי טכני. חבר ״השומר הצעיר״ ועשה למען הכשרתו והכשרת חברים לקראת עליה חלוצית. על הפצרות הוריו, שהיה בנם יחידם, כי ידחה את

נסיעתו לימים שקטים יותר, ענה אך אחת, כי לא יוכל להיות בארץ אשר נקנתה בדמי אחרים. עקב בשקידה אחר כל ידיעה שהגיעה מהארץ.

ב־15.5.1948 עלה דרך מרסייל ועמו קבוצת חניכיו. הוצע להם להיכנס כחברים לקיבוץ "השומר הצעיר", אך הוא דחה את ההצעה בטענה, כי לא עת עתה לשבת בשלוה ועם כל חניכיו שבאו עמו התנדב לצה"ל וכל אשר החסיר בנסיון צבאי מילא בהתלהבותו, וכעבור זמן קצר נתמנה לסמ"פ. בדרגה זו השתתף בקרב בית־סוסין שליד לטרון. מפקדו נפל חלל. הוא אץ להוציא את גופתו מהמערכה ונפגע גם הוא ב־9.6.1948. נקבר בנען וב־18.5.1950 הועבר לבית־הקברות בנחלת־יצחק.

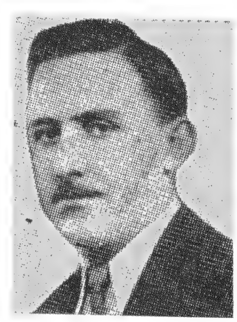
בניש שלמה ("מוני")

בן יצחק וחביבה. נולד ב־27.4.1921 בסופיה, בירת בולגריה. הצטיין מאד בלימודיו בבית־הספר. מטעמים חמריים הוכרח להפסיק את לימודיו בגימנסיה ולעבור לעבודה במכונאות כדי לעזור לפרנסת המשפחה. בתנועת "השומר הצעיר" נתגבשה הכרתו המעמדית והציונית. בשנת 1940 העפיל ארצה עם המשפחה באניה "דאריאן ב'" ובשהותו שנה וחצי במעצר עתלית השתלם בעזרת מלונים בעברית ובאנגלית. אחרי שחרורו הלך לקבוצת ניצנים ועבד שם כחצי שנה. מטעמים אישיים ומשפחתיים לא יכול להתערות בחיי הקבוצה, הלך משם והתחיל לעבוד כמכונאי בבית־חרושת לגרבים בעיר.

עם פרוץ מלחמת־השחרור והתחלת הקרבות אחרי הכרעת לייק־סאכסס לא מצא מנוחה לנפשו בראותו את האחרים ההולכים להילחם בעדו, אך החובה לאשתו ושני ילדיו ריתקה אותו לבית ולמקום העבודה עד בוא מועד גיוסו לפי הצו. משנפרד מאמו המתיפחת, אמר לה: "את אינך האם היחידה השולחת את בנה, ואני אינני הבן היחיד ההולך למלחמה. מוטב ליפול ובלבד שנדע שמלחמתנו תביא מחר טוב יותר לילדינו". לפי מצבו המשפחתי היה יכול להשתחרר משירותו בקו הראשון, אך לא רצה ליהנות מזכות זו. נש׳ להגן על ניצנים, ושם נפל בקרב ב־7.6.1948 ואף הובא בה למנוחת־עולמים.

בן־משה משה

בן אברהם, נולד ב־11.8.1923 בסופיה, בירת בולגריה. כבן שנתים עלה ארצה עם הוריו. גמר כאן בית־ספר עממי ולמד מקצוע, רפדות. נענה עם הראשונים לצו הגיוס. אביו ניסה לשחררו, כי בן יחיד היה לו וגם תומכו היחידי, אך משה סירב לעזוב את השורה בטענו כלפי אביו: "כל אחד הוא בן יחיד ועל כל אחד לצאת לאן שיידרש". הצטרף לפלוגת "שועלי שמשון" ומיד לאחר ההפוגה נשלח למשלטי הנגב. בנשקם הדל עמדו "שועלי שמשון" איתן כנגד נשקו החדיש של האויב. חלם לחזור אחרי המלחמה הביתה ולעזור לאביו להקים מחדש את המוסך שהופקע על־ידי הצבא באבו־כביר. במאמצי אביו ושלא בידיעתו הוצא מן הפלוגה הקרבית, אולם סירב לעזוב את חבריו.

ב־9 ביולי 1948, לאחר ההפוגה הראשונה, כשנתחדשו הקרבות בנגבה, נפגע מכדור האויב בשעה שחש לעזרת חבר שנפצע. היה קבור ברחובות. ב־1950 הועבר לנחלת־יצחק.

בן־ציון בנימין

בן מיקו וסולטאנה. נולד ב־15.11.1929 בפלאבן שבבולגריה. גמר את בית־הספר העממי ועלה לארץ ב־25 באוקטובר 1945 במסגרת תנועת "השומר הצעיר", שהשתייך אליה. בארץ נספח לחברת־הנוער שבקיבוץ "הזורע" ובמסגרתה נכנס לגדנ"ע. בשנתים הראשונות היה מתבודד ומכונס לתוך עצמו, אך עם היכנס חברתו למסגרת ההכשרה המגויסת, נתגלה כמסור בכל לב לחברה ולרעיונות הקיבוץ הארצי. התמחה במלאכת הנגרות והתעניין בכל ענפי הטכניקה ובפרט בתעופה. עבד גם בועדת התרבות, וידע לנגן על אקורדיון. ב־15 בנובמבר 1947 הצטרף עם הכשרתו לאחד מגדודי הפלמ"ח (חטיבת "יפתח") ולאחר מעט ימי האימונים אשר עבר — ידע להשתתף בקרבות בקור־רוח ובהלצות־עידוד. השתתף בקרבות פיצוץ גשר שייך־חוסיין, כפר־קנה, קעון שליד טירת־צבי ובמערכת משמר־העמק, בה נפצע וחזר לקרבות. כן השתתף בקרבות זרעין, צנדלה, עכו ומשטרת צפת, בפעולות סריקה בגליל העליון ובקרב מלכיה, בו נפל ב־15 במאי 1948 אגב פעולתו כמקלען.

בסן יוסף

בן נפתלי ורוזה. נולד ב־7.11.1927 בניבה־זאגורה שבבולגריה. עלה לארץ בשנת 1948. סיים בית ספר עממי. נפטר במשלט שיך גוראן ב־21.1.1949. הובא לקבורה בנחלת־יצחק.

ברוך שבת

בן משה ורגינה. נולד בשנת 1930 בעיר פלובדיב אשר בבולגריה. את השכלתו קנה לו בבית־ספר עממי ואת חינוכו העברי — בתנועת "השומר הצעיר" שהצטרף אליה מנעוריו. היה טכנאי־שינים מומחה על אף גילו הצעיר. חורבן יהדות אירופה ומאבק הישוב על חירותו השפיעו עליו, ובקוצר־רוח חיכה לשעה שיוכל לעלות לארץ ולהילחם את מלחמת שחרורה.

עם הכרזת המדינה, ב־15.5.1948, עלה על חוף הארץ והתגייס מיד ונשלח למערכת לטרון. אך רק שבועים ימי־חיים נועדו לו במולדת, ב־31.5.1948 נפל. הועבר להר־הרצל בירושלים ב־28.2.1950.

ברכה (ברהמס) יעקב

בן דויד ויוכבד. נולד בשנת 1927 בעיר רוסא שבבולגריה. סיים שם בית־ספר עממי. בשנת 1944 עלה לארץ, הצטרף לחברת־הנוער שבקיבוץ מסילות אשר בעמק בית־שאן ושם נמנה עם הגדנ״ע. משנת 1946 היה חבר קיבוץ נירים. מאז היה חבר פעיל ב״הגנה״ ושירת כנוטר בנגב.

במלחמת־השחרור השתתף בפעולות סיור בנגב עם יחידתו. ביום ט״ז בתשרי תש״ט (19.10.1948) יצאה פלוגתו לפעולה בכביש רפיח—אל־עריש ובפעולה זו נפל.

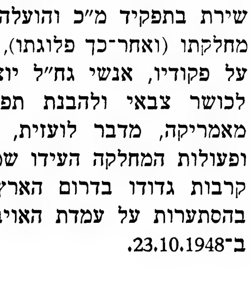
ברגר שלמה

בן פרץ ויוליה. נולד ב־28.6.1923 בסופיה, בירת בולגריה. נתחנך בבית־ספר עברי וב־1949 השיג בהפצרותיו את הסכמת הוריו להעפלתו ארצה נתקבל להכשרת נוער עולה באחד הקיבוצים ומשם התגייס ביוני 1941 למלחמה בגרמנים. שירת ביחידה־הובלה בצבא הבריטי, שצורפה אחר־כך לבריגדה העברית, בחזיתות המד־בר המערבי ובאיטליה והגיע לדרגת קורפורל. כאחד מטובי החיילים העברים מילא את חובתו גם בעזרה לשארית הפליטה, בסעד דחוף ובארגון העפלה. אחרי שחרורו מהצבא ב־1946 היה, כנהג, זכאי להתקבל כחבר בקואופרטיב לאוטובוסים, אך מחוסר כסף נבצר ממנו להשתמש בזכותו. עבד כצבע־בנין בחולון עם הוריו שעלו ארצה אחרי מלחמת־העולם והיה חבר פעיל ב״הגנה״ בחי״ש תל־אביב.

החורף תש״ח התחיל את שירותו בהגנת חולון ובת־ים ובליווי שיירות בכביש הבטחון. אחר־כך הועבר לחטיבת ״גבעתי״, שם שירת בתפקיד מ״כ והועלה אחר־כך לדרגת סמל. לפי עדות מפקד מחלקתו (ואחר־כך פלוגתו), הצטיין בידיעת הענינים ובכושר השפעה על פקודיו, אנשי גח״ל יוצאי ארצות שונות. חינך אותם בהצלחה לכושר צבאי ולהבנת תפקידם. כשהועמד בראש מחלקתו קצין מאמריקה, מדבר לועזית, היה הוא לפה למפקד ולאנשים כאחד ופעולות המחלקה העידו שמילא את תפקידו בהצלחה. השתתף בכל קרבות גדודו בדרום הארץ ונפל בין הראשונים ביום 18.10.1948 בהסתערות על עמדת האויב המצרי ליד נגבה. נקבר בכפר־ורבורג ב־23.10.1948.

גרון אלי

בן יצחק־משה ושרה. נולד ב־3.5.1928 בבולגריה. עלה לארץ בשנת 1944. נפל בקרב בכאוכבה שליד חוליקאת ב־18.7.1948. גויתו הובאה לקבורה ב־6.12.1948 ברוחמה והועברה לבית־הקברות בכפר־ורבורג ב־26.6.1950.

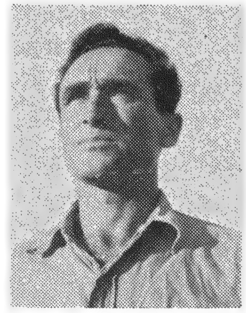
גירון יצחק

בן יוסף וגראציה. נולד ב־2.5.1923 למשפחה ציונית ותיקה בבולגריה ובמאי 1935 עלתה המשפחה לארץ והתישבה בחדרה. בגלל קשיים שונים הפסיק את לימודיו בבית־הספר הע־ממי ויצא לעבודה בקטיף. לאחר זמן גבר צמאונו לדעת ובלימודיו בשיעורי־ערב, בקורסים, בהרצאות, בספרים ובאמצעות מכתבים השתדל למלא את הסרונות בידיעות עבריות וכלליות, ב־שפה האנגלית ובמדעי החברה עד שהגיע לרמת ההשכלה של בני גילו, ואף למעלה מזה. לא חס על כל עמל כדי לתת לאחיו ולאחיותיו הקטנים ממנו את האפשרות ללמוד והזהירום שלא יחמיצו את ההזדמנות ללמוד בעודם חפשים מעול הפרנסה. תחילה היה חבר ב״השומר הצעיר״ ובשנתו ה־17 עבר ל״הנוער העובד״. בשני האר־גונים ובגדנ״ע הגיע להדרכה ונתגלה ככוח פעיל ומפעיל, שוקד על הצלחת כל פעולה, מרבה בטיולים להכרת הארץ, והיה חבר טוב ומסור. בן 17 התנדב למשמר־הרכבות, תפס מקום בין הקשישים כשוה בין שוים, על אף היותו הצעיר שבחבורה, ועבר ״טבילת־אש״ קרבית נגד התקפות ערבים מזוינים. המשיך את שירותו בנוטרות במושבה והיה מוצא פנאי להתעניין ולפעול גם בעניני הבית וסניף ״הנוער העובד״. היה מטובי הספורטאים ב״הפועל״ בריצות ארוכות וגם בהתחרויות הנוטרים זכה באחד המקומות הראשונים. סיים קורסים למ״כ, למכונות־יריה קלות וכבדות לצלפים, קנה בקיאות גם במרגמות ואגר ידיעות וכושר צבאיים לצרכי ה״הגנה״. בתקופת שירותו בנוטרות למד עטיפת פרי־הדר ואריזתו ונתחבב על קבוצות העובדים, כי בשירתו ובבדיחותיו רומם את הרוחות בשעת העבודה וגרם להגדלת התפוקה והשכר הקבלני. גם עליו נתחבבה ביותר עבודה זו, אך בשעת הצורך לא מאס גם בעבודות אחרות, ואחרי ימי עמל מפרך היה בערבים רענן ונכון להשתלמות בלימודים, לשירה, לספורט ולהדרכה בחי״ש. שקד על טובת פקודיו, ביניהם בני גיל אביו, אך דרש מהם את מכסימום המאמץ בפיתוח כוח הסבל וידע לשכנעם בדבר הצורך שבו. פעמיים נכלא במחנה לטרון, כחצי שנה — אחרי פיצוצי פלמ״ח בגבעת־אולגה ובסידני־עלי, ואחר־כך — אחרי ״השבת השחורה״ (29.6.1946) אחרי שחרורו מהמעצר הראשון הוסיפה הבולשת הבריטית לעקוב אחריו, אך הוא הצליח תמיד להתחמק ולפעול ב״הגנה״. מהמעצר השני שוחרר בערבות, בתנאי מאסר־בית בלילות, אך לא תמיד קיים את התנאי. השתוקק להשלים את ידיעותיו הצבאיות בקורס מ״מ, הוכרח לוותר על כך בגלל הצורך לעבוד ולתמוך במשפחה וכן בגלל פיקוח המשטרה עליו.

בחורף תש״ח, בגיוס לשירות מלא, ניתן לו סוף־סוף לגמור את הקורס הראשון לקצינים. אחרי הכרעת או״ם שירת בהדרכה ובפעו־לות באחד הגדודים ואחר־כך בחטיבת ״אלכסנדרוני״. בקרב על הכפר קרע, במבואות ואדי־ערה, נשארו באחת העמדות כל החיילים פצועים, תחת אש קטלנית, מיואשים וקרובים להתאבדות. יצחק זחל לשם בלי פקודה ועל־ידי חיפוי במקלעו הוציא את כולם ולבסוף נפצע קשה ברגלו ושכב חדשיים בבית־החולים, ואת דבר ה״תאונה״ העלים מהוריו. לפני החלימו כליל השתדל והצליח להתקבל חזרה ליחידה קרבית. השתתף באומץ בקרבות ראש־העין ומגדל־צדק וכמפקד שריונים בכיבוש עין־ע׳זאל, ג׳בע וטנטורה. הדריך אנשי מח״ל דוברי אנגלית שבגדודו וחינכם לחיילים טובים, שקד לספק לאנשיו כל מחסור כדי לרומם את רוחם ולהגדיל את כשרם הקרבי. הם אהבוהו וקראו לו ״אבא״ והיו מוכנים ללכת אחריו לכל אשר יוליכם. וכשהוחלף פעם באחר, דרשו להחזיר להם את ״אבא״. הוא ידע להלהיבם לפני הקרבות במלים מעטות. ובסערת־הקרבות היה להם מופת ודוגמה. בקרבו האחרון כמפקד מחלקה בהתקפה על עיראק אלמנשיה, ביום 28.12.1948, נפצע והוסיף להתקדם בראש אנשיו. כשנפל באפיסת כוחות הרים אותו אחד החיילים ואז נפגעו שניהם. היה קבור בפלוג׳ה. ב־8.12.1949 הועבר למנוחת־עולמים בבית־הקברות בנחלת־יצחק.

ג׳יברי חיים

בן יחזקאל וחורסי. נולד ב־18.11.1915 בעיר רוסֶה בבולגריה. גמר שבע מח־לקות גימנסיה. מנעוריו השתייך ל־תנועת ״השומר הצעיר״. היה שחיין מובהק. עלה לארץ בשנת 1938 והצ־טרף לקיבוץ ״השומר הצעיר״ ארצ־ישראלי ג׳, חצור. עבד בנגריה, בפר־דס, והיה רועה־צאן. היה מקבל על עצמו כל עבודה מפרכת ומבצעה מתוך שמחת יצירה בנאמנות, בשקט ובדיי־קנות. בחור חסון ורחב־כתפים, טוב־לב וחייכני, אהוב ואהוד על כל חבריו. היה מעורה בטבע הארץ והכיר את כל שביליה. את ראשית אימוניו הצבאיים עשה בבולגריה, שם שירת שנתים כקורפורל ביחידת תותחנים. במלחמת־העולם השניה, התגייס ועבר לבריגדה.

במלחמת־השחרור היה בין מגיני חצור בהתקפה הראשונה. בפעו־לות לשחרור הנגב יצא למשלטי נגבה ונפל בעיראק א־סוידאן ב־25.10.1948. נקבר למחרת היום בחצור. קיבוצו הוציא לזכרו חוברת: ״גיברי״.

אליעזר אברהם

בן בכור וריינה. נולד ב־25.1.1917 בבולגריה. עלה לארץ בשנת 1948 והת־גייס לצה״ל. נהרג בתאונת־דרכים בד־רך בין גדרה לעקרון ב־5.1.1949 וכע־בור יומים הובא לקבורה בבית הקברות ברחובות.

אליעזר רחמים

בן מרקאדו וויקטוריה. נולד ב־1923 בסופיה, בירת בולגריה. למד בבית־ספר עממי ואחר־כך עבד ברפדות. היה ציוני מנעוריו וחבר בתנועת ״אחדות העבודה״. נענה לקריאה שיצ־אה מהארץ לבני הגולה לבוא ולהגן עליה וב־1948 עלה ארצה והתנדב לצה״ל. שירת באחת היחידות של מחוז ירושלים.

נפל ב־29.10.1948. נקבר בש״יך באדר א׳ וב־30.8.1950 הועבר להר־הרצל בירושלים.

חיימוב יוסף (״יושקו״)

בן אלברט ורחל. נולד ב־3.10.1930 בסופיה, בירת בולגריה. למד בבית־ספר עברי ובגימנסיה והיה פעיל ב״החלוץ הצעיר״. העפיל ארצה באניה ״פאן יורק״, הוגלה לקפריסין והועלה לארץ על־ידי ה״הגנה״ ב־9.3.1948. נכנס לקיבוץ בית־השיטה. שם עבד והתאמן בנשק, בשמירה ובהגנה.

ביולי 1948 התנדב לחיל־הים. נשלח עם קבוצת חניכי הקורס הימי כתגבורת לחיל־היבשה בדרום ונפל בקרב על בית־עפה ב־18.VII.1948. ב־9.X 1949 הועבר למנוחות בבית־הקברות בנחלת־יצחק.

טבח אברהם

בן מרדכי ורגינה. נולד ב־15 בפברואר 1925 בעיר פלובדיב שבבולגריה. בן 18 גמר את הקולג׳ הצרפתי שבעיר והמשיך בפעולתו הציונית, בה החל עוד בהיותו נער. גם בשנות הכיבוש הנאצי היה מקיים אסיפות והצליח יחד עם חבריו לשמור על גחלת האה־בה לארץ והכמיהה לעליה. שאיפה זו מצאה את ביטויה בשיריו שכתב בבולגרית ובציוריו. עם תום המלחמה יצאו שני הבנים של המשפחה, בזה אחר זה, לארץ. אברהם הגיע לחופיה ב־10 באוקטובר 1944, נכלא במחנה עתלית ובצאתו משם השתקע בחיפה והחל ללמוד בטכניון העברי. בעמל ותלאות עלו לו לימודיו אלה, אך התגבר על הכל וביום גיוסו כבר היה קרוב לקבלת תואר מהנדס. עשה מאמצים רבים להעלות את בית־הוריו לארץ, אך בהגיע הבשורה שאמנם הותר להם לצאת מבולגריה, קיבל את הידיעה על מות אביו. אמו עלתה אל בניה והספיקה עוד להיפגש שלוש פעמים עם בנה הבוגר, שנפל בנגב ביום 4 בינואר 1949.

עד צאתו לנגב השתתף אברהם במערכה על ירושלים ולטרון והגיע לדרגת סמל. האסון בנגב אירע דרומית לרפיח, בשעה שסייר יחד עם מפקדו בכביש ועלה על מוקש. היה קבור בחלוצה. ב־20.VIII 1949 הועבר למנוחת־עולמים בבית־הקברות בנחלת־יצחק.

טולידו סימן־טוב

בן נסים וויזה. נולד ב־25 במארס 1918 בעיר פרובאדיה שבבולגריה. לאחר ש־סיים חוק לימודיו בגימנסיה, שירת שנים מספר בצבא הבולגרי כמפקד תותח אנטי־אוירי. ב־13 בפברואר 1936 עלה לארץ והתישב בחולון. עבד בבית־חרושת לנקניקים. בסוף שנת 1947 היה בין ראשוני המתנדבים ש־התיצבו למערכה, ומאז היה בשירות ללא גיוס. באחד הימים חדר עם כיתה של 4 אנשים לשטח האויב ולפתע הותקפו על־ידי קבוצת ערבים שהחלה להמטיר עליהם אש. כשכיתתו החלה לסגת, נשמע קולו של סימן־טוב: ״לא לאחור, בחורים, קדימה!״ והסתער ראשון על האויב. מלא אמונה, בעל מרץ, מדריך וקורא לאומץ־רוח — כה דרכו בקרב. עוד בימי האימונים התבלט כשרונו ועל־כן נשלח לקורס־צלפים ואחר־כך היה רבוץ ימים תמימים בעמדתו ומפיל חללים באויב. לאחר שסיים את האימונים היה בין מבטיחי ״דרך בורמה״ לירושלים. ביום 17 בינואר 1948 השתתף בפעולת פיצוץ בית גדול שממנו צלפו על בת־ים ושיתקו בה את התנועה. סימן־טוב מילא תפקיד חבלן בחולית החבלנים אשר פרצה אל הבית והניח בו את חומר־הנפץ. ביום 22 במארס 1948 השתתף בפעולת־עונשין בג׳בליה. הוא הגיע בזחילה אל עמדה, תחת מטר כדורי האויב, והצליח להטיל דרך אשנביה שני רימונים ולחסל 4 מאנשי האויב שישבו בה. עניו היה ובחזרו מפעולה לא היה מרבה לספר על פעלו.

בסוף אפריל יצא לפעולה נגד הכפר תל־א־ריש, שחסם את דרך תל־אביב—בית־דגון. להסתערות זו קדמה כבר הרעשת תותחים, אשר הגיעו אז לראשונה לידי לוחמינו. הכפר נכבש ביום 28 באפריל 1948 ללא אבידות, אך בהאיר השחר פתח האויב בהתקפת־נגד ואילץ את לוחמינו לסגת תוך כדי אבידות קשות. בקרב הקצר שנערך עם האויב ב־28.4.1948 תפס סימן־טוב עמדה מאחורי ערימת בלוקים

וצפה אל עבר האויב כדי לצלוף בו, אך בהרימו את ראשו פגע בו צרור כדורים והכריעו. למחרת היום נקבר בנחלת־יצחק.

טלבי יוסף ("יוסקו")

בן יצחק ומזל. נולד ב־1.1.1919 בעיר רוסצ'וק אשר בבולגריה. אביו יצא בשלום ממלחמת־העולם הראשונה ועבר לגור בכפר, והבן גדל בחיק הטבע. משם עברו ההורים לעיר מחוז ופתחו חנות. החנות נשרפה והם עברו לסופיה. המשפחה נתדלדלה והנער ראה עוני. סיים את בית־הספר העממי ונתקבל כחניך במשרד טכני לעבודות חשמל. בערבים למד בבית־ספר של "אורט" במחלקת החשמלאות. למד ארבע שנים וקיבל תעודת "טכנאי־חשמל". בצעירותו היה חבר בית"ר, אחר־כך עבר לאגודה המכונה בשם "מועדון יהודי עממי", הקשור קשר הדוק עם התנועה האנטי־פשיסטית הקומוניסטית. באותו זמן הכיר את רעיתו בחיים שהיתה ציונית. גויס לצבא הבולגרי, שירת שנתים בגדוד התותחנים ונסיונותיו שם והד השואה שירדה על יהדות אירופה עשו אותו לנאמן־ציון. עלה ארצה ב־25.12.1945 כחבר תנועת "החלוץ הצעיר" יחד עם רעיתו וקבוצה של חמישים איש. עם הגיעו לארץ הצטרף לקיבוץ נען. שם עברה עליו "השבת השחורה" והועבר ללטרון. לאחר שלא יכול להתערות בקיבוץ עבר למושב כפר־חיטים. שם עשה כמחצית השנה ועבר אחר־כך לתל־אביב. היה בעל נפש ומחונן בתבונת־כפים.

עם פרוץ מלחמת־השחרור הצטרף לצה"ל, שירת באחד הגדודים של חטיבת "גולני" התאמן בסביבות קיבוץ אלונים. משם עבר לגליל. הצטיין בקרבות. נלחם עד הרגע האחרון אף־על־פי שנפצע פעמים מספר. נפל ב־6.5.1948 בבית־קשת ושם נקבר. הניח אחריו אשה, הרמינה.

יצחקוב יצחק ("דאוויצ'ו")

בן משה ומארסלה. נולד בדופניצה שבבולגריה. למד בבית־ספר עברי וגמר גימנסיה. העפיל ארצה באניה "פאן־יורק" ובראשית מלחמת־השחרור התנדב לצבא ההגנה לישראל.

מילא את חובתו במסירות במשך כל זמן שהותו בצבא, עד שנפצע ברמת־הכובש ב־6.1.1949 ונפטר בבית החולים בתל־השומר ב־9.1.1949. למחרת היום הובא לקבורה בבית־הקברות בנחלת־יצחק.

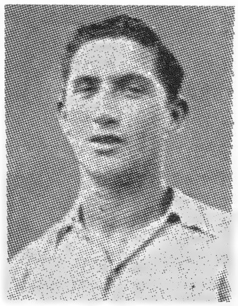
איזקוב (בוכור) יעקב (ז'ק)

בן איסק וסופקה. נולד בשנת 1930 בסופיה שבבולגריה. משחר ימיו שאף לציון. היה חבר בתנועת "השומר הצעיר" ומדריך קבוצת צופים. כן היה חבר ההנהגה המקומית. הוא למד בגימנסיה, אך לא גמר את לימודיו. חדשים מספר לפני סיומם עלה ארצה באניה "קדמה" ב־17.4.1948.

מיד לבואו נענה לקריאת המולדת. בדרכו לדפנה, מקום מאוייו, נפרד מחבריו, שנשלחו לקטע אחר, בדברים: "בכל מקום חזית. כאשר תיגמר המלחמה נתאסף יחדיו כל החברים, ונחיה חיים חדשים חפשיים, כדרכו של עם חפשי בעולם". ב־12.6.1948, בהגיעו לדפנה ובעברו בחצר המשק, פגע בו פגז האויב ונפל. למחרת היום נקבר בדפנה.

לוי אשר

בן חיים וברטה. נולד ביום 14 בדצמבר 1929 בבולגריה. סיים שש מחלקות של בית־ספר תיכוני. בזמן שלטון הגרמנים בבולגריה לחם בהרים יחד עם הפרטיזנים. ראש מאוייו — העליה ארצה, וזמן מועט לאחר המלחמה, ב־26.9.1945, הגיע לארץ ומיד הצטרף לקיבוץ הזורע. עוד בבולגריה היה חבר "השומר הצעיר". במשך הזמן יצרו חברי "עליית־הנוער" באותו קיבוץ גרעין התישבותי והוא, כחבר הגרעין, עבד כטרקטוריסט. בעבודתו ובהצטרפותו אל חברת "עליית־הנוער" בקיבוץ ראה את התגשמות שאיפתו. לא עבר זמן רב והוא כבר הדריך אחרים בעבודה. סיים קורסים ל"עזרה ראשונה" וגם כאן, כביתר מעשיו, גילה חריצות רבה.

עם פרוץ מלחמת־השחרור הצטרפו כל חברי הגרעין אל הגדוד הראשון של הפלמ"ח. שם שירת כחובש פלוגתי והשתתף בקרבות רבים — בגשר, שייך־חוסיין, כפר־קנה, צנדלה, קאקון, זרעין, משמר־העמק, מלכיה, בכיבוש לוד־רמלה ולטרון. בקרב האחרון שירת כסגן החובש הגדודי. באחד הקרבות, כאשר חש לעזרת חבר פצוע, נפל ונפגע בברכו. מן ההכרח היה לנתח את הברך שגרמה לו יסורים רבים. אולם הוא סירב לנטוש את תפקידו ודחה את הניתוח לסוף המלחמה. "זה לא מפריע לי" — היה אומר תמיד. בפעולות על כביש ירושלים, ימים ספורים לפני ההפוגה השניה, התקיפה יחידתו את לטרון. אשר רץ והתרוצץ על־פני החזית, החיש עזרה לפצועים, נשאם למקום מבטחים, אולם שתי שעות בלבד לפני היכנס ההפוגה לתקפה, ב־18.7.1948, פגע בו רסיס והמיתהו. הועבר למנוחת־עולמים להר־הרצל בירושלים ביום י"א באדר תש"י (28.2.1950).

לוי יוסף ("יוסי")

בן לוי ווירג'יניה. נולד ב־5.3.1928 למשפחה ציונית מסורתית בסופיה, בירת בולגריה. גמר בית־ספר עממי בהצטיינות, וכן הצטיין בציור ובנגינה במפוחית־יד, בה שיעשע את חבריו בקן "השומר הצעיר", שנתחנך בו לציונות סוציאליסטית, ועמד במרכז החברה. בשעת גירוש היהודים מסופיה, בתקופת השלטון הנאצי במלחמת־העולם, נטל על עצמו את הדאגה לקיום משפחת בית אביו, ותוך כדי כך שמר בלבו על שאיפתו לעלות ארצה. משגורשו הנאצים ונפתחה הדרך עלה ב־1945 ב"עליית־הנוער" ונכנס להכשרה ב"חברת הנוער" בקיבוץ הזורע. דבק בעבודת הפלחה, וביחוד בטרקטור ובמהרה התמחה בעבודה זו, וכן התאמן שם במסגרת הגדנ"ע. בנשפי החבורה היה הרוח החיה בעליזותו ובנגינתו.

משנגמרה תקופת "חברת הנוער" התגייס ב־15.11.1947 עם כל חבריו לפלמ"ח, ומשהחלו הקרבות בארץ שירת בגדוד הראשון. נשלח לשרונה וסיים קורס לנהגות ומשחזר לגדודו השתתף בכל פעולותיו העיקריות, כגון: פיצוץ גשר שייך־חוסיין על הירדן, מערכת משמר־העמק, התקפות על כפר־קנה, כפר קעון (ליד טירת־צבי), כפר צנדלה, ובאחרונה על כפר זרעין, שם נפל ב־21.4.1948. הובא למנוחת־עולמים בבית־הקברות בעפולה ב־25.4.1948.

לוי יוסף ("ביושקו")

בן חשמונאי וחורסי. נולד ב־17.1.1925 בעיר רוסא שבבולגריה. אביו היה מה־ציונים הראשונים בבולגריה. באוירה זו של חיבת הארץ גדל הנער. גמר בית־ספר תיכוני ובית־ספר טכני גבוה (וזאת בתקופת הנאצים, שכמעט ולא נותרו יהודים בשלבים הגבוהים של החינוך), ובו בזמן היה פעיל בקרב הנוער הציו־ני ו"החלוץ", ועם גמר המלחמה — בתור חבר במשרד הארצישראלי בעי־רו. בפברואר 1946 הגיע גם תורו והוא עלה ארצה. עבד בחרטות בחיפה וישב בקרית־מוצקין.

הצטרף ל"הגנה" ובבוא המועד — לחי"ש. הצטיין בכיבוש חיפה, עמד במערכת ג'נין (שם נפל הטוב שבחבריו) והשתתף בפעולות חבלה בסביבת עכו. נפל בשעת ההתקפה המחודשת על ביריה, לאחר שהאויב חזר וכבש אותה. ב־24.6.1948, תוך כדי הסתערות, נורה בגרונו ונפל חלל כשידיו אוחזות עדיין במקלע. למחרת היום נקבר בנחלת־יצחק.

לוי נסים

בן פסח. נולד ב־30.1.1929 בסופיה, בירת בולגריה. בהיותו בן תשע עלו הוריו לארץ והחל ללמוד בבית־הספר "אליאנס" בתל־אביב. כעבור ארבע שנים חזרה המשפחה לבולגריה בגלל מצבה הכלכלי הקשה, ושם המשיך הנער ללמוד בבית־הספר העברי בסופ־יה. בגלל המלחמה גורשה כל המש־פחה מהעיר והם עברו את התקופה הקשה הזאת בכפר. עם הפעולה הראשונה של "עליית הנוער" עלה הוא עם אחותו ארצה בנובמבר 1944 ומיד מצא לו דרך לעבודה חקלאית בקיבוץ דפנה. הצטרף כחבר לגרעין התישבותי. אהב מאד את החי והצומח ושמח שניתנה לו עבודה ברפת, בה עבד עד ימיו האחרונים. על אף העבודה הרבה מצא לו תמיד זמן לעבודות שונות נוספות ולפעולות תרבותיות וחברתיות בתחומים שונים (היה ספר, אירגן מסיבות והצגות). בעל חוש חברתי מפותח. שש לעזור לכל והיה למרכז החברה. אחרי שלוש שנות שהותו בדפנה עלה להתישבות עם הגרעין שלו למשגב־עם. כאן חלם לבנות את עולם חייו וכל פרט בהתפתחות המשק היה לו לחויה אישית. אמר להביא לשם את הוריו ולשתפם בחיי קיבוצו.

בתוקף גיוסו לפלמ"ח נאלץ לעבור לחולתא. בימי ההתקפות העזות על כל הסביבה השתתף בקרבות רבים ובפעולות־עונשין נגד כפר השודדים מנסורה, בסביבת משמר־הירדן, אשר שדד את העדר של ארגון "וג'בוד". נפל ביום ז' בשבט תש"ח (18.1.1948) והובא למנוחת־עולמים בבית־הקברות אשר בחולתא. הקיבוץ שלו, משגב־עם, הוציא חוברת לזכרו, בה משתקפת דמות אהובה ואהודה על כל חבריו.

לוי נסים ("ניקו")

בן שבתאי ורחל. נולד ב־11 בפברואר 1930 בסופיה, בירת בולגריה. סיים בחוץ־לארץ את לימודיו בבית־ספר עממי. מילדותו חבר בתנועת "השומר הצעיר". ב־25.10.1945 עלה ארצה עם "עליית־הנוער" ואת תקופת חברת־הנוער עשה בקיבוץ "השומר הצעיר" הזורע. בתקופת היותו בהזורע היה מדריך בקן התנועה אשר במושבה הסמוכה. כתום חוק הלימודים הצטרפה

חברתו לפלמ"ח והשתייכה לגדוד הראשון. חודש אחר גיוסם נשלח נסים לקורס מ"כ. עוד בהיותו בגדנ"ע הצטיין כספורטאי ואף השיג שיא ארצי בקפיצות לגובה. הצטיין גם במשחקי כדור־עף וכו'.

במלחמת־השחרור השתתף כמפקד כיתה בקרב על כפר־קנה, במערכת משמר־העמק, בהתקפה על קעון, צנדלה ובקרב על זרעין. נפל ב־21 באפריל 1948, כמפקד כיתה פורצת. למחרת היום נקבר בכפר־יחזקאל.

לופו שלמה ("מוני")

בן משה ומטילדה. נולד ב־12.6.1918 בפלבנה שבבולגריה. היה מנעוריו חבר לתנועת־הנוער הציונית. בשנת 1935 עלה ארצה לרגל ה"מכביה" הראשונה וכאן נשא לו אשה. בשנת 1936, בפרוץ המאורעות, עזב את מקום עבודתו והתגייס כנוטר להגנת באר־טוביה. עבד כפועל בפוליטורה והש־תתף בהגנת תל־אביב מראשית המע־רכה של שנת תש"ח. עם הכרזת המדינה הועבר לאחת החטיבות ובמסגרתה לחם על שחרור הגליל. השתתף בקרבות רבים בדרך לירושלים ובכיבוש שלושה כפרים שבסביבת לטרון.

נהרג בגבעת בלטון שעל־יד תרשיחה ב־9.10.1948. למחרת היום נקבר בנהריה. הניח אשה, כוכבה, ושתי ילדות.

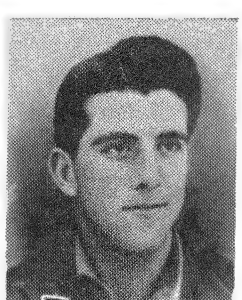
ליאון יוסף

בן שמעון וחנה. נולד בשנת 1922 בפלובדיב שבבולגריה. אחרי גמר בית־ספר עממי למד סנדלרות ועבד בה. ב־1941 העפיל ארצה עם כל בית־אביו באניה "סלואדור" ("הגואל"), שנטרפה בים־השיש ובה טבעו אמו ואחותו ושני אחיו ורק אביו יהוא ניצלו, ואחרי תלאות והרפתקאות נוספות הגיעו ארצה. התחיל לעבוד בקיבוצים שונים, אך לא מצא שם את מקומו ומנוחה לנפשו. התגייס לנוטרות ושירת בה חמש שנים רצופות. מילא כל תפקיד במסירות ובנאמנות ומעולם לא התאונן על דבר ואף עליו לא נשמעה כל תלונה. כשהוצע לו לנסוע לקורס מ"כ סירב, משום שאינו אוהב לתת פקודות אלא לציית לפקודות. בגלל הצורך לעזור לאביו שמשפחתו גדלה מחדש, השתחרר מן השירות ועבר לעבודה בתל־אביב. עבד לסירוגין ולא הצליח להסתדר בעבודה קבועה שיש בה כדי לעזור לבית־אביו. חזר לשירות בחטיבת הנוטרים בכפר־ילדים ובמהומות הערביות בחורף תש"ח הגן בהיתר חוקי על ישובים עברים בסביבות התבור, והיה לעזר לכוחות ההגנה.

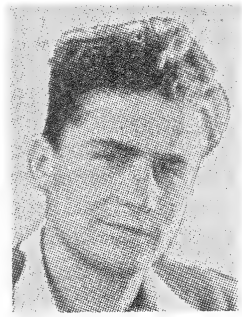
נפל ב־16.3.1948 בהגינו על בית־קשת ונקבר באשדות־יעקב. הועבר למנוחת־עולמים בבית־הקברות בנחלת־יצחק ב־27.7.1950.

ליאון שלום

בן ז'ק וב'יה. נולד בשנת 1928. בעמדו על המשמר בעמדה מול המרצחים הערבים הקיפוהו שוטרים בריטיים ונחטף יחד עם שלושת חבריו בתכסיס ערמה. הבריטים החרימו את נשק־ההגנה שבידם ואותם מסרו לערבים המרצחים אשר עינו אותם, התעללו בהם ורצחום ביום 12.2.1948. הובא למנוחת־עולמים בבית־הקברות על הר־הזיתים ב־16.2.1948.

יש אומרים, כי בשעה שהערבים הובילום לגרדום, ניסה להתגונן וכתוצאה מהתנגדותו להם נורה ונרצח.

לידז׳י רפאל

בן נסים ועליזה. נולד ב־1.6.1927 בעיר פלובדיב שבבולגריה. משם עברו הוריו לתורכיה. למד בבית־ספר עממי. הגיע לארץ דרך סוריה בשנת 1943 עם "עליית־הנוער". שהה שנתים בחברת נוער בבן־שמן ומשם עבר לחיפה לעבוד כפקיד בסוכנות אניות. הוריו שנשארו בתורכיה ביקשוהו שיחזור אליהם, ולו גם לזמן־מה, והוא אמנם התכונן לביקור קצר בבית־אביו, אך אמר לדחותו עד לאחר הנצחון.

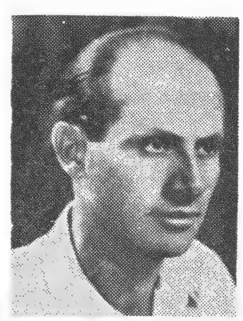
במכתביו אל הוריו נימק את הדבר בזה הלשון: "אילו יצאתי עתה, הייתי מרגיש את עצמי אשם מאד כלפי מולדתי, שדוקא בזמן הזה היא מחכה לצעירים וצעירות לעזור בבנינה, ליפות אותה ולשמור עליה מההתקפות של השכנים..." מכתבו זה היה מכתבו האחרון אליהם. הוא התגייס, הועבר לחזית ירושלים ונפל בדרך לירושלים ב־11.5.1948. למחרת היום נקבר בקרית־ענבים.

לילו יוסף

בן מיכאל וסופיה. נולד ב־9.1.1927 בסופיה, בירת בולגריה. גמר בית־ספר עממי עברי והחל לעבוד במלאכת הכובענות ואת פעילותו הלאומית המשיך בתנועת בית"ר. משעלה ארצה ב־1945 הצטרף למחתרת אצ"ל והוסיף לשרת בכוחותיה המזוינים נגד האויב הערבי.

במערכת אצ"ל לכיבוש צפון־יפו שירת כרגם ונפצע קלות בידו. אחר־כך השתתף במערכת רמלה ושם נפל ב־11.6.1948. ב־6.5.1952 הועבר למנוחת־עולמים בקבר־אחים בקרית־שאול.

משולם משה ("מוסקו")

בן יוסף ומלכה (רגינה). נולד ביום י' בתמוז תרצ"ב (14.7.1932) בסופיה, בירת בולגריה. בשנת 1944, במלאות לו שתים־עשרה, הועלה לארץ יחד עם מעפילי האניה "סטיפן בטורי". את לימודיו בבית־הספר העממי, שהתחיל בחוץ־לארץ, סיים בעלותו לארץ. בגיל צעיר, עוד בימי לימודיו, הצטרף ל"הגנה".

עם פרוץ מלחמת־השחרור עבר אל השירות הפעיל, כיון שהיה מפותח שלא לפי גילו. השתתף בקרב על הראדאר ובו נפל ביום י"ז באייר תש"ח (26.5.1948), ולא מלאו לו עוד שש־עשרה שנה.

סטרומצה אליהו ("ליקי")

בן דויד ורוזה. נולד ב־8.1.1929 בסופיה, בירת בולגריה. גמר בית־ספר עממי והצטרף לתנועת "השומר הצעיר". המשטר הנאצי שהשתלט על בולגריה במחצית השניה של מלחמת־העולם הפסיק את פעולתו בתנועה. כתום המלחמה, אחרי מפלת השלטון הנאצי, עלה לארץ ב־25.10.1945 ונתחנך בחברת־נוער עולה בקיבוץ הזורע. אחרי תקופה של חבלי התערות בסביבה החדשה מצא את הדרך לחייו ברעיון ובמעשה במסגרת הקיבוץ הארצי ובשיחות חברים עמד על משמר טוהר הרעיון וקידמה מהפכנית ליצירת החברה החדשה ברוח האידיאלים שלו. התעניין בלימודי הטבע ותולדות החברה והיה פעיל בחיי התרבות של חברת־הנוער. בעבודה בחר לו את הטיפול בעדר הצאן. התאמן עם חבורתו בגדנ"ע ואחר־כך נכנסו להכשרה המגויסת של פלמ"ח ושירתו בגדוד אחד של חטיבת "יפתח" והוא התמחה ביחוד בשימוש במרגמה.

השתתף בקרבות כפר־קנה, כפר קעון, זרעין, צנדלה, במערכת משמר־העמק, בפעולות סריקה בגליל, באזור עכו, בהתקפה על משטרת צפת בשעת שחרור העיר, ובאחרונה — בנסיון לכבוש את מלכיה. שם נפגע ונפל, תוך כדי הגישו עזרה לחבר פצוע, ביום 15.5.1948.

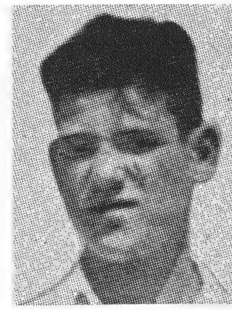

סטשי משה (מרסל)

בן מרקו ורוזה. נולד ב־7.9.1929 בסופיה, בירת בולגריה. גדל באוירה יהודית מסורתית וציונית. אחרי גמר בית־הספר העממי העברי למד בקולג' צרפתי. משנת 1943, עם התגבר ההשפעה הנאצית בבולגריה וההכרזות האנטישמיות של הפרלמנט הבולגרי, התגברה שאיפתו לארץ־ישראל. מיד עם שחרור בולגריה על־ידי הצבא האדום הצטרף ל"עליית־הנוער" ועלה ארצה ב־6.11.1944. צורף עם קבוצת נוער לקיבוץ דכנה. החיים החדשים עודדו את רוחו והוא השתתף בכל הפעולות המשקיות, הארגוניות והתרבותיות בהתלהבות רבה והיה לרוח החיה בחברתו. הצטיין בתבונת־כפים, במכניקה ובחשמלאות. כן השתתף בענף הדיג כאחד הותיקים. בשנת 1947 עבר עם חבריו כגרעין־הכשרה לקיבוץ חולתא ובהתלהבות רבה כתב להוריו על תכניותיו לקראת עליית חבורתו להתישבות עצמאית כעבור שנה.

מיד עם פרוץ מלחמת־השחרור הצטרף לכוחות־המגן והשתתף בכל הקרבות אשר בסביבה. בביקורו האחרון במשק, כאשר ערך חוברת לזכר חבר שנפל, העיר בחיוך: "מי יודע אם לא קרוב היום בו מישהו ידפיס חוברת כזאת לזכרי". נפל בקרב על נבי־יושע וביום ו' בניסן תש"ח (15.4.1948) הובא למנוחת־עולמים בבית־הקברות בחולתא.

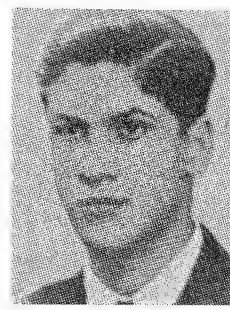
סמו יצחק (״דז׳ק״)

בן מאיר ופנינה. נולד ב־11 ביוני 1931 בפלובדיב, בולגריה. בן 7 וחצי היה כשהגיע לארץ בסוף 1938. נתחנך בכפר־הנוער בן־שמן וגמר בו את בית־הספר, אחר־כך למד מסגרות ב״סדן״ בתל־אביב. חבר ל״הנוער העובד״ ופעיל בגדנ״ע. עבר לחיפה ושירת בפלוגה הימית (פלי״ם). היה בין הראשונים שהתגייסו לשירות פעיל מלא, לפני שגויס השנתון שלו. ניחן בפיקחות־חיים, שיסודה באהבת החיים, והחיים לפי תפיסתו הם: שלמות־האופי וחירות, שמחה שבידידות ורעות — ורק אלה המוכנים להקריב את חייהם למען ערכים כאלה, ממצים את עמקם של החיים וטועמים את טעמם. לא היה חלקו עם המתרעמים והמתלוננים. את שיווי־המשקל הנפשי, שהיה בעצם טבעו, הוסיף לטפח מתוך הכרה: ״הכל תלוי בנו — אנו נשיג את הכל, אם נתעלה שנהא ראויים לכך״.

נפל בשעת כיבוש חיפה, בד׳ דחול־המועד פסח, י״ט בניסן תש״ח (28.4.1948). נקבר בחיפה. בן י״ח היה בנפלו.

אלי ליאון

בן יוסף ורבקה. נולד בשנת 1927 בסופיה, בירת בולגריה. סיים בית־ספר תיכוני והתחיל לעבוד כצלם. ציוני מנעוריו, חבר לאגודה ציונית בעיר־הולדתו בשם ״המסמר״. בעב־רית חתם את שמו ״נדב״. שירת כחצי שנה בצבא הבולגרי. כשפרצה מלחמת השחרור שוחרר מהצבא הבולגרי כדי להצטרף כחייל מח״ל לצה״ל ולהילחם את מלחמת עמו. בא לארץ ביוני 1948. היה חייל מאומן ומנוסה בכל סוגי הנשק. עם בואו נשלח מיד לירושלים. שמר בעמדות הקדמיות על הר־ציון. נפצע פעמיים והחלים וחזר לעמדות.

נפל בירושלים מכדור צלף שנורה עליו מחומת העיר וכעבור יום, ב־7.11.1948, מת מפצעיו. היה קבור בשייך־באדר א׳ ומשם הועבר להר־הרצל בירושלים ב־30.8.1950. בימי הקרבות היה נוהג לרשום ביומנו את פרטי הקרבות בעמדות שבהם נלחם. בדף הראשון רשם: ״אני כותב את היומן הזה מתוך מגמה שאם אישאר בחיים, אתנהו במתנה לאהובתי — רעיתי בעתיד״.

פרדו אשר (״אצ׳קו״)

בן אהרן (ציוני ותיק ופעיל בבולגריה) ואסטריה. נולד ב־6.7.1918 בסלוניקי, יוון. אחרי מות אמו, בהיותו בן 5, חזר עם אביו לפלובדיב שבבולגריה. נתיתם גם מאביו והתחנך בבית סבתא ודודים. גמר בית־ספר עממי עברי וגימנסיה בהצטיינות והיה פעיל כמד־ריך ב״מכבי הצעיר״, ומ־1935 מרא־שיה ומפעיליה של התנועה החלוצית. שירת שנתים בצבא הבולגרי, וגמר בית־ספר לפרחי־קצינים, וגם באותן השנים היה פעיל בתנועה. בראש הקבוצה הראשונה מבולגריה העפיל עם רעיתו ב־1941 ארצה באניה ״דוריאן״ ואחרי שנה וחצי של ישיבה במחנות־מעצר בעכו ובעתלית — שוחרר. השתתף עם חבורתו בגרעין־הכשרה בגינוסר ואחר־כך בגבת. שם הוטל עליו להדריך את ילדי המשק בקבוצה של ״הנוער העובד״, ושם נולדה בתו, הבת הראשונה בחבורתם. בראשית 1945 עברו למחנה בכפר־סבא, ומאז התמסר לעבודה תנועתית כמקשר בין ״החלוץ הצעיר״ בבולגריה ובין חלוצי בולגריה בארץ ושקד על ארגון העליה משם וטיפל בקבוצות הנוער שעלו ארצה. פעל גם למען ״התנועה לאחדות העבודה״ בבולגריה. סיים סמינר לשליחים, אך לא נשלח לחוץ־לארץ, אלא הדריך נוער עובד בפתח־תקוה. אהבתו לארץ ומסירותו לתנועה התפתחו אצלו למעיין שופע מרץ. נרתם לכל פעולה אף בלי שנבחר לכך. ״מוטב שתבחרו באיש אחר, אני ממילא אעבוד״, — היה אומר.

שירותו בתנועה עיכב את עלייתו להתנחלות עם קבוצתו ״איל״ בדרדרה שממזרח לחולה, אך כשהקבוצה היתה זקוקה לתגבורת נשלח שמה, ושם נפל ב־16.7.1948. היה קבור בדרדרה. ב־17.7.1951 הועבר לנתניה. הניח אשה, בת ובן שנולד אחרי מותו.

פרדו מלכה (״רנצ׳ה״)

בת מנחם ומרים. נולדה ב־18.12.1928 בפלובדיב שבבולגריה. למדה בבית־ספר עממי עברי והיתה פעילה מיל־דותה בתנועה הציונית. למרות ההג־בלות שהנהיג המשטר הפשיסטי בק־בלת יהודים לבתי־ספר תיכוניים נת־קבלה לגימנסיה הממשלתית כתלמידה מצטיינת. היתה פעילה בתפקידים שונים בועד ״החלוץ״ ומטיפה לנוער שהפתרון היחיד לבעית עתיד היהודים הוא במדינה עברית בארץ־ישראל. כשאורגנה השיירה הראשונה של ״עליית־הנוער״ בבולגריה עזבה את לימודיה ואת משפחתה ועלתה גם היא בספטמבר 1944 (זמן מועט אחרי שחרור בולגריה מהשלטון הנאצי). אחרי הכשרה בחברת הנוער העולה בקבוצת גבע, עברה לרעננה ועלתה עם הראשונים להתישבות בקבוצת אורים שבנגב. התמסרה למילוי תפקידה בעבודה ובשמירה בישוב החלוצי הרחוק, שגם בזמני שלום שרר בו משטר־חיים של חיל־מצב בסביבה מדברית עויינת. כחברה ב״הגנה״ השתתפה בעליה לביריה לכיבוש המקום מחדש לאחר שהצבא הבריטי הוציא משם את היהודים.

בתש״ח מילאה תפקידים שונים בפעולות נגד הכנופיות המקומיות והצבא המצרי עד לאפיסת הכוחות, וביום 11.10.1948 נפלה ומתה משבץ־לב תוך כדי מילוי תפקידה. נקברה באורים.

קומפורטי שבת

בן נסים וקומרו. נולד בשנת 1927 בדובניצה אשר בבולגריה. בן יחיד להוריו. סיים את הכיתה השביעית בבית־הספר העממי. כשאיימה שואת המלחמה על יהודי בולגריה ברחו הוריו לכפרים והתחבאו בין הגויים, ושבת היה לפרטיזן ונלחם למען הצלת אחיו מידי הנאצים עד שחלפה הסכנה. מילדותו שאף לעלות לארץ־ישראל. היה חבר ״השומר הצעיר״, ואחרי המלחמה חידש חברותו בו. בשנת 1948 עלה לארץ. הצטרף לקיבוץ רביבים. התחיל לעבוד במקצועותיו האזרחיים (היה גם חייט וגם מכונן). אוהב ספר ונוהג לכתוב. מדבריו: ״המחשבה — צורה להבהרת האמת. מחשבות רעות הן מחשבות בלתי־מושלמות״.

מתוך רצונו להכיר את הסביבה הצטרף למביאי המים לטנק שעל־יד בית־הקברות. האוטו שלו התהפך והוא נהרג ב־7.9.1948 ליד ביר־עסלוג׳. היה קבור ברביבים. ב־14.8.1950 הועבר למנוחות בנחלת־יצחק.

קורדובה יצחק

בן חיים ומרים. נולד בז' בשבט תר"ץ (5.2.1930) בנובה-זאגורה, בולגריה. נכדו של יצחק סלומון קורדובה, מראשוני הציונים באימבול, בולגריה. גם אביו ואמו היו ציונים פעילים והוא נתחנך בילדותו באוירה לאומית-ציונית ועברית. תחילה למד בבית-הספר של הקהילה בעירו, אחר-כך בפרוגימנאזיון, ומשסיימו — בבית-ספר תיכוני ממשלתי. ניחן בכשרון למכניקה. בימי שלטון הנאצים בבולגריה היה יצחק בתנועת-הנוער "מכבי" וב"החלוץ הצעיר", במגמה לעלות לארץ-ישראל, ועלה עם "עליית-הנוער" מאירופה ב-1944. בארץ נתקבל לכפר-הנוער בן-שמן, שם עבר בדיקה פסיכוטכנית בהצלחה — כראשון בין 500 נבחנים — וצורף למלחקה למסגרות. את בית-הספר בבן-שמן גמר בהצטיינות. אחרי-כן הצטרף ל"גורדוניה" והיה חבר בקבוצת אורים. בקבוצה עמדו על כשרונותיו והוחלט לשלחו לטכניון בחיפה. בינתים נתחייב בשנת-שירות ומחודש אוגוסט 1947 היה נוטר. בטכניון יכול להמשיך בלימודיו — משאת-נפשו — אבל לא רצה להחמיץ מצוה זו של הגנת הארץ ודחה את השתלמותו לימי שלום. היה חובב מוסיקה והעריץ במיוחד את באך ובטהובן, שיצירותיהם היו שגורות בפיו גם בשעת מצוק וסכנה.

אחרי הכרזת כ"ט בנובמבר יצא לעמדות שמירה ומילא כל תפקיד שהוטל עליו, צמוד ל"לואיס" שלו, שאירשו לעצמו. ביום י"א בשבט תש"ח (22.1.1948) עלה טנדר-הנוטרים הפתוח, שבו נסע הוא ועוד ששה נוטרים, על מוקש במבואות יזור ונפל עם ששת חבריו בידי מרצחים ערבים ששמו קץ לחייהם באותו יום. למחרת הובא למנוחת-עולמים בבית-הקברות בנחלת יצחק. על שמם נקרא המושב "משמר-השבעה". היה צעיר הנוטרים ביחידתו. זכרו הועלה בחוברת-הזכרון "השבעה".

רחמים משה ("סאבו")

בן מתתיהו ואסתר. נולד ב-12.4.1927 בסופיה, בירת בולגריה. למד שבע שנים בבית-ספר עברי ואחר-כך בגימנסיה. היה ציוני מילדותו וחבר ב"מכבי" ואחר-כך היה פעיל שלוש שנים ב"החלוץ". בראשית 1946 הגיע ארצה ב"עליית-הנוער". נכנס להכשרה בקבוצת נוער מבולגריה בכפר-גלעדי. שקט היה וצנוע בדיבור ובמעשה ורק הקרובים אליו ידעו והבינו את עוצם דבקותו בהגשמה החלוצית ובצורת החיים של הקיבוץ. את הצלחת המפעל של חבורתו ראה כענינו האישי, שהוא אחראי לו, השתדל לתקן ולשפר וכל כשלון או משגה גרמו לו מכאובי-נפש. שאיפתו היתה לצאת עם חבורתו להנחת יסוד לישוב עצמאי ולעבור את כל השלבים של הקמת משק. דבר זה ניתן לו רק למחצה, כשקבוצתו צורפה לקיבוץ אייל (דרדרה) שליד קלקיליה מראשית היוסדה. גם עוז המשיך בדרכו שהסכין ללכת בה בכפר-גלעדי והיה המצפון, או "הצדיק הנסתר", של החבורה.

כשניתן צו הכוננות לקראת מאורעות קשים שנראו באופק וחבריו רגנו על עבודה בלתי-פרודוקטיבית בחפירות-מגן, היה אומר להם: "חברים, עוד תברכו על כל חפירה שחפרתם!" וכשהתקרבה המלחמה לנקודתם עמד בה בענות-אומץ יומם ולילה. ביומו האחרון, ב-16.7.1948, עוד דרש להכין לערב מסיבת ליל-שבת, באמרו: "מלחמה, מלחמה, אבל אנו איננו צריכים להפסיק את חיינו הרגילים". ואחרי דקות מספר נפגע מפגז אויב. למחרת היום נקבר בדרדרה. ביום י"ג בתמוז תשי"א (17.7.1951) הועבר למנוחת-עולמים בנתניה. זכרו הועלה בחוברת-הזכרון של קיבוץ אייל.

שמואל משה ("מוצי")

בן יוסף וויקטוריה. נולד ב-13.4.1928 בסופיה, בירת בולגריה. התחנך בפרוגימנסיה העברית בסופיה. שם רכש את ידיעת השפה העברית והתקשר בכל לבו לתנועת התחיה היהודית. היה מנעוריו חבר ב"מכבי". על אף הקשיים הכרוכים במשטר הפשיסטי, שבו היתה נתונה אז בולגריה, סיים בהצלחה את חוק לימודיו בבית-הספר התיכון. מוצי הצעיר תיעבה נפשו את האלימות ושנא את הפשיסטים. עם ההתפרצות הראשונה נגד היהודים בבולגריה קם ועזב את בית הוריו והצטרף למחתרת שלחמה בנאצים. נלחם בשורות הפרטיזנים הבולגרים עד יום שחרורה של בולגריה בידי הצבא הסובייטי. ביום זה יצא מהמחתרת, אולם לא הניח את נשקו. התנדב לצבא העממי הבולגרי ובשורותיו השתתף כנהג טנק בקרבות רבים, והצטיין באומץ-לב והועלה לדרגת קצין בחיל הממונע, והוא אז בן 21. כשחזר מהשירות בצבא היה זקוק לנופש. אולם הגיעתו הידיעה כי הישוב העברי בארץ בסכנה. הוא עזב שנית את בית הוריו ובדרכים "בלתי-חוקיות" עלה ארצה ב-23 באפריל 1948 באניה "הבונים הלוחמים", כדי להצטרף לשורות המגינים. נתפס ונשלח לקפריסין. את ישיבתו במחנה הגולים ניצל לשם הקנית השפה העברית לעולים ולהדרכה צבאית. לאחר שנתבררה חשיבות נסיונו הקרבי לכוחות-המגן העברים הוברח מהמחנה והגיע לארץ בסירה.

מיד עם בואו צורף לצבא בדרגת סגן מפקד פלוגה. רק ימים ספורים חי על אדמת המולדת. ביום 30 במאי 1948 נפל בקרב על לטרון. ב-17.11.1949 הועבר להר-הרצל בירושלים. לפי פקודת מטכ"ל הועלה לדרגת סגן ראשון לאחר נפילתו.

שפטר גבריאל ("גבי")

בן בצלאל ורבקה. נולד ב-27.9.1927 בסופיה אשר בבולגריה. ב-1934, בהיותו בן שבע, עלה ארצה עם הוריו שהתישבו בירושלים. תחילה למד בבית-החינוך של ה"הסתדרות", המשיך לימודיו בגימנסיה "סוקולוב" וסיים בבית-ספר הטכני "עמל". משסיים לימודיו הצטרף לפלמ"ח. שלוש שנים עשה בהכשרה מגויסת, תחילה בקיבוץ אפיקים ואחר-כך באשדות-יעקב. השתתף בפיצוץ גשר אלנבי, נחשב כנעדר, אך בהסתננו דרך כפרים ערבים הצליח לחזור לבסיסו. פעמיים נאסר על-ידי שלטונות המנדט: ראשונה ב"שבת השחורה" (נעצר באשדות-יעקב והועבר לרפיח) ופעם שניה — בעוון נשיאת נשק בלתי-חוקי תוך כדי מילוי תפקידו בליווי שיירות (נתפס בדרך ונכלא ב"קישלה", ירושלים, ל-52 ימים).

לאחרונה השתתף בליווי שיירה, שצריכה היתה להביא תגבורת לכפר-עציון. בדרך הותקפה השיירה והוא נפצע שלושה פצעים וחזר. לא הספיק להחלים ושוב נקרא לפעולות. השתתף בקרב הר-ציון כמקלען, אף הצליח לחסל עמדת "פיאט" ופוצץ את כל פגזיה. אחר-כך הועבר לקרית-ענבים לפעולת כיבוש הראדאר, ובפעולה זו נפל ביום 26.5.1948 כשהגיש עזרה לחבר שנפל פצוע. למחרת היום נקבר בקרית-ענבים. דבריו האחרונים היו: "אל תגידו להורי דבר"

שם-טוב אליעזר ("לסקו")

בן אברהם ופאולינה. נולד בשנת 1928 בסופיה, בירת בולגריה. סיים בית-ספר עממי ולמד את מקצוע הסנדלרות. עם התחלת מלחמת-השחרור החליט להצטרף אל המגינים. עזב את ארו-סתו ונסע לצרפת כדי להגיע משם לארץ. התאמן עשרים יום והיה בקבוצה הראשונה של ארבעים איש מתוך 300 מתאמנים שהפליגה לארץ ב-1948. עם בואו נסע לתל-אביב ולאחר שלא מצא את קרובתו-דודתו בבית, השאיר את חבילתו בביתה והתיצב מיד לשירות. שירת בפלוגה א' של אחד הגדודים בתפקיד מקלען. השתתף בכל הפעולות הקרביות של הפלוגה בקרב הגדול על לטרון ב-24.5.1948, בכיבוש בית-סוסין ובית-ג'יז. בכל המערכות האלה הצטיין באומץ-לבו.

ב-31.5.1948 חיפש עמדה יחד עם חברו, כדי לחפות באש המקלע על היחלצות מחלקתם מתוך מלכודת. המשימה הצליחה, אולם השנים נעדרו. כאשר יצאו סגן מפקד המחלקה ומפקד הפלוגה להוציא את המקלענים האמיצים, לא מצאו איש מהם בחושך. זמן רב שיערו כי נפלו בשבי הלגיון הערבי, אך השערה זו נתבדתה. ב-17.11.1949 הובאו עצמותיו למנוחת-עולמים להר-הרצל בירושלים.

מפתח השמות

ב

ג

ל

מ

נ

ס

צ

ק

ר

ש

ת

לוח תיקונים

עמ'	שורה מלמעלה	שורה מלמטה	כתוב	צריך להיות
371		16	ליג'יק	צ'צ'ק
374	13		פנזייל	פניז'ל
376	20		מוצעה	מועצה
383		3	גיזילה	גיזלה
384	18		"	"
387	6		נילי	נלי
388	10		שונמית	שולמית
395	מתחת לתמונה		אונפלד	אינפלד
399	26		ז'אק	ז'אן
410		10	ישוע	יהושע
418	6		ליואן	ליאון
421	15		סולומוב	סולומון
449		8	סטאנישוב	סטאנישב
471		10	אלפסאה	אלפאסה
488	14		ועה	טעה
499	3		ריפישוב	רופטוב
503־504	מתחת לתמונה		ססוב	סרוב
"			מושאנוב	מושונוב
"			דואינייס	דואיניאס
505	7		ביללו	בלו
509		12	אומורטאר	אומורטאג
510	11		תוכי	תורכי
413	12		קוומדזייסקי	קויומדז'ייסקי
517		7	סירינאה	סירינדה
520	4		חבית	חיבת
530	שורה אחרונה		"אך נושאים יהודיים אין בה"	יש בה גם נושאים יהודים
538	3		רוסיא	רוסא
550	מתחת לתמונה		קוקוּם	קאקום
552		23	ובקיאזארדזיק	ובפאזארדז'יק
"		21	קישאליס	קשאלס
553	5		"	"
570	4		inotitution	institutions
575		19	השגריר	לשגריר
"		15	ו"הדקוזאשים"	וה"דרוז'בשים"
597	26		1935/39	1938/39
600	7		ד"ר ר. חננאל	ד"ר א. חננאל
606	21		גנרייב	גנדיאב
"	24		גבריאל	גבראיל
609	33		ויהושע	וד"ר יהושע
614	16		1957	1953
637	13			יוסף פנקס
"	11		פינטו	פינצי
638	10		מואיז ברכה	מאיר פררה
"	11		מאיר	מואיז
649	10		ובניצה	דובניצה
"	13		קאזינליק	קאזאנליק
661	2		פיליפופולי	פלובדיב *
666	55		וינטל	רינטל
769	13		פרלום	prelom
793	39		פילופוב	פיליפוב
992	39		דובניצה	דופניצה

* הערה: שם העיר פיליפופולי או פלובדיב,
שם העיר רוסאָ או רושצ'וק,